

श्रीस्कन्दमहापुराणम्

THE SKANDAMAHA PURĀṆAM

श्रीस्कन्दमहापुराणम्

THE SKANDAMAHĀPURĀNAM

प्रथम खण्डम्

महापुराणम्

१. ब्रह्ममहापुराणम्	११. लिङ्गमहापुराणम्
२. पद्ममहापुराणम्	१२. वाराहमहापुराणम्
३. विष्णुमहापुराणम्	१३. स्कन्दमहापुराणम्
४. शिवमहापुराणम्	१४. वामनमहापुराणम्
५. भागवतमहापुराणम्	१५. कूर्ममहापुराणम्
६. नारदीयमहापुराणम्	१६. मत्स्यमहापुराणम्
७. मार्कण्डेयमहापुराणम्	१७. गरुडमहापुराणम्
८. अग्निमहापुराणम्	१८. ब्रह्माण्डमहापुराणम्
९. भविष्यमहापुराणम्	१९. वायुमहापुराणम्
१०. ब्रह्मवैवर्तमहापुराणम्	२०. विष्णुधर्मोत्तर पुराणम्
वासुकी पुराण ::	देवीभागवत
हरिवंश पुराण ::	भृंगीशसंहिता
कल्किपुराण ::	एकाम्रपुराण
सौर पुराण ::	नरसिंहपुराणम्

श्रीमन्नारायणश्रीकृष्णदासेन सम्पादितस्य मुम्बई श्री वेंकटेश्वरस्टोम मुद्रणालयेन प्रकाशितस्य पुनर्मुद्रणम्

श्रीस्कन्दमहापुराणम्

THE SKANDAMAHĀPURĀNAM

प्रथम खण्डम्
विषयानुक्रमणिका
श्रीमहेश्वरखण्डम्

NAG PUBLISHERS

11A/U.A. (POST OFFICE BUILDING) JAWAHAR NAGAR, DELHI-7.

(This Publication has been brought out with the financial assistance from the Govt. of India. Ministry of Human Resource)

(If any defect is found in this volume, please return the copy by V.P.P. for postage to the Publisher for free exchange.)

© NAG PUBLISHERS

(i) 11A/U.A. (Postoffice Bldg.), Jawahar Nagar, Delhi-7

(ii) 8A/U.A.-3 Jawahar Nagar, Delhi-110007

(iii) Jalalpurmafi (Chunar-Mirzapur) U. P.

1986

7 volumes set Price Rs. 320-00

Printed In India

Published by Nag Sharan Singh for Nag Publishers, 11 A/U.A. (Postoffice building)
Jawahar Nagar, Delhi-110007 and printed at

New Gian offset Printers, 495 D. D. A. Complex, Shahzada bagh Ext., Daya Basti, Delhi.

- यतस्तस्य राज्ञोऽपि भगवद्भक्तवत्स्वरूपदर्शनम्, अहं तां मूर्तिं विधास्या-
मिति कथयित्वा तस्य तस्यां पटाच्छादितयां वेशामेवान्तर्धानम्. ८२ २
- १९ अथेन्द्रयुगं प्रत्याकाशवाण्यां सिद्धमूर्तिसंस्कारपूर्वकस्थापनादिपूजाप्रवृत्तिविषयकाज्ञा-
करणम्, ततः पञ्चदशदिनोत्तरं महावेदिवेष्टनमुन्मोच्य सिंहासनस्थितराम-
कृष्णसुभद्रावासुदेवसुदर्शनानां दर्शनम्, तद्दर्शनसंजातमहानन्दनिमग्नस्येन्द्रयुगस्य
नारदेन भाग्योदयाधिक्यवर्णनम्. ८३ २
- २० नारदबोधितेन राज्ञा विष्णुस्तुतिकरणम्, नारदेन च गद्यरूपेण भगवद्रूपधारिणः
स्थाणोः स्तुतिकरणम्, अन्यैर्कल्यादिभिरपि भगवद्दर्शनकरणम्, इन्द्रयुगेना-
नेकमन्त्रमूक्तादिभिः सपरिवारस्य भगवतः पूजनम्, ततश्च राज्ञा ब्राह्मणेभ्यस्तत्र
कोट्यबधिगोप्रदानम्, ततश्चेन्द्रयुगेन भगवद्भक्त्यप्रासादनिर्माणायारम्भकरणम्,
इन्द्रयुगविनिर्मितप्रासादप्रतिष्ठापनार्थं विध्याज्ञया देवानां तत्रागमनम्. ८४ २
- २१ श्रुत्यादिबिहितोपायैर्विना नैव भगवद्दर्शनमिति कस्यचित्देवदूपाठिनो ब्राह्मणस्य
मुखाद्धारुवपुर्माहात्म्यवर्णनं श्रुत्वा नारदेनेन्द्रयुगभ्रात्रे वेदविहितभगवदुपासनोपदे-
शकरणपूर्वकं प्रतिष्ठाकाले ब्राह्मणो निमन्त्रणार्थं स्वस्य ब्रह्मलोकं प्रति गंतुमिच्छा-
प्रकटनम्, राज्ञोऽपि ब्राह्मणं निमन्त्रयितुं ब्रह्मलोकं प्रति नारदाग्रे स्वेच्छाप्र-
कटनम्. ८६ १
- २२ अथ नारदेन समामिन्द्रयुगस्य पुष्परथविमानेन ब्रह्मलोकं प्रति गमनम्, मध्येमार्गं
राज्यचिन्त्या व्याकुलितचित्तं नृपं प्रति शोककारणविषये नारदेन प्रदत्तकरणम्,
राज्ञश्चिन्ताकारणं श्रुत्वा नारदेन नृपस्य समाधानकरणपूर्वकं चिन्तादूरीकरणम्,
तत इन्द्रयुगनारदयोः सर्वलोकान्भ्रान्त्वा ब्रह्मलोकं प्रति प्राप्तिपूर्वकं द्वारपालादि-
कृतसत्कारवर्णनम्. ८७ २
- २३ इन्द्रयुगेन ब्रह्मदेवप्रणामकरणम्, किमर्थमागमनमिति ब्रह्मणा प्रश्ने कृते सतीन्द्रयु-
गेन मया निर्मिते प्रासादे देवस्थापनं कर्तुं भवद्विरागन्तव्यमेवेति ब्रह्माणं प्रति

- प्रार्थनाकरणम्, अथेन्द्रयुगाय भूतले बहुकालमत्ययवृत्तान्तकथनपूर्वकं पद्मनि-
धिना देवैश्च सह भूतलं प्रति गमनायाज्ञाकरणम्, प्रतिष्ठाकर्मणि स्वस्या-
गमनायाश्चासनप्रदानम्, ततो ब्रह्माज्ञयेन्द्रयुगमहीपतेः सर्वदेवैः पद्मनिधिना
ब्रह्मार्पिभिश्च सह भूतलं प्रत्यागमनम्. ८८ १
- २४ देवैर्विप्रेः पद्मनिधिना च सहेन्द्रयुगेन तत्रागत्य भगवद्दर्शनं गृहीत्वा पुरुषसूक्तेन
भगवत्स्तुतिकरणम्, ततः पद्मनिधिद्वारा दारुमूर्तिं स्थापयेति नमोवाण्या भग-
वद्भजनम्. ९० १
- २५ नारदलिखितसाहित्यसंभारसंग्रहपत्रं श्रुत्वेन्द्रयुगाज्ञया पद्मनिधिना स्वर्णशालानिर्मा-
णम्, नारदाज्ञया विश्वकर्मणा स्यन्दनत्रयनिर्माणम्, तस्य रथस्य नारदकरेण
स्थापनम्, तत्प्रसंगेन रथस्थापनविधिप्रकारवर्णनम्, रथध्वजे नृसिंहमूर्तिं विधाय
समन्त्रकां गरुडप्रार्थनां कृत्वा रथे भगवन्मूर्तिप्रतिष्ठापनवर्णनम्, पश्चाद्भगवत्प्रार्-
थनां कृत्वा केन रथावयवेन नष्टेन कस्य विनाश इत्यपघातादिदोषवर्णनम्, रथ-
स्यासमंततो दिग्देवतास्थापनादिप्रकारवर्णनम्, भगवत्स्वरूपवर्णनम्, भगवता
लोकानामाशीर्वादप्रदानम्. ९१ १
- २६ प्रासादस्थापितस्य भगवत इन्द्रयुगेन पूजनकरणम्, स्वराष्ट्रेऽन्यराज्ञ आगमनशंकया
कुद्वस्य ससैन्यस्य गालनृपतेस्तत्रागमनम्, तस्य गालभूभूत इन्द्रयुगसंपादिता-
न्दुर्लभसंभारान्दृष्ट्वाऽऽश्चर्यचकितत्वम्, पश्चान्नम्रीभूतेन गालेनेन्द्रयुगं प्रति स्वस्य
युद्धार्थोगमनादिसर्ववृत्तकथनम्, ततो गालेन्द्रयुगयोर्मिथः संभाषणोत्तरामिन्द्रयु-
गस्य स्वात्मपूर्ववशपुरुषत्वं ज्ञात्वा गालभूपतिनेन्द्रयुगस्य स्वराज्यसिंहासने
स्थापनपूर्वकं तदाज्ञावर्तित्वस्वीकरणम्. ९२ २
- २७ अथ ब्रह्मेन्द्रादिभिरिन्द्रयुगप्रकृतभगवन्मन्दिरप्रतिष्ठार्थं ब्रह्मलोकान्दुर्लभमागमनेन्द्रयु-
गभक्तिवैभववर्णनम्, ततो ब्रह्मागमनसंतुष्टेनेन्द्रयुगेन ब्रह्मदेवप्रार्थनाकरणम्, ब्रह्म-
देवेन रथप्रासादादिकानां दर्शनं गृहीत्वा भगवत्स्तोत्रकरणम्, ततः सुभद्रास्यन्दनं

- गत्वा ब्रह्मदेवकृतसुभद्रास्तुतिवर्णनम्, बलभद्रस्य स्तोत्रकरणम्, स्यन्दनत्रयपूजन-
फलश्रुतिकथनम्. ९३ २
- २८ ततोऽकस्मात्प्रकटितं भयंकरं नरकेसरिस्वरूपं दृष्ट्वेन्द्रशुभ्रादिकानां भयत्रस्ततावर्ण-
नम्, नारदवचसा ब्रह्मणा नृसिंहप्रभावकथनम्, नृसिंहस्य ब्रह्मणा स्तोत्रकरणम्,
देवताप्रतिष्ठासमयोच्चारितमंत्रैस्तत्तद्देवतानां प्रत्यक्षदर्शनं स्वस्थानावस्थानं च, वेदा-
दीनामापि प्रत्यक्षमूर्तिभिरागमनम्, ब्रह्मदेवेनेन्द्रशुभ्राय मन्त्रोपदेशकरणम्, ततो
लक्ष्मीनरसिंहयोः शान्तिकरणम्, दारुदेवतापूजनमाहात्म्यवर्णनम्. ९५ २
- २९ इन्द्रशुभ्रेन बलभद्रस्य द्वादशाक्षरमंत्रैर्नारायणस्य पुरुषमुक्तेन देव्या देवीसूक्तेन
चार्चनम्, ततो ब्रह्मदेवेन दारुदेहस्येन्द्रशुभ्रभक्तपालनाय स्तोत्रकरणम्, दारु-
देहेन भगवतेन्द्रशुभ्राय वरप्रदानम्, दारुदेहेन स्वमुखतो राज्ञे स्थानमाहात्म्यक-
थनम्, मासतिथ्यादियोगपरत्वेन जपदानादिकलश्रुतिवर्णनम्. ९६ २
- ३० ज्येष्ठमासे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्, मार्कण्डेयावटपञ्चवारुणन्यमोघनारायण-
सीरध्वजस्यन्दनत्रयस्थदारुदेहविष्णुबलभद्रसुभद्रादिस्वर्गद्वारचतुःस्वस्तिककोणक-
सिंधुराजादित्थैर्भक्षेत्रस्थानमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं स्तोत्रपूजाद्यनेकविधिविधानफल-
कथनम्. ९८ १
- ३१ ततश्चेन्द्रशुभ्रसरःस्नानमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं नृसिंहमंत्रोच्चारणेन बहुफलप्राप्तिकथनम्,
मञ्जरिस्थितपुरुषोत्तमदर्शनमाहात्म्यम्, ज्येष्ठमासे पुरुषोत्तमस्नानमाहात्म्यम्, पुरु-
षोत्तमस्तोत्रपद्धतिवर्णनम्, पुरुषोत्तमदर्शनेन स्वेष्टसर्वफलप्राप्तिकथनम्. १०१ १
- ३२ दक्षिणामूर्तिदर्शनमाहात्म्यफलवर्णनम्, ज्येष्ठपञ्चकव्रतवर्णनम्, महाज्यैष्ठीदिने जा-
तस्य पुरुषोत्तमदर्शनस्य फलमाहात्म्यवर्णनम्, पञ्चदीपान्त्रज्वाल्य नृसिंहपूजनं
विधेयमित्यादिमाहात्म्यवर्णनम्, ज्येष्ठपौर्णमास्यां कृतस्योपायणस्य कृष्णबलभ-
द्रसुभद्रापूजनस्य च फलकथनम्.... १०३ १

- ३३ महादेवीमहोत्सवप्रधानदेवतापूजनस्नानदानादियधिमाहात्म्यवर्णनम्, सुरधं कृत्वा
यात्रार्थं भगवन्मूर्तिं स्थापयित्वा तस्य सीमोल्लंघनादिवर्णनम्, रथस्थविष्णुदर्शनम-
हाफलप्राप्तिवर्णनम्, महादेवीप्रते पुरुषोत्तमबलभद्रसुभद्रादर्शनफलवर्णनम्,
महाज्यैष्ठ्यां दारुदेहदर्शनफलम्, सहस्रदीपप्रज्वलनमाहात्म्यम्. १०४ २
- ३४ अश्वमेधभागसरस्तीर्थाहात्म्यवर्णनम्, बिन्दुतीर्थमाहात्म्यम्, महावेशां कृतस्य पितृ-
कर्मणः फलवर्णनम्, इन्द्रशुभ्रसरोत्तृसिंहक्षेत्रवनजागरणतीर्थहृषीकेशादित्थैर्नान-
दानादिमाहात्म्यवर्णनम्. १०६ २
- ३५ रथरक्षाकरविधिकथनम्, तत्रस्थपुरुषोत्तमबलभद्रसुभद्रादर्शनफलवर्णनम्, तत्स्तुति-
प्रकारकथनम्. १०७ २
- ३६ शयनोत्सवव्रतविधिकथनम्, आषाढीमारभ्य कार्तिकीपर्यन्तं चातुर्मास्यपुण्यकाल-
वर्णनम्, नानाविधपापक्षालनार्थं चातुर्मास्ये तीर्थस्नानपुरुषोत्तमादिक्षेत्रदर्शन-
फलम्, चातुर्मास्ये प्राज्ञाप्राज्ञवस्तुविचारकथनम्, चातुर्मास्ये धार्यनियमानुक्त-
नम्, एतच्चातुर्मास्योद्भवव्रतमाहात्म्यश्रवणफलम्. १०८ १
- ३७ कर्कसंक्रांत्यां दक्षिणायनार्भपुण्यकालनियमक्रमवर्णनम्, दक्षिणायने पुरुषोत्तम-
पूजनफलम्, पुरुषोत्तमस्य दशदिक्षु स्थितानां देवानां नामनिर्देशस्तद्दर्शनपूजन-
फलकथनं च, इन्द्रशुभ्रेन शतवर्षीते नृहरिदर्शनम्, श्वेतराजेन पुरुषोत्तमनृसिंहयोः
पूजनं स्तवनं च, भगवता राज्ञे वरप्रदानम्. १०९ १
- ३८ श्वेतराज्ञे वरं दत्त्वा भगवतोऽन्तर्धानम्, भगवदुच्छिष्टभक्षणफलकथनम्, भगव-
त्तीर्थप्राशननिर्मात्यधारणादिफलकथनम्, कलिकालनिर्णयः, कलौ भगवन्निन्त-
नेन फलप्राप्तिवर्णनम्, भगवतो दयादाक्षिण्यादिस्वभाववर्णनम्, कस्यचिद्विजस्य
पुरुषोत्तमक्षेत्र आगमनम्, द्विजेन संशयवता भगवदुच्छिष्टमिति मत्वा भगव-
न्निवेदितमन्नं नैव भक्षितमतस्तस्य देहपीडासंप्राप्तिकथनम्, अन्याद्विजानां भगव-
दुच्छिष्टभक्षणेन देवतुल्यकान्तिप्राप्तिवृत्तान्तः, नैवेद्यं त्यक्तवतो द्विजस्येश्वर-

प्रार्थनां कृत्वा संजातया नृसिंहकृपया सौंदर्यप्राप्तिकथनम्, दमनकदैत्यावेनाश- समये सुगन्धिनिर्मितमालोत्पत्तिकथनम्, भगवद्भक्तपूजनपूर्वकदेवपूजनविधिवर्ण- नम्, इष्टैः सह नृसिंहप्रसादभोजनादिकथनम्. ११० १	
३९ दक्षिणामूर्तिदर्शनेन शयनोत्सवव्रतविधानेन च सर्वयात्राफलावाप्तिकथनम्, भग- वच्छयनपरिवर्तनकालकथनम्, कौमुद्याख्योत्थापनमहोत्सवविधिकालकथनम्, तस्मिन्काले भगवत्पूजासाहित्यवर्णनम्, पूजाफलकथनम्, अनयैव पूजया सार्ध- त्रिकोटितीर्थाभिषेकफलप्राप्तिकथनम्. ११२ २	
४० मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्यां प्रावरणोत्सवकथनम्, प्रावरणोत्सवव्रतविधिविधानफलकथनम्. ११४ २	
४१ पुष्यस्नानोत्सवव्रतदिनविधानकथनम्, पुष्यस्नानोत्सवव्रतपूजासाहित्यादिवर्णनम्. ११४ २	
४२ मकरसंक्रमणविधिपूर्वकमुदगयनकाले तीर्थस्नानभगवद्दर्शनादिकथनम्. ११५ १	
४३ फाल्गुने मासि दोलारोहणाविधिकथनम्, ११६ १	
४४ फाल्गुनपौर्णमास्यां सांवत्सरव्रतविधानम्, विष्णुमूर्तिप्रतिष्ठावर्णनम्, ज्येष्ठपंचकव्रत- वर्णनम्, ११६ २	
४५ वासन्तिकादमनभंजिकायात्राकथनम्, ११७ २	
४६ अश्वयोज्यमासद्वयात्राकथनम्, तस्यां यात्रायां भगवत्त्वोत्रवर्णनम्. ११७ २	
४७ नीलाचलोपरि स्थितस्य दारुदेहस्य भगवतो दर्शनफलवर्णनम्, ११८ २	
४८ प्रासादस्थापनानन्तरमिन्द्रद्युम्नेन किं कृतमिति महर्षीणां प्रश्न इन्द्रद्युम्नकृतभगवत्स्व- रूपवर्णनपूर्वकं प्रश्नोत्तरदानं पुरुषोत्तममाहात्म्योपसंहारश्च. ११९ १	
४९ पुराणमाहात्म्यफलश्रवणम्, ११९ २	

इति वैष्णवखण्डे द्वितीयं पुरुषोत्तम (जगन्नाथ) क्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (२-२) ॥

अथ वैष्णवखण्डे तृतीयं बदरिकाश्रममाहात्म्यम् ॥ (२-३) ॥

१ सूतशौनकसंवादप्रसंगेन केन मुक्तिर्भवेदिति प्रश्ने शिवस्कन्दसंवादारम्भः, तत्रोपक्रम- पूर्वकं गङ्गागोदावरीयमुनानर्मदादिबहुतीर्थवर्णनपुरःसरकाश्यादिक्षेत्रमाहात्म्यवर्ण- नपूर्वकबदर्याख्यक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्, अयोध्याक्षेत्रमाहात्म्यम्, गोमतीतीर्थस्नान- विधिवर्णनम्, पञ्चक्रोशीतीर्थयात्राफलम्, विश्रांतितीर्थस्नानफलम्, रामतीर्थे स्वर्णदानमाहात्म्यम्, मार्कण्डेयहृद्स्नानफलकथनपूर्वकजगन्नाथदर्शनमाहात्म्यम्, इन्द्रद्युम्नहृद्स्नानमाहात्म्यम्, बदरानामकीर्तनेनोपयुक्तसर्वफलप्राप्तिकथनम्. १२३ ४	
२ बदर्याख्यक्षेत्रस्योत्पत्तिपूर्वकं माहात्म्यवर्णनम्, सुतासंगमकारिणो ब्रह्मादेवस्य शिवेन पञ्चममस्तकच्छेदनवृत्तान्तवर्णनम्, तदा तद्ब्रह्माकपालं हस्ते गृहीत्वा शिवस्य ब्रह्माहत्यादोषनिवृत्त्यर्थं सर्वतीर्थेषु गमनम्, ततो गिरिजापतेर्बदरिकाश्रमे गमनम्, बदरिकाश्रमगमनेन शिवस्य ब्रह्माहत्यानिरासः, दशाश्रमेधिकतीर्थवर्णनम्, व्यासव- चनादग्नेर्बदरिकाश्रमं प्रति गमनम्, अमिकृतभगवत्स्तुतिवर्णनम्. १२४ १	
३ अमितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, नारदशिलामार्कण्डेयशिलयोर्माहात्म्यवर्णनम्. १२५ १	
४ वैनेतेयशिलामाहात्म्यवर्णनम्, वाराहीशिलामाहात्म्यम्, तत्र भगवतो देवर्ष्यादिभिः स्तुतिकरणम्, नारसिंहीशिलामाहात्म्यम्. १२६ २	
५ भगवत्पदक्षिणाफलकथनम्, विशालायां भगवतोऽदर्शनं दृष्ट्वा ब्रह्मादिदेवैः क्षीराब्धौ भगवतः स्तुतिकरणम्, भगवदाविर्भावः, कुमेधसां महर्षेण स्यादिति भिया मयान्तर्धानं कृतमित्यभिधाय भगवतोन्तर्धानम्, शिवकृतभगवत्स्थापनम्, बदरी- दर्शनेन बदरीतिनामग्रहणेन च ब्रह्माण्डदानफलप्राप्तिः, बदरीक्षेत्रे ब्राह्मणभोजनादि- दानमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ २	
६ पितृतीर्थकपालमोचनतीर्थब्रह्मतीर्थोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, ब्रह्मणा तत्र तपःकरणम्, भगवद्दर्शनसंज्ञातसन्तोषेण ब्रह्मणा भगवत्स्तुतिकरणम्, भगवतः प्रसादा-	

ब्रह्मणः सृष्ट्युत्पत्त्यधिकारप्राप्तिः, ब्रह्मणः सर्ववेदार्थज्ञानाधिकारप्राप्तिः, सरस्वती-
ज्ञानप्रभावेन वेदव्यासस्य पुराणादिसंहिताकरणाधिकारप्राप्तिः, काम्यतीर्थमाहा-
त्म्यम्, वसुधारातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १२९ १

७ प्रभासपुष्करगयानैमिषकुरुक्षेत्रादिपञ्चधारातीर्थमाहात्म्यम्, पञ्चधारातीर्थानां मलि-
नत्वप्राप्तिस्तन्निवृत्त्यर्थं च तेषां बदरिकाश्रमे गमनम्, सोमकुण्डस्योत्पत्तिपूर्वकं
माहात्म्यम्, सप्तपदचतुःस्रोतोर्वशीतीर्थमाहात्म्यम्. १३० २

८ विशालायां भगवदावासेन संतुष्टैरिन्द्रादिभिर्महर्षिभिः हित्वा विशालां प्रति गमनम्, तदा
भगवतेन्द्रादिसुखहेतोर्महर्षोस्तत्र विशालायां स्थापनम्, देवैर्भगवत्स्तुतिकरणम्,
भगवदाज्ञया देवानां तत्रैव वासः, बदरिकाश्रमे लोकपालस्थापनम्, बदरिकाश्रमे
दानेन सर्वफलप्राप्तिवर्णनम्, धर्मक्षेत्रवर्णनम्, दण्डपुष्करिणीतीर्थवर्णनम्. १३२ २

इति वैष्णवखण्डे तृतीयं बदरिकाश्रममाहात्म्यम् ॥ (२-३) ॥

अथ वैष्णवखण्डे चतुर्थं कार्तिकमासमाहात्म्यम् ॥ (२-४) ॥

१ मङ्गलाचरणम्, कार्तिकमासवैभवं ज्ञातुं सूतं प्रति शौनकप्रश्नः, प्रश्नोत्तरं वक्तुं
सूतकिं, ब्रह्मनारदसंवादे प्रस्तावपूर्वकं कार्तिकव्रतप्रशंसनम्, आपत्काल कार्ति-
कव्रतकरणनिर्णयः. १३६ १

२ ब्रह्मा नारदं प्रति कार्तिकव्रतधर्मानाह, तत्र गुरुशुश्रूषाप्रसंगेन गौतमशिष्याणां मेधा-
विकपिलसुमतीनामितिहासो व्रतधर्माश्च, अन्नदानप्रसंगेन सत्यकेतुद्विजाख्यानम्,
गोदानप्रसङ्गेन सुमतिब्राह्मणेतिहासः, नामस्मरणप्रसङ्गेन पुष्करेतिहासकथनम्,
गीतापठनमाहात्म्यप्रसङ्गेन जडब्राह्मणेतिहासकथनम्, शिलादानप्रसङ्गेन ब्राह्म-
णोक्त्याकथनम्. १३७ २

३ कार्तिकव्रतारंभावसानकालनिर्णयपूर्वकव्रतवैभववर्णनम्. १४१ १

४ स्नानकालनिरूपणपूर्वकं स्नानविधिः, कूपतीर्थादिपूत्रोत्तराधिकपुण्यदायकस्नान-
कालनिरूपणम्, तुलाके कावेरीस्नानफलनिरूपणम्, पञ्चनदीतीर्थमाहात्म्यम्,

स्नान उत्तममध्यमाधमकाललक्षणं भर्तृप्रशंसा च, तीर्थस्नानफलभाङ्गमनुष्यलक्ष-
णम्, चतुर्विधस्नानलक्षणम्. १४३ २

५ उषःकालमारभ्य दिनकृत्यनिरूपणम्, तत्र मूत्रपुरीषोत्सर्जनविधिः, दन्तधावनादि-
विधिः, स्नानादिकृत्यम्, हविष्यान्नाभिषान्ननिरूपणम्, मुखशुद्ध्यादिशयना-
न्तकर्मनिरूपणम्. १४६ १

६ कार्तिके कर्तव्याकर्तव्यव्रतदाननिरूपणम्. १४८ १

७ विष्णुमंदिरे दीपदानमाहात्म्ये कुत्सद्विजकथानकम्, परदीपप्रबोधमाहात्म्यप्रसंगेने-
न्दुमतीवेश्येतिहासकथनम्, आकाशदीपदानमाहात्म्यम्, खगमाजार्ककथानकम्,
तत्रैव चन्द्रशर्मसुनन्दनृपसंवादेन कार्तिकव्रतधर्मनिरूपणम्, दीपमाहात्म्यम्,
आकाशदीपदानविधिः, आकाशदीपदानेन पिशाचमुक्तिकथनम्, पञ्चदिनेषु दीप-
दानम्, कार्तिकदीपकरणे स्थलानि, दीपदाने हरिकरब्राह्मणेतिहासः, कपूरदी-
पदानादिकथनम्. १४९ २

८ तुलसीमाहात्म्यकथनप्रसङ्गेन हरिमेषःसुमेधोब्राह्मणेतिहासः. १५३ १

९ वत्सद्वादशीविधानम्, पञ्चदीपे शकुनावलोकनम्, वत्सद्वादशीव्रतेनैकाङ्गो गोपालि-
काया धनधान्यसुखप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, यमत्रयोदशीविधानम्, हेमनकस्येति-
हासः, नरकचतुदशीविधानम्, दीपावलिविधानम्, तत्र कौमुदीशब्दार्थः, पार्वण-
श्राद्धादिकरणम्, सायं महालक्ष्मीमहाकालीमहासरस्वतीपूजा, लक्ष्मीप्रबोधोत्सव-
प्रकरणम्, दीपोत्सवनीराजनम्, बलिराज्यबालक्रीडाशुभाशुभशकुनावलोकनम्,
अर्धरात्रेऽलक्ष्म्या बहिर्निष्कासनम्, सुखरात्रिव्रतकथनम्. १५४ २

१० वृत्तप्रतिपदवर्णनम्, बलिराज्यप्रतिपन्निरूपणम्, प्रतिपत्तिथिनिर्णयः, अंगणे गोमयमू-
र्तिपूजनम्, गोवर्धनपूजा, बलीवर्दमहिषवृषभाणां युद्धक्रीडादर्शनम्, मार्गपाली-
विधिः, रात्रौ बलिपूजाविधानम्, गोक्रीडावर्णनम्, यष्टिशकुनावलोकनम्. १५८ २

११ यमद्वितीयाव्रतविधानम्. १६० २

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

अनुक्रमणिका.

वैष्णवसं०२

- १२ धात्रीमाहात्म्यम्, तत्र धात्रीपूजाविधिः, धात्रीवृक्षोत्पत्तिवृत्तान्तः, धान्यां देवतानि-
वासवर्णनम्, धात्रीच्छायामाहात्म्यम्, तत्र वैद्येतिहासः, कथाश्रवणेन मूषकमु-
क्तिरुत्थनम्, धात्रीच्छायायां भोजनमाहात्म्यम्, धात्रीच्छायासु भोजनेन दोषवि-
नाशवर्णनम्, धात्रीमालाधारणम्, धात्रीच्छायायां दीपमालारणम्, धात्रीच्छा-
यायां दंपतिभोजनफलम्, धात्रीफलमाहात्म्यम्, आमलकस्नानफलं वर्ज्यकालश्च,
धात्रीच्छायायां पिण्डदानफलम्, धात्रीफलधारणेऽङ्गावयवविशेषवर्णनम्, धात्री-
च्छायायां ब्राह्मणपूजनफलम्, धात्रीपूजायां तिथयः, वनभोजनविधानम्, धात्री-
स्पर्शमाहात्म्यम्, गृहे धात्रीवृक्षमाहात्म्यम्. ... १६२ २
- १३ सत्यभामाकृष्णसंवादे सत्यभामायाः पूर्वजन्मनि कार्तिकव्रतपुण्येन कृष्णभार्यात्वप्रा-
प्तिर्जातेति वर्णनम्, सर्वेषां मध्ये कार्तिकः प्रवरः कथमिति पृष्टेन कृष्णेन सत्य-
भामां प्रति शंखासुराख्यानानेन कार्तिकप्रवरत्वनिरूपणम्, प्रयागस्थानमाहात्म्यम्. १६६ १
- १४ तुलसी कथमुत्पन्ना कथं च हरिप्रिया जातेति पृथुना पृष्टे नारदेन तदुत्पत्तिं वक्तु-
मादाविन्द्रवज्रपातेन कुद्रस्य शिवस्य क्रोधाग्निना जलन्धरोत्पत्तिप्रसंगवर्णनम्. १६७ २
- १५ ततो जलंधरस्य दिग्विजये जयप्राप्तिवर्णनम्, बृहस्पतेर्जविनामप्राप्तिकारणवर्णनम्. ... १६८ १
- १६ युद्धपराजितेदेवैः स्तुतेन विष्णुनाविर्भूय युद्धकरणम्. १६९ १
- १७ जलन्धरसभायां नारदोपदेशेन खीरव्रस्य पावत्या ग्रहणार्थं राहुप्रेषणम्, तेन
कुद्रस्य शिवस्य भूमध्यात्कीर्तिमुखगणोत्पत्तिवर्णनम्. ... १६९ २
- १८ ततो देवासुरसंग्रामे रुद्रसेनापराभववर्णनम्. ... १७० २
- १९ वीरभद्रपतनम्. १७१ २
- २० ततो जलंधरशिवयोर्बहायुद्धम्. १७२ २
- २१ वृन्दायाः पातित्यभङ्गेन जलंधरस्य हननं भविष्यतीति विचार्य विष्णुना वृन्दार्थं
मायाप्रदर्शनम्, ततो मिथस्तयोर्विष्णुवृन्दयोः क्षापवृत्तान्तवर्णनम्, वृन्दया देह-
विसर्जने कृते सति तदेहभस्मानि विष्णोर्लुण्ठनम्. १७३ १

- २२ ततो युद्धे जलंधरं हत्वा प्रसन्नतया स्थितस्य शिवस्याऽऽज्ञया विष्णुबाधनाय देवै-
रादिशक्तानां स्तवनम्, ततस्तुष्टाभिर्देवीभिर्देवैर्भ्यो विष्णुबाधनार्थं बीजत्रयप्रदा-
नम्. १७४ १
- २३ तद्बीजेभ्यो धात्रीमालतीतुलसीनामुत्पत्तिः. १७५ १
- २४ धर्मदत्तस्य कार्तिकपुण्यदानात्कलहाया राक्षसीजन्मतो मुक्तिः. १७५ २
- २५ कलहावचनात्कार्तिकमासे दानमाहात्म्यकथनम्, विष्णुदूतानीतविमानेन समं कल-
हाया बैकुण्ठप्राप्तिः, विष्णुदूतेन त्वं जन्मान्तरे सूर्यवंशे दशरथेतिनाम्ना प्रसिद्धो
राजा भविष्यसि तथैव भगवान्विष्णुः स्वयं त्वत्पुत्रत्वेनावतरिष्यतीति धर्मदत्ताय
वरप्रदानम्. १७६ १
- २६ विष्णुभक्तिमाहात्म्यकथनम्, तत्प्रसंगेन चोलराजविष्णुदासद्विजेतिहासवर्णनम्. ... १७७ १
- २७ विष्णुदासाख्यद्विजेन स्वस्य रूक्षाम्नापहरणकारिणं चंडालं दृष्ट्वा तस्मै घृतप्रदानार्थं तं
प्रत्यनुधावनम्, ततो मूर्च्छितं पतितं चण्डालमवलोक्य तेन विष्णुदासेन कृपया
तस्य चण्डालस्य सत्कारकरणम्, ततश्चण्डालरूपधारिणा भगवता विष्णुदासस्या-
नुग्रहकरणम्, भगवत्प्रसादाद्विष्णुदासब्राह्मणं प्रति स्वर्गतो विमानागमनम्, तस्मि-
न्नधिरूढा विष्णुदासे गच्छति सति चोलराजेनाभिप्रवेशनम्, ततोऽस्मै भगवता
स्वरूपदर्शनम्, चोलभूपविष्णुदासब्राह्मणयोर्मुक्तिप्राप्तिश्च. १७७ २
- २८ जयविजययोः कार्तिके गण्डकीस्थानेन विष्णोर्द्वारपालत्वप्राप्तिः. १७८ २
- २९ कार्तिकव्रतिनां संसर्गपुण्येन धनेश्वरस्य यक्षजन्मप्राप्तिर्जातेति वर्णनम्. १७९ २
- ३० अदत्तपुण्यपापप्राप्तिवर्णनम्, पतिव्रताख्यानम्, मासोपवासव्रतविधानम्. १८० १
- ३१ कृष्णपण्डनवर्माविधिः, तुलसीविवाहविधिकथनम्. १८२ २
- ३२ भीष्मपञ्चकव्रतविधानम्. १८३ २
- ३३ प्रबोधिन्थेकादशीमाहात्म्यम्, द्वादशीविधानम्. १८५ १
- ३४ कार्तिकव्रतोद्यापनविधिः. १८७ १

- ३५ वैकुण्ठचतुर्दशीमाहात्म्यम्, त्रिपुरोत्सवमाहात्म्यम्. १८८ १
 ३६ अन्तिमपुष्करिणीत्रयतिथिमाहात्म्यम्, पुराणश्रवणविधिफलवर्णनम्. ... १९० २

अथ कार्तिकमासमाहात्म्यप्रसंगेन कार्तिकमासव्रतिभिः कर्तव्याकर्तव्य-
 नियमास्तावदुच्यन्ते ॥ १ ॥

तत्र कर्तव्यनियमाः ।

- १ नित्यसतारकलानम्. २ राधादामोदरपूजनम्. ३ विष्णुहरिशिवनामस्मरणम्. ४ इन्द्रियजयः.
 ५ मनोनिग्रहः. ६ सर्वभूतेषु दया. ७ ईश्वरध्यानम्. ८ ईश्वरपूजनम्. ९ सत्यभाषणम्.
 १० हविष्यान्नभोजनम्. ११ नक्तव्रतम्. १२ धारणापारणाव्रतम्. १३ मौनव्रतम्. १४ ब्रह्मचर्य-
 व्रतम्. १५ सत्समागमः. १६ धात्रीपूजनम्. १७ धात्रीच्छायायां विष्णुपूजनम्. १८ नित्यकथा-
 श्रवणम्. १९ भूमिदानम्. २० मातापितृसेवनम्. २१ गुरुसेवनम्. २२ नित्यं देवदर्शनम्.
 २३ देवमन्दिरे गानम्. २४ देवालये नित्यदीपदानम्. २५ चतुष्पथे दीपदानम्. २६ ब्राह्मणा-
 दीपदानम्. २७ गोशालायां दीपदानम्. २८ तुलसीपूजनम्. २९ अश्वत्थपूजनम्. ३० देव-
 ब्राह्मणगोपूजनम्. ३१ देवप्रदक्षिणाकरणम्. ३२ तुलसीलक्ष्मप्रदक्षिणाकरणम्. ३३ अश्वत्थप्रद-
 क्षिणा. ३४ ब्राह्मणभोजनम्. ३५ अन्नदानम्. ३६ गोवृषमहिषगजदानम्. ३७ स्वर्ण-
 धातुरस्तदानम्. ३८ अनाथग्रन्थणम्. एतान्नियमान्कार्तिके मास्ववश्यं सेवेत ।

अथ वर्ज्यनियमाः-

- १ परद्रव्येच्छा. २ परक्रिया. ३ परापवादाः. ४ परशय्या. ५ पराजम्. ६ पर्युषितान्नम्.
 ७ पलाण्डुः. ८ पापिसंसर्गः. ९ परपुरुषसङ्गः. १० परलोगमनम्. ११ परपैशुन्यम्. १२ परो-
 त्कर्षासहनम्. १३ परदोषानुकीर्तनम्. १४ परनिष्ठविचिन्तनम्. १५ असत्प्रलापः. १६ अगत्या-
 गमनम्. १७ अभोज्यान्नम्. १८ शास्त्रेणानुक्तम्. १९ आभिषेकपदार्थाः. २० असच्छास्त्रम्.
 २१ शास्त्रेऽविश्वासः. २२ चौर्यम्. २३ मिथ्यावादः. २४ दुष्टसंसर्गः. २५ दुष्टभाषणम्.
 २६ मांसम्. २७ मृतवत्सादुग्धम्. २८ रजस्वलादृष्टान्नम्. २९ नीचाहृतजलम्. ३० गुह्यमि

- गव्यम्. ३१ राज्ञमाधाः. ३२ कांत्यपात्रे पानं भोजनं च. ३३ द्विदलाजम्. ३४ वृन्ताकम्.
 ३५ मूलकम्. ३६ तैलम्. ३७ दूषितान्नम्. ३८ जम्बीरम्. ३९ दिवा मदनसेवनम्. ४० नित्य-
 मदनसेवनम्. ४१ रसविक्रयः. एतान्कार्तिके मास्ववश्यं वर्जयेत् ।

इति कार्तिकमासे कर्तव्याकर्तव्यनिर्णयः ॥

इति वैष्णवखण्डे चतुर्थे कार्तिकमासमाहात्म्यम् ॥ (२-४) ॥

अथ वैष्णवखण्डे पञ्चमं मार्गशीर्षमाहात्म्यम् ॥ (२-५) ॥

- १ सूरशौनकसंवादप्रसङ्गेन भगवता ब्रह्मदेवं प्रति मार्गशीर्षमाहात्म्यश्रवणेन सर्वमनो-
 रथंफलप्राप्तिवर्णनम्, गोपीभिः कृतस्य मार्गशीर्षे प्रातःस्नानस्य वर्णनम्, प्रातः-
 स्नानपुण्येन गोपीनां कृष्णप्राप्तिः. १९३ १
 २ प्रातःस्नानशौचमुखमार्जनादिसमंत्रकयथाविधिविधानवर्णनपूर्वकं स्नानोत्तरं त्रिपुङ्गु-
 धारणमाहात्म्यवर्णनम्. १९३ २
 ३ द्वारवतीसमुद्रवमृत्तिकातुलसीमूलमृत्तिकादिकृतत्रिपुङ्गुधारणविधिः, गोपीचन्दनमु-
 द्राधारणविधिवर्णनम्, स्वशरीरे भगवद्वतारचिह्नधारणफलम्, भगवदायुधचि-
 ह्नितदेहस्य पुण्यफलप्राप्तिकथनम्, भगवदष्टाक्षरनाम्ना मुद्रितशरीरस्य सर्वकर्मा-
 धिकारवर्णनम्. १९४ १
 ४ तत्प्रचक्राङ्कितमुद्राधारणस्य पद्माक्षतुलसीमालाधारणस्य च फलवर्णनम्, धात्रीफल-
 मालाधारणमाहात्म्यम्, तुलसीकाष्ठधारणमाहात्म्यम्, भगवन्मूर्तिस्थापनध्यानपूज-
 नप्रकारवर्णनम्, शंखपूजनादिसमंत्रकक्रमवर्णनम्. १९५ २
 ५ पञ्चामृतस्नानफलमाहात्म्यम्, शंखोदकस्नानफलमाहात्म्यम्, शंखपूजनफलकथ-
 नम्. १९६ २
 ६ वटानादमाहात्म्यवर्णनम्, भगवन्मूर्तिपूजनफलम्, तुलसीकाष्ठप्रचंदनापेणफलकथनम्. १९७ १

- ७ भगवदर्पितजातिपुष्पफलमाहात्म्यवर्णनम्, भगवत्प्रियपुष्पाणां वर्णनम्, सर्वपुष्पाणां मध्ये जातिपुष्पश्रेष्ठ्यमाहात्म्यम्, विष्णुकंठे जातिसहस्रपुष्पांकितमालास्थापनफलमाहात्म्यवर्णनम्. १९८ १
- ८ तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्, तुलसीपत्रदानेन सर्ववस्तुदानफलप्राप्तिः, तुलसीकृतभगवत्पूजाफलवर्णनम्, धूपदीपदानफलमाहात्म्यम्, सहस्रवर्षियुक्तदीपमाहात्म्यम्. १९८ २
- ९ नैवेद्यपात्रान्नव्यञ्जनादियथाशास्त्रविधिविधानकथनम्. १९९ २
- १० नैवेद्योत्तरभगवदर्चाविधिमाहात्म्यकथनम्, प्रदक्षिणादिफलकथनम्, विष्णुसहस्रनामपठनफलम्, भगवतो दामोदरोत्तिनामप्राप्तिकारणकथनम्, तीर्थप्रसादसेवनमाहात्म्यम्, पूजाविधिसमापनं तदुद्यापनं तत्फलकथनं च. २०० २
- ११ वीरबाहुराजकथासंदर्शनपूर्वकमेकादशीमाहात्म्यम्, भरद्वाजेन वीरबाहुनृपस्यातिथ्यकरणम्, भरद्वाजेन वीरबाहोः प्राग्जन्मवृत्तान्तकथने प्राग्जन्मनि शूद्रेण ब्राह्मणसत्कारजन्यात्पुण्यादिह जन्मनि राज्यप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्. २०१ १
- १२ वीरबाहुना प्राग्जन्मन्यात्मनः शूद्रत्वप्राप्तिकारणं पृष्टेन देवशर्मणा द्विजेन प्राग्ब्राह्मणत्वं गतेनापि दशमीयुतद्वादशीस्वीकरणदोषेण तस्य शूद्रत्वप्राप्तिवृत्तान्तकथनपूर्वकं दशमीयुतद्वादशीनिषेधकथनम्, प्राग्जन्मनि विप्रातिथ्यादिसुकर्मणा शूद्रत्वेऽपि तस्य सन्मतिर्जाताऽतोऽतश्चमेवातिथिसत्कारः कार्य इत्यादिवर्णनं च, राज्ञे भरद्वाजेनैकादशीव्रतोद्यापनविधिक्रमवर्णनम्, अखण्डैकादशीव्रतकथनम्. २०३ १
- १३ द्वादशीजागरमाहात्म्यम्, जागरे दानादिविधिक्रमवर्णनम्, द्वादशीसम्भवपुत्रस्याधिकारवर्णनम्. २०४ ४
- १४ द्वादश्यां मत्स्योत्सवमाहात्म्यवर्णनपूर्वकस्तानदानपूजादिविधिविधानकथनम्, मत्स्योत्सवे मन्त्रजपविधानम्, स्नानसमये नदीप्रार्थनानामन्त्रकथनम्, भगवते फलपुष्पाद्यर्पणफलकथनम्, मत्स्यरूपस्वर्णमूर्तिदानमाहात्म्यवर्णनम्. २०५ २
- १५ मार्गशीर्षे दम्पतिपूजनप्रकारकथनम्, गोभूमिस्वर्णरत्नशय्यालंकारसंवादानमाहा-

त्म्यम्, भगवत्पूजासमये फलपुष्पदानमाहात्म्यम्, मार्गशीर्षे दानादिभिर्ब्राह्मणसं-
तोपकरणमाहात्म्यम्, मार्गशीर्षे भगवन्नामस्मरणमाहात्म्यम्. २०६ २

- १६ भगवद्ध्यानं तन्माहात्म्यं च, भगवत्ततोत्रोपदेशाधिकारवर्णनम्, गुरुशिष्यलक्षणम्,
भागवतमाहात्म्यवर्णनम्, भागवतफलश्रुतिः, भागवतग्रन्थार्चनपूर्वकपठनफलवर्णनम्. २०७ २
- १७ मथुरामाहात्म्यवर्णनम्. ३०९ १

इति वैष्णवखण्डे पञ्चमं मार्गशीर्षमासमाहात्म्यम् ॥ (२-५) ॥

अथ वैष्णवखण्डे षष्ठं भागवतमाहात्म्यम् ॥ (२-६) ॥

- १ सूतशौनकसंवादप्रसङ्गेन माथुरहस्तिनापुरयो राज्यसिंहासनयोर्वज्रपरीक्षितावभिषिच्य
श्रीकृष्णपांडवानां स्वधामगमनवर्णनम्, वज्रनाभपरीक्षितसंवादोत्तरं शांडिल्यपैरा-
गमनम्, शांडिल्येन व्रजशब्दार्थविवेचनपूर्वकं कृष्णकृतव्रजलीलावर्णनम्, गोवर्ध-
नमाथुरादिराज्यकरणेनोद्धवदर्शनलाभकथनम्. २१३ १
- २ इत्यमुक्त्वा शांडिल्यस्य स्वाश्रमगमनम्, परीक्षित्राजस्तत्र माथुरमण्डलं प्रत्यागम-
नम्, वज्रपरीक्षित्राजभ्यां गोविन्दगोपीललितस्थानस्थापनम्, माथुरस्यासमन्ततो
बहूनां ग्रामाणामवस्थापनम्, माथुरे कुण्डकूपादिपूर्तकर्मपूर्वकं शिवलिङ्गस्थापनम्,
श्रीकृष्णविरहेण कृष्णपत्नीकृतशोकवर्णनम्, कालिदीवर्णितभगवद्गुणानुवादवर्ण-
नम्, गोवर्धनपर्वतसमीपे परीक्षितादीनामुद्धवदर्शनवर्णनम्. २१४ १
- ३ उद्धवपरीक्षितसंवाद उद्धवेन भगवन्माहात्म्यकथनम्, कृष्णकृतबालक्रीडादिवर्णनम्,
भागवतग्रन्थपठनेन सर्वमनोरथफलप्राप्तिकथनम्, यद्वहे भागवतं तदेवं
श्रीकृष्णवासास्थानमित्यादिवर्णनम्, भागवतश्रवणेन मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, श्रीम-
द्भागवतसंज्ञाश्रवणफलम्, भगवत्कृतं सत्स्वरजस्तमोमयविष्णुब्रह्मदेवशंकर-
कौर्षस्थित्युत्पत्तिलयाद्युपदेशवर्णनम्, श्रीमद्भागवतग्रहणेन शिवस्य तमोगुणनि-

रासः, भागवतश्रवणोत्सुकेन परीक्षितोदवस्य प्रार्थनाकरणम्, शुक्रमुखात्तव भागवतश्रवणं स्यादित्युद्धवचनं श्रुत्वोद्धवाज्ञया कलिनिग्रहार्थं दिग्विजयार्थं च परीक्षितो गमनम्, वज्रस्य प्रतिबाहुं पुत्रं राज्ये संस्थाप्य वृन्दावनं गत्वोद्धव-संकीर्तितश्रीमद्भागवतश्रवणेन मुक्तिप्राप्तिवर्णनम्. २१५ १

४ सूतशौनकसंवादप्रसंगेन श्रीमद्भागवतभगवतोरेकस्वरूपत्वकथनम्, श्रीमद्भागवतश्रवणविधिकथनम्, श्रीमद्भागवतश्रवणेन सद्यः सर्वसिद्धिप्राप्तिवर्णनम्. २१६ २

इति वैष्णवखण्डे षष्ठं भागवतमाहात्म्यम् ॥ (२-६) ॥

अथ वैष्णवखण्डे सप्तमं वैशाखमासमाहात्म्यम् ॥ (२-७) ॥

- १ सूतशौनकसंवादे वैष्णवादिधर्मजिज्ञासोरंबरीषस्य नारदं प्रति प्रश्नः, नारदकृतवैशाख-मासप्रशंसा, वैशाखस्नानमहिमा च. २२० १
- २ वैशाखप्रशंसा, ततो वैशाखमासप्रताकरणे दोषप्रशङ्गाः, व्रतप्रशंसा, वैशाखे जलप्र-पादानम्, व्यजनच्छत्रपादत्राणदानप्रशंसा, अन्नदानप्रशंसा च. २२१ २
- ३ शय्याकम्बलवस्त्रकपूरकुसुमकुंकुमचंदनगोरोचनताम्बूलफलादिदानम्, विश्राममण्ड-पकरणम्, कूपतडागोद्यानप्रशंसा, पुत्राभावे पुत्रवत्सपदार्थवर्णनम्, ताम्बूलत-क्रदधितुंदुलपुतगुडेषुदण्डेद्वादिरसपानकदानमाहात्म्यम्. २२२ २
- ४ वैशाखव्रतिनां वन्यपदार्थाः, गृहस्नाने दुष्टफलम्, व्रताकरणे दोषः, नदीसंगंगादेव-खातवापीषु स्नानं दानं च, मधुसूदनप्रार्थनाध्यदानपूजनादिकम्. २२३ २
- ५ वैशाखमासस्य हेतुपूर्वकं श्रेष्ठत्वकथनम्. २२७ १
- ६ वैशाखमासे जलदानमाहात्म्यकथनम्, तद्विषये हेमाङ्गदराजकथा, वैशाखमासे जला-दानात्तस्य तिर्यग्योनिप्राप्तिः, मैथिलराजगृहे गोधिकान्तं प्राप्तस्य तस्य श्रुतदेवस-काशान्मुक्तिः. २२८ २
- ७ तदद्भुतं दृष्ट्वा विस्मितेन मैथिलेन पृष्टेन श्रुतदेवेन वैशाखमासे जलदानादिमाहा-त्म्यकथनम्, तद्विषये स्वपितुर्वृत्तान्तकथनम्. २३० १

- ८ मैथिलपृष्टेन श्रुतदेवेन श्रृणुपार्वतीसंवादद्वारा वैशाखमाहात्म्यविषय इह्वाकुतनयस्य काकुत्स्थस्येतिहासकथनम्. २३१ २
- ९ मैथिलपृष्टेन श्रुतकोर्तिविप्रेण कुमारजन्मकथनम्, वैशाखधर्मप्रशंसा च. २३५ १
- १० अश्वत्थप्रतपकथनम्, वैशाखमासे छत्रदानादिप्रशंसा. २३८ १
- ११ मैथिलपृष्टेन वैशाखधर्मप्रसिद्धिकथनम्, तेन सर्वजनानां सद्गतिप्राप्त्या नरकापां शून्यतया स्त्रियस्य यमस्य ब्रह्मसमीपे गमनम्. २४० १
- १२ ब्रह्मणे यमेन स्वदुःखनिवेदनम्. २४३ १
- १३ वैशाखमाहात्म्यकथनपूर्वकं ब्रह्मणा यमस्य समाधानकरणम्, तथापि खेदपुष्टेन यमेन साकं ब्रह्मणो विष्णुसमीपे गमनम्, विष्णुना यमाय वरप्रदानम्, तत्र वैशाखधर्माणां प्रशंसा. २४४ २
- १४ वैशाखस्नानप्रशंसा, वैशाखमाहात्म्यकथाश्रवणप्रशंसा, तत्र कर्मनिष्ठतपोनिष्ठद्विजकथा. २४६ १
- १५ पञ्चालदेशाधिपस्य पुरुयशसो नृपस्य वैशाखधर्माचरणात्स्वराज्यप्राप्तिः. २४७ २
- १६ अथ पुरुयशसाऽऽक्षय्यवृत्तीयायां विष्णोः स्तुतिकरणम्, विष्णुकृपया च तस्य सायु-ज्यमुक्तिप्राप्तिः. २५० १
- १७ वैशाखधर्मकथनोपक्रम उपानदानप्रसङ्गेन शङ्खनामकद्विजकथानकम्, तत्र शङ्खनाम-कद्विजेन व्याधाय वैशाखधर्मकथनप्रसङ्गेन दन्तिलकोहलमुक्तिप्राप्तिवृत्तांतकथनम्. २५१ २
- १८ व्याधस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्. २५३ १
- १९ ब्रह्मशब्दप्रतिपादनपूर्वकं सर्वदेवापेक्षयाः प्राणस्य मुख्यत्वकथनम्, प्राणदेवस्य महत्त्व-लोपे कण्वशापप्रतिपादनम्, त्वं गुरुद्रोही भवति कण्वं प्रति प्राणवायुना शाप-प्रदानम्. २५५ १
- २० सत्त्वादिभिर्गुणैर्जीवानां तदनुरूपजन्मकर्मादिकलप्राप्तिकथनम्, प्रलयवर्णनम्, व्यूहा-वतारकर्मनिरूपणम्, धर्मभेदनिरूपणपूर्वकं भगवद्रक्तलक्षणनिरूपणम्, वैशाख-मासधर्मनिरूपणम्. २५७ २

- २१ वैशाखमासमाहात्म्यश्रवणेन सर्पस्य मुक्तिः, तस्यैव पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्, शंख-
व्याघसंवादे व्याघस्य जन्मान्तरे वाल्मीककथितप्राप्तिकथनम्. २६० २
- २२ वैशाखस्थितिधिमाहात्म्यवर्णनम्, कलिधर्मनिरूपणम्. २६२ २
- २३ अभ्युत्थतीयामाहात्म्यम्. २६५ २
- २४ वैशाखशुक्लद्वादशीमाहात्म्यम्, काश्मीरदेशस्थदेवद्विजकथा.... २६६ २
- २५ वैशाखशुक्लत्रयोदशी-चतुर्दशी-पूर्णिमातिथीनां माहात्म्यवर्णनम्, वैशाखमाहात्म्य-
श्रवणफलवर्णनम्. २६९ २

इति वैष्णवखण्डे सप्तमं वैशाखमासमाहात्म्यम् ॥ (२-७) ॥

अथ वैष्णवखण्डेऽष्टममयोध्यामाहात्म्यम् ॥ (२-८) ॥

- १ सूतकृतं मंगलार्थं व्यासादिविद्वद्वयस्तवनम्, सूतशौनकसंवादप्रसंगेन नानाद्रुमलता-
दिशोभितायोध्यामाहात्म्यवर्णनम्, अगस्त्यमुनेरयोध्यागमनम्, अयोध्याप्रभाव-
दर्शनागस्त्यस्यानन्दप्राप्तिवर्णनम्, त्रिगुणत्रिस्वरूपस्थितायोध्यावर्णनेनायोध्या-
शब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थकथनम्, अयोध्यायामगस्त्यवाससंवादपूर्वकं विष्णुशर्मकृत-
पञ्चाग्निसाधनवर्णनम्, विष्णुशर्मणा भगवत्तोत्रकरणम्, विष्णुशर्मणो भगव-
दर्शनम्, भगवता विष्णुशर्मणे वरप्रदानम्, तस्मिन्नेव स्थले भगवता स्वचक्रेण
जलप्रवाहानयनम्, चक्रतीर्थेतिनाम्ना तत्तीर्थस्य प्रसिद्धिवर्णनम्, विष्णुनामपूर्वक-
विष्णुहरीतिमूर्तिस्थापनम्, विष्णुहरिमाहात्म्यवर्णनम्. २७४ १
- २ ब्रह्मणोऽयोध्यायामागमनम्, यात्रादिकं विधाय यज्ञकरणम्, स्वनाम्ना ब्रह्मकुण्ड-
स्थापनम्, ब्रह्मदेवेन ब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, सरयुतीरस्थर्णमोचनतीर्थमाहा-
त्म्यम्, लोमशेन पापमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, अगस्त्येन सहस्रधारामाहात्म्य-
वर्णनम्. २७६ १

- ३ अगस्त्येन स्वर्गद्वारतीर्थमाहात्म्यकथनम्, मुक्तिद्वारतीर्थमाहात्म्यम्, चंद्रहरित्रतो-
द्यापनविधिकथनम्, चन्द्रसहस्रत्रतोद्यापनमाहात्म्यकथनम्. २७८ १
- ४ धर्महरिमाहात्म्यम्, तत्र धर्मराजकृतनर्तनं दृष्ट्वा भगवत आगमनम्, धर्मेण भगव-
त्स्तुतिकरणम्, भगवता धर्मराजाय वरप्रदानम्, रघुसंज्ञकेन राज्ञा दिग्विजयं
कृत्वा सूर्योद्भया कृतस्य सर्वस्वदक्षिणनामकस्य यज्ञस्य परिसमाप्तेरनंतरं कौत्स-
ऋषेरागमनम्, स्वपूजनार्थमानीतं संभारं दृष्ट्वा विस्मितेन कौत्सर्षिणा धनाभावा-
द्वात्रंतरं प्रति गन्तुं स्वेच्छाप्रकटनम्, कौत्साय द्रव्यं दातुं कौबेरीं संपत्तिमादातुं
कुबेरजिगीषया रघोः प्रस्थानम्, रघुभियां कुबेरेण द्रव्यवृष्टिकरणम्, कौत्साय
रघुणा सर्वद्रव्यदानवर्णनम्, कौत्सेन रघुराजायाशीर्वाददानवर्णनम्, कौत्सस्य
स्वाश्रमगमनम्, स्वर्णखनिमाहात्म्यवर्णनम्. २७९ २
- ५ कौत्सवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र विश्वामित्रस्य तपश्चर्यां श्रुत्वा तद्दर्शनार्थं दुर्वासस आग-
मनम्, दुर्वासःकृतां भोजनयात्रां श्रुत्वा विश्वामित्रदत्तस्य पायसादिकस्य वर्ण-
नम्, कौत्साय चतुर्दशकोटिसुवर्णतमकशुक्रदक्षिणादानायाज्ञाकरणम्, तिलो-
दकीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८१ १
- ६ सीताकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, देवासुरयुद्धेऽमरुदेवपराजये कृते देवैर्भगवत्स्तुति-
करणम्, देवस्तुतिं श्रुत्वा भगवदाविर्भावः, भगवद्वचनाद्रुमरोत्या देवाना-
मयोध्यागमनम्, गुप्तहरीतिनाम्ना तत्तीर्थप्रसिद्धिवर्णनम्, गुप्तहरिमाहात्म्यम्,
चक्रहरिपीठे दानमाहात्म्यम्, सरयुधरानयोः संगमे स्नानमाहात्म्यम्, गोप्र-
तारतीर्थमाहात्म्यम्, रामचन्द्रस्य स्वधामगमनसमये वानरेभ्यो वरप्रदानवर्ण-
नम्, रामचन्द्रस्य मार्गे सरयुदर्शनम्, सर्वदेवानां तत्रागमनम्, देवैर्भगव-
त्स्य स्तोत्रकरणम्, रामचन्द्रेण सह देवानां स्वर्गगमनम्, स्वर्गद्वारगोप्रतार-
तीर्थस्नानदानादिमाहात्म्यम्. २८१ २

- ७ क्षीरोदकतीर्थमाहात्म्यम्, तत्र पुत्रप्राप्त्यर्थं दशरथकृतस्य पुत्रकामेष्टियज्ञस्य वर्ण-
नम्, धनयक्षतीर्थमाहात्म्यम्, विश्वामित्रवचनाद्यक्षस्य धनयक्षतीर्थज्ञानेन दुर्गा-
धितस्यांगस्य सुगंधित्वप्राप्तिवर्णनम्, विश्वामित्रेण यक्षं प्रति कथितस्य निषिद्ध-
क्ष्मीपूजनविधानस्य वर्णनम्, वसिष्ठकुण्डमाहात्म्यम्, चतुःषष्टियोगिनीपूजन-
माहात्म्यम्, योगिनीकुण्डलानमाहात्म्यम्, उर्वशीकुण्डमाहात्म्यम्, घोषरा-
ज्ञाऽऽदित्यस्तुतिकरणम्, घोषार्ककुण्डमाहात्म्यम्, रुक्मिणीकुण्डबृहस्पतिकुण्ड-
सागरकुण्डमाहात्म्यम्.... २८६ १
- ८ रतिकुण्डमाहात्म्यम्, कुसुमायुधकुण्डमाहात्म्यम्, रतिकंदर्पपूजाविधिकथनम्,
मंत्रेश्वरक्षेत्रमाहात्म्यम्, महारत्नतीर्थमाहात्म्यम्, दुर्भराख्यतीर्थमाहात्म्यम्,
महाभरतीर्थमाहात्म्यम्, महाविद्यातीर्थमाहात्म्यम्, सिद्धपीठतीर्थमाहात्म्यम्,
दुग्धेश्वरमाहात्म्यम्, हनुमत्कुण्डमाहात्म्यम्, वसिष्ठरामसंवादप्रसंगेनायोध्यामाहा-
त्म्यवर्णनम्, क्षीरेश्वरमाहात्म्यम्, सीताकुण्डमाहात्म्यम्, सुग्रीवतीर्थमाहात्म्यम्,
विभीषणसरोमाहात्म्यम्, अयोध्यायात्राविधिकमवर्णनम्. २८९ १
- ९ गयाकूपमाहात्म्यम्, पिशाचमोचनतीर्थमाहात्म्यम्, माण्डव्यतीर्थमाहात्म्यम्, भर-
तकुण्डमाहात्म्यम्, मानसतीर्थमाहात्म्यम्, गौतम्याद्याश्रमवर्णनम्, सीताकुण्ड-
दुग्धेश्वरमाहात्म्यम्, भैरवकुण्डमाहात्म्यम्, जटाकुण्डमाहात्म्यम्. २९१ १
- १० मत्तगजेन्द्रस्थानमाहात्म्यवर्णनम्, अयोध्यायात्राविधिकमवर्णनम्, सरयूवर्णनम्,
विज्जेश्वरस्थानमाहात्म्यम्, रामजन्मस्थानमाहात्म्यम्, अयोध्यामाहात्म्यश्रवण-
फलम्. २९२ २

इति वैष्णवखण्डेऽष्टममयोध्यामाहात्म्यम् ॥ (२-८) ॥

॥ इति स्कान्दे महापुराणे द्वितीयं वैष्णवखण्डम् ॥ २ ॥

अथ स्कान्दे महापुराणे तृतीयं ब्राह्मखण्डम् ॥ ३ ॥

अथ ब्राह्मखण्डे प्रथमं सेतुमाहात्म्यम् ॥ (३-१) ॥

- १ भङ्गलाचरणम्, नैमिषारण्यनिवासिनां शौनकादिमहर्षीणां समाजे पौराणिकस्य
सूतमहर्षेरागमनम्, शौनकादिभिर्महर्षिभिः सूतं प्रति सत्कारकरणानन्तरं क्षेत्रतीर्थ-
माहात्म्यजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, सूतेन श्रीरामेश्वरक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनोपक्रमकर-
णम्, तत्रादौ दक्षिणोदधिस्थश्रीरामनिर्मितसेतुबन्धयात्रासेतुबन्धदर्शनरामसेतुजा-
नरामधरलिङ्गदर्शनमाहात्म्यम्. १ १
- २ अथ सेतुबन्धनवृत्तान्तप्रसङ्गेन श्रीरामचन्द्रस्य पितुराज्ञया दण्डकारण्यगमनसीता-
हरणसुग्रीवसख्यसमुद्रतीरगमनविभीषणसमागमान्तरामायणवृत्तान्तवर्णनम्, अथ
सर्वराक्षसराज्ये विभीषणाभिषेचनानन्तरं समुद्रतरणोपायचिन्तया चक्रतीर्थे
सुग्रीवादिभिः सह दर्भशयने स्थित्वा मन्त्रकरणम्, ततस्त्रिरात्रपर्यन्तं समुद्र-
तरणोपायं चिन्तयानेन रामेण समुद्रस्योपासनापूर्वकं प्रतीक्षणम्, अथ समुद्रस्य
स्वं प्रत्यनागमनादिरूपमनादरं दृष्ट्वा श्रीरामेण समुद्रं शोषयितुं प्रतिज्ञाया
कृतार्थां भयभीतेन समुद्रेण श्रीरामं प्रति शरणमागत्य श्रीरामस्य स्तुतिकरणम्,
ततस्तत्स्तुतिप्रसङ्गेन श्रीरामेण लङ्कागमनार्थं तरणार्थमुक्ते समुद्रं स्वोपरि सेतु-
बन्धनार्थं विजम्भिककरणम्, ततः श्रीरामेण सर्वान्तरसाहाय्येन विश्वकर्मसुतनल-
वानद्वारा समुद्रे सेतुबन्धनम्, दर्भशयनस्य सेतुमुल्लवर्णनम्, सेतौः स्थितानां
चक्रतीर्थादिचतुर्विंशतितीर्थानां वर्णनम्. ४ १
- ३ अथ सेतुमूलाख्यचक्रतीर्थप्रसिद्धिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र धर्मपुष्करिणीतीर्थे गालवाख्य-
महापितपस्तुष्टेन भगवता गालवाय वरप्रदानपूर्वकं धर्मस्मारावनसन्तोषितहर-
प्रसादलब्धहरवाहनवृषभत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, अथ हरिभक्तिपरायणस्य गालव-
महर्षेः केनचिद्वाक्षसेन भक्षणार्थं गृहीतस्य स्तुत्या भगवता प्रेषितेन सुदर्शनचक्रेण

राक्षसस्य हननम्, ततो निहतं राक्षसं दृष्ट्वा गालवेन पुरःस्थितस्य देदोप्यमानस्य सुदर्शनचक्रस्य स्तुतिकरणम्, ततः सुदर्शनचक्रेण गालवमहर्षये वरप्रदानपूर्वकं धर्मपुष्करिण्यां सदा सन्निधानकरणम्, तत एव धर्मपुष्करिण्याश्चक्रतीर्थत्वेन प्रसिद्धिः, धर्मतीर्थापरपर्यायचक्रतीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्.... ६ २

४ गालवमहर्षित्रासदायकराक्षसवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र विशावसुगन्धर्वसुतस्य दुर्दमाख्यस्य सलिलाशये विवशस्य विवशाभिः स्त्रीभिः सह क्रोडया मदान्धतामवेक्ष्य माध्याह्निकविधानार्थं सलिलाशयं प्रत्यागतेन वसिष्ठमहर्षिणा शापप्रदानम्, वसिष्ठशापाद्दुर्दमस्य राक्षसत्वप्राप्तिः, तद्व्याभिः प्रार्थितेन वसिष्ठेन दुर्दमस्य शापान्तावधिकरणम्, ततो दुर्दमस्य सुदर्शनचक्रकृतशिरश्छेदानन्तरं दिव्यदेहप्राप्तिः, दुर्दमेन सुदर्शनचक्रस्तुतिकरणम्, दर्भशयनमारभ्य देवीपूजनपर्यन्तं चक्रतीर्थस्यायामविस्तारवत्त्वे सत्यपि मध्येमध्ये विच्छिन्नताकारणकथनानुसारेण शक्रकृतपर्वतपक्षच्छेदनवृत्तान्तवर्णनम्. ८ २

५ अथ चक्रतीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन विधूमाल्यवस्वलंबुसाप्सरोवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र ब्रह्मलोके निजसभायां सावित्रीसनकप्रभृतिसमस्तसुरमुनिसिद्धवसुगन्धर्वैः सह स्थितस्य ब्रह्मणः पुरस्तादखिलाप्सरसां पर्यायनृत्यसमारंभे क्रमेणालंबुसाल्याया अप्सरसो नृत्यमानाया लीलया वायुनाभ्यन्तरवक्षे समुत्क्षिप्ते सति स्पष्टोरुमूलजघनदर्शनेन कामबाणनिर्घटितस्य विधूमनामकस्य वसोनिर्लज्जतां निरीक्ष्य ब्रह्मणा तस्मै मनुष्यत्वप्राप्तिरूपशापप्रदानम्, अलंबुसायाश्च मानुषीत्वप्राप्तिरूपशापप्रदानम्, विधूमप्रार्थनया ब्रह्मणा तच्छापान्तावधिकरणम्, अथ भूतले शतानीकमहीपतेर्मर्यादां विधूमवसोः सहस्रानीकनाम्ना जन्म, तस्य त्रयाणामनुचराणां च तन्मन्त्रिसेनानिवयस्यानां गृहेषु जन्म, अलंबुसाल्यायाः स्ववैदेयाया अयोध्याधिपतेः कृतवर्मणः कन्यात्वम्, अथ शतानीके नृपे दिवि दैत्येन सह युद्धे मृते सति सहस्रानीकस्य राज्याभिषेकः, अनन्तरं सनंदनमहोत्सवे शक्रनिमन्त्रणवशाच्छ-

क्रमवत् गतेन सहस्रानांकेन शक्रवचनाभिजशापान्तवृत्तान्तमाज्ञाय भुवमागत्य मृगावतीपरिणयनम्, मृगावतीपरिणयोत्तरं कौशांबीं नगरं प्रति प्रस्थितस्य सहस्रानीकस्य मध्येमार्गे शक्रवचनं ध्यात्वाऽनालोकितया तिलोत्तमाख्ययाऽप्सरसा चतुर्दशसमापयंतं भार्याया सह ते वियोगो भविष्यतीति शापप्रदानम्, अथ कालेन गर्भिण्यां मृगावत्यां दौर्दपरिपूर्त्यै कौसुम्भकुसुमपूर्णवाण्यां निमज्जने क्रियमाणे सुपर्णकुलसंभवेन विकटपक्षिणा हरणपूर्वकमुदयाचलशिखरोपारे नयनम्, तत्र जमदग्निना शोकाकुलाया मृगावत्याः सान्त्वनपूर्वकं स्वाश्रमे स्थापनम्, अथ तत्र प्रसूताया मृगावत्याः पुत्रस्य जमदग्निनोदयनेतिनामकरणम्, उदयनेन स्वमातृदत्तकंकणं प्रदाय शबरव्याधतो मोचितेन सद्यो मनुष्यरूपधृता किंनराख्यनागेन सह पातालं प्रति गत्वा धृतराष्ट्रनागकन्यया किंनरनागभगिन्या ललिताख्यया सह विवाहकरणम्, ललितायां तस्मात्पुत्रोत्पत्तिः, अथ ललितायाः शापतो विमुक्तिः, उदयनस्य ललितासकाशात्पुत्रं तांबूलीस्रजं घोषवतीं वीणां च गृहीत्वा स्वमातरं प्रति जमदग्न्याश्रम आगमनम्, शबरव्याधसमीपे स्थितं निजमुद्रांकितकंकणं दृष्ट्वा सहस्रानीकेन शबररात्कंकणप्राप्तिवृत्तांतं श्रुत्वा मन्त्रिभिः सह जमदग्न्याश्रमं प्रति गमनम्, जमदग्निः स्वभार्या मृगावतीं स्वपुत्रमुदयनं स्वपौत्रं च प्राप्य स्वपुत्रीं प्रत्यागमनम्, तत उदयनाख्ये स्वपुत्रे राज्यभारं न्यस्य स्वशापनिवृत्त्यै मृगावतीपत्या वसंतकरुमण्वद्यौगन्धरायणाख्यौर्नजमन्त्रिपुत्रादिभिश्च सह दक्षिणोदधितटस्थचक्रतीर्थं गत्वा तत्र स्नानमात्रेण तस्य शापनिवृत्तिपूर्वकपूर्वरूपप्राप्तिवर्णनम्, ततस्तेषां चतुर्णामपि पूर्वस्वरूपावाप्तिवर्णनम्, चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १० १

६ अथ नवपाषाणस्थानस्थदेवीपूजनवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र देवैर्हृतपुत्रया दित्या निजपुत्रीं प्रति तपश्चरणार्थमाज्ञाकरणम्, दित्याङ्गया तत्पुत्र्या महिषीरूपं धृत्वा तपोवनं गत्वा पंचाभिसाधनादिचोरतपःकरणम्, तत्तपःशुब्धेन सुपार्श्वमुनिना तां प्रति

देवविजयिमहिषमुखनररूपपुत्रप्राप्तिमाश्वास्य तां गृहीत्वा च स्वस्थानं प्रति गमनम्, अथ तस्या दितिपुत्र्याः सकाशान्महिषासुरोत्पत्तिः, महिषासुरेण सर्वदेव-
राज्याधिपत्यप्राप्त्यनन्तरं देवैः सह युद्धं कृत्वा सर्वदेवानां पराजयकरणम्, अथ
पराजितान्देवान्गृहीत्वा ब्रह्मणो नारायणशिवसमीपं प्रति गमनम्, ब्रह्मनिवे-
दितमहिषासुरोपद्रववृत्तान्तमाश्रुत्य क्रुद्धयो रमेश्वरमहेश्वरयोर्मुखतः सुमहत्ते-
जसो निष्क्रमणम्, तदनु सर्वदेवशरीरेभ्यस्तेजसो निष्क्रमणम्, तेषां सर्वेषां
तेजसामेकत्र समुदायेन परमभास्वरसर्वाङ्गसुन्दरदुर्गानामकनारीसमुत्पत्तिः, ततः
सर्वदेवैस्तस्यै दुर्गादेव्यै निजायुधेभ्य उत्पादितानामायुधानां प्रदानम्, सर्वदेवैः
स्तुतया देव्या सिंहमारुह्य महिषासुरवधार्थं सुभैरावद्वहासकरणम्, अथ महिषा-
सुरसैन्यैः सह देवानामतिभयंकरयुद्धम्, तत्र युद्धे देव्या महिषासुरसैन्यवधकर-
वर्णनम्. १३ २

७ अथ देव्या महिषासुरप्रहितचण्डकोपाख्यासुरहननानन्तरं युद्धार्थं स्वयमुपस्थितेन
महिषासुरेण सह तुमुलयुद्धकरणम्, ततो देव्या महिषासुरवधकरणम्, महिषासुर-
वधेन संतुष्टैर्देवैर्देव्याः स्तुतिकरणम्, ततो देवेषु स्वस्वाधिकारस्थानेषु गतेषु ससु-
जगन्मात्रा देव्या दक्षिणोदधितोरे धर्मपुष्करिणीतीर्थे देवीपत्तनयोनिरिमाणपूर्वकं
वरप्रदानम्, श्रीरामचन्द्रेण नवग्रहस्वरूपनवपाषाणस्थापनपूर्वकं नलद्वारा सेतु-
निर्माणम्, सेतवारम्भसीमास्थानवर्णनम्, सेतुनाथहरिमाहात्म्यम्, चक्रतीर्थप्र-
शंसा, दर्भशयनस्थानमारभ्य सेतुयात्रारम्भकथनम्. १५ १

८ अथ वेतालवरदतीर्थवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र गालवमहर्षिकन्यायाः कान्तिमतोनाम्न्याः
सुदर्शनाख्येन विद्याधरकुमारेण मदनविह्वलतया केशेषु ग्रहणम्, गालवेन सुद-
र्शनाख्यविद्याधराय मनुष्यत्वप्राप्तिपूर्वकवेतालत्वप्राप्तिशपप्रदानम्, तदनुमोदक-
स्य तत्कनिष्ठबन्धोः सुकर्णकाख्यस्य च केवलमनुष्यत्वप्राप्तिरूपशपप्रदानम्, तत-
स्तयोः सुदर्शनसुकर्णकयोर्यमुनातीरनिवासिगोविन्दस्वामिनो गृहे विजयदत्ताशो-

कदत्तनामकतनयत्वप्राप्तिः, अथ स्वदेशे दुर्भिक्षवशाद्वाराणसीं प्रति गतेन गोवि-
दस्वामिना कपालमालाभरणाख्ययतिमुखाद्विजयदत्तनामकपुत्रभविष्यद्वियोगश-
वणम्, विजयदत्तस्याकस्मात्कपालस्फोटनामकवेतालत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्. १६ २

९ अथ पुत्रशोकव्याकुलस्य गोविदस्वामिनः स्वगृहं प्रत्यागत्य भार्यया सह विलापकर-
णम्, अशोकदत्तनाम्ना गोविदस्वामिद्वितीयपुत्रेण प्रतापमुकुटाख्यनरपतेरनुज्ञया
दाक्षिणात्यमहामल्लस्य निपातनपूर्वकं हननम्, अथ प्रतापमुकुटनृपतेराश्रयेणा-
शोकदत्तस्य स्थितिः, अथ कदाचिद्विजनेऽरण्ये नृपेण सह परिभ्रमता धैर्यवताऽशो-
कदत्तेन स्मशानं गत्वा मायिकाया विद्युत्केशाख्याया राक्षस्याः पादतलं
निगृह्यै रत्नपुरं गृहीत्वा राजसमीपमागत्य राज्ञे रत्नपुरसमर्पणम्,
ततस्तद्वैर्यसन्तुष्टेन प्रतापमुकुटाख्येन राज्ञाऽशोकदत्ताय वैवाहिकेन विधिना
मदनलेखाख्यनिजसुताप्रदानम्, ततो नृपेच्छां विज्ञाय द्वितीयनृपप्राप्तयेऽशोक-
दत्तस्य महामांसं गृहीत्वा स्मशाने गमनम्, तत्र मन्त्रैर्भूतानामामन्त्रणे क्रिय-
माणे रक्षःकन्यासमावृताया विद्युत्केशाख्यराक्षस्यास्तत्समीपं प्रति मांसभक्षण-
लाडसयाऽऽगमनम्, ततस्तद्वैर्यसन्तुष्टया विद्युत्केशाख्यया राक्षस्याऽशोकदत्ता-
ख्याय द्विजसूने स्वपादस्थितद्वितीयरत्नपुरप्रदानपूर्वकं विद्युत्प्रभाख्यनिज-
कन्याप्रदानम्, तस्मा एव च जामात्रे कन्याप्रदानप्राप्त्युत्तररूपेण सुवर्णकमल-
प्रदानम्, तत्सर्वं गृहीत्वाऽशोकदत्तस्य प्रतापमुकुटाख्यनृपसमीपं आगमनम्,
प्रतापमुकुटेनाशोकदत्तस्य प्रशंसाकरणम्, अथ कदाचिदेकान्ते विद्युत्प्रभां प्रति
तन्मातृदत्तसुवर्णपङ्कजोत्पत्तिस्थले पृष्ठे तथा कपालविस्फोटकनामकवेतालभूपति-
दिव्यसरोवृत्तान्तवर्णनम्, अथ तथा विद्युत्प्रभया सहाशोकदत्तस्य कपालविस्फोटक-
वेतालरक्षितकाञ्चनकमलसरः प्रति गमनम्, तत्र विप्लकारिणो वेतालान्गृह्णन्
कपालविस्फोटकाख्यं वेतालं हन्तुकामेनाशोकदत्तेन विमानारूढविज्रितौतुकना-
मकविद्याधरपीतदर्शनम्, तद्दर्शनमात्रेणाशोकदत्तस्य गालवमहर्षिदत्तमनुष्यत्वरूप-

शापान्मुक्तिपूर्वकं सुकर्णाल्यस्वरूपप्राप्तिः, अथो विज्ञप्तिर्कोतुकविद्याधरपातिवचनेन वेतालत्वं प्राप्तस्य निजभ्रातुरुद्धारार्थं तेन सह दक्षिणोदधितोरस्थितचक्रतीर्थं गत्वा स्नानकरणम्, तत्तीर्थजलकणस्पशमात्रेण वेतालस्य वेतालत्वनिवृत्तिपूर्वकं पुनर्विजयदत्ताख्यद्विजपुत्रत्वप्राप्तिः, तेन विजयदत्तेन पुनः संकल्पपूर्वकं स्नाने कृते सति ततस्तस्य मनुष्यत्वरूपशापनिवृत्तिपूर्वकं सुदर्शनाख्यविद्याधरत्वप्राप्तिवर्णनम्, वेतालत्वमोचकत्वेन तत्तीर्थस्य वेतालवरदनाम्ना प्रख्यातिवर्णनम्. ... १८ १

१० अथ दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतमाहात्म्यवर्णनम्, गन्धमादनपर्वतस्थपापविनाशनतीर्थमाहात्म्यम्, तत्र दृढमत्याख्यशूद्रवृत्तान्तवर्णनम्, तत्प्रसंगेन शूद्रधर्मवर्णनम्, यागदीक्षानर्हस्य दृढमत्याख्यशूद्रस्य देवायतनादिधर्मकृत्यकरणपूर्वकं तपः कर्तुं मुनिवृत्त्या स्थितस्य सुमत्याख्यविश्रेण वैदिककर्मोपदेशकरणम्, तेनायाज्ययजनदोषेण सुमत्याख्यविप्रस्य नरकादिप्राप्तिपूर्वकविविधगर्दभादियोनिप्राप्तिरूपदुर्गतिवर्णनम्, अथ कतिपयजन्मानन्तरं तस्य ब्राह्मणजन्मप्राप्तौ ब्रह्मराक्षसग्रहगृहीततया वैदिककर्मपरिभ्रष्टत्वम्, अथ तत्पित्रा तं गृहीत्वागस्त्यं प्रति शरणगमनम् ततोऽगस्त्योपदेशेन दक्षिणोदधितोरस्थपापविनाशख्यतीर्थं तत्पित्रा नीतस्य तस्य संकल्पपूर्वकस्नानमात्रेण ब्रह्मराक्षसग्रहमुक्तिः, सकलभोगावाप्तिपूर्वकमोक्षोवाप्तिश्च, तदुपदिष्टवैदिककर्मचरणतत्परस्य दृढमत्याख्यशूद्रस्य नरकप्राप्तिपूर्वकानेकतिरिग्योनिजन्मप्राप्तिः, ततः क्रमेण गुप्त्रजन्मप्राप्तौ दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतवर्तिपापविनाशनाख्यतीर्थजलप्राशनात्त्वर्गलोकावाप्तिः, पापविनाशनतीर्थप्रभाववर्णनम्. २० १

११ अथ सीतासरस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन पुरंदरब्रह्महत्याविमुक्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र ससैन्यस्य कपालाभरणाख्यराक्षसस्य शक्रादिदेवैः सह युद्धम्, तस्मिन् युद्धे शक्रेण कपालाभरणराक्षसवधकरणम्, तद्वधजनिता ब्रह्महृत्या शक्रस्योपद्रवणम्, कपालाभरणाख्यराक्षसस्य ब्राह्मणत्वकारणवर्णनप्रसंगेन त्रिवक्रराक्षसमार्यायाः सुशीलानाम्याः पत्याङ्गया शुचिनामकब्राह्मणसकाशात्युत्रोत्पादनात्कपालाभरणस्य

ब्राह्मणवीर्योत्पन्नत्ववृत्तान्तः, अथ ब्रह्महृत्ययोपद्रुतस्य शक्रस्य ब्रह्मोपदेशेन दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतवर्तिर्सीताकुण्डे स्नानेन यज्ञैः सदाशिवसंतोषेण च ब्रह्महृत्यातो विमुक्तिवर्णनम्. सीतासरोमाहात्म्यप्रशंसावर्णनम्. ... २२ १

१२ अथ मङ्गलाख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन मनोजवाख्यराजवृत्तान्तवर्णनम्, अहंकारवतो मनोजवनृपस्य ब्राह्मणेभ्यः क्रूरप्रहणजन्यपापेन गोलभाख्येन तच्छत्रुभूषेण राज्यहरणपूर्वकं राज्याभिर्वासनम्, अथ पत्नीपुत्राभ्यां सह मनोजवस्य बने गमनम्, तत्र पुत्रस्य क्षुत्परीततां विलोक्य मनोजवस्य दुःखेनातिपञ्चात्पापकरणपूर्वकं मूर्च्छया पतनम्, तत्पत्न्याः सुमित्राख्याया विलापकरणम्, पुत्रस्यापि रोदनम्, अथ तस्मिन्नवसरे तत्र तेषां समीपे पराशरमहर्षेरागमनम्, पराशरेण राजोपरि मंत्रपूतजलसेचनेन तस्य मूर्च्छापनयनम्, ततो राज्ञा विज्ञापितेन पराशरमुनिना राजानं प्रति श्रीरामसेतुस्यमंगलाख्यतीर्थयात्रोपायकथनपूर्वकमेकाक्षरराममंत्रोपदेशकरणम्, मुन्याङ्गया भार्यापुत्राभ्यां सह मंगलतीर्थं गत्वा चत्वारिंशदिनपर्यंतं मंत्रोपासनानुष्ठानं कृतवतो मनोजवनृपस्य पुरतो मंगलाख्यतीर्थोद्धनुर्निषङ्गखड्गचर्मगदामुसलशङ्खबाजयुक्तसारथिसपताकरथकाचनमयकवचादिसर्वराजालंकारादिवस्तुप्रादुर्भावः, ततो मनोजवेन पराशरमुनये तेषां सर्ववस्तुनां निवेदनम्, अथ पराशरेण मुनिना मनोजवभूषस्य मन्त्राभिषेककरणम्, ब्रह्मास्त्राद्यास्त्रविद्याप्रदानपूर्वकाशीःप्रदानं च, अथ मनोजवनृपेण स्वपुरं प्रत्यागत्य ब्रह्मक्षेत्रे गोलभनृपं विनाश्य निजराज्यं प्राप्य धर्मेण वर्तनम्, अंतं मङ्गलतीर्थमासाद्य तनुत्यागानन्तरं मनोजवभूषस्य शिवलोकावाप्तिवर्णनम्. ... २३ ३

१३ अथैकान्तरामनायाख्यक्षेत्रवर्णनम्, तत्राश्रुतवापिकातीर्थमाहात्म्यम्, तत्प्रसंगेनागस्त्यानुजवृत्तान्तवर्णनम्, हिमवत्यवन्तेऽगस्त्यानुजेन तपःकरणम्, तत्तपस्तुष्टस्य शंकरस्य प्रादुर्भावेऽगस्त्यानुजेन शिवस्तुतिकरणम्, ततस्तुष्टस्य शिवस्य वचनादगस्त्यानुजस्य दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतोपर्येकान्तरामनायाक्षेत्रवर्तिनि तीर्थं

स्नानं कृत्वा समाधियोगेन मुक्तिप्राप्त्याऽमरत्वात्तस्य तीर्थस्यामृतवापीतिनामप्रथा-
वर्णनम्, अथैकान्तरामनाथक्षेत्रप्रथाकारणकथनप्रसङ्गेन श्रीरामचन्द्रस्य लक्ष्मणेन
सैकान्तस्थितिपूर्वकं समुद्रतरणोपायविधिन्तनवृत्तान्तवर्णनम्, एकान्तराघव-
माहात्म्यम्. २६ १

१४ अथ दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनवर्तिब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन ब्रह्मकुण्डस्य-
भस्मना त्रिपुण्ड्रधारणस्य माहात्म्यम्, ब्रह्मकुण्डोत्पत्तिवृत्तान्तः, तत्र ब्रह्मविष्णो-
र्मध्ये श्रेष्ठविषये परस्परं विवादे समुत्पन्ने तयोर्मध्ये भगवतोऽनाद्यन्तलिङ्ग-
प्रादुर्भावः, तदूर्ध्वोऽन्तर्पर्यन्तशोधनार्थं ब्रह्मविष्णोर्हंसवराह रूपधारणपूर्वकं
गमनम्, लिङ्गस्थापःपर्यन्तमदृष्ट्वा स्वपूर्वस्थानं प्रत्यागतेन विष्णुना सत्यवाचा
लिङ्गपर्यन्तादर्शनकथनम्, ब्रह्मणोर्ध्वपर्यन्तमदृष्ट्वा प्रत्यागतेनापि च्छद्मना मिथ्या
लिङ्गपर्यन्तदर्शनकथनम्, अथ तन्मिथ्याभाषणप्रकुपितेन शंकरेण लिङ्गमध्या-
त्मादुर्भूय ब्रह्मणेऽपूज्यत्वप्राप्तिरूपशपथप्रदानम्, ततो ब्रह्मणा स्तुतेन शङ्करेण
ब्रह्मणे मिथ्यादोषप्रशङ्क्यर्थं दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वते यागार्थमाज्ञाकरणम्,
शंकराज्ञया ब्रह्मणो गन्धमादनपर्वते शिवमुद्दिश्य यागकरणम्, तत्र प्रादुर्भूतेन-
श्वरेण ब्रह्मणे श्रौतस्मार्तकर्मपूज्यत्वरूपप्रदानपूर्वकं ब्रह्मकुण्डाभिषेकीयं वर-
प्रदानम्, ब्रह्मकुण्डमाहात्म्यम्. २७ १

१५ अथ हनुमत्कुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन धर्मसंख्याख्यराजचरितवर्णनम्, धर्म-
संखनृपतिपुत्रस्य सुचन्द्रस्य वृश्चिकदंशवृत्तांतः, अथ बहुपुत्रत्वमाकांक्षमाणेन
धर्मसंख्याख्यमहीपतिना निजलिंगवचनतो यज्ञसामग्रीं संपाद्य स्वपत्नीभिः सर्व-
परिजनैर्कृत्विग्भिश्च सह दक्षिणोदधित्तिरस्थगन्धमादनपर्वतवर्ति हनुमत्कुण्डं प्रति
गमनम्, तत्र स्नात्वा पुत्रीयेष्टिं च कृत्वा हुतोच्छिष्टं प्राश्य ब्राह्मणेभ्यो ग्रामा-
प्रहारादिकं दत्त्वा भार्याशतेन सहावश्रुतस्नानं कृत्वा स्वपुरीं प्रति प्रत्या-
गमनम्, तत्र हनुमत्कुण्डप्रभावात्तस्य धर्मसंख्यस्य शतभार्यासु शतपुत्रप्राप्तिः,

अथान्तकाले हनुमत्कुण्डमध्येत्य धर्मसंख्येन राज्ञा तपःकरणम्, ततस्तस्य
वैकुण्ठलोकावाप्तिः, तत्पुत्रेण सुचन्द्रेण पितुरीर्ध्वदैहिककर्मकरणम्, सुचन्द्रादीनां
सर्वेषां पुत्राणां सौभ्रात्रपूर्वकं रान्यसुखभोगवर्णनम्, हनुमत्कुण्डमाहात्म्यम्. २८ २

१६ अथागस्तित्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तन्माहात्म्यप्रसंगेन दीर्घतमोमुनिपुत्रस्य कक्षीवतप्र-
रित्रवर्णनम्, तत्रोदकाख्यस्य गुरोर्गृहे कक्षीवता षष्टिवर्षपर्यन्तं विद्याभ्यासं कृत्वा
गृहं प्रत्यागन्तुं गुरोः प्रार्थनाकरणम्, ततस्तद्गुरुणा तस्योद्वाहायोपायकथनम्,
गुर्वाज्ञया कक्षीवताऽगस्त्यतीर्थं स्नात्वा तस्मात्तीर्थादुद्गतं चतुर्दन्तं शुभं गजेन्द्र-
मारुह्य मध्येमार्गमेव मिलितेन स्वनयाख्येन राज्ञा सह तस्य पुरं प्रति गमनम्,
ततः स्वनयेन राज्ञा कक्षीवते स्वकन्यायाः प्रदानाय तद्वचनात्तत्पितुर्दीर्घतमसः
सुदर्शनाख्यपुरोधोद्वाराऽऽमन्त्रणं कृत्वा सत्कारपूर्वकं स्वपुरं प्रत्यागमनम्, दीर्घ-
तमसं पितरं प्रति कक्षीवताऽभिवादनम्, निजविद्याध्ययनवृत्तान्तनिवेदनं च.... ३० १

१७ अथ तस्मिन्नागस्तित्तीर्थे स्वनयेन राज्ञा दीर्घतमोमुनेः सत्कारकरणम्, अत्रांतर एव
तत्रागस्तित्तीर्थं स्नातुं सशिष्यसमूहस्योदङ्कमहर्षेरागमनम्, उदङ्कदीर्घतमसोः समा-
गमः, अथोदङ्कदर्शनार्थं स्वनयेन राज्ञाऽऽगत्य निजोद्देशनिवेदनम्, अथोदङ्केन
सह दीर्घतमसो स्वनयस्य राज्ञः कक्षीवते निजकन्याप्रदानस्यानुमोदनम्, ततः
स्वनयेन राज्ञा मधुरापुरीतः स्वपरिचारकैः कन्यामानीय विवाहविधिना कक्षीवते
कन्यादानकरणम्, ततः स्वर्णगोदासीग्रामादिविपुलवैवाहिकप्राश्रुतप्रदानम्, अथ
दीर्घतमसो मुनेस्तत्सर्वमादाय पुत्रेण स्तुषया च सह वेदारण्यस्थितस्वाश्रमं
प्रत्यागमनम्, स्वनयेन राज्ञाऽन्तःपुरैः सहागस्तित्तीर्थं स्नात्वा स्वपुरं प्रति गमनम्,
अगस्तित्तीर्थमाहात्म्यम्. ३२ १

१८ अथ रामकुण्डाख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेनागस्त्यशिष्यसुतीक्ष्णसुतीतिहास-
वर्णनम्, रामचन्द्रसरस्तीर्थे तपस्तपता सुतीक्ष्णेन श्रीरामचन्द्रस्तुतिकरणम्, एवं
तपस्तपतः सुतीक्ष्णस्यालौकिकतपःसिद्धिवर्णनप्रसंगेन रामकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्,

रामकुण्डतीरे रामस्थापितश्रीशिवलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन धर्मपुत्रस्य युधिष्ठिरस्यासत्यभाषणदोषनिवृत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र भारतयुद्धे द्रोणं जेतुं केशवेन भीमद्वारा 'अश्वत्थामा युद्धे हतः' इति मृषा प्रवादप्रसरणम्, तं प्रवाद-
माकर्ण्य द्रोणेन युधिष्ठिरादपि तथैवेति श्रुत्वा सत्यं मत्वा योगेन स्वतनुत्याग-
करणम्, तस्मिन्काले सदैव सत्यभाषिणो युधिष्ठिरस्य मृषाप्रवादजनितपातक-
प्राप्तिः, तस्य च युद्धसमाप्त्यनन्तरं राज्याभिषेकसमये नभोवाण्या च्छद्मनाऽ-
सत्यभाषणजनितपातकेन राज्याभिषेकानर्हताकथनम्, युधिष्ठिरेण पश्चात्तापकर-
णम्, तस्मिन्नवसरे समागतेन व्यासमहर्षिणा युधिष्ठिरं प्रति दक्षिणोदधितीरस्थ-
रामतीर्थं स्नानार्थमुपदेशकरणम्, ततो युधिष्ठिरेण निजकनिष्ठबन्धुं सहदेवं राज्ये
प्रतिष्ठाप्य धौन्येनोपाध्यायेन भीमादिभिर्निजानुजैश्च सह रामसेतुं समुद्दिश्य
बाह्नरोहणं विना यात्राविधिना रामतीर्थं समासाद्य पुरोहितोक्तमार्गेण स्नान-
करणम्, तेन रामतीर्थस्नानदानश्राद्धमासोपवासादिप्रभावेण नभोवाण्या युधि-
ष्ठिरस्यासत्यभाषणजनितपातकनिवृत्तिपूर्वकराज्यारोहणयोग्यतावर्णनम्, रामकु-
ण्डाख्यतीर्थमाहात्म्यम्, ... ३३ १

१५ अथ लक्ष्मणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन बलभद्रब्रह्महत्याविमुक्तिवृत्तान्तवर्ण-
नम्, तत्र कौरवपांडववधं द्रष्टुमनिच्छतो बलभद्रस्य तीर्थयात्राप्रसंगेन नैमिषा-
रण्ये महर्षिसमाजे गमनम्, तत्र बलभद्रेण पुराणकथनायोच्चब्रह्मासने स्थितस्य
सूतस्याविचार्य निजहस्तोत्सृष्टकुशारेण हननाद्ब्रह्महत्याप्राप्तिः, अथ मुनीनां वच-
नेन लोकसंप्रदाय प्रायश्चित्तचिकीर्षया मुनीन्प्रति प्रार्थनम्, मुनिर्बलभद्राय
बल्वलाख्यराक्षसवधं कृत्वा वर्षपर्यन्तं तीर्थयात्राकरणरूपप्रायश्चित्तकथनम्, अथ
बलभद्रेण बल्वलनामकराक्षसहननम्, ततो वर्षपर्यन्तं भूतलस्यसर्वतीर्थेषु स्नान-
पूर्वकं यात्राकरणम्, कृतायामपि तीर्थयात्रायां ब्रह्महत्याया निवृत्तिमदृष्ट्वा मुनि-

वाक्येन दक्षिणोदधित्यगन्धमादनवर्तिलक्ष्मणतीर्थं गत्वा स्नानमात्रेण लक्ष्मणे-
श्वरलिङ्गदर्शनेन च ब्रह्महत्यातो विमुक्तिवर्णनम्, लक्ष्मणतीर्थमाहात्म्यम्, ... ३५ २

२० अथ जटातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन शुकाचार्यचरित्रवर्णनम्, तत्र शुकेन
व्यासं प्रति चित्तशुद्धयर्थमुपाये पृष्टे सति व्यासेन भृगुवरुणेतिहासकथनपूर्वकं
रामसेतुस्थजटातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, ततः शुकस्य व्यासोपदेशं श्रुत्वा जटातीर्थं
गत्वा स्नानमात्रेण मनःशुद्धिवर्णनम्, जटातीर्थमाहात्म्यम्, ... ३७ १

२१ अथ लक्ष्मीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन युधिष्ठिरवृत्तान्तवर्णनम्, तत्रेन्द्रप्रस्थे
स्थितेन युधिष्ठिरेण श्रीकृष्णं प्रति महैश्वर्यप्रापकधर्मविषयकपृच्छायां कृतायां
श्रीकृष्णेन युधिष्ठिरायानेकेतिहासपूर्वकं गन्धमादनस्थलक्ष्मीतीर्थमाहात्म्यकथनम्,
ततो युधिष्ठिरेण लक्ष्मीतीर्थं गत्वा मासपर्यन्तं नियमपूर्वकं स्नानं विधाय स्वपुरं
प्रत्यागत्य ततस्तत्प्रभावेण संप्राप्तनिरतिशयसंपदैश्वर्यवशान्महता समारम्भेण
श्रीकृष्णसाहाय्येन राजसूयह्वकरणम्, लक्ष्मीतीर्थमाहात्म्यम्, ... ३८ १

२२ अध्यामितिर्माहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन सीताशुद्धिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र रामच-
न्द्रेण लंकायां रावणं हत्वा शक्रादिभिः सह सेतुमार्गेण गन्धमादनं प्रत्यागत्य
लक्ष्मीतीर्थतटे स्थित्वा जानकीशोधनायामेराह्वानकरणम्, ततोऽभिना तत्र समे-
त्य रामस्याग्रे सीतायाः शुद्धताकथनम्, अभिवचनाद्रामचन्द्रेण जानक्याः स्वीक-
रणम्, अग्रेभिर्निर्गमस्थानस्याभितीर्थाभिधया प्रसिद्धिः, अभितीर्थमाहात्म्यप्रसंगे-
न पशुमन्नामधेयस्य वणिगवरस्य चरित्रवर्णनम्, तत्र तस्य पशुमतोऽष्टपुत्रेषु मध्येऽ-
ष्टमपुत्रस्य दुष्पण्याख्यस्य नगरस्थबालकमारणरूपातिदुष्कर्मपरस्य राज्ञा तत्पितुः
सच्छीलं निरीक्ष्य देशाभिर्वासनम्, ततो वनं प्रयातेनापि तेनोपग्रवोमुनिपुत्रे
जले निमज्ज्य मारिते सत्युग्रव्रतसा मुनिना दुष्पण्याय जलनिमज्जनतस्ते मृत्युर्भ-
विष्यतीति शापप्रदानम्, अथ वर्षाकालेऽतिवृष्टौ सत्यां दुष्पण्येन मृतपतित-
गजशरीरप्रभं प्रवेशे कृते तस्य गजशरीरस्य महता पयःपूरप्रवाहेण समुद्रं प्रति

प्रवेशे सति तदन्तःस्थितस्य दुष्पण्यस्य मृत्युः, तदनंतरं तस्य पिशाचत्वप्राप्तिः, ततः पिशाचरूपिणा तेनागस्त्याश्रमसमीपं प्रत्यभ्येत्योषैः स्वमुक्तये महर्षीणां प्रार्थनाकरणम्, अथ तस्य विमुक्तयेऽगस्त्यमहर्षिणा सुतीक्ष्णाल्यं स्वशिष्यं प्रति तदुद्देशेनाप्रितोषं स्नानार्थमाज्ञाकरणम्, सुतीक्ष्णेन पिशाचस्य विमुक्त्युद्देशेनाप्रितोषं स्नाने कृते सति दुष्पण्यस्य पिशाचत्वविमुक्तिपूर्वकं दिव्यं विमानमारुह्य महर्षीन्मसकृत्य दिव्यलोकं प्रति गमनम्, अप्रितोषमाहात्म्यम्. ... ३९ २

२३ अथ चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेनाहिर्बुध्न्याख्यब्राह्मणकृतसुदर्शनोपासनावर्णनम्, सुदर्शनचक्रेण तस्य ब्राह्मणस्य तपोविघ्नकारिणां राक्षसानां नाशनम्, सुदर्शनचक्रसंनिधानात्तीर्थस्य चक्रतीर्थत्वेन प्रसिद्धिः, ब्रह्मदेवाज्ञया राक्षसत्रस्तैः सर्वदेवैश्चक्रतीर्थसंनिधौ माहेश्वर्यज्ञकरणम्, तस्मिन्त्यज्ञे प्राशित्रपात्रस्पर्शमात्राच्छिन्नपाणेः सवितुर्देवस्याष्टावक्रमुनिवचनाच्चक्रतीर्थं स्नानमात्रेण हिरण्यपाण्यवामिवृत्तान्तवर्णनम्, चक्रतीर्थमाहात्म्यम्. ... ४२ १

२४ अथ शिवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन कालभैरववृत्तान्तवर्णनम्, तत्र ब्रह्मविष्णोः परस्परं श्रेष्ठ्यविषये विवादे समुत्पन्ने प्रणवेन शिवस्य श्रेष्ठ्ये वार्णितेऽपि दुराग्रहवशाद्ब्रह्मविष्णुभ्यां शिवश्रेष्ठ्येऽनादृते सति शिवेन तेजोमयस्वरूप-प्रकटनम्, महेश्वरं दृष्ट्वा ब्रह्मणा तं प्रत्यप्यनादरपूर्वकं गर्वोक्तिसंभाषणम्, अथ महेश्वरेण ब्रह्मणं प्रति कालभैरवख्यपुरुषप्रेषणम्, ब्रह्मणा सह कालभैरवस्य युद्धे कालभैरवेण ब्रह्मणः पञ्चमशिरश्छेदपूर्वकं वधकरणम्, ततो भगवता महेश्वरेण ब्रह्मणः सञ्जीवनम्, ब्रह्मदेवेन भगवतः शङ्करस्य स्तुतिकरणम्, शंकरेण ब्रह्मणेऽभयप्रदानम्, अथ शिवाज्ञया कालभैरवस्य ब्रह्महत्यादोषविशुद्धये ब्रह्मशिरः करे संघार्य वर्षपर्यंतं समस्ततीर्थयात्राकरणपूर्वकं दक्षिणांभोधिस्थगन्धमादनवार्तिशिवतीर्थस्नानकरणाद्ब्रह्महत्यानिवृत्तिः, तत्रैव कालभैरवेण कपालस्थापनात्तस्य शिवतीर्थस्य कपालतीर्थत्वेनाभिधानम्, शिवतीर्थमाहात्म्यम्. ... ४३ १

२५ अथ शङ्खतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, शङ्खमुनिना तपः कृत्वा प्रकल्पितत्वेन तस्य तीर्थस्य शङ्खतीर्थत्वेन प्रसिद्धिः, तत्तीर्थमाहात्म्यप्रसङ्गेन वत्सनाभाख्यविप्रवृत्तान्तः, तत्र तपः कर्तुं निश्चलतया स्थितवतो वत्सनाभाख्यद्विजस्योपरि सञ्जाते वत्सोके वासवेन तपोविप्रार्थं वृष्टिनिपातेनोपद्रवे क्रियमाणे भगवता धर्मदेवेन महामहिषरूपं धृत्वा वाल्मीकीपरि स्थित्वा स्ववृष्टे वृष्टिधारा गृहीत्वा मुनेः संरक्षणकरणम्, अथ तपःसमाधितो निवृत्तेन वत्सनाभेन स्वसमीपस्थस्य महिषरूपेण स्वरक्षितुर्धर्मदेवस्य पूजाऽकरणहेतोः पुनः समाधौ मनश्चाञ्चल्यं निश्चित्य स्वस्य कृतघ्नतादोषनिवृत्तये प्राणत्यागार्थं मेरोर्भृगोः पतनार्थं प्रयत्नकरणम्, तदा धर्मदेवेन महिषरूपं पारित्यज्य स्वरूपेण प्रादुर्भूय वत्सनाभद्विजस्य मरणप्रयत्नान्निवारणपूर्वकं कृतघ्नतादोषनिवृत्तिपुरःसरचित्तशुद्धये दक्षिणोदधितारस्थशंखतीर्थं स्नानार्थमुपदेशकरणम्, धर्मोपदेशेन वत्सनाभद्विजस्य शंखतीर्थं स्नानमात्रेण कृतघ्नतादोषनिवृत्त्यनन्तरं चित्तशुद्धिपूर्वकब्रह्मभूयत्वप्राप्तिवर्णनम्, शंखतीर्थमाहात्म्यम्. ... ४४ २

२६ अथ गङ्गायमुनागयाख्यतीर्थत्रितयमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन जानश्रुतिराजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र जन्मतः पङ्क्तोः सयुग्वापरपर्यायस्य रैकमहर्षेर्दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वते बहुकालं तपस्तपतः पामरोगोत्पत्तिः, तेन यमुनागङ्गागयाख्यतीर्थत्रयस्नानचिकीर्षया मन्त्रोच्चारणपूर्वकध्यानेन तीर्थत्रयस्याहाने कृतमात्रे यमुनागङ्गागयाख्यतीर्थत्रयस्य तत्समीप उपस्थितिः, तत्र महर्षिवचनात्तस्य तीर्थत्रयस्य सदा संनिधानम्, तस्मिन्नवसरे कदाचित्सौधवातायनस्थस्य पौत्रायणस्य जानश्रुतिमहीपतेः समीपेऽनुमहार्थं निशीथसमये हंसरूपेण महर्षीणामागमनम्, तेष्वुषिषु मध्य एकेन हंसरूपिणा महर्षिणा जानश्रुतेर्ब्रह्मज्ञानप्राप्तये परोक्षेण रैकमहर्षिप्रशंसां कृत्वा सर्वैः सह ब्रह्मलोकं प्रति गमनम्, अथ गतेषु तेषु महर्षिषु जानश्रुतेर्ब्रह्मविद्योपलब्धये सयुगवनं रैकमहर्षिं प्रति शरणगमनम्,

ततः सयुग्वनो रैकमहर्षेराज्ञया यमुनागङ्गागयाख्यतीर्थत्रये स्नानं विधाय चित्तशुद्धेरनन्तरं जानश्रुते राज्ञो रैककृतब्रह्मज्ञानोपदेशेन ब्रह्मभूयत्वप्राप्ति-
वर्णनम्. ४६ १

२७ अथ कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन श्रीरामचन्द्रचरित्रवर्णनम्, तत्र श्रीराम-
चन्द्रेण रावणवधोद्भूतब्रह्महत्यापनोदाय दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वते रामनाथा-
ख्यशिवलिंगं संस्थाप्य तत्स्नापनार्थं जाह्नवीं स्मृत्वा निजधनुष्कोटया धरणीं
निभियं रसातलाद्गंगाऽऽनयनवृत्तान्तवर्णनम्, ततस्तस्य तीर्थस्य कोटितीर्थत्वेन
प्रसिद्धिः, कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीकृष्णचरित्रवर्णनम्, तत्र वसुदेवस्य
विवाहानन्तरं रथेन वसुदेवस्य स्वपुरं प्रति प्रस्थितस्य मध्येमार्गं तद्व्यसारेः कंस-
स्याकाशवाण्या भविष्याभिजहन्तुर्मातुर्देवक्याः स्वस्तसुहृन्नायोद्यतस्य वसुदेवेन
सुतप्रदानप्रतिज्ञया सान्त्वनपूर्वकं हननाभिवर्तनम्, अथ वसुदेवपत्न्यां देवक्यां
सप्तमगर्भस्यानन्तस्य रोहिण्यां योगमायया संक्रामणानन्तरं भगवतः श्रीकृष्णस्य
जन्म, वसुदेवेन भगवत्सुतिकरणम्, भगवदाज्ञया वसुदेवेन श्रीकृष्णस्य गोकुले
नयनम्, यशोदाकन्यायाश्च मथुरायामानयनम्, अथ कंसेन निजमृत्युभीत्या
कन्यायाः शिलायां पोथने क्रियमाण आदिमायायास्तस्यास्तद्वस्ताभिः सृत्या-
काशे भव्यादिव्यरूपेण गमनम्, कंसं प्रति तया देव्या मृत्युस्ते यत्रकुत्रापि
जातं इत्युक्त्वा निभैर्तयानिकेषु स्थानेषु पूजाप्राप्तिः, गोकुलस्थयोः श्रीकृष्णराम-
योर्बालक्रीडावर्णनम्, ततो मथुरां प्रति गत्वा कंसं हत्वोपसेनस्य राज्या-
भिषेककरणम्, अथ कदाचिदात्मानं द्रष्टुं समागतात्मारदादीन्प्रति श्रीकृष्णेन
मातुलवधजनितदोषनिवृत्तये प्रायश्चित्तार्थं प्रभकरणम्, ततो नारदादिवचना-
द्वामसेनागम्य कोटितीर्थे स्नानमात्रेण श्रीकृष्णस्य मातुलवधजनितदोषनि-
वृत्तिः, कोटितीर्थमाहात्म्यम्. ४८ १

२८ अथ साध्यामृततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन पुरुरवसो राज्ञो वृत्तान्तवर्णनम्,
तत्र पुरुरवसो राज्ञ उर्वश्याऽप्सरसा सह समागमः, अथ कालान्तरे समय-
प्रतिज्ञाभङ्गेन वियोगेऽतिशोकाकुलस्य तस्य कुरुक्षेत्रे मिलितयोर्वश्या समा-
गमपुरःसरपुत्रप्राप्तिकथनपूर्वकमाश्वासनम्, अथैकवत्सरानन्तरं नृपस्य कुरुक्षे-
त्रस्थपद्मतटाके पुनरुर्वश्या सह समागमः, उर्वश्या नृपाय स्वस्यां नृपवीर्यतः
समुत्पन्नस्यायुर्नामकपुत्रस्य समर्पणम्, अथैकरात्रप्रसंगेन तस्यामुर्वश्यां पञ्चगर्भ-
वीर्यस्थापनम्, ततस्तत्सूचनया निरन्तरमुर्वशीलोकप्राप्तये पुरुरवसा गन्धर्व-
प्रार्थनाकरणम्, तत्प्रार्थनया संतुष्टैर्गन्धर्वैस्तस्मै पुरुरवसेऽभिस्थालीं प्रदाय
यज्ञार्थमुपदेशकरणम्, उर्वश्याप्राप्तिवशादसंतुष्टेन नृपेण मध्येवनमेवाभिस्थालीं
प्राक्षिप्य स्वपुरं प्रति गमनम्, अभिस्थालीनिक्षेपस्थाने शमीगर्भाश्वत्योत्पत्तिः,
ततस्तस्याश्वत्थस्य चतुर्विंशत्यंगुलामरणिं कृत्वा तत्र निर्मन्थनादग्नित्रयं
समुत्पाद्य बहून्यज्ञान्कृत्वा गन्धर्वलोकमासाद्योर्वश्या सह पुरुरवसो नृपस्य
रमणम्, अथ कदाचिच्छक्रस्य पुरतो नृत्यसमारंभे परस्परं वीक्ष्य हा-
स्यतत्परयोर्दक्षीपुरुरवसोस्तुवरुणा देवनाट्याचार्येण वियोगो बां भविष्यतीति
ज्ञापप्रदानम्, अथ पुरुरवसा शक्रं प्रार्थ्य तदुक्तोपायचिकीर्षया भूतलं समेत्य
दक्षिणोदधिस्थगन्धमादनपर्वतवार्तिसाध्यामृतत्वतीर्थे स्नानमात्रेण शापान्मुक्त्वा
पुनरुर्वशीलोकं प्रति गत्वोर्वश्या सह रमणवर्णनम्, साध्यामृततीर्थमाहात्म्यम्. ५० २

२९ अथ सर्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसङ्गेन सुचरिताख्याविप्रचरित्रवर्णनम्, तत्र
सुचरितविप्रेण जरातुरतवाऽशक्तेन सर्वतीर्थस्नानकामनया दक्षिणांभोधिस्थगन्धमा-
दनपर्वतमागत्य शिवदीक्षां गृहीत्वा तपःकरणम्, तत्तपसा शङ्करस्य प्रादुर्भावे
सति सुचरिताख्यविप्रेण श्रीशिवस्तुतिकरणम्, श्रीशिवेन सुचरितेहितपूर्णाया सुच-
रितसमीपे सर्वाणि तीर्थान्यावाहकत्र सर्वतीर्थसमवायकरणेन सर्वतीर्थार्थभिधै-
कतीर्थं निर्माय सुचरिताय स्नानार्थमाज्ञाकरणम्, सुचरितमुनिना शिवाग्रे सर्व-

तीर्थं स्नानकरणम्, सर्वतीर्थं स्नानकरणात्सुचारिताख्यविप्रस्य जरानिमुक्तिपूर्वक-
तारुण्यसौन्दर्यादिप्राप्तिः, सर्वतीर्थाख्यतीर्थमाहात्म्यम्. ... ५२ १

३० अथ धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, धनुष्कोटितीर्थस्यानिकविधपापविनाशनसाम-
र्थ्यवर्णनम्, धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीरामचन्द्रेण विभीषणप्रार्थनया
लंकायामन्यलोकानामगमनाय निजधनुष्कोट्या रेखाकरणेन स्वसेतुभेदकरणव-
र्णनम्, धनुष्कोटितीर्थं सर्वदेवतासांनिध्यवर्णनम्, माघमासादिकालेषु धनु-
ष्कोटितीर्थस्नानमाहात्म्यवर्णनम्. ... ५३ २

३१ अथ धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेनाश्वत्थान्नश्रवणवर्णनम्, तत्राश्वत्थान्नं पाण्डव-
शिविरस्थसर्वसुप्रशूरवीराणां हननार्थं प्रतिज्ञां कृत्वा रात्रिसमये कृतवर्मकृपाभ्यां
सह शिविरद्वारमासाद्य महादेवमाराध्य प्रसन्नात्तस्माद्विजयखड्गं लब्ध्वा स्वपि-
तृघातकधृष्टद्युम्नशिविरं प्रथमतः प्रविश्य धृष्टद्युम्नं प्रथमतो हत्वा पश्चात्सर्वशिविर-
स्थद्रौपदीपुत्रादिसर्वसैन्यहननम्, शिविरद्वारतो बहिर्निर्गतातां सैन्यानां कुत-
वर्मकृपाचार्याभ्यां हननम्, ततोऽश्वत्थामादीनां शिविरतो निर्गत्य पृथक्पृथ-
ग्देशान्प्रति पलायनम्, अथ नर्मदातीरे महर्षिमध्ये प्रविष्टस्याश्वत्थान्नो ब्राह्मणैः
पातित्य उक्ते ततो लज्जया निर्गत्याश्वत्थान्नं तीर्थयात्राकरणम्, अथ बदरिका-
श्रमस्थितं व्यासं प्रति शरणगमनम्, ततो व्यासोपदेशेनाश्वत्थान्नं सुप्रमरण-
दोषशान्तये रामसेतुं समासाद्य धनुष्कोटितीर्थं स्नानकरणपूर्वकं रामनाथशिव-
सेवाकरणम्, ततः प्रादुर्भूतस्य शिवस्य स्तुतिकरणम्, अथ प्रसन्नेन महादेवे-
नाश्वत्थान्नं वरप्रदानम्, धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यम्. ... ५६ १

३२ अथ पुनर्धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन सोमवंशसमुद्भवन्दनामकनृपतिपुत्रस्य
धर्मगुप्तस्य चरित्रवर्णनम्, तत्र नन्दनृपे तपस्यार्थं वनं प्रयाते सति राज्येऽभि-
षिक्तस्य धर्मगुप्तस्य कदाचिन्मृगयार्थं वनं प्रविष्टस्य रात्रौ सिंहादिश्वपदमीत्या
वृक्षाधिरोहणम्, तत्रैव केनचित्सिंहेनाभिदुतस्य कस्यचिदृक्षस्य निजप्राणपरिरक्षि-

यथा वृक्षस्थराजसमीपमागमनम्, ततो मिथः सम्भाषणपूर्वकं विश्वासं समुत्पन्नं
रात्रौ यामद्वयविभागेन भूपत्युक्षाभ्यां पर्यायेण मित्राजगुसिध्यवस्थाकरणम्, अथ
प्रथमं राजनि सुप्ते सति सिंहेनश्रीं प्रति राजानं नीचैर्नीक्षेत्त्युक्तेऽपि तेनक्षेण
विश्वासधर्मपरिपालनार्थं राजानमनिक्षिप्य सिंहं प्रति मित्रद्रोहपातकपारणामक-
थनम्, ततो नृपे प्रबुद्धे सति तस्मिन्नुक्षे सुप्ते सति सिंहेन भूपं प्रत्युक्षं नीचैर्नीक्षि-
येत्युक्ते राज्ञश्च नीचैः पातनम्, तस्मिन्नवसरे स्वनस्वावलंबितपादपेन तेनक्षेण
पुनः पादपमयिरुहं स्वस्य ध्यानकाष्ठाभिधमुनिवत्कथनपूर्वकं कामत ऋक्षरूपधा-
रित्वमुक्त्वा भूपतये त्वमुन्मत्तो भवेति शापं प्रदाय सिंहं प्रति गौतमदत्तशाप-
वशात्सिंहत्वप्राप्तिरूपपूर्ववृत्तान्तकथनम्, ध्यानकाष्ठमुनिवचःश्रवणेन सिंहस्य
तत्क्षणमेव यश्वरूपस्वरूपावाप्तिपूर्वकं विमानमारुह्य यक्षलोकं प्रति गमनम्,
ततो निजेच्छया ऋक्षरूपं धृतवतो ध्यानकाष्ठमुनेः स्वेच्छया वनांतरं प्रति गमनम्,
ध्यानकाष्ठमुनिशापाद्धर्मगुप्तस्योन्मत्तताप्राप्त्यनन्तरं स्वपुरं प्रत्यागमनम्, ततस्तं
धर्मगुप्तमुन्मत्तं दृष्ट्वा तस्य मन्त्रिभिर्नर्मदातीरनिवासिनस्तत्पितुर्नन्दभूपस्य समीपं
प्रति तस्य धर्मगुप्तस्य नयनम्, अथ तत्पित्रा नन्देन स्वपुत्रस्योन्मत्ततादोषशान्तये
जैमिनिमहर्षेः प्रार्थनाकरणम्, ततो जैमिनिमहर्षेराज्ञया नन्दमहीभृता धर्मगुप्तं
पुत्रं गृहीत्वा रामसेतुस्थधनुष्कोटितीर्थमध्येत्य स्नानकरणम्, धनुष्कोटितीर्थं
स्नानमात्रेण धर्मगुप्तस्योन्मादशान्तिः, ततो नन्दस्य तपोऽर्थं पुनस्तपोवनं प्रति
गमनम्, धर्मगुप्तेन रामनाथस्य बहुवित्तदानपूर्वकं सपर्यां कृत्वा मन्त्रिभिः सह
स्वपुरं प्रत्यागमनम्, धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यम्. ... ५८ २

३३ अथ पुनर्धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन परावमुनामकब्राह्मणब्रह्महत्याविगर्षितान्त-
वर्णनम्, तत्र ब्रह्महत्याचक्रवर्तिनः सत्रेऽभ्यस्यमहर्षिपुत्रयोरात्रावसुपरावमनाशोऽश्वर-
कर्मार्थं गतयामध्ये परावमोरश्वरकर्मणस्तृतीयसवनान्ते गृह्णन्तानिरीक्षणार्थं
स्वाश्रमं प्रत्यागमनम्, तदा मध्येमार्गे मृगाजिनं परिधाय रात्रौ चरतः स्वपि-

हिंस्रसृगशंकया परावसुना हननम्, अथ परावसुना तदन्तिकमभ्येत्य स्वपितर-
मेव तं स्वेन हतं निरीक्ष्य महान्तं शोकं कृत्वा पितुः भ्रतकार्यं समाप्य नृपतेः
सत्रे समेत्य स्वानुजायार्वावसवे पितृहननादिवृत्तनिवेदनम्, ततः पितृहत्यादो-
पनिवृत्तये प्रायश्चित्तकरणार्थं कनिष्ठं भ्रातरमाज्ञाप्य परावसुना स्वयं बृहद्भुजस्य
राज्ञः सत्रे यज्ञकर्मकरणम्, अथार्वावसौ द्वादशवर्षपर्यन्तं ब्रह्महत्यानिवृत्तये
प्रायश्चित्तपूर्वकं व्रतं कृत्वा सत्रे समागते सति तज्ज्येष्ठबन्धुना परावसुना
तस्मिन्निजकनिष्ठबन्धवर्वावसावेव ब्रह्महत्यादोषमारोप्य बृहद्भुजराजद्वाराऽ-
र्वावसोः सत्रसदनाद्वहिर्निष्कासनम्, ततो वास्तविकतया निरपराधिनाऽर्वावसुना
निरुपायवशात्सत्राद्विनिष्कम्य वनं गत्वा तपःकरणम्, तत्तपस्तुष्टेभ्य आदित्ये-
न्द्रादिवेभ्योऽर्वावसुना निजपितृसंजीवनरूपवरयाचनं स्वभ्रातुश्च पितृब्रह्महत्या-
दोषशान्तिरूपवरयाचनं च, ततो देवोक्तोपायमाश्रुत्यार्वावसुना कनिष्ठबन्धुना
परावसोज्येष्ठबन्धोर्ब्रह्महत्यादोषनिवृत्तये परावसुं गृहीत्वा दक्षिणोदधिस्थ-
धनुष्कोटितीर्थे स्नानकरणम्, तेन स्नानप्रभावेण परावसोः पितृब्रह्महत्यादोष-
निवृत्तिः, ततः स्वगृहं प्रत्यागतयोस्तयोरर्वावसुपरावसोः पितू रैभ्यमुनेः
संजीव्योत्थानम्, ब्रह्महत्यादिसमस्तदोषविनाशकधनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यम्. ... ५१ २

३४ अथ पुनर्धनुष्कोटिमाहात्म्यप्रसङ्गेन सृगालवानरसंवादवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पूर्व-
जातिस्मरयोः कयोश्चित्सृगालवानरयोः परस्परं संवादेऽन्योन्यं निजपूर्वजन्म-
कर्मवृत्तान्तकथनम्, एवं परस्परं भाषमाणयोः सृगालवानरयोः समीपे
सिन्धुद्वीपाख्यमुनेरागमनम्, अथ ताभ्यां सृगालवानराभ्यां निजमु-
त्तयुपायं पृष्टेन सिन्धुद्वीपमहर्षिणा धनुष्कोटितीर्थस्नानोपदेशपूर्वकं किराती-
संसर्गिसुरापायिसुमतिनामकब्राह्मणसमुद्धारवृत्तान्तकथनम्, तत्र महाराष्ट्रस्थयज्ञ-
देवद्विजपुत्रस्य सुमत्याख्यस्य किरातीसंगलोलुपतया धनं संपादयितुं चौयांय
प्रवृत्तस्य हस्तेन कस्यचिद्ब्राह्मणस्य हत्यया ब्रह्महत्याप्राप्तिः, अथ तया घोरया

ब्रह्महत्ययोपद्रुतस्य सर्वा भूमिं भ्रान्त्वा स्वग्राममागत्य पितुः समीपे शरणा-
गमनम्, ब्रह्महत्यया तत्पितुस्तस्य रक्षणे निषेधकरणम्, तत्पित्रादीनां पुरतश्च
तथा ब्रह्महत्यया सुमतेस्ताडने कृते तत्पित्रादीनां सर्वेषां दुःखेन रोदनम्, अथ
तस्मिन्नेवावसरे तत्र समागतस्य दुर्वासोमहर्षेस्तत्पित्रा यज्ञदेवेन स्वपुत्रस्य दोष-
निवृत्तये प्रार्थनाकरणम्, ततो दुर्वाससा तस्मै ब्रह्महत्यादोषनिवृत्तये श्रीराम-
धनुष्कोटितीर्थे स्नानार्थमुपदेशकरणम्, धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसङ्गेन दुर्विनी-
ताख्यविप्रस्य गुरुस्त्रीगमनपापनिवृत्तिवृत्तान्तवर्णनम्. ... ६१ २

३५ अथ यज्ञदेवस्य दुर्वाससं प्रति दुर्विनीतविप्रचारित्रजिज्ञासया प्रश्ने सति दुर्वाससा
यज्ञदेवाय दुर्विनीताख्यद्विजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पाण्ड्यदेशस्थेभवाहाभिधब्राह्म-
णपुत्रस्य दुर्विनीतस्य पितुर्मरणोत्तरं पितुरौर्ध्वदैहिकं कर्म कृत्वा विधवया निज-
मात्रा सह स्वदेशे दुर्भिक्षवशाद्गोर्कणं समागत्य निवासकरणम्, तत्र बहुकालं
निवसता तेन मूढबुद्धिना दुर्विनीतेन पूर्वदुष्कर्मपरिपाकादकस्मादनङ्गशरपीडिते-
न मामेतिवादिनीं विधवां निजांवा बलादाकृष्य मैथुनकरणम्, अथ रेतःसेका-
दनन्तरं दुर्विनीतस्य भृशपश्चात्तापं कृत्वा निजदेहविशुद्धये प्रायश्चित्तार्थं मह-
र्षीन्प्रति प्रार्थनम्, सर्वैर्महर्षिभिर्महापातकिनस्तस्य निर्मर्त्सनपूर्वकं निःसारणं
कृते सत्यपि परमदयालुना व्यासमहर्षिणा तं प्रति गुर्वङ्गनागमनदोषनिवृत्तये
धनुष्कोटिस्नानार्थमुपदेशकरणम्, व्यासादुपदेशं श्रुत्वा दुर्विनीतेन निजमात्रा
सह धनुष्कोटितीर्थे संकल्पपूर्वकं स्नात्वा मासोपवासान्ते पारणां कृत्वा पुनर्व्यासां-
तिकमागत्यानन्तरकर्तव्योपदेशार्थं प्रार्थनाकरणम्, ततो व्यासेन दुर्विनीताय सर्व-
सज्जनकर्तव्यसदुपदेशकरणम्, ततो दुर्विनीतस्य व्यासोक्तनियमाचरणपूर्वकं दार-
संग्रहं कृत्वा गार्हस्थ्यवर्माचरणपूर्वकं धर्माचरणेनान्ते मुक्तिवर्णनम्, इत्थं दुर्वा-
ससा प्रोक्तं धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यं श्रुत्वा यज्ञदेवेन ब्राह्मणेन ब्रह्महत्योपद्रुतं
निजपुत्रं गृहीत्वा धनुष्कोटितीर्थं गत्वा स्नानकरणम्, तत्प्रभावेण तत्राकाश-

वाण्या यज्ञदेवद्विजपुत्रस्य सुमत्याख्यस्य ब्रह्महत्यादिसकलपातकनिवृत्तिः, इत्थं
सिन्धुद्वीपोक्तं धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यं श्रुत्वा सृगालवानराभ्यां धनुष्कोटितीर्थं
गत्वा स्नानकरणम्, तत्प्रभावेण सृगालवानरयोर्मोक्षावाप्तिवर्णनम्, धनुष्कोटि-
माहात्म्यम्. ... ६३ १

३६ अथ पुनर्धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन दुराचाराभिधविप्रवृत्तांतवर्णनम्, तत्र गौत-
मीतीरस्थस्य दुराचाराख्यस्य द्विजस्य महापातकिभिर्जनैः सह संसर्गेण निःशेष-
ब्राह्मण्यविनाशे वेतालेन गृहीत्वा गौतमीप्रदेशाद्दनुष्कोटितीर्थं नीत्वा धनुष्कोटि-
तीर्थजले निमज्जनम्, तत्तीर्थस्नानमात्राद्वेतालप्रहान्मुक्तस्य दुराचारस्य श्रीदत्ता-
त्रेयं प्रति गत्वा निजवृत्तान्तजिज्ञासया प्रार्थनायां कृतायां दत्तात्रेयेण तस्मै
वेतालप्रहप्रहणादिवेतालमुक्तिपर्यन्तवृत्तकथनपूर्वकं धनुष्कोटितीर्थमाहात्म्यकथ-
नम्, तत्प्रसंगेन वेतालस्य पूर्वजन्मनि ब्राह्मणस्य भाद्रपदकृष्णपक्षे पितृश्राद्धा-
करणाद्वेतालत्वप्राप्तिवर्णनम्, तत्प्रसंगेन महालयपक्षस्थप्रतिथिश्राद्धफलवर्णनम्,
महालयश्राद्धकरणप्रभावाद्धरिश्चन्द्रादीनां राजर्षीणामन्यादिब्रह्मर्षीणां च सर्व-
दुःखनिस्तारपूर्वकसर्वाणिमादिसिद्धिफलावाप्तिवर्णनम्, श्रीदत्तात्रेयाद्दनुष्कोटि-
तीर्थमाहात्म्यं महालयपक्षीयादिश्राद्धमाहात्म्यफलानि च श्रुत्वा त्यक्तदुराचारस्य
दुराचाराख्यविप्रस्य दत्तात्रेयोक्तमार्गेण स्वगृहं प्रत्यागत्य स्वधर्माचरणेन देहांते
मोक्षवर्णनम्, सर्वपापनिवृत्तिकरधनुष्कोटितीर्थप्रशंसा. ... ६४ २

३७ अथ पुल्लग्रामस्थक्षीरकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन मुद्रलब्राह्मणचरित्रवर्णनम्,
तत्र मुद्रलेन यज्ञे क्रियमाणे तत्र यज्ञे प्रादुर्भूतस्य महाविष्णोर्मुद्रलेन स्तुत्या
प्रसादनम्, अथ मुद्रलमुनिमनीषितपूराय भगवता विष्णुना विश्वकर्मद्वारा
मुद्रलाश्रमे विस्तीर्णं कुण्डं खानयित्वा सुरभीं प्रति पयःपूरायाज्ञाय सुरभ्या
ऽखण्डपयसा पूरिते तस्मिन्कुण्डे भगवता मुद्रलाय सायंप्रातर्होमार्थं तत्कुण्डं
दत्त्वा तस्य क्षीरसर इति नाम कृत्वा मुद्रलाय वरं प्रदायान्तर्धानकरणम्,

मुद्रलस्य महर्षेर्भगवत्प्रीतये होमादिस्वधर्माचरणपूर्वकं देहान्ते मोक्षप्राप्तिः, क्षीर-
कुण्डमाहात्म्यप्रसंगेन स्वसपत्न्याऽच्छलकारिण्याः कद्रूत्यायाः कश्यपपत्न्या-
ऽच्छलजन्यपातकनिवृत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, क्षीरकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६८ २

३८ विनताकद्रूर्भगिन्योरपि सपत्न्याः कदाचित्सूर्याश्वपुच्छवर्णकथनपणेन दासीभावे
निश्चिते विनतया सूर्याश्वपुच्छे यथार्थतया ध्वेतवर्णे प्रोक्ते सत्यपि कद्रा छलेन निज-
पुत्राणां नागानां सूर्याश्वपुच्छस्य निजगात्रवेष्टनेनाच्छाद्य नीलत्वविधानायाज्ञा-
करणम्, नागैस्तद्वचस्यनंगीकृते कद्रा नागेभ्यः शापप्रदानम्, अथ कर्कोटका-
ख्यनागेन मात्रार्थे सूर्याश्वपुच्छस्य स्वभोगेनाच्छाद्य नीलीकरणम्, अथ कद्रूवि-
नताभ्यां सह मिलित्वा कृष्णपुच्छसूर्यहयदर्शनम्, कृष्णपुच्छं तं सूर्यहयं दृष्ट्वा
छलेन निर्जितयाऽत एव दुःखितया विनतया कद्राश्चेटीत्वं स्वीकृत्य स्वमुतेन
गरुडेन सह कद्रास्तपुत्राणां नागानां च वहनम्, अथ गरुडेन मातृतश्चेटीत्वका-
रणं विज्ञाय तस्याः कद्राः सकाशात्स्वमातुर्दस्यविमुक्तये सुधाहरणार्थं गमना-
य मातुः समीपे भक्ष्यप्रार्थनम्, मात्रा गरुडाय समुद्रमध्यास्थितशबरभक्षणा-
र्थमाज्ञाकरणम्, गरुडेन शबरान्भक्षयित्वा तन्मध्य आगतस्य विप्रस्य तद्द्वार्य-
या किरात्या सह मुखान्निरुद्दिरणम्, अथ शबरान्भक्षयित्वाप्यतृप्तेन गरुडेन
निजपितुः कश्यपस्य समीपमेत्य तं प्रति श्रुद्राधानिवृत्तये भक्ष्यप्रार्थनम्, कश्य-
पेन विभावसुसुप्रतीकयोर्भ्रात्रोः परस्परं शापतो गजकच्छपत्वं प्राप्नोर्भक्षणाार्थं
गरुडं प्रत्याज्ञाकरणम्, ततो गरुडेन निजनखाभ्यां तौ गजकच्छपौ गृहीत्वा
तद्भक्षणार्थमवस्थितये विलंबालयतीर्थतीरस्थरोहिणाख्यतरुशाखाधिरोहणम्, त-
स्मिन्नारूढमात्रे तच्छाखाभङ्गे तच्छाखायामवलम्बमानानां बालश्चित्यमहर्षीणां
पतनभोत्या गरुडेन तच्छाखाया उच्चैरुत्तोत्य मध्ये सान्तराले कस्मिंश्चिन्निर्जन-
प्रदेशे निधानपूर्वकं गजकच्छपभक्षणम्, अथ गरुडे सुधामाहर्तुं स्वर्गलोकं
प्रति प्रस्थातुकामे सति स्वर्गलोकेऽनिष्टोत्पातान्दृष्ट्वा वृहस्पतिं प्रतीन्द्रोत्पात-

कारणप्रभकरणम्, बृहस्पतिनेन्द्राय वालखिल्यदक्षशापोदयकालकथनम्, ततो गरुडेन स्वर्गं प्रत्यागमनम्, गरुडस्य देवैः सह युद्धवर्णनम्, तस्मिन् युद्धे वरदान-च्छलेन विष्णुना गरुडस्य निजबाहनत्वेन प्रार्थनम्, अथ तस्मै शक्रेण वरप्रदानम्, गरुडेन सुधामानीय नागानां संनिधौ कुशेषु स्थापयित्वा स्वस्य मातुर्दास्यान्मोक्ष-णम्, अथ स्नानं कृत्वा समागच्छत्सु नागेषु शक्रेण सुधाकलशस्य हरणम्, स्नात्वा समागतैर्नागैः सुधाशंकया कुशेषु लिङ्गमानेषु नागानां जिह्वापाटनेन द्विजिह्-त्वप्राप्तिः, अथ निजमातरमुद्दिश्य च्छलकारिण्यै कद्वै गरुडेन भर्तृपरिचर्यान्व-हत्पराशरप्रदानम्, अथ तद्वर्त्रा कश्यपेन कद्वौ निर्भर्त्सनम्, अथ साध्व्याः सच्छी-लाया विततायाः प्रार्थनया कश्यपेन कद्वौ च्छलदोषशान्तये दक्षिणोदधितोरस्थ-फुलप्रामवर्तिक्षीरसरसि स्नानार्थमाज्ञाकरणम्, क्षीरकुण्डे स्नानेन कद्वौ च्छलजन्य-दोषशान्तिः, क्षीरसरोमाहात्म्यम्. ... ७० १

३९ अथ कपित्थिर्माहात्म्यवर्णनम्, तत्र रावणादिराक्षसहननानन्तरं सर्वकपिभि-स्तीर्थं निर्माय स्नानकरणम्, कपित्थिस्तस्य श्रीरामचन्द्रेण वरप्रदानम्, कपित्थि-माहात्म्यप्रसंगेन विश्रामित्रचरित्रवर्णनम्, तत्र ब्राह्मण्यप्राप्ते तपः कुर्वतो विश्रा-मित्रस्य तपोविप्रार्थं समागताया रंभाया विश्रामित्रशापाच्छिलात्वप्राप्तिः, श्वेतमुनिना निजोपद्रवार्थमागताया राक्षस्या उपरि तद्विद्रावणाय शिलायाः प्रक्षेपणम्, तस्याः शिलायास्तां राक्षसीं प्रहृत्य हत्वा कपित्थिं पतितायास्तत्तीर्थ-प्रभावेण पुनरुन्मत्त्वप्राप्तिः, तस्या राक्षस्या अपि शापमुक्तिपूर्वकं धृताच्यप्सर-स्त्वप्राप्तिः, कपित्थिर्माहात्म्यम्. ... ७३ १

४० अथ गायत्रीसरस्वतीतीर्थद्वयमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन निजदुहितरं प्रति कामु-कस्य ब्रह्मणः शिवेन हननम्, गायत्रीसरस्वतीप्रार्थनया शिवेन ब्रह्मणः संजीव-नम्, ब्रह्मणा शिवस्तुतिकरणम्, शिवाज्ञया गायत्रीसरस्वत्योर्गन्धमादने कुण्ड-द्वयनिर्माणपूर्वकं संनिधानम्, गायत्रीसरस्वतीकुण्डद्वयमाहात्म्यम्. ... ७४ २

४१ अथ गायत्रीसरस्वतीकुण्डमाहात्म्यप्रसंगेन काश्यपाख्यविप्रवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र शमीकमुनिपुत्रशप्तस्य परीक्षिद्रूपस्य भविष्यत्संपदंशजन्ममृत्युनिवारणार्थं गच्छतो विषापहरविद्यानिपुणस्य काश्यपब्राह्मणस्य मध्येमार्गमेव तक्षकाद्वनसादाय पराधृत्तौ राजजीवितस्यारक्षणात्सकलजननिन्द्यताप्राप्तिः, ततः शाकल्यमुनेर्निज-लोकनिन्द्यताकारणं ज्ञात्वा तदोषपरिहारार्थं शाकल्योपदेशेन दक्षिणोदधितोरस्थ-गायत्रीसरस्वतीकुण्डद्वयं गत्वा स्नानकरणम्, तदानीं प्रादुर्भूतयोग्यायत्रीसर-स्वत्योः काश्यपेन स्तुतिकरणम्, तस्मै ताभ्यां वरप्रदानम्, तत्प्रसादेन काश्यप-ब्राह्मणस्य मुक्तकिल्बिषत्ववर्णनम्, गायत्रीसरस्वतीकुण्डद्वयमाहात्म्यम्. ... ७५ २

४२ अथर्णमोचनतीर्थपंचपाण्डवतीर्थदेवतीर्थमुप्रीवतीर्थनलतीर्थगवाक्षतीर्थान्नदतीर्थगजग-वयशरभकुमुदहरपनसनिर्मिततीर्थविभीषणतीर्थविभीषणसचिवविनिर्मिततीर्थचतुष्टय-माहात्म्यवर्णनपूर्वकं गन्धमादनस्थसरयूनदीरामनाथमहादेवादिमाहात्म्यवर्णनम्. ... ७८ १

४३ अथ श्रीरामचन्द्रस्यापितरामनाथलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र श्रीरामेश्वरमहालिङ्ग-दर्शनादिभक्तिपूर्वकपूजनादिसविस्तरप्रशंसामाहात्म्यवर्णनम्. ७९ १

४४ श्रीरामेश्वरलिङ्गमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीरामचन्द्रचरित्रवर्णनम्, तत्र श्रीरामचन्द्रेण सागरे सेतुं बद्धा लंकायां युद्धे रावणं हत्वा सीतां संशोध्य दक्षिणोदधितोरि गन्धमादन-पर्वतेऽवस्थानम्, अथागस्त्यादिमुनिभिरागत्य श्रीरामस्य स्तुतिकरणम्, अथ श्रीरामेण रावणहननजन्यब्रह्महत्यादोषापनुत्तये मुनीनामुपदेशेन श्रीमहेश्वरस्य लिङ्गं स्थापयितुं मुनिभिः समुहूर्तं निश्चित्य कैलासाच्छिन्नलिङ्गमानेतुं हनुमन्तं प्रत्याज्ञाकरणम्, कैलासं प्रति शिवलिङ्गमानेतुं गतस्य हनुमतो लिङ्गमादाया-गमने विलंबं दृष्ट्वा मुनीनां संमत्या समुहूर्तातिक्रमभीत्या श्रीरामेण जानकी-कृतबालुकामयशिवलिङ्गस्य स्थापनपूर्वकं पूजाकरणम्, ततो लिङ्गशिवेन श्रीसां-वसदाशिवेन लिङ्गमध्यात्मादुर्भूय श्रीरामचन्द्राय वरप्रदानम्, रामचन्द्रेण

- श्रीरामेश्वराग्रतो नंदिकेश्वरं संस्थाप्येश्वरस्याभिषेकार्थं निजधनुष्कोट्या कोटि-
तीर्थाल्यकूपनिर्माणम्, लिङ्गप्रतिष्ठाकरणम्. ... ८२ १
- ४५ श्रीरामेण सुमुहूर्ते सैकतश्रीशिवलिङ्गप्रतिष्ठाकरणानन्तरं हनुमता कैलासपर्वताच्छि-
वलिङ्गनयनम्, रामेण स्वागमनात्पूर्वमेव स्थापितं शिवलिङ्गं दृष्ट्वा मारुतेः
क्रोधपूर्वकशोककुलत्वदशावर्णनम्, श्रीरघुनाथेन मारुतिसान्त्वनम्, ततो रामा-
ज्ञया हनुमता हनुमदीश्वरस्थापनम्, एवं तत्र रामेश्वराशेकादशशिवलिङ्गवर्ण-
नम्, अथ हनुमता रामस्थापितसीताविनिर्मितसैकतलिङ्गोत्पादनाय साहसेन
प्रयत्ने कृतेऽपि प्रयत्ननैष्फल्यतो मारुतेर्मूर्छाप्राप्तिपूर्वकं पतनम्, अथ श्रीसीताराम-
चन्द्राभ्यां मारुतेः स्वास्थ्याय प्रयत्नकरणम्. ... ८४ २
- ४६ श्रीरामचन्द्रेण मूर्छापन्नस्य मारुतेः कृते शोककरणम्, अथ मारुतेर्मूर्छानिवृत्त्यनन्तरं
मारुतिना श्रीरामजानक्योः स्तुतिकरणम्, श्रीरामचन्द्रेण मारुतये शिवभक्त्यु-
पदेशं कृत्वा मारुतिपतनस्थानसमुत्पन्नगङ्गायमुनासरस्वतीनदीत्रयरूपहनुमत्कुण्ड-
रूपतीर्थस्नानायाज्ञाकरणम्, रामनाथसमीपे हनुमता स्वानीतलिङ्गस्थापनम्. ... ८६ १
- ४७ अथ श्रीरामचन्द्रस्य ब्रह्महृत्योत्पत्तिहेतुवर्णनप्रसंगेन रावणादीनां कैकस्यां सुमालि-
राक्षसकन्यायां विश्रवसो मुनेः सकाशादुत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, एवं रावणकुम्भ-
कर्णयोर्ब्राह्मणत्वेन रामचन्द्रस्य तद्धननाद्रहस्याप्राप्तौ तन्निवृत्तये रामचन्द्रेण
सेतुबन्धे रामेश्वरलिङ्गस्थापनम्, ब्रह्महत्यात्रिमोचनाख्यतीर्थं निर्माय तत्समीपव-
र्तिनि बिले ब्रह्महत्यां प्राप्य तद्विलस्योपरि भैरवस्थापनम्, रामनाथमहालिङ्गस्य
दक्षिणभागे गिरिजायाः स्थितिः, आसमंततत्परिवारदिग्देवतानां च स्थापनम्,
रामेश्वरलिङ्गपूजासेवार्थं रामचन्द्रेण ब्राह्मणानामप्रहारादिवृत्तिप्रदानम्. ... ८८ १
- ४८ अथ रामनाथमहात्म्यप्रसङ्गेन पाण्ड्यदेशाधिपशंकरराजवृत्तान्तवर्णनम्, कदाचि-
न्मृगयार्थं वने विचरता शंकरभूपेन व्याघ्रचर्मावृतस्य कस्यचिच्छाकल्यमुनेस्तथा-
विद्याया एव व्याघ्रचर्मावृतायास्तत्पत्न्याश्च व्याघ्रशंक्या हननम्, स्वपितरौ हतौ

- दृष्ट्वा तयोर्बालकस्य रोदनम्, तत्रोदनं श्रुत्वा शंकरभूपस्य तत्समीपं प्रत्यागमनम्,
तत्रत्यैर्मुनिभिर्बालकसमीपं प्रत्येत्य धनुर्धरं राजानं मृतौ पितरौ रुदन्तं बालकं
च निरीक्ष्य बालकस्य तत्त्वज्ञानोपदेशेन सान्त्वनकरणपूर्वकं मातापित्रोरौर्ध्वदै-
हिकार्थमाज्ञाकरणम्, मुनीनामाज्ञया तेन मुनिपुत्रेण पित्रोरौर्ध्वदैहिकं कृत्वा
हालास्यतीर्थं रामेश्वरस्थले पित्रोरस्थिनिधानपूर्वकं ब्राह्मादिविधिकरणम्, तत्रभा-
वेन तत्पित्रोर्मुक्तिवर्णनम्, अथ ब्राह्मणैः शंकरभूपस्य धिक्कारपूर्वकं ब्रह्महत्यापनो-
दाय वह्निप्रवेशार्थमाज्ञाकरणम्, ततो ब्राह्मणाज्ञया शंकरभूपेन स्वमंत्रिणो निजराज्ये
त्वपुत्रस्याभिषेकार्थमाज्ञाप्याभि प्रज्वाल्य तस्मिन्पतितुं प्रवृत्ते कृते सत्याकाश-
वाण्या शंकरभूपस्य वह्निपतनतो निवारणपूर्वकं स्त्रीहत्याब्रह्महत्यादोषनिवृत्तये
रामनाथदर्शनाधेमाज्ञाकरणम्, ततो ब्राह्मणानामपि तथैवानुमोदने सति शंकर-
भूपेनैकवर्षपर्यन्तं श्रीरामेश्वरलिङ्गसेवनम्, तस्तुतिप्रभावेण शङ्करभूपस्य मुखतो
विनिर्गतायाः स्त्रीहत्यासमन्वितब्रह्महत्याया भैरवेण शिवाज्ञया हननम्, अथ
पवित्रस्य शंकरस्य श्रीरामनाथेन भगवताऽऽविर्भूय वरप्रदानम्, श्रीरामनाथप्रसा-
दाच्छंकरभूपस्य शिवसायुज्यप्राप्तिवर्णनम्. ... ८९ १
- ४९ अथ श्रीरामचन्द्रलक्ष्मणसीताहनुमदादिसमस्तवानरसमस्तमुनिसमस्तदेवादिभिः
श्रीरामेश्वरभगवतः स्तुतिकरणम्, ततः प्रसङ्गेन श्रीरामेश्वरेण श्रीरामचन्द्रादिभ्यो
वरप्रदानवर्णनम्. ... ९२ १
- ५० अथ सेतुमाधववैभववर्णनम्, तत्प्रसङ्गेन पुण्यनिधिनामकराजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र
कदाचिन्मधुरापुरीनरेशस्य पुण्यनिधे राघधनुष्कोटौ स्नात्वा तुलापुरुषादि-
दानानि दत्त्वा स्वपुरीं प्रति प्रस्थातुकामस्य कन्यारूपधारिण्या लक्ष्म्या दर्शनम्,
तथा कन्यया पुण्यनिधिभूपतिं प्रत्यहं ते कन्या भूत्वा तव गृहे निवत्सामीति
स्वाभिप्रायकथनम्, ततः पुण्यनिधिना तस्याः कन्यादत्तं निष्ठा लक्ष्म्याः
स्वगृहं प्रत्यानीय विन्श्चावस्थाख्यायाः स्वभार्यायाः समीपे प्राप्तं पुत्रवत्सो-

पणपूर्वकं वर्धनं च, अथ तस्या लक्ष्म्या अन्वेषणार्थं विप्रवेधधारिणा विष्णुना तत्रागमनं तत्रोद्याने पुष्पाणि विचिन्वन्त्याः कन्यारूपधारिण्या लक्ष्म्या हठात्करग्रहणं च, ततः कन्यारोदनं श्रुत्वा पुण्यनिधिना निजदूतद्वारा तस्य विप्ररूपधारिणो विष्णोः श्रीरामनाथमन्दिरं नीत्वा निगडैर्वन्धनम्, अथ रात्रौ स्वप्ने पुण्यनिधिना तस्य विप्रस्य भगवद्विष्णुरूपेण निजकन्यायाश्च लक्ष्मीरूपेण दर्शनम्, ततः प्रभाते स्वकन्यां गृहीत्वा रामनाथालयं गत्वा तं विप्रं स्वप्रदृष्टभगवद्रूपवन्तं दृष्ट्वा तं विष्णुं विज्ञाय स्तुतिकरणपूर्वकं स्वापराधक्षमापणम्, निजकन्यारूपायाश्च तस्या लक्ष्म्याः स्तुतिकरणम्, तत्प्रार्थनया प्रसन्नेन सलक्ष्मीकेण भगवता पुण्यनिधये वरप्रदानम्, तस्य भक्तस्य पुण्यनिधेर्यस्य निरन्तरकीर्तये भगवता सेतुमाधवसंज्ञया निगडबद्धमूर्तिधारणपूर्वकमेव तत्रावस्थितिकरणम्, ततः पुण्यनिधिर्भूमेन सेतुमाधवभगवत्सेवाकरणम्, पुण्यनिधेर्देहान्ते मुक्तिप्राप्तिः, सेतुमाधवमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९४ २

५१ अथ सेतुयात्राविक्रमवर्णनम्, स्वगृहे स्नानपूर्वकं संकल्पं विधाय यात्रोद्देशेन यात्रिकनित्यनियमधारणपूर्वकं सविस्तरयात्राविधानवर्णनम्. ... ९६ २

५२ अथ विशेषतः सेतुवैभववर्णनपुरःसरं धनुष्कोटितीर्थस्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्, श्रीरामचन्द्रेण धनुष्कोटितीर्थस्य वरप्रदानवृत्तान्तवर्णनम्, दानप्रसंगेन पात्रविचारे प्रस्तूयमाने वसिष्ठदिलीपसंवादे सत्पात्रप्रशंसा, रामसेतौ धनुष्कोटितीर्थे स्नानादिकर्मस्वर्धोदयादिकालप्रशंसापूर्वकं पूजाव्यव्रतादिसत्कर्मप्रशंसनम्, सेतुमाहात्म्यपठनश्रवणदानमाहात्म्यवर्णनम्, सेतुमाहात्म्यस्योपसंहारपूर्वकसमाप्तिवर्णनम्. ... ९८ २

इति ब्राह्मखण्डे प्रथमं सेतुमाहात्म्यम् ॥ (३-१) ॥

अथ ब्राह्मखण्डे द्वितीयं धर्मारण्यखण्डम् ॥ (३-२) ॥

१ अङ्गलाचरणम्, नैमिषारण्ये समागतं सूतमहर्षिं प्रति शौनकादिमहर्षिभिः सत्कारपूर्वकं धर्मवर्धककथाश्रवणेच्छया प्रश्नकरणम्, अथ सूतमहर्षिणा धर्मारण्यमाहात्म्यकथनायोपक्रमकरणम्, तत्र श्रीयमधर्मदेवस्य ब्रह्मणः सर्वां प्रति गमनम्, तत्र ब्रह्मसभायां व्यासमहर्षिणा वाक्यमानां दिव्यां धर्मारण्यकथां श्रुत्वा यमधर्मदेवस्य स्वपुरीं प्रति गमनम्, तत्र यमधर्मराजं प्रति नारदस्यागमनम्, नारदेन हर्षकारणं पृष्टेन यमधर्मराजेन स्वसन्तोषकारणकथनपूर्वकं नारदाय ब्रह्मलोके व्यासमुखतः श्रुताया धर्मारण्यकथायाः कथनम्, यमधर्मराजतो धर्मारण्यकथां श्रुत्वा नारदस्य भूतले युधिष्ठिरं धर्मराजं प्रत्यागमनम्, धर्मराजसत्कृतेन नारदेन धर्मारण्यकथां शुश्रूषे धर्मराजाय माघमासे गंगायां स्नानार्थं त्वं गच्छ अथैव व्यासमहर्षिरागमिष्यति तन्मुखात्त्वं धर्मारण्यकथां च शृण्वित्युक्त्वा नारदस्यान्तर्धानम्, अथ धर्मराजं प्रति श्रीव्यासमहर्षेरागमनम्, अथ युधिष्ठिरेण व्यासं सिंहासने समावेश्य सम्पूज्यानामयप्रश्नकरणम्, ततो व्यासेन युधिष्ठिराय धर्मारण्यकथाकथनायोपक्रमकरणम्. ... १०६ १

२ अथ नोहरकापरपर्यायधर्मारण्यमुख्यस्थानमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र तस्य धर्मारण्यस्य सर्वतीर्थारण्याद्यतिशायिपुण्यशालित्ववर्णनम्, तन्माहात्म्याजिज्ञासया व्यासमहर्षिं प्रति युधिष्ठिरेण प्रश्नकरणम्. ... १०८ २

३ अथ व्यासेन धर्मारण्यकथारम्भकरणम्, तत्र श्रीभगवत्स्वरूपदिदृक्षया धर्मदेवस्य वनमध्ये गत्वा महादेवं ध्यात्वा तपश्चर्यावर्णनम्, तत्तपःसमुद्भूताग्निशिखाप्रतप्तैः सपरिवारैर्ब्रह्मादिदेवैः कैलासे श्रीमहादेवं प्रति गत्वा महादेवस्य स्तुतिकरणम्, ततो रुद्रवचनाद्धर्मतो भयाभावं ज्ञात्वा सर्वेषां देवानां स्वस्थानं प्रति गमनेऽकारणमेव शंकामापन्नेनेन्द्रेण बृहस्पत्यनुमत्या धर्मं प्रति तपोविक्रमणायोर्वशीवचनाद्वर्धन्याख्याप्सरसः संप्रेषणम्, तथा च धर्मसमीपं गत्वा गायनसमान्वितनृत्येन

- धर्मराजचित्ताकर्षणकरणम्, वर्धन्यप्सरोवर्णनप्रसंगेन स्त्रीस्वभावदोषानुकीर्तनम्. १०९ १
- ४ अथ वर्धन्यप्सरसा सह धर्मराजस्य संवादः, धर्मराजेन वर्धन्यप्सरसे वरप्रदानम्, ततो वर्धन्या शक्राय धर्मस्य व्यवसितनिवेदनपूर्वकं शक्राद्वरं लब्ध्वा स्वस्थानं प्रति गमनम्, अथाप्सरोगमनानन्तरं धर्मदेवेन पञ्चाभिषाघनाद्युपतपःकरणम्, तदुपतपसोद्भिप्रमानसानां देवादीनां कैलासं प्रति गत्वा शिवस्तुतिकरणम्, अथ देवैः सह शङ्करस्य वने तपस्यन्तं धर्मदेवं प्रत्यागमनम्, धर्मेण भगवतः स्तुतिकरणम्, तत्स्तुतिप्रसंगेन शङ्करेण वरप्रदानप्रसंगे योजनीयतयात्मकयमधर्म-तपोवन्तस्य धर्मारण्यप्रथाकरणपूर्वकं यमधर्मदेवाय वरप्रदानम्, ततो धर्मारण्य-क्षेत्रस्थापनम्, तत्र प्रथमतो यमधर्मेण भगवतो विश्वेश्वरस्य धर्मेश्वराभिव्यया स्व-यंभुवलिगस्थापनम्, धर्मवापीकरणम्, धर्मवापीधर्मेश्वरभोमाहात्म्यम्, तत्प्रसंगेन यमधर्मतर्पणमाहात्म्यवर्णनम्, अथ यमधर्मराजेन स्वयं धर्मारण्यस्य वैभवव-र्णनपूर्वकं स्वयंस्थापितक्षेत्रभूम्यै सर्वातिशायित्ववरप्रदानम्. ११० २
- ५ अथ धर्मारण्येषु ब्रह्माविष्णुमहेशैर्विनिर्मितानामष्टादशसहस्रब्राह्मणानां माहात्म्यव-र्णनम्, तत्प्रसंगेन वर्णाश्रमसंज्ञाचारवर्णनपूर्वकसर्वसाधारणप्रातःस्मरणादित्या-ह्निकक्रमवर्णनम्. ... ११२ १
- ६ अथ गृहस्थाश्रमधर्मसदाचारलक्षणवर्णनम्, तत्रातिथिस्तकारप्रशंसा, अथाष्टविधवि-वाहलक्षणवर्णनम्, गृहस्थाचरणीयपञ्चमहायज्ञादिधर्मवर्णनम्, अथ गृहस्थवर्ज-नीयकर्मवर्णनम्, वृद्धोपसेवनदानादिप्रशंसावर्णनं च. ... ११६ १
- ७ अथ धर्मारण्यस्थधर्मवाप्यां तर्पणपिण्डदानादिमाहात्म्यवर्णनम्, अथ शौनकादिवृ-च्छायां सुतेन पतिव्रताधर्मसंज्ञाचारवर्णनम्, पतिव्रताधर्मप्रशंसाप्रसंगेन दुराचा-रिणीनां दुर्विषाकप्रदर्शनम्, विधवानियमधर्मवर्णनम्, धर्मवाप्यां तिलधेन्वादि-दानप्रशंसावर्णनपुरःसरब्राह्ममाहात्म्यवर्णनम् ... ११८ २

८ अथ शिवस्कन्दसंवादरूपेण धर्मारण्यकथाप्रशंसनापेक्षमः, तत्र शिवेन स्कन्दमुखादि-न्द्रादिदेवानागताञ्जुक्त्वा सहसाऽऽसनादुत्थाय गन्तुकामनया वृषभेऽनारोहणं दृष्ट्वा स्कन्देन शिवं प्रति गमनत्वरकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, अथ स्कन्दं प्रति शिवेन सृष्टपादिवृत्तवर्णनपुरःसरं पौराणिककथावर्णनम्, तत्र ब्रह्मदेवसुतमरी-च्यादिमहर्षिवंशवर्णनपुरःसरं सूर्यपुत्रयमधर्मराजनिर्मितधर्मारण्यमाहात्म्यवर्णनम्, धर्मारण्यं प्रति श्रीमहाविष्णुमानेतुं वैकुण्ठं प्रति गन्तुमुत्सुकेन शिवेन सह स्कन्दा-दीनां ब्रह्मादिदेवानां च वैकुण्ठं प्रति गमनम्, तत्र गत्वा ब्रह्मादिभिर्विष्णोः स्तुति-करणम्, ब्रह्मादिस्तुत्या विष्णोरुत्थानम्. ... १२० २

९ अथ विष्णुना ब्रह्मादीन्देवान्प्रति स्वं प्रत्यागमनकारणे पृष्टे सति ब्रह्मणा धर्मा-रण्यदिदृशानिवेदनपुरःसरं तत्रागमनस्य विष्णोः प्रार्थनाकरणम्, ततो विष्णुना बाढमित्युक्त्वा तार्क्ष्यमारुह्य ब्रह्मरुद्रेन्द्रादिदेवैः सह धर्मारण्ये यमधर्मराजं प्रत्या-गमनम्, यमधर्मराजेन सर्वेषां देवानां सत्कारपूर्वकं स्तुतिकरणम्, विष्णुना यमधर्मं प्रति वरार्थं छन्दनम्, ततो यमधर्मेण स्वकीये धर्मारण्ये महर्ष्याश्रमकर-णार्थं प्रार्थनायां कृतायां विष्ण्वादिभिर्देवैर्नानादेशेभ्यः सदाचारसंपन्नान्सशिष्य-परिवारान्ब्राह्मणानानीय तस्मिन्धर्मारण्ये तेषामृषीणां सुविपुलानाश्रमान्विधाय स्थापनम्. अथ तत्र धर्मारण्ये निवसतां पुत्रपौत्रादिसमेतानां ब्राह्मणानां मध्ये चतुर्विंशतिमुख्यमहर्षिगोत्रप्रवरादिविस्तारपूर्वकं वर्णनं तत्तद्गोत्रोद्भवानां ब्राह्म-णानां स्वभाववर्णनं च, अथ धर्मारण्यमाहात्म्यप्रसंगेन जृम्भकनामकयज्ञवृत्तान्त-वर्णनम्. तत्र जृम्भकयज्ञोद्देजितसमस्तब्राह्मणप्रार्थनया सर्वदेवैस्तेषां ब्राह्मणानां रक्षणाय तस्मिन्धर्मारण्ये प्रत्येकगोत्रप्रवरदेवतारूपश्रीमातृप्रभृतियोगिनीनां स्था-पनम्, ततो योगिनीभी रक्षितानां ब्राह्मणानां स्वास्थ्यम्, अथ कदाचित्त्र धर्मारण्ये समागतै रुद्रादिभिर्देवैर्विप्राणां शुश्रूषार्थं सृष्टं विधातुं विष्णुद्वारा ब्रह्मणं

- प्रति प्रेरणम्, ततो ब्रह्मणा द्विजशुश्रूषुवर्गसिस्तृक्षया धर्मारण्ये कामधेनोः स्मरणे कृते सति कामधेनोर्धर्मारण्ये ब्रह्मणः समीप आगमनम्. ... १२१ २
- १० अथ ब्रह्मणा कामधेनवे विप्रेभ्योऽनुचरप्रदानार्थं स्वाभिप्रायनिवेदनम्, ब्रह्मोक्तं श्रुत्वा कामधेनवा निजक्षीरधारया धरोष्ठेखने कृते सति ततः शिल्पासूत्रधारिष्वर्षिशतसहस्रसंख्याकवणिजामुत्पत्तिः, ततः सर्वदेवानुशिष्टेन ब्रह्मणा तेषामष्टादशसहस्रब्राह्मणानां प्रविब्राह्मणमनुचरद्वयप्रदानपूर्वकं तत्तद्ब्राह्मणानुसारेण तत्तद्ब्राह्मणानुचराणां तेषां तेषां वणिजां गोत्रप्रवरादिव्यवस्थाकरणम्, तदनन्तरं सर्वदेवैः कामधेनोः स्तुतिकरणम्, अथ तेषां गोभुजानां वणिजां परिग्रहार्थं रुद्रेण विश्वावसुगन्धर्वतो गन्धर्वकन्या आनीय ताभिः सह गोभुजानां दारसंग्रहकरणम्, ततः प्रवृत्ति गान्धर्वविवाहप्रथाप्रवृत्तिः, षट्त्रिंशत्सहस्राणां तेषां गोभुजवणिजां पुत्रपौत्राद्यसंख्यातसंसृतिभिः सह धर्मारण्ये निवासपूर्वकं ब्राह्मणसेवाशुश्रूषादिकर्मकरणवर्णनम्. ... १२४ १
- ११ अथ कदाचिन्नेतायुगे लोलजिह्वाख्यराक्षसेन धर्मारण्यमागत्योपद्रवे क्रियमाणे श्रीमातादिगोत्रदेवीभिस्तेन राक्षसेन सह युद्धकरणम्, तद्युद्धावसरे तत्र विष्णुनागत्य प्रेरितेन निजचक्रेण लोलजिह्वराक्षसस्य वधकरणम्, ततो रक्षोभीत्या पलाचितानां धर्मारण्यनिवासिब्राह्मणादीनां विष्णोराज्ञया देवैरामन्त्र्य पुनर्धर्मारण्ये स्थापनम्, भगवता सत्यलोकादागत्य राक्षसं हत्वा ब्राह्मणानां हितार्थं संस्थापितस्य पुरस्य सत्यमन्दिरनामप्रसिद्धिवर्णनम्. ... १२५ २
- १२ अथ तस्य सत्यमन्दिरस्थापनबशात्सत्यपुरस्य समंततः सर्वभागेषु गणेशभास्करादिसर्वदेवतावासवर्णनपुरःसरं नगरशोभावर्णनम्, तत्र गणेशस्थापनप्रसंगेन पार्वत्याः सकाशाद्रणेशोत्पत्त्यादिवृत्तान्तवर्णनम्, सर्वदेवैरेणेशस्य स्तुतिपूर्वकं धर्मारण्यनिवासिजनरक्षणार्थं प्रार्थनाकरणम्, गणाध्यक्षेण देवप्रार्थनां स्वीकृत्य धर्मारण्यनिवासिजनानां रक्षणार्थमवस्थितौ कृतायां तत्रत्यसर्वजनैर्धवाहादिमङ्गलकार्येषु निर्विघ्नतासिद्धये श्रीगणेशस्य पूजनम्. ... १२६ १

- १३ अथ धर्मारण्ये शंभोः पश्चिमभागे रविक्षेत्रवर्णनप्रसंगेन नासत्याश्विनोरुत्पत्तिविस्तरवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र सूर्यभार्यासंज्ञाचरित्रे सूर्यतेजोऽसहमानया संज्ञया छायायाः सूर्यसमीपे स्थापनानंतरं तपोर्थं गमनम्, छायाया पुत्रवात्सल्यवैषम्यतः क्रुद्धस्य यमस्य प्रहारार्थमुद्यतपादस्य शापप्रदानम्, ततो यमेन निबन्धितं मातृवृत्तान्तं श्रुत्वा सूर्येण ध्यानेन स्वपत्न्याः संज्ञाया वडवारूपेण तपःप्रवृत्तिं विज्ञायाश्वरूपेण तस्याः समीपे गमनम्, ततो वडवाया घ्राणे लिङ्गं प्रवेक्ष्य सूर्येण संभोगे कृते सति युगलयोरश्विनोः समुत्पत्तिः, अश्वरूपधारिणः सूर्यस्य पूर्वपश्चिमसुरक्षादन्त्यस्थले तप्तकुण्डद्वयोत्पत्तिः, तत्तत्प्रविशकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, ततो ब्रह्मादिदेवैस्तत्र सूर्यस्य वकुलादित्यनाम्ना संस्थापनम्, संज्ञायाः कुमारयोरश्विनोश्च स्थापनम्, रविकुण्डवकुलार्कमाहात्म्यवर्णनम्, वकुलार्कनामप्रसिद्धिकारणवर्णनम्. १२७ १
- १४ अथ शिवस्कन्दसंवादेन धर्मारण्ये हयग्रीवस्य विष्णोस्तपश्चर्याया वृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पूर्व धरातले देवैर्यज्ञ आरब्धे सति विष्णोराज्ञानार्थं रुद्रादीनां वैकुण्ठं प्रति गमनम्, तस्मिन्काले भगवत एकान्तस्थाने हस्ते धनुर्धृत्वा समाधियोगेन तपःकरणम्, ततस्तस्य प्रबोचार्थं बृहस्पतिप्रोक्तोपायमाचरितुं वरुणाः कीटिकायास्तेन भगवता हस्ते धृतस्य धनुषो गुणस्य कर्तनाय यज्ञभागप्रदानच्छन्दनेन देवैराज्ञापनम्, अथ वरुणा धनुर्गुणे भक्षितमात्र एव ज्याचातेन विष्णोः शीर्षच्छेदः, तस्य शीर्षाच्छाकाशे गमनपूर्वकं निलयनम्. १२८ ३
- १५ अथ च्छिन्ने तन्मस्तके बहुशः शोधनेनाप्यलब्धे सति ब्रह्मादिदेवैर्विश्वकर्माणं प्रति विष्णोः शिरःसंधानार्थमाज्ञापनम्, अथ विश्वकर्माणे देवैर्यज्ञभागप्रदानस्य प्रतिश्रवणम्, ततो मण्वाह्ने मध्येऽम्बरं समापन्नस्य सूर्यरथस्याधे देवैः समानीते सति विश्वकर्माणो तस्याश्वस्य शिरश्चिह्नत्वा विष्णोः कर्बुधे संयोजनम्, ततोऽश्वशीर्षमहाविष्णोर्देवैः स्तुतिकरणम्, ततस्तत्स्तुतिसंयुक्तेन हयग्रीवेण ब्रह्मादिदेवैरेभ्यो

वरप्रदानम्, ततो ब्रह्मादिदेवैर्यज्ञकर्मकरणम्, तस्मिन्त्यज्ञकर्मणि वस्त्रीभ्यो विश्व-
कर्मणे च पूर्वं प्रतिश्रुतस्य यज्ञभागस्य प्रदानम्, ब्रह्मादिभिर्यज्ञकर्म समाप्य
स्वलोके प्रति गमनम्, अथ विष्णोर्हवशीर्षवत्कारणकथनप्रसंगेन ब्रह्मसभायां
विष्णोः प्रागल्भ्यवादे ब्रह्मणा विष्णोः शीर्षपतनरूपशापवृत्तांतवर्णनम्, अथाश्व-
क्षोषेण विष्णुना धर्मारण्ये देवसरस्तीर्थमुत्पाद्य तपःकरणम्, ब्रह्मणापि
तत्पुरतः स्थित्वा तपःकरणम्, ततस्त्वत्तीर्थप्रभावाद्दिष्णोरश्वशिरसो यथापूर्वं-
शुभशीर्षवत्लाभवर्णनम्, अथ येन मुखेन ब्रह्मा विष्णवे शापमदात्तस्य मुखं
शार्दूलमुखमिवः पंचममासीत्, तद्ब्रह्मणः पंचमं मुखं धर्मारण्ये हरेण च्छेदित-
मिति कथावर्णनम्, ब्रह्मणा मोक्षतीर्थकरणपूर्वकमोक्षेश्वरस्थापनवर्णनम्, देव-
सरस्तीर्थस्नानप्रभावेण वन्द्यात्वनिवृत्तिप्रभृतिसत्फलप्राप्तिवर्णनम्, मोक्षेश्वरमाहा-
त्म्यम्, देवत्वातसरोवरप्रभाववर्णनम्. ... १३० १

१६ अथ धर्मारण्ये ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्धर्मारण्यनिवासिनां जनानां राक्षसादिभयविनाशाय
नानाविधस्थानविशेषेषु श्रीमातादिगोत्रदेवीनां स्थापनवर्णनम्, तासां स्थानमाल-
कारूपाणां देवीनां स्वरूपनामादिवर्णनपूर्वकपूजाविशेषादिवर्णनम्, तत्र पूर्वदिशि
श्रीमाताद्यानन्दापर्यंतदेवीनां माहात्म्यवर्णनम्. ... १३१ २

१७ अथ दक्षिणदिक्स्थितशांतादेव्यादिदेवीमाहात्म्यवर्णनपूर्वकश्रीमातादेवीमाहात्म्य-
वर्णनम्. ... १३२ १

१८ अथ श्रीमातादेवीमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन धर्मारण्यस्थसद्योविवाद्विज्वपतिहरक-
र्णोटकाख्यदेव्यवधाय श्रीमातादेव्या मातंगीदेवीनिर्माणादिबृत्तान्तवर्णनम्, मातं-
ग्याः कर्णोटकदैत्येन सह युद्धवर्णनम्, तस्मिन् युद्धे कर्णोटकेन मायया मातंगी
वंचयित्वा श्रीमातादेवीं प्रत्यागत्य स्ववरणार्थं तस्याः प्रार्थनाकरणम्, ततः
श्रीमातादेव्या श्यामलया ममानुजया सह विवाहं कुर्वित्युक्त्वा श्यामलादेवीं
प्रति कर्णोटकदैत्यस्य प्रेषणम्, ततः श्यामलादेव्या युद्धेन कर्णोटकदैत्यस्य

वधकरणम्, ततः संतुष्टैर्द्विजादिभिः श्रीमातामातंगीश्यामलादेवीनां विशेषोपचार-
पूर्वकपूजाविधिजिज्ञासया श्रीमातादेवीं प्रति प्रभकरणम्, श्रीमातादेव्या तेभ्यः
पूजाविधानकथनम्, श्रीमातामातंगीश्यामलादेवीनां माहात्म्यवर्णनम्. ... १३३

१९ अथेन्द्रसरोमाहात्म्यपूर्वकेश्वरमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन वृत्रहत्यासंज्ञस्तेन्द्रकृततपश्चर्या-
वृत्तान्तवर्णनम्, इन्द्रतीर्थेश्वरमाहात्म्यम्, तत्समीप एव जयन्तस्थापितज-
यन्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... १३६ २

२० अथ शिवतीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीशंकरस्य पुनर्जन्मवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पार्वत्यै
शिवेन मन्त्रकूटाक्षरबीजवर्णनम्, तादृशमंत्रजपेन देव्या दुष्टचित्ताप्राप्तिः,
अथ शिवस्य धर्मारण्यं प्रति गत्वाऽकस्मात्पतनम्, तस्यांगस्वेदतः कूटगणाना-
मुत्पत्तिः, तैर्गणैः कालकूटोपरि स्थित्वा कूटमंत्रसाधने कृते सति तेषां सिद्ध-
तया स्वं प्रत्येव शिवत्वेन कथनं श्रुत्वा पार्वत्याः सलज्जत्वम्, ततः शिवाज्ञया
पार्वत्या तपः कृत्वा शिवस्य सन्तोषणम्, तस्य तपःस्थानस्य धराक्षेत्राख्यया
प्रसिद्धिः, तस्य धराक्षेत्रस्य माहात्म्यवर्णनम्. ... १३७

२१ अथ धर्मारण्यस्थितभट्टारिकादिकुलदेवतानां धर्मारण्यनिवासिब्राह्मणगोत्रप्रवरदेवता-
वटंकादीनां च सविस्तरं वर्णनम्. ... १३८ २

२२ अथ धर्मारण्ये ब्रह्मविष्णुमहेशैर्विनिर्मितानानाशापूर्वादियोगिनीनां प्राच्यादिदिग्दे-
वास्थानस्थितिवर्णनम्. ... १३९ २

२३ अथ कदाचिद्दानवैः सह युद्धे पराजितैर्वैर्मन्त्राणां प्रति गमनम्, ततो ब्रह्माज्ञया
सर्वदेवैर्धर्मारण्यं प्रत्यागत्य सहस्राब्दपर्यंतं सन्नारंभणम्, तत्र सन्ने विविचपक्षप्र-
मोजनप्रदानेन ब्राह्मणानां संतर्पणम्, ततो धर्मारण्ये दानप्रभावात्प्राप्तवटैर्दे-
वैर्देव्यानां वधं कृत्वा स्वर्गं प्रति गमनवर्णनम्, अथ कदाचिद्दोहासुराख्येना-
सुरेण धर्मारण्यं प्रत्यागत्य तन्निवासिनां ब्राह्मणानां वणिजां चात्यंतोपद्रवकर-
णम्, तद्भयत्रस्तैस्तत्रैर्ब्राह्मणैर्वणिगिभ्यः कांदिशिकीभ्यः यवस्तवो निर्गत्य शूद्रै-

अध्यायाः

विषयाः

१० ५०

अध्यायाः

विषयाः

५० ५०

- द्विजैश्चैकीभूय धर्मारण्यान्नातिदूरे शम्भुग्रामे निवासकरणम्, वणिग्भिश्चाडाल-
जादिस्वस्वमुख्यवणिग्ग्रामनिर्मितग्रामेषु निवासकरणम्, तेषां वणिजां मोहेति-
संज्ञाकारणकथनम्, तेनैव कारणेन तत्रत्यानां वणिजां ज्ञातिभेदवर्णनम्, एवं
लोहासुरेण धर्मारण्यस्योद्वासकरणपूर्वकं स्वस्थानं प्रति गमनवर्णनम्. ... १३९ २
- २४ अथ युधिष्ठिरेण धर्मराजेनेत्यं व्यासमुखाद्धर्मारण्यमाहात्म्यं श्रुत्वा धर्मारण्यं प्रति
गत्वा तीर्थक्षानेष्टापूर्तादिविधिं कृत्वेन्द्रप्रस्थं प्रत्यागत्य राज्यशासनम्, धर्मारण्य-
स्थतीर्थमाहात्म्यप्रभाववर्णनम्. ... १४० २
- २५ अथ धर्मारण्ये सत्यलोकात्सरस्वत्यागमनवृत्तान्तवर्णनप्रसंगेन महर्षीणां मार्कण्डे-
येन सह संवादवर्णनम्, तत्र मार्कण्डेयेन स्वयं सत्यलोकात्सरस्वत्यागमनवर्णनम्,
सरस्वत्यां स्नानदानश्राद्धादेः फलवर्णनम्. १४१ १
- २६ अथ धर्मारण्यस्थितद्वारकाक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्. १४१ २
- २७ अथ धर्मारण्यस्थितगोवत्सल्लिगोत्पत्तिवृत्तान्तपूर्वकगोवत्सल्लिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, गोव-
त्सल्लिङ्गस्याप्रतो वर्तमानस्य चण्डालस्थलस्य वर्णनम्, गोवत्सल्लिङ्गसमीपस्थितगङ्ग-
कूपकमाहात्म्यवर्णनम्. १४२ १
- २८ अथ गोवत्साश्रैर्भूतभागे लोहयष्टिकायां स्थितस्य स्वयंभुलिङ्गस्य माहात्म्यवर्णनम्,
लोहयष्टिकायां सरस्वत्याख्ये मोक्षतीर्थे स्नानदानश्राद्धादिफलवर्णनम्. १४३ १
- २९ अथ लोहासुरचरित्रवर्णनम्, तत्र लोहासुरेण सरस्वतीतीरे शिवसन्तोषणाय तप-
श्चर्यकरणम्, तपस्वतत्संस्थेन्द्रेण तपोभंगार्थं युधिष्ठिभित्ताडनम्, ततो दैवैः सह
लोहासुरस्य युद्ध उत्तानपतितस्य तस्योरसि शंकरस्य कण्ठे ब्रह्मणश्चरणयोर्वि-
ष्णोश्चावस्थितिवर्णनम्, अथ ब्रह्मवाक्यालोहासुरस्य स्वशरीरे ब्रह्मविष्णुमहेश्वर-
स्थित्या सन्नुष्टस्य तस्मिन्धर्मारण्ये तथैवोत्तानपतितस्थित्याऽवस्थानम्, ततो
ब्रह्मविष्णुकुत्रैर्लोहासुरस्य वरप्रदानवर्णनम्. ... १४३ १

- ३० अथ धर्मारण्यस्थतीर्थमाहात्म्यप्रसंगेन श्रीरामचन्द्रस्य भगवतो बाल्यमारभ्य सीता-
परिणय-वनवास-राक्षसयुद्ध-रावणहनन-सीताप्राप्त्ययोभ्याऽऽगमन-राज्याभि-
षेकपर्यन्तं सविस्तरचरित्रवर्णनम्, अथ वसिष्ठं प्रति रामेण सर्वतीर्थोत्तमतीर्थमा-
हात्म्यजिज्ञासया प्रश्नकरणम्. ... १४५ १
- ३१ अथ रामेण स्वकृतब्राह्मणराक्षसहत्यादोषनिवृत्तये वसिष्ठं प्रति सर्वोत्तमतीर्थे पृष्टे
सति वसिष्ठेन महर्षिणा गंगानर्मदाद्यनेकतीर्थमाहात्म्यकथनपूर्वकं धर्मारण्यस्य
सर्वोत्तमत्ववर्णनपुरःसरमाहात्म्यवर्णनम्, वसिष्ठप्रोक्तं धर्मारण्यक्षेत्रमाहात्म्यं श्रुत्वा
श्रीरामचन्द्रेण स्वकीयपरिवारैः सह धर्मारण्यक्षेत्रयात्राकरणम्, तत्र मण्डलिकपुरं
गत्वा ततस्तत्रत्यैर्वणिगजनैः सह वसिष्ठवचनाच्छ्रीरामेण शिबिकावाहनं त्यक्त्वा
स्वयं पादचारेण सर्वसैनिकैः स्वपरिवारैश्च सह यथाशास्त्रं यात्राविधिं विधाय
श्रीरामेश्वरकामेश्वराभिरुपशिवलिङ्गं संस्थाप्य कृतकृत्यतां समासाद्य स्वस्थतया
नदीतीरे स्वपरिवारैः सह शयनम्, अथ तत्राऽर्धरात्रसमयेऽकस्मात्कस्याधिभार्या
रोदनं श्रुत्वा तस्या वृत्तं विज्ञातुं तस्याः समीपे निजदूतप्रेषणम्, अथ तया नार्या
श्रीरामस्य स्वयमत्रागमने सति निजवृत्तं निवेदयिष्यामीति कथनम्. ... १४७ १
- ३२ अथ दूतैः श्रीरामसमीपमागत्य तस्या नार्या वचनस्य कथनम्, ततः श्रीरामेण स्वयं
तस्या नार्याः समीपे गत्वा रोदनकारणे पृष्टे सति तया धर्मारण्याधिदेवतया
श्रीमातादेव्या श्रीरामप्रशंसापूर्वकं लोहासुरकृतधर्मारण्यनिर्जनत्वरूपनिजदुःखनि-
वेदनपूर्वकं धर्मारण्ये पुनः पूर्वब्रह्मणादिसर्वजनसर्वसदाचारकुलाचारसंस्थापन-
प्रवृत्त्युद्देशेन श्रीरामं प्रति प्रार्थनाकरणम्, श्रीमातावचनं श्रुत्वा श्रीरामेण धर्मा-
रण्यस्य पुनः पूर्ववत्सत्यमंदिरनगरस्थितित्थापनार्थं जगन्मातुः समीपे प्रतिज्ञां
कृत्वा निजदूतान्संप्रेष्य तद्वारा यत्रतत्र स्थितांस्तत्रत्यान्सर्वब्राह्मणान्नुतिप्रार्थना-
पूर्वकं महता सत्कोरणानीय तेषां पूजासत्कारं विधाय तेभ्यो वस्त्रालंकरण-
प्रभृतिवहुविधदानप्रदानम्. ... १४८ १

अनुकमणिका.

ब्राह्मणं ३

- ३३ अथ श्रीरामेण तेषां तत्क्षेत्रनिवासिनां ब्राह्मणानां पुरतो धर्मारण्यक्षेत्रस्य जीर्णोद्धारं कृत्वा यज्ञपूर्वकं दानप्रदानार्थं प्रार्थनाकरणम्, ततस्तैः सर्वैर्ब्राह्मणैर्मिलित्वा संमन्य श्रीरामं प्रति स्वेषां प्रतिग्रहपराङ्मुखत्वरूपस्वधर्मकथनपूर्वकब्रह्मविष्णुमहेश्वराज्ञावर्तित्ववर्णनम्, ततः श्रीरामेण ब्रह्मविष्णुशिवादिसमस्तदेवानां स्मरणम्, श्रीरामस्य स्मरणमात्रेण ब्रह्मादिसमस्तदेवानामागमनम्, श्रीरामेण तेषां सर्वेषां देवानां पूजादिना सत्कारकरणम्, ततः समस्तदेवैः श्रीरामचन्द्रस्य धर्मारण्यक्षेत्र-जीर्णोद्धारिच्छां दृष्ट्वा प्रशंसाकरणम्, ततः श्रीरामचन्द्रेण तेषां ब्रह्मविष्णुरुद्रादिदेवानामनुज्ञां लब्ध्वा श्रीधर्मारण्यक्षेत्रस्य जीर्णोद्धारकार्यारम्भं विधाय विविधबहिःशालागृहशालाब्रह्मशालानां निर्माणं कृत्वा तासु सर्वासु विविधधनधान्यधातुधेनुरत्नादिवस्तुसंभारास्संपूर्य चतुश्चत्वारिंशच्छतग्रामाणां ब्राह्मणेभ्यः प्रदानकरणम्, षट्त्रिंशत्सहस्रगोभुजवणिग्भ्यश्च श्वेताश्वचामरखड्गप्रदानपूर्वकं ब्राह्मणानां शुश्रूषाकरणायाज्ञाकरणम्, विवाहादिसमये चामरादिराजचिह्नधारणगुरुकुलदेवोपूजाद्यर्थमाज्ञाकरणं च, सपादलक्षमाण्डलीकमण्डलेश्वरवणिजां च चामरखड्गादि प्रदाय द्विजशुश्रूषार्थमाज्ञाकरणम्, ततः स्वकुलस्वामिसूर्यप्रतिष्ठां कृत्वा ब्रह्मदेवश्रीमाताशून्यस्वामिहरिगणाध्यक्षादिदेवतास्थापनपूर्वकं दुर्गकुण्डप्रतोलीधर्मवापीकूपप्रभृतिनगरोपयोगिव्यवस्थां विधाय ताम्रपट्टेऽखण्डशासनं विलिख्य त्रैविद्यविद्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रदाय तस्य धर्मारण्यक्षेत्रस्य तन्निवासिनां ब्राह्मणानां वणिजां च निरंतरं रक्षार्थं मारुतेराज्ञाकरणम्, एवं जीर्णोद्धारं कृत्वा कृतकृत्येन श्रीरामेण श्रीमातरं संपूज्य प्रणम्य देवेभ्यो द्विजेभ्यश्चाशीर्षहणम्..... १५० १
- ३४ अथ श्रीरामचन्द्रेण ब्राह्मणेभ्यो दत्तस्य ताम्रपट्टशासनस्य मध्ये विलिखितस्य लेखस्य वर्णनम्, तैर्ब्राह्मणैः श्रीरामचन्द्रदत्तस्य ताम्रपट्टशासनस्याहन्यहनि सेवाकरणम्, ततः श्रीरामचन्द्रस्य तत्रत्यान्ब्राह्मणान्बणिजश्च मारुतिं प्रति सदा

- स्वेच्छानिवेदनं कर्तव्यं स सदा वः कार्यं करिष्यतीत्यभयवचनप्रदानपूर्वकं ब्राह्मणाणां गृहीत्वाऽयोध्यापुरीं प्रत्यागत्य राज्यकरणवर्णनम्... १५१ २.
- ३५ अथ श्रीरामेणायोध्यायां कदाचित्कथाप्रसंगे श्रीवसिष्ठमुत्ताराविदादमीरण्यक्षेत्रस्य प्रयागात्रिवेणीशुक्तीतीर्थसिद्धक्षेत्रकाशीगङ्गाधर्मारण्यसुवर्णाहरिक्षेत्रादिमाहात्म्यं श्रुत्वा धर्मारण्ये पुनर्यात्रां विधातुं स्वपरिजनेः सह गत्वा मोहेरकपुरे स्थित्वा वसिष्ठाज्ञया समाहूतैः कुशिकादिमहर्षिभिः सह यज्ञकृत्यं समाप्यावभृथस्नानकरणम्, अथ तत्र यज्ञान्ते सीताया विज्ञप्त्वा मोहेरकपुरस्य पुरतः सीतानाम्ना सीतापुरं निर्माय विदुषे ब्राह्मणाय समर्पणम्, अथ धर्मोत्थं प्रति गत्वा सीतावचनेन गुरुवाक्येन च श्रीरामचन्द्रेण ब्राह्मणेभ्यः षोडशमहादानकरणपूर्वकं सीतापुरमारभ्य सत्यमन्दिरपर्यंतपञ्चपञ्चाशद्गामदानवृत्तान्तवर्णनम्, तेषु पञ्चपञ्चाशद्गामेषु निवसतां वात्स्यायनाद्यष्टादशसहस्रमहर्षीणां शुश्रूषार्थं षट्त्रिंशत्सहस्रवैद्यानां तच्चतुर्गुणशुद्राणां च प्रदानकरणम्, अथ रामेण विप्राणां प्रार्थनापूर्वकं वैश्यानां शुद्राणां च तेषां विप्राणां शुश्रूषार्थमाज्ञाकरणम्, ततः श्रीरामचन्द्रस्य स्वपुरीं प्रत्यागमनम्, एवं श्रीरामचन्द्रेण धर्मारण्यक्षेत्रस्थतीर्थस्थानजीर्णोद्धारकरणवृत्तान्तवर्णनम्. ... १५२ २
- ३६ अथ नारदाय ब्रह्मदेवेन हनुमत्कृतरक्षणप्रभावादमीरण्यस्य सुस्थितिर्बर्णनम्, मुष्मिन्नेण व्यासं प्रति धर्मारण्यस्य कदापि भङ्गो जातो न वेति प्रश्नकरणम्, ततो व्यासमहर्षिणा पूर्वकलियुगवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र कान्यकुब्जाधिपसार्वभौमाऽऽमनामकराजवृत्तान्तवर्णनम्, तेन स्वगुरुतः कलिधर्मं श्रुत्वा कलिप्रभावेण तेनाऽऽमभूपतिना कलुषितचित्ततया वैष्णवं धर्ममुत्सृज्य बौद्धधर्मस्वीकरणवृत्तान्तः, अथ तस्यामभूपत्य भार्यायामामानान्न्यां रत्नगङ्गास्त्रायाः कन्याया उत्पत्तिः, तस्या रत्नगङ्गास्त्रायाः क्षपणकैर्मोहिततया जैनधर्मपरायणतावर्णनम्, ब्रह्मावर्ताधिपत्वे कुंभीपालाय रत्नगङ्गायाः प्रदानम्, तस्या विवाहे तत्पित्राऽऽमभूपेन उत्पत्तये धर्मारण्यस्थितमोहेरकास्त्रपुरप्रदानम्, ततः कुंभीपालेन मूलेन धर्मारण्यं समागत्य

मोहकनगरं निजराजधानीं कृत्वा तस्मिन्निजराज्ये सर्वतो जैनधर्मस्य विस्तार-
करणम्, तदा सर्ववर्णानां जैनधर्मे प्रवृत्तिः, श्रीरामचन्द्रसकाशतो लब्धशासन-
पत्राणां ब्राह्मणानां वृत्तिलोपे सति तैः सर्वैर्मोहब्राह्मणैर्मिलित्वा कान्यकुब्ज-
देशे सार्वभौममामभूतपतिं गत्वा तस्मै रामवत्तशासनपत्रवृत्तांतं निवेद्य तज्जा-
मातृकृत-निजवृत्तिलोपवृत्तान्तनिवेदनम्, तत आमभूतेन तद्विजद्वारा
निजजामात्रे रामशासनपालनायाज्ञाप्रेषणम्, कुम्भीपालापरपर्यायेण कुमारपाला-
ख्येन धर्मारण्यभूयुता सत्यामपि श्वशुरस्वाहायां रामशासनस्यानादरं कृत्वा
ब्राह्मणेभ्यो वृत्तिहरणार्थमुद्यम्य नास्तिकवादेन मारुतेरानयनेन प्रत्ययो
दीयतामिति ब्राह्मणान्प्रति कथनम्, ततस्तैर्ब्राह्मणैः सेतुबंधे स्थितं मारुतिं
प्रत्यानेतुं तत्र धर्मस्थाने सर्वैः सह मिलित्वा गमनाय संवशो द्विजमेलापकसभां
कृत्वा सर्वेषां संघीभूय रामेश्वरं प्रति मारुत्यानयनाय गंतुं दृढनिश्चयप्रतिज्ञां कृत्वा
हस्ताक्षरग्रहणम्, अष्टादशसहस्रब्राह्मणानां रामेश्वरक्षेत्रं प्रति गंतुं प्रवृत्तानां
निवारणार्थं सर्वगोभुजेभ्यो राज्ञा कुमारपालेनाज्ञायां कृतायां तैः पट्टत्रिशसहस्रै-
र्जैनधर्मेणालिप्तैः शुद्धैर्गोभुजवणिग्भिर्ब्राह्मणेभ्यः शापभयाद्वाह्यश्च वृत्तिभंग-
भयान्मनस्वीकरणम्, ततश्चाडालवस्थानां कतिपयानां जैनधर्मपरायणानां
शूद्राणां मध्ये कतिचिच्छूद्राणां ब्राह्मणनिवारणार्थं राज्ञा प्रेषणम्, तैर्जैन-
धर्मवासनाकलुषितचित्तैः कतिपयैः शुद्धै राजाज्ञया तेषां ब्राह्मणानां समीपं
गत्वा तेषां परावर्तनाय हेतुवादेन संभाषणकरणम्, तेषां शूद्राणां हेतुवादवचः
श्रुत्वा शिथिलदृढसंकल्पबंधनैरष्टादशसहस्रब्राह्मणानां मध्ये पञ्चदशसहस्रसंख्या-
कैर्ब्राह्मणैः रामशासनानपेक्षाप्रदर्शनपूर्वकं रामेश्वरक्षेत्रं प्रति गमनात्परावर्तनम्,
उर्वरितानां च त्रिसहस्रसंख्याकानां द्विजानां दृढनिश्चयेन श्रीरामेश्वरक्षेत्रे मारुतिं
प्रति गमनम्, मध्येमार्गमतिभ्रमस्त्रिजानां तेषां समीपे श्रीरामप्रेरणया मारुतेर्वृद्ध-
ब्राह्मणरूपेण गमनम्, ब्राह्मणेर्दृष्टिज्ज्ञासया प्रभकरणेन रामदर्शनस्याशास्यताक-

मनेन च तान्ब्राह्मणान्बहुधा परीक्ष्य ततो हनुमता तेष्यो निजरूपप्रदर्शनपूर्वकं
तान्ब्राह्मणान्सेतुबन्धरामेश्वरं प्रत्यानीय रामेश्वरमहादेवदर्शनादिकं कारयित्वा
तद्दर्शनेन स्वात्मनो धन्यतामननपूर्वकं प्रशंसाकरणम्. ... १५४ १

३७ अथ तैस्त्रिसहस्रब्राह्मणैर्मारुतेः स्तुतिकरणम्, तत्स्तुतिसंतुष्टेन मारुतिना तेष्यः
क्षुभितृत्तये भक्षणार्थं फलप्रदानम्, ततस्तेभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽभिज्ञानार्थं निजकक्षा-
द्वयस्थरोम्णां पृथक्पृथक्पुटिकाद्वयं प्रदाय क्रमेण राज्ञः समप्रैश्वर्यवहनार्थं समप्रै-
श्वर्यपुनरुज्जीवनार्थं च राजद्वारे प्रक्षेपणयाज्ञाकरणम्, ततस्तत्पुटिकाद्वयं
समादाय सुप्रसन्नैस्तैर्मोहब्राह्मणैस्तत्र श्रीमारुतिसमीपे श्रीरामतीर्थे त्रिरात्रं स्थित्वा
ब्रह्मयज्ञादिकरणम्, ततस्तृतीयदिनरात्रौ हनुमता दशयोजनविस्तीर्णशिलायां
तान्द्विजान्स्थापयित्वा शयनार्थं विश्रान्तिकरणम्, ततो निद्राणेषु तेषु द्विजेषु
मारुतिना निजपितृव्याद्वारा सत्याः शिलाया धर्मारण्यं प्रति संप्रापणम्,
अथ धर्मारण्ये तया विशालया शिलया सह तेष्यागतेषु ग्रामस्थितैर्जनैस्तेषां
ब्राह्मणानां पुत्रपौत्रैश्च तत्समीपं प्रत्यागमनम्, तेषां त्रिसहस्रब्राह्मणानां सर्वैर्ग्राम-
स्थितैर्ब्राह्मणैः सह समागमनसंभाषणोत्सवानन्तरं महता समारंभेण स्वस्वसदनं
प्रति गमनम्. ... १५८ १

३८ अथ परेषुः प्रभाते पौर्वाहिककर्मसमाप्यनन्तरं तैर्ब्राह्मणैः राजसभां गत्वा राज्ञे निज-
ग्रामप्रभृतिवृत्तिप्रदानाय श्रीमारुतिसंदेशनिवेदनम्, तद्ब्राह्मणोद्दिष्टं मारुतिसंदे-
शं श्रुत्वा राजा कुमारपालेन तदनादरणे क्रियमाणे तैर्ब्राह्मणैर्मारुतिवत्तकक्षारोम-
पुटिकाद्वयमध्यत एकस्या वामकक्षास्थरोमपुटिकाया राजद्वारे प्रक्षेपकरणम्,
तेन प्रक्षेपमात्रेण तत्कालमेव तस्य कुमारपालस्य राज्ञः समस्तक्षीपुत्रगजाश्वादिवै-
भववहनम्, नम्रक्षेपणकानां कुमारपालराज्ञश्च तेनाग्निप्रकोपेनातीव दुर्दशावर्णनम्,
ततः कुमारपालेन राज्ञा तेषां ब्राह्मणानां संनिवौ क्षरणगमनम्, ततस्तैः कृपालु-
भिर्ब्राह्मणैस्त्वस्मै भूपाय श्रीमारुतिवत्तदक्षिणकक्षारोमपुटिकायाः प्रदानम्, तस्यां

पुटिकायां राजद्वारे प्रक्षिप्तमात्रायां राज्ञः पुनः समस्तकीपुत्रगजाश्चादिवैश्व-
संजीवनपुरःसरसर्वशक्तिप्राप्तिः, ततः संजातश्रीराममहर्षिप्रभावप्रत्ययेन तेन राज्ञा
तेभ्यो विप्रेभ्यः पुराव्रजवीनं वृत्तिशासनपत्रं कृत्वा प्रदानम्, स्वराज्यात्सर्वनम-
क्षपणकादिदेवब्राह्मणपंडलोकानां निष्कासनम्, अथ षट्त्रिंशत्सहस्रसंज्ञाचार-
संपन्नगोभुजवीणजामढवीजानां वणिजां च यथापूर्वं विप्रशुभ्रपार्थ निरूपणम्, अथ
राज्ञा दत्तस्य वृत्तिशासनपत्रस्य सेतुबन्धगतत्रिसहस्रब्राह्मणानामेदाधिकारवर्णनम्,
पञ्चदशसहस्रसंख्याकानां सेतुबंधगमने निजप्रतिष्ठावचनलोपकराणां ब्राह्मणानां
ग्रामवृत्तिसंबंधानधिकारित्वनिरूपणम्, सत्यप्रतिष्ठां कुर्याणानां त्रयीविद्यसंज्ञकानां
त्रिसहस्रब्राह्मणानां मोहरकपुरमध्ये निवासकरणम्, स्वप्रतिष्ठाभंगकराणां च
सर्वेषां चातुर्विद्यसंज्ञकानां पञ्चदशसहस्रसंख्याकानां ब्राह्मणानां मोहरकप्रामाद-
हिः सुखवासस्थाने निवासकरणम्, सर्वेस्तीमोढबंधजैस्त्रैविद्यातुर्वेदिभिश्च ब्राह्मणैः
प्रतिवर्षं पौषशुक्लत्रयोदश्यां कुलदेवतापूजनेात्सवकरणवर्णनम्. ... १५९ ३

३९ अथ कदाचिद्ब्रह्मविष्णुरुद्रादिदेवानां धर्मारण्यं प्रत्यागमनम्, तत्रत्यैः सर्वैर्ब्राह्मणै-
र्गोभुजाख्यवाणिमिश्रं तेषां पूजादिस्त्कारकरणम्, तैर्ब्रह्मादिभिर्देवैस्तेषां धर्मार-
ण्यनिवासिनां ब्राह्मणानां पृथक्पृथक्वृत्तिविभागं कृत्वा स्वस्थानं प्रति गमनम्,
ततः पंचपंचाशद्ग्रामेषु पंचदशसहस्राणां चातुर्विद्यानां त्रैविद्यानां च ब्राह्मणानां
निवासवर्णनम्, चातुर्विद्यानां पंचदशगोत्रनामानि, सीतापुरादिपंचपंचाशद्ग्राम-
गनामवर्णनम्, अथ सीतापुरादिपंचपंचाशद्ग्रामस्थाननिवासिचातुर्विद्यब्राह्मणस-
विस्तरगोत्रप्रवरदेवतास्वभावादिवर्णनम्, अथ हनुमत्समीपतः समागतानां
त्रैविद्यब्राह्मणानां शीलायादिसप्तदशस्थाननिरूपणम्, चातुर्विंशतिचातुर्विद्यानां
त्रैविद्यानां च कियत्कालपर्यन्तं विरोध आसीदिति वर्णनम्, अथ केषांचिच्चूड्राणां
भ्रष्टाचारवशेन जातिभेदवर्णनम्, अथ कलियुगे प्राप्ते तत्रत्यानां केषांचिद्वणिजां
मध्ये भ्रष्टाचारवशात्पृथगाचारवशाच्च संबन्धपृथकरणादिवर्णनम्, अथ पूर्वं

कुलीरपालराजमंयात्सीतापुरं विहाय सांज्जन्तीतटे निवासार्थं गतानां पुनर-
गत्य सुखवासकस्थाननिवासपूर्वकं धेनुसंचारणवृत्त्योपजीवनवर्णनम् ततस्तेषां
चातुर्विद्यब्राह्मणानां विधवासु कन्यासु गोपालशुसिधारकैर्ब्राह्मणैः संभोगेने-
त्यादितानां कुमारारण्यैः कातीमगोलकधेनुजनाभा ख्यातिवर्णनम्, अथ हनुमत्सका-
शागतानां ग्रामवृत्त्यधिकारवतां त्रैविद्यानां त्रिसहस्रब्राह्मणानां मध्ये कतिपयैः
कुष्ठिपंगुमुखबंधिरकाणकुञ्जमूकादिभिः स्वजातिमध्ये स्वविवाहार्थं कन्य-
काया अलामवशाद्यौनसंबन्धेन चातुर्विद्यकन्यकाभिः सहोद्वाहेन समुत्पादितानां
मिश्रसंभूतानां ब्राह्मणानां त्रिदलजंसंज्ञावर्णनम्, तेषां वृत्तिविभागपूर्वकज्ञादिभेद-
वर्णनम्. ... १६१ ३

४० अथ पूर्वोक्तप्रकारेण मोहरकपुरे ज्ञातिभेदसमुत्पत्त्यनन्तरं ब्राह्मणादीनां कलियुगे पापा-
चारभीत्या सर्वसंमत्या परंपरागतधर्माचारकुलाचारस्थानाचारप्रभृतिगोत्रमातृ-
पूजाविष्यादिव्यवस्थापत्रकरणवर्णनम्, सर्वेषां मोढब्राह्मणानां गोत्रप्रवरवटकु-
शास्त्रादिवर्णनम्, धर्मारण्यस्थानां वणिजां शूद्राणां च द्विजशुभ्रापरायणत्वा-
पदेशवर्णनम्, धर्मारण्यमाहात्म्यफलश्रुतिवर्णनपुरःसरं धर्मारण्यमाहात्म्यसमाप्ति-
वर्णनम्. ... १६८ १

इति ब्राह्मणखण्डे द्वितीयं धर्मारण्यमाहात्म्यम् ॥ (१-२) ॥

अथ ब्राह्मणखण्डे तृतीयं ब्राह्मोत्तरखण्डम् ॥ (३-३) ॥

१ अथ नैमिषारण्ये शौनकादिमहर्षीणां सूतमहर्षिं प्रति श्रीशंकरमाहात्म्याजिज्ञासया
प्रभकरणम्, तत्र श्रीसूतमहर्षिणादौ शौनकादिमहर्षीन्प्रति श्रीशंकरस्य पञ्चाक्षर-
मन्त्रमाहात्म्यवर्णनम्, सद्गुरोः सकाशान्मन्त्रमहणादिविधिवर्णनम्, तत्प्रसंगेन
मथुराधिपतिदाशार्हाराजवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र दाशार्हभूपेन काशिराजतनयां

विवाह्य ततो व्रतवशाद्रतमनिच्छत्या तथा सह रिरंसया तां बलादाकृष्य राज्ञा तद्ग्रे रघुमात्रे तप्तायोगोलवदितप्रतमं तदंगं तत्क्षणमेव समुत्सृज्य मयं प्राप्य तप्तंगताकारणे पृष्ठे तथा तस्मै राज्ञे स्वानुष्ठितशिवपञ्चाक्षरीमन्त्र-प्रभावानुवर्णनम्, राज्ञश्च सदुरोः सकाशाच्छिवपञ्चाक्षरीमन्त्रग्रहणार्थं विज्ञप्ति-करणम्, ततस्तद्वचनमाकर्ण्य राज्ञा गर्गगुरोः सकाशात्कालिन्दीतीरे पुण्यतरो-मूले श्रीशिवमंत्रोपदेशे गृह्यते सति तस्य राज्ञः शरीररन्ध्रेभ्यः शतकोट्यवधि-काकरूपेण पातकानां निर्गमनपूर्वकं भस्मभवनम्, ततः पवित्रदेहस्य तस्य दाशार्द्रभूपस्य गुरुशुभाशीर्वचनेन चन्दनशीतलंग्या तथा निजपत्न्या सह स्वगृहमागत्य सुखोपभोगपूर्वकं राज्यकरणम्, शिवपञ्चाक्षरीमन्त्रमाहात्म्यम्.... १७२ १

२ अथ माघकृष्णचतुर्दशीमहाशिवरात्रिमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रोपवासशिवलिङ्गपूजन-वित्त्वपत्रसमर्पणमाहात्म्यम्, तत्प्रसंगेनेक्ष्वाकुवंशजमित्रसहात्म्यराजवृत्तान्तवर्ण-नम्, तत्र मित्रसहेन राज्ञा मृगयायां गत्वा कस्मिंश्चिद्ब्राह्मणे निहते सति तस्य राक्षसस्यानुजभ्रात्रा छद्मना भृत्यवेषं धृत्वा छिद्रान्वेषणप्रतीक्षणाय राजानं प्रति विनीतरूपेणागमनम्, राज्ञा तस्य राक्षसस्य निजमहानसाध्यक्षतायां नियोज-नम्, ततस्तेन राज्ञा कदाचिंमित्रकुलगुरौ वसिष्ठे भोजनार्थं निमन्त्रिते सति तद्भोजनपात्रे छद्मवेषधारिणा राक्षसेन मनुष्यमासपारिवेषणम्, तदमेध्यं भोजनं निरीक्ष्य क्रुद्धेन वसिष्ठमहर्षिणा राज्ञे द्वादशवर्षपर्यंतराक्षसत्वरूपशपप्रदानम्, ततो निष्कारणशापं श्रुत्वा क्रुद्धेन राज्ञा स्वगुरवे वसिष्ठाय प्रतिज्ञापं प्रदातुं हस्ते जलग्रहणम्, ततो राज्ञा मद्यन्त्या गुरवे शापं प्रदातुमुद्यतस्य तस्य राज्ञः प्रार्थनां कृत्वा निवर्तनम्, ततस्तेन राज्ञा गुरवे शापप्रदानाय हस्ते गृहीतस्य जलस्य निजपादयोः प्रक्षेपणम्, तेन तत्पादयोः कल्माषतापत्न्या तस्य राज्ञः कल्माषपादान्मत्वेन प्रसिद्धिः, अथ राक्षसत्वप्राप्त्यनन्तरं वने विचरता कल्माष-पादराज्ञा कस्यचिन्मुनिकुमारस्य भक्षणे कृते तत्र तेन सह चरत्या तस्य मुनिकु-

मारस्य पत्न्या तस्मै राक्षसत्वं प्राप्ताय कल्माषपादराज्ञे 'स्त्रीसंगे सति ते मृत्युर्म-विष्यति' इति शापं प्रदायामौ प्रवेशकरणम्, अथ शापकालावध्यनन्तरं शापनिर्मु-क्तस्य तस्य स्वस्वरूपं प्राप्य स्वगृहं प्रत्यागमनम्, ततस्तत्पत्न्या मद्यन्त्या विप्रपत्नी-शापं श्रुत्वा निजवैधव्यभीत्या रतिं याचमानस्य पत्युर्निवारणम्, अथ राज्य-भोगनिराशे राज्ञि वनं प्रयाते सति सूर्यवंशस्य प्रतिष्ठायै वसिष्ठेन मुनिना तद्राज-पत्न्यां मद्यन्त्यां सुतोत्पादनम्, अथ वनं प्रति गतस्य तस्य कल्माषपादराज्ञः पश्चाद्भोराया ब्रह्महत्यायां अनुवर्णनम्, ब्रह्महृत्योपद्रुतस्य राज्ञो मिथिलोद्यानं गौतममहर्षिं प्रति गमनम्, ततो गौतममहर्षिणा राज्ञे ब्रह्महृत्यदोषनिवारणाय गोकर्णक्षेत्रे शिवलिङ्गदर्शनं कर्तुं गमनायोपदेशकरणम्, तत्प्रसंगेन गोकर्णेश्वर-माहात्म्यवर्णनम्. ... १७३ ३

३ अथ गौतमेन गोकर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन कस्याश्चिद्दृष्टायाश्चांडाल्याः शिवलोकं प्रति नयनाय समागतैः शिवदूतैः सह स्वस्य संवादवर्णनम्, तत्र शिवदूतान्प्रति गौतमेन चाण्डाल्याः शिवलोकं प्रति नयनकारणे पृष्ठे शिवदूतैस्तस्याश्चांडाल्याः पूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र तस्याः पूर्वजन्मनि ब्राह्मणविधवायाः काम-वशेन जातिभ्रष्टतां प्राप्य शूद्ररताया हस्तेन राजाबहानाद्रोक्तस्य वधे जाते सति तं प्रकाशे दृष्ट्वा गोवत्सं ज्ञात्वा पश्चात्तपेन 'शिवशिव' इत्युच्चारणम्, अथ तस्याः कालेन मृत्युं प्राप्तायाश्चांडालीत्वप्राप्तिपूर्वकदेवदुर्विपाकवर्णनम्, अस्याश्चांडाल्या अन्नादिभिक्षायाचनार्थं गोकर्णक्षेत्रं प्रति गमने मध्येमार्गे मृत्युपस्थितौ तत्कृतशिवनामसंकीर्तनप्रभावेण शिवेन तस्याः स्मरणात्तस्याः शिवदूतैर्जीवलेशं समाकृष्य दिव्यतेजोशेन योजयित्वा शिवलोकं प्रति नयन-वर्णनम्, अथ तत्प्रसंगेन राज्ञा गौतमाय शिवलोकस्वरूपे पृष्ठे सति गौतम-महर्षिणा कल्माषपादापरपयीनाय मित्रसहाय-राज्ञे शिवलोकस्वरूपवर्णनम्, अथ

गौतमोपदेशेन राज्ञो गोकर्णक्षेत्रं गत्वा श्रीगोकर्णेश्वरमहादेवदर्शनपूजनादिप्रभा-
वेन विमुक्तजस्रहत्यादिपापतापूर्वकं शिवलोकावासिर्वर्णनम्. ... १७६ २

४ अथ श्रीशिवपूजामाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसङ्गेन किरातदेशस्थविमर्दान्ख्यराजवृत्तान्त-
वर्णनम्, तस्य राज्ञो निरंतरमधर्मपरत्वेऽपि शिवभक्तिपरत्वम्, अथैकदैकान्ते
तस्य पत्न्या कुमुद्वत्या तं राजानं प्रति सुतरां दुराचारपरत्वेऽपि शिवभक्तिपर-
त्वकारणजिज्ञासया प्रभकरणम्, ततो विमर्दनभूषेन निजपूर्वजन्मवृत्तांतवर्णनम्,
पूर्वजन्मनि पंपानगरे सारमेयेन महाशिवरात्र्यां श्रीशिवमन्दिरे महापूजायां
प्रवर्तमानायां श्रीशिवमंदिरस्य प्रदक्षिणाकरणम्, तत्रत्यैर्जनैर्द्वारदेशे तस्य सारमे-
यस्य शरप्रहारेण हननात्प्रागे गते सति श्रीशिवसंनिधिप्रभावाद्वाजजन्मप्राप्ति-
वर्णनम्, श्वयोनौ भक्ष्यलिप्सात्रासनावशात्सर्वभक्षतानैर्घृण्यादिदुराचारप्रवृत्ति-
वर्णनं च, ततो राज्ञा राज्ये तस्या राज्ञ्याः पूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र तस्याः
प्रागजन्मनि कपोत्या मांसपिण्डमादाय शिवमन्दिरशिखरमारूढाया मांसपिण्ड-
ाघृक्षया तीक्ष्णतुण्डेन गुप्तेण पातनान्मरणे सति श्रीशङ्करस्याग्रे मरणस्य
प्रभावाद्वाजपत्नीत्वप्राप्तिवर्णनम्, अथ राज्ञीपुष्टेन राज्ञोभयोरपि भविष्यत्सप्तजन्म-
वृत्तान्तवर्णनपूर्वकं महाशिवरात्र्यां श्रीशिवपूजनप्रभावेण शिवपदप्राप्तिर्भविष्य-
तीति वर्णनम्. ... १७९ २

५ अथ शिवभक्तिमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसङ्गेनोजयनीस्थचन्द्रसेनराजवृत्तान्तवर्णनम्,
तत्र चन्द्रसेनस्य राज्ञः सर्वदा शिवभक्तिपरायणतां निरीक्ष्य मणिभद्राख्येन
शिवगणेन मित्रतां कृत्वा तस्मै राज्ञे चिन्तामणिरत्नप्रदानम्, तं चिन्तामणिं कंठे धृत्वा
राज्यं कृतवतश्चन्द्रसेनस्य महीपतेरैर्धर्मसहमानैस्तान्नितामणिरत्नं तं प्रति याच-
मानैरन्यभूपालैर्युद्धार्थं संन्यस्यावन्तीपुरीं प्रत्यागत्यासमन्ततोऽन्यतीपुरनिरोधक-
रणम्, तस्मिन्नवसरे राज्ञश्चन्द्रसेनस्य श्रीमहाकालं महेश्वरं प्रति शरणं गत्वाऽहर्नि-
शं श्रीशंकरस्य महापूजाकरणम्, तस्मिन्नवसरे श्रीशिवमंदिरं समागतया पञ्चहा-

यननिजबालकसमेतया कयाचिद्विधवया गोपांगनया राज्ञा कृते पूजोत्सवं दृष्ट्वा
स्वशिविर् प्रति गमने कृते सति पञ्चहायनेन तस्या बालकेन स्वशिविरनिकट
एकान्तशून्यस्थाने पाषाणरूपं शिवलिङ्गं संस्थाप्य यथालब्धानि पुष्पाणि गृहीत्वा
कुत्रिमागन्धाद्युपचारात्कल्पयित्वाऽनन्यमानसेन शिवपूजाकरणम्, अथ तावत्तत्र
तया गोपाङ्गनया समागत्य रोषेण तस्याः स्वबालककृतायाः शिवपूजाया विनाश-
नम्, ततः शंमुपूजाविनाशं दृष्ट्वा बालकस्यातिशोकेनाक्रोशेन मूर्च्छाप्राप्तिः, ततः कि-
यता कालेन लब्धसंज्ञेन तेन बालकेन तत्रैव स्थाने दिव्यहिरण्मयशिवमन्दिररत्नम-
यशिवलिङ्गदर्शनम्, ततस्तेन प्रसन्नेन बालकेन श्रीशङ्करस्य पुरतः स्वमातुः शिव-
पूजाभङ्गजनितापराधक्षमापणम्, अथ सायं रात्रेरागमे श्रीशिवप्रसादात्तस्य सर्व-
स्य गोपगणशिविरस्य दिव्यकांचनमयत्वं दृष्ट्वा तत्र दिव्यरूपधरां सुप्तां निजमा-
तरमन्तिके गत्वा प्रबोध्य सर्वशिविरस्य काञ्चनमयत्वकथनम्, अथ तया गोप्या
तदार्थं दृष्ट्वा राज्ञः समीपमागत्य तस्मै सर्ववृत्तनिवेदनम्, ततो राज्ञा निजमं-
ज्यादिभिः सह तच्छिविरमागत्य रत्नकांचनमयं तद्दृष्ट्वा तस्य पञ्चहायनस्य गोप-
बालकस्यालिङ्गनम्, एवमानन्देन तस्यां रात्र्यां व्युष्टायां प्रभाते चारवचनैरास-
मंतात्पुरीं स्थितैः सर्वैः परराजभिस्तद्वृत्तगोपसुतचरितं श्रुत्वा विस्मयमापण राज्ञा
सह वैरभावं त्यक्त्वा परममैत्री कृत्वा तां पुरीं प्रविश्य राज्ञा कृतं सत्कारमुपलभ्य
श्रीमहाकालं दृष्ट्वा गोपशिविर् गत्वा तत्र गोपसूनोः प्रसादाय प्रादुर्भूतं शिव-
मंदिरं दृष्ट्वा हृष्टमानसैस्तैः सर्वैर्भूपैस्तस्मै गोपसूने वसोहिरण्यरत्नादिप्र-
दानं कृत्वा सर्वदेशस्थितगोपानां राज्यप्रदानम्, एतस्मिन्नेवावसरे तत्र बानः
रेश्वरेण श्रीहनुमता प्रादुर्भूय सर्वेषां भूपानां पूजासत्कारं गृहीत्वा तेषां सर्वेषां
मध्ये तं गोपबालकं समालिष्य सर्वान्भूपान्प्रति शिवशनिप्रदोषमाहात्म्यं वर्ण-
यित्वा तस्य गोपकुमारस्य श्रीकरहृति नाम कृत्वा शिवाचारं समुपदिश्यान्तर्धा-

अध्यायः

विषयः

५० ५०

अध्यायः

विषयः

५० ५०

नम्, चन्द्रतेजोभूषतेः श्रोत्राख्यगोपकुमारस्य च शिवाराधनप्रभावाच्छिबलो-
कावाप्तिवर्णनम्. ... १८१ १

६ अथ प्रदोषपूजामाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन विदर्भदेशस्थसत्यरथाख्यनृपति-
वृत्तान्तवर्णनम्, तत्र सत्यरथाख्यमूपस्य शात्वभूपैः सह युद्धे मरणम्, तद-
नन्तरं तस्य गर्भिण्याः पत्न्या यत्नेन नगराद्विनिर्गत्य दुर्गमेऽरण्ये गमनम्,
तत्र कस्यचित्तरौर्मूले तस्याः प्रसवे पुत्रस्य जन्म, तदाऽतिवृथाक्रान्तायास्तस्याः
समीपवर्तिनि सरसि जलप्राशनार्थं प्रवेशे ग्राहेण प्रसनान्मरणम्, तस्मिन्नवसरे
जातमात्रस्य तत्कुमारस्य क्रन्दनध्वनिं श्रुत्वा तत्र प्रदेशे विचरत्यैकहायनबालक-
वत्या कथाविद्विधवयोमानान्या विप्रपत्न्या तमनाथमच्छिन्ननाभिनालं बालकं
दृष्ट्वा दयाविष्टचेतस्कतया तत्पोषणार्थं तमादाय स्वगृहं प्रत्यानेतुं सशंकमानसया
मिक्षुरूपधारिणः शंकरस्य वचनाद्विश्वासं प्राप्य तस्य बालकस्य पोषणं कर्तुं
स्वगृहं प्रत्यानयनम्, अथैकचक्रादये ग्रामे निवसत्या तयोमाख्यया विप्रपत्न्या
तस्य बालकस्य स्वसुतेन सहाविशेषबुद्ध्या भैक्ष्यं संपाद्य पालनं पोषणं च, अथ
कदाचित्तस्यां विप्रवनितायां ताभ्यां बालकाभ्यां सह कंचिद्देवालयं देवं द्रष्टुं प्रवि-
ष्टायां सत्यां तत्र देवालये स्थितेन शाण्डिल्यमहर्षिणा तौ बालकौ दृष्ट्वा तन्मध्ये
तं राजपुत्रं समुद्दिश्य दैवगतेविचित्रत्वकथनम्, तद्वचः श्रुत्वा तया विप्रवनिताया
तस्य स्वानीतस्य बालकस्य कुलवंशादिजिज्ञासया प्रभे कृते सति श्रीशाण्डिल्यमह-
र्षिणा तस्य बालकस्य सविस्तरसकलपूर्वजन्मकर्मवृत्तान्तकथनम्, तत्र पूर्व-
जन्मनि पाण्ड्यनृपतेः शिवप्रदोषपूजामङ्गदोषेण जन्मान्तरे शत्रुहस्ततो मरणम्,
तत्पुत्रस्यापि प्रदोषे शिवपूजाव्यतिक्रमदोषेण जन्मान्तरे दारिद्र्यप्राप्तिः, तस्य
मातुश्च पूर्वजन्मनि च्छदाना स्वसपत्नीहननदोषेण जन्मान्तरे ग्राहेण प्रसनान्मरण-
वर्णनम्, विप्रांगनातनयस्य च पूर्वजन्मनि केवलं प्रतिमहमात्रपरायणत्वाद्यज्ञवा-
गदानाथभावाज्जन्मान्तरे दारिद्र्यप्राप्तिवर्णनम्, अथ प्रदोषे शिवपूजनस्य

माहात्म्यं कथयित्वोभयोरपि तयोर्बालकयोः प्रदोषे शिवपूजनायोपदेश-
करणम्. १८२ २

७ अथ तयोमाख्यया विप्रवनिताया प्रष्टेन श्रीशाण्डिल्यमहर्षिणा प्रदोषव्रतप्रसंगेन
सविस्तरयथासांगशिवपूजाविधानवर्णनम्, अथ तेन शाण्डिल्यमहर्षिणा
तयोर्ब्राह्मणकुमारराजकुमारयोर्मध्ये ब्राह्मणकुमारस्य शुचिव्रतइति नामकरणं
राजकुमारस्य च धर्मगुणइति नामकरणं च कृत्वा तयोः शिवपूजाविधानाय
शिवमन्त्रोपदेशकरणम्, ततस्तस्या द्विजांगनायास्ताभ्यां कुमाराभ्यां सह शांदि-
ल्यमुनिं नत्वा समामन्य गमनम्, ततः प्रभृति ताभ्यां द्विजराजबालाभ्यां
प्रदोषे शिवपूजाकरणपूर्वकं निजमातुराज्ञायां वर्तनम्, अथ कदाचिद्विजपुत्रस्य
नदीतीरे विचरतो निधानसुवर्णकलशीप्राप्ती मात्रा तयोर्बालकयोः समं विभज्य
ग्रहणायाज्ञाकरणम्, तदा राजकुमारेण द्विजकुमारलब्धस्य धनस्य स्वेन ग्रहणे
स्वस्यानिच्छाप्रदर्शनपूर्वकं स्वभायलब्धेनैव स्वसन्तोषप्रदर्शनम्, अथैकदा वना-
तरे विचरद्भ्यां द्विजराजकुमाराभ्यां क्रीडन्तीनां गन्धर्वकन्यानां दर्शनम्, ता दृष्ट्वा
तत्सन्निधौ गमनाय द्विजकुमारेण निषिद्धेनापि तेन राजकुमारेण तासां गन्धर्व-
कन्यानां समीपे गमनम्, तं सुन्दरांगं युवानं राजकुमारं दृष्ट्वा तत्समीपे एकाकिन्या
द्रविकनामकगन्धर्वराजकन्याया अंशुमत्याख्याया आगमनम्, उभयोः परस्परब-
लोकनेन कामशरनिपीडितयोः परस्परसंवादे गन्धर्वराजकन्यया तस्मै धर्मगुणाय
राजपुत्राय निजकंठस्थमुक्ताहारं समर्प्य परश्वस्त्वया सहाहं विवाहं करिष्यामि
इति प्रतिज्ञां कृत्वा स्वसखीभिः सह स्वपितुरंतिकं प्रति गमनम्, ततो धर्मगुणेन
राजकुमारेण शुचिव्रताख्येन द्विजकुमारेण सह स्वभवनं गत्वा स्वमात्रे विप्रमार्या-
यै वने संजायमानस्य वृत्तस्य निवेदनम्, अथ परश्वोदिने प्राप्ते तेन धर्मगुणायैव
राजपुत्रेण द्विजपुत्रेण सह तस्मिन्वने गमनम्, समागतयोस्तयोः कुमारयोर्गन्धर्व-
पतिना संमानं कृत्वा श्रीशङ्करस्य स्वं प्रति जातामाहां निवेद्य तस्मै धर्मगुणाय राज-

कुमाराय स्वकन्यायाः पाणिग्रहणविधानपूर्वकं समर्पणम्, विवाहे विविधरत्नगजाश्व-
रथशस्त्रास्त्रसौवर्णवर्मदासदास्यादिवैभवपारिबर्हं प्रदाय स्वयं विमानेन गन्धर्वलोके
प्रति गमनम्, तस्यांशुमत्या गन्धर्वकन्यया सह कृतोद्वाहेन तेन धर्मगुप्ताख्येन राजकु-
मारेण तया श्वशुरेण पारिबर्हं दत्तया शूरेणघर्षाणां सेनया सह निजपितृराजया-
नीविदर्भनगरमागत्य सर्वशत्रून्हत्वा निजपितृपैतामहराज्यपदे राज्याभिषेकपूर्वकम-
विरोहणम्, तस्यां विप्रवनितायां मातृत्वसम्मानं तस्मिन्विप्रकुमारके च भ्रातृत्व-
सन्मानं कृत्वा तया गन्धर्वतनयया निजभार्यया सह तस्य धर्मगुप्ताख्यस्य राज-
कुमारस्य विदर्भनगरे प्रदोषव्रतप्रभावेण श्रोत्राङ्कुरप्रसादान्महता सौख्येन राज्यक-
रणवर्णनम्, प्रदोषव्रतशिवपूजामाहात्म्यवर्णनम्. ... १८४ २

८ अथ सोमप्रदोषव्रतमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेनार्यावर्तस्थचित्रवर्मनृपतिकन्यायाः
सीमन्तिन्या आख्यानवर्णनम्, तत्र तस्याः सीमन्तिन्याः स्वपितुः समीपे समा-
गताभ्यां सामुद्रिकवेदिन्यां ब्राह्मणाभ्यां सकाशादात्मनो भाविमहाभाग्यं भाविवै-
षम्यं च पृथक्पृथक्कृत्वा वैधव्यप्राप्तिमीत्या मैत्रेय्याख्याया याज्ञवल्क्यमहर्षिपत्न्याः
सकाशात्सोभाग्यवर्धनायोपायश्रवणार्थं शरणगमनम्, अथ तस्यै मैत्रेय्या सोम-
वारे शिवगौरीपूजनविधिकथनम्, अथ तया सीमन्तिन्या राजकन्यया मैत्रेय्यु-
पदिष्टमार्गेण यथासांगसोमवारव्रतारम्भणम्, इन्द्रसेनपुत्रेण चित्राङ्गदेन सह
सीमन्तिन्या विवाहः, अथ श्वशुरालये निवसतस्तस्य चित्राङ्गदस्य कदाचिद्यमुनां
नदीं तर्तुं तरीमारुह्य तया मध्येप्रवाहमकस्माभिमज्जनम्, तयर्ममारुहानां स-
र्वेषां मरणम्, तस्य चित्राङ्गदस्य राजपुत्रस्य तरीनिमज्जनेन मरणं विज्ञाय चित्र-
वर्मादीनां शोककरणम्, एवं सीमन्तिन्या वैधव्यदशाप्राप्तिः, प्राप्तायामपि वैध-
व्यदशायां सीमन्तिन्या यथावद्वर्षत्रयपर्यन्तं सोमवारव्रतानुष्ठानकरणम्, जम्
यमुनाजलेऽधोऽधो निमज्जमानस्य चित्राङ्गदस्य क्रोडन्तीभिर्नागकन्याभिः पाताले
तक्षकपुरं प्रति नीत्वा तक्षकराजं प्रति निवेदनम्, तक्षकेण तस्य चित्राङ्गदस्य

सत्कारपूर्वकमुपास्यदेवताविषयकप्रभ्रादिकरणम्, चित्राङ्गदेन स्वोपास्यभगव-
च्छ्रीशङ्करभक्तिकथनम्, तद्वचनं श्रुत्वा प्रसमेन तक्षकेण तस्य चित्राङ्गदस्य बहु-
सत्कारकरणम्, ततश्चित्राङ्गदस्य स्वगेहं प्रति गंतुं प्रार्थनां श्रुत्वा तक्षकेण तं तत्र-
त्यक्तपवृक्षरसाभोजनेनाप्याययित्वा बहुधनं दत्त्वा तथैकं राक्षसमेकं, पद्मां
च साहाय्यार्थं दत्त्वा कामगममव्याहतगतिमश्वं च वाहनाय प्रदायाशीरि-
भियुज्य चित्राङ्गदस्य स्वसदनं प्रति गन्तुमाज्ञादानम्, ततश्चित्राङ्गदस्य
तक्षकराजं प्रणम्याज्ञां गृहीत्वा हयमारुह्य धनं गृहीत्वा साहाय्यार्थं दत्ताभ्यां
ताभ्यां राक्षसपद्माभ्यां सह ततः पातालात्प्रस्थाय यमुनाजलात्तूर्णमुन्मज्ज्य
यमुनातीरे वाजिनमारुह्य विहारकरणम्, अथैतस्मिन्नेव समये स्वसखीभिः सह
यमुनायां स्नातुमागतया सीमन्तिन्या तस्य दर्शनम्, ततः सखीमुखात्सीम-
न्तिनीवृत्तान्तश्रवणं कृत्वा स्वयं तां सीमन्तिनीं प्रति 'अस्माभिरस्तव पतिर्दृष्टस्त्वं प्रति
स शीघ्रमेवागमिष्यति त्वं समाहितमना भव शोकं मा कार्षीर्विषं' कामगमाः
सिद्धानाम देवाः' इत्याश्वास्य तस्य चित्राङ्गदस्य स्वपितुर्नगरं प्रति गमनम्,
तत्र मष्टपुत्रस्येन्द्रसेनस्य पितुर्दायादैः कृतं राज्यपदभ्रंशं श्रुत्वा चित्राङ्गदेन
नागपुत्रद्वारा दायादान्प्रति राज्यपदत्यागाय संदेशप्रेषणम्, नागपुत्रोपेक्षं चित्रा-
ङ्गदसंदेशं श्रुत्वा सर्वेदायादैरिन्द्रसेनाय राज्यपदं दत्त्वा पुत्रागमनवृत्तान्तं आव-
यित्वा निजापराधक्षमापणाय प्रार्थनां कृत्वा प्रसादनम्, ततश्चित्राङ्गदेन निज-
मंदिरं गत्वा स्वपित्रोर्वन्दनम्, पित्रोः पुत्रस्य प्राप्त्याऽत्यानन्दावाप्तिः, अनेन्द्र-
सेनेन राज्ञा निजपुत्रस्य पातालात्सुखागमनरूपमङ्गलमयवृत्तान्तानिबेदनाय
चित्रवर्मनृपतिं प्रति दूतप्रेषणम्, दूतमुखाभिजजामात्रागमनवार्तां श्रुत्वा चित्र-
वर्मनृपतेरत्यानन्दमङ्गलावाप्तिः, ततो राज्ञा निजकन्यायै सीमन्तिन्यै सहर्-
तया पत्युर्मङ्गलमयवार्तानिबेदनम्, ततश्चित्रवर्मनेन्द्रसेनसुतं चित्राङ्गं समा-
हूय पुनः सविस्तरविवाहविधिं विधाय तस्मै चित्राङ्गदाय निजकन्यायाः

सीमन्तिन्या महता समारम्भेण प्रदानम्, अथ पातालानीतभूषणादिवस्तु-
भिश्चित्रांगदेन स्वपत्न्याः संतोषकरणपूर्वकं तां समादाय स्वनगरीमागत्य
महताऽऽनन्देन राज्यसुखोपभोगकरणम्, एवं सोमवारे शिवगौरीपूजन-
व्रतप्रभावाच्चित्राङ्गदसीमन्तिन्योः सर्वाभीप्सितसुखावाप्तिवर्णनम्. १८७ २

९ अथ सीमन्तिनीकृतसोमवारव्रतप्रभावकथनप्रसङ्गेन सुमेधःसामवदाख्ययोर्द्वयोर्वेद-
मित्रसारस्वतःस्वब्राह्मणद्वयस्य पुत्रयोर्वृत्तान्तवर्णनम्, तत्र सुमेधःसामवतोब्राह्म-
णपुत्रयोर्गुरुकुले सांगविद्याध्ययनानन्तरं पित्राङ्गाया निजविवाहार्थं धनसंपादनाय
विदर्भाधिपतेः समीपे गमनम्, अथ विदर्भाधिपतिना याचमानौ तौ द्विजसुतौ नि-
रीक्ष्य किञ्चित्प्रहस्य—‘युवां द्वयोर्मध्य एकं स्त्रीवेपेण वेपयित्वा विप्रदंपती भूत्वा सी-
मन्तिन्याः सत्कारमुपलभ्य मत्समीपमागच्छतं तदाहं युवाभ्यां बहु धनं दास्यामि’
इत्युक्ते सति राजाङ्गाया अलंघनीयतां मन्यमानाभ्यां ताभ्यां द्विजकुमाराभ्यां
सामवन्तं प्रति कृत्रिमस्त्रीवेपेण वेपयित्वा द्विजदंपतिस्वरूपेण नैषधदेशं प्रति
गमनम्, ततश्च सोमवारदिने सीमन्तिन्या तयोर्मध्ये पुरुषस्य महादेवबुद्ध्या
स्त्रियाश्च पार्वतीबुद्ध्या पूजाकरणम्, तथा सीमन्तिन्या पार्वतीबुद्ध्या
पूजितस्य स्त्रीवेपधारिणः सामवदाख्यस्य द्विजपुत्रस्य तत्क्षणमेव सत्यतया
स्त्रीत्वप्राप्तिः, ततश्च सीमन्तिनीदत्तं रत्नस्रग्बन्धभूषणादि गृहीत्वा प्रयातयो-
र्द्विजकुमारयोर्मध्ये सामवतः स्त्रीत्वप्राप्त्या कामविकारोत्पत्तिः, ततस्तया सामवत्या
जातया कामविहारार्थं सुमेधसः प्रार्थनाकरणम्, ततः सुमेधसा निजमित्रस्य
स्त्रीत्वप्राप्तिं लक्ष्मणैकान्ते स्वरूपेण च दृष्ट्वा सुरतार्थं प्रार्थयानां तां विवेकवचनेः
कथंकारं सान्त्वयित्वा तां सामवतीं समादाय स्वगृहं समानीय स्वपित्रे तत्पित्रे
च सर्ववृत्तान्तनिवेदनम्, अथ शोकाकुलाभ्यां तत्पितृभ्यां तौ निजपुत्रौ समा-
दाय वैदर्भमुपं प्रति गत्वा तस्मै ‘त्वदपिण सामवतः स्त्रीत्वप्राप्तिः’ इति कथनम्,
ततस्तेन महीश्रुता तस्य द्विजपुत्रस्य स्त्रीत्वनिवृत्तिपूर्वकपुंस्त्वप्राप्तये भरद्वाजमुने-

रूपदेशेन भरद्वाजमुनिना ताभ्यां द्विजकुमाराभ्यां च सहाश्विकामवन्तं गत्वा
श्रीजमदम्बाया उपासनाकरणम्, ततः प्रसन्नया जगद्म्बया प्रादुर्भूय स्वमत्त-
कृतस्यान्यथाकर्तुमशक्यतां कथयित्वा सामवत्याः सुमेधसा सह पत्नीत्वेन
कामसुखोपभोगार्थमाज्ञां कृत्वा तत्पितुः सारस्वतब्राह्मणस्य पूर्वसुतोपेक्षयाऽधिक-
गुणवत्सुतो भविष्यतीति वरप्रदानम्, ततस्तेन सारस्वतब्राह्मणेन तस्याः साम-
वत्याख्याया निजसुतायास्तस्मै सुमेधसे विवाहविधिना प्रदानकरणम्, तयोः
सुमेधःसामवत्योर्गाहिस्थ्यधर्मसेवनपूर्वकं कामसुखोपभोगकरणवर्णनम्, इत्थं
सीमन्तिनीकृतशिवभक्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १९१ २

१० अथ शिवमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेनावन्तीविषयस्थमन्दराह्वयब्राह्मणवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र
तस्य मन्दराख्यब्राह्मणस्य विषयासक्तिपरायणतया पिङ्गलाख्यवेद्यासद्धानि
नित्यं निवासकरणम्, अथैकदा तस्या वेश्यायाः सद्धानि तस्मिन्निद्रे जिवसति
सति धर्मात्मन ऋषभनाम्नः शिवयोगिन आगमनम्, तस्यैवभयोगिनस्ताभ्यां
मन्दरद्विजपिंगलावेद्याभ्यां पादप्रक्षालनादिपादसंवाहनान्तसम्यक्कृतभूषाकरणेनै-
करात्रपर्यन्तमतिशान्तोपसमुत्पादनम्, अथ द्वितीयेऽह्नि यात्राप्रसंगेनागतस्य तस्य-
ैवभयोगिनो गमनम्, ततः कालान्तरेण मन्दरद्विजस्य मरणानन्तरं दशाणाधि-
पतेर्वज्रबाहोर्भूपालस्य भार्यायां जन्म, तत्रादौ गर्भावस्थायामेव तस्या नृपभार्याया
मरणार्थं सपत्नीभिश्छद्मना विषे दत्तेऽपि दैवयोगान्न मरणम्, परंतु विषजन्यदा-
हादत्यन्तकृशावाप्तिः, तस्यां नृपभार्यायां समुत्पन्नस्य बालकस्य विषोत्पन्नदाहे-
नातिकृशप्राप्तिः, उभयोरपि मातापुत्रयोर्गर्भयोगप्रभावेणातिवृक्षं समवेक्ष्य राजा
वैद्यद्वारा भेषजे कृतेऽप्यस्त्रास्थं दृष्ट्वा ‘नूनमेतौ नरकादागतौ’ इति स्वबुद्ध्या
निश्चित्य निजसारधिद्वारा रथेन विजनेरन्ध्रे तयोः परित्यागकरणम्, अथ तेन शिशुना
बालकेन सह वने विचरन्त्या तथा राज्यपत्न्या दैवयोगात्सुदूरे लब्धेन वणिक्-
मार्गेण वैश्यनगरं प्रति गमनम्, अथ तन्नगरस्वामिनः पद्माकराख्यवैश्यस्य दास्या

तां नृपांगनां विदित्वा स्वस्वामिनः पद्माकरवैश्यस्य समीपे तस्या नयनम्, ततः पद्माकरवैश्येन तस्या राजपत्न्याः सांत्वनं कृत्वा सत्कारपूर्वकं स्वगृहे स्थापनम्, अथ तत्र वैश्यसम्पत्तिं तस्यां राजपत्न्यां निवसन्त्यां सत्यां कदाचिदैवयोगेन तस्या बालकस्य व्रणादिदोषेण मरणम्, तदानीं तया राजपत्न्यासिबिलापकरणम्, देव-योगात्तस्मिन्नेव दिने तस्यैव पद्माकरवैश्यस्य गृहे पूर्वोक्तस्यैवमाख्यशिवयोगिनी यात्राप्रसंगेनागमनम्, तेनैव शिवयोगिना वैश्यकृतं पूजासत्कारं गृहीत्वा पुत्र-मरणेन शृङ्गं शोचन्त्यास्तस्या राजपत्न्याः समीपं गत्वा तां प्रति परमार्थबो-धोपदेशेन शिवभक्तिकरणायाज्ञाकरणपूर्वकं तस्या मृतस्य पुत्रस्य समीपं गत्वा शिवमन्त्राभिमन्त्रितमस्मना तस्य प्राणसंजीवनकरणम्, ततो बालके संजीविते सति राज्ञ्याः सर्वजनानां चात्मानन्दप्राप्तिः, ततः आप्तशिवयोगिना तयोर्माता-पुत्रयोर्द्वयोः शिवमन्त्राभिमन्त्रितेन मस्मना स्पर्शनम्, तद्भस्मस्पर्शमात्रेण तयो-र्मातापुत्रयोर्द्वयोरपि चात्मानन्दप्राप्तिः, ततस्तस्य बालकस्यैवमशिवयोगिना भद्रायुरिति नामकरणपूर्वकमुभयोरपि भाविभाग्योदयं वर्णयित्वा शिशोर्विलापप्राप्तियन्तं पद्माकरवैश्यस्य गृहे निवासायाज्ञां कृत्वा यात्राकरणाथ स्थानांतरं प्रति गमनम्. १९३ २

११ अथ पिङ्गलावेश्यायाः श्रीशिवभक्त्यैवमाख्यशिवयोगिपूजनसत्कारप्रभावेण जन्मा-न्तरे चित्राङ्गद्वाराजपत्न्यां सीमन्तिन्यास्यायां जन्मवर्णनम्, अथ भद्रायोः पद्माकरवैश्यगृहे तस्य पद्माकरवैश्यस्य पुत्रेण सुनयेन सह बाल्यतः सख्यपूर्वकं वृद्धिः सहक्रीडादिकं च, अथ तयोर्वैश्यकुमारराजकुमारयोः पद्माकरवैश्येन ग्राह्य-णद्वारोपनयनादिसंस्कारकरणपूर्वकाविद्याध्ययनसंपन्नताकरणम्, अथ भद्रावो राजकुमारस्य वृद्धौ वर्षे संप्राप्ते तत्समीपे पूर्वोक्तस्यैवमयोगीशस्यागमनम्, तस्य-र्धमयोगिनी भद्रायुमात्रा स्वपुत्रेण सह वन्दनकरणं भद्रायोः सम्मार्गोपदेशाय प्रार्थनाकरणं च, ततः आप्तशिवयोगिना भद्रायुपे राजपुत्राय भूतिस्मृतिपुराणप्रो-

क्तसनातनवर्णाभमानुरूपधर्मोपदेशकरणम्, अथ सर्वसंकटविमुक्तये श्रीशिवसेवो-पदेशकरणम्. १९५ २

१२ अथ श्रीमत्तर्पमशिवयोगिना सर्वरक्षाकरश्रीशिवकवचस्तोत्रोपदेशं कृत्वा तस्मै भद्रा-युनाम्ने राजपुत्राय विजयकरं सर्वशत्रुविनाशकं शंखं प्रदाय शिवमन्त्रमन्त्रितेन मस्मना तदंगं स्पृष्ट्वा तस्मै द्वादशसहस्रगजबलं दत्त्वा दशैकमात्राच्छत्रुविजयकरं स्वङ्गं प्रदाय करणीयकृत्योपदेशं कृत्वा शुभाशीर्वाचनेन समनुशास्य ताभ्यां पूजा-सत्कारमवाप्याभीष्टदेशं प्रति गमनम्. १९६ ३

१३ अथ ततः कदाचित्त्वत्पीयसैव समवेन तस्य शिवभक्तिं प्रकुर्वतो भद्रायोः पितुर्वैजबाहुनामकस्य दशार्णदेशभूपालस्य शत्रुणा मगधराजेन महता सैन्येन सह युद्धायागमनम्, ततो मगधराजेन दशार्णदेशभूपेन सह युद्धं कृत्वा युद्धे तं निजित्व तस्य सर्वं सैन्यं निर्णाय दशार्णदेशराष्ट्रं स्वायत्तीकृत्य तं रथे बद्ध्वा स्ववेशं प्रति गमनम्, इत्थं वैश्यनगरे निवसता भद्रायुराजपुत्रेण जनमुखाभिज-पितुराष्ट्रविद्रुवार्तां श्रुत्वा पद्माकरवैश्यपुत्रेण सुनयेन सहायेन ह्यमधिरुह महता जवेन निजपितृपालितं दशार्णदेशं मगधेश्वराख्यशत्रुभूपसैनिकैर्विध्वस्तं निरीक्ष्य ततः क्रोधावेशेन तूर्णमेव शत्रुसेनां प्रविश्य शिवयोगिदत्तविजयशंख-माध्याय विजयखङ्गं चोद्यम्य सर्वाङ्गशत्रुगणान्मूर्च्छनया विमोह्य बहुशः शत्रून्हत्वा शत्रुभी रथे निबद्धस्यात्मनः पितुर्वैजान्मोक्षयित्वा शत्रुवशगाः सर्वाः स्वपि-तृपत्नीः पुरवासिजनानां पत्नीश्च कन्याश्च गोघनादीनि च मोचयित्वा स्वपित्रादी-न्सर्वानाश्वास्य स्वपुर्यां संप्रेषणम्, ततोऽरिसैन्ये प्रवेशं कृत्वा तेषां रीगजाश्वरथ-दासदास्यादिसर्वसंपत्तिं हृत्वा मगधेशं पराजित्य समन्वयादिपराजितं तं निर्बध्य च स्वपुरीं प्रत्यागमनम्, अथ तेन भद्रायुना सुव्यक्तस्वनामाश्रयित्वेव सामान्यतः क्षत्रियपुत्रत्वकथनपूर्वकं स्वपितुः पादाभिवन्दनकरणम्, अथ पितुर्न-मनानंतरं तेन सुनयाख्येन वैश्यपुत्रेण सह भद्रायुना वैश्यपुरं प्रत्यागत्य

निजमात्रे तस्मै पञ्चाकराख्याय वैश्वययाय च सर्वयुद्धादेवृत्तान्तनिवेदनम्, अथ द्वितीयेऽहि चन्द्रांगदापरपर्यायं चित्राङ्गदं नृपं प्रति तस्य पूर्वोक्तस्यर्ध-
भाख्यशिवयोगिन आगमनं चित्रांगदं प्रति भद्रायुषे राजपुत्राय कन्याप्रदा-
नार्थमुपदेशपूर्वकमाज्ञाकरणं च, तत ऋषभयोगिवचनाच्चित्राङ्गदेन भूपेन भद्रा-
युषमाहूय तस्मै कीर्तिमालिन्याख्यां निजकन्यां प्रदाय वैवाहिकविधिकरणाय
समारम्भकरणम्, अथ तत्पितुर्वज्रबाहोः समीपे दूतं प्रेषयित्वा पुत्रस्योद्वाहार्थं
सत्कारपूर्वकं निमन्त्रणम्, वज्रबाहोः सपरिवारस्य तत्र निषधेशराजधान्यामाग-
मनम्, तस्यागतस्य पितुर्वज्रबाहोर्भद्रायुना पुत्रेणाभिवादनम्, तथाप्यविज्ञाततत्कु-
लनाम्ना वज्रबाहुना तस्य भद्रायोजिज्ञासया प्रश्ने कृते सति निषधेश्वरेण वज्रबाहुं
प्रति 'अयं त्वया मात्रा सह वने त्यक्तस्तवैव पुत्रो भद्रायुनामास्ति' इति तस्य वृत्ते
कथिते सति वज्रबाहोर्निजकर्मणः समुत्पत्तीत्यागरूपस्य लज्जया गर्हणानन्तरं
प्रतापशालिनिजपुत्रप्राप्त्याऽत्यन्तानन्दप्राप्तिः, अथ चित्राङ्गदेन भूपेन कृतं पूजास-
त्कारमादायात्मनोऽप्रमहिषीं तां भद्रायोर्मातरं स्वस्त्युषया समेतं भद्रायुषं स्वपुत्रं
च गृहीत्वा वज्रबाहोर्निजपरिवारजनैः सह महता समारम्भेण सानन्दं स्वपुत्रीं
प्रत्यागमनम्, ततो भद्रायुना पूर्वं पितुराज्ञया शीवराज्यं कृत्वा पितुः स्वर्ग-
रोहणानन्तरं सर्वभूमण्डलराज्यकरणम्, राज्याधिरोहणानन्तरं भद्रायुना पूर्वं
निबद्धस्य हेमरथाख्यगागधभूपस्य मैत्रीं संधाय बन्वतान्मोचनम्, ततो भद्रायुना
स्वपत्न्या कीर्तिमालिन्या सह सुखोपभोगपूर्वकराज्यकरणम्, इत्थं पूर्वजन्म-
कृतशिवयोगिपूजासत्कारप्रभाववर्णनम्. ... १९८ १

१४ अथ प्राप्ताराज्यसिंहासनस्य भद्रायोः कदाचिन्निजभार्यया सह वनं गत्वा स्वच्छन्द-
विहारकरणम्, तस्मिन्नेव समये तस्मिन्वने कथाश्रद्धिजदम्पत्योर्मध्ये व्याघ्रे-
णानुगत्योपद्रवे क्रियमाणे ताभ्यां निजरक्षणार्थमुच्चैः शब्देन राज्ञः प्रार्थनाकरणम्,
तदैव व्याघ्रेणागत्य द्विजपत्न्या ग्रहणम्, तस्योपरि भद्रायुणा वृतेऽपि शस्त्रप्र-

हारे सर्वशस्त्राणां व्यर्थीभावः, व्याघ्रेण च द्विजपत्न्यां हृतायां द्विजेन शोकपूर्वकं
राज्ञो धिक्कारकरणम्, अथ राज्ञा भद्रायुणा व्याघ्रनाशितपत्नीकस्य तस्य द्विजस्य
सान्त्वनाय बहुविधप्रार्थनाकरणम्, ततो द्विजेन राजानं प्रति निजकामोपभो-
गशान्त्यर्थं राजपत्नीं प्रति याचनाकरणम्, ततो भद्रायुणा तस्मै ब्राह्मणाय
निजपत्नीं दत्त्वाग्निं प्रज्वाल्य शिवं ध्यात्वाऽमौ पतनायोजयमनम्, तस्मिन्नेवावसरे
तद्विकिपरीक्षार्थं द्विजरूपधारिणा तेनैव श्रोशंकरेण स्वस्वरूपेण प्रादुर्भवनम्, तस्य
श्रीशंकरस्य भद्रायुणा स्तुतिकरणम्, तत्स्तुतिप्रसङ्गेन भगवता श्रीशंकरेण सप-
त्नीकाय भद्रायुषे वरप्रदानम्, भद्रायुषः शिवप्रसादाद्राज्यसुखोपभोगप्राप्तिवर्ण-
नम्, अन्ते च पुत्रेण राज्यं विन्यस्य भद्रायुषः शिवसायुज्यप्राप्तिः, भद्रायुश्चशु-
रस्य चित्राङ्गदस्य निजपत्न्या सीमन्तिन्या सह शाम्भवपदावाप्तिवर्णनम्, इत्थं
शिवभक्तिमाहात्म्यवर्णनम्. ... २०० १

१५ अथ भस्ममाहात्म्यवर्णनम्. तत्प्रसङ्गेन वामदेवाख्यशिवयोगिनो वृत्तान्तवर्णनम्,
तत्रैकदा क्रौञ्चारण्ये विचरंतं तं वामदेवशिवयोगिनं प्रति भक्षितुं समागच्छता
ब्रह्मराक्षसेन निजदोर्भ्यां दृढनिपीडने कृते तद्गणस्पर्शमात्रादेव तस्य सद्यो विध्व-
स्तकल्मषताप्राप्तिः, ततो निजपूर्वदुष्कर्मस्मरणेन निर्विण्णमनसेन तेन ब्रह्मराक्ष-
सेन वामदेवशिवयोगिनं प्रति निजपूर्वपञ्चविंशतितमजन्माचरितदुष्कर्मतत्परि-
पाकयाम्ययातनाब्रह्मराक्षसत्वप्राप्त्यादिवर्णनम्, ततश्च वामदेवं प्रति 'त्वद्देह-
स्पर्शमात्रेण मे पूर्वसहस्रजन्मस्मृतिर्जातास्ति, मम चित्तं च सुप्रसन्नं वर्ततेऽत
एतादृशः प्रभावस्त्वया कथं लब्धः' इति प्रश्ने कृते वामदेवशिवयोगिना निजदेह-
लिप्तस्य भस्मनोऽयं प्रभाव इति कथयित्वा भस्मसामर्थ्यवर्णनम्, तत्प्रसङ्गेन च
द्रविडदेशस्थदुराचारवर्तिब्राह्मणस्य प्रेतोपरि भस्मलिप्तापादस्व शुनोऽघिलप्रभस्म-
स्पर्शनमात्रेण तस्य ब्राह्मणस्य शिवलोकावाप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, इत्थं वामदेवोक्तं

भस्ममाहात्म्यं श्रुत्वा ब्रह्मराक्षसेन पुनर्विस्तरेण भस्ममाहात्म्यं श्रोतुं वामदेवं प्रति प्रश्नकरणम्. २०१ २

१६ अथ वामदेवेन सविस्तरं भस्ममाहात्म्यं वर्णयितुमुपक्रमे क्रियमाणे मन्दरशैलेन्द्रे श्रीम-
हेशं प्रति शक्रादिसर्वदेवानामागमनवर्णनम्, तत्र महोत्सवे सर्वदेवै रत्नसिंहास-
नोपरि स्थितस्य भगवतो महेश्वरस्योपासनापूर्वकं स्तुतिकरणम्, ततश्च सुप्रसन्नं
श्रीरुद्रदेवं प्रति सनत्कुमारेण महर्षिणा वेदशास्त्रोक्तधर्मविषयप्रश्नप्रसङ्गेन त्रिपु-
ण्ड्रधारणविधिजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, तत्कृतं प्रश्नमाकर्ण्य भगवता श्रीरुद्रदेवेन
सविस्तरभस्मत्रिपुण्ड्रधारणमाहात्म्यवर्णनम्. २०३ १

१७ अथ भस्ममाहात्म्यकथनप्रसंगेन शबरवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पांचालदेशीयराजपुत्रस्य
सिंहकेतोः कदाचिन्मृगयार्थं वने विचरतः साहाय्यार्थं गतवता केनचित्तदनुच-
रेण शबरेण वने कस्यचित्स्थंखिलस्योपरि भिन्नपिण्डकं शिवलिङ्गं दृष्ट्वा तद्गृहीत्वा
राजपुत्रस्य सविधे गत्वा तं प्रत्येव शिवलिङ्गपूजाविधिजिज्ञासया प्रश्नकरणम्,
ततस्तेन राजपुत्रेण तं प्रति परिहासेन नित्यं चिताभस्मपूर्वकोपचारैः शिवपूजा-
विध्युपदेशकरणम्, तेन शबरेण च स्वगृहे तस्मिन् नीत्वा भक्तिभावपूर्वकं राज-
पुत्रोक्तमार्गेणैव नित्यं चिताभस्मानीय श्रीशंकरस्य यथोपचारैः पूजाकरणम्,
अथैकदा तस्य शबरस्य शिवपूजार्थं चिताभस्मनोऽलाभाच्चिन्तातुल्ये सति तस्य
पत्न्या शबर्या स्वभर्तारं सात्वयित्वा निजगृहं वह्निना सन्दीप्य तन्मध्ये स्वयं
प्रविश्य स्वशरीरदहनम्, ततस्तेन शबरेण तस्य दग्धस्वगृहस्व समीप एव तेन
निजपत्नीदेहदहनंजनितेन चिताभस्मना श्रीशंकरस्य यथासाङ्गपूजां विधाय पूजा-
वसानान्ते श्रीशिवप्रसादग्रहणार्थं निजपत्न्याः शबर्याः प्रतिदिनवदाहाने कृते सति
तदानीमेव तत्तुल्ये तस्याः शबर्याः प्रतिदिनवद्यथापूर्वमागत्य स्थितिः, तस्य
गृहस्य च यथापूर्वं स्थितिः, तत्प्रकृतितेन तेन भाग्येवा सह संभाषणे क्रियमाणे

दिव्यविमानप्राप्तिः, तद्विमानमारुह्य तयोः शबरदंपत्योः शिवलोकं गत्वा
शिवसारूप्यमुक्तिः प्राप्तिः, इत्थं दृढश्रद्धामाहात्म्यवर्णनम्. २०४ २

१८ अथ सर्वार्थसिद्धिप्रदोमामहेश्वरव्रतमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेनानर्तदेशस्थितवेदरथा-
ख्यजिज्जकन्यायाः शारदानाम्ब्याश्चरित्रवर्णनम्, तत्र तस्याः शारदायाः पत्युः
पद्मनाभश्चिजस्य सर्पदेशेन मरणे सति प्राप्तवैधव्यायाः शारदायाः स्वपितृगृहे
निर्वासे वद्वाचित्तत्र पितृगृहे समागतस्य नैधुवमहर्षेः समीपे गत्वा तया
शारदया तं वृद्धमन्त्रं नैधुवमुनिं प्रति नमस्कारे कृते सति तेन मुनिना तस्य 'सौभा-
ग्यवती पुत्रवती भव' इति मङ्गलाशीःप्रदानम्, ततो ज्ञाततद्वैधव्यवृत्तान्तेन नैधुव-
मुनिना तस्यैव शारदायै सौभाग्यप्राप्तये सविस्तरोमामहेश्वरव्रतविधानोपदेशकरणम्,
ततस्तया शारदया मुनिशोकोमामहेश्वरव्रतग्रहणम्, ततस्तस्याः पितृमात्रादिभिः
शारदाया वैधव्यदुःखविनाशाय नैधुवमहर्षेस्तस्या व्रतस्य यथासांगसमाप्तिप-
र्यन्तं निवासकरणाय प्रार्थनाकरणम्, तत्प्रार्थनया नैधुवमहर्षेः शारदाकृतस्य
व्रतस्य यथासांगसमाप्तिपर्यन्तं तत्रैव मंडेऽवस्थितिकरणम्. २०६ १

१९ अथ शारदया तस्य रत्नगुरोर्नैधुवमहर्षेः संनिधौ स्थित्वैकवर्षपर्यन्तं यथावि-
ध्युमामहेश्वरव्रतःचरणम्, ततः संवत्सरांते तस्य व्रतस्योद्यापनकरणम्, उद्याप-
नदिनस्य रात्रौ तेन नैधुवमहर्षिणा तया शारदया सह जपध्यानतपोभिः श्रोजग-
दम्बायाः संतोषकरणम्, तस्मिन्नवसरे तयोर्भक्तिप्रभावाच्छ्रीजगदम्बायाः प्रादु-
र्भावाः, तदानीमेव श्रीजगदम्बाप्रसादात्तस्यान्यस्य नैधुवमहर्षेश्चुर्द्वयप्राप्तिः, ततो
नैधुवमहर्षिणा तया शारदया सह जगदम्बायाः स्तुती कृतायां सुप्रसन्नया जग-
दम्बाया नैधुवमहर्षिप्रार्थनया शारदायाः पूर्वजन्मकर्मवर्णनपूर्वकम् 'एतस्याः स्वप्ने
स्वपतिना सह रतिसुखप्राप्तिर्भविष्यति' इति वरं प्रदाय शारदायै 'निजगर्भजात-
पुत्रं स्वप्ने कृतभोगस्य पुरुषस्य यदा प्रत्यक्षं दर्शनं करिष्यसि तदा तस्मै देहि'
इत्याज्ञां कृत्वान्तर्धानकरणम्, ततः सुप्रसन्नया तया शारदया बालया स्वगुरो-

नैध्रुवमुनेः पूजासत्कारकरणम्, ततो नैध्रुवमुनेः शारदापित्रो रहसि जगदम्बावर-
प्रदानादिवृत्तं संश्राव्य सर्वानामन्य स्वेच्छया देशान्तरं प्रति गमनम्, अथ शारदायाः
श्रीजगदम्बायाः प्रसादेन स्वप्ने स्वभर्त्रा सह रतिसंभोगकरणाद्रभधारणम्, ततो
विधवां तां शारदां गर्भिणीं भुत्वा सर्वजनैर्धिकारकरणपूर्वकं तस्याः स्वग्रामाद्दहि-
र्निवासनाय सर्वैः सहैकत्र मिलित्वा मन्त्रकरणम्, एवं तैर्जनैर्दुर्विचारं क्रियमाणे
सत्याकाशवाण्या तस्याः शारदाया निदोषत्वकथनम्, तच्छ्रुत्वा सुप्रसन्नैस्तैः सर्वजनैः
स्त्रीजनैश्च शारदायाः सकाशादेकान्ते सहर्षं सत्यवृत्तान्तं विज्ञाय तस्याः प्रशंसां
कृत्वा स्वस्वगृहं प्रति गमनम्, अथ शारदायाः पुत्रसन्तानोत्पत्तिः, तस्य शारदे-
याख्यस्य शारदापुत्रस्य गुरुणोपनयने कृते सत्युपनयनादनन्तरं चतुर्भिरेव वर्षै-
श्चतुर्वेदादिसाङ्गोपाङ्गसमप्रविद्यापारंगतावर्णनम्, अथ कदाचिद्गोकर्णेश्वरमहादेवक्षेत्रं
प्रति कस्मिंश्चिच्छिवमहापर्वणि तद्रामस्थितानां यात्रार्थं प्रयागे सति तैः सर्वस्व-
ग्रामनिवासिभिर्जनैः सह तस्याः शारदाया अपि तेन स्वपुत्रेण सह गमनम्,
तत्र तया शारदाया नित्यं प्रति स्वप्ने रतिदायिनः पूर्वजन्मीयस्य विप्रस्य स्वभर्तु-
र्देशनम्, तेनापि पुरुषेण प्रतिदिनं स्वप्ने रतिदायिन्यास्तस्याः शारदायाः स्वप्ने
दृष्टस्य स्वस्मादुत्पन्नस्य तस्य पुत्रस्य च प्रत्यक्षदर्शनम्, ततस्तेन विप्रेण विस्मया-
विष्टचित्ततया तत्समीपमागत्य शारदां प्रति तस्या वृत्तान्तजिज्ञासया प्रश्नक-
रणम्, ततः शारदाया तस्मै सर्वस्ववृत्तान्तनिवेदनम्, ततस्तेन विप्रेण तद्वत्तं
कुमारं तां शारदां च तस्याः पित्रोरनुज्ञया गृहीत्वा स्वगृहं प्रति गमनम्, ततः
कालान्तरे तस्य विप्रस्य मरणोत्तरं चितामौ शारदायास्तेन स्वभर्त्रा सहानुग-
मनम्, ततस्तयोर्दिव्योः शिवलोकं प्रति गमनम्. इत्यमुमामहेश्वरव्रतप्रभाव-
वर्णनम्. २०७ २

२० अथ रुद्राक्षमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रुद्राक्षधारणपुण्यवर्णनप्रसंगेन काश्मीरदेशनृपति-
भद्रसेनमुत्स्य सुधर्माख्यस्य राजामात्यमुत्स्य तारकाख्यस्य चेत्युभयो राजपुत्रा-

मात्यपुत्रयोर्बाल्यत आरभ्य परममैत्रीभावेन वर्तनम्, उभयोरपि सदैव हेमरत्न-
मयालङ्कारपरित्यागपूर्वकं रुद्राक्षधारणेऽत्यन्तप्रेमाणं दृष्ट्वाऽतिविस्मयाविष्टेन राज्ञा
भद्रसेनेनकदा स्वगृहं प्रत्यागतं पराशरमुनिं प्रति पूजाविधिना सत्कृत्य तयोर्बाल-
कयो रुद्राक्षधारणाभिरुचिकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, ततस्तेन पराशरमह-
र्षिणा तयो राजपुत्रामात्यपुत्रयोः पूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र पूर्वं नन्दिग्राम-
निवासिन्या महायैभवशालिन्याः सदा सदाशिवपूजानिरताया महानन्दानाम्न्याः
कस्याश्चिद्देव्यायाः सपानि निवसतोः कुक्कुटमर्कटयो रुद्राक्षकृतकर्ण-बाहु-चूडा-
भरणयोर्वैश्यया प्रतिदिनं कृतायां नृत्यशिक्षायां प्रावीण्यं प्राप्तयोः प्रतिदिनं
तस्या वैश्ययाः शिवाग्रतो नृत्यसमये नृत्यम्, अथ कदाचित्तस्या भवनं कस्य-
चिच्छिवव्रतधारिणः शिवयोगिनो वैश्यस्यागमनम्, तत्करे दिव्यरत्नकंकणं
दृष्ट्वा तल्लिप्सया तया वैश्यया तस्मै वैश्यया स्वस्या वारांगनात्वे सत्यपि त्रिदिन-
पर्यन्तं 'तव पत्नीत्वं स्वीकृत्य सहधर्मचारिणीधर्मेणाऽहं त्वां सेविष्ये' इति
प्रतिज्ञाकरणम्, ततश्च तेन शिवव्रतपरायणेन वैश्येन तस्या वचनमाकर्ण्य
बाढमित्युक्त्वा तस्या हस्ते निजनित्यपूजनीयरत्नमयशिवलिङ्गं दत्तैतस्य
रत्नमयशिवलिङ्गस्य नाशे मम प्राणनाशः स्यादिति कथयित्वा तस्य
लिङ्गस्यातिप्रयत्नेन संरक्षणायाज्ञाकरणम्, तया महानन्दावैश्यया तस्य
वैश्यस्याज्ञां संमान्य तद्वत्तं लिङ्गमादाय नाट्यमण्डपिकास्तम्भोपरि तल्लिं
निधाय स्वगृहं प्रविश्य रात्रौ तेन वैश्येन पर्यंके सुखेन संगतया निद्राकरणम्,
ततो निश्चितसमयेऽकस्मादुत्थितेन वह्निना तस्या वैश्ययाः सर्वनाट्यमण्डपस्य
दहनम्, तस्मिन्मयसरे सद्यः प्रबुद्धया तया वैश्यया तत्र सत्वरमेत्य उज्ज्वा शृङ्खलया
च निबद्धयोः तयोः कुक्कुटमर्कटयोः सत्वरं बन्धनतो मोचनम्, मोचितयोस्तयोः
कुक्कुटमर्कटयोस्तस्मान्मण्डपस्थलाद्बहिर्भीत्या दूरे पलायनम्, सर्वमण्डपदाहे सति
मण्डपस्थस्तम्भस्य तदुपरि निहितस्य वैश्यदत्तरत्नमयलिङ्गस्य च दहनेन

शकलीभवनम्, तल्लिङ्गनाशं दृष्ट्वा तेन वैश्येन मरणाय निश्चयं कृत्वा चित्ता-
निर्माणाय तां महानन्दावेश्यां प्रत्याज्ञाकरणम्; ततस्तस्य वैश्यस्य दृढनिर्वन्धं
दृष्ट्वा तया वैश्यया ग्रामाद्वहिः काष्ठैश्चिताया निर्माणम्, ततः प्रबालितायां
तस्यां चितायां तेन शिवभक्तेन वैश्येन प्रवेशकरणम्, तं वैश्यं चितां प्रविष्टं
दृष्ट्वाऽतिस्त्रिभया तया महानन्द्या वैश्यया तेन त्रिरात्रं पत्नीत्वप्रतिज्ञाना-
त्सहधर्मचारिणीधर्मं पुरस्कृत्य शिवभक्तेभ्यः स्वकीयं सर्वस्वं प्रदाय तस्मिन् त्रिः
परिक्रम्य शिवं स्मृत्वा तस्मिन्नग्नौ पत्यनुगमनाय प्रवेशकरणायोजनम्,
तदानीं साक्षाद्भगवता शंकरेण तत्र प्रादुर्भूय तस्या निवारणं कृत्वा स्वस्यैव
भक्तिपरीक्षणाय वैश्यरूपेणागमनादि कथयित्वा सर्वपरिवारजनैः सह तस्या
महानन्दाया वैश्यायाः शिवलोकं प्रति नयनम्, तत्परिवारजनेष्ववशिष्टयोर्गृह-
दहनसमये बन्धनाद्रिमुच्य दूरं पलायितयोस्तयोः कुक्कुटमर्कटयोः स्वस्वकालेन
मरणे सति मर्कटस्य राजपुत्रत्वं कुक्कुटस्य चामात्यपुत्रत्वं संप्रति संप्राप्तमिति
पराशरेण राजपुत्रामात्यपुत्रयोः पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्.... ... २१० १

२१ अथ राजा भद्रसेनेन तस्य राजकुमारस्य भविष्यद्भाग्यविषये पराशरमुनिं प्रति
पृच्छायां कृतायां पराशरमुनिना तस्य सुधर्माख्यस्य राजपुत्रस्याद्यदिनात्सप्तमेऽग्नि
मृत्युर्भविष्यतीति भविष्यत्कथनम्, तच्छ्रुत्वाऽतिदुःखितं भद्रसेनभूषं प्रति बोध-
वचनैः समाश्वास्य तस्य सुधर्माख्यराजपुत्रस्य मृत्युनिवारणाय रुद्राध्यायजपा-
नुष्ठानकथनम्, अथ राजाः प्रार्थनया रुद्राध्यायपाठपूर्वकं तेन पराशरमुनिना
व्रततपःसदाचारसंपन्नैर्ब्राह्मणैः सह तस्य राजकुमारस्य प्रतिदिनमभिवेके क्रिय-
माणे सप्तमेऽह्नयकस्मात्क्षणमात्रं मूर्छनां प्राप्य पुनः सद्य एव प्रबोधनम्, तदानीं
तेन कुमारेण मूर्छनाबस्थायां मृत्योः शिवदूतस्य चागमनपूर्वकं शिवदूतकृत-
मृत्युपराभवकथनम्, ततः पराशरादिभिः सर्वैर्ऋषिभिस्तस्य राजकुमारस्याशी-
र्वचनं प्रदाय तत्पित्रे राज्ञेऽभयशंसनम्, ततो राजा सर्वेषां ब्राह्मणानां विपुल-

भोजनप्रदानादिना सत्कारकरणम्, ततः स्वपुत्रेण पराशरगुरुप्रभृतिमहर्षिभिश्च
सह सिंहासन उपविष्टस्य सुप्रसन्नस्य तस्य भद्रसेनपुत्रस्य समीपे महायोगिनः
श्रीनारदमहर्षेरगमनम्, ततो भद्रसेनेन राजा कृतपूजासत्क्रियेण नारदेन राजानं
प्रति 'तव पुत्रं नेतुं यमस्यात्रागमने सति शंकरेण प्रेषितेन वीरभद्रेण यमस्य
शासनं कृतम्' इति वर्णनं यमेन वीरभद्रस्य प्रणामपूर्वकं स्तुतिकरणानंतरं वीरभ-
द्राद्यममोचनादिवृत्तान्तवर्णनं च, 'रुद्राध्यायपठनपूर्वकमभिवेचनप्रभावात्तव पुत्रस्य
मृत्युमीतिनिवारणं जातमस्यापुत्रवर्षपर्यंतमायुः सकलसौख्यावाप्तिश्च भविष्यति'
इत्याशीः प्रदाय नारदस्य गमनम्, पराशरादिमहर्षीणां च सहपुत्राय राज्ञा आशीः
प्रदाय स्वस्वाश्रमगमनम्, इत्थं रुद्राध्यायप्रभाववर्णनम्. २११ २

२२ अथ शिवभक्तिमाहात्म्यप्रतिपादकपुण्यमयपुराणकथापठनश्रवणविधिपूर्वकफलवर्णन-
म्, पुराणश्रवणमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन जारकनैर्प्रवृत्तयोर्विदुराख्यब्राह्मणाधमविन्दु-
लाख्यतत्पत्योर्बृत्तान्तवर्णनम्, तत्र जारकर्मणा वैश्यासक्तेन विदुराख्यब्राह्मणा-
धमेन नित्यं जारेण सह संगतामपि कस्मिंश्चिदेकस्मिन्दिने जारेण सह रतासक्तां
जारिणीं स्वभार्यां दृष्ट्वा तां प्रति संताड्य 'त्वं जारेभ्यो रतिं दत्त्वा तेभ्यो धनमादाय
मह्यं वैश्यायै धनप्रदानाय देहि तेनाहं वैश्यायां रमिष्ये त्वं जारे रमस्व' इत्युक्त्वा
प्रतिदिनमुभयोरप्यधमयोस्तयोर्दुराचारे प्रवृत्तिः, इत्थं क्रियता कालेन तस्य ब्राह्म-
णाधमस्य मरणानंतरं किंचिदुत्क्रान्तयौवनायास्तस्या विदुलाख्याया जारोत्पन्नैर्नि-
जपुत्रैः स्वकीयैर्बाधवैश्च सह कदाचित्पर्वविशेषे गोकर्णक्षेत्रं प्रति यात्रार्थं गम-
नम्, तत्र गत्वा कस्मिंश्चिद्बाल्ये पौराणिकेन पुराणे वाच्यमाने तथा विदुलया
तस्य पौराणिकस्य मुखात्पुराणश्रवणसमये 'जारसक्तानां नारीणां स्मरमन्दिरे
यमकिङ्कराः संतप्तलोहपरिधं क्षिपन्ति' इति यमयातनावृत्तां वृत्त्वा सततकृत-
स्वकीयजारदुष्कर्मस्मरणसंतप्तहृदयया तथा विदुलया रहसि तं पौराणिकं
ब्राह्मणं प्रति गत्वा निजदुष्कर्मपरीशान्त्य उपायजिज्ञासया प्रश्नकरणम्, ततस्तेन

पौराणिकेन तस्याः पुराणश्रवणमात्रेण निजघोरव्यभिचारपापस्मरणेनात्युग्रम-
यातनाभीताया बिन्दुलाख्यायाः सांत्वनपूर्वकं शिवभक्तिपुरःसरशिवनाममन्त्रोच्चा-
रणपूर्वकशिवभक्तिप्रतिपादकपुराणकथाश्रवणोपदेशकरणम्, ततस्तया बिन्दुलया
तस्मादेव पौराणिकात्सद्गुरोः सकाशाच्छिवभक्तिवर्द्धकपुराणकथाश्रवणम्, पुराण-
श्रवणप्रभावोक्त्या बिन्दुलायाः शनैःशनै रजस्तमोमलध्वंसे जाते सति हृदये
श्रीशङ्करस्य प्रवेशः, ततः प्रतिदिनं तया गुरूपदिष्टमार्गेण श्रीशङ्करस्य भक्तिक-
रणम्, श्रीशिवभक्तिप्रभावोक्त्या निखिलकर्मबंधं समाच्छिद्यन्ते शिवलोकं प्रति
गमनम्, तत्र शिवलोके श्रीपार्वतीजगद्ध्यायाः समीपे गतायास्तस्याः पार्वत्या
संमानकरणम्, ततः पार्वत्याः सकाशाज्जिभर्तुः पिशाचत्वप्राप्तिं श्रुत्वा तस्य
निजभर्तुः पिशाचयोनेर्मोक्षाय तया तुंबरुनाम गन्धर्वं प्रति विन्ध्यशैले स्थिताय
निजभर्त्रे पुराणश्रवणार्थं प्रार्थनाकरणम्, तया प्रार्थितेन तुंबरुणा विन्ध्यशैलं गत्वा
तं पिशाचं प्रति श्रीगौरीपतिकथायाः श्रवणे कृते तस्य पिशाचत्वं प्राप्तस्य बिन्दुल-
पतेः पिशाचयोनितां मुक्तिपूर्वकं विमानमारुह्य शिवलोकं प्रति गमनवर्णनम्,
ततस्तयोर्दंपत्योः श्रीमहेश्वरसद्गुणगायनेन कैवल्यमुक्तिप्राप्तिवर्णनम्, श्रीशिवभ-
क्तिप्रतिपादकब्राह्मोत्तरखण्डपुण्याख्यानवैभववर्णनपूर्वकं ब्राह्मोत्तरखण्डसमाप्तिव-
र्णनम्. ... २१३ २

इति ब्राह्मखण्डे तृतीयं ब्राह्मोत्तरखण्डं समाप्तम् ॥ (३-३) ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे तृतीयं ब्राह्मखण्डम् ॥ ३ ॥

अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे चतुर्थं काशीखण्डम् ॥ ४ ॥

अथ काशीखण्डे पूर्वार्धम् ॥ (४-१) ॥

- १ मङ्गलाचरणम्, सूत्राग्रे व्यासस्य काशीखण्डकथोपक्रमकरणम्, नारदस्य नर्मदा-
भ्रासि स्नातृकारमभ्यर्च्य च पुरतो विन्ध्यपर्वतदर्शनम्, प्रसंगेन विन्ध्याचल-
वर्णनम्, मेरुस्त्वामवमन्यत इति नारदमुनेर्वचः श्रुत्वा विन्ध्यस्य वर्धनेन श्रीसूर्य-
मार्गाविरोधवर्णनं च. ... १ १
- २ एकतो नैशातिमिरसंबंधादन्यत्र दिवाकरचण्डातपात्रैलोक्यानवस्थावर्णनम्, देवैर्वि-
धितवनम्, सत्यलोके भयाभावं दर्शयितुं सत्यलोकागन्तुपुरुषपुण्याचारवर्णन-
पूर्वकं विधिकृतदेवसान्त्वनम्, ब्रह्मणो वचनात्त्रैलोक्यापञ्चवारणाय श्रीक्षेत्र-
काशीस्थागस्त्यमुनिसमीपे गन्तुं श्रीकाशीशकाशीदर्शनोत्सुकाऽभरप्रयाणवर्णनम्,
संक्षेपतः काशीवर्णनं च. ... १० १
- ३ काशीक्षेत्रे मणिकर्णिकास्नानविधेश्वरदर्शनदियात्रां विधाय सुराणामगस्त्यमुन्याश्रम-
गमनम्, सुराणां तदाश्रमे लोपामुद्रागस्त्यरूपदर्शनं च. ... १५ १
- ४ बृहस्पतिप्रणीतागस्त्यमुनिस्तुतिप्रसंगेन लोपामुद्रावर्णनम्, एतत्प्रसङ्गेन पतिव्रताचार-
निरूपणम्, सूर्यमार्गनिरोधकविन्ध्यवृद्धिनिवारणाय प्रार्थयमानस्य सुराचार्यस्य
वचनानुसारणागस्त्येनामराध्यासनम्, अमराणां स्वर्गलोकगमनं च. २० १
- ५ अमरप्रार्थनामङ्गीकृत्य विन्ध्यवृद्धिनिराकरणाय भार्यया सहाऽगस्त्यमुनेः काशीक्षे-
त्राद्गृहिः प्रयाणम्, काशीवियोगदुःखितस्य मुनेर्विश्वनाथकालभैरवादिदेवता-
ज्ञाप्रहणपूर्वकं विशेषतो विलापकरणम्, अगस्त्यमुनिमायान्तं दृष्ट्वा विन्ध्यस्य
सर्वतात्वीकारः, यावन्ममागमनं पुनर्न भवेत्तावत्सर्वतरो भवेति मुनेरिति प्रति.

- कथनम्, मुनेर्महालक्ष्मीदर्शनम्, अगस्त्यमुनिना, महालक्ष्मीस्तोत्रकरणम्, महा-
लक्ष्म्याऽगस्त्याय वरप्रदानम्, अगस्त्यस्यामे प्रयाणं च. २३ २
- ६ परोपकारप्रशंसनम्, श्रौशैलशिखरादिपुण्यस्थानदर्शनेन मुक्तिश्चेत्किं काशीमहस्व-
मिति लोपामुद्राप्रश्नः, तीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेन काशीक्षेत्रमहस्वकथनम्, सर्व-
तीर्थानि काशीक्षेत्रप्रापकाणीति काशीश्रेष्ठयथोक्तं च. ३० २
- ७ शिवशर्माख्यस्य मथुरापुरीस्थद्विजस्य स्वदेहे समागतां जरां दृष्ट्वा चिन्तोद्गाराः, सम-
पुरीयात्रार्थं गृहाद्बहिर्द्विजस्य प्रयाणम्, अयोध्यायात्रां समाप्य प्रयागे समा-
गमनम्, प्रसङ्गेन प्रयागमाहात्म्यवर्णनम्, द्विजस्य काशीयात्राकथनम्, तस्य
महाकालपुरीप्रयाणम्, तत्प्रसङ्गान्महाकालमाहात्म्यकथनम्, मायापुरीतीर्थयात्रा-
कथनम्, द्विजस्य मायापुरी देहावसानम्, पुण्यशीलसुशीलनामकवैष्णवगणा-
धिष्ठितस्वर्णविमानमास्थाय द्विजस्य नभोवर्त्मारोहणं च. ३३ १
- ८ मायाख्यायां मुक्तिपुर्यां मृतस्य शिवशर्मणो द्विजस्य कथं मोक्षानवाप्तिरिति लोपा-
मुद्रासतीप्रश्नः, मायादिषु षट्पुरीषु साक्षात्सायुज्यं नास्तीति दर्शयितुं शिवशर्म-
विष्णुगणसंवादार्म्भः, द्विजप्रभानुसारेण पिशाचगुह्यकगन्धर्वलोकस्थितपुरुष-
संपादितसदाचारवर्णनम्, यमलोकमागतस्य द्विजस्य शिवशर्मणः स्त्कारपूर्वक-
पूजनाथं धर्मराजस्य गमनम्, धर्मराजस्य सौम्यमूर्तेः सौम्यवर्चांसि श्रुत्वा
कथमिदमिति द्विजप्रश्नः, यमस्य रूपद्वयनिरूपणप्रसङ्गेन संक्षेपतो यमलोक-
वर्णनं च. ३८ २
- ९ अप्सरोलोकवर्णनम्, सूर्यलोकवर्णनम्, सूर्योपासनावर्णनप्रसङ्गेन गायत्रीमन्त्रमाहा-
त्म्यनिरूपणम्, अर्धप्रदानविधिनिरूपणं च. ४३ १
- १० सहस्राक्षपुरवर्णनम्, अर्चिष्मत्याख्यवोतिहोत्रपुरीवर्णनम्, कृशान्पतिकथनप्रसङ्गेन
ज्योतिष्मतोपुरीस्थविश्वानराख्यमुनीतिहासकथनम्, शुचिष्मतीकथनानुसारेण मुनेः
काशीक्षेत्रे गत्वा वीरेश्वरशिवलिङ्गसमीपे तपोऽनुष्ठानकथनम्, त्रयोदशे मासि

- बालरूपेण लिङ्गे शिवदर्शनम्, अभिजापाष्टकस्तोत्रकथनम्, शिवाद्वरजामेन
सन्तुष्टस्य मुनेः स्वगृहे प्रयाणं च. ४६ २
- ११ कालान्तरेण विश्वानराच्छुचिष्मत्यां गर्भावानम्, शुभंभूते सुतोत्पत्तिः, ज्ञात-
कर्मादिसंस्कारनिरूपणम्, हस्तसामुद्रिकं बोध्य नादशेकं वैश्वानराख्यस्य बालस्य
गण्डान्तं श्रुत्वा मातापित्राः शोककरणम्, अपमृत्युशरणाय मुनिकुमारस्य काश्यां
लिङ्गं संस्थाप्यानुष्ठानकरणम्, तृतीयसंवत्सरे वत्प्रदानाय समागतस्य कुलिशा-
युधस्य मुनिकुमारं प्रति वचनम्, 'नाहं त्वतो वरान्महीतुमुत्सहे' इति वचः श्रुत्वा
इन्द्रस्य कुलिशपातनोद्योगं विलोक्य मुनिकुमारस्य मूर्च्छावगमः, तत्रैव शिव-
प्रादुर्भावः, शिववरादेश्वानरस्य दिक्पतित्वादिप्राप्तिवर्णनं च. ५१ १
- १२ नैर्ऋतलोकवर्णनम्, विन्ध्याटव्यां पक्षीपतेः पिगाक्षस्य विश्वनाथपुरीं प्रति यातुका-
मस्य सार्धस्य प्राणपारेरक्षणार्थं प्राणदानालोकपालत्वप्राप्तिः, वारुणलोकवर्णनम्,
कर्मस्य प्रजापतेः पुत्रस्य शुचिष्मतो जलक्रीडावां शिशुमारेण सरस्याहरणम्,
सरसि मग्नं श्रुत्वाऽपि मुतं पूजयामाधिकासक्तस्य मुनेः सविधे शिवगणेन
सांशिशुमारस्य बालकस्यानयनम्, शुचिष्मतो मुनिकुमारस्य कांश्यः शिवलिङ्गं
संस्थाप्य तपश्चरणम्, शिवप्रसादाद्दारुणलोकसंप्राप्तिश्च. ५७ २
- १३ जगत्प्राणस्य पवनस्य गन्धर्वतोपुरीवर्णनम्, कश्यपपुत्रस्य पूतात्मनः श्रीकाशीक्षेत्रे
लिङ्गं संस्थाप्य तपश्चरणम्, तस्य शिवालोकपालत्वप्राप्तिरुक्तम्, गुह्यकेश्वरस्या-
लकावतीपुरीवर्णनम्, काम्बिस्यनगरे यज्ञदत्तनाम्नो ब्राह्मणस्य नाम्ना गुर्गनिधि-
रप्यगुणनिधिर्युनासक्तो मण्यः पुत्रं बभूव तस्य मात्रा बहुकालं प्रच्छन्नदुराचा-
रस्य सुतस्य दुष्कृतिं संपश्यता पित्रा स्वगृहान्निष्कासनम्, स्वार्थं दीपदशोदयो-
तेन लिङ्गमौलितमोहरस्य बहूपोषितस्यास्य शिवराज्यां शिवालयेऽज्ञापहरणाद्भू-
तितस्य कलिङ्गदेशराजपुत्रत्वप्राप्तिवर्णनम्, तत्र तस्य शिवालयेऽपि दीपदानात्क-
ल्पान्तरे विश्ववःसुतत्वमभिगम्य दुःसहपश्चरणतः शिवसत्त्वालकाराज्यादिला-
भवर्णनं च. ६१ १

- १४ रुद्रभक्तोपतिशानीपुरीवर्णनम्, अजैकपादादिरुद्रगणस्थापितेशानलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, चन्द्रलोकवर्णनम्, ब्रह्मणो मानसात्समुद्रतस्य सोमस्य वाराणस्यां लिङ्गं विधाय तत्पुरो महत्तपश्चरणम्, शिवप्रसादात्तस्य महैश्वर्यलाभकथनं च. ... ६६ २
- १५ दक्षप्रजापतेः षष्टिदुहितृमध्ये रोहिण्यादिभिः सप्तविंशतिभिः कन्याभिरेकपतिलाभाय लिङ्गं संस्थाप्य वाराणस्यां तपःकरणाच्छिववरानुसारतः सोमं पतिमासाद्य संपादितस्य नक्षत्रलोकस्य संक्षेपतो वर्णनम्, अत्रिपुत्रस्य सोमस्य गुरुभार्यापहरणम्, रुद्रचन्द्रमसोर्युद्धकथनम्, युद्धं निवार्य ब्रह्मणो वचनाच्चन्द्रस्य बृहस्पतये तारासमर्पणम्, तस्यां बुधस्योत्पत्तिः, बुधकृतशिवाराधनम्, बुधस्य शिवबालो-कपालत्वादियरैश्वर्यलाभवर्णनं च. ... ६८ २
- १६ समरे देवैर्घातितानां दानवेन्द्रान्धकसैनिकानां संजीवनीमन्त्रतो भार्गवशुक्रेण पुनरुज्जीवनम्, देवप्रार्थनया शिवेन नन्दिकेश्वरद्वारा शुक्रमानाय्य स्वमुखे तस्य निक्षेपणम्, अन्धकस्य ससैन्यस्य प्रमथैः सह युद्धवर्णनम्, शुक्रतः शुक्रस्य बहिर्निःसरणम्, शुक्रस्य वाराणस्यां तपश्चरणाच्छिवप्रसादतो लोकाधिपत्यादिवर-प्राप्तिवर्णनं च. ... ७१ २
- १७ श्रीशिवस्य मालस्थलतो भूमौ निपतितात्स्वेदविन्कैर्लोहिताङ्गस्योत्पत्तिः, शिवप्रसादात्तस्य लोकाधिपत्यादिकथनम्, आङ्गिरसस्य शिवप्रसादार्थं वाराणस्यां तपःकरणम्, शिवस्य वरप्रसादालोकपतित्वदेवगुरुत्वलाभः, मार्तण्डात्संज्ञाप्रतिकृतौ छायायां शनैश्चरोत्पत्तिकथनम्, तस्य वाराणस्यां तपश्चरणालोकपालत्वग्रहमुख्य-त्वलाभवर्णनं च. ... ७६ ३
- १८ ब्रह्ममानससृष्टमरीच्यादिपुत्रसप्तर्षिलोकवर्णनम्, अरुन्धतीनक्षत्रस्थानदर्शनादिवर्णनं च. ... ८१ १
- १९ पितुरंकाधिष्ठितस्य सापत्नमात्रा तिरस्कृतस्य ध्रुवस्य मातृवचनात्तपस्यार्थं विपिन-प्रवेशः, तत्र सप्तर्षिसमागमः, तस्मै द्वादशशतमन्त्रमुपादिश्य मुनीनामन्तर्धानं च. ८२ १

- २० यमुनातटे मधुवने स्थितस्य ध्रुवस्य तपस्यावर्णनम्, इन्द्रप्रेषितनानाविधतपोविभ-निरूपणम्, ध्रुवस्य साक्षाच्छ्रीभगवतो दर्शनं च. ८६ २
- २१ ध्रुवकृतश्रीभगवत्स्तोत्रनिरूपणम्, 'ज्योतिश्चकत्याधारपदं ते दास्यामि तथापि मया सह काशी वाहि तत्र लिङ्गाचनं कृत्वा कृतकृत्यो भव' इति ध्रुवं सन्दिश्य तेन सह भगवतः काशीपुर्यां प्रयाणम्, तत्र ध्रुवस्य लिङ्गस्थापनेन कृतकृत्यत्वसाधनं स्वगृहे प्रयाणं च. ... ९० १
- २२ महर्जनतपोलोकवर्णनम्, सत्यलोके समागतानां ब्रह्मणा सह संवादाः, द्विजप्रशंसन-पूर्वकं ब्रह्मकृतकाशीवर्णनं च. ... ९५ १
- २३ भूलोकाच्छिवलोकपर्यन्तं योजनप्रमाणकथनम्, शिवोपासनतो विष्णोरात्मसात्म्यप्रा-प्तिकथनपूर्वकं शिवकृतविष्ण्वभिषेकवर्णनं च. ९९ १
- २४ द्विजस्य मायापुर्यां मरणतो विष्णुलोके ब्रह्मणो वत्सरपर्यंतं बह्विधोपभोगप्राप्तिः, ततश्च पुण्यक्षये नन्दिवर्धनग्रामे भूपत्वमासाद्य प्रजारजनकतुरस्य काशीमाहा-त्म्यश्रवणसंजातहर्षस्य काश्यां प्रयाणम्, विश्वेश्वरानुग्रहात्तत्र शिवप्रासादं विधाय वृद्धकालेश्वराख्यस्थापितशिवलिङ्गाग्रे तपस्यतः परीक्षणार्थमागतेन शिवेन परी-क्षणोत्तरं सह तेन सखीकस्य राजस्त्रिसमेव लिङ्गे लयो भविष्यति इति विष्णु-गणप्रतिपादितशिवशर्मद्विजभाविस्थितिवर्णनम्. १०१ १
- २५ अगस्त्यमुनेः सभार्यस्य श्रीगिरिं प्रदक्षिणीकृत्य स्कन्दवने कुमारदर्शनम्, अगस्त्य-कृतस्कन्दस्तोत्रम्, काशीमाहात्म्यविषये स्कन्दं प्रति मुनिप्रश्नः, स्कन्दनिरूपित-काशीवासफलकथनं च. १०४ २
- २६ अविमुक्तक्षेत्रोत्पत्तिवर्णनम्, चक्रगुह्यरिणीतीरे विष्णोस्तपोवर्णनम्, मणिकर्णिकाया उत्पत्तिवर्णनम्, मणिकर्णिकालानविधिकथनं च. १०७ २
- २७ गंगामाहात्म्यवर्णनम्, दशहरास्तोत्रकथनं च. ११३ १

- २८ शिवाधिष्ठानगौरवतः काश्यां गंगास्नानान्महापातकोपपातकशमनवर्णनम्, कलिगद्देशे
वाहीकनाम्नः कस्यचिन्नाममात्रद्विजस्य वृषलीपतेररण्ये व्याघ्रेण मारणम्, सास्थि
तन्मांसं समादाय गच्छतो गृध्रस्यान्यगृध्रेण युद्धम्, दैवतस्तदस्थनो गंगाजले
पतनेन गंगाजलसंगमान्महाश्वर्यम्, नानाविधपातकक्षालनाय कुम्भीपाकादिनर-
केषु प्रक्षिप्तस्यापि तस्य वाहीकस्य सुखावाप्तिं विलोक्य सर्वेषां विस्मयकरणम्,
अन्ते विमानमारुह्य वाहीकस्य स्वर्गलोकप्रयाणम्, गंगामाहात्म्यकथनं च. ११९ १
- २९ अशक्तानां स्नानतुल्यफलावाप्तिभिच्छूनं महाघौषनिवारकश्रीगंगासहस्रनामस्तोत्र-
वर्णनम्. १२२ १
- ३० मणिकर्ष्या भगीरथनृपानीतगंगासंगमात्क्षेत्रमाहात्म्याधिक्यकथनम्, दक्षिणोत्तर-
भागेऽसिखणावस्थितिकथनम्, देहलीविनायकस्य शिवाङ्गां विना अन्तः प्रवेशं
कुर्वतां किमोत्पादनाय नियोजनम्, धनंजयवणिगितिहासकथनम्, काश्या
वाराणसीनामनिर्वचनं च. १३६ १
- ३१ ब्रह्मणः शिरश्छेत्तुं शिवात्कालराजस्योत्पत्तिः, शिवनिदाकारिब्रह्मशिरश्छेदात्काल-
राजस्य कपालिकवेपेण काश्यां प्रयाणम्, तत्र गतस्य कालभैरवस्य पृष्ठलमाया
ब्रह्महत्यायाः पातालगमनम्, तत्र कपालमोचनतीर्थे सर्वेषां पातकक्षालनाय
कालभैरवस्थितिवर्णनं च. १४१ २
- ३२ पूर्णभद्रनामकयक्षस्य शिवाराधनात्कनककुण्डलास्त्वभार्यायां हरिकेशाभिधपुत्रजन्म-
कथनम्, बाल्यावस्थामारभ्य शिवासक्तस्य हरिकेशस्य पितृस्ताडनभयाद्वाह्मि-
र्गतस्य काश्यां प्रयाणम्, पार्वतीं प्रति शिवनिरूपितानन्दकाननवर्णनम्, आन-
न्दकानने हरिकेशस्य तपःसन्तुष्टमहेश्वराण्डपाणित्वकथनम्, दण्डपाण्यष्टक-
कथनं च. १४७ २
- ३३ ज्ञानवापीनामकतीर्थोत्पत्तिवर्णनपूर्वकतन्नाममाहात्म्यवर्णनम्, काशीनिवासिहरि-
स्वामिकन्याया ज्ञानवापीं सेवमानायास्तद्रूपमोहितविद्याधरेणाहरणम्, मलय-

- पर्वते विद्याधरेण साकं राक्षसस्य युद्धवर्णनम्, युद्धे राक्षसविद्याधरयोः परस्पर-
प्रहारेणैव मरणाद्धरिस्वामिकन्याया विद्याधरं प्रति मन्यमानाया देहपरित्याग-
कथनम्, उभयो राजदेहमासाद्य तत्र चित्रपटोविलोकनानन्तरं विवाहः १५५ २
- ३४ मातृकेतुकलावत्योस्तयोः काशीप्रयाणम्, तत्र काशीयात्रां विधाय ज्ञानवापी-
निकटे शिवोपदेशादिमानमारुह्योभयोः शिवलोकगमनकथनम्, ज्ञानवापीमाहा-
त्म्यकथनं च. १६१ १
- ३५ काशीप्रापकब्राह्मणसदाचारवर्णनप्रसङ्गेन नित्यकर्तव्यधर्मनिरूपणम्. १६४ २
- ३६ सदाचारवर्णनप्रसङ्गेन द्विजानां ब्रह्मचर्यधर्मेनिरूपणम्. १७४ २
- ३७ सुलक्षणां स्त्रियं विना गृहस्थाश्रमस्य न सिद्धिस्तस्माद्विस्तरेण स्त्रीलक्षणनिरूपणम्. १७७ १
- ३८ अष्टविधविवाहवर्णनम्, द्विजादीनां काशीप्राप्तिकरस्य शुभाचारस्य विस्तरेण
कथनं च. १८२ १
- ३९ दिवोदासनृपेतिहासकथनप्रसङ्गेनाविमुक्ते क्षेत्रे अविमुक्तेशशिवलिङ्गोत्पत्तिकथनम्... १८५ २
- ४० काशिकाक्षेत्रगमनविप्रविधायिद्विजादिनिषिद्धाचारस्वरूपवर्णनम्, गृहस्थाश्रमिणां
विहिताचारनिरूपणं च. १८८ १
- ४१ वानप्रस्थयतिधर्माणां विस्तरेण निरूपणे योगाख्यानम्. १९३ १
- ४२ निकटासन्नमृत्युचिह्नकथनपूर्वकं श्रीक्षेत्रकाशीमाहात्म्यमिश्रितकालव्यञ्जनोपायकथनम् २०० २
- ४३ दिवोदासे काश्यामुषित्वा भुवो राज्यं शासति सति सर्वेषां विश्वेश्वरादिदेवानां भुवं
परित्यज्य मन्दराचलगमनम्, दिवोदासराज्ये प्रजासौख्यवर्णनम्, भुवं परि-
त्यज्य अग्रेरपि स्वर्गगमनम्, तद्विलोक्य राज्ञा व्याहृतस्य स्वसामर्थ्यस्य
वर्णनं च. २०२ २
- ४४ विश्वनाथभवान्योर्मन्दरगिरिवरे स्थितयोः काशीवियोगदुःखवर्णनम्, दिवोदासनृपस्य
काशीक्षेत्रपरित्यागार्थं शिवेन योगिनीगणप्रेषणवर्णनं च... २०६ १
- ४५ चतुःषष्टियोगिनीनां शिवाङ्गया काशीपुरे राज्ञो दिवोदासस्य विप्रार्थं प्रवेशकथनम्,
तासां नामनिरूपणं च.... २१० १

- ४६ दिवोदासस्य विघ्नमुत्पाद्य काश्यां बहिर्निष्कासनाय शिवादिष्टरन्यागमनम्, दिवो-
दासराज्ये नानाविधप्रयत्नेन चिच्छ्रान्वेषणोद्यतस्य रेवेर्द्वादशा आत्मानं विभज्य
काश्यामेव निवासकथनम्, लोकार्कस्थानकथनम्, तत्तीर्थयात्राविधिमाहात्म्य-
कथनं च. २११ २
- ४७ उत्तरार्ककुण्डनिरूपणम्, तत्र स्थिताया द्विजकन्याया मातापित्रोर्मरणानन्तरमुत्त-
रार्कसमीपे तपश्चरणम्, तस्यै गौर्या स्वसखीत्वरूपवरप्रदानम्, उत्तरार्ककुण्डमा-
हात्म्यनिरूपणं च. २१३ २
- ४८ कृष्णपुत्रस्य सांबस्य नारदापमानात्कृष्णशापप्रभवकुष्ठरोगावगमकथनम्, तत्परिहा-
राय काश्यां तस्य स्वनाम्ना कुण्डं विधाय तपश्चरणाद्रोगनिवृत्तिः, कुण्डमाहात्म्य-
सहितसंवादिद्यमाहात्म्यकथनं च. २१५ १
- ४९ पाण्डवानां वनवासप्रसङ्गेन काश्यां गमनम्, तत्र द्रौपद्या सूर्याराधनम्, तस्यै सूर्यतः
स्थालीप्राप्तिः, द्रौपद्याराधितरवेः स्थाननिरूपणम्, मयूखादित्यमाहात्म्यवर्णनं च. २१७ १
- ५० उच्चैःश्रवसो वर्णविषये कद्रुविनतयोर्वादकथनम्, तत्र कापट्येन विनतायाः पराभ-
वात्कद्रुदास्यकरणम्, मातुर्दास्यापनोदाय गरुडस्य सुधाहरणवर्णनम्, विनताग-
रुडयोः काश्यां शिवलिंगस्थापनपूर्वकं तपश्चरणम्, तयोर्वरप्रदानपूर्वकखलोत्का-
दित्यस्थानमाहात्म्यकथनं च. २२० १

इति श्रीकाशीखण्डपूर्वार्धम् ॥ (४-१) ॥

॥ अथ काशीखण्डोत्तरार्धम् ॥ (४-२) ॥

- ५१ अरुणादित्यमाहात्म्यवर्णनम्, विनतादास्यकारणकथनम्, वृद्धहरीतोपासितवृद्धादि-
त्यमाहात्म्यकथनम्, विष्णुवचनात्काश्यां शिवलिंगं प्रतिष्ठाप्य सूर्यस्य तपश्चर-
णम्, तस्य केशवादित्यनामप्राप्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्, विमलगायमादित्यानां
संश्लेषतो वर्णनं च. २२५ १

- ५२ दिवोदासतपतिनिष्कासनाय शिवप्रेषितस्य चतुराननस्य द्विजवेषेण काश्यां दशसं-
ख्याकाश्वमेधकरणात्तीर्थस्य दशाश्वमेधनामकरणकथनम्, तत्तीर्थमाहात्म्यवर्णनं च. २२९ १
- ५३ शिवप्रेषितानां योगिनीभानुविधीनां काश्यामेव शिवलिंगानि संस्थाप्य तत्रैव स्थितानां
स्थितिं परिज्ञातुं दिवोदासस्य निष्कासनाय च शंकुकर्णादीनां शिवाङ्ग्या काशीप्र-
याणवर्णनम्, काशीवर्णनं च. २३१ २
- ५४ शम्भोरत्यन्तप्रियकपर्दिगणस्थापिताशिवलिंगमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेन वाल्मीकिसंज्ञक-
द्विजेतिहासकथनम्, तत्कृतपिशाचोद्धारवर्णनम्, पिशाचमोचनतीर्थयात्रामाहा-
त्म्यकथनं च. २३५ १
- ५५ भिगलादिगणस्थापितशिवलिंगमाहात्म्यनिरूपणम्, ये ये गणाद्याः काशीस्थिति
विलोकयितुं शिवेन प्रेषितास्तेषामपुनरावृत्तिं विलोक्य काश्यां शिवाङ्ग्या गणे-
शस्य प्रवेशवर्णनं च. २३७ २
- ५६ गणेशस्य ज्यौतिषिकद्विजवेषमाश्रित्य काश्यां प्रवेशवर्णनम्, स्वमायया पुरीस्थिताने-
कजनमोहं विधाय राज्ञोऽन्तःपुरे गणेशस्य राजखाम्भिः सहाऽऽलापादिवर्णनम्,
दिवोदासनृपसमागमे राज्ञो वर्णनपूर्वकं गणेशेन तस्यै ब्राह्मणागमनपूर्वकब्राह्मण-
कृतोपदेशरूपमभिव्यक्तकथनं च. २३९ १
- ५७ अथ शिवेन कृताया गणेशस्तुतेः प्रसंगतो वर्णनम्, गणेशस्य हुंढिराजनामकथनम्,
भगीरथहरिश्चन्द्रादिगणेशस्थानकथनं च. २४१ १
- ५८ अथ गणेशेऽपि विलंबिते चिन्तापरवशेन शिवेन दिवोदासनृपस्य काशीत उच्चाट-
नाय विष्णुनिरूपणम्, काश्यां विष्णोर्नानाविधस्थाननिरूपणम्, विष्णुलक्ष्मी-
गरुडैः सौगतपरिव्राजिकाशिष्यरूपैर्बौद्धधर्मस्थापनप्रकारवर्णनम्, प्रजा अधर्म-
रुचीः कृत्वा गणेशवचनानुसारेण द्विजरूपस्य विष्णो राज्ञे शिवलिंगस्थापनोपदे-
शकथनम्, शिवलिंगमभ्यर्च्य राज्ञो दिवोदासस्य विमानमारुह्य कैलासपुर-
प्रयाणवर्णनं च. २४५ १

- ५९ वेदशित्सो मुनेः शुचिमस्तरसं दृष्ट्वा स्खलितनोर्यस्य वीर्यात्कन्योत्पत्तिकथनम्, तस्या धूतपापाख्यायाः कन्यायाः पितुर्वचनात्पश्चर्याकरणम्, ब्रह्मणो वरदानात्तस्याः पावित्र्यविशेषताप्राप्तिकथनम्, तां दृष्ट्वा धर्मस्य कामोद्दीपनात्परस्परं शापप्रसङ्गेन तयोर्निदीनदत्वप्राप्तिकथनम्, गंगायमुनासरस्वतीकिरणाधूतपापाधर्मेनदसंगमात्पञ्चनदीतीर्थकथनम्, तन्माहात्म्यकथनं च. २५१ १
- ६० अग्निविदुमुनिः कृतविष्णुस्तुतिवर्णनम्, तत्र विदुमाधवावस्थानवर्णनम्, विन्दुमाधवमाहात्म्यवर्णनं च. २५४ २
- ६१ आदिकेशवत्तार्क्यकेशवादिष्वैष्णवस्थानानां संक्षेपतो वर्णनम्, विदुमाधवनिरूपितनानास्थानतद्यात्रादिनिरूपणम्, विदुमाधवकथनादग्निविदुमुनेः सुदर्शनचक्रसंस्पर्शोत्सायुज्यलामनिरूपणं च. २५८ १
- ६२ दिवोदासनृपे विष्णुकथनानुसारेण कैलासपुरं प्रविष्टे विष्णवादीनां मन्दरे हरसन्निधौ शिवाभयनार्थं गमनम्, शिवकृतकपिलतीर्थवर्णनम्, कपिलतीर्थे वृषध्वजप्रादुर्भावकथनं च. २६४ १
- ६३ जैगीषव्यमुनितपोवर्णनम्, तस्य शिवाद्वरप्राप्तिकथनम्, ज्येष्ठेशमाहात्म्यकथनं च. २६७ १
- ६४ मन्दराचलादागतं शिवं सगणं साम्बं द्रष्टुं नानातीर्थागतानां द्विजानां शिवदर्शनम्, शिवप्रणीतकाशीक्षेत्ररङ्गस्यकथनं च. २६९ १
- ६५ पराशरेश्वरमांडल्येश्वरजाबालेश्वरकन्दुकेश्वरादिनानाविधशिवलिङ्गमाहात्म्यकथनम्. २७२ १
- ६६ शैलेश्वरादीनां काशीक्षेत्रस्थिताश्वलिङ्गानां निर्णयकथनम्. २७४ १
- ६७ गौरीं प्रति शिवनिरूपितरत्नेश्वरशिवलिङ्गमाहात्म्यकथनम्, कस्याश्चिन्नर्तक्याः शिवरात्र्यां रत्नेश्वरसमीपे नर्तनगानादिना जागरणाच्च शिवप्रसादेन देहान्तरे वसुभूतिनामकगन्धर्वराजतनयात्वलाभवर्णनम्, रत्नावलीनाम्न्यास्तस्या गन्धर्वकन्याया रत्नेश्वरवरलिङ्गप्रभावात्परमाश्चर्यजनकविवाहादिचरितवर्णनम्, दाक्षायणीश्वरमाहात्म्यकथनं च. २७८ १

- ६८ महिषासुरपुत्रस्य गजासुरस्य विधिवरादन्यावध्यस्य शिवेन शूलेन विनाशनम्, कृत्तिवासेश्वरोत्पत्तिकथनम्, कृत्तिवासेशमाहात्म्यकथनं च. २८३ २
- ६९ नानाविधस्थानस्थितानां शुभदानामष्टषष्टिसंख्याकानामायतनानां काश्यां समागमकथनम्. २८६ १
- ७० वेतालादिपरिवारसहितानां नवकोटिसंख्यचण्डानां काशीरक्षणाय स्थानेस्थाने स्थापनवर्णनं च. २९० १
- ७१ ऋदैत्यपुत्रस्य पुंभिरजेयस्य दुर्गासुरस्य त्रैलोक्यराज्यकर्तुर्नशाय स्वनिःकटे तमानितुं भगवत्याः कालरात्रेः प्रेषणम्, कालरात्रिवचनात्ससैन्यस्य दुर्गदैत्यस्य भगवत्याः समीप आगमनम्, युद्धोद्यतं दुर्गसैन्यं विलोक्य देवाशरीराच्छक्त्युद्गमवर्णनम्, दुर्गासुरस्य भगवत्या सह युद्धवर्णनं च. २९२ २
- ७२ भगवतीशरीरोत्पन्नशक्तीनां नामनिरूपणम्, दैत्यदेवोयुद्धवर्णनम्, दुर्गदैत्यवधसन्तुष्टदेवकृतदुर्गादेवीस्तुतिकथनम्, दुर्गाभैरवपूजनफलकथनं च. २९६ १
- ७३ पार्वतीं प्रति शिवनिरूपितोकारादिचतुर्दशलिंगगणनम्, ओंकारोत्पत्तिवर्णनप्रसंगेन ब्रह्मकृतोत्कारस्तुतिकथनम्, ओंकारशलिङ्गमाहात्म्यनिरूपणं च. २९९ १
- ७४ पाद्यकल्पीयभरद्वाजसुतदमनस्य विद्यामधीत्य विरक्तस्य रेवातीरेऽभरकंटकक्षेत्रे गगनात्त्रो मुनेर्दर्शनम्, गर्गमुनिनिरूपितोत्कारमाहात्म्यवर्णनं च. ३०४ २
- ७५ समजन्माजितपापविवारणैकशक्तित्रिलोचनेश्वराविभावकथनम्, तन्माहात्म्यनिरूपणं च. ३०८ १
- ७६ मणिमाणिक्यनिर्मितत्रिजोचनप्रासादस्थितपारावतद्वन्द्वेतिहासकथनपूर्वकं त्रिलोचनाख्यशिवलिङ्गमाहात्म्यकथनम्. ३१० १
- ७७ केदारेश्वरमाहात्म्यकथनप्रसङ्गेनोत्पत्तितीर्थतद्दिग्दर्शकतिहासकथनम्. ३१४ १
- ७८ यमधर्मारोपितधर्मेश्वराख्यशिवलिङ्गमाहात्म्यनिरूपणम्. ३१५ २
- ७९ धर्मतपःसाक्षिणां कीरशिखुनां शिववरात्कैलासदात्तिननपूर्वकं धर्मप्रमाहात्म्यकथनम्. ३१७ २

- ८० पुलोमजां प्रति शिवनिरूपितस्य चैत्रशुक्लतृतीयामारभ्य फाल्गुनशुक्लतृतीयापर्यन्तं विश्वभुजाख्यगौरीविनायकदेवतमनोरथतृतीयाव्रतस्य विस्तरेण वर्णनम्.... ३२० १
- ८१ सुरगुरोर्वचनाद्वृत्तहत्याद्ववत्राससंतप्रेन्द्रस्य काश्यामुत्तरवाहिन्यां क्रात्वा धर्मेशाख्य-शिवलिंगसंनिधौ तपश्चरणम्, ब्रह्महत्यानिवृत्तिपूर्वकमिन्द्रस्य पूर्ववत्तेजःप्राप्तिकथनम्, दुर्दमभूपतिहासकथनपूर्वकधर्मेशमाहात्म्यकथनं च. ३२२ १
- ८२ वीरेश्वराविर्भावप्रसङ्गेन मित्रजित्पराक्रमवर्णनम्, महदैवणवस्य मित्रजिन्तृपस्य कंकालासुरं त्रिशूलेन हत्वा कंकालासुरहृतमलयगन्धिनीं विद्याधरकन्यां गान्धर्व-णोद्वाह्य तया सह काश्यामागमनम्, अभीष्टतृतीयाव्रतविषये राज्ञी प्रति नृपप्रभश्च. ३२४ १
- ८३ नृपप्रभानुसारेण मार्गशीर्षशुक्लतृतीयायां राज्ञीनिरूपितगौरीविधिदेवताभीष्टतृतीयाव्रतनिरूपणम्, व्रतकरणाद्वाङ्मायाः पुत्रलाभः, मूलक्षेत्रं जातस्य मात्रा विकटादेवो-पुरतः स्थापितस्य तस्य शिशोर्देव्यनुज्ञया माहेश्वर्यादिमातृसमीपे प्रेषणम्, मातृ-विस्तृष्टस्य बालकस्यानन्दकानने पञ्चमुद्रादेवो निकटे तपश्चरणाच्छिवलिंगादिभिर्मा-वः, अस्त्यैव लिंगस्य वीरेश्वराख्याप्राप्तिस्तन्माहात्म्यकथनम्, वीरेश्वराशिवेन तस्मै राजपुत्राय नानाविधवरान्दत्त्वा कथितानामसिंगासांगमस्थितपुण्यस्थानानां क्रमे-ण वर्णनं च. ३२७ २
- ८४ मित्रजिन्तृपपुत्राय वीरेश्वराख्यशिवनिरूपितानां श्रीमदादिकेशवादिभगीरथतीर्थानां कथनम्. ३३० १
- ८५ आनन्दकानने शिवलिंगं संस्थाप्य बहुतपस्तप्ताऽपि फलाभावाद्दुर्वाससि काशीं शमु-मुच्यते शिवस्य लिंगादाविर्भाववर्णनम्, दुर्वासः कामपूजात्ताच्छिवलिंगस्य कामे-श्वराभिधानं तन्माहात्म्यकथनं च.... ३३३ १
- ८६ विश्वकर्मेनिर्मितशिवलिंगस्य काश्यां विश्वकर्मेश्वराभिधानकथनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्. ३३५ १
- ८७ दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनपूर्वकं केनचित्प्रसङ्गेन शिववैरिणो दक्षप्रजापतेः शिवौ विना यज्ञारम्भवर्णनम्. ३३८ १
- ८८ नारदमुखादध्वरवृत्तमाकर्ण्य शिववचनमनादृत्यैव सत्या दक्षयज्ञं प्रति गमनम्, तत्र शिवनिदां पितृमुखादाकर्ण्य परमकुपितया तया देहविसर्जनम्. ३४१ १

- ८९ शिवगणवीरभद्रकृतं बह्विधैवसंनपूर्वकं दक्षशिरोनाशनम्, पुनर्वीरभद्रेण शिवा-हत्या दक्षस्य मेघवदन्तत्वं संपाद्य विमोचनम्, काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य दक्षस्य तपःकरणम्, दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनं च. ३४४ १
- ९० पार्वतीकृतपार्वतीशिवलिंगस्थापनम्, तन्माहात्म्यनिरूपणं च. ३४७ २
- ९१ विश्वनाथशिवलिंगात्पूर्वतो गंगास्थापितगंगेशलिंगमाहात्म्यवर्णनं च. ३४८ १
- ९२ ब्रह्मणः सकाशाद्ब्रह्मासाम्बरूपं वरमलब्ध्वा काश्यां शिवलिंगं संस्थाप्य रेवायास्तपः-करणम्, नर्मदेश्वरदत्तरेवावरदानकथनपूर्वकतल्लिङ्गमाहात्म्यवर्णनं च. ३४८ २
- ९३ शिवं पतिं लब्धुं काश्यां सतीस्थापितसतीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ३४९ १
- ९४ अतुलेश्वरकरुणेश्वरज्योतीरूपेश्वराणां शिवलिंगानां माहात्म्यवर्णनम्. ३५० १
- ९५ काश्यामपि भुजमूर्ध्वीकृत्य हरिः सेव्यो हरिः सेव्य इति व्यासवचनं श्रुत्वा शैला-दिकृतव्यासभुजवाक्स्तम्भनवर्णनम्, ततो विष्णोरुपदेशेन व्यासेन विष्णुकण्ठसं-स्पर्शनात्स्तम्भनाभिप्रेत्य शिवस्तुतिकरणम्. ३५१ २
- ९६ व्यासशपथमोचनकथनम्, कृच्छ्रादिस्वरूपकथनम्, व्यासस्य काशीतो बहिर्निष्का-सनवृत्तान्तवर्णनम्. ३५३ २
- ९७ सर्वपापापनोदनकाशीक्षेत्रस्थितसवेतीर्षकथनम्. ३५८ २
- ९८ काश्यां मुक्तिमण्डपे श्रीविश्वेश्वरस्मागमनमहोत्सवस्य विशेषेण वर्णनम्. ३६४ २
- ९९ श्रीशम्भुना ब्रह्मविष्णवादिदेवेभ्यः श्रीविश्वेश्वराख्यस्य काशीक्षेत्रपरमदैवतस्य माहा-त्म्यनिरूपणम्. ३६७ १
- १०० काशीखण्डान्तर्गततिहासानुक्रमवर्णनम्, पञ्चतीर्थ्यादिवाचावर्णनम्, काशीखण्ड-अवगणपठनफलवर्णनं च. ३६९ १

इति काशीखण्डोत्तरार्धम् ॥ (४-२) ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे चतुर्थ काशीखण्डम् ॥ ४ ॥

॥ अथश्रीस्कान्दे महापुराणे पञ्चममावन्त्यखण्डम् ॥ ५ ॥

॥ अथावन्त्यखण्डे प्रथममावन्त्यक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (५-१) ॥

- १ अथादौ परममङ्गलकारिणः श्रीमहाकालदेवस्य स्तवनम्, महाकालवनमाहात्म्यं
शुश्रूषाभ्यासस्य सनत्कुमारसमीप आगमनम्, सनत्कुमारव्याससंवादादरम्भः, तत्र
सनत्कुमारेण महाकालवनप्रशंसावर्णनम्. १
- २ कल्पादौ सृष्ट्युत्पत्तिवर्णनम्, ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणामुत्पत्तिवर्णनम्, देवकृतेश्वर-
स्तुतिवर्णनम्, ब्रह्मणः पञ्चमकपालच्छेदनात्तत्कपालधारणात्कपालीति नाम्ना देवैः
शिवलिङ्गस्थापनम्. २
- ३ ब्रह्मणो मस्तकमलितद्वाधिरात्कुण्डलिपुरुषस्योत्पत्तिवर्णनम्, ब्रह्माज्ञया तस्य शिववि-
नाशार्थं शिवाग्रे गमनम्, शिवस्य विष्ण्वाश्रमे गमनम्, विष्णुना शिवाय दक्षि-
णभुजसमर्पणम्, विष्ण्वसृक्संभवस्य पुरुषस्य ब्रह्मस्वेदजातस्य पुरुषस्य च युद्ध-
वर्णनम्, शिवविनाशार्थं राक्षसप्रेषणात्प्राप्तदोषस्य ब्रह्मणः प्रायश्चित्तविधानव-
र्णनम्. ३
- ४ सनत्कुमारव्याससंवादप्रसंगेन वैश्वानरोत्पत्तिवर्णनम्. ४
- ५ नरनारायणयोर्बद्धार्थश्रमं प्रति गमनम्, तान्यां जगद्वितीयां तपःकरणम्, तद्वनं
दृष्ट्वा तुष्टेन शंकरेण पादपादिकान्प्रति वरप्रदानम्, तत्र नरनारायणदर्शनम्,
पादपवचनाच्छिवस्य तत्रैवावस्थानम्, शिवदर्शनार्थं ब्रह्मादिदेवानां तत्रागमनम्. ५
- ६ तद्वने शिवदर्शनाभावाद्देवैर्यज्ञसमारम्भणम्, सहस्रसमापर्यन्तं तपस्तत्त्वा तपोऽवे शिव-
दर्शनम्, देवैः शिवस्तुतिकरणम्, शिवेन देवैभ्यो वरप्रदानम्, शिववचनाल्लिङ्ग-
स्थापनम्, कपालमोक्षणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ६

- ७ महाकालवनवासविधिवर्णनम्, महाकालवने वासं कुर्वतां पुरुषाणां फलप्राप्तिवर्णन-
पूर्वकं महाकालमाहात्म्यवर्णनम्. ११
- ८ सनत्कुमारव्याससंवादप्रसंगेन महाकालवने दानमाहात्म्यवर्णनम्, शिवगौरयोः कलहे
जायमाने तत्र कलकलेश्वरोत्पत्तिवर्णनम्, कलहनाशनकुण्डोत्पत्तिवर्णनम्, कल-
हनाशनकुण्डे दानमाहात्म्यवर्णनम्, अप्सरस्तीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्, अप्सर-
सां तीर्थे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्, अप्सरःकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्. १२
- ९ माहिषकुण्डोत्पत्तिवर्णने माहिषवेषधारिणो हालाहलनामकराक्षसस्य शिवेन युद्ध-
वर्णनम्, शिवेन राक्षसस्य पराजयं कृत्वा तत्रैव लिङ्गस्थापनम्, माहिषकुण्डरुद्र-
सरोमाहात्म्यवर्णनम्. १४
- १० कौटुम्बिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १४
- ११ पारिजातकुसुममालां गृहीत्वा विद्याधरपतेर्वासववेदमनि गमनम्, तत्र नृत्यकारिण्यै
मेनकायै तेन तन्मालाप्रदानम्, तया मालया माहितां तां मेनकां दृष्ट्वा नृत्यभंगा-
च्छक्रेण विद्याधरस्य शापप्रदानम्, शक्राज्ञया विद्याधरपतेरवन्त्यामागमनम्,
तत्र तीर्थे स्नानेन विद्याधरपतेः स्वस्थाने गमनम्, विद्याधरतीर्थमाहात्म्य-
वर्णनम्. १५
- १२ मर्कटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, शीतलातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १५
- १३ स्वर्गद्वारमाहात्म्यवर्णनम्. १५
- १४ चतुःसमुद्रमध्यप्रदेशे स्थितस्य राजस्थलतीर्थस्य माहात्म्यम्, तत्र सुद्युम्नराजस्य
मुदशनाख्यया पत्न्या प्रष्टेन दाल्भ्यमुनिना चतुःसमुद्रस्नानेन पुत्रप्राप्तिरूपफल-
कथनम्, दाल्भ्यवचनाच्छिवाराधनाय सुद्युम्नस्य गन्धमादने गमनम्, शिव-
वाक्यादवन्त्यां तस्य गमनम्, चतुःसमुद्राराधनेन चतुःसमुद्राणां मूर्तत्वेन
दर्शनम्, चतुर्भिरन्विभिः पार्थिवाय वरप्रदानम्, तत्रैव तीर्थस्थापनम्, चतुःसमुद्र-
माहात्म्यवर्णनम्. १५

मन्त्रपाः

विश्याः

५० ५०

मन्त्रपाः

विश्याः

५० ५०

अनुकनामिह.

अवन्तोत्तं ०५

- १५ शङ्करबापीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, शिवेन सूर्योराधनां कृत्वा तन्नाम्नास्वलिंगस्थापनम्, शंकरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. १६ १
- १६ नीलगन्धर्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र श्राद्धादिकरणेन स्नानदानादिभिश्च महा-पुण्यफलप्राप्तिकथनम्. १६ २
- १७ सनत्कुमारव्याससंवाद्प्रसङ्गेन दशाश्वमेधतीर्थमाहात्म्यवर्णने मन्वादिभिः स्नानेन दशाश्वमेधफलं सम्पादितमित्यादिसदृष्टान्तवर्णनम्. १७ १
- १८ एकानंशादेव्युत्पत्तिवर्णने तारकासुरराक्षसपंडितेन ब्रह्मणा निशादेव्याः स्मरणम्, तथा तारकविनाशार्थं ब्रह्मण उपायकथनम्, तत्रैव ब्रह्मणा तस्याः स्थापनम्, एकानंशादेवीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १७ १
- १९ शिवपार्वत्योरक्षकौडासमये तत्र स्थले चण्डप्रचण्डदैत्ययोरागमनम्, पार्वत्या तयोः पराभवकरणम्, हरसिद्धिरिति शङ्करेण पार्वत्या नामकरणम्, हरसिद्धितीर्थ-माहात्म्यवर्णनम्. १८ १
- २० वटयक्षिणीमाहात्म्यवर्णनम्, पिशाचकतीर्थमाहात्म्यम्, शिप्रागुंफेश्वरतीर्थमाहात्म्य-वर्णनम्, अगस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, दुण्डेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, डमरुकाश्वरमा-हात्म्यवर्णनम्, अनादिकल्पेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, सिद्धेश्वरवीरभद्रचंडिकामाहा-हात्म्यवर्णनम्, स्वर्णजालेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, महामायामाहात्म्यवर्णनम्, कपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, स्वर्गद्वारतीर्थयात्रामाहात्म्यवर्णनम्. १८ २
- २१ हनुमत्केश्वरमाहात्म्यवर्णने रावणवधानन्तरं रामादीनामयोध्यायां गमनम्, तत्र राज्याभिषेकवर्णनम्, लिंगं याचितुं हनुमता लंकां गत्वा विभीषणाज्ञया लिंगं गृहीत्वाऽवन्त्यामागमनम्, सरस्तीरे लिंगं संस्थाप्य हनुमतः स्नानकरणम्, स्नानान्ते लिङ्गस्याऽचलनं दृष्ट्वा शिवाज्ञया तत्रैव तस्य लिङ्गस्य स्थापनम्, हनुम-त्केश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १९ १
- २२ यमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, रुद्रसरोरमाहात्म्यवर्णनम्. १९ २

- २३ महाकालयात्रावर्णनम्, यात्रामाहात्म्यवर्णनम्. १९ ३
- २४ सुंमतिनामकब्राह्मणस्य कैशिकपत्न्यां जातस्याग्निशर्मणः कुमारस्याऽभ्यासत्याग-वर्णनम्, अभिशर्मेकृतदुष्टसंगतिवर्णनम्, नित्यप्राणिहिंसनशीलत्वात्सर्पनाग-तान्दृष्ट्वाऽग्निशर्मणा तद्वधोपायकरणम्, अत्रिवचनाद्गृहं गत्वा तस्य पापभागित्वेन स्वपरिवारं प्रति प्रश्नकरणम्, ततस्तैर्गृहस्थैः पित्रादिभिः पापफलभोगस्यास्वी-करणं श्रुत्वाऽग्निशर्मणा पश्चात्तापं कृत्वा महर्षीन्प्रति शरणं गत्वा प्रार्थनाकरणम्, ततोऽत्रिमहर्षिदत्तमन्त्रस्योपासनात्पापनिष्कृतिवर्णनम्, ततः कालांतरेण वाल्मीकि-सम्भवाद्वाल्मीकिरिति महर्षिभित्तस्याभिधानकरणम्, तेन वाल्मीकिना कुश-स्थलीं गत्वा शिवमाराध्य स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, वाल्मीकीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. २० २
- २५ शुक्रेश्वरमीशेश्वरगौरीश्वरकामेश्वरचूडामणीश्वरचण्डेश्वरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २१ २
- २६ कालवनस्य सौन्दर्यपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्, कालवनस्यासमन्तात्सर्वदिक्षु स्थितानां पिंगलेशादिदेवतानां माहात्म्यवर्णनम्, कल्पसप्तकमहिमवर्णनम्, पंचेशानीयात्रा-माहात्म्यम्, अक्रूरेश्वरमाहात्म्यम्, ब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, मन्दाकिनीतीर्थ-माहात्म्यवर्णनम्. २१ २
- २७ अंकपादाख्यस्थानमाहात्म्यवर्णने बलरामकृष्णयोजन्मकर्मनिरूपणम्, सांदोपनये गुरुदक्षिणां दातुं प्रवृत्तयोस्तयो रामकृष्णयोः समुद्रस्थं शंखासुरं हत्वा यमलोके गमनम्, तत्र यमस्य पराजयं कृत्वा सांदोपनिपुत्रं गृहीत्वा तयोर्गुरुसमीप आग-मनम्, अवन्त्यामङ्कपादाख्ये लिंगस्थापनम्, मूर्तिपञ्चकमाहात्म्यवर्णनम्. २४ १
- २८ चन्द्रादित्यमाहात्म्यम्, करभेश्वरमाहात्म्यम्, गणेशमाहात्म्यम्, कुसुमेश्वरजयेश्वरयो-माहात्म्यवर्णनम्, शिवद्वारमाहात्म्यवर्णनम्, मार्कण्डेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, ब्रह्मे-श्वरमाहात्म्यम्, ब्रह्मणीकुण्डमाहात्म्यम्, यज्ञवापीमाहात्म्यम्, पशुपतिरुद्रपुर-रूपकुंडकेदारकुंडकरीकुंडजागंघचकतीर्थीदिमाहात्म्यवर्णनम्, सोमवतीलिंगसो-मेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. २६ २

२९ अनरकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन नरकवर्णनं नरकयातनादिकानां च वर्णनम्, नरकप्राप्तिसाधनकथनं च. २९	१
३० अनरकतीर्थं दीपदानमाहात्म्यम्, तत्र पूजाविधिविधानकथनम्, दीपदानेन वीर्यते-जआदिशुद्धिप्राप्त्यादिकथनम्. २९	२
३१ केदारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, जटातीर्थशृंगतीर्थेन्द्रतीर्थचन्द्रेश्वरकुण्डेश्वरगोपतीर्थचि-पितातीर्थानन्देश्वररामेश्वरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रामेण भित्तिदशरथस्य श्राद्धकर्मकरणम्, सौभाग्यतीर्थघृततीर्थयोगेश्वरौदवीशंखावर्तसुषोदकसुधेश्वरकि-पुनतीर्थपत्तनेश्वरदुर्धर्षस्थविर्वाचनायककामोदकादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२	१
३२ शक्रवचनादुर्जनेन केशवाकस्थापनम्, श्रीकृष्णवचसाऽर्जुनेन सूर्यस्तंभनम्, संतु-ष्टेन सूर्येण तस्मै वरप्रदानम्, अर्जुनेन सूर्यस्तुतिकरणम्, सूर्याज्ञया तत्रैव नरा-दित्येतिनाम्ना सूर्यस्य स्थापनं च, नरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. ३४	१
३३ श्रीकृष्णेन सूर्यस्तवनकरणम्, केशवादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. ३६	१
३४ स्कन्दजन्मकथावर्णनम्, तत्र शंकरेण कामज्वलनम्, अभिना शिववीर्यप्राशनम्, गंगायां वीर्यत्यागः, स्नानमागतानां पट्कृतिकानामुदरे तस्य वीर्यस्य प्रवेशः, ततः स्कन्दोत्पत्तिः, शक्तिमदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३६	२
३५ अगस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ३८	२
३६ प्रतिकल्पस्थभिन्नभिन्नलिंगानां नामनिर्देशनपूर्वकं तीर्थवर्णनम्, अन्धकासुरयुद्धसमये शिवस्थापितस्य नरदीपतीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्. ३९	१
३७ ओंकारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, अभयेश्वरालिंगमाहात्म्यम्, अंगारकीचतुर्थीत्रितमाहा-त्म्यवर्णनम्. ४०	२
३८ देवीचंडीकृतं पराभवमसहमानेनान्धकासुरेण शिवस्तुतिकरणवर्णनम्, शिवेन तत्रा-वन्त्यां चामुण्डादीनां मातृणां स्थापनम्, मातृकापूजनविधिवर्णनम्, अन्धकस्य शिवगणत्वप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्. ४२	१

३९ महाकालवनमाहात्म्यवर्णनम्. ४३	१
४० शिवब्रह्मसंवादे कनकशृंगाभिधानपुरीवर्णनम्. ४३	१
४१ कुशस्थलीमाहात्म्यवर्णनम्. ४४	१
४२ अवन्त्यभिधानपुरीमाहात्म्यवर्णनम्. ४४	२
४३ उज्जयिन्यां त्रिपुरासुरेण ब्रह्माणसुद्दिश्य तपश्चरणम्, ब्रह्मणा तस्मै वरप्रदानम्, त्रिपुरासुरपीडितानामिन्द्रादीनां शिवाग्रे गमनम्, शिवेन तेभ्योऽभयदानम्, शिवाज्ञयेन्द्रादिभिरवन्त्यां चामुण्डोपास्तिकरणम्, चामुण्डावचनाच्छिवेन दैत्य-पराजयकरणम्, तत्र त्रिपुरदानवस्य उज्जितत्वादुज्जयिनीति नाम्ना तस्य पुरस्य प्रसिद्धिवर्णनम्, उज्जयिनीमाहात्म्यवर्णनम्. ४५	२
४४ रत्नाभाषाद्रत्नोत्पादनार्थं समुद्रमंथनं कृत्वा ततो निर्गतस्य पोष्यस्य ग्रहणार्थं देवा-सुरयोर्विवादे समुत्पन्ने भगवता मोहिनीरूपमास्थायामृतविभागे क्रियमाणे देवप-क्त्यां कपटेन हितस्य राहोः शिरःछेदकरणम्, तत्र राहुकेतुपीडानिरसनार्थं तीर्थनिर्माणम्, राहुतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, रत्नकुण्डस्नानमाहात्म्यवर्णनम्, पद्मावतीपुरीनामवृत्तान्तवर्णनम्. ४७	१
४५ कुमुदतीपुरीशोभावर्णनम्, कुमुदतीप्रभावमाहात्म्यवर्णनं च. ४७	२
४६ महाकालवनवर्णने नन्दनवनवर्णनम्, कामधेनुवर्णनम्, अमरावतीपुरीनामवृत्तान्त-वर्णनम्. ४८	२
४७ विशालाख्यापुरीमाहात्म्यवर्णनम्. ४९	१
४८ निमेषादारभ्य चतुरशीतिकल्पपर्यन्तं कालप्रमाणनियमवर्णनम्. ५०	१
४९ कपालधारिणः शिवस्य वैकुण्ठे भिक्षार्थं गमनम्, भिक्षादानसमये विष्णोरंगुल्यां शिवेन शूलेन प्रहारं कृते विष्णोरंगुलिताऽसुक्प्रवाहनिर्गमनम्, तस्यैव प्रवाहस्य नदीरूपेण परिणतस्य शिपानाम्ना प्रसिद्धिकथनम्, याज्ञासुरकृष्णयुद्धवर्णनम्, तत्र शिवविष्णवोर्युद्धे मियोक्षप्रेषणम्, शैवस्वरूपवर्णनयोर्मध्ये शैवस्वरूप पराभव-	

- वर्णनम्, तस्य स्थानस्य ज्वरप्रीति नाम्ना प्रसिद्धिवर्णनम्, ज्वरप्रीतिर्यमाहात्म्य-
वर्णनम्. ५१ १
- ५० पापनाशिनोतीर्थवर्णनप्रसङ्गेनाधर्मचारिणो दमनस्य राज्ञो मृगयार्थमरण्ये गमनम्,
निशि वटवृक्षे घोटकं बद्ध्वा तत्रैव राज्ञो निद्राकरणम्, ततो राजमस्तके सर्पपत-
नम्, सर्पदंशनेन पीडितस्याग्निं यमदूतानामागमनम्, ततो यमलोकगतस्य राज्ञो
यमयातनासमये वायसभक्षितस्य तच्छरीरमांसस्य शिप्रायां पतनम्, तेन पुण्येन
दमनस्य शिवलोके गमनम्, यमयमदूतसंवादे शिप्रायाहात्म्यवर्णनम्. ५२ १
- ५१ भिक्षार्थं शिवस्य नागलोके गमनम्, भिक्षालब्ध्यभावात्तत्रस्थैकविंशतिकुण्डस्थस्य
सर्वमृतस्य प्राशनेन भीतैः पन्नगैर्वासुकित्वनम्, सर्वपन्नगैः शिप्रां गत्वा
शिवस्तवनकरणम्, तेन तुष्टेनेन तत्राऽमृतोद्भवानाम्ना कुण्डस्थापनम्, अमृतो-
द्भवामाहात्म्यवर्णनम्. ५३ १
- ५२ हिरण्याक्षपीडितैरिन्द्रादिभिर्ब्रह्मलोकं गत्वा ब्रह्मणे सर्ववृत्तान्तकथनम्, ब्रह्मदेवेन
देवेभ्यो जयधिजययोः शापकारणकथनम्, हिरण्याक्षहिरण्यकशिपवोर्जन्मकर्म-
कथनम्, हिरण्याक्षवधाय वराहावतारवर्णनम्, वराहाङ्गतः शिप्राया उत्पत्ति-
वर्णनम्, शिप्रावनाशोभावर्णनम्, शिप्रायाहात्म्यवर्णनम्. ५४ १
- ५३ महाकालवने सुन्दराख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, पिशाचमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्,
तत्र देवलद्विजस्य कथावर्णनम्. ५५ २
- ५४ नीलगंगायाहात्म्यवर्णनम्. ५७ १
- ५५ रेवाजलनिमग्नं भूमिं दृष्ट्वा तदुद्धारार्थमगस्त्येन विन्ध्ये तपश्चरणम्, तत्तपःप्रस-
न्नाया विन्ध्यवासिन्या उज्जयिन्यां गमनम्, विन्ध्यवासिनीविमलोदरीयमाहा-
त्म्यवर्णनम्. ५७ २
- ५६ मांधातृक्षेत्ररुद्रसरोमाहात्म्यवर्णनम्, क्षातासंगमतीर्थवर्णने सूर्यानुसृत्योर्विवाहा-
नन्तरं यमयमुनयोरुत्पत्तिवर्णनम्, क्षातासंगमतीर्थमाहात्म्यम्. ५८ २

- ५७ गयातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र गयातीर्थप्रशंसायां तुङ्गण्डराक्षसपीडितानां सर्वेषां
देवानां ब्रह्माग्ने गमनम्, ब्रह्मादिभिर्विष्णुलोके गत्वा विष्णुस्तवनकरणम्, विष्ण्व-
नुज्ञया सर्वेषां गयातीर्थं गमनम्. ६० १
- ५८ गयातीर्थं समंत्रकविधानपूर्वकभ्रातृकर्ममाहात्म्यवर्णनम्. ६० २
- ५९ गयाक्षेत्रस्थफलानदीमाहात्म्यवर्णनम्, आदिगयाबुद्बुदगयाविष्णुपदीगयाकोष्ठगदा-
धरवेदिकाऽक्षयवटप्रेतमुक्तिकरीशिलाऽच्छोदादितीर्थेषु ज्ञानदानफलमाहात्म्यम्,
तत्र ऋषिपत्नीनारदसंवादे नारदेनर्षिपञ्चमीव्रतमाहात्म्यवर्णनम्. ६२ १
- ६० पुरुषोत्तममाहात्म्यवर्णने लक्ष्मीनारायणसंवादप्रसंगेन मलमासमाहात्म्यवर्णनम्,
अधिसासे व्रतनियमादिविधिविधानकथनम्, मलिम्बुचमासे ज्ञानदानादिमाहा-
त्म्यवर्णनम्. ६२ २
- ६१ अधिसासे महाकालवनवासमाहात्म्यम्, पुरुषोत्तमपूजाक्रममाहात्म्यम्, जटेश्वरम-
हेश्वरतीर्थज्ञानमाहात्म्यम्, भार्गवरामतीर्थमाहात्म्यम्, कौशिकीनदीमाहात्म्यम्,
अधिसासे ज्ञानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्. ६४ १
- ६२ गोमतीकुण्डमाहात्म्यम्, काशामाहात्म्यम्, गोमतीकुण्डे ज्ञानादिपुण्यफलप्राप्ति-
वर्णनम्. ६४ २
- ६३ कन्धेश्वरस्वर्गतासंगमवरीश्वरवामनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र बलिपीडितैर्वैवर्ह-
लोकं गत्वा सर्वबलिवृत्तनिवेदनम्, ब्रह्मणा विष्णोराधनार्थमुपायकथनम्, तत्र
ब्रह्मदेवेन्द्रादिदेवसंवादप्रसंगेन विष्णुसहस्रनामकथनम्, सहस्रनामफलश्रुतिकथ-
नम्, वामनावतारादिकुण्डस्थापनवृत्तान्तमाहात्म्यवर्णनम्. ६५ १
- ६४ वीरेश्वरकालभैरवतीर्थवर्णनम्, तत्र भैरवाष्टककथनम्. ७० २
- ६५ नागालयतीर्थप्रस्तावे जनमेजयास्तिककथानकम्, नवकुण्डनामनिर्देशपूर्वकमाहा-
त्म्यवर्णनम्, रमासरस्तीर्थमाहात्म्यम्. ७१ २
- ६६ नृसिंहजन्मकथावर्णनपूर्वकं नृसिंहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ७२ २

- ६७ कुटुम्बेश्वरमाहात्म्यवर्णने दक्षमहादेवादितपश्चर्यावर्णनम्. ७२ २
 ६८ देवप्रसागतार्थमाहात्म्यवर्णनम्, आनन्दभैरवतीर्थमाहात्म्यम्, अखण्डेश्वरतीर्थवर्णने
 ब्रह्मदत्तस्य महापापिनोऽपि तत्र मरणाद्ब्रह्मलोकप्राप्तिवर्णनम्, नारदब्रह्मसंवाद-
 प्रसंगेनाखंडसरस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ७३ २
 ६९ कर्कराजतीर्थमाहात्म्यम्, विधूत्रार्चिस्तीर्थवर्णनम्, चातुर्मास्यफलवर्णनम्. ७४ १
 ७० विन्दुसरोरम्यसरस्तीर्थमाहात्म्यम्, तीर्थसंख्यापरिगणनपूर्वकं क्रमेण नामनिर्देशकर-
 णम्, देवयात्रांतर्गुहीसर्वतीर्थयात्रानुक्रमणिकादिकथनम्. ७५ १
 ७१ अत्रन्तीक्षेत्रमाहात्म्यफलश्रुतिवर्णनम्, ग्रन्थोपसंहारवर्णनम्. ७७ १

इत्यावन्त्यखण्डे प्रथममवन्तीक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (५-१) ॥

अथावन्त्यखण्डे द्वितीयमवन्तीक्षेत्रचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यम् ॥ (५-२) ॥

- १ अथ चतुरशीतिलिंगमाहात्म्यप्रस्ताव उमामहेश्वरसंवादारम्भः, तत्र प्रथमप्रगस्त्येश्व-
 रलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन पूर्वैतिहासवर्णनम्, तत्र देवानां सुखप्राप्त्यर्थं
 कुंभयोनिना दैत्यान्हत्वा पश्चात्तापेन हत्यादोषभीतेनेश्वराधनां कृत्वा शिवानुह-
 या स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, तस्यागस्त्येश्वरलिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्. ७९ २
 २ अथ गुहेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मंकणकक्षाधिना तपस्तप्त्वा कस्मिंश्चित्समये
 कराच्छाकरसनिर्गमनेनाश्चर्यं प्राप्य नर्तनकरणम्, तेन सर्वेषां स्थावरजंगमानां
 संजातं नृत्यं दृष्ट्वा देवानां शिवलोके गमनम्, शिवेन तस्य मंकणकस्य शंकरानिरास-
 करणम्, शिवानुया महाकालवने लिंगस्थापनम्, मंकणकर्षेयशक्तिप्राप्तिवर्णनम्,
 गुहेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ८० २
 ३ अथ दुंदेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र दुंदनामकशैवगणस्येन्द्रसभायां गमनम्, तत्र
 नृत्यमानां रंभां दृष्ट्वा काममोहितस्य दुंदस्येन्द्रेण शापप्रदानम्, ततो मानुष्यं

- प्राप्य दुंदेन महाकालवने शिवमाराध्य स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, दुंदेश्वरतीर्थलिं-
 गमाहात्म्यवर्णनम्. ८१ २
 ४ अथ डमरुकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रुरुपुत्रेण वज्रदैत्येन सह युद्धे पराजयं
 प्राप्तानां सेन्द्रादिदेवानां ब्रह्मलोके गमनम्, ब्रह्मणः शरीरतो निर्गतायाः सक-
 न्यकायाः कृत्याया वज्रेण समं युद्धवर्णनम्, वज्रकृतकृत्यापराभववर्णनम्,
 कृत्यादिभिरीश्वराधनाकरणम्, ईश्वरवज्रयोर्युद्धवर्णनम्, ईश्वरप्रेरितडमरुणा
 वज्रनाशकरणम्, ततस्तत्र डमरुकेश्वरेतिलिंगस्थापनम्, डमरुकेश्वरलिंगमाहा-
 त्म्यवर्णनम्. ८२ १
 ५ अधानादिकल्पेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ८३ १
 ६ अथ स्वर्णजालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पार्थत्या सह क्रीडतः शंकरस्य वीर्य-
 प्राप्तेन वह्निना तद्वाहशमनार्थं गंगायामवलोकनकरणम्, ततो वह्नेः काञ्चनना-
 मकप्रथमापत्यस्य दर्शनेन सर्वत्र वादप्रचलनम्, तमनर्थं दृष्ट्वा वह्निना शंकराय
 काञ्चनपुत्रस्य समर्पणम्, शंकराज्ञया काञ्चनस्य महाकालवने गमनम्,
 काञ्चनेन तपस्तप्त्वा ईश्वरवचनात्स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, स्वर्णजालेश्वरलिंग-
 माहात्म्यवर्णनम्. ८४ १
 ७ अथ त्रिविष्टपेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नारदवचनात्महाकालवने त्रिविष्टपै-
 रस्थापनम्, त्रिविष्टपेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ८५ १
 ८ अथ कपालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र महाकालवने पैतामहयज्ञे हस्ते कपालं
 धृत्वा शंकरस्वागमनम्, शंकरस्य कुचेलेषं दृष्ट्वा ब्राह्मणैरपमानकरणम्, ततः
 शिवेन तत्र यज्ञमण्डपे कपालं निधाय गमनम्, तदसहमानैर्ब्राह्मणैर्मण्डपाद्भिः
 कपालप्रक्षेपणम्, ततः सहस्रावधिकपालानां दर्शनम्, तदद्भुतं दृष्ट्वा सविस्मयै-
 र्ब्राह्मणैः शिवस्तवनकरणम्, कपालेश्वरनाम्ना लिंगस्थापनम्, कपालेश्वर-
 लिंगदर्शनेन ब्रह्महत्वादिमहापातकविनाशकमाहात्म्यवर्णनम्. ८६ १

अध्यायाः

विषयाः

५० ५०

- ९ अथ स्वर्गद्वारलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र दक्षयज्ञं दक्षकृतेनापमानेन संकुट्टस्य शिव-
स्याज्ञया वारभद्रादिशैवगणानां विष्ण्वादिदेवैः सह युद्धवर्णनम्, तत्र विष्ण्वादि-
देवानां पराभवः, शैवगणैः स्वर्गद्वारनिर्बन्धनकरणम्, देवैः स्वर्गप्रवेशाभावं
समवलोक्य विष्ण्वाज्ञया शिवाराधनार्थं महाकालवने गमनम्, तत्र स्वर्गद्वारनामक-
लिङ्गस्थापनम्, स्वर्गद्वारलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ८७ १
- १० अथ कर्कोटकेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मानुदत्तशापविनाशार्थं कर्कोटक-
नागेन महाकालवने तपश्चरणम्, तत्तपःप्रसन्नेन शिवेन तस्मै वरप्रदानम्,
शिवलिङ्गस्य स्वनाम्ना स्थापनम्, कर्कोटकेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ८८ १
- ११ अथ सिद्धेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र सिद्धिप्राप्त्यर्थं देवदारुवने तपः कुर्वाण-
विप्रैराकाशवाणीश्रवणान्महाकालवने गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा सिद्धिप्राप्तिदलिङ्ग-
स्थापनम्, सिद्धेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ८८ २
- १२ अथ लोकपालेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र हिरण्यकशिपोः सकाशात्सञ्जातपरा-
भवलोकपालैर्विष्ण्वाज्ञया तपश्चरणाय महाकालवने गमनम्, तपःप्रभावेन दैत्या-
भित्त्वा स्वस्वस्थानं प्रति गमनम्, लोकपालेतिनाम्ना महाकालवने लिङ्गस्थापनम्,
लोकपालेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ८९ १
- १३ अथ कामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र ब्रह्मणा सृष्टिनिर्माणार्थं काममुत्पाद्य तस्य
द्वादशस्थानानि दत्त्वा शिवोपरि कामोद्दिपनार्थं श्रेणम्, शिवेन स्वतपसो
विन्नकारिणः कन्दर्पस्य भस्मकरणम्, पतिनाशं ज्ञात्वा रत्या शोककरणम्,
ततः शिवाज्ञया अनङ्गीभूतस्य कामस्य महाकालवने गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा लिङ्ग-
स्थापनम्, कामेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्! ८९ • २
- १४ अथ कुटुम्बकेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र क्षीराब्धिमन्थनसमये निर्गतं कालकूटं
पीत्वा तदुत्थं दाहमसहमानेन शंकरेण शिप्रायै तस्य कालकूटस्य प्रदानम्,
तद्गृहीत्वा शिप्राया महाकालवने गमनम्, शिप्राया कामेश्वरलिङ्गसमीपस्थलिङ्गोपरि

अध्यायाः

विषयाः

५० ५०

- तस्य कालकूटविषयस्य निक्षेपणम्, कालकूटविषयेपनात्तद्दर्शनार्थमागतानां विप्राणां
मरणप्राप्तिवर्णनम्, शिवेन तत्रागत्य विप्राणां पुनरुज्जीवनकरणम्, शिवेन
तलिङ्गस्य कुटुम्बकेश्वरेति नामकरणम्, कुटुम्बकेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९१ १
- १५ अथेन्द्रगुप्तेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पुण्यभ्रंशादिन्द्रगुप्तस्य स्वर्गतः पतनम्,
पञ्चात्तापेनाक्षयां कीर्तिं सम्पादयितुं हिमवतगे मार्कण्डेयदर्शनं गृहीत्वा तदा-
ज्ञया महाकालवने गत्वा शिवलिङ्गार्चनकरणम्, तेनाक्षयां कीर्तिं लब्ध्वा स्वनाम्ना
लिङ्गस्थापनम्, इन्द्रगुप्तेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९१ २
- १६ अथेशानेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मुंडपुत्रेण तुहुण्डेन जितेदेवैः शिवाज्ञया
महाकालवने गत्वा शिवलिङ्गार्चनकरणम्, ईश्वरेण प्रसन्नेन स्वनाम्ना तस्य लिङ्ग-
स्थेशानेश्वरेति नामकरणम्, ईशानेश्वरस्य देवैः स्तोत्रकरणम्, ईशानेश्वर-
लिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९२ २
- १७ अथाप्सरसेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शक्रसभायां नृत्यमानाया रंभायास्तालादि-
मिर्विकलत्वं प्राप्तं नृत्यं दृष्ट्वा शक्रेण कुधा रंभायै शापदानम्, तया शापनिवृत्त्यर्थं
नारदवचनात्स्वनाम्ना महाकालवने लिङ्गं संस्थाप्य नित्यपूजनेन शिवं सन्तोष्य
तस्माद्वरं लब्ध्वा स्वर्लोकं प्रति गमनम्, अप्सरसेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९३ १
- १८ अथ कलकलेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रोमामहेश्वरविवादप्रसंगे त्रिभुवने कम्पिते
सति तत्र सर्वतः समुत्पन्नेन कलकलेतिशब्देन लिङ्गप्रादुर्भावात्तत्तस्य लिङ्गस्य
कलकलेतिनामकरणम्, कलकलेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९३ २
- १९ अथ नागचण्डेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नागचण्डेन स्थापितस्य लिङ्गस्य दर्श-
नार्थं देवानामागमनम्, तलिङ्गसंपूजने निर्मात्यलंघनादिदोषे प्राप्ते तस्य नागच-
ण्डेश्वरलिङ्गस्य समीपे लिङ्गस्थापनम्, तेन देवानां निर्मात्यलंघनादिदोषाभिवृत्तिः,
नागचण्डेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९४ ३

अनुक्रमविस्म

वन्तीसं-५

- २० अथ प्रतीहारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रममाणयोरुमामहेश्वरयोर्द्वारि स्थितेन प्रतिहारेण नन्दिनाऽज्ञातेन वह्निनाऽन्तःपुरे प्रवेशकरणम्, तेन रुष्टेन शिवेन नन्दिने शापप्रदानम्, तेन शापेन नन्दिना पृथिव्यां महाकालवने गत्वा प्रतिहारे श्वरेति नाम्ना शिवलिङ्गस्थापनम्, तत्प्रसादेन नन्दिनः पुनः शिवलोकं प्रति गमनम्, प्रतिहारे श्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १५ १
- २१ अथ कुक्कुटेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कौशिकाल्यस्य भूपस्य प्राग्जन्मनि नित्यं कुक्कुटभक्षणात्ताम्रचूडदत्तशापेन प्रतिनिशि कुक्कुटत्वप्राप्तिः, तच्छापनाशार्थं महाकालवने पश्चिमोनिविमोचनाख्यलिङ्गपूजनम्, तेन तस्य कुक्कुटत्वप्राप्तिनिवृत्तिः, कुक्कुटेश्वरलिङ्गस्थापनम्, कुक्कुटेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १५ २
- २२ अथ कर्कटेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र धर्ममूर्त्याख्यनृपतिवसिष्ठसंवादप्रसंगेनैश्वर्यप्राप्तिकारणं जिज्ञासमानेन तेन पृष्टेन वसिष्ठेन 'तव प्राग्जन्मनि कृतेन पातकेन कर्कटत्वप्राप्तिः केनचिद्वायसेन कर्कटशरीरं धृत्वा शिवाम् पातितं ततोऽन्तकाले शिवदर्शनप्रभावेनैतस्मिन् जन्मन्यैश्वर्यप्राप्तिः' इति वृत्तान्तकथनम्, कर्कटेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १७ १
- २३ अथ मेघनादेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मग्धाध्यायेन राज्ञा दौर्जन्याद्यक्रियाणां मरणेन भूतले वृष्टयभावदेवानां ब्रह्मलोकं गमनम्, ततो ब्रह्माज्ञया देवानां महाकालवने गमनम्, तत्र देवैर्मेषप्रतिष्ठापितलिङ्गस्तवनम्, तस्य लिङ्गस्य पूजनेन वृष्टिप्राप्तिवर्णनम्, अतस्तस्य मेघस्थापितस्य लिङ्गस्य मेघनादेश्वरेतिनामकरणम्, मेघनादेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १७ २
- २४ अथ महालयेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १८ २
- २५ अथ मुक्तेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र महाकालसमीपस्य मुक्तिर्लिङ्गे त्रयोदशवर्षपर्यंतं नारायणं ध्यायतो मुक्तिनामकविप्रस्याग्रेऽकस्मात्कस्यचिद्व्याधस्यागमनम्, विप्रदर्शनेन लिङ्गदर्शनेन च व्याधस्य दौर्जन्यं गत्वा सौष्टवप्राप्तिवर्णनम्, व्याधेन

- जले स्थित्वा तपश्चरणम्, अष्टाश्वरमंत्रजपेन तस्यं मुक्तिः, तत्स्थाने प्राप्तस्य कस्यचिद्व्याधस्यापि तन्मंत्रश्रवणेन मोक्षवर्णनम्, व्याधेन पुनर्जन्मकथानककथनपूर्वकमात्मनः शापकारणकथनम्, तयोर्व्याध-मुक्तिद्विजयोर्महाकालवने गमनम्, तत्र लिङ्गस्थापनम्, मुक्तेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १९ १
- २६ अथ सोमेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रोहिणीं विनाऽन्यासु चन्द्रस्याप्रीतिं दृष्ट्वा क्रोधेन दक्षेण दत्तस्य शापस्य निवृत्त्यर्थं सोमस्य सत्यलोकं गमनम्, तेन ब्रह्मणा सह वैकुण्ठं गत्वा विष्णोःस्तवकरणम्, विष्णवाज्ञया सोमस्य महाकालवने गमनम्, तत्र लिङ्गस्थापनम्, तेन सोमस्य यक्षमरोगशान्तिवर्णनम्, सोमेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०० २
- २७ अधानरकेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नरकयातनाक्रमवर्णनपुरःसरं निमिना पुण्यबाहुल्येऽपि किञ्चित्पापेन यमलोकगमनम्, पुनरनरकेश्वरदर्शनेन सर्वपापक्षये जाते विमानमारुहेन्द्रलोकं गमनम्, यमयातनोपभोगकारिणां प्राणिनां दुःखेन दुःखितस्य निमेषमकृतं सान्त्वनम्, अनरकेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०२ १
- २८ अथ जटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र वीरधन्वरो राज्ञः कथाकथनपूर्वकं जटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, जटेश्वरलिङ्गस्थापनादिवर्णनम्. ... १०४ १
- २९ अथ रामेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रैकविंशतिवाराभिः शत्रिणां पृथिवीं कृत्वा शत्रुहत्यादोषनिवर्णार्थं नानातीर्थक्षेत्राणि भ्रान्त्वा दोषाभावमदृष्ट्वा नारदोपदेशाज्ज्ञामन्ने रामस्य महाकालवने जटेश्वरसमीपे गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा दोषनाशं दृष्ट्वा स्वनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, रामेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०५ २
- ३० अथ च्यवनेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र च्यवननामकर्षिणा शर्यातिराजकन्यां वृत्वा ततो महाकालवने तपस्तप्त्वा स्वनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, च्यवनेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०६ २

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

- ३१ अथ खण्डेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र प्रियव्रतपुत्रस्य भद्राश्वराजस्य कुम्भयोगि-
वचनान्महाकालवने गमनम्, तत्र खण्डितव्रतपूर्णतयै लिंगस्थापनम्, खण्डेश्व-
रलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०८ १
- ३२ अथ पत्तनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०८ २
- ३३ अथानन्देश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रानमित्रमुतेनानन्देन केनचित्कारणेन महा-
कालवने गत्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, आनन्देश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०९ २
- ३४ अथ कण्ठेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पाण्डवनामकब्राह्मणस्य कन्थानिमित्तकं
तपस्तप्त्वा कन्थानाम्ना लिंगस्थापनम्, कन्ठेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११० १
- ३५ अथेन्द्रेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र ब्रह्मपुत्रस्य कुशध्वजस्य स्वर्गतः पातनात्कुण्डेन
ब्रह्मणा स्वजटामुत्पाद्य भूमौ पातनाद्बृत्रासुरोत्पत्तिस्ततो बृत्रासुरेन्द्रयोर्बुद्ध इन्द्रस्य
पराभवः, बृत्रं जेतुं बृहस्पतेराज्ञया शक्रस्य महाकालवने गमनम्, तपःप्रभावेन
बृत्रासुरं हत्वा तद्वत्यादोषनिवृत्तये तत्र लिंगस्थापनम्, इन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १११ १
- ३६ अथ मार्कण्डेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मार्कण्डेयजन्मकथावर्णनपूर्वकं महाकाल-
वने मार्कण्डेयेन स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, मार्कण्डेयेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११२ १
- ३७ अथ शिवेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र रिपुञ्जयकथानकवर्णनम्, शिवेश्वरमा-
हात्म्यवर्णनम्. ... ११३ १
- ३८ अथ कुसुमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कुसुमक्रीडाविधिरत्वाकुसुमेश्वरेतिनामकर-
णम्, कुसुमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११४ १
- ३९ अथाक्रूरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र भृंगिरितिना निजकूरबुद्धिविनाशाय महा-
कालवने लिंगं स्थापयित्वा तस्य पूजाकरणम्, तेन तस्य क्रूरभावनिवृत्तिः, तस्य
लिंगस्याक्रूरेश्वरनाम्ना प्रसिद्धिः, अक्रूरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११५ १
- ४० अथ कुण्डेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिवपार्वत्योर्वृषारूढयोर्मागे केनचित्भि-
मित्तेन शिवान्तर्धानं दृष्ट्वा पार्वत्या शिवदर्शिनोत्सुक्याऽन्तर्विघ्नकारिणं कुण्डनाम-

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

- कणं प्रति शापदानम्, तेन कुण्डेन शापनिवृत्त्यर्थं महाकालवने स्वनाम्ना लिंग-
स्थापनम्, कुण्डेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११६ १
- ४१ अथ लुम्पेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र सामगब्राह्मणवधात्तत्पुत्रवत्तशापेन कुक्षित्वं
प्राप्तेन लुम्पराजेन नारदोपदेशान्महाकालवने गमनम्, तत्र कुष्ठनाशनाय लिंग-
स्थापनम्, सैकतेश्वरापरनाम्नो लुम्पेश्वरस्य लिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्. ... ११७ १
- ४२ अथ गङ्गेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिवजटाजूटतो भूम्यां गङ्गाप्रपातेन शिप्रा-
तटे गङ्गेश्वरेतिनाम्ना भगीरथस्थापितलिंगमाहात्म्यम्, गङ्गेश्वरपूजनादिविधिमा-
हात्म्यवर्णनम्. ... ११७ २
- ४३ अथांगारकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिवगात्रादंगारकपुत्रोत्पत्तिवर्णनम्, अ-
ङ्गारकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११८ २
- ४४ अथोत्तेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र नवग्रहपीडितानामित्रादीनां शिवादेशाच्छि-
प्रायां गमनम्, उत्तरमेघकृतं शिवलिंगस्थापनम्, उत्तेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ११९ २
- ४५ अथ त्रिलोचनेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १२१ १
- ४६ अथ वीरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १२४ १
- ४७ अथ नूपुरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १२७ २
- ४८ अथाभयेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १२८ २
- ४९ अथ पृथुकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १२९ १
- ५० अथ स्थावरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १३० १
- ५१ अथ शूलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र देव्याऽधकासुरस्य शूलेन नाशः विधाय
शूलनाम्ना लिंगस्थापनम्, शूलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... १३१ १
- ५२ अथोकारेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिववक्त्राभिर्गतेनोकारेण शिववक्त्राभ्या-
पितस्योकारेश्वरलिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्. ... १३२ १

अनुक्रमिका.

अवन्तीर्त-५

- ५३ अथ विश्वेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र विदूरथस्य राज्ञो ब्रह्मवधजनितदोषेण वृष्ट-
द्वादशजन्मानि गृहीत्वा त्रयोदशे चण्डालत्वं प्राप्य शिवसंनिधौ मृतत्वाद्विश्वेश-
नाम्ना पुनराजन्ते समुत्पत्तिवर्णनम्, पूर्वजन्मानि संस्मृत्य महाकालवने तेन
लिङ्गस्थापनम्, विश्वेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १३२ २
- ५४ अथ कंठेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कस्यचिच्छत्रुभिः पराजितस्य राज्ञो वसि-
ष्ठाश्रमे गमनम्, तस्य वचनान्महाकालवने गत्वा राज्ञा लिङ्गस्थापनपूर्वकं पूजा-
करणम्, तेन निष्कंटकराज्यप्राप्तिरतः कंठेश्वरनाम्ना तस्य लिङ्गस्य प्राप्तिः,
कंठेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १३३ २
- ५५ अथ सिंहेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिवप्राप्त्यर्थं गौर्या तपसि क्रियमाणे ब्रह्मण
आगमनम्, ब्रह्मवचनात्कुट्टाया देव्या मुखतः सिंहस्योत्पत्तिस्तत्प्राप्त्यर्थं देव्याः
स्तनाभ्यां दुग्धस्राववर्णनम्, पार्वत्याज्ञया सिंहस्य महाकालवने गमनम्, तस्य
गौरीवाहनत्वप्राप्तिवर्णनम्, तेन सिंहेन स्वनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, सिंहेश्वरलिङ्ग-
माहात्म्यवर्णनम्. ... १३५ १
- ५६ अथ रेवतेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र सूर्यपुत्रेण रेवंतेन देवाजित्वा कैलासे गमनम्,
शिववचनेन महाकालवनमागत्य तत्र स्वनाम्ना शिवलिङ्गस्थापनम्, रेवतेश्वरलिङ्ग-
माहात्म्यवर्णनम्. ... १३५ २
- ५७ अथ घण्टेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शैवगणेन घंटेन शिवं त्यक्त्वा स्वगायन-
कौशलं दर्शयितुं ब्रह्मलोके गमनम्, नारदेन तत्र गतं तं दृष्ट्वा शिवाय कथनम्,
तेन घण्टेन शिवेन घंटाख्यगणाय शापदानम्, तच्छापनिवृत्त्यै नारदादेशान्महा-
कालवनं गत्वा शिवलिङ्गस्थापनम्, घण्टेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १३६ २
- ५८ अथ प्रयागेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र प्रियव्रतनारदसंवादे नारदस्य सावित्र्या
दर्शनम्, सावित्रीदर्शनेन नारदस्य वेदनाशः, तद्दृष्ट्वाऽऽश्रयेण पृथ्वा सावित्र्या
सर्ववृत्तकथनम्, सावित्रीवचनाम्नारदस्य प्रयागगमने निष्ठाप्रापणम्, प्रियव्रतेन

- समं नारदस्यावन्तीत्यप्रयागे गमनम्, शत्रु गत्वा लिङ्गस्य स्थापनं पूजनं च,
प्रयागेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १३७ २
- ५९ अथ सिद्धेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्राश्वशिरसो राज्ञो जैगीषव्यकपिलमहामुन्यो-
र्दर्शनम्, ताभ्यां दर्शितया मायया भगवत्स्वरूपं दृष्ट्वा आश्रयेण शरगगमनम्,
तयोरारब्ध्या तेन राज्ञा महाकालवने गत्वा सिद्धिप्राप्त्यर्थं लिङ्गपूजनम्, सिद्धेश्वर-
लिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १३८ २
- ६० अथ मत्तेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र सुगतिविप्रपुत्रेण मत्तेश्वरेण लिङ्गस्य स्थापनं
पूजनं च, मत्तेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १३९ २
- ६१ अथ सौभाग्येश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्राश्ववाहननृपभार्यया सुमत्या पति-
त्रियोगादतिदुःखितया निजपतिप्राप्त्यर्थं सप्तपञ्चाङ्गलिङ्गपूजनम्, तत्प्रसादात्तस्याः
पत्युरागमनेन सौभाग्यप्राप्तिः, सौभाग्येश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १४० २
- ६२ अथ रूपेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पद्मराजस्य कण्वाश्रमे गमनम्, तत्र तेन
कण्वमदृष्ट्वा तत्कन्यायः दर्शनम्, काममोहितेन तेन तया सह व्यभिचरणम्,
तत्कण्वेन ज्ञानचक्षुषा दृष्ट्वा तयोः कुरुपभवनरूपशापप्रदानम्, ततः कण्वा-
ज्ञया तयोर्महाकालवने गमनम्, तत्र लिङ्गपूजनेन सुस्वरूपप्राप्तिवर्णनम्, रूपेश्वर-
लिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १४२ १
- ६३ अथ धनुःसाहस्रेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र विदूरथराजस्य कन्यायाः कुसुंभ-
दैत्येन हरणम्, ततो विदूरथपुत्राभ्यां साकं तस्य दैत्यस्य युद्धम्, तत्र राज्ञा
विदूरथेन स्वपुत्रयोः पराभवं बन्धनत्वप्राप्तिं च ज्ञात्वा तत्पराजयार्थमुपयुक्त्या
महाकालवनं गत्वा लिङ्गपूजनम्, तेन पूजनप्रभावेण तस्य धनुःसाहस्र-
तुल्यधनुष्यप्राप्तिः, तेन धनुःसाहायेन दैत्यस्य पराभवः, तस्य राज्ञः
पुत्रकन्यादिसहितस्य सुखप्राप्तिपूर्वकमन्ते मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, धनुःसाहस्रेश्वरलिङ्ग-
माहात्म्यवर्णनम्. १४३ १

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

अध्यायाः

विषयाः

पं० पृ०

अनुक्रमणिका

अवन्तीसं ०५

- ६४ अथ पशुपतीश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पशुपालराजेन लिङ्गस्य स्थापनम्, तस्य पूजने च, पशुपतीश्वरलिङ्गस्य माहात्म्यवर्णनम्. ... १४४ १
- ६५ अथ ब्रह्मेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पुलोमदैत्येन स्वसैन्येन सह विष्णुं जेतुं क्षीरावधौ गमनम्, तद्दृष्ट्वा ब्रह्मणो दैत्यजयार्थं महाकालवने गमनम्, तत्र तप-
स्तप्त्वा प्रसन्नेन शिवेन दैत्यपराजयकरणवर्णनम्, ब्रह्मणा स्वनाम्ना लिङ्गस्थापनम्,
ब्रह्मेश्वरलिङ्गस्य माहात्म्यवर्णनम्.... १४५ १
- ६६ अथ जल्पेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र जल्पनामकेन राज्ञा पञ्चपुत्रान्नाम्ये
भंस्थाप्य वने गमनम्, ततः परस्परबन्धुविरोधेन मृतान्पञ्चपुत्राञ्ज्ञात्वा तद्वियोगेन
दुःखितस्य जल्पस्य राज्ञो वसिष्ठाज्ञया महाकालवने गमनम्, तत्र स्वनाम्ना लिङ्ग-
स्थापनम्, जल्पेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... १४६ १
- ६७ अथ केदारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र हिमपीडितानां सप्तह्यकानां देवानां कैलासे
गमनम्, तत्र शिवं ध्यात्वा तद्दशशतकेदारेश्वरे गमनम्, तत्पुण्यप्रभावेन हिम-
पीडानिवृत्तिवर्णनम्, केदारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १४७ १
- ६८ अथ पिशाचेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, सोमनामकस्य शूद्रस्य दुराचारत्वादिपिशाच-
त्वप्राप्तिवर्णनम्, तत्र पिशाचस्य शाकटायनस्य ब्राह्मणस्य च संवादवर्णनम्,
शाकटायनवचनादिपिशाचत्वतो मुक्तिहेतोर्महाकालवने गमनम्, तत्र लिङ्गं संपूज्य
तस्य पिशाचस्य मोक्षप्राप्तिः, पिशाचेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १४८ २
- ६९ अथ सङ्क्रमेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र पत्नीवचनान्मुवाहुना प्राग्जन्मकथानक-
कथनम्, ततः सङ्क्रमेश्वरकृपया राज्यमुपभुज्यान्वे मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, संगमेश्वर-
लिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १४९ २
- ७० अथ दुर्धर्षेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, दुर्धर्षनाम्नो राज्ञो मृगयार्थं वने गमनम्, तत्र
कल्गालयस्पर्शः कन्यां दृष्ट्वा तया मोहितेन तत्र वासकरणम्, राज्यस्य नाशे तत्त्वा-

- स्य महाकालवने शिवपूजनेन तस्य राज्यप्राप्तिः सर्वसुखोपभोगानन्तरमन्ते मोक्ष-
प्राप्तिश्च, दुर्धर्षेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १५१ १
- ७१ अथ प्रयोगेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शंतनुना वृताया गंगाया अष्टपुत्रप्राप्तिव-
र्णनम्, गंगाया मनुष्ययोनिनो मुक्तिप्राप्त्यर्थं नारदवचनात्प्रयोगेश्वरे गमनम्,
लिङ्गपूजनेन पापाग्निवृत्तिः, प्रयोगेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १५२ २
- ७२ अथ चन्द्रादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शंभवेन पराभूतान्देवान्दृष्ट्वा चन्द्रसूर्य-
योर्वैकुण्ठे गमनम्, विष्णुवाङ्मया तयोर्महाकालवने गत्वा शिवपूजने कृते शिवलिङ्गतो
ज्योतिर्निर्गत्य तेन ज्योतिषा शंभरस्य पराजयकरणवर्णनम्, चन्द्रादित्येश्वरलिङ्गमा-
हात्म्यवर्णनम्. १५४ १
- ७३ अथ करमेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, मृगयां कर्तुं गतस्य राज्ञो वीरकेतोः करभस्या-
नुधावनम्, महारण्ये करभस्यान्तर्धानम्, ततः कस्यचिद्वेषरनुज्ञया महाकाल-
वने करभेश्वरपूजनेन कैलासपदप्राप्तिवर्णनम्, करभेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १५५ २
- ७४ अथ राजस्थलेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र ब्रह्मणा सृष्टिं विधाय अराजकां दृष्ट्वा
रिपुंजयाय राजदानम्, तेन रिपुंजयेन राज्ञा पुत्रवत्प्रजापालनं कुर्वता देवदत्ता-
तिवृष्ट्यनावृष्ट्यादिशासं निराकर्तुं महाकालवने गत्वा शिवं संपूज्य तत्कृपया
प्रजातां सुखप्राप्तिवर्णनम्, राजस्थलेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्... १५७ १
- ७५ अथ वडलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मणिभद्रपुत्रेण वडलसंज्ञकेन भार्यया साकं
क्रीडितुं वने गमनम्, तत्र क्रोडान्वरक्षिभूमी राक्षसैः समं वडलस्य युद्धम्,
तत्र राक्षसपराजयः, तन स्वपुत्रस्य कर्मणा क्रुद्धेन मणिभद्रेण यक्षेण स्वपुत्राय
वडलाय शापदानम्, शापनिवृत्त्यर्थं वडलस्य महाकालवने गमनम्, शिवपूज-
नेन तस्य मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, वडलेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १५८ १
- ७६ अथारुणेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कश्यपसंभूतस्य त्रिन्तासुतस्यारुणस्य नारदो-
पदेशान्महाकालवने गत्वा शिवपूजनेन सूर्यसारथित्वप्राप्तिवर्णनम्, अरुणेश्वरलि-
ङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १५९ २

- ७७ अथ पुष्पदन्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र शिनिनामकद्विजेन पुत्रप्राप्त्यर्थमीश्वरस्याराधने कृते सति तत्प्रसादेन तस्य पुष्पदन्तनामकपुत्रप्राप्तिवर्णनम्, पुष्पदन्तेन महाकालवने शिवलिंगस्थापनम्, पुष्पदन्तेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. १६० ३
- ७८ चित्रसेननृपतेर्विरक्त्याः कन्यकाया वचनादविमुक्तक्षेत्र आगमनम्, तत्र शिवलिंगपूजनं तस्य मुक्तिप्राप्तिवर्णनम्, अविमुक्तेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्... १६२ १
- ७९ अथ हनुमत्केश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र हनुमद्गाललीलावर्णनपुरःसरं लिंगपूजनेन हनुमतो बलप्राप्तिवर्णनम्, रावणवधानंतरं रामराज्याभिषेकोत्तरं रामप्रस्तुतहनुमद्वर्णने केनचिद्द्विजेन हनुमतोऽधिष्ठेये कृते हनुमता महाकालवने गत्वा शिवपूजनम्, हनुमत्केश्वरलिंगमाहात्म्यम्. १६३ २
- ८० अथ स्वप्नेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कल्माषपादकथावर्णनपूर्वकं दुःस्वप्ननाशकस्वप्नेश्वराख्यानवर्णनम्, स्वप्नेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. १६४ २
- ८१ अथ पिंगलेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र चतुर्दिक्स्थितानां चतुर्लिंगानां वर्णनम्, तत्र पिंगलानामन्या पिंगलकन्यकया पितृमानुहीनया प्राग्जन्मदुष्कृतस्मरणं कृत्वा धर्मानुज्ञया महाकालवने गमनम्, तत्र गत्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, पिंगलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १६६ १
- ८२ अथ कायावरोहणेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र दक्षयज्ञविध्वंसनसमये वीरभद्रभद्रकाल्यादिभिः पराजितानां दक्षादीनां महाकालवने गमनम्, तत्र लिंगपूजनेन सर्वेषां कायावरोहणात्कायावरोहणेश्वरेतिनामस्थापनम्, कायावरोहणेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. १६८ १
- ८३ अथ बिल्वेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कपिलेन शिवमाराध्यावध्यत्वसंपादनमशयत्वसंपादनं च, तथा बिल्वेन नृपेण विष्णुमाराध्य “कपिलो मां प्रति ‘त्वत्तोऽहं विभेमि’ इति यथा वदेत्तथा कुरु” इत्यादिवरप्रार्थनाकरणम्, तस्मै ‘तथास्तु’ इत्युक्त्वा विष्णुना वरप्रदानम्, स्वदत्तं वरं सत्यं कर्तुं विष्णुना कपिलस्य प्रार्थ-

- नाकरणम्, स्ववाक्यं तिरस्कुर्वता कपिलेन समं कृष्णस्य युद्धवर्णनम्, तत्र कृष्णपराजयः, ततो बिल्वनृपेण शक्रवचनाद्विल्वेश्वरमाराध्य कपिलमुखेन ‘गहं त्वत्तो विभेमि’ इति भाषाबन्धकरणम्, बिल्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.... १६९ २
- ८४ अथोत्तरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र परीक्षिन्नामकस्यायोध्याधिपतेर्मृगयार्थमरण्ये गमनम्, तत्र कयाचित्कन्यया समं प्रश्नोत्तरगद्यबन्धेन संभाषणम्, तां गृहीत्वा विहरति राजनि तथा कन्यया वापीं प्रविश्य पाताले गमनम्, परीक्षिता शोककरणम्, परीक्षिताया प्रधानादिभिर्दुर्गुरवधकरणम्, तत्र एकेन वृद्धदुर्गुरेण निजपूर्वजन्मकथानककथनपूर्वकं गालवशापेन दुर्गुरत्वप्राप्तिकथनम्, दुर्गुरेण कन्यास्मरणे कृते सति स्मरणोत्तरमागतायाः कन्यायास्तस्मै परीक्षिते समर्पणम्, उत्तरेश्वरपूजनेन दुर्गुरस्य गालवदत्तशापनिवृत्तिः, उत्तरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्, इत्थमवन्तीक्षेत्रस्थितचतुरशीतिलिंगमाहात्म्यकथाफलश्रुतिवर्णनम्, आवन्त्यखण्डस्थितचतुरशीतिलिंगमाहात्म्योपसंहारवर्णनम्. १७१ १
- इत्यावन्त्यखण्डे द्वितीयं चतुरशीतिलिङ्गमाहात्म्यम् ॥ (५-२) ॥

अथावन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डम् ॥ (५-३) ॥

- १ मङ्गलाचरणम्, रेवावर्णनम्, सूतशौनकसंवादप्रसङ्गेन पुराणधर्मशास्त्रात्मविधानां मुख्यत्ववर्णनम्, अष्टादशमहापुराणोपपुराणानां संख्यावर्णनं नामनिर्देशश्च, पुराणश्रवणफलवर्णनम्. २७६ १
- २ जनेमेजयवेशपायनसंवादप्रसङ्गेन वनवाससमये यात्रार्थं गतानां पाण्डवानां विन्ध्यपर्वतं प्रति गमनम्, तत्र विन्ध्यारण्यस्थस्य मार्कण्डेयपदेशनम्, स्वातिष्यकारिणं मार्कण्डेयं प्रति धर्मराजस्य तीर्थक्षेत्रादिमाहात्म्यसंगन्धिप्रश्नवर्णनम्, मार्कण्डेयेन गङ्गादिसर्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, रेवामाहात्म्यस्य ततोऽप्यधिकत्ववर्णनम्. १७७ १

- ३ मार्कण्डेयेन निजवृत्तान्तवर्णने प्रलयकालीनस्थितिवर्णनम्, सलिले भ्रमतो मार्कण्डेयस्याग्ने नौकां गृहीत्वा कस्याश्चिदबलाया आगमनम्, मनुना सह मार्कण्डेयस्य नावि समारोहणम्, मार्कण्डेयेन भगवत्स्तुतिवर्णनम्. १७८ १
- ४ मार्कण्डेयस्य त्रिकूटशिखरस्थमहादेवदर्शनम्, अबलावृत्तान्तवर्णने नर्मदोत्पत्तिकथनम्, शंकरप्रसादाभर्मदाया अक्षय्यत्वस्य वर्णनम्, नर्मदापञ्चदशनामवर्णनम्. १७९ १
- ५ युधिष्ठिरमार्कण्डेयसंवादप्रसङ्गेन सप्तकल्पवर्णनम्, सप्तकल्पपर्यन्तं नर्मदाया आस्थानम्, ततो मार्कण्डेयं प्रति युधिष्ठिरेण नर्मदामाहात्म्यजिज्ञासया प्रभ्रवर्णनम्, मार्कण्डेयेन नर्मदामाहात्म्यकथनम्, तत्र प्रथमं नर्मदानामनिरुक्तिवर्णनम्. १८० १
- ६ मायूरकल्पे मयूररूपस्य महादेवस्य नर्मदायाश्च संवादपूर्वकं नर्मदया स्वस्या अक्षय्यत्वादिवर्णनम्, त्रिकूटस्य शिखरद्वन्द्वतो नर्मदागंगयोरुत्पत्तिवर्णनम्. त्रिकूटस्य भूमीभूततृतीयशिखरतः सप्तकुलपर्वतानामुत्पत्तिवर्णनम्, नर्मदायाः सहेतुकनाममाहात्म्यवर्णनम्. १८१ १
- ७ कूर्मकल्पसमये नद्यादिपर्वतसमुद्भववर्णनम्. १८२ १
- ८ कल्पकाले कस्यचिद्वक्त्य मार्कण्डेयेन दर्शनम्, कस्त्वमिति मार्कण्डेयपृष्टेन वक्त्रेण जगत्स्थितिरक्षाप्रलयादिकर्ताहमित्याहुत्तरप्रदानवर्णनम्, मार्कण्डेयस्य किञ्चिच्छब्दभ्रवणम्, दशदिक्षु स्थितायाः कन्याया दर्शनम्, ततो महाशिवलिंगदर्शनम्, शिवलिंगार्चनकारिण्याः कन्याया दर्शनम्, तथा स्वस्या नर्मदानामकथनम्, इत्थं वक्तृकल्पसमुद्भववर्णनम्. १८२ २
- ९ कल्पसमये शयानं भगवन्तं दृष्ट्वा तथा काञ्चित्कन्याकां दृष्ट्वा शंकरं च समालोक्य मार्कण्डेयेनेश्वरस्तुतिकरणम्, शंकरनर्मदासंवादवर्णनम्, नर्मदोत्पत्तिज्ञानफलादिकथनम्. १८३ २
- १० सर्वकल्पेषु नर्मदायाः स्थितिवर्णनम्, नर्मदाज्ञानफलभुक्तिः. १८५ १

- ११ नर्मदातीरे वेदाध्ययनपठनफलम्, नर्मदायां ज्ञानदानजपहोमहवनदिफलम्, नर्मदादर्शनपुण्यफलम्, नर्मदासहवासेन सर्वसिद्ध्यादिमनोरथप्राप्तिफलकथनम्, नर्मदातीरे भस्मलेपनाद्याहिकर्मफलकथनम्, नर्मदायाः सर्वतोऽप्यधिकत्वरूपमाहात्म्यवर्णनम्. १८६ २
- १२ नर्मदातीरे संप्राप्तैर्कथिभिर्नर्मदास्तोत्रकरणम्. १८८ २
- १३ एकविंशतिसंख्याकानां कल्पानां यथाक्रमेण नामनिर्देशपूर्वकं वर्णनम्, तेषु कल्पेषु नर्मदास्थानवर्णनम्. १८९ १
- १४ कालरात्रिकृतस्तुष्टिसंहारसंभववर्णनम्. १९० १
- १५ संवत्समये वातोष्णशीतादीनां प्रकोपनपूर्वकस्तुष्टिसंहारवर्णनम्. १९१ २
- १६ कालरात्रिस्ताह्येन शिवेन कृताजगन्नाशाभ्रभानां देवानां ब्रह्मणा समाश्वासनम्, ब्रह्मणा कायवर्णनम्, ब्रह्मणा शिवस्तुतिकरणवर्णनम्. १९२ १
- १७ संवत्काले द्वादशादित्यप्रतपनवर्णनम्, पञ्चमहाभूतप्रकोपवर्णनम्, जगत्संहरणवर्णनम्. १९३ १
- १८ चतुर्दशीनामेकीभवमम्, गजशृङ्गापरिमितधारासंपातवृष्टिवर्णनम्, चतुर्दशभुवनानां सलिलमध्य एकत्राऽऽवासवर्णनम्, मार्कण्डेयेन भयाङ्कगवत्स्तवनकरणवर्णनम्. १९३ २
- १९ भगवत्स्तवनेन मार्कण्डेयं प्रति कथाचिद्गौरूपधारिण्या नर्मदयाऽभिवचनदानम्, मार्कण्डेयकृता नर्मदास्तुतिः, श्रीधाराहकल्पवृत्तांतवर्णनम्. १९४ १
- २० प्रजासंहारचिह्नलक्षणवर्णनम्, प्रलयकाल एकाकिना मार्कण्डेयेन भिया शेषशायिनः स्तवकरणम्, तदा कस्याश्चिदेव्या दर्शनम्, ततो मार्कण्डेयोपदेशकारिण्या पृथ्व्या देव्या अन्तर्धानम्. १९५ २
- २१ नर्मदातीरस्थतीर्थमाहात्म्यवर्णनोपक्रमे प्रथमतः कपिलासरित्संभववर्णनम्. १९७ १
- २२ गंगादिषोडशनदीनां पत्नीत्वेन प्राप्तयेऽग्निनेश्वरमुद्दिश्य तपःकरणम्, तेन तपसा संतुष्टेन शंकरेणामये वरप्रदानम्, विशल्यासंभववर्णनम्. १९८ २

२३ कपिलाविशल्यानयोः संगमे ज्ञानदानफलमाहात्म्यवर्णनम्.	१९९	२
२४ करानर्मदासंगममाहात्म्यवर्णनम्.	२००	१
२५ नीलगंगायाः संगममाहात्म्यवर्णनम्.	२००	१
२६ जालेश्वरोत्पत्तिकथनमाहात्म्यवर्णने बाणासुराणसुरपीडितेषु सेन्द्रादिदेवेषु ब्रह्माणं विष्णुं प्रति च शरणगमनम्, ततश्च सत्रहणा विष्णुना सार्धं सर्वेषां देवानां कैलास आगमनम्, तत्र सर्वदेवैर्वर्षिभिर्महेश्वरस्तवनम्, शिवाज्ञया नारदस्य बाणासुर-समीप आगमनम्, बाणासुरवचनाभारदस्य बाणांतःपुरे बाणद्वारान्द्रुकामस्य प्रवेशः, बाणक्षिया पृष्टेन नारदेन तां प्रति मधुकृतीयाव्रतज्ञानदानादिकल-माहात्म्यकथनम्.	२००	१
२७ राज्ञानारदसंवादप्रसंगेन त्रिपुरक्षोभवर्णनम्.	२०३	२
२८ नर्मदातट उमया सार्धं क्रीडमानस्य शिवस्याग्रे नारदगमनम्, कृतकार्यस्य नारदस्य शिवेन सत्कारकरणम्, त्रिपुरवधार्थं शिवेन मन्त्रपूर्वकशरप्रेरणम्, शंकरप्रेरित-पत्रिणा सर्वेश्वरणां भस्मीकरणम्, मस्तके शिवलिंगं धृत्वा बाणेन शिवस्तुतिकर-णम्, ईश्वरेण बाणासुराय वरप्रदानम्, ज्वालेश्वरतीर्थस्य ज्वालानामकनषाञ्च उत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्, अमरेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२०३	२
२९ युधिष्ठिरमार्कण्डेयसंवादप्रसंगेन कावेरीसंगमज्ञानदानफलमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र का-वेरीसंगमे ज्ञानं कर्तुं कुबेरस्य चान्द्रायणादितीक्ष्णतरतपोनियमान्दृष्ट्वा परमेश्वर-स्यागमनम्, कुबेरेश्वरस्तवनम्, तुष्टेनेशेन तत्तीर्थज्ञानमाहात्म्यकथनम्.	२०६	२
३० अथ दारुतीर्थमाहात्म्यम्.	२०७	२
३१ ब्रह्मावर्ततीर्थमाहात्म्यम्.	२०७	२
३२ पत्रेश्वरमाहात्म्यम्, शकेश्वरमाहात्म्यम्.	२०८	१
३३ अभितीर्थमाहात्म्यम्, तत्र पूर्वकालिकस्य दुर्योधनाख्यस्य कस्यचिद्वाङ्मनः कन्यां सुदर्शनानाम्नी याचितुमागतस्य द्विजरूपधारिणो बह्वरसवर्णत्वाद्वाङ्मनः दुर्योधनेन		

निषेधकरणम्, ततो दुःखितस्याग्रेदर्शनम्, यज्ञं चिकीर्षोर्दुर्योधनस्य राज्ञो यज्ञ-कुण्डे बह्वपभावं दृष्ट्वा सविस्मयीभवन्तम्, तत्कारणं ज्ञात्वा अभिना समं स्वसुताया विवाहकरणम्.	२०८	२
३४ केनचिद्वाङ्मनेन सूर्योपासनां कृत्वा नर्मदातीरे शिवलिंगस्थापनवर्णनम्, रवितीर्थे ज्ञानदानमाहात्म्यम्.	२०९	२
३५ मन्दोदरीरावणविवाहवर्णनपूर्वकं तयोर्विमानेन क्रीडाविहारवर्णनम्, रावणस्य पुत्रेण मेघनादेन शिवाराधनां कृत्वा स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, मेघनादतीर्थे ज्ञान-दानमाहात्म्यम्.	२१०	१
३६ दारुकाख्येन शक्रमित्रेण शिवप्रसादेन तल्लिंगस्थापनम्, दारुदीर्थे ज्ञानादिमाहा-त्म्यवर्णनम्.	२१०	२
३७ देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२११	१
३८ दारुवने पार्वत्या सह विमानेन शंकरस्यागमनम्, शंकरपार्वतीसंवादपूर्वकं दारुव-नमाहात्म्यवर्णनं नर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनं च.	२११	२
३९ कुण्डात्समुत्थितायाः कपिलाया ब्रह्मादेवेन स्तुतिकरणम्, ब्रह्माज्ञया कपिलायाः स्वर्गतो मृत्युलोकं प्रत्यागमनम्, कपिलायाः प्रत्यङ्गे भिन्नभिन्नदेवतास्थापनवर्ण-नम्, कपिलातीर्थे ज्ञानादिमाहात्म्यवर्णनम्.	२१३	१
४० करंजनामकेन दनोः पुत्रेण ईश्वराधनां कृत्वा तत्प्रसादेन स्वनाम्ना शिवलिंगस्थाप-नम्, करंजेश्वरतीर्थे ज्ञानमाहात्म्यम्.	२१४	१
४१ विम्वसः पुत्रेण कुण्डलेन स्थापितस्य कुण्डलेश्वरतीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्.	२१४	२
४२ बाह्वल्क्यकृततपश्चरणवर्णनम्, भ्रातरमन्वेपन्त्या याज्ञवल्क्यभगिन्यास्तत्रागमनम्, याज्ञवल्क्यस्य स्वप्ने वसन्तः शुक्लिनःसरणम्, प्रातर्वस्त्रमितस्ततोऽन्वेषयमाणस्य बाह्वल्क्यस्य समीपे तद्भगिन्या आगमनम्, भगिनीप्रश्नवचनात्सर्ववृत्तान्तकथ-नम्, मृतभर्तृकया याज्ञवल्क्यभगिन्या तद्वस्त्रसंलग्नैःसंपर्कवशाद्भूभारणे		

जाते सति लज्जयाऽश्रुवृक्षमूले गत्वा तद्भर्त्तागवर्णनम्, पिप्पलमूले वर्धितेन पिप्पलादनामकबालमुनिना नारदेनोक्तां स्वस्य शनैश्चरप्रहृतां पीडां दृष्ट्वाऽऽकाशपथा गच्छतः शनैश्चरस्य निजदृष्टिप्रक्षेपमात्रेणाधःपातनम्, बालकस्याषोडशा- द्वर्षाच्छनैश्चरपीडा न भविष्यतीति निर्बन्धकथनम्, आग्नेयीधारणयाऽग्निं समु- त्थाप्य पिप्पलादस्य कृत्यानिर्माणम्, पितुर्याज्ञवल्क्यस्योपरि कृत्यायाः प्रेरणम्, कृत्याभीतेन याज्ञवल्क्येन स्वस्य परित्राणार्थं ब्रह्मवैकुण्ठादिलोकेषु गमनम्, शंकरेण तस्याः कृत्याया योगीश्वरीति नामकरणम्, पिप्पलादस्य तपश्चरणवर्णनम्, शिवप्रसादेन पिप्पलादेन स्वनाम्ना पिप्पलादेश्वरेति लिंगस्थापनम्, तन्माहात्म्य- वर्णनम्. २१५ १	
४३ विमलेदवरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २१६ २	
४४ शूलभेदप्रशंसावर्णनम्. २१७ १	
४५ शूलभेदतीर्थोत्पत्तिवर्णनेऽधकासुरवरप्रदानवृत्तान्तवर्णनम्. २१८ १	
४६ शूलभेदतीर्थोत्पत्तिवर्णनेऽधकासुरेण देवाजित्वा शचीहरणवर्णनम्. २१९ १	
४७ देवानां ब्रह्मलोके गमनम्, देवैर्ब्रह्मणःस्तुतिं कृत्वा स्वागमनकारणकथनम्, ब्रह्मदेवेन सह देवानां विष्णुलोके गमनम्, ब्रह्मादिदेवैर्विष्णुस्तुतिकरणम्, विष्णुना देवान्प्रस्थभयवचनदानम्. २१९ २	
४८ उत्तानपादशंकरसंवादे अंधकविष्णवोर्द्वन्द्ववर्णनम्, तत्र परस्परं परस्परोपर्यस्पर- प्रणम्, युद्धं कर्तुं समसमर्थस्यान्धकस्य भगवता सामकरणम्, अन्धकेन भगवत्स्तुतिक- रणम्, विष्णोराज्ञया शंकरेण समं युद्धं कर्तुं गतेनान्धकेन कैलासपर्वतस्य कम्प- नम्, कोपाविष्टेन शिवेन साकमन्धकस्य महद्युद्धम्, शंकरप्रार्थिताया दुर्गायास्त- त्रागमनम्, दुर्गासाहाय्येनान्धकस्य पराभवकरणम्, अंधकेन शिवस्तुतिकरणम्, शंकरेणांधकस्य स्वसाम्पकरणवर्णनम्. २२० १	

४९ अंधकासुरं हत्वोभया सार्धं शंकरस्य कैलासे गमनम्, कैलासे प्राप्तौदेवैः शंकरस्तुति- करणम्, ततोऽधकासुरयुद्धस्थाने शूलभेदतीर्थस्थापनम्, शूलभेदतीर्थमाहात्म्यव- र्णनम्. २२२ १	
५० पात्रापात्रपरीक्षादानादिनियमवर्णनम्. २२३ १	
५१ शूलभेदतीर्थे दानधर्मप्रशंसामाहात्म्यवर्णनम्. २२४ १	
५२ दीर्घतपोमुन्याख्यानवर्णनम्. २२५ १	
५३ आक्षुण्णस्वर्गगमनवृत्तान्तवर्णनम्. २२५ २	
५४ दीर्घतपसः स्वर्गोरोहणवृत्तान्तवर्णनम्. २२६ २	
५५ शूलभेदमाहात्म्ये काशीराजमोक्षगमनवृत्तान्तवर्णनम्. २२८ १	
५६ उत्तानपादेश्वरसंवादप्रसंगेन विष्णुचले देवैः शिवाराधनया भूम्यां गंगाया आह्ला- नकरणम्, गंगाया भुव्यागमनम्, गंगातीरे स्नानादिमाहात्म्यवर्णनम्; देवशिलामाहात्म्यवर्णनम्, चेदिनाथस्य वैद्यव्यं गताया भानुमतीनाम्न्याः कन्यकाया देवातटे गमनम्, भानुमत्या ओंकारेश्वरामरकंटकचक्रतीर्थ- शूलभेदादितीर्थेषु गमनवर्णनम्, अथ देवशिलामाहात्म्यवर्णनम्, तत्प्रसंगेन भार्यया सह शबरन्याधस्य मृगयार्थमरण्ये गमनम्, मृगानलब्ध्वा भार्यावचना- त्पद्मानि ग्रहीतुं सरस्तीरे शबरस्य गमनं पद्मग्रहणं च, शूलभेदादितीर्थेषु गत्वा शबरेण पद्मैः शिवाचार्करणम्, भानुमतीशबरभार्ययोः संवादः, शबरेण सर्व- तीर्थेषु ब्राह्मविधिकरणम्, तीर्थस्नानदानादिकलमाहात्म्यवर्णनम्. २२९ १	
५७ भानुमत्या त्रयोदश्यां मार्कण्डेयहृदे गत्वा स्नानदानादिकरणम्, व्याधस्वर्गगमन- वृत्तान्तवर्णनम्. २३२ १	
५८ उत्तानपादशिवसंवादप्रसंगेन भानुमत्याः शूलभेदे तपःकरणम्, भानुमत्याः स्वर्ग- गमनवृत्तान्तवर्णनम्, शूलभेदमाहात्म्यवर्णनम्. २३२ २	
५९ पुष्करिणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, आदित्यतीर्थमाहात्म्यम्. २३३ १	

- ६० रेवतीर्थागस्त्यादौ नर्मदायाः स्तोत्रकरणम्, रेवतीरस्थस्यादित्येश्वरस्य माहात्म्य-
वर्णनम्, ब्रह्महत्यादिपापयुक्तानां ब्राह्मणानामादित्येश्वरक्षेत्रे स्नानादिना पाप-
निवृत्तिपूर्वकमोक्षप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्. २३३ २
- ६१ इन्द्रकालपथ्यावर्णनपूर्वकं शंकरेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३५ १
- ६२ इन्द्रकालपथिकरोडोश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३५ २
- ६३ कुमांदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३६ १
- ६४ अगस्त्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३६ १
- ६५ आनन्देश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३६ १
- ६६ मातृतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३६ २
- ६७ लुंकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेन कालपृष्ठदानवस्य तपश्चर्यावर्णनम्, शिवेन तस्मै
चक्रदानम्, दानववृषभयोर्युद्धे वृषभेण लांगुलेन दानवस्य पराभवकर-
णम्, दानवमागतं दृष्ट्वा वृषभं समारुह्य देवस्योमया सह कैलासे गमनम्,
शङ्करेण स्वपृष्ठतोऽनुधावन्तं दानवं दृष्ट्वा इन्द्रब्रह्मादिलोकेषु पलायनम्, शिव-
चक्रान्नारदेन विष्णवे दानवपीडनादिसर्ववृत्तान्तकथनम्, मायया न्यमोघ-
चरामिषे विष्णोर्दानवमोहार्थं कन्यारूपधारणम्, कन्यां दृष्ट्वा मोहितेन कालपृष्ठ-
दानवेन स्वमस्तकोपरि हस्तं कृत्वा भस्मभवनम्, ततो विष्णोः स्वस्थाने
गमनम्, लुंकेश्वरस्थापनम्, लुंकेश्वरतीर्थस्नानमाहात्म्यवर्णनम्. २३६ २
- ६८ स्नानदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३९ १
- ६९ सप्तलस्थापितमंगलेश्वरोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं मंगलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. २३९ १
- ७० रविनिर्मितरवितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३९ २
- ७१ कामेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३९ २
- ७२ मणिनागेश्वरतीर्थवर्णने कद्रुमिनतयोरुच्चैःश्रवोहयं दृष्ट्वा हयवर्णनिर्णयसंबन्धिकं
मियः प्रतिष्मकरणम्, स्वस्वप्रतिज्ञां सत्यां कर्तुमुद्योगः प्रयत्नः, तत्र कद्रो

- नागोभ्यः शपे दत्ते तच्छापनिवारणाय मणिनागेन तपः कृत्वा शिवलिंगस्थापनम्,
मणिनागेश्वरतीर्थं स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्. २३९ २
- ७३ कामधेनुतपश्चरणे गोदेहाग्निःसृतस्य गोपारेश्वरस्य तीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्. २४१ १
- ७४ गौतमाध्यापितगौतमेश्वरलिंगतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४१ २
- ७५ शंखचूडतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४२ १
- ७६ परेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णने पुत्रप्राप्त्यर्थं पराशरमुनितपश्चर्यावृत्तान्तवर्णनम्, तत्तप-
स्तुष्टेन शंकरेण पराशराय वरप्रदानम्, तत्र पराशरेण लिंगस्थापनम्, परेश्वर-
तीर्थं स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्. २४२ १
- ७७ भीमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४२ २
- ७८ रेवाया उत्तरे तीरे नारदेन तपश्चरणम्, तत्तपःस्तुष्टेन शिवेन नारदाय वर-
प्रदानम्, ईश्वरवचनाभारदेन शिवलिंगस्थापनम्, नारदेश्वरतीर्थं स्नानदाना-
दिफलमाहात्म्यवर्णनम्. २४२ २
- ७९ दधिस्कन्दमधुस्कन्दयोस्तीर्थयोर्दधिमधुदानमाहात्म्यवर्णनम्, दधिस्कन्दमधुस्कन्द-
तीर्थस्नानदानमाहात्म्यवर्णनम्. २४३ २
- ८० दधिस्कन्दमधुस्कन्दतीर्थप्रभावोत्कर्षं प्रदर्शयितुं नानातीर्थान्भ्रान्त्वाऽऽगतेन नंदिना
तपः कृत्वा तत्रैव स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, नंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४३ २
- ८१ वरुणेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४३ २
- ८२ वह्नितीर्थवर्णनपूर्वकं दधिस्कन्दादिपञ्चतीर्थानां माहात्म्यवर्णनम्. २४४ १
- ८३ हनुमंतेश्वरमाहात्म्यवर्णने रामेण रावणादीनां विनाशे कृते हनुमतः शिवदर्श-
नार्थं कैलासे गमनम्, राक्षसानां विनाशे ब्रह्महत्यादोषारोपीकरणाभान्दिना
द्वारे हनुमत्तर्जनम्, ब्रह्महत्यानिवर्णार्थं हनुमतो नर्मदायामागमनम्, हनुम-
त्कृतेन तपसा तुष्टेश्वरेण हनुमत आशीर्वचनम्, ईश्वराज्ञया हनुमता लिंग-
स्थापनम्, सुपर्वनामकस्य राज्ञः पुत्रस्य शतबाहुसंज्ञकस्य भ्रमतो हनुमद्वन

अध्यायः

विषयाः

प० पृ०

आगमनम्, तत्रास्थिक्षेपार्थमागतस्य पिंगलकद्विजस्य राजपुत्रेण सह समागमः संवाद्वा, अस्थिक्षेपकारणं वृच्छन्तं राजपुत्रं प्रति ब्राह्मणेन शिल्पिद्विराजत- त्कन्यासंयादपुरःसरवृत्तान्तकानपूर्वकं हनुमंवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.... २४४ १	
८४ अपितीर्थमाहात्म्यम्, रामेश्वरलक्षणेश्वरकुम्भेश्वरतीर्थेषु ज्ञानदानादिफलमाहात्म्य- वर्णनम्. २४६ २	
८५ दक्षेणेत्रे सप्तविंशतिकन्या दत्त्वा रोहिणीं त्रिना चान्यासु चन्द्रस्याप्रीतिं दृष्ट्वा निजकन्यसु कारुण्याचन्द्राय क्षयित्वरूपशपदानम्, ततश्चन्द्रेण शापनिवृत्त्यर्थ- मीश्वरस्तुतिकरणम्, तत ईशानुक्त्वा सोमनामेति लिंगस्थापनम्, सोमनाथेश्वर- लिंगप्रभावदर्शित्वाथ ब्रह्महत्यायुतस्य कण्वर्षेर्ब्रह्महत्याविनाशनपूर्वककथावर्णनम्, सोमनाथेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. २४८ १	
८६ पिंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४० १	
८७ ऋणत्रयमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४० २	
८८ कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४० २	
८९ पूतिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४० २	
९० चक्रिनिर्मितचक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णने वालमेघदानवजितान्देवान्दृष्ट्वा ब्रह्मणो विष्णुस- मीपे गमनम्, देवकुलं स्वस्तुतिं श्रुत्वा भगवता देवेभ्योऽभयवचनदानम्, ततो विष्णुतारल्येचयोर्युद्धे मिथः शस्त्रास्त्रेणम्, ततो भगवता स्वचक्रेण तालमेघ- शिरःखण्डकरणम्, तद्भगवच्छकं नर्मदाम्भसि पतितं दृष्ट्वा तत्र तीर्थनिर्माणम्, तस्य तीर्थस्य जलशायीत्यपरनामकचक्रतीर्थेतिनाम्ना प्रसिद्धिः, तत्र ज्ञानदानादिवि- शेषविधिविधानमाहात्म्यवर्णनम्. २४१ १	
९१ चंडादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४३ १	
९२ यमहास्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४३ २	
९३ कन्होडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४४ १	

अध्यायः

विषयाः

प० पृ०

९४ नंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४४ २	
९५ नरनारायणस्थापितनारायणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४४ २	
९६ कोटीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४५ १	
९७ व्यासतीर्थोत्पत्तिवर्णनप्रसङ्गे पराशरमुनितपश्चरणवृत्तान्तवर्णनम्, तपसोऽन्ते परा- शरमुनिना कस्याश्चिद्बालाया दाशकन्याया दर्शनम्, तां प्रति 'त्वं राजकन्यासि' इत्युक्त्वा तस्याः प्राक्सर्ववृत्तान्तकथनम्, ततः पराशरस्य तथा मत्स्यगंधया सह संगमे तत्क्षणमेव पराशरमुनिवैर्यप्रभावाद्ब्रह्मासत्योत्पत्तिवर्णनम्, व्यासेन नर्म- दातटे तपश्चरणम्, तत्तपःसंतुष्टेनेश्वरेण व्यासाय वरप्रदानम्, व्यासेन नर्मदास्तो- त्रकरणं व्यासेन नर्मदातटे शिवलिंगस्थापनं च, व्यासतीर्थे ज्ञानदानादिफल- माहात्म्यवर्णनम्. २४५ १	
९८ प्रभासतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४५ १	
९९ नागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४० १	
१०० मार्कण्डेयस्थापितमार्कण्डेयेशमाहात्म्यवर्णनम्. २४० २	
१०१ संकर्षणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४० २	
१०२ मन्मथेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. २४१ १	
१०३ एरंडोसंगममाहात्म्यवर्णनम्, तत्रानपत्यत्वाद्भयनसूयाभ्यां शोककरणम्, अत्र- रनुक्त्वा नर्मदातीरस्थैरंडोसंगमेऽनसूयाया तपोर्था गमनम्, तपसोऽन्ते त्रयाणां ब्रह्मादिदेवतानामागमनम्, देवैः पुत्रप्राप्त्यर्थमनसूयायै वरप्रदानम्, ततोऽनसूयाया दुर्वाघोदत्तसोमास्यपुत्रत्रयप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्, ततस्तत्तीर्थमाहात्म्यवर्णनप्र- संगेन पुत्रशोकेन संतप्तस्य गोविन्दनाम्नः कृषीवलस्य कथावर्णनम्, तत्र तस्यैव भूमौ शयानस्य कृमिस्त्वप्राप्तिवर्णनम्, ततस्तस्य पत्न्या सममेरुण्डोसंगमे ज्ञानार्थं गमनम्, तत्र गोभूदिरप्यादिदानेन तयोर्दुःखान्युक्तिः, गोविंदा- स्यानभ्रवणफलवर्णनम्, एरण्डोसंगममाहात्म्यवर्णनम्. २४१ १	

अनुक्रमिका

अवन्तिसं-५

१०४ सुवर्णशिलातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६५	२
१०५ करंजतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६५	२
१०६ कामदीर्घमाहात्म्यवर्णनम्.	२६५	२
१०७ भण्णारीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६६	१
१०८ रोहिणीतपश्चरणपूर्वकं रोहिणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६६	२
१०९ चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६६	२
११० धौतपापतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६७	१
१११ स्कन्दतीर्थवर्णनप्रसङ्गेन स्कन्दजन्मवृत्तान्तकथनम्, स्कन्दस्य स्नापनित्वे स्थापनम्, स्कन्देन शिवलिंगस्थापनम्, स्कन्दतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६७	१
११२ अभिरसतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	१
११३ कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	२
११४ अयोनिशंभवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	२
११५ अङ्गनरकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	२
११६ पाण्डुतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६९	१
११७ त्रिलोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
११८ देवदैत्ययुद्धे वृत्रं हत्वा ब्रह्महत्याभिभूतस्येन्द्रस्य तपःकरणार्थं नर्मदातीरे गमनम्, तत्र तस्य तपसोऽन्ते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणामागमनम्, तदाज्ञेन्द्रेण शिवलिंग- स्थापनम्, इन्द्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६९	१
११९ कङ्कोडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७०	१
१२० कंजुनायकस्य दानवस्य तपोऽर्थं नर्मदातीरे गमनम्, तत्तपसः प्रभावेण तुष्टेन शंकरेण तस्मै वरप्रदम्, कंजुल्लतः शिवलिंगस्थापनम्, कंजुकेश्वरतीर्थमाहात्म्य- वर्णनम्.	२७०	१

१२१ क्षयित्वं प्राप्तेन सोमेन तपस्तप्त्वा शिवलिंगस्थापनम्, सोमतीर्थचन्द्रहासतीर्थयोर्माहा- त्म्यवर्णनम्.	२७१	१
१२२ कोहणस्वतीर्थमाहात्म्यवर्णने ब्रह्मनिर्मितसृष्टिवर्णनम्, चातुर्वर्ण्यवस्थावर्णनम्, सदाचारसंभवेन विप्रेण हनस्वेति वाक्यं श्रुत्वा भिया कृतं महिषारुद्धस्य यमस्य दर्शनम्, शतरुद्रीयजपस्तवनेनेश्वरदर्शनं, यमपराभववर्णनम्, कोहणस्वलिंगस्था- पनम्, कोहणस्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७१	२
१२३ कर्मेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
१२४ नर्मदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
१२५ रवेरादित्यभास्करेतिनामद्वयप्राप्तिकारणकथनम्, रविकृतस्य तपसो वर्णनम्, रविणा शिवलिंगस्थापनम्, रवितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
१२६ अयोनिप्रभवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	१
१२७ अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	२
१२८ भृकुटेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	२
१२९ ब्रह्मतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७४	१
१३० देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७४	१
१३१ नागतीर्थोत्पत्तिकथने विनताकटूवादिप्रसंगकथनम्, नागेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७४	२
१३२ आदिवाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	१
१३३ चतुर्भिलोकपालैरीश्वराधनां कृत्तेश्वरतः स्वेष्टवरग्रहणकथनम्, तैरेव चतुर्भिलोक- पालैः शिवलिंगस्थापनम्, कुबेरादिलिङ्गचतुष्टयमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	२
१३४ रामेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
१३५ सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
१३६ अहिहत्यासंगकारिणमिन्द्रं प्रति गौतमेन शापप्रदानम्, अहिहत्यायाः पतिशापेनाशम-	२७६	२

	स्वप्नमिवर्णनम्, रामेण पदा सृष्टाया अहिल्यायाः शापमोचनम्, अहिल्याया		
	स्वप्नात्मा शिवलिंगस्थापनम्, अहिल्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २७६ २
१३७	कर्कटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. २७७ १
१३८	शकेण गौतमदत्तशापनिवृत्त्यर्थं तपस्तप्त्वा शिवलिंगस्थापनम्, शकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २७७ २
१३९	सोमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २७७ २
१४०	नन्दादेव्युत्पत्तिवर्णनपूर्वकनंदाहवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २७८ १
१४१	तापेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २७८ १
१४२	रुक्मिणीतीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन रुक्मिण्याः श्रीकृष्णेन कृतस्य भाणिग्रहणस्य वृत्तान्तवर्णनम्, तत्र श्रीकृष्णचैद्यमागधादीनां युद्धप्रसंगवर्णनम्, श्रीकृष्णकृत- रुक्मिणीभवनवर्णनम्, रुक्मिणीकृष्णयोर्विवाहविधिवर्णनम्, रुक्मिणीस्थापितस्य रुक्मिणीतीर्थस्य माहात्म्यवर्णनम्. २७८ २
१४३	योजनेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८० २
१४४	द्वादशीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८१ १
१४५	शिवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८१ १
१४६	अस्माहकतीर्थं स्नानदानजपहोमादिपितृश्राद्धपूजासर्गाद्यनेककृतकर्मणां विस्तरेण फलमाहात्म्यवर्णनम्. २८१ १
१४७	सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८३ २
१४८	मंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८३ २
१४९	लिंगबाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८४ १
१५०	शंकरेण कामे अस्मीकृते सति तदुत्थानार्थं देवरीश्वरस्तुतिकरणम्, अन्तर्गत्य पुनरङ्ग- करणम्, कामदेवेन तपः कृत्वा शिवलिंगस्थापनम्, कुसुमेश्वरलिंगमाहात्म्य- वर्णनम्. २८४ २

१५१	शिवेवबाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८५ २
१५२	भार्गवेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८६ १
१५३	आदित्येश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८६ २
१५४	कलकलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८७ १
१५५	शुक्रतीर्थोत्पत्तिवर्णने वायसाभ्यां वञ्चितस्य चाणक्यस्य कथानकम्, चाणक्यस्य कौटिल्यवर्णनम्, चाणक्यसिद्धिप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्. २८७ २
१५६	शुक्रतीर्थे स्नानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्. २९० १
१५७	हुंकारस्वामितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९१ १
१५८	संगमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९१ १
१५९	अनरकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णने कर्मविपाकवर्णनम्, गर्भावलिबर्णनम्, ववरण्णादि- महादानानां फलमाहात्म्यवर्णनम्, आश्विनकृष्णचतुर्दश्यां यमस्य दीपादि- दानमाहात्म्यम्, अनरकेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९१ २
१६०	मोक्षतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९४ १
१६१	सर्पतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९४ १
१६२	गोपेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९४ १
१६३	नागतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९४ २
१६४	सांबीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९४ २
१६५	सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९४ २
१६६	सिद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९५ १
१६७	मार्कण्डेयेन तपस्तप्त्वा शिवानुज्ञया शिवलिंगस्थापनम्, मार्कण्डेयेश्वरलिंगमाहा- त्म्यवर्णनम्. २९५ १
१६८	अंशुदेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णने कुबेरजन्मकथावर्णनम्, रावणादित्रयाणां जन्मकर्म-		

वर्णनम्, रावणादिभिस्तपः कृत्वा शिवतो वरादिग्रहणम्, कैरवृन्देश्वरलिङ्गस्थाप- नम्, अंकुरेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९६ १	
१६९ माण्डव्यशूलारोपणकथाप्रसंगेनेश्वराधनया जातकन्यकस्य देवपञ्चाख्यस्य राज्ञः काम- प्रमोदिन्याख्यायाः कन्यायाः श्वेनरूपधारिणा श्वरेण हरणम्. २९६ २	
१७० कामप्रमोदिनीसंस्कारराजकन्याहरणेन तत्सखीभिः कृतस्य त्रिलापस्य वर्णनम्, देव- पन्नेन राज्ञा तद्वृत्तांतं श्रुत्वा तच्छोधनार्थं मंत्र्यादीनां प्रेषणम्, माण्डव्याश्रमे राजक- न्यकाया आभरणानि दृष्ट्वा सर्वे राज्ञे तद्वृत्तान्तनिवेदनम्, ततो राजाज्ञया माण्ड- व्यस्य शूलारोपणवर्णनम्. २९७ ३	
१७१ शूलारोपितस्य माण्डव्यस्य दर्शनार्थमृषीणामागमनम्, राज्ञे शापं दातुमृषीणां प्रवृ- त्तिवर्णनम्, ततो माण्डव्येन महर्षिणर्विभ्यः कर्मविपाकवर्णनम्, माण्डव्याज्ञय- र्षीणां स्वाश्रमे गमनम्, तत्र पत्न्याः स्कन्धे स्थितस्य रोगिणः शोण्डिल्यर्षेरागमनम्, शोण्डिल्यपत्न्याऽजानन्त्या स्खलनवशात्त्वपद्भ्यां शूलदण्डस्य स्पर्शेन कृते सति तज्जन्यप्रतिघातेन शूलदण्डकम्पनाद्वपथितस्य माण्डव्यस्य शोण्डिल्यपत्न्याश्च संवा- दवर्णनम्, मिथः परस्परार्भ्यां परस्परयोः शापप्रदानम्. २९८ १	
१७२ देवर्षीणां माण्डव्याश्रमे पुनरागमनम्, तेषां भाषणम्, देवपन्नराजाग्रे श्वरेण कन्याया आनयनम्, माण्डव्यस्य शापतो मुक्तिवर्णनम्, तया विप्रपत्न्या निजपातिव्रत्यप्र- भावेण प्रतिबन्धीकृतस्य सूर्यस्य बन्धतो मोचनम्, शोण्डिल्यर्षेः पुनर्जीवप्रदान- वर्णनम्, माण्डव्यतीर्थं ज्ञानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्. २९९ २	
१७३ शुद्धेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०१ १	
१७४ गोपेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०१ २	
१७५ सगरात्मजानामुद्धाराय कपिलेन नर्मदारोधसि तपस्तप्त्वा निर्मितं कपिलेश्वरतीर्थम्, कपिलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०२ १	
१७६ पिंगलेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०२ १	

१७७ भूतीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०३ १	
१७८ गंगावहकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०३ २	
१७९ गौतमेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०४ १	
१८० दशाश्वमेधिकतीर्थमाहात्म्यप्रस्तावे संकरपावर्तीसंवादे केनचिद्विजेन तपस्तप्त्वा लिङ्ग- स्थापनवर्णनम्, दशाश्वमेधिकोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं दशाश्वमेधिकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०४ २	
१८१ भृगुतीर्थमाहात्म्यवर्णने भृगुकथावर्णनपूर्वकं भृगुं हन्तुं प्राप्तस्य नदिनोऽनु भृगुभा- वेर्गमनम्, कापि स्वराक्षितारमदृष्ट्वा देवसमीपे वृषभस्य गमनम्, भृगुणा शिवस्य स्तुतिकरणम्, ईश्वरेण भृगवे वरप्रदानम्, भृगुणा लिङ्गस्थापनम्, भृगुकच्छोत्प- त्तिवर्णनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्. ३०६ १	
१८२ भृगुकच्छतीर्थं ज्ञानदानादिमाहात्म्यवर्णनम्. ३०७ २	
१८३ केदारेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०९ १	
१८४ ब्रह्मणः पंचमशिरश्छेदनेन ब्रह्महृत्योपद्रुतेन शंभुना धौतपापाख्यतीर्थस्थापनम्, धौत- पापतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३०९ १	
१८५ एरण्डीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३१० १	
१८६ गरुडेन चामुंडास्तवनकरणम्, चामुंडाप्रसादेन गरुडेन कनखलेश्वरलिङ्गस्थापनक- रणम्, कनखलेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ३१० १	
१८७ कालाग्रिरुद्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३११ १	
१८८ शालिग्रामतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३११ २	
१८९ बराहोत्पत्तिवर्णनपूर्वकमुदीर्णवराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३११ ३	
१९० चन्द्रहास्यापरनामकचन्द्रप्रभासतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३१२ २	
१९१ द्वादशादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३१३ १	
१९२ नरनारायणयोस्तपोविघ्नार्थमिन्द्रेणाप्सरआदीनां प्रेषणम्, अप्सरोभिर्नरनारायणस्तव- नम्, नरनारायणाभ्यामप्सरआदीनामुपदेशादिकरणम्, स्वविराड्वदे नानाबरा-	

गनादीनां ब्रह्माण्डस्थवस्तूनां च दर्शनम्, तद्दर्शनविस्मिदैवैष्वकामाप्सरोभिर्वि- राडूपिनरनारायणस्तोत्रकरणम्, अप्सरआदीनां स्वर्गे गमनम्, इन्द्राय सर्व- वृत्तान्तकथनम्, श्रीपतिमाहात्म्यवर्णनम्. ३१३ २	
१९३ श्रीपतिक्षेत्रे स्नानस्य गवादिदानस्य च फलवर्णनम्. ३१५ २	
१९४ नारायणप्रभावं शक्रमुखाच्छ्रुत्वा तं नारायणं कामयमानया लक्ष्म्या तत्प्राप्त्यर्थं सागरान्ते तपश्चरणम्, तुष्टेन नारायणेन लक्ष्म्या समं विवाहकरणम्, श्रीपति- विवाहसमारंभवर्णनम्. ३१७ १	
१९५ श्रीपतिमाहात्म्यवर्णनम्. ३१९ १	
१९६ हंस्तृतीयमाहात्म्यवर्णनम्. ३२० १	
१९७ मूलस्थानतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२० १	
१९८ शूलरोपितस्य माण्डव्यर्षे राक्षसां शूलतोऽवरोहणकरणम्, तत्र शंकरस्यागमनम्, माण्डव्येन शंकराग्रे दाक्षायणीविनाशादिप्राक्संभूतकथावर्णनम्, माण्डव्येन देवोस्तवनकरणम्, नानास्थलस्थितया देव्या भिन्नभिन्ननामादिवर्णनम्, शूलेश्वर- नाम्ना शिवलिंगस्थापनं च, तस्य शूलेश्वरलिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्. ३२० १	
१९९ आश्विनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२२ २	
२०० सावित्रीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२३ १	
२०१ देवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२३ २	
२०२ शिखितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२३ ३	
२०३ कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ १	
२०४ पैतामहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ १	
२०५ कुङ्कुरीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ २	
२०६ दशकन्यातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ २	
२०७ मुबर्णधिदुतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ २	

२०८ ऋणमोचनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२५ १	
२०९ पुष्कलीतीर्थक्षमानाथतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, भारभूतीतीर्थवर्णनप्रस्तावे विष्णुशर्माग्रे बटुवेषधारणः शिवस्यागमनम्, बटुना स्वप्रतिज्ञायां सत्यापितायां स्वस्व- प्रतिज्ञाभ्रष्टानामन्यशिष्याणां नर्मदाभ्यासे मज्जनम्, गुर्वनुज्ञया शिष्यभाराणां पुनरुज्जीवनम्, तत्र लिंगस्थापनमतो भारभूतीति नाम्ना तस्य तीर्थस्य प्रसिद्धि- वर्णनम्, भारभूतीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, विश्वासपातिनः सुकेन्द्राख्यवैश्यस्य कथानककथनम्. ३२५ १	
२१० पुंखिलतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२९ १	
२११ मुण्डितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२९ १	
२१२ एकशालडिंडिमेऽवरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२९ २	
२१३ जामलेऽवरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३२९ ३	
२१४ श्रीकपालतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३० १	
२१५ गृंतितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३० ३	
२१६ वाषाढीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३० २	
२१७ एरंडीतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३० ३	
२१८ स्वपितुर्जमदभैरवपराधकारिणः सहस्राब्जुनस्य विनाशे कृते सत्येकविंशतिवारं सम- स्तक्षत्रियवधे च कृते सति तत्पापशमनार्थं परशुरामेण जामदग्न्येश्वरस्थापनं जामद- ग्न्यतीर्थकरणं च, जामदग्न्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, जामदग्न्येश्वरपूजनविधिर्वर्णनं च. ३३० ३	
२१९ कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३१ २	
२२० लोटणेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३२ १	
२२१ ब्रह्महंससंवादपूर्वकं हंसेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ३३३ १	
२२२ तिलोदश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३३ २	
२२३ वासेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ३३४ १	

२२४	कोटीश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	३३४	१
२२५	अलिकानामकगन्धर्वकन्यया स्वनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, अलिकेश्वरतीर्थमाहा- त्म्यवर्णनम्.....	३३४	२
२२६	भानुमतीकायुकेन भानुना कुष्ठरोगनिरसनार्थं शान्तया भार्यया सार्धं तपस्तप्त्वा शिवाङ्गया विमलेश्वरेतिनाम्ना शिवलिंगस्थापनम्, विमलेश्वरतीर्थमाहात्म्य- वर्णनम्.	३३५	१
२२७	नर्मदातीरस्थानां प्राक्थितसर्वतीर्थानां यथाक्रमेण यात्राविधिवर्णनम्, विशेषतस्तीर्थ- माहात्म्यवर्णनम्.	३३५	२
२२८	परार्थतीर्थयात्राकरणमाहात्म्यपुण्यादिकथनम्.	३३७	१
२२९	रेवाखण्डश्रवणपठनादिदानादिकलभुतिवर्णनम्.	३३७	१
२३०	तीर्थसंगमभेदकथनम्, तीर्थावलिवर्णनम्.	३३८	१
२३१	तीर्थसंख्यापरिगणनपूर्वकं सर्वतीर्थानां विशिष्टव्यवस्थाकथनपूर्वकयात्राक्रमवर्णनम्.	३४०	१
२३२	रेवाखण्डसमाप्तिपूर्वकं रेवाखण्डपुस्तकदानफलवर्णनम्. ..	३४१	१

इत्यावन्त्यखण्डे तृतीयं रेवाखण्डम् ॥ (५-३)

इति स्कान्दे महापुराणे पंचमभावन्त्यखण्डम् ॥ ५ ॥

॥ अथ स्कान्दे महापुराणे षष्ठं नागरखण्डम् ॥ ६ ॥

- १ मंगलाचरणम्, सूतशौनकसंवादारम्भः, तत्र शौनकप्रश्नं श्रुत्वा तस्योत्तरं दातुं
सूतेन लिंगोत्पत्तिवर्णनप्रसंगेन स्त्रीवियोगिनः शिवस्य ऋष्याश्रमे गमनवर्णनम्,
तत्रार्थभिर्दिगंबरं शिवं दृष्ट्वा तस्मै शापप्रदानम्, तेन शापन शिवस्य तत्रैव लिंग-

- पतनम्, ब्रह्मविष्णवादिभिः शिवस्तवनकरणम्, तेन तुष्टेन शंकरेण लिंगपूजन-
विधिकथनम्, ततो देवैर्हाटकेश्वरक्षेत्रे गत्वा तत्रैव तस्य शिवलिंगस्य स्थापनम्,
लिंगपूजनमाहात्म्यवर्णनम्. १ १
- २ लिंगोत्पादनेन पातालतो गंगाया आगमनम्, त्रिशंकोश्चण्डालत्वं कथं प्राप्तमिति
प्रश्ने तत्कथोपाख्याने सशरीरेण स्वर्गगमनाय त्रिशंकुना वसिष्ठस्य प्रार्थनाकरणम्,
वसिष्ठेनेदमशक्यमिति कथितेऽन्यं गुरुं प्रष्टुं मनसि दुरामहेण निर्धारणम्. ३ २
- ३ वसिष्ठवाक्यमनादृत्य दुरामहेण स्वेच्छया वार्तितुमुद्युक्तं त्रिशंकुं प्रति वसिष्ठपुत्रैः
'चण्डालो भव' इति शापदानम्, तेन शापेन सद्यश्चण्डालत्वं प्राप्य पश्चात्तापेन
दुःखितस्य त्रिशंकोराङ्गया तस्य मन्त्रिभिस्त्रिशंकुज्येष्ठपुत्रं हरिश्चंद्रं राज्येभिषे-
चनम्, तस्य त्रिशंकोश्च महारण्ये पद्भ्यां गमनम्. ४ १
- ४ अरण्ये गच्छतश्चण्डालस्य त्रिशङ्कोर्विश्वामित्राश्रमे गमनम्, ततो विश्वामित्रेण सर्व-
वृत्तान्तं श्रुत्वा स्पर्धया 'त्वामनेनैव देहेन स्वर्गं नेष्यामि' इति प्रतिज्ञां कृत्वा
तेन चण्डालेन साकं तस्य पापनिरसनायानेकतीर्थक्षेत्रेषु भ्रमणम्, भ्रमतोस्तयोर्मा-
र्कण्डेन समं संवादः, मार्कण्डेयवचनाद्वाटकेश्वरे गमनम्, हाटकेश्वरलिंगपू-
जनेन त्रिशंकोश्चण्डालत्वनिवृत्तिः, ततः स्वर्गप्राप्तिकरं यज्ञं कर्तुं तयोर्ब्रह्मानुज्ञा-
ग्रहणम्. ५ १
- ५ ब्रह्मणा तथा करणेऽनुज्ञायामदत्तायामपि विश्वामित्रेण त्रिशंकोः सशरीरेण स्वर्ग-
प्राप्तये स्वतः प्रभावाद्वादशवार्धिकं सत्रं ब्राह्मणद्वारा समाप्य ततोऽन्तेऽवभृथ-
स्नानादिकं कृत्वा यज्ञसमाप्तिकरणम्. ६ २
- ६ स्वर्गप्राप्त्यभावाद्द्विश्वामित्रं प्रति प्रश्नं कुर्वतस्त्रिशंकोर्विष्णुं स्तुत्वा ततो वरं गृहीत्वा
विश्वामित्रदत्तं नूतनस्वर्गं रचयित्वा सशरीरेण स्वर्गं प्रति गमनम्..... ७ १
- ७ विश्वामित्रकृतस्तृष्ट्या ब्रह्मस्तृष्ट्या साकं परस्परविवादं दृष्ट्वा देवानां ब्रह्माभ्याशे
गमनम्, ततो ब्रह्मादीनां जगत्स्थित्यर्थं विश्वामित्रसमीपे गमनम्, विश्वामित्र-

- वचनादनन्यगतिकत्वात्रिशंकाः स्वर्गे गमनम्, विश्वामित्रस्य नूतनस्तोत्रेः स्वेच्छ-
या निवर्तनम्, त्रिशंकूपाख्यानोपसंहारश्च. ... ७ २
- ८ हाटकेश्वरप्रभावं श्रुत्वा सर्वजनानां तत्र गमनम्, विश्वामित्रस्यापि कुरुक्षेत्रं त्यक्त्वा
तत्रैव वासः, यज्ञादीनकृत्वापि मोक्षप्राप्तिमिदं क्षेत्रमिति मत्वा देवाज्ञया हाट-
केश्वरस्य पाताले स्थापनम्, तेन नागानामपि तद्विलेन सर्वत्र गमनम्, हाटके-
श्वरमाहात्म्यवर्णने हिरण्यकाशिपोः सुतया रमानास्या पुत्रप्राप्त्यर्थं विष्णुमुद्दिश्य
तपश्चरणम्, विष्णुकृपया ततो वृत्रासुरोत्पत्तिः, इन्द्रादिभिर्वृत्रवधार्थं कृतया
विष्णुप्राथनया तद्वचनाद्वज्रोत्पादनार्थं दधीच्यग्रे गमनम्, दधीच्यस्थितिनिमित्तव-
ज्रेण वृत्रस्य पराजयः, तज्जन्यब्रह्महत्यादोषनिरासार्थं शक्रस्य हाटकेश्वरे गमनम्,
हाटकेश्वरपूजनेन दोषनिवृत्तिः, स्वस्थाने गमनम्, हाटकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ८ १
- ९ शक्रेण नागबिलपूर्तये संवर्तानिलस्य प्रेषणम्, शक्राज्ञया संवर्तानिलस्य नागबिले
गमनम्, लिंगोद्भवशापेन भोतस्य संवर्तानिलस्य शक्रपुरं प्रत्यागमनम्, ततो बृह-
स्पतेराज्ञया शक्रस्य हिमालयपुत्रान्विलपूर्तिकरणार्थं प्रेषितुं हिमालयसभिधौ गम-
नम्, शक्रकार्यं कर्तुं हिमालयेनाज्ञापितानामप्यस्वीकृताज्ञानां भेनाकनंदिवर्धन-
रक्तशृंगाख्यानां त्रयाणां पुत्राणामननुमोदनं दृष्ट्वा तेभ्यः शक्रेण शापप्रदानम्,
शापमतीत्या रक्तशृंगाख्यपर्वतस्य नागबिलपूर्तिकरणार्थं तत्र गमनम्, ततो देवेन्द्रेण
रक्तशृंगाख्यपर्वतस्य सुखजनकानामनेकतीर्थानां संस्थापनम्, शक्रकृत रक्तशृंग-
शिखरोत्साहवर्णनम्. ... ११ १
- १० शंखतीर्थमाहात्म्यवर्णने चमत्कारनृपस्य मृगयाकरणम्, तत्र बुभुक्षितस्य बालस्य
स्तनं दत्त्वा मृगयाश्चमत्कारेण वधकरणम्, मृगीदत्तशापेन चमत्कारनृपतेः कुष्ठरो-
गप्राप्तिः, तत्कुष्ठस्य शापस्य च निवर्हणार्थं भ्रमतश्चमत्कारनृपतेर्हाटकेश्वरक्षेत्रे
शंखतीर्थं गमनम्, शंखतीर्थक्षानेन चमत्कारनृपतेः कुष्ठनिरासवर्णनम्, शंख-
तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ... १२ १

- ११ चमत्कारनृपक्षिसंवादे शंखतीर्थोत्पत्तिवृत्तान्ते शंखकृतेन लिखिताश्रमपृष्ठोद्भूतफ-
ल्महणेन चौर्यमिदमिति मत्वा लिखितेन शंखहस्तच्छेदनकरणम्, ततः शंखस्य
हाटकेश्वरे तपश्चरणम्, तत्तपस्तुष्टेन शिवेन शंखाय वरप्रदानम्, पूर्ववत्तत्पुष्टेन
हस्तप्राप्तिकथनम्, तत्र तेन स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, शंखतीर्थोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं
शंखतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, चमत्कारभूपतिना ब्राह्मणेभ्यो नगरं निर्मापयित्वा
दानकरणम्. ... १२ २
- १२ चमत्कारेण भूपेन ब्राह्मणाज्ञया नगरस्थित्यर्थं पुत्रोपदेशकरणम्, ब्रह्मदत्ताशीर्वाद-
ग्रहणम्. ... १४ १
- १३ स्वराज्यं पुत्रेषु निक्षिप्य तपःकरणार्थं चमत्कारनृपतेर्हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र शिव-
भाराय शिवप्रसादेन अचलेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, अचलेश्वरमाहात्म्य-
वर्णनम्. ... १४ १
- १४ चमत्कारपुरे कस्यचिद्गोरक्षकस्य गोयूथादेकस्या गोररण्या तृणलोभेन गमनम्, तस्याः
शोचनार्थं गोरक्षकस्याप्यरण्या गमनम्, ततः कालान्तरेण द्वयोः पञ्चत्वप्राप्तिवर्ण-
नम्, ततो गोरक्षकस्य दशार्णाधिपतेः कुले जन्मवर्णनम्, तथा गोस्तन्मन्त्रिकुले
जननम्, ततस्ताभ्यां पूर्वजन्मवृत्तान्तस्मरणं कृत्वा चमत्कारपुरप्रदक्षिणाकरणेन
वैमानिकपद्मा मोक्षप्रापणम्, चमत्कारपुरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम्. ... १५ १
- १५ रक्तशृंगपर्वतप्रभाववर्णनपूर्वकं चमत्कारपुरप्रदक्षिणामाहात्म्यातिशयवर्णनम्. ... १६ १
- १६ रक्तशृंगसामिध्ये स्थित्वा रक्तशृंगस्य सेवनफलश्रैष्ठ्यवर्णनम्. ... १६ २
- १७ चमत्कारपुरस्य चतुर्दिक्षु स्थितानां तीर्थानां वर्णनम्, तत्रादौ गयाशिरोमाहात्म्य-
वर्णनप्रसंगे विदूरथस्य मृगयायामरण्या गमनम्, तत्र मृगाननुधावतो विदूरथस्य
वनाद्वनं प्रयागेन भ्रान्तस्याश्वस्य भूम्यां पतनम्, ततो विदूरथस्य तत्रैवाश्वमु-
त्सृज्य पदरथां मृगानुचक्रमणम्. ... १६ २

- १८ ततो दूरगमनोत्तरं पथि मांसादादिपिशाचत्रयदर्शनम्, मांसादादिवचनादृष्या-
श्रमपदं प्राप्तस्य विदूरथस्य नृपस्य मुनिभिः सह संवादपूर्वकं सायन्तनकर्मादि-
विधानवर्णनम्. १७ १
- १९ परेऽहनि विदूरथस्य स्वनागरे गमनम्, गयाशिरसि पितृतीर्थकृपिकायां विदूरथेन
मांसादादिभ्यः श्राद्धदानम्, ततो मांसादादिभिर्विदूरथस्य स्वप्ने स्वस्वमुक्तिवर्ण-
नम्, पितृकृपिकातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १९ २
- २० पितृकृपिकातीर्थे रामलक्ष्मणसीतानां गमनम्, तत्र श्राद्धकरणेन रामादीनां प्रत्यक्षपि-
तृदर्शनम्, ततो मनसि रामं सीतां च हन्तुं विश्वासघातं कर्तुं च प्रवर्तमानस्य
लक्ष्मणस्य विश्वासघातदोषनिरासार्थं बालमण्डनतीर्थे गमनम्, तत्तीर्थज्ञानेन
तस्य दोषनिवृत्तिः, ततो रामकृतं याम्यदिशि प्रयाणम्, बालमण्डनतीर्थमाहात्म्य-
वर्णनम्. २० २
- २१ बालसख्यतीर्थोत्पत्तिवर्णने मृकण्डतो मार्कण्डसुतोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं मार्कण्डेयेन
दीर्घायुष्टं प्राप्य तपस्तप्त्वा हाटकेश्वरे लिंगस्थापनम्, बालसख्यतीर्थमाहात्म्य-
वर्णनम्. २२ १
- २२ बालमण्डनतीर्थमाहात्म्ये कश्यपादितरेकोनपञ्चाशन्मरुतामुत्पत्तिवर्णने शक्रेण दिति-
जठरं प्रविश्य शक्रेण पुत्रच्छेदनादिवर्णनम्, तेन मातृद्वेष्टेण तदोषपरिहारार्थं
शक्रेण बालमण्डनतीर्थे ज्ञानकरणम्, शक्रस्य तीर्थज्ञानेन दोषनिवृत्तिः, बाल-
मण्डनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४ १
- २३ मृगतीर्थवर्णने कस्यचिदृक्षस्य च्छायायां संस्थितान्मृगान्दृष्ट्वा लुब्धकानां तत्रागमनम्,
लुब्धकदर्शनेन भीतानां मृगानां ततः पलायनम्, लुब्धकानां मृगानुधावनम्,
मृगानां सरोवरप्रवेशनेन सद्य एव मानुषत्वप्राप्तिः, तत्सरोःप्रभावे मृगमुखा-
च्छ्रुत्वा लुब्धकैरपि तस्मिन्सरसि ज्ञानकरणम्, तेन लुब्धकानामपि सौन्दर्य-
प्राप्तिः, संधंवां मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, मृगतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २५ १

- २४ कलिनिग्रहसमये वामनेन पद्मद्वयेन लोकान्व्याप्य तृतीयपदेन ब्रह्माण्डोर्ध्वभागे
भिन्ने सति ततो गङ्गाजलस्य निर्गमनम्, विष्णुपदतीर्थोत्पत्तिपूर्वकमाहात्म्य-
वर्णनम्. २५ २
- २५ विष्णुपदीगंगामाहात्म्यवर्णने मद्यप्राशनं कुर्वतः कस्याचिद्ब्राह्मणस्य तत्र ज्ञानेन मद्य-
प्राशनदोषनिवृत्तिवर्णनम्, विष्णुपदीगंगामाहात्म्यवर्णनम्. २६ २
- २६ कस्यचिद्गोकर्णब्राह्मणस्य यमानुशासनादागतैर्यमदूतैः सह यमलोके गमनम्, तत्र
गोकर्णपृच्छया यमेन द्वाविंशतिनरकवर्णनम्, केन पातकेन कस्य नरकस्य प्राप्ति-
रिति वर्णनम्, गोकर्णस्य यमानुजया चमत्कारपुरे गमनम्, तत्र तीर्थज्ञानेन
मुक्तिवर्णनम्, गोकर्णतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २७ २
- २७ अण्वादिचतुर्युगान्तकालपरिगणनम्, चतुर्युगास्वरूपमाहात्म्यप्रमाणनिर्दर्शनम्, चातु-
र्वर्ण्यकर्मनिरूपणम्, रजकादिचण्डालानामुत्पत्तिवर्णनम्, विशेषतः कलिकाल-
माहात्म्यवर्णनम्. २९ २
- ३८ बृहस्पतीन्द्रसंवादे सर्वतीर्थसमाश्रयवर्णनम्. ३१ २
- २९ सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णने सुतस्य पितुराज्ञया वत्समहर्षिशुश्रूषाकरणम्, तत्र वत्स-
महर्षिणा स्वस्य प्रागजन्मचारित्र्यवर्णनम्, देवरातस्य मुनेरमे स्नातुं विवक्षां
काञ्चित्स्त्रियं विलोक्य जले रेतःस्खलनम्, तत्रेतसो मृगया प्राशनम्, दशमासान्ते
मृगीतः कन्याजननम्, देवरातेन वत्सस्य कन्यादानम्, बहुकाले गते सर्पदंशनेन
स्त्रीमरणं दृष्ट्वा बहुशोकन्याकुलितचेतसो वत्सस्य वने प्रयाणम्, तस्य बहुधा
ऋषिभिः सान्त्वने कृतेऽपि क्रुधा सर्पनाशनारंभकरणम्, तस्मिन्सर्पहननं
कुर्वति सति तत्रैकस्य सर्पस्य मानुषरूपं धृत्वा संवादवर्णनम्, तेन मानुषरूप-
धारिणा सर्पेण वत्साय पूर्वशापकारणे कथ्यमाने 'प्रागजन्मानि मया हाटकेश्वर-
श्चेत्रयात्रागतानां जनसमूहानां जन्मे सर्पप्रक्षेपे कृते सत्यृषिणा दत्तेन शापेन
सर्पजन्मप्राप्तिः' इति कथनम्, तेन मानुषरूपिणा सर्पेण वत्सायोपदेशकरणम्, तत्स-

अध्यायः

विषयः

३० ३०

- संगेन हिंसाऽहिंसार्थमनिरूपणम्, ततो वत्सर्षिणा सर्पवधपञ्चात्तापेन महेश्वर-
पूजां विधातुं स्वमनसि निर्धारणम्, वत्सस्य सिद्धेश्वरपूजनेन सिद्धिप्राप्ति-
वर्णनम्. ... ३२ १
- ३० सिद्धेश्वरोत्पत्तिवर्णने सिद्धाधिपनामकहंसेन बृहस्पत्याज्ञया पुत्रप्राप्त्यर्थं लिंगं
संस्थाप्य पूजने कृते तस्य पुत्रप्राप्तिः, सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ३७ २
- ३१ नागहृदमाहात्म्यवर्णनप्रसंगेन नवनगानां ब्रह्माज्ञया हाटकेश्वरक्षेत्रे गमनम्, तत्र
स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, इन्द्रसेनराज्ञः सर्पवशनेन मृत्युप्राप्तिवर्णनम्, ततः
स्वपुत्रस्य स्वप्न आगत्येन्द्रसेनेन स्वप्रेतत्वप्राप्तिकथनम्, पित्राज्ञया पुत्रस्य नागतीर्थे
गमनम्, तत्र पितृश्राद्धकरणेन लिंगपूजनेन च पितुर्मोक्षवर्णनम्, नागतीर्थ-
माहात्म्यवर्णनम्. ... ३८ १
- ३२ सप्तर्षितीर्थवर्णने सप्तर्षिपूजनप्रकारकथनम्, सप्तर्षितीर्थोत्पत्तिवर्णने द्वादशवर्षिक्या-
मनावृष्ट्यां बुभुक्षितानां सप्तर्षीणां सर्वत्र भ्रमणम्, तेषां वृषादग्नें राज्ञो
देशे गमनम्, तत्र मृतकुमारकं दृष्ट्वा तद्भक्षणार्थं सप्तर्षिभिरुद्योगकरणम्, ताव-
द्वृषादग्नेर्भूषस्य तत्रागत्य तैः सह संवादकरणम्, ततो मृतकुमारमभक्षयित्वैव-
र्षीणां चमत्कारपुरे गमनम्, तत्र तैस्तपःकरणम्, लिंगस्थापनं च.... ४० २
- ३३ अगस्त्याश्रमवर्णने विन्ध्यमेवोर्मिथः कलहे संपद्यमाने सूर्यमार्गनिरोधात्सूर्यस्वागत्स्वा-
श्रमे गमनम्, सूर्यवचनाद्विन्ध्यं निम्नमुक्तीकृत्य दक्षिणदिशि हाटकेश्वरेऽगस्त्यस्य
गमनम्, तत्र लोपामुद्रया पत्न्या सह गत्वा लिंगस्थापनम्, अगस्त्याश्रममाहा-
त्म्यवर्णनम्.... ४२ २
- ३४ अगस्त्यकृतसमुद्रप्राशनकारणवर्णने प्रथमं देवदैत्ययोर्युद्धे ब्रह्मविष्ण्वन्नादीनां परा-
जयं दृष्ट्वा शंकरेण शूलेन दैत्यपराजयकरणवर्णनम्. ... ४४ १
- ३५ धर्मविनाशेनैव देवपराजयः स्यादिति निश्चयं कृत्वा ज्ञानसंन्यायव्रज्यागादिजपकर्तृणां
ब्राह्मणानां दैत्यैर्वधकरणम्, अश्वमेधासिनां दैत्यानां वधार्थं ब्रह्मण आज्ञया जल-

अध्यायः

विषयः

३० ३०

- प्राशनार्थं देवैरागस्त्यस्य प्रार्थनाकरणम्, देवकार्यार्थमगस्त्येन समुद्रप्राशनम्, देवै-
र्दैत्यवधकरणम्, अगस्त्यस्थापितपीठस्य देवैः स्वकार्यकरणाभिन्नेश्वरपीठेतिनाम-
करणम्. ... ४४ २
- ३६ चित्रेश्वरपीठमाहात्म्यवर्णनम्. ... ४६ १
- ३७ दुःशीलाख्यप्रासादोत्पत्तिवर्णनम्. ... ४७ १
- ३८ धुन्धुमारेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ४८ १
- ३९ ययातीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ४८ २
- ४० ब्रह्मणा पृथ्व्यां शिलास्थापनम्, ततस्तत्र ब्रह्माज्ञया सरस्वत्या पातालतो ह्रदं निर्मा-
यागमनम्, ततो मंक्कणकमहर्षिणा तत्र तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनम्, चित्रशिला-
मंक्कणकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ४९ १
- ४१ बाष्कलिदैत्यपीडितैरिन्द्रादिभिर्देवैर्विष्णोराज्ञया हाटकेश्वरे तपःकरणम्, ततो बृह-
स्पतिवचनादशून्यशयनतिथौ भगवत्पूजनेन सन्तुष्टस्य भगवत आज्ञया बाष्क-
लिना समं युद्धकरणम्, भगवता बाष्कलिदैत्यपराजयं कृत्वा शक्रस्य स्वस्थाने
गमनम्, भगवतस्तत्र वासकरणं लिंगस्थापनं च, जलशाय्युत्पत्तिवर्णनम्. ५० २
- ४२ विश्वामित्रकुण्डोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र विश्वामित्रमेनकासमागमवर्णने विश्वा-
मित्रेण मेनकायै स्त्रीधर्मकथनम्. ... ५१ २
- ४३ विश्वामित्रकथितपातिव्रत्यधर्मास्तिरस्कृत्य कुत आगमनं क गमनमित्यादिपृष्ट्यायां
विश्वामित्रदक्षेनेन मेनकायां लोलुपायां सत्यां विश्वामित्रेण स्त्रीसंगमस्य धिक्कृ-
तिकरणम्. ... ५२ २
- ४४ विश्वामित्रेण स्वसंगमे तिरस्कारिते बहुशो दुःखसंतप्तया मेनकया विश्वामित्राय
विश्वामित्रेण मेनकायै च मिथो जराप्राप्तिरूपशापप्रदानम्, ततस्तयोः कुण्डला-
नेन शापमुक्तिः, विश्वामित्रेण तत्र लिंगस्थापनम्, विश्वामित्रकुण्डविश्वामित्रे-
श्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ५३ १

अनुक्रमणिका.

नागरखं०६

॥ ४८ ॥

- ४५ त्रिपुण्ड्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ५३ २
- ४६ सरस्वतीतीर्थमाहात्म्यवर्णने बलभद्रनृपतो जातस्य अंबुवीचिनामकस्य मूकपुत्रस्य मूकत्वनाशनाथं सरस्वतीतीर्थे सपुत्रकस्य नृपस्य गमनम्, तत्र स्नानेन लिंगम्-
जनेन च पुत्रस्य मूकत्वनिरसनम्, अंबुवीचिकृतं सरस्वतीस्तवनम्, सरस्वती-
तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ५५ १
- ४७ महाकालमाहात्म्यवर्णने सपत्नीकस्य रुद्रसेनस्य राज्ञो हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र
देवं संपूज्य बहुशो विप्रेभ्यो दानानि दत्त्वा विप्रसंसिद् राज्ञा विप्रेभ्यः स्वपूर्व-
जन्मवृत्तान्तकथनम्, तत्र वणिग्जात्युद्भवस्य तस्यान्नप्राप्त्यभावाद्दुषोषितस्य
सपत्नीकस्य महाकालवने गमनम्, तत्र देवं दृष्ट्वा कमलैर्देवस्य पूजाकरणम्, तेन
पुण्यप्रभावेन राजकुले जननम्, महाकालेश्वरतीर्थलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ५६ १
- ४८ उमामहेश्वरलिंगमाहात्म्ये हरिश्चन्द्रेण पुत्रप्राप्त्यर्थमुमामहेश्वराराधनम्, तेन तपसा
संतुष्टाभ्यामुमामहेश्वराभ्यां पुत्रप्रदवरप्रदानम्, तं वरं गृहीत्वा हरिश्चन्द्रस्य
स्वभवेन गमनम्, ततो हाटकेश्वरक्षेत्रे उमामहेश्वरप्रीतये लिंगस्थापनम्, उमा-
महेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ५७ ३
- ४९ कलशेश्वरमाहात्म्यवर्णने कलशनृपस्य गृहे दुर्वासस आगमनम्, चालुर्मास्यप्र-
तस्य पारणं कर्तुमागत्य दुर्वाससे नृपेणातिथ्यसत्कारपूर्वकं भोजनादिसमर्पणम्,
तत्र भोजनपत्रे लवणादिभिः सुसंस्कृतं मांसं दृष्ट्वा 'व्याघ्रो भव' इति वृषाय
शापप्रदानम्, कलशनृपतेर्दुर्वाससः शापेन व्याघ्रत्वप्राप्तिवर्णनम्. ५८ ३
- ५० नन्दिनीव्याघ्रसंवादे नन्दिन्या व्याघ्रसमीपे शपथकरणम्. ५९ १
- ५१ व्याघ्रवचनान्नन्दिन्या स्वस्थानं गत्वा वत्सस्य वृत्तिकरणम्, सर्वान्शृङ्गा नन्दिन्या
व्याघ्राग्रे गमनम्, तेन तस्याः सत्यत्वं दृष्ट्वा पश्चात्तापेन मुक्तिप्राप्त्यर्थं तस्यै प्रभ-
करणम्, शापाद्व्याघ्रत्वं प्राप्तस्य नृपस्य नन्दिनीदर्शितवानास्थापितलिंगस्य पूजनेन

- व्याघ्रत्वप्रापकाच्छापान्मुक्त्वा पूर्ववद्वाजत्वप्राप्तिः, ततो इराराघनां विषांय स्वनाम्ना
लिंगस्थापनम्, शिवलोके गमनं च, कलशेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ५९ ३
- ५२ रुद्रकोटिमाहात्म्यवर्णनम्. ६१ २
- ५३ भृङ्गगर्तामाहात्म्यवर्णने मित्रसहस्य राज्ञो वसिष्ठशापाद्वाग्दत्तवप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्,
राक्षसधर्मेणानुवर्तमानेन तेन राज्ञा विप्रादीनामपि हननम्, तेन नृपेण ब्रह्महत्या-
दोषनिवृत्तये शापमुक्त्युत्तरं वसिष्ठान्नया तीर्थयात्राकरणम्, भृङ्गगर्तातीर्थस्ना-
नेन ब्रह्महत्यादोषादुन्मुच्य पूर्ववद्वाज्यकरणम्, राज्यांतरमन्ते शिवलोके गमनं च,
भृङ्गगर्तामाहात्म्यवर्णनम्. ६२ ३
- ५४ नलकथावर्णनपूर्वकं नलस्थापितवर्ममुण्डामाहात्म्यवर्णनम्. ६४ २
- ५५ नलेन स्वनाम्ना स्थापितस्य रोगाद्यानिष्टदोषपरिहारकस्य नलेश्वरस्य माहात्म्यवर्णनम् ६५ १
- ५६ सांवादित्यमाहात्म्ये गालवेनादित्यप्रसादेन वरं लब्ध्वा पुत्राभावात्सांवादित्यपूजनेन
पुत्रप्राप्तिकरणम्, सांवादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. ६५ २
- ५७ गाङ्गेययात्राल्यानवर्णनम्. ६६ २
- ५८ गाङ्गेयकुतल्लिंगचतुष्टयस्थापनवर्णनम्, शिवगंगामाहात्म्यवर्णनम्. ६७ २
- ५९ विदुरेण पुत्रप्राप्त्यर्थं तपस्तप्त्वा स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, विदुरेश्वरमाहात्म्य-
वर्णनम्, विदुरकुतदेवप्रासादवृत्तान्तवर्णनम्. ६७ २
- ६० मित्रावरुणपुत्रेण माहित्यानामदेवतास्थापनम्, नरादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ६८ २
- ६१ शर्मिष्ठातीर्थमाहात्म्ये विषकन्योत्पत्तिवर्णनम्. ६९ १
- ६२ विषकन्यात्यागमकुर्वतो नृपस्य मरणप्राप्तिर्युद्धवर्णनं च, सर्वलोकापवादाच्छ्रुत्वा
विषकन्यायास्तपोऽर्थं वनं प्रति प्रयाणम्, मार्गे स्वपूर्वजन्मस्मरणेन दुःखिताया
विषकन्यायाः पञ्चाभिसाधनादिकं धोरं तपो विभोक्त्य पार्वत्येन्द्राणीरूपेणा-
गमनम्, इन्द्राणीतो वरमगृहीत्वा तथा पुनस्तपसि क्रियमाणे पार्वत्या तां प्रति

अभ्यासाः

विषयाः

१० ५०

अभ्यासाः

विषयाः

१० ५०

- स्वरूपदर्शनम्, विषयकन्याया पार्वतीस्तवनम्, पार्वत्या सह विषयकन्यायाः कैलासे गमनम्, कामिध्यातोयमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६९ २
- ६३ सोमेश्वरमाहात्म्ये दशशाययुक्तेन सोमेन रोमकमहर्षेर्वचनाद्वाटकेश्वरे लिंग-पूजनम्, उत्प्रावेण सोमस्य शापनिवृत्तिः, स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, सोमनाथेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ७२ १
- ६४ चमत्काररूपस्थापितचमत्कारीदुर्गादेवीमाहात्म्यवर्णनम्. ७३ १
- ६५ आनर्तकेश्वरशुद्धेश्वरयोर्माहात्म्यवर्णनमुत्पत्तिकथनं च. ७४ १
- ६६ रामहृदयवर्णनप्रसंगे जमदग्निधवर्णने ससैन्यस्य सहस्रार्जुनहैहयनृपतेर्जमदग्न्याश्रमे गमनम्, तत्र कामधेनुप्रभावं दृष्ट्वा तेन सहस्रार्जुनेन लोभेन तां याच्यमानेन जमदग्निना तस्या अदाने क्रुधाविष्टेन हैहयेन जमदग्निधवर्णनम्. ७५ २
- ६७ पितृवधं श्रुत्वा परशुरामेण पितुरुत्तरक्रियां विधाय निःशत्रियां पृथ्वीं कर्तुं प्रतिज्ञाकरणम्, ततो रामेण बुद्धे सहस्रार्जुनस्य वधकरणम्. ७६ २
- ६८ सहस्रार्जुनवधोत्तरं हाटकेश्वरे गत्वा सहस्रार्जुनशरीराभिर्गतेन रक्तेन पितृश्राद्धं विधाय सर्वा संपादितां मही ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा स्वनिवासार्थं परशुरामेण समुद्रापसरणकरणम्. ७७ २
- ६९ पुनर्ब्राह्मणेभ्यो दत्तां महीं बलात्कारेण महीनृणां शत्रियाणां रामेण वधकरणम्, एवमेकविंशतिवाराभिः शत्रियां पृथ्वीं कृत्वा ब्राह्मणेभ्यस्तस्याः समर्पणम्, ब्राह्मणवचनादाशीर्वादेन च रामहृदये नाम्ना गर्वातीर्थस्थापनम्, रामहृदे शश्व-हवतां श्राद्धेन विशेषफलकथनम्, सामान्यतो रामहृदमाहात्म्यवर्णनम्. ७८ १
- ७० तारकासुरवधप्रकरणे कार्तिकेयस्य साधन्तोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्. ७८ २
- ७१ कार्तिकेय (स्कन्द) स्थापितशक्तिमाहात्म्यवर्णनम्. ८० १
- ७२ पाण्डवधृतराष्ट्रादिकृतहाटकेश्वरश्रेष्ठदर्शनवर्णनम्. ८१ १
- ७३ ततः कौरवाणां द्वारवत्तां गमनम्, दुर्बोधनस्य भानुमत्या सह विवाहवर्णनम्, ततः

- पुनर्यादवेन समं कौरवपाण्डवानां हाटकेश्वरे गमनम्, धृतराष्ट्रकृतप्रासादस्थापनादिवृत्तान्तवर्णनम्. ८१ ३
- ७४ तत्र हाटकेश्वरे धृतराष्ट्रादिभिरेकोत्तरशतलिंगस्थापनम्, सर्वैर्द्रोणादिभिः पाण्डवैर्यादवादिभिश्च सहस्रशः पृथक्पृथक्स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, कौरवपाण्डव्यादव-कृतलिंगप्रतिष्ठावर्णनम्. ८२ ३
- ७५ यज्ञभूमिमाहात्म्यवर्णनम्. ८३ १
- ७६ मुण्डीरकालप्रियमूलस्थानेतिभास्करतीर्थत्रयवर्णने कस्यचित्कुष्ठरोगिणः पुरुषस्य ब्राह्मणवचनात्तत्तीर्थत्रये स्नानेन कुष्ठनिरसनवृत्तान्तवर्णनम्, मुण्डीरकालप्रियमूल-स्थानमाहात्म्यवर्णनम्. ८३ १
- ७७ शंकरपार्वतीविवाहसमये ब्राह्मणः पार्वतीदर्शनेन रेतःस्खलनम्, तेन पापेन लिप्ता-गेन ब्राह्मणा रुद्रशिरसमाराध्य दोषनिवृत्तिकरणम्, हराभयवेदिकामाहात्म्य-वर्णनम्. ८५ १
- ७८ रुद्रशीर्षमाहात्म्यवर्णने व्यभिचारिण्याः कस्याश्चिद्ब्राह्मण्या रुद्रशीर्षदर्शनेन तत्पातका-भिवृत्तिवर्णनम्, तथैव विदूरथनृपपत्न्या अपि रुद्रशीर्षदर्शनांमुक्तिवर्णनम्, रुद्रशीर्ष (जगेश्वर) माहात्म्यवर्णनम्. ८६ २
- ७९ बालखिल्याश्रममाहात्म्यवर्णने शक्रोपरि बालखिल्यैः कोपकरणवृत्तान्तवर्णनम्, बालखिल्याश्रममाहात्म्यम्. ८८ १
- ८० सुपर्णाख्यमाहात्म्यवर्णने बालखिल्यैराथर्वोणकैर्मन्त्रैरभिमन्त्रितममृतकलशं गृहीत्वा पुत्रप्राप्त्यर्थं कश्यपेन स्वपत्न्यै दानम्, अमृतकलशप्राप्तेन कश्यपाद्रुद्रोत्पत्तिः, मित्रब्राह्मणकन्याया वरशोधार्थं गरुडस्य ब्राह्मणकन्याभ्यां सह गमनम्, पथि नारदस्य दर्शनम्, नारदेन समं विष्णुदर्शनार्थं तेषां सर्वेषां हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र गत्वा नारदगरुडाभ्यां विष्णुसंदर्शनप्रहणम्. ८९ १

मनुस्मृतिक.

नामरसं०६

- ८१ विष्णुदर्शनेन गृहीत्वा गरुडेन विष्णुं प्रति विप्रकन्यावरणार्थमाग्रहकरणम्, विष्ण्व-
मुत्तया गरुडेन विष्ण्वग्रे सकन्यकस्य विप्रस्यानयनम्, विप्रकन्यायाः विष्णोः
सौत्वं प्राप्तं दृष्ट्वा कृषा लक्ष्म्या 'अश्वमुखी भव' इति तस्यै कन्यायै शापप्रदानम्,
तथैव विप्रेषाणि 'गजवक्त्रा भव' इति लक्ष्म्यै शापदानम्, ततो विष्णुना विप्र-
कन्यायाः सांत्वनकरणमुच्छापदानं च, विष्ण्वाम्नाया समुतस्य विप्रस्य स्वगृहे गम-
नम्, विष्णुपुरःस्थितां शाण्डिलीनाम्नी वृद्धसौ दृष्ट्वा गरुडेन हास्ये कृते सत्यन्तः
क्रुधा शर्मदित्या मनसा शापदानेन गरुडपक्षभस्मीकरणम्. ९० २
- ८२ निजपक्षदण्डं दृष्ट्वा गरुडेन विष्णुना च शाण्डिलीवचन-
द्वारुडेन हाटकेश्वरं गत्वा रुद्रशीर्षकालरुद्रनीलरुद्रादीन्त्वा शिवाराधनकरणम्, तेन
गरुडस्य पुनः सुवर्णमयपक्षप्राप्तिवर्णनम्, सुपर्णेश्वराख्यमाहात्म्यवर्णनम्. ९१ १
- ८३ सुपर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णने वेणुनामकनृपतेर्दुर्वासनत्वादुदुराचरितपरिपाकात्कुष्ठप्राप्ति-
वर्णनम्, तत्कुष्ठनिरासार्थं भ्रमता वेणुनृपेण सुपर्णेश्वरं प्रति गमनम्, तदाराधनेन
तस्य कुष्ठनिरासवर्णनम्. ९२ १
- ८४ लक्ष्मीशपिताया विप्रकन्याया विष्णोरुच्छापेन कृष्णावतारे सुमद्रेति नाम्ना पद्मा-
दत्तशापविमुक्तिपूर्वकं विष्णुभगिनीत्वप्राप्तिवर्णनम्. ९२ २
- ८५ विप्रदत्तशापनिवृत्त्यर्थे लक्ष्म्या ब्रह्माणमुद्दिश्य तपश्चरणम्, ब्रह्मणा शापनिवृत्तिपूर्वकं
लक्ष्म्यै वरप्रदानम्, गजवक्त्रामहालक्ष्मीति ब्रह्मणा तत्स्थलस्य नामकरणम्,
महालक्ष्मीमाहात्म्यवर्णनम्. ९३ १
- ८६ कृष्णस्य सप्तविंशतिकन्याभिश्चन्द्रप्रीतिविवर्धनार्थं हाटकेश्वरे चण्डपाराधनेन चन्द्रस्य
प्रीत्यास्पदीकरणम्, सप्तविंशतिकेति नाम्ना लिङ्गस्थापनम्, सप्तविंशतिकाङ्गि-
माहात्म्यवर्णनम्. ९३ २
- ८७ न्योमप्रासादमाहात्म्यवर्णनम्. ९४ १
- ८८ अंबावृद्धेत्यभिधाभ्यां काशीराजभार्यायां पविनासोत्तरं वज्रैव पुरश्चार्थं वासक-

रणम्, तत एकस्मात्कुण्डाद्गजवक्त्राधमुख्यादिदेवतानां समुत्पत्तिं दृष्ट्वा तत्कृतज-
नत्रासनिवारणार्थं तासां तद्गुणोपपदार्थस्य ताभ्यामंबावृद्धाभ्यां व्यवस्थाकरणम्,
ततः स्वनाम्ना हाटकेश्वरे लिङ्गस्थापनम्, अंबावृद्धामाहात्म्यवर्णनम्.... ९५ १

८९ अंबावृद्धाभ्यां सर्वबालकक्षयकारिणीनां देवतानां व्यवच्छेदार्थं चमकाराराजप्रार्थ-
नयाऽम्बावृद्धादेव्या स्वपादुकास्थापनकरणम्, पादुकादर्शनेन जनानां दुःखनि-
वृत्तिभवनम्, पादुकादर्शनेनमकुर्वतां शृगालत्वप्राप्तिवर्णनम्, ध्यानं कुर्वतः शंकर-
स्य तृतीयनयनात्कन्यकोत्पत्तिः, शंकरवचनात्पादुकापूजनेन तस्याः सर्वसिद्धि-
प्राप्तिकथनम्, पादुकांमाहात्म्यवर्णनम्. ९६ १

९० वह्नितीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णने ज्येष्ठं भ्रातरमुत्सृज्य कनिष्ठेन शंतनुना राज्यकरणा-
द्यमधर्म इति मत्वा शक्रेणानावृष्टिकरणवर्णनम्, तेन कारणेन वने भ्रमता विप्रवा-
भिन्नेन षण्डालगृहे गत्वा तत्र लब्धेन श्वमांसेन बहौ पञ्चमहायज्ञकरणम्, तेन
कारणेन रुष्टेनाभिना कृतं सर्वतः स्वात्मनो गोपनम्, अभिमन्त्रेष्टुकामानां देवानां
गजादिभिः स्वनाम्नि कथिते सति तदुपरि रुष्टेन वह्निना गजादीनां शापप्र-
दानम्, ततो हृदार्जिर्गतमग्निं दृष्ट्वा ब्रह्मणा स्वात्मगोपनकारणे पृष्टे वह्निना 'शक-
वृष्ट्यकरणाद्विश्वामित्रकृतश्वजाघनीहवनान्मया स्वात्मगोपनं कृतम्' इति कथिते
शक्रेण स्वाज्ञया वृष्टिकरणम्, ततो ब्रह्मणाभये वरप्रदानम्, तस्य हृदस्थाभित्तीर्थेति
नामकरणम्, तत्र अग्नौ घृतस्य वसोधोराया माहात्म्यम्, अभित्तीर्थमाहात्म्य-
वर्णनम्. ९७ १

९१ वह्निशपितानां गजादीनां ब्रह्मादिदेवैरुच्छापदानपूर्वकं सांत्वनकरणम्, ततो देवानां
स्वस्वस्थाने गमनम्, अभित्तीर्थोत्पत्तिवर्णनम्. ९९ १

९२ मार्कण्डेयस्थापितब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र ज्ञानं कुर्वतः कस्यचिच्छूद्रस्य देवं
प्रसाद्य मोक्षप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्. ९९ २

- ९३ गोमुखतीर्थोत्पत्तिवर्णनपूर्वकं गोमुखतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कुष्ठं प्राप्तस्य स्वपुत्रस्य कुष्ठनिरासार्थमम्बरीषेण भूपतिना तपःकरणम्, तेन तुष्टेन भगवता तत्पुत्रस्य पूर्वजन्मकृतदोषक्षयनम्, भगवदाज्ञया गोमुखतीर्थस्नानेन तत्पुत्रस्य कुष्ठनिरास-
वर्णनम्, गोमुखतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०० १
- ९४ ब्राह्मणवचनात्परशुरामेण कुठारं भक्त्या लोहयष्टिविमोचनेन लोहयष्टितीर्थस्थाप-
नम्, लोहयष्टिमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०१ १
- ९५ अजापालकनूपनिर्मितकम्मप्रदादेव्युत्पत्तिवर्णने वसिष्ठवचनादजापालस्य हाटकेश्वर-
होत्रे गमनम्, तत्र देवीमाराप्य तं प्रति प्रसन्नया देव्या वरप्रदानम्, वरग्रहणेना-
जापालराज्ये स्थितान्पुण्यवतो जनान्दृष्ट्वा नरकस्य पापिनामभावाच्छून्यतां दृष्ट्वा
ग्रन्थस्य ब्रह्मलोकं गमनम्, तत्र स्थितेन शिवेन तच्छ्रुत्वा शिवस्य व्याघ्ररूपेण
राजसमीपे गमनम्, व्याघ्रकृताजाभक्षणेन रुष्टेन राज्ञा प्रेरितानां चंडीदत्ता-
श्यां व्याघ्ररूपिणा शंकरेण भक्षणम्, पश्चादश्याभावाद्वाघ्रेण समं राज्ञे
द्वंद्वयुद्धवर्णनम्, ततो व्याघ्ररूपं त्यक्त्वा तस्मै शिवेन प्रत्यक्षदर्शनदानम्, अजा-
पालेन शिववर्णनम्, शिववचनाद्राज्ञः पाताले गमनम्, स्वनाम्ना लिंगस्थापनं
च, तत्राजापालेश्वरीविनाम्ना चण्डीस्थापनम्, अजापालेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्. १०१ २
- ९६ राजा दशरथेन ज्योतिर्विन्मुखाद्रोहिणीशकटभेदादिभविष्यं श्रुत्वा तन्निवारणाय शनै-
श्चरत्समीपे युद्धार्थं गमनम्, तस्य तच्छौर्यं दृष्ट्वा संतुष्टेन शनैश्चरेण नाहं रोहि-
णीभेदं करिष्यामीति प्रतिज्ञां कृत्वाऽभयदानकरणम्, शनैश्चरदशरथसंवादफलभु-
तिवर्णनम्. ... १०३ ३
- ९७ शनैश्चरेण 'रोहिणीशकटमहं न भेत्स्यामि' इति प्रतिज्ञापूर्वकमाशीःप्रदानोत्तरभिन्नेन
दशरथस्य शौर्यवर्णनपूर्वकप्रशंसाकरणम्, ततोऽपुत्रस्य नैव सद्रतिरिति दशरथेन
शकमुखाश्वात्वा पुत्रप्राप्त्यर्थं तपःकरणार्थं समुद्योगकरणम्. ... १०४ २

- ९८ दशरथस्य हाटकेश्वरक्षेत्रे गत्वा तपःकरणम्, तत्तपस्तुष्टेन विष्णुना चतुःपुत्रत्वेना-
हमवतरिष्यामीति दशरथाय वरप्रदानम्, दशरथकृततपःस्थलस्य तत्पूजितेन
विष्णुना राजस्वामीति स्वनामस्वीकरणपूर्वकं तत्कृतवाप्या राजवापीति नामकर-
णम्, राजस्वामिराजवापीमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०५ २
- ९९ रामेश्वरस्थापनप्रस्तावे रामेण सीतात्यागं कृत्वा स्वर्णमयीं सीतां निर्माय यज्ञ आर-
भ्यमाणे तत्र दुर्वासस आगमनम्, दुर्वासोरामसंवादवर्णनम्. ... १०६ १
- १०० लक्ष्मणेन रामाज्ञाभंगकरणाद्रामाज्ञया नगरतो गमनकरणम्, सरयूस्नानेन लक्ष्म-
णस्य दोषनिवृत्तिवर्णनम्, ततो लक्ष्मणस्य योगसाधनेन प्राणनिष्क्रमणम्,
वियद्वत्तं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रामेण शोककरणम्, मंत्रिभी रामस्य सान्त्वनम्, लक्ष्मण-
शवस्याग्निं दातुं प्रवृत्तं रामं दृष्ट्वा 'संन्यस्ते नाग्निसंस्कारः' इति नभोवाप्या
निषेधकरणम्, ततो लक्ष्मणस्यौर्ध्वदेहिकर्मकरणानन्तरं रामस्य पुष्पकविमानेन
किष्किन्धागमनम्, तत्र सुग्रीवकृतसत्कारादिवर्णनम्. ... १०७ १
- १०१ ततः पुष्पकमारुह्य वानरैः समं रामस्य लंकायां गमनम्, तत्र विभीषणेन राम-
चन्द्रस्य सत्कारकरणम्, ततः श्रीरामेण तैः सर्वैः सह हाटकेश्वरक्षेत्रमागत्य तत्र
रामेश्वरलिंगप्रतिष्ठाकरणम्, रामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... १०८ २
- १०२ लक्ष्मणप्रासादपञ्चकप्रतिष्ठापनवर्णनम्, ... १०९ २
- १०३ आनर्तवडागे राक्षसैः सह रामस्यागमनम्, तत्र रामविप्रसंवादेऽसुरोर्वेष्टिते विमाने
स्थित्वा स्वर्गं प्रति गच्छतोऽन्धविप्रस्य पूर्वजन्मकथावृत्तान्ते तडागमाहात्म्य-
वर्णनम्, आनर्ततीर्थकूपिकामाहात्म्यवर्णनम्. ... ११० १
- १०४ अथ श्रीरामचन्द्रस्य स्वलोकं प्रति गमनानन्तरं हाटकेश्वरक्षेत्रे शिवपूजार्थं समा-
गतै राक्षसैस्तत्र मिलितानां ब्राह्मणानां भक्षणेन त्रासितान्ब्राह्मणान्दृष्ट्वा श्रीरामपु-
त्रेण कुशेन राक्षसानां पराजयकरणम्, राक्षसैस्तत्रानर्तवडागे बहुशो लिंगस्था-

- पनकरणम्, कुलेन विभीषणाय संदेशं प्रेषयित्वा तद्वारा राक्षसानां जंबूद्वीपगमने निरोधकरणम्, कुशेश्वरलवेश्वरप्रतिष्ठावर्णनम्. ... ११२ १
- १०५ तुलागते मरीचिमालिनि विभीषणक्षापेन व्यंतरत्वं प्राप्ते राक्षसीहार्दकेभ्यश्चे राक्षसस्थापितानां चतुर्मुखलिंगानां भूम्यां पूरणम्, तत्र क्षेत्रे प्रासादरहिते प्रदेशे बृहदश्वराजस्य गमनम्, तत्र प्रासादनिर्माणे राज्ञा प्रयत्नकरणम्, ततो भूमिखननसमये चतुर्वक्त्रलिंगदर्शनम्, लिंगैरावृतां भूमिं दृष्ट्वा राज्ञो सन्तुष्टाभि- वर्णनम्, राक्षसीलिंगाच्छादनवृत्तान्तवर्णनम्. ... ११५ १
- १०६ लुप्ततीर्थानां माहात्म्यवर्णनम्. ... ११५ १
- १०७ अष्टषष्टितीर्थोत्पत्तिमाहात्म्ये वत्सान्वयसंभूतचित्रशर्मनामनृपेण पातालस्थं हाटके- श्वरमप्रस्थल आनेतुमुद्युक्तेन शिवाराधनाकरणम्, शिवकृपया लिंगस्थापनम्, ततोऽष्टषष्टिगोत्रोद्भवैर्ब्राह्मणैर्नृपाज्ञया शिवमाराध्य तत्कृपया अष्टषष्टितनूनां लिंगानां नवप्रासादं रचयित्वा स्थापनाकरणम्, ब्राह्मणैश्चित्रशर्मणा च कृतस्य लिंगस्थापनस्य वृत्तान्तवर्णनम्. ... ११६ १
- १०८ अष्टषष्टितीर्थवर्णने शिवपार्वतीसंवादे नारदशर्कादिभिश्चमत्कारक्षेत्रे ज्ञानादि कृत्वा शिवलिंगं संपूज्य तीर्थोलिंगस्तुतिकरणम्, वाराणस्याष्टषष्टितीर्थवर्णनम्. ... ११७ २
- १०९ अष्टषष्टितीर्थानां त्रितीर्थेषु भिन्नभिन्नलिंगानां नामनिर्देशपूर्वकप्रभाववर्णनम्. ... ११८ २
- ११० अष्टषष्टितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११९ १
- १११ कस्मिंश्चित्समये आनर्तभूपस्य पत्न्या दमयन्त्या हाटकेभ्यश्चे गमनम्, तत्र तीर्थे हरिबोधवासरे ज्ञात्वा भगवन्तं ध्यायमानां दमयन्तीं दृष्ट्वाऽन्याभिर्ब्राह्मणस्त्रीभि- र्दमयन्तीवर्णनकरणम्, दमयन्त्या ध्यानेतरं ब्राह्मणस्त्रीभ्यः स्वकीयसर्वालङ्कार- दानकरणम्, चतसृभिस्तापसाभिर्विना अन्याभिः सर्वाभिर्ब्राह्मणस्त्रीभिर्भूषणग्रहणे- नाहादकरणम्, तथैव प्रतिदिने राजपत्न्या ताभ्यो भूषणप्रदानकरणम्, पञ्चमी- दिने चतसृभिर्विप्रपत्नीभिर्भूषणानामग्रहणे तत्समीपे भूषणानि गृहीत्वा दम-

- यन्त्या गमनम्, तामिर्भूषणग्रहणातिरस्कारकरणम्, यामिर्दमयन्तीदत्तानां भूष- णानां तिरस्कृतिरकारि वासां पतिभिराकाशमार्गेण स्वाश्रमे स्वपुण्यप्रभावेणा- गमनकरणम्, यामिर्लोभादमयन्तीदत्तानां भूषणानां ग्रहणं कृतं तासां पत्नीनां तत्स्त्रीगृहीतदुष्परिग्रहवशात्प्रापेनाकाशगतिक्षयेण तत्रैव पतनम्, तैश्चतुर्भिराकाश- मार्गेणागतैर्कोपिभिस्तत्कारणं दृष्ट्वा दमयन्त्यै 'शिला भव' इति शापप्रदानम्, ततस्तस्या दमयन्त्यास्तत्र शिलाभावं प्राप्य पतनम्, तद्वृत्तान्तं श्रुत्वा द्विजप्रसाद- नाय दमयन्तीपतेरानन्ददेशराजस्य तत्रागमनम्, शिलामूर्तां पत्नीं दृष्ट्वा राज्ञा शोककरणम्. ... ११९ २
- ११२ राज्ञे शापं दातुं गृहीतजलानां विप्राणामन्यद्विजप्रार्थनया शान्तिं गत्वा भूम्यामिवो- दकप्रक्षेपणात्तस्या भूमेरुपरत्वप्राप्तिवर्णनम्, ऊपरस्थानस्योत्पत्तिपूर्वकमाहात्म्य- वर्णनम्. ... १२१ २
- ११३ तत आनर्ताधिपतेः प्रतिमासं हाटकेद्वारे गमनम्, ब्राह्मणान्सन्तोष्य शान्तिकर्मा- दिकं विधाय स्वपुरं प्रत्यागमनं च, बहिवचनान्मासिमसि भविष्यद्दौनकार्ये केनापि ब्राह्मणाधमेन ग्रहाणुद्देशेन कृतस्य द्रव्यादिदानस्याग्रहणाद्ब्राह्मणमधिका पीडिते ज्ञात्वा सर्वैः प्रार्थनायां कृतायां तत्र तीर्थे ज्ञानकरणेनैकं ब्राह्मणं विना सर्वेषां शुद्धिवर्णनम्, अगुदेन कुष्ठितेन ब्राह्मणेन सर्वब्राह्मणानां प्रार्थनाकरणम्, तत्र तीर्थे अग्नेः स्थापनाकरणम्, त्रिजातकविशुद्धयेऽग्निकुण्ड- माहात्म्यवर्णनम्. ... १२२ १
- ११४ कुष्ठित्वं प्राप्तेन द्विजेनारण्यं गत्वा तपःकरणम्, तेन तपसा तुष्टेन शिवेन वरप्रदा- नम्, चमत्कारयुरे वसतो देवरातविप्रस्य ऋचनामकपुत्रस्य नागतीर्थे गमनम्, तत्र तेन कथेन रुद्रमालसंज्ञकं नागेन्द्रतनयं दृष्ट्वा लगुदेन हननम्, पुत्रहननं दृष्ट्वा तत्पितृमालुभिरन्यैश्च शोककरणम्, ततो रुष्टैः पन्नैस्त्वपुरस्थजनानां भक्षणे समारब्ध आदौ सकुटुम्बदेवरातसुतकथमक्षणकरणम्, ततो भयभीतैर्प्राम्त्यैः

राशिर्गैर्नैर्नं प्रवि प्रयाणम्, निर्जलं पुरं हृद्वा पुत्रदुःखनिरसनम्, सर्वेषां सर्वत्र-
तापानां जनानां विजातब्राह्मणसमीपे ममनम्, तदुःखं श्रुत्वा त्रिजातेन शिव-
पार्श्वे कृत्वा सर्पभीतिनिरासाय शिवतो वरग्रहणम्, तत्रस्थानां सर्पाणां निर्वि-
श्वकरणाय शिवेन तेभ्यः सर्पनिर्विषत्वकारकं 'न गरं न गरम्' इति महामन्त्र-
दानम्, तन्महामन्त्रजपेन सर्पाणां नगरत्वकरणेन नगरेति तस्य पुरस्य नामाभि-
धानकरणम्, तत्रस्थानां विप्राणां नागरेति नामकरणम्, निर्विषाणां सर्पाणां ततः
पलायनम्, नमरोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्. ... १२४ १

५१५ ि विजातब्राह्मणस्य जन्मकर्मादिवर्णने गोत्रादीनां वर्णनम्, त्रिजातेन ब्राह्मणेभ्यः
स्वसाधनवृत्तान्तकथनम्, भर्तृयज्ञकृतयज्ञविधानमुनिगोत्रव्यवस्थावर्णनम्. ... १२६ १

५१६ ि ऋद्धंभक्षणेन-शापितया रेवतीसर्पिण्या भट्टिकाख्यायाः क्रयद्विजमगिन्या दंशकर-
णम्, भट्टिकाशापं स्मृत्वा रेवतीसर्पिण्या मानुषत्वे जननम्, रेवतीकृतं देव्यारा-
धनम्, देवीवचनात्स्वनाम्ना तीर्थस्थापनम्, देव्या तस्या अंबा दुर्गेत्यादिवहुना-
मकरणम्, अंबारेवतीतीर्थोत्पत्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ १

५१७ भट्टिकोपाख्याने तक्षकेण भार्यात्वाय भट्टिकायाः पाताले नयनम्, तदा भट्टिकया
मर्त्यो भवेति तक्षकाय शापदानम्, तस्य प्रणतिपूर्वकप्रार्थनयोच्छ्रापदानं च,
ततो भट्टिकाया दारुपर्वते प्रयाणम्, भट्टिकया तत्र निजशुद्धवाप्रत्ययप्रदाना-
याभिं प्रवृत्त्य तस्मिन्प्रवृत्तिलेऽप्री प्रवेशकरणेनाग्नेः शीतलत्वे स्वात्पुष्पवर्णनम्,
देववृत्तेर्भट्टिकायाः स्तवनकरणम्, देवदूतवचनान्स्मृत्युमप्राप्य भट्टिकायाः स्वगृहे
गमनम्, तस्या स्वनाम्ना तमेव तीर्थस्थापनम्, भट्टिकातीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यकथनम्. १२८ २

भट्टिकाशापात्तक्षकस्य भृत्यत्वप्राप्तौ देवतनूपरूपेण भूमौ जन्मवृत्तान्तवर्णनम्, देव-
तप्रयोजनयो रक्षोर्युद्धवर्णनम्, पुत्रं राज्ये निक्षिप्य क्षेमकर्क्य भार्क्या सह देवतस्य
राक्षो वने-प्रयाणम्, ततस्तयोर्हृदकेधरक्षेत्रे गमनं शिवलिंगस्थापनं च, क्षेमक-
रीक्षेत्रेभ्योत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. ... १३० १

११९ दीर्घबाहुराजाय महिषो भवेति दुर्वासस्य शापदानम्, ततो महिषत्वं प्राप्य शुक्रा-
क्षया हाटकेधरे क्षिवाराधनम्, तदा शिवेन स्त्रीं विना ते मरणं न स्यादि-
त्युक्त्वाऽन्येभ्योऽवध्यत्वरूपवरप्रदानम्, महिषतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, महिषपुरः-
सैर्देवैः सह देवानां युद्धवर्णनम्, दैत्यैर्देवसेनापराभवकरणम्, सर्वदेवैर्बृहस्पतिना
सहैकीभूय मंत्रकरणम्. ... १३१ १

१२० महिषासुरादिदैत्यवचार्थं कात्यायन्युत्पत्तिवर्णनम्. ... १३२ २

१२१ स्वतेजोवृद्धयर्थं कात्यायन्या सिंहमारुह्य विन्ध्यं गत्वा तपःकरणम्, तेजोस्वां तां
हृद्वा कामक्षगस्य महिषासुरस्य सैन्येन सह तत्रागत्य भार्यात्वाय तस्याः
प्रार्थनाकरणम्, देव्या महिषवचने तिरस्कृते साति क्रुद्धस्य महिषासुरस्य देव्या
सह महायुद्धवर्णनम्, ततः कात्यायन्या महिषदैत्यस्य केशान्धृत्वा यावद्वात्रविनाशं
कर्तुं प्रयत्न आरभ्यत तावदानवेन देव्याः स्तवनम्, ततो देव्या दयया महिषा-
सुराय जीवदानम्, इत्थं महिषपराजयपूर्वकं कात्यायन्या महिषासुरमाक्रम्याव-
स्थितिकरणम्, कात्यायनीमाहात्म्यवर्णनम्. १३३ १

१२२ हिरण्याक्षपीडितेर्देवैः स्तुत्या संतोषितेनेधरेण माहिषं रूपमास्थाय 'के दारयाभि' इति
प्रभकारणात्तत्स्थलस्य केदारंति नामकरणम्, केदारमाहात्म्यवर्णनम्. १३४ २

१२३ शुक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णने शुक्रकनामकरजकेनाज्ञानाद्ब्राह्मणानां सुवस्त्राणां नीलीमध्ये
प्रक्षेपकरणम्, तच्छ्रुत्वा रजककन्याया स्वसख्यै दाशकन्यायै पितृकृत्यनिवेदन-
करणम्, तज्ज्ञात्वा दाशकन्याया कृष्णवस्त्राणां शुक्रत्वापादकं जलाशयं स्मृत्वा
रजककन्यायै तन्निवेदनकरणम्, ततो रजककन्यायाऽपि स्वसखीकथितोपायस्य
स्वपित्रे शुद्रकाय निवेदनम्, तत्र वस्त्रक्षालनेन तेषां वस्त्राणां पूर्वापेक्षयाप्यति-
शुद्धत्वप्राप्तिः, रजकेन ब्राह्मणेभ्यो वस्त्रादिवृत्तान्तनिवेदनकरणम्, ततस्तस्य जला-
शयस्य शुक्रतीर्थेति प्रसिद्धिमवबनम्, शुक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १३६ १

- १२४ सुखारतीर्थोत्पत्तिवर्णने लोहजंघापरनामकवाल्मीकिजन्मकथानिरूपणम्, सुखार-
तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १३७ २
- १२५ कर्णोत्पत्तिवर्णने सत्यसंधराज्ञः कर्णोत्पत्तिनाम्न्याः कन्याया उत्पत्तिवर्णनम्,
कर्णोत्पत्त्यै कस्मै देयेति प्रष्टुं सकन्यकस्य सत्यसंधस्य ब्रह्मलोके गमनम्,
ब्रह्मवचनात्तत्र ब्रह्मलोके स्थातुं प्रवृत्तं स्वपितरं दृष्ट्वा कन्यया प्रार्थनाकरणम्,
कन्यावचनाद्ग्राहः स्वदेशे गमनम्, देशे वैपरीत्यं दृष्ट्वाऽऽश्रयकरणम्, तत्रस्थैः
सह मिथो भाषणे स्वस्ववृत्तान्तकथनम्, सकन्यकस्य सत्यसंधस्य तत्रैव गर्ता-
समीपे तपःकरणवर्णनम्. १३९ १
- १२६ सत्यसंधेन राज्ञा तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनाकरणम्, सत्यसंधेनरमाहात्म्यवर्णनम्. १४१ १
- १२७ सत्यसंधकन्यया कर्णोत्पत्त्या पतिप्राप्त्यर्थं देवीमुद्दिश्य तपःकरणम्, तत्तपःप्रस-
न्नाया देव्या आज्ञया तथा कर्णोत्पत्त्या गर्तातीर्थे स्नाने कृते सति तस्या यौवन-
प्राप्तिवर्णनम्, तस्याः सौन्दर्यं दृष्ट्वा कामदेवेन तस्मिन्सा प्रार्थनायां कृतायां
सत्यसंधेन स्वकन्याया अभिप्रायं ज्ञात्वा तस्मै कामाय स्वकन्याया वैवाहिकेन
विधिना दानकरणम्, कर्णोत्पत्तादेव्यप्रे कर्णोत्पत्त्या स्वनाम्ना तीर्थस्थापनम्,
कर्णोत्पत्तातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १४२ १
- १२८ अराजकमानवर्तदेशं दृष्ट्वा सत्यसंधवचनात्सुपुत्रदकुण्डे स्नानेन आनर्ताधिपते राज्ञी-
ष्वटादिसंज्ञकानां पुत्राणां जन्मकथनम्, अटेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १४२ २
- १२९ निजाज्ञाभंगकुडस्य शाकल्यगुरोर्निर्व्यात्कुड्डेन याज्ञवल्क्येन तस्माद्गुरोः पठितं
विद्यां तस्मै गुरवे निवेद्य तद्विद्यासंपादनार्थं सूर्योपास्तिकरणम्, ततः सूर्येण
याज्ञवल्क्याय लघिमाविद्याप्रदानम्, तथा लघुभूता सूर्योश्चकर्णं समाश्रित्य
सूर्यमुखनिर्गतानां वेदानां याज्ञवल्क्येन पठनकरणम्, सर्वविद्यासंपादनेत्तरं
याज्ञवल्क्येन वेदार्थदर्शकोपनिषद्भिर्माणकरणम्, स्वनाम्ना हाटकेश्वरे तीर्थस्था-
पनम्, याज्ञवल्क्याश्रमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १४४ १

- १३० याज्ञवल्क्यस्य मैत्रेयीपत्न्युपरि विशेषां प्रीतिं दृष्ट्वा सादृशीमात्मोपरि तस्य प्रीतिं
संपादयितुं कात्यायनीनामकद्वितीयपत्न्या शाण्डिलीसमीपे गमनम्, शाण्डि-
ल्या कात्यायन्यै स्वस्थितिवृत्तान्तकथनम्, शाण्डिलीवचनात्कात्यायन्या वर्षप-
र्यन्तं गौरीपूजनकरणम्, पंचपिंडागौर्युत्पत्तिवर्णनम्. १४५ २
- १३१ ईशानोत्पत्तिपञ्चपिंडिकागौरीमाहात्म्यवररुचिस्थापितगणपतिमाहात्म्यवर्णनम्. १४७ १
- १३२ कात्यायननिर्मितवास्तुपदतीर्थोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १४८ १
- १३३ अजापालनिर्मिताजागृहोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १४९ १
- १३४ हारीतपत्न्याः ज्ञानार्थं जलाशये गमनम्, तत्रैव रतिवासनया कामदेवस्यागमनम्,
तत्सर्वं ज्ञात्वा हारीतेन कामं स्वपत्नीं च प्रति शापप्रदानम्, तत्रैव हारीतपत्न्याः
पतिशापेन शिलात्वप्राप्तिवर्णनम्, कुष्ठित्वं गतस्य कामस्य विप्रवचनात्खण्डशि-
लाराधनेन कुष्ठनिवृत्तिवर्णनम्, खण्डशिलासौभाग्यकूपिकोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १५० १
- १३५ दीर्घिकोत्पत्तिवर्णने वीरशर्मब्राह्मणेन स्वकन्याया दुर्दोषनिवारणार्थं चान्द्रायणा-
दिप्रतकरणम्, कन्ययापि प्रतकरणम्, शक्रवचनात्तया कुष्ठिब्राह्मणस्य पाणिप्र-
हकरणम्, पतिवाक्यमनुसृत्य तस्या अष्टपिष्टेषु तीर्थेषु गमनम्, मार्गे शूलस्थि-
तेन माण्डव्येन ताभ्यां शापप्रदानम्, तथा सूर्यनिरोधकरणम्, 'वयं ते पतिं जीवा-
पयिष्यामः' इति देववचनात्सूर्योद्वेगकरणम्, कुष्ठिब्राह्मणस्य मरणम्, 'देवैस्तस्य
संजीव्योत्थापनम्, 'देवैस्तस्यै दीर्घायै पतिव्रतायै वरप्रदानम्. १५२ १
- १३६ माण्डव्येन यमाय शूद्रयोनिप्रापकशापप्रदानम्, दीर्घिकागतोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १५४ १
- १३७ माण्डव्यशूलप्राप्तिकारणकथनम्. १५४ २
- १३८ धर्मराजेन माण्डव्यदत्तशापविनाशाय तपःकरणम्, धर्मराजेश्वरोत्पत्तिवर्णनम्. १५५ १
- १३९ कश्यपवंशोद्भूतोपाध्यायसंज्ञकद्विजस्य पञ्चवर्षात्मकपुत्रस्य मरणेन शोकवर्णनम्,
ततः कुप्ता ब्राह्मणेन यमाय शापप्रदानम्, शापितस्य यमस्य ब्रह्माप्रे गमनम्,
यमस्य ब्रह्मवचनाच्छापनिवृत्त्यर्थं हाटकेश्वरे गमनम्, ततो यमेन द्विजरूपं धृत्वा

- ब्राह्मणगृहमेव ब्राह्मणाय तत्पुत्रस्य प्रदानम्, धर्मराजेन शिवलिंगस्थापनम्, धर्म-
राजेश्वरमाहात्म्याख्यानवर्णनम्. १५५ १
- १४० धर्मराजपुत्राख्यानवर्णनम्. १५६ २
- १४१ मिष्टान्नदायकलिंगमाहात्म्यवर्णने वसुसेननामकस्य भूपत्वाऽभं विना बहुदानकरणेन
स्वर्गं गत्वा बुभुक्षितवत्प्राप्तिवर्णनम्, तेन पीडितेन वसुसेनेनेन्द्रं प्रति घृष्टे सति
तस्मिन्नेव समये तत्र नारदस्यागमनं दृष्ट्वा तस्मै सर्ववृत्तान्तकथनम्, वसुसेनस्य
प्रार्थनया नारदेन पितृश्राद्धादौ नित्यमन्नदानादिकं कुर्वति वसुसेनपुत्राय सत्यसे-
नाय पितुराज्ञासन्देशनिवेदनकरणम्, नारदद्वारा स्वपितुः संदेशं श्रुत्वा सत्यसेनेन
स्वपित्रेऽन्नप्रदानम्, अवर्षणादन्नाभावेन सत्यसेनेन शिवाराधनाकरणम्, तदारा-
धनासन्तुष्टेन शिवेन यथेष्टमिष्टान्नादिदानम्, ततः सत्यसेनेन मिष्टान्नदेश्वरनाम्ना
लिंगस्थापनम्, मिष्टान्नदेश्वरमाहात्म्यकथनम्. १५६ २
- १४२ गणपतित्रयमाहात्म्यवर्णनम्. १५८ १
- १४३ जाबालितपोविन्नकरणार्थं तत्रेन्द्रबाध्याद्रभाया आगमनम्, तत्र रंभया जाबालि-
चित्तं श्लोभयित्वा कृत्रिमभावैस्तेन सह रमणम्. १५९ १
- १४४ रंभोद्भूतां स्वकन्यां दृष्ट्वा जाबालिना तस्याः पोषणकरणम्, यौवनं प्राप्तायाः कौमा-
रवत्या जाबालिकन्याया अग्रे चित्रसेनगन्धर्वस्य गमनम्, तां जाबालिकन्यां
गृहीत्वा गन्धर्वस्य देवमन्दिरे गमनम्, ततो दुहितरमन्त्वेयमाणेन जाबालिना
देवमन्दिरे स्वकन्यां पलायमानं तं गन्धर्वं च दृष्ट्वा लगुडेन स्वकन्यायास्ताडनम्,
गन्धर्वाय च शापप्रदानम्, गन्धर्वेण शापनिवृत्त्यर्थं तपस्तप्त्वा शापान्निवृत्त्य लिंग-
स्थापनम्, फलवतीनामकया जाबालिकन्यायाऽपि शापनिवर्णार्थं तपःकरणम्,
तत्तपःप्राप्तदिव्यभावाया तया कन्यया सह जाबालिमहर्षेः प्रश्नोत्तररूपेण संवादे
जायमाने तया कन्यया स्वपितुर्जाबालेर्निर्मुक्तरीकरणम्, जाबालीश्वरचित्रांगदे-
श्वरफलवतीयोगिनीत्रयमाहात्म्यवर्णनम्. १६० १

- १४५ अमरेश्वरमाहात्म्यवर्णने दैत्यकृतं देवपराजयं श्रुत्वा आदित्येश्वराराधनाकरणम्,
ईश्वरकृपया देवदैत्ययुद्धे देवकृतदैत्यपराजयवर्णनम्, अमरत्वप्राप्तिकरत्वात्तस्य
लिंगस्यामरेश्वरेति नामकरणम्, अमरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. १६३ २
- १४६ अमरेश्वरप्रभाववर्णनं आदित्यवसुकुन्दादीनां नामवर्णनम्, अमरेश्वरकुण्डमाहात्म्य-
वर्णनम्. १६४ २
- १४७ शुकजन्मवर्णनम्, ततो व्यासशुकसंवादवर्णनम्. १६५ १
- १४८ शुकाचार्यपुत्रविरहाददुःखेन तन्मात्रा पिंगलेत्यपरनाम्न्या वटिकया द्वितीयपुत्र-
प्राप्त्यर्थं शिवमाराध्य वरग्रहणम्, वटिकया स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, वटिकेश्वर-
माहात्म्यवर्णनम्. १६६ २
- १४९ केलीश्वर्युत्पत्तिवर्णने हिरण्यकशिपोः सकाशादन्धकासुरस्य जन्म, तस्य राज्यप्राप्ति-
वर्णनम्, ततः सहस्रवर्षपर्यन्तं तपस्तपान्धकेन ब्रह्मणो वरग्रहणकरणम्, तेन
ब्रह्मदत्तवरेणोपमत्तेनान्धकेन सेन्द्रान्देवाश्रित्वा शंभुमपि जित्वा शंभुनिर्मिताभि-
कुण्डजाकेलीश्वर्या देव्या समं युद्धकरणम्. १६६ २
- १५० स्वदैत्यसैन्यपराजयं दृष्ट्वाऽन्धकेन प्रार्थितेन शुकेण शंभुनेव बह्मवायवर्णिकमन्त्रैरा-
वाहने कृते सति केलीश्वर्या उत्पत्तिवर्णनम्, ततोऽन्धकेन तस्या देव्याः सकाशतो
वरं लब्ध्वा केलीश्वरीस्त्वदनकरणम्, केलीश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्. १६९ १
- १५१ अन्धकशिवयोर्युद्धे वर्तमाने शिवेनान्धकस्य पराजयकरणम्, अन्धककृतया स्तुत्या
प्रसन्नेन भगवताऽन्धकस्य भूमिरिटीति नाम्ना स्वकीयशिवगणत्वप्रदानवर्णनम्,
अथ राज्याद्वष्टस्य सुरथस्य वसिष्ठवचनाद्वाटकेश्वरे गत्वा भैरवं स्थापयित्वा
तस्य पूजनेन राज्यप्राप्तिवर्णनम्, भैरवक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्. १६९ २
- १५२ चक्रपाणिमाहात्म्यवर्णनेऽर्जुनस्य युधिष्ठिरानुग्रहा ब्राह्मणानां गवां संरक्षणार्थमरण्ये
गमनम्, ततो गोमोचनं कृत्वा तीर्थयात्रां कर्तुमुद्युक्तस्य फाल्गुनस्य हाटकेश्वरे
गमनं चक्रपाणिस्थापनं च, चक्रपाणिमाहात्म्यवर्णनम्. १७१ १

- १५३ रूपतीर्थमाहात्म्यवर्णने तिलोत्तमोत्पत्तिवर्णनम्, ब्रह्माज्ञया तिलोत्तमायाः कलासे गमनम्, शिवं नत्वा प्रदक्षिणां कुर्वत्यां तिलोत्तमायां शिवमनसः क्षुब्धतां समालोक्य पार्वत्या 'कुरुया भव' इति तिलोत्तमां प्रति शापदानम्, तिलोत्तमा-प्रार्थनया तिलोत्तमां गृहीत्वा पार्वत्या हाटकेश्वरे रूपतीर्थे गमनम्, तेन पूर्व-वर्त्तितां तिलोत्तमां प्रति पार्वत्या वरप्रदानम्, अत्सरःकुण्डोत्पत्तिमाहात्म्य-वर्णनम्. ... १७२ १
- १५४ चित्रेश्वरीपीठमाहात्म्यवर्णनम्. ... १७३ १
- १५५ हाटकेश्वरक्षेत्रे द्वादशादित्याष्टवस्वेकादशरुद्राणां पूजनमाहात्म्यवर्णनम्, पुष्पादि-त्यमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र मणिभद्रक्षत्रियवृत्तान्तवर्णनम्, वृद्धमणिभद्राय कन्यां प्रदातुं तस्याः कन्यायाः पित्रा क्षत्रियेण निजभार्यायै बोधोपदेशकरणम्. ... १७४ १
- १५६ मणिभद्रविवाहोत्तरं मणिभद्रेण पुष्पनामकब्राह्मणस्य विवर्चनकरणम्, तस्मै ब्राह्म-णाय नगरवासिभिः सान्त्वनपूर्वकं भोजनायाभ्यर्थनाकरणम्. ... १७५ १
- १५७ ततो भजनमकृत्वैव सूर्यभाराधयितुं पुष्पकस्य चमत्कारपुरे गमनम्, ततः सम-न्त्रकः सांगं होमं कृत्वा स्वमांसेन स्विष्टकृदादिकभवेद्य सूर्यस्य तत्समीपं प्रस्था-गमनम्, सूर्येण पुष्पाख्याय मणिभद्ररूपकरण-स्वरूपकरणप्रभावशालिगुटिकाद्वय-प्रदानम्, पुष्पब्राह्मणेन स्वनाम्ना पुष्पादित्यस्थापनम्, पुष्पादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. १७६ १
- १५८ सूर्यदत्तगुटिकाप्रभावात्पुष्पकेण मणिभद्रसदृशं रूपं धृत्वा मणिभद्रगृहे गमनम्, तस्य सत्यमणिभद्रस्य गृहं गत्वा द्वारस्थं पण्डं वस्त्रादिना सन्तोष्य तस्य पत्नीं वस्त्रालंकारादिना सन्तोष्य तथा सह सुखेन भुक्त्वा संभोगकरणम्, ततस्तस्य कृत्रिममणिभद्रस्य वचनात्सत्यमणिभद्रस्य द्वारस्थपण्डेन विकारकरणम्, कृत्रि-माकृत्रिममणिभद्रयो राजमंदिरे विवादवर्णनम्, ततो राजवचनादकृत्रिममणि-भद्रस्य तत्पत्न्या स्वपतित्वेनास्वीकारे राजाज्ञया तस्याकृत्रिममणिभद्रस्य राज-दूतद्वारा शास्त्रावलेखेन निघनवर्णनम्. ... १७७ १

- १५९ तत आप्तवर्गान्समाहूय तेन कृत्रिमेण पुष्परूपमणिभद्रेण भोजनवस्त्रादिदानवर्णनम्, पुष्पविभववर्णनम्. १७९ १
- १६० माहिकाप्रार्थनया पूर्ववत्पुष्पशरीरं धृत्वा तेन पुष्पब्राह्मणेन माहिकायाः सौख्यकर-णम्, ततस्तेन पुष्पेण स्वपुत्रेभ्यो धनं दत्त्वा कृतस्य पापस्य क्षालनार्थं हाटकेश्वर-क्षेत्रे गमनम्, पुरश्चरणादीन्कर्तुं ब्राह्मणनिमंत्रणकरणम्, पुष्पादित्यस्य मंदिर-निर्माणकरणम्. १७९ १
- १६१ पुष्पादित्यमाहिकादुर्गोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १८० १
- १६२ पुरश्चरणसप्तमीव्रतकथने मार्कण्डेयरोहिताश्वसंवादे न्यासपूर्वकं षोडशोपचारपूजन-विधिवर्णनम्, प्रतिमासपूजाविशेषभेदवर्णनम्, केनचिचंडशर्मणा ब्राह्मणेन पुष्पं प्रति पुरश्चरणसप्तमीव्रतविधिवर्णनम्. १८० ३
- १६३ चंडशर्मणा शास्त्राप्यालोडय कथितेन प्रायश्चित्तविधिना पुष्पस्य पापशुद्धौ जात्यायां लोकैश्चण्डशर्मणस्तिरस्करणम्, ततस्तेन चण्डशर्मणा ब्राह्मणेन तपःकरणम्, चंड-शर्मणा पुष्पादित्यं प्रदक्षिणीकृत्य स्वमांसेनाग्नी होमे क्रियमाणे प्रत्यक्षेश्वरसूर्य-नारायणेन निजदर्शनदानम्, सूर्यदर्शनेन पुष्पचण्डशर्मणोः पापनिवृत्तिपूर्वकसुरू-पप्राप्तिवर्णनम्, ब्रह्मनागरोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्. १८२ १
- १६४ ततः पुनः पुष्पचंडशर्मणोः सरस्वतीतीरे गमनम्, तत्र कर्दमेन लिङ्गकरणपूर्वकं पूजनं कृतवत्ता चण्डशर्मणा नागेश्वरेति नाम्ना लिङ्गस्थापनम्, चण्डशर्मणस्त्या शाकं-भर्याजपि शाकम्भरीदुर्गास्थापनम्, चण्डशर्मणा सरस्वतीतीरे नागरादित्यस्थापनम्, नागेश्वरनागरादित्यशाकंभर्युत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १८३ १
- १६५ विश्वामित्रोत्पत्तिकथनं ऋचीकस्य गाधिकन्यायाचनार्थं गाधिगृहे गमनम्, ततो याचनोत्तरं सहस्रश्यामकर्णप्रदानेन कन्यां दत्त्वासीति राजप्रतिष्ठां धृत्वा तच्छ्या-मकर्णलब्धये सरस्वतीतीरे ऋचीकेन तपःकरणम्, ततो मन्त्रसामर्थ्येन श्याम-कर्णाङ्गुष्ठा गाधिसमीपे ऋचीकस्य गमनम्, अश्वतीर्थोत्पत्तिवर्णनम्. १८४ १

- प्रदानम्, शंक्रप्रचारपूजनमाहात्म्यवर्णनम्, औदुंबरीशापनिवृत्तिवर्णनम्, तत्रे-
श्वरेण सह सर्वदेवतानामागमनम्, मातृगणस्य स्वस्वस्थानं प्रति गन्तुं तस्याः
सकाशतो गमने सति सावित्र्या मातृगणाय शापदानवृत्तान्तवर्णनम्. ... २०९ १
- १८९ औदुंबरीत्युत्तिपूर्वकतस्माज्जन्मवृत्तान्तवर्णनम्. ... २११ १
- १९० ब्रह्मणा यज्ञान्ते सर्वाङ्गागरानाहुय तेभ्यः सर्व यज्ञगतवृत्तान्तं तीर्थोत्पत्त्यादिकं
य कथयित्वा अवभृथस्नानार्थं सत्विजो ब्रह्मणो ज्येष्ठपुष्करे गमनम्, ब्रह्मणे-
न्द्रादिभ्यो वरप्रदानम्, ब्रह्मणा तस्मिन्समये तत्रागतय यक्ष्मणे वरप्रदानम्,
यक्ष्मणीर्थोत्पत्तिवर्णनम्. २११ २
- १९१ सावित्र्या यज्ञमण्डपं प्रत्यागमनकाले संजायमानोत्पाताद्यपशुकुनोद्भववर्णनम्,
घृताच्याद्यप्सरसां तत्रागमनम्, तत्कृतगायनवादनहास्यादीनां वर्णनम्. ... २१३ ३
- १९२ सावित्री प्रति नारदेन गायत्रीविवाहादिवृत्तकथनम्, सावित्र्या तस्मादकथितं
वृत्तान्तं श्रुत्वा दुःखकरणम्, गौरीवचनाभारदवाक्यमविश्वास्य ब्रह्मणोऽपि यज्ञ-
मण्डपे सावित्र्या गमनम्, सावित्र्या ब्रह्मणो निंदाकरणम्, ब्रह्मणे सावित्र्या
शापप्रदानम्, सावित्र्या शक्रवह्निनागराद्ब्रह्मणर्विगादिभ्यः शापदानम्, ततः
सावित्र्या ततो निर्गतैकपदा पर्वतमधिरुह्य गमनम्, सावित्रीमाहात्म्यवर्णनम्. २१३ २
- १९३ गतायां सावित्र्यां तत्र स्थितया गायत्र्या सर्वेभ्यः सावित्र्या दत्तानां शापानां
निवृत्तिकरणपूर्वकं वरप्रदानम्. २१६ १
- १९४ सर्वदेवगायत्रीस्तवनकरणम्, ब्रह्मविष्णुवीशानां समायुष्मप्राप्तिवर्णनम्, निमेषादि-
कृत्यान्तर्पयतकालप्रमाणवर्णनम्, ब्रह्मज्ञानप्राप्त्यर्थं कुमारिकातीर्थद्वयगर्तक्षेत्रस्थ-
पादुकां माहात्म्यवर्णनम्. २१६ २
- १९५ कुमारिकातीर्थद्वयवर्णने ब्रह्मणोनाड्याद्वन्दोग्यब्राह्मणकन्याया आनर्ताधिपते
रत्नावतीनाड्याः कन्यायाश्च मिथोतिसख्यवर्णनम्, विवाहान्त आबयोर्वियोगः
स्यादिति ताभ्यां मनसि निधायोपाययोजनम्, नृपब्राह्मणकन्यावृत्तान्तवर्णनम्. २१७ २

- १९६ दशार्णाधिपतेर्वृद्धलस्यानर्ताधिपतेः पुरं प्रत्यागमनम्. २१८ २
- १९७ तस्मिन्नवसरे वेदयागृहं गतस्य कस्यचिद्विश्वावसुपुत्रस्य परावसुनाम्नो विप्रविद्या-
र्थिनो रात्रौ निद्रावशेन कृष्णया पीडिततयाऽज्ञानेन मद्यपानशानम्, ततः पश्चात्ता-
पेन तेन प्रातः शंखतीर्थे गत्वा वपनादिकं कृत्वाऽन्त्यजवद्गृहे दूरतोऽव-
स्थाने तत्सतीर्थ्यैस्तं प्रति प्रभ्रकरणम्, तत्सतीर्थ्यैस्तस्मै परिहासोक्त्या 'रत्नावती-
स्तनप्रहणाधरास्वादनतस्ते पापनिर्मुक्तिः स्यात्' इति प्रायश्चित्तकथनम्, ततो
विश्वावसुना गुरोराज्ञया सर्ववृत्तान्तकथनम्, अथ धर्मशास्त्रब्राह्मणोक्तप्रितुल्य-
घृतप्राशनरूपप्रायश्चित्तं ग्रहीतुमुद्युक्तं विश्वावसुं दृष्ट्वा तन्मातापित्रोराक्रोशकरणम्,
ततो भर्तृयज्ञेन रत्नावतीस्तनप्रहणाधरास्वादनेन मद्यपानशुद्धिः स्यादिति प्रभ-
मतो विप्रविद्यार्थिभिः प्रोक्तं प्रायश्चित्तं श्रुत्वा तैः सर्वैर्ब्राह्मणैः सह राजानं प्रत्या-
गत्य ब्राह्मणजीवदानार्थं प्रार्थनायां कृतायां राज्ञा निजकन्यायै ब्राह्मणस्य प्रायश्चि-
त्तार्थं तथानुगृह्यतामित्युक्ते तया पुत्रदृष्ट्या तस्मै ब्राह्मणाय प्रायश्चित्तार्थं निजस्त-
नधारणनिजाधरास्वादनार्थमाज्ञायां दत्तायां तेन ब्राह्मणेन मातृभावेन तथा कृते
सति ब्राह्मणस्य मुखाद्वत्तावत्याः स्तनाभ्यां च क्षीरनिर्गलनम्, परावसुप्रायश्चि-
त्तवृत्तान्तवर्णनम्. २१९ १
- १९८ दशार्णाधिपतेरेव पाणिग्रहणे रत्नावत्या दुराग्रहकरणम्, रत्नावत्या विवाहा-
भावे तत्सख्या ब्राह्मण्या अपि विवाहाकरणे दुराग्रहकरणम्, ततस्तयोर्ब्राह्मणी-
रत्नावत्योस्तपश्चिकीर्षया भर्तृयज्ञाश्रमे गमनम्, भर्तृयज्ञाज्ञया ताभ्यां जला-
शये तपःकरणम्, तत ईश्वरस्य प्रसादे जाते सति ताभ्यां लिङ्गस्थापनम्, शुद्धी-
ब्राह्मणीतीर्थद्वयमाहात्म्यवर्णनम्. २२१ २
- १९९ क्षेत्रत्रयारण्यत्रयपुरीत्रयवनत्रयग्रामत्रयतीर्थत्रयपर्वतत्रयमहानदीत्रयादीनामुत्पत्तिवृ-
त्तान्तपूर्वकं तेषां तेषां माहात्म्यवर्णनम्. २२४ १
- २०० भर्तृयज्ञकृतनागरातिव्यवस्थावृत्तान्तवर्णनम्. २२७ ३

- २०१ विश्वामित्रभर्तृयज्ञसंवादे विश्वामित्रेण भर्तृयज्ञाय नागरशोधनविषयकप्रश्ने कृते सति भर्तृयज्ञेनोत्तरदानम्, भर्तृयज्ञेन गतादितीर्थस्नानेन तत्र पीठिकादिदानेन श्रीसूक्तपावमान्यादिसूक्तपठनेन छांदोग्याद्यपनिषद्वाचनेन शुद्धिः स्यादित्यादिनागरप्रश्ननिर्णयकरणम्. २२८ ३
- २०२ तालत्रयं केन देयमिति नागरैः प्रश्ने कृते सति भर्तृयज्ञेन नागरप्रश्नानामुत्तरदानम्, नागराणां वाचि सत्यत्वमतस्त्वेव नागरैस्तालत्रयं देयमित्यादिकथनम्, भर्तृयज्ञनिर्णयवाक्यवर्णनम्. २२९ १
- २०३ देशदेशान्तरस्थितनागरविशुद्धिप्रकारवर्णनम्. २२९ ३
- २०४ आनर्तविश्वामित्रसंवादे हिरण्यक्षेत्रयुद्धवर्णनम्, तत्र स्वपराजयं दृष्ट्वा शक्रेण विष्णुना सह संगमः, ततः शक्रविष्णुसंवादे युद्धहतानां प्रेतत्वान्मुक्तिः कथं भवेदिति वृष्टेन विष्णुना शक्राय प्रेतश्राद्धकथनम्. २३० १
- २०५ शक्रविष्णुसंवादे गयाश्राद्धफलमाहात्म्यकथनम्. २३१ १
- २०६ विष्णुवाक्योपरि विश्वस्तेन शक्रेणैरावतमारुह्य इमवन्तं गत्वा तत्र चमत्कारपुरस्थान्विप्रान्दृष्ट्वा तदाश्रमस्थैर्धिप्रैः पूजितेन शक्रेण तान्प्रति कुशलप्रश्नादिकं मिथः कृत्वा गयाकूपे श्राद्धादिकरणम्, तत्र ब्रह्मदेवस्यागमनम्, 'एकोद्दिष्टं विना सर्वत्र विश्वेदेवपूजनं कार्यं न त्वेकोद्दिष्टे' इत्यादि ब्रह्मणा विश्वेदेवानां शक्रदत्तशापस्य व्यवस्थाकरणम्, कूष्मांडादीनामुत्पत्तिनामकथनम्, बालमंडनकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २३१ १
- २०७ पञ्चरात्रेन्द्रमहोत्सववर्णनेऽहिल्याया सह सुरतप्रसंगादिन्द्राय गौतमेन शापप्रदानम्, ततो बृहस्पतिना प्रार्थितेन गौतमेन इन्द्रगात्रे सहस्रभगस्थाने नेत्रजाशोभाप्रदानं पञ्चरात्रे भूम्यां पूजालाभप्रदानं च, पञ्चरात्रेन्द्रमहोत्सवमाहात्म्यवर्णनम्. २३५ १
- २०८ अहिल्याया मातुः स्वपित्रा कृतं शिलाजनकत्वशापप्रदानं श्रुत्वा मरणे कृतनिश्चयेन शतानन्देन तच्छुद्धयर्थं बहुदुःखकरणम्, ततो गौतमेन शताननन्दस्य सान्त्वनकर-

- णम्, श्रीरामेणाहिल्यायाः शिलारूपायाः पादरजसः स्पर्शनेन शापतो मुक्तताकरणम्, रामवचनाद्वाटकेश्वरेऽभ्येत्य अहिल्याशतानन्दगौतमैः स्वस्वनामभिर्हिरण्यपापनम्, गौतमेश्वराहिल्येश्वरशतानन्देश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. २३६ ३
- २०९ शंखतीर्थमाहात्म्यवर्णने कुक्षित्वं गतेनानर्ताधिपेन नारददर्शनम्, नारदेनानर्ताधिपतेः पूर्वजन्मचरित्रवर्णनम्, नारदेन कुष्ठादिपापशुद्धयर्थं शंखतीर्थस्नानाद्यपायकथनम्, तत्र शंखतीर्थोत्पत्तिवर्णनम्, शंखादित्यस्थापनवृत्तान्तवर्णनम्, शंखतीर्थशंखादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. २३९ १
- २१० नागवल्लीदोषकारणकथनप्रसंगे नारदेन सिद्धसेननाम्न आनर्ताय समुद्रमन्थनादमृतादिचतुर्दशरत्नोत्पत्तिवर्णनम्, तत्र अमृतप्राशनसमये कुहकेन युक्तस्य राहोः श्रीविष्णुना सुदर्शनेन शिरश्छेदादिवर्णनम्, ऐरावतप्रभिन्नपीयूषकमण्डलतो वल्लीनिर्गमनम्, तस्या नागालान्तवानागवल्लीति नामकरणम्, वाणीवत्सरकाव्यस्य नृपस्य शक्राराधनया शक्रदत्तं विमानमारुह्य शक्रलोके नित्यं गमनम्, तत्र शक्रदत्तं तांबूलं भक्षयित्वा पुनः स्वस्थाने गमनम्, तेन वाणीवत्सरकेण स्वोद्याने क्षितौ नागवल्लीप्रसिद्धिकरणार्थं शक्रलोकोत्तो नागवल्त्या आनयनम्, तांबूलोत्पत्तितांबूलभक्षणमाहात्म्यवर्णनम्. २४१ १
- २११ आनर्ताधिपतेः शंखतीर्थे स्नानेन कुष्ठमोचनकथनम्, शत्रुहृतराज्यप्राप्तिपूर्वकं शंखतीर्थमाहात्म्यकथनम्. २४३ १
- २१२ विश्वामित्रितीयतीर्थमाहात्म्यवर्णने विश्वामित्रप्रशंसावर्णनम्, भास्करतीर्थधन्वन्तरिवापीमाहात्म्यवर्णनम्, रत्नाक्षुनाम्नोऽयोध्याधिपतेः कुष्ठविनाशार्थं कार्पटिकवचनाद्वाटकेश्वरमेत्य सप्तम्यां भास्करतीर्थे स्नानेन भास्करपूजनेन च दोषनिवृत्तिकथनम्, रत्नादित्येतिनाम्ना तीर्थस्थापनम्, रत्नादित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४३ १
- २१३ कुहरवासाख्यसंज्ञकभगवत्स्थापनवर्णनम्, राजमार्गेण गच्छन्तं कृष्णपुत्रं सांनिद्र्यं सुवांसां नागरिकस्त्राणां स्वस्वकार्याणि संत्यज्य गवाक्षद्वार आगमनम्, सां-

- दशनेन तासां मध्ये कासांचिश्चेष्टितत्वेन पतनादिवर्णनम्, ततः स्वपत्नी-
स्वरूपेणागतया नंदिनीनाइया कृष्णपत्न्या समं सांवेनाज्ञानाद्रुतिनीडादिकरणम्,
तत्सर्वं तस्याः कुहकं ज्ञात्वा पश्चात्तापेन श्रीकृष्णं प्रति सर्ववृत्तान्तकथनम्, धर्म-
शास्त्रब्राह्मणोक्तपद्धत्या तिगिन्यादिना द्रुष्टिकरणोपायनिवेदनं च, ततः कृष्ण-
पापेन कुष्टितस्य सांवस्य श्रीकृष्णाज्ञया हाटकेश्वरे गमनम्, तत्र भास्करारवि-
नया तस्य सांवस्य कुष्ठनिवृत्तिकथनम्, त्वनाम्ना तीर्थस्थापनाकरणम्, कुह-
वासिसांवादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. २४४ २
- २१४ गणनाथोत्पत्तिवर्णनम्, गणनाथसाहाय्येन दानयान्वजित्य सन्तुष्टेनेन्द्रेण गण-
नाथाय वरप्रदानम्, रोहिताश्वमार्कण्डेयसंवादेन विश्वामित्रस्य वसिष्ठाश्रमे
गमनम्, वसिष्ठकामधेनुप्रभावं ज्ञात्वा कामधेनुं व्रीहीतुं समुत्सुकस्य विश्वामित्रस्य
वसिष्ठेन पराजयकरणम्, ततो ब्राह्मं तेजः संपादयितुं विश्वामित्रेण तपःकरणम्,
सन्तुष्टेन शिवेन ब्राह्मण्यप्राप्त्यर्थं गणपतिपूजाविधिमाहात्म्यक्रमस्य विश्वामित्राय
कथनम्, विश्वामित्रेण गणपतिपूजनेन ब्राह्मण्यसंपादनम्. २४७ १
- २१५ अथ सूतशौनकसंवादप्रसङ्गेन विश्वामित्रेण रोहिताश्वश्च भर्तृयज्ञानर्थाधिपतिसंवादेन
आद्रकल्पकथनम्, तत्र केपांकेपां आद्रं कार्यमित्यादि आद्रावश्यकताकारणवर्ण-
नम्, आद्रकालनिर्णयकरणम्. २४८ २
- २१६ न्यतीपातादिकाले आद्रकरणे फलकथनम्, अग्निष्वात्तादिनवपितृगणवर्णनम्,
कस्मिंश्चित्समये आद्राभावाद्भुतिपासादितानां पितॄणां ब्रह्मलोके गमनम्, ब्रह्मणे
स्ववृत्तान्तकथनम्, ब्रह्मणा पितॄणां सांत्वनकरणम्, अनाआद्रगयाआद्रादिविधा-
नेन सर्वेषां द्रुष्टिकरणम्, आद्रोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्. २५० १
- २१७ आद्रे फुतपादिकालमाहात्म्यवर्णनम्, आद्रेऽपाकियब्राह्मणलक्षणवर्णनम्, आद्रे
पूजार्हब्राह्मणलक्षणानि, आद्रविधिवर्णनम्, आद्रे त्याज्यद्रुष्टकर्माणि, श्वरजस्वला-
क्षीपत्तिदिदर्शने परद्रोहखलादिशब्दश्रवणे च दोषकथनम्, आद्रार्ह-

- वरतुवर्णनम्, प्रतिमासे आद्रार्हतिथिवर्णनम्, आद्रार्हपदार्थब्राह्मणकालनिर्णय-
वर्णनम्. २५३ १
- २१८ आद्रनियमवर्णनम्. २५४ २
- २१९ कान्यश्राद्धविधिप्रमवर्णनम्. २५५ १
- २२० गजच्छायायां श्राद्धकरणेन फलप्राप्तिकथनम्, आद्रे खज्जमांसादिना ब्राह्मणेभ्यो
भोजनदानेन फलवर्णनम्, प्रमादेन श्राद्धकरणे दोषकथनम्. २५५ २
- २२१ कस्य कस्य मांसेन कतिमासावाधिविधितृप्तिः स्यादित्यादिवर्णनम्, आद्रकल्पे
सृष्टयुत्पत्तिकालिकब्रह्मोत्सृष्टश्राद्धावस्तुपरिगणनवर्णनम्. २५७ २
- २२२ शस्त्रमृतानामपमृतसुमृतानामुपसर्गमृतानां विषं भक्षयित्वा मृतानां वह्निदग्धानां जल-
मृतसंप्रप्याग्रहतां शृंगैरुन्मनादिभिर्मृतानां च का गतिः कदा वा श्राद्धं कर्तव्यं
को विधिरित्यादिवर्णनम्, चतुर्दशीशस्त्रहतश्राद्धनिर्णयवर्णनम्. २५९ १
- २२३ आद्रार्हनिर्हब्राह्मणवर्णनम्. २५९ २
- २२४ मन्त्रपूर्वकसाद्यन्तश्राद्धविधिकथनम्. २६० १
- २२५ एकोद्दिष्टविधिकथनम्, पार्वणश्राद्धविधिकथनम्, तत्रश्राद्धविधिवर्णनम्, सपिंडी-
करणश्राद्धनिर्णयविधिवर्णनम्. २६१ १
- २२६ प्रेतजनकत्वकारणकथनम्, ततो युधिष्ठिरभीष्मसंवादप्रसंगेन एकविंशतिनरकवर्ण-
नम्, यमलोके पुण्यपापधर्मादिव्यवस्थावर्णनम्, केन पातकेन कस्य नरकस्य
प्राप्तिरित्यादिवर्णनम्, तत्तद्दुरेतप्राप्यैकविंशतिनरकयातनानिरसनोपायवर्णनम्. २६२ १
- २२७ गंगादिपुण्यसलिलेषु देहास्थिपातने नरकयातनाविमोक्षवर्णनम्, प्रायश्चित्तैर्धारातीर्थे
देहपातनेन तथाऽन्यैरप्युपायैर्नरकयातनानिरसनोपायकथनम्. २६३ १
- २२८ चातुर्मास्ये जलशायिपूजनेन पापनिवृत्तिकथनम्, विलहारे जलशायिशयनवर्णने
हिरण्यकशिपुपुत्रप्रह्लादेन राज्यास्वीकारात्तत्कनिष्ठभ्रात्राऽन्यकेन राज्यस्वीकरणम्,
अन्यकेन ब्रह्माणामाराध्य वरं लब्ध्वा देवपराजयकरणम्, तत्पराजितेन शकेण

- शंकराराधनकरणम्, तेनाराधनेन तुष्टेन शंकरेण अन्धकबोधनार्थं गणेशवीरभ-
द्रादीनां प्रेषणम्, गणेशवीरभद्रादीनां वाक्यं निश्चयं ब्रह्मदत्तवरप्रदानोद्धतेना-
न्धकासुरेण शंकराज्ञावमाननवर्णनम्. २६४ १
- २२९ क्तः कुष्टेन शंकरेण वृषमारुहान्वकासुरेण सह युद्धं कर्तुममरावत्यामागमनम्,
तत्रांधकासुरेण युद्धं कृत्वा तेनान्धकासुरेण कृतया प्रार्थनया भृंगिरिटीतिनाम्ना
शैवगणगणनायां निवेशनकरणम्, भृंगिरिट्युत्पत्तिवर्णनम्. २६५ १
- २३० स्वपितुरन्धकस्य स्थितिं ज्ञात्वा तत्पुत्रेण वृकेण हाटकेश्वरे तपश्चर्याकरणम्, तत्तपसा
तुष्टेन ब्रह्मणा तस्मै जरामरणवर्जितत्वरूपवरप्रदानम्, ततः शुक्रवचनात्सेन्द्रा-
न्देवान्विजित्य तेषु देवाधिकारस्थानेषु दैत्यान्संस्थाप्य स्वयं वृकेण शक्राधि-
कारस्थाने स्वात्मानं संस्थाप्य त्रैलोक्यस्य राज्यकरणम्. २६६ १
- २३१ वृकस्य सांक्रुतिमहर्षिदत्तशापात्पंगुत्वप्राप्तिवर्णनम्, ततो वृकेण ब्रह्मदत्तवरेण सांक्रुति-
महर्षिद्वारा चातुर्मास्ये नैव पंगुत्वमित्वादिवरप्रदानम्, कस्मिंश्चित्प्राणि लब्ध-
पादो वृकासुर आयास्यतीति भिषा शक्रेण बृहस्पतये सर्ववृत्तान्तकथनम्, बृहस्पति-
वचनाद्देवानां चातुर्मास्ये प्राप्ते क्षीराब्धौ गमनम्, शक्रेण तत्र क्षीराब्धौ तपस्तप्त्वा
विष्णोः प्रबोधनकरणम्, शक्रादिदेवानां दुःखनिवारणाय शेषशायिनो हाटकेश्वरे
गमनम्, तत्र गत्वा तेन जलशायिना वृकोपरि शयनकरणेन वृकस्याचलनाच्छ-
क्रस्यस्वप्नराज्यसुखप्राप्तिवर्णनम्, कार्तिकशुद्धिकादशीव्रतमाहात्म्यवर्णनम्. २६६ २
- २३२ चातुर्मास्यकर्तव्यनियमप्रवहोमजपदानादिकथनम्. २६८ १
- २३३ ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये प्रातःस्नानमाहात्म्यवर्णनम्, ततोऽपि गंगोदक-
स्नानफलमाहात्म्यवर्णनम्. २६९ १
- २३४ स्नानोत्तरं पितृव्रत्ये पितृवर्णनफलकथनम्, ततो जपहोमादिकर्मोत्तरं गोविन्द-
नामस्मरणफलम्, चातुर्मास्यवश्यकनियमविधिवर्णनम्. २७० १

- २३५ अन्नोदकमणिरत्नप्रवालरूप्यसुवर्णवस्त्रगोदानानां फलकथनम्, वेदपठनफलकथनम्,
चातुर्मास्यदिहोमफलम्, आज्यदानवज्रदानधृतदानानां माहात्म्यकथनम्, दुग्ध-
तक्रदानफलकथनम्, वस्त्रदानादिना सोमलोकादिलोकप्राप्तिकथनम्, चातुर्मास्य-
दानमहिमवर्णनम्. २७० २
- २३६ चातुर्मास्ये त्याज्याग्रहभोजनपात्रनिर्णयकरणम्, त्याज्यात्याज्यवस्त्रधान्यवस्तुवि-
चारफलवर्णनम्, असत्यभाषणादित्यागफलम्, इष्टवस्तुपरित्यागफलकथनम्. २७१ १
- २३७ विष्णुसंनिधौ विधिनिषेधकर्तव्यकालनिर्णयकरणम्, अर्घ्यमंत्रकथनपूर्वकार्यदानफल-
कथनम्, विष्णुव्रतानां मध्ये ब्रह्मचर्यव्रतस्य श्रेष्ठत्ववर्णनम्, चातुर्मास्ये विशेषेण
पालनीयधर्माधर्मनियमविवेचनम्. २७१ २
- २३८ चातुर्मास्ये विष्णुपूजनादितपःफलवर्णनम्, त्रिकालविष्णुपूजाकरणफलवर्णनम्,
इन्द्रियनिग्रहादिनियमवर्णनम्, केवलं दुग्धाहारकारिणः फलकथनम्, तपो-
महिमवर्णनम्. २७२ २
- २३९ विष्णुपूजायां षोडशोपचारविवेचनकरणे सृष्ट्युत्पत्त्यादिकथनम्, चातुर्वेद्येषु
षोडशार्चामकरपुरुषसूक्तपठनफलकथनम्, विष्णुध्यानपद्धतिवर्णनम्, ऽकारपूर्वक-
प्रत्येकपुरुषसूक्तस्थमन्त्रेणावाहनादिषोडशोपचारपूजाक्रमवर्णनम्, तपोऽधिकार-
वर्णनपूर्वकं षोडशोपचारपूजामाहात्म्यवर्णनम्, दीपदानमहिमवर्णनम्. २७३ २
- २४० दीपदानादिसागुज्यचिन्तनान्तर्भाक्तिरूपणम्. २७४ २
- २४१ चातुर्मास्ये भगवत्षोडशोपचारपूजनादितपःकर्माणि सच्छूद्राद्यधिकारविचारप्रसंगे
सच्छूद्रशब्दव्याख्याविवेचनकरणम्, तपोऽधिकारे सच्छूद्रकथनम्. २७५ १
- २४२ अष्टादशप्रकृतीनां नामवर्णनपुरःसरं तासां धर्मकथनम्, तत्र ब्रह्मण उत्पत्तिकथनम्,
विष्णुना ब्रह्मणे सृष्टिवृद्धिकरणार्थमादेशकरणम्, नभोवाणीश्रवणाद्ब्रह्मणा तपः-
करणम्, चातुर्वर्ण्योत्पत्तिवर्णनम्, तेषां कर्माधिकारित्ववर्णनम्, शूद्रान्तर्गत-
बहुविधभेदविवरणम्, तेषां धर्माधर्मविवेचनम्, विष्णुभक्तिमाहात्म्यवर्णनम्. २७६ १

- २४३ शूद्रजातिवर्णने पैजवनशूद्रोपाख्याने पैजवनस्य गुहे गालवर्षेरागमनम्, गालवस्य पैजवनकृतवह्नातिप्यसत्कारवर्णनम्, गालवेन तुलसीमंजरीदिमाहात्म्यकथनम्, शालिग्रामशिलापूजनमाहात्म्यवर्णनम्. ... २७७ १
- २४४ गालवपैजवनसंवादे भगवतः केशवादिचतुर्विंशतिनामभेदपूर्वकपूजनक्रमविधि-वर्णनम्, शालिग्राममूर्तिभेदवर्णनम्, शालिग्रामशिलासु मूर्त्युत्पत्तिवर्णनम्. ... २७८ २
- २४५ गण्डव्यां शालिग्रामशिलोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णने दाक्षायण्या हिमालयमुत्तात्वप्राप्ति-वर्णनम्, शिवपार्वतीविवाहवर्णनम्, कामकृतशिवस्तुतिवर्णनम्, तारकामुर-प्रभृतिदैत्यैः पीडितानां सेन्द्रादिदेवानां ब्रह्माह्वया शिवदर्शनार्थं मन्दराचले गमनम्. २७८ २
- २४६ शिवपार्वत्यो रहासि रतिक्रीडासमये देवप्रेषितवहेस्तत्रागमनम्, शिवदत्तं वीर्यं प्राप्य बहौ गते पार्वत्या स्वस्या रतिश्रमवैफल्यं दृष्ट्वा 'शिला भवत' इति सर्वेषां दिवौकसां शापप्रदानम्. २८० १
- २४७ कस्मिंश्चित्समये दैत्यपराजितानां देवानां ब्रह्मलोके गमनम्, ततो ब्रह्मेन्द्रसंवादे रुद्रेण विष्णुगणैः सह स्वकीयानामैक्यं कर्तुं हरिहरार्धरूपधारणम्, तत्रैकस्मिन्देहे विष्णोर्वैजंतेयादीनां शिवस्य वृषभादीनां चिह्नानामपि दर्शनकरणम्, विष्णुशिव-स्वरूपस्यैकत्रदर्शनेन पाखंडिभिर्विस्मयकरणम्, मन्दरे देवैर्महेशविष्णुसंयुक्तायाः पापनाशिन्या मूर्तेः स्थापनम्, बह्विप्रमुखदेवानां मन्दरे बिल्ववृक्षस्थां पार्वतीं तुलसीमञ्जरीस्थां लक्ष्मीं च दृष्ट्वा सर्वेषां शापमुक्तिवर्णनम्, अकस्मादाकाश-वाण्या देवानुद्दिश्याश्चत्योत्पात्तिपूर्वकाश्चत्यमाहिवर्णनम्. २८० २
- २४८ नभोवाण्या पलाशमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र प्रतिदलेषु ब्रह्मादिदेवतानां स्थापना-वर्णनम्. २८१ २
- २४९ तुलसीरोपणफलकथनम्, तुलसीदर्शनतुलसीपत्रभक्षणफलकथनम्, तुलस्याः प्रति-

- पणेषु देवतानां स्थापनवर्णनम्, तुलसीगुष्ककाष्ठधारगमाहात्म्यम्, सर्वेन्द्रियेषु तुलसीवासकरणेन फलप्राप्तिकथनम्, तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्. ... २८२ १
- २५० जयापार्वतीसंवादे बिल्वोत्पत्तिवर्णने बिल्ववृक्षस्य दर्शनस्पर्शनसेवनादिकलकथनम्, बिल्ववृक्षस्य प्रत्ययवेषु भिन्नभिन्नदेवतानां स्थापनादिवर्णनम्, बिल्ववृक्षस्य फटफस्थदेवतानां वर्णनम्, बिल्वोत्पत्तिवर्णनम्. २८२ १
- २५१ नभोवाण्यां विरतायां बिल्वाश्चत्पलाशतुलस्याख्यचतुर्वृक्षाणां चातुर्मास्ये सेन्द्रै-र्देवैः पूजनकरणम्, तुष्टेन हरिहरात्मकेतेश्वरेण दैत्याञ्जित्वा देवान्प्रति स्वस्वस्थाने गन्तुमाज्ञाकरणम्, ततो देवैर्वीर्यदत्तशापं स्मृत्वा तच्छापनिवृत्त्यर्थं माहेश्वरी-पूजनेन माहेश्वरीस्तवनेन च देवानां गण्डकीनद्यामेव शालिग्रामेति नाम्ना शिला-त्वप्राप्तिवर्णनम्, शालिग्रामशिलामाहात्म्यवर्णनम्. २८२ २
- २५२ चातुर्मास्ये तिलदानमाहात्म्यवर्णनम्, चतुर्षु वृक्षेषु देवतानां स्थापनम्, अन्येषु प्रत्येकैकवृक्षविशेषेषु शक्रवरुणयमकुबेरादीनां देवानां यथानुक्रमेण स्थापनम्, वृक्ष-माहात्म्यवर्णनम्. २८३ २
- २५३ शंकरकृतपार्वत्यनुनयवर्णनम्. २८४ २
- २५४ चातुर्मास्ये देवानां मन्दराचले ब्रह्मचर्यव्रतपरस्य हरस्याग्रे गमनम्, ततो हरेण 'पार्वतीसंतोषणार्थं मम साहाय्यार्थमागन्तव्यम्' इत्युक्ते तदुक्तं स्वीकृत्य देवानां स्वस्वं निकेतनं प्रति गमनम्, तत आषाढगुह्यचतुर्दश्यां भवानीतोपणाय हरेण नृत्यकरणम्, तत्र नृत्यप्रसंगे मन्दरे ब्रह्मादीनां देवानां नारददेवलज्यासादीनां महर्षीणां चागमनम्, तस्मिन्समये हरेण चिन्तितानां श्रीरागादिरागाणां च तत्रागमनम्, तत्र हरनृत्ये प्रवर्तमाने नारदादिभिर्ब्रह्मादिभिश्च साहाय्यकरणम्, हरनृत्येन तुष्ट्या पार्वत्या हरस्तोत्रकरणम्, हरताण्डवनर्तनवर्णनम्. २८५ १
- २५५ लक्ष्मीनारायणमहिमवर्णनम्. २८७ १

- २५६ शिवपार्वतीसंवादे चातुर्मास्ये विष्णोर्द्वादशाक्षरमंत्रजपस्य रामेति द्व्यक्षरमंत्रजपस्य च माहात्म्यवर्णनम्. २८८ १
- २५७ ईश्वरपार्वतीसंवादे शंकरेण द्वादशाक्षरमाहात्म्यवर्णनम्, शिववचनात्पार्वत्या तप-
श्चरणवर्णनम्. २८९ १
- २५८ तपः कर्तुं गतायां पार्वत्यां कामाकुलितस्य शिवस्य स्नानार्थं यमुनायां गमनम्,
तत्र शिवकृतस्नानेन तन्मीरस्य हरकायात्कृष्णत्वप्राप्तिं दृष्ट्वा दुःखितया यमुनया
शिवस्तत्वनकरणम्, यमुनाप्रार्थनया हरेण हरतीर्थस्थापनम्, केनचित्कारणान्तरेण
विप्रस्त्रीतः शापं प्राप्तेन शिवेन कैलासं गत्वा देवीस्तोत्रकरणम्. २८९ २
- २५९ विप्रस्त्रीभिर्दत्तेन हरस्य शापेन दुःखितानां देवानां हरसमीपे गमनम्, ततोऽमर-
कण्टकतीर्थस्थापनं तन्माहात्म्यवर्णनं च तत्र देवैर्नीलवृषस्थापनम्, नीलवृष-
स्तुतिकरणम्. २९० २
- २६० चातुर्मास्यकथासंक्षेपसारांशकथनम्. २९२ १
- २६१ कार्तिकस्वामिजन्मकथनम्, षडाननस्य शंकरपार्वत्यौ नत्वा नदनदीपतीस्तीर्त्वा विमा-
नमारुह्य गमनम्, ततः शिवस्य विष्णुदर्शनार्थं प्रक्षादिसप्तद्वीपसमुद्रानतीत्य विष्णुं
दृष्ट्वा विष्णुस्तवनम्, तत्प्रसंगेन ध्यानयोगवर्णनम्. २९२ १
- २६२ पार्वत्या ध्यानयोगं प्राप्य ज्ञानयोगं प्राप्तुं शिवस्य प्रार्थनायां कृतायां तेन शिवेन
द्वादशाक्षरमंत्रेण ज्ञानयोगप्राप्तिकथनम्, द्वादशाक्षरमंत्रस्य प्रत्यक्षरबीजवर्णनम्,
विष्णुस्वरूपवर्णनम्, भगवद्विराट्स्वरूपवर्णनम्, ज्ञानयोगकथनम्. २९३ २
- २६३ शिवेन पार्वत्यै मन्त्रोपदेशकरणम्, योगिपुरुषाणां मुख्यसारतत्त्ववर्णनम्, पार्वत्यु-
त्संमस्थितस्य मत्स्यजातस्य सुतस्य मत्स्येन्द्रनाथेति शिवेन नामाभिधानकरणम्,
मत्स्येन्द्रनाथोत्पत्तिवर्णनम्. २९५ १
- २६४ तारकासुरपीडितदेवानां प्रार्थनया कार्तिकेयस्य देवसेनाधिपत्येऽभिषेकपूर्वकं तारका-
सुरेण सह युद्धवर्णनम्, तत्र तारकासुरवधवर्णनम्, देवैः कार्तिकेयस्तवकरणम्. २९६ २

- २६५ मीमंषाचक्रमाहात्म्यवर्णनम्, मीमंषाचक्रपूजनपद्धतिवर्णनम्, तत्र भागवतार्थनाव-
र्णनम्, अशून्यशयनव्रतमाहात्म्यवर्णनम्. २९७ १
- २६६ मंजुनेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, शिवरात्र्यां कस्यचिचौरस्य देवालये जागरार्थं प्राप्तानां
स्त्रीपुरुषाणां धनहरणार्थं गत्वा तत्समीपस्थितकर्णिकारदुममारुह्यवसितिकर-
णम्, तस्य कर्णिकारवृक्षस्थापनास्थितस्य धरोद्धृतस्य शिवलिंगस्योपरि तेन
चौरैणाज्ञानात्कर्णिकारवृक्षपत्राणां हस्तेन विच्छिद्य प्रक्षेपणम्, तस्यां रात्रौ पर-
भ्रमजिह्वीपयाप्यनायासेन तस्य जागरणम्, तेन ज्ञानं विनापि जायमानेन शिव-
पूजनेन तस्य चौरस्य चौरभावादिमुक्तिः शुद्धसात्त्विकस्वभावताप्राप्तिश्च, तत-
स्तेन शुद्धमनसा शिवपूजाकरणम्, तत्प्रसंगेन शिवपूजाविधिकथनम्, शिवरात्रि-
पूजनजागरादिमाहात्म्यवर्णनम्, ततः पञ्चत्वे गतस्य चौरस्य दशार्णाधिपतेः कुले
तत्पुण्यप्रभावेण जननम्, तस्य राज्यप्राप्तिवर्णनम्, दशार्णाधिपतेर्गृहे शांढिल्यपु-
लस्त्यादिमहर्षीणामागमनम्, ऋषिमी रात्रे मङ्गलाङ्गीर्वादादिदानम्, शिवरा-
त्रिमाहात्म्यवर्णनं च. २९८ १
- २६७ सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तुलापुरुषदानकालनिर्णयः, तुलापुरुषदानविधिवर्णनम्,
तुलापुरुषदानमाहात्म्यवर्णनम्. ३०० १
- २६८ चक्रवर्तित्वप्रापकोपायकथनम्, तत्र हिरण्यमीभूमिदानस्य समन्त्रकसाम्रविधिकथ-
नम्, भूदानफलमाहात्म्यकथनम्, गौतमेश्वरमाहात्म्यकथनम्. ३०१ १
- २६९ इन्द्रस्थापितकपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र वृत्रासुरजन्म, राज्यप्राप्त्याद्यनन्तरं वृत्रा-
सुरहन्नेन ब्रह्महत्याव्याकुलितस्य शक्रस्य ब्रह्महत्यादोषदूरीकरणार्थं ब्रह्मवाक्यो-
परि विश्वस्याष्टपट्टिषु तीर्थेषु गमनम्, इन्द्रस्य हस्ताद्विश्वामित्रहृदे कपालपतना-
द्ब्रह्महत्यानिवारणम्, तत्रैव लिंगस्थापनम्, तस्य माहात्म्यवर्णनम्, तत्रैव वात-
क्राण्णस्यापितवातकेश्वरोत्पत्तिपूर्वकमाहात्म्यवर्णनं च. ३०१ २

- २७० प्रायश्चित्तमकुर्वतां जनानां कथं पापमुक्तिरित्याद्यानंतराजप्रश्ने भर्तृयज्ञेन स्वर्गनिर्मित-
पापपिंडप्रदानफलकथनम्, तत्र मण्डपादिकं विधाय पृथ्व्यादिदेवानामासमन्ता-
त्स्थापनवर्णनम्, समन्त्रकपूजाविधिकथनम्, पापपिंडदानोदककथनम्. ... ३०५ १
- २७१ इन्द्रयुग्लेश्वरमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गेनेन्द्रयुग्लस्य विष्णुप्रसादेन सदेहस्वर्गगमनवृत्तान्त-
वर्णनम्, ब्रह्मलोकं गतस्येन्द्रयुग्लस्य बहुकालं तत्र निवासानन्तरं ब्रह्मणा चिरका-
लाद्भूमौ कीर्तः पुनर्व्यक्तीकरणार्थमिन्द्रयुग्लस्य भूलोकं प्रति प्रेषणम्, भूलोकं
प्रत्यागतेनेन्द्रयुग्लेन भूलोकस्थितस्य दीर्घजीविनो मार्कण्डेयस्य प्रश्नकरणम्,
इन्द्रयुग्लेन स्वकीर्तिपरिज्ञानार्थं रोचकपुरसंबन्धिवार्ता कथयितुमसमर्थान् जनान्दृष्ट्वा
कांपित्यपुरवासिवचनादिन्द्रयुग्लस्य मार्कण्डेयेन साकं नाडीजंघबकसमीपे गम-
नम्, नाडीजंघदर्शनेन समुत्सुकाभ्यामिन्द्रयुग्लमार्कण्डेयाभ्यां स्वागमनकारण-
कथनेन नाडीजंघेन स्वकीयवृत्तान्तकथनम्, तत्र प्राग्जन्मानि शापादूकत्वप्राप्त्यादि-
कथनम्, प्रतिमकरसंक्रमणे लिंगोपरि घृताच्छादनेन तुष्टेन शिवेन वकाय वर-
प्रदानवर्णनम्, ततो निराशस्येन्द्रयुग्लस्य वार्ताविज्ञानार्थं नाडीजंघेनात्मनोऽप्यपे-
क्षया दीर्घायुषः प्राकारकर्णनामकस्योल्लकस्य समीपे मार्कण्डेयेन्द्रयुग्लयोन्यनयनम्,
तेन प्राकारकर्णोल्लकेनापीन्द्रयुग्लवार्तानभिज्ञानकथनोत्तरमिन्द्रयुग्लप्रश्ने निजदीर्घा-
युष्टकारणकथनम्, निजवार्तानभिज्ञानादुदासीनस्येन्द्रयुग्लस्य कृते नाडीजंघेनेन्द्र-
युग्लवार्ताविज्ञानस्यावश्यकताप्रदर्शने प्राकारकर्णोल्लकेनात्मनोऽपि दीर्घायुषो गन्ध-
मादनस्थस्य गुह्यस्य समीपं प्रतीन्द्रयुग्लमार्कण्डेयनाडीजंघबकानां नयनम्, तेन
गुह्येणापीन्द्रयुग्लवार्तानभिज्ञानवर्णनपूर्वकं निजदीर्घायुष्टकारणवृत्तान्तकथनम्, नि-
जवार्तानभिज्ञानादुदासीनस्येन्द्रयुग्लस्याभिप्रवेशोद्योगं दृष्ट्वा प्राकारकर्णप्रार्थ-
नया गुह्येणात्मनोऽपि दीर्घायुषो मानससरोनिवासिनः कूर्मस्य समीपं
प्रतीन्द्रयुग्लमार्कण्डेयनाडीजंघप्राकारकर्णानां नयनम्, तत्र सरस्तीरे समा-
गतानां तेषां मध्य इन्द्रयुग्लं नृपं दृष्ट्वा कूर्मस्य तानसत्कृत्यैव जलमध्ये प्रवेश-

- करणम्, ततो गुह्येण तस्मै जलप्रवेशकारणपृच्छायां तेन कूर्मेणेन्द्रयुग्लस्य पूर्व-
समस्तवृत्तान्तकथनादिन्द्रयुग्लस्य कीर्त्युद्धारे जाते सतीन्द्रयुग्लोपरि देवैः पुष्प-
घृष्टिकरणम्, ततस्तस्मिन्नेव समये देवदूतेन विमानमानीयेन्द्रयुग्लं प्रति ब्रह्म-
लोकं प्रति गमनाय प्रार्थनाकरणम्, इन्द्रयुग्लेन ब्रह्मलोकं प्रति गन्तुं स्वस्या-
निच्छां प्रदर्श्य कूर्मं प्रति तस्यैव दीर्घायुष्टकारणजिज्ञासया प्रश्नकरणम्; कूर्मेण
निजपूर्ववृत्तान्तकथनपूर्वकमिन्द्रयुग्लानामातिशयकरणम्, ततः षड्भिस्तैर्लोमश-
महर्षिणा सह समागमं कृत्वा लोमशस्य दीर्घायुष्टकारणं ज्ञात्वा तैः सर्वैः सप्तभिः
स्वस्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, ततः सप्तलिंगोत्पत्तिवर्णनम्..... ३०५ २
- २७२ आयुःप्रमाणवर्णने निमेषादारभ्य कृतादिचतुर्युगकालप्रमाणवर्णनम्, अग्निष्टोमादि-
कर्मभिर्देवलोकब्रह्मलोकादिप्राप्तिवर्णनम्, चतुर्युगेषु लोकानां परिस्थितिधर्मादि-
वर्तनवर्णनम्, तत्प्रसंगेन विशेषतः कलिकालनिर्णयकरणम्. ३१५ १
- २७३ ब्रह्मविष्णवादीनामायुःप्रमाणवर्णनम्, चान्द्रसौरमासप्रमाणवर्णनम्, नाक्षत्रमास-
प्रमाणकथनम्, युगप्रमाणवर्णनम्. ३१६ २
- २७४ दुर्वाससः कथाप्रसंगे निबंशुचनामकस्य कस्यचिन्मठपतेरप्रतः स्थितां द्रव्यपूरितां
मंजूषां ग्रहीतुं केनचिल्लुब्धकेन - तद्विश्वासार्थं निबंशुचशिष्यत्वं स्वीकृत्य
कपटनं वर्तनम्, तौ बहुकाले गते कस्मिंश्चित्समये शिष्येण सह निबंशुचस्य
मुरलानद्यामागमनम्, तत्र स्वकंथां शिष्यहस्ते निधाय ततोऽतिदूरं मूत्रपुरीषो-
त्सर्गादिकं विधातुं निबंशुचस्य गमने तां कन्थां गृहीत्वा लुब्धकशिष्यस्य पलाय-
नम्, निबंशुचाल्लेन मठपतिना तज्ज्ञात्वा शोककरणम्, ततो दुःशीललुब्धकेन
तद्द्रव्यसाहाय्येन व्यापारं कृत्वा दारपरिग्रहोत्तरं स्वस्यापुत्रत्वं दृष्ट्वा पुत्रप्राप्त्यर्थं
भार्यया समं चमत्कारपुरे गमनम्, तत्र दुर्वाससा समागमं कृत्वा दुर्वाससे
प्रति प्राक्कृतसर्वकपटादिस्वकीयगर्हितकर्म विनिवेद्य दुर्वासोवचसा दुःशीलेन

- दानादिकरणं स्वनाम्ना लिङ्गस्थापनं च, एवं तस्य लिङ्गस्य दुःशीलेश्वर-
संज्ञाप्रामाणिकारणवृत्तान्तवर्णनम्, दुःशीलेश्वरदुर्वाससेश्वरयोर्माहात्म्यवर्णनम्, ३१७ १
- २७५ दुःशीलेन स्वगुरोर्निबन्धुचस्योद्देशेन निवेश्यरेतिनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, ततो दुःशीलस्य
भार्यया शाकंभरीनाम्न्या शाकंभरीदुर्गास्थापनम्, ततो दुःशीले पञ्चत्वं गते
दुःशीलभार्यया शाकंभर्या तेन दुःशीलेन सहामौ प्रवेशकरणम्, दुःशीलेश्वरनिषे-
श्वरशाकंभर्युत्पत्तिवर्णनम्, ३१९ २
- २७६ एकादशरुद्रवर्णने हाटकेश्वरक्षेत्रं द्रष्टुमहमहमिकयैकादशमहर्षीणामागमनम्, तदा
शिवेन सर्वेषां युगपदर्शनलाभार्थमेकादशरूपधारणम्, तदेकादशविधं शिवरूपं
दृष्ट्वा मुनिभिः स्तुतिकरणम्, तत्रैवैकादशरुद्राणां स्थापनम्, एकादशरुद्रोत्पत्ति-
माहात्म्यवर्णनम्, ३१९ ३
- २७७ एकादशरुद्राणां नामकीर्तनम्, एकादशरुद्रसमीपे दानमाहात्म्यवर्णनम्, ३२० २
- २७८ द्वादशादित्यवर्णनप्रसंगेन ब्रह्मकृतयज्ञप्रस्तावे शकेण ब्रह्मपत्नीत्वेन कर्तुं गोपकन्याया
गोवक्त्रेण निष्कास्यानयनम्, गायत्रीब्रह्मणोर्विवाहोत्तरं सावित्र्या आगमनम्, ततः
पितामहस्य सावित्रीदत्तशपेन शुनःशेपप्रपौत्रस्य चारायणस्य गृहे याज्ञवल्क्येतिना-
म्ना जन्मग्रहणम्, परस्त्रीलम्पटत्वरूपदुर्व्यसनार्तं तं दृष्ट्वा तस्य याज्ञवल्क्यस्य पिता-
महेन चारायणेन याज्ञवल्क्यस्य स्वाश्रमाग्निःसारणम्, ततः शाकल्यस्य शिष्यत्वं
प्राप्य तस्य गृहे निवासकरणम्, ततः कदाचिच्छिष्यानुक्रमेणैकदा तस्य याज्ञ-
वल्क्यस्य राजगृहे शांतिपूर्वकमाशीःप्रदानार्थं गमने राज्ञाऽपमानकरणम्, ततः
पश्चात्तापवत्ता राज्ञा पुनरपरयुस्तस्य याज्ञवल्क्यस्यैव राजमंदिरे प्रेषणार्थं प्रार्थनायां
कृतायां राजगृहे गन्तुं तस्य याज्ञवल्क्यस्य गुरुणाज्ञाकरणम्, तां गुर्वाज्ञामुल्लंघ्य
याज्ञवल्क्यस्य तस्य राज्ञो गृहे गमननिषेधनम्, ततो याज्ञवल्क्येन क्रुद्धस्य तस्य
गुरोरतिनिर्विधात्तस्मादधोतां विद्यां वमनेन निरुद्ध्य गुरवे तद्विद्याया निवेदनम्,
ततो विद्याप्राप्त्यर्थं सूर्याराधनाकरणम्, ततः सूर्यतो विद्यां लब्ध्वा सूर्यं संमान्य

- सूर्याज्ञापालनं प्रतिज्ञाय शाकल्यगुरुसमीपे गुरुदक्षिणां दातुं याज्ञवल्क्यस्यागमनम्,
ततः सूर्यप्राप्तां विद्यां गुरुदक्षिणात्वेन शाकल्याय कथयित्वा सशिष्येण शाकल्येन
समं याज्ञवल्क्यस्य द्वादशादित्यसंनिधौ गमनम्, द्वादशादित्योत्पत्तिरत्नादित्योत्प-
त्तिमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं याज्ञवल्क्यवृत्तान्तवर्णनम्, ३२१ १
- २७९ स्कान्दमहापुराणागमपरंपराकथनम्, तत्र नागरखण्डोपसंहारवर्णनम्, नागरखण्ड-
बैमवर्णनम्, नागरखण्डफलश्रुतिकथनम्, गुरुशिष्याधिकारवर्णनम्, पौरा-
णिकव्यासाधिकारवर्णनम्, ३२४ १

॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे षष्ठं नागरखण्डम् ॥ ६ ॥

॥ अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे सप्तमं प्रभासखण्डम् ॥ ७ ॥

॥ अथ प्रभासखण्डे प्रथमं प्रभासक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (७-१) ॥

- १ मंगलाचरणम्, सुतशौनकेसंबादप्रसंगवर्णनम्, कथाश्रवणेऽधिकार्यनधिकारिवर्गवर्ण-
नम्, शौनकादिभिः सुतं प्रति प्रश्नकरणम्, १ १
- २ कथालक्षणं कथागुणदोषवर्णनं च, आर्षपौरुषेयकाव्यविह्वपरीक्षणवर्णनम्, अष्टाद-
शपुराणानामानुक्रमवर्णनम्, उपपुराणानामानुक्रमवर्णनम्, महापुराणस्थसूक्तसं-
ख्यावर्णनम्, अष्टादशमहापुराणपुस्तकदानावेधिमहात्म्यवर्णनम्, २ २
- ३ कैलासपर्वतवर्णनम्, तत्र शिवसमावर्णनपूर्वकशिवसिंहासनवर्णनम्, ततो देव्या
शिवस्तवनम्, शिवपार्वतीसंबादः, ततः श्रीशिवेन पार्वती प्रति विभूतियोग-
वर्णनम्, ततस्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र विशेषतः प्रभासक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्,
प्रभासक्षेत्रस्वतीर्थमाहात्म्यश्रवणेच्छया पार्वत्या शंकरं प्रति प्रश्नकरणम्, ५ १

- ४ पार्वतीष्टेन शंकरेण पार्वत्यै प्रभासक्षेत्रसीमाक्षेत्रप्रमाणक्षेत्रमहत्त्वप्रमाणकथनम्, प्रभासक्षेत्रयात्रानुक्रमवर्णनम्, माहेश्वरवैष्णवब्राह्मण्यभेदत्रयेण यात्रावर्णनम्, तत्र त्रिशक्तीनामपि वर्णनम्, मृत्युजयादिजपफलवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रे निवसतां महापापिनामपि मोक्षप्राप्तिवर्णनम्, प्रभासक्षेत्ररक्षणकारिणां शैवगणानां माहात्म्यवर्णनम्. ८ १
- ५ मरीच्यादिमहर्षीणां देवानां देवर्षीणां सर्वतीर्थानां गंगादिपुण्यसरितां च प्रभासक्षेत्रे वास्तव्यवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रे पिण्डदानप्रशंसायाः समासेन वर्णनम्, प्रभासक्षेत्रे नानाविधदानमाहात्म्यवर्णनम्, क्षेत्रस्थार्षिदेवगणवर्णनम्. १० २
- ६ सोमेश्वरमाहात्म्यवर्णने सोमेशस्य पञ्चवक्रादिचिह्नितस्वरूपवर्णनम्, सोमेशस्तवनम्, पूर्वाह्णष्टकालेषु भिन्नत्वेन सोमेशस्यर्गादिमयत्वेन वास्तवस्वरूपवर्णनम्, सोमेशमाहात्म्यवर्णनम्. ११ २
- ७ सोमेशोत्पत्तिवर्णने सप्तमे ब्रह्मणि वर्तमाने समुत्पन्नस्य लिंगस्य सोमनाथेति लिंगनामि कथिते पार्वतीवचनाच्छंकरेण तत्कालीनानां सर्वेषां ब्रह्मप्रजापतीनां नामतोऽनुक्रमेण वर्णनम्, तथैव सोमेशस्य तत्प्रसंगे भिन्नत्वेन नामवर्णनम्, शंकरेण पार्वती प्रति प्रतिकल्पसंभूतावतारवर्णनपूर्वकतत्तत्कल्पगतपार्वतीनामनिर्देशकथनम्, ततः शतानन्दाख्ये सप्तमे ब्रह्मणि चन्द्रेण शिवमाराध्य प्रभासे शिवतो वरं लब्ध्वा स्वनाम्ना सोमेश्वरलिंगस्थापनम्, प्रभासस्थलस्थितिविस्तारकथनम्, तत्र देविका-
न्यकुमतीक्षेत्रपाठगर्भगृहगोमुखाश्वमेधकादिशिवगृहस्थानवर्णनम्, सोमेशस्यासम-
ततः सर्वतीर्थानां माहात्म्यवर्णनम्, सोमनाथप्रादुर्भाववृत्तान्तवर्णनम्. १२ २
- ८ पुनः सोमेशमाहात्म्यकथने सोमेशलिंगत ऋद्धयाद्यष्टसिद्धीनां गारुडादिमन्त्रविद्या-
नामुत्पत्तिवर्णनम्, अस्य सोमेशस्याराधनेन मुक्तिं गतानां गुण्डमुण्डादीनां यथा-
नुक्रमेण वर्णनम्, सोमेश्वरैश्वर्यवर्णनम्. १४ २
- ९ शिवेन स्वेन गुण्डमालाधारणस्य कारणकथनम्, ब्रह्मविष्ण्वादीनां प्रतिकल्पे सचो

- जननमिति शिवेन कथनम्, कोटिकल्पे व्यतीतेऽपि शिवस्य प्रभासाख्यपुण्य-
क्षेत्रे नित्यत्वेन वासकरणम्, तच्छिबबचः श्रुत्वा विस्मितया देव्या शिवस्तवन-
करणम्, तत्स्तवनेन संतुष्टेन शिवेन 'प्रभासक्षेत्रस्थानां लिंगानां साद्यन्तं माहात्म्यं
कथयिष्यामि' इति पार्वत्यै वरदानम्, पार्वत्या विष्णोर्मत्स्यादिदशावतारविषयक-
प्रभकरणम्, ततः शंकरेण प्रभासे ब्रह्मादीनामावासवर्णनम्, हरिस्थितिवर्णनम्. १५ २
- १० पञ्चमहाभूतेषु पञ्चदेवतानां स्थानवर्णनम्, छागलण्डादिप्रभासक्षेत्रस्थविष्णुदेव-
ताकेश्वरलिंगतीर्थानामनुक्रमेण वर्णनम्, प्रभासस्थानेकलिंगतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्,
प्रभासक्षेत्रस्य सर्वक्षेत्रोत्तमत्ववर्णनम्. १६ २
- ११ जम्बूद्वीपवर्णने तदासमन्तादष्टकुलपर्वतानां वर्णनम्, जम्बूद्वीपविस्तारसीमा-
नवधाभेदाख्यानवर्णनम्, तत्र भारतवर्षस्य कर्मपुण्यभूमित्वेन श्रेष्ठत्ववर्णनम्,
कूर्मरूपेण स्थितस्य भारतस्योपरि नक्षत्रग्रहविन्यासवर्णनम्, भारतस्य नवमे
प्राभासिकाख्ये द्विशतयोजनपरिमिते भागे शिवावासवर्णनम्, प्रभासक्षेत्र-
चिह्नानां वर्णनम्, प्रभासक्षेत्रस्य व्युत्पत्तिबलादीश्वरपरशब्दार्थकरणम्, तत्स्था-
नस्य प्रभासेति नामकरणे हेतुवर्णनम्, तत्र आदिक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्, स्वायंभुवे
मतौ वर्तमाने भगवतः सूर्यस्य कान्त्या सह ब्रह्मणो लोचनादुत्पत्तिवर्णनम्, सूर्य-
भूमिसंगमाज्जलस्योत्पत्तिवर्णनम्, ततः सस्यानामुत्पत्तिस्ततो मनुष्यादीनामुत्पत्ति-
स्ततः स्वाहास्वधाकारैस्तुष्टेर्वैरोपधीनां समुत्पादनम्, मरीच्यादिब्राह्मणानां हिर-
ण्यकशिपादिदैत्यानां चोत्पत्तिवर्णनम्, हिरण्यकशिपोः सकाशात्प्रह्लादस्य जन-
नम्, प्रह्लादपुत्रस्य विरोचनस्य भागिन्यां विश्वकर्मणः सकाशात्सुरेणुनामककन्याया
उत्पत्तिवर्णनम्, सूर्यतेजोऽसहमानया संज्ञया ङायायाः सूर्यसमीपे स्थापनानन्तरं
तपोऽर्थं गमनम्, रविदर्शनेन सुरेण्वा नेत्रनिमोलने कृते कुण्डेन सूर्येण सुरेण-
नात्रै पत्न्यै शापदानम्, ततः सुरेणोः स्वपितुर्गृहे गमनम्, ततः स्वागमनका-
रणकथनोत्तरं पित्राज्ञया पुनः सुरेण्वाः सूर्यसमीपे गमनम्, ततो यमयमुनाशैश्वर-

उत्पत्तिः, कुबेररावणादीनामुत्पत्तिकथनम्, श्रीरामकृतरावणनाशकथनम्, शिशु-
पालजन्मकथनम्, नवपाँलस्त्यनासवर्णनम्, पुलहर्षेष्टगादिसंततिवर्णनम्, अत्रेदे-
शपत्नीनां भद्राश्वस्य घृताच्यंतदशाप्सरसां भद्रादीनां भास्करपत्नीनां च कथनम्,
प्रभाकरस्य भद्रापत्न्यां सोमरससमुत्पादनवर्णनम्, ततोऽत्रिणा तत्सोमरसं पीत्वा
तपसि क्रियमाणे तन्नेत्राभ्यां प्राशितसोमरसस्त्रावेण सोममयसोमोत्पत्तिवर्णनम्,
तं सोमं दिग्भिर्गृहीत्वा सर्वत्र शीतत्वेन प्रकाशकरणम्, ओषधीनामुत्पत्तिवर्णनम्,
कुलथश्यामाकादिधान्यानामुत्पत्तिकथनम्, सप्तविंशतिनक्षत्राणामुत्पत्तिवर्णनम्,
चन्द्रस्य नक्षत्रौषध्यादीनामाधिपत्यप्रदानवृत्तान्तवर्णनम्, चन्द्रेण राजसूययज्ञ-
मारभ्य तत्रोद्गातृत्वे ब्रह्माणं सदस्यत्वे विष्णुं सनत्कुमारादिकांश्चान्यत्विक्स्थानेषु
संस्थाप्य यज्ञारंभं कृत्वा तत्समाप्तौ सर्वद्विजर्षमान्दक्षिणादिना संतोषितान्कृत्वाऽ-
वभृथस्नानादिकरणवर्णनम्. ३२ १

२१ अथ दक्षोत्पत्तिवृत्तान्तकथनम्, ब्रह्माज्ञया दक्षेण पष्ठिकन्यानामुत्पादनम्, तत्र
तासां कन्यानां धर्मादिभ्यः पत्नीत्वेन दानम्, सप्तविंशतिकन्यानां च सोमाय
प्रदानम्, दशधर्मपत्नीनां नामवर्णनम्, कश्यपस्य त्रयोदशपत्नीनां सप्तविंशतिसं-
ख्याकानां सोमपत्नीनां शृगुपुत्रस्य द्वयोः पत्न्योः कृशाश्वस्य द्वयोः पत्न्योस्त-
थाङ्गिरसपत्न्योर्नामादिवर्णनपूर्वकं तासां सन्ततिवर्णनम्, चन्द्रेण रोहिणीं
विताऽन्यासां प्रेमाऽकरणेन ताभिरन्याभिश्चन्द्रपत्नीभिर्दक्षे प्रति सर्ववृत्तान्तश्राव-
णम्, ततो दक्षेण तच्छ्रुत्वा चन्द्रस्यान्यासु कन्यासु विषमभावं समालोक्य कुषा
चन्द्राय यक्षमरोगप्राप्तिरूपशपदानम्, ततो दक्षवचनाच्चन्द्रेण यक्षमकुपुर्गोनिवृ-
त्तये शिवाराधनकरणार्थं दक्षिणसागरसमीपे गमनम्. ३३ २

२२ चन्द्रेण प्रभासक्षेत्रमेत्य कृतस्मरनामानं पर्वतं दृष्ट्वा तथैव तस्मिन्पर्वते नानोपवासा-
दिकारिमरीच्यादिमुनीनां दर्शनं गृहीत्वा तान्प्रति सप्तप्रदक्षिणाः कृत्वा ततः
शिवाराधनेन शिवं प्रसाद्य प्रादुर्भूतस्य शिवस्य स्तुतिकरणम्, चन्द्रवर्णितामा-

त्मस्तुतिं श्रुत्वा प्रसन्नस्यान्तेन शिवेन चन्द्राय दक्षदत्तशापव्यवस्थाकरणपूर्वकवर-
प्रदानम्, शिवेन देवद्विजप्रभाववर्णनम्, अनिन्द्यवस्तुकथनम्, ब्राह्मणगुण-
वर्णनम्. ३५ १

२३ चन्द्रेण शिवदत्तं लिंगं गृहीत्वा विश्वकर्मणे लिंगस्थापनायाज्ञाकरणम्, ततः स्वलोकं
गत्वा प्रभासे यज्ञं कर्तुं यज्ञसंभारानानेतुं हेमगर्भमन्त्रिणे चन्द्रेणाज्ञापनम्,
चन्द्रवचनाद्धेमगर्भमन्त्रिणा यज्ञसंभारान्संपाद्य प्रभासक्षेत्रे गमनम्, विश्वकर्मणा
यज्ञशालापत्नीशालादिनिर्माणम्, ततश्चन्द्रेण ब्रह्मादिभिः सह यज्ञकुण्डाभिर्मांसं
चतुर्दशभूतप्रामांसाध्यान्विधेदेवान्स्वादींश्च स्वस्वस्थानेषु स्थापयित्वा यज्ञकर्मणि
प्रारब्धे सर्ववस्तूनामन्यूनतया सर्वेषां रुष्टिकरणम्, ऋत्विगादीन्संस्थाप्य रोहिणी-
सहितं चन्द्रं दीक्षितं कृत्वा सावित्र्या सहितेन ब्रह्मणा सर्वैर्विग्वरणं कृत्वा
बृहस्पतये होतृत्वं वसिष्ठायाध्वर्युत्वं मरीचय उद्गातृत्वं नारदाय ब्रह्मत्वं दत्त्वा
सनत्कुमारान्सदस्यस्थानेषु नियोज्य सर्वेषां पूजनं कृत्वा ब्रह्मलंकारान्दत्त्वा
यज्ञारंभकरणम्, अवभृथादिभिर्यज्ञं समाप्य सोमेश्वरलिंगस्थापनम्. ३७ २

२४ वैवस्वतस्य मनोर्दशमे त्रेतायुगे रोहिणीनाथेन शिवमाराध्य शंकरं प्रत्यक्षोक्त्य
स्तुतिकरणम्, ततस्तुष्टेन शिवेन लिंगसांनिध्यप्रापकधरप्रदानम्, शिवेन चन्द्रमसे
सोमेश्वरलिंगप्रभावकथनम्, सोमेश्वरपूजनक्रमवर्णनम्, सोमेश्वरयात्राफलकथ-
नम्, चन्द्रमसो यक्षमतो निवृत्तिवर्णनम्, सोमेश्वरस्य प्रियाणां पुष्पाणां कथनम्,
चन्द्रब्रह्मादीनां विप्राज्ञया स्वस्वस्थानेषु गमनम्, दुष्टजनेभ्यो वरप्रदानकारणे
शंकरं प्रति पार्वत्या पृष्टे सति शंकरेण सात्त्विकराजसतामसभक्तानां वर्णनम्,
हरिहराभेदकथनम्, भगवद्भूतनृसिंहाद्यवतारवर्णनम्, सारूप्यादिमुक्तिवर्णनम्,
सोमेश्वरसंतोषकोपवासादिविधानवर्णनम्, सोमवारव्रतमाहात्म्यवर्णने स्वयंप्रभा-
नगयी स्थिते सुशोलापत्नीसहितेन घननामकगंधर्वेण बहुकाले गते गंधर्वसेना-
नामककन्याया उत्पादनम्, गंधर्वसेनायाः पाणिप्राहविधिं विधातुं घननामक-

गंधर्वेण सेवकद्वारा वरशोधनकरणम्, शिखंडिगणनायके विद्यन्मार्गेण गच्छति
'मत्सदृशरूपवानैव कोऽपि' इत्यादि गंधर्वसेनानामकगंधर्वकन्याया वाक्यं श्रुत्वा
शिखंडिगणेन रूपगर्वितां गंधर्वकन्यां दृष्ट्वा तस्यै कुष्ठप्रापकशापप्रदानम्,
गंधर्वसेनया शिखाण्डिगणस्य प्रार्थनां कृत्वाच्छापग्रहणम्, शिखाण्डिवचनात्स-
पिनाकाया गंधर्वसेनायाः कुष्ठनिरसनार्थं हिमालयपर्वते गोशृंगमुनेराश्रमे गमनम्,
घननामकेन गंधर्वेण तस्यै गोशृंगमुनेये स्वदुहितुः सर्ववृत्तान्तकथनम्, गोशृंगेण
तत्सर्वं श्रुत्वा कुष्ठनिरसनकारकोपायकथनम्, घननामकगंधर्वस्य गंधर्वसेनायाश्च
गोशृंगपर्वचरनात्सोमेश्वरे गमनम्, तत्र सोमवारव्रतादिभिः शिवाराधनां विधाय
शिवप्रसादं गृहीत्वा गंधर्वसेनायाः कुष्ठनिरसनपूर्वकं शिवतो वरप्राप्तिः, शिवस्य
तत्रैवान्तर्धानम्, घननामकगंधर्वस्य गंधर्वसेनायाश्च स्वगृहे गमनम्, सोमवार-
व्रतमाहात्म्यवर्णनम्. ४७ २

२५ घननामकगंधर्वेण गोशृंगर्षिं प्रति सोमवारव्रतविधिपरिज्ञानार्थं प्रभकरणम्, ततो
गोशृंगर्षिणा सोमवारव्रतमाहात्म्यद्योतनाय दक्षस्तमेन कुष्ठित्वं गतेन सोमेन सोम-
व्रतादिकं कृत्वा शिवप्रसादतः कुष्ठनिरसनकरणादिकथनम्, ततस्तैर्बर्हिणा
घननामकगन्धर्वीयं सोमवारव्रतकरणे मुखमार्जनशौचादिक्रान्तविधिकथनपुरः-
सरमोश्वरपूजनसंभारादि कथयित्वा समंत्रकशिवपूजाविधिकथनम्, नवमसोम-
वार उद्यापनादिकरणविधिकथनम्, मौद्राणिकद्विजगुरुदेवादिकसंतोषाय वस्त्रा-
दिभोजनान्तदानादिकथनम्, ततो गोशृंगकथितविधिना सोमवारव्रतं समाप्य
प्रसज्जेन शिवेन गंधर्वसेनायाः कुष्ठनिरासकरणम्. ४४ २

२६ सोमेश्वरादुत्तरे भागे घनवाहनामकगंधर्वेण गन्धर्वेश्वरेतिनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, गन्धर्व-
ेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ४६ १

२७ घनवाहगन्धर्वकन्याया गंधर्वसेनानाड्या गंधर्वसेनेश्वरेतिनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, गंधर्व-
सेनेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ४६ १

२८ प्रथमतः सोमनाथस्य दर्शने विधिकथनम्, सोमनाथयात्राविधिवर्णनम्, यात्राफल-
स्याधिकारिवर्गनिरूपणम्, तीर्थयात्रां कर्तुमुद्युक्तेन पुरुषेण केन विधिना त्याज्या-
त्याज्यादिकं विचार्य वर्तितव्यमित्यादिकथनम्, महादानकरणे पुण्यकथनम्,
कलौ प्रभासक्षेत्रस्य सर्वक्षेत्राग्रेसरत्ववर्णनम्, हिताहितनियमकथनम्, षोडशविधेषु
भिन्नत्वेन षोडशवस्तुदानकरणफलवर्णनम्, प्रभासक्षेत्रसंज्ञातमरणफलवर्णनम्,
शिवलोके गमनायाधिकारित्वकथनम्, तीर्थस्नाने मंत्रकथनम्, तीर्थयात्राविधान-
वर्णनम्. ४६ १

२९ अप्रतितीर्थमाहात्म्यवर्णनप्रस्तावे प्रथमं पञ्चकतीर्थं स्नात्वा वपनादिकं विधाय पुनः
स्नानादिकरणेन सोमेश्वरतीर्थस्नानतोऽपि द्विगुणफलकथनम्, स्नानां क्षुरकर्म-
वपननिषेधवर्णनम्, स्नानां सर्वान्केशानुद्धृत्वांगुलद्वयविच्छेदकरणवर्णनम्,
वपनादिविधायकसप्तस्थानानां वर्णनम्, वपनं विना महोदधिस्पर्शननिषेधवर्णनम्,
समंत्रकस्नानोत्तरं तर्पणादिविधिकथनम्, तत्र वृषभादिदानफलमाहात्म्यवर्णनम्,
द्विजशापप्रदानेन सागरस्यास्पृश्यत्वशेषवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र देवैर्दीर्घसत्रे समारब्धे
द्विजाज्ञाभङ्गभयात् शरण्यं सागरं प्रत्या तत्राव्यौ स्वस्वदेहानां गोपनकरणम्,
समुद्रेण मांसादिनात्राहाणेभ्यो भोजनदानात्तेषां मांसभक्षणदोषेणाकाशगतिनिरोधे
जाते सति तैर्ब्राह्मणैः 'अपेयत्वं ते भूयात्' इति समुद्रस्य शापदानकथनम्,
समुद्रेण ब्राह्मणप्रार्थनाकरणम्, वडवानलसंज्ञकतीर्थस्थापनवृत्तान्तवर्णनम्. ... ४९ १

३० अप्रतितीर्थयात्राविधानवर्णनम्, तत्र स्नानादिकरणोत्तरं स्नानांगतर्पणं कृत्वा कप-
र्दिनं गणपतिं पूजयित्वा सोमेश्वरे गमनम्, तत्र सोमेश्वरस्य षोडशोपचारपूजा-
विधिवर्णनम्, सोमेश्वरपूजामाहात्म्यवर्णनम्. ५१ १

३१ सोमकारणाद्देवासुरयुद्धे प्रवृत्ते दैत्यपराजितेर्देवैर्दधीच्याश्रमं प्रति गमनम्, ततो
दधीचिमहर्षये सर्वदेवकृतस्वस्वशासमर्पणवर्णनम्. ५१ २

- ३२ देवैः स्थापितानामस्त्राणां सारं जलेन सह पीत्वा दधीचेरुत्तरां दिशं सुभद्राख्यया निजपत्न्या सह गमनम्, ततस्तत्राश्रमे स्थितस्य दधीचे रेतसा व्याप्तं वस्त्रं परिधाय ऋतुघ्नातायाः सुभद्राया नद्यां गमनम्, तत्र नद्यां स्नानं कुर्वत्याः सुभद्राया उदरे रेतःप्रवेशेन गर्भधारणम्, ततो लज्जयाऽश्रुत्वशूलमूले स्थित्वा गर्भं त्यक्त्वा “येन दुष्टेन पतिव्रताया ममोदरे ज्ञानेनाज्ञानेन वा गर्भाधानं कृतं स मरिष्यति” इति शापदानम्, ततस्तत्रास्त्रमहर्षं चिकीर्षुणां देवानामागमनम्, दधीचिनाऽस्त्रप्राशनं कृतमिति ज्ञात्वाऽस्थिमहर्षणाय देवैः समुद्योगकरणम्, वस्त्रादिशस्त्रनिर्माणार्थं दधीचिना देहत्यागकरणम्, ततो दधीच्यस्थीनि गृहीत्वेन्द्रादिभिर्देवैः स्वस्ववज्रदण्डपाशादिनिर्माणकरणम्, ततो दधीचिमरणाच्छोकाकुलायाः सुभद्राया देवैः समाधानकरणम्, सुभद्रया ‘दधीचेर्वीर्यादयं पुत्र उत्पन्नः’ इति श्रुत्वाऽऽह्लादकरणम्, सुभद्रया दधीचेरीर्ध्वदेहिकादिकरणम्, जरायुजण्डजस्वेदजोद्भिज्ज्ञानामुत्पत्तिवर्णनम्, सुभद्रया स्वपुत्रस्य पिप्पलादेति नाम कृत्वा वेदोक्तसंस्कारकरणम्, ततः पिप्पलादेन पितृहन्तृदेवान्हन्तुं प्रतिज्ञां कृत्वा हिमालये शिवाराधनां कर्तुं गमनम्, कृत्याया निर्माणार्थं पिप्पलादेनोक्तं निर्मध्य वाडवयुक्तवडवोत्पादनम्, ततो वाडववडवाभ्यां वडवानलनरस्योत्पत्तिवर्णनम्, देवान्भक्षितुं पिप्पलादवचनाद्वडवानलस्य स्वर्गं गमनम्, ततो देवस्तुतमहाविष्णुकृतवडवानलवचनवृत्तान्तवर्णनम्. ... ५२ १
- ३३ समुद्रं प्रति वडवानलस्य यापनार्थं कुमार्याः सरस्वत्या विष्णुनाऽऽज्ञाकरणम्, ततो ब्रह्मणा सान्त्वितया सरस्वत्या वडवानलमादाय समुद्रे गमनम्. ... ५४ २
- ३४ वडवानलात्सरस्वत्या वरग्रहणम्, सरस्वत्या वडवानलसमुद्रयोः स्तुतिकरणम्, वडवानलेन समुद्रोदकस्य भक्षणे क्रियमाणे जलचरैः कृष्णं प्रति शरणगमनम्, कृष्णेन तेभ्योऽभयवचनदानम्, ततोऽक्षयतोययुक्तं समुद्रं दृष्ट्वा देवैर्विष्णुपूजाकरणम्, प्रभासक्षेत्रे सरस्वत्यवतारमाहात्म्यवर्णनम्. ... ५७ १

- ३५ सरस्वत्याः पिप्पलमूलतो निर्गत्य प्राचीं दिशं प्रति गमनम्, ततस्तस्याः सिद्धेश्वरपर्यंतं पूर्वाभिमुखीभूत्वा तत ऊर्ध्वं पश्चिमाभिमुखीभवनम्, ततः सरस्वतीतीरस्थानेकतीर्थवर्णनम्, हरिण्यादिपञ्चस्रोतसां वर्णनम्, सरस्वत्यब्धिसमागमाभितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ... ५७ २
- ३६ प्राचीसरस्वतीमाहात्म्यवर्णने पांडवानां कैरवविनाशोत्तरं हस्तिनापुरे कृष्णेन सह गमनम्, ततो युधिष्ठिरभीमनकुलसहदेवानां गजपुरे गमनसमये “नरनारायणौ निषेधौ” इति द्वारपालान्प्रति युधिष्ठिरेण कथनम्, अर्जुनेन द्वारपालान्प्रति निषेधकारणजिज्ञासया प्रश्ने कृते सति तैस्तयोः ‘भीष्मादिपूज्यजनदुर्योधनादिबांधवहनेनेन दोषभाजान्निषेधः’ इति कथितेऽर्जुनेन पापश्चालनार्थोपायादिप्रायश्चित्तार्थं श्रीकृष्णं प्रति प्रश्नकरणम्, ततः श्रीकृष्णेन प्राचीसरस्वतीतीर्थज्ञानेन पापनिवृत्तिकथनम्, तदनन्तरं सकृष्णेनार्जुनेन प्राचीसरस्वतीं प्रति गमनम्, तत्रार्जुनेन त्रिरात्रोपोषणत्रिरात्रस्नानादिनियमेन स्वपापनिवृत्तिकरणम्, प्राचीसरस्वतीप्रभावं ज्ञात्वा धर्मभीमनकुलसहदेवादिकानामपि तत्रागमनम्, अर्जुनवत्सेषां स्नानादिना पापनिवृत्तिः, प्राचीसरस्वतीमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६० २
- ३७ पार्वत्या स्नानकाले किमर्थं जले कंठप्रक्षेपणं कार्यमिति वृष्टेन शिवेनेन्दुमतीवृत्तान्तकथनम्, तत्र बृहद्रथभूपं प्रति कण्वमहर्षेरागमनम्, बृहद्रथेन कण्वस्यातिथ्यादिकं विधाय मियो धर्मविषयककथाकरणम्, तत इन्दुमत्या निजैश्वर्यप्राप्तिकारणजिज्ञासया कण्वाय प्रश्नकरणम्, कण्वेन तस्या इन्दुमत्याः पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम्, तत्र पूर्वजन्मनि महाशूद्र्यास्तस्याश्चरित्रकथनम्, सोमेश्वरतीर्थं स्नानकरणसमये तस्या महाशूद्र्या हस्ततो जले कङ्कणपतनम्, तीर्थे तस्य कङ्कणस्य पतनस्य प्रभावेण जन्मान्तरे राजकुले जननकथनम्, तत्कण्ववाक्यं श्रुत्वेन्दुमत्यास्त्रपयाऽधोमुखीभूत्वा तूष्णींभवनम्, ततः कण्वस्य स्वस्थाने गमनम्, ततो बृहद्रथे-

- नेन्दुमत्या सह प्रतिवर्षं सरस्वतीतीरे गत्वा कंकणनिक्षेपणम्, तेन तयोर्वह्म-
धेन्दुमत्योर्देवत्वप्राप्तिवर्णनम्, कंकणप्रक्षेपणमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६१ २
- ३८ कपर्दीश्वरमाहात्म्यवर्णने दैत्यत्रासिर्देवैः पार्वत्याः स्तोत्रकरणम्, ततो भगवती-
वाक्योपरि विश्वस्य देवैः सोमेश्वरादितीर्थं गत्वा स्नानादिकं विधाय कपर्दीश्वर-
पूजनेन पुनः राज्यकरणम्, कपर्दीविनायकमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६२ १
- ३९ प्रभासयात्रावर्णने कपर्दीश्वरदर्शनोत्तरं केदारेश्वरतीर्थं गमनम्, ततो भीमेश्वरसमी-
पस्थवृद्धिलिंगपूजनम्, केदारेश्वरमाहात्म्यवर्णने शशबिंदुसंज्ञकस्य राज्ञः पत्न्या
सह यात्रां कर्तुं केदारेश्वरे गमनम्, तत्र राज्ञा रैभ्यावृषिगणान्दृष्ट्वा जागरादिकर-
णम्, ततो रैभ्यादिभिः शशबिंदोः प्राग्जन्मगतवृत्तान्तज्ञानाय सोमेश्वरं त्यक्त्वा
केदारेश्वरागमनकारणज्ञानाय च प्रश्नकरणम्, ततो राज्ञा स्वप्राग्जन्मवृत्तान्तव-
र्णने ब्राह्मणपूजकसेवाधर्मविशिष्टाधिकारिशूद्रजन्मकथनम्, ततोऽनाष्टुष्टिसमये
क्षुत्तृषाभ्यां पीडितस्य सपत्नीकस्य स्वस्य प्रभासक्षेत्रे गमनकथनम्, तत्र सर्वती-
र्थेषु स्नात्वा नानालिंगपूजनादिकं विधाय ततो रामसरसि गत्वा प्रतिदिनं राम-
सरोगतानि सरसिजानि समादाय विक्रीय तेनैवोदरपोषणम्, ततः कस्मिंश्चित्स-
मये कंचित्प्रासादमवलम्ब्य निशि स्वपत्न्या सह स्थितेन शूद्रेणाकस्माद्वीतध्वनिं
श्रुत्वा कस्मिंश्चित्स्थले जागरणं प्रचलितमिति विज्ञाय तत्र कमलानि विक्रेतुं निजमा-
र्यया सह गमनम्, तत्र केदारेश्वरापरनामकवृद्धिलिंगदर्शनम्, तत्रानंगवतीवेद्याया
दर्शनम्, तेन शूद्रेण जागरकारणे घृष्टं केनाप्यन्यपुरुषेण तं प्रति शिवरात्रिजा-
गरणफलकथनम्, ततः सपत्नीकेन शूद्रेण शिवरात्रिजागरणोपवासादिकरणेन
जन्मांतरे राजकुले जन्मप्राप्तिवर्णनम्, केदारेश्वर (रुद्रेश्वर) लिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ६३ २
- ४० भीमेश्वरमाहात्म्यवर्णने श्वेतकेतुना प्रभासे तपस्तप्त्वा श्वेतकेतीश्वरनाम्ना लिंगस्था-
पनम्, ततो द्वापरे यात्रां कर्तुमुद्युक्तेन भीमसेनेन तल्लिंगपूजनेन भीमेश्वरेतिनाम-
करणम्, भीमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६४ ५

- ४१ देवमातामैत्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६५ १
- ४२ चण्डया स्थापितेन चण्डागणेनाराधितस्य चण्डीशस्य पूजाविधिवर्णनपुरःसरं माहा-
त्म्यवर्णनम्. ... ६५ २
- ४३ आदित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ६५ २
- ४४ सोमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ६६ १
- ४५ त्रिपुरं दधुकास्य शिवस्य नेत्रतो भूम्यामश्रुपतनेनांगारकोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्,
अंगारकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६६ १
- ४६ बुधस्थापितबुधेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६६ १
- ४७ गुरुस्थापितबृहस्पतीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ६६ २
- ४८ शुकेण रुद्रमाराध्य रुद्रसाहाय्येन सखीवनीमन्त्रं समाख्य प्रहृत्य प्राप्य स्वनाम्ना
लिंगस्थापनम्, शुक्रेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६६ २
- ४९ शनैश्वरेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णने शनैश्वरेण मन्द्वारे प्रहृत्यप्राप्तिकरणाय शिवाराधना-
करणम्, ततः शनैश्वरेण शिवानुज्ञया लिंगस्थापनाकरणम्, सौरीश्वरपूजनेन
शनिपीडानिरसनादिकलकथनम्, कस्मिंश्चित्समये “यदा शने रोहिणीशकटं
भिन्त्वा गमनं तदा द्वादशवार्षिकं दुर्भिक्षं स्यात्” इति वसिष्ठमुखाच्छ्रुत्वा दश-
रथेन तत्सङ्कटनिरसनाय रथमारुहाकाशमार्गेण शनैश्वरसमीपं गत्वा युद्ध-
करणम्, शनैश्वरेण तद्दशरथस्य शौर्यं दृष्ट्वा दशरथप्रेतसर्वसंहाराजं दृष्ट्वा
भयात् “वरं वृणुष्व” इति कथनम्, ततो दशरथेन शनैश्वरतो रोहिणी-
शकटभेदनिषेधकवरग्रहणम्, ततो दशरथेन शनैश्वरस्तोत्रकरणम्, शनैश्वरेण स्वस्य
स्तोत्रपठनेन पीडाऽकरणकथनम्, शनैश्वरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६७ १
- ५० राहुप्रतिष्ठापितराहीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ६८ १
- ५१ प्रहाधिपत्यप्राप्त्यर्थं केतुना शिवमाराध्य तदाज्ञया राहोशादुत्तरे केतीश्वरलिंगस्था-
पनम्, केतीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ६८ २

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

५२ पञ्चानां सिद्धादिलिंगानां माहात्म्यवर्णने प्रथममणिनाचष्टसिद्धिप्रदसिद्धेश्वरलिंग- माहात्म्यवर्णनम्. ६८	२
५३ कपिलराजर्षिणा तपस्तप्त्वा स्थापितस्य कपिलेश्वरस्य लिंगस्य माहात्म्यवर्णनम्. ६९	१
५४ शिखण्डिगणेन शम्बाया गन्धर्वसेनायाः श्वापनिवारणार्थं धनवाहनामकगन्धर्व- सेनापित्रा गोमृगर्षिबचनात्सोमवारज्जतं कृत्वा सुतां श्वापतो मोचयित्वा शिव- प्रसादेन तदाह्वा गन्धर्वेश्वरनाम्ना लिंगस्थापनम्, गन्धर्वेश्वरलिंगमाहात्म्य- वर्णनम्. ६९	१
५५ गन्धर्वसेनापिमलत्वारिविमलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ६९	१
५६ अलकाधिपतित्वमाप्त्यर्थं धनदेन शिवमाराध्य लिंगस्थापनम्, धनदेवश्वरमाहात्म्य- वर्णनम्. ६९	२
५७ सोमस्य सप्तविंशतिभिः स्त्रीभिः स्वासु सोमस्य प्रसजतायै प्रभासे सोमेश्वर- माराध्य सोमेश्वरसमीपे वरारोहेश्वरतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, वरारोहेश्वरलिंग- माहात्म्यवर्णनम्. ६९	२
५८ व्याधिप्रस्तेनाजापालेन राज्ञा तद्व्याधिनिरसनाय भैरवीदेवीपूजनकरणम्, तेनाजा- रूपेण तत्पातकानां निर्गमनम्, ततोऽजापालेश्वरीतिनामकरणम्, अजापालेश्वरी- माहात्म्यवर्णनम्. ७०	१
५९ पार्वत्या संकराय 'तव पट्टवक्त्राभावात्कव्यं पट्टाद्वक्त्रादेव्या उत्पत्तिः' इति पृष्टे संक- रेण पार्वत्यै सद्योजातादिपिबन्तानां स्वस्य सममुखानां वर्णनम्, अजादेवी- भयार्हत्यानां दशदिक्षु पञ्चावनम्, अजादेवीमाहात्म्यवर्णनम्, इति रुद्रशक्तित्रय- संकेतः. ७१	१
६० जाह्नवीमण्डोदेवीमाहात्म्यवर्णनम्. ७१	२
६१ वैष्णवीललितामाविशाखाक्षीमाहात्म्यवर्णनम्. ७२	१
६२ रौद्रीचत्वरदेवीमाहात्म्यवर्णनम्. ७२	१

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

६३ भैरवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ७२	२
६४ लक्ष्मीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ७२	२
६५ वाढेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ७२	२
६६ वडवानलधारिण्या सरस्वत्या देव्या प्रभासक्षेत्रमेत्य समुद्रे ज्ञानादिकं कृत्वाऽर्च्य दृष्ट्वा लिंगस्थापनम्, अर्ज्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ७३	१
६७ कामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ७३	१
६८ पार्वत्या शिवस्योपरि रुष्टया महता क्रोधेनारण्ये तपःकरणवर्णनम्, ततस्तुष्टेन शिवेन पार्वत्यै वरप्रदानम्, तत्तपोवनदर्शनेन सर्वकार्यार्थसिद्धिफलकथनम्, तत्र लिंगस्थापनम्, गौरीतपोवनमाहात्म्यवर्णनम्. ७३	१
६९ गौरीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ७३	२
७० बरुणस्थापितवरुणेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ७४	१
७१ भर्तृदुःखप्रपीडितयोषया भार्यया स्थापितस्योषेश्वरस्य माहात्म्यवर्णनम्. ७४	१
७२ जलवासगणपतिमाहात्म्यवर्णनम्. ७४	२
७३ पद्मलस्थापितकुमारेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ७४	२
७४ शाकल्येन (साकल्येन) राजार्षिणा शिवमाराध्य प्रभासे लिंगस्थापनम्, तस्य लिंगस्य कृतत्रेताद्वापरकलिषु भैरवेश्वरसावर्णिकेश्वरगालवेश्वरशाकल्येश्वरनामकर- णम्, शाकल्येश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ७४	२
७५ कलकलेश्वरस्य चतुर्गुणेषु भिन्नत्वेन कामेश्वरपुलकेश्वरनारदेश्वरकलकलेश्वरत्वावि- नामकथनम्, कलिद्वापरयोः संघावेकदा नारदेन वर्षशतं प्रभासे लिंगाराध- नाकरणम्, ततो गांधर्वे प्राप्य नारदेन पौण्डरीकनामकमहायज्ञकरणम्, तत्र विप्राणां सर्वत आगमनम्, दक्षिणार्थं विप्राणां मिथो वादकरणम्, तेन कोडाह- लेन कलकलेश्वरति लिंगस्य नारदेन नामकरणम्, कलकलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ७५	१

अनुक्रमणिका.

प्रभाससं०७

७६ कलकलेश्वरसमीपवर्तिलकुलीशमाहात्म्यवर्णनम्.	७५	२
७७ उत्तंकस्यापितोत्तंकेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७५	२
७८ वल्लीशमाहात्म्यवर्णने केनचिच्छुकेन स्वभार्यया सार्धमेकस्मिन्वृक्षे नीडं कृत्वा वासकरणम्, ततो नीडरक्षार्थं समंततो भार्यया सहितेन शुकेन भ्रमणम्, वैश्वानरेश्वरस्याप्यनायासेन प्रदक्षिणाकरणप्रभावादपरजन्मनि तयोर्द्वयोर्लोपा-मुद्राऽगस्त्यत्वेन जन्मप्राप्तिवर्णनम्, पूर्वजन्म स्मरताऽगस्तिना वैश्वानरेश्वरप्रद-क्षिणाफलकथनम्, वैश्वानरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	७६	१
७९ लकुलीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	७६	१
८० गौतमेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	७६	१
८१ दैत्यसूदनमाहात्म्यवर्णने प्रथमं सप्तकल्पे वामनादिदैत्यसूदनान्त्वनाम्नां वर्णनम्, तत्र दैत्यजितैर्दैवैर्विष्णुस्तवने विष्णोर्देशावतारकथनम्, ततो विष्णुहस्तेन चक्र-साहाय्येन दैत्याञ्जित्वा देवैर्दैत्यसूदननाम्ना भगवत्स्थापनाकरणम्, दैत्यसूदन-माहात्म्यवर्णनम्.	७६	२
८२ चक्रतीर्थोत्पत्तिवृत्तान्तमाहात्म्यवर्णनम्.	७७	२
८३ ब्रह्मदत्तवरेणोन्मत्तीभूतस्य महिषासुरस्य मर्दनाय देवैरेकीभूय स्त्रीनिर्माणकरणम्, नारदेन पत्नीत्वेन तां स्त्रियं स्वीकर्तुं महिषासुरं प्रत्याज्ञाकरणम्, तस्मादवचनं श्रुत्वा ससैन्यस्य महिषासुरस्य तस्याः स्त्रियाः समीपे गमनम्, महिषासुरस्य मतमभिसमीक्ष्य देव्या स्वशरीरतः शतशः स्त्रीनिर्माणकरणम्, ततस्तस्या देव्या महिषासुरनाशकरणम्, तस्या देव्या देवैः स्तुतिकरणम्, ततो देवैस्तस्या देव्या-स्तत्रैव स्थापनाकरणम्, देवीपूजनविधिकथनम्, स्वज्ञमंत्रकथनम्, दुर्गादेवीस्तु-तिप्रकरणकथनम्, योगीश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	७८	१
८४ मेघवाहननामकदैत्यैः पीडितैर्ऋषिभिर्विष्णुस्तवनकरणम्, तत्तत्तवनं श्रुत्वा दम्बा		

विष्णुना पादाघातेन मेघवाहनदैत्यं समुद्रे पातयित्वा तत्रैवादिनारायणेतिनाम्नाऽ-वस्थानकरणम्, आदिनारायणमाहात्म्यवर्णनम्.	७९	१
८५ अथ संनिहिताख्यानद्युत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र जरासंधभयाद्विष्णोः सपरिवारस्य मथुरां त्यक्त्वा प्रभासे प्रयाणम्, ततस्तेषां विष्णवादीनां ग्रहणकाले समुद्रतीरे कुण्ठेन ध्यानमात्रेणानीतायां संनिहितायां स्नानकरणेन पुण्यफलप्राप्तिवर्णनम्, तत्र दानादिकरणप्रभाववर्णनम्, संनिहित्यामाहात्म्यवर्णनम्.	८०	१
८६ पाण्डवैरज्ञातवाससमये प्रभासमेत्य पंचभिरपि स्वस्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, पाण्डवे-श्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८०	२
८७ एकादशरुद्राणां नामवर्णनम्, तत्र प्रथमं भूतेशरुद्रमाहात्म्यवर्णनम्.	८०	२
८८ नीलरुद्रमाहात्म्यवर्णनम्.	८१	१
८९ कपालीश्वररुद्रमाहात्म्यवर्णनम्.	८१	२
९० वृषभेश्वरस्य प्रतिकल्पगतनामवर्णनम्, वृषभेण स्थापितस्य वृषभेश्वराख्यलिंगस्य माहात्म्यवर्णनपूर्वकमिह्वाकोरुपवासादिपूजनफलप्राप्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	८१	२
९१ त्र्यंबकेश्वरमाहात्म्यवर्णने प्रतियुगेषु नामाभिधानकथनम्, त्र्यंबकेश्वरे स्नानदानादि-फलकथनम्, त्र्यंबकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८२	२
९२ अचोरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८२	२
९३ महाकालेश्वरलिंगवर्णने कृतयुगे चित्राङ्गदेश्वरेतिनाम्ना प्रसिद्धिवर्णनम्, चित्राङ्गदे-श्वरस्यैव महाकालेश्वरेतिनाम्ना प्रसिद्धिः, महाकालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	१
९४ भैरवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	१
९५ मृत्युञ्जयमाहात्म्यवर्णनम्.	८३	२
९६ कामेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८४	१
९७ योगेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	८४	१

- १८ दैत्यभारपीडितया पृथ्व्या प्रभासे गमनम्, तत्र पृथ्व्या लिंगं स्थापयित्वा रुद्रमा-
राध्य रुद्रप्रसादप्राप्तिवर्णनम्, पृथ्वीश्वर (चन्द्रेश्वर) माहात्म्यवर्णनम्. ... ८४ २
- १९ दण्डपाणिचक्रधरमाहात्म्यवर्णने वाराणस्यां स्थितेन पौण्ड्रकेण वासुदेवचिह्नानि
धृत्वा वासुदेवेन सह कलहं कृत्वा युद्धकरणम्, तत्र वासुदेवेन पौण्ड्रके हते पौण्ड्र-
कपुत्रेण वासुदेवनाशार्थं कृत्यानिर्माणकरणम्, वासुदेवेन सुदर्शनेन तस्याः
कृत्यायाः पराजयकरणम्, पराभूतया तया कृत्यया शिवं प्रति शरणगमनम्,
ततः शंकरेण कृत्यासंरक्षणार्थं विष्णुप्रेरितसुदर्शनस्य स्वबाणैस्ताडनम्, शिवसाय-
कमिश्रितं कार्यमकृत्वागतं सुदर्शनं दृष्ट्वा क्रुधा भगवता शिवसायकसहितं चक्रं
हस्ते धृत्वा कालभैरवनिर्मितकृत्याविनाशार्थं स्वस्य काश्यां गमनम्, तत्र काश्यां
संरक्षणार्थं स्थितानां दण्डपाणीनां गणानां वचनाचक्रधरनाम्ना कृष्णस्यावस्थानम्,
दण्डपाणिचक्रधरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ८५ १
- १०० सांबादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र कृष्णाज्जांघवत्यां समुत्पन्नेन रूपगर्वितेन सांबेन
दुर्वाससोऽवमानकरणम्, ततः क्रोधेन दुर्वाससा सांबाय “कुप्पी भव” इति
शापदानम्. ... ८६ १
- १०१ तथैव द्वारकां प्रति कृष्णदर्शने प्रहीतुमागतस्य नारदस्य रूपगर्वितेन सांबेनाऽवज्ञा-
करणम्, तद्वैरं साधयित्वा कस्मिंश्चित्समये सखाके कृष्णे जलक्रीडां कर्तुं प्रवृत्ते
सांबस्याकस्मात्तारदवचनात्तत्र गमनम्, सांबमागतं दृष्ट्वा तस्मिन्मानसिकविकृतिं
प्राप्ताः स्वस्तीदृष्ट्वा श्रीकृष्णेन ताः प्रति “चौरहस्तगता भविष्यन्” इति शाप-
दानम्, सांबाय च कुष्ठप्रापकशापदानम्, ततः सांबेन पूर्वं दुर्वासकृपिणा दत्तं
शापं स्मृत्वा बहुदुःखितेन सता प्रभासक्षेत्रं गत्वाऽऽदित्याराधनाकरणम्, सांबे-
नादित्यस्तुतिकरणम्, स्तोत्रान्ते तुष्टेनादित्येन सांबस्येच्छित्तवरप्रदानं कुष्ठ-
निरासकरणं च, द्वादशादित्यनामकथनम्, तत्रैव सांबेन स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्,
सांबादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ८६ २

- १०२ सांबादित्येश्वरसमीपवर्तिकण्टकशोधिनीदेवीमाहात्म्यवर्णनम्. ८८ १
- १०३ दक्षयज्ञे कपालं गृहीत्वा जालमवेषधारिणः शंकरस्यागमनं यज्ञमण्डपमध्ये कपाल-
प्रक्षेपणं च, तत्र कपालं क्षिप्तं दृष्ट्वा सर्वैर्हाकारकरणम्, ततो महर्षिस्तुत्या
महेश्वरेण स्वरवरूपप्रकटनम्, तत्रैव कपालेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, कपालेश्वर-
माहात्म्यवर्णनम्. ८८ २
- १०४ कोटिसंख्याकैर्ब्राह्मणैः कपालेश्वरे तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनात्कोटीश्वरेति नाम्ना प्रसिद्धि-
करणम्, कोटीश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. ... ८९ १
- १०५ ब्रह्ममाहात्म्यवर्णने बालरूपिवृद्धरूपिपितामहमाहात्म्यवर्णनम्, ततो ब्रह्मणो द्विप-
राद्वेपर्यन्तमायुःकालपरिगणनम्, सप्तविंशतिकल्पानां चतुर्दशेन्द्राणां चतुर्दशमनूनां
पृथक्त्वेन नामनिर्देशकरणम्, ब्रह्मणस्तपःकरणे प्रभासे लिंगस्थापने च हेतुं दर्श-
यित्वा ब्रह्मेश्वरेति लिंगस्थापनवर्णनम्, मध्ययात्रायां ब्रह्ममाहात्म्यवर्णनम्. ... ८९ १
- १०६ ब्रह्मपूजाविधानवर्णनप्रसंगेन ब्राह्मणस्य विशिष्टत्वेन पूज्यत्वादिगौरवगुणवर्णनम्,
चतुर्दशेन्द्राणां ब्राह्मणनिन्दाकराणां यमेन शासनकरणवर्णनम्, द्विजरक्षणफल-
कथनम्, ब्राह्मणानां प्राजापत्यादिवृत्तिभेदकथनम्, चातुर्वर्ण्यधर्मकृच्छ्रचान्द्रा-
यणादिप्रतविधानवर्णनम्, ब्राह्मणप्रशंसावर्णनम्. ... ९१ १
- १०७ ब्रह्मपूजावर्णने बहुविधया भक्तेर्वर्णनम्, पञ्चगव्यविधिकथनम्, गायत्रीन्यास-
कथनम्, षोडशोपचारसमन्त्रकपूजाविधिवर्णनम्, ब्रह्मयात्रावर्णनम्, ब्रह्मणो
वासस्थाननिर्देशकरणम्, बालरूपिब्रह्मणो माहात्म्यवर्णनम्. ९२ २
- १०८ प्रत्युपेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णने दक्षस्य धर्माय दत्तानां पष्टिकन्यानां मध्ये विश्वानान्यां
कन्यकायामष्टवसुपरिगणितप्रत्युष्ववसुनामकपुत्रस्य जननम्, तेन प्रत्युपनामक-
वसुना प्रभासक्षेत्रे स्वनाम्ना लिंगस्थापनम्, प्रत्युपेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९५ १
- १०९ अनिलस्यापितानिलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ९५ १
- ११० अष्टमेन प्रभासनामकेन वसुना लिंगस्थापनम्, प्रभासेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ९५ २

- १११ रामेश्वरतीर्थवर्णने ससीतालक्ष्मणस्य रामस्य वने प्रयाणम्, ततो यात्रां कर्तुं प्रवृत्तस्य रामस्य प्रभासे गमनम्, तत्र निशि सुप्तस्य रामस्य स्वप्ने पितुर्दशरथस्य दर्शनम्, ततो रामेण ब्राह्मणेभ्यः स्वप्रगतवृत्तविवेदनम्, ततो ब्राह्मणवचनाद्वरामेण बदरादिवहुस्वादुफलान्यादाय श्राद्धकरणम्, रामेश्वरेतिनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, रामेश्वरक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्..... ९५ २
- ११२ लक्ष्मणस्थापितलक्ष्मणेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... ९६ २
- ११३ सीतास्थापितजानकीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... ९६ २
- ११४ वामनस्वामिमाहात्म्यवर्णने विष्णुना बलेः पादत्रयभूमियाचनेन पाताले नयनम्, ब्रह्माण्डे द्वितीयपादस्थापनेन विष्णुपदीगंगोत्पत्तिवर्णनम्, वामनस्वामिमाहात्म्यम्, विष्णुपदीगंगामाहात्म्यम्, विष्णुपदीगंगायाः पुष्करे गमनात्पुष्करमाहात्म्यवर्णनम्..... ९७ १
- ११५ पुष्करेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्... ९७ १
- ११६ शंखोदकुण्डेश्वरीगौरीमाहात्म्यवर्णनम्..... ९७ २
- ११७ भूतनाथेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... ९७ २
- ११८ गोप्यादित्यतीर्थमाहात्म्ये समुतगोपीसहितस्य कृष्णस्य प्रभासे गमनम्, तत्र सादृशैव तत्कं गिरिमेत्य सर्वत्र ध्वजचक्राङ्कितभूमिकरणम्, तथैव शिवलिङ्गपूरितभूमिदर्शनम्, ततो हस्तप्रमाणां भूमिकां मध्ये मध्ये विस्तृत्य तदन्तरेण सर्वत्र प्रासादादिकरणम्, कृष्णकलाभूतानां षोडशगोपीनां नामकथनम्, तत्रैव गोपीभिः षोडशसहस्रसंख्याकरस्यगृहनिर्माणकरणम्, तत्र रविस्थापनम्, तस्य गोप्यादित्येति नाम दत्त्वा सर्वेषां तेषां सर्वासां तासां च द्वारकां प्रत्यागमनम्, गोप्यादित्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... ९८ १
- ११९ बलातिबलदैत्यप्रीदेव्युत्पत्तिमाहात्म्यवर्णने बलातिबलदैत्यजन्मकथनम्, ताभ्यां ससैनिकाभ्यां बलातिबलदैत्याभ्यां देवान्पराजित्य त्रैलोक्यस्याधिपत्यकरणम्,

- तदा दैत्यपीडितैर्देवैर्हमवन्तमेत्य पार्वतीस्तवनकरणम्, तदेवकृतस्तोत्रं श्रुत्वा देव्या बहुभूतरूपं धृत्वा बहुहस्तेषु बहुबाणि कृत्वा ससैनिकाभ्यां बलातिबलदैत्याभ्यां युद्धकरणम्, तत्र देव्या बलातिबलदैत्यनाशकरणम्, चतुःषष्टियोगिनीभिः समं तस्या बलातिबलदैत्यघ्न्या देव्याः प्रभासे वासकरणम्, चतुःषष्टियोगिनीनामावलिकथनम्, बलातिबलदैत्यप्रीमाहात्म्यवर्णनम्..... ९८ २
- १२० गोपीसंप्रतिष्ठापितगोपीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... १०० १
- १२१ जमदग्निमुतेन रामेण मातृवधोपनिबर्हणार्थं प्रभासे शिवलिङ्गस्थापनम्, जामदग्न्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... १०० १
- १२२ गंधर्वपतिना चित्राङ्गदेन देवमाराध्य लिङ्गस्थापनाकरणम्, चित्राङ्गदेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्..... १०० २
- १२३ दिग्विजयार्थं पुष्पकेण विमानेन गच्छतो रावणस्य प्रभासे कुण्ठितं विमानं दृष्ट्वा नीचैः किमस्ति तद्दृष्ट्वाऽऽगच्छ'इति निजमन्त्रिणं प्रत्याज्ञाकरणम्, प्रहस्तमन्त्रिणा नीचैर्गत्वा प्रभासक्षेत्रं दृष्ट्वापर्योगत्य रावणाय प्रभासक्षेत्रमाहात्म्यकथनम्, ततः प्रभासक्षेत्रे तेन रावणेन विमानावतरणम्, सर्वनागारिकवचनात्तत्र स्वनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, रावणेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... १०० २
- १२४ अरुंधत्या सौभाग्यवर्धनाय तपस्तप्त्वा तत्र सौभाग्यरूपां सिद्धिं प्राप्य देवीं संस्थाप्य सौभाग्येश्वरीतिनामकरणम्, सौभाग्येश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्..... १०१ १
- १२५ तारकेण ध्वस्तानिन्द्रादिदेवान्द्वेन्द्रपत्न्या वीलोम्या तारकविनाशाय तपस्तप्त्वा लिङ्गस्थापनम्, वीलोमीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... १०१ २
- १२६ शाण्डिल्यार्थसंस्थापितशाण्डिल्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... १०१ २
- १२७ क्षेमंकरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्..... १०२ १
- १२८ सागरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्..... १०२ १
- १२९ अक्षमालेश्वरोपसेनेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्..... १०२ २

- १३० पाशुपतादिभिः शत्रुभिः सिद्धैः प्रभासे देवमाराध्य पाशुपतेश्वरतिनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, पाशुपतेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १०३ २
- १३१ भुवेश्वरोत्पत्तिवर्णन उत्तानपादपुत्रेण भुवेण प्रभासे नाडेश्वरमाराध्य शिवस्तवन-करणम्, भुवेश्वरतिनाम्ना लिङ्गस्थापनं च, भुवेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १०५ २
- १३२ सिद्धलक्ष्मीतिनाम्नीवैष्णवीशक्तिमाहात्म्ये प्रभासायनेकपीठस्थानवर्णनम्, तत्राय-प्रभासक्षेत्रस्थसिद्धलक्ष्मीपीठमाहात्म्यवर्णनम्. १०६ १
- १३३ महाकालीपीठमाहात्म्यवर्णनम्. १०६ १
- १३४ सोमस्य यज्ञे प्रवर्तमाने ब्रह्मणो देवैः सह प्रभासे गमनम्, सोमनाथप्रतिष्ठापनार्थं चंद्रेण ब्रह्मणो निर्मन्त्रणकरणम्, ततो लिङ्गप्रतिष्ठापनलक्षकाल उपस्थिते पिता-महेन मनसा पुष्करस्मरणकरणम्, तत्स्मरणेन तत्र पुष्कराणामागमनम्, तद-स्तत्रैवावर्तसंभवात्तस्य तीर्थस्य पुष्करावर्तेतिनामकरणम्, पुष्करावर्तकानदी-माहात्म्यवर्णनम्. १०६ २
- १३५ दुःस्वान्तकारिणीशीतलागौरीजाहात्म्यवर्णनम्. १०६ १
- १३६ लोमशस्थापितलोमशेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १०७ २
- १३७ कङ्कालभैरवक्षेत्रपालमाहात्म्यवर्णनम्. १०७ १
- १३८ तृणबिन्दुना प्रभासे मासि मासि कुशमेण जलबिन्दुं पीत्वा सहस्रसंवत्सरपर्यन्तं तपः कृत्वा लिङ्गस्थापनम्, तृणबिन्दुश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १०७ १
- १३९ मित्रनामककायस्थस्य चित्रनामकपुत्रेण पितर्युपरते प्रभासमेत्यादित्याराधनां कृत्वाऽ-नेकप्रकरेणादित्यं स्तुत्वा स्वेष्टवरप्राप्तिकरणम्, ततः स्नानार्थं सरसि निमज्जन्तं चित्रं प्रति यमाज्ञया यमकिंकरैः सदेहेन यमलोके नयनम्, तत्र यमेन प्राणि-चरित्रलेखकर्मणि चित्रगुप्तेतिनाम्ना संस्थापनाकरणम्, प्रभासे चित्रेश्वरेति लिङ्गस्थापनम्, चित्रादित्यलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १०७ १

- १४० चित्रपद्मानदीमाहात्म्यवर्णने सदेहस्य चित्रस्य यमेन स्वलोके नयने कृते चित्रस्य चित्रानामकमगिन्या स्वभातुरन्वेषणाय नदीरूपेणावस्थानम्, चित्रपद्मानदीमाहा-त्म्यवर्णनम्. १०८ १
- १४१ कपर्दिचिन्तामणिमाहात्म्यवर्णनम्. १०८ २
- १४२ चित्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १०८ २
- १४३ विचित्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १०८ २
- १४४ पुष्करकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्. १०८ २
- १४५ गजकुम्भोदरमाहात्म्यवर्णनम्. १०९ १
- १४६ छायाशमेन धर्मराजेन प्रभासे तपस्तप्त्वा लिङ्गस्थापनम्, यमेश्वरलिङ्गमाहात्म्य-वर्णनम्. १०९ १
- १४७ ब्रह्मनिर्मितब्रह्मकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्. १०९ १
- १४८ कुण्डलकूपमाहात्म्ये सुदर्शनराजेन गांधारराजकन्यां सुनंदां परिणीय सुनंदाभार्यानु-मोदनं गृहीत्वा तया सार्धं शिवरात्र्युपोषणादिब्रतकरणम्, तत्र शिवरात्रिमा-हात्म्यवर्णने धननाम्ना वणिक्पुत्रेण शिवरात्र्युपोषणकरणम्, तस्याः शिवरात्रिब्रत-कारिण्या धननामकवणिग्भार्यायाश्चिद्रुद्रमन्त्रेषयितुं स्थितेन कुण्डलिनेन वणिजा निशि धननामकवणिग्भार्यायाः कर्णौ त्रोटयित्वा पलायनकरणम्, तदा तद्रक्षकैः कर्णत्रोटनवार्ता श्रुत्वा कोलाहलं कृत्वा कुण्डलिनस्य कपालच्छेदकरणम्, सप-त्नीकस्य सुदर्शनस्य तत्कपालं द्रष्टुं गमनम्, सुदर्शनसुनंदयोस्तत्र प्रभासे गत्वा कुण्डलिनकपालं दृष्ट्वा कुण्डकूपदर्शनकरणम्, कुण्डकूपमाहात्म्यवर्णनम्. ११० २
- १४९ भैरवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ११२ १
- १५० ब्रह्मस्थापितब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ११२ १
- १५१ सावित्रीस्थापितसावित्रीश्वरभैरवमाहात्म्यवर्णनम्. ११२ १

- १५२ कस्मिंश्चित्समये तंत्रीवाद्येन भूम्यां ब्राह्मणपतनं दृष्ट्वा नारदेन ब्रह्मदेवं प्रति किमेतदिति प्रश्नकरणम्, ब्रह्मदेवाज्ञया नारदेन सप्तब्राह्मणविध्वंसजनितपातकक्षालनार्थं प्रभासक्षेत्रे तपस्तप्त्वा शिवं प्रसाद्य तदाज्ञया भैरवस्थापनम्, नारदेभ्यश्चैव माहात्म्यवर्णनम्. ... ११२ २
- १५३ ब्रह्मणा यज्ञे समाख्ये द्रव्यभावाद्यज्ञसमाप्तिर्नैवेति मत्वा द्रव्यप्राप्त्यर्थं प्रभासे शिवाराधनाकरणम्, ततः शिवाज्ञया द्रव्यरूपेण सरस्वत्याः प्रवहणम्, तस्यां सरस्वत्यां समुत्पन्नं काञ्चनपद्मरूपं बहुधनं लब्ध्वा ब्रह्मणा यज्ञसमाप्तिकरणम्, तत्रैव हिरण्येश्वरतिनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, हिरण्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११२ २
- १५४ गायत्रीसंप्रतिष्ठापितगायत्रीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११३ १
- १५५ विष्णुना प्रभासे तपस्तप्त्वा रत्नेश्वरलिङ्गकुण्डस्थापनकरणम्, रत्नेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११३ १
- १५६ गण्डेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११३ २
- १५७ सत्यभामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११३ २
- १५८ अनङ्गस्थापितानङ्गेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११४ १
- १५९ रत्नकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११४ १
- १६० रैवंतकराजभट्टारकमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११४ २
- १६१ जनन्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११४ २
- १६२ अष्टकुलेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११४ २
- १६३ नासत्येश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११४ २
- १६४ अश्विनेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. ... ११४ २
- १६५ सावित्रीमाहात्म्यवर्णने प्रथमं शंकरेण वेदोत्पत्तिमृष्टगुप्तस्यादिवर्णनम्, ततो ब्रह्मणा यज्ञकर्म प्रचलितुं समुद्योगकरणम्, ततो ब्रह्मणा पुष्करतीर्थमेव यज्ञभूमिकाङ्गुद्विकरणम्, अध्वर्युणा सावित्रीं प्रति ब्रह्मार्थं निमन्त्रणे कृते स्तूपे सावित्र्या

“एकाकिनी नाहमेण्यामि” इति तं प्रति शंसित्वा स्वगृहकर्मण्यासक्तिकरणम्, ततस्तेनाध्वर्युणा ‘सावित्री नायाति’ इति ब्रह्मणे कथनम्, ततः क्रोधाविष्टेन ब्रह्मणा शक्रायान्यपत्न्यानयनार्थमाज्ञाकरणम्, ततः शक्रेण काञ्चिद्रूपकन्यां गृहीत्वा ब्रह्मसमीप आनयनम्, ततो ब्रह्मणा तां गोपकन्यकां परिणीय यज्ञारंभकरणम्, ततो देवकीभिः परिवृतायाः सावित्र्यास्तत्र यज्ञे गमनम्, तत्र ब्रह्मणाऽन्यपत्नीं परिणीयारब्धं यज्ञं दृष्ट्वा क्रोधाविष्टया सावित्र्या ब्रह्मदेवस्य निर्भर्त्सेनाकरणम्, सावित्रीवचनं श्रुत्वा ब्रह्मणान्यपत्नीवरणकारणे कथितेऽपि सावित्र्या ब्रह्मणेऽप्युक्तारूपशापप्रदानम्, शक्रेण ब्रह्मविवाहार्थमाभीरीनियोजनेन शक्राय युद्धे शत्रुभिः पराजयप्रापकशापप्रदानम्, तथा च सावित्र्या विष्णवे भार्याविरहजनकत्वशापदानम्, सावित्र्या तथैवान्यान्देवान्प्रत्यपि शापदानम्, विष्णुना सावित्र्याः स्तुतिकरणम्, गायत्र्या सावित्रीदत्तशापनिरासाय सर्वेभ्यो वरप्रदानम्, गायत्रीजपविधिश्चनम्, सावित्र्याः प्रभासे गमनम्, प्रभासक्षेत्रस्थायाः सावित्र्या माहात्म्यवर्णनम्. ... ११५ १

१६६ अथ वटसावित्रीव्रतमाहात्म्यवर्णनम्, तत्राश्वपतिना राजाऽनपत्यत्वनिरासाय सावित्रीपूजाराधनाकरणम्, तुष्ट्वा सावित्र्या दत्तेन वरेणाश्वपते राज्ञः सावित्रीनाम्न्याः कन्यायां जननम्, तयाश्वपतिपुत्र्या सावित्र्या सत्यवन्तमेव पतित्वेन परिणयेष्यामीति निश्चयकरणम्, तत्र नारदेनाश्वपतिं प्रति सत्यवतः सर्ववृत्तान्तकथनम्, सावित्रीसत्यवन्तिवाहवर्णनम्, ततः कस्मिंश्चित्समये समित्कुशाद्याहरणार्थं सावित्र्या सह सत्यवतो वने गमनम्, काष्ठपाटने शिरोवेदनायां जातायां सत्वबता तत्रैव काष्ठानि त्यक्त्वा सावित्रीसमीपमेत्य सावित्र्यैः निद्राकरणम्, तावद्यमस्यागमनम्, यमसावित्रीसंवादवर्णनम्, यमेन सत्यवच्छरीरतो जीवं निष्कास्य गमनम्, सावित्र्या यमस्यानुगमनम्, यमेन बहुधा सावित्रीं प्रति स्वानुगमननिवारणे कृतेऽपि सावित्र्या दृढनिश्चयं दृष्ट्वा तस्यै वरदानम्, यमप्रसादेन स्वभर्तारमुजीव्य त्रिरा-

मन्थापाः

विषयाः

प० प०

मन्थापाः

विषयाः

प० प०

अनुक्रमिका.

प्रभाससं०७

१६७	भूतमातृकामाहात्म्यवर्णने चाक्षुषमन्वन्तरे दक्षशापात्पर्वतकुले पार्वतीजन्मवर्णनम्, पार्वतीशंकरविवाहोत्तरं दिव्यवर्षसहस्रपर्यन्तं तयोः क्रीडमानयोः पार्वत्या रजसः सकाशादेकस्या नार्या उत्पत्तिवर्णनम्, तस्या नार्याः स्वरूपवर्णनम्, तस्या अन्यासां सखीनां नामवर्णनम्, तथैव शिववीर्यत एकस्य पुरुषस्योत्पत्तिवर्णनम्, शंकरेण तयोः शिवपुत्रयोः प्रभासे गन्तुमाज्ञाकरणम्, तयोर्वासे स्थानदान-करणम्, प्रतिपत्प्रभृतिदेव्युत्सववर्णनम्, तस्या भूतमातुः शरीरतः पञ्चकोटि-संख्याकपिशाचोत्पत्तिवर्णनम्, भूतमातृकामाहात्म्यवर्णनम्. १२१ १
१६८	शालकटंकटामाहात्म्यवर्णनम्. १२३ २
१६९	वैवस्वतेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १२३ २
१७०	मातृगणबलदेवीमाहात्म्यवर्णनम्. १२४ १
१७१	दशरथेन तपस्तप्त्वा दशरथेश्वरनाभा लिङ्गसंस्थापनम्, दशरथेश्वरमाहात्म्य-वर्णनम्. १२४ १
१७२	भरतेश्वरलिङ्गमाहात्म्य आमीध्रपुत्रेण भरतेन नवधा द्वीपविभागं कृत्वा स्वस्य नव-पुत्राणामाधिपत्ये प्रकल्पनम्, तत्र नवमे कौमारिकाद्वीपे प्रभासे भरतेन भरतेश्वर-स्थापनम्, भरतेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२४ १
१७३	कुशकेश्वरगणेश्वरपुष्करेश्वरसैत्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२४ २
१७४	प्रभासे कुन्तीसमन्वितपाण्डवागमनसमये कुन्तीस्थापितकुन्तीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२४ २
१७५	अर्कस्थलमाहात्म्यवर्णनम्. १२४ २
१७६	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२५ १
१७७	लङ्किकीशमाहात्म्यवर्णनम्. १२५ १
१७८	भागवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२५ १

१७९	माण्डव्येश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १२५ १
१८०	पुष्पदन्तेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १२५ १
१८१	क्षेत्रपालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२५ २
१८२	वसुनन्दा मातृगणश्रीगुल्बिवरमाहात्म्यवर्णनम्. १२५ २
१८३	त्रिसंगममाहात्म्यवर्णनम्. १२५ २
१८४	मंकीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२५ २
१८५	देवमातृगौरीमाहात्म्यवर्णनम्. १२६ १
१८६	यादवक्ष्यं विधाय पञ्चतां गतं कृष्णं भुत्वा बलभद्रस्य प्रभासे गमनम्, तत्र लिङ्ग-स्थापनम्, ततो नागरूपं धृत्वा बलभद्रस्य पाताले बिलद्वारेण गमनासत्त्व-लिङ्गस्य नागेश्वरेति नामस्थापनम्, नागेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्. १२६ १
१८७	प्रभासपञ्चकमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र भिक्षार्थं शिवस्य दारुकवने गमनम्, दारुक-वने भ्रान्ततः शिवस्य रूपं दृष्ट्वा तत्रत्यानां नारीणां कामोद्दीपनवर्णनम्, ततः कोपयुक्तैस्तपतिभिर्नम्रं शिवं दृष्ट्वा शिवाय शापदानम्, तेन शापेन तत्रैव शिवलिङ्गपतनम्, तद्विगपतनेन भूम्याः कंपनवर्णनम्, ततो महर्षिवद्वाव-नादिसर्वैर्ब्रह्माण्डक्षयं दृष्ट्वा भीतैर्देवैर्विष्णुसमीपे गमनम्, ततो विष्णुवचनात्स-र्वदेवानां प्रभासे गमनम्, तत्रैव तस्य लिङ्गस्य स्थापनम्, प्रभासपञ्चकमाहात्म्य-वर्णनम्. १२६ २
१८८	रुद्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ २
१८९	कर्ममोटीमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ २
१९०	मोक्षस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ २
१९१	अजीर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ २
१९२	विश्वकर्मेन्द्रमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ २
१९३	यमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १२७ २

१९४	अमरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	१
१९५	बुद्धप्रभासमाहात्म्यवर्णनप्रस्ताव ऋषीणां देवदर्शनार्थं प्रभासे गमनम्, तत्र वज्रेणा- च्छादितं देवं दृष्ट्वा ऋषिभिर्विषादकरणम्, ऋषिभिरिगदर्शनविषयकनिश्चयं कृत्वा तपःकरणम्, तपः कुर्वतामृषीणां जराप्राप्तिः, ततस्तुष्टेन देवेन तेभ्यो लिङ्ग- दर्शनदानम्, ऋषीणां लिङ्गदर्शनोत्तरं स्वस्वस्थानेषु प्रयाणम्, ऋषीणां बुद्धभावेन तपसा लिङ्गदर्शनाद्बुद्धप्रभासेतिनामकरणम्, बुद्धप्रभासलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	१				
१९६	परशुरामेण तपस्तप्त्वा लिङ्गस्थापनाकरणम्, जलप्रभासलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	२				
१९७	जमदग्नीश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१२८	३				
१९८	पञ्चप्रभासक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्.	१२९	१				
१९९	कृतस्मरमाहात्म्यवर्णने प्रथमं दक्षस्य शतसंख्याकानां सुतानां व्यवस्थाकरणवर्ण- नम्, ततो दक्षेण यज्ञ आरब्धे पार्वत्या स्वापमानं दृष्ट्वा स्वदेहत्यागकरणम्, ततः कुष्ठेन शिवेन वीरभद्रं समुत्पाद्य सैन्यैः सह तस्य वीरभद्रस्य दक्षयज्ञविध्वंसाय प्रेषणम्, तत्र युद्धे प्रवृत्ते वीरभद्रेण पराजितानां देवानां विष्णुसमीपे क्षीराब्धौ गमनम्, ततो विष्णुना वीरभद्रेण सह युद्धकरणम्, तत्र किञ्चिद्वीरभद्रपराजयं दृष्ट्वा क्रुद्धस्य शिवस्य तत्रागमनम्, आगतं शिवं दृष्ट्वा विष्ण्वादिदेवैः पलायन- करणम्, ततः शिवेन दक्षयज्ञविध्वंसकरणम्.	१२९	१				
२००	ततस्तारकपीडितैर्देवैर्वैभ्रह्मणः समीपे गमनम्, ब्रह्माज्ञया शिवमनसि कामोद्दीपनं कर्तुं कामदेवस्य देवैः प्रेषणम्, स्वोपाधिकारिणं कामं दृष्ट्वा शिवेन भस्मीकरणम्, ततः पतिविरहशोकाकुलाया रत्या नभोवाण्या सान्त्वनकरणम्, तत्र लिङ्ग- स्थापनम्, कामकुण्डापरनामककृतस्मरमाहात्म्यवर्णनम्.	१३०	२				
२०१	कालभैरवमशानमाहात्म्यवर्णनम्.	१३१	१				
२०२	कस्मिंश्चित्समये कौरवपाण्डवीये युद्धे प्रवृत्ते बलभद्रस्य यात्रार्थं सुरापानं पीत्वा वने गमनम्, तत्र ऋष्याश्रमे बहून्स्थितानृषीन्सूतं च दृष्ट्वा तथैव स्वमनादृत्य						

सुतपूजनकरणे प्रवृत्ताश्चानन्दद्वया स्वापमानमसहमानेन बलभद्रेण सूतवचकरणम्, तत उत्तरं बलभद्रे पश्चात्तापेन शोकं कुर्वति नभोगतवाण्या कृतं सूचनं समाकर्ण्य प्रभासमेत्य दोषदूरीकरणार्थं तपस्तप्त्वा स्वनाम्ना लिङ्गस्थापनम्, रामे- श्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१३१	२
२०३ मंकीश्वरमाहात्म्यवर्णनप्रस्तावे मंकिना कुञ्जत्वनिरासाय प्रभासे लिङ्गस्थापनम्, मंकीश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१३३	१
२०४ सरस्वतीसागरसंगममाहात्म्यवर्णनम्.	१३३	२
२०५ आर्द्राविधिकथने आर्द्रकालकथनम्, सप्तविधद्रव्यशुद्धिवर्णनम्, आर्द्रार्हदिन- वर्णनम्, पार्वणादीनां व्याख्याकरणम्, आर्द्रार्हानर्हब्राह्मणवर्णनम्, आर्द्राच- ब्राह्मणपरीक्षणकथनम्.	१३४	१
२०६ आर्द्राविधिवर्णने मौनविधिप्राशस्त्यवर्णनम्, आर्द्रायात्रवर्णनम्, आर्द्रायमासादिग्रह- णकालनिर्णयवर्णनम्, आर्द्रकर्मणि साहित्यवर्णनम्, आर्द्राविधिवर्णनम्.	१३६	१
२०७ आर्द्धे वस्त्रादिदानफलमाहात्म्यवर्णनम्, दानकर्मणि पात्रापात्रविचारकरणम्, वर्णाश्रमधर्मकथनम्, आपत्तिकालिकधर्माचरणकथनम्, आर्द्रदिने मैथुनाविकरणे दोषकथनम्.	१३८	२
२०८ शम्भुताशस्तदानविचारकरणम्, एकादशीप्रतयिधानकथनम्, षट्पिण्डादिनिर्णयकरणम्.	१४०	२
२०९ मार्कण्डेयेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४१	२
२१० पुलस्त्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
२११ पुलहेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
२१२ ऋत्वीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
२१३ कश्यपेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४२	२
२१४ कौशिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१
२१५ कुमारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

२१६ गीतमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१
२१७ देवराजेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	१
२१८ मानवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	२
२१९ मार्कण्डेयसमीपस्थनीलकण्ठेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४३	२
२२० वृषभध्वजेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	१
२२१ नारणमोचनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	१
२२२ रुक्मवतीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	२
२२३ बलभद्रेण तत्र स्वगात्रत्यागाद्गात्रोत्सर्गेति नाम्ना प्रकटीभवन्, गात्रोत्सर्गलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्, गात्रोत्सर्गतीर्थे आद्यादिकरणमाहात्म्यवर्णनम्, तत्र प्रेततीर्थवर्णने गीतमस्य गात्रोत्सर्गतीर्थे गमनम्, तत्र पवि वैष्णववनस्थ गीतमेन दर्शनकरणम्, तत्र बने पंचप्रेतान्दृष्ट्वा गीतमेन भयकरणम्, गीतमप्रेतसंबादः, गीतमाय प्रेतैः स्वेपां वृत्तान्तकथनम्, प्रेतैः प्रेतत्वापादकस्वकीयकर्मकारणकथनम्, प्रेततो मुक्ति-कारणं श्रुत्वा तदाज्ञया गीतमेन प्रभासे प्रेततीर्थमेत्य तेषां तेषां आद्याकरणम्, तेन तेषां प्रेतानां मुक्तिकथनम्, प्रेततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१४४	२
२२४ इन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४५	२
२२५ अनरकेश्वरमाहात्म्यवर्णने मधुरावासिनं देवशर्मब्राह्मणमानेतुं यमेन स्वदूतेभ्य आज्ञा-करणम्, ततस्तमानीतं देवशर्मणि दृष्ट्वा नायमानेतुमर्ह इति यमेन पुनः स्वदूता-न्प्रत्याज्ञाकरणम्, तेन ब्राह्मणेन भुवि गन्तुं स्वस्यानिच्छप्रवर्शनम्, ततस्तेन ब्राह्मणेन पृष्टेन यमेन तस्मै ब्राह्मणाय नरकवर्णनम्, नरकप्रापकपापादिदोष-वर्णनम्, कर्मविपाककथनम्, नरकविनाशकपुण्योपायकथनम्, अनरकेश्वरमाहा-त्म्यवर्णनम्.	१४६	२
२२६ मेघेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४७	२
२२७ बलभद्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

२२८ मीरवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१
२२९ गङ्गामाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१
२३० गणपतिमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	१
२३१ जाम्बवतीनदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	२
२३२ पाण्डवकूपमाहात्म्यवर्णनम्.	१४८	२
२३३ पाण्डवेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१४९	१
२३४ भरतेन प्रभासे दशसंख्याकानद्वमेघान्कृत्वा लिङ्गस्थापनम्, दशशब्देभिरुत्तीर्ष-लिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१४९	१
२३५ शतमेघादिदिङ्गित्रयमाहात्म्यम्.	१४९	२
२३६ दुर्वाससा स्थापितस्य दुर्वासेश्वरस्य लिङ्गस्य माहात्म्यवर्णनम्.	१४९	२
२३७ श्रीस्वरूपधारासांभट्टारा यादवैर्कविबन्धनकरणम्, कोपाधिष्टैर्कविभिर्वाद्वा-न्धकेभ्यः कुलनाशजनकशापदानम्, तत एरकाभिर्यादवकुलनाशवर्णनम्, ततो निश्चिन्तापादवानां नाशोत्तरमवशिष्टेन बज्रसंज्ञकेन यादवेन तेषां यादवानामुत्तर-क्रियां कृत्वा प्रभासमेत्य लिङ्गस्थापनम्, बज्रेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१५०	२
२३८ हिरण्यनदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१५२	२
२३९ स्वमन्त्रकाल्यानवर्णनपूर्वकनागरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१५२	२
२४० बलभद्रसुभद्राकृष्णमाहात्म्यवर्णनम्.	१५३	२
२४१ शेषमाहात्म्यवर्णनम्.	१५३	२
२४२ चण्डमुण्डादिबधवर्णनपुरःसरकुमारीमाहात्म्यवर्णनम्.	१५३	२
२४३ मन्त्रावलिष्टेप्रपाकमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	२
२४४ विश्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	२
२४५ ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	२
२४६ विगानदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१५४	२

अनुक्रमणिका.

प्रभाससं०७

२४७	पिंगलादित्यपिंगादेवीशुक्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	१
२४८	ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	१
२४९	संगमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	२
२५०	गंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	२
२५१	शंकरादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१५५	२
२५२	शंकरनाथमाहात्म्यवर्णनम्.	१५६	१
२५३	गुणेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५६	१
२५४	चण्डेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१५६	१
२५५	कस्मिंश्चित्समयेऽवर्णनत्वात्कुत्सामातृपीठद्वारा कृतेऽपि तैर्देविभिस्तद्वनधान्यादिकं राजप्रतिग्रहमिति निषिध्य त्यक्त्वा सतो निर्गत्य तीर्थयात्रार्थं गमनम्, किञ्चिद्दूरं गत्वा सरसि बिसानि दृष्ट्वा तान्वादाव तीरे स्थापयित्वा नित्याह्निककरणम्, तदा केनापि सानि बिसानि दृष्टानीति ज्ञात्वा सर्वेपिभिः सत्यत्वेन ज्ञापयकरणम्, तत्र शक्रेण शुनोमुखरूपेणागत्य बिसादिहरणं कृतमिति ज्ञात्वा शक्रेण तेषां वरप्रदानम्, तत्रैव ऋषितीर्थनाम्ना कुण्डस्थापनम्, ऋषितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१५६	१
२५६	कुष्ठव्यामेन नंदेन राज्ञा सुर्वमारान्य स्थापनाकरणम्, नन्दादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१५७	२
२५७	सौराष्ट्रदेशाधिपत्यात्रेयसंज्ञकराजस्यैकतद्वित्तवित्तपुत्रत्वे पितर्युपरते सर्वविधा- निष्ठातस्य त्रितपुत्रस्य राज्ये स्थापनम्, तेन त्रितेन सह मत्सरं कृत्वा एकतद्वि- साभ्यां त्रितस्य रूपे निक्षेपकरणम्, तदा कितेन तत्र मंत्रैर्वैद्यानावाह्य मंत्रोच्चारै- रेव तेषां संतुष्टिकरणम्, तेन तुष्टैर्वैद्यैस्तस्मात्कूपवसितस्य बहिर्निःसारणम्, त्रितकूपोत्पात्तिवर्णनम्, त्रितकूपे आद्यादिकरणेन पुण्यमाहात्म्यवर्णनम्, त्रितकूप- तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१५८	२

२५८	देवासुरैः समुद्रमंथनं कृत्वाऽमृतं निर्माय चंद्रं विना सर्वदेवैरमृतमक्षणोत्तरमवशिष्टम- मृतं शक्रेण भक्षितं दृष्ट्वाऽमरत्वप्राप्त्यनंतरं चंद्रस्य भयकरणम्, ततश्चान्द्रस्या- मृतमक्षणा देवाहत्याऽमृतमिश्रिततटाकस्थितजलपानं कुर्वतस्तस्य हृदयेऽमृतप्राश- नकारिशक्तस्य गमनम्, तत्रैव स्थले कूपं खनित्वा शशापानकूपेतिनामकरणम्, शशापानमाहात्म्यवर्णनम्.	१५९	२
२५९	पर्णादित्यमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	१
२६०	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	१
२६१	न्यंकुमतीमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	१
२६२	काराहस्तामिमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६३	छायालिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६४	नंदिनीगुफामाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६५	कनकनंदामाहात्म्यवर्णनम्.	१६०	२
२६६	कुम्भीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२६७	गंगापथगंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२६८	चमसोद्रेदमाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२६९	विदुराश्रममाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२७०	मङ्गलकेन महर्षिणा प्राचीसरस्वतीमेत्य तपःकरणम्, तपःसिद्धेन तेन कराच्छाक- रसनिर्गमनेनाश्रयचकितेन नृत्यकरणम्, तस्मिन्मङ्गले नृत्यति सर्वं ब्रह्माण्डं नृत्यमाने जातमिति मत्वा शंकरेण तत्रागत्य मङ्गलकं प्रति नृत्यकारणे पृष्टे मङ्गलकान्तनृत्यकारणं ज्ञात्वा स्वहस्तो भस्मोत्पात्तिकरणम्, तेन मङ्गलकेन तद्दृष्ट्वा साक्षर्येण सता नृत्यतो विरमणम्, ततः शंकरवचनतो लिङ्गस्थापनम्, प्राचीसरस्वतीमंकेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१
२७१	ज्वालेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६१	१

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

२७२	त्रिपुरलिंगत्रयमाहात्म्यवर्णनम्.	१६२	१
२७३	शंडतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्...	१६२	२
२७४	सूर्यप्राचीमाहात्म्यवर्णनम्.	१६२	२
२७५	त्रिनेत्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६२	१
२७६	देविकायामुमापातिमाहात्म्यवर्णनम्.	१६३	१
२७७	भूधरयज्ञवराहमाहात्म्यवर्णनम्.	१६३	१
२७८	वैशाखनामकेन केनचिद्विप्रेण स्वधर्मं त्यक्त्वा व्याघ्रधर्मेण कुटुंबपोषणकरणम्, एकदा मार्गे समर्थीन् दृष्ट्वा तज्ज्ञाशनोद्योगकरणम्, तयो मुनिभिस्तं वैशाखं नीति- मार्गेणोपदिश्य तस्मै मंत्रोपदेशकरणम्, तन्मन्त्रप्रभावेण तस्य वाल्मीकिनामप्रा- प्तिवर्णनम्, तेन वाल्मीकिना मुनिवचनादेविकापूजनेन सिद्धिप्राप्तिवर्णनम्, देवि- कामाहात्म्यवर्णनम्, मूलस्थानमाहात्म्यवर्णनम्.	१६३	२
२७९	सूर्याष्टोत्तरशतनामावलिबर्णनम्, च्यवनादित्यमाहात्म्ये सूर्याष्टोत्तरशतनामपठनफ- लश्रुतिवर्णनम्.	१६५	१
२८०	च्यवनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६५	२
२८१	अविदग्धां सुकन्यायै प्रश्नकरणम्, सुकन्यया स्वपतेः सुरुपतारुण्यप्राप्तये तयोः प्रार्थनाकरणम्, ततोऽश्विनोर्वचनाच्च्यवनस्याश्विन्यां सह कुण्डे ज्ञानकरणेन सुखरूपत्वप्राप्तिवर्णनम्, च्यवनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६६	२
२८२	च्यवनमहर्षिणा स्वोपकारकरयोरश्विनीकुमारयोर्वह्निभागाधिकारसंपादनार्थं शर्या- तिद्वारा यज्ञकरणम्, तत्र यज्ञे च्यवनेन नासत्ययज्ञभागप्रतिरोधकवज्रमोचनोद्- घातशकनाशाय कृत्योद्भवमदनामकमहासुरोत्पादनवृत्तान्तवर्णनम्.	१६७	१
२८३	स्वोपरि प्राप्तं मददैत्यं दृष्ट्वा शक्रेण च्यवनर्षेः प्रार्थनाकरणम्, ततश्च्यवनेन शक्रो- परि दयां विधाय शक्रापराधक्षमापणम्, च्यवनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६७	२
२८४	सुकन्यासरोमाहात्म्यवर्णनम्.	१६८	१

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

२८५	कपटेन मेवरूपधारिणो वातापेरगस्तिना भक्षणकरणादिवृत्तान्तकथनम्, अगस्त्या- श्रमगंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१६८	१
२८६	अगस्त्येश्वरोत्तरस्थबालार्कमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
२८७	अजापालेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
२८८	अगस्त्याश्रमपूर्वस्थबालार्कमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	१
२८९	पातालगंगेश्वरविश्वामित्रेश्वरबालेश्वराभिधालिंगत्रयमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	२
२९०	कुबेरनगरोत्पत्तिकुबेरस्थापितसोमनाथमाहात्म्यवर्णनम्.	१६९	२
२९१	भद्रकालीमाहात्म्यवर्णनम्.	१७०	२
२९२	भद्रकालीबालार्कमाहात्म्यवर्णनम्.	१७०	२
२९३	कुबेरस्थानोत्पत्तिकुबेरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७०	२
२९४	पुण्येश्वरमाहात्म्यवर्णनपूर्वकमजोगन्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७०	२
२९५	चन्द्रोदकतीर्थमाहात्म्यवर्णनपूर्वकमिन्द्रेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७१	१
२९६	अपितोयानदीमाहात्म्यवर्णनम्.	१७१	२
२९७	सर्वविधिभ्रक्षणः स्तुतिकरणम्, ततस्तुष्टेन ब्रह्मणा देवदारुवने सरस्वतीप्रेषणम्, तत्रैवविभिस्तपःकरणम्, अपितोयोत्पत्तिवर्णनम्, अपितोयामाहात्म्यवर्णनम्.	१७१	२
२९८	ब्रह्मवैष्णवरीत्रेति कुण्डत्रयवर्णनम्, गुप्तप्रवागमाहात्म्यवर्णनम्.	१७२	२
२९९	माधवमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	१
३००	सङ्गलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	१
३०१	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	२
३०२	गन्धर्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७३	२
३०३	उत्तरेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१७४	१
३०४	संगलेश्वरसमीपवर्तिगंगामाहात्म्यवर्णनम्.	१७४	१

३०५	नारदेन सांवेनानाहतमात्मानं दृष्ट्वा सांवाय शपदानम्, सांवेनापि नारदाय 'जरा- युक्तो भव' इति शपप्रदानम्, नारदेन जराविनाशाय आदित्यपूजनकरणम्, तत्रैव प्रभासे लिंगस्थापनम्, नारदादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. १७४ २
३०६	तत्र प्रभासे स्वशापदूरीकरणाय सांवेनं तपस्तप्त्वा लिंगस्थापनम्, सांवादित्य- माहात्म्यवर्णनम्. १७५ २
३०७	अपरनारायणमाहात्म्यवर्णनम्. १७६ १
३०८	मूलचण्डीशोत्पात्तिमाहात्म्यवर्णनम्. १७६ १
३०९	चतुर्मुखविनायकमाहात्म्यवर्णनम्. १७७ २
३१०	केबलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १७७ २
३११	गोपालस्वामिहरिमाहात्म्यवर्णनम्. १७८ १
३१२	बकुलस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्. १७८ १
३१३	उत्तरार्कमाहात्म्यवर्णनम्. १७८ १
३१४	ऋषितीर्थसंगममाहात्म्यवर्णनम्. १७८ १
३१५	मरुदायोधिनीमाहात्म्यवर्णनम्. १७८ १
३१६	क्षेमादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. १७८ २
३१७	कंटकशोषणीमाहात्म्यवर्णनम्. १७८ २
३१८	ब्रह्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १७९ १
३१९	उन्नतस्थानमाहात्म्यवर्णनम्. १७९ १
३२०	लिंगद्वयमाहात्म्यवर्णनम्. १८० २
३२१	ब्रह्माहात्म्यवर्णनम्. १८० २
३२२	दुर्गादित्यमाहात्म्यवर्णनम्. १८१ १
३२३	क्षेमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १८१ १

३२४	गणनाथमाहात्म्यवर्णनम्. १८१ १
३२५	उन्नतस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्. १८१ १
३२६	महाकालमाहात्म्यवर्णनम्. १८१ २
३२७	महोदयमाहात्म्यवर्णनम्. १८१ २
३२८	संगमेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. १८१ २
३२९	उन्नतविनायकमाहात्म्यवर्णनम्. १८१ २
३३०	तलस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्. १८२ १
३३१	कालमेघमाहात्म्यवर्णनम्. १८२ १
३३२	रुक्मिणीमाहात्म्यवर्णनम्. १८२ १
३३३	पिंगेश्वरभद्रामाहात्म्यवर्णनम्. १८२ १
३३४	शंकराङ्गत उत्पन्नेन तलाख्यदैत्येन देवपराजयकरणम्, ततो देवैर्विष्णुमाराध्य स्वदुःखनिवेदनकरणम्, ततो विष्णुना समं तलस्य युद्धम्, तयोयुद्धे प्रवृत्ते आतस्य विष्णोः भ्रमविनाशाय हरेण तप्तोदकुण्डनिर्माणकरणम्, तत्र तप्तोदकुण्डे ज्ञानकरणेन भ्रमरहितेन विष्णुना तलस्य कंधरे समाक्रान्ते तलेन हास्यकरणम्, तद्दृष्ट्वा विष्णुना तलाय वरप्रदानम्, तलवचनातलस्वामीतिनाम्ना स्थापनाकरणम्, तलस्वामिमाहात्म्यवर्णनम्. १८२ २
३३५	शंखावर्ततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १८४ १
३३६	गोष्पदतीर्थमाहात्म्यवर्णनेऽगपुत्राद्वेनराजतः पृथोरुत्पत्तिवर्णनम्, पृथुना भक्षितबी- जोत्पादनार्थं गोरूपपृथिवीदोहनवर्णनम्, पुत्रवत्पृथुना प्रजापालनकरणम्, स्वपितुः पापकर्माणि संस्मृत्यसंस्मृत्य तत्क्षालनाय पृथुना बहुतीर्थक्षेत्रेषु गमनम्, कुत्रापि पितुः पापक्षालनं नैवेति मत्वा पृथुना गोष्पदे गमनम्, पृथुना गोष्पदतीर्थे ज्ञानादिकरणेन तस्य पितुः सर्वपापं विभूय मोक्षप्राप्तिः, गोष्पदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. १८४ १

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

३३७	नारायणगृहमाहात्म्यवर्णनम्.	१९०	१
३३८	सरस्वत्युदक आपस्तम्बस्तपःकरणम्, तत्र धीवरैर्जालानि प्रसार्य मत्स्यैः सह जालेनापस्तम्बैर्विहिनिःसारणम्, तदा धीवरैर्भवभीतैरापस्तम्बस्य प्रार्थनाकरणम्, आपस्तम्बमृत्युदानविषये नामागाम्बरीपसंवादे गोदानमाहात्म्यवर्णनम्, तत्रैव जालेश्वरेतिनाम्ना लिंगस्थापनम्, जालेश्वरलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१९०	१
३३९	हुंकारकूपमाहात्म्यवर्णनम्.	१९१	२
३४०	चण्डीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९२	१
३४१	आशापूरविम्वराजमाहात्म्यवर्णनम्.	१९२	१
३४२	चन्द्रेश्वरकलाकुण्डतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९२	२
३४३	कपिलधाराकपिलेश्वरकपिलापस्त्रीव्रतविधानमाहात्म्यवर्णनम्.	१९२	२
३४४	जरद्वेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९३	१
३४५	नलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९३	२
३४६	कर्कोटकार्कमाहात्म्यवर्णनम्, हाटकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९३	२
३४७	नारदेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१९४	२
३४८	मंत्रविभूषणागौरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१९४	२
३४९	दुर्गकूटगणपतिमाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
३५०	कौरवेश्वरीमाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
३५१	सुपर्णलामाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
३५२	महतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९५	१
३५३	कर्दमालमाहात्म्यवर्णनम्.	१९६	१
३५४	गुप्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९६	२
३५५	बहुसुवर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९६	२

अध्यायाः

विषयाः

प० पृ०

३५६	शृंगेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्....	१९७	१
३५७	कांटीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	१
३५८	नारायणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	१
३५९	शृंगारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	१
३६०	मार्कण्डेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६१	कोटिहृदमण्डकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्....	१९७	२
३६२	एकादशरुद्रलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६३	हिरण्यातुण्डपुरचर्चरहृदकन्देश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६४	संवर्तेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	१९७	२
३६५	प्रकीर्णस्थानलिंगमाहात्म्यवर्णनम्.	१९८	१.

॥ इति प्रमासखण्डे प्रथमं प्रभासखेत्रमाहात्म्यम् ॥ (७-१) ॥

अथ प्रमासखण्डे द्वितीयं वस्त्रापथ (गिरनार) क्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (७-२) ॥

- १ दामोदरमाहात्म्यवर्णने कस्यचिद्भजसंज्ञकस्य राज्ञो गृहे बहूनामृषीणामागमनम्, तत्र गजेन शृष्टेः कृषिभिर्गजराजाव सर्वतीर्थक्षेत्रमाहात्म्यकथनम्, नाममाहात्म्यवर्णनम्, दामोदरमाहात्म्यवर्णनम्. २०० १
- २ भवहृन्वदस्य व्युत्पत्त्यर्थनिर्देशनम्, देवैर्भवस्थापनवर्णनम्, भवमाहात्म्यवर्णनम्.... २०२ २
- ३ स्वर्णरेखानदीमाहात्म्यवर्णनम्, ब्रह्मकुण्डमण्डेश्वरकालमेघदामोदरकालिकाभवेन्द्रेथ-रैवतोऽजयंतकुभीश्वरमीशेश्वरादिवस्त्रापथक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्, २०२ २
- ४ दुग्धावलिहृद्गिरिस्थानमाहात्म्यवर्णनम्, २०३ १

- ५ गङ्गेभरमाहात्म्यवर्णनम् २०३ १
- ६ चक्रतीर्थयात्राविधिवर्णनम्, मृगवत्प्रवनकारिबालादर्शनं कृतमिति केनचिद्वनपालेन भोजराज्यं कथनम्, तच्छ्रुत्वा तुष्टेन भोजेन तस्मै वनपालाय बहुधनदानम्, ततस्तेन वनपालेन सह तत्र वने गत्वा भोजेन तां मृगवत्तां बालां गृहीत्वा स्वगृहे गमनम्, ततो भोजेन तस्यै बाल्यै मानुष्यशरीरत्वमृगवत्त्वप्रापककारणे दृष्टे तयाऽकथने भोजेन विप्रेभ्यः प्रभकरणम्, ततः सारस्वतमहर्षिसंस्कृतपुरोडाश-प्राशनस्समुपलब्धस्याष्टवाकप्रसरमृगाननाकथितोभयप्राक्सप्तजन्मवृत्तान्तवर्णनम्. २०३ १
- ७ मृगाननाभोजराजसंवादे स्वोत्पत्तिवर्णनप्रसंग उद्दालकवैर्मृत्रसर्जनाय वनान्तरे गम-नम्, तत्र तस्य वीर्यविन्दुपतनम्, तत्रैकया मृग्योद्दालकवीर्यविन्दुप्राशनम्, तत उद्दालकान्मृग्यां मृगाननायाः स्वस्या जन्मेति भोजाय मृगाननया कथनम्, द्वार-वतीकुरुक्षेत्रादिवहुतीर्थक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्, स्वर्णरेखायां मृगाननायाः पूर्वजन्म-मृगमुखप्रक्षेपणेन दिव्यमुखत्वप्राप्त्युत्तरं भोजनपतिपरिणयवृत्तान्तपूर्वकं स्वर्ण-रेखामाहात्म्यवर्णनम्. २०६ १
- ८ सारस्वतभोजसंवादे ब्रह्मरुद्रविवादे विष्णुवचनेन ब्रह्मकृतरुद्रप्रसादनवर्णनम्. २०७ १
- ९ ब्रह्मणे विष्णुना दक्षयज्ञकथादिवर्णने दक्षयज्ञविध्वंसवर्णनम्, पार्वतीजननि-वाहादिवर्णनम्, तत एकस्मिन्समयेऽन्तर्यामिं गतं शंकरमदृष्ट्वा सिंहासनायाः पार्वत्या समं विष्ण्वादिदेवानां शिवान्वेषणाद्य गमनम्, ततः प्रभासे वस्त्रापथ-क्षेत्रे तैः शंकरस्य दर्शनम्, विष्ण्वाद्याह्वया शंकरेण भवेति नाम्ना स्वस्या मूर्ते-स्तत्र वस्त्रापथक्षेत्रे स्थापनम्, भवोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्. २०७ २
- १० वस्त्रापथक्षेत्रयात्रासुकस्य भोजभूपस्य सारस्वतमुनिकृतेपदेशवर्णनम् ... २१२ २
- ११ वस्त्रापथक्षेत्रयात्राक्रमविधानवर्णनम्..... २१३ १

- १२ आदिकरणे गजच्छायादिदिनमाहात्म्यवर्णनम्, यात्राकारिभिस्त्याज्यदोषादिवर्णनम्, भीमेश्वरस्कान्दरागेधराधन्यान्वतीर्थेषु स्नानदानादिकलवर्णनम्, तीर्थस्मरण-फलकथनम्, यात्राविधिवर्णनम्. २१४ १
- १३ हरिहरपूजाफलकथनम्, तत्र स्नानदानजपहोमदेवद्विजार्चनफलकथनम्, धूममार्गाधि-मार्गवर्णनम्, आददानादिमाहात्म्यवर्णनम्. २१५ १
- १४ वामनपुरे पुत्रश्लोकाभिसंतप्रेन वसिष्ठेन स्वर्णरेखातटे तपस्तप्त्वा शिवप्रसादेन तत्रैव लिंगस्थापनम्, ततो वामनस्थापितसोमनाथमाहात्म्यवर्णने बलिबिद्रावितैर्देवैर्विष्णुं प्रति शरणगमनम्, ततो विष्णुना देवकार्वाक्ये वामनरूपं धृत्वा बलिसमायां पादत्रयभूमिग्रहणेन बलिनिग्रहकरणोत्तरं सोमनाथमाराध्य लिंगस्थापनम्, सोमे-श्वरोत्पत्तिवर्णनम्. २१६ १
- १५ वामनस्य दामोदरदर्शनं प्रहीतुं रैवतकारण्ये गमनम्, तत्र नृसिंहं संपूज्य स्नान-दानादिकं विधाय तत उत्तरं दामोदरदर्शनाय वस्त्रापथक्षेत्रे गमनम्, तत्र जागरणं कृत्वा सिद्धिं प्रति गमनम्, दामोदरागे जागरस्व माहात्म्यवर्णनम्. २१८ १
- १६ ततो वामनस्य यात्रार्थं गहनेऽरण्ये गमनम्, अनेकतीर्थक्षेत्रदर्शनोत्तरं मार्गे शिवस्य दर्शनम्, शिववामनसंवादवर्णनम्, तत्र शिवेन वामनायेन्द्रेधरमाहात्म्य-कथनम्, शिवरात्रिमाहात्म्यवर्णनम्, शिवरात्रिब्रतविधिकथनं च. २१९ २
- १७ शृगुणा शंसं देवं दृष्ट्वा देवोऽपि वामनावताररूपेण बलिनिग्रहं करिष्यतीति ज्ञात्वा नारदस्य बलेरेमे गमनम्, तत्र नारदेन बलये त्वत्तोऽपि देवद्वलक्ष्मीरधिकतरेति निवेश बलेर्मनः क्षोभयित्वा समुद्रमन्यनसमये देवकृतवचनस्यापि बलये स्मरणं कारयित्वा स्वर्गं प्रत्येत्य शक्रायापि नारदेन तथैव कथनम्, एतं मिथः कलहा-दिना परस्परं संशोभ्य नारदेन बलये राजनीतिधर्मशास्त्रादिव्यवहारकथनम्, रैवतकपर्वतोत्पत्तिवर्णने मेरोर्दक्षिणस्थे कुमुदपर्वते विष्णुमन्दिरे स्थितं देवं

द्रुं विष्णोरहरहरागमनम्, कुमुदेन तत्रैव कुमुदपर्वते हरिहरयोः स्थापनम्, कुमुदपर्वताय हरिहराभ्यां वरप्रदानम्, ततो रैवतनामकपञ्चममन्वन्तर ऋतवा-
गृथितो मूढपुत्रोत्पत्तावृतवागर्गयोः संवादे रेवत्यृक्षजनितस्वपुत्रस्य मौढ्यदोषं
भुत्वा कुन्दनर्तवाचार्पिणा स्वदृष्टिनिक्षेपेण रेवत्यृक्षस्याधः पातनम्, ततः कुमुद-
पर्वते रेवत्यृक्षस्य पतनम्, तेन कुमुदाद्रे रैवतकेतिनाम्ना प्रसिद्धिवर्णनम्, ततो
रैवतकगिरे रैवतीनामककन्योत्पत्तिवर्णनम्, रेवत्याः प्रमुञ्चराजर्पिणा पाठन-
करणम्, अभिवचनात्म्युञ्चनं दुर्दमराजाय रेवतीप्रदानकरणम्, रेवतीकुण्डे
ज्ञानेन रेवतेति स्यात्पुत्रस्य जन्म, वैष्णवपूज्याशिवालक्ष्मीवृक्षमाहात्म्यवर्णनम्,
नारदेन बलधे वैष्णवव्रतजागरादिविधिकथनम्, तथैव बलिना वैष्णवव्रतजाग-
रादिकं कृत्वा सम्बलितोत्पातनाशनाय शुकानुज्ञया ब्राह्मणानाहूय यज्ञसमारंभ-
करणम्, बलियज्ञप्रभाववर्णनम्, २२२ २

१८ प्राणायामादिप्रकरणकथनम्, अष्टधा प्रकृत्युत्पत्तिवर्णनम्, सांख्यमतेन पञ्चविंशति-
तत्त्वाख्यानम्, भवध्यानप्रकारकथनम्, भवसंनिवी स्थितस्य वामनस्याग्रे नार-
दागमनम्, नारदेन वामनाय बलियज्ञादिसर्ववृत्तान्तकथनम्, वामनेन नारदस्य
वृथाकल्हकारित्वस्वभावेन निर्भर्त्सनम्, ततो नारदेन कल्पान्तस्थितिवर्णनम्,
नारदेन वामनाय हिरण्याक्षादिवधुत्तकथनम्, ततो नारदयचनाद्वामनेन
बलिनिग्रहाय बलेप्रमेत्य शुकतिरस्कृतमपि बलिं पादत्रयभूमिं याचित्वा ततः
स्वात्मवृद्ध्याऽखिलजगद्ग्राहं व्याप्य बलेनिग्रहकरणम्, २२८ २

१९ सारस्वतभोजसंवादे बलिनिग्रहोत्तरं बलेद्वारे विष्णोरवस्थानम्, वक्ष्यापथक्षेत्रमाहा-
त्म्यप्रवणफलभुतिकथनम्, २३४ १

इति प्रभासखण्डे द्वितीये वक्ष्यापथक्षेत्रमाहात्म्यम् ॥ (७-२) ॥

॥ अथ प्रभासखण्डे तृतीयमर्बुदखण्डम् ॥ (७-३) ॥

१ अर्बुदाचलमाहात्म्यवर्णनोपक्रमः, तत्रादौ वसिष्ठस्यार्बुदाचले गमनम्, तत्र तपस्तप्त्वा
यज्ञार्थं पालिताया धेनोररण्ये तृणादि चरितुं गतायाः श्वेते पतनम्, सायं धेनोर-
प्रत्यागमनाद्वसिष्ठेन चिन्ताकरणम्, ततो वसिष्ठेन श्वभ्रसमीपमेत्य स्वधेनोर्भुग्मा-
रावं भुत्वा तस्या बहिर्निर्गमनार्थं सरस्वतीध्यानकरणम्, तेन ध्यानेन सरस्वत्या
स्वजलेन श्वभ्रं पूरयित्वा गोर्बहिर्निःसरणकरणम्, तां धेतुं गृहीत्वा वसिष्ठस्य
स्वाश्रमे गमनम्, ततो वसिष्ठेन तच्छ्वभ्रपूरणाय हिमवन्तं गत्वा श्वभ्रायामवि-
स्तारं हिमवते कथयित्वा हिमवद्वचनाच्छ्वभ्रोत्पत्तिकथनम्, वसिष्ठभ्रमसमीपव-
र्तिविबरपृत्तान्तोपक्रमवर्णनम्, २३७ १

२ गौतमशिष्योत्तंकस्य गुरुदक्षिणां दातुं गुरुपत्न्या सौदासपत्नीमद्यन्तीकुण्डलान-
यने प्रचोदितस्य सौदासगृहं प्रति गमनम्, तत्र स्वस्य देहं भक्षितुमागतं
व्याघ्रास्यं सौदासं दृष्ट्वा स्वात्मप्रदानाय तस्मै प्रतिज्ञाकरणम्, ततस्तत्पत्न्याः सका-
शात्कुण्डललिप्तिः, सौदासस्य श्लापाद्विमुक्तिः, ततः कुण्डले गृहीत्वा गतेन गौतम-
शिष्येण मध्येमार्गं निहितयोस्तयोः कुण्डलयोस्तक्षेण हरणम्, ततस्तक्ष-
कस्य घृष्टतस्तत्पत्न्यानयनार्थं पाताले गमनम्, तस्मिन्नेव समये तत्र गतौत्पादनम्,
गौतमशिष्योत्तंकचरित्रवर्णनम्, २३७ २

३ वसिष्ठाराज्या हिमवद्वचनाञ्जदिवर्धनपर्वतेनार्बुदनागनीतेन श्वभ्रपूरणकरणम्, अर्बुदा-
चलमाहात्म्यवर्णनम्, २३९ १

४ तत्रार्बुदानीतनदिवर्धनाख्यपर्वते शिवावासाय वसिष्ठेन तपःकरणम्, वसिष्ठेन
शिवस्तवकरणम्, ततो वसिष्ठेन शिवप्रसादेनाचलेश्वरेतिनाम्ना किंसापानम्,
शिबेन मन्दाकिन्यावासकरणम्, अचलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्, २४० १

- ५ अर्बुदाचले नागतीर्थमाहात्म्यवर्णने ययातिपुलस्त्यसंवादे गौतम्या नागतीर्थे स्नानार्थं गमनवर्णनम्, तत्र स्नानं प्रवृत्तायास्तस्याः पुत्रेच्छाव्याकुलितहृदयत्वात्केवल-
स्नानेन गर्भधारणम्, ततो लज्जया चितां प्रवेष्टुकामायास्तस्या नभोवाणीश्रव-
णान्मरणतो निवर्तनम्, नागतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. ... २४० २
- ६ वसिष्ठभ्रममाहात्म्यवर्णनम्. ... २४१ १
- ७ अचेलेश्वरप्रभाववर्णनम्.... २४१ २
- ८ मद्रकर्णहृदिनेत्रमाहात्म्यवर्णनम्. ... २४२ १
- ९ केदारमाहात्म्यवर्णनेऽजापालं प्रति वसिष्ठेन 'प्राग्जन्मानि शुद्धत्वं प्राप्तेन त्वया कमलैः
केदारेश्वरपूजनेनेह जन्मनि ते राज्यपदप्राप्तिः' इति कथनम्, केदारेश्वरमाहात्म्य-
वर्णनम्. २४२ १
- १० नृपकालप्रमाणदिवावर्णनम्, चतुर्युगधर्मधर्मविवेचनम्, कलियुगप्रभावात्सर्वतीर्था-
गमनवर्णनम्. २४३ २
- ११ कैट्टीधरमाहात्म्यवर्णनम्. २४४ २
- १२ वपुर्नामकाप्सरसा रूपतीर्थे स्नानकरणेन सुस्वरूपप्राप्तिः, रूपतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४५ १
- १३ हर्षाकेशमाहात्म्यवर्णनेऽम्बरीषराजार्पिणा तपः कृत्वा हरिर्मुर्तिस्थापनम्, हर्षाकेश-
माहात्म्यवर्णनम्. २४६ १
- १४ विश्वावसुनामकसिद्धेन शिवमाराध्य शिवकृपया लिंगस्थापनम्, सिद्धेश्वरलिंग-
माहात्म्यवर्णनम्. २४७ २
- १५ दैत्यान्दर्वैर्निजितान्दृष्ट्वा चितया दैत्यजयप्राप्त्यर्थं दैत्यगुरुणा शुक्राचार्येण देवमाराध्य
करं लब्ध्वा दैत्यजयकरणं तत्रैव शुक्रेश्वरेतिताम्ना लिंगस्थापनं च, शुक्रेश्वरलिंग-
माहात्म्यवर्णनम्. २४८ १

- १६ कयाचिन्मणिकर्णिकाख्यया स्त्रिया स्नानकरणेन तस्याः सुस्वरूपप्राप्तिरतो मणिकर्णि-
केतिनाम्ना कुण्डल्यातिकथनम्, मणिकर्णिकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. २४८ १
- १७ केनचित्संगुनामकेन पंगुत्वं गतेन विप्रेण शिवं प्रसाद्य पंगुत्वं निराकृत्य स्वनाम्ना
तीर्थस्थापनम्, पंगुतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४९ १
- १८ जतीवपापकारिणश्चित्रांगदस्य जलं प्रविष्टस्य तृपार्तस्य ग्राहेण हरणम्, ततो यम-
दूतैः पापिणश्चित्रांगदस्य नरके प्रक्षेपणम्, चित्रांगदस्य नरके प्रक्षेपणेन तत्रत्यजी-
वानां सुखप्राप्तिः, तत आश्चर्यं दृष्ट्वा यमेन ज्ञानेक्षणेन समवलोक्य मतीर्थज्ञानक-
रणेन तत्रैवात्य मृतिप्राप्तेर्नाथं नरकलोकदुःखभागिति मनसि विचार्य तस्य नर-
कतो मोचनम्, ततस्तस्य चित्रांगदस्याप्सरोगणवेष्टितविमानेन स्वर्गं गमनम्,
यमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४९ २
- १९ वाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २४९ २
- २० दक्षेण चन्द्रं प्रति स्वकन्यासु विषमस्त्वेन वर्तनदर्शनाद्यक्षमजनकशापप्रदानम्, तत-
श्चन्द्रेण तपस्तपनम्, तेन तपसा तस्य यक्षमरोगनिवृत्तिः, चन्द्रेण चन्द्रप्रभासेति
नाम्ना लिंगस्थापनम्, चन्द्रप्रभासतीर्थलिंगमाहात्म्यवर्णनम्. २५० १
- २१ पिण्डोदकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २५० २
- २२ कलिंगनामकदानवेन जितेदैवदेव्याराधनां कृत्वा देवीकृपया स्वर्गप्रापणम्, कलिंग-
देहोपरि पर्वतशृंगं निधाय तच्छिखरे देव्या स्वावस्थानकरणम्, देवैः श्रीमाता-
देवीस्तवनकरणम्, श्रीमातामाहात्म्यवर्णनम्.... २५१ १
- २३ अथ शुक्रतीर्थमाहात्म्यम्, तत्र रजकेन नीलीमध्ये प्रक्षिप्तानां वस्त्राणां शुक्रत्वप्रा-
प्त्या तस्य तीर्थस्य शुक्रतीर्थेति नामकरणम्, शुक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २५३ १
- २४ निशुभदैव्यं हत्वा देव्यास्तत्रार्बुदाचलेऽवस्थानात्तस्याः कात्यायनीतिनाम्ना देवैः स्थाप-
नम्, कात्यायनीमाहात्म्यवर्णनम्. २५३ १

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
२५	पिण्डारकतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५४	१
२६	कनकलतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५४	१
२७	चक्रतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२५४	२
२८	मनुष्यतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२५४	२
२९	शृगयासकेन सुप्रभन्वृतिना बालं स्तनं चर्यतीं सुप्रि प्रति बाणेन वेधकरणम्, ततो शृगया रात्रे "रौद्रव्याघ्रो भविष्यसि" इति शापप्रदानम्, तत्काल एव रात्रौ व्याघ्रत्वप्राप्तिः, तत्रैवारण्ये गोकुलतो भ्रष्टायाः कस्याभित्कपिलानाम्स्या गोरामनम्, व्याघ्रकापिलयोः संवादवर्णनम्, ततः कपिलया व्याघ्रसमीपे शापं कृत्वा स्वस्थानं गच्छेत् गत्वा दुग्धं बालाय पानयित्वा बत्साय वनगतवृत्तान्तं श्रावयित्वा वनमेतुं बत्साग्रहं दृष्ट्वा ततो कसस्य निवारणं कृत्वा स्वसखीः प्रत्येय सर्व कथयित्वा सखीभिर्व्याघ्रसन्निधौ गन्तुं निवारितयापि तया सखीवचनमवमन्य व्याघ्रसमीपे प्रत्यागमनम्, गोः सत्यवक्त्रत्वं दृष्ट्वा विस्रयोत्कुलमानसेन व्याघ्रेण गवे जीवदानम्, सुप्रभस्य शापान्मुक्तिः, तस्यैव स्थानस्य कपिलतीर्थेतिनाम्ना प्रसिद्धिः, कपिलतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५५	१
३०	अग्नितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५७	२
३१	इन्द्रसेनस्य शत्रुविनाशार्थं धनहरणार्थं परदेशे गमनम्, ततो दूतमुत्सेनेन्द्रसेनेन्द्रसेनो मृत इति तत्पत्न्यै कथनकरणादिन्द्रसेनबलीविनाशः, इन्द्रसेनस्य स्वीहत्याविनाशार्थं सोमतीर्थादिप्रभासस्थसर्वतीर्थेषु गमनकरणम्, इन्द्रसेनस्य तत्र गत्वा पापहानेरभावाद्भक्तानुबंधतीर्थे आनकरणेनैव पापमुक्तिवर्णनम्, रक्तानुबन्वतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२५८	२
३२	उद्धर्तनजं लेपं गृहीत्वा पार्वत्या बालकनिर्माणकरणम्, पार्वत्या लेपाभावाच्चिरौहीनो बालकोऽयमिति मत्वा तत्कवेधेन सह कस्यापिन्मत्तगजमस्तकस्य संधा-		

अध्यायाः	विषयाः	प०	पृ०
	नकरणम्, ततः शिवेन महाविनायकेति तस्य नामकरणम्, महाविनायकीशान्तिकथनम्, महाविनायकमाहात्म्यवर्णनम्.	२५९	१
३३	पार्येश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२६०	१
३४	महत्त्वाकांक्षया ब्रह्मविष्णोः परस्परं कलहायमानयोर्युध्यतोश्च मध्य एकस्यानान्तस्य लिंगस्योत्पत्तिवर्णनम्, तत आकाशवाण्या तयोर्युद्धपरावर्तनं कारयित्वा 'यो लिंगान्तं पश्येत्स महान्' इति पणकथनम्, तत्र ब्रह्मणा शिवसंनिधौ मिथ्या लिंगोर्ध्वपर्वन्तदर्शनवृत्तकथनाच्छिवेन ब्रह्मणेऽपूज्यत्वप्रापकशापदानम्, तथैव ब्रह्मणो मिथ्यासाक्ष्यं दातुं प्रवृत्तस्य केतकस्यापि शापदानम्, ततो विष्णवे शंकरेण वरप्रदानम्, कृष्णतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६०	२
३५	मामुहदोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२६१	२
३६	महिषासुरपौडितेर्देवैः कृतैनाराधनेन प्रसन्नया देव्या महिषासुरवधकरणम्, तत्रैव देवैश्चण्डिकाश्रमेतिनाम्ना स्थापनवृत्तान्तवर्णनम्, चण्डिकाश्रममाहात्म्यवर्णनम्.	२६३	१
३७	नागोद्भवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२६७	१
३८	शिवगंगाकुण्डोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२६७	२
३९	शिवलिंगमाहेश्वरमाहात्म्यवर्णनपुरःसरसकुदानमाहात्म्यवर्णनम्.	२६८	२
४०	शंकरेण कामदहनकरणादत्रया शोककरणम्, तं रतिकृतं शोकं श्रुत्वा नभोवाण्या कामस्वानुक्तपूर्वकसंजीवनवर्णनम्, तया रत्या सह कामेन लिंगस्थापनम्, कामेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७०	१
४१	मार्कण्डेजन्मादिकथानिदर्शनपूर्वकं मार्कण्डेयाश्रमपदोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्.	२७०	२
४२	उदालकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७१	२
४३	सिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७१	२
४४	गजतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२७१	२

४५	श्रीदेवसातोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
४६	व्यासतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
४७	गौतमाश्रमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
४८	इन्दुमत्यप्रस्तुताख्यराजकथावर्णनपूर्वकं कुलसंतारणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७२	१
४९	परशुरामतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	१
५०	कोटितीर्थप्रभाववर्णनम्.	२७३	२
५१	चन्द्रोद्भेदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७३	२
५२	ईशानीश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७४	१
५३	ब्रह्मपदोत्पत्तिमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	१
५४	त्रिपुण्करमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	२
५५	रुद्रहृदमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	२
५६	गुहेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७५	२
५७	अविमुक्तक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	१
५८	वमामहेश्वरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	१
५९	महौजसतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२७६	१
६०	जंबुतीर्थप्रभाववर्णनम्.	२७६	१
६१	गङ्गाधरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
६२	कटेश्वरगङ्गाधरमाहात्म्यवर्णनम्.	२७६	२
६३	जम्बुद्वीपमाहात्म्यफलश्रुतिवर्णनम्.	२७७	१

इति प्रभासखण्डे तृतीयमर्बुदखण्डम् ॥ (७-३) ॥

अथ प्रभासखण्डे चतुर्थे द्वारकामाहात्म्यम् ॥ (७-४) ॥

१ कलौ युगे प्राप्ते विष्णोः काऽऽवासस्थानमिति शौनकादिभिः पृष्टेन सूतेन कलियुग-
स्थितिवर्णनम्, तत्र स्वावतारादिकानि कार्याणि कृत्वा श्रीकृष्णे देवेऽनन्ते
स्वस्थानं गते लुप्तप्रायधर्मं कलिं दृष्ट्वा क वाऽस्मत्सदृशानां स्थितिर्भाव्येति मनसः
विचिन्त्य ऋषीन्प्रत्युद्वाहकोक्तिः, तदुद्वाहकवाक्यं श्रुत्वा कलिकालसंपीडितज-
नानां मुक्तिप्राप्त्यर्थमुपायं योजयितुमृषीणां ब्रह्मणोऽप्ये गमनम्, उद्वाहकाष्टवि-
भिर्ब्रह्मस्तुतिकरणम्, ततो ब्रह्मपृच्छयर्षिभिः स्वागमनकारणकथनम्, तदा ब्रह्मणा
'नाहं विष्णोर्वस्थितिं जानामि' इत्युत्तरदानम्, ब्रह्मोत्तरं श्रुत्वा प्राणत्यागकरणे
प्रवृत्तानृषीन् दृष्ट्वा ब्रह्मणा ऋषिभिः सह प्रह्लादसमीपे गमनम्, प्रह्लादेन सर्व-
र्षीणां ब्रह्मणश्चातिथ्यकरणम्, ब्रह्ममुखेनर्षिभिः प्रह्लादाय स्वागमनकारणकथनम्,
ऋषिभिः प्रह्लादाय कलियुगे भगवत्स्थितिर्विषयकप्रश्नकरणम्. ... २७९ १

२ प्रह्लादेन ऋषीन्प्रत्युत्तरं दातुं कलियुगस्यारम्भस्थितिवर्णनम्, तत्रोद्भवकृष्णयोः
संवादे प्रवृत्ते तावदुर्वाससो यात्रां कर्तुं प्रवृत्तस्य गौमतीतीर्थं प्रत्यागमनमिति
श्रुत्वा कृष्णरुक्मिण्योस्तत्र दुर्वासोदर्शनार्थं गमनम्, ततो दुर्वाससा कृष्णाय
कुशलादिप्रश्नकरणम्, ततो मिथः कुशलं कथयित्वा श्रीकृष्णेन दुर्वाससे द्वारकां
प्रत्येतुमाग्रहकरणम्, दुर्वाससा स्वागमार्थं प्रार्थयानं कृष्णं प्रति स्वस्वभाव-
निवेदनम्, तथापि कृष्णस्यात्याग्रहं दृष्ट्वा कृष्णरुक्मिण्यौ रथवाहकत्वे नियोज्य
दुर्वाससो द्वारकागमनप्रवृत्तिवर्णनम्, मध्येमार्गे तृषितां रुक्मिणीं दृष्ट्वा
श्रीकृष्णेन पादाक्रान्त्या घ्रातलं निर्मिश पातालतो भोगावत्या आनयनम्,
ततो रुक्मिण्या श्रीकृष्णानीतभोगावतीजलस्य प्राशनकरणम्, दुर्वाससा 'मदा-
ज्ञया विना रुक्मिण्या जलप्राशनं कृतम्' इति मत्वा तदसहमानेन तस्यै रुक्मिण्यै
शापदानम्. ततो दुर्वाससा रथादवरोह भूमावस्थितिकरणम्, ततः श्रीकृष्णेन

अध्यायाः

विषयाः

५० : १०

अध्यायाः

विषयाः

५० ५०

- रुक्मिण्या च दुर्वासस आश्वासनम्, ततो दुर्वाससं स्वगृहं नीत्वा तद्विषादोदक-
क्षालनेन स्वदेहकृतार्थीकरणम्. २८० १
- ३ रुक्मिण्या दुर्वाससोदत्तशापं स्मृत्वा बहुशोककरणम्, रुक्मिण्यप्रे नारदागमनम्,
नारदेन बहुप्रकारेण रुक्मिण्ये बोधं कृत्वा रुक्मिण्या सह रुक्मिणीशाप-
निवृत्त्यर्थं भागीरथीतीर्थं गमनम्, तत्र भागीरथीतीरस्थरुक्मिणीवने सुखेन
रममाणाया रुक्मिण्या वृत्तान्तं श्रुत्वा 'स्ववाक्यं कथं सृषा भवेत्' इति मनसि
कृत्वा दुर्वाससा भागीरथ्यै रुक्मिणीवनास्थितेभ्योऽन्यवृक्षेभ्यश्च शापदानम्,
ततो रुक्मिण्या मरणे निश्चयकरणम्, कण्ठपाशकरां रुक्मिणीं मरणोद्यतां
ज्ञात्वा गरुडमारुह्य श्रीकृष्णस्य तत्रागमनम्, ततो दुर्वाससाऽपि 'मया किमिदं
कृतम्' इत्येवं स्वयं पश्चात्तापं कृत्वा रुक्मिणीसमीपमेत्य श्रीरुक्मिणीकृष्णयोः
क्षमया सन्तोषीकरणम्, रुक्मिणीदुःखशापमोचनकरणम्. २८१ १
- ४ श्रीकृष्णदुर्वाससोः परस्परं वरं दत्त्वा गोमतीतीरे स्वस्वपोडशकलया जनोपकारार्थ-
मावासरणम्, तत्र गोमतीतीरमाहात्म्यवर्णनम्, समासतो द्वारकामधुरा-
माहात्म्यवर्णनम्, तत्र बृहस्पतीन्द्रसंवादे कलिकालमाहात्म्यवर्णनप्रसंगः, तत्र
चक्रतीर्थार्थनेकतीर्थस्नानदानादिना कलिकालोद्भूतोन्मत्तम्लेच्छादिबाधाविनाश
इति कथयित्वा बृहस्पतिना सेन्द्रदेवानां सांत्वनकरणम्, द्वारकायात्राविधि-
वर्णनम्. २८३ १
- ५ प्रहादपिसंवादे सनत्कुमारतपोबलेन भगवत्पार्श्ववृत्तान्तवर्णनपुरःसरं गोमत्युत्प-
त्तिमाहात्म्यवर्णनम्. २८५ २
- ६ कृष्णपूजाविधानवर्णनम्, स्नानदानब्राह्मणभोजनमाहात्म्यवर्णनम्. २८६ २
- ७ चक्राख्यतीर्थमाहात्म्यवर्णने षोडशोपचारपूजनविधिक्रमवर्णनम्, तत्रार्घ्यमंत्रकथनम्,
गोमत्युदयसंगमतीरस्थचक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २८८ १

- ८ गोमत्यर्घ्यदानमंत्रवर्णनम्, स्नानविधिवर्णनम्, विश्वदेवपूजनपूर्वकश्राद्धमाहात्म्यवर्णनम्,
गोमतीसंगमस्नानमाहात्म्यवर्णनम्, गोमतीतीरस्थभगवत्स्वरूपमाहात्म्यवर्णनम्. २८८ २
- ९ रुक्मिणीहृदमाहात्म्यवर्णनम्. २९० १
- १० कृकलासतीर्थमाहात्म्यवर्णने नृगेण राज्ञा यज्ञादिकं विधाय तत्र नित्यं विप्रेभ्यः
सालंकृतगोसहस्रदानकरणवृत्तान्तवर्णनम्, ततो राज्ञैकस्मिन्दिने जैमिनिसंज्ञक-
र्षेयं गोदानकरणम्, ततस्तस्या गोब्राह्मणगृहाभिर्गत्य नृगराजगोष्ठाने गम-
नम्, पश्चान्नृगेण तस्या एव गौरन्यब्राह्मणाय दानकरणम्, तां गृहीत्वा गच्छतो
ब्राह्मणस्य मध्येमार्गं जैमिनिना दर्शनम्, नृगदत्तां स्वकीयां स्वावासाभिर्गतां गां
दृष्ट्वा तेन ब्राह्मणेन सह जैमिनिना वादकरणम्, मिथः प्रजल्पतोस्तयोर्जैमिनिब्राह्म-
णयोर्नृगमंदिरे गमनम्, ततस्ताभ्यां 'कृकलासो भव' इति राज्ञे शापप्रदानम्, तच्छा-
पेन कृकलासत्वं गतस्य नृगस्य राज्ञः कृष्णेन निजकरेणोद्धरणकरणम्, श्रीकृष्णेन
नृगराजाय वरदानम्, विमानमारुह्य श्रीकृष्णप्रसादतो नृगस्य स्वर्गं गमनम्,
कृकलासापरनामकनृगतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९० २
- ११ विष्णुपदतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९२ १
- १२ गोप्रचारतीर्थमाहात्म्यवर्णने कंसवधोत्तरं श्रीकृष्णेनोद्धवस्य स्वकुशलकथनार्थं गोपी-
कुशलज्ञानार्थं गोप्युपदेशविधानार्थं च गोकुले संश्लेषणम्, उद्धवमागतं दृष्ट्वा नंदा-
दिभिरुद्धवस्यातिथ्यासनादिस्तकारकरणम्, गोपीभिरुद्धवायागमनकारणप्रश्नक-
रणम्, उद्धवेनापि स्वागमनकारणं श्रीकृष्णादीनां क्षेमं च कथयित्वा गोपीदुःख-
सांत्वनकरणम्, गोपीभिः पृथक्त्वेन प्रणयकोपमङ्गला श्रीकृष्णलीलावर्णनम्,
ततः श्रीकृष्णदिदृक्षयोत्कण्ठितानां तासां गोपिकानां समूहेन सहोद्धवस्य मयस-
रस्यगमनम्, गोपीभिः कृतं शोकं ज्ञात्वा श्रीकृष्णस्याकस्मात्तत्र सरस्यागमनम्,
श्रीकृष्णदर्शनेन गोपीनां बह्वाह्वः, श्रीकृष्णगोपीसंवादे तत्सरसि स्नानदानपू-

अनुक्रमणिका.

प्रभाससं०७

- जादिविधिमंत्रकथनम्, मयनिर्मितसरोमाहात्म्यवर्णनम्..... २९२ २
- १३ मयसरस उत्पत्तिवर्णनम्, तत्रैव गोपीभिः श्रीकृष्णज्ञयाऽन्यसरोनिर्माणकरणम्, तत्रैव गोपीसरसि श्रीकृष्णेन स्वावस्थानकरणम्, श्रीकृष्णेन स्वमुखतो गोपीसर-
स्तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९४ १
- १४ ब्रह्मसरोमाहात्म्यवर्णनम्, इन्द्रसरोमाहात्म्यवर्णनम्, पञ्चनदीर्थमाहात्म्यवर्णनम्. २९५ २
- १५ ऋषितीर्थेऽसिद्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्. २९६ ३
- १६ गदातीर्थनागतीर्थभद्रतीर्थचित्रातीर्थचन्द्रभागातीर्थमहिषतीर्थमुक्तिद्वारकालिन्दीसर-
स्तीर्थादितत्रस्थतीर्थवृन्दमाहात्म्यवर्णनम्. २९७ १
- १७ श्रीकृष्णपूजनविधिक्रमवर्णनम्, भगवत्परिचारकवर्गकथनपूर्वकरुक्मिगर्वपरिहार-
वृत्तान्तवर्णनम्. २९८ १
- १८ यजनदानप्राणायामाद्यन्यकर्मतोऽपि श्रीकृष्णदर्शनस्य फलाधिक्यवर्णनम्, त्रिवि-
क्रमतीर्थवर्णने बलिनिग्रहादिवृत्तान्तस्य समासतो वर्णनम्, गोमतीसंगमस्थचक्र-
तीर्थेऽनेकतीर्थान्यटतो दुर्वासस आगमनम्, यावद्दुर्वासाः ज्ञानाय प्रवृत्तस्तावदै-
त्यैर्दुर्वाससं प्रति बहुताडनकरणम्, ततो दैत्यकृतताडनेन दुःखितस्य दुर्वाससो
बलिद्वारस्थवामनाय दैत्यकृतां निजदुर्दशां निवेदयितुं पातालं प्रति गमनम्,
वामनाय चक्रतीर्थगतसर्ववृत्तान्तकथनं च. २९९ २
- १९ वामनेन तद्दुर्वाससो वचनं श्रुत्वा पराधीनत्वाभैव मयि स्वातन्त्र्यमिति दुर्वाससं
कथयित्वा यदि बलेराज्ञा भवेत्तर्ह्यहं दैत्यनाशार्थमागमिष्यामीति च शंसित्वा
दुर्वाससं प्रति बलेराज्ञाग्रहणाय प्रेरणम्, ततो बलिना दुर्वाससः प्रार्थनामनङ्गी-
कृत्य भगवत्प्रणयोर्दृढग्रहणम्, ततो भगवता स्वरूपस्य वृद्धिकरणपूर्वकं दुर्वा-
ससा बलभ्रेण च सह चक्रतीर्थं गमनम्, तत्र चक्रतीर्थे कृष्णबलरामदुर्वाससामा-
गमनोत्तरं दुर्वाससः ज्ञानाद्याह्निकविधिविधानवर्णनम्. ३०० २

- २० तत्र गोमतीतीरस्थचक्रतीर्थे वेदाध्ययनकारिणं दुर्वाससमवेक्ष्य तं प्रति ताडनं कर्तुं
तत्प्रदेशरक्षकस्य दैत्यस्यागमनम्, समागतं तं दैत्यं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन तस्य दैत्यस्य
सुदर्शनचक्रेण शिरश्छेदकरणम्, तं दैत्यं निहतं दृष्ट्वाऽन्यदैत्यैः श्रीकृष्णबलरा-
माभ्यां सह युद्धवर्णनम्, ततः कुशदैत्यस्य बलरामश्रीकृष्णाभ्यां युद्धवर्णनम्, तत्र
श्रीकृष्णेन कुशराक्षसं हस्तगतं कृत्वा तस्योपरि शिवलिङ्गस्थापनवृत्तांतवर्णनम्. ३०१ १
- २१ ततः कुशराक्षसश्रीकृष्णसंबादे गोमतीतीरस्थक्षेत्रस्थभगवत्पूजामाहात्म्यवर्णनम्. ३०३ २
- २२ रुक्मिणीपूजनमाहात्म्यवर्णनम्. ३०३ २
- २३ श्रीकृष्णकथाफलभूतिवर्णनम्, द्वारकायां श्रीकृष्णदर्शनफलवर्णनम्, रुक्मिणीदर्शन-
फलवर्णनम्, द्वारकवीगमनदर्शनस्मरणफलकथनम्, स्वर्गं गन्तुं निश्रेणीभूताया
द्वारकाया माहात्म्यवर्णनप्रसंगेन चन्द्रशर्मब्राह्मणवृत्तान्तवर्णनम्, तत्र चन्द्रशर्मणो
द्वारकापुर्यगमनेन शैब्यतानां नैष्पत्यं दृष्ट्वा तत्पितृभिः स्वप्न आगत्य तस्मा
उपदेशकरणम्, पितृणामुपदेशं श्रुत्वा चन्द्रशर्मणा ब्राह्मणेन द्वारकागमनेन
पितृणां नरकतः समुद्धरणवर्णनम्, द्वारकाश्रयकरणफलकथनम्, द्वारकागमन-
माहात्म्यतुलसीधारणमाहात्म्यवर्णनम्. ३०५ १
- २४ द्वारकागमनपूर्वककृष्णदत्तवरग्रहणादिवृत्तान्तनगरीश्रैष्ठ्यमाहात्म्यवर्णनम्. ३०९ १
- २५ मार्कण्डेयेन्द्रगुप्तसंबादे बन्जुलीद्वारकागंगायामोविन्दगोमतीगोकुलगीतागोपीचं-
दमाहात्म्यवर्णनम्. ३११ १
- २६ कोटिजन्माजितचतुर्विधपापक्षालनोपायकथनम्, भगवद्भक्तलक्षणवर्णनम्, रि-
जागरफलकथनम्, गोहिरण्यतिलबन्धादिदानफलकथनम्, भागवत्स्कादगो-
पीचरितगीतानामसहस्रकादिनित्यपठनफलकथनम्, द्वादशीजागरमाहात्म्य-
वर्णनम्. ३१२ २
- २७ विष्णोर्द्वादशीजागरस्य सर्वतोऽपि वरेण्यत्ववर्णनपुरःसरं माहात्म्यवर्णनम्. .. ३१३ २

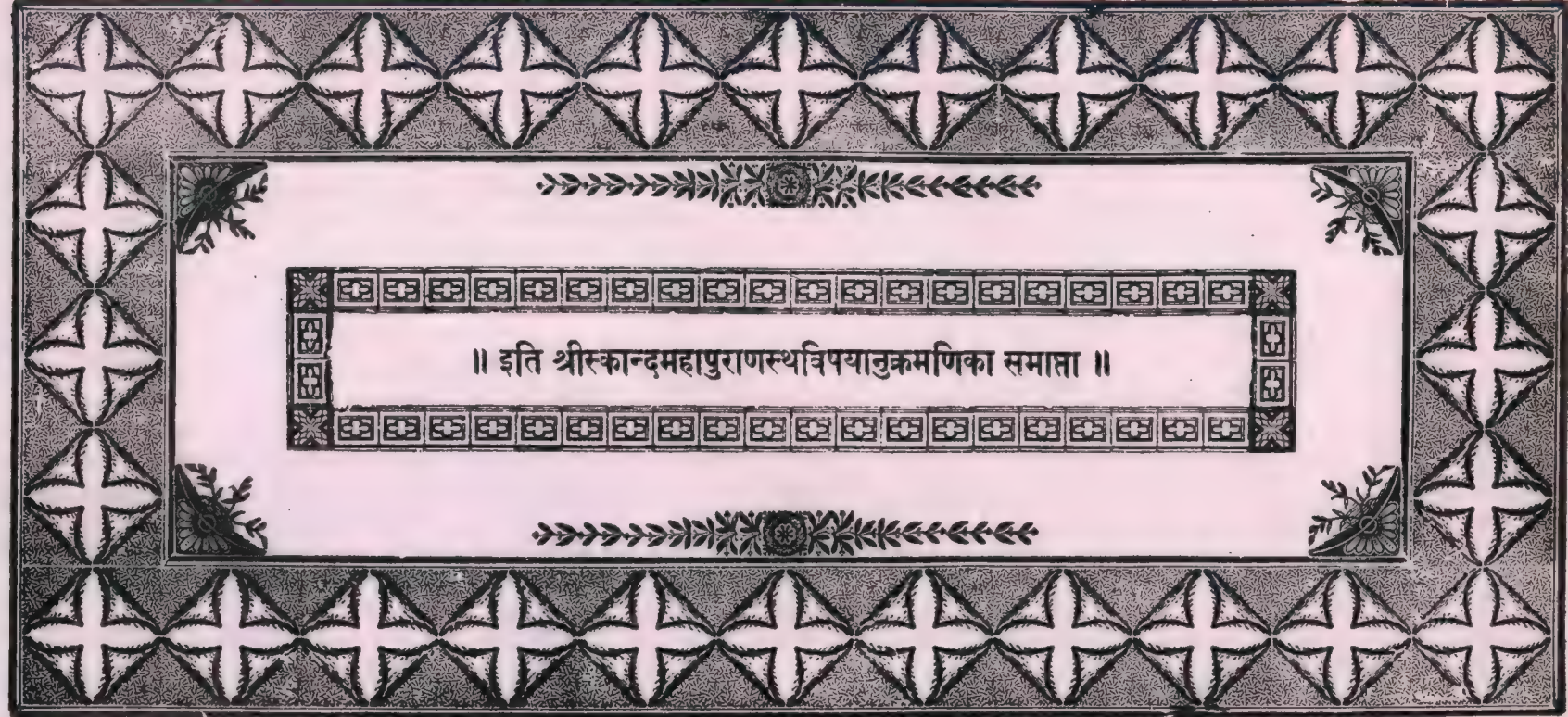
- २८ विष्णोर्द्वादशीजागरस्थले सर्वदेवतातीर्थक्षेत्रागमनवर्णनम्, द्वादशीजागरमाहात्म्य-
वर्णनम्. ३१४ १
- २९ पापिजनसंसर्गादिमुद्धिं गताया गौतम्या नारदाद्युषीन्प्रति स्वाशुद्धिनिरसनोपाय-
विज्ञानाय प्रश्नकरणम्, तस्या गौतम्याः प्रश्नस्योत्तरं दातुमशक्यतया विमोहि-
ताभारदादीन्ट्ट्या गौतम्या शोककरणम्, ततो गौतमीदुःखपरिहाराय दिव्य-
वाण्या द्वारकाक्षेत्रं गच्छेति गौतम्यै कथनम्, ततो द्वारकागमनोत्सुकतापूर्वक-
गोमतीवर्णनम्. ३१५ १
- ३० नारदगौतमयोर्द्वारकागमनोत्सुकतादर्शनम्, द्वारकां प्रति गोदावर्यादित्तीर्थक्षेत्रदेव-
सहर्षिगमनोत्सवयात्रावर्णनम्. ३१६ २
- ३१ सर्वतीर्थक्षेत्राणां तत्रागमनवर्णनम्, मूर्तिमतीद्वारवतीदर्शनम्. ३१७ १
- ३२ नारदादिभिर्द्वारकागमनं कृत्वाऽऽद्वादशानृत्यकरणम्, शङ्करादिदेवैर्गौतमाद्युषिभि-
र्गौतम्यादित्तीर्थक्षेत्रैरपि द्वारकायां नृत्यकरणम्, ततः सर्वैर्भगवद्दर्शनं गृहीत्वा
भगवत्स्तुतिकरणम्, विष्णुपार्षदवर्णितद्वारकामाहात्म्यवर्णनम्. ३१८ १
- ३३ द्वारकायाः समन्ततः सर्वदिक्षु काशीगयाप्रयागाद्यनेकतीर्थक्षेत्रादिकृतनिवासवर्णनम्. ३२० १
- ३४ द्वारकापान्थदर्शनमात्रतः काश्यां कृतस्य पापवज्रलेपस्य विनाशने यतिवृत्तान्त-
पूर्वकं दिलीपकृतद्वारकायात्रामाहात्म्यवर्णनम्. ३२० २
- ३५ द्वारकाक्षेत्रस्थस्थावरजङ्गमपदार्थानां माहात्म्यवर्णनम्, द्वारकावासमाहात्म्यम्, द्वार-
कायां भगवद्दर्शनमाहात्म्यम्, द्वारकानाममाहात्म्यवर्णनम्. ३२२ १

- ३६ द्वारकादर्शनगोमतीसरित्स्नानविधिमहात्म्यवर्णनम्. ३२३ १
- ३७ द्वारकाक्षेत्रस्थसुदर्शनप्रमुखानन्तान्तचक्रचिह्नोक्तपाषाणमाहात्म्यवर्णनपूर्वकतत्पूजन-
फलादिकथनम्. ३२४ २
- ३८ गोमतीतीरगतद्वारकाचक्रतीर्थयोजागरादिमाहात्म्यवर्णनम्. ३२४ १
- ३९ द्वादशीव्रतादिमाहात्म्यवर्णनम्. ३२५ १
- ४० कार्तिके चक्रतीर्थस्नानदानश्राद्धादिमाहात्म्यवर्णनम्. ३२६ १
- ४१ गोमतीस्नानकृष्णपूजनयतिभोजनदानश्राद्धादिसत्कलवर्णनम्. ३२७ १
- ४२ ध्रुवोत्सर्गादिक्रियाकरणद्वारकामाहात्म्यश्रवणादिफलवर्णनम्. ३२७ १
- ४३ द्वारकामाहात्म्यश्रवणादिफलभुतिवर्णनपुरःसरतुलसीपत्रकाष्ठमहिमवर्णनपूर्वकं प्रह्ला-
दद्विजसंवादसमाप्त्यनन्तरं बलिना सह द्विजैः कृतस्य द्वारकायात्राविधिवर्णनम्. ३२८ १
- ४४ स्कान्दमहापुराणश्रवणपठनपुस्तकप्रदानपौराणिकव्यासपूजनमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं सम-
स्तस्कान्दमहापुराणग्रन्थसमाप्त्युपसंहारपूर्वकं शौनकादिमहर्षिकृतसूतसत्कारधृत्ता-
न्तवर्णनम्. ३२८ २

इति श्रीप्रभासखण्डे चतुर्थे द्वारकामाहात्म्यम् ॥ (७-४) ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे सप्तमं प्रभासखण्डम् ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीस्कान्दमहापुराणस्थविषयानुक्रमणिका समाप्ता ॥

॥ इति श्रीस्कान्दमहापुराणस्थविपयानुक्रमणिका समाप्ता ॥

॥ अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे प्रथमं माहेश्वरखण्डं प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥
 ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ यस्याज्ञया जगत्स्रष्टा विरिंचिः पालको हरिः ॥ संहर्ता कालरुद्राख्यो नमस्तस्मै पिनाकिने ॥ १ ॥ तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां
 क्षेत्रमुत्तमम् ॥ तत्रैव नैमिषारण्ये शौनकाद्यास्तपोधनाः ॥ दीर्घसत्रं प्रकुर्वतः सत्रिणः कर्मचेतसः ॥ २ ॥ तेषां संदर्शनौत्सुक्यादागतो हि महा
 तपाः ॥ व्यासशिष्यो महाप्राज्ञो लोमशो नाम नामतः ॥ ३ ॥ तत्रागतं ते ददृशुर्मुनयो दीर्घसत्रिणः ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वे सार्घ्यहस्ताः समुत्सुकाः ॥ ४ ॥
 दत्त्वा र्घ्यपाद्यं सत्कृत्य मुनयो वीतकल्मषाः ॥ तं पप्रच्छुर्महाभागाः शिवधर्मं सविस्तरम् ॥ ५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कथयस्व महाप्राज्ञ देवदेवस्य
 शूलिनः ॥ महिमानं महाभाग ध्यानार्चनसमन्वितम् ॥ ६ ॥ संमार्जने किं फलं स्यात्तथा रंगावलीषु च ॥ प्रदाने दर्पणस्याथ तथा वै चामरस्य च
 ॥ ७ ॥ प्रदाने च वितानस्य तथा धारागृहस्य च ॥ दीपदाने किं फलं स्यात्पूजायां किं फलं भवेत् ॥ ८ ॥ कानिकानि च पुण्यानि कथ्यतां
 शिवपूजने ॥ इतिहासपुराणानि वेदाध्ययनमेव च ॥ ९ ॥ शिवस्याग्रे प्रकुर्वति कारयन्त्यथवा नराः ॥ किं फलं च नृणां तेषां कथ्यतां विस्तरेण हि
 ॥ १० ॥ शिवाख्यानपरोलोके त्वत्तो नान्योऽस्ति वै मुने ॥ ११ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ उवाच व्यासशिष्योऽसौ
 शिवमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ अष्टादशपुराणेषु गीयते वै परः शिवः ॥ तस्माच्छिवस्य माहात्म्यं वक्तुं कोऽपि न पार्यते ॥
 ॥ १३ ॥ शिवेति द्व्यक्षरं नाम व्याहरिष्यन्ति ये जनाः ॥ तेषां स्वर्गश्च मोक्षश्च भविष्यति न चान्यथा ॥ १४ ॥ उदारो हि महादेवो देवानां पतिरी
 श्वरः ॥ येन सर्वं प्रदत्तं हि तस्मात्सर्वं इति स्मृतः ॥ १५ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानो ये भजन्ति सदा शिवम् ॥ १६ ॥ विना सदाशिवं यो हि संसारं
 तर्तुमिच्छति ॥ स मूढो हि महापापः शिवद्वेषी न संशयः ॥ १७ ॥ भक्षितं हि गरं येन दक्षयज्ञो विनाशितः ॥ कालस्य दहनं येन कृतं राज्ञः प्रमोच
 नम् ॥ १८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यथा गरं भक्षितं च यथा यज्ञो विनाशितः ॥ दक्षस्य च तथा ब्रूहि परं कौतूहलं हि नः ॥ १९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
 दाक्षायणी पुरा दत्ता शंकराय महात्मने ॥ वचनाद्ब्रह्मणो विप्रा दक्षेण परमेष्ठिनः ॥ २० ॥ एकदा हि स दक्षो वै नैमिषारण्यमागतः ॥ य
 दृच्छावशमापन्न ऋषिभिः परिपूजितः ॥ २१ ॥ स्तुतिभिः प्रणिपातैश्च तथा सर्वैः सुरासुरैः ॥ तत्र स्थितो महादेवो नाभ्युत्थानाभिवादाने ॥ चका
 रास्य ततः क्रुद्धो दक्षो वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सर्वत्र सर्वे हि सुरासुरा भृशं नमन्ति मां विप्रवराः समुत्सुकाः ॥ कथं ह्यसौ दुर्जनवन्महात्मा भूता
 दिभिः प्रेतपिशाचयुक्तः ॥ श्मशानवासी निरपत्रो ह्ययं कथं प्रणामं न करोति मेऽधुना ॥ २३ ॥ पाखंडिनो दुर्जनाः पापशीला विप्रं दृष्ट्वा चोद्धता

उन्मदाश्च ॥ वध्यास्त्याज्याः सद्भिरेवंविधा हि तस्मादेनं शापितुं चोद्यतोऽस्मि ॥२४॥ इत्येवमुक्त्वा स महातपास्तदा रूपान्वितो रुद्रमिदं बभाषे ॥
 ॥ २५ ॥ शृण्वं त्वमी विप्रतमा इदानीं वचो हि मे कर्तुमिहार्हथैतत् ॥ रुद्रो ह्ययं यज्ञबाह्यो वृतो मे वर्णातीतो वर्णपरो यतश्च ॥ २६ ॥ नंदी निशम्य
 तद्वाक्यं शैलादो हि रूपान्वितः ॥ अब्रवीत्त्वारितो दक्षं शापदं तं महाप्रभम् ॥२७॥ ॥ नन्द्युवाच ॥ ॥ यज्ञबाह्यो हि मे स्वामी महेशोऽयं कृतः कथम् ॥
 यस्य स्मरणमात्रेण यज्ञाश्च सफला ह्यमी ॥ २८ ॥ यज्ञो दानं तपश्चैव तीर्थानि विविधानि च ॥ यस्य नाम्ना पवित्राणि सोयं शतोऽधुना कथम् ॥
 ॥ २९ ॥ वृथा ते ब्रह्मचापल्याच्छतोऽयं दक्ष दुर्मते ॥ येनेदं पालितं विश्वं सर्वेण च महात्मना ॥ शतोऽयं स कथं पाप रुद्रोऽयं ब्राह्मणाधम ॥ ३० ॥
 एवं निर्भर्त्सितस्तेन नंदिना हि प्रजापतिः ॥ नंदिनं च शशापाथ दक्षो रोपसमन्वितः ॥ ३१ ॥ यूयं सर्वे रुद्रवरा वेदबाह्याश्च वै भृशम् ॥ शता
 हि वेदमार्गैश्च तथा त्यक्ता महर्षिभिः ॥ ३२ ॥ पापं डवादसंयुक्ताः शिष्टाऽऽचारबहिष्कृताः ॥ कपालिनः पानरतास्तथा कालमुखा ह्यमी ॥ ३३ ॥ इति
 शतास्तदा तेन दक्षेण शिवार्किकराः ॥ तदा प्रकुपितो नंदी दक्षं शप्तुं प्रचक्रमे ॥ ३४ ॥ शता वयं त्वया विप्र साधवः शिवार्किकराः ॥ वृथैव ब्रह्म
 चापल्यादहं शापं ददामि ते ॥ ३५ ॥ वेदवादरता यूयं नान्यदस्तीतिवादिनः ॥ कामात्मानः स्वर्गपरा लोभमोहसमन्विताः ॥ ३६ ॥ वैदिकं च
 पुरस्कृत्य ब्राह्मणाः शूद्रयाजकाः ॥ दग्निद्रिणो भविष्यन्ति प्रतिग्रहरताः सदा ॥ ३७ ॥ दक्ष केचिद्भविष्यन्ति ब्राह्मणा ब्रह्मराक्षसाः ॥ ॥ लोमश उवाच ॥
 विप्रास्ते शपितास्तेन नंदिना कोपिना भृशम् ॥ ३८ ॥ अथाकर्ण्यैश्वरो वाक्यं नंदिनः प्रहसन्निव ॥ उवाच वाक्यं मधुरं बोधयुक्तं सदाशिवः
 ॥ ३९ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ कोपं नार्हसि वै कर्तुं ब्राह्मणान्प्रति वै सदा ॥ ब्राह्मणा गुरवो ह्येते वेदवादरताः सदा ॥ ४० ॥ वेदो मंत्रमयः साक्षात्तथा
 सूक्तमयो भृशम् ॥ सूक्ते प्रतिष्ठितो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ ४१ ॥ तस्मान्नात्मविदो निन्द्या आत्मैवाहं न चेतरेः ॥ कोऽयं कस्त्वं क्व चाहं
 वै कस्माच्छता हि वै द्विजाः ॥ ४२ ॥ प्रपंचरचनां हित्वा बुद्धो भव महामते ॥ तत्त्वज्ञानेन निर्वर्त्य स्वस्थः क्रोधादिवर्जितः ॥ ४३ ॥ एवं प्रबो
 धितस्तेन शंभुना परमेष्ठिना ॥ विवेकपरमो भूत्वा शैलादो हि महातपाः ॥ शिवेन सह संगम्य परमानंदसंप्लुतः ॥ ४४ ॥ दक्षोपि हि रूपाऽऽविष्ट
 ऋषिभिः परिवारितः ॥ ययौ स्थानं स्वकं तत्र प्रविवेश रूपाऽन्वितः ॥ ४५ ॥ श्रद्धां विहाय परमां शिवपूजकानां निंदापरः स हि बभूव नराधमश्च ॥
 सर्वैर्महर्षिभिरुपेत्य स तत्र शर्वं देवं निनिन्द न बभूव कदापि शान्तः ॥ ४६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे मा
 हेश्वरखण्डे केदारखण्डे पुराणप्रस्तावदक्षवृत्तान्तवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॐ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ एकदा तु तदा तेन यज्ञः प्रारंभितो

महान् ॥ तत्राहूतास्तदा सर्वे दीक्षितेन तपस्विना ॥ १ ॥ ऋषयो विविधास्तत्र वशिष्ठाद्याः समागताः ॥ अगस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च वामदेवस्तथा
भृगुः ॥ २ ॥ दधीचो भगवान्व्यासो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥ एते चान्ये च बहवः समाजमुर्महर्षयः ॥ ३ ॥ तथा सर्वे सुरगणा लोकपालास्तथाऽपरे
विद्याधराश्च गंधर्वाः किंनराप्सरसां गणाः ॥ ४ ॥ सप्तलोकात्समानीतो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ वैकुण्ठाच्च तथा विष्णुः समानीतो मखं प्रति ॥ ५ ॥
देवेन्द्रो हि समानीत इन्द्राण्या सह सुप्रभः ॥ तथा चंद्रो हि रोहिण्या वरुणः प्रियया सह ॥ ६ ॥ कुबेरः पुष्पकारूढो मृगाऽऽरूढोऽथ मारुतः ॥
वस्ताऽऽरूढः पावकश्च प्रेताऽऽरूढोऽथ निर्ऋतिः ॥ ७ ॥ एते सर्वे समायाता यज्ञवाटे द्विजन्मनः ॥ ते सर्वे सत्कृतास्तेन दक्षेण च दुरात्मना ॥ ८ ॥
भवनानि महार्हाणि सुप्रभाणि महांति च ॥ त्वष्ट्रा कृतानि दिव्यानि कौशल्येन महात्मना ॥ ९ ॥ तेषु सर्वेषु धिष्ण्येषु यथाजोषं समास्थिताः
॥ १० ॥ वर्त्तमाने महायज्ञे तीर्थे कनखले तथा ॥ ऋत्विजश्च कृतास्तेन भृगवाद्याश्च तपोधनाः ॥ ११ ॥ दीक्षायुक्तस्तदा दक्षः कृतकौतुक
मंगलः ॥ भार्यया सहितो विप्रैः कृतस्वस्त्ययनो भृशम् ॥ १२ ॥ रंजे महत्त्वेन तदा सुहृद्भिः परितः सदा ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र दधीचिर्वाक्य
मब्रवीत् ॥ १३ ॥ ॥ दधीचिरुवाच ॥ ॥ एते सुरेशा ऋषयो महत्तराः सलोकपालाश्च समागतास्तव ॥ तथाऽपि यज्ञस्तु न शोभते भृशं
पिनाकिना तेन महात्मना विना ॥ १४ ॥ येनैव सर्वाण्यपि मंगलानि जातानि शंसन्ति महाविपश्चितः ॥ सोऽसौ न दृष्टोऽत्र पुमान्पुराणो
वृषध्वजो नीलकण्ठः कपर्दी ॥ १५ ॥ अमंगलान्येव च मंगलानि भवन्ति येनाधिकृतानि दक्ष ॥ त्रियंबकेनाथ सुमंगलानि भवन्ति सद्यो
ह्यपमंगलानि ॥ १६ ॥ तस्मात्त्वयैव कर्तव्यमाह्वानं परमेष्ठिना ॥ त्वरितं चैव शक्रेण विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १७ ॥ सर्वैरेव हि
गंतव्यं यत्र देवो महेश्वरः ॥ १८ ॥ दाक्षायण्या समेतं तमानयध्वं त्वरान्विताः ॥ तेन सर्वं पवित्रं स्याच्छंभुना योगिना भृशम् ॥ १९ ॥
यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या समग्रं सुकृतं भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन समानेयो वृषध्वजः ॥ २० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रहसन्नाह दुष्टधीः ॥ मूलं
विष्णुर्हि देवानां यत्र धर्मः सनातनः ॥ २१ ॥ यस्मिन्वेदाश्च यज्ञाश्च कर्माणि विविधानि च ॥ प्रतिष्ठितानि सर्वाणि सोऽसौ विष्णुरिहागतः ॥ २२ ॥
सत्यलोकात्समायातो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ वेदैश्चोपनिषद्भिश्च आगमैर्विविधैः सह ॥ २३ ॥ तथा सुरगणैः साकमागतः सुरराट् स्वयम् ॥
तथा यूयं समायाता ऋषयो वीतकल्मषाः ॥ २४ ॥ येये यज्ञोचिताः शांतास्तेते सर्वे समागताः ॥ वेदवेदार्थतत्त्वज्ञाः सर्वे यूयं दृढव्रताः ॥ २५ ॥ अत्रैव
च किमस्माकं रुद्रेणापि प्रयोजनम् ॥ कन्या दत्ता मया विप्रा ब्रह्मणा नोदितेन हि ॥ २६ ॥ अकुलीनो ह्यसौ विप्रा नष्टो नष्टप्रियः सदा ॥

भूतप्रेतपिशाचानां पतिरेको दुरत्ययः ॥२७॥ आत्मसंभावितो मूढः स्तब्धो मौनी समत्सरः ॥ कर्मण्यस्मिन्नयोग्योऽसौ नानीतो हि मयाऽधुना ॥२८॥
 तस्मात्त्वया न वक्तव्यं पुनरेवं वचो द्विजाः सर्वैर्भवद्भिः कर्तव्यो यज्ञो मे सफलो महान् ॥२९॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य दधीचिर्वाक्यमब्रवीत् ॥३०॥
 ॥ दधीचिरुवाच ॥ ॥ सर्वेषामृषिवर्याणां सुराणां भावितात्मनाम् ॥ अनयोऽयं महाभ्रातो विना तेन महात्मना ॥३१॥ विनाशोऽपि महान्सद्यो ह्यत्र
 त्यानां भविष्यति ॥ एवमुक्त्वा दधीचोऽसावेक एव विनिर्गतः ॥३२॥ यज्ञवाटाञ्च दक्षस्य त्वरितः स्वाश्रमं ययौ ॥ मुनौ विनिर्गते दक्षः प्रहसन्निदमब्रवीत्
 ॥३३॥ गतः शिवप्रियो वीरो दधीचिर्नाम नामतः ॥ आविष्टचित्ता मंदाश्च मिथ्यावादरताः खलाः ॥३४॥ वेदबाह्या दुराचारास्त्याज्यास्ते ह्यत्र
 कर्मणि ॥ वेदवादरता यूयं सर्वे विष्णुपुरोगमाः ॥३५॥ यज्ञं मे सफलं विप्राः कुर्वतु ह्यचिरादिव ॥ तदा ते देवयजनं चक्रुः सर्वे सहर्षयः ॥३६॥
 एतस्मिन्नंतरे तत्र पर्वते गंधमादने ॥ धारागृहे विमानेन सखीभिः परिवारिता ॥३७॥ दाक्षायणी महादेवी चकार विविधास्तदा ॥ क्रीडा विमानम
 ध्यस्था कन्दुकाद्याः सहस्रशः ॥३८॥ क्रीडासक्ता तदा देवी ददर्शाथ महासती ॥ यज्ञं प्रयांतं सोमं च रोहिण्या सहितं प्रभुम् ॥३९॥ क्व गमि
 ष्यति चंद्रोऽयं विजये पृच्छ सत्वरम् ॥ तयोक्ता विजया देवी तं पप्रच्छ यथोचितम् ॥४०॥ कथितं तेन तत्सर्वं दक्षस्थैव मखादिकम् ॥ तच्छ्रुत्वा
 त्वरिता देवी विजया जातसंभ्रमा ॥ कथयामास तत्सर्वं यदुक्तं शशिना भृशम् ॥४१॥ विमृश्य कारणं देवी किमाह्वानं करोति न ॥ दक्षः पिता मे
 माता च विस्मृता मां कुतोऽधुना ॥४२॥ पृच्छामि शंकरं चाद्य कारणं कृतनिश्चया ॥ स्थापयित्वा सखीस्तत्र आगता शंकरं प्रति ॥४३॥ ददर्श
 तं सभामध्ये त्रिलोचनमवस्थितम् ॥ गणैः परिवृतं सर्वैश्चंडमुंडादिभिस्तदा ॥४४॥ बाणो भृंगिस्तथा नंदी शैलादो हि महातपाः ॥ महाकालो
 महाचंडो महामुंडो महाशिराः ॥४५॥ धूम्राक्षो धूम्रकेतुश्च धूम्रपादस्तथैव च ॥ एते चान्ये च बहवो गणा रुद्रानुवर्तिनः ॥४६॥ केचिद्भयानका रौद्राः
 कबंधाश्च तथा परे ॥ विलोचनाश्च केचिच्च वक्षोहीनास्तथा परा ॥४७॥ एवंभूताश्च शतशः सर्वे ते कृतिवाससः ॥ जटाकलापसंभूषाः सर्वे रुद्राक्षभूषणाः
 ॥४८॥ जितेंद्रिया वीतरागाः सर्वे विषयवैरिणः ॥ एभिः सर्वैः परिवृतः शंकरो लोकशंकरः ॥ दृष्टस्तया उपाविष्ट आसने परमाद्भुते ॥४९॥ आक्षिप्तचित्ता
 सहसा जगाम शिवसंनिधिम् ॥ शिवेन स्थापिता स्वांके प्रीतियुक्तेन बल्लभा ॥५०॥ प्रेम्णोदिता वचोभिः सा बहुमानपुरःसरम् ॥ किमागमनकार्यमे
 वद शीघ्रं सुमध्यमे ॥५१॥ एवमुक्ता तदा तेन उवाचासितलोचना ॥५२॥ ॥ सत्युवाच ॥ ॥ पितुर्मम महायज्ञे कस्मात्तत्र न रोचते ॥ गमनं देवदे

वेश तत्सर्वं कथय प्रभो ॥ ५३ ॥ सुहृदामेष वै धर्मः सुहृद्भिः सह संगतिम् ॥ कुर्वति यन्महादेव सुहृदां प्रीतिवर्धिनीम् ॥ ५४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
 अनाहूतोऽपि गच्छ भोः ॥ यज्ञवाटं पितुर्मेऽद्य वचनान्मे सदाशिव ॥ ५५ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा बभाषे सूनृतं वचः ॥ त्वया भद्रे न गंतव्यं दक्षस्य
 यजनं प्रति ॥ ५६ ॥ तस्य ये मानिनः सर्वे ससुरासुरकिंनराः ॥ ते सर्वे यजनं प्राप्ताः पितुस्तव न संशयः ॥ ५७ ॥ अनाहूताश्च ये सुभ्रु गच्छन्ति परम
 न्दिरम् ॥ अपमानं प्राप्नुवन्ति मरणादधिकं ततः ॥ ५८ ॥ परेषां मंदिरं प्राप्त इन्द्रोऽपि लघुतां ब्रजेत् ॥ तस्मात्त्वया न गंतव्यं दक्षस्य यजनं शुभे ॥ ५९ ॥
 एवमुक्ता सती तेन महेशेन महात्मना ॥ उवाच रोषसंयुक्तं वाक्यं वाक्यविदां वरा ॥ ६० ॥ यज्ञो हि सत्यं लोके त्वं स त्वं देववरेऽवर ॥ अनाहूतोऽसि
 तेनाद्य पित्रा मे दुष्टचारिणा ॥ तत्सर्वं ज्ञातुमिच्छामि तस्य भावं दुरात्मनः ॥ ६१ ॥ तस्माच्चाद्यैव गच्छामि यज्ञवाटं पितुर्मम ॥ अनुज्ञां देहि मे नाथ
 देवदेव जगत्पते ॥ ६२ ॥ इत्युक्तो भगवान्ब्रह्मस्तया देव्या शिवः स्वयम् ॥ विज्ञाताखिलदृग्द्रष्टा भगवान्भूतभावनः ॥ ६३ ॥ स तामुवाच देवेशो
 महेशः सर्वसिद्धिदः ॥ गच्छ देवि त्वरायुक्ता वचनान्मम सुव्रते ॥ ६४ ॥ एतं नंदिनमारुह्य नानाविधगणान्विता ॥ गणाः षष्टिसहस्राणि जग्मू
 रौद्राः शिवाज्ञया ॥ ६५ ॥ तैर्गणैः संवृता देवी जगाम पितृमंदिरम् ॥ निरीक्ष्य तद्वलं सर्वं महादेवोतिविस्मितः ॥ ६६ ॥ भूषणानि महार्हाणि तेभ्यो
 देव्यै परंतपः ॥ प्रेषयामास चाव्यग्रो महादेवोऽनु पृष्ठतः ॥ ६७ ॥ देव्या गतं वै स्वपितुर्गृहं तदा विमृश्य सर्वं भगवान्महेशः ॥ दाक्षायणी पित्रवमा
 निता सती न यास्यतीति स्वपुरं पुनर्जगौ ॥ ६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे दक्षयज्ञं
 प्रति सतीदेव्यागमनवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ दाक्षायणी गता तत्र यत्र यज्ञो महानभूत् ॥ तत्पितुः सदनं गत्वा ना
 नाश्चर्यसमन्वितम् ॥ १ ॥ द्वारि स्थिता तदा देवा अवतीर्य निजासनात् ॥ नंदिनो हि महाभागा देवलोकं निरीक्ष्य च ॥ २ ॥ मातरं पितरं दृष्ट्वा सुहृत्संबन्धि
 बांधवान् ॥ अभिवाद्यैव पितरं मातरं च मुदान्विता ॥ ३ ॥ बभाषे वचनं देवी प्रस्तावसदृशं तदा ॥ अनाहूतस्त्वया कस्माच्छंभुः परमशोभनः ॥ ४ ॥
 येन पूतमिदं सर्वं समग्रं सचराचरम् ॥ यज्ञो यज्ञविदां श्रेष्ठो यज्ञांगो यज्ञदक्षिणः ॥ ५ ॥ द्रव्यं मंत्रादिकं सर्वं हव्यं कव्यं च यन्मयम् ॥ विना तेन कृतं
 सर्वमपवित्रं भविष्यति ॥ ६ ॥ शंभुना हि विना तात कथं यज्ञः प्रवर्तते ॥ एते कथं समायाता ब्रह्मणा सहिताः पितः ॥ ७ ॥ हेभृगो त्वं न जानासि
 हे कश्यप महामते ॥ अत्रे वशिष्ठ एकस्त्वं शक्र किं कृतमद्य ते ॥ ८ ॥ हे विष्णो त्वं महादेवं जानासि परमेश्वरम् ॥ ब्रह्मन्किं त्वं न जानासि महादेवस्य
 विक्रमम् ॥ ९ ॥ पुरा पंचमुखो भूत्वा गर्वितोसि सदाशिवम् ॥ कृतश्चतुर्मुखस्तेन विस्मृतोऽसि तदद्भुतम् ॥ १० ॥ भिक्षाटनं कृतं येन पुरा दारुवने

विभुः॥शतोयं भिक्षुको रुद्रो भवद्भिः सखिभिस्तदा ॥११॥ शत्रेनापि च रुद्रेण भवद्भिर्विस्मृतं कथम् ॥ यस्यावयवमात्रेण पूरितं सचराचरम् ॥१२॥
 लिंगभूतं जगत्सर्वं जातं तत्क्षणमेव हि॥लयनाल्लिंगमित्याहुः सर्वे देवाः सवासवाः॥१३॥सर्वे देवाश्च संभूता यतो देवस्य शूलिनः ॥ सोऽसौ वेदांतगो
 देवस्त्वया ज्ञातुं न पार्यते ॥१४॥ तस्या वचनमाकर्ण्य दक्षः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः॥किं त्वया बहुनोक्तेन कार्यं नास्तीह सांप्रतम् ॥ १५ ॥ गच्छ वा तिष्ठ
 वा भद्रे कस्मात्त्वं हि समागता ॥ अमंगलो हि भर्ता ते अशिवोसौ सुमध्यमे ॥ १६ ॥ अकुलीनो देवबाह्यो भूतप्रेतपिशाचराट् ॥ तस्मान्नाका
 रितो भद्रे यज्ञार्थं चारुभाषिणि ॥ १७ ॥ मया दत्तासि सुश्रोणि पापिना मंदबुद्धिना ॥ रुद्रायाविदितायाय उद्धताय दुरात्मने ॥ १८ ॥
 तस्मात्कार्यं परित्यज्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ॥ दक्षेणोक्ता तदा पुत्री सा सती लोकपूजिता ॥ १९ ॥ निंदायुक्तं स्वपितरं विलोक्य
 रुपिता भृशम् ॥ चिंतयंती तदा देवी कथं यास्यामि मंदिरे ॥ २० ॥ शंकरं द्रष्टुकामाहं किं वक्ष्ये तेन पृच्छिता ॥ यो निंदति महादेवं निंद्य
 मानं शृणोति यः ॥ तावुभौ नरकं यातो यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ २१ ॥ तस्मात्त्यक्ष्याम्यहं देहं प्रवक्ष्यामि हुताशनम् ॥ २२ ॥ एवं मी
 मांसमाना सा शिवरुद्रेतिभाषिणी ॥ अपमानाभिभूता सा प्रविवेश हुताशनम् ॥ २३ ॥ हाहाकारेण महता व्याप्तमासीद्विगंतरम् ॥
 सर्वे ते मंचमारूढाः शस्त्रैर्व्याप्ता निरंतराः ॥ २४ ॥ शस्त्रैः स्वैर्जघुरात्मानं स्वानि देहानि चिच्छिदुः ॥ केचित्करतले गृह्य शिरांसि
 स्वानि चोत्सुकाः ॥ २५ ॥ नीराजयंतस्त्वरिता भस्मीभूताश्च जज्ञिरे ॥ एवमूचुस्तदा सर्वे जगज्जुरतिभीषणम् ॥ २६ ॥ शस्त्रप्रहारैः
 स्वांगानि चिच्छिदुश्चातिभीषणाः ॥ ते तथा विलयं प्राप्ता दाक्षायण्या समं तदा ॥ २७ ॥ गणास्तत्रायुते द्वे च तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ते सर्व
 ऋषयो देवा इंद्राद्याः समरुद्रणाः ॥ २८ ॥ विश्वेऽश्विनौ लोकपालास्तूष्णींभूतास्तदाभवन् ॥ विष्णुं वरेण्यं केचिच्च प्रार्थयंतः समंततः ॥ २९ ॥
 एवंभूतस्तदा यज्ञो जातस्तस्य दुरात्मनः ॥ दक्षस्य ब्रह्मबंधोश्च ऋषयो भयमागताः ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरे विप्रा नारदेन महात्मना ॥
 कथितं सर्वमेवैतदक्षस्य च विचेष्टितम् ॥ ३१ ॥ तदाकर्ण्येश्वरो वाक्यं नारदस्य मुखोद्गतम् ॥ चुकोप परमं क्रुद्ध आसनादुत्पतन्निव ॥ ३२ ॥
 उद्धृत्य च जटां रुद्रो लोकसंहारकारकः ॥ आस्फोटयामास रुषा पर्वतस्य शिरोपरि ॥ ३३ ॥ ताडनाच्च समुद्धूतो वीरभद्रो महायशाः ॥ तथा काली
 समुत्पन्ना भूतकोटिभिरावृता ॥ ३४ ॥ कोपान्निःश्वसितेनैव रुद्रस्य च महात्मनः ॥ जातं ज्वराणां च शतं सन्निपातास्त्रयोदश ॥ ३५ ॥ विज्ञप्तो
 वीरभद्रेण रुद्रो रौद्रपराक्रमः ॥ किं कार्यं भवतः कार्यं शीघ्रमेव वद प्रभो ॥ ३६ ॥ इत्युक्तो भगवान्नुद्रः प्रेषयामास सत्वरम् ॥ गच्छ वीर महा

बाहो दक्षयज्ञं विनाशय ॥ ३७ ॥ शासनं शिरसा धृत्वा देवदेवस्य शूलिनः ॥ कालिकाऽऽलिहितो वीरः सर्वभूतैः समावृतः ॥ वीरभद्रो महातेजा
 ययौ दक्षमखं प्रति ॥ ३८ ॥ तदानीमेव सहसा दुर्निमित्तानि चाभवन् ॥ रूक्षो ववौ तदा वायुः शर्कराभिः समावृतः ॥ ३९ ॥ असृग्वर्षति
 देवंश्च तिमिरेणाऽऽवृता दिशः ॥ उल्कापाताश्च बहवः पेतुरुर्व्या सहस्रशः ॥ ४० ॥ एवंविधान्यरिष्टानि ददृशुर्विबुधादयः ॥ दक्षोऽपि भयमापन्नो
 विष्णुं शरणमाययौ ॥ ४१ ॥ रक्षरक्ष महाविष्णो त्वं हि नः परमो गुरुः ॥ यज्ञोऽसि त्वं सुरश्रेष्ठ भयान्मां परिमोचय ॥ ४२ ॥ दक्षेण प्रार्थ्य
 मानो हि जगाद् मधुमूदनः ॥ मया रक्षा विधातव्या भवतो नात्र संशयः ॥ ४३ ॥ अवज्ञा हि कृता दक्ष त्वया धर्ममजानताः ॥ ईश्वरावज्ञया
 सर्वं विफलं च भविष्यति ॥ ४४ ॥ अपूज्या यत्र पूज्यन्ते पूजनीयो न पूज्यते ॥ त्रीणि तत्र प्रवर्तते दुर्भिक्षं मरणं भयम् ॥ ४५ ॥ तस्मात्सर्वप्रय
 त्नेन माननीयो वृषध्वजः ॥ अमानितान्महेशात्त्वां महद्भयमुपस्थितम् ॥ ४६ ॥ अधुनैव वयं सर्वे प्रभवो न भवामहे ॥ भवतो दुर्ब्रयेनैव
 नात्र कार्या विचारणा ॥ ४७ ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा दक्षश्चितापरोऽभवत् ॥ विवर्णवदनो भूत्वा तूष्णीमासीद्भुवि स्थितः ॥ ४८ ॥ वीरभद्रो महा
 बाहू रुद्रेणैव प्रचोदितः ॥ काली कात्यायनीशाना चामुंडा मुंडमर्दिनी ॥ ४९ ॥ भद्रकाली तथा भद्रा त्वग्निा वैष्णवी तथा ॥ नवदुर्गादिसंहितो
 भूतानां च गणो महान् ॥ ५० ॥ शाकिनी डाकिनी चैव भूतप्रमथगुह्यकाः ॥ तथैव योगिनीचक्रं चतुःपट्या समन्वितम् ॥ ५१ ॥ निर्जामुः
 सहसा तत्र यज्ञवाटं महाप्रभम् ॥ वीरभद्रसमेता ये गणाः शतसहस्रशः ॥ ५२ ॥ पार्षदाः शंकरस्यैते सर्वे रुद्रस्वरूपिणः ॥ पंचवक्त्रा नीलकंठाः
 सर्वे ते शस्त्रपाणयः ॥ ५३ ॥ छत्रचामरसंवीताः सर्वे हरपराक्रमाः ॥ दशबाहवस्त्रिनेत्रा जटिला रुद्रभूषणाः ॥ ५४ ॥ अर्धचंद्रधराः सर्वे सर्वे
 चैव महौजसः ॥ सर्वे ते वृषभाहूढाः सर्वे ते वेषभूषणाः ॥ ५५ ॥ सहस्रबाहुर्भुजगाधिपैर्वृतस्त्रिलोचनो भीमबलो भयावहः ॥ एभिः समेतश्चैव तदा
 महात्मा स वीरभद्रोऽभिजगाम यज्ञम् ॥ ५६ ॥ युग्यानां च सहस्रेण द्विप्रमाणेन स्यंदनम् ॥ सिंहानां प्रयुतेनैव बाह्यमानं च तस्य तत् ॥ ५७ ॥ तथैव
 दंशिताः सिंहा बहवः पार्श्वरक्षकाः ॥ शार्दूला मकरा मत्स्या गजाश्चैव सहस्रशः ॥ छत्राणि विविधान्येव चामराणि तथैव च ॥ ५८ ॥ मूर्धनि
 त्रियमाणानि सर्वतोऽप्राणि सर्वशः ॥ ततो भेरीमहानादाः शंखाश्च विविधस्वनाः ॥ पटहा गोमुखाश्चैव शृंगाणि विविधानि च ॥ ५९ ॥
 ततोऽवाद्यन्त तान्येव घनानि सुषिराणि च ॥ कलगानपराः सर्वे सर्वे मृदंगवादिनः ॥ ६० ॥ अनेकलास्यसंगुक्ता वीरभद्राग्रतोभवन् ॥ रणवादित्र

निर्वाणैर्जगज्जुर्मितौजसः ॥ ६१ ॥ तेन नादेन महता नादितं भुवनत्रयम् ॥ एवं सर्वे समायाता गणा रुद्रप्रणोदिताः ॥ ६२ ॥ यज्ञवाटं च दक्षस्य
 विनाशार्थं प्रहारिणः ॥ रजसा चाऽऽवृतं व्योम तमसा च वृता दिशः ॥ ६३ ॥ सप्तद्वीपवती पृथ्वी चचाल साद्रिकानना ॥ ते दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं लोक
 क्षयकरं तदा ॥ ६४ ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वे देवदैत्यनिशाचराः ॥ ते वै ददृशुरायांतीं रुद्रसेनां भयावहाम् ॥ ६५ ॥ पृथ्वीं केचित्समायाता गगने केचि
 दागताः ॥ दिशश्च प्रदिशश्चैव समावृत्य तथापरे ॥ ६६ ॥ अनन्ता ह्यक्षयाः सर्वे शूरा रुद्रसमा युधि ॥ एवंभूतं च तत्सैन्यं रुद्रैश्च परिवारितम् ॥ दृष्ट्वा
 चुर्विस्मिताः सर्वे यामोऽद्य शस्त्रपाणयः ॥ ६७ ॥ इंद्रो हि गजमारूढो मृगारूढः सदागतिः ॥ यमो महिषमारूढो यमदंडसमन्वितः ॥ ६८ ॥ कुबेरः
 पुष्पकारूढः पाशी मकरमेव च ॥ अग्निर्वस्तसमारूढो निर्ऋतिः प्रेतमेव च ॥ ६९ ॥ तथान्ये सुरसंघाश्च यक्षचारणगुह्यकाः ॥ आरुह्य वाहनान्येव
 स्वानिस्वानि प्रतापिनः ॥ ७० ॥ स्त्रेषामुद्योगमालोक्य दक्षश्चाश्रुमुखस्ततः ॥ दंडवत्पतितो भूमौ सर्वानेवाभ्यभाषत ॥ ७१ ॥ युष्मद्वलेनैव मया यज्ञः
 प्रारंभितो महान् ॥ सत्कर्मसिद्धये यूयं प्रमाणं सुमहाप्रभाः ॥ ७२ ॥ विष्णो त्वं कर्मणः साक्षाद्यज्ञानां परिपालकः ॥ धर्मस्य वैदग्भस्य ब्रह्मण्य
 स्त्वं च माधव ॥ ७३ ॥ तस्माद्रक्षा विधातव्या यज्ञस्याऽस्य महाप्रभो ॥ दक्षस्य वचनं श्रुत्वा उवाच मधुसूदनः ॥ ७४ ॥ मया रक्षा विधातव्या
 धर्मस्य परिपालने ॥ तत्सत्यं तु त्वयोक्तं हि किं तु तस्य व्यतिक्रमः ॥ ७५ ॥ यातस्त्वद्यैव यज्ञस्य यत्त्वयोक्तं सदाशिवम् ॥ नैमिषेऽनिमिषक्षेत्रे
 तदा किं न स्मृतं त्वया ॥ ७६ ॥ योऽयं रुद्रो महातेजा यज्ञरूपः सदाशिवः ॥ यज्ञबाह्यः कृतो मूढ तच्च दुर्मन्त्रितं तव ॥ ७७ ॥ रुद्रकोपाच्च को
 ह्यत्र समर्थो रक्षणे तव ॥ न पश्यामि च तं विप्र त्वां वै रक्षति दुर्मन्त्रितम् ॥ ७८ ॥ किं कर्म किमकर्म्मैति तन्न पश्यसि दुर्मन्त्रिते ॥ समर्थं केवलं कर्म
 न भविष्यति सर्वदा ॥ ७९ ॥ सेश्वरं कर्म विद्ध्येतत्समर्थत्वेन जायते ॥ न ह्यन्यः कर्मणो दाता ईश्वरेण विना भवेत् ॥ ८० ॥ ईश्वरस्य च ये
 भक्ताः शांतास्तद्रुतमानसाः ॥ कर्मणो हि फलं तेषां प्रयच्छति सदाशिवः ॥ ८१ ॥ केवलं कर्म चाश्रित्य निरीश्वरपरा जनाः ॥ निरयं ते च गच्छन्ति
 कोटियज्ञशतैरपि ॥ ८२ ॥ पुनः कर्ममयैः पाशैर्वद्धा जन्मनिजन्मनि ॥ निरयेषु प्रपच्यन्ते केवलं कर्मरूपिणः ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
 एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे वीरभद्रप्रादुर्भाववर्णननाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ विष्णुमोक्तं
 वचः श्रुत्वा दक्षो वचनमब्रवीत् ॥ वेदानामप्रमाणं च कृतं ते मधुसूदन ॥ १ ॥ वैदिकं कर्म चोत्सृज्य कथं सेश्वरतां व्रजेत् ॥ तदुच्यतां महाविष्णो
 येन धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ २ ॥ दक्षेणोक्तो महाविष्णुरुवाच परिसांत्वयन् ॥ त्रैगुण्यविषया वेदाः संभवन्ति न चान्यथा ॥ ३ ॥ वेदोदितानि कर्माणि ईश्वरेण

विना कथम् ॥ सफलानि भविष्यन्ति विफलान्येव तानि च ॥४॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ईश्वरं शरणं ब्रज ॥ एवं ब्रुवति गोविन्द आगतः सैन्यसागरः ॥
वीरभद्रेण सदृशो ददृशुस्तं तदा सुराः ॥ ५ ॥ इन्द्रोपि प्रहसन्विष्णुमात्मवादतं तदा ॥ वज्रपाणिः सुरैः सार्द्धं योद्धुकामोऽभवत्तदा ॥ ६ ॥ भृगुणा
चारितः शीघ्रमुच्चाटनपरेण हि ॥ तदा गणाः सुरैः सार्धं युयुधुस्ते गणान्विताः ॥ ७ ॥ शरतोमग्नागर्चैर्जघ्नुस्ते च परस्परम् ॥ नेदुःशंखाश्च बहुश
स्तस्मिन्नणमहोत्सवे ॥ ८ ॥ तथा दुन्दुभयो नेदुः पटहा डिंडिमादयः ॥ तेन शब्देन महता श्लाघ्यमानास्तदा सुराः ॥ लोकपालैश्च सहिता जघ्नुस्ता
ज्छिवकिंकरान् ॥ ९ ॥ खड्गैश्चापि हताः केचिद्गदाभिश्च विपोथिताः ॥ देवैः पराजिताः सर्वे गणाः शतसहस्रशः ॥ १० ॥ इन्द्राद्यैर्लोकपालैश्च गणा
स्ते च पराङ्मुखाः ॥ कृताश्च तत्क्षणादेव भृगोर्मन्त्रबलेन हि ॥ ११ ॥ उच्चाटनं कृतं तेषां भृगुणा यज्विना तदा ॥ यजनार्थं च देवानां तुष्ट्यर्थं दीक्षित
स्य च ॥ १२ ॥ तेनैव देवा जयिनो जातास्तत्क्षणमेव हि ॥ स्वानां पराजयं दृष्ट्वा वीरभद्रो रुपान्वितः ॥ १३ ॥ भूतान्प्रेतान्पिशाचांश्च कृत्वा तानेव
पृष्ठतः ॥ वृषभस्थान्पुरस्कृत्य स्वयं चैव महाबलः ॥ तीक्ष्णं त्रिशूलमादाय पातयामास ताव्रणे ॥ १४ ॥ देवान्यक्षान्पिशाचांश्च गुह्यकात्राक्षसां
स्तथा ॥ शूलघातैश्च ते सर्वे गणा देवान्प्रजघ्निरे ॥ १५ ॥ केचिद्विधाकृताः खड्गैर्मुद्गरैश्चापि पोथिताः ॥ परश्वधैः खड्गैश्च कृताः केचिद्रणाजिरे ॥
॥ १६ ॥ शूलैर्भिन्नाश्च शतशः केचिच्च शकलीकृताः ॥ एवं पराजिताः सर्वे पलायनपरायणाः ॥ १७ ॥ परस्परं परिष्वज्य गतास्तेपि त्रिविष्टपम् ॥
केवलं लोकपालाश्च इन्द्राद्यास्तस्थुरुत्सुकाः ॥ बृहस्पतिं पृच्छमानाः कुतोस्माकं जयो भवेत् ॥ १८ ॥ बृहस्पतिरुवाचेदं सुरेन्द्रं त्वरितस्तदा ॥ ॥ बृहस्पति
रुवाच ॥ ॥ यदुक्तं विष्णुना पूर्वं तत्सत्यं जातमद्य वै ॥ १९ ॥ अस्ति चेदीश्वरः कश्चित्फलहृष्यस्य कर्मणः ॥ कर्तारं भजते सोपि न ह्यकर्तुः
प्रभुर्हिसः ॥ २० ॥ न मन्त्रौषधयः सर्वे नाभिचारा न लौकिकाः ॥ न कर्माणि न वेदाश्च न मीमांसाद्वयं तथा ॥ २१ ॥ ज्ञातुमीशाः संभवन्ति
भक्त्याज्ञेयस्त्वनन्यया ॥ शान्त्या च परया तुष्ट्या ज्ञातव्यो हि सदाशिवः ॥ २२ ॥ तेन सर्वं संभवति सुखदुःखात्मकं जगत् ॥ परंतु संवदिष्यामि
कार्याकार्यविवक्षया ॥ २३ ॥ त्वमिन्द्र बालिशो भूत्वा लोकपालैः सहाद्य वै ॥ आगतो बालिशो भूत्वा इदानीं किं करिष्यसि ॥ २४ ॥ एते
रुद्रसहायाश्च गणाः परमशोभनाः ॥ कुपिताश्च महाभागा न तु शेषं प्रकुर्वते ॥ २५ ॥ एवं बृहस्पतेर्वाक्यं श्रुत्वा तेऽपि दिवौकसः ॥ चिंतामापेदिरे
सर्वे लोकपाला महेश्वराः ॥ २६ ॥ ततोऽब्रवीद्वीरभद्रो गणैः परिवृतो भृशम् ॥ सर्वे यूयं बालिशत्वादवदानार्थमागताः ॥ २७ ॥ अवदानानि
दास्यामि तृप्त्यर्थं भवतां त्वरन् ॥ एवमुक्त्वा शितैर्बाणैर्जघानाथ रुपान्वितः ॥ २८ ॥ तैर्बाणैर्निहताः सर्वे जग्मुस्ते च दिशो दश ॥ २९ ॥

गतेषु लोकपालेषु विदुतेषु सुरेषु च ॥ यज्ञवाटे समायातो वीरभद्रो गणान्वेतः ॥ ३० ॥ तदा त ऋषयः सर्वे सर्वमेवेश्वरेश्वरम् ॥ विज्ञमुकामाः सहसा
 उचुरेवं जनार्दनम् ॥ ३१ ॥ रक्ष यज्ञं हि दक्षस्य यज्ञोसि त्वं न संशयः ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनमृषीणां वै जनार्दनः ॥ ३२ ॥ योद्धुकामः स्थितो युद्धे विष्णुर
 ध्यात्मदीपकः ॥ वीरभद्रो महाबाहुः केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ अत्र त्वयागतं कस्माद्विष्णो वेत्ता महाबलम् ॥ दक्षस्य पक्षमाश्रित्य कथं जेष्यसि
 तद्वद ॥ ३४ ॥ दाक्षायण्या कृतं यच्च न दृष्टं किं त्वयानघ ॥ त्वं चापि यज्ञे दक्षस्य अवदानार्थमागतः ॥ अवदानं प्रयच्छामि तव चापि महाभुज
 ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वा प्रणम्यादौ विष्णुं सदृशरूपिणम् ॥ वीरभद्रोऽग्रतो भूत्वा विष्णुं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३६ ॥ यथा शंभुस्तथा त्वं हि मम
 नास्त्यत्र संशयः ॥ तथापि त्वं महाबाहो योद्धुकामोऽग्रतः स्थितः ॥ नेष्याम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेस्त्वमात्मना ॥ ३७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
 वीरभद्रस्य धीमतः ॥ उवाच प्रहसन्देवो विष्णुः सर्वेश्वरेश्वरः ॥ ३८ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ रुद्रतेजःप्रभृतोसि पवित्रोऽसि महामते ॥ अनेन प्रार्थितः
 पूर्वं यज्ञार्थं च पुनःपुनः ॥ ३९ ॥ अहं भक्तपराधीनस्तथा सोऽपि महेश्वरः ॥ तेनैव कारणेनात्र दक्षस्य यजनं प्रति ॥ ४० ॥ आगतोऽहं वीरभद्र
 रुद्रकोपसमुद्रव ॥ अहं निवारयामि त्वां त्वं वा मां विनिवारय ॥ ४१ ॥ इत्युक्तवति गोविंदे प्रहस्य स महाभुजः ॥ प्रश्रयावनतो भूत्वा इदमाह
 जनार्दनम् ॥ ४२ ॥ यथा शिवस्तथा त्वं हि यथा त्वं च तथा शिवः ॥ सेवकाश्च वयं सर्वे तव वा शंकरस्य च ॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य
 सोऽच्युतः संप्रहस्य च ॥ इदं विष्णुर्महावाक्यं जगाद परमेश्वरः ॥ ४४ ॥ योधयस्व महाबाहो मया सार्धमशंकितः ॥ तवास्त्रैः पूर्वमाणोऽहं गच्छामि
 भवनं स्वकम् ॥ ४५ ॥ तथेत्युक्त्वा तु वीरोऽसौ वीरभद्रो महाबलः ॥ गृहीत्वा परमास्त्राणि सिंहनादैर्जगर्ज ह ॥ ४६ ॥ विष्णुश्चापि महाघोषं
 शंखनादं चकार सः ॥ तच्छ्रुत्वा ये गता देवा रणं हित्वाऽऽययुः पुनः ॥ ४७ ॥ व्यूहं चक्रुस्तदा सर्वे लोकपालाः सवासवाः ॥ तदेन्द्रेण हतो नंदी
 वज्रेण शतपर्वणा ॥ ४८ ॥ नन्दिना च हतः शक्रस्त्रिशूलेन स्तनांतरे ॥ वायुना च हतो भृंगी भृंगिणा वायुराहतः ॥ ४९ ॥ शूलेन सितधारेण संनद्धो
 दण्डधारिणा ॥ यमेन सह संग्रामं महाकालो बलान्वितः ॥ ५० ॥ कुबेरेण च संगम्य कूष्माण्डानां पतिः स्वयम् ॥ वरुणेन समं युद्धं मुंडश्चैव महा
 बलः ॥ ५१ ॥ युयुधे परयाशक्त्या त्रैलोक्यं विस्मयन्निव ॥ नैर्ऋतेन समागम्य चंडश्च बलवत्तरः ॥ ५२ ॥ युयुधे परमास्त्रेण नैर्ऋत्यं च विडंबयन् ॥
 योगिनीचक्रसंयुक्तो भैरवो नायको महान् ॥ ५३ ॥ विदार्य देवानखिलान्पपौ शोणितमद्भुतम् ॥ क्षेत्रपालास्तथा चान्ये भूतप्रमथगुह्यकाः ॥ ५४ ॥
 शाकिनी डाकिनी रौद्रा नवदुर्गास्तथैव च ॥ योगिन्यो यातुधान्यश्च तथा कूष्माण्डकादयः ॥ नेदुः पपुः शोणितं च बुभुजुः पिशितं बहु ॥ ५५ ॥

भक्ष्यमाणं तदा सैन्यं विलोक्य सुरराट्स्वयम् ॥ विहाय नंदिनं पश्चाद्भीरुभद्रं समाक्षिपत् ॥ ५६ ॥ वीरभद्रो विहायैव विष्णुं देवेन्द्रमास्थितः ॥
तयोर्युद्धमभूद्धोरं बुधांगारकयोरिव ॥ ५७ ॥ वीरभद्रं यदा शक्रो हंतुकामस्त्वरान्वितः ॥ तावच्छक्रं गजस्थं हि पूरयामास मार्गणैः ॥ ५८ ॥
वीरभद्रो रूपाविष्टो दुर्निवार्यो महाबलः ॥ तदेद्रेणाहतः शीघ्रं वज्रेण शतपर्वणा ॥ ५९ ॥ सगजं च सवज्रं च वासवं ग्रस्तमुद्युतः ॥ हाहाकारो महा
नासीद्धूतानां तत्र पश्यताम् ॥ ६० ॥ वीरभद्रं तथाभूतं हंतुकामं पुरंदरम् ॥ त्वरमाणस्तदा विष्णुर्वीरभद्राग्रतः स्थितः ॥ ६१ ॥ शक्रं च पृष्ठतः कृत्वा
योधयामास वै तदा ॥ वीरभद्रस्य विष्णोश्च युद्धं परमभूतदा ॥ ६२ ॥ शस्त्रास्त्रैर्विविधाकारैर्योधयामासतुस्तदा ॥ पुनर्नंदिनमालोक्य शक्रो युद्ध
विशारदः ॥ ६३ ॥ द्रंयुद्धं सुतमुलं देवानां प्रमथैः सह ॥ प्रमथा मथिता देवैः सर्वे ते प्राद्ववज्रणात् ॥ ६४ ॥ गणान्पराङ्मुखान्दृष्ट्वा सर्वे ते व्याधयो
भृशम् ॥ रुद्रकोपात्समुद्रूता देवाश्चापि प्रदुद्रुवुः ॥ ६५ ॥ ज्वरैस्तु पीडितान्देवान्दृष्ट्वा विष्णुर्हसन्निव ॥ जीवग्राहेण जग्राह देवांस्तांश्च पृथक्पृथक् ॥
॥ ६६ ॥ देवाश्विनौ तदाहूय व्याधीन्हंतुं तदा भृतिम् ॥ ददौ ताभ्यां प्रयत्नेन गणयित्वा सुबुद्धिमान् ॥ ६७ ॥ ज्वगंश्च सन्निपातांश्च अन्ये
भूतद्रुहस्तदा ॥ तान्सर्वात्रिगृहीत्वाथ अश्विनौ तौ मुदान्वितौ ॥ विज्वरानथ देवांश्च कृत्वा मुमुदतुश्चिरम् ॥ ६८ ॥ तैर्जितं योगिनीचक्रं भै
रवं व्याकुलीकृतम् ॥ तीक्ष्णाग्रैः पातयामासुः शरैर्भूतगणानपि ॥ ६९ ॥ सुरैर्विद्रावितं सैन्यं विलोक्य पतितं भुवि ॥ वीरभद्रो रूपाविष्टो
विष्णुं वचनमब्रवीत् ॥ ७० ॥ त्वं शूरोसि महाबाहो देवानां पालको ह्यसि ॥ युध्यस्व मां प्रयत्नेन यदि ते मतिरीदृशी ॥ ७१ ॥ इत्युक्त्वा तं
समामाद्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ ववर्ष निशितैर्वाणैर्वीरभद्रो महाबलः ॥ ७२ ॥ तदा चक्रेण भगवान्वीरभद्रं जघान सः ॥ आयातं चक्रमालोक्य
ग्रसितं तत्क्षणाच्च तत् ॥ ७३ ॥ ग्रसितं चक्रमालोक्य विष्णुः परंपुरंजयः ॥ मुखं तस्य परामृज्य विष्णुनोद्विलितं पुनः ॥ ७४ ॥ स्वचक्रमादाय
महानुभावो दिवं गतोऽथो भुवनैकभर्ता ॥ ज्ञात्वा च तन्मर्वमिदं च विष्णुः कृती कृतं दुष्प्रसहं परेषाम् ॥ ७५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिमाहस्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरगवण्डे केदारखंडे वीरभद्रादीनां विष्ण्वादिभिः सह युद्धवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७५ ॥
लोमश उवाच ॥ ॥ विष्णौ गते तदा सर्वे देवाश्च ऋषिभिः सह ॥ विनार्जिता गणैः सर्वे ये च यज्ञोपजीविनः ॥ १ ॥ भृगुं च पातयामास
श्मश्रूणां लुंचनं कृतम् ॥ द्विजांश्चोत्पाटयामास पूजो विकृतविक्रियान् ॥ २ ॥ विडंबिता स्वधा तत्र ऋषयश्च विडंबिताः ॥ ववृषुस्ते पुगीपेण
वितानाग्रौ रूपान्विताः ॥ ३ ॥ अनिर्वाच्यं तदा चक्रगणाः क्रोधसमन्विताः ॥ अंतर्वैद्यं तर्गतो दक्षो वै महतो भयात् ॥ ४ ॥ तं निलीनं समाज्ञाय

स्कां.म.पु.
॥ ६ ॥

आनिनायरुपान्वितः ॥ कपोलेषु गृहीत्वा तं खड्गेनोपहतं शिरः ॥ ५ ॥ अभेद्यं तच्छिरो मत्वा वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ स्कंधं पद्मां समाक्रम्य कधरेऽ
पीडयत्तदा ॥ ६ ॥ कंधरात्पात्यमानाच्च शिरश्छिन्नं दुरात्मनः ॥ दक्षस्य च तदा तेन वीरभद्रेण धीमता ॥ तच्छिरः सुदुतं कुंडे ज्वलि ।
तदा ॥ ७ ॥ ये चान्य ऋषयो देवाः पितरो यक्षराक्षसाः ॥ गणैरुपद्रुताः सर्वे पलायनपरा ययुः ॥ ८ ॥ चंद्रादित्यगणाः सर्वे ग्रहनक्षत्रतारकाः ॥
सर्वे विचलिता ह्यासन्गणैस्तेपि ह्युपद्रुताः ॥ ९ ॥ सत्यलोकं गतो ब्रह्मा पुत्रशोकेन पीडितः ॥ चिंतयामास चाव्यग्रः किं कार्यं कार्यमद्य वै ॥
॥ १० ॥ मनसा दूयमानेन शं न लेभे पितामहः ॥ ज्ञात्वा सर्वं प्रयत्नेन दुष्कृतं तस्य पापिनः ॥ ११ ॥ गमनाय मतिं चक्रे कैलासं पर्वतं प्रति ॥
हंसारूढो महातेजाः सर्वदेवैः समन्वितः ॥ १२ ॥ प्रविष्टः पर्वतश्रेष्ठं स ददर्श सदाशिवम् ॥ एकांतवासिनं रुद्रं शैलादेन समन्वितम् ॥ १३ ॥
कर्पद्दिनं श्रिया युक्तं वेदांगानां च दुर्गमम् ॥ तथाविधं समालोक्य ब्रह्मा क्षोभपरोऽभवत् ॥ १४ ॥ दंडवत्पतितो भूमौ क्षमापयितुमुद्यतः ॥ संस्पृशं
स्तत्पदाब्जं च चतुर्मुकुटकोटिभिः ॥ स्तुतिं कर्तुं समारम्भे शिवस्य परमात्मनः ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमो रुद्राय शांताय ब्रह्मणे परमा
त्मने ॥ त्वं हि विश्वसृजां स्रष्टा धाता त्वं प्रपितामहः ॥ १६ ॥ नमो रुद्राय महते नीलकंठाय वेधसे ॥ विश्वाय विश्वबीजाय जगदानंदहेतवे ॥
॥ १७ ॥ ओंकारस्त्वं वषट्कारः सर्वारंभप्रवर्तकः ॥ यज्ञोमि यज्ञकर्मासि यज्ञानां च प्रवर्तकः ॥ १८ ॥ सर्वेषां यज्ञकर्तृणां त्वमेव प्रतिपालकः ॥
शरण्योसि महादेव सर्वेषां प्राणिनां प्रभो ॥ रक्ष रक्ष महादेव पुत्रशोकेन पीडितम् ॥ १९ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ शृणुष्वनावहितो भूत्वा मम वाक्यं
पितामह ॥ दक्षस्य यज्ञभंगोयं न कृतश्च मया क्वचित् ॥ २० ॥ स्वीयेन कर्मणा दक्षो हतो ब्रह्मन्न संशयः ॥ २१ ॥ परेषां क्लेशदं कर्म न कार्यं
तत्कदाचन ॥ परमेष्ठिन्परेषां यदात्मनस्तद्रविष्यति ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा तदा रुद्रो ब्रह्मणा सहितः सुरैः ॥ ययौ कनखलं तीर्थं यज्ञवाटं प्रजापतेः ॥
॥ २३ ॥ रुद्रस्तदा ददर्शाथ वीरभद्रेण यत्कृतम् ॥ स्वाहा स्वधा तथा पूषा भृगुर्मतिमतां वरः ॥ २४ ॥ तदान्य ऋषयः सर्वे पितरश्च तथाविधाः ॥
येऽन्ये च बहवस्तत्र यक्षगंधर्वकिन्नराः ॥ २५ ॥ त्रोटिता लुंचिताश्चैव मृताः केचिद्रणाजिरे ॥ २६ ॥ शंभुं समागतं दृष्ट्वा वीरभद्रो गणैः सह ॥
दंडप्रणामसंयुक्तस्तस्थावग्रे सदाशिवम् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा पुरः स्थितं रुद्रो वीरभद्रं महाबलम् ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं किं कृतं वीर नन्विदम् ॥ २८ ॥
दक्षमानय शीघ्रं भो येनेदं कृतमीदृशम् ॥ यज्ञे विलक्षणं तात यस्येदं फलमीदृशम् ॥ २९ ॥ एवमुक्तः शंकरेण वीरभद्रस्त्वरान्वितः ॥ कबंध
मानयित्वाथ शंभोरग्रे तदाक्षिपत् ॥ ३० ॥ तदोक्तः शंकरेणैव वीरभद्रो महामनाः ॥ शिरः केना पनीतं च दक्षस्यास्य दुरात्मनः ॥ ३१ ॥ दास्या

मा०खं० ३
(के०खं०)
अ० ५

॥ ६ ॥

मि जीवनं वीर कुटिलस्यापि चाधुना ॥ एवमुक्तः शंकरेण वीरभद्रोऽब्रवीत्पुनः ॥ ३२ ॥ मया शिरो हुतं चाग्रौ तदानीमेव शंकर ॥ अवशिष्टं शिरः
 शंभो पशोश्च विकृताननम् ॥ ३३ ॥ इति ज्ञात्वा ततो रुद्रः कबंधोपरि चाक्षिपत् ॥ शिरः पशोश्च विकृतं कूर्चयुक्तं भयावहम् ॥ ३४ ॥ स दक्षो जीवितं
 लेभे प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ स दृष्ट्वाग्रे तदा रुद्रं दक्षो लज्जासमन्वितः ॥ तुष्टाव प्रणतो भूत्वा शंकरं लोकशंकरम् ॥ ३५ ॥ ॥ दक्ष उवाच ॥ ॥
 नमामि देवं वरदं वरेण्यं नमामि देवेशवरं सनातनम् ॥ नमामि देवाधिपमीश्वरं हरं नमामि शंभुं जगदेकबंधुम् ॥ ३६ ॥ नमामि विश्वेश्वरविश्व
 रूपं सनातनं ब्रह्म निजात्मरूपम् ॥ नमामि सर्वं निजभावभावं वरं वरेण्यं वरदं नतोऽस्मि ॥ ३७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ दक्षेण संस्तु
 तो रुद्रो बभाषे प्रहसन्नहः ॥ ३८ ॥ ॥ हर उवाच ॥ ॥ चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनः सदा ॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी
 च द्विजसत्तम ॥ ३९ ॥ तस्मान्मे ज्ञानिनः सर्वे प्रियाः स्युर्नात्र संशयः ॥ विना ज्ञानेन मां प्राप्तुं यतंते ते हि बालिशाः ॥ ४० ॥ केवलं
 कर्मणा त्वं हि संसारात्तर्तुमिच्छसि ॥ ४१ ॥ न वेदैश्च न दानैश्च न यज्ञैस्तपसा क्वचित् ॥ न शक्नुवन्ति मां प्राप्तुं मूढाः कर्मवशा
 नराः ॥ ४२ ॥ तस्माज्ज्ञानपरो भूत्वा कुरु कर्म समाहितः ॥ सुखदुःखसमो भूत्वा सुखी भव निरंतरम् ॥ ४३ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥
 उपदिष्टस्तदा तेन शंभुना परमेष्ठिना ॥ दक्षं तत्रैव संस्थाप्य ययो रुद्रः स्वपर्वतम् ॥ ४४ ॥ ब्रह्मणापि तथा सर्वे भृग्वाद्याश्च महर्षयः ॥ आश्वासि
 ता बोधिताश्च ज्ञानिनश्चाभवन्क्षणात् ॥ ४५ ॥ गतः पितृमहो ब्रह्मा ततश्च सदनं स्वकम् ॥ ४६ ॥ दक्षोपि च स्वयं वाक्योत्तरं बोधमुपागतः
 शिवध्यानपरो भूत्वा तपस्तेपे महामनाः ॥ ४७ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संक्षेप्यो भगवाञ्छिवः ॥ ४८ ॥ संमार्जनं च कुर्वति नरा ये
 च शिवगणे ॥ ते वै शिवपुरं प्राप्य जगद्ब्रह्मा भवन्ति च ॥ ४९ ॥ ये शिवस्य प्रयच्छन्ति दर्पणं सुमहाप्रभम् ॥ भविष्यन्ति शिवस्याग्रे पार्षदत्वेन
 ते नराः ॥ ५० ॥ चामराणि प्रयच्छन्ति देवदेवस्य शुलिनः ॥ चामरैर्वीज्यपानास्ते भविष्यन्ति जगन्नय ॥ ५१ ॥ दीपदानं प्रयच्छन्ति
 महादेवालये नराः ॥ तेजस्विनो भविष्यन्ति ते प्रह्लादोऽथ प्रदीपका ॥ ५२ ॥ धूपं ये वै प्रयच्छन्ति शिवाय परमात्मने ॥ यशस्विनो भविष्यन्ति
 उद्धरन्ति कुलद्वयम् ॥ ५३ ॥ नैवेद्यं ये प्रयच्छन्ति भक्त्या हरिहरायतः ॥ सिकथेसिकथे क्रतुफलं प्राप्नुवन्ति हि ते नराः ॥ ५४ ॥ भग्नं शिवा
 लयं ये च प्रकुर्वन्ति नरोत्तमाः ॥ प्राप्नुवन्ति फलं ते वै द्विगुणं नात्र संशयः ॥ ५५ ॥ नूतनं ये प्रकुर्वन्ति इष्टकैरश्मनापि वा ॥ स्वर्गे हि ते

स्कां.म.पु.

॥ ७ ॥

प्रमोदंते यावत्तिष्ठति निर्मलम् ॥ यशो भूमौ द्विजश्रेष्ठा नात्र कार्या विचारणा ॥ ५६ ॥ कारयन्ति च ये विप्राः प्रासादं बहुभूमिकम् ॥ शिवस्याथ
महाप्राज्ञाः प्राप्नुवन्ति परां गतिम् ॥ ५७ ॥ शुद्धं ध्यायितं ये च कुर्वन्ति हरमंदिरम् ॥ स्वीयं परकृतं चापि तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ ५८ ॥
वितानं ये प्रयच्छन्ति नराः सुकृतिनोपि हि ॥ तारयन्ति कुलं कृत्स्नं शिवलोकं गत्वा पुनः ॥ ५९ ॥ ये च नादमयीं घंटां निबध्नुन्ति शिवा
लये ॥ तेजस्विनः कीर्तिमंतो भविष्यन्ति जगत्रये ॥ ६० ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं चानुपश्यति ॥ आढ्यो वापि दरिद्रो वा सुखं
दुःखात्प्रमुच्यते ॥ ६१ ॥ श्रद्धावान्भजते यो वा शिवाय परमात्मने ॥ कुलकोटिं समुद्धृत्य शिवेन सह मोदते ॥ ६२ ॥ अत्रैवोदाहरंतीम
मितिहासं पुरातनम् ॥ ऐंद्रद्युप्प्रेष्व संवादं यमस्य च महात्मनः ॥ ६३ ॥ पुरा कृतयुगे ह्यासीदिन्द्रसेनो नराधिपः ॥ प्रतिष्ठानाधिपो वीरो
मृगयारसिकः सदा ॥ ६४ ॥ अब्रह्मण्यः सदा क्रूरः केवलासुतृपः सदा ॥ परप्राणैर्निजप्राणान्पुष्णाति स खलः सदा ॥ ६५ ॥ परस्त्रीलं
पटोऽत्यंतं परद्रव्येषु लोलुपः ॥ ब्राह्मणा चातितास्तेन सुरापश्च निरंतरम् ॥ ६६ ॥ गुरुतल्पगतोत्यर्थं सदा सौवर्णतस्करः ॥ तथाभूता
नुगाः सर्वे राज्ञस्तस्य दुरात्मनः ॥ ६७ ॥ एवं बहुविधं राज्यं चकार स दुरात्मवान् ॥ ततः कालेन महता पंचत्वं प्राप दुर्मतिः ॥ ६८ ॥ तदा या
म्यैश्च नीतोऽसाविंद्रसेनो दुरात्मवान् ॥ यमान्तिकमनुप्राप्तस्तदा राजा सकल्मषः ॥ ६९ ॥ यमेन दृष्टस्तत्रासाविंद्रसेनोयतः स्थितः ॥
अभ्युत्थानपरो भूत्वा ननाम शिरसा शिवम् ॥ ७० ॥ दूतान्संभर्त्सयामास यमो धर्मभृतां वरः ॥ पार्श्वेर्बद्धं चंद्रसेनं मुक्त्वा प्रोवाच
धर्मराट् ॥ ७१ ॥ गच्छ पुण्यतमाल्लोकान्भुंक्ष्व राजन्यसत्तम ॥ यावदिंद्रश्च नाकेऽस्ति यावत्सूर्यो नभस्तले ॥ ७२ ॥ पंचभूतानि यावच्च तावत्त्वं
च सुखी भव ॥ सुकृती त्वं महाराज शिवभक्तोऽसि नित्यदा ॥ ७३ ॥ यमस्य वचनं श्रुत्वा इंद्रसेनोभ्यभाषत ॥ अहं शिवं न जाना
मि मृगयारसिको ह्यहम् ॥ ७४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य यमो भाष्यमभाषत ॥ आहर प्रहरस्वेति उक्तं चेदं सदा त्वया ॥ ७५ ॥ तेन कर्म
विपाकेन सदा प्रतोसि मानद ॥ तस्मात्त्वं गच्छ कैलासं पर्वतं शंकरं प्रति ॥ ७६ ॥ एवं संभाषमाणस्य यमस्य च महात्मनः ॥ आगताः शिवदू
तास्ते वृषारूढा महाप्रभाः ॥ ७७ ॥ नीलकंठा दशभुजाः पंचवक्त्रास्त्रिलोचनाः ॥ कपर्दिनः कुंडलिनः शशांकांकितमौलयः ॥ ७८ ॥ तान्दृष्ट्वा सहसो
त्थाय यमो धर्मभृतां वरः ॥ पूजयामास तान्सर्वान्महेंद्रप्रतिमांस्तदा ॥ ७९ ॥ त्वारितेनैव ते सर्वे ऊर्ध्वैर्वैस्वतं यमम् ॥ अत्रागतो महाभाग इंद्रसे
नोऽमितद्युतिः ॥ नाम्नः प्रवर्त्तको नित्यं रुद्रस्य च महात्मनः ॥ ८० ॥ श्रुत्वा च वचनं तेषां यमेन च पुरस्कृतः ॥ इंद्रसेनो विमानस्थः प्रेषितो हि

माहे० सं० ३

(के० सं०)

अ० ५

॥ ७ ॥

शिवालयम् ॥ ८१ ॥ आनीतोयं तदा तैश्च पार्षदप्रवरोत्तमैः ॥ शंभुना हि तदा दृष्ट इन्द्रसेनोऽमितद्युतिः ॥ ८२ ॥ अभ्युत्थायागतो रुद्रः परि
 प्वज्य तदा नृपम् ॥ अर्द्धासनगतं कृत्वा इन्द्रसेनं ततोऽब्रवीत् ॥ ८३ ॥ किं दातव्यं नृपश्रेष्ठ प्रयच्छामि तवेप्सितम् ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य
 महेशस्य तदा नृपः ॥ आनंदाश्रुकणान्बुचन्प्रेम्णा नोवाच किंचन ॥ ८४ ॥ तदा कृतो महेशेन पार्षदो हि महात्मना ॥ चंडो नाम्ना
 च विख्यातो मुण्डस्य च सखा प्रियः ॥ ८५ ॥ नामोच्चारणमात्रेण रुद्रस्य परमात्मनः ॥ सिद्धिं प्राप्तो हि पापिष्ठ इन्द्रसेनो नराधिपः ॥ ८६ ॥ हरे हरेति वै
 नाम्ना शंभोश्चक्रधरस्य च ॥ रक्षिता बहवो मर्त्याः शिवेन परमात्मना ॥ ८७ ॥ महेशान्नापरो देवो दृश्यते भुवनत्रये ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनीयः
 सदाशिवः ॥ ८८ ॥ पत्रैः पुष्पैः फलैर्वापि जलैर्वा विमलैः सदा ॥ करवीरैः पूज्यमानः शंकरो वरदो भवेत् ॥ ८९ ॥ करवीरादशगुणमर्कपुष्पं विशिष्यते ॥
 विभूत्यादिकृतं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ ९० ॥ शिवस्यांगणलग्ना या तस्मात्तां धारयेत्सदा ॥ ततस्त्रिपुंड्रे यत्पुण्यं तच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ ९१ ॥
 सर्वपापहं पुण्यं तच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ स्तेनः कोऽपि महापापो घातितो राजदूतकैः ॥ ९२ ॥ तं खादितुं समायातः श्वा शिरस्युपरि स्थितः ॥
 नखांतरालसंलग्ना रक्षा तस्यैव पापिनः ॥ ९३ ॥ ललाटे पतिता तस्य त्रिपुंड्रांकितमुद्रया ॥ चैतन्येन विना तस्य देहमात्रैकलग्ना ॥ ९४ ॥
 कैलासं तस्करो नीतो रुद्रदूतैस्ततस्तदा ॥ विभूतेर्महिमानं तु को विशेषितुमर्हति ॥ ९५ ॥ विभूत्या मंडितांगानां नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥
 मुखे पंचाक्षरो येषां रुद्रास्ते नात्र संशयः ॥ ९६ ॥ जटाकलापिनो ये च ये रुद्राक्षविभूषणाः ॥ ते वै मनुष्यरूपेण रुद्रा नास्त्यत्र संशयः ॥
 ॥ ९७ ॥ तस्मात्सदाशिवः पुंभिः पूजनीयो हि नित्यशः ॥ प्रातर्मध्याह्नकाले च सायं संध्या विशिष्यते ॥ ९८ ॥ प्रातस्तु दर्शनाच्छंभोर्नैश
 मेनो व्यपोहति ॥ मध्याह्ने दर्शनाच्छंभोः सप्तजन्मार्जितं नृणाम् ॥ पापं प्रणाशमायाति निशायां नैव गण्यते ॥ ९९ ॥ शिवेति द्व्यक्षरं नाम महा
 पापप्रणाशनम् ॥ येषां मुखोद्गतं नृणां तैरिदं धार्यते जगत् ॥ १०० ॥ शिवांगणे तु या भेरी स्थापिता पुण्यकर्मभिः ॥ तस्या नादेन पूता वै ये
 च पापरता जनाः ॥ पाषंडिनोऽप्यसद्वादास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ १०१ ॥ पशोर्यस्य च संबद्धा चर्मणा च शिवालये ॥ नृभिर्या स्था
 पिता भेरी मृदंगमुरजादि च ॥ स पशुः शिवसान्निध्यमाप्नोत्यत्र न संशयः ॥ १०२ ॥ तस्मात्ततं च विततं घनं सुषिरमेव च ॥ चामराणि महा
 र्हाणि मंचकाः शयनानि च ॥ १०३ ॥ गाथाश्च इतिहासाश्च गायनं च यथाविधि ॥ बहुरूपादिकं शंभोः प्रियान्येतानि कल्पयेत् ॥ १०४ ॥
 कल्पयित्वा च गच्छंति शिवलोकं हि पापिनः ॥ सुधर्माणो महात्मानः शिवपूजाविशारदाः ॥ १०५ ॥ गुरोर्मुखाच्च संप्राप्तशिवपूजारताश्च ये ॥

स्कां.म.पु.

॥ ८ ॥

शिवरूपेण ये विश्वं पश्यन्ति कृतनिश्चयाः ॥ १०६ ॥ सम्यग्बुद्ध्या समाचारा वर्णाश्रमयुता नराः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्वाः शूद्राश्चान्ये तथा
नराः ॥ १०७ ॥ श्वपचोऽपि वरिष्ठः स शंभोः प्रियतरो भवेत् ॥ शंभुनाधिष्ठितं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ १०८ ॥ तस्मात्सर्वं शिवमयं ज्ञातव्यं
सुविशेषतः ॥ दैः पुराणैः शास्त्रैश्च तथौपनिषदैरपि ॥ १०९ ॥ आगमैर्विविधैः शंभुर्ज्ञातव्यो नात्र संशयः ॥ निष्कामैश्च सकामैश्च पूजनीयः सदा
शिवः ॥ ११० ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ कथयामि पुरावृत्तमितिहासं पुरातनम् ॥ नन्दी नाम पुरा वैश्यो ह्यवन्तीपुरमावसत् ॥ १११ ॥ शिवध्यान
परो भूत्वा शिवपूजां चकार सः ॥ नित्यं तपोवनस्थं हि लिंगमेकं समर्चयत् ॥ ११२ ॥ उपस्युपसि चोत्थाय प्रत्यहं शिववल्लभः ॥ नन्दी
लिंगार्चनरतो बभूवातिशयेन हि ॥ ११३ ॥ लिंगं पंचामृतेनैव यथोक्तेनाभ्यषेचयत् ॥ विप्रैः समावृतो नित्यं ददद्दांगपारगैः ॥ ११४ ॥
यथाशास्त्रेण विधिना लिंगार्चनपरोऽभवत् ॥ स्नापयित्वा ततः पुष्पैर्नानाश्र्वर्यसमन्वितैः ॥ ११५ ॥ मुक्ताफलैरिन्द्रनीलैर्गोमेदैश्च
निरन्तरम् ॥ वैडूर्यैश्चैव नीलैश्च माणिक्यैश्च तथार्चयत् ॥ ११६ ॥ एवं नन्दी महाभागो बहून्यब्दानि चार्चयत् ॥ विजनस्थं त
दा लिंगं नानाभोगसमन्वितम् ॥ ११७ ॥ एकदा मृगयासक्तः किरातो भूतहिंसकः ॥ अविवेकपरो भूत्वा मृगयारसिकः सदा ॥ ११८ ॥ पापी
पापसमाचारो विचरन्गिरिकंदरे ॥ अनेकश्चापदाकीर्णं हन्यमान इतस्ततः ॥ ११९ ॥ एवं विचरमाणोऽसौ किरातो भूतहिंसकः ॥ यदृच्छयागत
स्तत्र यत्र लिंगं सुपूजितम् ॥ १२० ॥ उदकं वीक्षमाणोऽसौ तृप्या पीडितो भृशम् ॥ ततो वने सरः शीघ्रं दृष्ट्वा तोये समाविशत् ॥ १२१ ॥
तीरे संस्थाप्य दुष्टात्मा तत्सर्वं मृगयादिकम् ॥ गंडूपोत्सर्जनं कृत्वा पीत्वा तोयं च निर्गतः ॥ १२२ ॥ शिवालयं ददर्शाग्रे अनेकाश्र्वर्यमं
डितम् ॥ दृष्टं सुपूजितं लिंगं नानारत्नैः पृथक्पृथक् ॥ १२३ ॥ तथा लिंगं समालक्ष्य यदा पूजां समाहरत् ॥ रत्नानि सर्वभूतानि विभू
तानि इतस्ततः ॥ १२४ ॥ स्नपनं तस्य लिंगस्य कृतं गंडूपवारिणा ॥ करेणैकेन पूजार्थं बिल्वपत्राणि सोऽर्पयत् ॥ १२५ ॥ द्वितीयेन करेणैव
मृगमांसं समर्पयत् ॥ दण्डप्रणामसंयुक्तः संकल्पं मनसाऽकरोत् ॥ १२६ ॥ अद्यप्रभृति पूजां वै करिष्यामि प्रयत्नतः ॥ त्वं मे स्वामी च
भक्तोहमद्यप्रभृति शंकर ॥ १२७ ॥ एवं नैयमिको भूत्वा किरातो गृहमागतः ॥ नन्दी ददर्श तत्सर्वं किरातेन इतस्ततः ॥ १२८ ॥ चिंता
युक्तोऽभवन्नन्दी जातं किं छिद्रमद्य मे ॥ कथितानि च विघ्नानि शिवपूजारतस्य च ॥ उपस्थितानि तान्येव मम भाग्यविपर्ययात् ॥ १२९ ॥

१ औपनिषदेः—मंत्रैः—इति विशेष्यमध्याहरणीयम् ।

म.हे.सं.०१

(के.सं.०)

अ० ५

॥ ८ ॥

एवं विमृश्य सुचिरं प्रक्षाल्य शिवमंदिरम् ॥ यथागतेन मार्गेण नंदी स्वगृहमागतः ॥ १३० ॥ ततो नंदिनमागत्य पुरोधा गतमानसम् ॥ अब्रवो
 द्रचनं तं तु कस्मात्त्वं गतमानसः ॥ १३१ ॥ पुरोहितं प्रति तदा नन्दी वचनमब्रवीत् ॥ १३२ ॥ अद्य दृष्टं मया विप्र अमेध्यं शिवसंनिधौ ॥
 केनेदं कारितं तत्र न जानामि कथंचन ॥ १३३ ॥ ततः पुरोधा वचनं नन्दिनं चाब्रवीत्तदा ॥ येन विस्खलितं तत्र रत्नादीनां प्रपूजनम् ॥
 सोऽपि मूढो न संदेहः कार्याकार्येषु मंदधीः ॥ १३४ ॥ तस्माच्चिंता न कर्तव्या त्वया अणुरपि प्रभो ॥ प्रभाते च मया सार्द्धं गम्यतां तच्छिवाल
 यम् ॥ १३५ ॥ निरीक्षणार्थं दुष्टस्य तत्कार्यं विदधाम्यहम् ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नन्दी तस्य पुरोधसः ॥ १३६ ॥ आस्थितः स्वगृहे नक्तं दूयमा
 नेन चेतसा ॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामाहूय च पुरोधसम् ॥ १३७ ॥ गतः शिवालयं नन्दी समं तेन महात्मना ॥ ततो दृष्टं पूर्वदिने कृतं
 तेन दुरात्मना ॥ १३८ ॥ सम्यक्प्रपूजनं कृत्वा नानारत्नपरिच्छदम् ॥ पञ्चोपचारसंयुक्तं चैकादश्यन्वितं तथा ॥ १३९ ॥ अनेकस्तुतिभिः स्तुत्वा
 गिरीशं ब्राह्मणैः सह ॥ तदा यामद्वयं जातं स्तूयमानस्य नंदिनः ॥ १४० ॥ आयातो हि महाकालस्तथारूपो महाबलः ॥ कालरूपो महारौद्रो
 धनुष्पाणिः प्रतापवान् ॥ १४१ ॥ तं दृष्ट्वा भयवित्रस्तो नन्दी स विललाप ह ॥ पुरोधाश्चैव सहसा भयभीतस्तदाभवत् ॥ १४२ ॥ किरातेन कृतं
 तत्र यथापूर्वमविस्खलम् ॥ तां पूजां प्रपदाहृत्य विल्वपत्रं समर्पयत् ॥ १४३ ॥ स्नपनं तस्य कृत्वा च ततो गंडूपवारिणा ॥ नैवेद्यं तत्पलं चैव किरातः
 शिवमर्पयत् ॥ १४४ ॥ दण्डवत्पतितो भूमाबुत्थाय स्वगृहं गतः ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं चिंतयामास वै चिरम् ॥ १४५ ॥ पुरोधसा सह तदा नंदी
 व्याकुलचेतसा ॥ तेन चाकारिता विप्रा बहवो वेदवादिनः ॥ १४६ ॥ निवेद्य तेषु तत्सर्वं किरातेन च यत्कृतम् ॥ किं कार्यमथ भो विप्राः कथ्य
 तां च यथातथम् ॥ १४७ ॥ संप्रधार्य ततः सर्वे मिलित्वा धर्मशास्त्रतः ॥ उचुः सर्वे तदा विप्रा नंदिनं चातिशंकिनम् ॥ १४८ ॥ इदं विघ्नं
 समुत्पन्नं दुर्निवार्यं सुरैरपि ॥ तस्मादानय लिंगं त्वं स्वगृहं वैश्यसत्तम ॥ १४९ ॥ तथेति मत्वासौ नंदी शिवस्योत्पाटनं तदा ॥ कृत्वा स्वगृह
 मानीय प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ १५० ॥ सुवर्णपीठिकां कृत्वा नवरत्नसुशोभिताम् ॥ उपचारैरनेकैश्च पूजयामास वै तदा ॥ १५१ ॥ अथापरे
 द्युरायातः किरातः शिवमंदिरम् ॥ यावद्विलोकयामास लिंगमैशं न दृष्टवान् ॥ १५२ ॥ मौनं विहाय सहसा ह्याक्रोशन्निदमब्रवीत् ॥ हे शंभो क ग
 तोसि त्वं दर्शयात्मानमद्य वै ॥ १५३ ॥ न दृष्टोसि मया त्वं हि त्यजाम्यद्य कलेवरम् ॥ हे शंभो हे जगन्नाथ त्रिपुरांतकर प्रभो ॥ १५४ ॥ हे रुद्र हे महादेव

स्कां.म.पु.
॥ ९ ॥

दर्शयात्मानमात्मना ॥ १५५ ॥ एवं साक्षेपमधुरैर्वाक्यैः क्षितः सदाशिवः ॥ किरातेन ततो रंगैर्वीरोसौ जठरं स्वकम् ॥ १५६ ॥ विभेदाशु ततो
बाहूनास्फोटयैव रुषाब्रवीत् ॥ हे शंभो दर्शयात्मानं कुतो मां त्यज्य यास्यसि ॥ १५७ ॥ इति क्षित्वा ततोत्राणि मांसमुकृत्य सर्वतः ॥ तस्मिन्गते
करेणैव किरातः सहसाक्षिपत् ॥ १५८ ॥ स्वस्थं च हृदयं कृत्वा सन्नौ तत्सरसि ध्रुवम् ॥ तथैव जलमानीय बिल्वपत्रं त्वरान्वितः ॥ १५९ ॥ पूजयित्वा
यथान्यायं दंडवत्पतितो भुवि ॥ १६० ॥ ध्यानस्थितस्ततस्तत्र किरातः शिवसंनिधौ ॥ प्रादुर्भूतस्तदा रुद्रः प्रमथैः परिवारितः ॥ १६१ ॥
कर्पूरगौरो द्युतिमान्कपर्दी चंद्रशेखरः ॥ तं गृहीत्वा करे रुद्र उवाच परिसांत्वयन् ॥ १६२ ॥ भोभो वीर महाप्राज्ञ मद्भक्तोसि महामते ॥ वरं वृणीष्व्वात्म
हितं यत्तेऽभिलषितं महत् ॥ १६३ ॥ एवमुक्तः स रुद्रेण महाकालो मुदान्वितः ॥ पपात दंडवद्भूमौ भक्त्या परमया युतः ॥ १६४ ॥ ततो रुद्रं
ब्रभापे स वरं सम्प्रार्थयाम्यहम् ॥ अहं दासोस्मि ते रुद्र त्वं मे स्वामी न संशयः ॥ १६५ ॥ एतद्बुद्ध्वात्मनो भक्तिं देहि जन्मनिजन्मनि ॥ त्वं
माता च पिता त्वं च त्वं बंधुश्च सखा हि मे ॥ १६६ ॥ त्वं गुरुस्त्वं महामंत्रो मंत्रवेद्योऽसि सर्वदा ॥ तस्मात्त्वदपरं नान्यत्रिषु लोकेषु किंचन ॥
॥ १६७ ॥ निष्कामं वाक्यमाकर्ण्य किरातस्य तदा भवः ॥ ददौ पार्षदमुख्यत्वं द्वारपालत्वमेव च ॥ १६८ ॥ तदा डमरुनादेन नादितं भुवन
त्रयम् ॥ भेरीभांकारशब्देन शंखानां निनदेन च ॥ १६९ ॥ तदा दुंदुभयो नेदुः पटहाश्च सहस्रशः ॥ नंदी तं नादमाकर्ण्य विस्मयात्त्वारितो ययौ
॥ १७० ॥ तपोवनं यत्र शिवः स्थितः प्रमथसंवृतः ॥ किरातो हि तथा दृष्टो नंदिना च तदा भृशम् ॥ १७१ ॥ उवाच प्रश्रितो वाक्यं स
नंदी विस्मयान्वितः ॥ किरातं स्तोतुकामोऽसौ परमेण समाधिना ॥ १७२ ॥ इहानीतस्त्वया शंभुस्त्वं भक्तोसि परंतप ॥ त्वं भक्तोऽहमिह
प्राप्तो मां निवेदय शंकरे ॥ १७३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य किरातस्त्वरयान्वितः ॥ नंदिनं च करे गृह्य शंकरं समुपागतः ॥ १७४ ॥ प्रहस्य भग
वान्रुद्रः किरातं वाक्यमब्रवीत् ॥ कोऽयं त्वया समानीतो गणानामिह सन्निधौ ॥ १७५ ॥ ॥ किरात उवाच ॥ ॥ विज्ञप्तोऽसौ किरातेन शंकरो
लोकशंकरः ॥ तव भक्तः सदा देव तव पूजारतो ह्यसौ ॥ १७६ ॥ प्रत्यहं रत्नमाणिक्यैः पुष्पैश्चोच्चावचैरपि ॥ जीवितेन धनेनापि पूजितोऽसि न
संशयः ॥ १७७ ॥ तस्माज्जानीहि मन्मित्रं नंदिनं भक्तवत्सल ॥ १७८ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ न जानामि महाभाग नंदिनं वैश्यचर्चितम् ॥
त्वं मे भक्तः सखा चेति महाकाल महामते ॥ १७९ ॥ उपाधिरहिता ये च येऽपि चैव मनस्विनः ॥ तेऽतीव मे प्रिया भक्तास्ते विशिष्टा नरोक्त

१ रङ्गैः-नलैः-हृदयार्थोऽत्र प्रकरणात्कार्यचिद्वगन्तव्यः।

माहे०सं०१
(के०सं०)
अ० ५

॥ ९ ॥

माः ॥ १८० ॥ तव भक्तो ह्यहं तात स च मे प्रियकृत्तरः ॥ ताबुभौ स्वीकृतौ तेन पार्षदत्वेन शंभुरा ॥ १८१ ॥ ततो विमानानि बहूनि तत्र समा
गतान्येव महाप्रभाणि ॥ किरातवर्येण स वैश्वर्य उद्धारितस्तेन महाप्रमेण ॥ १८२ ॥ कैलासं पर्वतं प्राप्तौ विमानैर्वागवत्तरैः ॥ साहचर्यमेव संग्रा
प्तावीश्वरेण महात्मना ॥ १८३ ॥ नीराजितौ गिरिजया शिवेन सहितौ तदा ॥ उवाचेदं ततो देवी ग्रहस्थ गजगामिनी ॥ १८४ ॥ यथा त्वं हि
महादेव तथा चेतौ न संशयः ॥ स्वरूपेण च गत्या च हास्यभावैः सुपूजितौ ॥ १८५ ॥ मया त्वमेक एवासीः सेवितो वैन संशयः ॥ देव्यास्तद्रचन
श्रुत्वा किरातो वैश्य एव च ॥ १८६ ॥ सद्यः पराइमुखौ भूत्वा शंकरस्य च पश्यतः ॥ भवादस्त्वनुकंप्यौ च भवता हि त्रिलोचन ॥ १८७ ॥
तव द्वारे स्थितौ नित्यं भवादस्ते नमोनमः ॥ १८८ ॥ त्योर्भागं स भगवान्विदिता प्रहसनभवः ॥ उवाच परया भक्त्या भवतोरस्तु वाञ्छितम् ॥
॥ १८९ ॥ तदा प्रभृति तावेतौ द्वारपालौ बभूवतुः ॥ शिवद्वारि स्थितौ विप्रा मध्याह्नौ शिवदर्शनौ ॥ १९० ॥ एको नंदी महाकालो द्वावेतौ
शिववल्लभौ ॥ ऊचतुस्तौ मुदा युक्तावेक एव सदाशिवः ॥ १९१ ॥ एकांगुलिं समुद्धृत्य महादेवोभ्यभाषत ॥ तथा नंदी उवाचेदमुद्धृत्य स्वांगुलिद्व
यम् ॥ १९२ ॥ एवं संज्ञान्वितौ द्वारि तिष्ठतस्तौ महात्मनः ॥ शंकरस्य महाभागाः शृण्वंतु ऋषयो ह्यमी ॥ १९३ ॥ शैलदेन पुरा प्रोक्तं शिवश्च
र्ममन्तकम् ॥ प्राणिनां कृपाया विप्राः सर्वेषां दुष्कृतात्मनाम् ॥ १९४ ॥ ये पापिनोऽप्यधर्मिष्ठा अंधा मूकाश्च पंगवः ॥ कुलहीना दुरात्मानः अपचा
अपि मानवाः ॥ १९५ ॥ यादृशास्तादृशाश्चान्ये शिवभक्तिपुरस्कृताः ॥ तेऽपि गच्छन्ति सान्निध्यं देवदेवस्य शूलिनः ॥ १९६ ॥ लिंगं सिक्तामयं ये
पूजयन्ति विपश्चितः ॥ ते रुद्रलोकं गच्छन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ १९७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे
माहेश्वरखण्डे केदारखंडे शिवशास्त्रे शिवभक्तिमाहात्म्यवर्णनंनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ध्या ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ लिंगे प्रतिष्ठा च कथं शिवं
हित्वा प्रवर्तिता ॥ तत्कथ्यतां महाभाग परं शुश्रूषतां हि नः ॥ १ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यदा दारुवने शंभुर्भिक्षार्थं प्राचरत्प्रभुः ॥ २ ॥
दिग्बरो मुक्तजटाकलापो वेदांतवेद्यो भुवनैककर्ता ॥ स ईश्वरो ब्रह्मकलापधारो योगीश्वराणां परमः परश्च ॥ ३ ॥ अनोरणीयान् महतो महीं
यान् महानुभावो भुवनाधिपो महान् ॥ स ईश्वरो भिक्षुरूपी महात्मा भिक्षाटनं दारुवने चकार ॥ ४ ॥ मध्याह्न ऋषयो विप्रास्तीर्थ जग्मुः
स्वकाश्रमात् ॥ तदानीमेव सर्वास्ता ऋषिभार्याः समागताः ॥ ५ ॥ विलोकयन्त्यः शंसुं तमाचक्षुश्च परस्परम् ॥ कोऽसौ भिक्षुक
रूपोऽयमागतोऽपूर्वं दर्शनः ॥ ६ ॥ अस्मै भिक्षां प्रयच्छामो वयं च सखिभिः सह ॥ तथेति गत्वा सर्वास्ता गृहेभ्य आनयन्मुदा ॥ ७ ॥

भिक्षात्रं विविधं शृङ्खलं सोपचारं च शक्तिः ॥ प्रदत्तं भिक्षितं तेन देवदेवेन शूलिना ॥ ८ ॥ काचित्प्रियतमं शंभुं वभाषे विस्मयान्विता ॥ को
 सि त्वं भिक्षुको भूत्वा आगतोत्र महामते ॥ ९ ॥ ऋषीणामाश्रमं शुद्धं किमर्थं नो निषीदसि ॥ तयोक्तोऽपि तदा शंभुर्बभाषे प्रहसन्निव ॥ १० ॥
 ईश्वरोऽहं सुकेशांते पावनं प्राप्तवानिमम् ॥ ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा ऋषिभार्या उवाच तम् ॥ ११ ॥ ईश्वरोऽसि महाभाग कैलासपतिरेव च ॥ एका
 किनः कथं देव भिक्षार्थमटनं तव ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तया शंभुः पुनस्तामब्रवीद्वचः ॥ दाक्षायण्या विरहितो विचरामि दिगंबरः ॥ १३ ॥ भिक्षाट
 नार्थं सुश्रोणि संकल्परहितः सदा ॥ तथा सत्या विना किञ्चित्स्त्रीमात्रं मम भामिनि ॥ न रोचते विशालाक्षि सत्यं प्रतिवदामि ते ॥ १४ ॥
 तस्योक्तं वचनं श्रुत्वा उवाच कमलेक्षणा ॥ स्त्रियो हि सुखसंस्पर्शाः पुरुषस्य न संशयः ॥ १५ ॥ तास्त्रियो वर्जिताः शंभो त्वादृशेन विपश्चिता
 ॥ १६ ॥ इति च प्रमदाः सर्वा मिलिता यत्र शंकरः ॥ भिक्षापात्रं च तच्छंभोः पूरितं च महागुणैः ॥ १७ ॥ अत्रैश्वर्यतुर्विधैः षड्भिरस्य परिपूरितम् ॥
 यदा शंभुर्गतुकामः कैलासं पर्वतं प्रति ॥ तदा सर्वा विप्रपत्न्यो ह्यन्वगच्छन्मुदान्विताः ॥ १८ ॥ गृहकार्यं परित्यज्य चेरुस्तद्वतमानसाः ॥
 गतासु तासु सर्वासु पत्नीषु ऋषिसत्तमाः ॥ १९ ॥ यावदाश्रममभ्येत्य तावच्छून्यं व्यलोकयन् ॥ परस्परमथोचुस्ते पत्न्यः सर्वाः कुतो गताः ॥ २० ॥
 न विदामोऽथ वै सर्वाः केन नष्टेन चाहताः ॥ एवं विमृश्यमानास्ते विचिन्वंतस्ततस्ततः ॥ २१ ॥ समपश्यंस्ततः सर्वे शिवस्यानुगताश्च ताः ॥
 शिवं दृष्ट्वा तु संप्राप्ता ऋषयस्ते रुषान्विताः ॥ २२ ॥ शिवस्याथाग्रतो भूत्वा उचुः सर्वे त्वरान्विताः ॥ किं कृतं हि त्वया शंभो विरक्तेन
 महात्मना ॥ परदारापहर्तासि त्वमृषीणां न संशयः ॥ २३ ॥ एवं क्षिप्तः शिवो मौनी गच्छमानोऽपि पर्वतम् ॥ तदा स ऋषिभिः प्राप्तो
 महादेवोऽव्ययस्तथा ॥ यस्मात्कलत्रहर्ता त्वं तस्मात्पण्डो भव त्वरम् ॥ २४ ॥ एवं शतः स मुनिर्भिल्लिगं तस्यापतद्भुवि ॥ भूमिप्राप्तं च तल्लिगं
 ववृधे तरसा महत् ॥ २५ ॥ आवृत्य सप्त पातालान्क्षणाल्लिगमधोर्ध्वतः ॥ व्याप्य पृथ्वीं समग्रां च अंतरिक्षं समावृणोत् ॥ २६ ॥ स्वर्गाः
 समावृताः सर्वे स्वर्गातीतमथाभवत् ॥ न मही न च दिक्चक्रं न तोयं न च पावकः ॥ २७ ॥ न च वायुर्न वाकाशं नाहंकारो न वा महत् ॥
 न चाव्यक्तं न कालश्च न महाप्रकृतिस्तथा ॥ २८ ॥ नासीद्वैतविभागं च सर्वं लीनं च तत्क्षणात् ॥ यस्माल्लीनं जगत्सर्वं तस्मिँल्लिगे महात्मनः
 ॥ २९ ॥ लयनाल्लिगमित्येवं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ तथाभूतं वर्द्धमानं दृष्ट्वा तेऽपि सुगर्षयः ॥ ३० ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुवाय्वग्निलोकपालाः सपन्नगाः ॥
 विस्मयाविष्टमनसः परस्परमथाब्रुवन् ॥ ३१ ॥ किमायामं च विस्तारं क्व चांतः क्व च पीठिका ॥ इति चिंतान्विता विष्णुमूचुः सर्वे सुरास्तदा ॥ ३२ ॥

॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अस्य मूलं त्वया विष्णो पद्मोद्भव च मस्तकम् ॥ युवाभ्यां च विलोक्यं स्यात्स्थाने स्यात्परिपालकौ ॥ ३३ ॥ श्रुत्वा तु तौ महाभा
 गौ वैकुण्ठकमलोद्भवौ ॥ विष्णुर्गतो हि पातालं ब्रह्मा स्वर्गं जगाम ह ॥ ३४ ॥ स्वर्गं गतस्तदा ब्रह्मा अवलोकनतत्परः ॥ नापश्यत्तत्र लिंगस्य मस्तकं च
 विचक्षणः ॥ ३५ ॥ तथा गतेन मार्गेण प्रत्यावृत्त्याब्जसंभवः ॥ मेरुपृष्ठमनुप्राप्तः सुरभ्या लक्षितस्ततः ॥ ३६ ॥ स्थिता या केतकीच्छायामुवाच
 मधुरं वचः ॥ तस्या वचनमाकर्ण्य सर्वलोकपितामहः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं छलोत्तया सुरभिं प्रति ॥ ३७ ॥ लिंगं महाद्रुतं दृष्टं येन याप्तं जगन्नयम् ॥
 दर्शनार्थं च तस्यांतं देवैः संप्रेषितोऽस्म्यहम् ॥ ३८ ॥ न दृष्टं मस्तकं तस्य व्यापकस्य महात्मनः ॥ किं वक्ष्येऽहं च देवाग्रे चिंता मे चाति वर्तते ॥
 ॥ ३९ ॥ लिंगस्य मस्तकं दृष्टं देवानां च मृषा वदेः ॥ ते सर्वे यदि वक्ष्यन्ति इंद्राद्या देवतागणाः ॥ ४० ॥ ते संति साक्षिणो देवा अस्मिन्नर्थे वद
 त्वरम् ॥ अर्थेऽस्मिन्भव साक्षी त्वं केतक्या सह सुव्रते ॥ ४१ ॥ तद्वचः शिरसा गृह्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ केतकीसहिता तत्र सुरभी तदमानयत् ॥ ४२ ॥
 एवं समागतो ब्रह्मा देवाग्रे समुवाच ह ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ लिंगस्य मस्तकं देवा दृष्टवानहमद्रुतम् ॥ समीचीनं चार्चितं च केतकीदल
 संयुतम् ॥ ४४ ॥ विशालं विमलं श्लक्ष्णं प्रसन्नतरमद्रुतम् ॥ गम्यं च रमणीयं च दर्शनीयं महाप्रभम् ॥ ४५ ॥ एतादृशं मया दृष्टं न दृष्टं तद्विना
 क्वचित् ॥ ब्रह्मणो हि वचः श्रुत्वा सुरा विस्मयमाययुः ॥ ४६ ॥ एवं विस्मयपूर्णास्ते इंद्राद्या देवतागणाः ॥ तिष्ठन्ति तावत्सर्वेशो विष्णुरध्यात्मदीपकः
 ॥ ४७ ॥ पातालादागतः सद्यः सर्वेषामवदत्त्वरम् ॥ तस्याप्यंतो न दृष्टो मे ह्यवलोकनतत्परः ॥ ४८ ॥ विस्मयो मे महाज्जातः पातालात्परतश्चरन् ॥
 अतलं सुतलं चापि नितलं च रसातलम् ॥ ४९ ॥ तथा गतस्तलं चैव पातालं च तथातलम् ॥ तलातलानि तान्येवं शून्यवद्यद्विभाव्यते ॥ ५० ॥
 शून्यादपि च शून्यं च तत्सर्वं मुनिरीक्षितम् ॥ न मूलं च न मध्यं च न चांतो ह्यस्य विद्यते ॥ ५१ ॥ लिंगरूपी महादेवो येनेदं धार्यते जगत् ॥
 यस्य प्रसादादुत्पन्ना यूयं च ऋषयस्तथा ॥ ५२ ॥ श्रुत्वा सुराश्च ऋषयस्तस्य वाक्यमपूजयन् ॥ तदा विष्णुरुवाचेदं ब्रह्माणं प्रहसन्निव ॥ ५३ ॥
 दृष्टं हि चेत्त्वया ब्रह्मन्मस्तकं परमार्थतः ॥ साक्षिणः के त्वया तत्र अस्मिन्नर्थे प्रकल्पिताः ॥ ५४ ॥ आकर्ण्य वचनं विष्णोर्ब्रह्मा लोकपिता
 महः ॥ उवाच त्वरितेनैव केतकी सुरभीति च ॥ ५५ ॥ ते देवा मम साक्षित्वे जानीहि परमार्थतः ॥ ब्रह्मणो हि वचः श्रुत्वा सर्वे देवास्त्वर
 न्विताः ॥ ५६ ॥ आह्वानं चक्रिरे तस्याः सुरभ्याश्च तथा सह ॥ आगते तत्क्षणादेव कार्यार्थं ब्रह्मणस्तदा ॥ ५७ ॥ इंद्राद्यैश्च तदा देवैरुक्ता च
 सुरभी ततः ॥ उवाच केतकीसार्द्धं दृष्टो वै ब्रह्मणा सुराः ॥ ५८ ॥ लिंगस्य मस्तको देवाः केतकीदलपूजितः ॥ तदा नभोगता वाणी सर्वेषां

स्कां.म.पु.
॥ ११ ॥

शृण्वतामभूत् ॥ ५९ ॥ सुरभ्या चैव यत्प्रोक्तं केतक्या च तथा सुराः ॥ तन्मृषोक्तं च जानीध्वं न दृष्टो ह्यस्य मस्तकः ॥ ६० ॥ तदा सर्वेऽथ
विबुधाः सेंद्रा वै विष्णुना सह ॥ शेषश्च सुरभीं रोषान्मृषावादनतत्पराम् ॥ ६१ ॥ मुखेनोक्तं त्वयाद्यैवमनृतं च तथा शुभे ॥ अपवित्रं मुखं तेऽस्तु
सर्वधर्मबहिष्कृतम् ॥ ६२ ॥ सुगंधकेतकी चापि अयोग्या त्वं शिवार्चने ॥ भविष्यसि न संदेहो अनृता चैव भामिनि ॥ ६३ ॥ तदा नभो
गता वाणी ब्रह्माणं च शशाप वै ॥ मृषोक्तं च त्वया मंदं किमर्थं बालिशेन हि ॥ ६४ ॥ भृगुणा ऋषिभिः साकं तथैव च पुरोधसा ॥ तस्माद्ययं
न पूज्याश्च भक्ष्युः क्लेशभागिनः ॥ ६५ ॥ ऋषयोऽपि च धर्मिष्ठास्तत्त्ववाक्यबहिष्कृताः ॥ विवादनिरता मूढा अतत्त्वज्ञाः समत्सराः ॥ ६६ ॥
याचकाश्चावदान्याश्च नित्यं स्वज्ञानघातकाः ॥ आत्मसंभाविताः स्तब्धाः परस्परविनिंदकाः ॥ ६७ ॥ एवं शत्राश्च मुनयो ब्रह्माद्या देवतास्तथा ॥
शिवेन शत्रास्ते सर्वे लिंगं शरणमाययुः ॥ ६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे
श्रीशिवलिङ्गमाहात्म्ये ब्रह्मादिशापवृत्तान्तवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तदा च ते सुराः सर्वे ऋषयो
पि भयान्विताः ॥ ईडिरे लिंगमैशं च ब्रह्माद्या ज्ञानविह्वलाः ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्वं लिंगरूपी तु महाप्रभावो वेदांतवेद्योसि महात्म
रूपी ॥ येनैव सर्वे जगदात्ममूलं कृतं सदानंदपरेण नित्यम् ॥ २ ॥ ॥ त्वं साक्षी सर्वलोकानां हर्ता त्वं च विचक्षणः ॥ रक्षणोसि महादेव
भैरवोसि जगत्पते ॥ ३ ॥ ॥ त्वया लिंगस्वरूपेण व्याप्तमेतज्जगन्नयम् ॥ क्षुद्राश्चैव वयं नाथ मायामोहितचेतसः ॥ ४ ॥ ॥ अहं सुराऽसुराः सर्वे
यक्षगंधर्वराक्षसाः ॥ पन्नगाश्च पिशाचाश्च तथा विद्याधरा ह्यमी ॥ ५ ॥ ॥ त्वंहि विश्वसृजां स्रष्टा त्वं हि देवो जगत्पतिः ॥ कर्ता त्वं भुवनस्या
स्य त्वं हर्ता पुरुषः परः ॥ ६ ॥ ॥ ब्राह्मस्माकं महादेव देवदेव नमोऽस्तु ते ॥ एवं स्तुतो हि वै धात्रा लिंगरूपी महेश्वरः ॥ ७ ॥ ॥ ऋषयः
स्तोतुकामास्ते महेश्वरमकल्मषम् ॥ अस्तुवन्गीर्भिरग्न्याभिः श्रुतिगीताभिरादृताः ॥ ८ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥ ॥ अज्ञानिनो वयं कामात्र विंदा
मोऽस्य संस्थितिम् ॥ त्वं ह्यात्मा परमात्मा च प्रकृतिस्त्वं विभाविनी ॥ ९ ॥ ॥ त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव ॥ त्वमी
श्वरो वेदविदेकरूपो महानुभावैः परिचित्यमानः ॥ १० ॥ ॥ त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैधसाम् ॥ सर्वं भवति यस्मात्त्वत्तस्मात्सर्वोऽसि
नित्यदा ॥ ११ ॥ ॥ यस्माच्च संभवत्येतत्तस्माच्छंभुरिति प्रभुः ॥ १२ ॥ ॥ त्वत्पादपंकजं प्राप्ता वयं सर्वे सुरादयः ॥ ऋषयो देवगंधर्वा विद्याधर
महोरगाः ॥ १३ ॥ ॥ तस्माच्च कृपया शंभो पाह्यस्माञ्जगतः पते ॥ १४ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं तु वचो मेऽद्य क्रियतां च

माहे०सं०१
(के०सं०)
अ० ७

॥ ११ ॥

त्वरान्वितैः ॥ विष्णुं सर्वे प्रार्थयंतु त्वरितेन तपोधनाः ॥ १५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शंकरस्य महात्मनः ॥ विष्णुं सर्वे नमस्कृत्य
 ईडिरे च तदा सुराः ॥ १६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ विद्याधराः सुरगणा ऋषयश्च सर्वे त्रातास्त्वयाद्य सकला जगदेकबंधो ॥ तद्रत्नपाकर
 जनान्परिपालयाद्य त्रैलोक्यनाथ जगदीशं जगन्निवास ॥ १७ ॥ प्रहस्य भगवान्विष्णुरुवाचेदं वचस्तदा ॥ दैत्यैः प्रपीडिता यूयं रक्षिताश्च
 पुरा मया ॥ १८ ॥ अथैव भयमुत्पन्नं लिंगादस्माच्चिरंतनम् ॥ न शक्यते मया त्रातुमस्माल्लिगभयात्सुराः ॥ १९ ॥ अच्युतेनैवमुक्तास्ते देवा
 श्रितान्विताभवन् ॥ तदा नभोगता वाणी उवाचाश्वास्य वै सुरान् ॥ २० ॥ एतल्लिंगं संवृणुष्व पूजनाय जनार्दन ॥ पिंडीभूत्वा महाबाहो रक्षस्व सचराचरम् ॥
 तथेति मत्वा भगवान्वीरभद्रोऽभ्यपूजयत् ॥ २१ ॥ ब्रह्मादिभिः सुरगणैः सहितैस्तदानीं संपूजितः शिवविधानरतो महात्मा ॥ स वीरभद्रः शशिशे
 खरोऽसौ शिवप्रियो रुद्रसमस्त्रिलोक्याम् ॥ २२ ॥ लिंगस्यार्चनयुक्तोऽसौ वीरभद्रोऽभवत्तदा ॥ तद्रूपस्यैव लिंगस्य येन सर्वमिदं जगत् ॥ २३ ॥
 उद्गाति स्थितिमाप्नोति तथा विलयमेति च ॥ तल्लिंगं लिंगमित्याहुर्लयनात्तत्त्ववित्तमाः ॥ २४ ॥ ब्रह्माण्डगोलकैर्व्याप्तं तथा रुद्राक्षभूषितम् ॥
 तथा लिंगं महजातं सर्वेषां दुरतिक्रमम् ॥ २५ ॥ तदा सर्वेऽथ विबुधा ऋषयो वै महाप्रभाः ॥ तपुषुश्च महालिंगं वेदवादैः पृथक्पृथक् ॥ २६ ॥
 अणोरणीयांस्त्वं देव तथा त्वं महतो महान् ॥ तस्मात्त्वया विधातव्यं सर्वेषां लिंगपूजनम् ॥ २७ ॥ तदानीमेव सर्वेण लिंगं च बहुशः कृतम् ॥
 सत्ये ब्रह्मेश्वरं लिंगं वैकुण्ठे च सदाशिवः ॥ २८ ॥ अमरावत्यां सुप्रतिष्ठममरेश्वरसंज्ञकम् ॥ वरुणेश्वरं च वारुण्यां याम्यां कालेश्वरं प्रभुम् ॥ २९ ॥
 नैऋतेश्वरं च नैऋत्यां वायव्यां पावनेश्वरम् ॥ केदारं मृत्युलोके च तथैव अमरेश्वरम् ॥ ३० ॥ ओंकारं नर्मदायां च महाकालं तथैव च ॥ काश्यां
 विश्वेश्वरं देवं प्रयागे ललितेश्वरम् ॥ ३१ ॥ त्रियम्बकं ब्रह्मगिरौ कलौ भद्रेश्वरं तथा ॥ द्राक्षारामेश्वरं लिंगं गंगासागरसंगमे ॥ ३२ ॥ सौराष्ट्रे च
 तथा लिंगं सोमेश्वरमिति स्मृतम् ॥ तथा सर्वेश्वरं विन्ध्ये श्रीशैले शिखरेश्वरम् ॥ कान्त्यामल्लालनाथं च सिंहनाथं च सिंगले ॥ ३३ ॥ विहृपाक्षं
 तथा लिंगं कोटिशङ्करमेव च ॥ त्रिपुरान्तकं भीमेशममरेश्वरमेव च ॥ ३४ ॥ भोगेश्वरं च पाताले हाटकेश्वरमेव च ॥ एवमादीन्यनेकानि लिंगानि भुव
 नत्रये ॥ स्थापितानि तदा देवैर्विश्वोपकृतिहेतवे ॥ ३५ ॥ लिंगेश्वरं तथा सर्वैः पूर्णमासीषगत्रयम् ॥ तथा च वीरभद्रांशाः पूजार्थममरैः कृताः ॥
 ॥ ३६ ॥ तत्र विंशतिसंस्कारास्तेषामष्टाधिकाभवन् ॥ कथिताः शंकरेणैव लिंगस्याचनमूचकाः ॥ ३७ ॥ संति रुद्रेण कथिताः शिवधर्मा सना

१ सर्वेषाम्— हे सर्वे—एषाम् इति पदच्छेदः । हे सर्वे शंकर—एषां देवादीनाम्—देवादिभिः—कर्त्तव्यं यद्वा । लिंगपूजनं यथा सुकरं भविष्यति तथा—इत्यप्याहरणीयम् । कर्तव्यम्—उक्तकर्तव्यम्—इत्यप्यजाता अत्रानुसंधया ।

स्कां.प.पु.
॥ १२ ॥

तनाः ॥ वीरभद्रो यथा रुद्रस्तथान्ये गुरवः स्मृताः ॥ ३८ ॥ गुरोर्जाताश्च गुरवो विख्याता भुवनत्रये ॥ लिंगस्य महिमानं तु नन्दी जानाति तत्त्व
तः ॥ ३९ ॥ तथा स्कन्दो हि भगवानन्ये ते नामधारकाः ॥ यथोक्ताः शिवधर्मा हि नन्दिना परिकीर्तिताः ॥ ४० ॥ शैलादेन महाभागा विचित्रा
लिंगधारकाः ॥ शवस्योपरि लिङ्गं च ध्रियते च पुरातनैः ॥ ४१ ॥ लिंगेन सह पञ्चत्वं लिंगेन सह जीवितम् ॥ एते धर्माः सुप्रतिष्ठाः शैलादेन
प्रतिष्ठिताः ॥ ४२ ॥ धर्मः पशुपतः श्रेष्ठः स्कन्देन प्रतिपालितः ॥ ४३ ॥ शुद्धा पञ्चाक्षरी विद्या प्रासादी तदनन्तरम् ॥ षडक्षरी तथा विद्या प्रासादस्य
च दीपिका ॥ ४४ ॥ स्कन्दोऽतिसमनुप्राप्तमगस्त्येन महात्मना ॥ पश्चादाचार्यभेदेन द्वागमा बहवोऽभवन् ॥ ४५ ॥ किं नु वै बहुनोक्तेन शिव इत्यश्वरुद्र
यम् ॥ उच्चारयन्ति सन्नित्यं ते रुद्रा नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ सतां मार्गं पुरस्कृत्य ये सर्वे ते पुरातनकाः ॥ वीरा माहेश्वरा ज्ञेयाः पापक्षयकरा नृणाम् ॥ ४७ ॥
प्रसंगेनानुपंशेण श्रद्धया च यदृच्छया ॥ शिवभक्तिं प्रकुर्वन्ति ये वै ते यांति सद्गतिम् ॥ ४८ ॥ शृणुध्वं कथयामीह इतिहासं पुरातनम् ॥ कृतं
शिवालयं यच्च पतंग्या मार्जनं पुरा ॥ ४९ ॥ आगता भक्षणार्थं हि नैवद्यं केन चार्पितम् ॥ मार्जनं गजसस्तस्याः पक्षाभ्यामभवत्पुरा ॥ ५० ॥
तेन कर्मविपाकेन उत्तमं स्वर्गमागता ॥ भुक्त्वा स्वर्गसुखं चोद्यं पुनः संमार्गमागता ॥ ५१ ॥ काशिगजसुता जाता सुन्दरीनाम विश्रुता ॥ पूर्वा
भ्यासाच्च कल्याणी बभूव परमा सती ॥ ५२ ॥ उपस्युपसि तन्वंगी शिवद्रागता मदा ॥ संमार्जनं च कुरुते भक्त्या परमया युता ॥ ५३ ॥ स्वयं
मेव तदा देवी सुन्दरी राजकन्यका ॥ तथाभूतां च तां दृष्ट्वा ऋषिरुद्दालकोऽब्रवीत् ॥ ५४ ॥ सुकुमारी सती बाले स्वयमेव कथं शुभे ॥ संमार्जनं
च कुरुते कन्यके त्वं शुचिस्मिते ॥ ५५ ॥ दासी दास्यश्च बहवः संति देवि तवाग्रतः ॥ तवाज्ञया कर्षयन्ति सर्वे संमार्जनादिकम् ॥ ५६ ॥
ऋषेस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्येदमुवाच ह ॥ ५७ ॥ शिवसेवां प्रकुर्वाणाः शिवभक्तिपुस्कृताः ॥ ये नराश्चैव नार्यश्च शिवलोकं व्रजन्ति वै ॥ ५८ ॥
संमार्जनं च पाणिभ्यां पद्भ्यां यानं शिवालये ॥ तस्मान्मया च क्रियते संमार्जनमतन्द्रितम् ॥ ५९ ॥ अन्यत्किञ्चिन्न जानामि एकं संमार्जनं विना ॥
ऋषिस्तद्वचनं श्रुत्वा मनसा च विमृश्य हि ॥ ६० ॥ अनया किं कृतं पूर्वं केयं कस्य प्रसादतः ॥ तदा ज्ञातं च ऋषिणा तत्सर्वं ज्ञानचक्षुषा ॥
विस्मयेन समाविष्टस्तूष्णींभूतोऽभवत्तदा ॥ ६१ ॥ सविस्मयोऽभूदथ तद्विदित्वा उद्दालको ज्ञानवतां वर्गिष्ठः ॥ शिवप्रभावं मनसा विचिन्त्य ज्ञाना
त्पुनं बोधमवाप शान्तः ॥ ६२ ॥ इति श्रीस्कादे महापुगण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥

माह० सं० १
(के० सं०)
अ० ७

॥ १२ ॥

॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तस्करोऽपि पुरा ब्रह्मन्सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ ब्रह्मघ्नोऽसौ सुरापश्च सुवर्णस्य च तस्करः ॥ १ ॥ लंपटो
 हि महापाप उत्तमस्त्रीषु सर्वदा ॥ द्यूतकारी सदा मंदः कितवैः सह संगतः ॥ २ ॥ एकदा क्रीडता तेन हारितं द्यूतमद्भुतम् ॥ कित
 वैर्मर्द्यमानो हि तदा नोवाच किञ्चन ॥ ३ ॥ पीडितोऽप्यभवत्तूष्णीं तैरुक्तः पापकृत्तमः ॥ द्यूते त्वया च तद्व्यं हारितं किं प्रयच्छसि ॥
 ॥ ४ ॥ नो वा तत्कथ्यतां शीघ्रं याथातथ्येन दुर्मते ॥ यद्धारितं प्रयच्छामि रात्रावित्यब्रवीच्च सः ॥ ५ ॥ तैर्मुक्तस्तेन वाक्येन गतास्ते कित
 वादयः ॥ तदा निशीथसमये गतोऽसौ शिवमंदिरम् ॥ ६ ॥ शिरोधिरुह्य शम्भोश्च घण्टामादातुमुद्यतः ॥ तावत्कैलासशिखरे शंभुः
 प्रोवाच किंकर्ण ॥ ७ ॥ अनेन यत्कृतं चाद्य सर्वेषामधिकं भुवि ॥ सर्वेषामेव भक्तानां वरिष्ठोऽयं च मत्प्रियः ॥ ८ ॥ इति प्रोक्तान
 यामास वीरभद्रादिभिर्गणैः ॥ ते सर्वे त्वरिता जग्मुः कैलासाच्छिववल्लभात् ॥ ९ ॥ सर्वैर्दमरुनादेन नादितं भुवनत्रयम् ॥ तान्दृष्ट्वा सहसो
 तीर्य तस्करोऽसौ दुरात्मवान् ॥ लिंगस्य मस्तकात्सद्यः पलायनपरोऽभवत् ॥ १० ॥ पलायमानं तं दृष्ट्वा वीरभद्रः समाह्वयत् ॥ ११ ॥
 कस्माद्विभेपि रे मन्द देवदेवो महेश्वरः ॥ प्रसन्नस्तव जातोद्य उदारचरितो ह्यसौ ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा तं विमाने च कृत्वा कैलासमाययौ ॥
 पार्षदो हि कृतस्तेन तस्करो हि महात्मना ॥ १३ ॥ तस्माद्वाच्या शिवे भक्तिः सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ पशवोऽपि हि पूज्याः स्युः किं पुनर्मानवा
 भुवि ॥ १४ ॥ ये तार्किकास्तर्कपरास्तथा मीमांसकाश्च ये ॥ अन्योन्यवादिनश्चान्ये चान्ये वात्मवितर्ककाः ॥ १५ ॥ एकवाक्यं न कुर्वति शिवार्च
 नबहिष्कृताः ॥ तर्को हि कियते यैश्च ते सर्वे किं शिवं विना ॥ १६ ॥ तथा किं बहुनोक्तेन सर्वेऽपि स्थिरजंगमाः ॥ प्राणिनोऽपि हि जायन्ते केवलं
 लिंगधारिणः ॥ १७ ॥ पिण्डीयुक्तं यथा लिंगं स्थापितं च यथाऽभवत् ॥ तथा नरा लिंगयुक्ताः पिण्डीभूतास्तथा स्त्रियः ॥ १८ ॥ शिवशक्तियुतं
 सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ तं शिवं मौढ्यतस्त्यक्त्वा मूढाश्चान्यं भजन्ति ये ॥ १९ ॥ धर्ममात्यंतिकं तुच्छं नश्वरं क्षणभंगुरम् ॥ यो विष्णुः स शिवो ज्ञेयो
 यः शिवो विष्णुरेव सः ॥ २० ॥ पीठिका विष्णुरूपं स्याल्लिंगरूपी महेश्वरः ॥ तस्माल्लिंगार्चनं श्रेष्ठं सर्वेषामपि वै द्विजाः ॥ २१ ॥ ब्रह्मा मणि
 मयं लिंगं पूजयत्यनिशं शुभम् ॥ इन्द्रो रत्नमयं लिंगं चन्द्रो मुक्तामयं तथा ॥ २२ ॥ भानुस्ताम्रमयं लिंगं पूजयत्यनिशं शुभम् ॥ रौक्मं लिंगं
 कुबेरश्च पाशी चारक्तमेव च ॥ २३ ॥ यमो नीलमयं लिंगं राजतं नैऋतस्तथा ॥ काश्मीरं पवनो लिंगमर्चयत्यनिशं विभोः ॥ २४ ॥ एवं ते

लिङ्गिताः सर्वे लोकपालाः सवासवाः ॥ तथा सर्वेऽपि पाताले गंधर्वाः किंनरैः सह ॥ २५ ॥ दैत्यानां वैष्णवाः केचित्प्रह्लादप्रमुखा द्विजाः ॥ तथाहि
 राक्षसानां च विभीषणपुरोगमाः ॥ २६ ॥ बलिश्च नमुचिश्चैव हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ वृषपर्वा वृषश्चैव संह्लादो बाण एव च ॥ २७ ॥ एते चान्ये
 च बहवः शिष्याः शुक्रस्य धीमतः ॥ एवं शिवार्चनरताः सर्वे ते दैत्यदानवाः ॥ २८ ॥ राक्षसा एव ते सर्वे शिवपूजान्विताः सदा ॥ हेतिः प्रहेतिः संया
 तिर्विघसः प्रघसस्तथा ॥ २९ ॥ विद्युजिह्वस्तीक्ष्णदंष्ट्रो धूम्राक्षो भीमविक्रमः ॥ माली चैव सुमाली च माल्यवानतिभीषणः ॥ ३० ॥ विद्युत्केश
 स्तडिजिह्वो रावणश्च महाबलः ॥ कुंभकर्णो दुराधर्षो वेगदर्शी प्रतापवान् ॥ ३१ ॥ एते हि राक्षसाः श्रेष्ठाः शिवार्चनरताः सदा ॥ लिंगमभ्यर्च्य च
 सदा सिद्धिं प्राप्ताः पुरा तु ते ॥ ३२ ॥ रावणेन तपस्तप्तं सर्वेषामपि दुःसहम् ॥ तपोधिपो महादेवस्तुतोष च तदा भृशम् ॥ ३३ ॥ वरान्प्राप्य
 च्छत तदा सर्वेषामपि दुर्लभान् ॥ ज्ञानं विज्ञानसहितं लब्धं तेन सदाशिवात् ॥ ३४ ॥ अजेयत्वं च संग्रामे द्वैगुण्यं शिरसामपि ॥ पंचवक्त्रो महा
 देवो दशवक्त्रोऽथ रावणः ॥ ३५ ॥ देवानृषीन्पितृंश्चैव निर्जित्य तपसा विभुः ॥ महेशस्य प्रसादाच्च सर्वेषामधिकोऽभवत् ॥ ३६ ॥ राजा त्रिकूटा
 धिपतिर्महेशेन कृतो महान् ॥ सर्वेषां राक्षसानां च परमासनमास्थितः ॥ ३७ ॥ तपस्विनां परीक्षायै यद्वृषीणां विहिंसनम् ॥ कृतं तेन तदा विप्रा
 रावणेन तपस्विना ॥ ३८ ॥ अजेयो हि महाज्जातो रावणो लोकरावणः ॥ सृष्ट्यन्तरं कृतं येन प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ ३९ ॥ लोकपाला जिता
 स्तेन प्रतापेन तपस्विना ॥ ब्रह्मापि विजितो येन तपसा परमेण हि ॥ ४० ॥ अमृतांशुकरो भूत्वा जितो येन शशी द्विजाः ॥ दाहकत्वाजितो
 वह्निरीशः कैलासतोलनात् ॥ ४१ ॥ ऐश्वर्येण जितश्चेन्द्रो विष्णुः सर्वगतस्तथा ॥ लिंगार्चनप्रसादेन त्रैलोक्यं च वशीकृतम् ॥ ४२ ॥ तदा सर्वे
 सुरगणा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ मेरुपृष्ठं समासाद्य सुमंत्रं चकिरे तदा ॥ ४३ ॥ पीडिताः स्मो रावणेन तपसा दुष्करेण वै ॥ गोकर्णारुख्ये गिरौ
 देवाः श्रूयतां परमाद्भुतम् ॥ ४४ ॥ साक्षाल्लिंगार्चनं येन कृतमस्ति महात्मना ॥ ज्ञानज्ञेयं ज्ञानगम्यं यद्यत्परममद्भुतम् ॥ तत्कृतं रावणेनैव सर्वेषां दुर
 तिक्रमम् ॥ ४५ ॥ वैराग्यं परमास्थाय औदार्यं च ततोऽधिकम् ॥ तेनैव ममता त्यक्ता रावणेन महात्मना ॥ ४६ ॥ संवत्सरसहस्राच्च स्वशिरो हि
 महाभुजः ॥ कृत्वा करेण लिंगस्य पूजनार्थं समर्पयत् ॥ ४७ ॥ रावणस्य कबंधं च तदग्रे च समीपतः ॥ योगधारणया युक्तं परमेण समाधिना ॥ ४८ ॥

१ दैत्यानां मध्ये इति शेषः । ते वैष्णवा अपि प्रह्लादाद्याः शिवलिङ्गं पूजयत्येव—विभीषणादिसाहचर्येण चैतत्सुखमवगम्यते । लिङ्गपूजने पिण्डकारूपेण विष्णोरपि पूजनस्य सहजसिद्धत्वात् । अतो न वैष्णवानां शिव
 लिङ्गपूजनपराङ्मुखत्वमुचितमित्याहुर्निकैरामहमस्तैर्वैष्णवैः साधु मनसि विचारणीयम् ।

लिंगे लयं समाधाय कयापि कलया स्थितम् ॥ अन्यच्छिरो विवृष्यैव तेनापि शिवपूजनम् ॥ कृतं नैवान्यमुनिना तथा चेवापरेण हि ॥ ४९ ॥ एवं
शिरांस्येव बहूनि तेन समर्पितान्येव शिवार्चनार्थे ॥ भूत्वा कबंधो हि पुनः पुनश्च तदा शिवोऽसौ वरदो बभूव ॥ ५० ॥ मया विनासुरस्तत्र पिंडीभू
तेन वै पुरा ॥ वरान्वरय पौलस्त्य यथेष्टं तान्ददाम्यहम् ॥ ५१ ॥ रावणेन तदा चोक्तः शिवः परममंगलः ॥ यदि प्रसन्नो भगवन्देयो मे वर उत्तमः
॥ ५२ ॥ न कामयेऽन्यं च वरमाश्रये त्वत्पदांबुजम् ॥ यथा तथा प्रदातव्यं यद्यस्ति च कृपा मयि ॥ ५३ ॥ तदा सदाशिवेनोक्तो रावणो लोकरा
वणः ॥ मत्प्रसादाच्च सर्वं त्वं प्राप्स्यसे मनसेप्सितम् ॥ ५४ ॥ एवं प्राप्तं शिवात्सर्वं रावणेन सुरेश्वराः ॥ तस्मात्सर्वैर्भवद्भिश्च तपसा परमेण हि ॥ ५५ ॥
विजेतव्यो रावणोयमिति मे मनसि स्थितम् ॥ अच्युतस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ५६ ॥ चिंतामापेदिरे सर्वे चिरं ते विषयान्विताः ॥
ब्रह्मापि चेंद्रियग्रस्तः सुतां रमितुमुद्यतः ॥ ५७ ॥ इंद्रो हि जारभावाच्च चंद्रो हि गुरुतल्पगः ॥ यमः कर्दर्यभावाच्च चंचलत्वात्सदागतिः ॥ ५८ ॥
पावकः सर्वभक्षित्वात्तथान्ये देवतागणाः ॥ अशक्ता रावणं जेतुं तपसा च विजृम्भितम् ॥ ५९ ॥ शैलादो हि महातेजा गणश्रेष्ठः पुरातनः ॥ बुद्धि
मात्रीतिनिपुणो महाबलपराक्रमी ॥ ६० ॥ शिवप्रियो रुद्ररूपी महात्मा ह्युवाच सर्वानथ चेंद्रमुख्यान् ॥ कस्माच्चूयं संभ्रमादागताश्च एतत्सर्वं
कथ्यतां विस्तरेण ॥ ६१ ॥ नंदिना च तदा सर्वे पृष्ठाः प्रोचुस्त्वरान्विताः ॥ ६२ ॥ ॥ देवा उचुः ॥ ॥ रावणेन वयं सर्वे निर्जिता मुनिभिः सह ॥
प्रसादयितुमायाताः शिवं लोकेश्वरेश्वरम् ॥ ६३ ॥ प्रहस्य भगवान्त्रंदी ब्रह्माणं वै ह्युवाच ह ॥ क यूयं क शिवः शंभुस्तपसा परमेण हि ॥ द्रष्टव्यो
हृदि मध्यस्थः सोऽद्य द्रष्टुं न पार्यते ॥ ६४ ॥ यावद्भावा ह्यनेकाश्च इंद्रियार्थास्तथैव च ॥ यावच्च ममताभावस्तावदीशो हि दुर्लभः ॥ ६५ ॥ जितेंद्रि
याणां शांतानां तन्निष्ठानां महात्मनाम् ॥ सुलभो लिंगरूपी स्याद्भवतां हि सुदुर्लभः ॥ ६६ ॥ तदा ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च विपश्चितः ॥ प्रणम्य
नंदिनं प्राहुः कस्मात्त्वं वानराननः ॥ तत्सर्वं कथयान्यं च रावणस्य तपोबलम् ॥ ६७ ॥ ॥ नंदीश्वर उवाच ॥ ॥ कुबेरोऽधिकृतस्तेन शंकरेण महा
त्मना ॥ धनानामाधिपत्ये च तं द्रष्टुं रावणोऽत्र वै ॥ ६८ ॥ आगच्छत्वरया युक्तः समारुह्य स्ववाहनम् ॥ मां दृष्ट्वा चाब्रवीत्कुडः कुबेरो ह्यत्र आगतः
॥ ६९ ॥ त्वया दृष्टोऽथ वात्रासौ कथ्यतामविलंबितम् ॥ किं कार्यं धनदेनाद्य इति पृष्टो मया हि सः ॥ ७० ॥ तदोवाच महातेजा रावणो लोकरा
वणः ॥ मय्यश्रद्धान्वितो भूत्वा विषयात्मा सुदुर्मदः ॥ ७१ ॥ शिक्षापयितुमारब्धो मैवं कार्यमिति प्रभो ॥ यथाहं च श्रिया युक्त आब्योऽहं बलवान्
हम् ॥ तथा त्वं भव रे मूढ मा मूढत्वमुपार्जय ॥ ७२ ॥ अहं मूढः कृतस्तेन कुबेरेण महात्मना ॥ मया निराकृतो रोषात्तपस्तेपे स गुह्यकः ॥ ७३ ॥

कुबेरः स हि नंदिनिकमागतस्तव मंदिरम् ॥ दीयतां च कुबेरोद्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ७४ ॥ रावणस्य वचः श्रुत्वा ह्यवोचं त्वरितोऽप्यहम् ॥
 लिंगकोसि महाभाग त्वमहं च तथाविधः ॥ ७५ ॥ उभयोः समतां ज्ञात्वा वृथा जल्पसि दुर्मते ॥ यथोक्तः स त्ववादीन्मां वदनार्थं बलोद्धतः ॥
 ॥ ७६ ॥ यथा भवद्भिः पृष्टोऽहं वदनार्थं महात्मभिः ॥ पुरावृत्तं मया प्रोक्तं शिवार्चनविधेः फलम् ॥ शिवेन दत्तं सारूप्यं न गृहीतं मया तदा ॥ ७७ ॥
 याचितं च मया शंभोर्वदनं वानरस्य च ॥ शिवेन कृपया दत्तं मम कारुण्यशालिना ॥ ७८ ॥ निगमिमानिनो ये च निर्दमा निष्परिग्रहाः ॥
 शंभोः प्रियास्ते विज्ञेया ह्यन्ये शिववहिष्कृताः ॥ ७९ ॥ तथावदन्मया सार्द्धं रावणस्तपसां बलात् ॥ मया च याचितान्येव दश वक्राणि धीमता ॥ ८० ॥
 उपहासकं वाक्यं पौलस्त्यस्य तदा सुगः ॥ मया तदा हि शत्रोऽसौ रावणो लोकगवणः ॥ ८१ ॥ ईदृशान्येव वक्राणि येषां वै संभवन्ति हि ॥ तैः समेतो
 यदा कोऽपि नरवर्यो महातपाः ॥ मां पुरस्कृत्य महसा हनिष्यति न संशयः ॥ ८२ ॥ एवं शत्रो मया ब्रह्मव्रावणो लोकरावणः ॥ अर्चितं केवलं
 लिंगं विना तेन महात्मना ॥ ८३ ॥ पीठिकारूपमंस्थेन विना तेन सुगोत्तमाः ॥ विष्णुना हि महाभागास्तस्मात्सर्वं विधास्यति ॥ ८४ ॥ देवदेवो
 महादेवो विष्णुरूपी महेश्वरः ॥ सर्वे यूयं प्रार्थयन्तु विष्णुं सर्वगुहाशयम् ॥ ८५ ॥ अहं हि सर्वदेवानां पुरोवर्ती भवाम्यतः ॥ ते सर्वे नंदिनो वाक्यं
 श्रुत्वा मुदितमानसाः ॥ वैकुण्ठमागता गीर्भिर्विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रिरे ॥ ८६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमो भगवते तुभ्यं देवदेव जगत्पते ॥
 त्वदाधारमिदं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ ८७ ॥ एतल्लिंगं त्वया विष्णो धृतं वै पिण्डिरूपिणा ॥ महाविष्णुस्वरूपेण घातितो मधुकैटभौ ॥ ८८ ॥
 तथा कमठरूपेण धृतो वै मंदराचलः ॥ वराहरूपमास्थाय हिरण्याक्षो हतस्त्वया ॥ ८९ ॥ हिरण्यकशिपुर्देवो हतो नृहरिरूपिणा ॥
 त्वया चैव बलिर्बद्धो दैत्यो वामनरूपिणा ॥ ९० ॥ भृगूणामन्वये भूत्वा कृतवीर्यात्मजो हतः ॥ इतोऽप्यस्मान्महाविष्णो तथैव परिपा
 लय ॥ ९१ ॥ रावणस्य भयादस्माच्चातुं भूयोर्हसि त्वरम् ॥ ९२ ॥ एवं संप्रार्थितो देवैर्भगवान्भूतभावनः ॥ उवाच च सुरान्सर्वान्वासुदेवो
 जगन्मयः ॥ ९३ ॥ हे देवाः श्रूयतां वाक्यं प्रस्तावसदृशं महत् ॥ शैलादिं च पुरस्कृत्य सर्वे यूयं त्वरान्विताः ॥ अवतारान्प्रकुर्वन्तु वानरीं
 तनुमाश्रिताः ॥ ९४ ॥ अहं हि मानुषो भूत्वा ह्यज्ञानेन समावृतः ॥ संभविष्याम्ययाध्यायां गृहे दशरथस्य च ॥ ब्रह्मविद्यासहायोऽस्मि भवतां
 कार्यसिद्धये ॥ ९५ ॥ जनकस्य गृहे साक्षाद्ब्रह्मविद्यां जनिष्यति ॥ भक्तो हि रावणः साक्षाच्छिवध्यानपरायणः ॥ ९६ ॥ तपसा महता युक्तो ब्रह्म
 विद्यां यदेच्छति ॥ तदा सुसाध्यो भवति पुरुषो धर्मनिर्जितः ॥ ९७ ॥ एवं संभाष्य भगवान्विष्णुः परममद्गलः ॥ वाली चेन्द्रांशसंभूतः सुग्रीवो

शुभतः सुतः ॥ ९८ ॥ तथा ब्रह्मांशसंभूतो जाम्बवान् नृक्षकुञ्जरः ॥ शिलादतनयो नंदी शिवस्यानुचरः प्रियः ॥ ९९ ॥ यो वै चैकादशो रुद्रो
 हनूमान्स' महाकपिः ॥ अवतीर्णः सहायार्थं विष्णोरमिततेजसः ॥ १०० ॥ मेधादयोऽथ कपयस्ते सर्वे सुरसत्तमाः ॥ एवं सर्वे सुरगणा अवतेर्यथा
 तथम् ॥ १०१ ॥ तथैव विष्णुरुत्पन्नः कौशल्यानंदवर्द्धनः ॥ विश्वस्य रमणाच्चैव राम इत्युच्यते बुधैः ॥ १०२ ॥ शेषोपि भक्त्या विष्णोश्च
 तपसाऽवातरद्भुवि ॥ १०३ ॥ दोर्दण्डावपि विष्णोश्च अवतीर्णौ प्रतापिनौ ॥ शत्रुघ्नभरताख्यौ च विख्यातौ भुवनत्रये ॥ १०४ ॥ मिथिलाधिपतेः
 कन्या या उक्ता ब्रह्मवादिभिः ॥ सा ब्रह्मविद्यावतरत्सुराणां कार्यसिद्धये ॥ सीता जाता लांगलस्य इयं भूमिविकर्षणात् ॥ १०५ ॥ तस्मात्सीतेति
 विख्याता विद्या सान्नीक्षिकी तदा ॥ मिथिलायां समुत्पन्ना मैथिलीत्यभिधीयते ॥ १०६ ॥ जनकस्य कुले जाता विश्रुता जनकात्मजा ॥
 ख्याता वेदवती पूर्वं ब्रह्मविद्याघनाशिनी ॥ १०७ ॥ सा दत्ता जनकेनैव विष्णवे परमात्मने ॥ १०८ ॥ तथाथ विद्यया सार्द्धं देवदेवो जगत्पतिः ॥
 उग्रे तपसि लीनोऽसौ विष्णुः परममद्गलः ॥ १०९ ॥ रावणं जेतुकामो वै रामो राजीवलोचनः ॥ अरण्यवासमकरोद्देवानां कार्यसिद्धये ॥
 ॥ ११० ॥ शेषावतारोऽपि महास्तपः परमदुष्करम् ॥ तताप परया शक्त्या देवानां कार्यसिद्धये ॥ १११ ॥ शत्रुघ्नो भरतश्चैव तेपतुः परमं तपः
 ॥ ११२ ॥ ततोऽसौ तपसा युक्तः सार्द्धं तैर्देवतागणैः ॥ सगणं रावणं रामः पद्भिर्मसैरजीहनत् ॥ विष्णुना घातितः शस्त्रैः शिवसारूप्यमाप्तवान् ॥
 ॥ ११३ ॥ सगणः स पुनः सद्यो बंधुभिः सह सुव्रताः ॥ ११४ ॥ शिवप्रसादात्सकलं द्वैताद्वैतमवाप ह ॥ द्वैताद्वैतविवेकार्थमृपयोप्यत्र
 मोहिताः ॥ तत्सर्वं प्राप्नुवंतीह शिवार्चनरता नराः ॥ ११५ ॥ येऽर्चयन्ति शिवं नित्यं लिंगरूपिणमेव च ॥ स्त्रियो वाप्यथ वा शूद्राः श्वपचा ह्यंत्य
 वासिनः ॥ तं शिवं प्राप्नुवंत्येव सर्वदुःखोपनाशनम् ॥ ११६ ॥ पशवोऽपि परं याताः किं पुनर्मानुषादयः ॥ ११७ ॥ ये द्विजा ब्रह्मचर्येण तपः
 परममास्थिताः ॥ वर्षैरनेकैर्यज्ञानां तेऽपि स्वर्गपरा भवन् ॥ ११८ ॥ ज्योतिष्टोमो वाजपेयो ह्यतिरात्रादयो ह्यमी ॥ यज्ञाः स्वर्गं प्रयच्छन्ति सत्रिणां
 नात्र संशयः ॥ ११९ ॥ तत्र स्वर्गमुखं भुक्त्वा पुण्यक्षयकरं महत् ॥ पुण्यक्षयेऽपि यज्वानो मर्त्यलोकं पतन्ति वै ॥ १२० ॥ पतितानां च संसारे
 देवाद्बुद्धिः प्रजायते ॥ गुणत्रयमयी विप्रास्तासुतास्त्वह योनिषु ॥ १२१ ॥ यथा सत्त्वं संभवति सत्त्वयुक्तं भवं नराः ॥ राजसाश्च तथा ज्ञेयास्ता
 मसाश्चैव ते द्विजाः ॥ १२२ ॥ ए संसारचक्रेऽस्मिन्भ्रमिता बहवो जनाः ॥ यदृच्छया दैवगत्या शिवं संसेवते नरः ॥ १२३ ॥ शिवध्यानप

स्कां.म.पु.
॥ १५ ॥

राणां च नराणां यतचेतसाम् ॥ मायानिरसनं सद्यो भविष्यति न चान्यथा ॥ १२४ ॥ मायानिरसनात्सद्यो नश्यत्येव गुणत्रयम् ॥ यदा
गुणत्रयातीतो भवतीति स मुक्तिभाक् ॥ १२५ ॥ तस्माल्लिङ्गार्चनं भाव्यं सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ लिङ्गरूपी शिवो भूत्वा त्रायते संचराचरम् ॥
॥ १२६ ॥ पुरा भवद्भिः पृष्टोऽहं लिङ्गरूपी कथं शिवः ॥ तत्सर्वं कथितं विप्रा याथातथ्येन संप्रति ॥ १२७ ॥ कथं गरं भुक्षितवाञ्छिवो
लोकमहेश्वरः ॥ तत्सर्वं श्रूयतां विप्रा यथावत्कथयामि वः ॥ १२८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर
खण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे शिवलिङ्गार्चनमाहात्म्यकथने श्रीरामावतारकथावर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥
एकदा तु सभामध्य आस्थितो देवराट् स्वयम् ॥ लोकपालैः परिवृतो देवेश्च ऋषिभिस्तथा ॥ १ ॥ अप्सरोगणसंवीतो गंधर्वैश्च पुर
स्कृतः ॥ उपगीयमानविजयः सिद्धविद्याधरैरपि ॥ २ ॥ तदा शिष्यैः परिवृतो देवराजगुरुः सुधीः ॥ आगतोऽसौ महाभागो बृहस्पति
रुदारधीः ॥ ३ ॥ तं दृष्ट्वा सहसा देवाः प्रणमुः समुपस्थिताः ॥ इन्द्रोपि ददृशे तत्र प्राप्तं वाचस्पतिं तदा ॥ ४ ॥ नोवाच किंचिद्गुमेधा
वचो मानपुरःसरम् ॥ नाह्वानं नासनं तस्य न विसर्जनमेव च ॥ ५ ॥ शक्रं प्रमत्तं ज्ञात्वाथ मदाद्राज्यस्य दुर्मतिम् ॥ तिरोधानमनुप्राप्तो
बृहस्पती रुषान्वितः ॥ ६ ॥ गते देवगुरौ तस्मिन्विमनस्काऽभवन्सुराः ॥ यक्षा नागाः सगंधर्वा ऋषयोऽपि तथा द्विजाः ॥ ७ ॥ गांधर्वस्या
वसाने तु लब्धसंज्ञो हरिः सुरान् ॥ पप्रच्छ त्वारितेनैव क्व गतो हि महातपाः ॥ ८ ॥ तदैव नारदेनोक्तः शक्रो देवाधिपस्तथा ॥ त्वया कृता
ह्यवज्ञा च गुरोर्नास्त्यत्र संशयः ॥ ९ ॥ गुरोर्वज्रया राज्यं गतं ते बलमुदय ॥ तस्मात्क्षमापनीयोऽसौ सर्वभावेन हि त्वया ॥ १० ॥ एतच्छ्रुत्वा
वचस्तस्य नारदस्य महात्मनः ॥ आसनात्सहसोत्थाय तैः सर्वैः परिवारितः ॥ आगच्छत्स्वरया शक्रो गुरोर्गेहमतंद्रितः ॥ ११ ॥ पृष्ट्वा तारां
प्रणम्यादौ क्व गतो हि महातपाः ॥ न जानामीत्युवाचेदं तारा शक्रं निरीक्षती ॥ १२ ॥ तदा चिंतान्वितो भूत्वा शक्रः स्वगृहमात्रजत् ॥ एतस्मि
न्नंतरे स्वर्गे ह्यनिष्टान्यद्भुतानि च ॥ १३ ॥ अभवन्सर्वदुःखार्थे शक्रस्य च महात्मनः ॥ पातालस्थेन बलिना ज्ञातं शक्रस्य चेष्टितम् ॥ १४ ॥
ययौ दैत्यैः परिवृतः पातालादमरावतीम् ॥ तदा युद्धमतीवासीद्देवानां दानवैः सह ॥ १५ ॥ देवाः पराजिता दैत्यैः राज्यं शक्रस्य तत्क्षणात् ॥ संप्राप्तं
सकलं तस्य मूढस्य च दुरात्मनः ॥ १६ ॥ नीतं सर्वप्रयत्नेन पातालं त्वारितं गताः ॥ शुक्रप्रसादात्ते सर्वे तथा विजयिनोऽभवन् ॥ १७ ॥
शक्रोऽपि निःश्रिको जातो देवैस्त्यक्तस्ततो भृशम् ॥ देवी तिरोधानगता बभूव कमलेक्षणा ॥ १८ ॥ ऐरावतो महानागस्तथैवोच्चैःश्रवा हयः ॥

माहे.सं.१
(के.सं.)
अ० ९

॥ १५ ॥

एवमादीनि रत्नानि अनेकानि बहून्यपि ॥ नीतानि सहसा दैत्यैर्लोभादसाधुवृत्तिभिः ॥ १९ ॥ पुण्यभांजि च तान्येव पतितानि च सागरे ॥
 तदा स विस्मयाविष्टो बलिराह गुरुं प्रति ॥ २० ॥ देवान्निर्जित्य चास्माभिरानीतानि बहूनि च ॥ रत्नानि तु समुद्रेऽथ पतितानि तदद्भुतम्
 ॥ २१ ॥ बलेस्तद्वचनं श्रुत्वा उशानः प्रत्युवाच तम् ॥ अश्वमेधशतेनैव सुरराज्यं भविष्यति ॥ दीक्षितस्य न संदेहस्तस्माद्भोक्ता स एव च ॥ २२ ॥
 अश्वमेधं विना किञ्चित्स्वर्गं भोक्तुं न पार्यते ॥ २३ ॥ गुरोर्वचनमाज्ञाय तूष्णींभूतो बलिस्ततः ॥ बभूव देवैः सार्द्धं च यथोचितमकारयत् ॥ २४ ॥
 इन्द्रोऽपि शोच्यतां प्राप्तो जगाम परमेष्ठिनम् ॥ विज्ञापयामास तथा सर्वं राज्यभयादिकम् ॥ २५ ॥ शक्रस्य वचनं श्रुत्वा परमेष्ठी उवाच ह ॥
 ॥ २६ ॥ संमिलित्वा सुरान्सर्वास्त्वया साकं त्वरान्विताः ॥ आराधनार्थं गच्छामो विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ २७ ॥ तथेति गत्वा ते सर्वे शक्राद्या
 लोकपालकाः ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य तटं क्षीरार्णवस्य च ॥ प्राप्योपविश्य ते सर्वे हरिं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ २८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवदं
 जगन्नाथ सुरासुरनमस्कृत ॥ पुण्यश्लोकाव्ययानंतं परमात्मन्नमोऽस्तु ते ॥ २९ ॥ यज्ञोऽसि यज्ञरूपोऽसि यज्ञांगोऽसि रमापते ॥ ततोऽद्य कृपया
 विष्णो देवानां वरदो भव ॥ ३० ॥ गुरोर्वज्रया चाद्य भ्रष्टराज्यः शतक्रतुः ॥ जातः सुरर्षिभिः साकं तस्मादेनं समुद्धर ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीभगवा
 नुवाच ॥ ॥ गुरोर्वज्रया सर्वं नश्यतीति किमद्भुतम् ॥ ये पापिनो ह्यधर्मिष्ठाः केवलं विपयात्मकाः ॥ पितरौ निंदितौ यैश्च निर्देवा न
 संशयः ॥ ३२ ॥ अनेन यत्कृतं ब्रह्मन्सद्यस्तत्फलमागतम् ॥ कर्मणा चास्य शक्रस्य सर्वेषां संकटागमः ॥ ३३ ॥ विपरीतो यदा कालः पुरुषस्य
 भवेत्तदा ॥ भूतमैत्रीं प्रकुर्वति सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ ३४ ॥ तेन वै कारणेनैद्र मदीयं वचनं कुरु ॥ कार्यहेतोस्त्वया कार्यो दैत्यैः सह समागमः ॥
 ॥ ३५ ॥ एवं भगवतादिष्टः शक्रः परमबुद्धिमान् ॥ अमरावतीं ययौ हित्वा सुतलं दैवतैः सह ॥ ३६ ॥ इन्द्रं समागतं श्रुत्वा इन्द्रसेनो रुषान्वितः ॥
 बभूव सह सैन्येन हंतुकामः पुरंदरम् ॥ ३७ ॥ नारदेन तदा दैत्या बलिश्च बलिनां वरः ॥ निवारितस्तद्वधाच्च वाक्यैरुच्चावचैस्तथा ॥ ३८ ॥
 ऋषेस्तस्यैव वचनात्त्यक्तमन्युर्बलिस्तदा ॥ बभूव सह सैन्येन आगतो हि शतक्रतुः ॥ ३९ ॥ इन्द्रसेनेन दृष्टोऽसौ लोकपालैः समावृतः ॥
 उवाच त्वरया युक्तः प्रहसन्निव दैत्यराट् ॥ ४० ॥ कस्मादिहागतः शक्र सुतलं प्रति कथ्यताम् ॥ तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा स्मयमान उवाच
 तम् ॥ ४१ ॥ वयं कश्यपदायादा यूयं सर्वे तथैव च ॥ यथा वयं तथा यूयं विग्रहो हि निरर्थकः ॥ ४२ ॥ मम राज्यं क्षणेनैव नीतं
 दैवशात्त्वया ॥ तथा ह्येतानि तान्येव रत्नानि सुबहून्यपि ॥ गतानि तत्क्षणादेव यन्नानीतानि वै त्वया ॥ ४३ ॥ तस्माद्दिमर्शः कर्तव्यः

पुरुषेण विपश्चिता ॥ विमर्शाज्जायते ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षो भविष्यति ॥ ४४ ॥ किं तु मे वत उक्तेन जाने न च तवाग्रतः ॥ शरणार्थी
 ह्यहं प्राप्तः सुरैः सह तवांतिकम् ॥ ४५ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु शक्रस्य वाक्यं वाक्यविदां वरः ॥ प्रहस्योवाच मतिमाञ्छकं प्रति विदां वरः ॥ ४६ ॥
 त्वमागतोसि देवेन्द्र किमर्थं तन्न वेदयहम् ॥ ४७ ॥ शक्रस्तद्वचनं श्रुत्वा ह्यश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ॥ किंचिन्नोवाच तत्रैनं नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥
 बले त्वं किं न जानासि कार्याकार्यविचारणाम् ॥ धर्मो हि महतामेष शरणागतपालनम् ॥ ४९ ॥ शरणागतं च विप्रं च रोगिणं वृद्धमेव च ॥ य
 एतान्न च रक्षन्ति ते वै ब्रह्महणो नराः ॥ ५० ॥ शरणागतशब्देन आगतस्तव सन्निधौ ॥ संरक्षणाय योग्यश्च त्वया नास्त्यत्र संशयः ॥ एवमुक्तो
 नारदेन तदा दैत्यपतिः स्वयम् ॥ ५१ ॥ विमृश्य परया बुद्ध्या कार्याकार्यविचारणाम् ॥ शक्रं प्रपूजयामास बहुमानपुरःसरम् ॥ लोकपालैः समंतं
 च तथा सुरगणैः सह ॥ ५२ ॥ प्रत्ययार्थं च सत्त्वानि ह्यनेकानि व्रतानि वै ॥ बलिप्रत्ययभूतानि स चकार पुरंदरः ॥ ५३ ॥ एवं स समयं
 कृत्वा शक्रः स्वार्थपरायणः ॥ बलिना सह चावात्सीदर्थशास्त्रपरो महान् ॥ ५४ ॥ एवं निवसतस्तस्य सुतलेऽपि शतक्रतोः ॥ वत्सरा बहवो
 ह्यासंस्तदा बुद्धिमकल्पयत् ॥ संस्मृत्य वचनं विष्णोर्विमृश्य च पुनःपुनः ॥ ५५ ॥ एकदा तु सभामध्य आसीनो देवराट्स्वयम् ॥ उवाच प्रहस
 न्वाक्यं बलिमुद्दिश्य नीतिमान् ॥ ५६ ॥ प्राप्तव्यानि त्वया वीर अस्माकं च त्वया बले ॥ गजादीनि बहून्धेव रत्नानि विविधानि च ॥ ५७ ॥
 गतानि तत्क्षणादेव सागरे पतितानि वै ॥ प्रयत्नो हि प्रकर्तव्यो ह्यस्माभिस्त्वरयान्वितैः ॥ ५८ ॥ तेषां चोद्धरणे दैत्य रत्नानामिह सागरात् ॥
 तर्हि निर्मथनं कार्यं भवता कार्यसिद्धये ॥ ५९ ॥ बलिः प्रवर्तितस्तेन शक्रेण सुरसूदनः ॥ उवाच शक्रं त्वरितः केनेदं मथनं भवेत् ॥ ६० ॥ तदा
 नभोगता वाणी मेघगंभीरनिःस्वना ॥ उवाच देवा दैत्याश्च मंथध्वं क्षीरसागरम् ॥ ६१ ॥ भवतां बलवृद्धिश्च भविष्यति न संशयः ॥ ६२ ॥ मंदरं
 चैव मंथानं रज्जुं कुरुत वासुकिम् ॥ पश्चाद्देवाश्च दैत्याश्च मेलयित्वा विमथ्यताम् ॥ ६३ ॥ नभोगतां च तां वाणीं निशम्याथ तदाः सुराः ॥
 दैत्यैः सार्द्धं ततः सर्वं उद्यमं चकुरुद्यताः ॥ ६४ ॥ पातालाभिर्गताः सर्वे तदा तेऽथ सुरासुराः ॥ आजग्मतुलं सर्वे मंदरं पर्वतोत्तमम् ॥ ६५ ॥
 दैत्याश्च कोटिसंख्याकास्तथा देवा न संशयः ॥ उद्युक्ताः सहसा प्राड्युर्मंदरं कनकप्रभम् ॥ ६६ ॥ सरत्नं वर्तुलाकारं स्थूलं चैव महाप्रभम् ॥
 अनेकरत्नसंवीतं नानाद्रुमनिषेवितम् ॥ ६७ ॥ चंदनैः पारिजातैश्च नागपुत्रागचंपकैः ॥ नानासृगगणाकीर्णं सिंहशार्दूलसेवितम् ॥ ६८ ॥ एवंविधं

महाशैलं दृष्ट्वा ते सुरसत्तमाः ॥ ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे तदा ते सुरसत्तमाः ॥ ६९ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अद्रे सुरा वयं सर्वे विज्ञप्नुमिह चागताः ॥
तच्छृणुष्व महाशैल परेषामुपकारकः ॥ ७० ॥ एवमुक्तस्तदा शैलो देवैर्देवैः स मंदरः ॥ उवाच निःसृतो भूत्वा पङ्गं विग्रहवान्वचः ॥ ७१ ॥ तेन रूपेण
रूपी स पर्वतो मंदराचलः ॥ किमर्थमागताः सर्वे मत्समीपं तदुच्यताम् ॥ ७२ ॥ तदा बलिरुवाचेदं प्रस्तावसदृशं वचः ॥ इंद्रोपि त्वरया युक्तो
बभाषे सूनृतं वचः ॥ ७३ ॥ अस्माभिः सह कार्यार्थं भव त्वं मंदराचल ॥ अमृतोत्पादनार्थं त्वं मंथानं भव सुव्रत ॥ ७४ ॥ तथेति मत्वा तद्वाक्यं
देवानां कार्यसिद्धये ॥ ऊचे देवासुरांश्चेदमिन्द्रं प्रति विशेषतः ॥ ७५ ॥ छेदितौ च त्वया पक्षौ वज्रेण शतपर्वणा ॥ गंतुं कथं समर्थोऽहं भवतां कार्य
सिद्धये ॥ ७६ ॥ तदा देवासुराः सर्वे स्तूयमाना महाचलम् ॥ उत्पाटयेयुरतुलं मंदरं च ततोद्भुतम् ॥ ७७ ॥ क्षीराण्वं नेतुकामा ह्यशक्तास्ते ततोऽ
भवन् ॥ पर्वतः पतितः सद्यो देवदैत्योपरि ध्रुवम् ॥ ७८ ॥ केचिद्भग्नौ मृताः केचित्केचिन्मूर्छापरा भवन् ॥ परीवादरताः केचित्केचित्केशत्वमा
गताः ॥ ७९ ॥ एवं भग्नोद्यमा जाता असुराः सुरदानवाः ॥ चेतनां परमां प्राप्तास्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् ॥ ८० ॥ रक्षरक्ष महाविष्णो शरणागतव
त्सल ॥ त्वया ततमिदं सर्वं जंगमाजंगमं च यत् ॥ ८१ ॥ देवानां कार्यसिद्धयर्थं प्रादुर्भूतो हरिस्तदा ॥ तान्दृष्ट्वा सहसा विष्णुर्गुरुडोपरि
संस्थितः ॥ ८२ ॥ लीलया पर्वतश्चेष्टमुत्तभ्यारोपयत्क्षणात् ॥ गरुत्मति तदा देवः सर्वेषामभयं ददौ ॥ ८३ ॥ तत उत्थाय तान्देवान्क्षीरोदस्यो
त्तरं तटम् ॥ नीत्वा तं पर्वतं वृद्धं निक्षिप्याप्सु ततो ययौ ॥ ८४ ॥ तदा सर्वे सुरगणाः स्वागत्य असुरैः सह ॥ वासुकिं च समादाय चक्रिरे समयं
च तम् ॥ ८५ ॥ मंथानं मंदरं चैव वासुकिं रज्जुमेव च ॥ कृत्वा सुराऽसुराः सर्वे ममंथुः क्षीरसागरम् ॥ ८६ ॥ क्षीराब्धेर्मथ्यमानस्य पर्वतो हि
रसातलम् ॥ गतः स तत्क्षणादेव कूर्मो भूत्वा रमापतिः ॥ उद्धतस्तत्क्षणादेव तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ८७ ॥ भ्राम्यमाणस्ततः शैलो नोदितः सुरदा
नवैः ॥ भ्रममाणो निराधारो बोधश्चैव गुरुं विना ॥ ८८ ॥ परमात्मा तदा विष्णुराधारो मंदरस्य च ॥ दोर्भिश्चतुर्भिः संगृह्य ममंथाब्धिं सुखाव
हम् ॥ ८९ ॥ तदा सुरासुराः सर्वे ममंथुः क्षीरसागरम् ॥ एकीभूत्वा बलेनैवमतिमात्रं बलोत्कटाः ॥ ९० ॥ पृष्ठकंठोरुजान्वतः कमठस्य महा
त्मनः ॥ तथासौ पर्वतश्चेष्टो वज्रसारमयो दृढः ॥ उभयोर्धर्पणादेव वडवाग्निः समुत्थितः ॥ ९१ ॥ हलाहलं च संजातं तद्दृष्ट्वा नारदेन हि ॥ ततो
देवानुवाचेदं देवर्षिरमितद्युतिः ॥ ९२ ॥ न कार्यं मथनं चाब्धेर्भवद्भिरधुनाऽखिलैः ॥ प्रार्थयध्वं शिवं देवाः सर्वे दक्षस्य याजनम् ॥ तद्विस्मृतिं च वो
यातं वीरभद्रेण यत्कृतम् ॥ ९३ ॥ तस्माच्छिवः स्मर्यतां चाशु देवाः परः पराणामपि वा परश्च ॥ परात्परः परमानंदरूपो योगिध्येयो निष्प्रपञ्चो

स्कां. ५. पु.
॥ ५७ ॥

ह्यरूपः ॥ ९४ ॥ ते मथ्यमानास्त्वरिता देवाः स्वात्मार्थसाधकाः ॥ अभिलाषपराः सर्वे न शृण्वन्ति यतो जडाः ॥ ९५ ॥ उपदेशैश्च बहुभिर्नोप-
देश्याः कदाचन ॥ ते रागद्वेषसंघाताः सर्वे शिवपराङ्मुखाः ॥ ९६ ॥ केवलोद्यमसंवीता ममंथुः क्षीरसागरम् ॥ अतिनिर्मथनाजातं क्षीराब्धेश्च
हलाहलम् ॥ ९७ ॥ त्रैलोक्यदहने प्रौढं प्राप्तं हंतुं दिवौकसः ॥ अत ऊर्ध्वं दिशः सर्वा व्याप्तं कृत्स्नं नभस्तलम् ॥ असितुं सर्वभूतानां कालकूटं
समभ्ययात् ॥ ९८ ॥ दृष्ट्वा बृहंतं स्वकरस्थमोजसा तं सर्पराजं सह पर्वतेन ॥ तत्रैव हित्वापययुस्तदानीं पलायमाना ह्यसुरैः समेताः ॥ ९९ ॥
तथैव सर्व ऋषयो भृग्वाद्याः शतशस्ततः ॥ दक्षस्य यजनं तेन यथा जातं तथाभवत् ॥ १०० ॥ सत्यलोकं गताः सर्वे भृगुणा नोदिता भृशम् ॥
वेदवाक्यैश्च विविधैः कालकूटं प्रशाम्यति ॥ देवा नास्त्यत्र संदेहः सत्यं सत्यं वदामि वः ॥ १०१ ॥ भृगुणोक्तं वचः श्रुत्वा कालकूटविषादिताः ॥
सत्यलोकं समासाद्य ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ १०२ ॥ तदा जाज्वल्यमानं वै कालकूटं प्रभोज्ज्वलम् ॥ दृष्ट्वा ब्रह्माथ तान्दृष्ट्वा ह्यकर्मज्ञान्सुरासुरान् ॥
तेषां शपितुमारंभे नारदेन निवारितः ॥ १०३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अकार्यं किं कृतं देवाः कस्मात्क्षोभोयमुद्यतः ॥ ईश्वरस्य च जातोऽद्य नान्यथा
मम भाषितम् ॥ १०४ ॥ ततो देवैः परिवृतो वेदोपनिषदैस्तथा ॥ नानागमैः परिवृतः कालकूटभयाद्ययौ ॥ १०५ ॥ ततश्चित्तान्विता देवा इदमूचुः
परस्परम् ॥ अविद्याकामसंवीताः कुर्यामः शंकरं च कमम् ॥ १०६ ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य तदा देवास्त्वरान्विताः ॥ वैकुण्ठमाव्रजन्सर्वे कालकूट
भयादिताः ॥ १०७ ॥ ब्रह्मादयश्चर्षिगणाश्च तदा परेशं विष्णुं पुराणपुरुषं प्रभविष्णुमीशम् ॥ वैकुण्ठमाश्रितमधोक्षजमाधवं ते सर्वे सुरासु-
रगणाः शरणं प्रयाताः ॥ १०८ ॥ तावत्प्रवृद्धं सुमहत्कालकूटं समभ्ययात् ॥ दग्ध्वादो ब्रह्माणो लोकं वैकुण्ठं च ददाह वै ॥ १०९ ॥ कालकूटा-
ग्निना दग्धो विष्णुः सर्वगुहाशयः ॥ पार्षदैः सहितः सद्यस्तमालसदृशच्छविः ॥ ११० ॥ वैकुण्ठं च सुनीलं च सर्वलोकैः समावृतम् ॥ जलकल्म-
षसंवीताः सर्वे लोकास्तदाभवन् ॥ १११ ॥ अष्टावरणसंवीतं ब्रह्मांडं ब्रह्मणा सह ॥ भस्मीभूतं चकाराशु जलकल्मषमद्भुतम् ॥ ११२ ॥ नो
भूमिर्न जलं चाग्निर्न वायुर्न नभस्तदा ॥ नाहंकारो न च महान्मूलाविद्या तथैव च ॥ शिवस्य कोपात्संजातं तदा भस्माकुलं जगत् ॥ ११३ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराणं एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथममाहेश्वरखण्डान्तर्गते केदारखण्डे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ७३ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥
यत्त्वया कथितं ब्रह्मन्ब्रह्मांडं सचराचरम् ॥ भस्मीभूतं रुद्रकोपात्कालकूटाग्निनाऽखिलम् ॥ १ ॥ ब्रह्मांडांतरतः किं तु रुद्रं मन्यामहे वयम् ॥ तदा
चराचरं नष्टं ब्रह्मविष्णुपुरोगमम् ॥ २ ॥ भस्मीभूतं रुद्रकोपात्कथं सृष्टिः प्रवर्तिता ॥ कुतो ब्रह्मा च विष्णुश्च कुतश्चंद्रपुरोगमाः ॥ ३ ॥ अन्ये सुरा

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० १०

॥ १७ ॥

सुराः कुत्र भस्मीभूता लयं गताः ॥ अत ऊर्ध्वं किमभवत्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ व्यासप्रसादात्सकलं वेत्थ त्वं नापरो हि तत् ॥ तस्माज्ज्ञा-
 नमयं शास्त्रं तज्ज्ञानासि न चापरः ॥ ५ ॥ इति पृष्ठस्तदा सर्वैर्मुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ सूतो व्यासं नमस्कृत्य वाक्यं चेदमथाब्रवीत् ॥ ६ ॥
 ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यदा ब्रह्मांडमध्यस्था व्याप्ता देवा विषाग्निना ॥ हरिब्रह्मादयो ह्येते लोकपालाः सवासवाः ॥ तदा विज्ञापितः शंभुर्हे-
 बेन महात्मना ॥ ७ ॥ ॥ हेरंब उवाच ॥ ॥ हे रुद्र हे महादेव हे स्थाणो हे जगत्पते ॥ मया विघ्नं विनोदेन कृतं तेषां सुदुर्जयम् ॥ ८ ॥ भयेन मति-
 मोहात्त्वां नार्चयन्ति च मामपि ॥ उद्योगं ये प्रकुर्वन्ति तेषां क्लेशोऽधिको भवेत् ॥ ९ ॥ एवमभ्यर्थितस्तेन पिनाकी वृषभध्वजः ॥ विघ्नांधकारसूर्येण
 गणाधिपतिना तदा ॥ १० ॥ लिंगरूपोऽब्रवीच्छंभुर्निराकारो निरामयः ॥ निरंजनो व्योमकेशः कपर्दी नीललोहितः ॥ ११ ॥ ॥ महेश्वर
 उवाच ॥ ॥ हेरंब शृणु मे वाक्यं श्रद्धया परया युतः ॥ अहंकारात्मकं चैव जगदेतच्चराचरम् ॥ १२ ॥ स्थितिं करोत्यहंकारः प्रलयोत्पत्तिमेव च ॥
 जगदादौ गणपते तदा विज्ञप्तिमात्रतः ॥ १३ ॥ मायाविरहितं शांतं द्वैताद्वैतपरं सदा ॥ ज्ञप्तिमात्रस्वरूपं तत्सदानंदैकलक्षणम् ॥ १४ ॥ ॥ गणपतिरु-
 वाच ॥ ॥ यदि त्वं केवलो ह्यात्मा परमानन्दलक्षणः ॥ तस्मात्त्वदपरं किंचिन्नान्यदस्ति परंतप ॥ १५ ॥ नानारूपं कथं जातं सुरासुरविलक्ष-
 णम् ॥ विचित्रं मोहजननं त्रिभिर्देवैश्च लक्षितम् ॥ १६ ॥ भूतग्रामैश्चतुर्भिश्च नानाभेदैः समन्वितैः ॥ जातं संसारचक्रं च नित्यानित्यविलक्षणम्
 ॥ १७ ॥ परस्परविरोधेन ज्ञानवादेन मोहिताः ॥ कर्मवादरताः केचित्केचित्स्वगुणमाश्रिताः ॥ १८ ॥ ज्ञाननिष्ठाश्च ये केचित्परस्परविरो-
 धिनः ॥ एवं संशयमापन्नं त्राहि मां वृषभध्वज ॥ १९ ॥ अहं गणश्च कुत्रत्याः क्व चायं वृषभः प्रभो ॥ एते चान्ये च बहवः कुतो जाताश्च कुत्र
 वै ॥ २० ॥ कृताः सर्वे महाभागाः सात्त्विका राजसाश्च वै ॥ प्रहस्य भगवाञ्छंभुर्गणेशं वक्तुमुद्यतः ॥ २१ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ काल-
 शक्त्या च जातानि रजःसत्त्वतमांसि च ॥ तैरावृतं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ २२ ॥ परिदृश्यमानमेतच्चानश्वरं परमार्थतः ॥ विद्वद्येतत्सर्वसि-
 द्ध्यैव कृतकत्वाच्च नृश्वरम् ॥ २३ ॥ लोमश उवाच ॥ यावद्गणेशसंयुक्तो भाषमाणः सदाशिवः ॥ लिंगरूपी विश्वरूपः प्रादुर्भूता सदाशिवात् ॥ २४ ॥
 शिवरूपा जगद्योनिः कार्यकारणरूपिणी ॥ लिंगरूपी स भगवान्निमग्नस्तत्क्षणादभूत् ॥ २५ ॥ एका स्थिता परा शक्तिर्ब्रह्मविद्यात्मलक्षणा ॥ गणेशो
 विस्मयाविष्टो ह्यवलोकनतत्परः ॥ २६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ प्रकृत्यन्तर्गतं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ गणेशस्य पृथक्त्वं च कथं जातं तदु-
 च्यताम् ॥ २७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ साक्षात्प्रकृत्याः संभूतो गणेशो भगवानभूत् ॥ यथारूपः शिवः साक्षात्तद्रूपो हि गणेश्वरः ॥ २८ ॥

शिवेन सह संग्रामो ह्यभूत्तस्य महात्मनः ॥ अज्ञानात्प्राकृतो भूत्वा बहुकालं निरन्तरम् ॥ २९ ॥ तस्य उद्धा ह्यजेयत्वं गजारूढस्य तत्तदा ॥
 त्रिशूलेनाहनच्छंभुः सगजं तमपातयत् ॥ ३० ॥ तदा स्तुतो महादेवः परशक्त्या परंतपः ॥ परशक्तिमुवाचेदं वरं वरय शोभने ॥ ३१ ॥ तदा
 वृतो महादेवो वरेण परमेण हि ॥ योऽयं त्वया हतो देव मम पुत्रो न मंशयः ॥ ३२ ॥ त्वां न जानात्ययं मूढः प्रकृत्यंशसमुद्भवः ॥ तस्मात्पुत्रं
 जीवयेमं मम तुष्ट्यर्थमेव च ॥ ३३ ॥ प्रहस्य भगवान्नुदो मायापुत्रमजीवयत् ॥ सिंधुरवदनेनैव मुखे स समयोजयत् ॥ ३४ ॥ तदा गजाननो
 जातः प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ मायापुत्रोपि निर्मायो ज्ञानवान्संबभूव ह ॥ ३५ ॥ आत्मज्ञानामृतेनैव नित्यतृप्तो निरामयः ॥ समाधिसंस्थितो
 रोद्रः कालकालांतकोऽभवत् ॥ ३६ ॥ योगदंडार्थमुत्पाद्य स्वकीयं दशनं महत् ॥ करे गृह्य गणाध्यक्षः शब्दब्रह्मातिवर्त्तते ॥ ऋद्धिसिद्धिद्वयेनैव एक
 त्वेन विराजितः ॥ ३७ ॥ ये ते गणाश्च विघ्नाश्च ये चान्येऽभ्यधिका भुवि ॥ तेषामपि पतिर्जातः कृतोऽसौ शंभुना तदा ॥ ३८ ॥ तस्माद्वि
 लोकयामास प्रकृतिं विश्वरूपिणीम् ॥ पृथक्स्थित्वाग्रतो जानाह्लिंगं प्रकृतिमेव च ॥ ददर्श विमलं लिंगं प्रकृतिस्थं स्वभावतः ॥ ३९ ॥ आत्मानं
 च गणैः सार्द्धं तथैव च जगन्नयम् ॥ लीनं लिंगे समस्तं तद्वैरम्बो ज्ञानवानपि ॥ ४० ॥ मुमोह च पुनः संज्ञां प्रतिलभ्य प्रयत्नतः ॥ ननाम
 शिरसा ताभ्यामीशाभ्यां स गणेश्वरः ॥ ४१ ॥ तदा ददर्श तत्रैव लोकसंहारकारकम् ॥ ब्रह्माणं चैव रुद्रं च विष्णुं चैव सदाशिवम् ॥ ४२ ॥
 ददर्श प्रेततुल्यानि लिंगशक्त्यात्मकानि च ॥ ब्रह्माण्डगोलकान्येव कोटिशः परमाणुवत् ॥ ४३ ॥ लीयंते च विलीयंते महेशे लिंगरूपिणि ॥
 प्रकृत्यंतर्गतं लिंगं लिंगस्यांतर्गता च सा ॥ ४४ ॥ शक्त्या लिंगं च संछन्नं तदा सर्वमदृश्यत ॥ लिंगेन शक्तिः संछन्ना परस्परमवर्तत ॥ ४५ ॥
 शिवाभ्यां संश्रितं लोकं जगदेतच्चराचरम् ॥ गणेशो वापि तज्ज्ञानं न परेऽपि तथाविदन् ॥ ४६ ॥ तदोवाच महातेजा गणाध्यक्षो गणैः सह ॥ सश
 क्तिकं स्तूयमानः शक्त्या च परया तदा ॥ ४७ ॥ ॥ गणेश उवाच ॥ ॥ नमामि देवं शक्त्यान्वितं ज्ञानरूपं प्रसन्नं ज्ञानात्परं परमं
 ज्योतिरूपम् ॥ रूपात्परं परमं तत्त्वरूपं तत्त्वात्परं परमं मंगलं च आनंदाख्यं निष्कलं निर्विषादम् ॥ ४८ ॥ धूमात्परमयोवह्निर्धूमवत्प्रतिभासते ॥
 प्रकृत्यंतर्गतस्त्वं हि लक्ष्यसे ज्ञानसंभवः ॥ प्रकृत्यंतर्गतस्त्वं हि मायाव्यक्तिरितीयसे ॥ ४९ ॥ एवंविधस्त्वं भगवन्स्वमायया सृजस्यथोलुंपसि
 पासि विश्वम् ॥ अस्माद्गरात्सर्वमिदं प्रनष्टं सब्रह्मविषं द्रयुतं चराचरम् ॥ ५० ॥ यथा पुरासीर्भगवान्महेशस्त्रैलोक्यनाथोऽसि चराचरात्मा ॥

कुरुष्व शीघ्रं सहजीवकोशं चराचरं तत्सकलं प्रदग्धम् ॥ ५१ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतो गणेशेन भगवान्भूतभावनः ॥ यदुत्थितं
 कालकूटं लोकसंहारकारकम् ॥ ५२ ॥ लिंगरूपेण तद्वस्तं विमलं चाकरोत्तदा ॥ सदेवासुरमर्त्याश्च सर्वाणि त्रिजगन्ति च ॥ तत्क्षणाद्रक्षितान्येव कृपया
 परया युतः ॥ ५३ ॥ ब्रह्मा विष्णुः सुरेन्द्रश्च लोकपालाः सहर्षयः ॥ यक्षा विद्याधराः सिद्धा गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ उत्थिताश्चैव ते सर्वे निद्रापरि
 गता इव ॥ ५४ ॥ विस्मयेन समाविष्टा बभूवुर्जातसाध्वसाः ॥ सर्वे देवासुराश्चैव ऊचुराश्चर्यवत्ततः ॥ ५५ ॥ क कालकूटं सुमहद्येन विद्राविता
 वयम् ॥ मृतप्रायाः कृताः सद्यः सलोकपालका ह्यमी ॥ ५६ ॥ इत्यब्रुवंस्तदा दैत्यास्तूष्णींभूतास्तदा स्थिताः ॥ शक्रादयो लोकपाला विष्णुं सर्वे
 श्वरेश्वरम् ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य इदमूचुः समेधिताः ॥ ५७ ॥ केनेदं कारितं विष्णो न विदामोऽल्पमेधसः ॥ तदा प्रहस्य भगवान्ब्रह्मणा सह तैः
 सुरैः ॥ ५८ ॥ समाधिमगमन्सर्वेऽप्येकाग्रमनसस्तदा ॥ तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य कामक्रोधादिकान्द्रिजाः ॥ ५९ ॥ तदात्मनि स्थितं लिंगमपश्यन्वि
 बुधादयः ॥ विष्णुं पुरस्कृत्य तदा तुष्टुवुः परमार्थतः ॥ ६० ॥ आत्मना परमात्मानं योगिनः पर्युपासते ॥ ६१ ॥ लिंगमेव परं ज्ञानं लिंगमेव
 परं तपः ॥ लिंगमेव परो धर्मो लिंगमेव परा गतिः ॥ तस्माल्लिंगात्परतरं यच्च किञ्चिन्न विद्यते ॥ ६२ ॥ एवं ब्रुवन्तो हि तदा सुरासुराः सलोकपाला
 ऋषिभिश्च साकम् ॥ विष्णुं पुरस्कृत्य तमालवर्णं शंभुं शरण्यं शरणं प्रपन्नाः ॥ ६३ ॥ त्राहित्राहि महादेव कृपालो परमेश्वर ॥ पुरा त्राता यथा सर्वे तथा
 त्वं त्रातुमर्हसि ॥ ६४ ॥ तदेवदेव भवतश्चरणारविंदं सेवानुबंधमहिमानमनंतरूपम् ॥ त्वदाश्रितं यत्परमानुकंपया नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥ ६५ ॥
 लिंगस्वरूपमध्यस्थो भगवान्भूतभावनः ॥ सर्वैः सुरगणैः साकं बभाषेदं रमापतिः ॥ ६६ ॥ त्वं लिंगरूपी भगवाञ्जगतामभयप्रदः ॥ विष्णुना
 संस्तुतो देवो लिंगरूपी महेश्वरः ॥ ६७ ॥ मृतास्त्राता गरात्सर्वे तस्मान्मृत्युंजय प्रभो ॥ रक्षरक्ष महाकाल त्रिपुरांत नमोस्तु ते ॥ ६८ ॥ विष्णुना
 संस्तुतो देवो लिंगरूपी महेश्वरः ॥ प्रादुर्बभूव सांबोऽथ बोधयन्निव तान्सुरान् ॥ ६९ ॥ हे विष्णो हे सुराः सर्वे ऋषयः श्रूयतामिदम् ॥ मन्यतेऽपि हि
 संसारे अनित्ये नित्यताकुलम् ॥ ७० ॥ अविलोकयताऽऽत्मानमात्मना विबुधादयः ॥ किं यज्ञैः किं तपोभिश्च किमुद्योगेन कर्मणाम् ॥ ७१ ॥
 एकत्वेन पृथक्त्वेन किञ्चिन्नैव प्रयोजनम् ॥ यस्माद्भवद्भिर्मिलितैः कृतं यत्कर्म दुष्करम् ॥ ७२ ॥ क्षीराब्धेर्मथनं तत्तु अमृतार्थं कथं कृतम् ॥ मृत्युं
 जयं निराकृत्य अवज्ञाय च मां सदा ॥ ७३ ॥ तस्मात्सर्वे मृत्युमुखं पतिता वै न संशयः ॥ अस्माभिर्निर्मितो देवो गणेशः कार्यसिद्धये ॥ ७४ ॥

स्कां.प.पु.
॥ १९ ॥

न नमंति गणेशं च दुर्गां चैव तथाविधाम् ॥ केशभाजो भविष्यति नात्र कार्या विचारणा ॥ ७५ ॥ यूयं सर्वे त्वधर्मिष्ठाः स्तब्धाः पंडितमानिनः ॥
कार्याकार्यमविज्ञाय केवलं मानमोहिताः ॥ ७६ ॥ तस्मात्कालमुखे सर्वे पतिता नात्र संशयः ॥ सर्वे श्रुतिपरा यूयमिद्राद्या देवतागणाः ॥ ७७ ॥
प्ररोचनपराः सर्वे क्षुद्राश्चेंद्रादयो वृथा ॥ नात्मानं च प्रपंचेन वेत्सि त्वं हि शचीपते ॥ ७८ ॥ कृतः प्रयत्नो हि महानमृतार्थं त्वया शठ ॥ अश्वमे
धशतेनैव यद्राज्यं प्राप्तवानसि ॥ अपि तच्च पराधीनं तन्न जानासि दुर्मते ॥ ७९ ॥ यैर्वेदवाक्यैस्त्वं मूढ संस्तुतोऽसि तपस्विभिः ॥ ते मूढास्तो
षयंति त्वां तत्तद्वागपरायणाः ॥ ८० ॥ विष्णो त्वं च पक्षपातान्न जानासि हिताहितम् ॥ केचिद्धृतास्त्वया विष्णो रक्षिताश्चैव केचन ॥ ८१ ॥
इच्छायुक्तस्त्वमत्रैव सदा बालकचेष्टितः ॥ येऽन्ये च लोकपाः सर्वे तेषां वार्ता कुतस्त्विह ॥ ८२ ॥ अन्यथा हि कृते ह्यर्थे अन्यथात्वं भविष्यति ॥
कार्यसिद्धिर्भवेद्येन भवद्भिर्विस्मृतं च तत् ॥ ८३ ॥ येनाद्य रक्षिताः सर्वे कालकूटमहाभयात् ॥ येन नीलीकृतो विष्णुर्येन सर्वे पराजिताः ॥ ८४ ॥
लोका भस्मीकृता येन तस्माद्येनापि रक्षिताः ॥ तस्यार्चनाविधिः कार्यो गणेशस्य महात्मनः ॥ ८५ ॥ कर्मरंभे तु विघ्नेशं ये नार्चति
गणाधिपम् ॥ कार्यसिद्धिर्न तेषां वै भवेत्तु भवतां यथा ॥ ८६ ॥ एतन्महेशस्य वचो निशम्य सुरासुराः किंनरचारणाश्च ॥ पूजाविधानं
परमार्थतोऽपि पप्रच्छुरेनं च तदा गिरीशम् ॥ ८७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदार
खण्डे समुद्रमंथनाख्याने शिवकृतविषभक्षणवृत्तान्तवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ७९ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ प्रतिपक्षे चतुर्थ्यां
तु पूजनीयो गणाधिपः ॥ स्नात्वा शुक्कतिलैः शुद्धैः शुक्लपक्षे सदा नृभिः ॥ १ ॥ कृत्वा चावश्यकं सर्वं गणेशस्यार्चनक्रियाम् ॥
प्रयत्नेनैव कुर्वीत गंधमाल्याक्षतादिभिः ॥ २ ॥ ध्यानमादौ प्रकर्तव्यं गणेशस्य यथाविधि ॥ आगमा बहवो जाता गणेशस्य यथा
मम ॥ ३ ॥ बहुधोपासका यस्मात्तमः सत्त्वरजोन्विताः ॥ गणभेदेन तान्येव नामानि बहुधाऽभवन् ॥ ४ ॥ पंचवक्त्रो गणाध्यक्षो दश
बाहुस्त्रिलोचनः ॥ कांतस्फटिकसंकाशो नीलकण्ठो गजाननः ॥ ५ ॥ मुखानि तस्य पंचैव कथयामि यथातथम् ॥ ६ ॥ मध्यमं तु मुखं गौरं
चतुर्दन्तं त्रिलोचनम् ॥ शृङ्गादंडमनोज्ञं च पुष्करे मोदकान्वितम् ॥ ७ ॥ तथान्यत्पीतवर्णं च नीलं च शुभलक्षणम् ॥ पिंगलं च तथा शुभ्रं
गणेशस्य शुभाननम् ॥ ८ ॥ तथा दशभुजेष्वेव ह्यायुधानि ब्रवीमि वः ॥ पाशं परशुपद्मे च अंकुशं दंतमेव च ॥ ९ ॥ अक्षमालां लांगलं च मुसलं
वरदं तथा ॥ पूर्णं च मोदकैः पात्रं पाणिना च विचिंतयेत् ॥ १० ॥ लंबोदरं विरूपाक्षं निवीतं मेखलान्वितम् ॥ योगासने चोपविष्टं चंद्रलेखां

महे० सं० १
(के० सं०)
अ० ११

॥ १९ ॥

कशेखरम् ॥ ११ ॥ ध्यानं च सात्त्विकं ज्ञेयं राजसं हि नृणामिव ॥ शुद्धचामीकराभासं गजाननमलौकिकम् ॥ १२ ॥ चतुर्भुजं त्रिनयनमेकदंतं
 महोदरम् ॥ पाशांकुशधरं देवं दंतमोदकपात्रकम् ॥ १३ ॥ नीलं च तामसं ध्यानमेवं त्रिविधमुच्यते ॥ ततः पूजा प्रकर्तव्या भवद्भिः शीघ्रमेव च
 ॥ १४ ॥ एकविंशतिदूर्वाभिर्द्वाभ्यां नाम्ना पृथक्पृथक् ॥ सर्वनामभिरेकैव दीयते गणनायके ॥ १५ ॥ तथैव नामभिर्देया एकविंशतिमोदकाः ॥
 दशनामान्यहं वक्ष्ये पूजनार्थं पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥ गणाधिप नमस्तेस्तु उमापुत्राचनाशन ॥ विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ १७ ॥
 एकदंतेभवक्रेति तथा भूषकवाहन ॥ कुमारगुरवे तुभ्यं पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा सुरान्सद्यः परिष्वज्य च सादरम् ॥ विष्णुं गुहाशयं
 सद्यो ब्रह्माणं च सदाशिवः ॥ १९ ॥ तिरोधान गतः सद्यः शंभुः परमशोभनः ॥ प्रणम्य शंभुं ते सर्वे गणाध्यक्षार्चने रताः ॥ २० ॥ ततः संपूज्य
 विधिवद्गणाध्यक्षार्चने रताः ॥ उपचारैरनेकैश्च दूर्वाभिश्च पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ संतुष्टो हि गणाध्यक्षो देवानां वरदोऽभवत् ॥ प्रदक्षिणं नमस्कृत्य
 तैः सर्वैरभितोषितः ॥ २२ ॥ तमोगुणान्विताः सर्वे ह्यसुरा नाभ्यपूजयन् ॥ उपहासपरास्ते वै देवान्प्रत्यसुरोत्तमाः ॥ २३ ॥ पूजयित्वा शांकरिं
 ते पुनः क्षीरार्णवं ययुः ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च ऋषयो देवदैत्याः सुरोत्तमाः ॥ २४ ॥ मंथानं मंदरं कृत्वा रज्जुं कृत्वाथ वासुकिम् ॥ ममंथुश्च तदा देवा
 विष्णुं कृत्वाथ सन्निधौ ॥ २५ ॥ मथ्यमाने तदाब्धौ च निर्गतश्चंद्र अग्रतः ॥ पीयूषपूर्णः सर्वेषां देवानां कार्यसिद्धये ॥ २६ ॥
 ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ अर्णवे किं पुरा चंद्रो निक्षिप्तः केन सुव्रत ॥ गजादिकानि रत्नानि कथितानि त्वया पुरा ॥ २७ ॥ एतत्सर्वं समासेन
 आदौ कथय मे प्रभो ॥ ज्ञात्वा सर्वे वयं सूत पश्चादावर्णयामहे ॥ २८ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सूतो वाक्यमुपाददे ॥ २९ ॥ चंद्र आपोमयो विप्रा
 अत्रिपुत्रो गुणान्वितः ॥ उत्पन्नो ह्यनसूयायां ब्रह्मणोऽशात्समुद्भवः ॥ रुद्रस्यांशाद्धि दुर्वासा विष्णोरंशात्तु दत्तकः ॥ ३० ॥ क्षीराब्धिं मथ्यमानं
 तु दृष्ट्वा चंद्रो मुदान्वितः ॥ क्षीराब्धिरपि चंद्रं च दृष्ट्वा सोऽप्युत्सुकोऽभवत् ॥ ३१ ॥ प्रविष्टश्चोभयप्रीत्या शृण्वतां भो द्विजोत्तमाः ॥ चंद्रो ह्यमृत
 पूर्णोभूदग्रतो देवसन्निधौ ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वा च कांतिं त्वरितोऽथ चंद्रो नीराजितो देवगणैस्तदानीम् ॥ वादित्रघोषैस्तुमुल्लैरनेकैर्मृदंगशंखैः पटहैरनेकैः ॥ ३३ ॥
 नमश्चक्रुश्च ते सर्वे ससुरासुरदानवाः ॥ तदा गर्गं पृच्छमाना बलं चंद्रस्य तत्त्वतः ॥ ३४ ॥ गर्गेणोक्तास्तदा देवाः सर्वेषां बलमद्य वै ॥ केंद्रस्थानगताः
 सर्वे भवतामुत्तमा ग्रहाः ॥ ३५ ॥ चंद्रं मुरुः समायातो बुधश्चैव समागतः ॥ आदित्यश्च तथा शुक्रः शनिरंगारको महान् ॥ ३६ ॥ तस्माच्चंद्रबलं
 श्रेष्ठं भवतां कार्यसिद्धये ॥ गोमंतसंज्ञकोनाम मुहूर्तोऽयं जयप्रदः ॥ ३७ ॥ एवमाश्वासिता देवा गर्गेणैव महात्मना ॥ ममंथुरब्धिं त्वरिता गर्जमाना

कां.म.पु.
॥ २० ॥

महाबलाः ॥ ३८ ॥ द्विगुणं बलमापन्ना महात्मानो दृढव्रताः ॥ महेशं स्मरमाणास्ते गणेशं च पुनःपुनः ॥ ३९ ॥ निर्मथ्यमानादुदधेरर्जमानाश्च
सर्वशः ॥ निर्गता सुरभिः साक्षाद्देवानां कार्यसिद्धये ॥ ४० ॥ तुष्टा कपिलवर्णा सा ऊधोभारेण भूयसा ॥ तरंगोपरि गच्छती शनकैः शनकैस्ततः
॥ ४१ ॥ कामधेनुं समायांतीं दृष्ट्वा सर्वे सुरासुराः ॥ पुष्पवर्षेण महता ववर्षुरमितप्रभाम् ॥ ४२ ॥ तदा तूर्याण्यनेकानि नेदुर्वाद्यान्यनेकशः ॥
आनीता जलमध्याच्च संवृता गोशतैरपि ॥ ४३ ॥ तासु नीलाश्च कृष्णाश्च कपिलाश्च कपिजलाः ॥ बभ्रवः श्यामका रक्ता जंबूवर्णाश्च पिंगलाः ॥
आभिर्युक्ता तदा गोभिः सुरभिः प्रत्यदृश्यत ॥ ४४ ॥ असुरासुरसंवीतां कामधेनुं ययाचिरे ॥ ऋषयो हर्षसंयुक्ता देवान्दैत्यांश्च तत्क्षणात् ॥ ४५ ॥
सर्वेभ्यश्चैव विप्रेभ्यो नानागोत्रेभ्य एव च ॥ सुरभीसहिता गावो दातव्या नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ तैर्याचितास्तऽत्र सुरासुराश्च ददुश्च ता गाः
शिवतोषणाय ॥ तैः स्वीकृतास्ता ऋषिभिः सुमंगलैर्महात्मभिः पुण्यतमैः सुरभ्यः ॥ ४७ ॥ पुण्याहं मुनिभिः सर्वैः कारितास्ते तदा सुराः ॥
देवानां कार्यसिद्धयर्थमसुराणां क्षयाय च ॥ ४८ ॥ पुनः सर्वे सुसंख्या ममंथुः क्षीरसागरम् ॥ मथ्यमानास्तदा तस्मादुदधेश्च तथाऽभवत् ॥ ४९ ॥
कल्पवृक्षः पारिजातश्च तः संतानकस्तथा ॥ तान्द्रुमानेकतः कृत्वा गन्धर्वनगरोपमान् ॥ ममंथुरुग्रं त्वरिताः पुनः क्षीरार्णवं बुधाः ॥ ५० ॥
निर्मथ्यमानादुदधेरभवत्सूर्यवर्चसम् ॥ रत्नानामुत्तमं रत्नं कौस्तुभाख्यं महाप्रभम् ॥ ५१ ॥ स्वकीयेन प्रकाशेन भासयंतं जगत्रयम् ॥ चिंतामणिं
पुरस्कृत्य कौस्तुभं ददृशुर्हि ते ॥ ५२ ॥ सर्वे सुरा ददुस्तं वै कौस्तुभं विष्णवे तदा ॥ चिंतामणिं ततः कृत्वा मध्ये चैव सुरासुराः ॥ ममंथुः
पुनरेवाब्धिं गर्जतस्ते बलोत्कटाः ॥ ५३ ॥ मथ्यमानास्ततस्तस्मादुच्चैः श्रवाः समद्भुतम् ॥ बभूव अश्वो रत्नानां पुनश्चैरावतो गजः ॥ ५४ ॥
तथैव गजरत्नं च चतुःपृष्ठा समन्वितम् ॥ गजानां पांडुराणां च चतुर्हन्तं मदान्वितम् ॥ ५५ ॥ तान्सर्वान्मध्यतः कृत्वा पुनश्चैव ममंथिरे ॥
निर्मथ्यमानादुदधेरनिर्गतानि बहून्यथ ॥ ५६ ॥ मदिरा विजया भृंगी तथा लशुनगृजनाः ॥ अतीव उन्मादकरो धत्तूरः पुष्करस्तथा ॥ ५७ ॥
स्थापिता नैकपद्मेन तीरे नदनदीपतेः ॥ पुनश्च ते तत्र महासुरेन्द्रा ममंथुरब्धिं सुरसत्तमैः सह ॥ ५८ ॥ निर्मथ्यमानादुदधेस्तदासीत्सा दिव्य
लक्ष्मीर्भुवनैकनाथा ॥ आन्वीक्षिकीं ब्रह्मविदो वदन्ति तथा चान्ये मूलविद्यां गृणन्ति ॥ ५९ ॥ ब्रह्मविद्यां केचिदाहुः समर्थाः केचित्सिद्धिमृद्धिमाज्ञा
मथाशाम् ॥ यां वैष्णवीं योगिनः केचिदाहुस्तथा च मायां मायिनो नित्ययुक्ताः ॥ ६० ॥ वदन्ति सर्वे केनसिद्धांतयुक्तां यां योगमायां ज्ञानशक्त्या

१ केनसिद्धान्तयुक्तम्-केनोपनिषत्प्रतिपाद्योमाशब्दवाच्यब्रह्मविद्याम्-इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० ११

॥ २० ॥

न्विता ये ॥ ६१ ॥ दृष्टुं महालक्ष्मीमायां शनकैस्तदा ॥ गौरां च युवतीं स्निग्धां पद्मकिंजल्कभूषणाम् ॥ ६२ ॥ सुस्मितां सुद्विजां श्यामां नव
 यौवनभूषणाम् ॥ विचित्रवस्त्राभरणरत्नानेकोद्यतप्रभाम् ॥ ६३ ॥ विंबोष्ठीं सुनसां तन्वीं सुग्रीवां चारुलोचनाम् ॥ सुमध्यां चारुजवनां बृहत्कटितटां
 तथा ॥ ६४ ॥ नानारत्नप्रदीपैश्च नीराजितमुखान्बुजाम् ॥ चारुप्रसन्नवदनां हारनूपुरशोभिताम् ॥ ६५ ॥ मूर्द्धनि ध्रियमाणेन च्छत्रेणापि विराजि
 ताम् ॥ चामरैर्वीज्यमानां तां गंगाकल्लोललोहितैः ॥ ६६ ॥ पांडुरं गजमारूढां स्तूयमानां महर्षिभिः ॥ सुरद्रुमपुष्पमालां विभ्रतीं मल्लिकायुताम् ॥
 ॥ ६७ ॥ कराग्रे ध्रियमाणां तां दृष्ट्वा देवाः समुत्सुकाः ॥ आलोकनपरा यावत्तावत्तान्दृशे ह्यसौ ॥ ६८ ॥ देवांश्च दानवांश्चैव सिद्धचारणपत्र
 गान् ॥ यथा माता स्वपुत्रांश्च महालक्ष्मीस्तथा सती ॥ ६९ ॥ आलोकितास्तथा देवास्तथा लक्ष्म्या श्रियान्विताः ॥ सञ्जातास्तत्क्षणादेव राज्य
 लक्षणलक्षिताः ॥ दैत्यास्ते निःश्रिका जाता ये श्रियाऽनवलोकिताः ॥ ७० ॥ निरीक्ष्यमाणा च तदा मुकुन्दं तमालनीलं सुकपोलनासम् ॥
 विभ्राजमानं वपुषा परेण श्रीवत्सलक्ष्मं सद्यावलोकम् ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा तदैव सहसा वनमालयान्विता लक्ष्मीर्गजादवततार सुविस्मयंती ॥ कठे सस
 र्जं पुरुषस्य परस्य विष्णोर्मालां श्रिया विरचितां भ्रमरैरुपेताम् ॥ ७२ ॥ वामांगमाश्रित्य तदा महात्मनः सोपाविशत्तत्र समीक्ष्य ता उभौ ॥
 सुराः सदैव्या मुदमापुरद्रुतां सिद्धाप्सरःकिंनरचारणाश्च ॥ ७३ ॥ सर्वेषामेव लोकानामैकपद्मेन सर्वशः ॥ हर्षो महानभूतत्र लक्ष्मीनारायणागमे
 ॥ ७४ ॥ लक्ष्म्या वृतो महाविष्णुर्लक्ष्मीस्तेनैव संवृता ॥ एवं परस्परं प्रीत्या ह्यवलोकनतत्परौ ॥ ७५ ॥ शंखाश्च पटहाश्चैव मृदंगानकगोमुखाः ॥
 भेर्यश्च झङ्गरीणां च स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७६ ॥ बभूव गायकानां च गायनं सुमहत्तदा ॥ ततानि विततान्येव घनानि सुपिराणि च ॥ ७७ ॥
 एवं वाद्यप्रभेदैश्च विष्णुं सर्वात्मना हरिम् ॥ अतोपयन्सुगीतज्ञा गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ ७८ ॥ तथा जगुर्नारदतुंबुरादयो गंधर्वयक्षाः सुरसिद्ध
 संघाः ॥ संसेवमानाः परमात्मरूपं नारायणं देवमगाधबोधम् ॥ ७९ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहे
 श्वरखण्डे केदारखण्डे समुद्रमन्थनाख्याने लक्ष्मीप्रादुर्भाववर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ प्रणम्य परमात्मानं
 रमायुक्तं जनार्दनम् ॥ अमृतार्थं ममंथुस्ते सुरासुरगणाः पुनः ॥ ११ ॥ उदधेर्मथ्यमानाच्च निर्गतः सुमहायशाः ॥ धन्वंतारिरिति ख्यातो युवा मृत्युञ्जयः
 परः ॥ २ ॥ पाणिभ्यां पूर्णकलशं सुधायाः परिगृह्य वै ॥ यावत्सर्वे सुराः सर्वे निरीक्षन्ते मनोहरम् ॥ ३ ॥ तदा दैत्याः समं गत्वा हर्तुकामा बलादिव ॥
 सुधया पूर्णकलशं धन्वंतारिकरे स्थितम् ॥ ४ ॥ यावत्तरंगमालाभिरावृतोऽभूद्रिपक्षमः ॥ शनैःशनैः समायातो दृष्टोऽसौ वृषपर्वणा ॥ ५ ॥

स्कां.प.पु.
॥ २१ ॥

करस्थः कलशस्तस्य हतस्तेन बलादिव ॥ असुराश्च ततः सर्वे जगर्जुरतिभीषणम् ॥ ६ ॥ कलशं सुधया पूर्णं गृहीत्वा ते समुत्सुकाः ॥
दैत्याः पातालमाजग्मुस्तदा देवा भ्रमान्विताः ॥ ७ ॥ अनुजग्मुः सुसंनद्धा योद्धुकामाश्च तैः सह ॥ तदा देवान्समालोक्य बलिरेवमभाषत ॥ ८ ॥
॥ बलिरुवाच ॥ ॥ वयं तु केवलं देवाः सुधया परितोषिताः ॥ शीघ्रमेव प्रगंतव्यं भवद्भिश्च सुरोत्तमैः ॥ ९ ॥ त्रिविष्टपं मुदा युक्तैः किमस्माभिः
प्रयोजनम् ॥ पुरास्माभिः कृतं मैत्रं भवद्भिः स्वार्थतत्परैः ॥ अधुना विदितं तच्च नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥ एवं निर्भत्सितास्तेन बलिना सुर
सत्तमाः ॥ यथागतेन मार्गेण जग्मुर्नारायणं प्रभुम् ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा विष्णुना सर्वे सुरा भग्नमनोरथाः ॥ आश्वासिता वचोभिश्च नानानुनयको
विदैः ॥ १२ ॥ मा त्रासं कुरुतात्रार्थं आनयिष्यामि तां सुधाम् ॥ एवमाभाष्य भगवान्मुकुन्दोऽनाथसंश्रयः ॥ १३ ॥ स्थापयित्वा सुरान्सर्वास्तत्रैव
मधुसूदनः ॥ मोहनीरूपमास्थाय दैत्यानामग्रतोऽभवत् ॥ १४ ॥ तावद्दैत्याः सुसंरब्धाः परस्परमथाब्रुवन् ॥ विवादः सर्वदैत्यानाममृतार्थं तदाऽभवत् ॥
॥ १५ ॥ एवं प्रवर्तमाने तु मोहिनीरूपमाश्रिताम् ॥ दृष्ट्वा योषां तदा देवात्सर्वभूतमनोरमाम् ॥ १६ ॥ विस्मयेन समाविष्टा बभूवुस्तृषितेक्षणाः ॥ तां
संमान्य तदा दैत्यराजो बलिरुवाच ह ॥ १७ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ सुधा त्वया विभक्तव्या सर्वेषां गतिहेतवे ॥ शीघ्रत्वेन महाभागे कुरुष्व वचनं
मम ॥ १८ ॥ एवमुक्ता ह्युवाचेदं स्मयमाना बलिं प्रति ॥ स्त्रीणां नैव च विश्वासः कर्तव्यो हि विपश्चिता ॥ १९ ॥ अनृतं साहसं माया सूर्खत्वमिति
लोभता ॥ अशौचं निर्घृणत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ २० ॥ निःस्नेहत्वं च विज्ञेयं धूर्तत्वं चैव तत्त्वतः ॥ स्वस्त्रीणां चैव विज्ञेया दोषा
नास्त्यत्र संशयः ॥ २१ ॥ यथैव श्वापदानां च वृका हिंसापरायणाः ॥ काका यथांडजानां च श्वापदानां च जंबुकाः ॥ धूर्ता तथा मनुष्याणां स्त्री
ज्ञेया सततं बुधैः ॥ २२ ॥ मया सह भवद्भिश्च कथं सख्यं प्रवर्तते ॥ सर्वथात्र न विज्ञेयाः के यूयं चैव का ह्यहम् ॥ २३ ॥ तस्माद्भवद्भिः संचिंत्य
कार्याकार्यविचक्षणैः ॥ कर्तव्यं परया बुद्ध्या प्रयातासुरसत्तमाः ॥ २४ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ यास्त्वया कथिता नार्यो ग्राम्या ग्राम्यजन
प्रियाः ॥ तासां त्वं कथ्यमानानां मध्यगा नासि शोभने ॥ २५ ॥ किं त्वया बहुनोक्तेन कुरुष्व वचनं हि नः ॥ सा मोहिनीदं प्रोवाच बलेर्वा
क्यादनंतरम् ॥ २६ ॥ करिष्यामि च ते वाक्यं सूक्तासूक्तमिति प्रभो ॥ २७ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ अद्यामृतं च सर्वेषां विभजस्व यथात
थम् ॥ त्वया दत्तं च गृहीमः सत्यंसत्यं वदामि ते ॥ २८ ॥ एवमुक्ता तदा देवी मोहिनी सर्वमंगला ॥ उवाचाथामुरान्सर्वात्रोचयल्लौकिकीं स्थि
तिम् ॥ २९ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ यूयं सर्वे कृतार्थाश्च जाता देवेन केनचित् ॥ अद्योपवाससंयुक्ता अमृतस्याधिवासनम् ॥ ३० ॥ क्रियताम

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० १२

॥ २१ ॥

सुराः श्रेष्ठाः शुभेच्छा किञ्चिदस्ति वः ॥ श्वोभूते पारणं कुर्याद्व्रतार्चनरतिश्च वः ॥ ३१ ॥ न्यायोपार्जितवित्तेन दशमांशेन धीमता ॥ कर्तव्यो
विनियोगश्च ईशप्रीत्यर्थहेतवे ॥ ३२ ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे यथोक्तं देवमायया ॥ चक्रुस्तथैव दैतेया मोहिता नातिकोविदाः ॥ ३३ ॥ मयासुरेण
च तदा भवनानि कृतानि वै ॥ मनोज्ञानि महार्हाणि सुप्रभाणि महानि च ॥ ३४ ॥ तेषूपविष्टास्ते सर्वे सुस्नाताः समलंकृताः ॥
स्थापयित्वा सुसंख्याः पूर्णं कलशमग्रतः ॥ ३५ ॥ रात्रौ जागरणं सर्वैः कृतं परमया मुदा ॥ अथोषसि प्रवृत्ते च प्रातःस्नानयुता
भवन् ॥ ३६ ॥ असुरा बलिमुख्याश्च पंक्तिभूता यथाक्रमम् ॥ सर्वमावश्यकं कृत्वा तदा पानरता भवन् ॥ ३७ ॥ बलिश्च वृष
पर्वा च नमुचिः शंख एव च ॥ सुदंष्ट्रश्चैव संह्रादी कालनेमिर्विभीषणः ॥ ३८ ॥ वातापिरित्वलः कुम्भो निकुम्भः प्रच्छदस्तथा ॥
तथा मुन्दोपमुन्दौ च निशुम्भः शुम्भ एव च ॥ ३९ ॥ महिषो महिषाक्षश्च बिडालाक्षः प्रतापवान् ॥ चिक्षुराख्यो महाबाहुर्जृम्णोऽथ
वृषासुरः ॥ ४० ॥ विबाहुर्बाहुको घोरस्तथा वै घोरदर्शनः ॥ एते चान्ये च बहवो दैत्यदानवराक्षसाः ॥ यथाक्रमं चोपविष्टा राहुः केतुस्तथैव च
॥ ४१ ॥ तेषां तु कोटिसंख्यानां दैत्यानां पंक्तिरास्थिता ॥ ४२ ॥ ततस्तया तदा देव्या अमृतार्थं हि वै द्विजाः ॥ यज्ञातं तच्छृणुध्वं हि तया
देव्या कृतं महत् ॥ ४३ ॥ सर्वे विज्ञापिताः सद्यो गृहीतकलशा तदा ॥ शोभया परया युक्ता साक्षात्सा विष्णुमोहिनी ॥ ४४ ॥ करस्थेन तदा देवी
कलशेन विराजिता ॥ शुशुभे परया कांत्या जगन्मंगलमंगला ॥ ४५ ॥ परिवेषधराः सर्वे सुरास्ते ह्यसुरांतिकम् ॥ आगतास्तत्क्षणादेव यत्र ते ह्यसु
रोत्तमाः ॥ ४६ ॥ तान्दृष्ट्वा मोहिनी सद्य उवाच प्रमदोत्तमा ॥ ४७ ॥ ॥ मोहिन्युवाच ॥ ॥ एते ह्यतिथयो ज्ञेया धर्मसर्वस्वसाधनाः ॥
एभ्यो देयं यथाशक्त्या यदि सत्यं वचो मम ॥ प्रमाणं भवतां चाद्य कुरुध्वं मा विलंबथ ॥ ४८ ॥ परेषामुपकारं च ये कुर्वन्ति स्वशक्तिनः ॥
धन्यास्ते चैव विज्ञेयाः पवित्रा लोकपालकाः ॥ ४९ ॥ केवलात्मोदरार्थाय उद्योगं ये प्रकुर्वन्ते ॥ ते क्लेशभांगिनो ज्ञेया नात्र कार्या विचारणा ॥
॥ ५० ॥ तस्माद्विभजनं कार्यं मयैतस्य शुभव्रताः ॥ देवेभ्यश्च प्रयच्छध्वं यद्वि चात्मप्रियाप्रियम् ॥ ५१ ॥ इत्युक्ते वचने देव्या तथा चक्रुरतं
द्रिताः ॥ आह्वयामासुरसुराः सर्वान्देवान्सवासवान् ॥ ५२ ॥ उपविष्टाश्च ते सर्वे अमृतार्थं च भो द्विजाः ॥ तेषूपविश्यमानेषु ह्युवाच परमं वचः ॥
मोहिनी सर्वधर्मज्ञा असुराणां स्मयन्निव ॥ ५३ ॥ ॥ मोहिन्युवाच ॥ ॥ आदौ ह्यभ्यागताः पूज्या इति वै वैदिकी श्रुतिः ॥ ५४ ॥ तस्माद्ययं वेद
पराः सर्वे देवपरायणाः ॥ ब्रुवंतु त्वारितेनैव आदौ केषां ददाम्यहम् ॥ अमृतं हि महाभागा बलिमुख्या वदंतु भोः ॥ ५५ ॥ बलिनोक्ता तदा देवी

यत्ते मनसि रोचते ॥ स्वामिनी त्वं न संदेहो ह्यस्माकं सुंदरानने ॥ ५६ ॥ एवं संमानिता तेन बलिना भावितात्मना ॥ परिवेषणकार्यार्थं कलशं
 गृह्य सत्वरं ॥ ५७ ॥ तस्मात्त्रेन्द्रकरभोरुलसदुकूला श्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलांगी ॥ सा कूजती कनकनूपुरसिंजितेन कुंभस्तनी कलशपा
 णिरथाविदेश ॥ ५८ ॥ तदा तु देवी परिवेषयंती सा मोहिनी देवगणाय साक्षात् ॥ ववर्ष देवेषु सुधारसं पुनःपुनः सुधाहारसामृतं यथा ॥ ५९ ॥
 पुनश्च ते देवगणाः सुधारसं दत्तं तथा परया विश्वमूर्त्या ॥ देवेन्द्रमुन्याः सह लोकपाला गंधर्वयक्षाप्सरसां गणाश्च ॥ ६० ॥ सर्वे दैत्या आसनस्था
 स्तदानीं चिंतान्विताः क्षुधया पीडिताश्च ॥ तूष्णींभूता बलिमुख्या द्विजेंद्रा मनस्विनो ध्यानपरा बभूवुः ॥ ६१ ॥ ततस्तथाविधान्दृष्ट्वा दैत्यास्ता
 न्मोहमाश्रितान् ॥ तदा राहुश्च केतुश्च द्रावेतौ दैत्यपुंगवौ ॥ ६२ ॥ देवानां रूपमास्थाय अमृतार्थं त्वरान्वितौ ॥ उपविष्टौ तदा पङ्क्त्या देवानाममृता
 र्थिनौ ॥ ६३ ॥ यदामृतं पातुकामो राहुः परमदुर्जयः ॥ चन्द्रार्काभ्यां प्रकथितो विष्णोरमिततेजसः ॥ ६४ ॥ तदा तस्य शिरश्छिन्नं राहोर्दुर्विग्र
 हस्य च ॥ शिरो गगनमापेदे कबंधं च महीतले ॥ भ्रममाणं तदा ह्यर्द्धीश्रृणयामास वै तदा ॥ ६५ ॥ साद्रिश्च सर्वभूलोकश्चूर्णितश्च तदाऽभवत् ॥
 तया तेन च देहेन चूर्णितं सचराचरम् ॥ ६६ ॥ दृष्ट्वा तदा महादेवस्तस्योपरि तु संस्थितः ॥ निवासः सर्वदेवानां तस्याः पादतलेऽभवत् ॥ ६७ ॥
 पीडनं तत्समीपेथ निवास इति नाम वै ॥ ६८ ॥ महातामालयं यस्माद्यस्यास्तच्चरणांबुजम् ॥ महालयेति विख्याता जगन्नयविमोहिनी ॥ ६९ ॥
 केतुश्च धूमरूपोऽसावाकाशे विलयं गतः ॥ सुधां समर्प्य चंद्राय तिरोधानगतोऽभवत् ॥ ७० ॥ वासुदेवो जगद्योनिर्जगतां कारणं परम् ॥ विष्णोः
 प्रसादात्तज्जातं सुराणां कार्यसिद्धिदम् ॥ ७१ ॥ असुराणां विनाशाय जातं दैवविपर्ययात् ॥ विना दैवेन जानीध्वमुद्यमो हि निरर्थकः ॥ ७२ ॥
 यौगपद्येन तैः सर्वैः क्षीराब्धेर्मथनं कृतम् ॥ सिद्धिर्जाता हि देवानामसिद्धिरसुरान्प्रति ॥ ७३ ॥ ततश्च ते देववरान्प्रकोपिता दैत्याश्च मायाप्रवि
 मोहिताः पुनः ॥ अनेकशस्त्रास्त्रयुतास्तदाऽभवन्विष्णौ गते गर्जमानास्तदानीम् ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
 प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे समुद्रमंथनाख्याने देवानाममृतप्राशनवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥
 ततस्ते गर्जमानाश्च आक्षिपंतः सुरात्रणे ॥ शतक्रतुप्रमुख्यास्तान्महाबलपराक्रमान् ॥ १ ॥ विमानमारुह्य तदा महात्मा वैरोचनिः
 सर्वबलेन सार्द्धम् ॥ दैत्यैः समेतो विविधैर्महाबलैः सुरान्प्रदुद्राव महाभयावहम् ॥ २ ॥ स्वानि रूपाणि विभ्रंतैः समापेतुः स

हसशः ॥ केचिद्रयाग्रान्समारूढा महिषांश्च तथा परे ॥ ३ ॥ अश्वान्केचित्समारूढा द्विपान्केचित्तथा परे ॥ सिंहांस्तथा परे रूढाः शार्दूलाञ्छरभां
 स्तथा ॥ ४ ॥ मयूरात्राजहंसांश्च कुक्कुटांश्च तथा परे ॥ केचिद्वयान्समारूढा उद्भानश्चतरानपि ॥ ५ ॥ गजान्खरान्परे चैव शकटांश्च तथा परे ॥ पा
 दाता बहवो दैत्याः खड्गशक्तवृष्टिपाणयः ॥ ६ ॥ परिचायुधिनः पाशशूलमुद्गरपाणयः ॥ असिलोमान्विताः केचिद्गुण्डीपरिचायुधाः ॥ ७ ॥ हयनाग
 रथाश्चान्ये समारूढाः प्रहाग्निः ॥ विमानानि समारूढा बलिमुख्याः सहस्रशः ॥ ८ ॥ स्पर्द्धमानास्तथान्योन्यं गर्जतश्च मुहुर्मुहुः ॥ वृषपर्वा ह्युवा
 चेदं बलिनं दैत्यपुंगवम् ॥ ९ ॥ त्वया कृतं महाबाहो इंद्रेण सह संगमम् ॥ विश्वासो नैव कर्तव्यो दुर्हदा च कथंचन ॥ १० ॥ ऊनेनापि हि
 तुच्छेन वैग्निनापि कथंचन ॥ मैत्री बुद्धिमता कार्या आपद्यपि निवर्तते ॥ ११ ॥ न विश्वसेत्पूर्वविगेधिना क्वचित्पराजिताः स्मोऽथ बले त्वयाधुना ॥
 पुराणदुष्टाः कथमद्य वै पुनर्मत्रं विकर्तुं न च ते यतेरन् ॥ १२ ॥ इत्युचुस्ते दुर्गधर्षा योद्धुकामा व्यवस्थिताः ॥ ध्वजैश्छत्रैः पताकैश्च ग्णभूमिम
 मंडयन् ॥ १३ ॥ चामरैश्च दिशः सर्वा लोपितं च रणस्थलम् ॥ तथा सर्वे सुरास्तत्र दैत्यान्प्रति समुत्सुकाः ॥ १४ ॥ पीत्वामृतं महाभागा वाहान्यारूढा
 दंशिताः ॥ गजारूढो महेंद्रोपि वज्रपाणिः प्रतापवान् ॥ सूर्यश्चोच्चैः श्रवारूढो मृगा रूढश्च चन्द्रमाः ॥ १५ ॥ छत्रचामरसंवीताः शोभिता विजयश्रिया ॥
 प्रणम्य विष्णुं ते सर्वे इंद्राद्या जयकांक्षिणः ॥ १६ ॥ ते विष्णुना ह्यनुज्ञाता असुगन्प्रति वै रुषा ॥ असुराश्च महाकाया भीमाक्षा भीमविक्रमाः ॥
 १७ ॥ तेषां योगमभूद्युद्धं देवानां दानवैः सह ॥ तुमुलं च महाघोरं सर्वभूतभयावहम् ॥ १८ ॥ शरधारान्वितं सर्वं बभूव परमाद्भुतम् ॥ ततश्च
 टचटाशब्दा बभूवुश्च दिशोदश ॥ १९ ॥ ततो निमिपमात्रेण शरघातयुता भवन् ॥ शरतोमरनागचैराहताश्चापतन्भुवि ॥ २० ॥ विध्यमानास्तथा
 केचिद्विविधुश्चापगव्रणे ॥ भल्लैर्भग्नैश्च पतिता नाराचैः शकलीकृताः ॥ २१ ॥ क्षुरप्रहारिताः केचिदैत्या दानवराक्षसाः ॥ शिलीमुखैर्मार्गिताश्च
 भग्नाः केचिच्च दानवाः ॥ २२ ॥ एवं भग्नं दानवानां च सैन्यं दृष्ट्वा देवा गर्जमानाः समंतात् ॥ दृष्ट्वाः सर्वे संमिलित्वा तदानीं लब्ध्वा युद्धे ते जयं
 स्थापयन्ते ॥ २३ ॥ शंखवादित्रयोपेण प्रणिं च जगत्रयम् ॥ देवान्प्रति कृतामर्षा दानवास्ते महाबलाः ॥ २४ ॥ बलिप्रभृतयः सर्वे संप्रमेणोत्थिताः
 पुनः ॥ विमानैः सूर्यसंकाशैर्गनेकैश्च समन्विताः ॥ २५ ॥ द्रंद्गयुद्धं सुतुमुलं देवानां दानवैः सह ॥ संप्रवृत्तं पुनश्चैव परस्परजिगीषया ॥ २६ ॥
 बलिना दानवेंद्रेण महेंद्रो युयुधे तदा ॥ तथा यमो महाबाहुर्नमुच्या सह संगतः ॥ २७ ॥ नैर्ऋतः प्रचसेनैव पाशी कुंभेन संगतः ॥ निकुंभेनैव सुमहद्युद्धं

रुकां.म.पु.
॥ २३ ॥

चक्रे सदारयः ॥ २८ ॥ सोमेन सह राहुश्च युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥ राहुणा चन्द्रदेहोत्थममृतं भक्षितं तदा ॥ संपर्कादमृतस्यैव यथा राहुस्तथाऽभवत् ॥
॥ २९ ॥ तानि सर्वाणि दृष्टानि शंभुना परमेष्ठिना ॥ आश्रयोऽहं च सर्वेषां भूतानां नात्र संशयः ॥ असुराणां सुराणां च सर्वेषामपि वल्लभः
॥ ३० ॥ एवमुक्तस्तदा राहुः प्रणम्य शिरसा शिवम् ॥ मौलौ स्थितस्तदा चंद्रो अमृतं व्यसृजद्रयात् ॥ ३१ ॥ तेन तस्य हि जातानि
शिरांसि सुबहून्यपि ॥ ऐकपद्येन तेषां च स्रजं कृत्वा मनोहराम् ॥ बबंध शंभुः शिरसि शिरोभूषणवत्कृतम् ॥ ३२ ॥ अशनात्कालकूटस्य
नीलकंठोऽभवत्तदा ॥ देवानां कार्यसिद्धयर्थं मुंडमाला तथा कृता ॥ ३३ ॥ दधार शिरसा तां च मुण्डमालां महेश्वरः ॥ ३४ ॥ तथा स्रजाऽसौ शुशुभे
महात्मा देवादिदेवस्त्रिपुरांतको हरः ॥ गजासुरो येन निपातितो महानथांधको येन कृतश्च चूर्णः ॥ ३५ ॥ गंगा धृता येन शिरस्सुमध्ये चंद्रं च चूडे
कृतवान्भयापहः ॥ वेदाः पुराणानि तथागमाश्च तथैव नानाश्रुतयोऽथ शास्त्रम् ॥ ३६ ॥ जल्पन्ति नानागमभेदभेदैर्मीमांसमानाश्च भवंति मूकाः ॥
नानागमाचार्यमतप्रभेदैर्निरूप्यमाणो जगदेकबंधुः ॥ ३७ ॥ शिवं हि नित्यं परमात्मदैवं वेदैकवेद्यं परमात्मदिव्यम् ॥ विहाय तं मूढजनाः प्रमत्ताः
शिवं न जानन्ति परात्मरूपम् ॥ ३८ ॥ येनैव सृष्टं विधृतं च येन येन श्रितं येन कृतं समग्रम् ॥ यस्यांशभूतं हि जगत्कदाचिद्रेदांतवेद्यः
परमात्मा शिवश्च ॥ ३९ ॥ आढ्यो वापि दरिद्रो वा उत्तमो ह्यधमोऽपि वा ॥ शिवभक्तिरतो नित्यं शिव एव न संशयः ॥ ४० ॥ यो वा परकृतां
पूजां शिवस्योपरि शोभिताम् ॥ दृष्ट्वा संतोषमायाति दायं प्राप्नोति तत्समम् ॥ ४१ ॥ ये दीपमालां कुर्वन्ति कार्तिक्यां श्रद्धयान्विताः ॥
यावत्कालं प्रज्वलन्ति दीपास्ते लिंगमग्रतः ॥ तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ॥ ४२ ॥ कौसुंभतैलसंयुक्ता दीपा दत्ताः शिवालये ॥ दाता
रस्तेऽपि कैलासे मोदन्ते शिवसंनिधौ ॥ ४३ ॥ अतसीतैलसंयुक्ता दीपा दत्ताः शिवालये ॥ दातारस्तेऽपि कैलासे मोदन्ते शिवसंनिधौ ॥ ४४ ॥
ज्ञानिनोऽपि हि जायन्ते दीपदानफलेन हि ॥ ४५ ॥ तिलतैलेन संयुक्ता दीपा दत्ताः शिवालये ॥ ते शिवं यांति संयुक्ताः कुलानां च शतेन वै
॥ ४६ ॥ घृताक्ता यैः कृता दीपा दीपिताश्च शिवालये ॥ ते यांति परमं स्थानं कुललक्षसमन्विताः ॥ ४७ ॥ कर्पूरागुरुधूपैश्च ये यजन्ति सदा
शिवम् ॥ आरार्त्तिकां सकर्पूरां ये कुर्वन्ति दिनेदिने ॥ ते प्राप्नुवन्ति सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ ४८ ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं
ये ह्यतद्रिताः ॥ लिंगार्चनं प्रकुर्वन्ति ते रुद्रा नात्र संशयः ॥ ४९ ॥ रुद्राक्षधारणं ये च कुर्वन्ति शिवपूजने ॥ दाने तपसि तीर्थे च पर्वकाले ह्यतद्रिताः ॥
तेषां यत्सुकृतं सर्वमनंतं भवति द्विजाः ॥ ५० ॥ रुद्राक्षा ये शिवेनोक्तास्ताच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ आरभ्यैकमुखं तावद्यावद्रुद्राणि षोडश ॥ एतेषां

माहे०सं० १
(के०सं०)
अ० १३

॥ २३ ॥

द्रौ च विज्ञेयौ श्रेष्ठौ तारयितुं द्विजाः ॥ ५१ ॥ रुद्राक्षाणां पंचमुखस्तथा चैकमुखः स्मृतः ॥ ये धारयंत्येकमुखं रुद्राक्षमनिशं नराः ॥ रुद्रलोकं च
 गच्छन्ति मोदन्ते रुद्रसन्निधौ ॥ ५२ ॥ जपस्तपः क्रिया योगः स्नानं दानार्चनादिकम् ॥ क्रियते यच्छुभं कर्म ह्यनंतं चाक्षधारणात् ॥ ५३ ॥ शुनः
 कंठनिबद्धोऽपि रुद्राक्षो यदि वर्तते ॥ सोऽपि संतारितस्तेन नात्र कार्या विचारणा ॥ ५४ ॥ तथा रुद्राक्षसंबंधात्पापमपि क्षयं क्रजेत् ॥ एवं ज्ञात्वा
 शुभं कर्म कार्यं रुद्राक्षबंधनात् ॥ ५५ ॥ त्रिपुण्ड्रधारणं येषां विभूत्या मन्त्रपूतया ॥ ते रुद्रलोके रुद्राश्च भविष्यन्ति न संशयः ॥ ५६ ॥ कपिलायाश्च
 संगृह्य गोमयं चांतर्गिषगम् ॥ गुप्कं कृत्वाथ सदाह्यं विभूत्यर्थं शिवप्रियैः ॥ ५७ ॥ विभूतीति समाख्याता सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ललाटेऽगुण्डरेखा च
 आदौ भाव्या प्रयत्नतः ॥ ५८ ॥ मध्यमां वर्जयित्वा तु अंगुलीकद्वयेन च ॥ एवं त्रिरेखासंयुक्तो ललाटे यस्य दृश्यते ॥ स शैवः शिववज्ज्ञेयो
 दर्शनात्पापनाशनः ॥ ५९ ॥ जटाधराश्च ये शैवाः सप्त पंच तथा नव ॥ जटा ये स्थापयिष्यन्ति शैवेन विधिना युताः ॥ ६० ॥ ते शिवं प्राप्नुवं
 तीह नात्र कार्या विचारणा ॥ रुद्राक्षधारणं कार्यं शिवभक्तैर्विशेषतः ॥ ६१ ॥ अल्पेन वा महत्त्वेन पूजितो वा सदाशिवः ॥ कुलकोटिं समुद्रन्त्य
 शिवेन सह मोदते ॥ ६२ ॥ तस्माच्छिवात्परतरं नास्ति किंचिद्विजोत्तमाः ॥ यदैवमुच्यते शास्त्रे तत्सर्वं शिवकारणम् ॥ ६३ ॥ शिवो दाता
 हि लोकानां कर्ता चैवानुमोदिता ॥ शिवशक्त्यात्मकं विश्वं जानीध्वं हि द्विजोत्तमाः ॥ ६४ ॥ शिवेति द्व्यक्षरं नाम त्रायते महतो भयात् ॥
 तस्माच्छिवश्चिन्त्यतां वै स्मर्यतां च द्विजोत्तमाः ॥ ६५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सोमनाथस्य माहात्म्यं ज्ञातं तस्य प्रसादतः ॥ राहोः शिरोभ
 यात्सर्वे रक्षिताः परमेष्ठिना ॥ ६६ ॥ सुगर्भेन्द्रादयश्चान्ये तस्मिन्पुद्गे सुदारुणे ॥ अत ऊर्ध्वं सुराः सर्वे किमकुर्वत उच्यताम् ॥ ६७ ॥ शिवस्य
 महिमा सर्वः श्रुतस्तव मुखोद्गतः ॥ अथ युद्धस्य वृत्तान्तः कथ्यतां परमार्थतः ॥ ६८ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यदा हि दैत्यैश्च पराजिताः
 सुराः शम्भुं च सर्वे शरणं प्रपन्नाः ॥ शिवं प्रणेमुः सहसा सुगोत्तमा युद्धाय सर्वे च मनो दधुस्तदा ॥ ६९ ॥ तथैव दैत्या अपि युध्यमाना उत्साह
 युक्तातिवलाश्च सर्वे ॥ देवैः समेताश्च पुनः पुनश्च युद्धं प्रचक्रुः परमास्त्रयुक्ताः ॥ ७० ॥ एवं च सर्वे ह्यसुराः सुराश्च शक्त्यष्टिशूलैः परिधैः परश्वधैः ॥
 जयार्थिनोर्मर्षयुताः परस्परं सिंहा यथा हैमवतीं दुरन्त्याः ॥ निहन्यमाना ह्यसुराः सुरैस्तदा नानास्त्रयोगैः परमैर्निपेतुः ॥ ७१ ॥ चक्रुस्ते
 सकलामुर्वी मांसशोणितकर्दमाम् ॥ महीं वृक्षाद्रिसंयुक्तां ससागरवनाकराम् ॥ ७२ ॥ शिरांसि च कबन्धानि कवचानि महांति च ॥ ध्वजा
 रथाः पताकाश्च गजवाजिशिगांसि च ॥ ७३ ॥ वहन्त्यश्वापगा ह्यासन्नद्यो भीरुभयावहाः ॥ अगाधाः शोणितोदाश्च तरंतो ब्रह्मराक्षसाः ॥ त

स्की.म.पु.
॥ २४ ॥

यंति परान्भूतप्रतप्रमथराक्षसान् ॥ ७४ ॥ शाकिनीडाकिनीसंघा यक्षिण्योऽथ सहस्रभः ॥ नानाकेलिषु संयुक्ताः परस्परमुदान्विताः ॥ ७५ ॥
एवं संक्रीडमानास्ते भूतप्रमथराक्षसाः ॥ रणे तस्मिन्महारौद्रे देवासुरसमागमे ॥ ७६ ॥ बलिना सह देवेन्द्रो युयुधेऽद्भुतविक्रमः ॥ शक्त्या जघान
देवेन्द्रं वैरोचनिरमर्पणः ॥ ७७ ॥ तां शक्तिं वञ्चयामास महेन्द्रो लघुविक्रमः ॥ जघान स बलिं यत्नादैत्येन्द्रं परमेण हि ॥ ७८ ॥ वज्रेण शिनधारेण
बाहुं चिच्छेद विक्रमी ॥ गतासुरपतद्भूमौ विमानात्सूर्यसन्निभात् ॥ ७९ ॥ पतितं च बलिं दृष्ट्वा वृषपर्वा रुषान्वितः ॥ वर्षं शरधा
राभिः पयोद इव पर्वतम् ॥ ८० ॥ महेन्द्रं सगजं चैव सहमानं शिताञ्छरान् ॥ तदा युद्धमभूद्वोरं महेन्द्रवृषपर्वणोः ॥ ८१ ॥
निपात्य वृषपर्वाणमिद्रः परबलार्दनः ॥ ८२ ॥ ततो वज्रेण महता दानवानवधीद्रेणे ॥ शिरसि च्छेदिताः केचित्केचित्कंधरतो हताः ॥ ८३ ॥
विह्वलाश्च कृताः केचिदिद्रेण कुपितेन च ॥ तथा यमेन निहता वायुना वरुणेन च ॥ ८४ ॥ कुबरेण हताश्चान्ये नैर्ऋतेन तथा परे ॥ अग्निना
निहताः केचिदीशेनैव विदारिताः ॥ ८५ ॥ एवं तदा तैर्निहता बलीयसो महासुरा विक्रमशालिनश्च ॥ सुरैस्तु सर्वैः सह लोकपालैः शिवप्रसादा
भिहतास्तदानीम् ॥ ८६ ॥ ततो महादैत्यवरो दुरात्मा स कालनेमिः परमास्त्रयुक्तः ॥ ययौ तदानीं सुरसत्तमांस्तान्हंतुं सदा क्रूरमतिः स एकः ॥ ८७ ॥
सिंहाहूढो दंशितश्च त्रिशूलेन हि संयुतः ॥ दैत्यानामर्बुदेनैव सिंहाहूढेन संवृतः ॥ ८८ ॥ ते सिंहा दंशिताः सर्वे महाबलपराक्रमाः ॥ तेषु
सिंहेषु चाहूढा महादैत्याश्च तत्समाः ॥ ८९ ॥ आयांतीं दैत्यसेनां तां सर्वां सिंहविभूषिताम् ॥ कालनेमियुतां दृष्ट्वा देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ भयमाज
ग्मुरतुलं तदा ध्यानपरा भवन् ॥ ९० ॥ किं कुर्मोऽद्य वयं सर्वे कथं जेष्याम चाद्भुतम् ॥ एतादृशमसंख्याकमनीकं सिंहसंवृतम् ॥ ९१ ॥ एवं
विचिंत्यमानास्ते ह्यागतस्तत्र नारदः ॥ नारदेन च तत्सर्वं पुरावृत्तं महत्तरम् ॥ ९२ ॥ कथितं च महेन्द्राय कालनेमेस्तपोबलम् ॥ अजेयत्वं च
संग्रामे वरदानबलेन तु ॥ ९३ ॥ विष्णुं विना वयं देवा अशक्ता रणमंडले ॥ जेतुं च स ततो विष्णुः स्मर्यतां परमेश्वरः ॥ तमालनीलो वरदः सर्वै
र्विजयकांक्षिभिः ॥ ९४ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा तदा देवास्त्वरान्विताः ॥ ध्यानेन च महाविष्णुं ततः परबलार्दनम् ॥ स्मरंतः परमात्मानमिदमूचुश्च तं
विभुम् ॥ ९५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते नमस्ते विश्वमंगलम् ॥ श्रीनिवास नमस्तुभ्यं श्रीपते ते नमोनमः ॥ ९६ ॥ अद्यास्मान्भयभी
तांस्त्वं कालनेमिभयार्दितान् ॥ त्रातुमर्हसि दैत्याच्च देवानामभयप्रद ॥ ९७ ॥ एवं ध्यातः संस्मृतश्च प्रादुर्भूतो हरिस्तदा ॥ नीलो गरुडमारुह्य जगता

माहे०सं०१
(के०सं०)
अ० १३

॥ २४ ॥

मभयप्रदः ॥ ९८ ॥ चक्रपाणिस्तदायातो देवानां विजयाय च ॥ गगनस्थं महाविष्णुं गरुडोपरि संस्थितम् ॥ श्रीवासमेनं दुर्द्धर्षं योद्धुकामं दद
 शिरे ॥ ९९ ॥ तथा दृष्ट्वा कालनेमिस्तदानीं प्रहस्यमानोऽतिरुषा बलान्वितः ॥ कस्त्वं महाभाग वरेण्यरूपः श्यामो युवा वारणमत्तविक्रमः ॥ करे
 गृहीतं निशितं महाप्रभं चक्रं च कस्मात्कथयस्व मे प्रभो ॥ १०० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ युद्धार्थमिह चायातो देवानां कार्यसिद्धये ॥
 त्वं स्थिरो भव रे मंद दहाम्यद्य न संशयः ॥ १०१ ॥ श्रुत्वा भगवतो वाक्यं कालनेमिः प्रतापवान् ॥ उवाच रुषितो भूत्वा भगवंतमवोक्षजम् ॥
 ॥ १०२ ॥ मूलभूतो हि देवानां भगवान्युद्धदुर्मदः ॥ युद्धं कुरु मया सार्द्धं यदि शूरोऽसि संप्रति ॥ १०३ ॥ प्रहस्य भगवान्विष्णुरुवाचदं महाप्रभः ॥
 गगनस्थो भव त्वं हि महीस्थोऽहं भवामि वै ॥ १०४ ॥ अप्रशस्तं च विषमं युद्धं चैव यथा भवेत् ॥ तथा कुरु महाबाहो गगने वा महीतले ॥
 ॥ १०५ ॥ तथेति मत्वा हि महानुभावो दैत्यैः समेतोऽर्बुदसंख्यकैश्च ॥ सिंहोपरिस्थैश्च महानुभावैर्महाबलैः क्रूरतरैस्तदानीम् ॥ १०६ ॥ गगनमथ
 जगाहे मंदमंदं महात्मा ह्यसुरगणसमेतो विश्वरूपं जिवांसुः ॥ त्रिशिखमपरमुग्रं गृह्य संदेशचेष्टादशनविकृतवक्रो योद्धुकामो हरिं सः ॥ १०७ ॥
 इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे समुद्रमंथनाख्याने देवासुरसंग्रामवर्णनं नाम त्रयो
 दशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ ततो युद्धमतीवासीदसुरैर्विष्णुना सह ॥ ततः सिंहाः सपक्षास्ते दंशिताः परमाद्भुताः ॥ १ ॥
 असुरैरुद्धमानास्ते गरुत्मतं व्यदारयन् ॥ सिंहास्ते दारितास्तेन खंडशश्च विदारिताः ॥ २ ॥ विष्णुना च तदा दैत्याश्चक्रेण शकलीकृताः ॥
 हतांस्तानसुरान्दृष्ट्वा कालनेमिः प्रतापवान् ॥ ३ ॥ त्रिशूलेनाहनद्विष्णुं रोषपर्याकुलेक्षणः ॥ तमायातं च जगृहे मुकुंदोऽनाथसंश्रयः ॥ ४ ॥
 करेण वामेन जघान लीलया तं कालनेमिं ह्यसुरं महाबलम् ॥ तेनैव शूलेन समाहतोऽसौ मूर्च्छान्वितोऽसौ सहसा पपात ॥ ५ ॥ पतितः
 पुनरुत्थाय शनैरुन्मील्य लोचने ॥ पुरतः स्थितमालोक्य विष्णुं सर्वगुहाशयम् ॥ ६ ॥ लब्धसंज्ञोऽब्रवीद्वाक्यं कालनेमिर्महाबलः ॥
 तव युद्धं न दास्यामि नास्ति लोके स्पृहा मम ॥ ७ ॥ ये येऽसुरा हता युद्धे अक्षयं लोकमाप्नुयुः ॥ ब्रह्मणो वचनात्सद्य इंद्रेण सह संगताः
 ॥ ८ ॥ भुञ्जतो विविधान्भोगान्देववद्विचरन्ति ते ॥ इंद्रेण सहिताः सर्वे संसारे च पतंत्यथ ॥ ९ ॥ तस्माद्युद्धेन मरणं न कांक्षे क्षणभंगुरम् ॥
 अन्यजन्मनि मे वीर वैरभावान्न संशयः ॥ दातुमर्हसि मे नाथ कैवल्यं केवलं परम् ॥ १० ॥ तथेति दैत्यप्रवरो निपातितः परेण पुंसां
 परमार्थदेन ॥ दत्त्वाऽभयं देवतानां तदानीं तथा सुधां देवताभ्यः प्रदत्त्वा ॥ ११ ॥ कालनेमिर्हतो दैत्यो देवा जाता ह्यकटकाः ॥ शल्यरूपो

स्कां.प.पु.
॥ २५ ॥

महान्सद्यो विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १२ ॥ तिरोधानं गतः सद्यो भगवान्कमलेक्षणः ॥ इंद्रोऽपि कदनं कृत्वा दैत्यानां परमाद्भुतम् ॥ १३ ॥
पतितानां क्लीवरूपाणां भग्नानां भीतचेतसाम् ॥ मुक्तकच्छशिखानां च चक्रे स कदनक्रियाम् ॥ १४ ॥ अर्थशास्त्रपरो भूत्वा महेंद्रो दुरतिक्रमः ॥
दैत्यानां कालरूपोऽसौ शचीपतिरुदारधीः ॥ १५ ॥ एवं निहन्यमानानामसुराणां शचीपतेः ॥ निवारणार्थं भगवानागतो नारदस्तदा ॥ १६ ॥
॥ नारद उवाच ॥ ॥ युद्धहताश्च ये वीरा ह्यसुरा रणमण्डले ॥ तेषामनु कथं कर्ता भीतानां च विहिंसनम् ॥ १७ ॥ ये भीतांश्च प्रपन्नांश्च
घातयन्ति मदोद्धताः ॥ ब्रह्मघ्नास्तेऽपि विज्ञेया महापातकसंयुताः ॥ १८ ॥ तस्मात्त्वया न कर्तव्यं मनसापि विहिंसनम् ॥ एवमुक्तस्तदा शक्रो
नारदेन महात्मना ॥ १९ ॥ सुरसेनान्वितः सद्य आगतो हि त्रिविष्टपम् ॥ तदा सर्वे सुरगणाः सुहृद्भ्यश्च परस्परम् ॥ बभूवुर्मुदिताः सर्वे
यक्षगंधर्वकिंनराः ॥ २० ॥ तदा इंद्रोऽमरावत्यां सह शच्याऽभिषेचितः ॥ २१ ॥ देवर्षिप्रमुखैश्चैव ब्रह्मर्षिप्रमुखैस्तथा ॥ शक्रोऽपि विजयं प्राप्तः
प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ २२ ॥ तदा महोत्सवो विप्रा देवलोके महानभूत् ॥ शंखाश्च पटहाश्चैव मृदंगा मुरजा अपि ॥ तथानकाश्च भेर्यश्च नेदुर्दु
भयः समम् ॥ २३ ॥ गायकाश्चैव गंधर्वाः किन्नराश्चाप्सरोगणाः ॥ ननृतुर्जगुस्तुष्टुधुश्च सिद्धचारणगुह्यकाः ॥ २४ ॥ एवं विजयमापन्नः शक्रो
देवेश्वरस्तदा ॥ देवैर्हतास्तदा दैत्याः पतितास्ते महीतले ॥ २५ ॥ गतासवो महात्मानो बलिप्रमुखतो ह्यमी ॥ तपस्तप्तुं पुरा विप्रो भार्गवो मान
सोत्तरम् ॥ २६ ॥ गतः शिष्यैः परिवृतस्तस्माद्युद्धं न वेद तत् ॥ अवशेषाश्च ये दैत्यास्ते गता भार्गवं प्रति ॥ २७ ॥ कथितं वै महद्भूतमसुराणां
क्षयावहम् ॥ निशम्य मन्युमाविष्टो ह्यागतो भृगुनंदनः ॥ २८ ॥ शिष्यैः परिवृतो भूत्वा मृतांस्तानसुरानपि ॥ विद्यया मृतजीविन्या पतितान्स
मर्जीवयत् ॥ २९ ॥ निद्रांपायगता यद्द्रुत्थितास्ते तदाऽसुराः ॥ उत्थितः स बलिः प्राह भार्गवं ह्यमितद्युतिम् ॥ ३० ॥ जीवितेन किमद्यैव मम
नास्ति प्रयोजनम् ॥ पातितस्त्रिदशेंद्रेण यथा कापुरुषस्तथा ॥ ३१ ॥ बलिनोक्तं वचः श्रुत्वा शुक्रो वचनमब्रवीत् ॥ मनस्विनो हि ये शूराः
पतन्ति समरे बुधाः ॥ ३२ ॥ ये शस्त्रेण हताः सद्यो प्रियमाणा व्रजन्ति वै ॥ त्रिविष्टपं न संदेह इति वेदानुशासनम् ॥ ३३ ॥ एवमाश्वासयामास
बलिनं भृगुनंदनः ॥ तपस्तताप विविधं दैत्यानां सिद्धिदायकम् ॥ ३४ ॥ तथा दैत्या गताः सर्वे भृगुणा च प्रचोदिताः ॥ पातालमवसन्सर्वे

१ निद्रांपायगताः—निद्रान्तं गताः निद्रावस्थातो जाग्रदवस्थामापन्नाः—इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० १४

॥ २५ ॥

बलिमुख्याः सुखेन वै ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे देवासुरसंग्रामे भार्गवेण
 मृतदैत्यसंजीवनवर्णननाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ राज्यं प्राप्तो हि देवेन्द्रः कथितस्ते गुरुं
 विना ॥ गुरोर्वज्रया जातो राज्यभ्रंशो हि तस्य तु ॥ १ ॥ केन प्रणोदितश्चेद्रो बभूव चिरमासने ॥ तत्सर्वं कथयाशु त्वं परं कौतूहलं
 हि नः ॥ २ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ गुरुणापि विना राज्यं कृतवान्स शचीपतिः ॥ विश्वरूपोक्तविधिना इंद्रो राज्ये स्थितो महान् ॥
 ॥ ३ ॥ विश्वकर्मसुतो विप्रा विश्वरूपो महानृपः ॥ पुरोहितोऽथ शक्रस्य याजकश्चाभवत्तदा ॥ ४ ॥ तस्मिन्यज्ञेऽवदानैश्च यजने असुरान्सु
 रान् ॥ मनुष्यांश्चैव त्रिशिरा अपरोक्षं शचीपतेः ॥ ५ ॥ देवान्ददाति साक्रोशं दैत्यांस्तूष्णीमथाददात् ॥ मनुष्यान्मध्यपातेन प्रत्यहं स ग्र
 हान्द्विजः ॥ ६ ॥ एकदा तु महेंद्रेण सूचितो गुरुलाघवात् ॥ अलक्ष्यमाणेन तदा ज्ञातं तस्य चिकीर्षितम् ॥ ७ ॥ दैत्यानां कार्यसिद्धयर्थमव
 दानं प्रयच्छति ॥ असौ पुरोहितोऽस्माकं परेषां च फलप्रदः ॥ ८ ॥ इति मत्वा तदा शक्रो वज्रेण शतपर्वणा ॥ चिच्छेद तच्छिरांस्येव तत्क्षणादभ
 वद्वधः ॥ ९ ॥ येनाकरोत्सोमपानमजायंत कर्पिजलाः ॥ ततो न्येन सुरापानात्कलर्विका भवन्मुखात् ॥ १० ॥ अन्याननादजायंत तित्तिरा विश्व
 रूपिणः ॥ एवं हतो विश्वरूपः शक्रेण मंदभागिना ॥ ११ ॥ ब्रह्महत्या तदोद्धूता दुर्धर्षा च भयावहा ॥ दुर्धर्षा दुर्मुखा दुष्टा चण्डालरजसान्विता
 ॥ १२ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वगनागमः ॥ इत्येषामप्यध्वतामिदमेव च निष्कृतिः ॥ १३ ॥ नामव्याहरणं विष्णोर्यतस्तद्रिपया मतिः ॥
 त्रिशिरा धूम्रहस्ता सा शक्रं ग्रस्तमुपाययौ ॥ १४ ॥ ततो भयेन महता पलायनपरोऽभवत् ॥ पलायमानं तं दृष्ट्वा ह्यनुयाता भयावहा ॥ १५ ॥
 यतो धावति साऽधावत्तिष्ठंतमनुतिष्ठति ॥ अंगकृता यथा छाया शक्रस्य परिवेष्टितम् ॥ आयाति तावत्सहसा इंद्रोऽप्यप्सु न्यमज्जत ॥ १६ ॥ शीघ्र
 त्वेन यथा विप्राश्चिरंतनजलेचरः ॥ १७ ॥ एवं दिव्यशतं पूर्ण वर्षाणां च शचीपतेः ॥ वसतस्तस्य दुःखेन तथा चैव शतद्वयम् ॥ अराजकं तदा
 जातं नाकपृष्ठे भयावहम् ॥ १८ ॥ तदा चिंतान्विता देवा ऋषयोऽपि तपस्विनः ॥ त्रैलोक्यं चाऽऽपदा ग्रस्तं बभूव च तदा द्विजाः ॥ १९ ॥ एको
 ऽपि ब्रह्महा यत्र राष्ट्रे वसति निर्भयः ॥ अकालमरणं तत्र साधूनामुपजायते ॥ २० ॥ राजा पापयुतो यस्मिन्नाष्ट्रे वसति तत्र वै ॥ दुर्भिक्षं चैव
 मरणं तथैवोपद्रवा द्विजाः ॥ २१ ॥ भवन्ति बहवोऽनर्थाः प्रजानां नाशहेतवे ॥ तस्माद्वाज्ञा तु कर्तव्यो धर्मः श्रद्धापरेण हि ॥ २२ ॥ तथा प्रकृ

स्का.प.पु.
॥ २६ ॥

तयो राज्ञः शुचित्पेन प्रतिष्ठिताः ॥ इन्द्रेण च कृतं पापं तेन पापेन वै द्विजाः ॥ नानाविधैर्महातापैः सोपद्रवमभूजगत् ॥ २३ ॥ ॥ शौनक
उवाच ॥ ॥ अश्वमेधशतेनैव प्राप्तं राज्यं महत्तरम् ॥ देवानामखिलं सूत कस्माद्विभ्रमजायत ॥ शक्रस्य च महाभाग यथावत्कथयस्व नः ॥ २४ ॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ देवानां दानवानां च मनुष्याणां विशेषतः ॥ कर्मैव सुखदुःखानां हेतुभूतं न संशयः ॥ २५ ॥ इन्द्रेण च कृतं विप्रा मह
द्भूतं जुगुप्सितम् ॥ गुरोरवज्ञा च कृता विश्वरूपवधः कृतः ॥ २६ ॥ गौतमस्य गुरोः पत्नी सेविता तस्य तत्फलम् ॥ प्राप्तं महेंद्रेण चिरं यस्य
नास्ति प्रतिक्रिया ॥ २७ ॥ ये हि दुष्कृतकर्माणो न कुर्वन्ति च निष्कृतिम् ॥ दुर्दशां प्राप्नुवन्त्येते यथैवेन्द्रः शतक्रतुः ॥ २८ ॥ दुष्कृतोपार्जितस्या
तः प्रायश्चित्तं हि तत्क्षणात् ॥ कर्तव्यं विधिवद्विप्राः सर्वपापोपशान्तये ॥ २९ ॥ उपपातकमध्यस्तं महापातकतां व्रजेत् ॥ ३० ॥ ततः स्वधर्मनिष्ठां
च ये कुर्वन्ति सदा नराः ॥ प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने तेषां पापं विनश्यति ॥ ३१ ॥ प्राप्नुवंत्युत्तमं लोकं नात्र कार्या विचारणा ॥ तस्मादसौ दुराचारः
प्राप्तो वै कर्मणः फलम् ॥ ३२ ॥ स प्रचार्य तदा सर्वे लोकपालास्त्वरान्विताः ॥ बृहस्पतिमुपागम्य सर्वमात्मनि धिष्ठितम् ॥ कथयामासुरव्यग्रा
इन्द्रस्य च गुरुं प्रति ॥ ३३ ॥ देवैरुक्तं वचो विप्रा निशम्य च बृहस्पतिः ॥ अराजकं च संप्राप्तं चिंतयामास बुद्धिमान् ॥ ३४ ॥ किं कार्यं
चाद्य कर्तव्यं कथं श्रेयो भविष्यति ॥ देवानां चाद्य लोकानामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ३५ ॥ मनसैव च तत्सर्वं कार्याकार्यं
विचार्य च ॥ जगाम शक्रं त्वरितो देवैः सह महायशः ॥ ३६ ॥ प्राप्तो जलाशयं तं च यत्रास्ते हि पुरंदरः ॥ यस्य तीरे स्थिता हत्या
चंडालीव भयावहा ॥ ३७ ॥ तत्रोपविष्टास्ते सर्वे देवा ऋषिगणान्विताः ॥ आह्वानं च कृतं तस्य शक्रस्य गुरुणा स्वयम् ॥ ३८ ॥ समुत्थितस्ततः
शक्रो ददर्श स्वगुरुं तदा ॥ बाष्पपूरितवक्रो हि बृहस्पतिमभाषत ॥ ३९ ॥ प्रणिपत्य च तत्रत्यानकृताञ्जलिरभाषत ॥ तदा दीनमुखो भूत्वा मनसा
संविमृश्य च ॥ ४० ॥ स्वयमेव कृतं पूर्वमज्ञानलक्षणं महत् ॥ अधुनैव मया कार्यं किं कर्तव्यं वद प्रभो ॥ ४१ ॥ प्रहस्योवाच भगवान्बृहस्पति
रुदारधीः ॥ पुरा त्वया कृतं यच्च तस्येदं कर्मणः फलम् ॥ ४२ ॥ मां च उद्दिश्य भो इंद्र तद्भोगादेव संक्षयः ॥ प्रायश्चित्तं हि हत्याया न दृष्टं स्मृति
कारिभिः ॥ ४३ ॥ अज्ञानतो हि यजातं पापं तस्य प्रतिक्रिया ॥ कथिता धर्मशास्त्रज्ञैः सकामस्य न विद्यते ॥ ४४ ॥ सकामेन कृतं पापमकामं
नैव जायते ॥ ताभ्यां विषयभेदेन प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ ४५ ॥ मरणांतो विधिः कार्यो कामेन हि कृतेन हि ॥ अज्ञानजनिते पापे प्रायश्चित्तं

१ स्वधर्मनिष्ठां-नित्यं ज्ञानसन्ध्यावन्दनादिरूपम्-इत्यर्थः । २ सर्वम्-इत्यस्य कथयामासुः-इत्यनेन सम्बन्धः ।

माहे.सं.१
(के.सं.०)
अ० १५

॥ २६ ॥

विधीयते ॥ ४६ ॥ तस्मात्त्वया कृतं यच्च स्वयमेव हतो द्विजः ॥ पुरोहितश्च विद्रांश्च तस्मान्नास्ति प्रतिक्रिया ॥ ४७ ॥ यावन्मरणमप्येति
 तावदप्सु स्थिरो भव ॥ ४८ ॥ शताश्वमेधसंज्ञं च यत्फलं तव दुर्मते ॥ तन्नष्टं तत्क्षणादेव घातितो हि द्विजो यदा ॥ ४९ ॥ सच्छिद्रे च
 यथा तोयं न तिष्ठति घटेऽण्वपि ॥ तथैव सुकृतं पापे हीयते च प्रदक्षिणम् ॥ ५० ॥ तस्माच्च दैवसंयोगात्प्राप्तं स्वर्गादिकं च यैः ॥ यथोक्तं तद्भवे
 तेषां धर्मिष्ठानां न संशयः ॥ ५१ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य शक्रो वचनमब्रवीत् ॥ कुकर्मणा मदीयेन प्राप्तमेतन्न संशयः ॥ ५२ ॥ अमरावती
 माशु त्वं गच्छ देवर्षिभिः सह ॥ लोकानां कार्यसिद्ध्यर्थं देवानां च बृहस्पते ॥ इन्द्रं कुरु महाभाग यस्ते मनसि रोचते ॥ ५३ ॥ यथा मृतस्तथा
 हं वै ब्रह्महत्यावृतो महान् ॥ रागद्वेषसमुत्थेन पापेनास्मि परिप्लुतः ॥ ५४ ॥ तस्मात्त्वरान्विता यूयं देवराजानमाशुः वै ॥ कुर्वतु मदनुज्ञाताः सत्यं
 प्रतिवदामि वः ॥ ५५ ॥ एवमुक्तास्तदा सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ एत्यामरावतीं तूर्णं पुरंदरविचेष्टितम् ॥ कथयामासुरव्यग्राः शचीं प्रति यथा
 तथा ॥ ५६ ॥ राज्यस्य हेतोः किं कार्यं विमृशंतः परस्परम् ॥ ५७ ॥ एवं विमृश्यमानानां देवानां तत्र नारदः ॥ यदृच्छयागतस्तत्र देवर्षिरमित
 द्युतिः ॥ ५८ ॥ उवाच पूजितो देवान्कस्माद्यूयं विचेतसः ॥ तेनोक्ताः कथयामासुः सर्वं शक्रस्य चेष्टितम् ॥ ५९ ॥ गतमिन्द्रस्य चेद्वत्त्वमेनसा
 परमेण तु ॥ ततः प्रोवाच तान्देवान्देवर्षिर्नारदो वचः ॥ ६० ॥ यूयं देवाश्च सर्वज्ञास्तपसा विक्रमेण च ॥ तस्मादिन्द्रो हि कर्तव्यो नहुषः सोम
 वंशजः ॥ ६१ ॥ सोऽस्मिन्नाष्ट्रे प्रतिष्ठाप्यस्त्वरितेनैव निर्जराः ॥ एकोनमश्वमेधानां शतं तेन महात्मना ॥ कृतमस्ति महाभागा नहुषेण च
 यज्वना ॥ ६२ ॥ शच्या श्रुतं च तद्वाक्यं नारदस्य मुखोद्गतम् ॥ गतांतःपुरमव्यग्रा बाष्पपूरितलोचना ॥ ६३ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वे
 देवान्वमोदयन् ॥ ६४ ॥ नहुषं राज्यमारोढुमैकपद्येन ते यदा ॥ आनीतो हि तदा राजा नहुषो ह्यमरावतीम् ॥ ६५ ॥ राज्यं दत्तं महेंद्रस्य
 सुरैः सर्वैर्महर्षिभिः ॥ तदागस्त्यादयः सर्वे नहुषं पर्युपासत ॥ ६६ ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षा विद्याधरमहोरगाः ॥ यक्षाः सुपर्णाः पतगा ये चान्ये
 स्वर्गवासिनः ॥ ६७ ॥ तदा महोत्सवो जातो देवपुर्या निरंतरः ॥ शंखतूर्यमृदंगानि नेदुर्दुन्दुमयः समम् ॥ ६८ ॥ गायकाश्च जगुस्तत्र तथा
 वाद्यानि वादकाः ॥ नर्तका ननृतुस्तत्र तथा राज्यमहोत्सवे ॥ ६९ ॥ अभिषिक्तस्तदा तत्र बृहस्पतिपुरोगमैः ॥ ७० ॥ अर्चितो देवमूक्तैश्च यथा
 वद्वहपूजनम् ॥ कृतवांश्चैव ऋषिभिर्विद्वद्भिर्भावितात्मभिः ॥ ७१ ॥ तथा च सर्वैः परिपूजितो महाब्राजा सुराणां नहुषस्तदानीम् ॥ इन्द्रासने चेंद्र

स्का.म.पु.
॥ २७ ॥

समानरूपः संस्तूयमानः परमेण वर्चसा ॥ ७२ ॥ सुगंधदीपैश्च सुवाससा युतोऽलंकारभोगैः सुविराजितांगः ॥ बभौ तदानीं नहुषो मुनीन्द्रैः
संस्तूयमानो हि तथाऽमरैर्द्वैः ॥ ७३ ॥ इति परमकलान्वितोऽसौ सुरमुनिवरगणैश्च पूज्यमानः ॥ नहुषनृपवरोऽभवत्तदानीं हृदि महता हृच्छयेन
तप्तः ॥ ७४ ॥ ॥ नहुष उवाच ॥ ॥ इंद्राणी कथमद्यैव नायाति मम सन्निधौ ॥ तां चाह्वयत शीघ्रं भो मा विलंबितुमर्हथ ॥ ७५ ॥ नहु
षस्य वचः श्रुत्वा बृहस्पतिरुदारधीः ॥ शचीभवनमासाद्य उवाच च सविस्तरम् ॥ ७६ ॥ शक्रस्य दुर्निमित्तेन ह्यानीतो नहुषोऽत्र वै ॥
राज्यार्थे भामिनि त्वं च अर्द्धासनगता भव ॥ ७७ ॥ शची प्रहस्य चोवाच बृहस्पतिमकल्मषम् ॥ असौ न परिपूर्णो हि यज्ञैः शक्रासने स्थितः ॥
एकोनमश्वमेधानां शतं कृतमनेन वै ॥ ७८ ॥ तस्मान्न योग्यो मां प्राप्तुं तत्त्वतो हि विमृश्यताम् ॥ यदि मां साभिलापो हि परस्त्रियमचेतनः ॥
अवाह्यवाहनेनैव अत्रागत्य लभेत माम् ॥ ७९ ॥ तथेति गत्वा त्वरितो बृहस्पतिरुवाच तम् ॥ नहुषं कामसंतप्तं शच्योक्तं च यथातथम् ॥ ८० ॥
तथेति मत्वा राजासौ नहुषः काममोहितः ॥ विमृश्य परया बुद्ध्या अवाह्यं किं प्रशस्यते ॥ ८१ ॥ स बुद्ध्या च चिरं स्मृत्वा ब्राह्मणाश्च
तपस्विनः ॥ अवाह्याश्च भवंत्यस्मादात्मानं वाहयाम्यहम् ॥ ८२ ॥ द्वाभ्यां च तस्याः प्राप्त्यर्थमिति मे हृदि वर्तते ॥ शिबिकां च ददौ ताभ्यां
द्विजाभ्यां काममोहितः ॥ ८३ ॥ उपविश्य तदा तस्यां शिबिकायां समाहितः ॥ सर्पसर्पेति वचनान्नोदयामास तौ तदा ॥ ८४ ॥ अगस्त्यः
शिबिकावाही ततः क्रुद्धोऽशपन्नृपम् ॥ विप्राणामवमंता त्वमुन्मत्तोऽजगरो भव ॥ ८५ ॥ शापोक्तिमात्रतो राजा पतितो ब्राह्मणस्य
हि ॥ तत्रैवाजगरो भूत्वा विप्रशापो दुरत्ययः ॥ ८६ ॥ यथा हि नहुषो जातस्तथा सर्वेऽपि तादृशाः ॥ विप्राणामवमानेन पतन्ति निरयेऽशुचौ ॥
॥ ८७ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पदं प्राप्य विचक्षणैः ॥ अप्रमत्तैर्नरेर्भाव्यमिहामुत्र च लब्धये ॥ ८८ ॥ तथैव नहुषः सर्पों जातोरण्ये महाभये ॥
एवं चैवाभवत्तत्र देवलोके ह्यराजकम् ॥ ८९ ॥ तथैव ते सुराः सर्वे विस्मयाविष्टचेतसः ॥ अहो बत महत्कष्टं प्राप्तं राज्ञा ह्यनेन वै ॥ ९० ॥ न मर्त्य
लोको न स्वर्गो जातो ह्यस्य दुरात्मनः ॥ सतामवज्ञया सद्यः सुकृतं दग्धमेव हि ॥ ९१ ॥ याज्ञिको ह्यपरो लोके कथ्यतां च महामुने ॥ तदोवाच
महातेजा नारदो मुनिसत्तमः ॥ ९२ ॥ ययातिं च महाभागा आनयध्वं त्वरान्विताः ॥ देवदूतास्तु वै तूर्णं ययातिं द्रुतमानयन् ॥ ९३ ॥
विमानमारुह्य तदा महात्मा ययौ दिवं देवदूतैः समेतः ॥ पुरस्कृतो देववरैस्तदानीं तथोरगैर्यक्षगंधर्वसिद्धैः ॥ ९४ ॥ आयातः सोऽमरावत्यां त्रिद
शैरभितोषितः ॥ इंद्रासने चोपविष्टो बभाषे च स सत्वरम् ॥ ९५ ॥ नारदेनैवमुक्तस्तु त्वं राजा याज्ञिको ह्यसि ॥ सतामवज्ञया प्राप्तो नहुषो

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० १५

॥ २७ ॥

ददंशुकताम् ॥ ९६ ॥ ये प्राप्नुवन्ति धर्मिष्ठा देवेन परमं पदम् ॥ प्राक्तनेनैव मृढास्ते न पश्यन्ति शुभाशुभम् ॥ ९७ ॥ पतन्ति नरके चोरे
स्तब्धा वै नात्र संशयः ॥ ९८ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ यैः कृतं चामितं पुण्यं तेषां विघ्नः प्रजायते ॥ अल्पकल्मेन देवर्षे विद्धि सर्वं परं
मम ॥ ९९ ॥ महादानानि दत्तानि अन्नदानयुतानि च ॥ गोदानानि बहून्वेव भूमिदानयुतानि च ॥ १०० ॥ तथैव सर्वाण्यपि चोत्तमानि
दानानि चोक्तानि मनीषिभिर्यदा ॥ एतानि सर्वाणि मया तदैव दत्तानि काले च महाविधानतः ॥ १०१ ॥ यज्ञैरिष्टं वाजपेयातिरात्रैर्ज्योतिष्टोमै
राजसूयादिभिश्च ॥ शास्त्रप्रोक्तैरश्वमेधादिभिश्च यूपैरेषालंकृता भूः समन्तात् ॥ १०२ ॥ देवदेवो जगन्नाथ इष्टो यज्ञैरनेकशः ॥ गालवाय पुरे
दत्ता कन्या त्वेषा च माधवी ॥ १०३ ॥ पत्नीत्वेन चतुर्भ्यश्च दत्ताः कन्या मुने तदा ॥ गालवस्य गुरोरर्थे विश्वामित्रस्य श्रीमतः ॥ १०४ ॥ एवं
भूतान्यनेकानि सुकृतानि मया पुरा ॥ महांति च बहून्वेव तानि वक्तुं न पार्यते ॥ १०५ ॥ भूयः पृष्ठः सर्वदेवैः स राजा कृतं सर्वं गुप्तमेवं यथा
र्थम् ॥ विज्ञातुमिच्छाम यथार्थतोपि सर्वे वयं श्रोतुकामा ययाते ॥ १०६ ॥ वचो निशम्य देवानां ययातिरमितद्युतिः ॥ कथयामास तत्सर्वं
पुण्यशेषं यथार्थतः ॥ १०७ ॥ कथितं सर्वमेतच्च निःशेषं व्यासवत्तदा ॥ स्वपुण्यकथनेनैव ययातिरपतद्भुवि ॥ १०८ ॥ तत्क्षणादेव सर्वेषां
सुराणां तत्र पश्यताम् ॥ एवमेव तथा जातमराजकमतंद्रितम् ॥ १०९ ॥ अन्यो न दृश्यते लोके याज्ञिको यो हि तत्र वै ॥ शक्रासनेऽभिषे
कार्थं श्रूयतां हि द्विजोत्तमाः ॥ ११० ॥ सर्वे सुराश्च ऋषयोऽथ महाफणीन्द्रा गन्धर्वयक्षखगचारणकिंनराश्च ॥ विद्याधराः सुरगणाप्सरसां
गणाश्च चिंतापराः समभवन्मनुजास्तथैव ॥ १११ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिव
शास्त्रे देवेन्द्रस्वाराज्याभिषेकवृत्तान्ते देवेन्द्रस्य ब्रह्महत्यायोपद्रुतौ नहुषशापययातिभूषण्यक्षयवृत्तान्तवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॥
॥ लोमश उवाच ॥ ॥ ततः शची तान्प्रोवाच वाचं धर्मार्थसंयुताम् ॥ मा चिंता क्रियतां देवा बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ १ ॥ गच्छत त्वरिताः
सर्वे शक्रं द्रष्टुं विचक्षणाः ॥ ब्रह्महत्याभिभूतोऽसौ यत्रास्ते सुरसत्तमः ॥ २ ॥ बहूनां कारणेनैव विश्वरूपो हि मंदधीः ॥ हतस्तेन महेंद्रेण सर्वैः
सोऽपि निराकृतः ॥ ३ ॥ तस्मात्सर्वैर्भवद्विश्च गंतव्यं यत्र स प्रभुः ॥ अवज्ञा हि कृता पूर्व महेंद्रेण तवानघ ॥ ४ ॥ अवज्ञामात्रक्षुब्धेन त्वया
शप्तः पुरंदरः ॥ तथैव शापितश्चासि मया त्वं हि बृहस्पते ॥ ५ ॥ निरस्तोऽपि हि तस्मात्त्वमवसानपरो भव ॥ ६ ॥ यथा मदर्थमानीतौ शक्रे
जीवति तावुभौ ॥ त्वयि जीवति भो ब्रह्मन्कार्यं तव करिष्यति ॥ ७ ॥ कोऽपि सौभाग्यवाँल्लोके तव क्षेत्रे जनिष्यति ॥ पुत्रं विख्यातनामानमत्र

स्कां.म.पु.
॥ २८ ॥

नैवास्ति संशयः ॥ ८ ॥ गच्छ शीघ्रं सुरैः सार्द्धं शक्रमानय मा चिरम् ॥ प्रयासि त्वरितो नो चेत्पुनः शापं ददामि ते ॥ ९ ॥ शच्योक्तं वचनं
श्रुत्वा सुरैः सार्द्धं जगाम सः ॥ पुरंदरं गताः सर्वे ब्रह्महत्याभिपीडितम् ॥ १० ॥ सरसस्तीरमासाद्य ते शक्रं चाभ्यवादयन् ॥ दृष्टाः शक्रेण ते सर्वे
तदा ह्यप्सु स्थितेन वै ॥ ११ ॥ उवाच देवान्देवेशः कस्माद्ययमिहागताः ॥ अहं हि पातकग्रस्तो ब्रह्महत्यापरिप्लुतः ॥ अप्सु तिष्ठामि भो देवा
एकाकी तपसान्वितः ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सर्वे देवाः शतक्रतोः ॥ ऊचुर्विह्वलिता एनं देवराजानमद्भुतम् ॥ १३ ॥ एतादृशं न वाच्यं
ते परेषामुपकारतः ॥ कृतं त्वयैव यत्कर्म विश्वरूपवधादिकम् ॥ १४ ॥ विश्वकर्मसुतेनैव कृतं याजनमद्भुतम् ॥ येन देवाः क्षयं यांति ऋषयोऽपि
महाप्रभाः ॥ १५ ॥ तस्माद्धतस्त्वया देव परेषामुपकारतः ॥ ततः सर्वे वयं प्राप्तास्त्वां नेतुममरावतीम् ॥ १६ ॥ एवं विवदमानेषु देवेषु च
तदाऽब्रवीत् ॥ ब्रह्महत्या त्वरायुक्ता देवेन्द्रं वर्याम्यहम् ॥ १७ ॥ तदा बृहस्पतिर्वाक्यमुवाच सहसैव तु ॥ १८ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥
वासार्थं च करिष्यामः स्थानानि तव सांप्रतम् ॥ प्रसांतिता तदा हत्या देवैस्तत्कार्यगौरवात् ॥ १९ ॥ विमृश्य सर्वे विभञ्जुश्चतुर्द्धा हत्यां सुरास्ते
ऋषयो मनीषिणः ॥ यक्षाः पिशाचा उरगाः पतंगास्तथा च सर्वे सुरसिद्धचारणाः ॥ २० ॥ आदौ क्षमां प्रति तदा ऊचुः सर्वे दिवौकसः ॥ हे क्षमेऽ
शस्त्वया ग्राह्यो हत्यायाः कार्यसिद्धये ॥ २१ ॥ सुराणां तद्वचः श्रुत्वा धरित्री कंपिताऽवदत् ॥ कथं ग्राह्यो मया ह्यंशो हत्यायास्तद्विमृश्यताम् ॥
॥ २२ ॥ अहं हि सर्वभूतानां धात्री विश्वं धराम्यहम् ॥ अपवित्रा भविष्यामि एनसा संवृता भृशम् ॥ २३ ॥ पृथ्व्यास्तद्वचनं श्रुत्वा बृहस्प
तिरुवाच ताम् ॥ मा भैषीश्चारुसर्वांगि निष्पापासि न चान्यथा ॥ २४ ॥ यदा यदुकुले श्रीमान्वासुदेवो भविष्यति ॥ तदा तत्पदविन्यासा
न्निष्पापा त्वं भविष्यसि ॥ २५ ॥ कुरु वाक्यं त्वमस्माकं नात्र कार्या विचारणा ॥ २६ ॥ इत्युक्ता पृथिवी तेषां निष्पापा साकरोद्वचः ॥ ततो
वृक्षान्समाहूय सर्वे देवाऽब्रुवन्वचः ॥ २७ ॥ हत्यांशो हि ग्रहीतव्यो भवद्भिः कार्यसिद्धये ॥ एवमुक्ताऽर्हवन्वृक्षा देवान्सर्वे समागताः ॥ २८ ॥
वयं सर्वे तथा भूतास्तापसानां फलप्रदाः ॥ तदा हत्यान्विताः सर्वे भविष्यन्ति तपस्विनः ॥ २९ ॥ पापिनो हि महाभागास्तस्मात्सर्वं विमृश्य
ताम् ॥ तदा पुरोधसा चोक्ताः सर्वे वृक्षाः समागताः ॥ ३० ॥ मा चिंता क्रियतां सर्वैः प्रसादाच्च शतक्रतोः ॥ छेदिताश्चैव सर्वे वै ह्यनेकांशत्वं
मागताः ॥ ३१ ॥ ततो विटपिनो नित्यं यूयं सर्वे भविष्यथ ॥ इत्युक्तास्ते तदा सर्वेऽगृह्णन्हत्यां विभागशः ॥ ३२ ॥ ततो ह्यपः समाहूय ऊचुः

१ विमञ्जुः इत्यत्रैवामाव आर्षरुद्धोऽनुरोधेन, विमञ्जुः इति त्वपेक्षितम् । २ सन्धिरार्षः आपो वाडभावा । ३ सन्धिरार्षः ।

माहे०सं० १
(के०सं०)
अ० १६

॥ २८ ॥

सर्वे दिवौकसः ॥ अद्रिश्च गृह्यतामद्य हत्यांशः कार्यसिद्धये ॥ ३३ ॥ तदा ह्यापो मिलित्वाथ ऊचुः सर्वाः पुरोधसम् ॥ यानि कानि च
 पापानि तथा दुश्चरितानि च ॥ ३४ ॥ अस्मत्संपर्कसंबंधात्मानशौचाशनादिभिः ॥ पुनन्ति प्राणिनः सर्वे पापेन परिवेष्टिताः ॥ ३५ ॥
 तासां वचनमाकर्ण्य बृहस्पतिरुवाच ह ॥ मा भयं क्रियतामाप एनसा दुस्तरेण हि ॥ ३६ ॥ आपः पुनंतु सर्वेषां चराचरनिवासि
 नाम् ॥ तदा स्त्रियः समाहूय बृहस्पतिरुवाच ह ॥ ३७ ॥ अद्यैव ग्राह्यो हत्यांशः सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ निशम्य तद्गुरोर्वाक्यमूचुः सर्वाश्च
 योषितः ॥ ३८ ॥ पापमाचरते योषा तेन पापेन नान्यथा ॥ लिप्यन्ते बहवः पक्षा इति वेदानुशासनम् ॥ ३९ ॥ श्रुतमस्ति न ते किंचिद्धे
 पुरोयो विमृश्यताम् ॥ योषिद्भिः प्रोच्यमानोऽपि उवाचाथ बृहस्पतिः ॥ ४० ॥ मा भयं क्रियतां सर्वाः पापादस्मात्सुलोचनाः ॥ भविष्याणां
 तथान्येषां भविष्यति फलप्रदः ॥ हत्यांशो यो हि सर्वासां यथाकामित्वमेव च ॥ ४१ ॥ एवमंशाश्च हत्यायाश्चत्वारः कल्पिताः सुरैः ॥ निवासमंकरो
 त्सद्यस्तेषुतेषु द्विजोत्तमाः ॥ ४२ ॥ निष्पापो हि तदा जातो महेंद्रो ह्यभिषेचितः ॥ देवपुर्यां सुरगणैस्तथैव ऋषिभिः सह ॥ ४३ ॥ शच्या समेतो
 हि तदा पुरंदरो बभूव विश्वाधिपतिर्महात्मा ॥ देवैः समेतो हि महानुभावैर्मुनीश्वरैः सिद्धगणैस्तदानीम् ॥ ४४ ॥ तदाग्रयः शोभना वायवश्च
 सर्वे ग्रहाः सुप्रभाः शान्तियुक्ताः ॥ जाताः सद्यः पृथिवी शोभमाना तथाद्रयो मणिप्रभवा बभूवुः ॥ ४५ ॥ प्रसन्नानि तथा ह्यासन्मनांसि च मन
 स्विनाम् ॥ ४६ ॥ नद्यश्चामृतवाहिन्यो वृक्षा ह्यासन्सदाफलाः ॥ अकृष्टपच्यौषधयो बभूवुश्चामृतोपमाः ॥ ४७ ॥ ऐकपद्येन सर्वेषामिंद्रलोकनि
 वासिनाम् ॥ बभूव परमोत्साहो महामोदकरस्तथा ॥ ४८ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे त्वष्टा दृष्ट्वा चेंद्रमहोत्सवम् ॥ बभूव रुपि
 तौऽतीव पुत्रशोकप्रपीडितः ॥ ४९ ॥ जगाम निर्वेदपरस्तपस्तप्तुं सुदारुणम् ॥ तपसा तेन संतुष्टो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५० ॥ त्वष्टारमब्रवी
 तुष्टो वरं वरय सुव्रत ॥ तदा वव्रे वरं त्वष्टा सर्वलोकभयावहम् ॥ वरं पुत्रो हि दातव्यो देवानां हि भयावहः ॥ ५१ ॥ तथेति च वरो दत्तो ब्रह्मणा
 परमेष्ठिना ॥ वरदानात्सद्य एव बभूव पुरुषस्तदा ॥ ५२ ॥ वृत्रनामांकितस्तत्र दैत्यो हि परमाद्भुतः ॥ धनुषां शतमात्रं हि प्रत्यहं ववृधेऽसुरः ॥
 ॥ ५३ ॥ पातालाग्निर्गता दैत्या ये पुराऽमृतमंथने ॥ घातिताः सुरसंघैश्च भृगुणा जीवितास्त्वरत ॥ ५४ ॥ सर्वं महीतलं व्याप्तं तेनैकेन महा
 त्मना ॥ ५५ ॥ तदा सर्वेऽपि ऋषयो वध्यमानास्तपस्विनः ॥ ब्रह्माणं त्वरिताः सर्वे ऊचुर्व्यसनमागतम् ॥ ५६ ॥ तथा चेंद्रादयो देवा गंधर्वाः सम

स्कां.म.पु.
॥ २९ ॥

रुद्राणाः ॥ ब्रह्मणा कथितं सर्वं त्वष्टुश्चैतच्चिकीर्षितम् ॥ ५७ ॥ भवद्वयार्थं जनितस्तपसा परमेण तु ॥ वृत्रोनाम महातेजाः सर्वदैत्यापिधो महान् ॥
॥ ५८ ॥ तथापि यत्रः क्रियतां यथा वध्यो भवेदसौ ॥ निशम्य ब्रह्मणो वाक्यमूचुर्देवाः सवासवाः ॥ ५९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ यदा इन्द्रो हि
हत्याया विमुक्तः स्थापितो दिवि ॥ तदास्माभिरकार्यं वै कृतमस्ति दुरासदम् ॥ ६० ॥ शंस्त्राण्यस्त्राण्यनेकानि संक्षिप्तानि ह्यबुद्धितः ॥ दधीच
स्याश्रमे ब्रह्मन्किं कार्यं करवामहे ॥ ६१ ॥ तच्छ्रुत्वा प्रहसन्वाक्यं देवान्ब्रह्मा तदाऽब्रवीत् ॥ चिरं स्थितानि विज्ञायागच्छध्वं तानि वै सुराः ॥ ६२ ॥
गत्वा देवास्तदा सर्वे नापश्यन्स्वं स्वमायुधम् ॥ पप्रच्छुश्च दधीचिं ते सोऽवादीन्निव वेद्म्यहम् ॥ ६३ ॥ पुनर्ब्रह्माणमागत्य ऊचुः सर्वे मुनेर्वचः ॥
॥ ६४ ॥ ब्रह्मोवाच तदा देवान्सर्वेषां कार्यसिद्धये ॥ तस्यास्थीन्येव याचध्वं प्रदास्यति न संशयः ॥ ६५ ॥ तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणो वाक्यं शक्रो वचन
मब्रवीत् ॥ ६६ ॥ विश्वरूपो हतो देव देवानां कार्यसिद्धये ॥ एक एव तदा ब्रह्मन्पापिष्ठोऽहं कृतः सुरैः ॥ ६७ ॥ तथा पुरोधसा चैव
निःश्रीकस्तक्षणात्कृतः ॥ दिष्ट्या परमया चाहं प्रविष्टो निजमंदिरम् ॥ ६८ ॥ दधीचं घातयित्वा वै तस्यास्थीनि बहून्यपि ॥
अस्त्राणि तानि भगवन्कृतानि ह्यशुभानि वै ॥ ६९ ॥ त्वष्ट्रा हि जनितो यो वै वृत्रो नामैष दैत्यराट् ॥ कथं तं घातयाम्येवं सततं
पापभीरुणा ॥ शक्रेणोक्तं निशम्याथ ब्रह्मा वाक्यमुवाच ह ॥ ७० ॥ अर्थशास्त्रपरेणैव विधिना तमबोधयत् ॥ आततायिनमायातं ब्राह्मणं वा
तपस्विनम् ॥ हंतुकामं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ ७१ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ दधीचस्य वधाद्ब्रह्मब्रह्मं भीतो न संशयः ॥ तस्माद्ब्रह्म
वधात्सत्यं महदेनो भविष्यति ॥ ७२ ॥ अतो न कार्यमस्माभिर्ब्राह्मणानां तु हेलनम् ॥ हेलनाद्ब्रह्मो दोषा भविष्यन्ति न चान्यथा ॥ ७३ ॥
अदृष्टं परमं धर्म्यं विधिना परमेण हि ॥ कर्तव्यं मनसा चैवं पुरुषेण विजानता ॥ ७४ ॥ निःस्पृहं तस्य तद्राक्यं श्रुत्वा ब्रह्मा ह्युवाच तम् ॥ शक्र
स्वबुद्ध्या वर्तस्व दधीचिं गच्छ सत्वरम् ॥ ७५ ॥ याचस्व तस्य चास्थीनि दधीचेः कार्यगौरवात् ॥ गुरुणा सहितः शक्रो देवैः सह समन्वितः ॥ ७६ ॥
तथेति गत्वा ते सर्वे दधीचस्याश्रमं शुभम् ॥ नानासत्त्वसमायुक्तं वैरभावविवर्जितम् ॥ ७७ ॥ मार्जारमूपकाश्चैव परस्परमुद्वान्विताः ॥ ऐकपद्येन
सिंहाश्च गजिन्यः कलभैः सह ॥ ७८ ॥ तथा जात्यश्च विविधाः क्रीडायुक्ताः परस्परम् ॥ नकुलैः सह सर्पाश्च क्रीडायुक्ताः परस्परम् ॥ ७९ ॥
एवंविधान्यनेकानि ह्याश्चर्याणि तदाश्रमे ॥ पश्यंतो विबुधाः सर्वे विस्मयं परमं ययुः ॥ ८० ॥ अथासने मुनिश्रेष्ठं ददृशुः परमास्थितम् ॥ तेजसा

माहे.सं.१
(के.सं.०)
अ० १६

॥ २९ ॥

परमेणैव भ्राजमानं यथा रविम् ॥ ८१ ॥ विभावसुं द्वितीयं वां सुवर्चासहितं तदा ॥ यथा ब्रह्मा हि सावित्र्या तथासौ मुनिसत्तमः ॥ ८२ ॥ तं
 प्रणम्य ततो देवा वचनं चेदमब्रुवन् ॥ त्वं दाता त्रिषु लोकेषु त्वत्सकाशमिहागताः ॥ ८३ ॥ निशम्य वचनं तेषां देवानां मुनिरब्रवीत् ॥ किमर्थं
 मागताः सर्वे वदध्वं तत्सुरोत्तमाः ॥ ८४ ॥ प्रयच्छामि न संदेहो नान्यथा मम भाषितम् ॥ तदोचुः सहिताः सर्वे दधीचि स्वार्थकामुकाः ॥ ८५ ॥
 भयभीता वयं विप्र भवदर्शनकांक्षिणः ॥ त्रातारं त्वां समाकर्ण्य ब्रह्मणा नोदिता वयम् ॥ ८६ ॥ सम्प्राप्ता विद्धि तत्सर्वं दातुमर्होऽथ सुव्रत ॥ ८७ ॥
 निशम्य वचनं तेषां किं दातव्यं तदुच्यताम् ॥ ८८ ॥ ततो देवाब्रुवन्विप्र दैत्यानां निधनाय नः ॥ शस्त्रनिर्माणकार्यार्थं तवास्थीनि प्रयच्छ वै ॥ ८९ ॥
 प्रहस्योवाच विप्रर्षिस्तिष्ठध्वं क्षणमेव हि ॥ स्वयमेव त्वहं देवास्त्यक्ष्याम्यद्य कलेवरम् ॥ ९० ॥ इत्युक्त्वा तानथो पत्नीं समाहूय सुवर्चसम् ॥ प्रोवाच
 स महातेजाः शृणु देवि शुचिस्मिते ॥ ९१ ॥ अस्थ्यर्थं याचितो देवैस्त्यजाम्येतत्कलेवरम् ॥ ब्रह्मलोकं ब्रजाम्यद्य परमेण समाधिना ॥ ९२ ॥
 मयि याते ब्रह्मलोकं त्वं स्वधर्मेण तत्र माम् ॥ प्राप्स्यस्येव न संदेहो वृथा चिन्तां च मा कृथाः ॥ ९३ ॥ इत्युक्त्वा तां स्वपत्नीं स प्रेषयामास चा
 श्रमम् ॥ ततो देवाग्रतो विप्रः समाधिमगमत्तदा ॥ ९४ ॥ समाधिना परेणैव विमृज्य स्वं कलेवरम् ॥ ब्रह्मलोकं गतः सद्यः पुनर्नावर्तते यतः ॥ ९५ ॥
 दधीचिनामा मुनिवृन्दवर्यः शिवप्रियः शिवदीक्षाभियुक्तः ॥ परोपकारार्थमिदं कलेवरं शीघ्रं स विप्रोऽत्यजदात्मना तदा ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
 पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे देवैरस्थिकृताऽभ्यर्थितस्य दधीचेर्योगेन स्वदेहविसर्जननाम षोडशोऽध्यायः ॥
 १६ ॥ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ ततः सर्वे सुरगणा दृष्ट्वा तं विलयं गतम् ॥ चिंतयंतः सुरगणाः कथं च विदधामहे ॥ १ ॥ सुरभिं चाह्वयित्वाथ
 तदोवाच शचीपतिः ॥ कलेवरं दधीचस्य लिङ्गास्त्वं वचनान्मम ॥ २ ॥ तथेति च वचोमत्वा तत्क्षणादेव लिङ्गं तत् ॥ निर्मासं च कृतं सद्यस्तया
 धेन्वा कलेवरम् ॥ ३ ॥ जगृहुस्तानि चास्थीनि चक्रुः शस्त्राणि वै सुराः ॥ तस्य वंशोद्भवं वज्रं शिरो ब्रह्मशिरस्तथा ॥ ४ ॥ अन्यानि चास्थीनि बहूनि
 तस्य ऋषेस्तदानीं जगृहुः सुराश्च ॥ तथा शिराजालमयांश्च पाशांश्चक्रुः सुरा वैरयुताश्च दैत्यान् ॥ ५ ॥ शस्त्राणि कृत्वा ते सर्वे महाबलपराक्रमाः ॥
 ययुर्देवास्त्वरायुक्ता वृत्रघातनतत्पराः ॥ ६ ॥ ततः सुवर्चाश्च दधीचिपत्नी याप्रेषिता सा सुरकार्यसिद्धये ॥ व्यलोकयत्तत्र समेत्य सर्वं मृतं पतिं देहमथो
 ददर्श तम् ॥ ७ ॥ ज्ञात्वा च तत्सर्वमिदं सुराणां कृत्यं तदानीं च चुकोप साध्वी ॥ ददौ सती शापमतीव रुष्टा तदा सुवर्चा ऋषिवर्यपत्नी ॥ ८ ॥

१ इवायं 'वा' शब्दः । २ ब्रुवन्-अब्रुवन्-अडभाव आर्षः । ३ वंशोद्भवं-पृष्ठवंशास्युद्भवं-इत्यर्थः ।

स्कां.प.पु.

॥ ३० ॥

अहो सुरा दुष्टतराश्च सर्वे सर्वे ह्यशक्ताश्च तथैव लुब्धाः ॥ तस्माच्च सर्वेऽप्रजसो भवन्तु दिवौकसोऽद्यप्रभृतीत्युवाच सा ॥ ९ ॥ एवं शापं ददौ तेषां
सुराणां सा तपस्विनी ॥ प्रविश्याश्वत्थमूले सा स्वोदरं दारयत्तदा ॥ १० ॥ निर्गतो जठराद्गर्भो दधीचस्य महात्मनः ॥ साक्षाद्ब्रुवावतारोऽसौ
पिप्पलादो महाप्रभः ॥ ११ ॥ प्रहस्य जननी गर्भमुवाच रुषितेक्षणा ॥ सुवर्चा तं पिप्पलादं चिरं तिष्ठास्य सन्निधौ ॥ १२ ॥ अश्वत्थस्य
महाभाग सर्वेषां सफलो भवेः ॥ तथैव भाषमाणा सा सुवर्चा तनयं प्रति ॥ पतिमन्वगमत्साध्वी परमेण समाधिना ॥ १३ ॥ एवं दधीचपत्नी
सा पतिना स्वर्गमाव्रजत् ॥ १४ ॥ ते देवाः कृतशस्त्रास्त्रा दैत्यान्प्रति समुत्सुकाः ॥ आजगमुश्चेंद्रमुख्यास्ते महाबलपराक्रमाः ॥ १५ ॥ गुरुं
पुरस्कृत्य तदाज्ञया ते गणाः सुराणां बहवस्तदानीम् ॥ भुवं समागत्य च मध्यदेशमूचुश्च सर्वे परमास्त्रयुक्ताः ॥ १६ ॥ समागतानुपसृत्य
देवांश्चेंद्रपुरोगमान् ॥ ययौ वृत्रो महादैत्यो दैत्यवृन्दसमावृतः ॥ १७ ॥ यथा मेरोश्च शिखरं परिपूर्णं प्रदृश्यते ॥ तथा सोऽपि महातेजा विश्वकर्म
सुतो महान् ॥ १८ ॥ तेन दृष्टो महेन्द्रश्च महेंद्रेण महासुरः ॥ देवानां दानवानां च दर्शनं च महाद्भुतम् ॥ १९ ॥ तदा ते बद्धवैराश्च देवदैत्याः
परस्परम् ॥ अन्योन्यमभिसंरब्धा जगर्जुः परमाद्भुतम् ॥ २० ॥ वादित्राणि च भीमानि वाद्यमानानि सर्वशः ॥ श्रूयन्तेऽत्र गभीराणि सुरा
सुरसमांगमे ॥ २१ ॥ वाद्यमानेषु तूर्येषु ते सर्वे त्वरयान्विताः ॥ अनेकैः शस्त्रसंघातैर्जघ्नुरन्योन्यमोजसा ॥ २२ ॥ तदा देवासुरे युद्धे त्रैलोक्यं
सचराचरम् ॥ भयेन महता युक्तं बभूव गतचेतनम् ॥ २३ ॥ छेदिताः स्फोटिताश्चैव केचिच्छस्त्रैर्द्रिधा कृताः ॥ नाराचैश्च तथा केचिच्छस्त्रास्त्रैः
शकलीकृताः ॥ २४ ॥ भल्लैश्चैरुहताः केचिद्रथंगभृता दिवौकसः ॥ रश्मयो मेघसंभृताः प्रकाशन्ते नभस्स्विव ॥ २५ ॥ शिरांसि पतितान्येव बहूनि
च नभस्तलात् ॥ नक्षत्राणीव च यथा महाप्रलयसंकुलम् ॥ २६ ॥ प्रवर्तितं मध्यदेशे सर्वभूतक्षयावहम् ॥ शक्रेण सह संग्रामं चकार नमुचिस्तदा
॥ २७ ॥ वज्रेण जघ्रे तरसा नमुचिं देवराट् स्वयम् ॥ न रोमैकं च झुटितं नमुचेरसुरस्य च ॥ २८ ॥ वज्रेणापि तदा सर्वे विस्मयं परमं गताः ॥
असुराश्च सुराश्चैव महेंद्रो व्रीडितस्तदा ॥ २९ ॥ गदया नमुचिं जघ्रे गदा सापि विचूर्णिता ॥ नमुचेरंगलग्नापि पपात वसुधातले ॥ ३० ॥
तथा शूलेन महता तं जघान पुरंदरः ॥ तच्छूलं शतधा चूर्णं नमुचेरंगमाश्रितम् ॥ ३१ ॥ एवं तं विविधैः शस्त्रैराजघान सुरारिहा ॥ प्रहस्य
मानो नमुचिर्न जघान पुरंदरम् ॥ ३२ ॥ तूष्णींभूतस्तदा चेंद्रश्चितया परया युतः ॥ किं कार्यं किमकार्यं वा इतींद्रो नाविदत्तदा ॥ ३३ ॥ एतस्मि

माहे०सं०१

(के०सं०)

अ० १७

॥ ३० ॥

व्रतरे तत्र महायुद्धे महाभये ॥ जाता नभोगता वाणी इंद्रमुद्दिश्य सत्वरम् ॥ ३४ ॥ जह्येनमद्याशु महेंद्र दैत्यं दिवौकसां घोरतरं भयावहम् ॥
 फेनेन चैवाशु महासुरेन्द्रमपां समीपेन दुरासदेन ॥ ३५ ॥ अन्येन शस्त्रेण च आहतोऽसौ वध्यः कदाचिन्न भवत्ययं तु ॥ तस्माच्च देवेश
 वधार्थमस्य कुरु प्रयत्नं नमुचेर्दुरात्मनः ॥ ३६ ॥ निशम्य वाचं परमार्थयुक्ताः देवीं सदानंदकरीं शुभावहाम् ॥ चक्रे परं यत्नवतां वारिष्ठो गत्वोदधेः
 पारमनंतवीर्यः ॥ ३७ ॥ तत्रागतं समीक्ष्याथ नमुचिः क्रोधमूर्छितः ॥ हत्वा शूलेन देवेन्द्रं प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ समुद्रस्य
 तटः कस्मात्सेवितः सुरसत्तम ॥ विहाय रणभूमिं च त्यक्तशस्त्रोऽभवद्भवान् ॥ ३९ ॥ त्वदीयेनैव वज्रेण किं कृतं मम दुर्मते ॥
 ॥ ४० ॥ तथान्यानि च शस्त्राणि अस्त्राणि सुबहूनि च ॥ गृहीतानि पुरा मंद हंतुं मामेव चाधुना ॥ ४१ ॥ किं करिष्यसि मां हंतुं
 युद्धाय समुपस्थितः ॥ केन शस्त्रेण रे मंद योद्धुमिच्छसि संयुगे ॥ ४२ ॥ त्वां घातयामि चाद्यैव यदि तिष्ठसि संयुगे ॥ नो चेद्गच्छ मया
 मुक्तश्चिरं जीव सुखी भव ॥ ४३ ॥ एवं स गर्वितं तस्य वाक्यमाहवशोभिनः ॥ श्रुत्वा महेंद्रोऽपि रुषा जगृहे फेनमद्भुतम् ॥ ४४ ॥ फेनं
 करस्थं दृष्ट्वा तु असुरा जहसुस्तदा ॥ ४५ ॥ क्षयं गतानि चास्त्राणि फेनेनैव पुरंदरः ॥ हंतुमिच्छति मामद्य शतक्रतुरुदारधीः ॥ ४६ ॥ एवं
 प्रहस्य नमुचिरवज्ञाय पुरंदरम् ॥ सावज्ञं पुरतस्तस्थौ नमुचिर्दैत्यपुंगवः ॥ ४७ ॥ तदैव तं स फेनेन शीघ्रमिंद्रो जघान ह ॥ ४८ ॥ हते तु
 नमुचौ देवाः सर्वे चैव मुदान्विताः ॥ साधुसाध्विति शब्देन ऋषयश्चाभ्यपूजयन् ॥ ४९ ॥ तदा सर्वे जयं प्राप्ता हत्वा नमुचिमाहवे ॥ दैत्यास्ते
 कोपसंरब्धा योद्धुकामा मुदान्विताः ॥ ५० ॥ पुनः प्रवृत्ते युद्धं देवानां दानवैः सह ॥ शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैः परस्परवधैषिभिः ॥ ५१ ॥ यदा
 ते ह्यसुरा देवैः पातिताश्च पुनःपुनः ॥ तदा वृत्रो महातेजाः शतक्रतुमुपाव्रजत् ॥ ५२ ॥ वृत्रं दृष्ट्वा तदा सर्वे ससुरासुरमानवाः ॥ भयेन
 महताविष्टाः पतिता भुवि शेरते ॥ ५३ ॥ एवं भीतेषु सर्वेषु सुरसिद्धेषु वै तदा ॥ इंद्रश्चैरावणारूढो वज्रपाणिः प्रतापवान् ॥ ५४ ॥ छत्रेण ध्रियमाणेन
 चामरेण विराजितः ॥ तदा सर्वैः समेतो हि लोकपालैः प्रतापितः ॥ ५५ ॥ वृत्रं विलोक्य ते सर्वे लोकपाला महेश्वराः ॥ भयभीताश्च ते
 सर्वे शिवं शरणमन्वयुः ॥ ५६ ॥ मनसाचितयन्सर्वे शंकरं लोकशंकरम् ॥ लिंगं संपूज्य विधिवन्महेंद्रो जयकामुकः ॥ ५७ ॥ गुरुणा
 विदितः सद्यो विश्वासेन परेण हि ॥ उवाच च तदा शक्रं बृहस्पतिरुदारधीः ॥ ५८ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु

स्कां.प.पु.
॥ ३१ ॥

मंदवारं त्रयोदशी ॥ समग्रा यदि लभ्येत सर्वप्राप्त्यै न संशयः ॥ ५९ ॥ तस्यां प्रदोषसमये लिंगरूपी सदाशिवः ॥ पूजनीयो हि देवेन्द्र सर्व
कामार्थसिद्धये ॥ ६० ॥ स्नात्वा मध्याह्नसमये तिलामलकसंयुतम् ॥ शिवस्य चार्चनं कुर्याद्गंधपुष्पफलादिभिः ॥ ६१ ॥ पश्चात्प्रदोषवेलायां
स्थावरं लिंगमर्चयेत् ॥ स्वयंभु स्थापितं चापि पौरुषेयमपौरुषम् ॥ ६२ ॥ जने वा विजने वापि अरण्ये वा तपोवने ॥ तल्लिंगमर्चयेद्भक्त्या
प्रदोषे तु विशेषतः ॥ ६३ ॥ ग्रामाद्बहिः स्थितं लिंगं ग्रामाच्छतगुणं फलम् ॥ बाह्याच्छतगुणं पुण्यमरण्ये लिंगमद्भुतम् ॥ ६४ ॥ आरण्याच्छ
तगुणं पुण्यमर्चितं पार्वतं यथा ॥ पार्वताच्चैव लिंगाच्च फलं चायुतसंज्ञितम् ॥ तपोवनाश्रितं लिंगं पूजितं वा महाफलम् ॥ ६५ ॥ तस्मादेतद्वि
भागेन शिवपूजनार्चनं बुधैः ॥ कर्तव्यं निपुणत्वेन तीर्थस्नानादिकं तथा ॥ ६६ ॥ पंचपिंडान्समुद्धृत्य स्नानमात्रेण शोभनम् ॥ कूपे स्नानं
प्रकुर्वीत उद्धृतेन विशेषतः ॥ ६७ ॥ तडागे दश पिंडांश्च उद्धृत्य स्नानमाचरेत् ॥ नदीस्नानं विशिष्टं च महानद्यां विशेषतः ॥ ६८ ॥ सर्वेषामपि
तीर्थानां गंगास्नानं विशिष्यते ॥ देवखाते च तत्तुल्यं प्रशस्तं स्नानमाचरेत् ॥ ६९ ॥ प्रदीपानां सहस्रेण दीपनीयः सदाशिवः ॥ तथा दीपशतेनापि
द्वात्रिंशद्दीपमालया ॥ ७० ॥ घृतेन दीपयेद्दीपाच्छिवस्य पारितुष्टये ॥ तथा फलैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्गंधधूपकैः ॥ ७१ ॥ उपचारैः षोडशभिलिंगरूपी सदा
शिवः ॥ पूज्यः प्रदोषवेलायां नृभिः सर्वार्थसिद्धये ॥ ७२ ॥ प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं तथा ॥ नमस्कारान्प्रकुर्वीत तावत्संख्यान्प्रयत्नतः ॥ ७३ ॥
प्रदक्षिणनमस्कारैः पूजनीयः सदाशिवः ॥ नाम्नां शतेन रुद्रोऽसौ स्तवनीयो यथाविधि ॥ ७४ ॥ नमो रुद्राय भीमाय नीलकण्ठाय वेधसे ॥
कर्पार्दिने सुरेशाय व्योमकेशाय वै नमः ॥ ७५ ॥ वृषध्वजाय सोमाय नीलकण्ठाय वै नमः ॥ दिगंबराय भर्गाय उमाकांतकर्पार्दिने ॥ ७६ ॥
तपोमयाय व्याप्ताय शिपिविष्टाय वै नमः ॥ व्यालप्रियाय व्यालाय व्यालानां पतये नमः ॥ ७७ ॥ महीधराय व्याघ्राय पशूनां पतये नमः ॥
त्रिपुरांतकसिंहाय शार्दूलोग्रवाय च ॥ ७८ ॥ मीनाय मीननाथाय सिद्धाय परमेष्ठिने ॥ कामांतकाय बुद्धाय बुद्धीनां पतये नमः ॥ ७९ ॥
कपोताय विशिष्टाय शिष्टाय परमात्मने ॥ वेदाय वेदबीजाय देवगुह्याय वै नमः ॥ ८० ॥ दीर्घाय दीर्घदीर्घाय दीर्घार्घाय महाय च ॥ नमो
जगत्प्रतिष्ठाय व्योमरूपाय वै नमः ॥ ८१ ॥ गजासुरविनाशाय ह्यंधकासुरभेदिने ॥ नीललोहितशुक्राय चण्डमुण्डप्रियाय च ॥ ८२ ॥ भक्तिप्रि
याय देवाय ज्ञानज्ञानाव्ययाय च ॥ महेशाय नमस्तुभ्यं महादेवहराय च ॥ ८३ ॥ त्रिनेत्राय त्रिवेदाय वेदांगाय नमोनमः ॥ अर्थाय अर्थरूपाय
परमार्थाय वै नमः ॥ ८४ ॥ विश्वरूपाय विश्वाय विश्वनाथाय वै नमः ॥ शंकराय च कालाय कालावयवरूपिणे ॥ ८५ ॥ अरूपाय च

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० १७

॥ ३१ ॥

सूक्ष्माय सूक्ष्मसूक्ष्माय वै नमः ॥ श्मशानवासिने तुभ्यं नमस्ते कृत्तिवाससे ॥ ८६ ॥ शशांकशेखरायैव रुद्रविश्वाश्रयाय च ॥ दुर्गाय दुर्गसाराय
 दुर्गावयवसाक्षिणे ॥ ८७ ॥ लिंगरूपाय लिंगाय लिंगानां पतये नमः ॥ नमः प्रणवरूपाय प्रणवार्थाय वै नमः ॥ ८८ ॥ नमोनमः कारणकार
 णाय ते मृत्युंजयायात्मभवस्वरूपिणे ॥ त्रिबंकायासितकंठ भर्ग गौरीपते सकलमंगलहेतवे नमः ॥ ८९ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ नाम्नां
 शतं महेशस्य उच्चार्य व्रतिना तदा ॥ प्रदक्षिणनमस्कारैरेतत्संख्यैः प्रयत्नतः ॥ कार्यं प्रदोषसमये तुष्टचर्थं शंकरस्य च ॥ ९० ॥ एवं व्रतं समुद्दिष्टं
 तव शक्र महामते ॥ शीघ्रं कुरु महाभाग पश्चाद्युद्धं कुरु प्रभो ॥ ९१ ॥ शंभोः प्रसादात्सर्वं ते भविष्यति जयादिकम् ॥ ९२ ॥ वृत्रो ह्ययं महा
 तेजा दैतेयस्तपसा पुरा ॥ शिवं प्रसादयामास पर्वते गंधमादने ॥ ९३ ॥ नाम्ना चित्ररथो राजा वनं चित्ररथस्य ततः ॥ एतज्जानीहि भो इन्द्र शिव
 पुर्याः समीपतः ॥ ९४ ॥ यस्मिन्वने महाभाग न संति च षड्रम्यः ॥ तस्माच्चैत्ररथं नाम वनं परममंगलम् ॥ तस्य राज्ञः शिवेनैव दत्तं यानं
 महाद्भुतम् ॥ ९५ ॥ कामगं किंकिणीयुक्तं सिद्धचारणसेवितम् ॥ गंधर्वैरप्सरस्यैः किंनरैरुपशोभितम् ॥ ९६ ॥ ततस्तेनैव यानेन पृथिवीं पर्यट
 नपुरा ॥ तथा गिरीशमुख्यांश्च द्वीपांश्च विविधांस्तथा ॥ ९७ ॥ एकदा पर्यटत्राजा नाम्ना चित्ररथो महान् ॥ कैलासमागतस्तत्र स ददर्श पराद्भु
 तम् ॥ ९८ ॥ सभातलं महेशस्य गणैश्चैव विराजितम् ॥ अर्द्धांगलग्नया देव्या शोभितं च महेश्वरम् ॥ ९९ ॥ निरीक्ष्य देव्या सहितं सदाशिवं
 देव्यान्वितं वाक्यमिदं बभाषे ॥ १०० ॥ वयं च शंभो विषयान्विताश्च मंत्र्यादयः स्त्रीजिताश्चापि चान्ये ॥ न लोकमध्ये वयमेव चाज्ञाः स्त्रीसेवुनं
 लज्जया नैव कुर्मः ॥ १०१ ॥ एतद्वाक्यं निशम्याथ महेशः प्रहसन्निव ॥ उवाच न्यायसंयुक्तं सर्वेषामपि शृण्वताम् ॥ १०२ ॥ भयं लोकापवा
 दाच्च सर्वेषामपि नान्यथा ॥ ग्रासितं कालकूटं च सर्वेषामपि दुर्जरम् ॥ १०३ ॥ तथापि उपहासो मे कृतो राज्ञा हि दुर्जरः ॥ तं चित्ररथमाहूय
 गिरिजा वाक्यमब्रवीत् ॥ १०४ ॥ ॥ गिरिजोवाच ॥ ॥ रे दुरात्मन्कथं त्वज्ञ शंकरश्चोपहासितः ॥ मया सहैव मंदात्मन्द्रक्ष्यसे
 कर्मणः फलम् ॥ १०५ ॥ साधूनां समचित्तानामुपहासं करोति यः ॥ देवो वाप्यथ वा मर्त्यः स विज्ञेयोऽधमाधमः ॥ १०६ ॥ एते मुनीन्द्राश्च
 महानुभावास्तथा ह्यमी ऋषयो वेदगर्भाः ॥ तथैव सर्वे सनकादयो ह्यमी अज्ञाश्च सर्वे शिवमर्चयन्ते ॥ १०७ ॥ रे मूढ सर्वेषु जनेष्वभिज्ञ
 स्त्वमेक एवाद्य न चापरे जनाः ॥ तस्मादभिज्ञं हि करोमि दैत्यं देवैर्द्विजैश्चापि बहिष्कृतं त्वाम् ॥ १०८ ॥ एवं शप्तस्तथा देव्या भवान्या राजस
 त्तमः ॥ राजा चित्ररथः सद्यः पपात सहसा दिवः ॥ १०९ ॥ आसुरीं योनिमासाद्य वृत्रोनाम्नाऽभवत्तदा ॥ तपसा परमेणैव त्वद्वा संयोजितः

स्कं.प.पु.
॥ ३२ ॥

क्रमात् ॥ ११० ॥ तपसा तेन महता अजेयो वृत्र उच्यते ॥ तस्माच्छंभुं समभ्यर्च्य प्रदोषे विधिनाऽधुना ॥ १११ ॥ जहि वृत्रं महादैत्यं देवानां
कार्यसिद्धये ॥ गुरोस्तद्वचनं श्रुत्वा उवाचाथ शतक्रतुः ॥ सोद्यापनविधिं ब्रूहि प्रदोषस्य च मेऽधुना ॥ ११२ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ कार्ति
के मासि संप्राप्ते मंदवारे त्रयोदशी ॥ संपूर्तिस्तु भवेत्तत्र संपूर्णव्रतसिद्धये ॥ ११३ ॥ वृषभो राजतः कार्यः पृष्ठे तस्य सुपीठकम् ॥ तस्योपरि
न्यसेद्देवमुमाकांतं त्रिलोचनम् ॥ ११४ ॥ पंचवक्त्रं दशभुजमर्द्धांगे गिरिजां सतीम् ॥ एवं चोमामहेशं च सौवर्णं कारयेद्बुधः ॥ ११५ ॥ सवृषं
ताम्रपत्रे च वस्त्रेण परिगुंठिते ॥ स्थापयित्वोमया सार्द्धं नानाभोगसमन्वितम् ॥ ११६ ॥ विधिना जागरं कुर्याद्रात्रौ श्रद्धासमन्वितः ॥ पंचामृतं
तेन स्नपनं कार्यमादौ प्रयत्नतः ॥ ११७ ॥ गोक्षीरस्नानं देवेश गोक्षीरेण मया कृतम् ॥ स्नपनं देवदेवेश गृहाण परमेश्वर ॥ ११८ ॥ दध्ना चैव
मया देव स्नपनं क्रियतेऽधुना ॥ गृहाण च मया दत्तं सुप्रसन्नो भवाद्य वै ॥ ११९ ॥ सर्पिषा च मया देव स्नपनं क्रियतेऽधुना ॥ गृहाण श्रद्धया
दत्तं तव प्रीत्यर्थमेव च ॥ १२० ॥ इदं मधु मया दत्तं तव प्रीत्यर्थमेव च ॥ गृहाण त्वं हि देवेश मम शांतिप्रदो भव ॥ १२१ ॥ सितया देवदेवेश
स्नपनं क्रियतेऽधुना ॥ गृहाण श्रद्धया दत्तां सुप्रसन्नो भव प्रभो ॥ १२२ ॥ एवं पंचामृतेनैव स्नपनीयो वृषध्वजः ॥ पश्चादर्घ्यं प्रदातव्यं ताम्रपात्रेण
धीमता ॥ अनेनैव च मंत्रेण उमाकांतस्य तुष्टये ॥ १२३ ॥ अर्घ्योऽसि त्वमुमाकांतं अर्घेणानेन वै प्रभो ॥ गृहाण त्वं मया दत्तं प्रसन्नो भव शंकर
॥ १२४ ॥ मया दत्तं च ते पाद्यं पुष्पगंधसमन्वितम् ॥ गृहाण देवदेवेश प्रसन्नो वरदो भव ॥ १२५ ॥ विष्टरं विष्टरेणैव मया दत्तं च वै प्रभो ॥
शांत्यर्थं तव देवेश वरदो भव मे सदा ॥ १२६ ॥ आचमनीयं मया दत्तं तव विश्वेश्वर प्रभो ॥ गृहाण परमेशान तुष्टो भव ममाद्य वै ॥ १२७ ॥
ब्रह्मग्रन्थिसमायुक्तं ब्रह्मकर्मप्रवर्तकम् ॥ यज्ञोपवीतं सौवर्णं मया दत्तं तव प्रभो ॥ १२८ ॥ सुगंधं चंदनं देव मया दत्तं च वै प्रभो ॥ भक्त्या पर
मया शंभो सुगंधं कुरु मां भव ॥ १२९ ॥ दीपं हि परमं शंभो घृतप्रज्वलितं मया ॥ दत्तं गृहाण देवेश मम ज्ञानप्रदो भव ॥ १३० ॥ दीपं
विशिष्टं परमं सर्वौषधिविजृम्भितम् ॥ गृहाण परमेशान मम शांत्यर्थमेव च ॥ १३१ ॥ दीपावलिं मया दत्तां गृहाण परमेश्वर ॥ आरार्तिकप्रदानेन
मम तेजःप्रदो भव ॥ १३२ ॥ फलदीपादिनैवेद्यतांबूलादिक्रमेण च ॥ पूजनीयो विधानज्ञैस्तस्यां रात्रौ प्रयत्नतः ॥ १३३ ॥ पश्चाज्जागरणं कार्यं गृहे
वा देवतालये ॥ वितानमंडपं कृत्वा नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ गीतवादित्रनृत्येन अर्चनीयः सदाशिवः ॥ १३४ ॥ अनेनैव विधानेन प्रदोषोद्यापने
विधिः ॥ कार्यो विधिमता शक्र सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ १३५ ॥ गुरुणा कथितं सर्वं तच्चकार शतक्रतुः ॥ तेनैव च सहायेन इंद्रो युद्धपरायणः ॥ १३६ ॥

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० १७

॥ ३२ ॥

वृत्रं प्रति सुरैः सार्द्धं युयुधे च शतक्रतुः ॥ तुमुलं युद्धमभवद्देवानां दानवैः सह ॥ १३७ ॥ तस्मिन्सुतमुले गाढे देवदैत्यक्षयावहे ॥ द्वंद्वयुद्धं
 सुतमुलमतिवेलं भयावहम् ॥ १३८ ॥ व्योमो यमेन युयुधे ह्यग्निना तीक्ष्णकोपनः ॥ वरुणेन महादंष्ट्रो वायुना च महाबलः ॥ १३९ ॥ द्वन्द्वयुद्धं
 रताः सर्वे अन्योन्यबलकाक्षिणः ॥ १४० ॥ तथैव ते देववरा महाभुजाः संग्रामशूरा जयिनस्तदाऽभवन् ॥ पराजयं दैत्यवराश्च सर्वे प्राप्तास्त
 दानीं परमं समंतात् ॥ १४१ ॥ दृष्ट्वा सुरैर्दैत्यवरान्पराजितान्पलायमानानथ कान्दिशीकान् ॥ तदैव वृत्रः परमेण मन्युना महाबलो वाक्य
 मिदं बभाषे ॥ १४२ ॥ ॥ वृत्र उवाच ॥ ॥ हे दैत्याः परमार्ताश्च कस्माद्ययं भयातुराः ॥ पलायनपराः सर्वे विमृज्य रणमद्भुतम् ॥ १४३ ॥
 स्वंस्वं पराक्रमं वीरा युद्धाय कृतनिश्चयाः ॥ दर्शयध्वं सुरगणास्सूदयध्वं महाबलाः ॥ १४४ ॥ गदाभिः पट्टिशैः खड्गैः शक्तितोमरमुद्गैः ॥ असिभिर्भि
 दिपालैश्च पाशतोमरमुष्टिभिः ॥ १४५ ॥ तदा देवाश्च युयुधुर्दधीचास्थिसमुद्भवैः ॥ शस्त्रैरस्त्रैश्च परमैरसुरान्समदारयन् ॥ १४६ ॥ पुनर्दैत्या हता देवैः
 प्राप्तास्तेपि पराजयम् ॥ पुनश्च तेन वृत्रेण नोद्यमानाः सुरान्प्रति ॥ १४७ ॥ यदा हि ते दैत्यवराः सुरैर्शौर्निहन्यमानाश्च विदुर्बुद्धिदशः ॥ केचिद्दृष्ट्वा
 दानवास्तेतदानीं भीतित्रस्ताः क्लीबरूपाः क्रमेण ॥ १४८ ॥ वृत्रेण कोपिना चैवं धिक्कृता दैत्यपुंगवाः ॥ हेपुलोमन्महाभाग वृषपर्वन्नमोस्तु ते ॥ १४९ ॥
 हे धूम्राक्ष महाकाल महादैत्य वृकासुर ॥ स्थूलाक्ष हे महादैत्य स्थूलदंष्ट्र नमोस्तु ते ॥ १५० ॥ स्वर्गद्वारं विहायैव क्षत्रियाणां मनस्विनाम् ॥ पलाय
 ध्वे किमर्थं वा संग्रामाद्गुणमुत्तमम् ॥ १५१ ॥ संगरे मरणं येषां ते यांति परमं पदम् ॥ यत्र तत्र च लिप्सेत संग्रामे मरणं बुधः ॥ १५२ ॥ त्यजन्ति
 संगरं ये वै ते यांति निरयं ध्रुवम् ॥ १५३ ॥ ये ब्राह्मणार्थे भृत्यार्थे स्वार्थे वै शस्त्रपाणयः ॥ संग्रामं ये प्रकुर्वन्ति महापातकिनो नराः ॥ १५४ ॥
 शस्त्रघातहता ये वै मृता वा संगरे तथा ॥ ते यांति परमं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥ १५५ ॥ शस्त्रैर्विच्छिन्नदेहा ये गवार्थे स्वामिकारणात् ॥
 रणे मृताः क्षता ये वै ते यांति परमां गतिम् ॥ १५६ ॥ तस्माद्गणेऽपि ये शूराः पापिनो निहताः पुरः ॥ प्राप्नुवंति परं स्थानं दुर्लभं ज्ञानि
 नामपि ॥ १५७ ॥ अथवा तीर्थगमनं वेदाध्ययनमेव च ॥ देवतार्चनयज्ञादिश्रेयांसि विविधानि च ॥ १५८ ॥ एकपद्येन तान्येव कलां नार्हति
 षोडशीम् ॥ संग्रामे पतितानां च सर्वशास्त्रेष्वयं विधिः ॥ १५९ ॥ तस्माद्युद्धावदानं च कर्तव्यमविशंकितैः ॥ भवद्भिर्नान्यथा कार्यं देववाक्यप्रमा
 णतः ॥ १६० ॥ यूयं सर्वे शौरवृत्त्या समेताः कुलेन शीलेन महानुभावाः ॥ पदानि तान्येव पलायमाना गच्छन्त्यशूरा रणमंडलाच्च ॥ १६१ ॥

त एव सर्वे खलु पापलोकान्गच्छन्ति नूनं वचनात्स्मृतेश्च ॥ १६२ ॥ ये पापिष्ठास्त्वधर्मस्था ब्रह्मघ्ना गुरुतल्पगाः ॥ नरकं यांति ते पापं तथैव
रणविच्युताः ॥ १६३ ॥ तस्माद्भवद्भिर्योद्धव्यं स्वामिकार्यभरक्षमैः ॥ एवमुक्तास्तदा तेन वृत्रेणापि महात्मना ॥ १६४ ॥ चक्रुस्ते वचनं तस्य
असुराश्च सुरान्प्रति ॥ चक्रुः सुतुमुलं युद्धं सर्वलोकभयंकरम् ॥ १६५ ॥ तस्मिन्प्रवृत्ते तुमुले विगाढे वृत्रो महादैत्यपतिः स एकः ॥ उवाच रोषेण
महाद्भुतेन शतक्रतुं देववरैः समेतम् ॥ १६६ ॥ ॥ वृत्र उवाच ॥ ॥ शृणु वाक्यं मया चोक्तं धर्मार्थसहितं हितम् ॥ त्वं देवानां पतिर्भूत्वा न
जानासि हिताहितम् ॥ १६७ ॥ किंबलार्थपरो भूत्वा विश्वरूपो हतस्त्वया ॥ प्राप्तमद्यैव भो इंद्र तस्येदं कर्मणः फलम् ॥ १६८ ॥ ये दीर्घदर्शिनो
मंदा मूढा धर्मबहिष्कृताः ॥ अकल्पाः कार्यसिद्धयर्थं यत्कुर्वन्ति च निष्फलम् ॥ तत्सर्वं विद्धि देवेन्द्र मनसा संप्रधार्यताम् ॥ १६९ ॥ तस्माद्भ
र्मपरो भूत्वा युध्यस्व गतकल्मषः ॥ भ्रातृहा त्वं ममैवेन्द्र तस्मात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ १७० ॥ मा प्रयाहि स्थिरो भूत्वा देवैश्च परिवारितः ॥ एव
मुक्तस्तु वृत्रेण शक्रोऽतीव रुषान्वितः ॥ ऐरावतं समारुह्य ययौ वृत्रजिघांसया ॥ १७१ ॥ इंद्रमायांतमालोक्य वृत्रो बलवतां वरः ॥ उवाच
प्रहसन्वाक्यं सर्वेषां शृण्वतामपि ॥ १७२ ॥ आदौ मां प्रहरस्वेति तस्मात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ १७३ ॥ इत्येवमुक्तो देवेन्द्रो जघान गदया
भृशम् ॥ वृत्रं बलवतां श्रेष्ठं जानुदेशे महाबलम् ॥ १७४ ॥ तामापतन्तीं जग्राह करेणैकेन लीलया ॥ तयैवैनं जघानाशु गदया त्रिदिवेश्वरम् ॥
॥ १७५ ॥ सा गदा पातयामास सवज्रं च पुरंदरम् ॥ पतितं शक्रमालोक्य वृत्र ऊचे सुरान्प्रति ॥ १७६ ॥ नयध्वं स्वामिनं देवाः स्वपुरीमम
रावतीम् ॥ १७७ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचः सत्यं वृत्रस्य च महात्मनः ॥ तथा चक्रुः सुराः सर्वे रणाञ्जैद्रं समुत्सुकाः ॥ १७८ ॥ अपोवाह्य गजस्थं
हि परिवार्य भयातुराः ॥ सुराः सर्वे रणं हित्वा जग्मुस्ते त्रिदिवं प्रति ॥ १७९ ॥ ततो गतेषु देवेषु ननर्त च महासुरः ॥ वृत्रो जहास च परं तेना
पूर्यत दित्कटम् ॥ १८० ॥ चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना ॥ बुधुमे च तदा सर्वं जंगमं स्थावरं तथा ॥ १८१ ॥ श्रुत्वा प्रयातं देवेन्द्रं
ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ उपयातोऽथ देवेन्द्र स्वकमण्डलुवारिणा ॥ अस्पृशालब्धसंज्ञोऽभूत्तत्क्षणाच्च पुरंदरः ॥ १८२ ॥ दृष्ट्वा पितामहं चाग्रे व्रीडायु
क्तोऽभवत्तदा ॥ महेंद्रं त्रपया युक्तं ब्रह्मोवाच पितामहः ॥ १८३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ वृत्रो हि तपसा युक्तो ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ त्वष्टुश्च
तपसा युक्तो वृत्रश्चायं महायशाः ॥ अजेयस्तपसोग्रेण तस्मात्त्वं तपसा जय ॥ १८४ ॥ वृत्रासुरो दैत्यपतिश्च शक्र ते समाधिना परमेणैव जय्यः ॥

निशम्य वाक्यं परमेष्ठिनो हरिः सस्मार देवं वृषभध्वजं तदा ॥ १८५ ॥ स्तुत्या तदा तं स्तवमानो महात्मा पुरंदरो गुरुणा नोदितो हि ॥ १८६ ॥
 ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ नमो भर्गाय देवाय देवानामतिदुर्गम ॥ वरदो भव देवेश देवानां कार्यसिद्धये ॥ १८७ ॥ एवं स्तुतिपरो भूत्वा शचीपतिरु
 दारधीः ॥ स्वकार्यदक्षो मंदात्मा प्रपंचाभिरतः खलु ॥ १८८ ॥ प्रपंचाभिरता मूढाः शिवभक्तिपरा ह्यपि ॥ न प्राप्नुवन्ति ते स्थानं परमीशस्य
 रागिणः ॥ १८९ ॥ निर्मला निरहंकारा ये जनाः पर्युपासते ॥ मृडं ज्ञानप्रदं चेशं परेशं शंभुमेव च ॥ १९० ॥ तेषां परेषां वरद इहामुत्र च
 शंकरः ॥ महेंद्रेण स्तुतः शर्वो रागिणा परमेण हि ॥ १९१ ॥ रागिणां हि सदा शंभुर्दुर्लभो नात्र संशयः ॥ तस्माद्विरागिणां नित्यं सन्मुखो हि
 सदाशिवः ॥ १९२ ॥ राजा सुराणां हि महानुरागी स्वकर्मसंसिद्धिमहाप्रवीणः ॥ तस्मात्सदा क्लेशपरः शचीपतिः स्वकामभावात्मपरो हि
 नित्यम् ॥ १९३ ॥ स्तवमानं तदा चेंद्रमब्रवीत्कार्यगौरवात् ॥ विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टा महेशो लिंगरूपवान् ॥ १९४ ॥ इंद्र गच्छ सुरैः सार्द्धं वृत्रं
 वै दानवं प्रति ॥ तपसैव च साध्योऽयं रणे जेतुं शतक्रतो ॥ १९५ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ केनोपायेन साध्योऽयं वृत्रो दैत्यवरो महान् ॥
 तच्छीघ्रं कथ्यतां शंभो येन मे विजयो भवेत् ॥ १९६ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ रणे न शक्यते हंतुमपि देववरैरपि ॥ तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं
 कुत्सितं कर्म चाद्य वै ॥ १९७ ॥ अस्य शापः पुरा दत्तः पार्वत्या मम सन्निधौ ॥ असौ चित्रस्थो नाम्ना विख्यातो भुवनत्रये ॥ १९८ ॥ पर्यऽनु
 विमानेन मया दत्तेन भास्वता ॥ उपहासादिमां योनिं संप्राप्तो दत्यपुंगवः ॥ १९९ ॥ तस्मादजेयं जानीहि रणे रणविदां वर ॥ एवमुक्तो महै
 द्रोऽयं शंभुना योगिना भृशम् ॥ २०० ॥ तथेति मत्वा शक्रोऽसौ नियमं तमुपाददे ॥ २०१ ॥ रथं प्रतीक्ष्य वृत्रस्य तत्समीपे सहस्रकम् ॥ वत्स
 राणां महाभागा वसन्हंतुं मनो दधे ॥ २०२ ॥ अंतर्वेद्यां बहिः स्थित्वा वज्रपाणिरनुज्ञया ॥ गुरोः पुरोधसश्चैव स्वकार्यमकरोद्भृशम् ॥
 ॥ २०३ ॥ एकदा नर्मदायां वै वृत्रो दानवपुंगवः ॥ दैत्यैः परिवृतः सर्वैः समायातो यदृच्छया ॥ २०४ ॥ इंद्रः पराभवं
 प्राप्तो नीतो देवैर्दिवं प्रति ॥ अहमेव हतारिश्च नान्योस्ति सदृशो मम ॥ २०५ ॥ मन्यमानः सदा वृत्रः पौरुषेण समन्वितः ॥
 प्रदोषसमये विप्रा नर्मदायामुपस्थितः ॥ २०६ ॥ दृष्ट्वेद्रेण सुमहानसुरैः परिवारितः ॥ वृत्रो बलवतां श्रेष्ठः प्रदोषसमये तदा
 ॥ २०७ ॥ तस्मिन्प्रदोषे संयुक्ता मंदवारे त्रयोदशी ॥ नोदितो गुरुणा चेंद्रः करे गृह्य बृहस्पतिः ॥ २०८ ॥ प्रदक्षिणानमस्कारैर्यथोक्तविधिना
 तदा ॥ पूजितो लिंगरूपी च ओंकारो नर्मदातटे ॥ २०९ ॥ प्रदोषव्रतमाहात्म्याद्ब्रजपाणिः प्रतापवान् ॥ संजातस्तत्क्षणादेव प्रसादाच्छंकरस्य

स्कां.म.पु.

॥ ३४ ॥

च ॥ २१० ॥ वृत्रोपि तपसा युक्तः प्रदोषसमये महान् ॥ निद्रासक्तोऽभवत्तत्र शुंडेन प्रतिबोधितः ॥ २११ ॥ स्वापात्प्रदोषवेलायां तपसा चार्जितं
फलम् ॥ प्रनष्टं तत्क्षणादेव निःश्रीकत्वमुपागतः ॥ २१२ ॥ देव्याः शापाच्च संजातो वृत्रो भग्नमनोरथः ॥ २१३ ॥ संध्यापादो गतो यावद्वृत्र
स्तीर्थमुपाविशत् ॥ परीतो विविधैर्देवैर्नानाद्युधसमन्वितैः ॥ २१४ ॥ तस्य तत्कर्मणश्छिद्रं छिद्रान्वेषी शचीपतिः ॥ ज्ञात्वा गतः शनैर्हतुमात्म
शत्रुं शतक्रतुः ॥ २१५ ॥ तावदैत्याः सुसंरब्धा भीमा भीमपराक्रमाः ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वे दुःसहाश्च शतक्रतुम् ॥ २१६ ॥ ततस्तैरभवद्युद्धमतिप्रव
लदंडिभिः ॥ सर्वे देवाः सहायार्थं तदाऽऽजग्मुः शतक्रतोः ॥ २१७ ॥ तदा दैत्याश्च देवाश्च युयुधुस्ते तरस्विनः ॥ रात्रौ युद्धं समभवत्सुरासुरविम
र्दनम् ॥ २१८ ॥ अनेकशस्त्रसंवीतं महारौद्रमवर्तत ॥ एवं प्रवर्तमाने तु संग्रामे रौद्रदारुणे ॥ तदा वृत्रोऽथ सन्नद्धो गृहीत्वा शूलमुल्बणम् ॥ २१९ ॥ इंद्र
प्रमुखतो भूत्वा जगर्जातिविभीषणम् ॥ तस्य नादप्रणादेन त्रासितं भुवनत्रयम् ॥ २२० ॥ ऐरावणं समारुह्य महेंद्रः शुशुभे तदा ॥ ध्रियमाणेन
च्छत्रेण चंद्रमंडलशोभिना ॥ २२१ ॥ चामरैर्वीज्यमानोऽथ बभाषे दैत्यपुंगवम् ॥ २२२ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ संग्रामं कुरु मे
वृत्र बलेन महता वृतः ॥ शूरस्त्वमसि शूराणां तपसा परमेण हि ॥ २२३ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन वृत्रो वाक्यमुवाच ह ॥ आदौ प्रहर मामिंद्र
पश्चात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ २२४ ॥ तथेति मत्वा तदतीव दुःसहं वज्रं तदानीं शतधारमेव ॥ स मोक्तुकामो हि तदा पुरंदरो निवारितस्तेन
महाप्रभेण ॥ पुरोधसा बुद्धिमतां वरेण तथेति मत्वा स चकार चेंद्रः ॥ २२५ ॥ गदां प्रगृह्य देवेंद्रो वृत्रं विव्याध तां गदाम् ॥ वारयामास वृत्रोसा
वतिथिं कृपणो यथा ॥ २२६ ॥ व्यर्था च स्वगदां दृष्ट्वा इंद्रश्चिंतामवाप ह ॥ २२७ ॥ तं चिंत्यमानं स तदा पुरंदरं वृत्रो बभाषे परिभर्त्समानः ॥
पुराकृतं शक्र महाद्भुतं त्वया जुगुप्सितं कर्म च विस्मृतं किम् ॥ येनैव जातोऽसि सहस्रनेत्रः शापान्महर्षेरथ गौतमस्य ॥ २२८ ॥ ये शूराश्च
द्रियग्रामं वर्तते हि नियम्य तु ॥ ते जयं प्राप्नुवंतीह नेतरे हि भवादृशाः ॥ २२९ ॥ रणाजिरं महाघोरं पापिनां नात्र संशयः ॥ २३० ॥ एवं
निर्भर्त्सयामास देवेंद्रं दैत्यपुंगवः ॥ त्रिशूलं धूनयामास देवेंद्रो हि तडित्समम् ॥ २३१ ॥ तेन शूलेन महता वृत्रोऽद्भुतपराक्रमः ॥ बभौ
तीव्रेण तपसा यथा रुद्रो युगांतकृत् ॥ २३२ ॥ तथाभूतं समालक्ष्य देवराजः शतक्रतुः ॥ अभ्युद्ययौ हंतुकामो वृत्रं दानवपुंगवम् ॥ २३३ ॥
तमायांतमभिप्रेक्ष्य हंतुकामं पुरंदरम् ॥ जहास परमं तत्र शक्रस्य च भयावहम् ॥ सुखं प्रसार्य सुमहदागतो हि पुरंदरम् ॥ २३४ ॥ ग्रस्तुकामो
महातेजा दैत्यानामधिपस्तदा ॥ आगत्य सहसा शक्रं ग्रासयित्वा सकुंजरम् ॥ २३५ ॥ सवज्रं सकिरीटं च ननर्त च जगर्ज च ॥

माहे०सं० १

(के०सं०)

अ० १७

॥ ३४ ॥

निमिषांतरमात्रेण असितोऽसौ पुरंदरः ॥ २३६ ॥ हाहाकारो महानासीद्देवानां तत्र पश्यताम् ॥ भूकम्पो हि तदा ह्यासीदुल्कापातः सह
 स्रशः ॥ २३७ ॥ तिमिरेणावृतं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ नर्तमानस्तदा वृत्रो बभूव परमद्युतिः ॥ २३८ ॥ विध्यमानास्तदा सर्वे देवा ब्रह्माण
 मागताः ॥ शशंसुः सर्वमेवैतद्ब्रह्मासुरविचेष्टितम् ॥ २३९ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्ब्रह्मा व्यथितोऽतीव विस्मितः ॥ कथं जातं महेंद्रस्य व्यसनं
 परमाद्भुतम् ॥ २४० ॥ देवैः सह तदा ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ तुष्टाव गिरिशं देवं परमेण समाधिना ॥ २४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॐ नमो
 लिंगरूपाय महादेवाय वै नमः ॥ विश्वरूपाय देवाय विरूपाक्षाय वै नमः ॥ २४२ ॥ त्राहित्राहि त्रिलोकेश वृत्रग्रस्तं पुरंदरम् ॥ तदा नभोगता
 वाणी सर्वेषामेव शृण्वताम् ॥ २४३ ॥ उवाच हितकामाय विधिं लिंगार्चने सती ॥ प्रदोषव्रतयुक्तेन इद्रेण विकृतं कृतम् ॥ २४४ ॥ निर्माल्यं
 पीठिकां चैव च्छायाप्रासादमेव च ॥ प्रदक्षिणां कृतवता पीठिकालंघनं कृतम् ॥ २४५ ॥ लंघयंति च ये मूढास्ते वै दंष्ट्रा न संशयः ॥ चंडस्य गण
 मुख्यस्य तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ प्रदक्षिणानमस्कारौ लिंगार्चनसमन्वितः ॥ २४६ ॥ श्रेयःप्राप्त्येकबुद्ध्या वै प्रयत्नाल्लिंगपूजनम् ॥ कार्यं दीक्षा
 परैर्नित्यं सर्वपापोपशान्तये ॥ २४७ ॥ आशरीरं च तद्वाक्यं श्रुत्वा ब्रह्मादयः सुराः ॥ पप्रच्छुस्ते प्राञ्जलयो नभोवाणीं शुभावहाम् ॥ २४८ ॥
 कथमर्चामहे लिंगं केनैव विधिना ततः ॥ प्रातर्मध्याह्नसमये सायंकाले तथैव च ॥ २४९ ॥ कानि पुष्पाणि सायाह्ने मध्याह्ने च तथैव हि ॥
 प्रातःकाले तु तान्येव कथयस्व यथातथम् ॥ २५० ॥ तदा नभोगता वाणी कथयामास विस्तरम् ॥ २५१ ॥ करवीरं चार्कपुष्पं बृहतीपुष्पमेव
 च ॥ धत्तूरकुसुमं चैव शतपत्रं तथैव च ॥ २५२ ॥ आरग्वधं च पुत्रागं बकुलं नागकेशरम् ॥ ब्रध्नोत्पलं कदम्बं च मंदारकुसुमं तथा ॥ २५३ ॥
 बहूनि वरपुष्पाणि बहूनि कमलान्यपि ॥ त्रिकाले च पवित्राणि ज्ञेयानि सततं बुधैः ॥ २५४ ॥ जातीपुष्पं मल्लिकायाश्च पुष्पं पुष्पं मोगरकं
 नीलपुष्पं तथैव ॥ तथा पुष्पं कुटजं कर्णिकारं कौसुम्भाख्यं वारिजं रक्तवर्णम् ॥ २५५ ॥ एतान्येव च पुष्पाणि मध्याह्ने लिंगपूजने ॥ विशि
 ष्टानि मयोक्तानि सायाह्ने कथयाम्यहम् ॥ २५६ ॥ चंपकानि त्रिकाले च पवित्राणि न संशयः ॥ रात्रौ मोगरकाण्येव पवित्राणि न संशयः ॥
 ॥ २५७ ॥ एवमर्चनभेदांश्च ज्ञात्वा तल्लिंगपूजने ॥ कार्यो विधिर्विधिज्ञैश्च सततं च शिवालये ॥ २५८ ॥ वृषभांतरितो भूत्वा पीठिकांतरमेव च ॥
 प्रदक्षिणां न कुर्वीत कुर्वन्किल्बिषमश्नुते ॥ २५९ ॥ तथा ह्यनेन शक्रेण कृतं चैव प्रदक्षिणम् ॥ राजसं भावमाश्रित्य तस्माज्जातं

स्कां.म.पु.
॥ ३५ ॥

च निष्फलम् ॥ २६० ॥ असितोऽद्यैव वृत्रेण सगजो हि पुरंदरः ॥ भवद्विरेव तत्कार्यं येन इन्द्रः प्रमुच्यते ॥ २६१ ॥ महारुद्रविधानेन मुक्तो
भवति तत्क्षणात् ॥ पुरंदरो ह्ययं देवा नात्र कार्या विचारणा ॥ २६२ ॥ तेनैव वचसा देवा रुद्रमभ्यर्च्य यत्नतः ॥ यथोक्तेन विधानेन रुद्रमुक्तेन यत्नतः
॥ २६३ ॥ तथा चैकादशीरुद्रया रुद्रमभ्यर्च्य वै सुराः ॥ हवनं प्रत्यहं चकुर्दशांशेन द्विजोत्तमाः ॥ २६४ ॥ जपं च पूजां हवनं च चक्रुर्विमोक्तुकामाः सहसा
पुरंदरम् ॥ शंभोः प्रसादात्सहसा विनिर्गतः कुक्षिं भित्त्वा देवराजस्तदानीम् ॥ २६५ ॥ तं निर्गतं समीक्ष्याथ देवदेवैर्द्रमोजसा ॥ सगजं च स
वज्रं च सकिरीटं सकुण्डलम् ॥ श्रिया परमया युक्तं पुरंदरं महौजसम् ॥ २६६ ॥ देवदुंदुभयो नेदुस्तथा शंखा ह्यनेकशः ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षा
ऋषयश्च मुदान्विताः ॥ २६७ ॥ ऐकपद्येन सर्वेषां महाहर्षो दिवौकसाम् ॥ संजातस्तत्क्षणादेव यदा मुक्तः पुरंदरः ॥ तदा शची समायाता यत्र
मुक्तः पुरंदरः ॥ २६८ ॥ तत्र शच्या समेतोऽसावभिषिक्तो महर्षिभिः ॥ पुण्याहवाचनं तस्य कृतं सर्वैः प्रयत्नतः ॥ २६९ ॥ एवं तदाभिषिक्तोऽसौ
महेंद्र ऋषिभिः पुनः ॥ मही मंगलभूयिष्ठा तदा जाता द्विजोत्तमाः ॥ २७० ॥ दिशः प्रसन्नतां याता निर्मलं चाभवन्नभः ॥ शांतास्तदाग्रयो ह्यास
न्मनांसि च महात्मनाम् ॥ २७१ ॥ एवमादीन्यनेकानि मंगलानि ततोऽभवन् ॥ मुक्ते शतक्रतौ तस्मिन्बभूव परमाद्भुतम् ॥ २७२ ॥ एवं प्रवर्त
माने तु महतां च महोत्सवे ॥ तावद्भूतस्य पतितं शरीरं च भयानकम् ॥ २७३ ॥ तत्रैव ब्रह्महत्या च पापिष्ठा पतिता भुवि ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये
अंतर्वेदीति कथ्यते ॥ २७४ ॥ पुण्यभूमिरिति ख्याता प्रसिद्धा लोकपावनी ॥ वृत्रहत्याप्रतिष्ठा सा यस्मिदेशे स पापवान् ॥ २७५ ॥ मलस्य बहु
संभूत्या मालावेति प्रकीर्तिता ॥ तस्यां तु मलभूम्यां वै वृत्रस्य च महच्छिरः ॥ २७६ ॥ षण्मासेष्वपतत्सर्वैः कृतं देवैः संवासवैः ॥ एवं वृत्रवधं
कृत्वा शक्रो जयमवाप ह ॥ २७७ ॥ इंद्रासने चोपविष्टो निरातंकः शचीपतिः ॥ एतस्मिन्नंतरे दैत्याः पातालवासिनं बलिम् ॥ शशंसुः सर्वमागत्य
शक्रस्य च विचेष्टितम् ॥ २७८ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वैरोचनी रुषान्वितः ॥ शुक्रं प्रपच्छ स तदा कथमिंद्रो वशी भवेत् ॥ २७९ ॥ तेनोक्तं बलये
राजञ्जयस्यन्दनलब्धये ॥ महायज्ञं कुरुष्वद्य तेन ते विजयो भवेत् ॥ २८० ॥ तेनोक्तो भृगुणा चैवं बलिर्यज्ञार्थमुद्यतः ॥ दधौ यानीह द्रव्याणि
यज्ञयोग्यानि तानि वै ॥ मेलयित्वा त्वरेणैव वैरोचनिरुदारधीः ॥ २८१ ॥ प्रवर्तितो महायज्ञो भार्गवेण महात्मना ॥ दीक्षायुक्तो बलिरभूज्जुहुवे
हव्यवाहनम् ॥ २८२ ॥ हूयमाने तदाग्रौ तु कर्मणा विधिहेतुना ॥ तस्माद्बलेः समुत्पन्नः स्यंदनः परमाद्भुतः ॥ २८३ ॥ हयैश्चतुर्भिः संयुक्तो ध्वजे
सिंहो महाप्रभः ॥ शस्त्रास्त्रैः संयुतः श्रीमान्हयैः श्वेतैरलंकृतः ॥ २८४ ॥ ततश्चावभृथस्नानं चक्रे शुक्रप्रणोदितः ॥ स्यंदनं पूजयित्वाथ आरुरोह बलि

माहे.सं.१
(के.सं.०)
अ० १७

॥ ३५ ॥

स्तदा ॥ २८५ ॥ दैत्यैः परितुतः सद्यो योद्धुकामः पुरंदरम् ॥ सद्य एव दिवं प्राप्नो बलिर्वैरोचनो महान् ॥ २८६ ॥ आगत्य सेनया सार्द्धमारुरो
 हामरावतीम् ॥ संरुद्धां तां पुरीं दृष्ट्वा तदा ते सुरसत्तमाः ॥ विमर्शयित्वा सुचिरमूचुः सर्वे बृहस्पतिम् ॥ २८७ ॥ किं कुर्मोऽद्य महाभाग आगता
 दैत्यपुंगवाः ॥ योद्धुकामा महाघोराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ २८८ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा बृहस्पतिरभाषत ॥ २८९ ॥ एते घृतमुखा घोरा भृगुणा
 नोदिताः सुराः ॥ अजेयाश्चैव ते सर्वे तपसा विक्रमेण च ॥ २९० ॥ एतन्निशम्य वचनं च गुणाभियुक्तं सर्वे सुराः समभवंस्त्रयः प्रभियुक्ताः ॥ इंद्रो
 ऽपि बुद्धिविकलः परिचिंतया च व्रीडायुतः समभवत्परिभर्त्स्यमानः ॥ २९१ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुगुण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
 प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे बलिदैत्यस्य संग्रामोद्योगवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ कर्मणा परि
 भूतो हि महेंद्रो गुरुमब्रवीत् ॥ विना यत्नेन संक्लेशात्तर्तुं कर्म किमुच्यताम् ॥ १ ॥ बृहस्पतिरुवाचेदं त्यक्त्वा चैवामरावतीम् ॥ याम्यामोऽन्यत्र सर्वे
 वै मकुटुंबा जिगीषवः ॥ २ ॥ तथा चक्रुः सुराः सर्वे हित्वा चैवामरावतीम् ॥ बर्हिणो रूपमास्थाय गतः सद्यः पुरंदरः ॥ ३ ॥ काको भूत्वा यमः
 साक्षात्कृकलामो वनाधिपः ॥ अग्निः कपोतको भूत्वा भेको भूत्वा महेश्वरः ॥ ४ ॥ नैर्ऋतस्तत्क्षणादेव कपोतोऽभूत्ततो गतः ॥ पाशी
 कर्पिजलो भूत्वा वायुः पागवतोऽभवत् ॥ ५ ॥ एवं नानातनुभूतो हित्वा ते त्रिदिवं गताः ॥ कश्यपस्याश्रमं पुण्यं संप्राप्ता
 स्ते भयानुराः ॥ ६ ॥ अदिर्तिं मातरं सर्वे शशंसुर्दैत्यचेष्टितम् ॥ ७ ॥ अप्रियं तदुपाकर्ण्य ह्यदितिः पुत्रलालसा ॥ उवाच कश्यपं सा तु सुराणां
 व्यसनं महत् ॥ महर्षे अयनां वाक्यं श्रुत्वा तत्कर्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ दैत्यैः पराजिता देवा हित्वा चैवामरावतीम् ॥ त्वदीयमाश्रमं प्राप्तास्ताब्रक्षस्व
 प्रजापते ॥ ९ ॥ तम्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कश्यपो वाक्यमब्रवीत् ॥ तपसा महता तन्वि जानीहि त्वं च भामिनि ॥ अजेया ह्यसुराः साध्वि भृगुणा
 ह्यनुमोदिताः ॥ १० ॥ तेषां जयो हि तपसा उग्रेणाऽऽद्येन भामिनि ॥ कुरु शीघ्रतरेणैव सुराणां कार्यसिद्धये ॥ ११ ॥ व्रतमेतन्महाभागे कथया
 म्यर्थसिद्धये ॥ तत्कुरुष्व प्रयत्नेन यथोक्तविधिना शुभं ॥ १२ ॥ मासि भाद्रपदे देवि दशम्यां नियता शुचिः ॥ एकभक्तं प्रकुर्वीत विष्णोः प्रीत्यर्थं
 मेव च ॥ १३ ॥ प्रार्थनीयो हरिः साक्षात्सर्वकामवर्गेश्वरः ॥ मंत्रेणानेन सुभगे तद्रक्तैर्वरवर्णिनि ॥ १४ ॥ तव भक्तोऽस्म्यहं नाथ दशम्यादिदिन
 त्रयम् ॥ व्रतं च गम्यहं विष्णो अनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ १५ ॥ अनेनैव च मंत्रेण प्रार्थनीयो जगत्पतिः ॥ एकभक्तं प्रकुर्वीत तच्च भक्तं च केवलम् ॥
 ॥ १६ ॥ गंभापत्रे च भोक्तव्यं वर्जितं लवणेन हि ॥ एकादश्यां चोपवासं प्रकुर्वीत प्रयत्नतः ॥ १७ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्प्रयत्नेन सुमध्यमे ॥

स्कां.म.पु.

॥ ३६ ॥

द्वादश्यां निपुणत्वेन पारणा तु विधानतः ॥ कर्तव्या ज्ञातिभिः सार्द्धं भोजयित्वा द्विजीतमान् ॥ १८ ॥ एवं द्वादशमासांस्तु कुर्याद्व्रतमतंद्रितः ॥
मासि भाद्रपदे प्राप्ते एकादश्यां प्रयत्नतः ॥ विष्णुमभ्यर्च्य यत्नेन कलशोपरि संस्थितम् ॥ १९ ॥ सौवर्णं राजतं वापि यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥
श्रवणेन तु संयुक्तां द्वादशीं पापनाशिनीम् ॥ व्रती उपवसेद्यत्नात्सर्वदोषप्रशांतये ॥ २० ॥ एवं हि कश्यपेनोक्तं श्रुत्वाऽदितिरथाचरत् ॥ व्रतं
सांवत्सरं यावन्नियमेन समन्विता ॥ २१ ॥ वर्षातेन व्रतेनैव परितुष्टो जनार्दनः ॥ प्रादुर्बभूव द्वादश्यां श्रवणेन तदा द्विजाः ॥ २२ ॥ बटुरूपधरः
श्रीशो द्विभुजः कमलेक्षणः ॥ अतसीपुष्पसंकाशो वनमालाविभूषितः ॥ २३ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मयाविष्टा पूजामध्येऽदितिस्तदा ॥ कश्यपेन समायुक्ता
साऽस्तौषीत्कमलेक्षणा ॥ २४ ॥ ॥ अदितिरुवाच ॥ ॥ नमोनमः कारणकारणाय ते विश्वात्मने विश्वसृजे चिदात्मने ॥ वरेण्यरूपाय परावरात्मने
हृकुंठबोधाय नमोनमस्ते ॥ २५ ॥ इति स्मृतस्तदाऽदित्या देवानां पतिरच्युतः ॥ प्रहस्य भगवानाह अदितिं देवमातरम् ॥ २६ ॥ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ ॥ तपसा परमेणैव प्रसन्नोऽहं तवानघे ॥ अमुना वपुषा चैव देवानां कार्यसिद्धये ॥ २७ ॥ श्रुत्वा भगवतो वाक्यमदितिस्तमुवाच
ह ॥ भगवन्पराजिता देवा असुरैर्बलवत्तरैः ॥ तान् रक्ष शरणापन्नान्सुरान्सर्वाञ्जनार्दन ॥ २८ ॥ निशम्य वाक्यं किल तच्च तस्या विष्णुर्विकुं
ठाधिपतिः स एकः ॥ ज्ञात्वा च सर्वं सुरचेष्टितं तदा बलेश्च सर्वं च चिकीर्षितं च ॥ २९ ॥ किं कार्यमद्यैव मया हि कार्यं येनैव देवा जयमान्
वन्ति ॥ पराजयं दैत्यवराश्च सर्वे विष्णुः परात्मैव विचिंत्य सर्वम् ॥ ३० ॥ गदासुवाच भगवान्गच्छस्वाद्य वधं प्रति ॥ वैरोचनिं महाभागे घात
यस्व त्वरान्विता ॥ ३१ ॥ गदोवाच हृषीकेशं प्रहसन्तीव भामिनी ॥ मया ह्यशक्यो वधितुं ब्रह्मण्यो हि बलिर्महान् ॥ ३२ ॥ चक्रं प्रति तदा
विष्णुरुवाच परिसांत्वयन् ॥ त्वं गच्छ बलिनं हंतुं शीघ्रमेव सुदर्शन ॥ ३३ ॥ तदोवाच त्वरेणैव चक्रपाणिं सुदर्शनम् ॥ न शक्यते मया हंतुं
बलिनं तं महाप्रभो ॥ ३४ ॥ ब्रह्मण्योऽसि यथा विष्णो तथासौ दैत्यपुंगवः ॥ धनुषा च तथैवोक्तः शार्ङ्गपाणिश्च विस्मितः ॥ चिंतयामास बहुधा
विमृश्य सुचिरं बहु ॥ ३५ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ तदा ते ह्यसुराः सर्वे किमकुर्वन्स्तदुच्यताम् ॥ ३६ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तदा ते
ह्यसुराः सर्वे बलिप्रभृतयो दिवि ॥ रुरुधुर्नगरीं रम्यां योद्धुकामाः पुरंदरम् ॥ ३७ ॥ न विदुर्ह्यसुराः सर्वे गतान्देवांस्त्रिविष्टपात् ॥ नानारूपधरां
स्तस्मात्कश्यपस्याश्रमं प्रति ॥ ३८ ॥ प्राकारमारुह्य तदा हि संभ्रमादैत्याः सुरेशं प्रति हंतुकामाः ॥ यावत्प्रविष्टा ह्यमरावतीं तां शून्यामपश्यन्प

१ नेपु-नेमिपारण्ये कथाश्रवणार्थमुपविष्टेषु शौनकादिमहर्षिष्वेव मध्येऽत्रिर्नाम मुनिर्लोमशं प्रति प्रश्नमकार्षात् । प्रसङ्गान्तरं वा संवादान्तरं वेति अभितव्यम् ।

माहे०सं०१

(के०सं०)

अ० १८

॥ ३६ ॥

रितुष्टमानसाः ॥ ३९ ॥ इंद्रासने च शुक्रेण ह्यभिषिक्तो बलिस्तदा ॥ सहाभिषेकविधिना ह्यसुरैः परिवारितः ॥ ४० ॥ तथैवाधिष्ठितो राज्ये
 बलिवैरोचनो महान् ॥ शुशुभे परया भृत्या महेंद्राधिकृतस्तदा ॥ ४१ ॥ नागैश्चासुरसंवैश्व सेव्यमानो महेंद्रवत् ॥ सुरद्रुमो जितस्तेन कामधे
 नुर्मणिस्तथा ॥ ४२ ॥ दानैर्दाता च सर्वेषां येऽन्ये दानित्वमागताः ॥ सर्वेषामेव भूतानां दानैर्दाता बलिर्महान् ॥ ४३ ॥ यान्यान्कामयते कामां
 स्तान्सर्वान्वितरत्यसौ ॥ सर्वेभ्योऽपि स चार्थिभ्यो दानवानामधीश्वरः ॥ ४४ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ देवेंद्रो हि महाभाग न ददाति
 कदाचन ॥ कथं बलिरसौ दाता कथयस्व यथातथम् ॥ ४५ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यत्नतो येन यत्किंचित्क्रियते सुकृतं नरैः ॥
 शुभं वाप्यशुभं वापि ज्ञातव्यं हि विपश्चिता ॥ ४६ ॥ शक्रो हि याज्ञिको विप्रा अश्वमेधशतेन वै ॥ प्राप्तुराज्योऽमरावत्यां केवलं भोगलोलुपः
 ॥ ४७ ॥ अर्थितं तत्फलं विद्धि पुनः कार्पण्यमाविशत् ॥ पुनर्मरणमाविश्य क्षीणपुण्यो भविष्यति ॥ ४८ ॥ य इन्द्र कृमिरेव स्यात्कृमिरेंद्रो
 हि जायते ॥ तस्मादानात्परतरं नान्यदस्तीह मोचनम् ॥ ४९ ॥ दानाद्धि प्राप्यते ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षो न संशयः ॥ मोक्षात्परतरा भक्तिः शूलपाणौ
 हि वै द्विजाः ॥ ५० ॥ ददाति सर्वं सर्वेशः प्रसन्नात्मा सदाशिवः ॥ किंचिदल्पेन तोयेन परितुष्यति शंकरः ॥ ५१ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं
 पुरातनम् ॥ विरोचनसुतेनेदं कृतमस्ति न संशयः ॥ ५२ ॥ कितवो हि महापापो देवब्राह्मणनिंदकः ॥ निकृत्या परयोपेतः परदाररतो महान् ॥
 ॥ ५३ ॥ एकदा तु महापापात्कैतवाच्च जितं धनम् ॥ गणिकार्थे च पुष्पाणि तांबूलं चंदनं तथा ॥ ५४ ॥ कौपीनमात्रं तस्यैव कितवस्य प्रदृश्यते ॥
 कराभ्यां स्वस्तिकं कृत्वा गंधमाल्यादिकं च यत् ॥ ५५ ॥ गणिकार्थमुपादाय धावमानो गृहं प्रति ॥ तदा प्रस्खलितो भूमौ निपपात च
 तत्क्षणात् ॥ ५६ ॥ पतनान्मूर्च्छया युक्तः क्षणमात्रं तदाऽभवत् ॥ ततो मूर्च्छागतस्यास्य पापिनोऽनिष्टकारिणः ॥ ५७ ॥ बुद्धिः सद्यः समुत्पन्ना
 कर्मणा प्राक्तनेन हि ॥ निर्वेदं परमापन्नः कितवो दुःखसंयुतः ॥ ५८ ॥ भूम्यां निपतितं यच्च गंधपुष्पादिकं महत् ॥ समर्पितं शिवायेति कितवे
 नाप्यबुद्धिना ॥ ५९ ॥ तेनैव सुकृतेनैव याम्येर्नीतो यमालयम् ॥ तं पापीति यमोऽवोचत्सर्वलोकभयावहः ॥ ६० ॥ पचनीयोसि मे मंद नरकेषु
 महासु च ॥ इत्युक्तो धर्मराजेन कितवो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६१ ॥ पापाचारो हि भगवन्कश्चिन्नैव मया कृतः ॥ विमृश्यतां मे सुकृतं याथातथ्येन
 भो यम ॥ ६२ ॥ चित्रगुप्तेन चारुयातं दत्तमस्ति त्वया पुनः ॥ पतितं चैव देहांते शिवाय परमात्मने ॥ ६३ ॥ तेन कर्मविदाकेन घटिकात्रयमेव

स्कां.प.पु.
॥ ३७ ॥

च ॥ शचीपतेः पदं विद्धि प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ ६४ ॥ आगतस्तत्क्षणादेवः सुरैः सर्वैः समन्वितः ॥ ऐरावतं समारूढो नीतोऽसौ
शक्रमंदिरम् ॥ शक्रः प्रबोधितस्तेन गुरुणा भावितात्मना ॥ ६५ ॥ घटिकात्रितयं यावत्तावत्कालं पुरंदर ॥ निजासनेऽपि संस्थाप्यः
कितवोऽपि ममाज्ञया ॥ ६६ ॥ गुरोर्वचनमाकर्ण्य कृत्वा शिरसि तत्क्षणात् ॥ गतोऽन्वत्रैव शक्रोऽसौ कितवो हि प्रवेशितः ॥
भवनं देवराजस्य नानाश्रयसमन्वितम् ॥ ६७ ॥ शक्रासनेऽभिषिक्तोऽसौ राज्यं प्राप्तः शतक्रतोः ॥ शंभोर्गंधप्रदानाच्च पुष्पतांबूलसंयुतम् ॥ ६८ ॥
किं पुनः श्रद्धया युक्ताः शिवाय परमात्मने ॥ अर्पयन्ति सदा भक्त्या गंधपुष्पादिकं महत् ॥ ६९ ॥ शिवसायुज्यमायाताः शिवसेनासमन्विताः ॥
प्राप्नुवन्ति महामोदं शक्रो ह्येषां च किंकरः ॥ ७० ॥ शिवपूजारतानां च यत्सुखं शांतचेतसाम् ॥ ब्रह्मशक्रादिकानां च तत्सुखं दुर्लभं महत् ॥ ७१ ॥
वराकास्ते न जानन्ति मूढा विषयलोलुपाः ॥ वंदनीयो महादेवो ह्यर्चनीयः सदाशिवः ॥ ७२ ॥ पूजनीयो महादेवः प्राणिभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥
तस्मादिंद्रत्वमगमत्कितवो घटिकात्रयम् ॥ ७३ ॥ पुरोधसाभिषिक्तोऽसौ पुरंदरपदे स्थितः ॥ तदानीं नारदेनोक्तः कितवोऽसौ महायशः ॥ ७४ ॥
इन्द्राणीमानयस्त्वेति यथा राज्यं सुशोभितम् ॥ ततः प्रहस्य चोवाच कितवः शिववल्लभः ॥ ७५ ॥ इन्द्राण्या नास्ति मे कार्यं न वाच्यं ते महा
मते ॥ एवमुक्त्वाथ कितवः प्रदातुमुपचक्रमे ॥ ७६ ॥ ऐरावतमगस्त्याय प्रददौ शिववल्लभः ॥ विश्वामित्राय कितवो ददौ हयमुदारखीः ॥ ७७ ॥
उच्चैःश्रवससंज्ञं च कामधेनुं महायशः ॥ ददौ वशिष्ठाय तदा चिंतामणिं महाप्रभम् ॥ ७८ ॥ गालवाय महातेजास्तदा कल्पतरुं च सः ॥ कौंडि
न्याय महाभागः कितवोऽपि गृहं तदा ॥ ७९ ॥ एवमादीन्यनेकानि रत्नानि विविधानि च ॥ ददावृषिभ्यो मुदितः शिवप्रीत्यर्थमेव च ॥ ८० ॥
घटिकात्रितयं यावत्तावत्कालं ददौ प्रभुः ॥ घटिकात्रितयादूध्वं पूर्वस्वामी समागतः ॥ ८१ ॥ पुरंदरोऽमरावत्यापुत्रश्च निजासने ॥ ऋषिभिः
संस्तुतश्चैव शच्या सह तदाऽभवत् ॥ ८२ ॥ शचीमुवाच दुर्मेधाः कितवेनासि भामिनि ॥ भुक्ता ह्यस्यैव कथय याथातथ्येन शोभने ॥ ८३ ॥ तदा
प्रहस्य चोवाच पुरंदरमकल्मषा ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र वश्यसि त्वं पुरंदर ॥ ८४ ॥ असौ महात्मा कितवस्वरूपी शिवप्रसाक्तत्परमार्थविज्ञः ॥ वै
राग्ययुक्तो हि महानुभावो येनापि सर्वं परमं प्रपन्नम् ॥ ८५ ॥ राज्यादिकं मोहमयं च पाशं त्यक्त्वा परेभ्यो विजयी स जातः ॥ ८६ ॥ वचो
निशम्य देवेश इन्द्राण्याः स पुरंदरः ॥ ब्रीडायुक्तोऽभवत्पूष्णीर्मिद्रासनगतस्तदा ॥ ८७ ॥ बृहस्पतिमुवाचेदं वाक्यं वाक्यविदां वरः ॥ ऐरावतो न

माहे.सं.१
(के.सं.)
अ. १८

॥ ३७ ॥

दृश्येत तथैवोच्चैः श्रवा हयः ॥ ८८ ॥ पारिजातादयः सर्वे पदार्थाः केन वा हताः ॥ ततो गुरुवाचेदं कितवेन कृतं महत् ॥ ८९ ॥ ऋषिभ्यो दत्तं
 मद्यैव यावत्सत्ता हि तस्य वै ॥ स्वसत्तायां महत्यां च स्वसत्ता ये भवन्ति च ॥ ९० ॥ अप्रमत्ताश्च ये नित्यं शिवध्यानपरायणाः ॥ ते प्रियाः शंक
 रस्यैव हित्वा कर्मफलानि वै ॥ केवलं ज्ञानमाश्रित्य ते याति परमं पदम् ॥ ९१ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य चन्द्रो बृहस्पतेर्वाक्यमिदं वभाषे ॥
 प्रायो यमो वक्ष्यति सर्वमेतत्समृद्धये ह्यात्मनश्चैव शक्रः ॥ ९२ ॥ तथेति मत्वा गुरुणा सहैव राजा सुराणां सहसा जगाम ॥ स्वकार्यकामो
 हि तथा पुरंदरो ययौ पुरीं संयमिनीं तदानीम् ॥ ९३ ॥ यमेन पूज्यमानो हि शक्रो वाक्यमुवाच ह ॥ त्वया दत्तं मम पदं कितवाय
 दुरात्मने ॥ ९४ ॥ अनेनैतत्कृतं कर्म जुगुप्सितं महत्तरम् ॥ मदीयानि च रत्नानि यानि सर्वाण्यनेन वै ॥ एभ्य एभ्यः
 प्रदत्तानि धर्मं जानीहि तत्त्वतः ॥ ९५ ॥ त्वं धर्मनामासि कथं कितवाय प्रदत्तवान् ॥ मम राज्यविनाशाय कृतमस्ति त्वयाऽ
 धुना ॥ ९६ ॥ आनयस्व महाभाग गजादीनि च सत्वरम् ॥ अन्यानि चैव रत्नानि दत्तानि च यतस्ततः ॥ ९७ ॥ निश्म्य
 वाक्यं शक्रस्य यमो वचनमब्रवीत् ॥ कितवं च रुषाविष्टः किं त्वया पापिना कृतम् ॥ ९८ ॥ भोगार्थं चैव यदत्तं शक्रराज्यं त्वयाऽधुना ॥ प्रदत्तं च
 द्विजातिभ्यो ह्यन्यथा वै कृतं महत् ॥ ९९ ॥ अकार्यं वै त्वया मूढ परद्रव्यापहारणम् ॥ तेन पापेन महता निरयं प्रतिगच्छसि ॥ १०० ॥ यमस्य
 वचनं श्रुत्वा कितवो वाक्यमब्रवीत् ॥ अहं निरयगामी च नात्र कार्या विचारणा ॥ १०१ ॥ यावत्स्वता मम विभो जाता शक्रासने तथा ॥ ताव
 दत्तं हि यत्किंचिद्विजेभ्यो हि यथातथम् ॥ १०२ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ दानं प्रशस्तं भूम्यां च दृश्यते कर्मणः फलम् ॥ स्वर्गे दानं न दातव्यं
 केनचित्कस्यचित्कचित् ॥ तस्मादंड्योऽसि रे मूढ अशास्त्रीयं कृतं त्वया ॥ १०३ ॥ गुरुरात्मवर्ता शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ॥ सर्वेषां
 पापशीलानां शास्ताऽहं नात्र संशयः ॥ १०४ ॥ एवं निर्भर्त्सयित्वा तं कितवं धर्मराट्स्वयम् ॥ उवाच चित्रगुप्तं च नरके पच्यतामयम् ॥ तदा
 प्रहस्य चोवाच चित्रगुप्तो यमं प्रति ॥ १०५ ॥ कथं निरयगामित्वं कितवस्य भविष्यति ॥ येन दत्तो ह्यगस्त्याय गज ऐरावतो महान् ॥ १०६ ॥
 तथाश्चो ह्यब्धिसंभूतो गालवाय महात्मने ॥ विश्वामित्राय भद्रं ते चिंतामणिर्महाप्रभः ॥ १०७ ॥ एवमादीनि रत्नानि दत्तानि कितवेन हि ॥
 तेन कर्मविपाकेन पूजनीयो जगत्रये ॥ १०८ ॥ शिवमुद्दिश्य यदत्तं स्वर्गे मर्त्ये च यैर्नरैः ॥ तत्सर्वं त्वक्षयं विद्यान्निश्छिद्रं कर्म चोच्यते ॥ तस्मा
 न्नरकगामित्वं कितवस्य न विद्यते ॥ १०९ ॥ यानियानि च पापानि कितवस्य महात्मनः ॥ भस्मीभूतानि सर्वाणि जातानि स्मरणाच्च

त्का.प.पु.
॥ ३८ ॥

वै ॥ ११० ॥ शंभोः प्रसादात्सर्वाणि सुकृतानि च तत्क्षणात् ॥ तद्वचश्चित्रगुप्तस्य निशम्य प्रेतराद् स्वयम् ॥ १११ ॥ प्रहस्यावाङ्मुखो भूत्वा इदं
माह शतक्रतुम् ॥ त्वं हि राजा सुरेंद्राणां स्थविरो राज्यलंपटः ॥ ११२ ॥ अश्वमेधशतेनैव एकं जन्मार्जितं कृतम् ॥ त्वया नास्त्यत्र संदेहो
ह्यर्जितं तेन वै महत् ॥ ११३ ॥ प्रार्थयित्वा ह्यगस्त्यादीन्मुनीन्सर्वान्विशेषतः ॥ अर्थेन प्रणिपातेन त्वया लभ्यानि तानि च ॥ गजादिकानि
रत्नानि येन त्वं च सुखी त्वरन् ॥ ११४ ॥ तथेति मत्वा वचनं पुरंदरो गतः पुरीं स्वामिविवेकदृष्टिः ॥ अभ्यर्थयामास विनम्रकंधरश्चर्योस्ततो लब्ध
वान्पारिजातम् ॥ ११५ ॥ अनेनैव प्रकारेण लब्धराज्यः पुरंदरः ॥ जातस्तदामशवत्यां राजा सह महात्मभिः ॥ ११६ ॥ कितवस्य पुनर्जन्म दत्तं
वैवस्वतेन हि ॥ किंचित्कर्मविपाकेन विरोचनमुतोऽभवत् ॥ ११७ ॥ सुरुचिर्जननी तस्य कितवस्याभवत्तदा ॥ विरोचनस्य महिषी दुहिता
वृषपर्वणः ॥ तस्थौ जठरमास्थाय तस्याः सोऽपि महात्मनः ॥ ११८ ॥ तदाप्रभृति तस्यैव प्रह्लादस्यात्मजात्स वै ॥ सुरुचेश्च तथाप्यासीद्धर्मे
दाने महामतिः ॥ ११९ ॥ तेनैव जठरस्थेन कृता मतिरनुत्तमा ॥ कितवेन कृता विप्रा दुर्लभा या मनीषिणाम् ॥ १२० ॥ एकदा वै तदा शक्रो
ययौ वैरोचनं प्रति ॥ हंतुकामो हि दैत्येन्द्रं विप्रो भूत्वाऽथ याचकः ॥ १२१ ॥ विरोचनगृहं प्राप्त इन्द्रो वाक्यमुवाच ह ॥ स्थविरो ब्राह्मणो भूत्वा
देहीति मम सुव्रत ॥ मनस्वी त्वं च दैत्येन्द्र दाता च भुवनत्रये ॥ १२२ ॥ तव विप्रा महाभाग चरितं परमाद्भुतम् ॥ वर्णयन्ति समा
जेषु स्थित्वा कीर्तिं च निर्मलाम् ॥ याचकोऽहं च दैत्येन्द्र दातुमर्हसि सुव्रत ॥ १२३ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दैत्येन्द्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ किं दातव्यं
तव विभो वद शीघ्रं ममाधुना ॥ १२४ ॥ इन्द्रो हि विप्ररूपेण विरोचनमुवाच ह ॥ याचयामि च दैत्येन्द्र यदहं परिभाविताः ॥ १२५ ॥ आत्म
प्रीत्या च दातव्यं मम नास्त्यत्र संशयः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं प्रह्लादस्यात्मजोऽसुरः ॥ १२६ ॥ ददाम्यात्मशिरो विप्र यदि कामयसेऽधुना ॥
इदं राज्यमनायासमियं श्रीर्नान्यगामिनी ॥ अहं समर्पयिष्यामि तव नास्त्यत्र संशयः ॥ १२७ ॥ इत्युक्तस्तेन दैत्येन विमृश्य च तदा हरिः ॥
उवाच देहि मे स्वीयं शिरो मुकुटसेवितम् ॥ १२८ ॥ एवमुक्ते तु वचने शक्रेण द्विजरूपिणा ॥ त्वरन्महेंद्राय तदा शिर उत्कृत्य वै मुदा ॥
स्वकरेण ददौ तस्मै प्रह्लादस्यात्मजोऽसुरः ॥ १२९ ॥ प्रह्लादेन पुरा यस्तु कृतो धर्मः सुदुष्करः ॥ केवलां भक्तिमाश्रित्य विष्णोस्त
त्परचेतसा ॥ १३० ॥ दानात्परतरं चान्यत्कचिद्वस्तु न विद्यते ॥ तद्दानं च महापुण्यमातेभ्यो यत्प्रदीयते ॥ १३१ ॥ स्वशक्त्या यच्च किंचिच्च

१ आत्मप्रीत्या च दातव्यम्-यत्तव मनसोऽत्यन्तमभीष्टं स्यात्तन्मात्रं दातव्यम्-इत्यर्थः ।

माहे.सं.१
(के.सं.)
अ० १८

॥ ३८ ॥

तदानंत्याय कल्पते ॥ दानात्परतरं नान्यत्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १३२ ॥ सात्त्विकं राजसं चैव तामसं च प्रकीर्तितम् ॥ तथा कृतमनेनैव दानं
सात्त्विकलक्षणम् ॥ १३३ ॥ शिर उत्कृत्य चंद्राय प्रदत्तं विप्ररूपिणे ॥ किरीटः पतितस्तत्र मणयो हि महाप्रभाः ॥ १३४ ॥ ऐकपदेन पतितास्ते
जाता मंडलाय वै ॥ दैत्यानां च नरेंद्राणां पद्मगानां तथैव च ॥ १३५ ॥ विरोचनस्य तदानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ गायंत्यद्यापि कवयो
दैत्येन्द्रस्य महात्मनः ॥ १३६ ॥ विरोचनस्य पुत्रोऽभूत्किंतवोऽसौ महाप्रभः ॥ मृते पितरि जातोऽसौ माता तस्य पतिव्रता ॥ १३७ ॥ कलेवरं च
तत्याज पतिलोकं गता ततः ॥ भार्गवेणाभिषिक्तोऽसौ जनकस्य निजासने ॥ १३८ ॥ नाम्ना बलिरिति ख्यातो बभूव च महायशाः ॥ तेन सर्वे
सुरगणास्त्रासिताः सुमहाबलाः ॥ १३९ ॥ गतास्ते कथिताः पूर्वं कश्यपस्याश्रमं शुभम् ॥ तदा बलिरभूदिन्द्रो देवपुर्यां महायशाः ॥ १४० ॥ स्वयं
तताप तपसा सूर्यो भूत्वा तदाऽसुरः ॥ ईशो भूत्वा स्वयं चास्ते ऐशान्यां दिशि पालयन् ॥ १४१ ॥ तथा च नैर्ऋतो भूत्वा तथा त्वंदुपतिः स्वयम् ॥
धनाध्यक्ष उदीच्यां वै स्वयमास्ते बलिस्तदा ॥ एवमास्ते बलिः साक्षात्स्वयमेव त्रिलोकभुक् ॥ १४२ ॥ शिवार्चनरतेनैव किंतवेन बलिर्द्विजाः ॥
पूर्वाभ्यासेन तेनैव महादानरतोऽभवत् ॥ १४३ ॥ एकदा तु सभामध्ये आस्थितो भृगुणा सह ॥ दैत्येन्द्रैः संवृतः श्रीमाञ्छंडामर्को वचोऽब्रवीत् ॥
॥ १४४ ॥ आवासः क्रियतामत्र असुरैर्मम सन्निधौ ॥ हित्वा पातालमद्यैव मा विलंबितुमर्हथ ॥ १४५ ॥ भार्गवस्तदुपश्रुत्य प्रहस्येदमुवाच ह ॥
यज्ञैश्च विविधैश्चैव स्वर्गलोके महीयते ॥ १४६ ॥ याज्ञिकैश्च महाराज नान्यथा स्वर्गमेव हि ॥ भोलुं हि पार्यते राजन्नान्यथा मम भाषितम् ॥ १४७ ॥
गुरोर्वचनमाज्ञाय दैत्येन्द्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ मया कृतं च यत्कर्म तेन सर्वे महासुराः ॥ स्वर्गे वसंतु सुचिरं नात्र कार्या विचारणा ॥ १४८ ॥ प्रहस्यो
वाच भगवान्भार्गवाणां महातपाः ॥ बलिनं बालिशं मत्वा शुक्रो बुद्धिमतां वरः ॥ १४९ ॥ यत्त्वयोक्तं च वचनं बले मम न रोचते ॥ इहैव त्वं समा
गत्य वस्तुं चेच्छसि सुव्रत ॥ १५० ॥ अश्वमेधशतेनैव यज त्वं जातवेदसम् ॥ कर्मभूमिं गतो भूत्वा मा विलंबितुमर्हसि ॥ १५१ ॥ तथेति मत्वा
स बलिर्महात्मा हित्वा तदानीं त्रिदिवं मनस्वी ॥ दैत्यैः समेतो गुरुणा च संगतो ययौ भुवं सोनुचरैः समेतः ॥ १५२ ॥ तन्मर्मदाया गुरुकुल्यसंज्ञकं
तीरे महातीर्थमुदारशोभम् ॥ गत्वा तदा दैत्यपतिर्महात्मा जित्वा समग्रं वसुधावलं च ॥ १५३ ॥ ततोऽश्वमेधैर्बहुभिर्विचक्षणो गुरुप्रयुक्तः स महायशा
बलिः ॥ ईजे च दीक्षां परमासुपेतो वैरोचनिं सत्यवतां वरिष्ठः ॥ १५४ ॥ कृत्वा ब्राह्मणमाचार्यमृत्विजः षोडशाऽभवन् ॥ सुपरीक्षितेन तेनैव भार्गवेण

१ कृतेन—इत्यभ्याहारः । हे द्विजाः शिवार्चनरतेन किंतवेन कृतेन तेनैव पूर्वाभ्यासेन बलिः महादानरतोऽभवत्—इति समुदितवाक्यान्ययः ।

महात्मना ॥ १५५ ॥ यज्ञानामूनमेकेन शतं दीक्षापरेण हि ॥ बलिना चाश्वमेधानां पूर्णं कर्तुं समादधे ॥ १५६ ॥ यावद्यज्ञशतं पूर्णं तस्य राज्ञो भवि
ष्यति ॥ पुरा प्रोक्तं मया चात्र ह्यदित्या व्रतमुत्तमम् ॥ १५७ ॥ व्रतेन तेन संतुष्टो भगवान्हरिरीश्वरः ॥ बटुरूपेण महता पुत्रभूतो बभूव ह ॥ १५८ ॥
अदित्याः कश्यपेनैव उपनीतस्तदा प्रभुः ॥ उपनीतेऽथ संप्राप्तो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १५९ ॥ दत्तं यज्ञोपवीतं च ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ दंडकाष्ठं
प्रदत्तं हि सोमेन च महात्मना ॥ १६० ॥ मेखला च समानीता अजिनं च महाद्भुतम् ॥ तथा च पादुके चैव मह्या दत्ते महात्मनः ॥ १६१ ॥
तत्र भिक्षा समानीता भवान्या चार्थसिद्धये ॥ एवं भगवते दत्तं विष्णवे बटुरूपिणे ॥ १६२ ॥ अभिवंद्य तथा श्रीशो वामनो ह्यदितिं तथा ॥ कश्यपं
च महातेजा यज्ञवाटं जगाम च ॥ याज्ञिकस्य बलेराह च्छलनार्थं स्वयं प्रभुः ॥ १६३ ॥ तदा महेशः स जगाम स्वर्गं प्रकंपयन्गां प्रपदा भरेण ॥
स वामनो बटुरूपी च साक्षाद्विष्णुः परात्मा सुरकार्यहेतोः ॥ १६४ ॥ गीर्भिर्यथार्थाभिरभिष्टुतो जनैर्मुनीश्वरैर्देवगणैर्महात्मा ॥ त्वरेण गच्छन्स च
यज्ञवाटं प्राप्तस्तदानीं जगदेकबंधुः ॥ १६५ ॥ उद्गापयन्साम यतो हि साक्षाच्चकार देवो बटुरूपवेषः ॥ उद्गीयमानो भगवान्स ईश्वरो वेदांत
वेद्यो हरिरीश्वरः प्रभुः ॥ १६६ ॥ ददर्श तं महायज्ञमश्वमेधं बलेस्तदा ॥ द्वारि स्थितो महातेजा वामनो बटुरूपधृक् ॥ १६७ ॥ ब्रह्मरूपेण
महता व्याप्तमासीद्दिगंतरम् ॥ पवमानस्य च बटोर्वामनस्य महात्मनः ॥ १६८ ॥ तच्छ्रुत्वा च बलिः प्राह शंडामर्कौ च बुद्धिमान् ॥ ब्राह्मणाः
कतिसंख्याश्च आगताः संति ईक्ष्यताम् ॥ १६९ ॥ तथेति मत्वा त्वरिताबुत्थितौ तौ तदा द्विजाः ॥ शंडामर्कौ समागम्य मंडपद्वारि संस्थितौ
॥ १७० ॥ ददृशाते महात्मानं श्रीहरिं बटुरूपिणम् ॥ त्वरितौ पुनरायातौ बलेः शंसयितुं तदा ॥ १७१ ॥ ब्रह्मचारी समायात एक एव न
चापरः ॥ पठनादौ महाराज चागतस्तव सन्निधौ ॥ किमर्थं तन्न जानीमो जानीहि त्वं महामते ॥ १७२ ॥ एवमुक्ते तु वचने ताभ्यां स च
महामनाः ॥ उत्थितस्तत्क्षणादेव दर्शनार्थं बटुं प्रति ॥ १७३ ॥ स ददर्श महातेजा विरोचनसुतो महान् ॥ दंडवत्पतितो भूमौ ननाम शिरसा
बटुम् ॥ १७४ ॥ आनयित्वा बटुं सद्यः संनिवेश्य निजासने ॥ अर्घ्यपाद्येन महताभ्यर्चयामास तं बटुम् ॥ १७५ ॥ विनम्रकंधरो भूत्वा
उवाच श्लक्ष्णया गिरा ॥ कुतः कस्माच्च कस्यासि तच्छीघ्रं कथ्यतां प्रभो ॥ १७६ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विरोचनसुतस्य वै ॥ मनसा
हृषितश्चासौ वामनो वक्तुमारभत् ॥ १७७ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ त्वं हि राजा त्रिलोकेशो नान्यो भवितुमर्हसि ॥ स्वकुलं न्यूनतां गच्छे
द्यो वै कापुरुषः स्मृतः ॥ १७८ ॥ समं वा चाधिको वापि यो गच्छेत्पुरुषः स्मृतः ॥ त्वया कृतं च यत्कर्म न कृतं पूर्वजैस्तव ॥ १७९ ॥ दैत्यानां

च वरिष्ठा ये हिरण्यकशिपादयः ॥ कृतं महत्तपो येन दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ १८० ॥ शरीरं भक्षितं यस्य जुषाणस्य तपो महत् ॥ पिपीलिका
 भिर्बहुभिर्दंशैश्चैव समावृतम् ॥ १८१ ॥ अभवत्तस्य तज्ज्ञात्वा सुरेन्द्रो ह्यगमत्पुरा ॥ नगरं तस्य च तदा सैन्येन महता वृतः ॥ १८२ ॥ तत्सन्निधौ हताः
 सर्वे असुरा दैत्यशत्रुणा ॥ विंध्या तु महिषी तस्य नीयमाना निवारिता ॥ १८३ ॥ नारदेन पुरा राजन्किञ्चित्कार्यं चिकीर्षुणा ॥ शंभोः प्रसादाद्
 खिलं मनसा यत्समीक्षितम् ॥ दैत्येन्द्रेण च तत्सर्वं तपसैव वशीकृतम् ॥ १८४ ॥ तस्याः पुत्रो महातेजा येन नीतोऽभवत्सभाम् ॥ तस्य पुत्रो महाभाग
 पिता ते पितृवत्सलः ॥ नाम्ना विरोचनो विद्वानिन्द्रो येन महात्मना ॥ १८५ ॥ दानेन तोषितो राजन्स्वनेनैव शिरसा तदा ॥ तस्यात्मजोसि भो राज
 न्कृतं ते परमं यशः ॥ १८६ ॥ यशोदीपेन महता दग्धाः शलभवत्सुराः ॥ इन्द्रोपि निर्जितो येन त्वया नास्त्यत्र संशयः ॥ १८७ ॥ श्रुतमस्ति मया
 सर्वं चरितं तव सुव्रत ॥ अल्पकोऽहमिहायातो ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ १८८ ॥ उटजार्थं च मे देहि भूमिं भूमिभृतांवर ॥ बटोस्तस्यैव तद्वाक्यं श्रुत्वा
 बलिरभाषत ॥ १८९ ॥ हे बटो पंडितो भूत्वा यदुक्तं वचनं पुरा ॥ शिशुत्वात्तत्र जानासि श्रुत्वा मन्ये यथार्थतः ॥ १९० ॥ वद शीघ्रं महाभाग
 कियन्मात्रां महीं तव ॥ दास्यामि त्वारितेनैव मनसा तद्विमृश्यताम् ॥ १९१ ॥ तदाह वामनो वाक्यं स्मयन्मधुरया गिरा ॥ असंतोषपरा ये च विप्रा
 नष्टा न संशयः ॥ १९२ ॥ संतुष्टा ये हि विप्रास्ते नान्ये वेषधरा ह्यमी ॥ स्वधर्मनिरता राजत्रिर्दभा निरवग्रहाः ॥ १९३ ॥ निर्मत्सरा जितक्रोधा
 वदान्या हि महामते ॥ विप्रास्ते हि महाभाग तैरियं धार्यते मही ॥ १९४ ॥ मनस्वी त्वं बहुत्वाच्च दातासि भुवनत्रये ॥ तथापि मे प्रदातव्या
 मही त्रिपदसंमिता ॥ १९५ ॥ बहुत्वे नास्ति मे कार्यं मग्ना वै सुरसूदन ॥ प्रवेशमात्रमुटजं तथा मम भविष्यति ॥ १९६ ॥ त्रिपदं पूर्यतेऽस्माकं
 वस्तुं नास्त्यत्र संशयः ॥ देहि मे क्रमतो राजन्यावद्भूमिभविष्यति ॥ तावत्संख्या प्रदातव्या यदि दातासि भो बले ॥ १९७ ॥ प्रहस्य तमुवाचेदं
 बलिवैरोचनात्मजः ॥ दास्यामि ते महीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ॥ १९८ ॥ मदीयां वै महाभाग मया दत्तां गृहाण वै ॥ याचकोऽसि बटो
 पश्य दानं दैत्यात्प्रयाचसे ॥ १९९ ॥ याचको ह्यल्पको वास्तु दाता सर्वं विमृश्य वै ॥ तथा विलोक्य चात्मानं ह्यर्थिभ्यश्च ददाति वै ॥ २०० ॥
 आत्मौपम्येन सर्वत्र यो ददाति ह्युदारधीः ॥ तस्मान्न याचितव्यं हि अर्थिना मंदभागिना ॥ २०१ ॥ बटो ददाम्यहं तेऽद्य सशैलवनकाननाम् ॥
 पृथ्वीं सपर्वतां सान्वि नान्यथा मम भाषितम् ॥ २०२ ॥ पुनः प्रोवाच स बटुर्विरोचनमुतं प्रति ॥ पूर्यते मम दैत्येन्द्र क्रमतो हि पदैस्त्रिभिः ॥ २०३ ॥

स्कां.प.पु.
॥ ४० ॥

बटोस्तद्वचनं श्रुत्वा असुरेन्द्रो बलिस्तदा ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं मन्यमानो बलिर्भृशम् ॥ गृह्यतां च मया दत्तां पदैस्त्रिभिरलंकृताम् ॥ २०४ ॥
इत्युक्तो वामनः प्राह प्रहसन्नसुरं प्रति ॥ संकल्प्य सकलां पृथ्वीं दातुमर्हसि सुव्रत ॥ २०५ ॥ तथेति मत्वा बलिना सुपूजितः स वामनः कश्यप
नन्दनो महान् ॥ बलिस्तदानीं सहसा नितांतं संस्तूयमानस्त्वृषिभिर्मुनीन्द्रैः ॥ २०६ ॥ तं पूजयित्वा स बलिर्यावद्दातुं समुद्यतः ॥ गुरुणा वारित
स्तावद्विरोचनसुतो महान् ॥ २०७ ॥ न दातव्यं त्वया दानं विष्णवे बटुरूपिणे ॥ इन्द्रार्थमागतः सद्यो यज्ञविघ्नं करोति ते ॥ तस्मात्त्वया न पूज्यो
हि विष्णुरध्यात्मदीपकः ॥ २०८ ॥ पुरा कृतमनेनैव मोहिनीरूपधारिणा ॥ देवेभ्यश्चामृतं दत्तं राहुयेन हतो महान् ॥ २०९ ॥ येन विद्राविता
दैत्याः कालनेमिर्हतो बली ॥ २१० ॥ एवंविधोऽयं पुरुषो महात्मा स ईश्वरो विश्वपतिः स एव ॥ विमृश्य सर्वं मनसा महामते हिताहितं कर्तुमि
हार्हसि त्वम् ॥ २११ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे बलियज्ञे वामनगमनवर्णनं
नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवं संबोधितो दैत्यो गुरुणा भार्गवेण हि ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं मेघगंभी
र्या गिरा ॥ १ ॥ त्वयोक्तोऽहं हितार्थाय यैर्वाक्यैश्चालितोऽस्म्यहम् ॥ तव वाक्यं मम प्रीत्यै हितमप्यहितं भवेत् ॥ २ ॥ दास्यामि भिक्षितं चास्मै
विष्णवे बटुरूपिणे ॥ पात्रीभूतो ह्ययं विष्णुः सर्वकर्मफलेश्वरः ॥ ३ ॥ येषां हृदि स्थितो विष्णुस्ते वै पात्रतमा ध्रुवम् ॥ यस्य नाम्ना सर्वमिदं पवि
त्रमिव चोच्यते ॥ ४ ॥ येन वेदाश्च यज्ञाश्च मंत्रतंत्रादयो ह्यमी ॥ सर्वे संपूर्णतां यांति सोऽयं विश्वेश्वरो हरिः ॥ ५ ॥ आगतः कृपया मेघ सर्वात्मा
हरिरीश्वरः ॥ उद्धर्तुं मां न संदेह एतज्जानीहि तत्त्वतः ॥ ६ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चुकोप च रुपान्वितः ॥ भार्गवः शत्रुमारंभे दैत्येन्द्रं धर्म
वत्सलम् ॥ ७ ॥ मम वाक्यमतिक्रम्य दातुमिच्छस्यरिंदम ॥ विष्णो भव रे मंद तस्मात्त्वं निःश्रिको भव ॥ ८ ॥ एवं शशापां च तदा
परमार्थविज्ञं शिष्यं महात्मानमगाधबोधम् ॥ स वै जगामाथ महाकविस्त्वेरात्स्वमाश्रमं धर्मविदां वरिष्ठः ॥ ९ ॥ गते तु भार्गवे तस्मि
न्बलिर्विरोचनात्मजः ॥ वामनं चार्चयित्वा स महीं दातुं प्रचक्रमे ॥ १० ॥ विंध्यावलिः समागत्य बलेरद्वागशोभिता ॥ अवनिज्यः बटोः पादौ
प्रददौ विष्णवे महीम् ॥ ११ ॥ संकल्पपूर्वेण तदा विधिना विधिकोविदः ॥ संकल्पेनैव महता ववृधे भगवानजः ॥ १२ ॥ यदैकेन मही व्याप्ता
विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ सर्वे स्वर्गा द्वितीयेन व्याप्तास्तेन महात्मना ॥ १३ ॥ सत्यलोकगतो विष्णोश्चरणः परमेष्ठिना ॥ कमण्डलुगतेनैव

१ सर्वे स्वर्गाः—एकविंशतिः स्वर्गाः—इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० १९

॥ ४० ॥

अंभसा चावनेनिजे ॥ १४ ॥ तत्पादसंपर्कजलाच्च जाता भागीरथी सर्वसुमंगला च ॥ यया त्रिलोकी च कृता पवित्रा यया च सर्वे सगराः समु-
 द्भूताः ॥ यया कपर्दः परिपूरितो वै शंभोस्तदानीं च भगीरथेन ॥ १५ ॥ तीर्थानां तीर्थमाद्यं च गंगाख्यमवतारितम् ॥ तद्विष्णोश्चरणेनैव समेतं
 ब्रह्मणा कृतम् ॥ १६ ॥ त्रिविक्रमात्परो ह्यात्मा नाम्ना त्रिविक्रमोऽभवत् ॥ त्रिविक्रमक्रमाक्रांतं त्रैलोक्यं च तदाऽभवत् ॥ १७ ॥ पदद्वयेन वा पूर्णं
 जगदेतच्चराचरम् ॥ विहाय तत्स्वरूपं च देवदेवो जनार्दनः ॥ पुनश्च बटुरूपोऽसाधुपविश्य निजासने ॥ १८ ॥ तदा देवाः सगंधर्वा मुनयः सिद्ध-
 चारणाः ॥ आगताश्च बलेर्यज्ञं द्रष्टुं यज्ञपतिं प्रभुम् ॥ १९ ॥ तत्र ब्रह्मा समागत्य स्तुतिं चक्रे परात्मनः ॥ बलेस्तत्रैव चान्ये च दैत्येन्द्राश्चागता-
 स्त्वरम् ॥ २० ॥ एभिः सर्वैः परिवृतो वामनो बलिसद्मनि ॥ उपविश्यासने सोऽथ उवाच गरुडं प्रति ॥ २१ ॥ दैत्योऽसौ बालिशो भूत्वा दत्तानेन
 मही मम ॥ त्रिपदक्रमणेनैव गृहीतं च पदद्वयम् ॥ २२ ॥ पदमेकं प्रतिश्रुत्य न ददाति हि दुर्मतिः ॥ तस्मात्त्वया गृहीतव्यं तृतीयं पदमेव च ॥
 ॥ २३ ॥ इत्युक्तो गरुडस्तेन वामनेन महात्मना ॥ वैरोचनिं विनिर्भर्त्स्य वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ २४ ॥ रे बले किं त्वया मूढ कृतमस्ति जुगुप्सि-
 तम् ॥ अविद्यमाने ह्यर्थे हि किं ददासि परमात्मने ॥ औदार्येण हि किं कार्यमल्पकेन त्वयाधुना ॥ २५ ॥ इत्युक्तो बलिराविष्टः स्मयमानः खगे-
 श्वरम् ॥ वक्ष्यमाणमिदं वाक्यं गरुत्मन्तं तदाऽब्रवीत् ॥ २६ ॥ समर्थोऽस्मि महापक्ष कृपणो न भवाम्यहम् ॥ येनेदं कारितं सर्वं तस्मै किं प्रददा-
 म्यहम् ॥ २७ ॥ असमर्थो ह्यहं तात कृतोऽनेन महात्मना ॥ तदोवाच बलिं सोऽपि तार्क्ष्यपुत्रो महामनाः ॥ २८ ॥ जानन्नपि च दैत्येन्द्र गुरुणापि
 निवारितः ॥ विष्णवेऽपि महीं प्रादास्त्वया किं विस्मृतं महत् ॥ २९ ॥ दातव्यं तत्पदं विष्णोस्तृतीयं यत्प्रतिश्रुतम् ॥ न ददासि कथं वीर निरये-
 च पतिष्यसि ॥ ३० ॥ न ददासि तृतीयं च पदं मे स्वामिनः कथम् ॥ बलाद्ब्रह्मामि रे मूढ इत्युक्त्वा तं महासुरम् ॥ बबन्ध वारुणैः पार्श्वैर्विरोचन-
 सुतं तदा ॥ ३१ ॥ नितरां निष्ठुरो भूत्वा गरुडो जयतां वरः ॥ बद्धं स्वपतिमालोक्य विन्ध्यावलिः समभ्ययात् ॥ ३२ ॥ बाणमेकं समारोप्य वाम-
 नस्याग्रतः स्थिता ॥ वामनेन तदा पृष्ठा केयं चाग्राग्रतः स्थिता ॥ ३३ ॥ तदोवाच महातेजाः प्रह्लादो ह्यसुराधिपः ॥ बलेः पत्नीति त्वां प्राप्ता-
 इयं विन्ध्यावली संती ॥ ३४ ॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा वामनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ब्रूहि विन्ध्यावले वाक्यं किं कार्यं ते करोम्यहम् ॥ एवमुक्त्वा भग-
 वता विन्ध्यावलिरभाषत ॥ ३५ ॥ ॥ विन्ध्यावलिरुवाच ॥ ॥ कस्माद्ब्रूदो मम पतिर्गरुडेन महात्मना ॥ तत्कथ्यतां महाभाग त्वरन्नेव जना-
 र्दन ॥ तदोवाच महातेजा बटुवेषधरो हरिः ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अनेनैव प्रदत्ता मे मही त्रिपदलक्षणा ॥ पदद्वयेन च मयाक्रांतं

त्रैलोक्यमद्य वै ॥ ३७ ॥ अनेन मम दातव्यं तृतीयं पदमेव च ॥ तस्माद्ब्रह्मो मया साध्वि गरुडेनैव ते पतिः ॥ ३८ ॥ श्रुत्वा भगवतो वाक्यमु
वाच परमं वचः ॥ प्रतिश्रुतमनेनैव न दत्तं हि तव प्रभो ॥ ३९ ॥ क्रांतां त्रिभुवनं चाद्य त्वया विक्रमरूपिणा ॥ तदस्माकं विजग्मीथाः स्वर्गे वाप्य
थवा भुवि ॥ ४० ॥ किंचिन्न दत्ता हि विभो देवदेव जगत्पते ॥ प्रहस्य भगवान्नाह तदा विंध्यावलिं प्रभुः ॥ ४१ ॥ पदानि त्रीणि मे चाद्य दात
व्यानि कुतोऽधुना ॥ शीघ्रं वद विशालाक्षि यत्ते मनसि वर्तते ॥ तदोवाच च सा साध्वी ह्युरुक्रममवस्थिता ॥ ४२ ॥ त्वया कुतो वेयमुरुक्रमेण
क्रांता त्रिलोकी भुवनैकनाथ ॥ तथैव सर्वं जगदेकबंधो देयं किमस्माभिरतुल्यरूपिणे ॥ ४३ ॥ तस्माद्ब्रिहाय तद्विष्णो त्वमेवं कुरु संप्रति ॥ प्रति
श्रुतानि मे भर्त्रा पदानि त्रीणि चाधुना ॥ ददाति मे पतिस्तेद्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ४४ ॥ निधेहि मे पदं त्वं हि शीर्ष्णि देववर प्रभो ॥ द्वितीयं
मे शिशोस्त्वं हि कुरु मूर्ध्नि जगत्पते ॥ ४५ ॥ तृतीयं च जगन्नाथ कुरु शीर्ष्णि पतेर्मम ॥ एवं त्रीणि पदानीश तव दास्यामि केशव ॥ ४६ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा परितुष्टो जनार्दनः ॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा विरोचनसुतं प्रति ॥ ४७ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ सुतलं गच्छ दैत्येन्द्र मा विलं
बितुमर्हसि ॥ सर्वैश्चासुरसंघैश्च चिरं जीव सुखी भव ॥ ४८ ॥ परितुष्टोऽस्म्यहं तात किं कार्यं कर्वाणि ते ॥ सर्वेषामपि दातृणां वरिष्ठोऽसि महामते
॥ ४९ ॥ वरं वरय भद्रं ते सर्वान्कामान्ददामि ते ॥ त्रिविक्रमेणैवमुक्तो विरोचनसुतस्तदा ॥ ५० ॥ विमुक्तो हि परिष्वक्तो देवदेवेन चक्रिणा ॥ तदा
बलिरुवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ५१ ॥ त्वया कृतमिदं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ तस्मान्न कामये किंचित्त्वत्पदाब्जं विना प्रभो ॥ ५२ ॥ भक्ति
रस्तु पदांभोजे तव देव जनार्दन ॥ भूयोभूयश्च देवेश भक्तिर्भवतु शाश्वती ॥ ५३ ॥ एवमभ्यर्थितस्तेन भगवान्भूतभावनः ॥ उवाच परमप्रीतो विरो
चनसुतं तदा ॥ ५४ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ बले त्वं सुतलं याहि ज्ञातिसंबन्धिर्भूतः ॥ एवमुक्तस्तदा तेन असुरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५५ ॥
सुतले किं नु मे कार्यं देवदेव वदस्व मे ॥ तिष्ठामि तव सांनिध्ये नान्यथा वक्तुमर्हसि ॥ ५६ ॥ तदोवाच हृषीकेशो बलिं तं कृपयाऽन्वितः ॥
अहं तव समीपस्थो भवामि सततं नृप ॥ ५७ ॥ द्वारि स्थितस्तव विभो निवसामि नित्यं मा खिद्यतामसुरवर्य बले शृणुष्व ॥ वाक्यं तु मे वर
महो वरदस्तवाद्य वैकुण्ठवासिभिरलं च भजामि गेहम् ॥ ५८ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥ जगाम सुतलं दैत्यो ह्यसुरैः परिवा
रितः ॥ ५९ ॥ तदा पुत्रशतेनैव बाणमुख्येन सत्वरम् ॥ वसमानो महाबाहुर्दातृणां च परा गतिः ॥ ६० ॥ त्रैलोक्ये याचका ये च सर्वे यांति बलिं
प्रति ॥ द्वारि स्थितस्तस्य विष्णुः प्रयच्छति यथेप्सितम् ॥ ६१ ॥ भुक्तिकामाश्च ये केचिन्मुक्तिकामास्तथा परे ॥ येषां यज्ञे च ते विप्रास्तत्तेभ्यः

संप्रयच्छति ॥ ६२ ॥ एवंविधो बलिर्जातः प्रसादाच्छंकरस्य च ॥ पुरा हि कितवत्त्वेन यद्वत्तं परमात्मने ॥ ६३ ॥ अशुचि भूमिमासाद्य गंधपुष्पा
 दिकं महत् ॥ पतितं चार्पितं तेन शिवाय परमात्मने ॥ ६४ ॥ किं पुनः परया भक्त्या चार्चयति महेश्वरम् ॥ गंधं पुष्पं फलं तोयं ते
 यांति शिवसन्निधौ ॥ ६५ ॥ शिवात्परतरो नास्ति पूजनीयो हि भो द्विजाः ॥ ये हि मूकास्तथांधाश्च पंगवो ये जडास्तथा ॥ ६६ ॥
 जातिहीनाश्च चंडालाः श्वपचा ह्यंत्यजा ह्यमी ॥ शिवभक्तिपरा नित्यं ते यांति परमां गतिम् ॥ ६७ ॥ तस्मात्सदाशिवः पूज्यः सर्वैरेव
 मनीषिभिः ॥ पूजनीयो हि संपूज्यो ह्यर्चनीयः सदाशिवः ॥ ६८ ॥ महेशं परमार्थज्ञाश्चिंतयन्ति हृदि स्थितम् ॥ यत्र जीवो भवत्येव
 शिवस्तत्रैव तिष्ठति ॥ ६९ ॥ विना शिवेन यत्किंचिदशिवं भवति क्षणात् ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च गुणकार्यकरा ह्यमी ॥ ७० ॥ रजोगुणा
 न्वितो ब्रह्मा विष्णुः सत्त्वगुणान्वितः ॥ तमोगुणाश्रितो रुद्रो गुणातीतो महेश्वरः ॥ ७१ ॥ लिंगरूपो महादेवो ह्यर्चनीयो मुमुक्षुभिः ॥ शिवा
 त्परतरो नास्ति भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे भावेश्वरखण्डे केदारखण्डे
 बलये वरप्रदानवर्णननामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सगुणाः कीर्तितास्त्वया ॥ लिंगरूपी
 तथैवेशो निर्गुणोऽसौ कथं वद ॥ १ ॥ त्रिभिर्गुणैर्व्याप्तमिदं चराचरं जगन्महद्ब्रह्माप्यथ बाल्पकं वा ॥ मायामयं सर्वमिदं विभाति लिंगं विना केन
 कुतोविभाति ॥ २ ॥ यदृश्यमानं महदल्पकं च तन्नश्वरं कृतकत्वाच्च सूत ॥ ३ ॥ तस्माद्विमृश्य भोः सूत संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ व्यासप्रसादात्सकलं
 जानासित्वं न चापरः ॥ ४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ व्यासेन कथितं सर्वमस्मिन्नर्थे शुकं प्रति ॥ ॥ शुक उवाच ॥ ॥ लिंगरूपी कथं शंभु
 निर्गुणः कथते त्वया ॥ एतन्मे संशयं तात छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ ५ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु वत्स ब्रवीम्येतत्पुरा प्रोक्तं च नन्दिना ॥
 अगस्त्यं पृच्छमानं च येन सर्वं श्रुतं शुक ॥ ६ ॥ निर्गुणं परमात्मानं विद्धि लिंगस्वरूपिणम् ॥ परा शक्तिस्तथा ज्ञेया निर्गुणा शाश्वती सती
 ॥ ७ ॥ यया कृतमिदं सर्वं गुणत्रयविभावितम् ॥ एतच्चराचरं विश्वं नश्वरं परमार्थतः ॥ ८ ॥ एक एव परो ब्रह्मात्मा लिंगरूपी निरंजनः ॥ प्रकृत्या
 सह ते सर्वे त्रिगुणा विलयं गताः ॥ ९ ॥ यस्मिन्नेन ततो लिंगं लयनात्कथितं पुरा ॥ तस्माद्लिंगे लयं प्राप्ता परा शक्तिः कुतोऽपरे ॥ १० ॥
 लीना गुणाश्च रुद्रोक्त्या यैरिदं बद्धमेव च ॥ चराचरं महाभाग तस्माद्लिंगं प्रपूजयेत् ॥ ११ ॥ लिंगं च निर्गुणं साक्षाजानीध्वं भो द्विजोत्तमाः ॥
 लयाद्लिंगस्य माहात्म्यं गुणानां परिकीर्त्यते ॥ १२ ॥ शंकरः सुखदाता हि उच्यमानो मनीषिभिः ॥ सर्वो हि कथ्यते त्रिभिः सर्वेषामाश्रयो हि

सः ॥ १३ ॥ शंभुर्हि कथ्यते विप्रा यस्माच्च शुभसंभवः ॥ १४ ॥ एवं सर्वाणि नामानि सार्थकानि महात्मनः ॥ तेनावृतं जगत्सर्वं शंभुना
 परमेष्ठिना ॥ १५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यदा दाक्षायणी चाग्रौ पतिताः स्रज्जर्मणि ॥ दक्षस्य च महाभागा तिरोधानगता सती ॥ १६ ॥
 प्रादुर्भूता कदा मृत कथ्यतां तत्त्वयाऽधुना ॥ परा शक्तिर्महेशस्य मिलिता च कथं पुनः ॥ १७ ॥ एतत्सर्वं महाभाग पूर्ववृत्तं च तत्त्वतः ॥ कथ
 नीयं च अस्माकं नान्यो वक्तास्ति कश्चन ॥ १८ ॥ ॥ मृत उवाच ॥ ॥ जज्ञे दाक्षायणी ब्रह्मन्विदग्धावयवा यदा ॥ विना शक्त्या महेशोऽपि
 तताप परमं तपः ॥ १९ ॥ लीलागृहीतवपुषा पर्वते हिमवद्गिरौ ॥ भृङ्गिणा सह विश्वेन नन्दिना च तथैव च ॥ २० ॥ तथा चण्डेन मुण्डेन तथान्यैर्ब
 हुभिर्वृतः ॥ दशभिः कोटिगुणितैर्गणेश्व परिवारितः ॥ २१ ॥ गणानां चैव कोट्या च तथा षष्टिसहस्रकैः ॥ एवं तत्र गणैर्देव आवृतो वृषभध्वजः
 ॥ २२ ॥ तपो जुषाणः सहसा महात्मा हिमालयस्याग्रगतस्तथैव ॥ गणैर्वृतो वीरभद्रप्रधानैः स केवलो मूलविद्याविहीनः ॥ २३ ॥ एतस्मिन्तरे
 दैत्याः प्रादुर्भूता ह्यविद्यया ॥ विष्णुना हि बलिर्बद्धस्तथा ते वै महाबलाः ॥ २४ ॥ जाता दैत्यास्ततो विप्रा इन्द्रोपद्रवकारकाः ॥ कालखंजा महा
 रौद्राः कालकायास्तथापरे ॥ २५ ॥ निवातकवचाः सर्वे स्वरावकसंज्ञकाः ॥ अन्ये च बहवो दैत्याः प्रजासंहारकारकाः ॥ २६ ॥ तारको नमुचेः
 पुत्रस्तपसा परमेण हि ॥ ब्रह्माणं तोषयामास ब्रह्मा तस्य तुतोष वै ॥ २७ ॥ वरान्ददौ यथेष्टांश्च तारकाय दुरात्मने ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते सर्वान्कामा
 न्ददामि ते ॥ २८ ॥ तच्छ्रत्वा वचनं तस्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ वरयामास च तदा वरं लोकभयावहम् ॥ २९ ॥ यदि मे त्वं प्रसन्नोऽसि अजरामरतां
 प्रभो ॥ देहि मे यद्विजानासि अजेयत्वं तथैव च ॥ ३० ॥ एवमुक्तस्तदा तेन तारकेण दुरात्मना ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यममरत्वं कुतस्तव ॥ ३१ ॥
 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युरेतज्जानीहि तत्त्वतः ॥ प्रहस्य तारकः प्राह अजेयत्वं च देहि मे ॥ ३२ ॥ ब्रह्मोवाच तदा दैत्यमजेयत्वं तवानघ ॥ विनाऽर्भ
 केण दत्तं वै ह्यर्भकस्त्वां विजेष्यते ॥ ३३ ॥ तदा स तारकः प्राह ब्रह्माणं प्रणतः प्रभो ॥ कृतार्थोऽहं हि देवेश प्रसादात्तव संप्रति ॥ ३४ ॥ एवं
 लब्धवरो भूत्वा तारको हि महाबलः ॥ देवान्युद्धार्थमाहूय युयुधे तैः सहासुरः ॥ ३५ ॥ मुचुकुन्दं समाश्रित्य देवास्ते जयिनोऽभवन् ॥ पुनःपुन
 र्विकुर्वाणा देवास्ते तारकेण हि ॥ ३६ ॥ मुचुकुन्दबलेनैव जयमापुः सुरास्तदा ॥ किं कर्तव्यं हि चास्माकं युध्यमानैर्निरंतरम् ॥ ३७ ॥ भवित
 व्यमिति स्मृत्वा गतास्ते ब्रह्मणः पदम् ॥ ब्रह्मणश्चाग्रतो भूत्वा ह्यब्रुवंस्ते सवासवाः ॥ ३८ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ बलिना सह पातालमास्तेऽसौ
 मधुसूदनः ॥ विष्णुं विना हि ते सर्वे वृषाद्याः पतिताः परैः ॥ ३९ ॥ दैत्यैर्द्वैश्च महाभाग त्रातुमर्हसि नः प्रभो ॥ तदा नभोगता वाणी ह्युवाच परि

सांतव्य वै ॥ ४० ॥ हे देवाः क्रियतामाशु मम वाक्यं हि तत्त्वतः ॥ शिवात्मजो यदा देवा भविष्यति महाबलः ॥ ४१ ॥ युद्धे पुनस्तारकं च वधि
 ष्यति न संशयः ॥ येनोपायेन भगवाञ्छंभुः सर्वगुहाशयः ॥ ४२ ॥ दारापरिश्रही देवास्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ क्रियतां च परो यत्नो भवद्भिर्ना
 न्यथा वचः ॥ ४३ ॥ यूयं देवा विजानीध्वमित्युवाचाशरीरवाक् ॥ परं विस्मयमापन्ना ऊचुर्देवाः परस्परम् ॥ ४४ ॥ श्रुत्वा नभोगतां वाणीमाजग्मु
 स्ते हिमालयम् ॥ बृहस्पतिं पुरस्कृत्य सर्वे देवा वचोऽब्रुवन् ॥ ४५ ॥ हिमालयं महाभागाः सर्वे कार्यार्थगौरवात् ॥ हिमालय महाभाग श्रूयतां नो
 ऽधुना वचः ॥ ४६ ॥ तारकस्त्रासयत्यस्मान्साहाय्यं तद्गृहे कुरु ॥ त्वं शरण्यो भवास्माकं सर्वेषां च तपस्विनाम् ॥ तस्मात्सर्वे वयं याता महेन्द्र
 हिता विभो ॥ ४७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवमभ्यर्थितो देवैर्हिमवान्गिरिसत्तमः ॥ उवाच देवान्प्रहसन्वाक्यं वाक्यविदां वरः ॥ ४८ ॥ महेन्द्र
 मुदिश्य तदा हुपहाससमन्वितः ॥ अक्षमाश्च वयं सर्वे महेन्द्रेण कृताः सुराः ॥ ४९ ॥ किं कुर्मः सुरकार्यं च तारकस्य वधं प्रति ॥ पक्षयुक्ता वयं सर्वे
 यदि स्याम सुरोत्तमाः ॥ ५० ॥ तदा वयं वातयामस्तारकं सह बांधवैः ॥ अचलोहं विपक्षश्च किं कार्यं करवाणि वः ॥ ५१ ॥ तस्य तद्वचनं
 श्रुत्वा सर्वे देवास्तमब्रुवन् ॥ सर्वे यूयं वयं चैव असमर्था वधं प्रति ॥ तारकस्य महाभाग एतत्कार्यं विचिंत्यताम् ॥ ५२ ॥ येन साध्यो भवे
 च्छुस्तारको हि महाबलः ॥ तदोवाच महातेजा हिमवान्स सुरान्प्रति ॥ ५३ ॥ केनोपायेन भो देवास्तारकं हंतुमिच्छथ ॥ कथयंतु
 त्वरेणैव कार्यं देतुं ममैव हि ॥ ५४ ॥ तदा सुरैः कथितं सर्वमेतद्वाण्या चोक्तं यत्पुरा कार्यहेतोः ॥ श्रुतं तदा गिरिणा वाक्यमेत
 ॥ ५५ ॥ शिवस्य पुत्रेण च धीमता यदा वध्यो दैत्यस्तारको वै महात्मा ॥ तदा सर्वं सुरकार्यं शुभं
 स्याद्वाण्या चोक्तं सत्यमेतद्ब्रूवच्च ॥ ५६ ॥ तस्मात्तदेनत्क्रियतां भवद्भिर्यथा महेशः कुरुते परिग्रहम् ॥ कन्या यथा तस्य शिवस्य
 योग्या निरीक्ष्यतामाशु सुरैरिदानीम् ॥ ५७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्योचुः सुरास्तदा ॥ जनितव्या त्वया कन्या शिवार्थं कार्यसिद्धये
 ॥ ५८ ॥ सुराणां च गिरे वाक्यं कुरु शीघ्रं महामते ॥ आधारस्त्वं तु देवानां भविष्यसि न संशयः ॥ ५९ ॥ इत्युक्तो गिरिराजोऽथ देवैः स्वगृहमा
 माविशत् ॥ पत्नीं मेनां च पप्रच्छ सुरकार्यं समागतम् ॥ ६० ॥ जनितव्या सुकन्यैका सुरकार्यार्थसिद्धये ॥ देवानां च ऋषीणां च तथैव च तप
 स्विनाम् ॥ ६१ ॥ प्रियं न भवति स्त्रीणां कन्याजननमेव च ॥ तथापि जनितव्या च कन्यैका च वरानने ॥ ६२ ॥ प्रहस्य मेना प्रोवाच स्वपतिं
 च हिमालयम् ॥ यदुक्तं भवता वाक्यं श्रूयतां मे त्वयाऽधुना ॥ ६३ ॥ कन्या सदा दुःखकरी नृणां पते स्त्रीणां तथा शोककरी महामते ॥ तस्मा

द्रिमृश्य सुचिरं स्वयमेव बुद्ध्या यथा हितं शैलपते तदुच्यताम् ॥ ६४ ॥ हिमवांस्तदुपश्रुत्य प्रियाया वचनं तदा ॥ उवाच वाक्यं मेधावी परोपकरणां न्वितम् ॥ ६५ ॥ येनयेन प्रकारेण परेषामुपजीवनम् ॥ भविष्यति च तत्कार्यं धीमता पुरुषेण हि ॥ ६६ ॥ स्त्रियापि चैव तत्कार्यं परोपकरणां न्वितम् ॥ एवं प्रवर्तिता तेन गिरिणा महिषी तदा ॥ दधार जठरे कन्यां मेना भाग्यवती तदा ॥ ६७ ॥ महाविद्या महामाया महामेधास्वरूपिणी ॥ रुद्रकाली च अंबा च सती दाक्षायणी परा ॥ ६८ ॥ तां विभूतिं विशालाक्षी जठरे परमां सती ॥ बभार सा महाभागा मेना चारुविलोचना ॥ ६९ ॥ स्तुतिं चक्रुस्तदा देवा ऋषयो यक्षकिन्नराः ॥ मेनाया भूरिभाग्यायास्तथा हिमवतो गिरेः ॥ ७० ॥ एतस्मिन्नंतरे जाता गिरिजा नाम नामतः ॥ प्रादुर्भूता यदा देवी सर्वेषां च सुखप्रदा ॥ ७१ ॥ देवदुन्दुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ जगुर्गर्ध्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ७२ ॥ पुष्पवर्षेण महता ववृषुर्विबुधास्तथा ॥ तदा प्रसन्नमभवत्सर्वं त्रैलोक्यमेव च ॥ ७३ ॥ यदावतीर्णा गिरिजा महासती तदैव दैत्या भयमाविशंस्ते ॥ प्राप्ता मुदं देवगणा महर्षयः सचारणाः सिद्धगणास्तथैव ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे श्रीभवान्युत्पत्तिवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७५ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ वर्द्धमाना तदा साध्वी रराज प्रतिवासरम् ॥ अष्टवर्षा यदा जाता हिमालयगृहे सती ॥ १ ॥ महेशो हिमवद्गोण्यां तताप परमं तपः ॥ सर्वैर्गणैः परिवृतो वीरभद्रादिभिस्तदा ॥ २ ॥ एतत्तपो जुषाणं तं महेशं हिमवान्ययौ ॥ तत्पादपल्लवं द्रष्टुं पार्वत्या सह बुद्धिमान् ॥ ३ ॥ यावत्समागतो द्रष्टुं नंदिनासौ निवारितः ॥ द्वारि स्थितेन च तदा क्षणमेकं स्थिरोऽभवत् ॥ ४ ॥ पुनर्विज्ञापयामास नंदिना हिमवान्गिरिः ॥ विज्ञप्तो नंदिना शंभुरचलो द्रष्टुमागतः ॥ ५ ॥ तदाकर्ण्य वचस्तस्य नंदिनः परमेश्वरः ॥ आनयस्व गिरिं चात्र नंदिनं वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ तथेति मत्वा नंदी तं पर्वतं च हिमाचलम् ॥ आनयामास स तथा शंकरं लोकशंकरम् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा तदानीं सकलेश्वरं प्रभुं तपो जुषाणं विनिमीलितेक्षणम् ॥ ८ ॥ कपर्दिनं चंद्रकलाविभूषणं वेदांतवेद्यं परमात्मनि स्थितम् ॥ ववंदं शीर्ष्णां च तदा हिमाचलः परां मुदं प्रापदहीनसुत्त्वः ॥ ९ ॥ उवाच वाक्यं जगदेकमंगलं हिमालयो वाक्यविदां वरिष्ठः ॥ १० ॥ सभाग्योऽहं महादेव प्रसादात्तव शंकर ॥ प्रत्यहं चागमिष्यामि दर्शनार्थं तव प्रभो ॥ ११ ॥ अनया सह देवेश अनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्य देवदेवो महेश्वरः ॥ १२ ॥ आगंतव्यं त्वया नित्यं दर्शनार्थं ममाचल ॥ कुमारीं च गृहे स्थाप्य नान्यथा मम दर्शनम् ॥ १३ ॥ अचलः प्रत्युवाचेदं गिरिशं नतकंधरः ॥ कस्मान्मयानया सार्द्धं नागंतव्यं तदुच्यताम् ॥ अचलं च व्रती शंभुः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥

इयं कुमारी सुश्रोणी तन्वी चारुप्रभाषिणी ॥ नानेतव्या मत्समीपे वारयामि पुनः पुनः ॥ १५ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शंभोर्नि
 रामयं निःस्पृहनिष्ठुरं वा ॥ तपस्विनोक्तं वचनं निशम्य उवाच गौरी च विहस्य शंभुम् ॥ १६ ॥ ॥ गौर्युवाच ॥ ॥ तपःशक्त्या
 निवृतः शंभो करोषि विपुलं तपः ॥ तव बुद्धिरियं जाता तपस्तप्तुं महात्मनः ॥ १७ ॥ कस्त्वं का प्रकृतिः सूक्ष्मा भगवंस्तद्विमृश्यताम् ॥
 पार्वत्यास्तद्रचः श्रुत्वा महेशो वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ तपसा परमेणैव प्रकृतिं नाशयाम्यहम् ॥ प्रकृत्या रहितः सुभ्रु अहं तिष्ठमि तत्त्वतः ॥
 तस्माच्च प्रकृतेः सिद्धैर्न कार्यः संग्रहः क्वचित् ॥ १९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ यदुक्तं परया वाचा वचनं शंकर त्वया ॥ सा किं प्रकृति
 नैव स्यादतीतस्तां भवान्कथम् ॥ २० ॥ यच्छृणोषि यदश्रासि यच्च पश्यसि शंकर ॥ वाग्वादेन च किं कार्यमस्माकं चाधुना प्रभो ॥
 ॥ २१ ॥ तत्सर्वं प्रकृतेः कार्यं मिथ्यावादो निरर्थकः ॥ प्रकृतेः परतो भूत्वा किमर्थं तप्यते तपः ॥ २२ ॥ त्वया शंभोऽधुना ह्यस्मिन्नगौरी
 हिमवति प्रभो ॥ प्रकृत्या मिलितोऽसि त्वं न जानासि हि शंकर ॥ २३ ॥ वाग्वादेन च किं कार्यमस्माकं चाधुना प्रभो ॥ प्रकृतेः परतस्त्वं च
 यदि सत्यं वचस्तव ॥ तर्हि त्वया न भेतव्यं मम शंकर संप्रति ॥ २४ ॥ प्रहस्य भगवान्देवो गिरिजां प्रत्युवाच ह ॥ २५ ॥ ॥ महादेव
 उवाच ॥ ॥ प्रत्यहं कुरु मे सेवां गिरिजे साधुभाषिणि ॥ २६ ॥ इत्येवमुक्त्वा गिरिजां महेशो हिमालयं वाक्यमथो वभाषे ॥ अत्रैव सोऽहं
 तपसा पण्ण चरामि भूम्यां परमार्थभावः ॥ २७ ॥ तपस्तप्तुमनुज्ञा मे दातव्या पर्वताधिप ॥ अनुज्ञया विना किञ्चित्तपः कर्तुं न पार्यते ॥ २८ ॥
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ प्रहस्य हिमवाञ्छंभुमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २९ ॥ त्वदीयं हि जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ किमहं
 तु महादेव तुच्छो भूत्वा ददामि ते ॥ ३० ॥ एवमुक्तो हिमवता शंकरो लोकशंकरः ॥ प्रहस्य गिरिराजं तं याहीति प्राह सादरम् ॥ ३१ ॥
 शंकरेणाभ्यनुज्ञातः स्वगृहं हिमवान्ययौ ॥ सार्द्धं गिरिजया सोऽपि प्रत्यहं दर्शने स्थितः ॥ ३२ ॥ एवं कतिपयः कालो गतश्चोपासनात्तयोः
 ॥ ३३ ॥ सुतापित्रोश्च तत्रैव शंकरो दुरतिक्रमः ॥ पार्वतीं प्रति तत्रैव चिंतामपेदिरे सुराः ॥ ३४ ॥ ते चिंत्यमानाश्च सुरास्तदानीं कथं महेशो
 गिरिजां समप्यति ॥ किं कार्यमद्यैव वयं च कुर्मो बृहस्पते तत्कथयस्व मा चिरम् ॥ ३५ ॥ बृहस्पतिरुवाचेदं महेंद्रं प्रति सद्रचः ॥ एवमेत
 त्वया कार्यं महेंद्र श्रूयतां तदा ॥ ३६ ॥ एतत्कार्यं मदनैव राजब्रान्यः समर्थो भविता त्रिलोके ॥ विष्ठावितं तापसानां तपो हि तस्मात्त्वरात्प्रार्थ
 नीयो हि मारः ॥ ३७ ॥ गुरोर्वचनमाकर्ण्य आह्वयन्मदनं हरिः ॥ आह्वानादाजगामाथ मदनः कार्यसाधकः ॥ ३८ ॥ रत्या समेतः सह माधवेन

स्कां.म.पु.
॥ ४४ ॥

स पुष्पधन्वा पुरतः सभायाम् ॥ महेंद्रमागम्य उवाच वाक्यं सगर्वितं लोकमनोहरं च ॥ ३९ ॥ अहमाकारितः कस्माद्ब्रूहि मेऽद्य शचीपते ॥ किं
कार्यं करवाण्यद्य कथ्यतां मा विलंबितम् ॥ ४० ॥ मम स्मरणमात्रेण विभ्रष्टा हि तपस्विनः ॥ त्वमेव जानासि हरे मम वीर्यपराक्रमौ ॥ ४१ ॥ मम
वीर्यं च जानाति शक्तेः पुत्रः पराशरः ॥ एवं चान्ये च बहवो भृग्वाद्या ऋषयो ह्यमी ॥ ४२ ॥ गुरुरप्यभिजानाति भार्योतथ्यस्य चैव हि ॥ तस्यां
जातो भरद्वाजो गुरुणा संकरो हि सः ॥ ४३ ॥ भरद्वाजो महाभाग इत्युवाच गुरुस्तदा ॥ जानाति मम वीर्यं च शौर्यं चैव प्रजापतिः ॥ ४४ ॥ क्रोधो हि
मम बंधुश्च महाबलपराक्रमः ॥ उभाभ्यां द्रावितं विश्वं जंगमाजंगमं महत् ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं द्रावितं सचराचरम् ॥ ४५ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ मदन
त्वं समर्थोसि अस्माज्जेतुं सदैव हि ॥ महेशं प्रति गच्छाशु सुरकार्यार्थसिद्धये ॥ पार्वत्या सहितं शंभुं कुरुष्वद्य महामते ॥ ४६ ॥ एवमभ्यर्थितो
देवैर्मदनो विश्वमोहनः ॥ जगाम त्वरितो भूत्वा अप्सरोभिः समन्वितः ॥ ४७ ॥ ततो जगामाशु महाधनुर्द्धरो विस्फार्य चापं कुसुमान्वितं
महत् ॥ तथैव बाणांश्च मनोरमांश्च प्रगृह्य वीरो भुवनैकजेता ॥ तस्मिन्हिमाद्रौ परिदृश्यमानोऽवनौ स्मरो योधयतां वरिष्ठः ॥ ४८ ॥ तत्रागता
तदा रंभा उर्वशी पुंजिकस्थली ॥ सुम्लोचा मिश्रकेशी च सुभगा च तिलोत्तमा ॥ ४९ ॥ अन्याश्च विविधा जाताः साहाय्ये मदनस्य च ॥ अप्स
रसो गणैर्दृष्टा मदनेन सहैव ताः ॥ ५० ॥ सर्वे गणाश्च सहसा मदनेन विमोहिताः ॥ भृंगिणा च तदा रंभा चण्डेन सह चोर्वशी ॥ ५१ ॥ मेनका
वीरभद्रेण चण्डेन पुंजिकस्थली ॥ तिलोत्तमादयस्तत्र संवृताश्च गणैस्तदा ॥ ५२ ॥ उन्मत्तभूतैर्बहुभिस्त्रिपां त्यक्त्वा मनीषिभिः ॥ अकाले कोकिला
भिश्च व्याप्तमासीन्महीतलम् ॥ ५३ ॥ अशोकाश्चंपकाश्च ता यूथ्यश्चैव कदंबकाः ॥ नीपाः प्रियालाः पनसा राजवृक्षाश्चरायणाः ॥ ५४ ॥ द्राक्षा
वल्लयः प्रदृश्यन्ते बहुला नागकेशराः ॥ तथा कदल्यः केतक्यो भ्रमरैरुपशोभिताः ॥ ५५ ॥ मत्ता मदनसंगेन हंसीभिः कलहंसकाः ॥ करेणुभिर्गजा
ह्यासञ्छिखंडीभिः शिखंडिनः ॥ ५६ ॥ निष्कामा ह्यातुरा ह्यासञ्छिखसंपर्कजैर्गुणैः ॥ अकस्माच्च तथाभूतं कथं जातं विमृश्य च ॥ ५७ ॥
शैलादो हि महातेजा नंदी ह्यमितविक्रमः ॥ रक्षसां विबुधानां वा कृत्यमस्तीत्यर्चितयत् ॥ ५८ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र मदनो हि धनुर्द्धरः ॥ पंचबाणा
न्समारोप्य स्वकीये धनुषि द्विजाः ॥ तरोश्छायां समाश्रित्य देवदारुगतां तदा ॥ ५९ ॥ निरीक्ष्य शंभुं परमासने स्थितं तपो जुषाणं परमेष्ठिनां
पतिम् ॥ गंगाधरं नीलतमालकंठं कपर्दिनं चन्द्रकलासमेतम् ॥ ६० ॥ भुजंगभोगांकितसर्वगात्रं पंचाननं सिंहविशालविक्रमम् ॥ कर्पूरगौरं परया
न्वितं च स वेदुकामो मदनस्तपस्विनम् ॥ ६१ ॥ दुरासदं दीप्तिमतां वरिष्ठं महेशमुग्रं सह माधवेन ॥ यावच्छिवं वेदुकामः शरेण तावद्याता

माहे०सं०१
(के०सं०)
अ० २१

॥ ४४ ॥

गिरिजा विश्वमाता ॥ सखीजनैः संवृता पूजनार्थं सदाशिवं मंगलं मंगलानाम् ॥ ६२ ॥ कनककुसुममालां संदधे नीलकंठे सितकिरणमनोज्ञा
दुर्लभा सा तदानीम् ॥ स्मितविकसितनेत्रा चारुवक्त्रं शिवस्य सकलजनजनित्री वीक्षमाणा बभूव ॥ ६३ ॥ तावद्विद्धः शरेणैव मोहनाख्येन च
त्वरात् ॥ विध्यमानस्तदा शंभुः शनैरुन्मील्य लोचने ॥ ददर्श गिरिजां देवोऽब्धिर्यथा शशिनः कलाम् ॥ ६४ ॥ चारुप्रसन्नवदनां विबोधीं सस्मि
तेक्षणाम् ॥ सुद्विजामग्निजां तन्वीं विशालवदनोत्सवाम् ॥ ६५ ॥ गौरीं प्रसन्नमुद्रां च विश्वमोहनमोहनाम् ॥ यया त्रिलोकरचना कृता ब्रह्मादिभिः
सह ॥ ६६ ॥ उत्पत्तिपालनविनाशकरी च या वै कृत्वाग्रतः सत्त्वरजस्तमांसि ॥ सा चेतनेन ददृशे पुरतो हरेण संमोहनी सकलमंगलमंगलैका ॥
॥ ६७ ॥ तां निरीक्ष्य भवो देवो गिरिजां लोकपावनीम् ॥ मुमोह दर्शनात्तस्या मदनेनातुरीकृतः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनो बभूव सहसा शिवः ॥
॥ ६८ ॥ एवं विलोकमानोऽसौ देवदेवो जगत्पतिः ॥ मनसा दूयमानेन इदमाह सदाशिवः ॥ ६९ ॥ अनया मोहितः कस्मात्तपःस्थोऽहं निरा
मयः ॥ कुतः कस्माच्च केनेदं कृतमस्ति ममाप्रियम् ॥ ७० ॥ ततो व्यलोकयच्छंभुर्दिक्षु सर्वासु सादरम् ॥ तावदृष्टो दक्षिणस्यां दिशि द्यात्तशरासनः
॥ ७१ ॥ चक्रीकृतधनुः सज्जं चक्रे वेद्धुं सदाशिवम् ॥ यावत्पुनः संधयति मदनो मदनांतकम् ॥ तावदृष्टो महेशेन सरोषेण तदा द्विजाः ॥ ७२ ॥
निरीक्षितस्तृतीयेन चक्षुषा परमेण हि ॥ मदनस्तत्क्षणादेव ज्वालामालावृतोऽभवत् ॥ हाहाकारो महानासीद्देवानां तत्र पश्यताम् ॥ ७३ ॥ ॥ देवा
उचुः ॥ ॥ देवदेव महादेव देवानां वरदो भव ॥ गिरिजायाः सहायार्थं प्रेषितो मदनोऽधुना ॥ ७४ ॥ वृथा त्वयाथ दग्धोऽसौ मदनो हि महाप्रभः ॥
॥ ७५ ॥ त्वया हि कार्यं जगदेकबंधो कार्यं सुराणां परमेण वर्चसा ॥ अस्यां समुत्पत्स्यति देव शंभो तेनैव सर्वं भवतीह कार्यम् ॥ ७६ ॥ तार
केण महादेव देवाः संपीडिता भृशम् ॥ तदर्थं जीवितं चास्य दत्त्वा च गिरिजां प्रभो ॥ ७७ ॥ वरयस्व महाभाग देवकार्ये भव क्षमः ॥ गजासुरा
त्त्वया त्राता वयं सर्वे दिवौकसः ॥ ७८ ॥ कालकूटाच्च नूनं हि रक्षिताः स्मो न चान्यथा ॥ भस्मासुराच्च सर्वेश त्वया त्राता न संशयः ॥ ७९ ॥
मदनोयं समायातः सुराणां कार्यसिद्धये ॥ तस्मात्त्वया रक्षणीय उपकारः परो हि नः ॥ ८० ॥ विना तेन जगत्सर्वं नाशमेप्यति शंकर ॥
निष्कामस्त्वं कथं शंभो स्वबुद्ध्या च विमृश्यताम् ॥ ८१ ॥ तदोवाच रुषाविष्टो देवान्प्रति महेश्वरः ॥ विना कामेन भो देवा भवितव्यं
न चान्यथा ॥ ८२ ॥ यदाऽकामं पुरस्कृत्य सर्वे देवाः सवासवाः ॥ पदभ्रष्टाश्च दुःखेन व्याप्ता दैन्यं समाश्रिताः ॥ ८३ ॥ कामो हि नरका
यैव सर्वेषां प्राणिनां ध्रुवम् ॥ दुःखरूपी ह्यनंगोऽयं जानीध्वं मम भाषितम् ॥ ८४ ॥ तारकोऽपि दुराचारो निष्कामोऽद्य भविष्यति ॥ विना

कामेन च कथं पापमाचरते नरः ॥ ८५ ॥ तस्मात्कामो मया दग्धः सर्वेषां शांतिहेतवे ॥ युष्माभिश्च सुरैः सर्वैरसुरैश्च महर्षिभिः ॥ ८६ ॥ अन्यैः प्राणिभिरेवात्र तपसे धीयतां मनः ॥ कामक्रोधविहीनं च जगत्सर्वं मया कृतम् ॥ ८७ ॥ तस्मादेनं पापिनं दुःखमूलं न जीवयिष्यामि सुराः प्रतीक्ष्यताम् ॥ निरन्तरं चात्मसुखप्रबोधमानंदलक्षणमगाधमनन्यरूपम् ॥ ८८ ॥ एवमुक्तास्तदा तेन शंभुना परमेष्ठिना ॥ उचुर्महर्षयः सर्वे शकर लोकशंकरम् ॥ ८९ ॥ यदुक्तं भवता शंभो परं श्रेयस्करं हि नः ॥ किं तु वक्ष्याम देवेश श्रूयतां चावधार्यताम् ॥ ९० ॥ यथा सृष्टमिदं विश्वं कामक्रोधसमन्वितम् ॥ तत्सर्वं कामरूपं हि स कामो न तु हन्यते ॥ ९१ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्च चत्वारो ह्येकरूपताम् ॥ नीता येन महादेव स कामोऽयं न हन्यते ॥ ९२ ॥ कथं त्वया हि संदग्धः कामो हि दुरतिक्रमः ॥ येन संघटितं विश्वमाब्रह्मस्थावरात्मकम् ॥ ९३ ॥ कामेन हीयते विश्वं विश्वं कामेन पाल्यते ॥ कामेनोत्पद्यते विश्वं तस्मात्कामो महाबलः ॥ ९४ ॥ यस्मात्क्रोधो भवत्युग्रो येन त्वं च वशीकृतः ॥ तस्मात्कामं महादेव संबोधयितुमर्हसि ॥ ९५ ॥ त्वया संपादितो देव मदनो हि महाबलः ॥ समर्थो हि समर्थत्वात्तत्सामर्थ्यं करिष्यति ॥ ९६ ॥ ऋषिभिश्चैवमुक्तोऽपि द्विगुणं रूपमास्थितः ॥ चक्षुषा हि तृतीयेन दग्धुकामो हरस्तदा ॥ ९७ ॥ मुनिभिश्चारणैः सिद्धैर्गणैश्चापि सदाशिवः ॥ स्तुतश्च वंदितो रुद्रः पिनाकी वृषवाहनः ॥ ९८ ॥ मदनं च तथा दग्ध्वा त्यक्त्वा तं पर्वतं रुषा ॥ हिमवंताभिधं सद्यस्तिरोधानगतोऽभवत् ॥ ९९ ॥ तिरोधानगतं देवी वीक्ष्य दग्धं च मन्मथम् ॥ सकोकिलं सचूतं च सभृगं सहचंपकम् ॥ १०० ॥ तथैव दग्धं मदनं विलोक्य रत्या विलापं च तदा मनस्विनी ॥ सवाष्पदीर्घं विमना विमृश्य कथं स रुद्रो वशगो भवेन्मम ॥ १०१ ॥ एवं विमृश्य सुचिरं गिरिजा तदानीं संमोहमाप च सती हि तथा बभाषे ॥ संमुह्यमाना रुदतीं निरीक्ष्य रतिर्महारूपवतीं मनस्विनीम् ॥ १०२ ॥ मा विषादं कुरु सखि मदनं जीवयाम्यहम् ॥ त्वदर्थं भो विशालाक्षि तपसाऽऽराधयाम्यहम् ॥ १०३ ॥ हरं रुद्रं विरूपाक्षं देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ मा चिंतां कुरु सुश्रोणि मदनं जीवयाम्यहम् ॥ १०४ ॥ एवमश्वास्य तां साध्वी गिरिजां रतिरंजसा ॥ तपस्तेपे च सुमहत्पतिं प्राप्तुं सुमध्यमा ॥ १०५ ॥ मदनो यत्र दग्धश्च रुद्रेण परमात्मना ॥ तप्यमानां तपस्तत्र नारदो ददृशे तदा ॥ १०६ ॥ उवाच गत्वा सहसा भामिनीं रतिमंतिके ॥ कस्यासि त्वं विशालाक्षि केन वा तप्यते तपः ॥ १०७ ॥ तरुणी रूपसंपन्ना सौभाग्येन परेण हि ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा रोषेण महता तदा ॥ उवाच वाक्यं मधुरं किंचिन्निष्ठुरमेव च ॥ १०८ ॥ ॥ रतिरुवाच ॥ ॥ नारदोऽसि मया ज्ञातः

कुमारस्त्वं न संशयः ॥ स्वस्वरूपादर्शनं च कर्तुमर्हसि सुव्रत ॥ १०९ ॥ यथागतेन मार्गेण गच्छ त्वं मा विलंबितम् ॥ बटो न किंचिज्जानासि
 केवलं कलिकृन्महान् ॥ ११० ॥ परस्त्रीकामुकाः क्षुद्रा विटा व्यसनिनश्च ये ॥ तथा ह्यकर्मिणः स्तब्धास्तेषां मध्ये त्वमग्रणीः ॥ १११ ॥ एवं
 निर्भर्त्सितो रत्या नारदो मुनिसत्तमः ॥ स्वयं जगाम त्वरितं शंबरं दैत्यपुंगवम् ॥ ११२ ॥ शशंस दैत्यराजाय दग्धं मदनमेव च ॥ रुद्रेण क्रोधयु
 क्तेन तस्य भार्या मनस्विनी ॥ ११३ ॥ तामानय महाभाग भार्या कुरु महाबल ॥ अतीव रूपसंपन्ना या आनीतास्त्वयानघ ॥ तासां मध्ये रूप
 वती रतिः सा मदनप्रिया ॥ ११४ ॥ एवमाकर्ण्य वचनं देवर्षेर्भावितात्मनः ॥ जगाम सहसा तत्र यत्रास्ते सा सुशोभना ॥ ११५ ॥ तां दृष्ट्वा सु
 विशालाक्षीं रतिं मदनमोहिनीम् ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं शंबरो देवसंकटः ॥ ११६ ॥ एहि तन्वि मया सार्द्धं राज्यं भोगान्यथेष्टतः ॥ भुङ्क्व देवि
 प्रसादान्मे तपसा किं प्रयोजनम् ॥ ११७ ॥ एवमुक्ता तदा तेन शंबरेण महात्मना ॥ उवाच तन्वी मधुरं महिषी मदनस्य सा ॥ ११८ ॥ विध
 वाहं महाबाहो नैवं भाषितुमर्हसि ॥ राजा त्वं सर्वदैत्यानां लक्षणैः परिवारितः ॥ ११९ ॥ एतत्तद्वचनं श्रुत्वा शंबरः काममोहितः ॥ करे ग्रहीतु
 कामोऽसौ तदा रत्या निवारितः ॥ १२० ॥ विमृश्य मनसा सर्वमजेयत्वं च तस्य वै ॥ मा स्पृश त्वं च रे मूढ मम संस्पर्शजेन वै ॥ १२१ ॥
 संपर्केण च दग्धोऽसि नान्यथा मम भाषितम् ॥ तदोवाच महातेजाः शंबरः प्रहसन्निव ॥ १२२ ॥ विभीषिकाभिर्बह्वीभिर्मा भीषयसि मानिनि ॥
 गच्छ शीघ्रं मम गृहं बहुत्तया किं प्रयोजनम् ॥ १२३ ॥ इत्युच्यमानेन तदा नीता सा प्रसभं तथा ॥ स्वपुरं परमं तन्वी शंबरेण मनस्विनी ॥
 ॥ १२४ ॥ कृता महानसेऽध्यक्षा नाम्ना मायावतीति च ॥ १२५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ पार्वत्याधिकृतं सर्वं मदनानयनं प्रति ॥ शंबरेण हता
 तन्वी मदनस्य प्रिया सती ॥ अत ऊर्ध्वं तदा सूत किं जातं तत्र वर्ण्यताम् ॥ १२६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ गतं तदा शिवं दृष्ट्वा दग्ध्वा मदनमो
 जसा ॥ पार्वती तपसा युक्ता स्थिता तत्रैव भामिनी ॥ १२७ ॥ पित्रा तेन तदा तन्वी मात्रा चैव विचारिता ॥ बाले एहि गृहे शीघ्रं मा श्रमं कर्तु
 मर्हसि ॥ १२८ ॥ उक्ता ताभ्यां तदा साध्वी गिरिजा वाक्यमब्रवीत् ॥ १२९ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ नागच्छामि गृहं मातस्तात मे शृणु तत्त्वतः ॥
 वाक्यं धर्मार्थयुक्तं च येन त्वंतोषमेप्यसि ॥ १३० ॥ शंभुः परेषां परमो दग्धो येन महाबलः ॥ मदनो मम सान्निध्यमानयेऽत्रैव तं शिवम् ॥ १३१ ॥ दुर्लभो
 हि तदा शंभुः प्राणिनां गृहमिच्छताम् ॥ नागच्छामि गृहं मातस्तस्मात्सर्वं विमृश्यताम् ॥ १३२ ॥ तदोवाच महातेजा हिमवान्स्वसुतां प्रति ॥ दुराराध्यः
 शिवः साक्षात्सर्वदेवनमस्कृतः ॥ त्वया प्राप्तुमशक्यो हि तस्मात्त्वं स्वगृहं व्रज ॥ १३३ ॥ सा बाष्पपूरितेनैव कंठेन स्वसुतां प्रति ॥ उवाच मेना तन्वांगि

स्कां.म.पु.
॥ ४६ ॥

याहि शीघ्रं गृहं प्रति ॥ १३४ ॥ तदा प्रहस्य चोवाच मातरं प्रति पार्वती ॥ प्रतिज्ञां शृणु मे मातस्तपसा परमेण हि ॥ १३५ ॥ अत्रैव तं समानीय
वरयामि विचक्षणम् ॥ नाशयामि च रुद्रस्य रुद्रत्वं वरवर्णिनि ॥ १३६ ॥ सुखरूपं परित्यज्य गिरिजा च मनस्विनी ॥ शंभोराराधनं चक्रे
परमेण समाधिना ॥ १३७ ॥ जया च विजया चैव माधवी च सुलोचना ॥ सुश्रुता च श्रुता चैव तथैव च शुकी परा ॥ १३८ ॥ प्रम्लोचा
सुभगा श्यामा चित्रांगी चारुणी स्वधा ॥ एताश्चान्याश्च बहवः सख्यस्ता गिरिजां प्रति ॥ उपासांचक्रिरे सा च देवगर्भा च भामिनी ॥ १३९ ॥
तपसा परमोप्रेण चरंती चारुहासिनी ॥ मदनो यत्र दग्धश्च रुद्रेण च महात्मना ॥ तत्रैव वैदिं कृत्वा च तस्योपरि सुसंस्थिता ॥ १४० ॥ त्यक्त्वा
जलाशनं बाला पर्णादा ह्यभवच्च सा ॥ ततः साऽऽर्द्राणि पर्णानि त्यक्त्वा शुष्काणि चाददे ॥ १४१ ॥ शुष्काणि चैव पर्णानि नाशितानि तया
यदा ॥ अपर्णेति च विख्याता बभूव तनुमध्यमा ॥ १४२ ॥ वायुपानरता जाता अंबुपानादनंतरम् ॥ कालक्रमेण महता बभूव गिरिजा सती ॥
एकांगुष्ठेन च तदा दधार च निजं वपुः ॥ १४३ ॥ एवमुप्रेण तपसा शंकराराधनं सती ॥ चकार परया तुष्ट्या शंभोः प्रीत्यर्थमेव च ॥ १४४ ॥
परं भावं समाश्रित्य जगन्मंगलमंगला ॥ तुष्ट्यर्थं च महेशस्य तताप परमं तपः ॥ १४५ ॥ एवं दिव्यसहस्राणि वर्षाणि च तताप वै ॥ हिमा
लयस्तदागत्य पार्वतीं कृतनिश्चयाम् ॥ १४६ ॥ सभार्यः स सुतामाप्त उवाच च महासतीम् ॥ मा खिद्यतां महादेवि तपसानेन भामि
नि ॥ १४७ ॥ क रुद्रो दृश्यते बाले विरक्तो नात्र संशयः ॥ त्वं तन्वी तरुणी बाला तपसा च विमोहिता ॥ १४८ ॥ भविष्यति न
संदेहः सत्यं प्रतिवदामि ते ॥ तस्मादुत्तिष्ठ याह्याशु स्वगृहं वरवर्णिनि ॥ १४९ ॥ किं तेन तव रुद्रेण येन दग्धः पुराऽनवे ॥ मदनो निर्विका
रित्वात्तं कथं प्रार्थयिष्यसि ॥ १५० ॥ गगनस्थो यथा चंद्रो ग्रहीतुं न हि शक्यते ॥ तथैव दुर्गमः शंभुर्जानीहि त्वं शुचिस्मिते ॥ १५१ ॥
तथैव मेनया चोक्ता तथा सद्वाद्रिणा सती ॥ मेरुणा मंदरेणैव मैनाकेन तथैव च ॥ १५२ ॥ एभिरुक्ता तदा तन्वी पार्वती तपसि स्थिता ॥
उवाच प्रहसन्तेव हिमवंतं शुचिस्मिता ॥ १५३ ॥ पुरा प्रोक्तं त्वया तात अंब किं विस्मृतं त्वया ॥ अधुनैव प्रतिज्ञां च शृणुध्वं मम बांधवाः ॥ १५४ ॥
विरक्तोऽसौ महादेवो मदनो येन वै हतः ॥ तं तोषयामि तपसा शंकरं लोकशंकरम् ॥ १५५ ॥ सर्वे यूयं च गच्छंतु नात्र कार्या विचारणा ॥
दग्धो हि मदनो येन येन दग्धं गिरेर्वनम् ॥ १५६ ॥ तमानयायि चात्रैव तपसा केवलेन हि ॥ तपोबलेन महता सुसेव्यो हि सदाशिवः ॥
॥ १५७ ॥ तं जानीध्वं महाभागाः सत्यंसत्यं वदाम्यहम् ॥ १५८ ॥ संभाषमाणा जननीं तदानीं हिमालयं चैव तथा च मेनाम् ॥ तथैव मेरुं

माहे०सं० १
(के०सं०)
अ० २१

॥ ४६ ॥

मितभाषिणी तदा सा मंदं पर्वतराजकन्या ॥ जग्मुस्तदा तेन पथा च पर्वता यथागतेनापि विचक्षमाणाः ॥ १५९ ॥ गतेषु तेषु सर्वेषु सखीभिः
 परिवारिता ॥ तत्रैव च तपस्तेपे परमार्था सती तदा ॥ १६० ॥ तपसा तेन महता तप्तमासीच्चराचरम् ॥ तदा सुरासुराः सर्वे ब्रह्माणं शरणं गताः ॥
 १६१ ॥ ॥ देवा उचुः ॥ ॥ त्वया सृष्टमिदं सर्वं जगद्देव चराचरम् ॥ त्रातुमर्हसि देवान्स्त्वदन्यो नोपपद्यते ॥ १६२ ॥ अस्माकं रक्षणे
 शक्त इत्याकर्ण्य वचस्तदा ॥ विमृश्य च तदा ब्रह्मा मनसा परमेण हि ॥ १६३ ॥ गिरिजातपसोद्भूतं दावाग्निं परमं महत् ॥ ज्ञात्वा ब्रह्मा
 जगा माशु शीराब्धिं परमाद्भुतम् ॥ १६४ ॥ तत्र सुतं सुपत्यंके शेषाख्ये चातिशोभने ॥ लक्ष्म्या पादोपयुगलं सेव्यमानं निरंतरम् ॥ १६५ ॥
 दूग्स्थेनापि ताक्ष्येण नतकंधरधारिणा ॥ सेव्यमानं श्रिया कांत्या शान्त्या वृत्त्या दयादिभिः ॥ १६६ ॥ नवशक्तियुतं विष्णुं पार्षदेः
 परिवारितम् ॥ कुमुदोथ कुमुद्रांश्च सनकश्च सनंदनः ॥ १६७ ॥ सनातनो महाभागः प्रसूतो विजयोऽरिजित् ॥ जयंतश्च जयत्सेनो
 जयश्चैव महाप्रभः ॥ १६८ ॥ सनत्कुमारः सुतपा नारदश्चैव तंबुरुः ॥ पांचजन्यो महाशंखो गदा कौमोदकी तथा ॥ १६९ ॥ सुदर्शनं
 तथा चापं शार्ङ्गं च परमाद्भुतम् ॥ एतानि वै रूपवंति दृष्टानि परमेष्ठिना ॥ १७० ॥ विष्णोः समीपे परमामनो भृशं समेत्य सर्वे सुगदा
 तवास्तदा ॥ विष्णुं चाहुः परमेष्ठिनां प्रति तीरे तदानीमुदधेर्महात्मनः ॥ १७१ ॥ आहित्राहि महाविष्णो तप्तान्नः शरणागतान् ॥ तप
 सोऽग्रेण महता पार्वत्याः परमेण हि ॥ शेषासने चोपविष्ट उवाच परमेश्वरः ॥ १७२ ॥ युष्माभिः सहितश्चापि ब्रजामि परमेश्वरम् ॥ महादेवं
 प्रार्थयामो गिरिजां प्रति वै सुराः ॥ १७३ ॥ पाणिग्रहार्थमधुना देवदेवः पिनाकधृक् ॥ यथा नेष्यसि तत्रैव करिष्यामोऽधुना वयम् ॥ १७४ ॥
 तस्माद्भयं नमिष्यामो यत्र रुद्रो महाप्रभुः ॥ तपसोऽग्रेण संयुक्तो ह्यास्ते परममंगलः ॥ १७५ ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा उचुः सर्वे सुरासुराः ॥
 न यास्यामो वयं सर्वे विरूपाक्षं महाप्रभम् ॥ १७६ ॥ यदा दग्धः पुरा तेन मदनो दुरतिक्रमः ॥ तथैव धक्ष्यत्यस्माकं नात्र कार्या विचारणा
 ॥ १७७ ॥ प्रहस्य भगवान्विष्णुरुवाच परमेश्वरः ॥ मा भयं क्रियतां सर्वैः शिवरूपी सदाशिवः ॥ १७८ ॥ स न धक्ष्यति सर्वेषां देवानां भयना
 शनः ॥ तस्माद्भवद्भिर्गतव्यं मया सार्द्धं विचक्षणाः ॥ १७९ ॥ शंभुं पुराणं पुरुषं ह्यधीशं वरेण्यरूपं च परं पराणाम् ॥ तपो जुषाणं परमार्थरूपं
 परात्परं तं शरणं ब्रजामि ॥ १८० ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे पार्वतीतपश्चर्यावर्ण
 ने नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ मृत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्तदा देवा विष्णुना परमेष्ठिना ॥ जग्मुः सर्वे महेशं च

स्का.प.पु.
॥ ४७ ॥

द्रष्टुकामाः पिनाकिनम् ॥ १ ॥ परे पारे समुद्रस्य परमेण समाधिना ॥ योगपीठे स्थितं शंभुं गणैश्च परिवर्तितम् ॥ २ ॥ यज्ञोपवीतविधिना
उरसा विभ्रतं वृतम् ॥ वासुकिं सर्पराजं च कंवलाश्वतरौ तथा ॥ ३ ॥ कर्णद्वये धारयंतं तथा कर्कोटकेन हि ॥ पुलहेन च बाहुभ्यां धारयंतं च
कंकणे ॥ ४ ॥ सन्तुपुरे शङ्खकपद्मकाभ्यां संधारयंतं च विराजमानम् ॥ कर्पूरगौरं शितिकंठमद्भुतं वृषान्वितं देववरं ददर्शुः ॥ ५ ॥ तदा ब्रह्मा च
विष्णुश्च ऋषयो देवदानवाः ॥ तुष्टुर्विविधैः सूक्तैर्वेदोपनिषदन्वितैः ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमो रुद्राय देवाय मदनान्तकणाय च ॥ भर्गाय
भूरिभाग्याय त्रिनेत्राय त्रिविष्टपे ॥ ७ ॥ शिपिविष्टाय भीमाय शेषशायित्रिभुवनमो नमः ॥ त्र्यंबकाय जगद्धात्रे विश्वरूपाय वै नमः ॥ ८ ॥ त्वं धाता
सर्वलोकानां पिता माता त्वमीश्वरः ॥ कृपया परया युक्तः पादस्मांस्त्वं महेश्वरः ॥ ९ ॥ इत्थं स्तुवत्सु देवेषु नन्दी प्रोवाच तान्प्रति ॥ किमर्थं
मागता यूयं किं वा मनसि वर्तते ॥ ११ ॥ ते प्रोचुर्देवकार्यार्थं विज्ञप्तुं शंभुमागताः ॥ विज्ञप्तो नन्दिना तेन शैलादेन महात्मना ॥ ध्यानस्थितो
महादेवः सुरकार्यार्थसिद्धये ॥ ११ ॥ ब्रह्मादयः सुगणाः सुगमिद्वसंधास्त्वां द्रष्टुमेव सुरवर्यं विशेषयन्ति ॥ कार्यार्थिनोऽसुरवरैः परिभक्त्यर्थं
माना अभ्यागताः संपदि शत्रुभिरर्दिताश्च ॥ १२ ॥ तस्मात्त्वया हि देवेश त्रातव्याश्चाधुना सुराः ॥ एवं तेन तदा शंभुर्विज्ञप्तो नन्दि
ना द्विजाः ॥ १३ ॥ शनैःशनैरुपरमच्छंभुः पद्मकोपनः ॥ समाधेः पद्मात्माऽसावुवाच परमेश्वरः ॥ १४ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥
कस्माद्यूयं महाभागा ह्यागता मत्समीपगाः ॥ ब्रह्मादयो ह्यमी देवा ब्रूत कारणमद्य वै ॥ १५ ॥ तदा ब्रह्मा ह्युवाचेदं सुरकार्यं महत्तमम् ॥
तारकेण कृतं शंभो देवानां परमाद्भुतम् ॥ १६ ॥ कष्टात्कष्टतरं देव तद्विज्ञप्तुमिहागताः ॥ हे शंभो तव पुत्रेण औरसेन हतो भवेत् ॥
तारको देवशत्रुश्च नान्यथा मम भाषितम् ॥ १७ ॥ तस्मात्त्वया गिरिजा देव शंभो गृहीतव्या पाणिना दक्षिणेन ॥ पाणिग्रहेणैव महानुभाव
दत्ता गिरीन्द्रेण च तां कुरुष्व ॥ १८ ॥ ब्रह्मणो हि वचः श्रुत्वा प्रहसन्नब्रवीच्छिवः ॥ यदा मया कृता देवी गिरिजा सर्वसुन्दरी ॥ १९ ॥ तदा
सर्वे सुरेन्द्राश्च ऋषयो मुनयस्तथा ॥ सकामाश्च भविष्यन्ति अक्षमाश्च परे पथि ॥ २० ॥ मदनो हि मया दग्धः सर्वेषां कार्यसिद्धये ॥ मया ह्यधि
कृता तन्वी गिरिजा च सुमध्यमा ॥ २१ ॥ तदानीमेव भो देवाः पार्वती मदनं च सा ॥ जीवयिष्यति भो ब्रह्मन्नात्र कार्या विचारणा ॥ २२ ॥
एवं विसृज्य भो देवाः कार्या कार्यविचारणा ॥ मदनेनैव दग्धेन सुरकार्यं महत्कृतम् ॥ २३ ॥ यूयं सर्वे च निष्कामा मया नास्त्यत्र संशयः ॥
यथाहं च सुराः सर्वे तथा यूयं प्रयत्नतः ॥ २४ ॥ तपः पद्मसंयुक्ताः कार्यामः सुदुष्करम् ॥ पद्मानन्दसंयुक्ताः सुखिनः सर्व एव हि ॥ २५ ॥

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० २२

॥ ४७ ॥

यूयं समाधिना तेन मदनेन च विस्मृतम् ॥ कामो हि नरकायैव तस्मात्क्रोधोऽभिजायते ॥ २६ ॥ क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहाद्धमते
 मनः ॥ कामक्रोधौ परित्यज्य भवद्भिः सुगसत्तमैः ॥ सर्वैरेव च मन्तव्यं मद्राक्यं नान्यथा क्वचित् ॥ २७ ॥ एवं विश्राव्य भगवान्स हि देवो
 वृषध्वजः ॥ सुरान्प्रबोधयामास तथा ऋषिगणान्मुनीन् ॥ २८ ॥ तूष्णींभूतोऽभवच्छंभुर्ध्यानमाश्रित्य वै पुनः ॥ आस्ते पुरा यथावच्च गणेश्व
 परिवारितः ॥ २९ ॥ ध्यानस्थितं च तं दृष्ट्वा नन्दी सर्वान्विसृज्य तान् ॥ स ब्रह्मसेन्द्रान्विवुधानुवाच प्रहसन्निव ॥ ३० ॥ यथागतेन मार्गेण
 गच्छध्वं मा विलंबितम् ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे स्वस्वं स्थानमथाऽव्रजन् ॥ ३१ ॥ गतेषु तेषु सर्वेषु समाधिस्थोऽभवद्भवः ॥ आत्मानमात्मना
 कृत्वा आत्मन्येव विचिंतयन् ॥ ३२ ॥ परात्पतरं स्वच्छं निर्मलं निरवग्रहम् ॥ निगञ्जनं निराभासं यस्मिन्मुह्यन्ति सूरयः ॥ ३३ ॥ भानुर्न
 भात्यग्निश्चो शशी वा न ज्योतिरेवं न च मारुतो न हि ॥ यं केवलं वस्तुविचारतोऽपि सूक्ष्मात्परं सूक्ष्मतरात्परं च ॥ ३४ ॥ अनिर्देश्य
 मचिन्त्यं च निर्विकारं निगमयम् ॥ ज्ञप्तिमात्रस्वरूपं च न्यासिनो यांति तत्र वै ॥ ३५ ॥ शब्दातीतं निर्गुणं निर्विकारं सत्तामात्रं ज्ञान
 गम्यं त्वगम्यम् ॥ यत्तद्रस्तु सर्वदा कथ्यते वै वेदातीतैश्चागमैर्मन्त्रभूतैः ॥ ३६ ॥ तद्रस्तुभूतो भगवान्स ईश्वरः पिनाकपाणिर्भगवान्वृषध्वजः ॥
 येनैव साक्षान्मकरध्वजो हस्तस्तपो जुषाणः परमेश्वरः सः ॥ ३७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ गिरिजा हि तदा देवी तताप परमं तपः ॥
 तपसा तेन रुद्रोऽपि उत्तमं भयमागतः ॥ ३८ ॥ विजिन्य तपसा देवी पार्वती परमेण हि ॥ शम्भुं सर्वार्थदं स्थाणुं केवलं स्वस्वरूपि
 णम् ॥ ३९ ॥ यदा जितस्तया देव्या तपसा वृषध्वजः ॥ समाधेश्चलितो भूत्वा यत्र सा पार्वती स्थिता ॥ ४० ॥ जगाम त्वर्गितेनैव
 देवदेवः पिनाकधृक् ॥ तत्रापश्यन्स्थितां देवीं सखीभिः परिवारिताम् ॥ ४१ ॥ वेदिकोपरि विन्यस्तां यथैव शशिनः कलाम् ॥ स
 देवस्तां निरीक्ष्याथ बटुर्भूत्वाथ तत्क्षणात् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मचारिस्वरूपेण महेशो भगवान्भवः ॥ सखीनां मध्यमाश्रित्य हुवाच बटुरूप
 वान् ॥ किमर्थमालिमध्यस्था तन्वी सर्वागसुन्दरी ॥ ४३ ॥ केयं कस्य कुतो याता किमर्थं तप्यते तपः ॥ सर्वं मे कथ्यतां सख्यो याथा
 तथ्येन संप्रति ॥ ४४ ॥ तदोवाच जया रुद्रं तपसः कारणं परम् ॥ ४५ ॥ हिमाद्रेर्दुहितेयं वै तपसा रुद्रमीश्वरम् ॥ प्राप्नुकामा पतित्यन सेय
 मत्रोपविश्य च ॥ ४६ ॥ तपस्तताप सुमहत्सर्वेषां दुर्गतिक्रमम् ॥ बटो जानीहि मे वाक्यं नान्यथा मम भाषितम् ॥ ४७ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं

तस्याः प्रहस्येदमुवाच ह ॥ शृण्वतीनां सखीनां वै महेशो बटुरूपवान् ॥ ४८ ॥ मूढेयं पार्वती सख्यो न जानाति हितारितम् ॥ किमर्थं च
तपः कार्यं रुद्रप्राप्त्यर्थमेव च ॥ ४९ ॥ सोऽमंगलः कपाली च श्मशानालय एव च ॥ अशिवः शिवशब्देन भण्यते च वृथाथ वै ॥ ५० ॥
अनया हि वृतो रुद्रो यदा सख्यः समेष्यति ॥ तदेयमशुभा तन्वी भविष्यति न संशयः ॥ ५१ ॥ यो दक्षशापाद्रिकृतो यज्ञवाह्योऽभवद्विः ॥ ये
ह्यंशभूताः शर्वस्य सर्पा ह्यासन्महाविपाः ॥ ५२ ॥ शर्वभस्यान्वितो रुद्रः कृत्तिवासा ह्यमंगलः ॥ पिशाचैः प्रमथैर्भूतैरावृतो हि निरंतरम् ॥
॥ ५३ ॥ तेन रुद्रेण किं कार्यमनया सुकुमारया ॥ निवार्यतां सखीभिश्च मर्तुकामा पिशाचवत् ॥ ५४ ॥ इंद्रं हित्वा मनोज्ञं च यमं चैव महाप्र
भम् ॥ नैर्ऋतं च विशालाक्षं वरुणं च अपां पतिम् ॥ ५५ ॥ कुबेरं पवनं चैव तथैव च विभावसुम् ॥ एवमादीनि वाक्यानि उवाच परमे
श्वरः ॥ सखीनां शृण्वतीनां च यत्र सा तपसि स्थिता ॥ ५६ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य रुद्रस्य बटुरूपिणः ॥ चुकोप च शिवा साध्वी महेशं बटुरु
पिणम् ॥ ५७ ॥ जये त्वं विजये साध्वि प्रम्लोचेऽप्यथ सुन्दरि ॥ सुलोचने महाभागे समीचीनं कृतं हि मे ॥ ५८ ॥ किमेतस्य बटोः कार्यं भव
तीनामिहाधुना ॥ बटुस्वरूपमास्थाय आगतो देवनिन्दकः ॥ ५९ ॥ अयं विमृज्यतां सख्यः किमनेन प्रयोजनम् ॥ बटुस्वरूपिणं रुद्रं कुपिता
सा ततोऽब्रवीत् ॥ ६० ॥ बटो गच्छाशु त्वारितो न स्थेयं च त्वयाऽधुना ॥ किमनेन प्रलापेन तव नास्ति प्रयोजनम् ॥ ६१ ॥ बटुर्निर्भर्त्सित
स्तत्र तया चैवं तदा पुनः ॥ प्रहस्य वै स्थिरो भूत्वा पुनर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ६२ ॥ शनैःशनैरवितथं विजयां प्रति सत्वरम् ॥ कस्मात्कोपस्तया
तन्वि कृतः केनैव हेतुना ॥ ६३ ॥ सर्वेषामपि तद्वाच्यं वचनं सूक्तमेव यत् ॥ यथोक्तेन च वाक्येन कस्मात्तन्वी प्रकोपिता ॥ ६४ ॥ यः शंभुरुच्यते
लोके भिक्षुको भिक्षुकप्रियः ॥ यदि मे ह्यनृतं प्रोक्तं तदा कोप इहोचितः ॥ ६५ ॥ इयं तावत्सुरूपा च विरूपोऽसौ सदाशिवः ॥ विशालाक्षी त्वियं
बाला विरूपाक्षो भवस्तथा ॥ ६६ ॥ एवंभूतेन रुद्रेण मोहितेयं कथं भवेत् ॥ सभाग्यो हि पतिः स्त्रीणां सदा भाव्यो रतिप्रियः ॥ ६७ ॥ इयं
कथं मोहितास्ति निर्गुणेन गुणत्मिका ॥ न श्रुतो न च विज्ञातो न दृष्टः केन वा शिवः ॥ ६८ ॥ सकामानां च भूतानां दुर्लभो
हि सदाशिवः ॥ तपसा परमेणैव गर्वितेयं सुमध्यमा ॥ ६९ ॥ निःस्तंभो हि सदा स्थाणुः कथं प्राप्स्यति तं पतिम् ॥ मयोक्तं
किं विशालाक्षि कस्मान्मे रुषिताऽधुना ॥ ७० ॥ यावद्रोषो भवेच्छृणां नारीणां च विशेषतः ॥ तेन रोषेण तत्सर्वं भस्मीभूतं भवि
ष्यति ॥ ७१ ॥ सुकृतं चोर्जितं तन्वि सत्यमेवोदितं सति ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च दम्भो मात्मर्यमेव च ॥ ७२ ॥ हिंमेर्ष्या च प्रपञ्चश्च

तेन सर्वं विनश्यति ॥ तस्मात्तपस्विभिर्युक्तं कामक्रोधादिवर्जनम् ॥ ७३ ॥ यदीश्वरो हृदि मध्ये विभाव्यो मनीषिभिः सर्वदा ज्ञप्तिमात्रः ॥ तदा
 सर्वैर्मुनिवृत्त्या विभाव्यस्तपस्विभिर्नान्यथा चिंतनीयः ॥ ७४ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शंभोस्तदाब्रवीद्विजया तं च सर्वम् ॥ गच्छात्र किंचित्त
 व नास्ति कार्यं न वक्तव्यं वचनं बालिशान्यत् ॥ ७५ ॥ एवं विवदमानं तं बटुरूपं सदाशिवम् ॥ विसर्जयामास तदा विजया वाक्यकोविदा ॥
 ॥ ७६ ॥ तिरोधानं गतः सद्यो महेशो गिरिजां प्रति ॥ अलक्ष्यमाणः सर्वासां सखीनां परमेश्वरः ॥ ७७ ॥ प्रादुर्बभूव सहसा निजरूपधरस्तदा ॥
 यदा ध्यानस्थिता देवी निजध्यानपरा सती ॥ ७८ ॥ तदा हृदिस्थो देवेशो बहिर्हृष्टिचरो भवत् ॥ नेत्रे उन्मील्य सा साध्वी गिरिजायतलोचना ॥
 अपश्यद्देवदेशं सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ ७९ ॥ द्विभुजं चैकवक्त्रं च कृत्तिवाससमद्भुतम् ॥ कपर्दं चंद्ररेखांकं निवीतं गजचर्मणा ॥ ८० ॥ कर्णस्थौ
 हि महानागौ कंबलाश्वतरौ तदा ॥ वासुकिः सर्पराजश्च कृताहारो महाद्युतिः ॥ ८१ ॥ वलयानि महार्हाणि तदा सर्पमयानि च ॥ कृतानि तेन रुद्रेण
 तथा शोभाकराणि च ॥ ८२ ॥ एवंभूतस्तदा शंभुः पार्वतीं प्रति चाग्रतः ॥ उवाच त्वरया युक्तो वरं वरय भामिनि ॥ ८३ ॥ ब्रीडया परया
 युक्ता साध्वी प्रोवाच शंकरम् ॥ त्वं नाथो मम देवेश त्वया किं विस्मृतं पुरा ॥ ८४ ॥ दक्षयज्ञविनाशं च यदर्थं कृतवान्प्रभो ॥ स त्वं साहं
 समुत्पन्ना मेनायां कार्यसिद्धये ॥ ८५ ॥ देवानां देवदेवेश तारकस्य वधं प्रति ॥ भवतो हि मया देव भविष्यति कुमारकः ॥ ८६ ॥ तस्मा
 त्वया हि कर्तव्यं मम वाक्यं महेश्वर ॥ गंतव्यं हिमवत्पार्श्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ८७ ॥ याचस्व मां महादेव ऋषिभिः परिवारितः ॥ करि
 ष्यति न संदेहस्तव वाक्यं च मे पिता ॥ ८८ ॥ दक्षकन्या पुराहं वै पित्रा दत्ता यदा तव ॥ यथोक्तविधिना तत्र विवाहो न कृतस्त्वया ॥
 ॥ ८९ ॥ न ग्रहाः पूजितास्तेन दक्षेण च महात्मना ॥ ग्रहाणां विषयत्वेन सच्छिद्रोऽयं महानभूत् ॥ ९० ॥ तस्माद्यथोक्तविधिना कर्तुमर्हसि
 सुव्रत ॥ विवाहं स्वं महाभाग देवानां कार्यसिद्धये ॥ ९१ ॥ तदोवाच महाबाहो गिरिजां प्रहसन्निव ॥ स्वभावेनैव तत्सर्वं जंगमाजंगमं महत् ॥
 जातं त्वया मोहितं च त्रिगुणैः परिवेष्टितम् ॥ ९२ ॥ अहंकारात्समुत्पन्नं महत्तत्त्वं च पार्वति ॥ महत्तत्त्वात्तमो जातं तमसा वेष्टितं नभः ॥ ९३ ॥
 नभसो वायुरुत्पन्नो वायोरग्निरजायत ॥ अग्रेरापः समुत्पन्ना अद्भ्यो जाता मही तदा ॥ ९४ ॥ मद्भादिकानि स्थास्त्रानि चराणि च वरानने ॥ दृश्यं
 यत्सर्वमेवैतन्नश्वरं विद्धि मानिनि ॥ ९५ ॥ एकोऽनेकत्वमापन्नो निर्गुणो हि गुणावृतः ॥ स्वज्योतिर्भाति यो नित्यं परज्योत्स्नान्वितोऽभवत् ॥
 स्वतंत्रः परतंत्रश्च त्वया देवि महत्कृतम् ॥ ९६ ॥ मायामयं कृतमिदं च जगत्समग्रं सर्वात्मना अवधृतं परया च बुद्ध्या ॥ सर्वात्मभिः सुकृतिभिः

परमार्थभावैः संसक्तिरिन्द्रियगणैः परिवेष्टितं च ॥९७॥ के ग्रहाः के उडुगणाः के बाध्यन्ते त्वया कृताः ॥ विमुक्तं चाधुना देवि शर्वार्थं वरवर्णिनि ॥ ९८ ॥ गुणकार्यप्रसंगेन आवां प्रादुर्भवः कृतः ॥ त्वं हि वै प्रकृतिः सूक्ष्मा रजःसत्त्वतमोमयी ॥ ९९ ॥ व्यापारदक्षा सततमहं चैव सुमध्यमे ॥ हिमालयं न गच्छामि न याचामि कथंचन ॥ १०० ॥ देहीति वचनात्सद्यः पुरुषो याति लाघवम् ॥ इत्थं ज्ञात्वा च भो देवि किमस्माकं वदस्व वै ॥ १०१ ॥ कार्यं त्वदाज्ञया भद्रे तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ तेनोक्तात्र तदा साध्वी उवाच कमलेक्षणा ॥ १०२ ॥ त्वमात्मा प्रकृतिश्चाहं नात्र कार्या विचारणा ॥ तथापि शंभो कर्तव्यं मम चोद्ग्रहनं महत् ॥ १०३ ॥ देहो ह्यविद्ययाक्षितो विदेहो हि भवान्परः ॥ तथाप्येवं महादेव शरीरावरणं कुरु ॥ १०४ ॥ प्रपंचरचनां शंभो कुरु वाक्यान्मम प्रभो ॥ याचस्व मां महादेव सौभाग्यं चैव देहि मे ॥ १०५ ॥ इत्येवमुक्तः स तया महात्मा महेश्वरो लोकविडम्बनाय ॥ तथेति मत्वा प्रहसन्नगाम स्वमालयं देववरैः सुपूजितः ॥ १०६ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र हिमवान्गिरिभिः सह ॥ मेनया भार्यया सार्द्धमाजगाम त्वरान्वितः ॥ १०७ ॥ पार्वतीदर्शनार्थं च सुतैश्च परिवारितः ॥ तेन दृष्टा महादेवी सखीभिः परिवारिता ॥ १०८ ॥ पार्वत्या च तदा दृष्टो हिमवान्गिरिभिः सह ॥ अभ्युत्थानपरा साध्वी प्रणम्य शिरसा तदा ॥ पितरौ च तदा भ्रातृबन्धूंश्चैव च सर्वशः ॥ १०९ ॥ स्वमंकमारोप्य महायशास्तदा मुतां परिष्वज्य च बाष्पपूरितः ॥ उवाच वाक्यं मधुरं हिमालयः किं वै कृतं साध्वि यथा तथेन ॥ ११० ॥ तत्कथ्यतां महाभागे सर्वं शुश्रूषतां हि नः ॥ तच्छ्रुत्वा मधुरं वाक्यमुवाच पितरं प्रति ॥ १११ ॥ तपसा परमेणैव प्रार्थितो मदनांतकः ॥ शांतं च मे महत्कार्यं सर्वेषामपि दुर्लभम् ॥ ११२ ॥ तत्र तुष्टो महादेवो वरणार्थं समागतः ॥ स मयोक्तस्तदा शंभुर्मम पाणिग्रहः कथम् ॥ ११३ ॥ क्रियते च तदा शंभो मम पित्रा विनाधुना ॥ यथागतेन मार्गेण गतोऽसौ त्रिपुरांतकः ॥ ११४ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा अवाप परमां मुदम् ॥ बंधुभिः सह धर्मात्मा उवाच स्वमुतां पुनः ॥ ११५ ॥ स्वगृहं चाद्य गच्छामो वयं सर्वे च भूधराः ॥ अनया राधितो देवः पिनाकी वृषभध्वजः ॥ ११६ ॥ इत्युचुस्ते सुराः सर्वे हिमालयपुरोगमाः ॥ पार्वतीसहिताः सर्वे तदुबुर्वाग्भिराहताः ॥ ११७ ॥ तां स्तूयमानां च तदा हिमालयो ह्यारोप्य चांसं वरवर्णिनीं च ॥ सर्वेथ शैलाः परिवार्य चोत्सुकाः समानयामासुरथ स्वमालयम् ॥ ११८ ॥ देवदुंदुभयो नेहुः शंखतूर्याण्यनेकशः ॥ वादित्राणि बहून्येव वाद्यमानानि सर्वशः ॥ ११९ ॥ पुष्पवर्षेण महता तेनानीता गृहं प्रति ॥ १२० ॥ सा पूज्यमाना बहुभिस्तदानीं महाविभूत्युल्लसिता तपस्विनी ॥ तथैव देवैः सह चारणैश्च महर्षिभिः सिद्धगणैश्च सर्वशः ॥ १२१ ॥ पूज्यमाना

तदा देवी उवाच कमलासनम् ॥ देवानृषीन्पितृन्त्यक्षानन्यान्सर्वान्समागतान् ॥ १२२ ॥ गच्छध्वं सर्व एवैते येन्ये ह्यत्र समागताः ॥ स्वंस्वं स्थानं
यथाजोषं सेव्यतां परमेश्वरः ॥ १२३ ॥ एवं तदानीं स्वपितुर्गृहं गता संशोभमाना परमेण वर्चसा ॥ सा पार्वती देवरैः सुपूजिता संचितयंती मनसा
सदाशिवम् ॥ १२४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे पार्वत्यै शंकरेण स्वरूपदर्शनं नाम
द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र महेशेन प्रणोदिताः ॥ आजग्मुः सहसा सद्य ऋषयोऽपि हिमालयम् ॥ १ ॥
तान्दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय हिमाद्रिः प्रीतमानसः ॥ पूजयामास तान्सर्वानुवाच नतकंधरः ॥ २ ॥ किमर्थमागता यूयं ब्रूतागमनकारणम् ॥ तदोचुः
सप्त ऋषयो महेशप्रेरिता वयम् ॥ ३ ॥ समागतास्त्वत्सकाशं कन्यायाश्च विलोकने ॥ तानस्मान्विद्धि भोः शैल स्वां कन्यां दर्शयाशु वै ॥ ४ ॥
तथेत्युक्त्वा ऋषिगणानानीता तत्र पार्वती ॥ स्वोत्संगे परिगृह्णाशु गिरीन्द्रः पुत्रवत्सलः ॥ हिमवान्गिरिराजोऽथ उवाच प्रहसन्निव ॥ ५ ॥ इयं सुता
मदीया हि वाक्यं शृणुत मे पुनः ॥ तपस्विनां वरिष्ठोऽसौ विरक्तो मदनांतकः ॥ ६ ॥ कथमुद्रहनार्थं च येनानंगः कृतः स्मरः ॥ अत्यासन्ने
चातिदूरे आढ्ये धनविर्वर्जिते ॥ वृत्तिहीने च मूर्खे च कन्यादानं न शस्यते ॥ ७ ॥ मूढाय च विरक्ताय आत्मसंभाविताय च ॥ आतुराय प्रम
त्ताय कन्यादानं न कारयेत् ॥ ८ ॥ तस्मान्मया विचार्यैव भवद्भिर्ऋषिसत्तमाः ॥ प्रदातव्या महेशाय एतन्मे व्रतमुत्तमम् ॥ ९ ॥ तच्छ्रुत्वा गिरिराजस्य
वचनं ते महर्षयः ॥ ऐकपद्येन ऊचुस्ते प्रहस्य च हिमालयम् ॥ १० ॥ यथा कृतं तपस्तीव्रं यथा चाराधितः शिवः ॥ तपसा तेन संतुष्टः प्रस
न्नोद्य सदाशिवः ॥ ११ ॥ अस्यास्तस्य च भोः शैल न जानासि च किंचन ॥ महिमानं परं चैव तस्मादेनां प्रयच्छ वै ॥ १२ ॥ शिवाय गिरि
जामेनां कुरुष्व वचनं हि नः ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ १३ ॥ उवाच त्वरया युक्तः पर्वतान्पर्वतेश्वरः ॥ हे मेरो हे निषध
किं गन्धमादन मन्दर ॥ मैनाक क्रियतामद्य शंसध्वं च यथातथम् ॥ १४ ॥ मेना तदा उवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदा ॥ अधुना किं विमशन
कृतं कार्यं तदैव हि ॥ १५ ॥ उत्पन्नेयं महाभागा देवकार्यार्थमेव च ॥ प्रदातव्या शिवायेति शिवस्यार्थेऽवतारिता ॥ २६ ॥ अनयाराधितो
रुद्रो रुद्रेण परिभाविता ॥ इयं सती महाभागा शिवाय प्रतिदीयताम् ॥ १७ ॥ निमित्तमात्रं च कृतं तथा वै शिवपूजने ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या
मेनायाः परिभाषितम् ॥ १८ ॥ परितुष्टो हिमाद्रिश्च वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ऋषीन्प्रति निरीक्षंस्तां कन्येयं मम संप्रति ॥ १९ ॥ ततः समानीय

स्का.म.३.
॥ ५० ॥

सुलोचनां तां श्यामां नितंबार्पितमेखलां शुभाम् ॥ वैदूर्यमुक्तावलयान्दधानां भास्वत्प्रभां चांद्रमसीं व रेखाम् ॥ २० ॥ लावण्यामृतवापिकां
सुवदनां गौरीं सुवासां शुभां दृष्ट्वा ते षण्योऽपि मोहमगमन्भ्रांतास्तदा संप्रमात् ॥ नोबुः किंचन वाक्यमेव सुधियो ह्यासन्प्रमत्ता इव स्तब्धाः
कान्तिमतीमतीव रुचिरां त्रैलोक्यनाथप्रियाम् ॥ २१ ॥ एवं तदा ते षण्योऽपि मोहिता रूपेण तस्याः किमुताथ देवताः ॥ तथैव सर्वे च
निरीक्ष्य तन्वीं सतीं गिरीन्द्रस्य सुतां शिवप्रियाम् ॥ २२ ॥ ततः पुनश्चैत्य शिवं शिवप्रियाः शशंसुरस्मां ऋषयस्तदानीम् ॥ २३ ॥ ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ ॥ भूषिता हि गिरीन्द्रेण स्वसुता नास्ति संशयः ॥ उद्रोहं गच्छ देवेश देवैश्च परिवारितः ॥ २४ ॥ गच्छ शीघ्रं महादेव पार्वतीमात्मज
न्मने ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां प्रहस्येदमुवाच ह ॥ २५ ॥ विवाहो हि महाभागा न दृष्टो न श्रुतोऽपि वा ॥ मया पुरा च ऋषयः कथ्यतां च विशेष
तः ॥ २६ ॥ तदोचुर्ऋषयः सर्वे प्रहसंतः सदाशिवम् ॥ विष्णुमाह्वय वै देव ब्रह्माणं च शतक्रतुम् ॥ २७ ॥ तथा ऋषिगणांश्चैव यक्षगन्धर्वपन्न
गान् ॥ सिद्धविद्याधरांश्चैव किंनरांश्चाप्सरोगणान् ॥ २८ ॥ एतांश्चान्यांश्च सुबहूनानयस्वेति सत्वरम् ॥ तदाकर्ण्य ऋषिप्रोक्तं वाक्यं वाक्यवि
शारदः ॥ २९ ॥ उवाच नारदं देवो विष्णुमानय सत्वरम् ॥ ब्रह्माणं च महेन्द्रं च अन्यांश्चैव समानय ॥ ३० ॥ शंभोर्वचनमादाय शिरसा
लोकपावनः ॥ जगाम त्वरितो भूत्वा वैकुण्ठं विष्णुवल्लभः ॥ ३१ ॥ ददर्श देवं परमासने स्थितं श्रिया च देव्या परिसेव्यमानम् ॥ चतुर्भुजं देव
वरं महाप्रभं नीलोत्पलश्यामतनुं वरेण्यम् ॥ ३२ ॥ महार्हरत्नावृतचारुकुण्डलं महाकिरीटोत्तमरत्नभास्वतम् ॥ सुवैजयंत्या वनमालया वृतं स नार
दस्तं भुवनैकसुन्दरम् ॥ ३३ ॥ उवाच नारदोऽभ्येत्य शंभोर्वाक्यमथादरात् ॥ ब्रह्मवीणां वाद्यमानः सर्वज्ञ ऋषिसत्तमः ॥ ३४ ॥ एह्येहि त्वं महा
विष्णो महादेवं त्वरान्वितः ॥ उद्वाहनार्थं शंभोश्च त्वमेकः कार्यसाधकः ॥ ३५ ॥ प्रहस्य भगवान्प्राह नारदं प्रति वै तदा ॥ कथमुद्रहने बुद्धिरु
त्पन्ना तस्य शूलिनः ॥ विज्ञातार्थोऽपि भगवान्नारदं परिपृष्टवान् ॥ ३६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तपसा महता रुद्रः पार्वत्या परितोषितः ॥
स्वयमेवागतस्तत्र यत्रास्ते गिरिजा सती ॥ ३७ ॥ दासोऽहमवदच्छंभुः पार्वत्या परितोषितः ॥ पार्वतीं च समभ्यर्थ्य वरयस्व च भामिनि ॥ ३८ ॥
त्वरितेनावदच्छंभुस्त्वामाह्वयति संप्रति ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः ॥ नारदेन समायुक्तः पार्षदैः परिवारितः ॥ ३९ ॥ सुपर्णमारुह्य
तदा महात्मा योगीश्वराणां प्रभुरच्युतो महान् ॥ ययौ तदाऽऽकाशपथा हरिः स्वयं सनारदो देववरैः समेतः ॥ ४० ॥ तं दृष्ट्वा त्वरितं देवो योगिध्ये

१ इवार्थे वराब्दः । २ अरमैः--ऋषयः--इति पदच्छेदः । ३ नुमभाव आर्षः ।

माहे.सं.१
(के.सं.)
अ. २३

॥ ५० ॥

यात्रिपंकजः ॥ अभ्युत्थाय मुदा युक्तः परिष्वज्य च शार्ङ्गिणम् ॥ ४१ ॥ तदा हरिहरौ देवावैकपद्येन तिष्ठतः ॥ ऊचतुः स्म तदान्योन्यं क्षेमं कुश
 लमेव च ॥ ४२ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ गिरिजातपसा विष्णो जितोऽहं नात्र संशयः ॥ पाणिग्रहार्थमेवाद्य गंतुकामो हिमालयम् ॥ ४३ ॥
 यथार्थेन च भो विष्णो कथयामि तवाग्रतः ॥ यदा दक्षेण भो विष्णो प्रदत्ता च पुरा सती ॥ ४४ ॥ न च संकल्पविधिना मया पाणिग्रहः कृतः ॥
 अधुनैव मया कार्यं कर्मविस्तारणं बहु ॥ ४५ ॥ यत्कार्यं तत्र जानामि सर्वं पाणिग्रहोचितम् ॥ शंभोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मधुसूदनः ॥ ४६ ॥
 यावद्वक्तुं समारम्भे तावद्ब्रह्मा समागतः ॥ इंद्रेण सह सर्वैश्च लोकपालैस्त्वरान्वितः ॥ ४७ ॥ तथैव देवासुरयक्षदानवा नागाः पतंगाप्सरसो महर्षयः ॥
 समेत्य सर्वे परिवर्तुमीशमृचुस्तदानीं शिरसा प्रणम्य ॥ ४८ ॥ गच्छगच्छ महादेव अस्माभिः सहितः प्रभो ॥ ततो विष्णुरुवाचेदं प्रस्तावसदृशं
 वचः ॥ ४९ ॥ गृह्योक्तविधिना शंभो कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ ५० ॥ नांदीमुखं मण्डपस्थापनं च तथा चैतत्कुरु धर्मेण युक्तम् ॥ महानदीसंगमं वर्ज
 यित्वा कुर्वति केचिद्वेदमनीषिणश्च ॥ ५१ ॥ मण्डपस्थापनं चैव क्रियतां ह्यधुना विभो ॥ तथोक्तो विष्णुना शंभुश्चकारात्महिताय वै ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मादिभिः कृतं तेन सर्वमभ्युदयोचितम् ॥ ग्रहाणां पूजनं चक्रे कश्यपो ब्रह्मणा युतः ॥ ५३ ॥ तथात्रिंश्व वशिष्ठश्च गौतमोथ गुरुर्भृगुः ॥ कण्वो
 बृहस्पतिः शक्तिर्जमदग्निः पराशरः ॥ ५४ ॥ मार्कण्डेयः शिलावाकः शून्यपालोऽक्षतश्रमः ॥ अगस्त्यश्च्यवनो गर्गः शिलादोऽथ महामुनिः ॥ ५५ ॥
 एते चान्ये च बहवो ह्यागताः शिवसन्निधौ ॥ ब्रह्मणा नोदितास्तत्र चक्रुस्ते विधिवत्क्रियाम् ॥ ५६ ॥ वेदोक्तविधिना सर्वे वेदवेदांगपारगाः ॥
 चक्रु रक्षां महेशस्य कृतकौतुकमंगलाम् ॥ ५७ ॥ ऋग्यजुःसामसहितैः सूक्तैर्नानाविधैस्तथा ॥ मंगलानि च भूरीणि ऋषयस्तत्त्ववेदिनः ॥ ५८ ॥
 अभ्यंजनादिकं सर्वं चक्रुस्तस्य परात्मनः ॥ ख्यातः कपर्दस्तस्यैव शिवस्य परमात्मनः ॥ ५९ ॥ अनेकैर्मोक्तिकैर्युक्ता मुण्डमालाऽभवत्तदा ॥
 ये सर्पा ह्यंगभूताश्च ते सर्वे तत्क्षणादिव ॥ बभूवुर्मंडनान्येव जातरूपमयानि च ॥ ६० ॥ सर्वभूषणसंपन्नो देवदेवो महेश्वरः ॥ ययौ
 देवैः परिवृतः शैलराजपुरं प्रति ॥ ६१ ॥ चंडिका वरभगिनी तदा जाता भयावहा ॥ प्रेतासना गता चण्डी सर्पाभरणभूषिता ॥
 ॥ ६२ ॥ हैमं कलशमादाय पूर्णं मूर्धा महाप्रभा ॥ परिवारैर्महाचंडी दीप्तास्या ह्युग्रलोचना ॥ ६३ ॥ तत्र भूतान्यनेकानि विरूपाणि
 सहस्रशः ॥ तैः समेताग्रतश्चंडी जगाम विकृतानना ॥ ६४ ॥ तस्याः सर्वे पृष्ठतश्च गणाः परमदारुणाः ॥ कोट्येकादशसंख्याका रौद्रा रुद्र
 प्रियाश्च ये ॥ ६५ ॥ तदा डमरुनिर्घोषव्याप्तमासीजगत्रयम् ॥ भेरीभांकारशब्देन शंखानां निनदेन च ॥ ६६ ॥ तथा दुंदुभिनिर्घोषैः शब्दः

कोलाहलोऽभवत् ॥ गणानां पृष्ठतो भूत्वा सर्वे देवाः समुत्सुकाः ॥ अन्वयुः सर्वसिद्धाश्च लोकपालैः समन्विताः ॥ ६७ ॥ मध्ये ब्रजन्महेंद्रोऽथ
ऐरावतमुपास्थितः ॥ शुभ्रेणोच्छ्रियमाणेन छत्रेण परमेण हि ॥ ६८ ॥ चामरैर्वीज्यमानोऽसौ सुरैर्बहुभिरावृतः ॥ तदा तु ब्रजमानास्त ऋषयो
बहवो ह्यमी ॥ ६९ ॥ भरद्वाजादयो विप्राः शिवस्योद्ग्रहणं प्रति ॥ शाकिन्यो यातुधानाश्च वेताला ब्रह्मराक्षसाः ॥ ७० ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च
तथान्ये प्रमथादयः ॥ पृच्छमानास्तदा चंडी पृष्ठतोऽन्वगमंस्तदा ॥ ७१ ॥ क्व गता साऽधुना चंडी धावमानास्तदा भृशम् ॥ प्राप्ता गता ब्रजंती
तां प्रणिपत्य महाप्रभाम् ॥ ७२ ॥ अथ प्रोचुस्तदा सर्वे चंडीं भैरवसंयुताम् ॥ विनास्माभिः कुतो यासि वद चंडि यथा तथा ॥ ७३ ॥ प्रहस्यो
वाच सा चंडी भूतानां तत्र शृण्वताम् ॥ शंभोरुद्ग्रहनार्थाय प्रेताहूढा ब्रजाम्यहम् ॥ ७४ ॥ हैमं कलशमादाय शिरसा विभ्रती स्वयम् ॥ करवालीस्व
रूपेण चंडी जाता ततः स्वयम् ॥ ७५ ॥ भूतैः परिवृता सर्वैः सर्वेषामग्रतोऽब्रजत् ॥ गणास्तामनुजगमुस्ते गणानां पृष्ठतः सुराः ॥ ७६ ॥ इंद्रादयो
लोकपाला ऋषयस्तेऽग्रपृष्ठतः ॥ ऋषीणां पृष्ठतो भूत्वा पार्षदाश्च महाप्रभाः ॥ ७७ ॥ विष्णोरमितभावज्ञा मुकुंदाच्च मनोरमाः ॥ सर्वे पयोदसंकाशाः
स्रग्विणो वनमालिनः ॥ श्रीवत्सांकवराः सर्वे पीतवासोन्विताश्च ते ॥ ७८ ॥ चतुर्भुजाः कुंडलिनः किरीटकटकांगदैः ॥ हारनूपुरसूत्रैश्च कटिसूत्राद्भु
लीयकैः ॥ शोभिताः सर्व एवैते महापुरुषलक्षणाः ॥ ७९ ॥ तेषां मध्ये गतो विष्णुः श्रियोपेतः सुरारिहा ॥ ८० ॥ बभौ त्रिलोकीकृतविश्वमंगलो महा
नुभावैर्हृदि कृत्य विष्ठितः ॥ शिवेन साकं परमार्थदस्तदा हरिः परात्मा जगदेकबंधुः ॥ ८१ ॥ स ताक्ष्यपुत्रोपरि संस्थितो महालक्ष्म्या समेतो भुवनैक
भर्ता ॥ स चामरैर्वीज्यमानो मुनींद्रैः सर्वैः समेतो हरिरीश्वरो महान् ॥ ८२ ॥ तथा विरिंचिर्निर्जवाहनस्थो वेदैः समेतः सह षड्विंशैः ॥
तथागमैः सेतिहासैः पुराणैः स संवृतो हेमगर्भो बभूव ॥ ८३ ॥ वेधोहरिभ्यां च तदा सुरैर्द्रैः समावृतश्चर्षिभिः संपरीतः ॥ वृषाहूढो वृषकेतुर्दुरापो
योगीश्वरैरपि सर्वैरगम्यः ॥ ८४ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं वृषभं धर्मवत्सलम् ॥ समेतो मातृभिश्चैव गोभिश्च कृतलक्षणम् ॥ ८५ ॥ एभिस्समेतोऽसुर
दानवैः सह ययौ महेशो विबुधैरलंकृतः ॥ हिमालयं गिरिवर्यं तदानीं पाणिग्रहार्थं प्रमदोत्तमायाः ॥ ८६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति
साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे श्रीशिवस्य विवाहवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तथैव
सर्वं परया मुदान्वितश्चक्रे गिरींद्रः स्वसुतार्थमेव ॥ गर्ग पुरस्कृत्य महानुभावो मंगल्यभूमिं परया विभूत्या ॥ १ ॥ आहूय विश्वकर्माणं कारया

मास सादरम् ॥ मंडपं च सुविस्तीर्णं वेदिकाभिर्मनोरमम् ॥ २ ॥ अयुतेनैव विस्तारं योजनानां द्विजोत्तमाः ॥ मंडपं च गुणोपेतं
नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ३ ॥ स्थावरं जंगमं चैव सदृशं च मनोहरम् ॥ जंगमं च जितं तत्र स्थावरेण तथैव च ॥ ४ ॥ जंगमेन
च तत्रैव जितं स्थावरमेव च ॥ पयसा च जिता तत्र स्थलभूमिरभूत्तदा ॥ ५ ॥ जलं किं नु स्थलं तत्र न विदुस्तत्त्वतो जनाः ॥ क्वचित्सिंहाः
क्वचिद्धंसाः सारसाश्च महाप्रभाः ॥ ६ ॥ क्वचिच्छिखंडिनस्तत्र कृत्रिमाः सुमनोहराः ॥ तथा नागाः कृत्रिमाश्च हयाश्चैव तथा मृगाः ॥ ७ ॥ के
सत्याः के असत्याश्च संस्कृता विश्वकर्मणा ॥ तथैव चैवं विधिना द्वारपा अद्भुताः कृताः ॥ ८ ॥ पुंसो धनूंषि चोत्कृष्य स्थावरा जंगमोपमाः ॥
तथाश्वाः सादिभिश्चैव गजाश्च गजसादिभिः ॥ ९ ॥ चामरैर्वीज्यमानाश्च केचित्पुष्पांकुरान्विताः ॥ केचिच्च पुरुषास्तत्र विरेजुः स्रग्विणस्तथा ॥
॥ १० ॥ कृत्रिमाश्च तथा बह्वयः पताकाः कल्पितास्तथा ॥ द्वारि स्थिता महालक्ष्मीः क्षीरोदधिसमुद्भवा ॥ ११ ॥ गजाः स्वलंकृता ह्यास
नृत्रिमा ह्यकृतोपमाः ॥ तथाश्वाः सादिभिश्चैव गजाश्च गजसादिभिः ॥ १२ ॥ रथा रथियुता ह्यासनृत्रिमा ह्यकृतोपमाः ॥ सर्वेषां मोहनार्थाय
तथा च संसदः कृताः ॥ १३ ॥ महाद्वारि स्थितो नंदी कृतस्तेन हि मंडपे ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशो यथा नंदी तथैव सः ॥ १४ ॥ तस्मिन् गरि
महद्दिव्यं पुष्पकं रत्नभूषितम् ॥ राजितं पल्लवच्छत्रैश्चामरैश्च सुशोभितम् ॥ १५ ॥ वामपाश्वे गजौ द्वौ च शुद्धकाश्मीरसन्निभौ ॥ चतुर्दश
षष्टिवर्षौ महात्मानौ महाप्रभौ ॥ १६ ॥ तथैव दक्षिणे पाश्वे द्वावश्वौ दंशितौ कृतौ ॥ रत्नालंकारसंयुक्ताँल्लोकपालांस्तथैव च ॥ १७ ॥ षोडश
प्रकृतीस्तेन याथातथ्येन धीमता ॥ सर्वे देवा यथार्थेन कृता वै विश्वकर्मणा ॥ १८ ॥ तथैव ऋषयः सर्वे भृग्वाद्याश्च तपोधनाः ॥ विश्वे च
पार्षदैः साकर्मिद्रो हि परमार्थतः ॥ १९ ॥ कृताः सर्वे महात्मानो याथातथ्येन धीमता ॥ एवंभूतः कृतस्तेन मंडपो दिव्यरूपवान् ॥ २० ॥
अनेकाश्चर्यसंभूतो दिव्यो दिव्यविमोहनः ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र आगतो नारदोग्रतः ॥ २१ ॥ ब्रह्मणा नोदितस्तत्र हिमालयगृहं प्रति ॥
नारदोऽथ ददर्शाग्रे आत्मानं विनयान्वितम् ॥ २२ ॥ भ्रांतो हि नारदस्तेन कृत्रिमेण महायशाः ॥ अवलोकपरस्तत्र चरितं विश्वकर्मणः ॥
॥ २३ ॥ प्रविष्टो मंडपं तस्य हिमाद्रे रत्नचित्रितम् ॥ सुवर्णकलशैर्जुष्टं रंभाद्यैरुपशोभितम् ॥ २४ ॥ सहस्रस्तम्भमयं युक्तं ततोऽद्विः
स्वर्णैर्वृतः ॥ तमृषिं पूजयामास किं कार्यमिति पृष्टवान् ॥ २५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ आगतास्ते महात्मानो देवा इन्द्रपुरो

स्कां.प.पु.
॥ ५२ ॥

गमाः ॥ तथा महर्षयः सर्वे गणैश्च परिवारिताः ॥ महादेवो वृषारूढो ह्यागतोर्द्धहनं प्रति ॥ २६ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा हिमवान्गिरिसत्तमः ॥ उवाच नारदं वाक्यं प्रशस्तमधुरं महत् ॥ २७ ॥ पूजयित्वा यथान्यायं गच्छ त्वं शंकरं प्रति ॥ २८ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा मुनिर्हिमवतो गिरेः ॥ तथैव मत्वा वचनं शैलराजानमब्रवीत् ॥ मैनाकेन च सद्येन मेरुणा गिरिणा सह ॥ २९ ॥ एभिः समेतो ह्यधुना महामते यतस्व शीघ्रं शिवमत्र चानय ॥ देवैः समेतं च महर्षिवर्यैः सुरासुरैरर्चितपादपंकजम् ॥ ३० ॥ तथेति मत्वा स जगाम तूर्णं सहैव तैः पर्वतराजभिश्च ॥ त्वरागतश्चैकपदेन शंभुं प्राप्नोद्वृषीणां प्रवरो महात्मा ॥ ३१ ॥ तावदृष्टो महादेवो देवैश्च परिवारितः ॥ तदा ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्चैव सुरैः सह ॥ ३२ ॥ पप्रच्छुर्नारदं सर्वे येऽन्ये रुद्रचरा भृशम् ॥ कथ्यतां पृच्छमानानामस्माकं कथ्यते न हि ॥ ३३ ॥ एकैकस्यात्मजाः स्वाः स्वाः सद्यमैनाकमेखः ॥ कन्यां दास्यंति वा शंभोः किं त्विदानीं प्रवर्तते ॥ ३४ ॥ ततोऽवोचन्महातेजा नारदश्चर्षिसत्तमः ॥ ब्रह्माणं पुरतः कृत्वा विष्णुं प्रति सहेतुकम् ॥ ३५ ॥ एकांतमाश्रित्य तदा सुरेन्द्रं स नारदो वाक्यमिदं बभाषे ॥ त्वष्टा कृतं वै भवनं महत्तरं येनैव सर्वे च विमोहिता वयम् ॥ ३६ ॥ पुरा कृतं तस्य महात्मनस्त्वया किं विस्मृतं तत्सकलं शचीपते ॥ तस्मादसौ त्वां विजिगीषुकामो गृहे वसंस्तस्य गिरेर्महात्मनः ॥ ३७ ॥ अहो विमोहितस्तेन प्रतिरूपेण भास्वता ॥ तथा विष्णुः कृतस्तेन शंखचक्रगदादिभृत् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मा चैव तथाभूतस्तं चैव कृतवानसौ ॥ ३९ ॥ मायामयो वृषभस्तेन वेषात्कृतो हि नागोऽश्वतरस्तथैव ॥ तथा चान्यान्यप्यनेनामरेन्द्र सर्वाण्येवोल्लिखितान्यत्र विद्धि ॥ ४० ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य देवेन्द्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ विष्णुं प्रति तदा शीघ्रं दृष्ट्वा यामि वसात्र भोः ॥ पुत्रशोकेन ततोऽसौ व्याजेनान्येन वाऽकरोत् ॥ ४२ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं शक्रमाप्तभयं तदा ॥ ४३ ॥ निवातकवचैः पूर्वं मोहितोऽसि शचीपते ॥ विद्याऽमृता तत्र मया समानीतोपसत्तये ॥ ४४ ॥ महाविद्याबलेनैव प्रविश्य मण्डपेऽधुना ॥ पर्वतो हिमवानेष तथान्ये पर्वतोत्तमाः ॥ ४५ ॥ विपक्षा हि कृताः सर्वे मम वाक्याच्च वासव ॥ हेतुं स्मृत्वाथ वै त्वष्टा मायया ह्यकरोदिदम् ॥ ४६ ॥ जयमिच्छंति वै मूढा न च भेतव्यमण्वपि ॥ ४७ ॥ एवं विवदमानांस्तान्देवाञ्छक्रपुरोगमान् ॥ सांत्वयामास वै विष्णुर्नारदं ते ततोऽब्रुवन् ॥ ४८ ॥ ददाति वा न ददाति कन्यां गिरीन्द्रः स्वां वै कथ्यतां शीघ्रमेव ॥ किं तेन दृष्टं किं कृतं चाद्य शंस तत्सर्वं भो नारद ते नमोऽस्तु ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वा प्रहसञ्छंभुरुवाच वचनं तदा ॥ कन्यां

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० २४

दास्यति चेन्मह्यं पर्वतो हि हिमालयः ॥ मायया मम किं कार्यं वद विष्णो यथातथम् ॥ ५० ॥ केनाप्सुपायेन फलं हि साध्यमित्युच्यते पंडितै
 न्यार्यविद्भिः ॥ तस्मात्सर्वैर्गम्यतां शीघ्रमेव कार्यार्थिभिश्चेन्द्रपुरोगमैश्च ॥ ५१ ॥ तदा शिवोऽपि विश्वात्मा पंचबाणेन मोहितः ॥ महाभूतेन भूतेशस्त्व
 न्येषां चैव का कथा ॥ ५२ ॥ एवं च विद्यमानेऽसौ शंभुः परमशोभनः ॥ कृतो ह्यनंगेन वशे यथान्यः प्राकृतो जनः ॥ ५३ ॥ मदनो हि बली लोके
 येन सर्वमिदं जगत् ॥ जितमस्ति निजप्रौढ्या सदेवर्षिसमन्वितम् ॥ ५४ ॥ सर्वेषामेव भूतानां देवानां च विशेषतः ॥ राजा ह्यनंगो बलवान्यस्य
 चाज्ञा बलीयसी ॥ ५५ ॥ पार्वतीस्त्रीस्वरूपेण अजेयो भुवनत्रये ॥ तां दृष्ट्वा हि स्त्रियं सर्वे ऋषयोऽपि विचक्षणाः ॥ ५६ ॥ देवा मनुष्या गन्धर्वाः
 पिशाचोरगराक्षसाः ॥ आज्ञानुल्लंघिनः सर्वे मदनस्य महात्मनः ॥ ५७ ॥ तपोबलेन महता तथा दानबलेन च ॥ वेत्तुं न शक्यो मदनो विन
 येन विना द्विजाः ॥ ५८ ॥ तस्मादनंगस्य महान्क्रोधो हि बलवत्तरः ॥ ईश्वरं मदनेनैवं मोहितं वीक्ष्य माधवः ॥ ५९ ॥ उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो
 मा चिंतां कुरु वै प्रभो ॥ यदुक्तं नारदेनैव मंडपं प्रति सर्वशः ॥ ६० ॥ त्वष्टा कृतं विचित्रं च तत्सर्वं मदनात्प्रभोः ॥ तदानीं शंकरो वाक्यमुवाच
 मधुसूदनम् ॥ ६१ ॥ अविद्यया वृत्तं तेन कृतं त्वष्टा हि मण्डपम् ॥ किं तु वक्ष्यामहे विष्णो मण्डपः केवलेन हि ॥ ६२ ॥ विवाहो हि महाभाग
 अविद्यामूल एव च ॥ तस्मात्सर्वे वयं याम उद्राहार्थं च संप्रति ॥ ६३ ॥ नारदं च पुरस्कृत्य सर्वे देवाः सवासवाः ॥ हिमाद्रिसहिता जग्मुर्म
 न्दिरं परमाद्भुतम् ॥ अनेकाश्चर्यसंयुक्तं विचित्रं विश्वकर्मणा ॥ ६४ ॥ कृतं च तेनाद्य पवित्रमुत्तमं तं यज्ञवाटं बहुभिः पुरस्कृतम् ॥ विचित्रचित्रं
 मनसो हरं च तं यज्ञवाटं स चकार बुद्धिमान् ॥ ६५ ॥ प्रवेक्ष्यमाणास्ते सर्वे सुरेन्द्रा ऋषिभिः सह ॥ दृष्ट्वा हिमाद्रिणा तत्र अभ्युत्थानगतोऽभवत् ॥
 ॥ ६६ ॥ तथैव तेषां च मनोहराणि हर्म्याणि तेन प्रतिकल्पितानि ॥ गन्धर्वयक्षाः प्रमथाश्च सिद्धा देवाश्च नागाप्सरसां गणाश्च ॥ वसन्ति यत्रैव
 सुखेन तेभ्यः स तत्रतत्रोपवनं चकार ॥ ६७ ॥ तेषामर्थे महार्हाणि धाराजिरगृहाणि च ॥ अत्यद्भुतानि शोभन्ते कृतान्येव महात्मना ॥ ६८ ॥ निवा
 सार्थं कल्पितानि सावकाशानि तत्र वै ॥ देवानां चैव सर्वेषामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ६९ ॥ एवं विस्तारयामास विश्वकर्मा बहून्यपि ॥ मन्दि
 राणि यथायोग्यं यत्र तत्रैव तिष्ठताम् ॥ ७० ॥ भैरवाः क्षेत्रपालाश्च येऽन्ये च क्षेत्रवासिनः ॥ श्मशानवासिनश्चान्ये येऽन्ये न्यग्रोधवासिनः ॥
 ॥ ७१ ॥ अश्वत्थसेविनश्चान्ये खेचराश्च तथा परे ॥ येयं यत्रोपविष्टाश्च तत्रतत्रैव तेन वै ॥ ७२ ॥ कृतानि च मनोज्ञानि भवनानि महानि
 वै ॥ तेषामेवानुकूलानि भूतानां विश्वकर्मणा ॥ ७३ ॥ तत्रैव ते सर्वगणैः समेता निवासितास्तेन हिमाद्रिणा स्वयम् ॥ सेंद्राः सुरा यक्षपिशाचर

स्कां.म.पु.
॥ ५३ ॥

क्षसां गन्धर्वविद्याप्सरसां समूहाः ॥ ७४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे पार्व-
तीपरिणयने हिमाद्रिणा देवानां निवासस्थानकरणवर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तत्रोपविशुः सर्वं
सत्कृताश्च हिमाद्रिणा ॥ ते देवाः सपरीवाराः सहर्षाश्च सवाहनाः ॥ १ ॥ तत्रैव च महामात्रं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ दीप्त्या परमया युक्तं निवासार्थं
स्वयम्भुवः ॥ २ ॥ तथैव विष्णोस्त्वपरं भवनं स्वयमेव हि ॥ भास्वरं सुविचित्रं च कृतं त्वष्ट्रा मनोरमम् ॥ वण्डीगृहं मनोज्ञं च तथैव कृतवान्स्व-
यम् ॥ ३ ॥ तथैव श्वेतं परमं मनोज्ञं महाप्रभं देववरैः सुषूजितम् ॥ कैलासलक्ष्मीप्रभया महत्या सुशोभितं तद्भवनं चकार ॥ ४ ॥ तत्रैव शंभुः
परया विभूत्या स स्थापितस्तेन हिमाद्रिणा वै ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नंतरे मेना समायाता सखीगणैः ॥ नीराजनार्थं शंभुं च ऋषिभिः परिवारिता ॥
॥ ६ ॥ तदा वादित्रनिर्घोषैर्नादितं भुवनत्रयम् ॥ नीराजनं कृतं तस्य मेनया च तपस्विनः ॥ ७ ॥ अवलोक्य परा साध्वी मेनाऽजानाद्धरं
तदा ॥ गिरिजोक्तमनुस्मृत्य मेना विस्मयमागता ॥ ८ ॥ यद्वै पुरोक्तं च तया पार्वत्या मम सन्निधौ ॥ ततोऽधिकं प्रपश्यामि सौंदर्यं परमेष्ठिनः ॥
महेशस्य मया दृष्टमनिर्वाच्यं च संप्रति ॥ ९ ॥ एवं विस्मयमापन्ना विप्रपत्नीभिरावृता ॥ अहतांबरयुग्मेन शोभिता वरवर्णिनी ॥ १० ॥
कंचुकी परमा दिव्या नानारत्नैश्च शोभिता ॥ अंगीकृता तदा देव्या रराज परया श्रिया ॥ ११ ॥ विभ्रती च तदा हारं दिव्यरत्नविभूषितम् ॥
वलयाणि महार्हाणि शुद्धचामीकराणि च ॥ १२ ॥ तत्रोपविष्टा सुभगा ध्यायंती परमेश्वरम् ॥ सखीभिः सेव्यमाना सा विप्रपत्नीभिरेव च ॥
॥ १३ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र गगौ वाक्यमभाषत ॥ पाणिग्रहार्थं शंभुं च आनयध्वं स्वमंदिरम् ॥ त्वरितेनैव वेलायामस्यामेव विचक्षणाः ॥
॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य गर्गस्य च महात्मनः ॥ अभ्युत्थानपराः सर्वे पर्वताः सकलत्रकाः ॥ १५ ॥ महाविभूत्या संयुक्ताः सर्वे
मंगलपाणयः ॥ सालंकृतास्तदा तेषां पत्न्योलंकारमंडिताः ॥ १६ ॥ उपायनान्यनेकानि जगृहुः स्निग्धलोचनाः ॥ तदा वादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण
भूयसा ॥ १७ ॥ आजग्मुः सकलत्रास्ते यत्र देवो महेश्वरः ॥ प्रमथैरावृतस्तत्र चञ्ज्या चैवाभिसेवितः ॥ १८ ॥ तथा महर्षिभिस्तत्र तथा देवगणैः
सह ॥ एभिः परिवृतः श्रीमाञ्छंकरो लोकशंकरः ॥ १९ ॥ श्रुत्वा वादित्रनिर्घोषं सर्वे शंकरसेवकाः ॥ उत्थिता ऐकपद्येन देवैर्ऋषिभिरा-

१ वण्डीगृहम्—ब्रह्मनिवासानिवासिनां जनानामेकत्र संमेलनार्थं यत्समाप्राप्य गृहं “ऋक” इत्याख्यं तत्—“वण्डीगृहम्” इत्यर्थः । अत एव दाक्षिणात्येषु “पिम्पळवण्डी” “वेलवण्डी” इत्यादिनामानः केचन ग्रामाः
प्रसिद्धाः सन्ति—इति समवधेयं सुधीभिः ।

माहे.सं.१
(के.सं.०)
अ० २५

॥ ५३ ॥

वृताः ॥२०॥ तथोद्यतो योगिनांचक्रयुक्ता गणा गणानां पतिरेकवर्चसाम् ॥ शिवं पुरस्कृत्य तदा तु भावास्तथैव सर्वे गणनायकाश्च ॥२१॥ तद्योगिनी
 चक्रमतिप्रचंडं टंकारभेरीगवनिस्वनेन ॥ चंडीं पुरस्कृत्य भयानकां तदा महाविभूत्या समलंकृतां तदा ॥ २२ ॥ कंठे कर्कोटकं नागं हारभूतं च
 कार सा ॥ पदकं वृश्चिकानां च दंदशूकांश्च विभ्रती ॥ २३ ॥ कर्णावतंसान्सा दध्रे पाणिपादमयांस्तथा ॥ रणे हतानां वीराणां शिरांस्युरसि
 चापरान् ॥ २४ ॥ द्वीपिचर्मपरीधाना योगिनीचक्रसंयुता ॥ क्षेत्रपालावृता तद्गद्गैरवैः परिवारिता ॥ २५ ॥ तथा प्रेतैश्च भूतैश्च कपटैः परिवारिता ॥
 वीरभद्रादयश्चैव गणाः परमदारुणाः ॥ ये दक्षयज्ञनाशार्थं शिवेनाज्ञापितास्तदा ॥ २६ ॥ तथा काली भैरवी च माया चैव भयावहा ॥ त्रिपुरा च
 जया चैव तथा क्षेमकरी शुभा ॥२७॥ अन्याश्चैव तथा सर्वाः पुरस्कृत्य सदाशिवम् ॥ गंतुकामाश्चोग्रतरा भूतैः प्रेतैः समावृताः ॥ २८ ॥ एताः सर्वा
 विलोक्याथ शिवभक्तो जनार्दनः ॥ महर्षीश्च पुरस्कृत्य ह्यमरांश्च तथैव च ॥ अनसूयां पुरस्कृत्य तथैव च ह्यरुंधतीम् ॥२९॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥
 चण्डीं कुरु समीपस्थां लोकपालनतां प्रभो ॥ ३० ॥ तदुक्तं विष्णुना वाक्यं निशम्य जगदीश्वरः ॥ उवाच प्रहसन्नेव चंडीं प्रति सदाशिवः ॥ ३१ ॥
 अत्रैव स्थीयतां चंडि यावदुद्रहनं भवेत् ॥ मम भावान्विजानासि कार्याकार्ये सुशोभने ॥३२॥ एवमाकर्ण्य वचनं शंभोरमिततेजसः ॥ उवाच कुपिता
 चंडी विष्णुमुद्दिश्य सादरम् ॥ ३३ ॥ तथान्ये प्रमथाः सर्वे विष्णुमूचुः प्रकोपिताः ॥ यत्रयत्र शिवो भाति तत्रतत्र वयं प्रभो ॥ ३४ ॥ त्वया निवारिताः
 कस्माद्वयमाभ्युदये परे ॥ तेषां तद्रचनं श्रुत्वा केशवो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ चण्डीमुद्दिश्य प्रमथानन्यांश्चैव तथाविधान् ॥ यूयं चैव मया प्रोक्ता मा
 कोपं कर्तुमर्हथ ॥३६॥ एवमुक्तास्तदा तेन चंडीमुख्या गणास्तदा ॥ एकांतमाश्रिताः सर्वे विष्णुवाक्याज्ज्वलद्भूतः ॥३७॥ तावत्सर्वे समायाताः पर्वते
 द्रस्य मंत्रिणः ॥ सकलत्राः संभ्रमेण महेशं प्रति सत्वरम् ॥ ३८ ॥ पंचवाद्यप्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ योषिद्भिः संवृतास्तत्र गीतशब्देन भूयसा
 ॥ ३९ ॥ एवं प्राप्ता यत्र शंभुः सकलैः परिवारितः ॥ आगत्य कलशैः साकं स्नापितो हि सदाशिवः ॥ स्त्रीभिर्मंगलगीतेन सर्वाभरणभूषितः ॥४०॥
 ऋषयो देवगंधर्वास्तथान्ये पर्वतोत्तमाः ॥ शंभुग्रगास्तदा जग्मुः स्त्रियश्चैव सुपूजिताः ॥ बभौ छत्रेण महता श्रियमाणेन मूर्द्धनि ॥ ४१ ॥ चामरै
 र्वीज्यमानोऽसौ मुकुटेन विराजितः ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा चंद्रो लोकपालास्तथैव च ॥ ४२ ॥ अग्रगं ह्यपि शोभंतः श्रिया परमया युताः ॥ तथा
 शंखाश्च भेर्यश्च पटहानकगोमुखाः ॥ ४३ ॥ तथैव गायकाः सर्वे जग्मुः परममंगलम् ॥ पुनः पुनरवाद्यंत वादित्राणि महोत्सवे ॥ ४४ ॥ अरुंधती
 महाभागा अनसूया तथैव च ॥ सावित्री च तथा लक्ष्मीर्मातृभिः परिवारिताः ॥ ४५ ॥ एभिः समेतो जगदेकबन्धुर्बभौ तदानीं परमेण वर्चसा ॥

सचंद्रसूर्यानिलवायुना वृतः सलोकपालप्रवरैर्महर्षिभिः ॥ ४६ ॥ स वीज्यमानः पवनेन साक्षाच्छत्रं च तस्मै शशिना द्यधिष्ठितम् ॥ सूर्यः पुरस्ताद
भवत्प्रकाशकः श्रियान्वितो विष्णुरभूच्च सन्निधौ ॥ ४७ ॥ पुष्पैर्वर्षुर्ध्वकीर्यमाणा देवास्तदानीं मुनिभिः समेताः ॥ ययौ गृहं कांचनकुट्टिमं महन्महावि
भूत्यापरिशोभितं तदा ॥ विवेश शंभुः परया सपर्यया संपूज्यमानो नरदेवदानवैः ॥ ४८ ॥ एवं समागतः शंभुः प्रविष्टो यज्ञमण्डपम् ॥ संस्तूयमानो
विबुधैः स्तुतिभिः परमेश्वरः ॥ ४९ ॥ गजादुत्तारयामास महेशं पर्वतोत्तमः ॥ उपविश्य ततः पीठे कृत्वा नीराजनं महत् ॥ ५० ॥ मेनया सखिभिः
साकं तथैव च पुरोधसा ॥ मधुपर्कादिकं सर्वं यत्कृतं चैव तत्र वै ॥ ५१ ॥ ब्रह्मणा नोदितः सद्यः पुरोधाः कृतवान्प्रभुः ॥ मंगलं शुभकल्याणं
प्रस्तावसदृशं बहु ॥ ५२ ॥ अंतर्वेद्यां संप्रवेश्य यत्र सा पार्वती स्थिता ॥ वेदिकोपरि तन्वंगी सर्वाभरणभूषिता ॥ ५३ ॥ तत्रानीतो हरः साक्षाद्रि
ष्णुना ब्रह्मणा सह ॥ लग्नं निरीक्षमाणास्ते वाचस्पतिपुरोगमाः ॥ ५४ ॥ गर्गो मुनिश्चोपविष्टस्तत्रैव घटिकालये ॥ यावत्पूर्णा घटी जाता तावत्प्रणव
भाषणम् ॥ ५५ ॥ ॐ पुण्येति प्रणिगदन्गर्गो बध्वंजलिं दधे ॥ पार्वत्यक्षतपूर्णं च शिवोपरि ववर्ष वै ॥ ५६ ॥ तया संपूजितो रुद्रो दध्यक्षतकुशा
दिभिः ॥ मुदा परमया युक्ता पार्वती रुचिरानना ॥ ५७ ॥ विलोकयंती शंभुं तं यदर्थं परमं तपः ॥ कृतं पुरा महादेव्या परेषां परमं महत् ॥ ५८ ॥
तपसा तेन संप्राप्तो जगज्जीवनजीवनः ॥ नारदेन ततः प्रोक्तो महादेवो वृषध्वजः ॥ ५९ ॥ तथा गंगादिभिश्चान्यैर्मुनिभिः सनकादिभिः ॥ प्रति
पूजां कुरु क्षिप्रं पार्वत्याश्च त्रिलोचन ॥ तदा शिवेन सा तन्वी पूजितार्घ्याक्षतादिभिः ॥ ६० ॥ एवं परस्परं तौ च पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ अर्च्यमानौ
तदानीं च शुशुभाते जगन्मयौ ॥ ६१ ॥ त्रैलोक्यलक्ष्म्या संवीतौ निरीक्षतौ परस्परम् ॥ तदा नीराजितौ लक्ष्म्या सावित्र्या च विशेषतः ॥
अरुंधत्या तदा तौ च दंपती परमेश्वरौ ॥ ६२ ॥ अनसूया तथा शंभुं पार्वतीं च यशस्विनीम् ॥ दृष्ट्वा नीराजयामास प्रीत्युत्कलितलोचना ॥ ६३ ॥
तथैव सर्वा द्विजयोषितश्च नीराजयामासुरहो पुनः पुनः ॥ सतीं च शंभुं च विलोकयंत्यस्तथैव सर्वा मुदिता हसंत्यः ॥ ६४ ॥ ॥ लोमश
उवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र गर्गाचार्यप्रणोदितः ॥ हिमवान्मेनया सार्द्धं कन्यां दातुं प्रचक्रमे ॥ ६५ ॥ हैमं कलशमादाय मेना चार्द्धा
गमाश्रिता ॥ हिमाद्रेश्च महाभागा सर्वाभरणभूषिता ॥ ६६ ॥ तदा हिमाद्रिणा प्रोक्तो विश्वनाथो वरप्रदः ॥ ब्रह्मणा सह संगत्य विष्णुना च
तथैव च ॥ ६७ ॥ सार्द्धं पुरोधसा चैव गर्गेण सुमहात्मना ॥ कन्यादानं करोम्यद्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ ६८ ॥ प्रयोगो भण्यतां ब्रह्मन्स्मिन्समय
आगते ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे कालज्ञा द्विजसत्तमाः ॥ ६९ ॥ कथ्यतां तात गोत्रं स्वं कुलं चैव विशेषतः ॥ कथयस्व महाभाग इत्याकर्ण्य

वचस्तथा ॥ सुमुखो विमुखः सद्यो ह्यशोच्यः शोच्यतां गतः ॥ ७० ॥ एवंविधः सुखैर्ऋषिभिस्तदानीं गंधर्वयक्षमुनिसिद्धगणैस्तथैव ॥ दृष्टो निरुत्तर
 मुखो भगवान्महेशो हास्यं चकार सुभृशं त्वथ नारदश्च ॥ ७१ ॥ वीणां प्रकटयामास ब्रह्मपुत्रोऽथ नारदः ॥ तदानीं वारितो धीमान्वीणां मा वादय
 प्रभो ॥ ७२ ॥ इत्युक्तः पर्वतेनैव नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ त्वया पृष्टो भवः साक्षात्स्वगोत्रकथनं प्रति ॥ ७३ ॥ अस्य गोत्रं कुलं चैव नाद एव
 परं गिरे ॥ नादे प्रतिष्ठितः शंभुर्नादो ह्यस्मिन्प्रतिष्ठितः ॥ ७४ ॥ तस्मान्नादमयः शंभुर्नादाच्च प्रतिलभ्यते ॥ तस्माद्वीणा मया चाद्य वादिता हि
 परंतप ॥ ७५ ॥ अस्य गोत्रं कुलं नाम न जानंति हि पर्वत ॥ ब्रह्मादयो हि विबुधा अन्येषां चैव का कथा ॥ ७६ ॥ त्वं हि मूढत्वमापन्नो न
 जानासि हि किंचन ॥ वाच्यावाच्यं महेशस्य विषया हि बहिर्मुखाः ॥ ७७ ॥ येये आगमिकाश्चाद्रे नष्टास्ते नात्र संशयः ॥ अरूपायं विरूपाक्षो
 ह्यकुलीनोऽयमुच्यते ॥ ७८ ॥ अगोत्रोऽयं गिरिश्रेष्ठ जामाता ते न संशयः ॥ न कर्तव्यो विमर्शोऽत्र भवता विबुधेन हि ॥ ७९ ॥ न जानंति
 हरं सर्वे किं बहुत्त्या मम प्रभो ॥ यस्याज्ञानान्महाभाग मोहिता ऋषयो ह्यमी ॥ ८० ॥ ब्रह्मापि तं न जानाति मस्तकं परमेष्ठिनः ॥
 विष्णुर्गतो हि पातालं न दृष्टो हि तथैव च ॥ ८१ ॥ तेन लिंगेन महता ह्यगाधेन जगत्रयम् ॥ व्याप्तमस्तीति तद्विद्धि किमनेन प्रयोजनम् ॥ ८२ ॥
 अनयाराधितं नूनं तव पुत्र्या हिमालय ॥ तत्त्वतो हि न जानासि कथं चैव महागिरे ॥ ८३ ॥ आभ्यामुत्पाद्यते विश्वमाभ्यां चैव प्रतिष्ठितम् ॥
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य नारदस्य महात्मनः ॥ ८४ ॥ हिमाद्रिप्रमुखाः सर्वे तथा चेंद्रपुरोगमाः ॥ साधुसाध्विति ते सर्वे ऊचुर्विस्मितमानसाः ॥ ८५ ॥
 ईश्वरस्य तु गांधीयं ज्ञात्वा सर्वे विचक्षणाः ॥ विस्मयेन समाश्लिष्टा ऊचुः सर्वे परस्परम् ॥ ८६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ यस्याज्ञया जगदिदं
 च विशालमेव जातं परात्परमिदं निजबोधरूपम् ॥ सर्वं स्वतंत्रपरमेश्वरभावगम्यं सोऽसौ त्रिलोकनिजरूपयुतो महात्मा ॥ ८७ ॥ इति श्रीस्कांदे
 महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे शिवपार्वतीविवाहवर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ७३ ॥
 ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ अथ ते पर्वतश्रेष्ठा मेवाद्या जातसंभ्रमाः ॥ ऊचुस्ते चैकपद्येन हिमवंतं महागिरिम् ॥ १ ॥ ॥ पर्वता ऊचुः ॥ ॥ कन्या
 दानं क्रियतां चाद्य शैल श्रीमान्छम्भुर्भाग्यतस्तेऽद्य लब्धः ॥ हन्मध्ये वै नात्र कार्यो विमर्शस्तस्मादेषा दीयतामीश्वराय ॥ २ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
 तेषां सुहृदां वै हिमालयः ॥ सम्यक्संकल्पमकरोद्ब्रह्मणा नोदितस्तदा ॥ इमां कन्यां तुभ्यमहं ददामि परमेश्वर ॥ ३ ॥ भार्यार्थं प्रतिगृह्णीष्व
 मंत्रेणानेन दत्तवान् ॥ ॥ अस्मै रुद्राय महते देवदेवाय शंभव ॥ कन्या दत्ता महेशाय गिरीन्द्रेण महात्मना ॥ ४ ॥ वेद्यां च बहिरानीतौ दंपती

कमलेक्षणौ ॥ उपवेशितौ बहिर्वेद्यां पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ ५ ॥ आचार्येणाथ तत्रैव कश्यपेन महात्मना ॥ आह्वानं हवनार्थाय कृतमग्रेस्तदा द्विजाः ॥
 ॥ ६ ॥ ब्रह्मा ब्रह्मासनगतो बभूव शिवसन्निधौ ॥ प्रवर्तमाने हवन ऋषयश्च विचक्षणाः ॥ ७ ॥ ऊचुः परस्परं तत्र नानादर्शनवेदिनः ॥
 वेदवादरताः केचिदवदन्संमतेन वै ॥ ८ ॥ एवमेव न चाप्येवमेवमेव न चान्यथा ॥ कार्यमेव न वा कार्य कार्याकार्यं तथा परे ॥ ९ ॥
 इत्येवं ब्रुवतां शब्दः श्रूयते शिवसन्निधौ ॥ स्वकीयं मतमास्थाय ह्यब्रुवंस्ते परस्परम् ॥ तत्त्वज्ञानविहीनास्ते केवलं वेदबुद्धयः ॥ १० ॥ तेषां तद्
 चनं श्रुत्वा परस्परजयैषिणाम् ॥ प्रहस्य नारदो वाक्यमुवाच शिवसन्निधौ ॥ ११ ॥ यूयं सर्वे वादिनश्च वेदवादरतास्तथा ॥ मौनमास्थाय भो
 विप्रा हृदि कृत्य सदाशिवम् ॥ १२ ॥ आत्मानं परमात्मानं पराणां परमं च तत् ॥ येनेदं कारितं विश्वं यतः सर्वं प्रवर्तते ॥ यस्मिन्त्रिलीयते विश्वं
 तस्मै सर्वात्मने नमः ॥ १३ ॥ सोऽयमास्तेऽधुना गेहे पर्वतेद्रस्य भो द्विजाः ॥ मुखादस्यैव संजाताः सर्वे यूयं विचक्षणाः ॥ १४ ॥ एवमुक्ता
 स्तदा तेन नारदेन द्विजोत्तमाः ॥ उपदेशकरैर्वाक्यैर्वोधितास्ते द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥ वर्तमाने च यज्ञे च ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ददर्श चरणौ
 देव्या नखेदुं च मनोहरम् ॥ १६ ॥ दर्शनात्स्खलितः सद्यो बभूवांबुजसंभवः ॥ मदनेन समाविष्टो वीर्यं च प्राच्यवद्भुवि ॥ १७ ॥ रंतसा क्षरमा
 णेन लज्जितोऽभूत्पितामहः ॥ चरणाभ्यां ममर्दाथ महद्गोप्यं दुरत्ययम् ॥ १८ ॥ बहवश्चर्षयो जाता वालखिल्याः सहस्रशः ॥ उपतस्थुस्तदा सर्वे
 ताततातेति चाब्रुवन् ॥ १९ ॥ नारदेन तदोक्तास्ते वालखिल्याः प्रकोपिता ॥ गच्छंतु बटवो यूयं पर्वतं गंधमादनम् ॥ २० ॥ न स्थातव्यं भवद्भिश्च
 भवतां न प्रयोजनम् ॥ इत्येवमुक्तास्ते सर्वे वालखिल्याश्च पर्वतम् ॥ नारदेन समादिष्टा ययुः सर्वे त्वरान्विताः ॥ २१ ॥ नारदेन ततो ब्रह्माऽऽ
 श्वासितो वचनैः शुभैः ॥ तावच्च हवनं पूर्णं जातं तस्य महात्मनः ॥ २२ ॥ महेशस्य तथा विप्राः शांतिपाठपरा बभुः ॥ ब्रह्मघोषेण महता व्याप्त
 मासीद्दिगंतरम् ॥ २३ ॥ ततो नीराजितो देवो देवपत्नीभिरुत्तमः ॥ तथैव ऋषिपत्नीभिरर्चितः पूजितस्तथा ॥ २४ ॥ तथा गिरीन्द्रस्य मनोरमाः
 शुभा नीराजयामासुरथैव योषितः ॥ गीतैः सुगीतज्ञविशारदाश्च तथैव चान्ये स्तुतिभिर्महर्षयः ॥ २५ ॥ रत्नानि च महार्हाणि ददौ तेभ्यो महा
 मनाः ॥ हिमालयो महाशैलः संहृष्टः परितोषयन् ॥ २६ ॥ बभौ तदानीं सुरसिद्धसंघैर्वेद्यां स्थितोऽसौ सकलत्रको विभुः ॥ सर्वैरुपेतो निजपार्षदै
 र्गणैः प्रहृष्टचेता जगदेकमुन्दरः ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ ऋषिगंधर्वयक्षाश्च येन्ये तत्र समागताः ॥ २८ ॥ सर्वान्सम
 भ्यर्च्य तदा महात्मा महान्गिरीशः परमेण वर्चसा ॥ सद्रत्नवस्त्राभरणानि सम्यग्ददौ च ताम्बूलसुगन्धवार्यपि ॥ २९ ॥ तदा शिवं पुरस्कृत्याभ्यव

जहः सुरेश्वराः ॥ तथा सर्वे मिलित्वा तु एकपद्मेन मोदिताः ॥ ३० ॥ पंक्तीभूताश्च बुभुजुर्लिंगिना शृंगिणा सह ॥ केचिद्गणाः पृथग्भूता नाना
 हास्यरसैर्विभुम् ॥ ३१ ॥ अतोपयन्नादाद्या अनेकालीकसंयुताः ॥ तथा चण्डीगणाः सर्वे बभूवुः कृतभाजनाः ॥ ३२ ॥ वैतालाः क्षेत्रपालाश्च बुभुजुः
 कृतभाजनाः ॥ शाकिनी डाकिनी चैव यक्षिण्यो मातृकादयः ॥ ३३ ॥ योगिन्योऽथ चतुःपट्टिगिणो हि तथा परे ॥ दश कोट्यो गणानां च
 कोट्येका च महात्मनाम् ॥ ३४ ॥ एवं तु ऋषयः सर्वे तथान्ये विबुधादयः ॥ योगिनो हि मया चान्ये कथिताः पूर्वमेव हि ॥ ३५ ॥ योगिन्यश्चैव
 कथितास्तासां भक्ष्यं वदामि वः ॥ खड्गानां केचिदानीय क्रव्यं पवित्रमेव च ॥ ३६ ॥ भुञ्जन्ति चास्थिसंयुक्तं तथात्राणि बुभुक्षिताः ॥ आनीय केचि
 च्छीर्षाणि महिषाणां गुरुणि च ॥ ३७ ॥ तथा केचिन्मृत्यमानास्तदानीं रोह्यमानाः प्रमथाश्चैव चान्ये ॥ केचित्तूष्णीमास्थिता रुद्ररूपाः परे चान्या
 लोकमानास्तथैव ॥ ३८ ॥ योगिनीचक्रमध्यस्थो भैरवो हि ननर्त च ॥ तथान्ये भूतवेताला मामेत्येवं प्रलापिनः ॥ ३९ ॥ एवं तेषामुद्धवं हि निरीक्ष्य
 मधुसूदनः ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं शंकरं लोकशंकरम् ॥ ४० ॥ एतान्गणान्वारय भो अत्र मत्तांश्च संप्रति ॥ अस्मिन्काले च यत्कार्यं सर्वैस्तत्कार्यमे
 व च ॥ ४१ ॥ पांडित्येन महादेव तस्मादेतान्निवारय ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्बुद्धो वीरभद्रमुवाच ह ॥ ४२ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ वारयस्व
 प्रमत्तांश्च क्षीवांश्चैव विशेषतः ॥ तेनोक्तो वीरभद्रश्च शंभुना परमैष्ठिना ॥ ४३ ॥ आज्ञापिताः प्रमत्ताश्च वीरभद्रेण धीमता ॥ प्रमथा वारितास्तेन
 तूष्णीमाश्रित्य ते स्थिताः ॥ ४४ ॥ निश्चला योगिनीमध्ये भूतप्रमथगुह्यकाः ॥ शाकिन्यो यातुधानाश्च कूष्मांडाः कोपिकर्पटाः ॥ ४५ ॥ तथान्ये
 भूतवेतालाः क्षेत्रपालाश्च भैरवाः ॥ सर्वे शांताः प्रमत्ताश्च बभूवुः प्रमथादयः ॥ ४६ ॥ एवं विस्तारसंयुक्तं कृतमुद्रहनं तदा ॥ हिमाद्रिणा परं
 विप्राः सुमंगल्यं सुशोभनम् ॥ ४७ ॥ चत्वारो दिवसा जाताः परिपूर्णेन चेतसा ॥ हिमाद्रिणा कृता पूजा देवदेवस्य शूलिनः ॥ ४८ ॥
 वस्त्रालंकाराभरणै रत्नैरुच्चावचैस्ततः ॥ पूजयित्वा महादेवं विष्णोर्वचनपरोऽभवत् ॥ ४९ ॥ लक्ष्मीसमेतं विष्णुं च वस्त्रालंकरणैः शुभैः ॥
 पूजयामास हिमवांस्तथा ब्रह्माणमेव च ॥ ५० ॥ इंद्रं पुरोधसा सार्द्धमिन्द्राण्या सहितं विभुम् ॥ तथैव लोकपालांश्च पूजयित्वा पृथक्पृथक्
 ॥ ५१ ॥ तथैव पूजिता चंडी भूतप्रमथगुह्यकैः ॥ वस्त्रालंकरणैश्चैव रत्नैर्नानाविधैरपि ॥ ये चान्य आगतास्तत्र ते च सर्वे प्रपूजिताः ॥ ५२ ॥

स्कां.म.पु.
॥ ५६ ॥

एवं तदानीं प्रतिपूजिताश्च देवाश्च सर्वे ऋषयश्च यक्षाः ॥ गंधर्वविद्याधरसिद्धचारणास्तथैव मर्त्याप्सरसां गणाश्च ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवपार्वतीविवाहमंगलोत्सववर्णनं नाम पट्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ छ ॥ ॥
॥ लोमश उवाच ॥ ॥ तथैव विष्णुना सर्वे पर्वताश्च प्रपूजिताः ॥ सद्वाचलश्च विंध्यश्च मैनाको गंधमादनः ॥ १ ॥ मात्यवान्मलयश्चैव
महेंद्रो मंदरस्तथा ॥ मेरुश्चैव प्रयत्नेन पूजितो विष्णुना तदा ॥ २ ॥ श्वेतः कृतः श्वेतगिरिर्नीलाद्रिश्च तथैव च ॥ उदयाद्रिश्च शृंगश्च अस्ताचल
वरो महान् ॥ ३ ॥ मानसाद्रिस्तथा शैलः कैलासः पर्वतोत्तमः ॥ लोकालोकस्तथा शैलः पूजितः परमेष्ठिना ॥ ४ ॥ एवं ते पर्वतश्रेष्ठाः पूजिताः
सर्व एव हि ॥ तथान्ये पूजितास्तेन सर्वे पर्वतवासिनः ॥ ५ ॥ विष्णुना ब्रह्मणा सार्द्धं कृतं सर्वं यथोचितम् ॥ अन्येहनि च संप्राप्ते वरयात्रा कृता
तथा ॥ ६ ॥ हिमाद्रिणा बंधुभिश्च पर्वतं गंधमादनम् ॥ ययुः सर्वे सुरगणा गणाश्च बहवस्तथा ॥ ७ ॥ प्रमथाश्च तथा सर्वे तथा चंडीगणाः
परे ॥ ये चान्ये बहवस्तत्र समायाता हिमालयम् ॥ ८ ॥ शिवस्योद्ग्रहनं विप्राः शिवेन परिभाविताः ॥ परं हर्षं समापन्ना दृष्ट्वा तौ दंपती तदा ॥ ९ ॥
पार्वतीसहितः शंभुः शंभुना सह पार्वती ॥ पुष्पगन्धौ यथा स्यातां वागर्थाविव तत्त्वतः ॥ १० ॥ तथा प्रकृतिपुंसौ च ऐकपद्येन नान्यथा ॥ दंपती
तौ गजारूढौ शुशुभाते महाप्रभौ ॥ ११ ॥ विमानस्थस्तदा ब्रह्मा विष्णुश्च गरुडोपरि ॥ ऐरावतगतश्चंद्रः कुबेरः पुष्पकोपरि ॥ १२ ॥ पाशी च मकरा
रूढो यमो महिषमेव च ॥ प्रेतारूढो नैर्ऋतः स्यादग्निर्वस्तगतो महान् ॥ १३ ॥ मृगारूढोऽथ पवन ईशो वृषभमेव च ॥ इत्येवं लोकपालाश्च सग्रहाः
परमेष्ठिनः ॥ १४ ॥ स्वैः स्वैर्बलैः परिक्रान्तास्तथान्ये प्रमथादयः ॥ हिमाद्रिश्च महाशैल ऋषभो गंधमादनः ॥ १५ ॥ सद्वाचलो नीलगिरिर्मंदरो
मलयाचलः ॥ कैलासो हि महातेजा मैनाकश्च महाप्रभः ॥ १६ ॥ एते चान्ये च गिरयः श्रीमंतो हि महाप्रभाः ॥ सकलत्राश्च ते सर्वे ससुताश्च
मनोरमाः ॥ १७ ॥ बलिनो रूपिणः सर्वे मेर्वाद्यास्तत्र पर्वताः ॥ वरयात्राप्रसंगेन शिवार्चनपरांभवन् ॥ १८ ॥ नंदिना ह्युपविष्टास्ते मेर्वाद्यास्तत्र
पर्वताः ॥ वरयात्रा कृता तेन यथोक्ता च हिमाद्रिणा ॥ सर्वैस्तैर्बंधुभिः सार्द्धं पुनरागमनं कृतम् ॥ १९ ॥ स्वकालयस्थो हिमवान्स रेजे हि महा
यशाः ॥ शिवसंपर्कजेनैव महसा परमेण च ॥ विख्यातो हि महाशैलस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २० ॥ कन्यादानेन महता तुष्टो यस्य च शंकरः ॥
ते धन्यास्ते महात्मानः कृतकृत्यास्तथैव च ॥ २१ ॥ द्र्यक्षरं नाम येषां च जिह्वाग्रे संस्थितं सदा ॥ शिवेति द्र्यक्षरं नाम यैर्हृदीरितमद्य वै ॥ ते

१ वरयात्रा—'वरवोडा' इति प्रसिद्धा । २ परिभाविताः—समानिताः—इत्यर्थः । ३ शिवार्चनपराः—अभवन्—इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः ।

माहे०सं०१
(के०सं०)
अ० २७

॥ ५६ ॥

वै मनुष्यरूपेण रुद्रा एव न संशयः ॥ २२ ॥ किञ्चिद्दानेन संतुष्टः पत्रेणापि तथैव च ॥ तोयेनापि हि संतुष्टो महादेवो निरन्तरम् ॥ २३ ॥ पत्रेण
 पुष्पेण तथा जलेन प्रीतो भवत्येष सदाशिवो हि ॥ तस्माच्च सर्वैः प्रतिपूजनीयः शिवो महाभक्त्यकरो नृणामिह ॥ २४ ॥ एको महाज्ज्योतिरजः परेशः
 परापराणां परमो महात्मा ॥ निरंतरो निर्विकारो निरीशो निराबाधो निर्विकल्पो निरीहः ॥ २५ ॥ निरंजनो नित्यरूपो निरोधो नित्यानन्दो
 नित्यमुक्तः सदैव ॥ एवंभूतो देवदेवोऽर्चितश्च तैर्देवाद्यैर्विश्वेभ्यो भवश्च ॥ स्तुतो ध्यातः पूजितश्चितितश्च सर्वज्ञोऽसौ सर्वदा सर्वदश्च ॥ २६ ॥ यथा
 वरिष्ठो हिमवान्प्रसिद्धः सर्वैर्गुणैः सर्वगुणो महात्मा ॥ विश्वेश्वंद्यो हि तदा हिमालयो जातो गिरीणां प्रवरस्तदानीम् ॥ २७ ॥ मेनया सह धर्मा
 त्मा यथास्थानगतस्ततः ॥ सर्वान्विसर्जयामास पर्वतान्पर्वतेश्वरः ॥ २८ ॥ गतेषु तेषु हिमवान्पुत्रैः पौत्रैः प्रपौत्रकैः ॥ राजा गिरीणां प्रवरो महा
 देवप्रसादतः ॥ २९ ॥ अथो गिरिजया सार्द्धं महेशो गन्धमादने ॥ एकांते च मतिं चक्रे रमणार्थं स्वरूपवान् ॥ ३० ॥ सुरतेनैव महता तपसा
 हि समागमे ॥ द्वयोः सुरतमारब्धं तद्वयोश्च तदाऽभवत् ॥ ३१ ॥ अनिष्टं महदाश्चर्यं प्रलयोपममेव च ॥ तस्मिन्महारते प्राप्ते नाविंदंत सुखं परम् ॥
 ॥ ३२ ॥ सर्वे ब्रह्मादयो देवाः कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ रेतसा च जगत्सर्वं नष्टं स्थावरजंगमम् ॥ ३३ ॥ सस्मार चाग्निं ब्रह्मा च विष्णुश्चाध्यात्मदा
 यकः ॥ मनसा संस्मृतः सद्यो जगामाग्निस्त्वरान्वितः ॥ ३४ ॥ ताभ्यां संप्रेषितोऽपश्यद्गुचिरं शिवमंदिरम् ॥ द्वारि स्थितं नंदिनं च ददर्शाग्निं महा
 प्रभम् ॥ ३५ ॥ अग्निर्ह्रस्वस्तदा भूत्वा काश्मीरसदृशच्छविः ॥ प्रविष्टोऽंतःपुरं शंभोर्नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ३६ ॥ अनेकरत्नसंवीतं प्रासादैश्च स्वलं
 कृतम् ॥ तदंगणमनुप्राप्य उपविश्याह हव्यवाद् ॥ ३७ ॥ पाणिपात्रस्य मे ह्यम्ब भिक्षां देह्यवरोधतः ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य पाणिपात्रस्य
 बालिका ॥ ३८ ॥ यावद्दातुं च सारंभे भिक्षां तस्मै ततः स्वयम् ॥ उत्थाय सुरतात्तस्माच्छिवो हि कुपितो भृशम् ॥ ३९ ॥ रुद्रस्त्रिशूलमुद्यम्य
 भैरवो ह्यऽभवत्तदा ॥ निवारितो गिरिजया वधात्तस्माच्छिवः स्वयम् ॥ भिक्षां तस्मै ददौ वाचा अग्नये जातवेदसे ॥ ४० ॥ पाणौ भिक्षां गृहीत्वाथ
 प्रत्यक्षं तेन चाग्निना ॥ भिक्षिता कुपिता तं वै शशाप गिरिजा ततः ॥ ४१ ॥ रे भिक्षो भविता शापात्सर्वभक्षो ममाशु वै ॥ अनेन रेतसा सद्यः पीडां प्राप्स्य
 सि सर्वतः ॥ ४२ ॥ इत्युक्तो भक्षयित्वाग्री रेत ईशस्य हव्यवाद् ॥ यत्र देवाः स्थिताः सर्वे ब्रह्माद्याश्चैव सर्वशः ॥ ४३ ॥ आगत्याकथयत्सर्वं तद्वेतोभक्षणादि
 कम् ॥ सर्वे सगर्भा ह्यभवन्निन्द्राद्या देवतागणाः ॥ ४४ ॥ अग्रेर्यथा हविश्चैव सर्वेषामुपतिष्ठति ॥ अग्रेर्मुखोद्भवेनैव रेतसा ते सुरेश्वराः ॥ ४५ ॥ सगर्भा
 ह्यभवन्सर्वे चितया च प्रपीडिताः ॥ विष्णुं शरणमाजग्मुर्देवदेवेश्वरं प्रभुम् ॥ ४६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ त्वं त्राता सर्वदेवानां लोकानां प्रभुरेव च ॥

तस्माद्रक्षा विधातव्या शरणागतवत्सल ॥४७॥ वयं सर्वे मर्तुकामा रेतसानेन पीडिताः ॥ असुरेभ्यः परित्रस्ता वयं सर्वे दिवौकसः ॥ ४८ ॥ शरणं शंकरं याताः परित्रातुं कृतोद्बहाः ॥ यदा पुत्रो हि रुद्रस्य भविष्यति तदा वयम् ॥ सुखिनः स्याम सर्वे वै निर्भयाश्च त्रिविष्टपे ॥ ४९ ॥ एवं विष्ट भ्यमानानां सर्वेषां भयमागतम् ॥ अनेन रेतसा विष्णो जीवितुं शक्यते कथम् ॥ ५० ॥ त्रिवर्गो हि यथा पुंसां कृतो हि सुपरिष्कृतः ॥ विपरीतो भवत्येव विना देवेन नान्यथा ॥ ५१ ॥ तस्मात्तद्वै बलं मत्वा सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ कार्याकार्यव्यवस्थायां सर्वे मन्यामहे वयम् ॥ ५२ ॥ तथा निशम्य देवानां परेशः परिदेवनम् ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं देवानां देवतारिहा ॥ ५३ ॥ स्तूयतां वै महादेवो महेशः कार्यगौरवात् ॥ ५४ ॥ तथेति गत्वा ते सर्वे देवा विष्णुपुरोगमाः ॥ तथा ब्रह्मादयः सर्व ईडिरे ऋषयो हरम् ॥ ५५ ॥ ॐ नमो भर्गाय देवाय नीलकंठाय मीढुषे ॥ त्रिनेत्राय त्रिवेदाय लोकत्रितयधारिणे ॥ ५६ ॥ त्रिस्वराय त्रिमात्राय त्रिवेदाय त्रिमूर्तये ॥ त्रिवर्गाय त्रिधामाय त्रिपदाय त्रिशूलिने ॥ ५७ ॥ त्राहित्राहि महादेव रेतसो जगतः पते ॥ ५८ ॥ ब्रह्मणा तु स्तुतो यावत्तावदेवो वृषध्वजः ॥ प्रादुर्बभूव तत्रैव सुराणां कार्यसिद्धये ॥ ५९ ॥ दृष्ट स्तदानीं जगदेकबंधुर्महात्मभिर्देववरैः सुपूजितः ॥ संस्तूयमानो विविधैर्वचोभिः प्रत्यग्रूपैः श्रुतिसंमतैश्च ॥ ६० ॥ स्तुवतां चैव देवानामुवाच परमेश्वरः ॥ त्रासं कुर्वतु मा सर्वे रेतसानेन पीडिताः ॥ ६१ ॥ वमनं वै भवद्भिश्च कार्यमद्यैव भोःसुराः ॥ तथेति मत्वा ते सर्व इन्द्राद्या देवतागणाः ॥ वेमुः सर्वे तदा विप्रास्तद्रेतः शंकरस्य च ॥ ६२ ॥ ऐकपद्येन तद्रेतो महापर्वतसन्निभम् ॥ तप्तचामीकरप्रख्यं बभूव परमाद्भुतम् ॥ ६३ ॥ सर्वे च सुखिनो जाता इन्द्राद्या देवतागणाः ॥ विना ह्यग्निं च ते सर्वे परितुष्टास्तदाऽभवन् ॥ ६४ ॥ तेनाग्निनापि चोक्तस्तु शंकरो लोकशंकरः ॥ किं मयाद्य महादेव कर्तव्यं देवतावर ॥ ६५ ॥ तद्ब्रूहि मे प्रभोऽद्य त्वं येनाहं सर्वदा सुखी ॥ भविष्यामि च येनाहं देवानां हव्यवाहकः ॥ ६६ ॥ तदोवाच शिवः साक्षाद्देवानामिह शृण्वताम् ॥ रेतो विसृज्यतां योनौ तदाग्निः प्रहसन्निव ॥ ६७ ॥ उवाच शंकरं देवं भवत्तेजो दुरासदम् ॥ इदमुल्बणवत्तेजो धार्यते प्राकृतैः कथम् ॥ ६८ ॥ ततः प्रोवाच भगवानग्निं प्रति महेश्वरः ॥ मासिमासि प्रतप्तानां देहे तेजो विसृज्यताम् ॥ ६९ ॥ तथेति मत्वा वचनं महाप्रभः स जातवेदाः परमेण वर्चसा ॥ समुज्ज्वलंस्तत्र महाप्रभावो ब्राह्मे मुहूर्तं हि सचोपविष्टः ॥ ७० ॥ तदा प्रातः समुत्थायः प्रातः स्नानपराः स्त्रियः ॥ ययुः सदा ऋषीणां च सत्यस्ता जातवेदसम् ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा प्रज्वलितं तत्र सर्वास्ताः शीतकर्षिताः ॥ तप्तुकामास्तदा सर्वा ह्यरुंधत्या निवारिताः ॥ ७२ ॥ तथा निवारिताश्चापि तास्तेषु कृत्तिकाः स्वयम् ॥ यावत्तेषुश्च ताः सर्वा रेतसः परमाणवः ॥ विविशू रोमकूपेषु तासां तत्रैव

सत्वरम् ॥ ७३ ॥ नीरेतोभिस्तदा जातो विश्रान्तः स्वयमेव हि ॥ ७४ ॥ ततस्ता ऋषिभार्या हि ययुः स्वभवनं प्रति ॥ ऋषिभिस्तु तदा शप्ताः
 कृत्तिकाः खेचरोभवन् ॥ ७५ ॥ तदानीमेव ताः सर्वा व्यभिचारेण दुःखिताः ॥ तत्ससर्जुस्तदा रेतः पृष्ठे हिमवतो गिरेः ॥ ७६ ॥ ऐकपद्येन
 तद्रेतस्तप्तचामीकरप्रभम् ॥ गंगायां च तदा क्षिप्रं कीचकैः परिवेष्टितम् ॥ ७७ ॥ षण्मुखं बालकं ज्ञात्वा सर्वे देवा मुदान्विताः ॥ गर्गेणो
 क्तास्तदन्ते वै सुखेन द्वियतामिति ॥ ७८ ॥ शंभोः पुत्रः प्रसादेन सर्वो भवति शाश्वतः ॥ गंगायाः पुलिने जातः कार्तिकेयो महाबलः ॥
 ७९ ॥ उपविष्टोऽथ गांगेयो ह्यहोरात्रोषितस्तदा ॥ शाखो विशाखोऽतिबलः षण्मुखोऽसौ महाबलः ॥ ८० ॥ जातो यदाथ गंगायां
 षण्मुखः शंकरात्मजः ॥ तदानीमेव गिरिजा संजाता प्रसूतस्तनी ॥ ८१ ॥ शिवं निरीक्ष्य सा प्राह हे शंभो प्रसन्नो महान् ॥ संजातो मे महादेव
 किमर्थस्तन्निरीक्ष्यताम् ॥ सर्वज्ञोऽपि महादेवो ह्यब्रवीत्तामथाज्ञवत् ॥ ८२ ॥ नारदस्तत्र चागत्य प्रोक्तवाञ्जन्म तस्य तत् ॥ शिवाय च शिवायै
 च पुत्रो जातो हि सुन्दरः ॥ ८३ ॥ तदाकर्ण्य वचो विप्रा हर्षनिर्भरमानसाः ॥ बभूवुः प्रमथाः सर्वे गंधर्वा गीततत्पराः ॥ ८४ ॥ अनेकाभिः
 पताकाभिश्चैलपल्लवतोरणैः ॥ तथा विमानैर्बहुभिर्बभौ प्रज्वलितो महान् ॥ पर्वतः पुत्रजननाच्छंकरस्य महात्मनः ॥ ८५ ॥ तदा सर्वे सुरगणा
 ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ रक्षोगंधर्वयक्षाश्च अप्सरोगणसेविताः ॥ ८६ ॥ ऐकपद्येन ते सर्वे सहिताः शंकरेण तु ॥ द्रष्टुं गांगेयमधिकं जग्मुः पुलिनसं
 स्थितम् ॥ ८७ ॥ ततो वृषभमारुह्य ययौ गिरिजया सह ॥ अन्यैः समेतो भगवान्सुरैरिन्द्रादिभिस्तथा ॥ ८८ ॥ तदा शंखाश्च भेर्यश्च नेदुस्तूर्याण्यने
 कशः ॥ ८९ ॥ तदानीमेव सर्वेशं वीरभद्रादयो गणाः ॥ अन्वयुः केलिसंरब्धा नानावादित्रवादकाः ॥ वादयन्तश्च वाद्यानि ततानि विततानि
 च ॥ ९० ॥ केचिन्नृत्यपरास्तत्र गायकाश्च तथा परे ॥ स्तावकाः स्तूयमानाश्च चक्रुस्ते गुणकीर्तनम् ॥ ९१ ॥ एवंविधास्ते सुरसिद्धयक्षा गंधर्व
 विद्याधरपन्नगा ह्यमी ॥ शिवेन सार्द्धं परिदृष्टचित्ता द्रष्टुं ययुस्तं वरदं च शांकरिम् ॥ ९२ ॥ यावत्समीक्षयामासुर्गांगेयं शंकरोपमम् ॥ ददृशुस्ते
 महत्तेजो व्याप्तमासीजगत्त्रयम् ॥ ९३ ॥ तत्तेजसावृतं बालं तप्तचामीकरप्रभम् ॥ सुमुखं सुश्रिया युक्तं सुनसं सुस्मितेक्षणम् ॥ ९४ ॥ चारुप्रसन्न
 वदनं तथा सर्वांगसुन्दरम् ॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं गांगेयं प्रथितात्मकम् ॥ ९५ ॥ ववंदिरे तदा बालं कुमारं सूर्यवर्चसम् ॥ प्रमथाश्च गणाः सर्वे वीर
 भद्रादयस्तथा ॥ ९६ ॥ परिवार्यापतस्थुस्ते वामदक्षिणभागतः ॥ तथा ब्रह्मा च विष्णुश्च इंद्रश्चापि सुरैर्वृतः ॥ ९७ ॥ ऋषयो यक्षगंधर्वाः परिवार्य

स्कां.प्र.पु.
॥ ५८ ॥

कुमारकम् ॥ दंडवत्पतिता भूमौ केचिच्च नतकंधराः ॥ ९८ ॥ प्रणेमुः शिरसा चान्ये मत्वा स्वामिनमव्ययम् ॥ अवाद्यंत विचित्राणि वादित्राणि
महोत्सवे ॥ एवमभ्युदये तस्मिन्नृषयः शांतिमापठन् ॥ ९९ ॥ एतस्मिन्नंतरे यातः शंकरो गिरिजापतिः ॥ अवतीर्य वृषाच्छीघ्रं पार्वत्या सह
सुव्रताः ॥ १०० ॥ पुत्रं निरैक्षत तदा जगदेकबंधुः प्रीत्या युतः परमया सह वै भवान्या ॥ स्नेहान्वितो भुजगभोगयुतो हि साक्षात्सर्वेश्वरः
परिवृतः प्रमथैः प्रहृष्टः ॥ १०१ ॥ उपगुह्य गुहं तत्र पार्वती जातसंभ्रमा ॥ प्रस्तुतं पाययामास स्तनं स्नेहपरिप्लुता ॥ १०२ ॥ तदा नीराजितो
देवैः सकलत्रैर्मुदान्वितैः ॥ जयशब्देन महता व्याप्तमासीन्नभस्तलम् ॥ १०३ ॥ ऋषयो ब्रह्मघोषेण गीतेनैव च गायकाः ॥ वाद्यैश्च वादकाश्चैव
उपतस्थुः कुमारकम् ॥ १०४ ॥ स्वमंकमारोप्य तदा गिरीशः कुमारकं तं प्रभया महाप्रभम् ॥ बभौ भवानीपतिरेव साक्षाच्छ्रिया युतः
पुत्रवतां वरिष्ठः ॥ १०५ ॥ दंपती तौ तदा तत्र ऐकपथेन नंदतुः ॥ अभिषिच्यमान ऋषिभिरावृतः सुरसत्तमैः ॥ १०६ ॥ कुमारः क्रीडया
मास उत्संगे शंकरस्य च ॥ कंठे स्थितं वासुकिं च पाणिभ्यां समपीडयत् ॥ १०७ ॥ मुखं प्रपीडयित्वाऽसौ पाणीनगणयत्तदा ॥ एकं त्रीणि
दशाष्टौ च विपरीतक्रमेण च ॥ १०८ ॥ प्रहस्य भगवाञ्छंभुरुवाच गिरिजां तदा ॥ १०९ ॥ मंदस्मितेन च तदा भगवान्महेशः प्राप्तो मुदं
च परमां गिरिजासमेतः ॥ प्रेम्णा सगद्गदगिरा जगदेकबंधुर्नोवाच किंचन तदा भुवनैकभर्ता ॥ ११० ॥ ॥ इति श्रीस्कादे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे कार्तिकेयस्वामिकुमारोत्पत्तिवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७३ ॥
॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ कुमारं स्वांकमारोप्य उवाच जगदीश्वरः ॥ देवान्प्रति तदा रुद्रः सेंद्रान्भर्गः प्रतापवान् ॥ १ ॥ किं कार्यं कथ्यतां
देवाः कुमारेणाधुना मम ॥ तदोचुः सहिताः सर्वे देवं पशुपतिं प्रति ॥ २ ॥ तारकाद्रयमुत्पन्नं सर्वेषां जगतां विभो ॥ ज्ञाता त्वं जगतां
स्वामी तस्मात्राणं विधीयताम् ॥ ३ ॥ कुमारेण हतोऽद्यैव तारको भविता प्रभो ॥ तस्मादद्यैव यास्यामस्तारकं हंतुमुद्यताः ॥ ४ ॥ तथेति
मत्वा सहसा निर्जग्मुस्ते तदा सुराः ॥ कार्तिकेयं पुरस्कृत्य शंकरात्मजमेव हि ॥ ५ ॥ सर्वे मिलित्वा सहसा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥
देवानामुद्यमं श्रुत्वा तारकोऽपि महाबलः ॥ ६ ॥ सैन्येन महता चैव ययौ योद्धुं सुरान्प्रति ॥ देवैर्दृष्टं समायातं तारकस्य महद्बलम् ॥ ७ ॥
तदा नभोगता वाणी ह्युवाच परिसाल्य तान् ॥ शांकरिं च पुरस्कृत्य सर्वे शूय प्रतिष्ठिताः ॥ ८ ॥ दैत्यान्विजित्य संग्रामे जयिनो हि भविष्यथ
॥ ९ ॥ वाचं तु खेचरीं श्रुत्वा देवाः सर्वे समुत्सुकाः ॥ कुमारं च पुरस्कृत्य सर्वे ते गतसाध्वसाः ॥ १० ॥ युद्धकामाः सुरा यावत्तावत्सर्वे समा

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० २८

॥ ५८ ॥

गताः ॥ वरणार्थं कुमारस्य सुता मृत्योर्दुरत्यया ॥ ११ ॥ ब्रह्मणा नोदिता पूर्वं तपः परममाश्रिता ॥ तपसा तेन महता कुमारं प्रति वै तदा ॥
आगता दुहिता मृत्योः सेना नामैकसुंदरी ॥ १२ ॥ तां दृष्ट्वा तेऽब्रुवन्सर्वे देवं पशुपतिं प्रति ॥ एनं कुमारमुद्दिश्य आगता ह्यतिसुंदरी ॥ १३ ॥
ब्रह्मणो वचनाच्चैव कुमारेण तदा वृता ॥ अथ सेनापतिर्जातः कुमारः शांकरिस्तदा ॥ १४ ॥ तदा शंखाश्च भेर्यश्च पटहानकगोमुखाः ॥ तथा
दुंदुभयो नेदुर्मृदंगाश्च महास्वनाः ॥ १५ ॥ तेन नादेन महता पूरितं च नभस्तलम् ॥ तदा गौरी च गंगा च कृत्तिका मातरस्तथा ॥ परस्परमथो
चुस्ताः सुतो मम ममेति च ॥ १६ ॥ एवं विवादमापन्नाः सर्वास्ता मातृकादयः ॥ निवारिता नारदेन मौढ्यं मा कुरुतेति च ॥ १७ ॥ पार्वत्यां
शंकराज्जातो देवकार्यार्थसिद्धये ॥ तूष्णींभूतास्तदा सर्वाः कृत्तिका मातृभिः सह ॥ १८ ॥ गुहेनोक्तास्तदा सर्वा ऋषिपत्न्यश्च कृत्तिकाः ॥ नक्ष
त्राणि समाश्रित्य भवद्भिः स्थायितां चिरम् ॥ १९ ॥ तथा मातृगणस्तेन स्वामिना स्थापितो दिवि ॥ मृत्योः कन्यां च संगृह्य कार्तिकेयस्त्वर
न्वितः ॥ २० ॥ इंद्रं प्रोवाच भगवान्कुमारः शंकरात्मजः ॥ दिवं याहि सुरैः सार्द्धं राज्यं कुरु निरन्तरम् ॥ २१ ॥ इंद्रेणोक्तः कुमारो हि तारकेण
प्रपीडिताः ॥ स्वर्गाद्विद्राविताः सर्वे वयं याता दिशो दश ॥ २२ ॥ किं पृच्छसि महाभाग अस्मान्पदपरिच्युतान् ॥ एवमुक्तस्तदा तेन वज्रिणा
शंकरात्मजः ॥ प्रहस्येन्द्रं प्रति तदा मा भैषीत्यभयं ददौ ॥ २३ ॥ यावत्कथयतस्तस्य शांकरेश्च महात्मनः ॥ कैलासं तु गते रुद्रे पार्वत्या प्रमथैः
सह ॥ २४ ॥ आजगाम महादैत्यो दैत्यसेनाभिरावृतः ॥ रणदुंदुभयो नेदुस्तथा प्रलयभीषणाः ॥ २५ ॥ रणकर्कशतूर्याणि डिंडिमान्यद्भुतानि
च ॥ गोमुखाः खरशृंगाणि काहलान्येव भूरिशः ॥ २६ ॥ वाद्यभेदा अवाद्यंत तस्मिन्दैत्यसमागमे ॥ गर्जमानास्तदा वीरास्तारकेण सहैव तु ॥
॥ २७ ॥ उवाच नारदो वाक्यं तारकं देवकण्ठकम् ॥ २८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ पुरा देवैः कृतो यत्नो वधार्थं नात्र संशयः ॥ तवैव चासु
रश्रेष्ठ मयोक्तं नान्यथा भवेत् ॥ २९ ॥ कुमारोऽयं च शर्वस्य तवार्थं चोपपादितः ॥ एवं ज्ञात्वा महाबाहो कुरु यत्नं समाहितः ॥ ३० ॥ नार
दोक्तं निशम्याथ तारकः प्रहसन्निव ॥ उवाच वाक्यं मेधावी गच्छ त्वं च पुरंदरम् ॥ ३१ ॥ मम वाक्यं महर्षे त्वं वद शीघ्रं यथातथम् ॥ कुमारं च
पुरस्कृत्य मया योद्धुं त्वमिच्छसि ॥ ३२ ॥ मूढभावं समाश्रित्य कर्तुमिच्छसि नान्यथा ॥ मनुष्यमेकमाश्रित्य मुचुकुन्दाख्यमेव च ॥
॥ ३३ ॥ तत्प्रभावेऽमरावत्यां स्थितोऽसि त्वं न चान्यथा ॥ कौमारं बलमाश्रित्य तिष्ठसे त्वं ममाग्रतः ॥ ३४ ॥ त्वां हनिष्याम्यहं
मन्द लोकपालैः सहैव हि ॥ एवं कथय देवेन्द्रं देवर्षे नान्यथा वद ॥ ३५ ॥ तथेति मत्वा भगवान्स नारदो ययौ सुराञ्छक्रपुरोगमांश्च ॥ आचष्ट

स्कां.प.पु.
॥ ५९ ॥

सर्वं ह्यसुरेन्द्रभाषितं सहोपहासं मतिमांस्तथैव ॥३६॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भवद्भिः श्रूयतां देवा वचनं मम नान्यथा ॥ तारकेण यदुक्तं च सानुगे
नावधार्यताम् ॥३७॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ त्वां हनिष्यामि रे मूढ नान्यथा मम भाषितम् ॥ ३८ ॥ मुचुकुन्दं समासाद्य लोकपालैश्च पूजितः ॥
न त्वया भीरुणा योत्स्ये देवो भूत्वा नराश्रितः ॥ ३९ ॥ तस्य वाक्यं निशम्योच्चुः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ कुमारं च पुरस्कृत्य नारदं चर्षिसत्त
मम् ॥ ४० ॥ जानासि त्वं हि देवर्षे कुमारस्य बलाबलम् ॥ अज्ञो भूत्वा कथं वाक्यमुक्तं तस्य ममाग्रतः ॥ ४१ ॥ प्रहस्य नारदो वाक्यमुवाच
तस्य सन्निधौ ॥ अहमप्युपहासं च वाक्यं तारकमुक्तवान् ॥ ४२ ॥ जानीध्वममराः सर्वे कुमारं जयिनं सुराः ॥ भविष्यत्यत्र मे वाक्यं नात्र कार्या
विचारणा ॥ ४३ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वे देवा मुदान्विताः ॥ ऐकपद्येन चोत्तस्थुर्योद्धुकामाश्च तारकम् ॥ ४४ ॥ कुमारं गजमारोप्य देवेन्द्रो
ह्यग्रगोऽभवत् ॥ सुरसैन्येन महता लोकपालैः समावृतः ॥ ४५ ॥ तदा दुन्दुभयो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः ॥ वीणावेणुमृदंगानि तथा गन्धर्वनि
स्वनाः ॥ ४६ ॥ गजं दत्त्वा महेंद्राय कुमारो यानमारुहत् ॥ अनेकरत्नसंवीतं नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ विचित्रचित्रं सुमहत्तथाश्चर्यसमन्वितम् ॥
॥ ४७ ॥ विमानमारुह्य तदा महायशाः स शांकरिः सर्वगणैरुपेतः ॥ श्रिया समेतः परया बभौ महान्स वीज्यमानश्चमरैर्महाप्रभैः ॥ ४८ ॥ प्राचे
तसं छत्रं महामणिप्रभं रत्नैरुपेतं बहुभिर्विराजितम् ॥ धृतं तदा तेन कुमारमूर्द्धनि चन्द्रेण चान्द्रैः किरणैः सुशोभितम् ॥ ४९ ॥ संमीलितास्तदा
सर्व देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ बलैः स्वैः स्वैः परिक्रांता योद्धुकामा महाबलाः ॥ ५० ॥ यमोऽपि स्वगणैः सार्द्धं मरुद्भिश्च सदागतिः ॥ पाथोभिर्वरु
णस्तत्र कुबेरो गुह्यकैः सह ॥ ईशोऽपि प्रमथैः सार्द्धं नैर्ऋतो व्याधिभिः सह ॥ ५१ ॥ एवं तेऽष्टौ लोकपा योद्धुकामाः सर्वे मिलित्वा तारकं हन्तु
मेव ॥ पुरस्कृत्वा शांकरिं विश्ववंद्यं सेनापतिं चात्मविदां वरिष्ठम् ॥ ५२ ॥ एवं ते योद्धुकामा हि अवतेरुश्च भूतलम् ॥ अंतर्वेद्यां स्थिताः सर्वे गंगा
यमुनमध्यगाः ॥ ५३ ॥ पातालाच्च समायातास्तारकस्योपजीविनः ॥ चेरुंगबलोपेता हन्तुकामाः सुरात्रणे ॥ ५४ ॥ तारको हि समायातो विमा
नेन विराजितः ॥ छत्रेण च महातेजा ध्रियमाणेन मूर्द्धनि ॥ ५५ ॥ चामरैर्वीज्यमानो हि शुशुभे दैत्यराट् स्वयम् ॥ ५६ ॥ एवं देवाश्च दैत्याश्च
अंतर्वेद्यां स्थितास्तदा ॥ सैन्येन महता तत्र व्यूहान्कृत्वा पृथक्पृथक् ॥ ५७ ॥ गजान्कृत्वा ह्येकतश्च हयांश्च विविधांस्तथा ॥ स्यंदनानि विचित्राणि
नानारत्नयुतानि च ॥ ५८ ॥ पदाता बहवस्तत्र शक्तिशूलपरश्वधैः ॥ खड्गतोमरनाराचैः पाशमुद्गरशोभिताः ॥ ५९ ॥ ते सेने सुरदैत्यानां शुशुभाते पर

१ छत्र-छत्रम्-विभक्तेः 'सुरां सुलुक्' इत्यनेनार्थत्वाल्लुक् । २ यादोभिः-६० पा० ।

माहे.सं० १

(के०सं०)

अ० २८

॥ ५९ ॥

स्परम् ॥ हंतुकामास्तदा ते वै स्तूयमानाश्च बन्धुभिः ॥६०॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे
 शिवशास्त्रे देवैः सह तारकासुरस्य संग्रामे देवदैत्यसेनासंनाहवर्णनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ छ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ उभे सेने तदा
 तेषां सुराणां चामरद्विषाम् ॥ अनेकाश्चर्यसंवीते चतुरंगबलान्विते ॥ विरेजतुस्तदान्योऽन्यं गर्जतो वांबुदागमे ॥१॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र बलगमानाः
 परस्परम् ॥ देवासुरास्तदा सर्वे युयुधुश्च महाबलाः ॥ २ ॥ युद्धं सुतुमुलं ह्यासीद्देवदैत्यसमाकुलम् ॥ रुण्डमुण्डांकितं सर्वं क्षणेन समपद्यत ॥३॥ भूमौ
 निपतितास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥ केषांचिद्वाहवश्छिन्नाः खड्गपातैः सुदारुणैः ॥ ४ ॥ मुचुकुंदो हि बलवांस्त्रैलोक्येऽमितविक्रमः ॥५॥ तारको हि
 तदा तेन मुचुकुंदेन धीमता ॥ खड्गेन चाहतस्तत्र सर्वप्राणेन वक्षसि ॥ प्रसह्य तत्प्रहारं च प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ किं रे मूढ त्वया चाद्य कृत
 मस्ति बलादिदम् ॥ न त्वया योद्धुमिच्छामि मानुषेणैव लज्जया ॥ ७ ॥ तारकस्य वचः श्रुत्वा मुचुकुंदोऽभ्यभाषत ॥ मया हतोऽसि दैत्येन्द्र नान्यो
 भवितुमर्हसि ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा मे खड्गसंपातं न त्वं तिष्ठसि चाग्रतः ॥ त्वां हन्मि पश्य मे शौर्यं दैत्यराज स्थिरो भव ॥ ९ ॥ एवमुक्त्वा तदा वीरो
 मुचुकुंदो महाबलः ॥ यावज्जघान खड्गेन तावच्छक्त्या समाहतः ॥ मांधातुस्तनयस्तत्र पपात रणमंडले ॥ १० ॥ पतितस्तत्क्षणादेव चोत्थितः
 परवीरहा ॥ ११ ॥ स सज्जमानोतिमहाबलो वै हंतुं तदा दैत्यपतिं च तारकम् ॥ ब्रह्मास्त्रमुद्यम्य धनुर्गृहीत्वा मांधातृपुत्रो भुवनैकजेता ॥ १२ ॥
 स तारकं योद्धुकामस्तरस्वी रुपान्वितोत्फुल्लविलोचनो महान् ॥ स नारदो ब्रह्मसुतो बभाषे तदा नृवीरं मुचुकुंदमेवम् ॥ १३ ॥ न तारको हन्यते
 मानुषेण तस्मादेतन्मा विमोचीर्महास्त्रम् ॥ १४ ॥ निशम्य वचनं तस्य देवर्षेर्नारदस्य च ॥ मुचुकुंद उवाचेदं भविता कोऽस्य मारकः ॥ १५ ॥
 तदोवाच महातेजा नारदो दिव्यदर्शनः ॥ एनं हंता कुमारश्च कुमारोऽयं शिवात्मजः ॥१६॥ तस्माद्भवद्भिः स्थातव्यमैकपद्येन युध्यताम् ॥ तिष्ठ त्वं
 चायतो भूत्वा मुचुकुंदं महामते ॥ १७ ॥ निशम्य वाक्यं च मनोहरं शुभं ह्युदीरितं तेन महाप्रभेण ॥ सर्वे सुराः शांतिपरा बभूवुस्तेनैव साकं नृवरेण
 यत्नात् ॥ १८ ॥ ततो दुंदुभयो नेदुः शंखाश्च कृतनिश्चयाः ॥ ताडिता विविधैर्बाधैः सुरासुरसमन्वितैः ॥ १९ ॥ जगर्जुरसुरास्तत्र देवान्प्रति कृतो
 द्यमाः ॥ शिवकोपोद्भ्रवो वीरो वीरभद्रो रुपान्वितः ॥२०॥ गणैर्बहुभिरासाद्य तारकं च महाबलम् ॥ मुचुकुंदं पृष्ठतः कृत्वा तथैव च सुरानपि ॥२१॥
 तदा ते प्रमथाः सर्वे पुरस्कृत्य कुमारकम् ॥ युयुधुः संयुगे तत्र वीरभद्रादयो गणाः ॥ २२ ॥ त्रिशूलैर्ऋषिभिः पाशैः खड्गैः परशुपट्टिशैः ॥ निजघ्नः

समरेन्योन्यं सुरासुरविमर्दने ॥ २३ ॥ तारको वीरभद्रेण त्रिशूलेन हतो भृशम् ॥ पपात सहसा तत्र क्षणं मूर्छापरिप्लुतः ॥ २४ ॥ उत्थाय च मुहूर्ताच्च तारको दैत्यपुंगवः ॥ लब्धसंज्ञो बलाविष्टो वीरभद्रं जवान च ॥ २५ ॥ स शक्तिं च महातेजा वीरभद्रो हि तारकम् ॥ त्रिशूलेन च घोरेण शिवस्यानुचरो बली ॥ २६ ॥ एवं संयुध्यमानौ तौ जघ्नतुश्चेतरेतरम् ॥ द्वंद्वयुद्धं सुतुमुलं तयोर्जातं महात्मनोः ॥ २७ ॥ सुरास्तत्रैव समरे प्रेक्षका ह्यभवंस्तदा ॥ तयोर्भेरीमृदंगाश्च पटहानकगोमुखाः ॥ २८ ॥ तथा डमरुनादेन व्याप्तमासीजगत्रयम् ॥ तेन घोषेण महता युध्यमानौ महा बलौ ॥ २९ ॥ शुशुभातेऽतिसंख्यौ प्रहारैर्जर्जरीकृतौ ॥ अन्योन्यमभिसंख्यौ तौ बुधांगारकाविव ॥ ३० ॥ नारदेन तदा ख्यातो वीरभद्रस्य तद्वधः ॥ न रोचते च तद्वाक्यं वीरभद्रस्य वै तदा ॥ ३१ ॥ नारदेन यदुक्तं हि तारकस्य वधं प्रति ॥ यथा रुद्रस्तथा सोऽपि वीरभद्रो महाबलः ॥ ३२ ॥ एवं प्रयुध्यमानौ तौ जघ्नतुश्चेतरेतरम् ॥ अन्योन्यं स्पर्द्धमानौ तौ गर्जतौ सिंहयोरिव ॥ ३३ ॥ एवं तदा तौ भुवि युध्यमानौ महात्मना ज्ञानवतां वरेण ॥ स वीरभद्रो हि तदा निवारितो वाक्यैरनेकैरथ नारदेन ॥ ३४ ॥ तथा निशम्य तद्वाक्यं नारदस्य मुखोद्धतम् ॥ वीरभद्रो रुषाविष्टो नारदं प्रत्युवाच ह ॥ ३५ ॥ तारकं च वधिष्यामि पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ आनयंति च ये वीराः स्वामिनं रणसंसदि ॥ ते पापिनो ह्यधर्मिष्ठा विमृशंति रणं गताः ॥ ३६ ॥ भीरवस्ते तु विज्ञेया न वाच्यास्ते कदाचन ॥ त्वं न जानासि देवर्षे योधानां च प्रतिक्रियाम् ॥ ३७ ॥ मृत्युं च पृष्ठतः कृत्वा रणभूमौ गतव्यथाः ॥ शस्त्राशस्त्रैर्मित्रगात्राः प्रशस्तानात्र संशयः ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वा चावदद्देवान् वीरभद्रो महाबलः ॥ शृण्वंतु मम वाक्यानि देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ अतारकां महीं चाद्य करिष्ये नात्र संशयः ॥ ४० ॥ अथ त्रिशूलमादाय तारकेण युयोध सः ॥ वृषारूढैरनेकैश्च त्रिशूलवरधारिभिः ॥ ४१ ॥ कपर्दिनो वृषांकाश्च गणास्तेतिप्रहारिणः ॥ वीरभद्रं पुरस्कृत्य वीरभद्रपराक्रमाः ॥ ४२ ॥ त्रिशूलधारिणः सर्वे सर्वे सर्पांगभूषणाः ॥ सचंद्रशेखराः सर्वे जटाजूटविभूषिताः ॥ ४३ ॥ नीलकण्ठा दशभुजाः पञ्चवक्त्रास्त्रिलोचनाः ॥ छत्रचामरसंवीताः सर्वे तेऽत्युग्रबाहवः ॥ ४४ ॥ वीरभद्रं पुरस्कृत्य सर्वे हरपराक्रमाः ॥ युयुधुस्ते तदा दैत्यास्तारकासुरजीविनः ॥ ४५ ॥ पुनः पुनस्तैश्च तदा बभूवुर्गणैर्जितास्ते ह्यसुराः पराङ्मुखाः ॥ बभूव तेषां च तदातिसंगरो महाभयो दैत्यवरैस्तदानीम् ॥ ४६ ॥ अमृष्यमाणाः परमास्त्रकोविदैस्ततो गणास्ते जयिनो बभूवुः ॥ गणैर्जितास्ते ह्यसुराः पराभवं तं तारकं ते व्यथिताः शशंसुः ॥ ४७ ॥ विनाम्य चापं हि तथा च तारकः स योद्धुकामः प्रविवेश सेनाम् ॥ यथा शृषो वै प्रविवेश सागरं तथा ह्यसौ दैत्यवरो महात्मा ॥ ४८ ॥ गणैः समेतो युयुधे तदानीं स वीरभद्रो हि महाबलश्च ॥ सर्वान्सुरांश्चैद्रमुखान्महाबलस्तथा गणान्यक्षपिशाचगुह्य

कान् ॥ स दैत्यवर्योऽतिरुपं प्रविष्टः संमर्दयामास महाबलो हि ॥ ४९ ॥ ततः समभवद्युद्धं देवदानवसंकुलम् ॥ देवदानवयक्षाणां सन्निपातकरं महत्
 ॥ ५० ॥ तथा वृषा गर्जमाना अश्वाञ्जघ्नः सादिभिः ॥ रथिभिश्च रथाञ्जघ्नः कुंजरान्सादिभिः सह ॥ ५१ ॥ वृषारूढैः सरथैस्ते च सर्वे निष्पा
 टिता ह्यसुराः पोथिताश्च ॥ ५२ ॥ क्षयं प्रणीता बहवस्तदानीं पेतुः पृथिव्यां निहताश्च केचित् ॥ केचित्प्रविष्टा हि रसातलं च पलायमाना बहव
 स्तथैव ॥ ५३ ॥ केचिच्च शरणं प्राप्ता रुद्रानुचरकिंकरान् ॥ एवं नष्टं तदा सैन्यं विलोक्यासुरपालकः ॥ तारको हि रूपाविष्टो हंतुं देवगणान्ययौ ॥
 ॥ ५४ ॥ भुजानामयुतं कृत्वा दैत्यराजो हि तारकः ॥ आरुह्य सिंहं सहसा घातयामास तारणे ॥ ५५ ॥ दंशितेन च सिंहेन वृषाः केचिद्विदारिताः ॥
 तथैव तारकेणैव घातिता बहवो गणाः ॥ ५६ ॥ एवं कृतं तदा तेन तारकेण महात्मना ॥ सर्वेषामेव देवानामशक्यस्तारको महान् ॥ ५७ ॥
 जातस्तदा महाबाहुस्त्रैलोक्यक्षयकारकः ॥ तारकस्यानुगा दैत्या अजेया बलवत्तराः ॥ ५८ ॥ महारूढा दंशिताश्च करालास्ते प्रहारिणः ॥ ते
 राहता गणाः सर्वे सिंहैश्च वृषभा हताः ॥ ५९ ॥ एवं निहन्यमाना वै गणास्ते रणमण्डले ॥ प्रहस्य विष्णुः प्रोवाच कुमारं शिववल्गुभम् ॥ ६० ॥
 ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ नान्यो हंतास्य पापस्य त्वद्विना कृत्तिकासुत ॥ तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं वचनं च महाभुज ॥ ६१ ॥ तारकस्य वधा
 र्थाय उत्पन्नोऽसि शिवात्मज ॥ तस्मात्त्वयैव कर्तव्यं निधनं तारकस्य च ॥ ६२ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्कुद्धः पार्वतीनन्दनो महान् ॥ उवाच प्रहस
 न्वाक्यं विष्णुं प्रति यथोचितम् ॥ ६३ ॥ मया निरीक्ष्यते सम्यक्चित्रयुद्धं महात्मनाम् ॥ अनभिज्ञोऽस्म्यहं विष्णो कार्याकार्यविचारणे ॥ ६४ ॥
 केऽस्मदीयाः परे चैव न जानामि कथंचन ॥ किमर्थं युध्यमाना वै परस्परवधे स्थिताः ॥ ६५ ॥ कुमारस्य वचः श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत्
 ॥ ६६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कुमारोऽसि महाबाहो शंकरस्यांशसंभवः ॥ त्वं त्राता जगतां स्वामी देवानां च परा गतिः ॥ ६७ ॥
 तारकेण पुरा वीर तपस्तप्तं सुदारुणम् ॥ येनैव विजिता देवा येन स्वर्गस्तथा जितः ॥ ६८ ॥ तपसा तेन चोग्रेण अजेयत्वमवाप्त
 वान् ॥ अनेनापि जितश्चेन्द्रो लोकपालास्तथैव च ॥ ६९ ॥ त्रैलोक्यं च जितं सर्वं ह्यनेनैव दुरात्मना ॥ तस्मात्त्वया निहंतव्य
 स्तारकः पापपूरुषः ॥ ७० ॥ सर्वेषां शं विधातव्यं त्वया नाथेन चाद्य वै ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा कुमारः प्रहसन्महान् ॥ विमाना
 दवतीर्यार्थ पदातिः परमोऽभवत् ॥ ७१ ॥ पद्भ्यां तदासौ परिधावमानः शिवात्मजोयं च कुमाररूपी ॥ करै समादाय महाप्रभावां शक्तिं
 महोल्कामिव दीप्तियुक्ताम् ॥ ७२ ॥ दृष्ट्वा तमायांतमतीव चंडमव्यक्तरूपं बलिनां वरिष्ठम् ॥ दैत्यो ब्रभाषे सुरसत्तमानामसौ कुमारो द्विषतां

स्कां.प.पु.
॥ ६१ ॥

निहंता ॥ ७३ ॥ अनेन सार्द्धं ह्यहमेव वीरो योत्स्यामि सर्वानहमेव वीरान् ॥ गणांश्च सर्वानपि घातयामि महेश्वराँल्लोकपालांश्च सद्यः ॥
॥ ७४ ॥ इत्येवमुक्त्वा सततं महाबलः कुमारमुद्दिश्य ययौ च योद्धुम् ॥ जग्राह शक्तिं परमाद्भुतां च स तारको वाक्यमिदं बभाषे ॥ ७५ ॥
॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ कुमारो मेघतश्चाद्य भवद्भिश्च कथं कृतः ॥ यूयं गतत्रपा देवा येषां राजा पुरंदरः ॥ ७६ ॥ पुरा येन कृतं कर्म
विदितं सर्वमेव तत् ॥ प्रसुप्ताश्चार्दिता गर्भे जठरस्था निपातिताः ॥ ७७ ॥ कश्यपस्यात्मजेनेव बहुरूपो हतोऽसुरः ॥ नमुचिश्च हतो वीरो
वृत्रश्चैव तथा हतः ॥ ७८ ॥ कुमारं हंतुकामोसौ देवेन्द्रो बलघातकः ॥ कुमारोऽयं मया देवा घातितोद्य न संशयः ॥ ७९ ॥ पुरा हतास्त्वया विप्रा
दक्षयज्ञे ह्यनेकशः ॥ तत्कर्मणः फलं चाद्य वीरभद्र महामते ॥ दर्शयिष्यामि ते वीर रणे रणविशारद ॥ ८० ॥ इत्येवमुक्त्वा स तदा महात्मा दैत्या
धिपो वीरवरः स एकः ॥ जग्राह शक्तिं परमाद्भुतां च स तारको युद्धविदां वरिष्ठः ॥ ८१ ॥ इति परमरूपाभिभूतो दितितनयः परीवृतोऽसुरेन्द्रैः ॥ युधि
मतिमकरोत्तदा निहंतुं समरविजयी स तारको बलीयान् ॥ ८२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
केदारखण्डे शिवशास्त्रे सुरतारकासुरसंग्रामवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ७४ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ वल्गमानं तमायांतं तारका
सुरमोजसा ॥ आजघान च वज्रेण इंद्रो मतिमतां वरः ॥ १ ॥ तेन वज्रप्रहारेण तारको विह्वलीकृतः ॥ पतितोऽपि समुत्थाय शक्त्या तं प्राहरद्वि
पम् ॥ २ ॥ पुरंदरं गजस्थं हि अपातयत भूतले ॥ हाहाकारो महानासीत्पतिते च पुरंदरे ॥ ३ ॥ तारकेणापि तत्रैव यत्कृतं तच्छृणु प्रभो ॥ पतितं
च पदाक्रम्य हस्ताद्वज्रं प्रगृह्य च ॥ ४ ॥ हतं देवेन्द्रमालोक्य तारको रिपुसूदनः ॥ वज्रघातेन महताऽस्ताडयत्तु पुरंदरम् ॥ ५ ॥ त्रिशूलमुद्यम्य
महाबलस्तदा स वीरभद्रो रुषितः पुरंदरम् ॥ संरक्षमाणो हि जघान तारकं शूलेन दैत्यं च महाप्रभेण ॥ ६ ॥ शूलप्रहाराभिहतो निपपात महीतले ॥
पतितोऽपि महातेजास्तारकः पुनरुत्थितः ॥ ७ ॥ जघान परया शक्त्या वीरभद्रं तदोरसि ॥ वीरभद्रोपि पतितः शक्तिघातेन तस्य वै ॥ ८ ॥
सगणाश्चैव देवाश्च गंधर्वोरगराक्षसाः ॥ हाहाकारेण महता चुक्रुशुश्च पुनःपुनः ॥ ९ ॥ तदोत्थितः सहसा महाबलः स वीरभद्रो द्विषतां निहंता ॥
त्रिशूलमुद्यम्य तडित्प्रकाशं जाज्वल्यमानं प्रभया निरंतरम् ॥ स्वरोचिषा भासितदिग्वितानं सूयदुर्विबाग्न्युडुमण्डलाभम् ॥ १० ॥ त्रिशूलेन तदा
यावद्वंतुकामो महाबलः ॥ निवारितः कुमारेण मावधीस्त्वं महामते ॥ ११ ॥ जगर्ज च महातेजाः कार्तिकेयो महाबलः ॥ १२ ॥ तदा जयेत्यभिहितो
भूतेराकाशसंस्थितैः ॥ शक्त्या परमया वीरस्तारकं हंतुमुद्यतः ॥ १३ ॥ तारकस्य कुमारस्य संग्रामस्तत्र दुःसहः ॥ जातस्ततो महाघोरः सर्वभूतभयं

गोह.सं.१
(के.सं.)
अ० ३०

॥ ६१ ॥

करः ॥ १४ ॥ शक्तिहस्तौ च तौ वीरौ युयुधाते परस्परम् ॥ शक्तिभ्यां भिन्नहस्तौ तौ महासाहससंयुतौ ॥ १५ ॥ परस्परं वंचयंतौ सिंहाविव महाबलौ ॥
वैतालिकीं समाश्रित्य तथा वै खेचरीं गतिम् ॥ १६ ॥ पार्वतं मतमाश्रित्य शक्त्या शक्तिं निजघ्नतुः ॥ एभिर्मतैर्महावीरौ चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ १७ ॥
अन्योन्यसाधकौ भूत्वा महाबलपराक्रमौ ॥ जघ्नतुः शक्तिधाराभी रणे रणविशारदौ ॥ १८ ॥ मूर्ध्नि कण्ठे तथा बाह्वोर्जान्वोश्चैव कटीतटे ॥ वक्ष
स्युरसि पृष्ठे च चिच्छिदतुः परस्परम् ॥ १९ ॥ तदा तौ युध्यमानौ च हन्तुकामौ महाबलौ ॥ प्रेक्षका ह्यभवन्सर्वे देवगन्धर्वगुह्यकाः ॥ २० ॥
ऊचुः परस्परं सर्वे कोऽस्मिन्युद्धे विजेष्यते ॥ तदा नभोगता वाणी उवाच परिसांत्य वै ॥ २१ ॥ तारकं हि सुराश्चाद्य कुमारोऽयं हनिष्यति ॥
मा शोच्यतां सुराः सर्वैः सुखेन स्थीयतां दिवि ॥ २२ ॥ श्रुत्वा तदा तां गगने समीरितां तदैव वाचं प्रमथैः परीतः ॥ कुमारकस्तं प्रति हंतुकामो
दैत्याधिपं तारकमुग्ररूपम् ॥ २३ ॥ शक्त्या तया महाबाहुराजघान स्तनांतरे ॥ तारकं ह्यसुरश्रेष्ठं कुमारो बलवत्तरः ॥ २४ ॥ तं प्रहारमना
दृत्य तारको दैत्यपुंगवः ॥ कुमारं चाऽपि संक्रुद्धः स्वशक्त्या चाजघान वै ॥ २५ ॥ तेन शक्तिप्रहारेण शांकरिर्मूर्च्छितोऽभवत् ॥ मुहूर्ताच्चैत
नां प्राप्तः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ २६ ॥ यथा सिंहो मदोन्मत्तो हंतुकामस्तथैव च ॥ कुमारस्तारकं दैत्यमाजघान प्रतापवान् ॥ २७ ॥ एवं पर
स्परेणैव कुमारश्चैव तारकः ॥ युयुधातेऽतिसंख्यौ शक्तियुद्धपरायणौ ॥ २८ ॥ अभ्यासपरमावास्तामन्योन्यविजिगीषया ॥ तथा तौ युध्यमानौ
च चित्ररूपौ तपस्विनौ ॥ २९ ॥ धाराभिश्च अणीभिश्च सुप्रयुक्तौ च जघ्नतुः ॥ अवलोकपराः सर्वे देवगन्धर्वकिन्नराः ॥ ३० ॥ विस्मयं परमं
प्राप्ता नोचुः किंचन तस्य वै ॥ न ववौ च तदा वायुर्निष्प्रभोऽभूद्विवाकरः ॥ ३१ ॥ हिमालयोऽथ मेरुश्च श्वेतकूटश्च दर्दुरः ॥ मलयोऽथ महाशैलो
मैनाको विंध्यपर्वतः ॥ ३२ ॥ लोकालोकौ महाशैलौ मानसोत्तरपर्वतः ॥ कैलासो मन्दरी माल्यो गन्धमादन एव च ॥ ३३ ॥ उदयाद्रिर्महेंद्रश्च
तथैवास्तगिरिर्महान् ॥ ३४ ॥ एते चान्ये च बहवः पर्वताश्च महाप्रभाः ॥ स्नेहार्दितास्तदाजग्मुः कुमारं च परीप्सवः ॥ ३५ ॥ ततः स दृष्ट्वा
तान्सर्वान्भयभीतांश्च शांकरिः ॥ पर्वतान्गिरिजापुत्रो बभाषे प्रतिबोधयन् ॥ ३६ ॥ ॥ कुमार उवाच ॥ ॥ मा खिद्यत महाभागा मा चिंता क्रियतां
नगाः ॥ घातयाम्यद्य पापिष्ठं सर्वेषामिह पश्यताम् ॥ ३७ ॥ एवं समाश्वास्य तदा मनस्वी तान्पर्वतान्देवगणैः समेतान् ॥ प्रणम्य शंसुं मनसा
हरिप्रियः स्वां मातरं चैव नतः कुमारः ॥ ३८ ॥ कार्तिकेयस्ततः शक्त्या निचकर्त रिपोः शिरः ॥ तच्छिरो निपपातोर्व्या तारकस्य च तत्क्ष
णात् ॥ एवं स जयमापेदे कार्तिकेयो महाप्रभुः ॥ ३९ ॥ ददृशुस्तं सुरगणा ऋषयो गुह्यकाः खगाः ॥ किंनराश्चारणाः सर्पास्तथा चैवाप्सरो

स्कां.म.५.

॥ ६२ ॥

गणाः ॥ ४० ॥ हर्षेण महताविष्टास्तुष्टुवुस्तं कुमारकम् ॥ विद्याधर्यश्च ननुतुर्गायकाश्च जगुस्तदा ॥ ४१ ॥ एवं विजयमापन्नं दृष्ट्वा सर्वे मुदा युताः ॥
ततो हर्षात्समागम्य स्वांकमारोप्य चात्मजम् ॥ ४२ ॥ परिष्वज्य तु गाढेन गिरिजापि तुतोष वै ॥ स्वोत्संगे च समारोप्य कुमारं सूर्यवर्चसम् ॥
॥ ४३ ॥ लालयामास तन्वंगी पार्वती रुचिरेक्षणा ॥ ऋषिभिः सत्कृतः शंभुः पार्वत्या सहितस्तदा ॥ ४४ ॥ आर्यासनगता साध्वी
शुशुभे मितभाषिणी ॥ संस्तूयमाना मुनिभिः सिद्धचारणपत्रगैः ॥ ४५ ॥ नीराजिता तदा देवैः पार्वती शंभुना सह ॥ कुमारेण सह
वायु शोभमाना तदा सती ॥ ४६ ॥ हिमालयस्तदागत्य पुत्रैश्च परिवारितः ॥ मेर्वाद्यैः पर्वतैश्चैव स्तूयमानः परोऽभवत् ॥ ४७ ॥ तदा देव
गणाः सर्व इन्द्राद्या ऋषिभिः सह ॥ पुष्पवर्षेण महता वर्षुरमितद्युतिम् ॥ कुमारमग्रतः कृत्वा नीराजनपरा वभुः ॥ ४८ ॥ गीतवादित्रघो
षेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ संस्तूयमानो विविधैः सूक्तैर्वेदविदां वरैः ॥ ४९ ॥ कुमारविजयं नाम चरित्रं परमाद्भुतम् ॥ सर्वपापहरं दिव्यं
सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ ५० ॥ ये कीर्तयन्ति शुचयोऽमितभाग्ययुक्ताश्चानन्त्यरूपमजरामरमादधानाः ॥ कौमारविक्रममहात्म्यमुदारमेतदा
नन्ददायकमनर्थकरं नृणां हि ॥ ५१ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्रापि कुमारस्य महात्मनः ॥ चरितं तारकाख्यं च सर्वपापैः समुच्यते ॥ ५२ ॥ ॥ इति
श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे तारकासुरवधपूर्वकं स्वामिकार्तिकेयविजयोत्सववर्णनं
नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ हत्वा तं तारकं संख्ये कुमारेण महात्मना ॥ किं कृतं सुमहद्विप्र तत्सर्वं वलुमर्हसि ॥ १ ॥
कुमारो ह्यपरः शंभुर्येन सर्वमिदं ततम् ॥ तपसा तोषितः शंभुर्ददाति परमं पदम् ॥ २ ॥ कुमारो दर्शनात्सद्यः सफलो हि नृणां सदा ॥ ये
पापिनो ह्यधर्मिष्ठाः श्वपचा अपि लोमश ॥ दर्शनाद्भूतपापास्ते भवन्त्येव न संशयः ॥ ३ ॥ शौनकस्य वचः श्रुत्वा उवाच चरितं तदा ॥ व्यास
शिष्यो महाप्राज्ञः कुमारस्य महात्मनः ॥ ४ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ हत्वा तं तारकं संख्ये देवानामजयं ततः ॥ अवध्यं च द्विजश्रेष्ठाः
कुमारो जयमाप्तवान् ॥ ५ ॥ महिमा हि कुमारस्य सर्वशास्त्रेषु कथ्यते ॥ वेदैश्च स्वागमैश्चापि पुराणैश्च तथैव च ॥ ६ ॥ तथोपनिषदैश्चैव मीमांसाद्वि
तयेन तु ॥ एवंभूतः कुमारो यमशक्यो वर्णितुं द्विजाः ॥ ७ ॥ यो हि दर्शनमात्रेण पुनाति सकलं जगत् ॥ त्रातारं भुवनस्यास्य निशम्य पितृराट्
स्वयम् ॥ ८ ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य विष्णुं चैव सवासवम् ॥ स ययौ त्वरितेनैव शंकरं लोकशंकरम् ॥ तुष्टाव प्रयतो भूत्वा दक्षिणाशापतिः
स्वयम् ॥ ९ ॥ नमो भर्गाय देवाय देवानां पतये नमः ॥ मृत्युंजयाय रुद्राय ईशानाय कपर्दिने ॥ १० ॥ नीलकंठाय शर्वाय व्योमावयव

माहे० सं० १

(के० खं०)

अ० ३१

॥ २६ ॥

रूपिणे ॥ कालाय कालनाथाय कालरूपाय वे नमः ॥ ११ ॥ यमेन स्तूयमानो हि उवाच प्रभुरीश्वरः ॥ किमर्थमागतोऽसि त्वं तत्सर्वं कथय
 स्व नः ॥ १२ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ श्रूयतां देवदेवेश वाक्यं वाक्यविशारद ॥ तपसा परमेणैव तुष्टिं प्राप्तोसि शंकर ॥ १३ ॥ कर्मणा
 परमेणैव ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ तुष्टिमेति न संदेहो वराणां हि सदा प्रभुः ॥ १४ ॥ तथा विष्णुर्हि भगवान्वेदवेद्यः सनातनः ॥ यज्ञैरनेकैः संतुष्ट
 उपवासव्रतैस्तथा ॥ १५ ॥ ददाति केवलं भावं येन कैवल्यमाप्नुयुः ॥ नराः सर्वे मम मतं नान्यथा हि वचो मम ॥ १६ ॥ ददाति तुष्टो वै भोगं
 तथा स्वर्गादिसंपदः ॥ सूर्यो नमस्ययाऽऽरोग्यं ददातीह न चान्यथा ॥ १७ ॥ गणेशो हि महादेव अर्घ्यपाद्यादिचंदनैः ॥ मंत्रावृत्त्या तथा शंभो
 निर्विघ्नं च करिष्यति ॥ १८ ॥ तथान्ये लोकपाः सर्वे यथाशक्त्या फलप्रदाः ॥ यज्ञाध्ययनदानाद्यैः परितुष्टाश्च शंकर ॥ १९ ॥ महदाश्चर्य
 संभूतं सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ कृतं च तव पुत्रेण स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ २० ॥ दर्शनाच्च कुमारस्य सर्वे स्वर्गोक्तसो नराः ॥ पापिनोऽपि महादेव
 जाता नास्त्यत्र संशयः ॥ २१ ॥ मया किं क्रियतां देव कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ये सत्यशीलाः शांताश्च वदान्या निरवग्रहाः ॥ २२ ॥ जितेंद्रिया
 अलुब्धाश्च कामरागविवर्जिताः ॥ याज्ञिका धर्मनिष्ठाश्च वेदवेदांगपारगाः ॥ २३ ॥ यां गतिं यांति वै शंभो सर्वे सुकृतिनोपि हि ॥ तां गतिं
 दर्शनात्सर्वे श्वपचा अधमा अपि ॥ २४ ॥ कुमारस्य च देवेश महदाश्चर्यकर्मणः ॥ कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगसहितायां शिवस्य च ॥ २५ ॥
 शिवस्य तनयं दृष्ट्वा ते यांति स्वकुलैः सह ॥ कोटिभिर्वहुभिश्चैव मत्स्थानं परिमुच्य वै ॥ २६ ॥ कुमारदर्शनात्सर्वे श्वपचा अपि यांति वै ॥
 सद्गतिं त्वरितेनैव किं क्रियेत मयाधुना ॥ २७ ॥ यमस्य वचनं श्रुत्वा शंकरो वाक्यमब्रवीत् ॥ २८ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ येषां
 त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥ विशुद्धभावो ऽग्रे धर्मं तेषां मनसि वर्तते ॥ २९ ॥ सत्तीर्थगमनायैव दर्शनार्थं सतामिह ॥
 वांछा च महती तेषां जायते पूर्वकारिता ॥ ३० ॥ बहूनां जन्मनामंते मयि भावोऽनुवर्तते ॥ प्राणिनां सर्वभावेन जन्माभ्यासेन
 भो यम ॥ ३१ ॥ तस्मात्सुकृतिनः सर्वे येषां भावोऽनुवर्तते ॥ जन्मजन्मानुवृत्तानां विस्मयं नैव कारयेत् ॥ ३२ ॥ स्त्रीबालशूद्राः श्वप
 चाधमाश्च प्राग्जन्मसंस्कारवशाद्भिर्धर्म ॥ योनिं गताः पापिषु वर्तमानास्तथापि शुद्धा मनुजा भवन्ति ॥ ३३ ॥ तथा सितेन मनसा
 च भवन्ति सर्वे सर्वेषु चैव विषयेषु भवन्ति तज्ज्ञाः ॥ देवेन पूर्वचरितेन भवन्ति सर्वे सुराश्चंद्रादयो लोकपालाः प्राक्तनेन ॥ ३४ ॥ जाता ह्यमी भूतग
 णाश्च सर्वे ह्यमी ऋषयो ह्यमी देवताश्च ॥ ३५ ॥ विस्मयो नैव कर्तव्यस्त्वया वापि कुमारके ॥ कुमारदर्शने चैव धर्मराज निबोध मे ॥ ३६ ॥

वचनं कर्मसंयुक्तं सर्वेषां फलदायकम् ॥ सर्वतीर्थानि यज्ञाश्च दानानि विविधानि च ॥ कार्याणि मनःशुद्ध्यर्थं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३७ ॥
मनसा भावितो ह्यात्मा आत्मनात्मानमेव च ॥ आत्मा अहं च सर्वेषां प्राणिनां हि व्यवस्थितः ॥ ३८ ॥ अहं सदा भावयुक्त आत्मसंस्थो निरं-
तरः ॥ जंगमाजंगमानां च सत्यं प्रति वदामि ते ॥ ३९ ॥ द्रंद्वातीतो निर्विकल्पो हि साक्षात्स्वस्थो नित्यो नित्ययुक्तो निरीहः ॥ कूटस्थो वै
कल्पभेदप्रवादैर्बहिष्कृतो बोधबोध्यो ह्यनन्तः ॥ ४० ॥ विस्मृत्य चैनं स्वात्मानं केवलं बोधलक्षणम् ॥ संसारिणो हि दृश्यंते समस्ता जीवरा-
शयः ॥ ४१ ॥ अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च त्रयोऽमी गुणकारिणः ॥ सृष्टिपालनसंहारकारका नान्यथा भवेत् ॥ ४२ ॥ अहंकारवृतेनैव कर्मणा कारिता
वयम् ॥ यूयं च सर्वे विबुधा मनुष्याश्च खगादयः ॥ ४३ ॥ पश्चादयः पृथग्भूतास्तथान्ये बहवो ह्यमी ॥ पृथक्पृथक्समीचीना गुणवतश्च संसृतौ
॥ ४४ ॥ पतिता मृगतृष्णायां मायया च वशीकृताः ॥ वयं सर्वे च विबुधाः प्राज्ञाः पंडितमानिनः ॥ ४५ ॥ परस्परं दूषयंतो मिथ्यावादरताः
खलाः ॥ ४६ ॥ त्रैगुणा भवसंपन्ना अतत्त्वज्ञाश्च रागिणः ॥ कामक्रोधभयद्वेषमदमात्सर्यसंयुताः ॥ ४७ ॥ परस्परं दूषयंतो ह्यतत्त्वज्ञा बहिर्मुखाः ॥
तस्मादेवं विदित्वाथ असत्यं गुणभेदतः ॥ ४८ ॥ गुणातीते च वस्त्वर्थे परमार्थैकदर्शनम् ॥ ४९ ॥ यस्मिन्भेदो ह्यभेदं च यस्मिन्नागो विरागताम् ॥
क्रोधो ह्यक्रोधतां याति तद्धाम परमं शृणु ॥ ५० ॥ न तद्भासयते शब्दः कृतकत्वाद्यथा घटः ॥ शब्दो हि जायते धर्मः प्रवृत्तिपरमो यतः ॥
॥ ५१ ॥ प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तथा द्रंद्वानि सर्वशः ॥ विलयं यांति यत्रैव तत्स्थानं शाश्वतं मतम् ॥ ५२ ॥ निरंतरं निर्गुणं ज्ञप्तिमात्रं निरंजनं
निर्विकारं निरीहम् ॥ सत्तामात्रं ज्ञानगम्यं स्वसिद्धं स्वयंप्रभं सुप्रभं बोधगम्यम् ॥ ५३ ॥ एतज्ज्ञानं ज्ञानविदो वदन्ति सर्वात्मभावेन निरीक्षयन्ति ॥
सर्वातीतं ज्ञानगम्यं विदित्वा येन स्वस्थाः समबुद्ध्या चरन्ति ॥ ५४ ॥ अतीत्य संसारमनादिमूलं मायामयं मायया दुर्विचार्यम् ॥ मायां त्यक्त्वा
निर्ममा वीतरागा गच्छन्ति ते प्रेतराग्निर्विकल्पम् ॥ ५५ ॥ संसृतिः कल्पनामूलं कल्पना ह्यमृतोपमा ॥ यैः कल्पना परित्यक्ता ते यांति परमां
गतिम् ॥ ५६ ॥ शुक्त्यां रजतबुद्धिश्च रज्जुबुद्धिर्यथोरणे ॥ मरीचौ जलबुद्धिश्च मिथ्या मिथ्यैव नान्यथा ॥ ५७ ॥ सिद्धिः स्वच्छंदवर्तित्वं पार-
तंत्र्यं हि वे मृषा ॥ बद्धो हि परतंत्राख्यो मुक्तः स्वातंत्र्यभावनः ॥ ५८ ॥ एको ह्यात्मा विदित्वाथ निर्ममो निरवग्रहः ॥ कुतस्तेषां बंधनं च यथा
खे पुष्पमेव च ॥ ५९ ॥ शशविषाणमेवैतज्ज्ञानं संसार एव च ॥ किं कार्यं बहुनोक्तेन वचसा निष्फलेन हि ॥ ६० ॥ ममतां च निराकृत्य प्राप्तुं
कामाः परं पदम् ॥ ज्ञानिनस्ते हि विद्वांसो वीतरागा जितेंद्रियाः ॥ ६१ ॥ यैस्त्यक्तो ममताभावो लोभकोपौ निराकृतौ ॥ ते यांति परमं

स्थानं कामक्रोधविवर्जिताः ॥ ६२ ॥ यावत्कामश्च लोभश्च रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ॥ नाप्नुवन्ति च तां सिद्धिं शब्दमात्रैकबोधकाः ॥ ६३ ॥
 ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ शब्दाच्छब्दः प्रवर्तते निःशब्दं ज्ञानमेव च ॥ अनित्यत्वं हि शब्दस्य कथं प्रोक्तं त्वया प्रभो ॥ ६४ ॥ अक्षरं ब्रह्म
 परमं शब्दो वै ह्यक्षरात्मकः ॥ तस्माच्छब्दस्त्वया प्रोक्तो निरीक्षक इति श्रुतम् ॥ ६५ ॥ प्रतिपाद्यं हि यत्किञ्चिच्छब्देनैव विना कथम् ॥ तत्सर्वं
 कथ्यतां शंभो कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ६६ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ शृणुष्ववहितो भूत्वा परमार्थयुतं वचः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण ज्ञातव्यं
 नावशिष्यते ॥ ६७ ॥ ज्ञानप्रवादिनः सर्वं ऋषयो वीतकल्मषाः ॥ ज्ञानाभ्यासेन वर्तते ज्ञानं ज्ञानविदो विदुः ॥ ६८ ॥ ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं
 ज्ञात्वा च परिगीयते ॥ कथं केन च ज्ञातव्यं किं तद्वक्तुं विवक्षितम् ॥ ६९ ॥ एतत्सर्वं समासेन कथयामि निबोध मे ॥ एको ह्यनेकधा चैव दृश्यते
 भेदभावनः ॥ ७० ॥ यथा भ्रमरिकादृष्टा भ्रम्यते च मही यम ॥ तथात्मा भेदबुद्ध्या च प्रतिभाति ह्यनेकधा ॥ ७१ ॥ तस्माद्विमृश्य तेनैव
 ज्ञातव्यः श्रवणेन च ॥ मन्तव्यः सुप्रयोगेण मननेन विशेषतः ॥ ७२ ॥ निर्द्धार्य चात्मनात्मानं सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ॥ मायाजालमिदं सर्वं जगदे
 तच्चराचरम् ॥ ७३ ॥ मायामयोऽयं संसारो ममतालक्षणो महान् ॥ ममतां च बहिः कृत्वा सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ॥ ७४ ॥ कोऽहं कस्त्वं कुतश्चान्ये
 महामायावलंबिनः ॥ अजागलस्तनस्येव प्रपंचोऽयं निरर्थकः ॥ ७५ ॥ निष्फलोऽयं निराभासो निःसारो धूमडंबरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आत्मा
 नं स्मर वै यम ॥ ७६ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवं प्रचोदितस्तेन शंभुना प्रेतगदस्वयम् ॥ बुद्धो भूत्वा यमः साक्षादात्मभूतोऽभवत्तदा
 ॥ ७७ ॥ कर्मणां हि च सर्वेषां शास्ता कर्मानुसारतः ॥ बभूव डंबरो नृणां भूतानां च समाहितः ॥ ७८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ हत्वा तु
 तारकं युद्धे कुमारेण महात्मना ॥ अत ऊर्ध्वं कथ्यतां भोः किं कृतं महद्द्रुतम् ॥ ७९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ हते तु तारके दैत्ये हिमवत्प्रसु
 खाद्वयः ॥ कार्तिकेयं समागत्य गीर्भी रम्याभिरेडयन् ॥ ८० ॥ ॥ गिरय ऊचुः ॥ ॥ नमः कल्याणरूपाय नमस्ते विश्वमंगल ॥ विश्वबंधो नमस्ते
 ऽस्तु नमस्ते विश्वभावन ॥ ८१ ॥ वारिष्ठाः श्वपचा येन कृता वै दर्शनात्त्वया ॥ त्वां नमामो जगद्गंधुं त्वां वयं शरणागताः ॥ ८२ ॥ नमस्ते
 पार्वतीपुत्र शंकरात्मज ते नमः ॥ नमस्ते कृत्तिकासूनो अग्निभूत नमोस्तु ते ॥ ८३ ॥ नमोस्तु ते देववरैः सुपूज्य नमोऽस्तु ते ज्ञानविदां वारिष्ठ ॥
 नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद शरण्य सर्वार्तिविनाशदक्ष ॥ ८४ ॥ एवं स्तुतो गिरिभिः कार्तिकेयो ह्युमासुतः ॥ तान्गिरीन्सुप्रसन्नात्मा वरं दातुं समुत्सुकः
 ॥ ८५ ॥ ॥ कार्तिकेय उवाच ॥ ॥ भोभो गिरिकरा यूयं शृणुध्वं मद्वचोऽधुना ॥ कर्मभिर्ज्ञानिभिश्चैव सेव्यमाना भविष्यथ ॥ ८६ ॥ भवत्स्वेव

स्कां.प.पु.
॥ ६४ ॥

हिःवर्तते दृषदो यत्नसेविताः ॥ पुनंतु विश्वं वचनान्मम ता नात्र संशयः ॥ ८७ ॥ पर्वतीयानि तीर्थानि भविष्यन्ति न चान्यथा ॥ शिवालयानि
दिव्यानि दिव्यान्यायतनानि च ॥ ८८ ॥ अयनानि विचित्राणि शोभनानि महानि च ॥ भविष्यन्ति न संदेहः पर्वता वचनान्मम ॥ ८९ ॥ योऽयं
मातामहो मेऽद्य हिमवान्पर्वतोत्तमः ॥ तपस्विनां महाभागः फलदो हि भविष्यति ॥ ९० ॥ मेरुश्च गिरिराजोऽयमाश्रयो हि भविष्यति ॥
लोकालोको गिरिवर उदयाद्रिर्महायशः ॥ ९१ ॥ लिंगरूपो हि भगवान्भविष्यति न चान्यथा ॥ श्रीशैलो हि महेंद्रश्च तथा सद्भाचलो
गिरिः ॥ ९२ ॥ मात्यवान्मलयो विन्ध्यस्तथासौ गंधमादनः ॥ श्वेतकूटस्त्रिकूटो हि तथा दर्दुरपर्वतः ॥ ९३ ॥ एते चान्ये च बहवः
पर्वता लिंगरूपिणः ॥ मम वाक्याद्भविष्यन्ति पापक्षयकरा ह्यमी ॥ ९४ ॥ एवं वरं ददौ तेभ्यः पर्वतेभ्यश्च शांकरिः ॥ ततो नंदी
ह्युवाचाथ सर्वागमपुरस्कृतम् ॥ ९५ ॥ ॥ नंद्युवाच ॥ ॥ त्वया कृता हि गिरयो लिंगरूपिण एव ते ॥ शिवालयाः कथं नाथ पूज्याः स्युः
सर्वदेवतैः ॥ ९६ ॥ ॥ कुमार उवाच ॥ ॥ लिंगं शिवालयं ज्ञेयं देवदेवस्य शूलिनः ॥ सर्वैर्नृभिर्देवतैश्च ब्रह्मादिभिरतंद्रितैः ॥ ९७ ॥ नीलं
मुक्ता प्रवालं च वैडूर्यं चंद्रमेव च ॥ गोमेदं पद्मरागं च मारतं कांचनं तथा ॥ ९८ ॥ राजतं ताम्रमारं च तथा नागमयं परम् ॥ रत्नधातुमयान्येव
लिंगानि कथितानि ते ॥ ९९ ॥ पवित्राण्येव पूज्यानि सर्वकामप्रदानि च ॥ एतेषामपि सर्वेषां काश्मीरं हि विशिष्यते ॥ १०० ॥ ऐहिकामुष्मिकं
सर्वं पूजाकर्तुः प्रयच्छति ॥ १०१ ॥ ॥ नंद्युवाच ॥ ॥ लिंगानामपि पूज्यं स्याद्वाणलिंगं त्वया कथम् ॥ कथितं चोत्तमत्वेन तत्सर्वं वद
सुव्रत ॥ १०२ ॥ ॥ कुमार उवाच ॥ रेवायां तोयमध्ये च दृश्यते दृषदो हि याः ॥ शिवप्रसादात्तास्तु स्युर्लिंगरूपा न चान्यथा ॥ १०३ ॥
श्लक्ष्णमूलाश्च कर्तव्याः पिंडिकोपरि संस्थिताः ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन शिवदीक्षायुतेन हि ॥ १०४ ॥ पिंडीयुक्तं च शास्त्रेण विधिना च यजेच्छि
वम् ॥ वरदो हि जगन्नाथः पूजकस्य न चान्यथा ॥ १०५ ॥ पंचाक्षरी यस्मिन् मुखे स्थिता सदा चेतोनिवृत्तिः शिवचिंतने च ॥ भूतेषु साम्यं परि
वादमूकता षंडत्वमेवं परयोषितासु ॥ १०६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे
कार्तिकेयप्रोक्तशिवलिंगमाहात्म्यवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ एवं ते शिवधर्माश्च कथितास्तेन वै द्विजाः ॥
सविशेषाः पाशुपताः प्रसादाच्चैव विस्तरात् ॥ १ ॥ अनेकागमसंवीता यथातत्त्वमुदाहृताः ॥ कापालिकानां भेदाश्च प्रोक्ता व्यससमासतः ॥ २ ॥

१ वचनम्—इति शेषः । २ अत्र—तस्य—इत्यभ्याहृत्य 'पूजकस्य' इति पूर्वोक्तलोकस्येन संबध्य—तस्य पूजकस्य जगन्नाथो वरदो भवेत्—इति समुदितवाक्यार्थो बोद्धव्यः ।

महे०सं० १
(के०सं०)
अ० ३२

॥ ६४ ॥

धर्मा नानाविधाः प्रोक्ता नंदिनं प्रति वै तदा ॥ ३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ श्रुतं कुमारचरितमविशेषं सुमंगलम् ॥ अस्माभिश्च महाभाग
किञ्चित्पृच्छामहे वयम् ॥ ४ ॥ श्वेतस्य राजसिंहस्य चरितं परमाद्भुतम् ॥ येन संतोषितो रुद्रः शिवो भक्त्याऽप्रमेयया ॥ ५ ॥ ते भक्तास्ते
महात्मानो ज्ञानिनस्ते च कर्मिणः ॥ येऽर्चयन्ति महाशंभुं देवं भक्त्या समावृताः ॥ ६ ॥ तस्मात्पृच्छामहे सर्वे चरितं शंकरस्य च ॥ व्यासप्रसादा
त्सर्वं यजानासि त्वं न चापरः ॥ ७ ॥ निशम्य वचनं तेषां मुनीनां लोमशोऽब्रवीत् ॥ ८ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ आकर्ण्यतां महाभागाश्चरितं पर
माद्भुतम् ॥ तस्य राज्ञो हि भजतो राजभोगांश्च सर्वशः ॥ मतिर्द्धर्मे समुत्पन्ना श्वेतस्य च महात्मनः ॥ ९ ॥ पृथिवीं पालयामास प्रजा धर्मेण पाल
यन् ॥ ब्रह्मण्यः सत्यवाक्छूरः शिवभक्तो निरंतरम् ॥ १० ॥ राज्यं शशासाथ स शक्तितो नृपो भक्त्या तदा चैव समर्चयत्सदा ॥ शंभुं परेशं परमं
परात्परं शांतं पुराणं परमात्मरूपम् ॥ ११ ॥ आयुस्तस्य परिक्षीणमर्चतः परमेश्वरम् ॥ अथैतच्च महाभाग चरितं श्रूयतां मम ॥ १२ ॥ वाणी
शिवकथायुक्ता परमाश्चर्यसंयुता ॥ न वाऽऽधयो हि तस्यैव व्याधयो हि महीपतेः ॥ १३ ॥ तस्य राज्ञो न बाधन्ते तथा चोपद्रवास्त्वमी ॥ निरी
तिको जनो ह्यासीन्निरुपद्रव एव च ॥ १४ ॥ अकृष्टपच्यौषधयस्तस्य राज्ञोऽभवन्भुवि ॥ तपस्विनो ब्राह्मणाश्च वर्णाश्रमयुता जनाः ॥
॥ १५ ॥ न पुत्रमरणे दुःखं नापमानं न मारकाः ॥ न दारिद्र्यं च ते सर्वे प्राप्नुवन्ति कदाचन ॥ १६ ॥ एवं बहुतरः कालस्तस्य राज्ञो
महात्मनः ॥ गतो हि सफलो विप्राः शिवपूजारतस्य वै ॥ १७ ॥ एकदा पूजमानं तं शंकरं परमार्थदम् ॥ यमो हि प्रेषयामास यमदूतान् नृपं
प्रति ॥ १८ ॥ वचनाच्चित्रगुप्तस्य श्वेत आनीयतामिति ॥ तथेति मत्वा ते दूता आगताः शिवमंदिरम् ॥ १९ ॥ राजानं नेतुकामास्ते पाशहस्ता
महाभयाः ॥ यावत्समागता याम्या राजानं ददृशुस्त्वरात् ॥ २० ॥ न चक्रिरे तदा दूता आज्ञां धर्मस्य चैव हि ॥ ज्ञात्वा सर्वं यमश्चैव आगतः
स्वयमेव हि ॥ २१ ॥ उद्धृत्य दंडं सहसा नेतुकामस्तदा नृपम् ॥ ददर्श च महाबाहुः शिवध्यानपरायणम् ॥ २२ ॥ शिवभक्तियुतं शांतं केवलं
ज्ञानसंयुतम् ॥ यमोऽपि दृष्ट्वा राजानं परं क्षोभमुपागमत् ॥ २३ ॥ चित्रस्थो ह्यभवत्सद्यः प्रेतराजोऽतिविह्वलः ॥ कालरूपश्च यो नित्यं प्रजानां
क्षयकारकः ॥ २४ ॥ आगतस्तत्क्षणादेव नृपं प्रति रूपान्वितः ॥ खड्गेन सितधारेण चर्मणा परमेण हि ॥ २५ ॥ तावत्तं ददृशे सोऽपि स्थितं
द्वारि भयावृतम् ॥ उवाच कालो हि तदा यमं वैवस्वतं प्रति ॥ २६ ॥ कस्मात्त्वया धर्मराज नो नीतोऽयं नृपो महान् ॥ यम दूतसहायश्च भीतव
त्प्रतिभासि मे ॥ २७ ॥ कालात्ययो न कर्तव्यो वचनान्मम सुव्रत ॥ कालेनोक्तस्तदा धर्म उवाच प्रस्तुतं वचः ॥ २८ ॥ तवाज्ञां च करि

स्का.म.पु.
॥ ६५ ॥

प्यामि नात्र कार्या विचारणा ॥ असौ दुरत्ययोऽस्माकं शिवभक्तो निरंतरम् ॥ २९ ॥ चित्रस्था इव तिष्ठाम भयादेवस्य शूलिनः ॥ यमस्य वचनं
श्रुत्वा कालः क्रोधसमन्वितः ॥ राजानं हंतुमारेभे त्वरितः खड्गमाददे ॥ ३० ॥ त्रिगुणाष्टार्कसंकाशं प्रविवेश शिवालयम् ॥ यावत्कोपेन महता
तावदृष्टः पिनाकिना ॥ स्वभक्तं हंतुकामोसौ श्वेतराजानमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ ध्यानस्थितं चात्मनि तं विशुद्धज्ञानप्रदीपेन विशुद्धचित्तम् ॥ आत्मा
नमात्मात्मतया निरंतरं स्वयंप्रकाशं परमं पुरस्तात् ॥ ३२ ॥ एवंविधं तं प्रसमीक्ष्य कालं संचिंत्यमानं मनसाऽचलेन ॥ शैवं पदं यत्परमार्थरूपं
कैवल्यसायुज्यकरं स्वरूपतः ॥ ३३ ॥ सदाशिवेन दृष्टोऽसौ कालः कालांतकेन च ॥ उच्छृंखलः खलो दर्पाद्विशमानो निजांतिके ॥ ३४ ॥
नंदिकेश्वरमध्यस्थो यावदृष्टो निजांतिके ॥ शिवेन जगदीशेन भक्तवत्सलबंधुना ॥ ३५ ॥ निरीक्षितस्तृतीयेन चक्षुषा परमेष्ठिना ॥ स्वभक्तं
रक्षमाणेन भस्मसादभवत्क्षणात् ॥ ३६ ॥ ददाह तं कालमनेकवर्णं व्यात्ताननं भीमबहूरूपम् ॥ ज्वालावलीभिः परिदह्यमानमतिप्रचंडं भुवनैक
भक्षणम् ॥ ३७ ॥ ददर्शिरे देवगणाः समेताः सयक्षगंधर्वपिशाचगुह्यकाः ॥ सिद्धाप्सरःसर्वखगाश्च पन्नगाः पतत्रिणो लोकपालास्तथैव ॥ ३८ ॥
ज्वालामालावृतं कालमीश्वरस्याग्रतः स्थितम् ॥ लब्धसंज्ञस्तदा राजा कालं स्वं हंतुमागतम् ॥ ३९ ॥ पुनः पुनर्ददर्शार्थं दह्यमानं कृशानुना ॥
प्रार्थयामास स व्यग्रो रुद्रं कालाग्निसन्निभम् ॥ ४० ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ नमो रुद्राय शांताय स्वज्योत्स्नायात्मवेधसे ॥ निरंतराय सूक्ष्माय
ज्योतिषां पतये नमः ॥ ४१ ॥ त्राता त्वं हि जगन्नाथ पिता माता सुहृत्सखा ॥ त्वमेव बंधुः स्वजनो लोकानां प्रभुरीश्वरः ॥ ४२ ॥ किं कृतं हि
त्वया शंभो कोऽसौ दग्धो ममाग्रतः ॥ न जानामि च किं जातं कृतं केन महत्तरम् ॥ ४३ ॥ एवं प्रार्थयतस्तस्य श्रुत्वा च परिदेवनम् ॥ उवाच
शंकरो वाक्यं बोधयन्निव तं नृपम् ॥ ४४ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ मया दग्धो ह्ययं कालस्तवार्थे च तवाग्रतः ॥ दह्यमानो हि दृष्टस्ते ज्वाला
मालाकुलो महान् ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन शंभुना राजसत्तमः ॥ उवाच प्रश्रितो भूत्वा वचनं शिवमग्रतः ॥ ४६ ॥ किमनेन कृतं शंभो
अकृत्यं वद तत्त्वतः ॥ य इमां प्रापितोऽवस्थां प्राणात्ययकरीं भव ॥ ४७ ॥ एवं विज्ञापितस्तेन ह्युवाच परमेश्वरः ॥ भक्षकोऽयं महाराज
सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ ४८ ॥ भक्षणार्थं तव विभो सोऽयं क्रूरोऽधुनाऽऽगतः ॥ मर्मांतिकं महाराज तस्माद्दग्धो मया विभो ॥ ४९ ॥
बहूनां क्षेममन्विच्छंस्तवार्थेऽन्हं विशेषतः ॥ ५० ॥ ये पापिनो ह्यधर्मिष्ठा लोकसंहारकारकाः ॥ पापंडवादसंयुक्ता वध्यास्ते मम
चैव हि ॥ वाक्यं निशम्य रुद्रस्य श्वेतो वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥ कालेनैव हि लोकोऽयं पुण्यमाचरते सदा ॥ धर्मनिष्ठाश्च केचित्तु भक्त्या

माहे.सं.१
(के.सं.)
अ० ३२

॥ ६५ ॥

परमया युताः ॥ ५२ ॥ उपासनारताः केचिज्ज्ञानिनो हि तथा परे ॥ केचिदध्यात्मसंयुक्ताश्चान्ये मुक्ताश्च केचन ॥ ५३ ॥ कालो हि
हर्ता च चराचराणां तथा ह्यसौ पालकोऽप्यद्वितीयः ॥ स स्रष्टा वै प्राणिनां प्राणभूतस्तस्मादेनं जीवयस्वाशु भूयः ॥ ५४ ॥ यदि सृष्टिपरोऽसि त्वं
कालं जीवय सत्वरम् ॥ यदि संहारभूतोऽसि सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ ५५ ॥ तर्ह्येवं कुरु शंभो त्वं कालस्य च महात्मनः ॥ विना कालेन यत्किंचि
द्भविष्यति न शंकर ॥ ५६ ॥ इति विज्ञापितस्तेन राज्ञा शंभुः प्रतापिना ॥ चकार वचनं तस्य भक्तस्य च चिकीर्षितम् ॥ ५७ ॥ शंभुः प्रहस्याथ
तदा महेशः संजीवयामास पिनाकपाणिः ॥ चकार रूपं च यथा पुरासीदालिंगितोसौ यमदूतमध्ये ॥ ५८ ॥ उपस्थितोऽसौ त्वथ लज्जमानस्तु
ष्टाव देवं वृषभध्वजं तम् ॥ नत्वा पुरःस्थाग्निमयं हि कालः सविस्मयो वाक्यमिदं बभाषे ॥ ५९ ॥ ॥ काल उवाच ॥ ॥ कालांतक त्रिपुरेश
त्रिपुरांतकर प्रभो ॥ मदनो हि त्वया देव कृतोऽनंगो जगत्पते ॥ ६० ॥ दक्षयज्ञविनाशश्च कृतो हि परमाद्भुतः ॥ कालकूटं दुःप्रसहं सर्वेषां क्षयकृ
न्महत् ॥ ६१ ॥ ग्रसितं तत्त्वया शंभो अन्येषामपि दुर्द्धरम् ॥ लिंगरूपेण महता व्याप्तमासीजगत्रयम् ॥ ६२ ॥ लयनाल्लिंगमित्युक्तं सर्वैरपि सुरा
सुरैः ॥ यस्यांतं न विदुर्हेवा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ ६३ ॥ लिंगस्य देवदेवस्य महिमानं परस्य च ॥ नमस्ते परमेशाय नमस्ते विश्वमंगल ॥
नमस्ते शितिकण्ठाय नमस्तस्मै कपर्दिने ॥ ६४ ॥ नमोनमः कारणकारणाय ते नमोनमो मंगलमंगलात्मने ॥ ज्ञानात्मने ज्ञानविदां मनीषिणां
त्वमादिदेवोऽसि पुमान्पुराणः ॥ ६५ ॥ त्वमेव सर्वं जगदेकबंधो वेदांतवेद्योऽसि महानुभावः ॥ महानुभावैः परिकीर्तनीयस्त्वमेव विश्वेश्वर विश्व
मान्यः ॥ ६६ ॥ त्वं पासि लुंपसि जगत्रितयं महेश स्रष्टासि भूतपतिरेव न कश्चिदन्यः ॥ ६७ ॥ इति स्तुतस्तदा तेन कालेन जगदीश्वरः ॥
उवाच कालो राजानं श्वेतं संबोधयन्निव ॥ ६८ ॥ ॥ काल उवाच ॥ ॥ मनुष्यलोके सकले नान्यस्त्वत्तो हि विद्यते ॥ येन त्वया जितो देवो
ह्यजेयो भुवनत्रये ॥ ६९ ॥ मया हतमिदं विश्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ जेताहं सर्वदेवानां सर्वेषां दुरतिक्रमः ॥ ७० ॥ स हि ते चानुगो जातो महा
राज प्रयच्छ मे ॥ अभयं देवदेवाच्च शूलिनः परमंष्ठिनः ॥ ७१ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन श्वेतः कालेन चैव हि ॥ उवाच प्रहसन्वाचा मेघनादगभीरया
॥ ७२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ शिवस्य परमं रूपं त्वमेको नास्ति संशयः ॥ कालस्त्वमसि भूतानां स्थितिसंहाररूपवान् ॥ ७३ ॥ तस्मात्पूज्य
तमोऽसि त्वं सर्वेषां च नियामकः ॥ त्वद्भयात्कृतिनः सर्वे शरणं परमेश्वरम् ॥ व्रजंति विविधैर्भावैरात्मलक्षणतत्पराः ॥ ७४ ॥ ॥ सून उवाच ॥
॥ ॥ तेनैवं रक्षितः कालो राज्ञा परमधर्मिणा ॥ शिवप्रसादमात्रेण लब्धसंज्ञो बभूव ह ॥ ७५ ॥ तदा यमेन स्तब्धितो मृत्युना यमदूतकैः ॥

स्कां.न.पु.
॥ ६६ ॥

शिवं प्रणम्य संस्तुत्य श्वेतं राजानमेव च ॥ ययौ स्वमालयं विप्रा मेने स्वं जनितं पुनः ॥ ७६ ॥ मायया सह पत्न्या च शिवस्य चरितं
महत् ॥ अनुसंस्मृत्य संस्मृत्य विस्मयं परमं ययौ ॥ ७७ ॥ कथयामास सर्वेषां दूतानां स्वयमेव हि ॥ आकर्ण्यतां मम वचो
हे दूतास्त्वरितेन हि ॥ ७८ ॥ कर्तव्यं च प्रयत्नेन नान्यथा मम भाषितम् ॥ ७९ ॥ ॥ काल उवाच ॥ ॥ ये त्रिपुण्ड्रं
धारयन्ति तथा ये वै जटाधराः ॥ ये रुद्राक्षधराश्चैव तथा ये शिवनामिनः ॥ ८० ॥ उपजीवनहेतोश्च भिया ये ह्यपि मानवाः ॥ पापि
नोऽपि दुराचाराः शिववेषधरा ह्यमी ॥ ८१ ॥ नानेतव्या भवद्भिश्च मम लोकं कदाचन ॥ वर्ज्यास्ते हि प्रयत्नेन पापिनोऽपि सदैव हि ॥
॥ ८२ ॥ अन्येषां का कथा दूता येऽर्चयन्ति सदाशिवम् ॥ भक्त्या परमया शंभुं रुद्रास्ते नात्र संशयः ॥ ८३ ॥ रुद्राक्षमेकं शिरसा विभर्ति
यस्तथा त्रिपुण्ड्रं च ललाटमध्यके ॥ पंचाक्षरीं ये प्रजपन्ति साधवः पूज्या भवद्भिश्च न चान्यथा क्वचित् ॥ ८४ ॥ यस्मिन्नाष्ट्रेऽथ वा देशे ग्रामे चापि
विचक्षणः ॥ शिवभक्तो न दृश्येत स्मशानात्तु विशिष्यते ॥ तद्राष्ट्रं देशमित्याहुः सत्यं प्रतिवदामि वः ॥ ८५ ॥ यस्मिन् संति नित्यं हि शिवभ
क्तिसमन्विताः ॥ तद्वामस्था जनाः सर्वे शासनीया न संशयः ॥ ८६ ॥ एवमाज्ञापयामास यमोऽपि निजकिंकरान् ॥ तथेति मत्वा ते सर्वे तूष्णी
मासन्सुविस्मिताः ॥ ८७ ॥ एवंविधोऽयं भुवनैकभर्ता सदाशिवो लोकगुरुः स एकः ॥ दाता प्रहर्ता निजभावयुक्तः सनातनोऽयं जगदेकबंधुः
॥ ८८ ॥ दग्ध्वा कालं महादेवो निर्भयं च ददौ विभुः ॥ श्वेतस्य राजराजस्य महीपालवरस्य च ॥ ८९ ॥ तदा निर्भयमापन्नः श्वेतराजो महामनाः ॥
भक्त्या च परया मुक्तो बभूव कृतनिश्चयः ॥ ९० ॥ तदा देवैः पूज्यमान ऋषिभिः पन्नगैस्तथा ॥ श्वतो राजन्यवर्योऽसौ शिवसायुज्यमाप्त
वान् ॥ ९१ ॥ एवं भक्तिपराणां च महेशे च जगद्गुरौ ॥ सिद्धिः करतले तेषां सत्यं प्रतिवदामि वः ॥ ९२ ॥ श्वपचोऽपि वरिष्ठः स्यात्प्रसादाच्छं
करस्य च ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनीयो हि शंकरः ॥ ९३ ॥ बहूनां जन्मनामंते शिवभक्तिः प्रजायते ॥ ९४ ॥ ज्ञानिनां कृतबुद्धीनां जन्म
जन्मनिशंकरः ॥ किं मया बहुनोक्तेन पूजनीयः सदाशिवः ॥ ९५ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ किरातेन कृतं यच्च व्रतं च परमा
द्भुतम् ॥ येनैव तारितं विश्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे
श्वेतराजचरिते शिवभक्तिप्रभावेण कालदहनवृत्तान्तवर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ किन्नामा च
किरातोऽभूत्किं तेन व्रतमाहितम् ॥ तत्त्वं कथय विप्रेन्द्र परं कौतूहलं हि नः ॥ १ ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामो याथातथ्येन कथ्यताम् ॥ न ह्यन्यो

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० ३३

॥ ६६ ॥

विद्यते लोके त्वद्भिना वदतां वरः ॥ तस्मात्कथय भो विप्र सर्वं शुश्रूषतां हि नः ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन शौनकेन महात्मना ॥ कथयामास
 तत्सर्वं पुष्कसेन कृतं च यत् ॥ ३ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरा महारौद्रश्चण्डोनाम दुरात्मवान् ॥ क्रूरसंगो निष्कृतिको भूतानां
 भयवाहकः ॥ ४ ॥ जालेन मत्स्यान्दुष्टात्मा घातयत्यनिशं खलु ॥ भलैर्मृगाज्जापदांश्च कृष्णसारांश्च शल्लकान् ॥ ५ ॥ खड्गांश्चैव च दुष्टात्मा
 दृष्ट्वा कांश्चिच्च पापवान् ॥ पक्षिणोऽघातयत्कुद्धो ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥ ६ ॥ लुब्धको हि महापापो दुष्टो दुष्टजनप्रियः ॥ भार्या तथाविधा तस्य
 पुष्कसस्य महाभया ॥ ७ ॥ एवं विहरतस्तस्य बहुकालोत्थवर्तत ॥ गते बहुतिथेकाले पापौघनिरतस्य च ॥ ८ ॥ निषंगे जलमादाय क्षुत्पिपासाहितो
 भृशम् ॥ एकदा निशि पापीयाच्छ्रीवृक्षोपरि संस्थितः ॥ कोलं हंतुं धनुष्पाणिर्जाग्रच्चानिमिषेण हि ॥ ९ ॥ माघमासेऽसितायां वै चतुर्दश्यामथाग्रतः ॥
 मृगमार्गविलोकाथीं बिल्वपत्राण्यपातयत् ॥ १० ॥ श्रीवृक्षपर्णानि बहूनि तत्र स च्छेदयामास रुषान्वितोपि ॥ श्रीवृक्षमूले परिवर्तमानो लिंगं च तस्योपरि
 दुष्टभावः ॥ ११ ॥ ववर्ष गंडूषजलं दुरात्मा यदृच्छया तानि शिवे पतन्ति ॥ श्रीवृक्षपर्णानि च दैवयोगाज्जातं च सर्वं शिवपूजनं तत् ॥ १२ ॥
 गंडूषवारिणा तेन स्नपनं च कृतं महत् ॥ बिल्वपत्रैरसंख्यातैरर्चनं च महत्कृतम् ॥ १३ ॥ अज्ञानेनापि भो विप्राः पुष्कसेन दुरात्मना ॥ माघ
 मासेऽसिते पक्षे चतुर्दश्यां विधूदये ॥ १४ ॥ पुष्कसोऽथ दुराचारो वृक्षादवततार सः ॥ आगत्य जलसंकाशं मत्स्यान्हंतुं प्रचक्रमे ॥ १५ ॥ लुब्ध
 कस्यापि भार्याभून्नाम्ना चैव घनोदरी ॥ दुष्टा सा पापनिरता परद्रव्यापहारिणी ॥ १६ ॥ गृहान्निर्गत्य सायाह्ने पुरद्वारबहिः स्थिता ॥ वनमार्गं प्रप
 श्यन्ती पत्युरागमनेच्छया ॥ १७ ॥ चिराद्भर्तारि नायाते चिन्तयामास लुब्धकी ॥ अद्य सायाह्नेवेलायामागताः सर्वलुब्धकाः ॥ १८ ॥ तमःस्तोमेन
 संछन्नाश्चतस्रो विदिशो दिशः ॥ रात्रौ यामद्वयं यातं किं मतंगः समागतः ॥ १९ ॥ किं वा केसरलोभेन सिंहेनैव विदारितः ॥ किं भुजंगफणार
 बहारी सर्पविषादितः ॥ २० ॥ किं वा वराहदंष्ट्राग्रघातैः पंचत्वमागतः ॥ मधुलोभेन वृक्षाग्रात्स वै प्रपतितो भुवि ॥ २१ ॥ कान्देषयामि पृच्छामि
 क्व गच्छामि च कं प्रति ॥ एवं विलप्य बहुधा निवृत्ता स्वं गृहं प्रति ॥ २२ ॥ नैवाग्रं नो जलं किंचिन्न भुक्तं तद्दिने तथा ॥ चिंतयन्ती पतिं
 चापि लुब्धकी त्वनयन्निशाम् ॥ २३ ॥ अथ प्रभाते विमले पुष्कसी वनमाययौ ॥ अशनार्थं च तस्यान्नमादाय त्वरिता सती ॥ २४ ॥ भ्रममाणा
 वने तस्मिन्ददर्श महतीं नदीम् ॥ तस्यास्तीरे समासीनं स्वपतिं प्रेक्ष्य हर्षिता ॥ २५ ॥ तदन्नं कूलतः स्थाप्य नदीं तर्तुं प्रचक्रमे ॥ निरीक्ष्य चाथ
 मत्स्यान्स जालप्रोतान्समानयत् ॥ २६ ॥ तावत्तयोक्तश्चण्डोऽसावेहि शीघ्रं च भक्षय ॥ अन्नं त्वदर्थमानीतमुपोष्य दिवसं मया ॥ २७ ॥

स्कां.म.पु.
॥ ६७ ॥

कृतं किमद्य रे मंद गतेऽहनि च किं कृतम् ॥ नाऽशितं च त्वया मूढ लंघितेनाद्य पापिना ॥ २८ ॥ नद्यां स्नातौ तथा तौ च दम्पती च जुचि
व्रतौ ॥ यावद्गतश्च भोक्तुं स तावच्छ्वा स्वयमागतः ॥ २९ ॥ तेन सर्वं भक्षितं च तदन्नं स्वयमेव हि ॥ चंडी प्रकुपिता चैव श्वानं हंतुमुप
स्थिता ॥ ३० ॥ आवयोर्भक्षितं चान्नमनेनैव च पापिना ॥ किं च भक्षयसे मूढ भविताद्य बुभुक्षितः ॥ ३१ ॥ एवं तयोक्तश्चण्डोऽसौ
बभाषे तां शिवप्रियः ॥ यच्छुना भक्षितं चान्नं तेनाहं परितोषितः ॥ ३२ ॥ किमनेन शरीरेण नश्वरेण गतायुषा ॥ शरीरं दुर्लभं लोके
पूज्यते क्षणभंगुरम् ॥ ३३ ॥ ये पुष्णन्ति निजं देहं सर्वभावेन चाहताः ॥ मूढास्ते पापिनो ज्ञेया लोकद्वयबहिष्कृताः ॥ ३४ ॥ तस्मान्मानं परि
त्यज्य क्रोधं च दुरवग्रहम् ॥ स्वस्था भव विमर्शेन तत्त्वबुद्ध्या स्थिरा भव ॥ ३५ ॥ बोधिता तेन चंडी सा पुष्कसेन तदा भृशम् ॥ जागरादि
च संप्राप्तः पुष्कसोऽपि चतुर्दशीम् ॥ ३६ ॥ शिवरात्रिप्रसंगाच्च जायते यद्व्यसंशयम् ॥ तज्ज्ञानं परमं प्राप्तः शिवरात्रिप्रसंगतः ॥ ३७ ॥ यामद्वयं
च संजातममावास्यां तु तत्र वै ॥ आगताश्च गणास्तत्र बहवः शिवनोदिताः ॥ ३८ ॥ विमानानि बहून्यत्र आगतानि तदंतिकम् ॥ दृष्टानि तेन
तान्येव विमानानि गणास्तथा ॥ ३९ ॥ उवाच परया भक्त्या पुष्कसोऽपि च तान्प्रति ॥ कस्मात्समागता यूयं सर्वे रुद्राक्षधारिणः ॥ ४० ॥
विमानस्थाश्च केचिच्च वृषारूढाश्च केचन ॥ सर्वे स्फटिकसंकाशाः सर्वे चंद्रार्द्धशेखराः ॥ ४१ ॥ कपर्दिनश्चर्मपरीतवाससो भुजंगभोगैः कृत
हारभूषणाः ॥ श्रियान्विता रुद्रसमानवीर्या यथातथं भो वदतात्मनोचितम् ॥ ४२ ॥ पुष्कसेन तदा पृष्टा ऊचुः सर्वे च पार्षदाः ॥ रुद्रस्य देवदे
वस्य संनम्राः कमलेक्षणाः ॥ ४३ ॥ ॥ गणा ऊचुः ॥ ॥ प्रेषिताः स्मो वयं चंड शिवेन परमंष्टिना ॥ आगच्छ त्वरितोऽवा सखीको यां
नमारुह ॥ ४४ ॥ लिंगार्चनं कृतं यच्च त्वया रात्रौ शिवस्य च ॥ तेन कर्मविपाकेन प्राप्तोऽसि शिवसन्निधिम् ॥ ४५ ॥ तथोक्तो वीरभद्रेण उवाच
प्रहसन्निव ॥ पुष्कसोऽपि स्वया बुद्ध्या प्रस्तावसदृशं वचः ॥ ४६ ॥ ॥ पुष्कस उवाच ॥ ॥ किं मया कृतमद्यैव पापिना हिंसकेन च ॥
मृगयारसिकेनैव पुष्कसेन दुरात्मना ॥ ४७ ॥ पापाचारो ह्यहं नित्यं कथं स्वर्गं ब्रजाम्यहम् ॥ कथं लिंगार्चनमिदं कृतमस्ति तदुच्यताम् ॥ ४८ ॥
परं कौतुकमापन्नः पृच्छामि त्वां यथातथम् ॥ कथयस्व महाभाग सर्वं चैव यथाविधि ॥ ४९ ॥ इत्येवं पृच्छतस्तस्य पुष्कसस्य यथाविधि ॥
कथयामास तत्सर्वं शिवधर्मं मुदान्वितः ॥ ५० ॥ ॥ वीरभद्र उवाच ॥ ॥ देवदेवो महादेवो देवानां पतिरीश्वरः ॥ परितुष्टोऽद्य हे चंड स महेश
उमापतिः ॥ ५१ ॥ प्रासंगिकतया माघे कृतं लिंगार्चनं त्वया ॥ शिवतुष्टिकरं चाद्य पूतोऽसि त्वं न संशयः ॥ शिवरात्र्यां प्रसंगेन कृतमर्चन

मोह०सं०१
(के०सं०)
अ० ३३

॥ ६७ ॥

मेव च ॥ ५२ ॥ कोलं निरीक्षमाणेन बिल्वपत्राणि चैव हि ॥ च्छेदितानि त्वया चंड पतितानि तदैव हि ॥ लिंगस्य मस्तके तानि तेन त्वं
सुकृती प्रभो ॥ ५३ ॥ ततश्च जागरो जातो महान्वृक्षोपरि ध्रुवम् ॥ तेनैव जागरेणैव तुतोष जगदीश्वरः ॥ ५४ ॥ छलेनैव महाभाग कोलसंदर्श
नेन हि ॥ शिवरात्रिदिने चात्र स्वप्नस्ते न च योषितः ॥ ५५ ॥ तेनोपवासेन च जागरेण तुष्टो ह्यसौ देववरो महात्मा ॥ तव प्रसादाय महानुभावो
ददाति सर्वान्वरदो महांश्च ॥ ५६ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन वीरभद्रेण धीमता ॥ पुष्कसोऽपि विमानाग्र्यमारुरोह च पश्यताम् ॥ ५७ ॥ गणानां
देवतानां च सर्वेषां प्राणिनामपि ॥ तदा हुंदुभयो नेदुर्भैर्यस्तूर्याण्यनेकशः ॥ ५८ ॥ वीणावेणुमृदंगानि तस्य चाग्रे गतानि च ॥ जगुर्गंधर्वपतयो
ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ५९ ॥ विद्याधरगणाः सर्वे तुष्टुवुः सिद्धचारणाः ॥ चामरैर्वीज्यमानो हि च्छत्रैश्च विविधैरपि ॥ महोरसदेन महता आनीतो
गंधमादनम् ॥ ६० ॥ शिवसान्निध्यमगमच्चंडोसौ तेन कर्मणा ॥ शिवरात्र्युपवासेन परं स्थानं समागमत् ॥ ६१ ॥ पुष्कसोऽपि तथा प्राप्तः प्रसं
गेन सदाशिवम् ॥ किं पुनः श्रद्धया युक्ताः शिवाय परमात्मने ॥ ६२ ॥ पुष्पादिकं फलं गंधं तांबूलं भक्ष्यमृद्धिमत् ॥ ये प्रयच्छन्ति लोकेऽस्मि
न्नुद्रास्ते नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ चंडेन वै पुष्कसेन सफलं तस्य चाभवत् ॥ प्रसंगेनापि तेनैव कृतं तच्चाल्पबुद्धिना ॥ ६४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ किं
फलं तस्य चोद्देशः केन चैव पुनः कृतम् ॥ कस्माद्व्रतमिदं जातं कृतं केन पुरा विभो ॥ ६५ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ यदा सृष्टं जगत्सर्वं ब्रह्मणा
परमेष्ठिना ॥ कालचक्रं तदा जातं पुरा राशिसमन्वितम् ॥ ६६ ॥ द्वादश राशयस्तत्र नक्षत्राणि तथैव च ॥ सप्तविंशतिसंख्यानि मुख्यानि ,ार्य
सिद्धये ॥ ६७ ॥ एभिः सर्वं प्रचंडं च राशिभिरुडुभिस्तथा ॥ कालचक्रान्वितः कालः क्रीडयन्सृजते जगत् ॥ ६८ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं सृजत्य
वति हन्ति च ॥ निबद्धमस्ति तेनैव कालेनैकेन भो द्विजाः ॥ ६९ ॥ कालो हि बलवालोके एक एव न चापरः ॥ तस्मात्कालात्मकं सर्वमिदं
नास्त्यत्र संशयः ॥ ७० ॥ आदौ कालः कालनाञ्च लोकनायकनायकः ॥ ततो लोका हि संजाताः सृष्टिश्च तदनंतरम् ॥ ७१ ॥ सृष्टेरुर्वो हि संजातो
लवाञ्च क्षणमेव च ॥ क्षणाञ्च निमिषं जातं प्राणिनां हि निरंतरम् ॥ ७२ ॥ निमिषाणां च पष्ट्या वै पल इत्यभिधीयते ॥ पंचदश्या अहोरात्रैः पक्ष
इत्यभिधीयते ॥ ७३ ॥ पक्षाभ्यां मास एव स्यान्मासा द्वादश वत्सरः ॥ तं कालं ज्ञातुकामेन कार्यं ज्ञानं विचक्षणैः ॥ ७४ ॥ प्रतिपदिनमारभ्य पौर्ण
मास्यंतमेव च ॥ पक्षः पूर्णो हि यस्माच्च पूर्णिमेत्यभिधीयते ॥ ७५ ॥ पूर्णचंद्रमसी या तु सा पूर्णा देवताप्रिया ॥ नष्टस्तु चंद्रो यस्यां वा अमा सा

१ कोलसंदर्शनेन-कोलः कदाऽऽगमिष्यतीति कालप्रतीक्षणेन-इत्यर्थः । कालसंदर्शनेन ३० च पा० । २ महान्-उत्सवान्-सर्वान्-उत्सवान्-इत्यर्थः । ३ वै-अमा-इति पदच्छेदः ।

स्कं.म.पु.
॥ ६८ ॥

कथिता बुधैः ॥ ७६ ॥ अग्निष्वात्तादिपितॄणां प्रियातीव बभूव ह ॥ त्रिंशद्दिनानि ह्येतानि पुण्यकालयुतानि च ॥ तेषां मध्ये विशेषो यस्तं शृणुध्वं
द्विजोत्तमाः ॥ ७७ ॥ योगानां वा व्यतीपात ऊर्ध्वनां श्रवणस्तथा ॥ अमावास्या तिथीनां च पूर्णिमा वै तथैव च ॥ ७८ ॥ संक्रांतयस्तथा
ज्ञेयाः पवित्रा दानकर्मणि ॥ तथाष्टमी प्रिया शंभोर्गणेशस्य चतुर्थिका ॥ ७९ ॥ पञ्चमी नागराजस्य कुमारस्य च षष्ठिका ॥ भानोश्च सप्तमी
ज्ञेया नवमी चण्डिकाप्रिया ॥ ८० ॥ ब्रह्मणो दशमी ज्ञेया रुद्रस्यैकादशी तथा ॥ विष्णुप्रिया द्वादशी च अंतकस्य त्रयोदशी ॥ ८१ ॥ चतु
र्दशी तथा शंभोः प्रिया नास्त्यत्र संशयः ॥ निशीथसंयुता या तु कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ उपोष्या सा तिथिः श्रेष्ठा शिवसायुज्यकारिणी ॥ ८२ ॥
शिवरात्रितिथिः ख्याता सर्वपापप्रणाशिनी ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ ८३ ॥ ब्राह्मणी विधवा काचित्पुरा ह्यासीच्च चंचला ॥
श्वपचाभिरता सा च कामुकी कामहेतुतः ॥ ८४ ॥ तस्यां तस्य सुतो जातः श्वपचस्य दुरात्मनः ॥ दुःसहो दुष्टनामात्मा सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥
॥ ८५ ॥ महापापप्रयोगाच्च पापमारभते सदा ॥ कितवश्च सुरापारी स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ ८६ ॥ मृगयुश्च दुरात्मासौ कर्मचण्डाल एव सः ॥
अधर्मिष्ठो ह्यसद्वृत्तः कदाचिच्च शिवालयम् ॥ शिवरात्र्यां च संप्राप्तो ह्युषितः शिवसन्निधौ ॥ ८७ ॥ श्रवणं शैवशास्त्रस्य यदृच्छाजातमंतिके ॥
शिवस्य लिंगरूपस्य स्वयंभुवो यदा तदा ॥ ८८ ॥ स एकत्रोषितो दुष्टः शिवरात्र्यां तु जागरात् ॥ तेन कर्मविपाकेन पुण्यां योनिमवाप्तवान् ॥
॥ ८९ ॥ भुक्त्वा पुण्यतमाल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ॥ चित्रांगदस्य पुत्रोभूद्रूपालेश्वरलक्षणः ॥ ९० ॥ नाम्ना विचित्रवीर्योऽसौ सुभगः सुंदरी
प्रियः ॥ राज्यं महत्तरं प्राप्य निःस्तंभो हि महानभूत् ॥ ९१ ॥ शिवे भक्तिं प्रकुर्वाणः शिवकर्मपरोऽभवत् ॥ शैवशास्त्रं पुरस्कृत्य शिवपूजनत
त्परः ॥ रात्रौ जागरणं यत्नात्करोति शिवसन्निधौ ॥ ९२ ॥ शिवस्य गाथा गायंस्तु आनंदाश्रुकणान्मुहुः ॥ प्रमुंचंश्चैव नेत्राभ्यां रोमांचपुलका
वृतः ॥ ९३ ॥ आयुष्यं च गतं तस्य शिवध्यानपरस्य च ॥ शिवो हि सुलभो लोके पशूनां ज्ञानिनामपि ॥ ९४ ॥ संसेवितुं सुखप्राप्त्यै ह्येक
एव सदाशिवः ॥ शिवरात्र्युपवासेन प्राप्तो ज्ञानमनुत्तमम् ॥ ९५ ॥ ज्ञानात्सर्वमनुप्राप्तं भूतसाम्यं निरंतरम् ॥ सर्वभूतात्मकं ज्ञात्वा केवलं च सदा
शिवम् ॥ विना शिवेन यत्किंचिन्नास्ति वस्त्वत्र न क्वचित् ॥ ९६ ॥ एवं पूर्णं निष्प्रपंचं ज्ञानं प्राप्नोति दुर्लभम् ॥ प्राप्तज्ञानस्तदा राजा जातो
हि शिववल्लभः ॥ ९७ ॥ मुक्तिं सायुज्यतां प्राप्तः शिवरात्रेरुपवणात् ॥ तेन लब्धं शिवाज्जन्म पुरा यत्कथितं मया ॥ ९८ ॥ दाक्षायणीवियो

१ अत्र नास्ति—च परं कचिदन्यत्रापि नास्तीत्यर्थः ।

गाहे०सं०१
(के०सं०)
अ० ३३

॥ ६८ ॥

गाञ्च जटाजूटेन विस्तरात् ॥ य उत्पन्नो मस्तकाच्च शिवस्य परमात्मनः ॥ वीरभद्रेति विख्यातो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ९९ ॥ शिवरात्रिव्रतेनैव
 तारिता बहवः पुरा ॥ प्राप्ताः सिद्धिं पुरा विप्रा भरताद्याश्च देहिनः ॥ १०० ॥ मांधाता धुन्धुमारिश्च हरिश्चन्द्रादयो नृपाः ॥ प्राप्ताः सिद्धिं
 मनेनेव व्रतेन परमेण हि ॥ १०१ ॥ ततो गिरीशो गिरिजासमेतः क्रीडान्वितोऽसौ गिरिराजमस्तके ॥ द्यूतं तथैवाक्षयुतं परेशो युक्तो
 भवान्या स भृशं चकार ॥ १०२ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखंडे
 शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ राज्यं चकार कैलासं देवदेवा
 जगत्पतिः ॥ गणैः समेतो बहुभिर्वीरभद्रान्वितो महान् ॥ १ ॥ ऋषिभिः सहितो रुद्रो देवैरिन्द्रादिभिः सह ॥ ब्रह्मा यस्य स्तुतिपरो
 विष्णुः प्रेक्ष्यवदास्थितः ॥ २ ॥ इंद्रो देवगणैः सार्द्धं सेवार्धमपरोऽभवत् ॥ यस्य च्छत्रधरश्चंद्रो वायुश्चामरधृक्कथा ॥ ३ ॥ सूपान्नकर्ता
 सततं जातवदा निरन्तरम् ॥ गंधर्वा गायका यस्य स्तावकाश्च पिनाकिनः ॥ ४ ॥ विद्याधराश्च बहवस्तथा चाप्सरसां गणाः ॥ ननृतु
 श्राग्रगा यस्य सोऽसौ कैलासपर्वते ॥ ५ ॥ पुत्रैर्गणेशस्कंदार्थैस्तथा गिरिजया सह ॥ राज्यं प्रतापिभिश्चक्रेऽशंकश्चक्रमणेन च ॥ ६ ॥ येनांधको महा
 दैत्यः स देवानामग्निर्महान् ॥ दुष्टो विद्धस्त्रिशूलेन गगने स्थापितश्चिरम् ॥ ७ ॥ हत्वा गजासुरं येन उत्कृत्य चर्म वै कृतम् ॥ चिरं
 प्रावरणं दिव्यं तथा त्रिपुरदीपनम् ॥ विष्णुना पाल्यभूतेन रजे सर्वांगसुन्दरः ॥ ८ ॥ तं द्रष्टुकामो भगवान्नारदो दिव्यं दर्शनं ॥ ययौ च
 पर्वतश्रेष्ठं कैलासं चन्द्रपांडुरम् ॥ ९ ॥ सुधया परया चापि सेवितं परमाद्भुतम् ॥ कर्पूरगौरं च तदा दृष्ट्वा तं सुमहाबलम् ॥ नारदो
 विस्मयाविष्टः प्रविष्टो गन्धमादनम् ॥ १० ॥ अनेकाश्चर्यसंयुक्तं तपनैश्च सुशोभितम् ॥ गायद्विद्याधरीभिश्च पूरितं च महाप्रभम् ॥ ११ ॥
 कल्पद्रुमाश्च बहवो लताभिः परिवेष्टिताः ॥ घनच्छायासु तास्वैव विशिष्टाः कामधेनवः ॥ १२ ॥ पारिजातवनामोदलंपटा बहवोऽलयः ॥
 कलहंसाश्च बहवः क्रीडमानाः सरस्सु च ॥ १३ ॥ शिखंडिनो महच्चक्रस्तत्र केकारवं मुदा ॥ पंचमालापिनः सर्वे विहंगाः संमदान्विताः ॥ १४ ॥
 करिणः करिणीभिश्च मोदमानाः सुवर्चसः ॥ सिंहास्तथा गर्जमानाः शार्दूलैः सह संगताः ॥ १५ ॥ वृषभानंदिमुख्याश्च रेभमाना निरन्त
 रम् ॥ देवद्रुमाश्च बहवस्तथा चंदनवाटिकाः ॥ १६ ॥ नागपुंनागबकुलाश्चंपका नागकेसराः ॥ तथा च वनजं वृक्षश्च तथा कनककेतकाः ॥ १७ ॥

स्कां.म.पु.
॥ ६९ ॥

कहाराः करवीराश्च कुमुदानि ह्यनेकशः ॥ मंदाराश्च बदर्यश्च क्रमुकाः पाटलास्तथा ॥ १८ ॥ तथान्ये बहवो वृक्षाः शम्भोस्तोषकरा
ह्यमी ॥ ऐकपद्येन दृष्टास्ते नानाद्रुमलतान्विताः ॥ आरामा बहवस्तत्र द्विगुणाश्च बभूवुरे ॥ १९ ॥ गगनान्निस्सृतः सद्यो गंगौघः पर
माद्भुतः ॥ पतितो मस्तके तस्य पर्वतस्य सुशोभिते ॥ २० ॥ कूपो हि पयसां ये न पवित्रं वर्तते जगत् ॥ सोपि द्विधा तदा दृष्टो नारदेन महा
त्मना ॥ २१ ॥ सर्वं तदा द्विधाभूतं दृष्टं तेन महात्मना ॥ नारदेन तदा विप्राः परमेण निरीक्षितः ॥ २२ ॥ एवं विलोकमानोऽसौ नारदो
भगवानृषिः ॥ त्वरितेन तथा यातः शिवालोकनतत्परः ॥ २३ ॥ यावद्द्वारि स्थितोपश्यन्महदाश्चर्यमेव च ॥ द्वारपालौ तदा दृष्टौ कृतकौ विश्व
कर्मणा ॥ २४ ॥ नारदो मोहितो ह्यासीत्पप्रच्छ च स तौ तदा ॥ अहं प्रवेष्टुमिच्छामि शिवदर्शनलालसः ॥ २५ ॥ तस्मादनुज्ञा दातव्या दर्श
नार्थं शिवस्य च ॥ अशृण्वन्तौ तदा दृष्ट्वा नारदो विस्मितोऽभवत् ॥ २६ ॥ ज्ञानदृष्ट्या विलोक्याथ तूष्णींभूतोऽभवत्तदा ॥ कृत्रिमौ हि च तौ
ज्ञात्वा प्रविष्टो हि महामनाः ॥ २७ ॥ तथान्ये तत्सहपाश्च दृष्टास्तेन महात्मना ॥ ऋषिः प्रणमितस्तैश्च नारदो भगवान्मुद ॥ २८ ॥ एवमादी
न्यनेकानि आश्चर्याणि ददर्श सः ॥ ददर्शाथ च सुव्यक्तं त्र्यंबकं गिरिजान्वितम् ॥ २९ ॥ अर्धासनगता साध्वी शंकरस्य महात्मनः ॥ तनया
गिरिराजस्य यया व्याप्तं जगत्रयम् ॥ ३० ॥ गौरी सितेक्षणा बाला तन्वंगी चारुलोचना ॥ यया रूपी कृतः शम्भुरुपादेयः कृतो महान् ॥ ३१ ॥
निर्विकारो विकारैश्च बहुभिर्विकलीकृतः ॥ अर्द्धांगलग्ना सा देवी दृष्टा तेन शिवस्य च ॥ ३२ ॥ नारदेन तथा शंभुर्दृष्टस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ शुद्धचामी
करप्रख्यः सेव्यमानः सुरासुरैः ॥ ३३ ॥ शंखेन भोगिवर्येण सेवितं चांघ्रिपंकजम् ॥ धृतराष्ट्रेण च तथा तक्षकेण विशेषतः ॥ तथा पद्मेन
महता शेषेणापि विशेषतः ॥ ३४ ॥ अन्यैश्च नागवर्यैश्च सेवितो हि निरंतरम् ॥ वासुकिः कंठलग्नो हि हारभूतो महाप्रभः ॥ ३५ ॥ कंबलाश्वतरौ
नित्यं कर्णभूषणभूषितौ ॥ जटामूलगताश्चान्ये महाफणिवरा ह्यमी ॥ ३६ ॥ अनेकजातिसंवीता नानावर्णाश्च पद्मिनः ॥ तक्षकः कुलिकः शंखो
धृतराष्ट्रो महाप्रभः ॥ ३७ ॥ पद्मो दंभः सुदंभश्च करालो भीषणस्तथा ॥ एते चान्ये च बहवो नागाश्चाशीविषा ह्यमी ॥ ३८ ॥ अंगभृता हरस्या
सन्पूज्यस्यास्य जगत्रये ॥ फणैकया शोभमानाः केचिद्धि पन्नगोत्तमाः ॥ ३९ ॥ फणानां द्वितयं केषां त्रितयं च महाप्रभम् ॥ चतुष्क पंचक

१ केषाम्-केषांचित्-इत्यर्थः । इदं 'केषाम्' इति पदं 'तथा शङ्खमितानि च' इत्येतत्पर्यन्तं यथायोगमनुषजनीयम् । अत्र-केषांचिन्नामानां फणानां द्वितयं त्रितयमित्येवं यथाकथंचित्संख्यासङ्गतिरवगन्तव्या नात्र व्याकर
णशुद्धिर्दृश्यते-आर्षप्रयोगा अवगन्तव्याः ।

गहो.सं.०
(के.सं.०)
अ० ३४

॥ ६९ ॥

षट्कं सप्तकं चाष्टकं तथा ॥ ४० ॥ नवकं दशकं चैव तथैकादशकं त्वथ ॥ द्वादशकं चाष्टादशकमेकोनविंशकं तथा ॥ ४१ ॥ चत्वारिंशत्फणाः
केऽपि पंचाशत्कं च षष्टिकम् ॥ सप्ततिश्चाप्यशीतिश्च नवतिश्च तथैव च ॥ ४२ ॥ तथा शतसहस्राणि ह्ययुतप्रयुतानि च ॥ अर्बुदानि च रत्नानि
तथा शङ्खमितानि च ॥ ४३ ॥ अनन्ताश्च फणा येषां ते सर्पाः शिवभूषणाः ॥ दृष्टास्तदानीं ते सर्वे नारदेन महात्मना ॥ ४४ ॥ विद्यावंतोऽपि
ते सर्वे भोगिनोऽपि सुशोभिताः ॥ हारभूषणभूतास्ते मणिमंतोऽमितप्रभाः ॥ ४५ ॥ अर्द्धचंद्रांकितो यस्य कपर्दस्त्वतिसुंदरः ॥ चक्षुःश्च
तृतीयेन भालस्थेन विराजितः ॥ ४६ ॥ पंचवक्त्रो महादेवो बाहुभिर्दशभिर्वृतः ॥ तथा मरकतश्यामकंधगोऽतीवसुंदरम् ॥ ४७ ॥ उरो यस्य विशालं
च तथोरुजघनं परम् ॥ चरणद्वयं च रुद्रस्य शोभितं परमं महत् ॥ ४८ ॥ तद्वृष्टं चरणारविंदमतुलं तेजोमयं सुंदरं संध्यारागसुमंगलं च परमं
तापापनुत्तिकरम् ॥ तेजोराशिकरं परात्परमिदं लावण्यलीलास्पदं सर्वेषां सुखवृद्धिकारणपरं शंभोः पदं पावनम् ॥ ४९ ॥ तथैव दृष्ट्वा परमं
पराणां परा सती रूपवती च सुंदरी ॥ सौभाग्यलावण्यमहाविभूत्या विराजमाना ह्यतिसुंदरी शुभा ॥ ५० ॥ दृष्ट्वा तौ दंपती शुद्धौ राजमानौ जगत्रये ॥
अभिन्नौ भेदमापन्नौ निर्गुणौ गुणिनौ च तौ ॥ ५१ ॥ साकारौ च निराकारौ निरातंको सुखप्रदौ ॥ वंदे च मुदा तौ स नारदो भगवत्प्रियः ॥
उत्थायोत्थाय च तदा तुष्टाव जगदीश्वरौ ॥ ५२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नतोऽस्म्यहं देववरौ युवाभ्यां परात्पराभ्यां कलया तथापि ॥ दृष्टौ
मया दंपती राजमानौ यौ बीजभूतौ सचराचरस्य ॥ ५३ ॥ पितरौ सर्वलोकस्य ज्ञातौ चाथैव तत्त्वतः ॥ मया नास्त्यत्र संदेहो भवतोः कृपया
तथा ॥ ५४ ॥ एवं स्तुतौ तदा तेन नारदेन महात्मना ॥ तुतोष भगवाञ्छंभुः पावित्या सहितस्तदा ॥ ५५ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ सुखेन
स्थीयते ब्रह्मन्किं कार्यं करवाणि ते ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं शंभोर्नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ दर्शनं जातमथैव तेन तुष्टोऽस्म्यहं विभो ॥ दर्शना
त्सर्वमेवाद्य शंभो मम न संशयः ॥ ५७ ॥ क्रीडनार्थमिहायातः कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥ हृदिस्थो हि सदा नृणामास्थितो भगवन्प्रभो ॥ ५८ ॥
तथापि दर्शनं भाव्यं सततं प्राणिनामिह ॥ ५९ ॥ ॥ गिरिजोवाच ॥ ॥ का क्रीडा हि त्वया भाव्या वद शीघ्रं ममाग्रतः ॥ तस्यास्तद्रचनं
श्रुत्वा उवाच प्रहसन्निव ॥ ६० ॥ द्यूतक्रीडा महादेवि दृश्यते विविधात्र च ॥ भवेद्वाभ्यां च द्यूते हि रमणाच्च महत्सुखम् ॥ ६१ ॥ इत्येवमुक्त्वो
परतं सती भृशमुवाच वाक्यं कुपिता ऋषिं प्रति ॥ कथं विजानासि परं प्रसिद्धं द्यूतं च दुष्टोदरकं मनस्विनाम् ॥ ६२ ॥ त्वं ब्रह्मपुत्रोऽसि
मुनिर्मनीषिणां शास्ता हि वाक्यं विविधैः प्रसिद्धैः ॥ चरिष्यमाणो भुवनत्रये सदा न हि त्वदन्यो ह्यपगो मनस्वी ॥ ६३ ॥ एवमुक्तस्तदा देव्या

स्कां.म.पु.
॥ ७० ॥

नारदो देवदर्शनः ॥ उवाच वाक्यं प्रहसन्गिरिजां शिवसन्निधौ ॥ ६४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ द्यूतं न जानामि न चाश्रयामि ह्यहं तपस्वी
शिवकिंकरश्च ॥ कथं च मां पृच्छसि राजकन्यके योगीश्वराणां परमं पवित्रे ॥ ६५ ॥ निशम्य वाक्यं गिरिजा सती तदा ह्रुवाच वाक्यं च विहस्य
तं प्रति ॥ जानासि सर्वं च बटोऽद्य पश्य मे द्यूतं महेशन करोमि तेऽग्रतः ॥ ६६ ॥ इत्येवमुक्त्वा गिरिराजकन्यका जग्राह चाक्षान्भुवनैकसुंदरी ॥
क्रीडां चकाराथ महर्षिसाक्ष्यके तत्रास्थिता सा हि भवेन संयुता ॥ ६७ ॥ तौ दंपती क्रीडया सज्जमानौ दृष्टौ तदा ऋषिणा नारदेन ॥ सविस्म
योत्फुल्लमना मनस्वी विलोकमानोऽतितरां तुतोष ॥ ६८ ॥ सखीजनेन संवीता तदा द्यूतपरा सती ॥ शिवेन सह संगत्य च्छलाद्व्यूतमकारयत् ॥
॥ ६९ ॥ स पणं च तदा चक्रे छलेन महता वृतः ॥ जिता भवानी च तदा शिवेन प्रहसन्निव ॥ ७० ॥ नारदोऽस्याः शिवेनाथ उपहासकरोऽ
भवत् ॥ निशम्य हारितं द्यूतमुपहासं निशम्य च ॥ ७१ ॥ नारदस्य दुरुक्तैश्च कुपिता पार्वती भृशम् ॥ उवाच त्वरिता चैव दत्त्वा चैवार्द्धचंद्र
कम् ॥ ७२ ॥ तथा शिरोमणी चैव तरले च मनोहरे ॥ मुखं सुशोभनं चैव तथा कुपितसुंदरम् ॥ दृष्टं हरेण च पुनः पुनर्द्यूतमकारयत् ॥ ७३ ॥
तथा गिरिजया प्रोक्तः शंकरो लोकशंकरः ॥ हारितं च मया दत्तः पण एव च नान्यथा ॥ ७४ ॥ क्रियते च त्वया शंभो कः पणो हि तदुच्य
ताम् ॥ ततः प्रहस्य चोवाच पार्वतीं च त्रिलोचनः ॥ ७५ ॥ मया पणोऽयं क्रियते भवानि त्वदर्थमेतच्च विभूषणं महत् ॥ सा चंद्रलेखा हि
महान्निह हारस्तथैव कर्णोत्पलभूषणद्वयम् ॥ ७६ ॥ इदमेव त्वया तन्वि मां जित्वा गृह्यतां सुखम् ॥ ततः प्रवर्तितं द्यूतं शंकरेण सहैव च ॥ ७७ ॥
एवं विक्रीडमानौ तावक्षविद्याविशारदौ ॥ तदा जितो भवान्याथ शंकरो बहुभूषणः ॥ ७८ ॥ प्रहस्य गौरी प्रोवाच शंकरं त्वतिसुंदरी ॥ हारितं
च पणं देहि मम चाद्यैव शंकर ॥ ७९ ॥ तदा महेशः प्रहसन्सत्यं वाक्यमुवाच ह ॥ न जितोऽहं त्वया तन्वि तत्त्वतो हि विमृश्यताम् ॥ ८० ॥
अजेयोऽहं प्राणिनां सर्वथैव तस्मान्न वाच्यं तु वचो हि साध्वि ॥ द्यूतं कुरुष्वद्य यथेष्टमेव जेष्यामि चाहं च पुनः प्रपश्या ॥ ८१ ॥ तदाम्बिकाह स्वपतिं
महेशं मया जितोऽस्यद्य न विस्मयोऽत्र ॥ एवमुक्त्वा तदा शंभुं करे गृह्य वरानना ॥ जितोऽसि त्वं न संदेहस्त्वं न जानासि शंकर ॥ ८२ ॥ एवं
प्रहस्य रुचिरं गिरिजा तु शंभुं सा प्रेक्ष्य नर्मवचसा स तयाभिभूतः ॥ देहीति मे सकलमंगलमंगलेश यद्धारितं स्मररिपो वचसानुमोदितम् ॥ ८३ ॥
॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ अजेयोऽहं विशालाक्षि तव नास्त्यत्र संशयः ॥ अहंकारेण यत्प्रोक्तं तत्त्वतस्तद्विमृश्यताम् ॥ ८४ ॥ तस्य तद्वचनं
श्रुत्वा प्रोवाच च विहस्य सा ॥ अजेयो हि महादेवः सर्वेषामपि वै प्रभो ॥ ८५ ॥ मयैकया जितोऽसि त्वं द्यूतेन विमलेन हि ॥ न जानासि च

माहे० सं० १
(के० सं०)
अ० ३४

॥ ७० ॥

किञ्चिद् कार्यकार्यं विवक्षितम् ॥ ८६ ॥ एवं विवदमानौ तौ दंपती परमेश्वरौ ॥ नारदः प्रहसन्वाक्यमुवाच ऋषिसत्तमः ॥ ८७ ॥ ॥ नारद
 उवाच ॥ ॥ आकर्णयाऽऽकर्णविशालनेत्रे वाक्यं तदेकं जगदेकमंगलम् ॥ असौ महाभाग्यवतां वरेण्यस्त्वया जितः किं च मृषा ब्रवीषि ॥ ८८ ॥
 अजितो हि महादेवो देवानां परमो गुरुः ॥ अरूपोऽयं सुरूपोऽयं रूपातीतोऽयमुच्यते ॥ ८९ ॥ एक एव परं ज्योतिस्तेषामपि च यन्महः ॥
 त्रैलोक्यनाथो विश्वात्मा शंकरो लोकशंकरः ॥ ९० ॥ कथं त्वया जितो देवि ह्यजेयो भुवनत्रये ॥ शिवमेनं न जानासि स्त्रीभावाच्च वरानने ॥
 ॥ ९१ ॥ नारदेनैवमुक्ता सा कुपिता पार्वती भृशम् ॥ बभाषे मत्सरग्रस्ता साक्षिषं वचनं सती ॥ ९२ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ चापल्याच्च न वक्तव्यं
 ब्रह्मपुत्र नमोस्तु ते ॥ तव भीतास्मि भद्रं ते देवर्षे मौनमावह ॥ ९३ ॥ कथं शिवो हि देवर्ष उक्तोऽतो हि त्वया बहु ॥ मत्प्रसादा स्खलो जात ईश्वरो
 यो हि पच्यते ॥ ९४ ॥ मया लब्धप्रतिष्ठोऽयं जातो नास्त्यत्र संशयः ॥ ९५ ॥ एवं बहुविधं श्रुत्वा नारदो मौनमाश्रयत् ॥ पस्थितं च तद्दृष्ट्वा
 भृंगी वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ९६ ॥ ॥ भृंग्युवाच ॥ ॥ त्वया बहु न वक्तव्यं पुनरेव च भामिनि ॥ अजेयो निर्विकारो हि स्वामी मम सुमध्यमे ॥ ९७ ॥
 स्त्रीभावयुक्तासि वरानने त्वं देवं न जानासि परं पराणाम् ॥ कामं पुरस्कृत्य पुरा भवानि समागतास्येव महेशमुग्रम् ॥ ९८ ॥ यथा कृतं तेन
 पिनाकिना पुरा एतत्स्मृतं किं सुभगे वदस्व नः ॥ कृतो ह्यनंगो हि तदा ह्यनेन दग्धं वनं तस्य गिरेः पितुस्ते ॥ ९९ ॥ घ्नान्त्वयाराधित एव
 एष शिवः पराणां परमः परात्मा ॥ १०० ॥ भृंगिणेत्येवमुक्ता सा ह्युवाच कुपिता भृशम् ॥ शृण्वतो हि महेशस्य वाक्यं तदा च भृंगिणम् ॥
 ॥ १०१ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ हे भृंगिणपक्षपातित्वाद्यदुक्तं वचनं मम ॥ शिवप्रियोऽसि रे मन्द भेदबुद्धिरतो ह्यसि ॥ १०२ ॥ अहं शिवा
 त्मिका मूढ शिवो नित्यं मयि स्थितः ॥ कथं शिवाभ्यां भिन्नत्वं त्वयोक्तं वाग्बलेन हि ॥ १०३ ॥ श्रुतं च वाक्यं शुभदं पार्वत्या भृंगिणा तदा ॥
 उवाच पार्वतीं भृंगी रुपितः शिवसन्निधौ ॥ १०४ ॥ पितुर्यज्ञे च दक्षस्य शिवनिंदा त्वया श्रुता ॥ अप्रियश्रवणात्सद्यस्त्वया त्यक्तं कलेवरम् ॥ १०५ ॥
 तत्क्षणादेव तन्वांगि ह्यधुना किं कृतं त्वया ॥ संभ्रमात्किं न जानासि शिवनिन्दकमेव च ॥ १०६ ॥ कथं वा पर्वतश्रेष्ठाज्जाता से वरवर्णिनि ॥
 कथं वा तपसोप्रेण संतप्तासि सुमध्यमे ॥ १०७ ॥ सप्रेमा च शिवे भक्तिस्तव नास्तीह सांप्रतम् ॥ शिवप्रियासि तन्वांगि तस्मादेवं ब्रवीमि ते
 ॥ १०८ ॥ शिवात्परतरं नान्यत्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ शिवे भक्तिस्त्वया कार्या सप्रेमा वरवर्णिनि ॥ १०९ ॥ भक्तासि त्वं महादेवि महाभाग्यवतां
 वरे ॥ संसेव्यतां प्रयत्नेन तपसोपार्जितस्त्वया ॥ ११० ॥ शिवो वरेण्यः सर्वेशो नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ भृंगिणो वचनं श्रुत्वा गिरिजा तमुवाच

ह ॥ १११ ॥ ॥ गिरिजोवाच ॥ ॥ रे भृंगिन्मौनमालम्ब्य स्थिरो भवाथ वा ब्रज ॥ वाच्यावाच्यं न जानासि किं ब्रवीषि पिशाचवत् ॥ ११२ ॥
 तपसा केन चानीतः कया चापि शिवो ह्ययम् ॥ काहं कोऽसौ त्वया ज्ञातो भेदबुद्ध्या ब्रवीषि मे ॥ ११३ ॥ कोऽसि त्वं केन युक्तोऽसि कस्माच्च
 बहु भाषसे ॥ शापं तव प्रदास्यामि शिवः किं कुरुतेऽधुना ॥ ११४ ॥ भृंगिणोक्ता तिरस्कृत्य तदा शापं ददौ सती ॥ निमामो भव रे मन्द रे
 भृंगिच्छंकरप्रिय ॥ ११५ ॥ एवमुक्त्वा तदा देवी पार्वती शंकरप्रिया ॥ अथ कोपेन संयुक्ता पार्वती शंकरं तदा ॥ ११६ ॥ करं गृह्य च तन्वंगी
 भुजंगं वासुकिं तथा ॥ उदतारयत्कंठात्सा तथान्यानि बहूनि च ॥ ११७ ॥ शंभोर्जग्राह कुपिता भूषणानि त्वरान्विता ॥ हृत् चंद्रकला तस्य
 गजाजिनमनुत्तमम् ॥ ११८ ॥ कंबलाश्वतरौ नागौ महेशकृतभूषणौ ॥ हतौ तथा महादेव्या छलोक्या च प्रहस्य वै ॥ ११९ ॥ कौपीनाच्छा
 दनं तस्य च्छलोक्या च प्रहस्य वै ॥ तदा गणाश्च सख्यश्च त्रपया पीडिता भवन् ॥ १२० ॥ पराङ्मुखाश्च संजाता भृङ्गी चैव महातपाः ॥
 तथा चण्डो हि मुण्डश्च महालोमा महोदरः ॥ १२१ ॥ एते चान्ये च बहवो गणास्ते दुःखिनोऽभवन् ॥ तांश्च दृष्ट्वा तथाभूतन्महेशो लजितोऽ
 भवत् ॥ १२२ ॥ उवाच वाक्यं रुषितः पार्वतीं प्रति शंकरः ॥ १२३ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ उपहामं प्रकुर्वति सर्वेः ऋषयो भृशम् ॥
 तथा ब्रह्मा च विष्णुश्च तथा चेन्द्रादयो ह्यमी ॥ १२४ ॥ उपहासपराः सर्वे किं त्वयाद्य कृतं शुभे ॥ कुले जातासि तन्वंगि
 कथमेवं करिष्यसि ॥ १२५ ॥ त्वया जितो ह्यहं सुभ्रु यदि जानासि तत्त्वतः ॥ तद्वैवं कुरु मे देहि कौपीनाच्छादनं परम् ॥ देहि कौपी
 नमात्रं मे नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ १२६ ॥ एवमुक्ता सती तेन शंभुना योगिना तदा ॥ प्रहस्य वाक्यं प्रोवाच पार्वती रुचिरानना ॥ १२७ ॥ किं
 कौपीनेन ते कार्यं मुनिना भावितात्मना ॥ दिगम्बरैणैव तदा कृतं दारुवनं तथा ॥ १२८ ॥ भिक्षाटनमिषेणैव ऋषिपत्न्यो विरोहिताः ॥ गच्छ
 तस्ते तदा शंभो पूजनं तैर्महत्कृतम् ॥ १२९ ॥ कौपीनं पतितं तत्र मुनिभिर्नान्यथोदितम् ॥ तस्मात्त्वया प्रहातव्यं द्यूतेऽहारितमेव तत् ॥
 ॥ १३० ॥ तच्छ्रुत्वा कुपितो रुद्रः पार्वतीं परमेश्वरः ॥ निरीक्षमाणोऽतिरुषा तृतीयेनैव चक्षुषा ॥ १३१ ॥ कुपितं शंकरं दृष्ट्वा सर्वं देवगणास्तदा ॥
 भयेन महताविष्टास्तथा गणकुमारकाः ॥ १३२ ॥ ऊचुः सर्वे शनैस्तत्र शंकितेन परस्परम् ॥ अद्यायं कुपितो रुद्रो गिरिजां प्रति संप्रति ॥ १३३ ॥
 यथा हि मदनो दग्धस्तथेयं नान्यथा वचः ॥ एवं मीमांसमानास्ते गणा देवर्षयस्तदा ॥ १३४ ॥ विलोकितास्तथा देव्या सर्वे सौभाग्यमुद्रया ॥
 उवाच प्रहसन्नेव सती सत्पुरुषं तदा ॥ १३५ ॥ किमालोकपरो भूत्वा चक्षुषा परमेण हि ॥ नाहं कालो न कामोऽहं नाहं दक्षस्य वै मखः ॥ १३६ ॥

त्रिपुरो नैव वै शंभो नांधको वृषभध्वज ॥ वीक्षितेनैव किं तेन तव चाद्य भविष्यति ॥ वृथैव त्वं विरूपाक्षो जातोऽसि मम चाग्रतः ॥ १३७ ॥
 एवमादीन्यनेकानि ह्युवाच परमेश्वरी ॥ निशम्य देवो वाक्यानि गमनाय मनो दधे ॥ १३८ ॥ वनमेव वरं चाद्य विजनं परमार्थतः ॥ एकाकी
 यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ १३९ ॥ स सुखी परमार्थज्ञः स धिद्वान्स च पंडितः ॥ येन मुक्तौ कामरागौ स मुक्तः स सुखी भवेत् ॥
 ॥ १४० ॥ एवं विमृश्य च तदा गिरिजां विहाय श्रीशंकरः परमकारुणिकस्तदानीम् ॥ यातः प्रियाविरहितो वनमद्भुतं च सिद्धाटवीं परमहंसयुतां
 तथैव ॥ १४१ ॥ निर्गतं शंकरं दृष्ट्वा सर्वे कैलासवासिनः ॥ निर्ययुश्च गणाः सर्वे वीरभद्रादयोऽनु तम् ॥ १४२ ॥ छत्रं भृंगी समादाय जगाम
 तस्य पृष्ठतः ॥ चामरे वीज्यमाने च गंगायमुनसन्निभे ॥ १४३ ॥ ताभ्यां युक्तस्तदा नंदी पृष्ठतोऽन्वगमत्सुधीः ॥ वृषभो ह्यग्रतो भूत्वा पुष्पकेण
 विराजितः ॥ १४४ ॥ शोभमानो महादेव एभिः सर्वैः सुशोभनैः ॥ अंतःपुरगता देवी पार्वती सा हि दुर्मनाः ॥ १४५ ॥ सखीभिर्बहुभिस्तत्र
 तथान्याभिः सुसंवृता ॥ गिरिजा चिंतयामास मनसा परमेश्वरम् ॥ १४६ ॥ ततो दूरं गतः शंभुर्विसृज्य च गणांस्तदा ॥ गणेशं च कुमारं च वीर
 भद्रं तथाऽपरान् ॥ १४७ ॥ भृंगिणं नंदिनं चंडं सोमनंदिनमेव च ॥ एतानन्यांश्च सर्वांश्च कैलासपुरवासिनः ॥ १४८ ॥ विसृज्य च महादेव एक
 एव महातपाः ॥ गतो दूरं वनस्यांते तथा सिद्धवटं शिवः ॥ १४९ ॥ काश्मीररत्नोपलसिद्धरत्नवैदूर्यचित्रं मुधया परिष्कृतम् ॥ दिव्यासनं तस्य च
 कल्पितं भुवा तत्रास्थितो योगपतिर्महेशः ॥ १५० ॥ पद्मासने चोपविष्टो महेशो योगवित्तमः ॥ केवलं चात्मनात्मानं दध्यौ मीलितलोचनः ॥
 ॥ १५१ ॥ शुशुभे स महादेवः समायौ चंद्रशेखरः ॥ योगपट्टः कृतस्तेन शेषस्य च महात्मनः ॥ वासुकिः सर्पराजश्च कटिवद्धः कृतो महान् ॥
 ॥ १५२ ॥ आत्मानमात्मात्मतया च संस्तुतो वेदांतदेवो न हि विश्वचेष्टितः ॥ एको ह्यनेको हि दुरंतपारस्तथा ह्यतर्क्यो निजबोधरूपः ॥ स्थित
 स्तदानीं परमं पराणां निरीक्षमाणो भुवनैकभर्ता ॥ १५३ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
 केदारखंडे शिवशास्त्रे शिवपार्वतीद्यूतप्रसंगेन पार्वतीहारितसर्वस्वस्य शिवस्य कैलासं विहाय तपोवनगमनवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
 ॥ ७ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ वनं गते महादेवे गिरिजा विरहातुरा ॥ सुखं न लेभे तन्वंगी हर्म्येष्वायतनेषु वा ॥ १ ॥ चिंतयंती शिवं
 तन्वी सर्वभावेन शोभना ॥ चिंतमानां शिवां ज्ञात्वा ह्युवाच विजया सखी ॥ २ ॥ ॥ विजयोवाच ॥ ॥ तपसा महता चैव शिवं
 प्राप्तासि शोभने ॥ मृषा द्यूतं कृतं तेन शंकरेण तपस्विना ॥ ३ ॥ द्यूते हि बहवो दोषा न श्रुताः किं त्वयाऽनवे ॥ क्षमा

स्कां.प.पु.
॥ ७२ ॥

पय शिवं तन्वि त्वरेणैव विचक्षणे ॥ ४ ॥ अस्माभिः सहिता देवि गच्छगच्छ वरानने ॥ ५ ॥ यावच्छंभुर्दूरतो नाभिगच्छेत्ताव
द्वत्वा शंकरं क्षामयस्व ॥ नो चेत्तन्वि क्षामयेथाः शिवं त्वं दुःखं पश्चात्ते भविष्यत्यवश्यम् ॥ ६ ॥ निशम्य वाक्यं विजयाप्रपुङ्गव प्रह
स्यमाना समधीरचेताः ॥ उवाच वाक्यं विजयां सखीं च आश्चर्यभूतं परमार्थयुक्तम् ॥ ७ ॥ मया जितोऽसौ निरपत्रपथ पुरा
वृतो वै परया विभूत्या ॥ किञ्चिच्च कृत्यं मम नास्ति सद्यो मया विनासौ च विरूप आस्थितः ॥ ८ ॥ रूपीकृतो मया देवो महेशो
नान्यथा वद ॥ मया तेन वियोगश्च संयोगो नैव जायते ॥ ९ ॥ साकारो हि निराकारो महेशो हि मया कृतः ॥ १० ॥ कृतं मया
विश्वमिदं समग्रं चराचरं देववरैः समेतम् ॥ क्रीडार्थमस्योद्भववृत्तिहेतुभिश्चिकीडितं मे विजये प्रपश्य ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा तदा देवी गिरिजा
सर्वमंगला ॥ शबरीरूपमास्थाय गंतुकामा महेश्वरम् ॥ १२ ॥ श्यामा तन्वी शिखरदशना विंबविंवाधरोष्ठी सुग्रीवाढ्या कुचभरनता वर्द्धित
स्निग्धकेशी ॥ मध्ये क्षामा पृथुकटितटा हेमरंभोरुगौरी पल्लीयुक्ता वरवलयिनी बर्हिर्बर्हावतंसा ॥ १३ ॥ पाणौ मृणालसदृशं दधती च चापं
पृष्ठे लसत्कृतककेतकिबाणकोशम् ॥ सा तं निरीशमलोकयति स्म तत्र संसेविता सुवदना बहुभिः सखीभिः ॥ १४ ॥ भृंगीनादेन महता नादयंती
जगन्नयम् ॥ गिरिजा मन्मथं सद्यो जीवयंती पुनःपुनः ॥ १५ ॥ सकामना राजहंसा बभ्रुवस्तक्षणादपि ॥ द्विरेफा बर्हिणश्चैव सर्वे ते हृच्छयान्वि
ताः ॥ १६ ॥ एकाकी संस्थितो यत्र समाधिस्थो महेश्वरः ॥ दृष्टस्ततस्तया देव्या भृंगीनादेन मोहितः ॥ १७ ॥ प्रबुद्धो हि महादेवो निरीक्ष्य
शबरीं तदा ॥ समाधेरुत्थितः सद्यो महेशो मदनान्वितः ॥ १८ ॥ यावत्करे गृह्यमाणो गिरिजां स समीपगः ॥ तावत्तस्य पुरः सद्यस्तिरोधानं
गता सती ॥ १९ ॥ तदृष्ट्वा तत्क्षणादेव देवो भ्रान्तिविनाशनः ॥ भ्रममाणस्तदा शंभुर्नापश्यदसितेक्षणाम् ॥ २० ॥ विरहेण समायुक्तो हृच्छ
येन समन्वितः ॥ मदनारिस्तदा शंभुर्ज्ञानरूपो निरंतरम् ॥ २१ ॥ निर्मोहो मोहमापन्नो ददर्श गिरिजां पुनः ॥ उवाच वाक्यं शबरीं प्रस्ताव
सदृशं महत् ॥ २२ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ वाक्यं मे शृणु तन्वंगि श्रुत्वा तत्कर्तुमर्हसि ॥ कासि कस्यासि तन्वंगि किमर्थमटनं वने ॥
तत्कथ्यतां महाभागे याथातथ्यं सुमध्यमे ॥ २३ ॥ ॥ शिवोवाच ॥ ॥ पतिमन्वेषयिष्यामि सर्वज्ञं सकलार्थदम् ॥ स्वतंत्रं निर्विकारं च
जगतामीश्वरं वरम् ॥ २४ ॥ इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं गिरिजां वृषभध्वजः ॥ अहं तवोचितो भद्रे पतिनान्यो हि भामिनि ॥ २५ ॥ विमृश्यतां

माहे०सं०३
(के०सं०)
अ० ३५

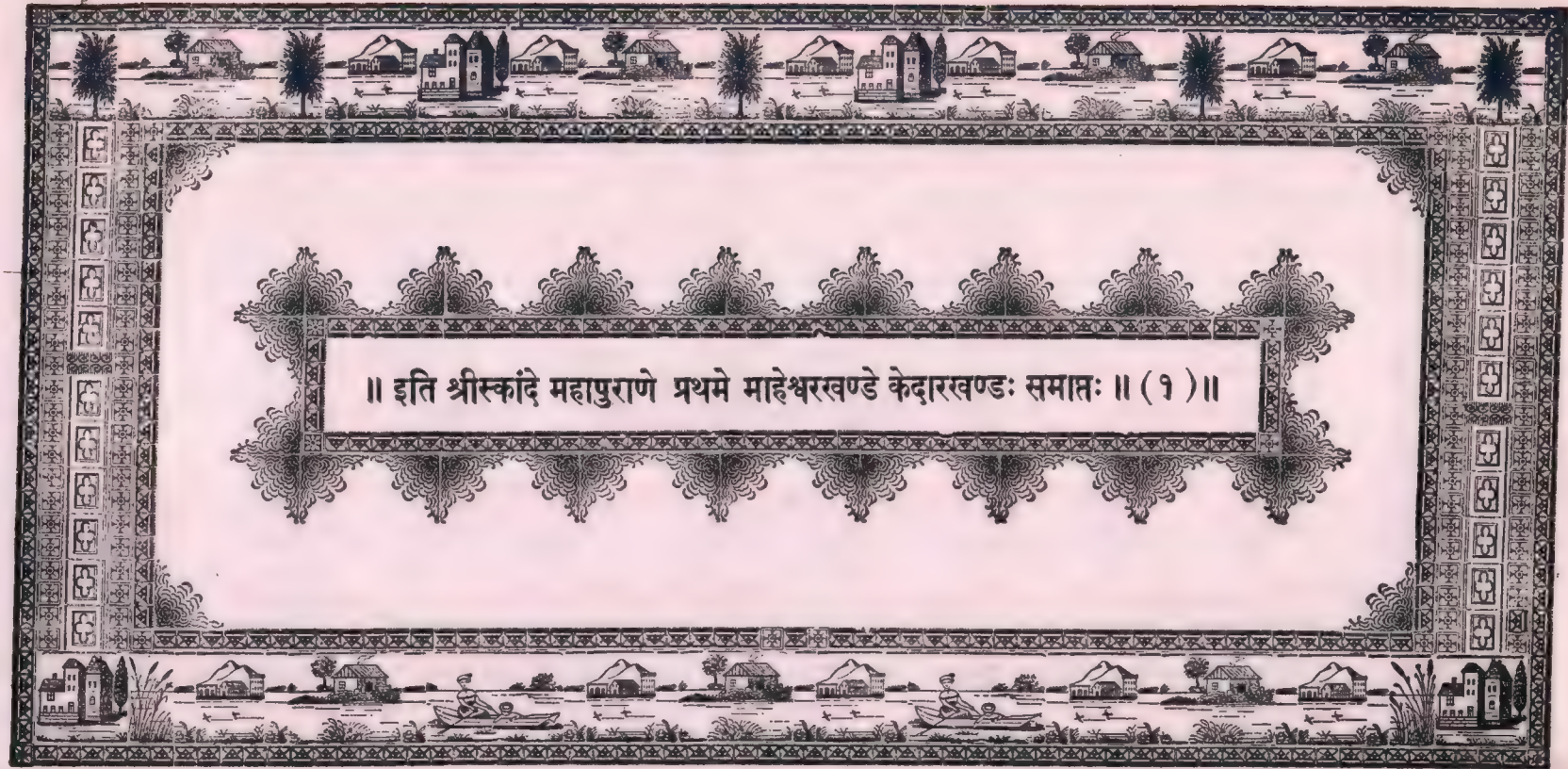
॥ ७२ ॥

वरारोहे तत्त्वतो हि वरानने ॥ वचो निशम्य रुद्रस्य स्मितपूर्वमभाषत ॥ २६ ॥ मयार्थितो महाभाग पतिस्त्वं नान्यथा वद ॥ किं तु वक्ष्यामि
 भद्रं ते निर्गुणोऽसि परंतपः ॥ २७ ॥ यया पुरा वृतोऽसि त्वं तपसा च परेण हि ॥ परित्यक्ता त्वयारण्ये क्षणमात्रेण भामिनी ॥ २८ ॥ दुरारा
 ध्योऽसि सततं सर्वेषां प्राणिनामपि ॥ तस्मान्न वाच्यं हि पुनर्यदुक्तं ते ममाग्रतः ॥ २९ ॥ शवर्या वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच वृषध्वजः ॥ मैवं
 वद विशालाक्षि न त्यक्ता सा तपस्विनी ॥ यदि त्यक्ता मया तन्वि किं वक्तुमिह पार्यते ॥ ३० ॥ एवं ज्ञात्वा विशालाक्षि कृपणं कृपणप्रियम् ॥
 तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं वचनं मे सुमध्यमे ॥ ३१ ॥ एवमभ्यर्थिता तेन बहुधा शूलपाणिना ॥ प्रहस्य गिरिजा प्राह उपहासपरं वचः ॥ ३२ ॥
 तपोधनोऽसि योगीश विरक्तोऽसि निरंजनः ॥ आत्मारामो हि निर्द्वंद्वो मदनो येन घातितः ॥ ३३ ॥ स त्वं साक्षाद्विरूपाक्षो मया दृष्टोऽसि चाद्य
 वै ॥ अशक्यो हि मया प्राप्तुं सर्वेषां दुरतिक्रमः ॥ तस्मात्त्वया न वक्तव्यं यदुक्तं च पुरा मम ॥ ३४ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रोवाच
 मदनांतकः ॥ मम भार्या भव त्वं हि नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वा तां करेऽगृह्णाच्छवरीं मदनातुरः ॥ उवाच तं स्मयंती सा मुंचमुं
 चेति सादरम् ॥ ३६ ॥ नोचितं भगवन्कर्तुं तापसेन बलादिदम् ॥ याचयस्व पितुर्मे त्वं नान्यथाभिभविष्यसि ॥ ३७ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥
 ॥ पितरं कथयाशु त्वं स्थितः कुत्र शुभानने ॥ द्रक्ष्यामि तं विशालाक्षि प्रणिपातपुरःसरम् ॥ ३८ ॥ एतदुक्तं तदा तेन निशम्यासितने
 त्रया ॥ आनीतो हि तया तन्व्या पितरं वृषभध्वजः ॥ ३९ ॥ स्थितं कैलासशिखरे हिमवंतं नगोत्तमम् ॥ अहिभिर्बहुभिश्चैव संवृतं च महाप्र
 भम् ॥ ४० ॥ द्वारि स्थितं तया देव्या दर्शितं शंकरस्य च ॥ असौ मम पिता देव याचस्व विगतत्रपः ॥ ददाति मां न संदेहस्तपस्विन्मा विलंबि
 तम् ॥ ४१ ॥ तथेति मत्वा सहसा प्रणम्य हिमालयं वाक्यमिदं बभाषे ॥ प्रयच्छ तां चाद्य गिरीशवर्य द्यार्ताय कन्यां सुभगां महामते ॥ ४२ ॥
 कृपणं वाक्यमाकर्ण्य समुत्थाय हिमालयः ॥ महेशं च समादाय ह्युवाच गिरिराद स्वयम् ॥ ४३ ॥ किं जल्पसि हि भो देव तवायुक्तं च सांप्रतम् ॥
 त्वं दाता त्रिषु लोकेषु त्वं स्वामी जगतां विभो ॥ ४४ ॥ त्वया ततमिदं विश्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ एवं स्तुतिपरोऽभूच्च हिमालयगिरिर्महान् ॥
 आगतो नारदस्तत्र ऋषिभिः परिवारितः ॥ ४५ ॥ उवाच प्रहसन्वाक्यं शूलपाणे नमः प्रभो ॥ हे शंभो शृणु मे वाक्यं तत्त्वसारमयं परम् ॥ ४६ ॥

१ हे महाभाग त्वं मयार्थितः पतिः न-असि-त्वम् अन्यथा-यथेच्छम्-इति शेषः । वद ब्रूहि-अहं तु त्वां मयिगं पतिं न जानामि-इति परिहासोक्तौ गूढाभिप्रायः । वस्तुतस्तु हे महाभाग मयार्थितः पतिस्त्वं-त्वमे
 वासि-अन्यथा न वद-मा ब्रूहि-इति-शब्दयोजना बोद्धव्या ।

योषिद्रिः संगतिः पुंसां विडंबायोपकल्पते ॥ त्वं स्वामी जगतां नाथः पराणां परमः परः ॥ विमृश्य सर्वं देवेश यथावद्रकुमर्हसि ॥ ४७ ॥ एवं प्रबो
धितस्तेन नारदेन महात्मना ॥ प्रबोधमगमच्छंभुर्जहास परमेश्वरः ॥ ४८ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ सत्यमुक्तं त्वया चात्र नान्यथा नारद
क्वचित् ॥ योषित्संगतिमात्रेण नृणां पतनमेव च ॥ ४९ ॥ भविष्यति न संदेहो नान्यथा वचनं तव ॥ अनया मोहितोऽद्याहमानीतो गंधमाद
नम् ॥ ५० ॥ पिशाचवत्कृतमिदं चरितं परमाद्भुतम् ॥ ५१ ॥ तस्मान्न तिष्ठामि गिरेः समीपे ब्रजामि चाद्यैव वनांतरं पुनः ॥ इत्येवमुक्त्वा स
जगाम मार्गं दुरत्ययं योगेनामप्यगम्यम् ॥ ५२ ॥ निरालंबं स विज्ञाय नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ गिरिजां च गिरींद्रं च पार्षदान्प्रति सत्वरम् ॥
॥ ५३ ॥ वंदनीयश्च स्तुत्यश्च क्षाम्यतां परमार्थतः ॥ महेशोऽयं जगन्नाथस्त्रिपुरारिर्महायशः ॥ ५४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नारदस्य मुखोद्भूतम् ॥
गिरिजां पुरतः कृत्वा गिरयो हि महाप्रभाः ॥ ५५ ॥ दण्डवत्पतिताः सर्वे शंकरं लोकशंकरम् ॥ तुष्टुवुः प्रणताः सर्वे प्रमथा गुह्यकादयः ॥ ५६ ॥
स्तूयमानो हि भगवानागतो गंधमादनम् ॥ अंगिरसा हि सर्वेशो ह्यभिषिक्तो महात्मभिः ॥ ५७ ॥ तदा दुन्दुभयो नेदुर्वादित्राणि बहूनि च ॥
इन्द्रादयः सुराः सर्वे पुष्पवर्षं वर्षिरे ॥ ५८ ॥ ब्रह्मादिभिः सुरगणैर्बहुभिः परीतो योगीश्वरो गिरिजया सह विश्वबंधः ॥ अभ्यर्थितः परममंगल
मंगलैश्च दिव्यासनोपरि रराज महाविभूत्या ॥ ५९ ॥ एवंविधान्यनेकानि चरितानि महात्मनः ॥ महेशस्य च भो विप्राः पापहारीणि शृण्व
ताम् ॥ ६० ॥ यानियानीह रुद्रस्य चरितानि महान्त्यपि ॥ श्रुतानि परमाण्येव भूयः किं कथयामि वः ॥ ६१ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ एव
मुक्तं त्वया सूत चरितं शंकरस्य च ॥ अनेन चरितेनैव संतृप्ताः स्मो न संशयः ॥ ६२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ व्यासप्रसादाच्छ्रुतमस्ति सर्वं
मया ततं शंकररूपमद्भुतम् ॥ सुविस्तृतं चाद्भुतवेदगर्भं ज्ञानात्मकं परमं चेदमुक्तम् ॥ ६३ ॥ श्रद्धया परयोपेताः श्रावयंति शिवप्रियम् ॥ शृण्वंति चैव
ये भक्त्या शंभोर्माहात्म्यमद्भुतम् ॥ शिवशास्त्रमिदं प्रीत्या ते यांति परमां गतिम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे पार्वत्या शबरीरूपेण शिवस्य गन्धमादनपर्वतं प्रत्यानयनपूर्वकं बृहस्पतिकृताशिवराज्याभिषेकवर्णनं
नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे प्रथमः केदारखण्डः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ ❀ ॥ इति केदारखण्डः समाप्तः ॥ ❀ ॥

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डः समाप्तः ॥ (१) ॥

॥ अथ श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डः प्रारभ्यते ॥ (२)

स्की.प्र.पु.
॥ ७५ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो बृहस्पतये ॥ नमतस्मै ब्रह्मणे ॥ विष्णवे नमः ॥ श्रीमुनय ऊचुः ॥ दक्षिणार्णवतीरेषु यानि तीर्थानि पंच च ॥
तानि ब्रूहि विशालाक्ष वर्णयंत्यति तानि च ॥ १ ॥ सर्वतीर्थफलं येषु नारदाद्या वदन्ति च ॥ तेषां चरितमाहात्म्यं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ २ ॥
॥ ॥ उग्रश्रवा उवाच ॥ ॥ शृणुध्वमत्यद्भुतपुण्यसत्कथं कुमारनाथस्य महाप्रभावम् ॥ द्वैपायनो यन्ममं चाह पूर्व हर्षाबुरोमोद्गमचर्चितांगः ॥
॥ ३ ॥ कुमारगीता गाथात्र श्रूयतां मुनिसत्तमाः ॥ या सर्वदेवैर्मुनिभिः पितृभिश्च प्रपूजिता ॥ ४ ॥ मध्वाचारस्तंभतीर्थं यो निषेवेत मानवः ॥
नियतं तस्य वासः स्याद्ब्रह्मलोके यथा मम ॥ ५ ॥ ब्रह्मलोकाद्विष्णुलोकस्तस्मादपि शिवस्य च ॥ पुत्रप्रियत्वात्तस्यापि गुहलोको महत्तमः ॥
॥ ६ ॥ अत्राश्चर्यकथा या च फाल्गुनस्य पुरे रिता ॥ नारदेन मुनिश्रेष्ठांस्तां वो वक्ष्यामि विस्तरात् ॥ ७ ॥ पुरा निमित्ते कस्मिंश्चित्किरीटी मणि
कूटतः ॥ समुद्रे दक्षिणेऽभ्यागात्स्नातुं तीर्थानि पंच च ॥ ८ ॥ वर्जयन्ति सदा यानि भयात्तीर्थानि तापसाः ॥ कुमारेशस्य पूर्व च तीर्थमस्ति
मुनेः प्रियम् ॥ ९ ॥ स्तंभेशस्य द्वितीयं च सौभद्रस्य मुनेः प्रियम् ॥ वैकर्णेश्वरमन्यच्च पौलोमीप्रियमुत्तमम् ॥ १० ॥ चतुर्थं च महाकालं करंधम
नृपप्रियम् ॥ भरद्वाजस्य तीर्थं च सिद्धेशाख्यं हि पंचमम् ॥ ११ ॥ एतानि पंच तीर्थानि ददर्श कुरुपुंगवः ॥ तपस्विभिर्वर्जितानि महापुण्यानि
तानि च ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा पार्श्वे नारदीयानपृच्छत महामुनीन् ॥ तीर्थानीमानि रम्याणि प्रभावाद्भुतवन्ति च ॥ १३ ॥ किमर्थं ब्रूत वर्ज्यते सदैव
ब्रह्मवादिभिः ॥ ॥ तापसा ऊचुः ॥ ॥ ग्राहाः पंच वसंत्येषु हरन्ति च तपोधनान् ॥ १४ ॥ अत एतानि वर्ज्यते तीर्थानि कुरुनंदन ॥ इति श्रुत्वा
महाबाहुर्गमनाय मनो दधे ॥ १५ ॥ ततस्तं तापसाः प्रोचुर्गतुं नार्हसि फाल्गुन ॥ बहवो भक्षिता ग्राहै राजानो मुनयस्तथा ॥ १६ ॥ तत्त्वं द्वादश
वर्षाणि तीर्थानामर्बुदेष्वपि ॥ स्नातः किमेतैस्तीर्थैस्ते मा पतंगव्रतो भव ॥ १७ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ यदुक्तं करुणासारैः सारं किं तदि
होच्यताम् ॥ धर्मार्थी मनुजो यश्च न स वार्यो महात्मभिः ॥ १८ ॥ धर्मकामं हि मनुजं यो वारयति मंदधीः ॥ तदाश्रितस्य जंगतो निःश्वासेर्भ
स्मसाद्भवेत् ॥ १९ ॥ यर्जीवितं चाचिरांशुसमानक्षणभंगुरम् ॥ तच्चेद्धर्मकृते याति यातु दोषोऽस्ति को ननु ॥ २० ॥ जीवितं च धनं दाराः पुत्राः
क्षेत्रगृहाणि च ॥ यान्ति येषां धर्मकृते त एव भुवि मानवाः ॥ २१ ॥ ॥ तापसा ऊचुः ॥ ॥ एवं ते ब्रुवतः पार्थ दीर्घमायुः प्रवर्धताम् ॥

१ दक्षिणार्णवतीरे तु-इति पाठान्तरम् । २ कुमारनाथगीतात्र-इ० पा० । ३ साध्वाचारस्तंभतीर्थम्-इ० पा० । ४ मम-इ० पा० । ५ मुनिश्रेष्ठ तात वक्ष्याम-इ० पा० । ६ मणिपूरतः-इ० पा० ।
७ वैकर्णेश्वरम्-इ० पा० । ८ यानि पुण्यानि तानि च-इ० पा० । ९ वत्सकामं च-इ० पा० । १० जगतः-जंगमस्य-देहस्य-इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० १

॥ ७५ ॥

सदा धर्मे रतिर्भूयाद्याहि स्वं कुरु वाञ्छितम् ॥ २२ ॥ एवमुक्तः प्रणम्यैतानाशीर्भिरभिसंस्तुतः ॥ जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं भरतसत्तमः ॥
 ॥ २३ ॥ ततः सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम् ॥ विगाह्य तरसा वीरः स्नानं चक्रे परंतपः ॥ २४ ॥ अथ तं पुरुषव्याघ्रमंतर्जलचरो महान् ॥
 निजग्राह जले ग्राहः कुंतीपुत्रं धनंजयम् ॥ २५ ॥ तमादायैव कौंतियो विस्फुरंतं जलेचरम् ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेन बलिनां वरः ॥ २६ ॥
 उद्धृतश्चैव तु ग्राहः सोऽर्जुनेन यशस्विना ॥ बभूव नारी कल्याणी सर्वाभरणभूषिता ॥ २७ ॥ दीप्यमानशिखा विप्रा दिव्यरूपा मनोरमा ॥
 तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुंतीपुत्रो धनंजयः ॥ २८ ॥ तां स्त्रियं परमप्रीतं इदं वचनमब्रवीत् ॥ का वै त्वमसि कल्याणि कुतो वा जलचारिणी ॥ २९ ॥
 किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती ह्यसि ॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ अप्सरा ह्यस्मि कौंतिय देवारण्यनिवासिनी ॥ ३० ॥ इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्चानाम
 महाबल ॥ मम सख्यश्चतस्रोऽन्याः सर्वाः कामगमाः शुभाः ॥ ३१ ॥ ताभिः सार्धं प्रयातास्मि देवराजनिवेशनात् ॥ ततः पश्यामहे सर्वा ब्राह्मणं
 चानिकेतनम् ॥ ३२ ॥ रूपवंतमधीयानमेकमेकांतचारिणम् ॥ तस्य वै तपसा वीर तद्वनं तेजसावृतम् ॥ ३३ ॥ आदित्य इव तं देशं कृत्स्नमेवान्व
 भासयत् ॥ तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृश्रूपं चाद्भुतदर्शनम् ॥ ३४ ॥ अवतीर्णास्मि तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ॥ अहं च सौरभेयी च सामेयी बुद्बुदा
 लता ॥ ३५ ॥ यौगपदैवेन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत ॥ गायंत्यो ललमानाश्च लोभयंत्यश्च तं द्विजम् ॥ ३६ ॥ स च नास्मासु कृतवान्मनो
 वीरः कथंचन ॥ नाकंपत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥ ३७ ॥ सोऽशपत्कुपितोऽस्मासु ब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ ॥ ग्राहभूता जले यूयं भविष्यथ
 शतं समाः ॥ ३८ ॥ ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भरतसत्तम ॥ आयाताः शरणं विप्रं तपोधनमकल्मषम् ॥ ३९ ॥ रूपेण वयसा चैव कंद
 पेण च दर्पिताः ॥ अयुक्तं कृतवत्यः स्म क्षंतुमर्हसि नो द्विज ॥ ४० ॥ एष एव वधोऽस्माकं स पर्याप्तस्तपोधन ॥ यद्वयं शंसितात्मानं प्रलोब्धुं त्वा
 मुपागताः ॥ ४१ ॥ अवध्याश्च स्त्रियः सृष्टा मन्यन्ते धर्मचितकाः ॥ तस्माद्धर्मेण धर्मज्ञ एष वादो मनीषिणाम् ॥ ४२ ॥ शरणं च प्रपन्नानां
 शिष्टाः कुर्वन्ति पालनम् ॥ शरण्यं त्वां प्रपन्नाः स्मस्तस्मात्त्वं क्षंतुमर्हसि ॥ ४३ ॥ एवमुक्तस्तु धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् ॥ प्रसादं कृतवाञ्छुर
 रविसोमसमप्रभः ॥ ४४ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥ भवतीनां चरित्रेण परिमुह्यामि चेतसि ॥ अहो धौर्धर्ममहो मोहो यत्पापाय प्रवर्तनम् ॥ ४५ ॥ मस्त
 कस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः ॥ आहारोऽपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥ ४६ ॥ आहो मानुष्यकं जन्म सर्वजन्मसु दुर्लभम् ॥ तृणवत्क्रियते

स्का.म.पु.
॥ ७६ ॥

कैश्चिद्योषिन्मूढैर्दुराधरैः ॥ ४७ ॥ तान्वयं समपृच्छामो जनिर्वः किन्मिदं ततः ॥ को वा लाभो विचार्यैतन्मनसा सह प्रोच्यताम् ॥ ४८ ॥ न चैताः
परिनिन्दामो जनिर्याभ्यः प्रवर्तते ॥ केवलं तान्विनिन्दामो ये च तासु निरर्गलाः ॥ ४९ ॥ यतः पद्मभुवा सृष्टं मिथुनं विश्ववृद्धये ॥ तत्तथा परिपाल्यं
वै नात्र दोषोऽस्ति कश्चन ॥ ५० ॥ या बांधवैः प्रदत्ता स्याद्बहिर्द्विजसमागमे ॥ गार्हस्थ्यपालनं धन्यं तथा साकं हि सर्वदम् ॥ ५१ ॥ यथाप्रकृति
पुंयोमो यत्नेनापि परस्परम् ॥ साध्यमानो गुणाय स्यादगुणायाप्यसाधितः ॥ ५२ ॥ एवं यत्नात्साध्यमानं स्वकं गार्हस्थ्यमुत्तमम् ॥ गुणाय
महते भूयादगुणायाप्यसाधितम् ॥ ५३ ॥ पुरे पंचमुखे द्वाः स्थ एकादशभटैर्युतः ॥ साकं नार्या बह्वपत्यः स कथं स्यादचेतनः ॥ ५४ ॥ यश्च
स्त्रिया समायोगः पंचयज्ञादिकर्मभिः ॥ विश्वोपकृतये सृष्टा मूढैर्हा साध्यतेऽन्यथा ॥ ५५ ॥ अहो शृणुध्वं नो चेदः शुश्रूषा जायते शुभा ॥
तथापि बाहुमुद्धृत्य रोहूयामः शृणोति कः ॥ ५६ ॥ षड्धातुसारं तद्वीर्यं समानं परिहाय च ॥ विनिक्षेपे कुयो नौ तु तस्येदं प्रोक्तवान्यमः ॥ ५७ ॥
प्रथमं चौषधीद्रोग्धा आत्मद्रोग्धा ततः पुनः ॥ पितृद्रोग्धा विश्वद्रोग्धा यात्यंधं शाश्वतीः समाः ॥ ५८ ॥ मनुष्यं पितरो देवा मुनयो मानवा
स्तथा ॥ भूतानि चोपजीवंति तदर्थं नियतो भवेत् ॥ ५९ ॥ वचसा मनसा चैव जिह्वया करश्रोत्रकैः ॥ दांतमाहुर्हि सत्तीर्थं काकतीर्थमतः परम् ॥
॥ ६० ॥ काकप्राये नरे यस्मिन्नमंते तामसा जनाः ॥ हंसोऽयमिति देवानां कोऽर्थस्तेन विचिंत्यताम् ॥ ६१ ॥ एवंविधं हि विश्वस्य निर्माणं स्मरतो
हृदि ॥ अपि कृते त्रिलोक्याश्च कथं पापे रमेन्मनः ॥ ६२ ॥ तदिदं चान्यमर्त्यानां शास्त्रदृष्टमहो स्त्रियः ॥ यमलोके मया दृष्टं मुह्ये प्रत्यक्षतः
कथम् ॥ ६३ ॥ भवतीषु च कः कोपो ये यदर्थे हि निर्मिताः ॥ ते तमर्थं प्रकुर्वन्ति सत्यमस्तुभमेव च ॥ ६४ ॥ शतं सहस्रं विश्वं च सर्वमक्षय
वाचकम् ॥ परिमाणं शतं त्वेव नैतदक्षय्यवाचकम् ॥ ६५ ॥ यदा च वो ग्राहभूता गृह्णीतः पुरुषाञ्जले ॥ उत्कर्षति जलात्कश्चित्स्थले पुरुषसत्तमः
॥ ६६ ॥ तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यथ ॥ अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसतापि कदाचन ॥ कल्याणस्य सुपृक्तस्य शुद्धिस्तद्गदरा हि वः ॥
॥ ६७ ॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ ततोभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥ ६८ ॥ अचित्तयामापसृत्य तस्माद्देशात्सुदुःखिताः ॥ क नु
नाम वयं सर्वाः कालेनाल्पेन तं नरम् ॥ ६९ ॥ समागच्छेम यो नः स्वं रूपमापादयेत्पुनः ॥ ता वयं चित्तयित्वेह मुहूर्तादिव भारत ॥ ७० ॥
दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमथ नारदम् ॥ सर्वा दृष्ट्वा देवर्षिममितद्युतिम् ॥ ७१ ॥ अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः स्मो व्यथिता

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
म० १

॥ ७६ ॥

ननाः ॥ स नोऽपृच्छदुःखमूलमुक्तवत्यो वयं च तम् ॥ ७२ ॥ श्रुत्वा तच्च यथातत्त्वमिदं वचनमब्रवीत् ॥ दक्षिणे सागरेऽनूपे पंच तीर्थानि संति
 वै ॥ ७३ ॥ पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत मा चिरम् ॥ तत्रस्थाः पुरुषव्याघ्रः पांडवो वो धनंजयः ॥ ७४ ॥ मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखा
 दस्मान्न संशयः ॥ तस्य सर्वा वयं वीर श्रुत्वा वाक्यमिहागताः ॥ ७५ ॥ त्वमिदं सत्यवचनं कर्तुमर्हसि पांडव ॥ त्वद्विधानां हि साधूनां
 जन्म दीनोपकारकम् ॥ ७६ ॥ श्रुत्वेति वचनं तस्याः सप्तौ तीर्थेष्वनुक्रमात् ॥ ग्राहभूताश्चोजहार यथापूर्वाः स पांडवः ॥ ७७ ॥
 ततः प्रणम्य ता वीरं प्रोच्यमाना जयाशिषः ॥ गंतुं कृताभिलाषाश्च प्राह पार्थो धनंजयः ॥ ७८ ॥ एष मे हृदि संदेहः सुदृढः परिवर्तते ॥ कस्माद्रो
 नारदमुनिरनुजज्ञे प्रवासितुम् ॥ ७९ ॥ सर्वः कोऽप्यतिहीनोऽपि स्वपूज्यस्यार्थसाधकः ॥ स्वपूज्यतीर्थेष्ववासां प्रोक्तवान्नारदः कथम् ॥ ८० ॥
 तथैव नवदुर्गासु सतीष्वतिबलासु च ॥ सिद्धेशे सिद्धगणपे चापि वोऽत्र स्थितिः कथम् ॥ ८१ ॥ एकैक एषां शक्तो हि अपि देवान्निवारितुम् ॥
 तीर्थसंरोधकारिण्यः सर्वा नावारयत्कथम् ॥ ८२ ॥ इति चिंतयते मह्यं भृशं दोलायते मनः ॥ महन्मे कौतुकं जातं सत्यं वा वक्तुमर्हथ ॥ ८३ ॥
 ॥ ॥ अप्सरस ऊचुः ॥ ॥ योग्यं पृच्छसि कौन्तेय पुनः पश्योत्तरां दिशम् ॥ ८४ ॥ एष स्वविप्रैरभिसंवृतोऽर्च्यो मुनिः समायाति तथेति नारदः ॥
 सर्वं हि पृष्टं तव वै स वक्ता प्रोच्यैवमाकाशतलं गतास्ताः ॥ ८५ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर
 खण्डे कौमारिकाखंडे पार्थेन पञ्चाप्सरःसमुद्धरणं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततो द्विजैः परिवृतं नारदं देवपूजितम् ॥
 अभिगम्योपजग्राह सर्वानथ स पाण्डवः ॥ १ ॥ ततस्तं नारदः प्राह जयारातिधनंजय ॥ धर्मे भवन्ति ते बुद्धिर्देवेषु ब्राह्मणेषु च ॥ २ ॥ कच्चिदेतां
 महायात्रां वीर द्वादशवार्षिकीम् ॥ आचरन्निवद्यसे नैवमथ वा कुप्यसे न च ॥ ३ ॥ मुनीनामपि चेतांसि तीर्थयात्रासु पांडव ॥ खिद्यन्ति परिकुप्यन्ति
 श्रेयसां विघ्नमूलतः ॥ ४ ॥ कच्चिन्नैतेन दोषेण समाश्लिष्टोऽसि पांडव ॥ अत्र चांगिरसा गीतां गाथामेतां हि शुश्रुम ॥ ५ ॥ यस्य हस्तौ च
 पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ॥ निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स तीर्थफलमश्नुते ॥ ६ ॥ तदिदं हृदि धार्यं ते किं वा त्वं तात मन्यसे ॥ भ्राता
 युधिष्ठिरो यस्य सखा यस्य स केशवः ॥ ७ ॥ पुनरेतत्समुचितं यद्विप्रैः शिक्षणं नृणाम् ॥ वयं हि धर्मगुरवः स्थापितास्तेन विष्णुना ॥ ८ ॥ विष्णु
 ना चात्र शृणुमो गीतां गाथां द्विजान्प्रति ॥ ९ ॥ यस्यामलामृतयशःश्रवणावगाहः सद्यः पुनाति जगदा श्वपचाद्रिकुंठः ॥ सोऽहं भवद्भिरुपलब्ध

१ श्रुत्वा तद्यत्तथा तत्त्वम्-इ० पा० । २ संकल्पः-इ० पा० । ३ यथापूर्वं स पाण्डवः-इ०' सर्वा नार्यः पृथक्पृथक्-इ० च पा० । ४ भवतु-इ० पा० । ५ संक्षणम्-इ० पा० ।

स्कां.म.पु.
॥ ७७ ॥

सुतीर्थकीर्तिशिंछ्यां स्वबाहुमपि यः प्रतिकूलवर्ती ॥ १० ॥ प्रियं च पार्थ ते ब्रूमो येषां कुशलकामुकः ॥ सर्वे कुशालिनस्ते च यादवाः पांडवास्तथा ॥ ११ ॥ अधुना भीमसेनेन कुरूणामुपतापकः ॥ शासनाद्धतराष्ट्रस्य वीरवर्मा नृपो हतः ॥ १२ ॥ स हि राज्ञामजेयोऽभूद्यथापूर्वं बलिर्बली ॥ कंटकं कंटकेनेव धृतराष्ट्रो जिगाय तम् ॥ १३ ॥ इत्यादिनारदप्रोक्तां वाचमाकर्ण्य फाल्गुनः ॥ अतीव मुदितः प्राह तेषामकुशलं कुतः ॥ १४ ॥ ये ब्राह्मणमते नित्यं ये च ब्राह्मणपूजकाः ॥ अहं च शक्त्या नियतस्तीर्थानि विचरन्नु ॥ १५ ॥ आगतस्तीर्थमेतद्धि प्रमोदोऽतीव मे हृदि ॥ तीर्थानां दर्शनं धन्यमवगाहस्ततोऽधिकः ॥ १६ ॥ माहात्म्यश्रवणं तस्मादौर्वीपि मुनिरब्रवीत् ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि तीर्थस्यास्य गुणान्मुने ॥ १७ ॥ एतेनैव श्राव्यमेतद्यत्त्वयांगीकृतं मुने ॥ त्वं हि त्रिलोकीं विचरन्नेत्सि सर्वा हि सारताम् ॥ १८ ॥ तदेतत्सर्वतीर्थेभ्योऽधिकं मन्ये त्वदा हृतम् ॥ १९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ उचितं तव पार्थैतद्यत्पृच्छसि गुणिगुणान् ॥ गुणिनामेव युज्यन्ते श्रोतुं धर्मोद्भवा गुणाः ॥ साधूनां धर्मश्रवणैः कीर्तनैर्याति चान्वहम् ॥ २० ॥ पापानामसदालापैरायुर्याति यथान्वहम् ॥ तदहं कीर्तयिष्यामि तीर्थस्यास्य गुणान्वहन् ॥ २१ ॥ यथा श्रुत्वा विजानासि युक्तमंगीकृतं मया ॥ पुराहं विचरन्पार्थ त्रिलोकीं कपिलानुगः ॥ २२ ॥ गतवान्ब्रह्मणो लोकं तत्रापश्यं पितामहम् ॥ स हि राजर्षिदेवर्षिर्मूर्तामूर्तैः सुसंवृतः ॥ २३ ॥ विभाति विमलो ब्रह्मा नक्षत्रैरुडुराडिव ॥ तमहं प्रणिपत्याथ चक्षुषा कृतस्वागतः ॥ २४ ॥ उपविष्टः प्रमुदितः कपिलेन सहैव च ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र वार्तिकाः समुपागताः ॥ २५ ॥ प्रहीयंते हि ते नित्यं जगद्रष्टुं हि ब्रह्मणा ॥ कृतप्रणामानथ तान्स मासीनान्पितामहः ॥ २६ ॥ चक्षुषामृतकल्पेन प्लावयन्निव चाब्रवीत् ॥ कुत्र कुत्र विचीर्णं वो दृष्टं श्रुतमथापि वा ॥ २७ ॥ किंचिदेवाद्भुतं ब्रूत श्रवणाद्येन पुण्यता ॥ एवंमुक्ते भगवता तेषां यः प्रवरो मतः ॥ २८ ॥ सुश्रवानाम ब्रह्माणं प्रणिपत्येदमूचिवान् ॥ प्रभोरग्रे च विज्ञप्तिर्यथा दीपो रवे स्तथा ॥ २९ ॥ तथापि खलु वाच्यं मे परार्थं प्रेरितेन ते ॥ मुनिः कात्यायनोनाम श्रुत्वा धर्मान्पुनर्ब्रून् ॥ ३० ॥ सारजिज्ञासया तस्यावेकांगुष्ठः शतं समाः ॥ ततः प्रोवाच तं दिव्या वाणी कात्यायन शृणु ॥ ३१ ॥ पुण्ये सरस्वतीतीरे पृच्छ सारस्वतं मुनिम् ॥ स ते सारं धर्मसाध्यं धर्मज्ञोऽ भिर्बदिष्यति ॥ ३२ ॥ इति श्रुत्वा मुनिवरो मुनिश्रेष्ठमुपेत्य तम् ॥ प्रणम्य शिरसा भूमौ पप्रच्छेदं हृदि स्थितम् ॥ ३३ ॥ सत्यं केचित्प्रशंसंति तपः शौचं तथा परे ॥ सांख्यं केचित्प्रशंसंति योगमन्ये प्रचक्षते ॥ ३४ ॥ क्षमां केचित्प्रशंसंति तथैव भृशमार्जवम् ॥ केचिन्मौनं प्रशंसंति केचि

१ किं तु कुशलमेव स्यात् । ततः-इ० पा० । २ देवोपि मुनिरब्रवीत्-इ० पा० । ३ ह्लादयन्निव-इ० पा० । ४ इदमुक्ते-इ० पा० । ५ चेदमवाच्यं मे-इ० पा० । ६ ऽपि बदिष्यति-इ० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २

॥ ७७ ॥

दाहुः परं श्रुतम् ॥ ३५ ॥ सम्यग्ज्ञानं प्रशंसन्ति केचिद्वैराग्यमुत्तमम् ॥ अग्निष्टोमादिकर्माणि तथा केचित्परं विदुः ॥ ३६ ॥ आत्मज्ञानं परं केचि
 त्समलोष्टाश्मकांचनम् ॥ इत्थं व्यवस्थिते लोके कृत्याकृत्यविधौ जनाः ॥ ३७ ॥ व्यामोहमेव गच्छन्ति किं श्रेय इति वादिनः ॥ यदेतेषु परं कृत्यम्
 नुष्ठेयं महात्मभिः ॥ ३८ ॥ वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ मम सर्वार्थसाधकम् ॥ ३९ ॥ ॥ सारस्वत उवाच ॥ ॥ यन्मां सरस्वती प्राह सारं वक्ष्यामि
 तच्छृणु ॥ छायाकारं जगत्सर्वमुत्पत्तिक्षयधर्मं च ॥ वारांगनानेत्रभंगस्वद्वङ्गुरमेव तत् ॥ ४० ॥ धनायुर्यौवनं भोगाञ्जलचंद्रवदस्थिरान् ॥
 बुद्ध्या सम्यक्परामृश्य स्थाणुदानं समाश्रयेत् ॥ ४१ ॥ दानवान्पुरुषः पापं नालं कर्तुमिति श्रुतिः ॥ स्थाणुभक्तो जन्ममृत्युं नाप्नोतीति श्रुति
 स्तथा ॥ ४२ ॥ सार्वणिना च गाथे द्वे कीर्तिते शृणु ये पुरा ॥ वृषो हि भगवान्धर्मो वृषभो यस्य वाहनम् ॥ ४३ ॥ पूज्यते स महादेवः स धर्मः
 पर उच्यते ॥ दुःखावर्ते तमोद्गारे धर्माधर्मजले तथा ॥ ४४ ॥ क्रोधपंके मदग्राहे लोभबुद्धदसंकटे ॥ मानगंभीरपाताले सत्त्वयानविभूषिते ॥ ४५ ॥
 मज्जंतं तारयत्येको हरः संसारसागरात् ॥ दानं वृत्तं व्रतं वाचः कीर्तिधर्मौ तथार्युषः ॥ ४६ ॥ परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥ धर्मे रागः
 श्रुतौ चिंता दाने व्यसनमुत्तमम् ॥ ४७ ॥ इंद्रियार्थेषु वैराग्यं संप्राप्तं जन्मनः फलम् ॥ देशोऽस्मिन्भारते जन्म प्राप्य मानुष्यमध्रुवम् ॥ ४८ ॥ न
 कुर्यादात्मनः श्रेयस्तेनात्मा वंचितश्चिरम् ॥ देवासुराणां सर्वेषां मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ४९ ॥ तत्संप्राप्य तथा कुर्यान्न गच्छेन्नरकं यथा ॥ सर्वस्य
 मूलं मानुष्यं तथा सर्वार्थसाधकम् ॥ ५० ॥ यदि लाभे न यत्नस्ते मूलं रक्ष प्रयत्नतः ॥ महतां पुण्यमूल्येन क्रीयते कायनौस्त्वया ॥ ५१ ॥ गंतुं
 दुःखोदधेः पारं तर यावन्न भिद्यते ॥ अविकारिशरीरत्वं दुष्प्राप्यं प्राप्य वै ततः ॥ ५२ ॥ नापक्रामति संसारादात्महा स नराधमः ॥ तपस्तप्यन्ति
 यतयो जुह्वते चात्र यज्जिनः ॥ दानानि चात्र दीयन्ते परलोकार्थमादरात् ॥ ५३ ॥ ॥ कात्यायन उवाच ॥ ॥ दानस्य तपसो वापि
 भगवन्किं च दुष्करम् ॥ किं वा महत्फलं प्रेत्य सारस्वत ब्रवीहि तत् ॥ ५४ ॥ ॥ सारस्वत उवाच ॥ ॥ न दानादुष्करतरं
 पृथिव्यामस्ति किंचन ॥ मुने प्रत्यक्षमेवैतदृश्यते लोकसौक्ष्मिकम् ॥ ५५ ॥ परित्यज्य प्रियान्प्राणान्धनार्थे हि महाभयम् ॥ प्रविशन्ति

१ समलोष्टाश्मकांचनाः-इ० पा० । अत्र च-समलोष्टाश्मकांचनमिति ह्यात्मज्ञानस्य विशेषणं बोध्यम् । आत्मवस्तुनः सर्वस्वरूपत्वेन निर्विशेषत्वात्-लोष्टाश्मकांचनानां परमार्थतत्त्वदेकरूपत्वादात्मज्ञाने लोष्टाश्मकां
 चनानां चिद्विशेषेण समत्वात्-समानि लोष्टाश्मकांचनानि यस्मिन्नेतादृशमात्मज्ञानं केचित्प्रशंसन्तीत्यर्थः । २ अनुश्रयम्-इ० पा० । ३ उत्पन्नक्षयकर्म च-इ० पा० । ४ सर्वधर्मः स उच्यते-इ० पा० । ५ तमोद्गारे-
 इ० पा० । ६ गदग्राहे-इ० पा० । ७ सत्त्वपानविभूषिते-इ० पा० । ८ सुमंगलानि सत्यप्रियाणि या वदेयुरेतादृशीर्वाचः इत्यर्थः । ९ आयुषः-आयुर्वर्धकानौपचायुपचारान्योगादिविहितानुर्वर्धकोपायश्च इत्यर्थः ।
 १० महता पुण्यपण्येन क्रीतेयं कायनौस्त्वया-इत्यन्यत्र पा० । ११ लोकलक्षितम्-इ० पा० ।

महालोभात्समुद्रमटवीं गिरिम् ॥ ५६ ॥ सेवामन्ये प्रपद्यंते श्रद्धतिरिति या स्मृता ॥ हिंसाप्रायां बहुकृशां कृषिं चैव तथा परे ॥ ५७ ॥ तस्य दुःखार्जितस्येह प्राणेभ्योपि गरीयसः ॥ आयासशतलब्धस्य परित्यागः सुदुष्करः ॥ ५८ ॥ यददाति यदश्राति तदेव धनिनो धनम् ॥ अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ ५९ ॥ अहन्यहनि याचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा ॥ मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिनेदिने ॥ ६० ॥ दीयमानं हि नापैति भूय एवाभिवर्धते ॥ कूप उत्सिच्यमानो हि भवेच्छुद्धो बहूदकः ॥ ६१ ॥ एकजन्मसुखस्यार्थे सहस्राणि विलापयेत् ॥ प्राज्ञो जन्मसहस्रेषु संचिनोत्येकजन्मनि ॥ ६२ ॥ मूर्खो हि न ददात्यर्थानिह दारिद्र्यशंकया ॥ प्राज्ञस्तु विसृजत्यर्थानामुत्र तस्य शंकया ॥ ६३ ॥ किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भंगुराश्रयाः ॥ यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥ ६४ ॥ अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्तिनास्तीति यत्पुरा ॥ तदिदं देहिदेहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ ६५ ॥ बोधयन्ति च यावन्तो देहीति कृपणं जनाः ॥ अवस्थेयमदानस्य मा भूदेवं भवानपि ॥ ६६ ॥ दातुरेवोपकाराय वदत्यर्थीति देहि मे ॥ यस्माद्दाता प्रयात्यूर्ध्वमधस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही ॥ ६७ ॥ दरिद्रा व्याधिता मूर्खाः परप्रेष्यकराः सदा ॥ अदत्त दानाज्जायन्ते दुःखस्यैव हि भाजनाः ॥ ६८ ॥ धनवंतमदातारं दरिद्रं वाऽतपस्विनम् ॥ उभावंभसि मोक्तव्यौ कंठे बद्धा महाशिलाम् ॥ ६९ ॥ शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पंडितः ॥ वक्ता शतसहस्रेषु दाता जायेत वा न वा ॥ ७० ॥ गोभिर्विप्रेभ्यश्च वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः ॥ अलुब्धे दानशीलैश्च सप्तभिर्धार्यते मही ॥ ७१ ॥ शिविरौशीनरोऽङ्गानि सुतं च प्रियमौरसम् ॥ ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकपृष्ठमितो गतः ॥ ७२ ॥ प्रतर्हणः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके ॥ ब्राह्मणायातुलां कीर्तिमिह चामुत्र चाश्रुते ॥ ७३ ॥ निमी राष्ट्रं च वेदेहो जामदग्न्यो वसुंधराम् ॥ ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वी सपत्तनाम् ॥ ७४ ॥ अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतनिवासकृत् ॥ वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ ७५ ॥ ब्रह्मदत्तश्च पांचाल्यो राजा बुद्धिमतां वरः ॥ निधिं शंखं द्विजाग्र्येभ्यो दत्त्वा स्वर्गमवाप्तवान् ॥ ७६ ॥ सहस्रजिच्च राजर्षिः प्राणानिष्टान्महायशाः ॥ ब्राह्मणार्थं परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ७७ ॥ एते चान्ये च बहवः स्थानोर्दानेन भक्तितः ॥ रुद्रलोकं गता नित्यं शान्तात्मानो जिते

१ दक्षिणस्येव-इ० पा० । २ उल्लंघ्यमानोऽपि-इ० पा० । ३ जन्मसहस्राणि-इत्यर्थः । ३ जन्मसहस्रेषु-इति मूलस्थपाठे जन्मसहस्रेषु प्राप्तव्यं सुखरूपं फलं प्राज्ञो दानप्रमावादेकस्मिन्नेव जन्मनि संचिनोति-इत्यर्थः । ४ प्राज्ञस्तु-इह चेद्दानं न दत्तं स्यात्तर्हि जन्मान्तरेऽदत्तदोषेण दारिद्र्यमायास्यतीति शङ्कयाऽर्थान् धनानि विसृजति ददातीत्यर्थः । ५ इति-इ० पा० । ६ गले-इ० पा० । ७ भवति-इ० पा० । ८ ब्राह्मण्यर्थम्-इ० पा० । ९ दीर्घाः-इ० पा० ।

न्द्रियाः ॥ ७८ ॥ एषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्स्थास्यति मेदिनी ॥ इति संचित्य सारार्थी स्थाणुदानपरो भव ॥ ७९ ॥ सोऽपि मोहं परित्यज्य
 तथा कात्यायनोऽभवत् ॥ ८० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं सुश्रवसा प्रोक्तां कथामाकर्ण्य पद्मभूः ॥ हर्षाश्रुसंयुतोऽतीव प्रशशंस मुहुर्मुहुः
 ॥ ८१ ॥ साधु ते व्याहृतं वत्स एवमेतन्न चान्यथा ॥ सत्यं सारस्वतः प्राह संत्या चैवं तथा श्रुतिः ॥ ८२ ॥ दानं यज्ञानां बह्वथं दक्षिणा
 लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवति दानेनारातीरिषानुदंत दानेन द्विषतो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्तीति ॥ ८३ ॥
 संसारसागरे घोरे धर्माधर्मोर्मिसंकुले ॥ दानं तत्र निषेवेत तच्च नौरिव निर्मितम् ॥ ८४ ॥ इति संचित्य च मया पुष्करे स्थापिता द्विजाः ॥
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये मध्यदेशे द्विजाः कृते ॥ ८५ ॥ स्थापिताः श्रीहरिभ्यां तु श्रीगौर्या वेदवित्तमाः ॥ ८६ ॥ नागराश्चैव पार्वत्या शक्तिपूर्ववाः ॥ ८६ ॥
 श्रीमाले च तथा लक्ष्म्या ह्येवमादिसुरोत्तमैः ॥ नानाग्रहाराः संदत्ता लोकोद्धरणकाक्षया ॥ ८७ ॥ न हि दानफले काक्षा काचित्रोऽस्ति सुरोत्तमाः ॥
 साधुसंरक्षणार्थं हि दानं नः परिकीर्तितम् ॥ ८८ ॥ ब्राह्मणाश्च कृतस्थाना नानाधर्मोपदेशिनैः ॥ समुद्धरन्ति वर्णास्त्रीस्ततः पूज्यतमा द्विजाः ॥ ८९ ॥
 दानं चतुर्विधं दानमुत्सर्गः कल्पितं तथा ॥ संश्रुतं चेति विविधं तत्कृमात्परिकीर्तितम् ॥ ९० ॥ वापीकूपतडागानां वृक्षविद्यासुरौकसाम् ॥ मठ
 प्रपागृहक्षेत्रदानमुत्सर्ग इत्यसौ ॥ ९१ ॥ उपजीवन्निमान्यश्च पुण्यं कोऽपि चरेन्नरः ॥ षष्ठमंशं स लभते यावद्यो विसृजेद्विजः ॥ ९२ ॥ तद्देवा
 मेव सर्वेषां विप्रसंस्थापनं परम् ॥ देवसंस्थापनं चैव धर्मस्तन्मूल एव यत् ॥ ९३ ॥ देवतायतनं यावद्यावच्च ब्राह्मणगृहम् ॥ तावदातुः पूर्वजानां
 पुण्यांश्चोपतिष्ठति ॥ ९४ ॥ एतत्स्वलपं हि वाणिज्यं पुनर्वहुफलप्रदम् ॥ जीणोद्धारे च द्विगुणमेतदेव प्रकीर्तितम् ॥ ९५ ॥ तस्मादिदं त्वहमपि
 ब्रवीमि सुरसत्तमाः ॥ नास्ति दानसमं किंचित्सत्यं सारस्वतो जगौ ॥ ९६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति सारस्वतप्रोक्तां तथा पद्मभुवेरिताम् ॥
 साधुसाध्वित्यमोदंत सुराश्चाहं सुविस्मिताः ॥ ९७ ॥ ततः सभाविसर्गतिं सुरम्ये मेरुमूर्धनि ॥ उपविश्य शिलापृष्ठे अहमेतदचितयम् ॥ ९८ ॥
 सत्यमाह विरंचिस्तु स किमर्थं तु जीवति ॥ येनैकमपि तद्वृत्तं नैव येन कृतार्थता ॥ ९९ ॥ तदहं दानपुण्यं हि करिष्यामि कथं स्फुटम् ॥ कौपी
 नदण्डात्मधनो धनं स्वल्पं हि नास्ति मे ॥ १०० ॥ अनर्हते यददाति न ददाति तथाहते ॥ अर्हानर्हपरिज्ञानाद्दानधर्मो हि दुष्करः ॥ १०१ ॥ देशे

१ प्राह चेदं तथा श्रुतिः—इ० पा० । २ निर्मलम्—इ० पा० । ३ मनसा—इ० पा० । ४ “नानाग्रहारः”—इत्ययं श्लोकः—“साधुसंरक्षणार्थं हि”—इत्यस्माददर्शद्वयेः पुस्तकयोर्मध्ये दृश्यते—अत्रैतस्मिन्श्लोके सत्यप्य
 र्यसंगत्याद त्रैवायं श्लोकः पुस्तकांतरे दृष्टोऽस्तोऽत्रैव स्थापितः । ५ आर्षेत्वाह्युत्वेऽपि न दोष इत्यवधेयं शुद्धपाठात् । ६ यद्वृत्तम्—इ०, यद्वृत्तम्—इ० च पा० ।

काले च पात्रे च शुद्धेन मनसा तथा ॥ न्यायार्जितं च यो दद्याद्यौवने स तदश्नुते ॥ १०२ ॥ तमोवृत्तस्तु यो दद्याद्रयात्क्रोधात्तथैव च ॥ भुंक्ते दान
फलं तद्धि गर्भस्थो नात्र संशयः ॥ ३ ॥ बालत्वेऽपि च सोऽश्राति यद्वत्तं दम्भकारणात् ॥ दत्तमन्यायतो वित्तं तथा वै चार्थकारणम् ॥ ४ ॥
वृद्धत्वे हि समश्राति नरो वै नात्र संशयः ॥ तस्माद्देशे च काले च सुपात्रे विधिना नरः ॥ शुभार्जितं प्रयुञ्जीत श्रद्धया शाठ्यवर्जितः ॥ ५ ॥
तदेतन्निर्धनत्वाच्च कथं नाम भविष्यति ॥ सत्यमाहुः पुरा वाक्यं पुराणमुनयोऽमलाः ॥ ६ ॥ नाधनस्यास्त्ययं लोको न परश्च कथंचन ॥ अंभि
शस्तं प्रपश्यन्ति दरिद्रं पार्श्वतः स्थितम् ॥ ७ ॥ दारिद्र्यं पातकं लोके कस्तच्छंसितुमर्हति ॥ पतितः शोच्यते सर्वैर्निर्धनश्चापि शोच्यते ॥ ८ ॥
यः कृशाश्वः कृशधनः कृशभृत्यः कृशातिथिः ॥ स वै प्रोक्तः कृशोनाम न शरीरकृशः कृशः ॥ ९ ॥ अर्थवान्दुष्कुलीनोऽपि लोके पूज्यतमो नरः ॥
शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ११० ॥ ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः ॥ ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति किंकराः ॥ १११ ॥
यद्यप्ययं त्रिभुवने अर्थोऽस्माकं पराग्रहि ॥ तथाप्यन्यप्रार्थितो हि तस्यैव फलदो भवेत् ॥ १२ ॥ अथवैतत्पुरा सर्वं चिंतयिष्यामि सुस्फुटम् ॥ विलो
क्यामि पूर्वं तु किंचिद्योग्यं हि स्थानकम् ॥ १३ ॥ स चिंतयित्वेति बहुप्रकारं देशांश्च ग्रामान्नगराणि चाश्रमान् ॥ बहून्हं पर्यटन्नाप्तवान्हि स्थानं
हितं स्थापये यत्र विप्रान् ॥ ११४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जु
नसंवादे दानप्रशंसावर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं स्थानानि पुण्यानि यानियानीह वै भुवि ॥
निरीक्षंस्तत्र तत्राहं नारदो वीरसत्तम ॥ १ ॥ विचरन्मेदिनीं सर्वां प्राप्तोऽहमाश्रमं भृगोः ॥ यत्र रेवानदी पुण्या सप्तकल्पस्मरा वरा ॥ २ ॥ महापुण्या
पवित्रा च सर्वतीर्थमयी शुभा ॥ पुनाति कीर्तनेनैव दर्शनेन विशेषतः ॥ ३ ॥ तत्रावगाहनात्पार्थ मुच्यते जंतुरंहसा ॥ यथा सा पिङ्गला नाडी
देहमध्ये व्यवस्थिता ॥ ४ ॥ इयं ब्रह्मांडपिण्डस्य स्थाने तस्मिन्प्रकीर्तिता ॥ तत्रास्ते शुक्लतीर्थाख्यं रेवायां पापनाशनम् ॥ ५ ॥ यत्र वै
स्नानमात्रेण ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ तस्यापि सन्निधौ पार्थ रेवाया उत्तरे तटे ॥ ६ ॥ नानावृक्षसमाकीर्णं लतागुल्मोपशोभितम् ॥ नानापुष्पफलो

१ कार्यकारणात्-इ० पा० । २ श्रद्धयाशाविवर्जितः-इ० पाठे-फलाकांक्षाविवर्जितः-इत्यर्थो बोध्यः । 'अफलाकांक्षाभिः कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते' इति भगवता निष्कामकर्मणः प्राशस्त्यमभिहितम् । ३ पुराणे
मुनयः-इ० पा० । ४ निन्दितमित्यर्थः । ५ अथ चैतत्-इ० पा० । ६ सः अहम्-इति सम्बन्धः । ७ न आप्नुयामि-इ० पाठे नाप्नोमि-इत्यर्थः । आप्नुयामाति द्वार्यः प्रयोगः । ८ सप्तकल्पस्मरा-सप्तकल्पपर्यंतं
स्मरः स्मरणं फलप्रदं यस्याः सा-इत्यर्थो बोध्यः । यस्या एकवारं स्मरणं कृते सति सप्तकल्पपर्यन्तमुत्तमसौख्यादिफलप्राप्तिर्भवतीति भावः । ९ प्रकीर्त्यते-इ० पा० ।

पेतं कदलीखंडमंडितम् ॥ ७ ॥ अनेकश्वापदाकीर्णं विहगैरनुनादितम् ॥ सुगंधपुष्पशोभाढ्यं मयूररवनादितम् ॥ ८ ॥ भ्रमरैः सर्वमुत्सृज्य निलीनं
 रावसंयुतम् ॥ यथा संसारमुत्सृज्य भक्तेन हरपादयोः ॥ ९ ॥ कोकिला मधुरैः स्वानैर्नादयति तथा मुनीन् ॥ यथा कथामृताख्यानैर्ब्राह्मणा
 भवभीरुकान् ॥ १० ॥ यत्र वृक्षा हृदयंति फलैः पुष्पैश्च पत्रकैः ॥ छायाभिरपि काष्ठैश्च लोकानिव हरव्रताः ॥ ११ ॥ पुत्रपुत्रेति वाशंते यत्र
 पुत्रप्रियाः खगाः ॥ यथा शिवप्रियाः शैवा नित्यं शिवशिवेति च ॥ १२ ॥ एवंविधं मुनेस्तस्य भृगोराश्रममंडलम् ॥ विप्रैश्चैविद्यसंयुक्तैः सर्वतः
 समलंकृतम् ॥ १३ ॥ ऋग्यजुःसामनिर्घोषैरापूरितदिगन्तरम् ॥ रुद्रभक्तेन धीरेण यथैव भुवनत्रयम् ॥ १४ ॥ तत्राहं पार्थ संप्राप्तो यत्रास्ते मुनिस
 त्तमः ॥ भृगुः परमधर्मात्मा तपसा द्योतितप्रभः ॥ १५ ॥ आगच्छंतं तु मां दृष्ट्वा दीनं च मुदितं तथा ॥ अभ्युत्थानं कृतं सर्वैर्विप्रैर्भृगुपुरोगमैः ॥ १६ ॥
 कृत्वा सुस्वागतं दत्त्वा अर्घ्याद्यं भृगुणा सह ॥ आसनेषूपविष्टास्ते मुनींद्रा ग्राहिता मया ॥ १७ ॥ विश्रांतं तु ततो ज्ञात्वा भृगुर्मां मप्युवाच
 ह ॥ क्व गंतव्यं मुनिश्रेष्ठ कस्मादिह समागतः ॥ १८ ॥ आगमनकारणं सर्वं समाचक्ष्व परिस्फुटम् ॥ ततस्तं चिंतयाविष्टो भृगुं पार्थाहम
 ब्रुवम् ॥ १९ ॥ श्रूयतामभिधास्यामि यदर्थमहमागतः ॥ मया पर्यटिता सर्वा समुद्रांता च मेदिनी ॥ २० ॥ द्विजानां भूमिदानार्थं मार्ग
 माणः पदेपदे ॥ निर्दोषां च पवित्रां च तीर्थेष्वपि समन्विताम् ॥ २१ ॥ रम्यां मनोरमां भूमिं न पश्यामि कथंचन ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥
 विप्राणां स्थापनार्थाय मयापि भ्रमता पुरा ॥ २२ ॥ पृथ्वी सागरपर्यन्ता दृष्टा सर्वा तदानघ ॥ महीनाम नदी पुण्या सर्वतीर्थमयी शुभा ॥ २३ ॥
 दिव्या मनोरमा सौम्या महापापप्रणाशिनी ॥ नदीरूपेण तत्रैव पृथ्वी सा नात्र संशयः ॥ २४ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि दृष्टादृष्टानि नारद ॥
 तानि सर्वाणि तत्रैव निवसन्ति महीजले ॥ २५ ॥ सा समुद्रेण संप्राप्ता पुण्यतोया महानदी ॥ संजातस्तत्र देवर्षे महीसागरसंगमः ॥ २६ ॥
 स्तंभाख्यं तत्र तीर्थं तु त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तत्र ये मनुजाः स्नानं प्रकुर्वन्ति विपश्चितः ॥ २७ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता नोपसर्पति वै यमम् ॥
 तत्राद्भुतं हि दृष्टं मे पुरा स्नातुं गतेन वै ॥ २८ ॥ तदहं कीर्तयिष्यामि मुने शृणु महाद्भुतम् ॥ यावत्स्नातुं ब्रजाम्यस्मिन्महीसागरसंगमे ॥ २९ ॥
 तीरे स्थितं प्रपश्यामि मुनींद्रं पावकोपमम् ॥ प्रांशुं वृद्धं चास्थिशेषं तपोलक्ष्म्या विभूषितम् ॥ ३० ॥ भुजाबुध्वौ ततः कृत्वा प्ररुदंतं मुहुर्मुहुः ॥

स्कं.म.पु.
॥ ८० ॥

गाहे-सं-१
(कौ-सं-२)
अ० ३

॥ ८० ॥

तं तथा दुःखितं दृष्ट्वा दुःखितोऽहमथाभवम् ॥ ३१ ॥ सतां लक्षणमेतद्वि यद्वद्वा दुःखितं जनम् ॥ शतसंख्यं तस्य भवेत्तथाहं विललाप ह ॥ ३२ ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं मानुष्ये सति दुर्लभम् ॥ ततस्तमुपसंगम्य पर्यपृच्छमहं तदा ॥ ३३ ॥ किमर्थं रोदिषि मुने शोके किं कारणं तव ॥ सुगुह्यमपि
चेद्ब्रूहि जिज्ञासा महती हि मे ॥ ३४ ॥ मुनिस्ततो मामवदद्गो निर्भाग्यवानहम् ॥ तेन रोदिमि मा पृच्छ दुर्भाग्यं चालपेद्वि कः ॥ ३५ ॥
तमहं विस्मयाविष्टः पुनरेवेदमब्रुवम् ॥ दुर्लभं भारते जन्म तत्रापि च मनुष्यता ॥ ३६ ॥ मनुष्यत्वे ब्राह्मणत्वं मुनित्वं तत्र दुर्लभम् ॥ तत्रापि च
तपःसिद्धिः प्राप्यैतत्पंचकं परम् ॥ ३७ ॥ किमर्थं रोदिषि मुने विस्मयोऽत्र महान्मम ॥ एवं संपृच्छते मद्यमेतस्मिन्नेव चांतरे ॥ ३८ ॥ सुभद्रोनाम
नाम्ना च मुनिस्तत्राभ्युपाययौ ॥ स हि मेरुं परित्यज्य ज्ञात्वा तीर्थस्य सारताम् ॥ ३९ ॥ कृताश्रमः पूजयति सदा स्तंभेश्वरं मुनिः ॥ सोऽप्येवं मामि
वापृच्छन्मुनिं रोदनकारणम् ॥ ४० ॥ अथाहाचम्य स मुनिः श्रूयतां कारणं मुनी ॥ अहं हि देवशर्माख्यो मुनिः संयतवाङ्मनाः ॥ ४१ ॥ निव
सामि कृतस्थानो गंगासागरसंगमे ॥ तत्र दर्शे तर्पयामि सदैव च पितृनहम् ॥ ४२ ॥ श्राद्धांते ते च प्रत्यक्षा ह्याशिषो मे वदन्ति च ॥ ततः कदा
चित्पितरः प्रहृष्टा मामथाब्रुवन् ॥ ४३ ॥ वयं सदात्र चायामो देवशर्मस्तवांतिके ॥ स्थानेऽस्माकं कदाचित्त्वं न चायासि कुतः सुत ॥ ४४ ॥
स्थानं दिदृक्षुस्तच्चाहं न शक्तोऽस्मि निवेदितुम् ॥ ततः परममित्युक्त्वा गतवान्पितृभिः सह ॥ ४५ ॥ पितॄणां मंदिरं पुण्यं भौर्मल्लोकसमास्थितम् ॥
तत्रतत्र स्थितश्चाहं तेजोमण्डलदुर्दृशान् ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वाग्रतः पूजयाब्धान्पृच्छं स्वान्पितृनिति ॥ के ह्यमी समुपायांति भृशं तृप्ता भृशार्चिताः ॥ भृशं
प्रमुदिता नैव तथा यूयं यथा ह्यमी ॥ ४७ ॥ ॥ पितर ऊचुः ॥ ॥ भद्रं ते पितरः पुण्याः सुभद्रस्य महामुनेः ॥ तर्पितास्तेन मुनिना महीसाग
रसंगमे ॥ ४८ ॥ सर्वतीर्थमयी यत्र निलीना ह्युदयौ मही ॥ तत्र दर्शे तर्पयति सुभद्रस्तानमूनसुत ॥ ४९ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां लज्जितोऽहं भृशं
तदा ॥ विस्मितश्च प्रणम्यैतान्पितृन्स्वं स्थानमागतः ॥ ५० ॥ यथा तथा चिंतितं च तत्र यास्याम्यहं स्फुटम् ॥ पुण्यो यत्रापि विख्यातो महीसागर
संगमः ॥ ५१ ॥ कृताश्रमश्च तत्रैव तर्पयिष्ये निजान्पितृन् ॥ दर्शेदर्शे यथा चासौ स्तुत्यनामा सुभद्रकः ॥ ५२ ॥ किं तेन ननु जातेन कुलांगारेण
पापिना ॥ यस्मिञ्जीवत्यपि निजाः पितरोऽन्यस्पृहाकराः ॥ ५३ ॥ इति संचिंत्य मुदितो रुचिं भार्यामथाब्रुवम् ॥ रुचे त्वया समायुक्तो महीसा

१ शतसंख्यं जायते तस्य तथावकलितापहम्-इ०, तथावकलिलापहम्-इ० च पा० । २ तथा-इ० पा० । ३ संवोधनद्विवचनमिदम्-हे मुनी-हे भृगुसुभद्रौ-इत्यर्थः । ४ सोमल्लोकसमाश्रितम्-इ० पा० ।
५ कृतावासश्च-इ० पा० । ६ सत्यनामा-इ० पा० ।

गरसंगमम् ॥ ५४ ॥ गत्वा स्थास्यामि तत्रैव शीघ्रं त्वं सम्मुखीभव ॥ पतिव्रतासि शुद्धासि कुलीनासि यशस्विनि ॥ तस्मादेतन्मम शुभे
 कर्तुमर्हसि चिंतितम् ॥ ५५ ॥ ॥ रुचिरुवाच ॥ ॥ हता तस्य जनिर्नाभूत्कथं पाप दुरात्मना ॥ ५६ ॥ श्मशानस्तंभ येनाहं दत्ता तुभ्यं कृतं
 त्वया ॥ इह कंदफलाहारैर्यत्किं तेन न पूर्यते ॥ ५७ ॥ नेतुमिच्छसि मां तत्र यत्र क्षारोदकं सदा ॥ त्वमेव तत्र संयाहि नंदंतु तव पूर्वजाः ॥ ५८ ॥
 गच्छ वा तिष्ठ वा वृद्ध वस वा कांकवच्चिरम् ॥ तथा ब्रुवन्त्यां तस्यां तु कर्णावस्मि पिधाय च ॥ ५९ ॥ विपुलं शिष्यमादिश्य गृह एकोऽत्र
 आगतः ॥ सोऽहं स्नात्वात्र संतप्य पितृञ्छ्रद्धापरायणः ॥ ६० ॥ चिंतां सुविपुलां प्राप्तो नरके दुष्कृती यथा ॥ यदि तिष्ठामि चात्रैव अर्धदेहधरो
 ब्रह्म ॥ ६१ ॥ नरो हि गृहिणीहीनो अर्धदेह इति स्मृतः ॥ यथात्मना विना देहे कार्यं किंचिन्न सिध्यति ॥ ६२ ॥ एवं गृहिण्या हीनो हि न स
 कर्मसु शस्यते ॥ यो नरः स्त्रीषु देहेषु अनुरक्तस्त्वसौ पशुः ॥ ६३ ॥ अनयोर्हि फलं ग्राह्यं सारता नात्र काचन ॥ अर्धदेही च मनुजस्त्वसंस्पृश्यः सतां
 मतः ॥ ६४ ॥ औत्तानपादिरस्पृश्य उत्तमो हि सुरैः कृतः ॥ अथ चेत्तत्र संयामि न महीसागरस्ततः ॥ ६५ ॥ यामि वा तत्कथं पादौ चलतो मे कथं
 चन ॥ एतस्मिन्मे मनो विद्धं खिद्यतेऽज्ञानसंकटे ॥ ६६ ॥ अतोऽहमतिमुह्यामि भृशं शोचामि रोदिमि ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य भृशं रोमांचपूरितम् ॥
 ॥ ६७ ॥ साधुसाध्वित्यथोवाच तं सुभद्रोऽप्यहं तथा ॥ दण्डवच्च प्रणमितो महीसागरसङ्गमम् ॥ ६८ ॥ चिन्तयावश्च मनसि प्रतीकारं मुनेरुभौ ॥ यो हि
 मानुष्यमासाद्य जलबुद्बुदभंगुरम् ॥ ६९ ॥ परार्थाय भवत्येष पुरुषोऽन्ये पुरीषकाः ॥ ततः संचिंत्य प्राहेदं सुभद्रो मुनिसत्तमम् ॥ ७० ॥ मा मुने परित्खि
 द्यस्व देवशर्मन्स्थिरो भव ॥ अहं ते नाशयिष्यामि शोकं सूर्यस्तमो यथा ॥ ७१ ॥ गमिष्याम्याश्रमं त्वं च नात्रापि परिहास्यते ॥ शृणु तत्कारणं
 तुभ्यं तर्पयिष्ये पितृनहम् ॥ ७२ ॥ ॥ देवशर्मोवाच ॥ ॥ एवं ते वदमानस्य आयुरस्तु शतं समाः ॥ यदशक्यं महत्कर्म कर्तुमिच्छसि मत्कृते ॥
 ॥ ७३ ॥ हर्षस्थाने विषादश्च पुनर्मा बाधते शृणु ॥ अपि वाक्यं शुभं सन्तो न गृह्णन्ति मुधा मुने ॥ ७४ ॥ कथमेतन्महत्कर्म कारयामि मुधा
 वद ॥ पुनः किंचित्प्रवक्ष्यामि यथा मे निष्कृतिर्भवेत् ॥ ७५ ॥ शापितोऽसि मया प्राणैर्यथा वच्मि तथा कुरु ॥ अहं सदा करिष्यामि दर्शं चोद्दिश्य
 ते पितृन् ॥ ७६ ॥ श्राद्धं गंगार्णवे चात्र मत्पितॄणां त्वमाचर ॥ अहं चैवापि तपसः संचितस्यापि जन्मना ॥ चतुर्भागं प्रदास्यामि एवमेवैतदा

स्का.प्र.पु.
॥ ८१ ॥

चर ॥ ७७ ॥ ॥ सुभद्र उवाच ॥ ॥ यद्येवं तव संतोषस्त्वेवमस्तु मुनीश्वर ॥ साधूनां च यथा हर्षस्तथा कार्यं विजानता ॥ ७८ ॥ ॥ भृगु
रुवाच ॥ ॥ देवशर्मा ततो हृष्टो दत्त्वा पुण्यं त्रिर्वाचिकम् ॥ चतुर्थांशं ययौ धाम स्वं सुभद्रोऽपि च स्थितः ॥ ७९ ॥ एवंविधो नारदासौ मही
सागरसंगमः ॥ यमनुस्मरतो मद्यं रोमांचोऽद्यापि वर्तते ॥ ८० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा फाल्गुनाहं हर्षगद्गदया गिरा ॥ मृतोमृत इवा
वोचं साधुसाध्विति तं भृगुम् ॥ ८१ ॥ यूयं वयं गन्निष्यामो महीतीरं सुशोभनम् ॥ आवामीक्षावहे सर्वं स्थानकं तदनुत्तमम् ॥ ८२ ॥ मम चैवं
वचः श्रुत्वा भृगुः सह मयययौ ॥ समस्तं तु महापुण्यं महीकूलं निरीक्षितम् ॥ ८३ ॥ तदृष्ट्वा चातिहृष्टोहमासं रोमांचकंचुकः ॥ अत्रवं मुनिशार्दूलं
हर्षगद्गदया गिरा ॥ ८४ ॥ त्वत्प्रसादात्करिष्यामि भृगो स्थानमनुत्तमम् ॥ स्वस्थानं गम्यतां ब्रह्मव्रतः कृत्यं विचिंतये ॥ ८५ ॥ एवं भृगुं चास्मि
विसर्जयित्वा कल्लोलकोलाहलकौतुकीतटे ॥ अथोपविश्येदमचितयं तदा किं कृत्यमात्मानमिवैकयोगी ॥ ८६ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसंवादे महीसागरसंगमतीर्थमाहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ७३ ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्त्वहं चिंतयामि कथं स्थानमिदं भवेत् ॥ ममायत्तं यतो राज्ञां भूमिरेषा सदा वशे ॥ १ ॥ यत्त्वहं धर्मवर्माणं गत्वा
याचे ह मेदिनीम् ॥ अर्पयत्येव स च मे याचितो न पुनः परः ॥ २ ॥ तथा हि मुनिभिः प्रोक्तं द्रव्यं त्रिविधमुत्तमम् ॥ शुक्लं मध्यं च शबलम्
धर्मं कृष्णमुच्यते ॥ ३ ॥ श्रुतेः संपादनाच्छिष्यात्प्राप्तं शुक्लं च कन्यया ॥ तथा कुसीदवाणिज्यकृषियाचितमेव च ॥ ४ ॥ शबलं प्रोच्यते सद्रिध्यं
तचौर्येण साहसैः ॥ व्याजिनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णं समुदाहृतम् ॥ ५ ॥ शुक्लवित्तेन यो धर्मं प्रकुर्याच्छुद्धयान्वितः ॥ तीर्थं पात्रं समासाद्य देवत्वे
तत्समश्नुते ॥ ६ ॥ राजसेन च भावेन वित्तेन शबलेन च ॥ प्रदद्याद्दानमर्थिभ्यो मानुष्यत्वे तदश्नुते ॥ ७ ॥ तमोवृत्तस्तु यो दद्यात्कृष्णवित्तेन
मानवः ॥ तिर्यक्त्वे तत्फलं प्रेत्य समश्नाति नराधमः ॥ ८ ॥ तत्तु याचितद्रव्यं मे राजसं हि स्फुटं भवेत् ॥ अथ ब्राह्मणभावेन नृपं याचे प्रति
ग्रहम् ॥ ९ ॥ तदप्यहो चातिकर्षं हेतुना तेन मे मतम् ॥ अयं प्रतिग्रहो घोरो मध्वास्वादो विषोपमः ॥ १० ॥ प्रतिग्रहेण संयुक्तं

१ हि-३० पा० । २ त्रिवारकम्-३० पा० । ३ व्यवस्थितः-३० पा० । ४ यथैकयोगी स्वरूपं चिन्तयति तथाहं किं कृत्यमित्याचितयमिति योजना । ५ त्रिविधम्-३० पा० । ६ उत्तममित्यस्य शुक्लमित्यनेनाग्निमे
षान्वयः । ७ श्रुतेः संपादनाद्वेदस्याभ्यापनेन शिष्यद्वारा प्राप्तं यद्रव्यं तच्छुद्धमित्याक्षते । कन्यया प्राप्तं तथा कुसीदवाणिज्यकृषितः प्राप्तं तथा च याचितप्राप्तं च यद्रव्यं तच्छबलमित्युत्तरेण सम्बन्धो बोध्यः । कचित्पुस्तके
'शुक्लं च कन्यया' इति पाठो दृश्यते । परं तस्य 'कन्यया' इति पदसाहचर्येण रुढरीत्या 'शुक्लम्' इति पाठेन भवितव्यमिति नातिप्रबुद्धलेखकप्रमादकृतमेव विलेखनमिति भाति । प्रसंगतश्चात्र 'शुक्लम्' इत्येतदन्तस्यैवैकस्य
शुक्लं विभागास्य वक्तव्यत्वेन समौचित्यात् 'श्रुतेः संपादनाच्छिष्यात्प्राप्तं शुक्लम्' इत्येतस्यैकवाक्यत्वमुचितमिति सुभाभिरवयवम् । ८ अच्छेणोपार्जितम्-३०, अह्नेनोपार्जितम्-३० च पा० ।

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ४

॥ ८१ ॥

ह्यमीवमाविशेद्विजम् ॥ तस्मादहं निवृत्तश्च पापादस्मात्प्रतिग्रहात् ॥ ११ ॥ ततः केनाप्युपायेन द्वयोरन्यतरेण तु ॥ स्वायत्तं स्थानकं कुर्म
 एतत्सञ्चितये मुहुः ॥ १२ ॥ यथा कुभार्यः पुरुषश्चिन्तां न प्रपद्यते ॥ तथैव विमृशंश्चाहं चिन्तां न लभाम्यणु ॥ १३ ॥ एत
 स्मिन्नन्तरे पार्थ स्नातुं तत्र समागताः ॥ बहवो मुनयः पुण्ये महीसागरसंगमे ॥ १४ ॥ अहं तानब्रुवं सर्वान्कुतो यूयं समागताः ॥
 ते मामुचुः प्रणम्याथ सौराष्ट्रविषये मुने ॥ १५ ॥ धर्मवर्मेति नृपतियोऽस्य देशस्य भूपतिः ॥ स तु दानस्य तत्त्वार्थी तेपे वपेगणा
 न्वहून् ॥ १६ ॥ ततस्तं प्राह खे वाणी श्लोकमेकं नृप शृणु ॥ द्विहेतुं षडधिष्ठानं षडंगं च द्विपाकयुक् ॥ १७ ॥ चतुःप्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं
 दानमुच्यते ॥ इत्येकं श्लोकमाभाष्य खे वाणी विरराम ह ॥ १८ ॥ श्लोकस्यार्थं नावभाषे पृच्छमानापि नारद ॥ ततो राजा धर्मवर्मा पटहे
 नान्वधोषयत् ॥ १९ ॥ यस्तु श्लोकस्य चैवास्य लब्धस्य तपसा मया ॥ करोति सम्यग्व्याख्यानं तस्य चैतद्दाम्यहम् ॥ २० ॥ गवां च सप्त
 नियुतं सुवर्णं तावदेव तु ॥ सप्तग्रामान्प्रयच्छामि श्लोकव्याख्यां करोति यः ॥ २१ ॥ पटहेनेति नृपतेः श्रुत्वा राज्ञो वचो महत् ॥ आजगमुर्बहुदे
 शीया ब्राह्मणाः कोटिशो मुने ॥ २२ ॥ पुनर्दुर्वोधविन्यासः श्लोकस्तैर्विप्रैर्गुणैः ॥ आख्यातुं शक्यते नैव गुडो मूकैर्यथा मुने ॥ २३ ॥
 वयं च तत्र याताः स्मो धनलोभेन नारद ॥ दुर्वोधत्वान्नमस्कृत्य श्लोकं चात्र समागताः ॥ २४ ॥ दुर्व्याख्येयस्त्वयं श्लोको धनं लभ्यं न चैव नः ॥
 तीर्थयात्रां कथं यामीत्येवाचित्यात्र चागताः ॥ २५ ॥ एवं फाल्गुन तेषां तु वचः श्रुत्वा महात्मनाम् ॥ अतीव संप्रहृष्टोऽहं तान्विसृज्येत्यर्चित
 यम् ॥ २६ ॥ अहो प्राप्त उपायो मे स्थानप्राप्तौ न संशयः ॥ श्लोकं व्याख्याय नृपतेर्लप्स्ये स्थानं धनं तथा ॥ २७ ॥ विद्यामूल्येन नैवं च याचितः
 स्यात्प्रतिग्रहः ॥ सत्यमाह पुराणर्षिर्वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ २८ ॥ धर्मस्य यस्य श्रद्धा स्यान्न च सा नैवं पूर्यते ॥ पापस्य यस्य श्रद्धा स्यान्न च सापि न पूर्य
 ते ॥ २९ ॥ एवं विचिंत्य विद्वांसः प्रकुर्वन्ति यथारुचि ॥ सत्यमेतद्विर्भाष्यं दुर्लभोऽपि यथा हि मे ॥ ३० ॥ मनोरथोऽयं सफलः संभूतोऽकुरितः स्फुटम् ॥
 एनं च दुर्विदं श्लोकमहं जानामि सुस्फुटम् ॥ ३१ ॥ अमूर्तैः पितृभिः पूर्वमेष ख्यातो हि मे पुरा ॥ एवं हर्षान्वितः पार्थ संचिंत्याऽहं ततो मुहुः ॥ ३२ ॥

१ अमीव पापमित्यर्थः । अत्रायमिति पाठान्तरम् । तत्र नाशमित्यर्थः । २ अनुदात्तत्वे लक्षणात्मनेपदस्य चक्षिडो डिकरणज्ञापकेनानित्यत्वात्परस्मैपदम्, आर्षि वा । ३ द्विहेतुः-इ० पा० । ४ खेचरी-इ०
 पा० । ५ वै-इ० पा० । ६ दुर्वोधविज्ञानः-इ० पा० । ७ द्विजपुंगवैः-इ० पा० । ८ गूढः-इ० पा० । परमत्र गुडो मूकैरित्येव पाठः साधुः । ९ यामि-इति प्रत्येकविषयैकवचनम् । १० तेन इ० पा० ।
 १० प्रकुर्वन्तु-इ० पा० । ११ स्फुटम्-इ० पा० ।

स्कां.म.पु.
॥ ८२ ॥

प्रणम्य तीर्थं चलितो महीसागरसंगमम् ॥ वृद्धब्राह्मणरूपेण ततोहं यातवान्नृपम् ॥ ३३ ॥ इदं भणितवानस्मि श्लोकव्याख्यां नृप शृणु ॥ यत्ते
पटहविख्यातं दानं च प्रगुणीकुरु ॥ ३४ ॥ एवमुक्ते नृपः प्राह प्रोचुरेवं हि कोटिशः ॥ द्विजोत्तमाः पुनर्नास्यं प्रोक्तुमर्थो हि शक्यते ॥ ३५ ॥ के
द्विहेतू पडाख्यातान्यधिष्ठानानि कानि च ॥ कानि चैव षडंगानि कौ द्वौ पाकौ तथा स्मृतौ ॥ ३६ ॥ के च प्रकाराश्चत्वारः किंस्वित्तत्रिविधं द्विज ॥
त्रयो नाशाश्च के प्रोक्ता दानस्यैतत्स्फुटं वद ॥ ३७ ॥ स्फुटान्प्रश्नानिमान्सप्त यदि वक्ष्यसि ब्राह्मण ॥ ततो गवां सप्तनियुतं सुवर्णं तावदेव तु ॥
॥ ३८ ॥ सप्त ग्रामांश्च दास्यामि नो चेद्यास्यसि स्वं गृहम् ॥ इत्युक्तवचनं पार्थ सौराष्ट्रस्वामिनं नृपम् ॥ ३९ ॥ धर्मवर्माणमस्त्वेवं प्रावोचमवधारय ॥
श्लोकव्याख्यां स्फुटां वक्ष्ये दानहेतू च तौ शृणु ॥ ४० ॥ अल्पत्वं वा बहुत्वं वा दानस्याभ्युदयावहम् ॥ श्रद्धा शक्तिश्च दानानां वृद्धचक्षयकरे
हि ते ॥ ४१ ॥ तत्र श्रद्धाविषये श्लोका भवन्ति ॥ कायक्लेशैश्च बहुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः ॥ ४२ ॥ धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः श्रद्धा धर्मोऽद्भुतं तपः ॥
श्रद्धा स्वर्गश्च मोक्षश्च श्रद्धा सर्वमिदं जगत् ॥ ४३ ॥ सर्वस्वं जीवितं चापि दद्यादश्रद्धया यदि ॥ नाप्नुयात्स फलं किञ्चिच्छ्रद्धानस्ततो भवेत् ॥ ४४ ॥
श्रद्धया साध्यते धर्मो महद्भिर्नार्थराशिभिः ॥ अकिञ्चना हि मुनयः श्रद्धावंतो दिवं गताः ॥ ४५ ॥ त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ॥
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ ४६ ॥ यजंते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ॥ प्रेतान्भूतपिशाचांश्च यजंते तामसा जनाः ॥
॥ ४७ ॥ तस्माच्छ्रद्धावता पात्रे दत्तं न्यायार्जितं हि यत् ॥ तेनैव भगवान्बुद्धः स्वल्पकेनापि तुष्यति ॥ ४८ ॥ शक्तिविषये च श्लोका भवन्ति ॥
कुटुंबभुक्तवसनादेयं यदतिरिच्यते ॥ मध्वास्वादो विषं पश्चादातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ॥ ४९ ॥ शक्ते परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि ॥ मध्वापा
नविषादः स धर्माणां प्रतिरूपकः ॥ ५० ॥ भृत्यानामुपरोधेन यत्करोत्यौर्ध्वदैहिकम् ॥ तद्भवत्यसुखोदकं जीवतोऽस्य मृतस्य च ॥ ५१ ॥ सामा
न्यं याचितं न्यासमाधिदाराश्च दर्शनम् ॥ अन्वाहितं च निक्षेपः सर्वस्वं चान्वये सति ॥ ५२ ॥ आपत्स्वपि न देयानि नववस्तूनि पण्डितैः ॥
यो ददाति स मृढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ ५३ ॥ इति ते गदितौ राजन्द्वा हेतू श्रूयतामतः ॥ अधिष्ठानानि वक्ष्यामि षडेव शृणु तान्यपि ॥ ५४ ॥
धर्ममर्थं च कामं च व्रीडाहर्षभयानि च ॥ अधिष्ठानानि दानानां षडेतानि प्रचक्षते ॥ ५५ ॥ पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम् ॥ केवलं

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४

॥ ८२ ॥

१ प्रणम्यातीव तीर्थं च-इ० पा० । २ नाम-इ० पा० । ३ द्वौ-इ० पा० । ४ मालत्वं वा-इ०, माल्यत्वं वा-इ० पा० । ५ स्वर्गस्य मोक्षस्य-इ० च पा० । ६ मुनिः-इ०, मुने-इ० च पा० ।

७ च-इ० पा० ।

धर्मबुद्ध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते ॥ ५६ ॥ धनिनं धनलोभेन लोभयित्वा र्थमाहरेत् ॥ तदर्थदानमित्याहुः कामदानमतः शृणु ॥ ५७ ॥ प्रयोजनं
मपेक्ष्यैव प्रसंगाद्यत्प्रदीयते ॥ अनर्हेषु सरागेण कामदानं तदुच्यते ॥ ५८ ॥ संसदि व्रीडयाऽऽश्रुत्य अर्थिभ्यः प्रददाति च ॥ प्रतिदीयते च यद्दानं
व्रीडादानमिति श्रुतम् ॥ ५९ ॥ दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षवद्यत्प्रदीयते ॥ हर्षदानमिति प्रोक्तं दानं तद्धर्मचितकैः ॥ ६० ॥ आकोशानर्थहिंसा
नां प्रतीकाराय यद्धदेत् ॥ दीयतेऽनुपकर्तृभ्यो भयदानं तदुच्यते ॥ ६१ ॥ प्रोक्तानि षडधिष्ठानान्यंगान्यपि च षट्छृणु ॥ दाता प्रतिग्रहीता च
शुद्धिर्देयं च धर्मयुक् ॥ ६२ ॥ देशकालौ च दानानामंगान्येतानि षड्विदुः ॥ अपरोगी च धर्मात्मा दित्सुरव्यसनः शुचिः ॥ ६३ ॥
अनिर्घाजीवकर्मा च षड्विदाता प्रशस्यते ॥ अनृजुश्चाश्रद्धानोऽशांतात्मा धृष्टभीरुकः ॥ ६४ ॥ असत्यसंधो निद्रालुर्दातायं ताम
सोऽधमः ॥ त्रिशुक्रः कृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ॥ ६५ ॥ विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते ॥ सौमस्यादभिसंप्रीतिरर्थि
नां दर्शने सदा ॥ सत्कृतिश्चानमूया च तदा शुद्धिरिति स्मृता ॥ ६६ ॥ अपराबाधमक्लेशं स्वयत्नेनार्जितं धनम् ॥ स्वल्पं वा विपुलं वापि
देयमित्यभिधीयते ॥ ६७ ॥ तेनापि किल धर्मेण उद्दिश्य किल किंचन ॥ देयं तद्धर्मयुगिति शून्ये शून्यं फलं मतम् ॥ ६८ ॥ न्यायेन दुर्लभं
द्रव्यं देशे कालेपि वा पुनः ॥ दानार्हो देशकालौ तौ स्यातां श्रेष्ठौ न चान्यथा ॥ ६९ ॥ पंडगानीति चोक्तानि द्वौ च पाकावतः शृणु ॥ द्वौ
पाकौ दानजौ प्राहुः परत्राथ त्विहोच्यते ॥ ७० ॥ सद्भ्यो यदीयते किंचित्तत्परत्रोपतिष्ठति ॥ असत्सु दीयते किंचित्तद्दानमिह भुज्यते ॥ ७१ ॥
द्वौ पाकाविति निर्दिष्टौ प्रकाराश्चतुरः शृणु ॥ ध्रुवमाहुस्त्रिकं काम्यं नैमित्तिकमिति क्रमात् ॥ ७२ ॥ वैदिको दानमार्गोऽयं चतुर्धा वर्ण्यते
द्विजैः ॥ प्रपारामतडागादिसर्वकामफलं ध्रुवम् ॥ ७३ ॥ तदाहुस्त्रिकमित्याहुर्दीयते यद्दिनेदिने ॥ अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीबालार्थं प्रदीयते ॥
॥ ७४ ॥ इच्छासंस्थं च यद्दानं काम्यमित्यभिधीयते ॥ कालापेक्षं क्रियापेक्षं गुणापेक्षमिति स्मृतौ ॥ ७५ ॥ त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं सदा होम
विवर्जितम् ॥ इति प्रोक्ताः प्रकारास्ते त्रैविध्यमभिधीयते ॥ ७६ ॥ अष्टोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः ॥ कानीयसानि शेषाणि
त्रिविधत्वमिदं विदुः ॥ ७७ ॥ गृहप्रासादविद्याभूगोकूपप्राणहाटकम् ॥ एतान्युत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः ॥ ७८ ॥ अन्नारामं च वासांसि हयप्र

१ अर्थेऽर्थेभ्यः प्रयाति च प्रदीयते च यद्दानम्—इ० पा० । २ अनिर्घा जीवकर्मा च—आजीवः आजीविका कर्म व्यवसायः अनिर्घे आजीव—कर्मणी उपजीविका व्यवसायौ यस्य सः—अनिर्घाजीवकर्मा अगर्हितोपजीवि
का व्यवसाय इत्यर्थः । ३ दृष्ट्वाभीरुकः—इ० पा० । ४ कोडालुः—इ० पा० । ५ अपराबाधः न विद्यन्ते परस्य बाधा यस्मिंस्तदपराबाधम् । परबाधाविवर्जितमित्यर्थः । ६ स्वसत्सु—इ० पा० । ७ आहुस्त्रिकमिति
दानस्य संज्ञा । ८ प्राणदानं च रुग्णस्योपशेन निरामयीकरणम् मरणोन्मुखस्य अन्नादिना रक्षणम् अग्निजलाद्युपसृष्टस्य परित्राणं चेत्येवमाद्यनेकसंकटप्रस्तस्य व्याघ्रादिभयहेतुभ्यो रक्षणं प्राणदानमित्युच्यते ।

स्कां.म.पु.
॥ ८३ ॥

भृतिवाहनम् ॥ दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः ॥ ७९ ॥ उपानच्छत्रपात्रादिदधिमाध्वासनानि च ॥ ८० ॥ दीपकाष्टोपलादीनि
चरमंबहुवार्षिकम् ॥ इति कानीयसान्याहुर्दाननाशत्रयं शृणु ॥ ८१ ॥ यद्वत्त्वा तप्यते पश्चादासुरं तद्वत्ता मर्तम् ॥ अश्रद्धया यद्वदाति राक्षसं स्याद्वत्थैव
तत् ॥ ८२ ॥ यच्चाकुश्य ददात्यंग दत्त्वा वाक्रोशति द्विजम् ॥ पैशाचं तद्वत्ता दानं दाननाशास्त्रयस्त्वमी ॥ ८३ ॥ इति सप्तपदैर्बद्धं दानमाहात्म्य
मुत्तमम् ॥ शक्त्या ते कीर्तितं राजन्साधु वाऽसाधु वा वद ॥ ८४ ॥ ॥ धर्मवर्मोवाच ॥ ॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं
तपः ॥ अद्य ते कृतकृत्योऽस्मि कृतः कृतिमतां वर ॥ ८५ ॥ पठित्वा सकलं जन्म ब्रह्मचारी यथा वृथा ॥ बहुक्लेशात्प्राप्तभार्यः सा
वृथाऽप्रियवादिनी ॥ ८६ ॥ क्लेशेन कृत्वा कूपं वा स च क्षारोदको वृथा ॥ बहुक्लेशैर्जन्म नीतं विना धर्मं तथा वृथा ॥ ८७ ॥ एवं मे
यद्वत्ता नाम जातं तत्सफलं त्वया ॥ कृतं तस्मान्नमस्तुभ्यं द्विजेभ्यश्च नमोनमः ॥ ८८ ॥ सत्यमाह पुरा विष्णुः कुमारान्विष्णुसद्धानि ॥ ८९ ॥
नाहं तथास्मि यजमानहर्विर्वितानश्च्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन ॥ यद्ब्राह्मणस्य मुखतश्चरतोनुवासं तुष्टस्य मय्यवहितैर्निजकर्मपाकैः ॥ ९० ॥
तन्मयाऽशर्मणा वापि यद्विप्रेष्वप्रियं कृतम् ॥ सर्वस्य प्रभवो विप्रास्तत्क्षमंतां प्रसादये ॥ ९१ ॥ त्वं च कोसि न सामान्यः प्रणम्याहं प्रसादये ॥
आत्मानं ख्यापय मुने प्रोक्तश्चेत्यब्रवं तदा ॥ ९२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नारदोऽस्मि नृपश्रेष्ठ स्थानकार्थी समागतः ॥ प्रोक्तं च देहि मे
द्रव्यं भूमिं च स्थानहेतवे ॥ ९३ ॥ यद्यपीयं देवतानां भूमिर्द्रव्यं च पार्थिव ॥ तथापि यस्मिन्यः काले राजा प्रार्थ्यः स निश्चितम् ॥ ९४ ॥
सहीश्वरस्यावतारो भर्ता दाताऽभयस्य सः ॥ तथैव त्वामहं याचे द्रव्यशुद्धिपरीप्सया ॥ पूर्वं ममालयं देहि देयार्थे प्रार्थनापरः ॥ ९५ ॥ ॥
॥ राजोवाच ॥ यदि त्वं नारदो विप्र राज्यमस्त्वखिलं तव ॥ अहं हि ब्राह्मणानां ते दास्यं कर्ता न संशयः ॥ ९६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥
॥ यद्यस्माकं भवान्भक्तस्तत्ते कार्यं च नो वचः ॥ ९७ ॥ सर्वं यत्तद्देहि मे द्रव्यमुक्तं भुवं च मे सप्तगव्यूतिमात्राम् ॥ भूयात्त्वत्तोप्यस्य

१ दानानीति शेषः । इति कानीयसानि दानान्याहुर्दिति वाक्यपूर्तिः । २ भवेत्-इ० पा० । ३ च-इ० पा० । ४ पूर्वमिति । देयार्थे-यन्त्रया मे देयं तत्स्थापनार्थं पूर्व प्रथमं मम आलयं स्थानं प्रार्थनापरः प्रार्थनं
पिपतीति प्रार्थनापरः कामपूरकः त्वं देहि । यन्त्रया पूर्व प्रतिश्रुतं "गवां च समनियुतं सुवर्णं तावदेव तु । सप्त ग्रामान्ययच्छामि श्लोकव्याख्यां करोति यः" इति, तावतोऽस्य त्वदेयस्य स्थापनार्थं मम आलयं विपुलमावासास्थानं
देहीत्यर्थो बोध्यः ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ०

॥ ८३ ॥

रक्षेति सोऽपि मेने त्वहं चिंतये चार्थशेषम् ॥ १८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारि
 काखण्डे नारदार्जुनसंवादे दानभेदप्रशंसावर्णननाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततोऽहं धर्मवर्माणं प्रोच्य तिष्ठे
 द्धनं त्वयि ॥ कृत्यकाले ग्रहीष्यामीत्यागमं रेवतं गिरिम् ॥ १ ॥ आसं प्रमुदितश्चाहं पश्यंस्तं गिरिसत्तमम् ॥ आह्वयानं नरान्साधून्भूमेर्भुजमि
 वोच्छ्रितम् ॥ २ ॥ यस्मिन्नानाविधा वृक्षाः प्रकाशन्ते समंततः ॥ साधुं गृहपतिं प्राप्य पुत्रभार्यादयो यथा ॥ ३ ॥ मुदिता यत्र संतृप्ता वाशन्ते कोकि
 लादयः ॥ सद्गुरोर्ज्ञानसंपन्ना यथा शिष्यगणा भुवि ॥ ४ ॥ यत्र तत्त्वा तपो मर्त्या यथेप्सितमवाप्नुयुः ॥ श्रीमहादेवमासाद्य भक्तो यद्वन्मनोरथम् ॥
 ॥ ५ ॥ तस्याहं च गिरेः पार्थ समासाद्य महाशिलाम् ॥ शीतसौरभ्यमैन्देन प्रीणितोऽचिंतयं हृदि ॥ ६ ॥ तावन्मया स्थानमाप्तं यदतीव सुदुर्ल
 भम् ॥ इदानीं ब्राह्मणार्थेऽहं कुर्वे तावदुपक्रमम् ॥ ७ ॥ ब्राह्मणाश्च विलोक्या मे ये हि पात्रतमा मताः ॥ तथा हि चात्र श्रूयन्ते वचांसि श्रुतिवादि
 नाम् ॥ ८ ॥ न जलोत्तरणे शक्ता यद्वन्नौः कर्णवर्जिता ॥ तद्वच्छ्रेष्ठोऽप्यनाचारो विप्रो नोद्धरणक्षमः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणो ह्यनधीयान
 स्तृणाग्निरिव शाम्यति ॥ तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ॥ १० ॥ दानपात्रमतिक्रम्य यदपात्रे प्रदीयते ॥ तद्वत्
 गामतिक्रम्य गर्दभस्य गवाह्निकम् ॥ ११ ॥ उपरे वापितं बीजं भिन्नभांडे च गोदुहम् ॥ भस्मनीव हुतं हव्यं मूर्खे दानमशा
 श्वतम् ॥ १२ ॥ विधिहीने तथा ऽपात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ॥ न केवलं हि तद्याति शेषं पुण्यं प्रणश्यति ॥ १३ ॥ भूरासा गौ
 स्तथा भोगाः सुवर्णं देहमेव च ॥ अश्वश्चक्षुस्तथा वासो घृतं तेजस्तिलाः प्रजाः ॥ १४ ॥ ग्रन्थि तस्मादविद्वांस्तु विभियाच्च प्रतिग्रहात् ॥ स्वल्प
 केनाप्यविद्वांस्तु पंके गौरिव सीदति ॥ १५ ॥ तस्माद्ये गूढतपसो गूढस्वाध्यायसाधकाः ॥ स्वदारनिरताः शांतास्तेषु दत्तं सदाऽक्षयम् ॥ १६ ॥
 देशे काल उपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् ॥ पात्रे प्रदीयते यत्तत्सकलं धर्मलक्षणम् ॥ १७ ॥ न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ॥ यत्र
 वृत्तमिमे चोभे तद्वि पात्रं प्रचक्षते ॥ १८ ॥ तेषां त्रयाणां मध्ये च विद्या मुख्यो महागुणः ॥ विद्यां विनाध्वद्विप्राश्चक्षुष्मंतो हि ते मताः ॥ १९ ॥
 तस्माच्चक्षुष्मतो विद्वान्देशे देशे परीक्षयेत् ॥ प्रश्नान्ये मम वक्ष्यन्ति तेभ्यो दास्याम्यहं ततः ॥ २० ॥ इति संचिंत्य मनसा तस्माद्देशात्समुत्थितः ॥

१ धनं त्वयि तिष्ठेत्-इदानीं त्वत्समीप एव तिष्ठतु-कृत्यकाले-यदा धनस्य कार्यं स्यात्तदा तद्धनं ग्रहीष्यामि-इति योजना । २ वसन्ते-३० पा० । ३ वायुनेति शेषः । ४ भिन्नभाण्डेषु-३० पा० ।

आश्रमेषु महर्षीणां विचराम्यस्मिं फाल्गुन ॥ २१ ॥ इमाञ्छोकान्गायमानः प्रश्रूपाञ्छुण्व तान् ॥ मातृकां को विजानाति कतिधा कीदृशा
 क्षराम् ॥ २२ ॥ पंचपंचादुतं गेहं को विजानाति वा द्विजः ॥ बहुरूपां स्त्रियं कर्तुमेकरूपां च वक्ति कः ॥ २३ ॥ को वा चित्रकथाबंधं वेत्ति संसार
 गोचरः ॥ को वार्णवमहाग्राहं वेत्ति विद्यापरायणः ॥ २४ ॥ को वाष्टविधं ब्राह्मण्यं वेत्ति ब्राह्मणसत्तमः ॥ युगानां च चतुर्णां वा को मूलदिवसा
 न्वदेत् ॥ २५ ॥ चतुर्दशमनूनां वा मूलवासरं वेत्ति कः ॥ कस्मिंश्चैव दिने प्राप पूर्वं वा भास्करो रथम् ॥ २६ ॥ उद्वेजयति भूतानि कृष्णाहिरिव
 वेत्ति कः ॥ को वास्मिन्घोरसंसारे दक्षदक्षतमो भवेत् ॥ २७ ॥ पंथानावपि द्वौ कश्चिद्वेत्ति वक्ति च ब्राह्मणः ॥ इति मे द्वादश प्रश्नान्ये विदुर्ब्राह्मणो
 त्तमाः ॥ २८ ॥ ते मे पूज्यतमास्तेषामहमाराधकश्चिरम् ॥ इत्यहं गायमानो वै भ्रमितः सकलां महीम् ॥ २९ ॥ ते चाहुर्दुःखदाः ख्याताः प्रश्नास्ते
 कुर्महे नमः ॥ इत्यहं सकलां पृथ्वीं विचिंत्यालब्धब्राह्मणः ॥ ३० ॥ हिमाद्रिशिखरासीनो भूयश्चितामवाप्तवान् ॥ सर्वे विलोकिता विप्राः किमतः
 कर्तुमुत्सहे ॥ ३१ ॥ ततो मे चिंतयानस्य पुनर्जाता मतिस्त्वियम् ॥ अद्यापि न गतश्चाहं कलापग्राममुत्तमम् ॥ ३२ ॥ यस्मिन्विप्राः संवसन्ति मूर्तानीव
 तपांसि च ॥ चतुराशीतिसाहस्राः श्रुताध्ययनशालिनः ॥ ३३ ॥ स्थाने तस्मिन्गमिष्यामीत्युक्ताहं चलितस्तदा ॥ खेचरो हिममाक्रम्य परं पारं गत
 स्ततः ॥ ३४ ॥ अद्राक्षं पुण्यभूमिस्थं ग्रामरत्नमहं महत् ॥ शतयोजनविस्तीर्णं नानावृक्षसमाकुलम् ॥ ३५ ॥ यत्र पुण्यवतां संति शतशः प्रवराश्रमाः ॥
 सर्वेषामपि जीवानां यत्रान्योन्यं न दुष्टता ॥ ३६ ॥ यज्ञभाजां मुनीनां यदुपकारकरं सदा ॥ सतां धर्मवतां यद्दुपकारो न शाम्यति ॥ ३७ ॥
 मुनीनां यत्र परमं स्थानं चाप्यविनाशकृत् ॥ स्वाहास्वधावषट्कारहन्तकारो न नश्यति ॥ ३८ ॥ यत्र कृतयुगस्यार्थं बीजं पार्थावशिष्यते ॥ सूर्य
 स्य सोमवंशस्य ब्राह्मणानां तथैव च ॥ ३९ ॥ स्थानकं तत्समासाद्य प्रविष्टोऽहं द्विजाश्रमान् ॥ तत्र ते विविधान्वादान्विवदन्ते द्विजोत्तमाः ॥ ४० ॥
 परस्परं चिंतयाना वेदा मूर्तिधरा यथा ॥ तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैः प्रपूरितम् ॥ ४१ ॥ विचिक्षिपुर्महात्मानो नभोगतमिवामिषम् ॥ तत्रा
 हं करमुद्यम्य प्रावोचं पूर्यतां द्विजाः ॥ ४२ ॥ काकारावैः किमेतैर्वो यद्यस्ति ज्ञानशालिता ॥ व्याकुरुध्वं ततः प्रश्नान्मम दुर्विषहान्वहून् ॥ ४३ ॥
 ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ ॥ वद ब्राह्मण प्रश्नान्स्वाञ्छुत्वाऽऽधास्यामहे वयम् ॥ परमो ह्येष नो लाभः प्रश्नान्पृच्छति यद्भवान् ॥ ४४ ॥ अहं

पूर्विकया ते वै न्यपेधंत परस्परम् ॥ अहं पूर्वमहं पूर्वमिति वीरा यथा रणे ॥ ४५ ॥ ततस्तानब्रवं प्रश्नानहं द्वादश पूर्वकान् ॥ श्रुत्वा ते मामवो
 चंत लीलायंतो मुनीश्वराः ॥ ४६ ॥ किं ते द्विज बालप्रश्नैरमीभिः स्वल्पकैरपि ॥ अस्माकं यन्निहीनं त्वं मन्यसे स ब्रवीत्वमृन् ॥ ४७ ॥ ततोति
 विस्मितश्चाहं मन्यमानः कृतार्थताम् ॥ तेषां निहीनं संचिंत्य प्रावोचं प्रब्रवीत्वयम् ॥ ४८ ॥ ततः सुतनुनामा स बालोऽबालोऽभ्युवाच माम् ॥
 मम मंदायते वाणी प्रश्नैः स्वल्पैस्तव द्विज ॥ तथापि वच्मि मां यस्मान्निहीनं मन्यते भवान् ॥ ४९ ॥ ॥ सुतनुरुवाच ॥ ॥ अक्षरास्तु द्विपं
 चाशन्मातृकायाः प्रकीर्तिताः ॥ ५० ॥ अँकारः प्रथमस्तत्र चतुर्दश स्वरास्तथा ॥ स्पर्शाश्चैव त्रयस्त्रिंशदनुस्वारस्तथैव च ॥ ५१ ॥ विसर्जनीयश्च
 परो जिह्वामूलीय एव च ॥ उपध्मानीय एवापि द्विपंचाशदमी स्मृताः ॥ ५२ ॥ इति ते कथिता संख्या अर्थं चैषां शृणु द्विज ॥ अस्मिन्नर्थे चेति
 हासं तव वक्ष्यामि यः पुरा ॥ ५३ ॥ मिथिलायां प्रवृत्तोऽभूद्ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ मिथिलायां पुरा पुर्यां ब्राह्मणः कौथुमाभिधः ॥ ५४ ॥ येन
 विद्याः प्रपठिता वर्तते भुवि या द्विज ॥ एकत्रिंशत्सहस्राणि वर्षाणां स कृतादरः ॥ ५५ ॥ क्षणमप्यनवच्छिन्नं पठित्वा गेहवानभूत् ॥ ततः केनापि
 कालेन कौथुमस्याभवत्सुतः ॥ ५६ ॥ जडवद्वर्तमानः स मातृकां प्रत्यपद्यत ॥ पठित्वा मातृकामन्यन्नाध्येति स कथंचन ॥ ५७ ॥ ततः पिता
 खिन्नरूपी जडं तं समभाषत ॥ अधीष्व पुत्रकाधीष्व तव दास्यामि मोदकान् ॥ ५८ ॥ अथान्यस्मै प्रदास्यामि कर्णावुत्पाटयामि ते ॥ ५९ ॥ ॥
 ॥ पुत्र उवाच ॥ ॥ तात किं मोदकार्थाय पठ्यते लोभहेतवे ॥ पठनं नाम यत्पुंसां परमार्थं हि तत्स्मृतम् ॥ ६० ॥ ॥ कौथुम उवाच ॥ ॥ एवं
 ते वदमानस्य आयुर्भवतु ब्रह्मणः ॥ साध्वी बुद्धिरियं तेऽस्तु कुतो नाध्येष्यतः परम् ॥ ६१ ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ ॥ तात सर्वं परिज्ञेयं ज्ञातमत्रैव
 वै यतः ॥ ततः परं कंठशोषः किमर्थं क्रियते वद ॥ ६२ ॥ ॥ पितोवाच ॥ ॥ विचित्रं भाषसे बाल ज्ञातोऽत्रार्थश्च कस्त्वया ॥ ब्रूहि ब्रूहि पुन
 र्वत्स श्रोतुमिच्छामि ते गिरम् ॥ ६३ ॥ ॥ पुत्र उवाच ॥ ॥ एकत्रिंशत्सहस्राणि पठित्वापि त्वया पितः ॥ नानातर्कान्भ्रांतिरेव संधिता मनसि
 स्वके ॥ ६४ ॥ अयमयं चायमिति धर्मो यो दर्शनोदितः ॥ तेषु वातायते चेतस्तव तन्नाशयामि ते ॥ ६५ ॥ उपदेशं पठस्येव नैवार्थज्ञोऽसि
 तत्त्वतः ॥ पाठमात्रा हि ये विप्रा द्विपदाः पशवो हि ते ॥ ६६ ॥ तत्ते ब्रवीमि तद्वाक्यं मोहमार्तडमद्भुतम् ॥ ६७ ॥ अकारः कथितो ब्रह्मा उकारो

१ अस्माकं मध्ये यं ब्राह्मणं प्रति निहीनं प्रज्ञया मन्दं स्वल्पं पठितं मन्यसे स ब्राह्मणोऽभूत्स्वकृतान्प्रश्नान्ब्रवीतु । महतां पठितानामुत्तरदानयोग्यस्य मानस्त्वत्प्रश्ना न सन्तीति भावः । २ च ब्रवीत्वयम्-६० पा० ।
 ३ यः-६० पा० । ४ ललमानः-६० पा० । ५ कायज्ञोषः-६० पा० । ६ यत्-६० पा० । ७ नैवार्थं शांसि तत्त्वतः-६० पा० ।

स्कां.म.पु.
॥ ८५ ॥

मोह० सं०
(कौ० सं० २)
अ० ५

विष्णुरुच्यते ॥ मकारश्च स्मृतो रुद्रस्त्रयश्चैते गुणाः स्मृताः ॥ ६८ ॥ अर्धमात्रा च या सृष्टिं परमः स सदाशिवः ॥ एवमोङ्कारमाहात्म्यं श्रुतिरेषा
सनातनी ॥ ६९ ॥ ॐकारस्य च माहात्म्यं याथात्म्येन न शक्यते ॥ वर्षाणामयुतेनापि ग्रंथकोटिभिरेव वा ॥ ७० ॥ पुनर्यत्सारसर्वस्वं प्रोक्तं तच्छ्रूयतां
परम् ॥ अकारांता अकाराद्या मनवस्ते चतुर्दश ॥ ७१ ॥ स्वायंभुवश्च स्वरोचिरौत्तमो रैवतस्तथा ॥ तामसश्चाक्षुषः षष्ठस्तथा वैवस्वतोऽधुना ॥
॥ ७२ ॥ सावर्णिर्ब्रह्मसावर्णी रुद्रसावर्णिरेव च ॥ दक्षसावर्णिरेवापि धर्मसावर्णिरेव च ॥ ७३ ॥ रौच्यो भौत्यस्तथा चापि मनवोऽमी चतुर्दश ॥ श्वेतः
पांडुस्तथा रक्तस्ताम्रः पीतश्च कापिलः ॥ ७४ ॥ कृष्णः श्यामस्तथा धूम्रः सुपिशंगः पिशंगकः ॥ त्रिवर्णः शबलो वर्णैः कर्कधुर इति क्रमात् ॥ ७५ ॥
वैवस्वतः क्षकारश्च तात कृष्णः प्रहश्यते ॥ ककाराद्या हकारांतास्त्रयस्त्रिंशच्च देवताः ॥ ७६ ॥ ककाराद्याष्टकारांता आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ धाता
मित्रोऽर्यमा शक्रो वरुणश्चांशुरेव च ॥ ७७ ॥ भगो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा ॥ एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते ॥ ७८ ॥
जघन्यजः स सर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः ॥ डकाराद्या बकारांता रुद्राश्चैकादशैव तु ॥ ७९ ॥ कपाली पिंगलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥
अजकः शासनः शास्ता शंभुश्चण्डो भवस्तथा ॥ ८० ॥ भकाराद्याः षकारांता अष्टौ हि वसवो मताः ॥ ध्रुवो घोरश्च सोमश्च आपश्चैव नलोऽ
निलः ॥ ८१ ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च अष्टौ ते वसवः स्मृताः ॥ सौ हश्चेत्यश्विनौ ख्यातौ त्रयस्त्रिंशदिमे स्मृताः ॥ ८२ ॥ अनुस्वारो विसर्गश्च जिह्वा
मूलीय एव च ॥ उपध्मानीय इत्येते जरायुजास्तथांडजाः ॥ ८३ ॥ स्वेदजाश्चोद्भिजाश्चेति तैत जीवाः प्रकीर्तिताः ॥ भावार्थः कथितश्चायं तत्त्वार्थ
शृणु सांप्रतम् ॥ ८४ ॥ ये पुमांसस्त्वमून्देवान्समाश्रित्य क्रियापराः ॥ अर्धमात्रात्मके नित्ये पदे लीनास्त एव हि ॥ ८५ ॥ चतुर्णां जीवयोनीनां
तदैव परिमुच्यते ॥ यदाभून्मनसा वाचा कर्मणा च यजेत्सुरान् ॥ ८६ ॥ यस्मिच्छास्त्रे त्वमी देवा मानिता नैव पापिभिः ॥ तच्छास्त्रं हि न
मंतव्यं यदि ब्रह्मा स्वयं वदेत् ॥ ८७ ॥ अमी च देवाः सर्वत्र श्रौते मार्गे प्रतिष्ठिताः ॥ पाषण्डशास्त्रे सर्वत्र निषिद्धाः पापकर्मभिः ॥ ८८ ॥ तदमू
न्ये व्यतिक्रम्य तपो दानमथो जपम् ॥ प्रकुर्वन्ति दुरात्मानो वेपंते मरुतः पथि ॥ ८९ ॥ अहो मोहस्य माहात्म्यं पश्यताविजितात्मनाम् ॥ पठन्ति
मातृकां पापा मन्यन्ते न सुरानिह ॥ ९० ॥ ॥ सुवनुरुवाच ॥ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पिताभूदतिविस्मितः ॥ पप्रच्छ च बहून्प्रश्नान्सोप्य

॥ ८५ ॥

१ एषा ॐकाररूपा-सनातनी-श्रुतिः-सर्ववेदानामोङ्कारप्रभवत्वात्-“यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तः” इत्याद्युक्तः-“तस्य वाचकः प्रणवः” इति सनातनस्य वाचकत्वादोङ्कारस्य सनातनत्वम् । २ वर्णयितुमिति शेषः ।

३ प्रपश्यते-इ०, प्रपश्यते-इ० च पा० । ४ तत-तातेत्यर्थे ह्रस्वपूर्वोऽपि ततशब्दः । ५ भजते पुमान्-इ० पा० । ६ भजति-इ० पा० ।

वादीत्तथातथा ॥ ९१ ॥ मयापि तव प्रोक्तोऽयं मातृकाप्रश्न उत्तमः ॥ द्वितीयं शृणु तं प्रश्नं पंचपंचाद्भुतं गृहम् ॥ ९२ ॥ पंचभूतानि पञ्चैव कर्म
 ज्ञानेन्द्रियाणि च ॥ पंच पंचापि विषया मनोबुद्ध्यहमेव च ॥ ९३ ॥ प्रकृतिः पुरुषश्चैव पञ्चविंशः सदाशिवः ॥ पञ्चपञ्चभिरेतैस्तु निष्पन्नं गृहम्
 च्यते ॥ ९४ ॥ देहमेतदिदं वेद तत्त्वतो यात्यसौ शिवम् ॥ बहुरूपां स्त्रियं प्राहुर्बुद्धिं वेदांतवादिनः ॥ ९५ ॥ सा हि नानार्थभजनान्नानारूपं प्रप
 द्यते ॥ धर्मस्यैकस्य संयोगाद्बहुधाप्येकैकैव सा ॥ ९६ ॥ इति यो वेद तत्त्वार्थं नासौ नरकमाप्नुयात् ॥ मुनिभिर्यच्च न प्रोक्तं यत्र मन्येत देव
 तान् ॥ ९७ ॥ वचनं तद्गुहाः प्राहुर्वधं चित्रकथं त्विति ॥ यच्च कामान्वितं वाक्यं पंचमं वाप्यतः शृणु ॥ ९८ ॥ एको लोभो महान्ग्राहो लोभा
 त्पापं प्रवर्तते ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रवर्तते ॥ ९९ ॥ लोभान्मोहश्च माया च मानः स्तम्भः परेप्सुता ॥ अविद्याऽप्रज्ञता चैव
 सर्वं लोभात्प्रवर्तते ॥ १०० ॥ हरणं परवित्तानां परदाराभिमर्शनम् ॥ साहसानां च सर्वेषामकार्याणां क्रियास्तथा ॥ १०१ ॥ स लोभः सह
 मोहेन विजेतव्यो जितात्मना ॥ दम्भो द्रोहश्च निंदा च पेशुन्यं मत्सरस्तथा ॥ १०२ ॥ भवन्त्येतानि सर्वाणि लुब्धानामकृतात्मनाम् ॥ सुमहां
 त्यपि शास्त्राणि धारयन्ति बहुश्रुताः ॥ १०३ ॥ छेत्तारः संशयानां च लोभग्रस्ता ब्रजन्त्यधः ॥ लोभक्रोधप्रसक्ताश्च शिष्टाचारबहिष्कृताः ॥ १०४ ॥
 अन्तःक्षुरा वाङ्मधुराः कूपाच्छत्रास्तृणैरिव ॥ कुर्वते ये बहून्मार्गास्तांस्तान्हेतुबलान्विताः ॥ १०५ ॥ सर्वमार्गं विलुपन्ति लोभान्जातिषु निष्ठुराः ॥
 धर्मावतंसकाः क्षुद्रा मुष्णन्ति ध्वजिनो जगत् ॥ १०६ ॥ एतेऽतिपापिनो ज्ञेया नित्यं लोभसमन्विताः ॥ जनको युवनाश्वश्च वृषादभिः प्रसेनजित् ॥
 ॥ १०७ ॥ लोभक्षयादिवं प्राप्तास्तथैवान्ये जनाधिपाः ॥ तस्मात्त्यजन्ति ये लोभं तेऽतिक्रामन्ति सागरम् ॥ १०८ ॥ संसाराख्यमतोऽन्ये ये ग्राह
 ग्रस्ता न संशयः ॥ अथ ब्राह्मणभेदांस्त्वमष्टौ विप्रावधारय ॥ १०९ ॥ मात्रश्च ब्राह्मणश्चैव श्रोत्रियश्च ततः परम् ॥ अनूचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्प
 ऋषिर्मुनिः ॥ ११० ॥ एते ह्यष्टौ समुद्दिष्टा ब्राह्मणाः प्रथमं श्रुतौ ॥ तेषां परः परः श्रेष्ठो विद्यावृत्तविशेषतः ॥ १११ ॥ ब्राह्मणानां कुले जातो
 जातिमात्रो यदा भवेत् ॥ अनुपेतः क्रियाहीनो मात्र इत्यभिधीयते ॥ ११२ ॥ एकोद्देश्यमतिक्रम्य वेदस्याचारवानृजुः ॥ स ब्राह्मण इति प्रोक्तो
 निभूतः सत्यवाग्धृणी ॥ ११३ ॥ एकां शाखां सकल्पां च षड्भिर्गैरधीत्य च ॥ षड्धर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियोनाम धर्मवित् ॥ ११४ ॥ वेदवेदांगत

१ परेप्सुता—परवनल्लिप्तेत्यर्थः । २ लोभग्रस्ताः—इ० पा० । ३ ध्वजिनः—धर्मध्वजिनः—दांभिकतया धृतधार्मिकवर्माः—इत्यर्थः । ४ एकोद्देश्यमतिक्रम्य—कामनां वर्जयित्वा—वेदस्याचारवान्—वेदोदितसदा
 चारकर्मानुष्ठानतत्पर इत्यर्थः ।

त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ॥ श्रेष्ठः श्रोत्रियवान्प्राज्ञः सोऽनूचान इति स्मृतः ॥ ११५ ॥ अनूचानगुणोपेतो यज्ञस्वाध्याययंत्रितः ॥ भ्रूण इत्युच्यते
शिष्टैः शेषभोजी जितेंद्रियः ॥ ११६ ॥ वैदिकं लौकिकं चैव सर्वज्ञानमवाप्य यः ॥ आश्रमस्थो वशी नित्यमृषिकल्प इति स्मृतः ॥ ११७ ॥ ऊर्ध्वरेता
भवत्यग्न्यो नियताशी नसंशयी ॥ शापानुग्रहयोः शक्तः सत्यसंधो भवेदृषिः ॥ ११८ ॥ निवृत्तः सर्वतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ॥ ध्यानस्था
निष्क्रियो दांतस्तुल्यमृत्कांचनो मुनिः ॥ ११९ ॥ एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समुच्छ्रिताः ॥ त्रिशुक्लानाम विप्रेन्द्राः पूज्यन्ते सवनादिषु ॥ १२० ॥
इत्येवंविधविप्रत्वमुक्तं शृणु युगादयः ॥ नवमी कार्तिके शुक्ला कृतादिः परिकीर्तिता ॥ १२१ ॥ वैशाखस्य तृतीया या शुक्ला त्रेतादिरुच्यते ॥
माघे पञ्चदशीनाम द्वापरादिः स्मृता बुधैः ॥ १२२ ॥ त्रयोदशी नभस्ये च कृष्णा सा हि कलेः स्मृता ॥ युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्याक्षयका
रकाः ॥ १२३ ॥ एताश्चतस्रस्तिथयो युगाद्या दत्तं हुतं चाक्षयमाशु विद्यात् ॥ युगेयुगे वर्षशतेन दानं युगादिकाले दिवसेन तत्फलम् ॥ १२४ ॥
युगाद्याः कथिता ह्येता मन्वाद्याः शृणु सांप्रतम् ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥ १२५ ॥ तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥
फाल्गुनस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥ १२६ ॥ आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥ श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढी च
पूर्णिमा ॥ १२७ ॥ कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठे पञ्चदशी सिता ॥ मन्वंतरादयश्चैता दत्तस्याक्षयकारकाः ॥ १२८ ॥ यस्यां तिथौ रथं पूर्वं प्राप
देवो दिवाकरः ॥ सा तिथिः कथिता विप्रैर्माघे या रथसप्तमी ॥ १२९ ॥ तस्यां दत्तं हुतं चेष्टं सर्वमेवाक्षयं मतम् ॥ सर्वदारिद्र्यशमनं भास्करप्री

१ श्रोत्रियवान्-वेदाद्यध्ययनपरायणशिष्यवृन्दसम्पन्न इत्यर्थः । २ युगादयो या भवन्ति ता इति शेषः । ३ पंचदशी-अमा-बोध्या । न तु पूर्णिमा । तथा च मन्वादि-युगादिति धिवर्णनं मुहूर्तचिन्तामणौ प्रथमे
शुभाशुभप्रकरणे “मन्वाद्यास्त्रितिथी मघौ तिथिरवी ऊर्जे शुचौ दिक्त्रिथी ज्येष्ठेन्ये च तिथिस्त्रिष्वे नव तपस्यथाः सहस्ये शिवाः । भाद्रेऽग्निश्च सिते त्वमाष्ट नभसः कृष्णे युगाद्याः सिते गोज्जनी बाहुलराधयोर्मदनदशी
भाद्रमाघासिते ॥ १७ ॥ ” इति । अत्रेदं तावद्विचार्य-माघकृष्णामा-द्वापरादिः, भाद्रपदकृष्णत्रयोदशी कलियुगादिः, इति मूले स्पष्टमुक्तम् । परं तदेतत्-“मदनदशी भाद्रमाघासिते” इत्यनेन मुहूर्तचिन्तामणिस्थवचनेन
विरुध्यते । तत्र हि यथासंख्यमित्युक्त्वा पीयूषधारायां नारदवचनं-“कार्तिके शुक्लनवमी चादिः कृतयुगस्य सा । त्रेतादिर्माघे शुक्ला तृतीया पुण्यसंमिता ॥ कृष्णा पंचदशी माघे द्वापरादिर्द्वितीया । कल्यादिः स्यात्कृष्णपक्षे नभस्ये च त्रयोदशी ॥”
इति । एतेन चेदं सिद्धं-युगादितिथीनामत्र मूल एवोक्तः क्रमः समीचीन इति । मुहूर्तचिन्तामणिकारैः स्वीकृतः क्रमो नैतत्प्रमाणद्वयगोचरः । स्यात्स प्रमाणान्तरगोचरस्तत्र प्रमाणवचनं मृम्यम् । ४ एता मन्वादितिथयो
मुहूर्तचिन्तामण्युत्तरीत्यपेक्षया पौर्वापर्यक्रमे विसंवादानुक्रमा दृश्यन्ते । स्वायंभुवादिमनूनामाश्विनशुक्लनवम्यादिः क्रमोऽत्र मूले, चैत्रशुक्लतृतीयादिः क्रमो मुहूर्तचिन्तामणौ । अत्र च निर्णयः सुत्राभिः प्रमाणांतरं परिचिन्त्य
बोद्धव्यः । यथा श्रुत एवात्र स्वायंभुवादिमन्वादिपरिसंख्यया बोध्यः । ५ इष्टम्-यजनं कृतमित्यर्थः । हुताग्नेनैव यज्ञस्योक्तत्वादपौनरेक्या वायमेवार्थः साधुः ।

तये मतम् ॥ १३० ॥ नित्योद्वेजकमाहुर्य बुधास्तं शृणु तत्त्वतः ॥ यश्च याचनिको नित्यं न स स्वर्गस्य भाजनम् ॥ १३१ ॥ उद्वेजयति भूतानि यथा
 चौरास्तथैव सः ॥ नरकं याति पापात्मा नित्योद्वेगकरस्त्वसौ ॥ १३२ ॥ इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा क्व च प्रयातव्यमितो मयेति ॥ विचार्य चैवं
 प्रतिकारकारी बुधैः स चोक्तो द्विज दक्षदक्षः ॥ १३३ ॥ मासैरष्टभिरह्ना च पूर्वेण वयसायुषा ॥ तत्कर्म पुरुषः कुर्याद्येनांते सुखमेधते ॥ १३४ ॥
 अर्चिर्धूमश्च मार्गो द्वावाहुर्वेदांतवादिनः ॥ अर्चिषा याति मोक्षं च धूमेनावर्तते पुनः ॥ १३५ ॥ यज्ञैरासाद्यते धूमो नैष्कर्म्येणार्चिराप्यते ॥ एतयोरपरो मार्गः
 पाखंड इति कीर्त्यते ॥ १३६ ॥ यो देवान्मन्यते नैव धर्माश्च मनुमुचितान् ॥ नैतौ स याति पंथानौ तत्त्वार्थोऽयं निरूपितः ॥ १३७ ॥ इति ते कीर्तिताः प्रश्नाः
 शक्त्या ब्राह्मणसत्तम ॥ साधु वाऽसाधु वा ब्रूहि ख्यापयात्मानमेव च ॥ १३८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
 प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कलापग्रामवासिसुतनुब्राह्मणेन नारदप्रश्नोत्तरकथनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीनारद
 उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा फाल्गुनाहं रोमांचपुलकीकृतः ॥ स्वरूपं प्रकटीकृत्य ब्राह्मणानिदमब्रवम् ॥ १ ॥ अहो धन्यः पितास्माकं यस्य
 सृष्टस्य पालकाः ॥ युष्मद्विधा ब्राह्मणेंद्राः सत्यमाह पुरा हरिः ॥ २ ॥ मत्तोऽप्यनंतात्परतः परस्मात्समस्तभूताधिपतेर्न किंचित् ॥ तेषां किमु
 स्यादितरेण येषां द्विजेश्वराणां मम मार्गवादिनाम् ॥ ३ ॥ तत्सर्वथाद्य धन्योऽस्मि संप्राप्तं जन्मनः फलम् ॥ यद्भवन्तो मया दृष्टाः पापोर्पद्रवव
 र्जिताः ॥ ४ ॥ ततस्ते सहस्रोत्थाय शातातपपुरोगमाः ॥ अर्घ्यपाद्यादिसत्कारैः पूजयामासुर्मां द्विजाः ॥ ५ ॥ प्रोक्तवन्तश्च मां पार्थ वचः साधुजनो
 र्चितम् ॥ धन्या वयं हि देवर्षे त्वमस्मान्यदिहागतः ॥ ६ ॥ कुतो वाऽऽगमनं तुभ्यं गन्तव्यं वा क्व सांप्रतम् ॥ अत्राप्यागमने कार्यमुच्यतां मुनिस
 त्तम ॥ ७ ॥ श्रुत्वा प्रीतिकरं वाक्यं द्विजानामिति पांडव ॥ प्रत्यवोचं मुनीन्द्रांस्ताञ्जल्यतां द्विजसत्तमाः ॥ ८ ॥ अहं हि ब्रह्मणो वाक्याद्विप्राणां
 स्थानकं शुभम् ॥ दातुकामो महातीर्थे महीसागरसंगमे ॥ ९ ॥ परीक्षन्ब्राह्मणानत्र प्राप्तो यूयं परीक्षिताः ॥ अहं वः स्थापयिष्यामि चानुर्जानीत
 तद्विजाः ॥ १० ॥ एवमुक्तो विलोक्यैव द्विजाञ्छातातपोऽब्रवीत् ॥ देवानामपि दुष्प्राप्यं सत्यं नारद भारतम् ॥ ११ ॥ किं पुनश्चापि तत्रैव मही
 सागरसंगमः ॥ यत्र स्नातो महातीर्थफलं सर्वमुपाश्नुते ॥ १२ ॥ पुनरेको महान्दोषो विभीमो नितरां यतः ॥ तत्र चौराः सुबहवो निर्घृणाः

स्की.म.पु.
॥ ८७ ॥

प्रियसाहसाः ॥ १३ ॥ स्पर्शेषु षोडशं चैकविंशं गृह्णन्ति नो धनम् ॥ धनेन तेन हीनानां कीदृशं जन्म नो भवेत् ॥ १४ ॥ वरं बुभुक्षया वासो मा
चौरकैरगा वयम् ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अद्भुतं वर्ण्यते विप्र के हि चौराः प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥ किं धनं च हरन्त्येते येभ्यो विभ्यति ब्राह्मणाः ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कामक्रोधादयश्चौरास्तप एव धनं तथा ॥ १६ ॥ तस्यापहारभीतास्ते मामृचुरिति ब्राह्मणाः ॥ तानहं प्राब्रवं पश्चाद्वि
जानीत द्विजोत्तमाः ॥ १७ ॥ जाग्रतां तु मनुष्याणां चौराः कुर्वन्ति किं खलाः ॥ भयभीतश्चालसश्च तथा चाशुचिरेव यः ॥ १८ ॥ तेन किं
नाम संसाध्यं भूमिस्तं ग्रसते नरम् ॥ १९ ॥ ॥ शातातप उवाच ॥ ॥ वयं चौरभयाद्वीतास्ते हरन्ति धनं महत् ॥ कर्तुं तदा कथं शक्यमंग
जागरणं तथा ॥ २० ॥ खलाश्चौरा गताः कापि ततो नत्वाऽऽगता वयम् ॥ तस्मात्सर्वं संत्यजामो भयभीता वयं मुने ॥ २१ ॥ प्रतिग्रहश्च वै
घोरः षष्ठांशफलदस्तथा ॥ एवं ब्रुवति तस्मिंश्च हारीतोनाम चाब्रवीत् ॥ २२ ॥ मूढबुद्ध्या हि को नाम महीसागरसंगमम् ॥ त्यजेच्च यत्र मोक्षश्च
स्वर्गश्च करगोऽथ वा ॥ २३ ॥ कलापादिषु ग्रामेषु को वसेत विचक्षणः ॥ यदि वासः स्तम्भतीर्थे क्षणार्धमपि लभ्यते ॥ २४ ॥ भयं च चौरजं
सर्वं किं करिष्यति तत्र नः ॥ कुमारनाथं मनसि पालकं कुर्वतां दृढम् ॥ २५ ॥ साहसं च विना भूतिर्न कथंचन प्राप्यते ॥ तस्मान्नारद तत्राहमा
यास्ये तव वाक्यतः ॥ २६ ॥ षड्विंशतिसहस्राणि ब्राह्मणा मे परिग्रहे ॥ षट्कर्मनिरताः शुद्धा लोभदम्भविवर्जिताः ॥ २७ ॥ तैः सार्धमागमि
ष्यामि ममेदं मतमुत्तमम् ॥ इत्युक्ते वचने तांश्च कृत्वाहं दंडमूर्धनि ॥ २८ ॥ निवृत्तः सहसा पार्थ खेचरोऽतिमुदान्वितः ॥ शतयोजनमात्रं तु
हिममार्गमतीत्य च ॥ २९ ॥ केदारं समुपायातो युक्तस्तौर्द्विजसत्तमैः ॥ आकाशेन सुशक्यश्च विलेनाथ स देशकः ॥ ३० ॥ अतिक्रांतुं नान्यथा च
तथा स्कंदप्रसादतः ॥ ३१ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ क्व कलापं च तद्वामं कथं शक्यं विलेन च ॥ कथं स्कंदप्रसादः स्यादेतन्मे ब्रूहि नारद ॥ ३२ ॥
॥ नारद उवाच ॥ ॥ केदाराद्विमसंयुक्तं योजनानां शतं स्मृतम् ॥ तदंते योजनशतं विस्तृतं तत्कलापकम् ॥ ३३ ॥ तदंते योजनशतं वालुकार्णव
मुच्यते ॥ शतयोजनमात्रः स भूमिस्वर्गस्ततः स्मृतः ॥ ३४ ॥ विलेन च यथा शक्यं गंतुं तत्र शृणुष्व तत् ॥ निरन्नं वै निरुदकं देवमाराधयेद्
हम् ॥ ३५ ॥ दक्षिणायां दिशि ततो निष्पापं मन्यते यदा ॥ तदा गुहोऽस्य दिशति स्वप्ने गच्छेति भारत ॥ ३६ ॥ ततो गुहात्पश्चिमतो बिल

साह.सं.१
(कौ.सं.२)
अ० ६

॥ ८७ ॥

१ कादयोः मात्रसानाः स्पर्शाः, तत्र कादिष्वक्षरेषु षोडशं 'त' इति, एकविंशं 'प' इति, एवं च 'तप' इति जातम्, तदेव धनं तपोरूपं धनमित्यर्थो निष्पन्नः । २ चौरवशाः—३० पा० । ३ ब्राह्मणा अकुतो भयम्—३० पा० । ४ जितक्रोधमनुष्याणाम्—३० पा० । ५ अहं तान्ब्राह्मणान्मम दण्डस्य यष्टीकृतस्य मूर्धनि मस्तके कृत्वा स्थापयित्वेत्यर्थः ।

मस्ति बृहत्तरम् ॥ तत्र प्रविश्य गंतव्यं क्रमाणां शतसप्तकम् ॥ ३७ ॥ तत्र मारकतं लिंगमस्ति सूर्यसमप्रभम् ॥ तदग्रे मृत्तिका चास्ति स्वर्णं
 वर्णा मुनिर्मला ॥ ३८ ॥ नमस्कृत्य च तल्लिंगं गृहीत्वा मृत्तिकां च ताम् ॥ आगतव्यं स्तंभतीर्थे समाराध्य कुमारकम् ॥ ३९ ॥ कोलं वा
 कूपतो ग्राह्यं भूतायां निशि तज्जलम् ॥ तेनोदकेन मृत्तिकया कृत्वा नेत्रद्वयाञ्जनम् ॥ ४० ॥ उद्धर्तनं च देहस्य कदाचित्पष्टिमे पदे ॥ नेत्रांजनप्रभा
 वाच्च विलं पश्यति शोभनम् ॥ ४१ ॥ तन्मध्येन ततो याति गात्रोद्धर्तप्रभावतः ॥ कारीरैर्नाम चात्युग्रैर्भक्ष्यते नैव कीटकैः ॥ ४२ ॥ विलमध्ये
 च संपश्यन्निस्त्रान्भास्करसन्निभान् ॥ यात्येवं यात्यसौ पार्थ कलापं ग्राममुत्तमम् ॥ ४३ ॥ तत्र वर्षसहस्राणि चत्वार्यायुःप्रकीर्तितम् ॥ फलानां
 भोजनं च स्यात्पुनः पुण्यं च नार्जयेत् ॥ ४४ ॥ इत्येतत्कथितं तुभ्यमतश्चाभूच्छृणुष्व तत् ॥ तपःसामर्थ्यतः सूक्ष्मानन्दण्डस्याग्रे निर्धाय तान् ॥
 ॥ ४५ ॥ द्विजानहं समायातो महीसागरसंगमम् ॥ ४६ ॥ तदोत्तार्य मया मुक्तास्तीरे पुण्यजलाशये ॥ ततो मया कृतं स्नानं सह तैर्द्विजसत्तमैः ॥
 ॥ ४७ ॥ निःशेषदोषदावाग्नौ महीसागरसंगमे ॥ पितृणां देवतानां च कृत्वा तर्पणसत्क्रियाः ॥ ४८ ॥ जपमानाः परं जप्यं निविष्टाः संगमे
 वयम् ॥ भास्करं समवेशंतश्चितयंतो हरिं हृदि ॥ ४९ ॥ तस्मिंश्चैवांतरे पार्थ देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे लोकपालाश्च
 संगताः ॥ ५० ॥ देवानां योनयो ह्यष्टौ गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ महोत्सवे ततस्तस्मिन्गीतवादित्र उत्तमे ॥ ५१ ॥ पादप्रक्षालनं कर्तुं विप्राणामुद्य
 तस्त्वहम् ॥ तस्मिन्काले चाशृणुवमहमातिथ्यवाक्यताम् ॥ ५२ ॥ सामध्वनिसमायुक्तां तृतीयस्वरनादिताम् ॥ अतीव मनसो रम्यां शिव
 भक्तिमिवोत्तमाम् ॥ ५३ ॥ विप्रैरुत्थाय संपृष्टः कस्त्वं विप्र क चागतः ॥ किं वा प्रार्थयसे ब्रूहि यत्ते मनसि रोचते ॥ ५४ ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ ॥
 मुनिः कपिलनामाहं नारदाय निवेद्यताम् ॥ आगतः प्रार्थनायैव तच्छ्रुत्वाहमथाब्रवम् ॥ ५५ ॥ धन्योहं यदिहायातः कपिल त्वं महामुने ॥ नास्त्य
 देयं तवास्माभिः पात्रं नास्ति तवाधिकम् ॥ ५६ ॥ ॥ कपिल उवाच ॥ ॥ ब्रह्मपुत्र त्वया देयं यदि मे त्वं शृणुष्व तत् ॥ अष्टौ विप्रसहस्राणि
 मम देहीति नारद ॥ ५७ ॥ भूमिदानं करिष्यामि कलापग्रामवासिनाम् ॥ ब्राह्मणानामहं चैषां तदिदं क्रियतां विभो ॥ ५८ ॥ ततो मया प्रतिज्ञातमेव
 मस्तु महामुने ॥ त्वयापि क्रियतां स्थानं कापिलं कपिलोत्तमम् ॥ ५९ ॥ श्राद्धे वा प्राप्तकाले वा ह्यतिथिर्विमुखीभवेत् ॥ यस्याश्रममुपायातस्त
 स्य सर्वं हि निष्फलम् ॥ ६० ॥ स गच्छेद्रौरवाल्लोकान्योऽतिथिं नाभिपूजयेत् ॥ अतिथिः पूजितो येन स देवैरपि पूज्यते ॥ ६१ ॥ दानैर्यज्ञैस्त

तस्तस्मिन्भोजितः कपिलो मुनिः ॥ ततो महासुनिः श्रीमान्हारीतो ह्वयितस्तदा ॥६२॥ पादप्रक्षालनार्थाय सिद्धदेवसमागमे ॥ हारीतश्च पुरस्कृत्य
वामपादं तदा स्थितः ॥६३॥ ततो हासो महाअज्ञे सिद्धाप्सरःसुपर्वणाम् ॥ विचिंत्य बहुधा पृथ्वीं साधु साधुकृता द्विजाः ॥६४॥ ततो ममापि मनसि
शोकवेगो महानभूत् ॥ सत्यां चैव तथा मेने गाथां पूर्वबुधेरिताम् ॥६५॥ सर्वेष्वपि च कार्येषु हेतिशब्दो विगर्हितः ॥ कुर्वतामतिकार्याणि शिलां पा
तो ध्रुवं भवेत् ॥६६॥ ततोहमब्रवं विप्रान्यूयं मूर्खा भविष्यथ ॥ धनधान्याल्पसंयुक्ता दारिद्र्यकलिलावृताः ॥६७॥ एवमुक्ते प्रहस्यैव हारीतः
प्राब्रवीदिदम् ॥ तवैवेयं मुने हानिर्यदस्माच्छपते भवान् ॥६८॥ कः शापो दीयते तुभ्यं शापोयमयमेव ते ॥ ततो विमृश्य भूयोऽहमब्रवं किमहं
द्विज ॥६९॥ तथाविधस्य भवतो वामपादप्रदानतः ॥७०॥ ॥ हारीत उवाच ॥ ॥ शृणु तत्कारणं धीमच्छून्यता मे यतो भवेत् ॥७१॥ इति
चिंतयतश्चित्ते हा दुःखोऽयं प्रतिग्रहः ॥ प्रतिग्रहेण विप्राणां ब्राह्म्यं तेजो हि शाम्यति ॥७२॥ महादानं हि गृह्णानो ब्राह्मणः स्वं शुभं हि
यत् ॥ ददाति दातुर्दाता च अशुभं यच्छति स्वकम् ॥७३॥ दाता प्रतिग्रहीता च वचनं हि परस्परम् ॥ मन्यतेऽधःकरो यस्य सोऽल्पबुद्धिः
प्रहीयते ॥७४॥ इति चिंतयतो मह्यं शून्यताभूद्धि नारद ॥ निद्रार्तश्च भयार्तश्च कामार्तः शोकपीडितः ॥७५॥ हतस्वश्चान्यचित्तश्च शून्या
ह्येते भवन्ति च ॥ तदेषु मतिमान्कोपं न कुर्वीत यदि त्वया ॥७६॥ कृतः कोपस्ततस्तुभ्यमेवं हानिरियं मुने ॥ ततस्तां पान्वितश्चाहं तान्वि
प्राणब्रवं पुनः ॥७७॥ धिङ्मामस्तु च दुर्बुद्धिमविमृश्यार्थकारिणम् ॥ कुर्वतामविमृश्यैव तत्किमस्ति न यद्भवेत् ॥७८॥ सहसा न क्रियां कुर्या
त्पदमेतन्महापदाम् ॥ विमृश्यकारिणं धीरं वृणते सर्वसंपदः ॥७९॥ सत्यमाह महाबुद्धिश्चिरकारी पुरा हि सः ॥ पुरा हि ब्राह्मणः कश्चित्प्रख्यातो
गिरसां कुले ॥८०॥ चिरकारी महाप्राज्ञो गौतमस्याभवत्सुतः ॥ चिरेण सर्वकार्याणि यो विमृश्य प्रपद्यते ॥८१॥ चिरकार्याभिसंपत्तेश्चि
रकारी तथोच्यते ॥ अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधावी तथोच्यते ॥८२॥ बुद्धिलाघवयुक्तेन जनेनादीर्घदर्शिना ॥ व्यभिचारेण कस्मिन्स व्यतिक्रम्या
परान्सुतान् ॥८३॥ पित्रोक्तः कुपितेनाथ जहीमां जननीमिति ॥ स तथेति चिरेणोक्तः स्वभावाच्चिरकारकः ॥८४॥ विमृश्य चिरकारित्वाच्चि
तयामास वै चिरम् ॥ पितुराज्ञां कथं कुर्यां न हन्यां मातरं कथम् ॥८५॥ कथं धर्मच्छलेनास्मिन्निमज्जेयमसाधुवत् ॥ पितुराज्ञा परो धर्मो

१ ह्वयितः—आमन्त्रितः—प्रार्थित इत्यर्थः । २ शिवालापः—इ० पा० । ३ तपस्विनः—इ० पा० । ४ अमुमेवार्थं भारविकविः—“सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥” इत्यस्मिन्पद्ये निर्जगौ ।

ह्यधर्मो मातृरक्षणम् ॥ ८६ ॥ अस्वतंत्रं च पुत्रत्वं किं तु मां नात्र पीडयेत् ॥ स्त्रियं हत्वा मातरं च को हि जातु सुखी भवेत् ॥ ८७ ॥ पितरं
 चाप्यवज्ञाय कः प्रतिष्ठापयानुर्यात् ॥ अनवज्ञा पितुर्युक्ता युक्तं मातुश्च रक्षणम् ॥ ८८ ॥ क्षमायोग्याबुभावेतौ नातिवर्तेत वै कथम् ॥ पिता ह्या
 त्मानमाधत्ते जायायां जज्ञिवानिति ॥ ८९ ॥ शीलचारित्रगोत्रस्य धारणार्थं कुलस्य च ॥ सोऽहमात्मा स्वयं पित्रा पुत्रत्वे परिकल्पितः
 ॥ ९० ॥ जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि ॥ पर्याप्तः स दृढीकारः पितुर्गौरवलिप्सया ॥ ९१ ॥ शरीरादीनि देयानि पिता त्वेकः प्रयच्छ
 ति ॥ तस्मात्पितुर्वचः कार्यं न विचार्य कथंचन ॥ ९२ ॥ पातकान्यपि चूर्यते पितुर्वचनकारिणः ॥ पिता स्वर्गः पिता धर्मः पिता परमकं तपः
 ॥ ९३ ॥ पितरि प्रीतिमापन्ने सर्वाः प्रीणन्ति देवताः ॥ आशिषस्ता भजन्त्येनं पुरुषं प्राह याः पिता ॥ ९४ ॥ निष्कृतिः सर्वपापानां
 पिता यदभिनन्दति ॥ मुच्यते बंधनात्पुष्पं फलं वृतात्प्रमुच्यते ॥ ९५ ॥ क्लिश्यन्नपि सुतः स्नेहं पिता स्नेहं न मुंचति ॥ एतद्वि
 चिंत्य तं तावत्पुत्रस्य पितुर्गौरवम् ॥ ९६ ॥ पिता नाल्पतरं स्थानं चिंतयिष्यामि मातरम् ॥ यो ह्ययं मयि संघातो मर्त्यत्वे पांचभौतिकः ॥ ९७ ॥
 अस्य मे जननी हेतुः पावकस्य यथारणिः ॥ माता देहारणिः पुंसः सर्वस्यार्थस्य निर्वृतिः ॥ ९८ ॥ मातृलाभे सनाथत्वमनाथत्वं विपर्यये ॥ न स
 शोचति नाप्येनं स्थावर्यमपि कर्षति ॥ ९९ ॥ श्रिया हीनोऽपि यो गेहे अंबेति प्रतिपद्यते ॥ पुत्रपौत्रसमापन्नो जननीं यः समाश्रितः ॥ १०० ॥
 अपि वर्षशतस्यांते स द्विहायनवच्चरेत् ॥ समर्थं वाऽसमर्थं वा कृशं वाप्यकृशं तथा ॥ १ ॥ रक्षयेच्च सुतं माता नान्यः पोष्यविधानतः ॥ तदा
 स वृद्धो भवति तदा भवति दुःखितः ॥ २ ॥ तदा शून्यं जगत्तस्य यदा मात्रा विद्युज्यते ॥ नास्ति मातृसमा च्छाया नास्ति मातृसमा गतिः ॥
 ॥ ३ ॥ नास्ति मातृसमं त्राणं नास्ति मातृसमा प्रेमा ॥ कुक्षिसंधारणाद्वात्री जननाज्जननी तथा ॥ ४ ॥ अंगानां वर्धनादंबा वीरसूत्वे च वीरसूः ॥
 शिशोः शुश्रूषणाच्च श्रुर्माता स्यान्माननात्तथा ॥ ५ ॥ देवतानां समावापमेकत्वं पितरं विदुः ॥ मर्त्यानां देवतानां च पूगो नात्येति मातरम् ॥ ६ ॥
 पतिता गुरवस्त्याज्या माता च न कथंचन ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां तेन माता गरीयसी ॥ ७ ॥ एवं स कौशिकीतीरे बलिं राजानमीक्षतीम् ॥ स्त्रीवृत्तिं चिर
 कालत्वाद्धन्तुं दिष्टः स्वमातरम् ॥ ८ ॥ विमृश्य चिरकालं हि चिंतांतं नाभ्यपद्यत ॥ एतस्मिन्नंतरे शक्रो ब्राह्मणं रूपमास्थितः ॥ ९ ॥ गायन्गा

१ पित्रा मातृहननविषयेऽनुज्ञायां कृतायामिदानीं मातृरक्षणम्—अधर्मः स्यात् अन्यथा सर्वदेव मातृरक्षणं हि पुत्रस्य धर्म एवेति रहस्यं ज्ञेयम् । २ अवाप्तवान्—३० पा० । ३ नातिवर्तेत—३० पा० । ४ बालत्वे

दुग्धपानप्रदत्वात्प्रसादस्य मातुः । ४ नैव कदाचन—३० पा० ।

स्कां.म.पु.
॥ ८९ ॥

थामुपायातः पितुस्तस्याश्रमांतिके ॥ अनृता हि स्त्रियः सर्वाः सूत्रकारो यदब्रवीत् ॥ ११० ॥ अतस्ताभ्यः फलं ग्राह्यं न स्यादोपेक्षणः सुधीः ॥ इति
श्रुत्वा तमानर्च मेधातिथिरुदारधीः ॥ ११ ॥ दुःखितश्चितयन्प्राप्तो भृशमश्रुणि वर्तयन् ॥ अहोऽहमीर्ष्याक्षितो मग्नोऽहं दुःखसागरे ॥ १२ ॥
हत्वा नारीं च साध्वीं च को नु मां तारयिष्यति ॥ सत्वरेण मयाज्ञप्तश्चिरकारी ह्युदारधीः ॥ १३ ॥ यद्ययं चिरकारी स्यात्स मां त्रायेत पातकात् ॥
चिरकारिक भद्रं ते भद्रं ते चिरकारिक ॥ १४ ॥ यद्य चिरकारी त्वं ततोऽसि चिरकारिकः ॥ त्राहि मां मातरं चैव तपो यच्चार्जितं मया ॥ १५ ॥
आत्मानं पातके विष्टं शुभाह चिरकारिक ॥ एवं स दुःखितः प्राप्तो गौतमोऽचितयत्तदा ॥ १६ ॥ चिरकारिकं ददर्शाथ पुत्रं मातुरुपांतिके ॥
चिरकारी तु पितरं दृष्ट्वा परमदुःखितः ॥ १७ ॥ शस्त्रं त्यक्त्वा स्थितो मूर्ध्ना प्रसादायोपचक्रमे ॥ मेधातिथिः सुतं दृष्ट्वा शिरसा पतितं भुवि ॥
॥ १८ ॥ पत्नीं चैव तु जीवन्तीं परामभ्यगमन्मुदम् ॥ हन्यादिति न सा वेद शस्त्रपाणौ स्थिते सुते ॥ १९ ॥ बुद्धिरासीत्सुतं दृष्ट्वा पितुश्चरणयो
नंतम् ॥ शस्त्रग्रहणचापल्यं संवृणोति भयादिति ॥ १२० ॥ ततः पित्रा चिरं स्मृत्वा चिरं चाप्राय मूर्धनि ॥ चिरं दोर्भ्यां परिष्वज्य चिरं जीवेत्यु
दाहृतः ॥ २१ ॥ चिरं मुदान्वितः पुत्रं मेधातिथिरथाब्रवीत् ॥ चिरकारिक भद्रं ते चिरकारी भवेच्चिरम् ॥ २२ ॥ चिराय यत्कृतं सौम्य चिरमस्मिन्न दुःखितः ॥
गाथाश्चाप्यब्रवीद्भिद्रान्गौतमो मुनिसत्तमः ॥ २३ ॥ चिरेण मंत्रं संधीयाच्चिरेण च कृतं त्यजेत् ॥ चिरेण विहितं मित्रं चिरं धारणमर्हति ॥ २४ ॥ रोगे दर्पे च
माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥ अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥ २५ ॥ बंधूनां सुहृदां चैव भृत्यानां स्त्रीजनस्य च ॥ अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रश
स्यते ॥ २६ ॥ चिरं धर्मान्निषेवेत कुर्याच्चान्वेषणं चिरम् ॥ चिरमन्वास्य विदुषश्चिरमिष्टानुपास्य च ॥ २७ ॥ चिरं विनीय चात्मानं चिरं यात्यनवज्ञताम् ॥ ब्रुव
तश्च परस्यापि वाक्यं धर्मोपसंहितम् ॥ २८ ॥ चिरं पृच्छेच्च शृणुयाच्चिरं न परिभूयते ॥ धर्मे शत्रौ शस्त्रहस्ते पात्रे च निकटस्थिते ॥ २९ ॥ भये च
साधुपूजायां चिरकारी न शस्यते ॥ एवमुक्त्वा पुत्रभार्यासहितः प्राप्य चाश्रमम् ॥ ३० ॥ ततश्चिरमुपास्याथ दिवं यातश्चिरं मुनिः ॥ वयं त्वेवं
ब्रुवन्तोऽपि मोहेनैवं प्रतारिताः ॥ ३१ ॥ कलौ च भवतां विप्रा मच्छापो निपतिष्यति ॥ केचित्सदा भविष्यन्ति विप्राः सर्वगुणैर्युताः ॥ ३२ ॥
पादप्रक्षालनं कृत्वा ततोऽहं धर्मवर्मणः ॥ समीपे साक्षिणो देवान्कृत्वा संकल्पमाचरम् ॥ ३३ ॥ कांचनैर्भोज्यप्रदानैश्च गृहदानैर्धनादिभिः ॥ भार्याभू
षणवस्त्रैश्च कृतार्था ब्राह्मणाः कृताः ॥ ३४ ॥ ततः करं समुद्यम्य प्राहेन्द्रो देवसंगमे ॥ हरांगरुद्धवामार्द्धां यावदेवी गिरेः सुता ॥ ३५ ॥ गणा

१ ततो यच्चार्जितं मया-३० पा० । २ प्रकारिताः-३० पा० ।

गाहे.सं.१
(कौ.सं.२)
अ० ६

॥ ८९ ॥

धीशो वयं यावद्यावन्निभुवनं त्विदम् ॥ तावन्नद्यादिदं स्थानं नारदस्थापितं सुराः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मशापो रुद्रशापो विष्णुशापस्तथैव च ॥ द्विजशा-
 पस्तथा भूयादिदं स्थानं विलुपतः ॥ ३७ ॥ ततस्तथेति तैः सर्वैर्ह्येस्तत्र तथोदितम् ॥ एवं मया स्थापिते स्थानकेऽस्मिन्संस्थापयामास च
 कापिलं मुनिः ॥ स्थाने उभे देवकृते प्रसन्नास्ततो ययुर्देवता देवसद्यः ॥ १३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर-
 खण्डे कौमारिकाखण्डे नारदीयस्थानप्रतिष्ठावर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ महीसागरमाहात्म्यमद्भुतं
 कीर्तितं त्वया ॥ विस्मयः परमो मम प्रहर्षश्चोपजायते ॥ १ ॥ तदहं विस्तराच्छ्रोतुमिदमिच्छामि नारद ॥ कस्य यज्ञे मही शाना वह्नितापाभिता-
 पिता ॥ २ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ महदारूयानमारूयास्ये यथा जाता महीनदी ॥ शृण्वन्नेतां कथां पुण्यां पुण्यमाप्स्यसि पांडव ॥ ३ ॥
 पुराभूद्रूपतिर्भूमाविन्द्रद्युम्न इति श्रुतः ॥ वदान्यः सर्वधर्मज्ञो मान्यो मानयिता प्रभुः ॥ ४ ॥ उचितज्ञो विवेकस्य निवासो गुणसागरः ॥ न
 तदस्ति धरापृष्ठे नगरं ग्रामपत्तनम् ॥ ५ ॥ तदीयपूर्तधर्मस्य चिह्नेन न यदंकितम् ॥ कन्यादानानि बहुधा ब्राह्मेण विधिना व्यधात् ॥ ६ ॥ भूपा-
 लोऽसौ ददौ दानमासहस्राद्धनार्थिनाम् ॥ दशमीदिवसे रात्रौ गजपृष्ठेन दुन्दुभिः ॥ ७ ॥ ताडयते तत्पुरे प्रातः कार्यमेकादशीव्रतम् ॥ यज्वना-
 तेन भूपेन विच्छिन्नं सोमपायिनाम् ॥ ८ ॥ स्वर्णेरास्तृता दर्भैर्द्व्यंगुलोत्सेधिता मही ॥ गंगायां सिकता धारा वर्षतो दिवि तारकाः ॥ ९ ॥ शक्या-
 गणयितुं प्राज्ञैस्तदीयं सुकृतं न तु ॥ ईदृशैः सुकृतेरेष तेनैव वपुषा नृपः ॥ १० ॥ धाम प्रजापतेः प्राप्तो विमानेन कुरुद्रह ॥ बुभुजे स तदा
 भोगान्दुर्लभानमरैरपि ॥ ११ ॥ अथ कल्पशतस्यांते व्यतीते तं महीपतिम् ॥ प्राह प्रजापतिः सेवावसरायातमात्मनः ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
 इंद्रद्युम्न द्रुतं गच्छ धरापृष्ठं नृपोत्तम ॥ न स्थातव्यं मदीयेद्ये लोके क्षणमपि त्वया ॥ १३ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ कस्माद्ब्रह्मन्नितो भूमौ मां
 प्रेषयसि सम्प्रति ॥ सति पुण्ये मदीये तु बहुले वद कारणम् ॥ १४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ न पुण्यं केवलं राजन्युतं स्वर्गस्य साधकम् ॥ विना
 निष्कल्मषां कीर्तिं त्रिलोकीतलविस्तृताम् ॥ १५ ॥ तव कीर्तिसमुच्छेदः सांप्रतं वसुधातले ॥ संजातश्चिरकालेन गत्वा तां कुरु नूतनाम् ॥ १६ ॥
 यदि वांछा महीपाल मम धामनि संस्थितौ ॥ १७ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ मदीयं सुकृतं ब्रह्मन्कथं भूमौ भवेदिति ॥ किं कर्तव्यं मया
 नैतन्मम चेतसि तिष्ठति ॥ १८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ बलवानेष भूपाल कालः कलयति स्वयम् ॥ १९ ॥ ब्रह्मांडान्यपि मां चैव गणना का भवादृशाम् ॥

तदेतदेव मन्येऽहं तव भूपाल सांप्रतम् ॥ २० ॥ यत्कीर्तिमात्मनो व्यक्तिं नीत्वाभ्येहि पुनर्दिवम् ॥ शुश्रुवानिति वाचं स ब्रह्मणः पृथिवीपतिः ॥ २१ ॥
 पश्यतिस्म तथात्मानं महीतलमुपागतम् ॥ कांपिल्यनगरे भूयः पप्रच्छात्मानमात्मना ॥ २२ ॥ नगरं स तदा देशमप्राप्तीदिति विस्मितः ॥
 ॥ जना ऊचुः ॥ ॥ न जानीमो वयं भूपमिन्द्रद्युम्नं न तत्पुरम् ॥ २३ ॥ यत्त्वं पृच्छसि भो भद्र कञ्चित्पृच्छ चिरायुषम् ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥
 कः संप्रति धरापृष्ठे चिरायुः प्रथितो जनाः ॥ २४ ॥ पृथिवीजयराज्येस्मिन्यत्र प्रव्रत मा चिरम् ॥ ॥ जना ऊचुः ॥ ॥ श्रूयते नैमिवारण्ये
 सप्तकल्पस्मरो मुनिः ॥ २५ ॥ मार्कण्डेय इति ख्यातस्तं गत्वा पृच्छ संशयम् ॥ तथोपदिष्टस्तैर्गत्वा तत्र तं मुनिपुंगवम् ॥ २६ ॥ निशम्य प्रणिप
 त्याह नृपः स्वहृदयस्थितम् ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ चिरायुर्भगवान्भूमौ विश्रुतः सांप्रतं ततः ॥ २७ ॥ पृच्छाम्यहं भवान्वेत्ति इन्द्रद्युम्नं नृपं
 न वा ॥ २८ ॥ ॥ श्रीमार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ सप्तकल्पान्तरे नाभूत्कोपीन्द्रद्युम्नसंज्ञितः ॥ भूपाल किमहं वच्मि तवान्यत्पृच्छ संशयम् ॥ २९ ॥
 स निराशस्तदाकर्ण्य वचो भूपोऽग्निसाधने ॥ समुद्योगं तदा चक्रे तं दृष्ट्वाह तंदा मुनिः ॥ ३० ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ मा साहसमिदं कार्षी
 भद्र वाचं शृणुष्व मे ॥ एति जीवंतमानंदो नरं वर्षशतादपि ॥ ३१ ॥ तत्करोमि प्रतीकारं तव दुःखोपशान्तये ॥ शृणु भद्र ममास्तीह बको मित्रं
 चिरंतनः ॥ ३२ ॥ नाडीजंघ इति ख्यातः स त्वा ज्ञास्यत्यसंशयम् ॥ तस्मादेहि द्रुतं यावदावां तत्र ब्रजावहे ॥ ३३ ॥ परोपकारैकफलं जीवितं हि
 महात्मनाम् ॥ यदि ज्ञास्यत्यसंदिग्धमिन्द्रद्युम्नं स वक्ष्यति ॥ ३४ ॥ तौ प्रस्थिताविति तदा विप्रेन्द्रनृपपुंगवौ ॥ हिमाचलं प्रति प्रीतौ नाडीजंघा
 लयं प्रति ॥ ३५ ॥ बकोऽथ मित्रं स्वं वीक्ष्य चिरकालादुपागतम् ॥ मार्कण्डेयं ययौ प्रीत्युत्कण्ठितः सम्मुखं द्विजैः ॥ ३६ ॥ कृतसंविदभूत्पूर्वं कुश
 लस्वागतादिना ॥ पप्रच्छानंतरं कार्यं वंदागमनकारणम् ॥ ३७ ॥ मार्कण्डेयोऽथ तं प्राह बकं प्रस्तुतमीप्सितम् ॥ इन्द्रद्युम्नं भवान्वेत्ति भूपालं
 पृथिवीतले ॥ ३८ ॥ एतस्य मम मित्रस्य तेन ज्ञातेन कारणम् ॥ नो वायं त्यजति प्राणान्पुरा बह्विप्रवेशनात् ॥ ३९ ॥ एतस्य प्राणरक्षार्थं ब्रूहि
 जानासि चेन्नुपम् ॥ ४० ॥ ॥ नाडीजंघ उवाच ॥ ॥ चतुर्दश स्मराम्यस्मिं कल्पान्विप्रेन्द्र सांप्रतम् ॥ आस्तां तद्दर्शनं वार्तामपि वां न स्मरा
 म्यहम् ॥ ४१ ॥ इन्द्रद्युम्नो महीपालः कोऽपि नासीन्महीतले ॥ एतावन्मात्रमेवाहं जानामि द्विजपुंगव ॥ ४२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततः स

१ आयाहि-इ० पा० । २ अस्माक्षीत्-इ० पा० । ३ न दृष्टो न श्रुतः कोपि-इ० पा० । ४ अग्निसाधने समुद्योगम्-अग्निं प्रज्वाल्य तस्मिन्प्रवेशने उद्योगम्-काष्ठादिसंपादनोपक्रममित्यर्थः । ५ पुनर्मुनिः-इ० पा० ।
 ६ द्विजाः-इ० पा० । ७ तदागमनकारणम्-इ० पा० । ८ अस्मीत्यहमर्थकं विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् । ९ नास्य-इ० पा० ।

विस्मयाविष्टस्तस्यायुरिति शुश्रुवान् ॥ पप्रच्छ राजा को हेतुर्दानस्य तपसोऽथ वा ॥ यदायुरीदृशं दीर्घं संजातमिति विस्मितः ॥ ४३ ॥
 ॥ ॥ नाडीजंघ उवाच ॥ घृतकंबलमाहात्म्यान्मम देवस्य शूलिनः ॥ दीर्घमायुरिदं विप्र शापाद्वक्त्रपुः शृणु ॥ ४४ ॥ पुरा जन्मन्यहं बालो ब्राह्मण
 स्याभवं भुवि ॥ पाराशर्यसगोत्रस्य विश्वरूपस्य सन्मुनेः ॥ ४५ ॥ बालको बक इत्येवं प्रतीतोऽतिप्रियः पितुः ॥ चपलोऽतीव बालत्वे निसर्गादेव भद्रक
 ॥ ४६ ॥ अथ मारकतं लिंगं देवतावसरात्पितुः ॥ चापल्याद्बालभावाच्चापहृत्य निहितं मया ॥ ४७ ॥ घृतस्य कुंभे संक्रांतौ मकरस्योत्तरायणे ॥ अथ
 प्रातर्व्यतीतायां निशि यावत्पिता मम ॥ ४८ ॥ निर्माल्यापनयं चक्रे तावच्छून्यं शिवालयम् ॥ निशम्य कांदिशीको मां पप्रच्छ मधुरस्वरम् ॥
 ॥ ४९ ॥ वत्स क्व नु त्वया लिंगं नूनं विनिहितं वद ॥ दास्यामि वाञ्छितं यत्ते भक्ष्यमन्यत्तवेप्सितम् ॥ ५० ॥ ततो मया बालभावाद्भक्ष्यलुब्धेन तत्पितुः ॥
 घृतकुंभांतराकृष्य भद्रलिंगं समर्पितम् ॥ ५१ ॥ अथ काले तु संप्राप्ते प्रमीतोऽहं नृपालये ॥ जातो जातिस्मरस्तावदानर्ताधिपतेः सुतः ॥ ५२ ॥ घृतकंबल
 माहात्म्यान्मकरस्थे देवाकरे ॥ अपि बाल्यादवज्ञानात्संयोगाद्घृतलिंगयोः ॥ ५३ ॥ ततः संस्थापितं लिंगं प्राग्जन्म स्मरता मया ॥ ततः प्रभृति
 लिंगानि घृतेनाच्छादयाम्यहम् ॥ ५४ ॥ पितृपैतामहं प्राप्य राज्यं शक्त्यनुरूपतः ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्पार्वतीपतिराह माम् ॥ ५५ ॥ पूर्वज
 न्मनि तुष्टोऽहं घृतकंबलपूजया ॥ प्रयच्छाम्यस्मि तं राज्यमधुनाभिमतं वृणु ॥ ५६ ॥ ततो मया वृतः प्रादाद्वाणपत्यं मदीप्सितम् ॥ कैलासे मां
 शिवो नित्यं संतुष्टः प्राह चेति च ॥ ५७ ॥ तेनैव हि शरीरेण प्रणतं पुरतः स्थितम् ॥ अद्यप्रभृति संक्रांतौ मकरस्यापरोपि यः ॥ ५८ ॥ घृतेन
 पूजां कर्तासौ भावी मम गणः स्फुटम् ॥ इत्युक्त्वा मां शिवो भद्र गणकोटीश्वरं व्यधात् ॥ ५९ ॥ प्रतीपपालकं नाम संस्थितं शिवशासनम् ॥ ततः
 कामादिभिः षड्भिः पदैश्चक्रमणात्मिकाम् ॥ ६० ॥ निसर्गचपलां प्राप्य भ्रमरीमिव तां श्रियम् ॥ नैवालमभवं तस्या धारणे दैवयोगतः ॥ ६१ ॥
 विचचार तदा मत्तः किलाहं वारणो यथा ॥ कृत्याकृत्यविचारेण विमुक्तोऽतीव गर्वितः ॥ ६२ ॥ विद्यामभिजनं लक्ष्मीं प्राप्य नीचनरो यथा ॥
 आपदां पात्रतामेति सिंधूनामिव सागरः ॥ ६३ ॥ अथ काले व्यतिक्रान्ते कियन्मात्रे यदृच्छया ॥ विचरन्नगमं शैलं हिमानीरुद्धकंदरम् ॥ ६४ ॥
 तपस्यति मुनिस्तत्र गालवो भार्यया सह ॥ सदैव तीव्रतपसा कृशो धमनिसंततः ॥ ६५ ॥ ब्राह्मणस्य हि देहोयं नैवैहिकफलप्रियः ॥ कृच्छ्राय
 तपसे चेह प्रेत्यानंतमुखाय च ॥ ६६ ॥ तस्य भार्याऽतिरूपेण विजिग्ये विश्ववर्णिनी ॥ तन्वी श्यामा मृगाक्षी सा पीनोन्नतपयोधरा ॥ ६७ ॥

१ केण-इति शेषः । २ घृतकुंभान्तः-आकृत्य-इति पदच्छेदः । घृतकुम्भमध्यात् आकृत्य निष्कास्येत्यर्थः । ३ तात-इ० पा० । ४ अस्मि-अहमित्यर्थः । ५ मां प्राहेति पूर्वेण सम्बन्धः । ६ सर्वशासनम्-इ० पा० ।

स्कां.प.पु.
॥ ९१ ॥

हंसगद्गदसंभाषा मत्तमातंगगामिनी ॥ विस्तीर्णजघना मध्ये क्षामा दीर्घशिरोरुहा ॥ ६८ ॥ निम्ननाभिर्विधात्रैषा निर्मिता संदिदक्षुणा ॥ विकीर्ण
मिव सौंदर्यमेकपात्रमिव स्थितम् ॥ ६९ ॥ ततोऽविनीतस्तां वीक्ष्य भद्र गालववल्लभाम् ॥ अहमासं शरत्रातैस्ताडितः पुष्पधन्विना ॥ विवेकिनो
ऽपि मुनयस्तावदेव विवेकिनः ॥ ७० ॥ यावन्न हरिणाक्षीणामपांगविवरेक्षिताः ॥ मया व्यवसितं चित्ते तदानीं तां जिहीर्षुणा ॥ ७१ ॥ इति चेति
हरिष्यामि तपसा रक्षितां मुनेः ॥ अस्याः कृते यदि शपेन्मुनिस्तत्र पराभवः ॥ ७२ ॥ मम भार्वा भवेदेषा भार्या मृत्युरुतापि मे ॥ तस्माच्छिष्यो
भवाम्यस्य शुश्रूषानिरतो मुनेः ॥ ७३ ॥ प्राप्यांतरं हरिष्यामि नास्य योग्येयमंगना ॥ इति व्यवस्य विद्यार्थिमूर्तिमास्थाय गालवम् ॥ ७४ ॥ नम
स्कृत्य वचोऽवोचमिति भाव्यर्थनोदितः ॥ तथा मतिस्तथा मित्रं व्यवसायस्तथा नृणाम् ॥ ७५ ॥ भवेदवश्यं तद्भावि यथा पुंभिः पुरा कृतम् ॥
विवेकवैराग्ययुतो भगवंस्त्वामुपस्थितः ॥ ७६ ॥ शिष्योऽहं भवता पाठ्यं कर्णधारं महामुनिम् ॥ अपारपारदं विष्णुं विप्रमूर्तिमुपाश्रितम् ॥ ७७ ॥
नमस्ये चेतनं ब्रह्म प्रत्यक्षं गालवाख्यया ॥ अविद्याकृष्णसर्पेण दष्टं तद्विषपीडितम् ॥ ७८ ॥ उपदेशमहामंत्रैर्मां जांगुलिक जीवय ॥ महामोहमहा
वृक्षो हृद्यावापसमुत्थितः ॥ ७९ ॥ त्वद्वाक्यतीक्ष्णधारेण कुठारेण क्षयं व्रजेत् ॥ अपवर्गपथव्यापी मूढसंसर्गसेचनः ॥ ८० ॥
छिद्यतां सूत्रधारेण विद्यापरशुनाधुना ॥ भजामि तव शिष्योऽहं वरिवस्यापरश्चिरम् ॥ ८१ ॥ समिद्भान्मूलफलं दारुणि जलमेव
च ॥ आहरिष्येऽनुगृह्णीष्व विनीतं मामुपस्थितम् ॥ ८२ ॥ इत्थं पुरा बकाभिरुच्यं बकवृत्तिमुपाश्रितम् ॥ तदाऽऽर्जवे कृतमतिरनुज
ग्राह मां मुनिः ॥ ८३ ॥ ततोऽतीव विनीतोऽहं भूत्वा तं ब्राह्मणीयुतम् ॥ विश्वासनाय मुदं तोषयामि दिनेदिने ॥ ८४ ॥ स च जान
न्मुनिः पत्नीं पात्रभूतामविश्वसन् ॥ स्त्रीचरित्रविदंके तां विधाय स्वपिति द्विजः ॥ ८५ ॥ अथान्यस्मिन्दिने साभूद्ब्राह्मण्यथ रजस्वला ॥
तद्दूरशायिनी रात्रौ विश्वासान्मे तपस्विनी ॥ ८६ ॥ इदमन्तरमित्यंतर्विचिंत्याहं प्रहर्षितः ॥ मलिम्लुचाकृतिर्भूत्वा निशीथे तामथाहरम् ॥ ८७ ॥
विललाप तदा बाला द्वियमाणा मयोच्चकैः ॥ मैवं मैवमिति ज्ञात्वा मां स्वरेणाब्रवीन्मुनिम् ॥ ८८ ॥ बकवृत्तिरयं दुष्टो धर्मकंचुकमाश्रितः ॥
हरते मां दुराचारस्तस्मात्त्वं त्राहि गालव ॥ ८९ ॥ तव शिष्यः पुरा भूत्वा कोप्वेषोद्य मलिम्लुचः ॥ मां जिहीर्षति तद्रक्ष शरण्य शरणं भव ॥ ९० ॥
तद्वाक्यसमकालं स प्रबुद्धो गालवो मुनिः ॥ तिष्ठतिष्ठेति मामुक्त्वा गतिस्तम्भं व्यधानमम ॥ ९१ ॥ ततश्चित्राकृतिरहं स्तम्भितो मुनिनाऽभवम् ॥

मोह०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ७

॥ ९१ ॥

१ जांगुलिक-विषवैद्य इत्यर्थः । 'विषवैद्योजांगुलिकः' इत्यमरः । २ सूत्रधारेण काष्ठपाटनकरेण तक्षणेत्यर्थः । ३ कृतमतिः-दत्तावधान इत्यर्थः । ४ सः-द्विजः गालवमुनिः-इत्यर्थः । ५ अन्तः-अन्तकरणे-इत्यर्थः ।

व्रीडितं प्रविशामीव स्वांगानि किल लज्जया ॥ ९२ ॥ ततः प्रकुपितः प्राह मामभ्येत्याथ गालवः ॥ तद्ब्रह्मदुःसहं वाक्यं येनाहमभवं बकः ॥
 ॥ ९३ ॥ ॥ गालव उवाच ॥ ॥ बकवृत्तिमुपाश्रित्य वंचितोऽहं यतस्त्वया ॥ तस्माद्वकस्त्वं भविता चिरकालं नराधम ॥ ९४ ॥ इति शप्तोऽ
 हमभवं मुनिनाऽधर्ममाश्रितः ॥ परदारोपसेवार्थमनर्थमिममागतः ॥ ९५ ॥ न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥ यादृशं पुरुषस्येह परदारो
 पसेवनम् ॥ ९६ ॥ ततः सती सा मत्स्पर्शदूषितांगी तपस्विनी ॥ मया विमुक्ता स्नात्वा मां तथैवानुशशाप ह ॥ ९७ ॥ एवं ताभ्यामहं शप्तो ह्यश्व
 त्पणर्वद्वयात् ॥ कंपमानः प्रणम्योभावञ्चोचं तत्र दम्पती ॥ ९८ ॥ गणोऽहमीश्वरस्यैव दुर्विनीततरो युवाम् ॥ निरोधमेवं कुरुतं भगवंतावनुग्र
 हम् ॥ ९९ ॥ वाचि क्षुरो नावनीतं हृदयं हि द्विजन्मनाम् ॥ प्रकुप्यन्ति प्रसीदन्ति क्षणेनापि प्रसादिताः ॥ १०० ॥ त्वयि विप्रतिपन्नस्य त्वमेव
 शरणं मम ॥ भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवावलंबनम् ॥ १०१ ॥ गणाधिपत्यमपि मे जातं परिभवास्पदम् ॥ विपदंता हि जायन्ते दुर्विनीतस्य
 सम्पदः ॥ २ ॥ विदुरेण्यद्वियाऽपायं परतोऽन्ये विवेकिनः ॥ नैवोभयं विदुर्नीचा विनाऽनुभवमात्मनः ॥ ३ ॥ दुर्विनीतः श्रियं प्राप्य विद्यामै
 श्वर्यमेव वा ॥ न तिष्ठति चिरं स्थाने यथाहं मदगर्वितः ॥ ४ ॥ विद्यामदो धनमदस्तृतीयोऽभिजनो मदः ॥ एते मदा मदान्धानामेत एव सतां दमाः
 ॥ ५ ॥ नोदर्कशालिनी बुद्धिर्येषामविजितात्मनाम् ॥ तैः श्रियश्चपला वाच्यं नीयन्ते माहशैर्जनैः ॥ ६ ॥ तत्प्रसीद मुनिश्चेष्ट शापांतं मेऽधुना
 कुरु ॥ दुर्विनीतेष्वपि सदा क्षमाचारा हि साधवः ॥ ७ ॥ इत्थं वचसि विज्ञप्ते विनीतेनापि वै मया ॥ प्रसादप्रवणो भूत्वा शापांतं मे तदा व्यधात् ॥
 ॥ ८ ॥ ॥ गालव उवाच ॥ ॥ छन्नकीर्तिसमुद्धारसहायस्त्वं भविष्यसि ॥ यदेन्द्रद्युम्नभूपस्य तदा मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ९ ॥ इत्थं मुनिशापेन
 तदाप्रभृति पर्वते ॥ हिमाचले बको भूत्वा काश्यपेयो वसामि च ॥ ११० ॥ राज्यं चिरायुरिति मे घृतकम्बलस्य जातिस्मरत्वमधुनापि तथानु
 भावान् ॥ शापाद्वकत्वमभवन्मुनिगालवस्य तद्ब्रह्म सर्वमुदितं भवताद्य पृष्टम् ॥ १११ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
 प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नाडीजंघबकेनोक्तां वाचमाकर्ण्य
 भूपतिः ॥ मार्कण्डेयेन संयुक्तो बभूवातीव दुःखितः ॥ १ ॥ तं निशम्य मुनिर्भूपं दुःखितं साश्रुलोचनम् ॥ समानव्यसनः प्राह तदर्थं स पुनर्ब

१ यथा निरोधं कृतवन्तो—तथा—अनुग्रहमपि कुरुतम्—इति वक्तव्यं बोद्धव्यम् । २ विवेकिनः परतः अन्यस्मात् एष्यत् आगमिष्यन्तम् अपायं धिया (विवेकशालिन्या) (अपायागमात् पूर्वमेव) विदुः । विवेकशालि
 लिखात् । ३ श्रियः 'चपला' इति वाच्यम्—दोषम्—नीयन्ते इत्यर्थः । मदान्धानां श्रियः शीघ्रमेव नश्यन्ति—इति भावः । ४ निशम्य—दृष्ट्वेत्यर्थः ।

कम् ॥ २ ॥ विधायाशां महाभाग त्वदंतिकमुपागतौ ॥ आवां चिरायुर्ज्ञातांशाविन्द्रद्युम्नमिति द्विज ॥ ३ ॥ निष्पन्नं नास्य तत्कार्यं प्राणा
 नेष मुमुक्षति ॥ वह्निप्रवेशेन परं वैराग्यं समुपागतः ॥ ४ ॥ तन्मामुपागतोऽहं च त्वां सिद्धं नास्य वाञ्छितम् ॥ तदेनमनुयास्या
 मि मरणेन त्वया शपे ॥ ५ ॥ आशां कृत्वाभ्युपायातं निराशं नेक्षितुं क्षमाः ॥ भवंति साधवस्तस्माज्जीवितान्मरणं वरम् ॥ ६ ॥ प्रार्थितं चामुना
 हृत्स्थं मया चास्मै प्रतिश्रुतम् ॥ त्वां मित्रं तत्परिज्ञाने धृत्वा हृदि चिरायुषम् ॥ ७ ॥ असंपादयतो नार्थं प्रतिज्ञातं ममायुषा ॥ कलुषेणार्थिना
 माशापूरकेण सखेधुना ॥ ८ ॥ प्रतिश्रुतं कृतं श्लाघ्या दासतांत्यजपक्वणे ॥ हरिश्चंद्रस्येव नृणां न श्लाघ्या सत्यसंधता ॥ ९ ॥ मित्रस्नेहस्य पर्याय
 स्तच्च सातपदं स्मृतम् ॥ स्नेहः स कीदृशो मित्रे दुःखिते यो न दृश्यते ॥ १० ॥ तदवश्यमहं साकमधुना वह्निसाधनम् ॥ करिष्ये कीर्तिवपुषः
 कृते सत्यमिदं सखे ॥ ११ ॥ अनुजानीहि मामेतद्दर्शनं तव पश्चिमम् ॥ त्वया सह महाभाग नाडीजंघ द्विजोत्तम ॥ १२ ॥ ॥ नारद
 उवाच ॥ वज्रवहुःसहां वाचं मार्कण्डेयसमीरिताम् ॥ शुश्रुवान्स क्षणं ध्यात्वा प्रतीतः प्राह तावुभौ ॥ १३ ॥ ॥ नाडीजंघ उवाच ॥ ॥
 यद्येवं तदिदं मित्रं विशंतं ज्वलनेऽधुना ॥ निवारय मुनिश्रेष्ठ मत्तोऽस्ति चिरजीवितः ॥ १४ ॥ प्राकारकर्णनामासाबुलूकः शिवपर्वते ॥ स ज्ञास्यति
 महीपालमिन्द्रद्युम्नं न संशयः ॥ १५ ॥ तस्मादहं त्वया सार्धममुना च शिवालयम् ॥ ब्रजामि तं शिखरिणं मित्रकार्यप्रसिद्धये ॥ १६ ॥ इत्येव
 मुक्त्वा ते जग्मुस्त्रयोऽपि द्विजपुंगवाः ॥ कैलासं ददृशुस्तत्र तमुलूकं स्वनीडगम् ॥ १७ ॥ कृतसंविदसौ तेन बकः स्वागतपूजया ॥ पृष्ठश्च तावुभौ
 प्राह तत्सर्वमभिवाञ्छितम् ॥ १८ ॥ चिरायुरसि जानीषे यदीन्द्रद्युम्नभूपतिम् ॥ तद्ब्रूहि तेन ज्ञानेन कार्यं जीवामहे वयम् ॥ १९ ॥ इति पृष्ठः स
 विमना मित्रकार्यप्रसाधनात् ॥ कौशिकः प्राह जानामि नेन्द्रद्युम्नमहं नृपम् ॥ २० ॥ अष्टाविंशत्प्रमाणा मेऽकल्पा जातस्य भूतले ॥ न दृष्टो न श्रुतो
 वासाविन्द्रद्युम्नो नृपः क्षितौ ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वा विस्मितो भूपस्तस्यायुरतिमात्रतः ॥ दुःखितोऽपि तदा हेतुं पप्रच्छासौ तदायुषः ॥ २२ ॥ एवमा
 युर्यदि तव कथं प्राप्तं ब्रवीहि तत् ॥ उलूकत्वं कथमिदं जुगुप्सितमतीव च ॥ २३ ॥ ॥ प्राकारकर्ण उवाच ॥ ॥ शृणु भद्र यथा दीर्घमायुर्मे
 शिवपूजनात् ॥ जुगुप्सितमुलूकत्वं शापेन च महामुनेः ॥ २४ ॥ वसिष्ठकुलसंभूतः पुराहमभवं द्विजः ॥ घंट इत्यभिविख्यातो वाराणस्यां शिवे
 रतः ॥ २५ ॥ धर्मश्रवणनिष्ठस्य साधूनां संसदि स्वयम् ॥ श्रुत्वास्मिं पूजयामीशं बिल्वपत्रैरखंडितैः ॥ २६ ॥ न मालती न मंदारः शतपत्रं न

मल्लिका ॥ तथा प्रियाणि श्रीवृक्षो यथा मदनविद्रिपः ॥ २७ ॥ अखंडविल्वपत्रेण एकेन शिवमूर्धनि ॥ निहितेन नरैः पुण्यं प्राप्यते लक्षपुष्प
 जम् ॥ २८ ॥ अखंडितैर्विल्वपत्रैः श्रद्धया स्वयमाहृतैः ॥ लिंगप्रपूजनं कृत्वा वर्षलक्षं वसेदिवि ॥ २९ ॥ सच्छास्त्रेभ्य इति श्रुत्वा पूजयाम्यहमी
 श्वरम् ॥ त्रिकालं श्रद्धया पत्रैः श्रीवृक्षस्य त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३० ॥ ततो वर्षशतस्यांते तुतोष शशिशेखरः ॥ प्रत्यक्षीभूय मामाह मेघगंभीरया गिरा
 ॥ ३१ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ तुष्टोस्मि तव विप्रेन्द्राखंडविल्वदलार्चनात् ॥ वृणीष्वभिमतं यत्ते दास्याम्यपि च दुर्लभम् ॥ ३२ ॥ अखंडवि
 ल्वपत्रेण महातुष्टिः प्रजायते ॥ एकेनापि यथान्येषां तथा न मम कोटिभिः ॥ ३३ ॥ इत्युक्तोऽहं भगवता शंभुना स्वमनःस्थितम् ॥ वृणोमि स्म वरं देव
 कुरु मामजरामरम् ॥ ३४ ॥ अथ लीलाविलासो मां तथेत्युक्त्वाऽविचारितम् ॥ ययावदर्शनं प्रीतिमहं च महतीं गतः ॥ ३५ ॥ कृतकृत्यं तदात्मानम
 ज्ञासिपमहं क्षितौ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु भृगुवंश्योऽभवद्विजः ॥ ३६ ॥ अवदातत्रिजन्मासवक्षविच्चाक्षरार्थवित् ॥ सुदर्शनेति प्रथिता प्रिया तस्याभवत्सती
 ॥ ३७ ॥ अतीव मुदिता पत्युर्मुखं प्रेक्ष्यास्य दर्शनात् ॥ तनया देवलस्यैषा रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ३८ ॥ तस्यां तस्मादभूत्कन्या निर्विशेषा निजारणेः ॥
 निवृत्तवालभावाभूत्कुमारी यौवनोन्मुखी ॥ ३९ ॥ नालं बभूव तां दातुं तनयां गुणशालिनीम् ॥ कस्यपि जनकः सा च वयःसंधौ मयेक्षिता ॥
 ॥ ४० ॥ प्रविशद्यौवनाभोगभावैरतिमनोहरा ॥ निर्वास्यमानैरपरैस्तिलतंदुलिताकृतिः ॥ ४१ ॥ कीडमाना वयस्याभिलाषण्यप्रतिमेव सा ॥
 व्यंचितयमहं विप्र तां निरीक्ष्य सुमध्यमाम् ॥ ४२ ॥ अनन्याकृतिमन्योऽसौ विधियेनेति निर्मिता ॥ ततः सात्त्विकभावानां तत्क्षणादस्मि गोच
 रम् ॥ ४३ ॥ प्रापितो लीलयाहत्य बाणैः कुसुमधन्विना ॥ ततो मया स्वलद्वाचं पृष्टा कस्येति तत्सखी ॥ ४४ ॥ प्राहेति भृगुवंश्यस्य कन्येयं
 द्विजजन्मनः ॥ अनूढाद्यापि केनापि समायातात्र खेलितुम् ॥ ४५ ॥ ततः कुसुमबाणेन शरत्रातैर्भृशं हतः ॥ पितरं प्रणतो गत्वा ययाचे तां भृगू
 हम् ॥ ४६ ॥ स च मां सदृशं ज्ञात्वा शीलन च कुलेन च ॥ अतीव चार्थिनं मह्यं ददौ वाचा पुरः क्रमात् ॥ ४७ ॥ ततः सा तनया तस्य भार्गवस्या
 शृणोदिति ॥ दत्तास्मि तस्मै विप्राय विरूपायेति जल्पताम् ॥ ४८ ॥ रोहूयमाणा जननीमाह पश्य यथा कृतम् ॥ अतीवानुचितं दत्त्वा जनकेन
 तथा वरे ॥ ४९ ॥ विपमालोड्य पास्यामि प्रेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ वरं न तु विरूपस्योद्गोदुर्भार्या कथंचन ॥ ५० ॥ ततः संवोध्य जननीं तां
 सुतामाह भार्गवम् ॥ न देयास्मै त्वया कन्या विरूपायेति चाग्रहात् ॥ ५१ ॥ स वल्लभावचः श्रुत्वा धर्मशास्त्राण्यवेक्ष्य च ॥ दत्तामपि हरेत्पूर्वा

१ मदनविद्रिपः—शंकरस्य । २ लीलाविलासः—शिवः—लीलाविलासत्वादेव अविचारितमेव यथा स्यात्तथा 'तथास्तु' इत्युक्त्वाऽदर्शनं ययावेति योजना ।

श्रेयांश्चेद्वर आब्रजेत् ॥ ५२ ॥ अर्वाक्छिलाक्रमणतो निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ॥ इति व्यवस्य प्रददावन्यस्मै तां द्विजः सुताम् ॥ ५३ ॥ श्वोभा
विनि विवाहे तु तच्च सर्वं मया श्रुतम् ॥ ततोतीव विलक्ष्योहं वयस्यानां पुरस्तदा ॥ ५४ ॥ नाशकं वदनं भद्र तथा दर्शयितुं निजम् ॥ कामा
तोतीव तां सुप्तामर्वाग्निशि तदाहरम् ॥ ५५ ॥ नीत्वा दुर्गतमैकांतेऽकार्षमौद्वाहिकं विधिम् ॥ गांधर्वेण विवाहेन ततोऽकार्षं हृदीप्सितम् ॥
॥ ५६ ॥ अनिच्छंतीं तदा बालां बलात्सुरतसेवनम् ॥ अथानुपदमागत्य तत्पिता प्रातरेव माम् ॥ ५७ ॥ निश्वस्य संवृतो विप्रेस्तां वीक्ष्योद्वा
हितां सुताम् ॥ शशाप कुपितो भद्र मां तदानीं स भार्गवः ॥ ५८ ॥ ॥ भार्गव उवाच ॥ ॥ निशाचरस्य धर्मेण यत्त्वयोद्वाहिता सुता ॥
तस्मान्निशाचरः पाप भव त्वमविलंबितम् ॥ ५९ ॥ इति शप्तः प्रणम्येनं पादोपग्रहपूर्वकम् ॥ हाहेति च ब्रुवन्गाढं साश्रुनेत्रं सगद्गदम् ॥ ६० ॥
ततोहमब्रवं कस्माददोषं मां भवानिति ॥ शपते भवता दत्ता मम वाचा पुरा सुता ॥ ६१ ॥ सोद्वाहिता मया कन्या दानं सकृदिति स्मृतिः ॥ सकृ
जल्पंति राजानः सकृजल्पंति पण्डिताः ॥ ६२ ॥ सकृत्कन्याः प्रदीयंते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥ किं च प्रतिश्रुतार्थस्य निर्वाहस्तत्सतां व्रतम् ॥
॥ ६३ ॥ भवादृशानां साधूनां तस्य त्यागो विगर्हितः ॥ प्रतिश्रुता त्वया लब्धा तदा कालमियं मया ॥ ६४ ॥ उद्गोढा चाधुना नाहमुचितः
शापभाजनम् ॥ वृथा शपन्ति मह्यं च भवंतस्तद्विचार्यताम् ॥ ६५ ॥ यो दत्त्वा कन्यकां वाचा पश्चाद्वरति दुर्मतिः ॥ स याति नरकं चेति धर्म
शास्त्रेषु निश्चितम् ॥ ६६ ॥ तदाकर्ण्य व्यवस्यासौ तथ्यं मद्रचनं हृदा ॥ पश्चात्तापसमोपेतो मुनिर्मामित्यंथाब्रवीत् ॥ ६७ ॥ न मे स्यादन्यथा वाणी
उलूकस्त्वं भविष्यति ॥ निशाचरो ह्यलूकोऽपि प्रोच्यते द्विजसत्तम ॥ ६८ ॥ यदेन्द्रद्युम्नविज्ञाने सहायस्त्वं भविष्यसि ॥ तदा त्वं प्रकृतिं विप्र प्राप्स्यसीत्य
ब्रवीत्स माम् ॥ ६९ ॥ तद्वाक्यसमकालं च कौशिकत्वमिदं मम ॥ एतावन्ति दिनान्यासीदष्टाविंशद्दिनं विधेः ॥ ७० ॥ बिल्वीदलैरिति पुरा शशिशेखरस्य
संपूजनेन मम दीर्घतरं किलायुः ॥ संजातमत्र च जुगुप्सितमस्य शापात्कैलासरोधसि निशाचररूपमासीत् ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कादे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीनदीप्रादुर्भावे बिल्वदलमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ उलूक उवाच ॥
॥ इतीदमुक्तमखिलं पूर्वजन्मसमुद्भवम् ॥ स्वरूपमायुषो हेतुः कौशिकत्वस्य चेति मे ॥ १ ॥ इत्युक्त्वा विरते तस्मिन्पुरुदूतसनामनि ॥ नाडी
जंघो बको मित्रमाह तं दुःखितो वचः ॥ २ ॥ ॥ नाडीजंघ उवाच ॥ ॥ यदर्थं वयमायातास्तत्र सिद्धं महामते ॥ कार्यं तन्मरणं नूनं त्रयाणाम्

प्युपागतम् ॥ ३ ॥ इंद्रद्युम्नापरिज्ञाने भद्रकोऽयं मुमूर्षति ॥ तस्यानु मित्रं मार्कंडस्तं चान्वहमपि स्फुटम् ॥ ४ ॥ मित्रकार्ये विनिर्वृत्ते त्रियमाणं
 निरीक्षते ॥ यो मित्रं जीवितं तस्य धिगस्तिग्धं दुरात्मनः ॥ ५ ॥ तदेतावनुयास्यामि त्रियमाणावहं द्विज ॥ आपृच्छे त्वां नमस्कार आश्लेषश्चाथ
 पश्चिमः ॥ ६ ॥ प्रतिज्ञातमनिष्पाद्य मित्रस्याभ्यागतस्य च ॥ कथंकारं न लज्जते हताशा जीवितेप्सवः ॥ ७ ॥ तस्माद्ब्रह्मि प्रवेक्ष्यामि सार्धमा
 भ्यामसंशयम् ॥ आपृष्टोऽस्यधुना स्नेहान्मम देहि जलांजलिम् ॥ ८ ॥ इत्युक्तवत्युलूकोऽसौ नाडीजंवे सगद्गदम् ॥ साश्रुनेत्रं स्थिरीभूय प्राह वाचं
 सुधामुचम् ॥ ९ ॥ ॥ उलूक उवाच ॥ ॥ मयि जीवति मित्रे मे भवान्मरणमेति च ॥ अद्यप्रभृति कस्तर्हि हृदा मेम लभिष्यति ॥ १० ॥
 अस्त्युपायो महानत्र गन्धमादनपर्वते ॥ मत्तश्चिरायुर्मित्रोस्ति गृध्रः प्राणसमः सुहृत् ॥ ११ ॥ स विज्ञास्यति वोऽभीष्टमिन्द्रद्युम्नं महीपतिम् ॥
 इत्युक्त्वा पुरतस्तस्थावुलूकः स च भूपतिः ॥ १२ ॥ मार्कंडेयो बकश्चैव प्रययुर्गन्धमादनम् ॥ तमायांतमथालोक्य वयस्यं पुरतः स्थितम् ॥ १३ ॥
 स्वकुलायात्प्रहृष्टोऽसौ गृध्रः संमुखमाययौ ॥ कृतसंविदसौ पूर्वं स्वागतासनभोजनैः ॥ १४ ॥ उलूकं गृध्रराजश्च कार्यं पप्रच्छ तं तथा ॥ स चाच
 ख्यावयं मित्रं बको मेऽस्य मुनिः किल ॥ १५ ॥ मुनेरपि तृतीयोऽयं मित्रं चार्थोऽयमुद्यतः ॥ इंद्रद्युम्नपरिज्ञाने स्वयं जीवति नान्यथा ॥ १६ ॥ ब्रह्मि
 प्रवेक्ष्यते व्यक्तमयं तदनु वै वयम् ॥ मया निषिद्धोऽयं ज्ञात्वा त्वां चिरंतनमात्मना ॥ १७ ॥ तच्चेजानामि तं ब्रह्मि चतुर्णां देहि जीवितम् ॥ संर
 क्ष्यामिहि सत्कीर्तिं क्षयं चाखिलपाप्मनः ॥ १८ ॥ ॥ गृध्र उवाच ॥ ॥ पदपंचाशद्यतीता मे कल्पा जातस्य कौशिक ॥ न दृष्टो न श्रुतोऽस्मा
 भिरिन्द्रद्युम्नो महीपतिः ॥ १९ ॥ तच्छ्रुत्वा विस्मयाविष्ट इंद्रद्युम्नोऽपि दुःखितः ॥ पप्रच्छ जीविते हेतुमतिमात्रे विहंगमम् ॥ २० ॥ ॥ गृध्र
 उवाच ॥ ॥ शृणु भद्र पुरा जातो मर्कटोऽहं च चापलः ॥ आसं कदाचिदभवद्भ्रसंतोऽथ ऋतुः क्रमात् ॥ २१ ॥ तत्राप्रे देवदेवस्य वनमध्ये शिवा
 लये ॥ भवोद्भवस्य पुरतो जगद्योगेश्वराभिधे ॥ २२ ॥ चतुर्दशीदिने हस्तनक्षत्रे हर्षणाभिधे ॥ योगे चैत्रे सिते पक्ष आसीद्मनकोत्सवः ॥ २३ ॥
 अत्र सौवर्ण्यदोलायां लिंग आरोपिते जनैः ॥ निशायामधिरुद्धाऽहं दोलां तां च व्यचालयम् ॥ २४ ॥ निसर्गाजातिचापल्याच्चिरकालं पुनःपुनः ॥
 अथ प्रभात आयाता जनाः पूजाकृते कपिम् ॥ २५ ॥ दोलाधिरुद्धमालोक्य लकुटेर्मा व्यताडयन् ॥ दोलासंस्थित एवाहं प्रमीतः शिवमंदिरे ॥ २६ ॥
 तेषां प्रहारैः सुदृढैर्बहुभिर्वज्रदुःसहैः ॥ शिवांदोलनमाहात्म्याजातोऽहं नृपमंदिरे ॥ २७ ॥ काशीश्वरस्य तनयः प्रतीतोऽस्मि कुशध्वजः ॥ जाति

१ सुहृदामभिलष्यति-इ० पा० । २ श्रुचिः-इ० पा० । ३ चित्रानक्षत्रे-इ० पा० । मूलस्थो हस्तनक्षत्रे इत्येव पाठः सायुः । पौर्णमास्या एव चित्रानक्षत्रेण समन्वितत्वस्य "मास्मिन्यौर्णमासाति संज्ञायाम्" इत्यनेनोचितत्वात् ।

स्मरस्ततो राज्ये क्रमात्प्राप्याहमेश्वरम् ॥ २८ ॥ कारयामि धरापृष्ठे चैत्रे दमनकोत्सवम् ॥ यथा यथा दोलयति शिवं दोलास्थितं नरः ॥ २९ ॥
 तथा तथाऽऽशुभं याति पुण्यमायाति भद्रक ॥ शिवदीक्षामुपागम्याखिलसंस्कारसंस्कृतः ॥ ३० ॥ शिवाचार्यैर्विमुक्तोऽहं पशुपाशैस्तदागमात् ॥
 निर्वाहदीक्षापर्यंतान्संस्कारान्प्राप्य सर्वतः ॥ ३१ ॥ आराधयामि देवेशं प्रत्यक्चित्तमुमापतिम् ॥ समस्तक्लेशविच्छेदकारणं जगतां गुरुम् ॥ ३२ ॥
 चित्तवृत्तिनिरोधेन वैराग्याभ्यासयोगतः ॥ जपब्रुहीतमस्यार्थं भावयन्नष्टमं रसम् ॥ ३३ ॥ ततो मां प्रणिधानेनाभ्यासेन दृढभूमिना ॥ अन्तराया
 नुपहतं ज्ञात्वा तुष्टोऽब्रवीद्धरः ॥ ३४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ कुशध्वजाहं तुष्टोऽयं वरं वरय वाञ्छितम् ॥ न हीदृशमनुष्ठानं कस्याप्यस्ति महीतले ॥
 ॥ ३५ ॥ श्रुत्वेत्युक्तो मया शम्भुर्भूयासं ते गणो ह्यहम् ॥ अनेनैव शरीरेण तथेत्येवाह गां प्रभुः ॥ ३६ ॥ ततः कैलासमानीय विमानं मम
 चादिशत् ॥ सर्वरत्नमयं दिव्यं दिव्याश्चर्यसमावृतम् ॥ ३७ ॥ विचरामि प्रतीतोऽहं तदारूढो यदृच्छया ॥ अयं काले कियन्मात्रे व्यतीतेऽत्रैव
 पर्वते ॥ ३८ ॥ गवाक्षाधिष्ठितोऽपश्यं वसंते मुनिकन्यकाम् ॥ प्रवाति दक्षिणे वायौ मदनाग्निप्रदीपितः ॥ ३९ ॥ अग्निवेश्यसुतां भद्र विवस्त्रां जल
 मध्यगाम् ॥ उद्भिन्नयौवनां श्यामां मध्यक्षामां मृगेशणाम् ॥ ४० ॥ विस्तीर्णजवनाभोगां रंभोरुं संहतस्तनीम् ॥ तामंकुरितलावण्यां जलसेका
 दिवाग्रतः ॥ ४१ ॥ प्रोत्रिद्रपंकजमुखीं वर्णनीयतमाकृतिम् ॥ यथाप्रज्ञानयाथान्याद्विद्रिद्रिपि वर्णिनीम् ॥ ४२ ॥ प्रोद्यत्कटाक्षविक्षेपैः शर
 व्रातैरिव स्मरः ॥ स्वयं तदंगमास्थाय ताडयामास मां दृढम् ॥ ४३ ॥ वयस्यासंबृतामेवं खेलमानां यदृच्छया ॥ अवतीर्याहमहरं विमानान्मदना
 तुरः ॥ ४४ ॥ सा गृहीता मया दीर्घं प्रकुर्वाणा महास्वेनम् ॥ तातेति च विमानस्था रुरोदातीव भद्रक ॥ ४५ ॥ ततो वयस्यास्ता दीना मुनिमाहुः
 प्रधाविताः ॥ वैमानिकेन केनापि द्वियते तव पुत्रिका ॥ ४६ ॥ रुदन्तीं भगवन्नेतां त्राह्युत्तिष्ठेति सर्वतः ॥ तासां तदाकर्ण्य वचो मुनिर्भद्रतपोनिधिः
 ॥ ४७ ॥ अग्निवेश्योऽभ्यगात्तस्या व्योमन्युपपदं त्वरन् ॥ तिष्ठतिष्ठेति मामुक्त्वा संस्तभ्य तपसा गतिम् ॥ ४८ ॥ ततः प्रकुपितः प्राह मुनिमामति
 दुःसहम् ॥ ॥ अग्निवेश्य उवाच ॥ ॥ यस्मान्मदीया तनया मांसपेशीव ते हता ॥ ४९ ॥ गृध्रेणेवाऽधुना व्योम्नि तस्माद्गृध्रो भव द्रुतम् ॥
 अनिच्छंती मदीयेयं सुता बाला तपस्विनी ॥ ५० ॥ त्वया हताधुनास्यैतत्फलमाप्नुहि दुर्मते ॥ इत्याकर्ण्य भयाविष्टो लज्जयाधोमुखो मुनेः ॥
 ॥ ५१ ॥ पादौ प्रगृह्य न्यपतं रुदन्नतितरां तदा ॥ न मयेयं परिज्ञाय हता नाद्यापि धर्षिता ॥ ५२ ॥ प्रसादं कुरु ते शापं व्यावर्तय तपो

निवे ॥ प्रणतेषु क्षमावन्तो निसर्गेण तपोधनाः ॥ ५३ ॥ भवन्ति संतस्तद्ब्रह्म मा भवेयं प्रसीद मे ॥ इति प्रपन्नेन मया प्रणतोऽसौ भहामुनिः ॥ ५४ ॥ प्रसन्नः प्राह नो मिथ्या मम वाक्यं भवेत्कचित् ॥ किं त्विन्द्रद्युम्नभूपालपरिज्ञाने सहायताम् ॥ ५५ ॥ यदा यास्यसि शापस्य तदा मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वा स मुनिः प्रायाद्ब्रह्म निजकन्यकाम् ॥ अखण्डशीलां स्वावासमहं गृध्रोऽभवं तदा ॥ ५७ ॥ एवं तदा दमनकोत्सव ईश्वरस्य आंदोलनेन नृपवेश्मनि मेऽवतारः ॥ शम्भोर्गणत्वमभवच्च तथाभिवेश्यशापेन गृध्र इह भद्र तवेदमुक्तम् ॥ ५८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे दमनकमा हात्म्यनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ गृध्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा दुःखविस्मयसंयुतः ॥ इन्द्रद्युम्नस्तमा पृच्छय मरणायोपचक्रमे ॥ १ ॥ ततस्तमालोक्य तथा मुमूर्षु कौशिकादिभिः ॥ स संहितं विचिंत्याह दीर्घायुषमथात्मनः ॥ २ ॥ मैवं कार्षीः शृणु गिरं भद्रक त्वं चिरंतनः ॥ मत्तोऽप्यस्ति स्फुटं चैव ज्ञास्यति त्वदभीप्सितम् ॥ ३ ॥ मानसे सरसि ख्यातः कूर्मो मंथरकाख्यया ॥ तस्य नाविदितं किंचिदेहि तत्र व्रजामहे ॥ ४ ॥ ततः प्रतीतास्ते भूपमुनिगृध्रवकास्तथा ॥ उलूकसहिता जग्मुः सर्वे कूर्म दिदृक्षवः ॥ ५ ॥ सरस्तीरे स्थितः कूर्मस्तान्निरीक्ष्य विदूरगान् ॥ कांदिशीको विवेशासौ जलं शीघ्रतरं तदा ॥ ६ ॥ कौशिकोऽथ तमाहेदं प्रहस्य वचनं स्वयम् ॥ कस्मात्कूर्म प्रनष्टोद्य विमुखोऽभ्यागतेष्वपि ॥ ७ ॥ अग्निर्द्विजानां विप्रश्च वर्णानां रमणः स्त्रियाम् ॥ गुरुः पिता च पुत्राणां सर्व स्याभ्यागतो गुरुः ॥ ८ ॥ विहाय तमिमं धर्ममातिथ्यविमुखः कथम् ॥ गृह्णासि पापं सर्वेषां ब्रूहि कूर्माधुनोत्तरम् ॥ ९ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥ चिरंतनो हि जानामि कर्तुमातिथ्यसत्क्रियाम् ॥ अभ्यागतेष्वपचितिं धर्मशास्त्रेषु निश्चितम् ॥ १० ॥ सुमहत्कारणं चात्र श्रूयतां तद्ब्रह्म वि वः ॥ नाहं पराङ्मुखो जात एतावन्ति दिनान्यपि ॥ ११ ॥ अभ्यागतस्य कस्यापि सर्वसत्कारसद्गती ॥ किं त्वेष पंचमो यो वो दृश्यते सरलाकृतिः ॥ १२ ॥ इन्द्रद्युम्नो महीपालो विभेम्यस्मादलंतराम् ॥ अमुना यजमानेन रौचकाख्ये पुरा पुरे ॥ १३ ॥ यज्ञपावकदग्धा मे पृष्ठिर्नाद्यापि निर्व्रणा ॥ तन्मे भयं पुनर्जातं किमयं पुनरेव माम् ॥ १४ ॥ आसुतीवलमाधाय भुवि धक्ष्यति मंप्रति ॥ इति वाक्यावसाने तु कूर्मस्य कुरुसत्तम ॥ १५ ॥ पपात पुष्पवृष्टिः स्वाद्रिमुक्ताप्सरसां गणैः ॥ सस्वनुर्देववाद्यानि कीर्त्युद्गारे महीपतेः ॥ १६ ॥ विस्मितास्ते च ददृशुर्विमानं पुरतः स्थितम् ॥ इन्द्रद्युम्नकृते देवदूतेनाधिष्ठितं तदा ॥ १७ ॥ अयातयामाः प्रददुराशिषोऽस्मै सुरद्विजाः ॥ सोऽधुवोक्षे दिवि महानासीत्तस्य महीपतेः ॥ १८ ॥

स्का.म.पु.
॥ ९५ ॥

ततो विमानमालंब्य देवदूतस्तमुच्चैः ॥ इंद्रद्युम्नमुवाचेदं शृण्वतां नाकवासिनाम् ॥ १९ ॥ ॥ देवदूत उवाच ॥ ॥ नवीकृताधुना
कीर्तिस्तव भूपाल निर्मला ॥ त्रिलोक्यामपि तच्छीघ्रं विमानमिदमारुह ॥ २० ॥ गम्यतां ब्रह्मणो लोकमाकल्पं तपसोर्जितम् ॥ प्रेषितोऽहमने
नेव तवानयनकारणात् ॥ २१ ॥ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य पृथिव्यां प्रथिता भवेत् ॥ तावानेव भवेत्स्वर्गी सति पुण्ये ह्यनंतके ॥ २२ ॥ सुरालयसरो
वापीकूपारामादिकल्पना ॥ एतदर्थं हि पूर्ताख्या धर्मशास्त्रेषु निश्चिता ॥ २३ ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ अमी ममैव सुहृदो मार्कण्डेयकौ
शिकाः ॥ गृध्रकूर्मौ प्रभावोऽयममीषां मम वृद्धये ॥ २४ ॥ तच्चेदमी मया साकं ब्रह्मलोकं प्रयांत्युत ॥ पुरःस्थितास्तदायास्ये ब्रह्मलोकं च
नान्यथा ॥ २५ ॥ परेषामनपेक्ष्यैव कृतप्रतिकृतं हि यः ॥ प्रवर्तते हितायैव स सुहृत्प्रोच्यते बुधैः ॥ २६ ॥ स्वार्थोद्युक्तधियो ये स्युरन्वर्थास्ते
प्यसुंधराः ॥ मरणं प्रकृतिश्चैव जीवितं विकृतिर्यदा ॥ २७ ॥ प्राणिनां परमो लाभः केवलं प्राणिसौहृदम् ॥ दरिद्रा रागिणोऽसत्यप्रतिज्ञाता गुरु
द्रुहः ॥ २८ ॥ मित्रावसानिनः पापाः प्रायो नरकमंडनाः ॥ परार्थनष्टास्तदमी पंच संप्रति साधवः ॥ २९ ॥ मम कीर्तिसमुद्धारः स प्रभावो महा
त्मनाम् ॥ अमीषां यदि ते स्वर्गं प्रयास्यन्ति मया सह । तदाहमपि यास्यामि देवदूतान्यथा न हि ॥ ३० ॥ ॥ देवदूत उवाच ॥ ॥ एते
हरगणाः सर्वेशापभ्रष्टाः क्षितिं गताः ॥ ३१ ॥ शापान्ते हरपार्श्वे तु यांस्यन्ति पृथिवीपते ॥ विहायेमानतो भूप त्वमागच्छ मया सह ॥ ३२ ॥
न चैषां रोचते स्वर्गो हित्वा देवं महेश्वरम् ॥ ॥ इंद्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ यद्येवं गच्छ तद्वत् नायास्येहं त्रिविष्टपम् ॥ ३३ ॥ तथा तथा
यति ष्यामि भविष्यामि यथा गणः ॥ अविशुद्धिक्षयाधिक्यदूषणैरेष निंदितः ॥ ३४ ॥ स्वर्गः सदानुश्रविकस्तस्मादेनं न कामये ॥
तत्रस्थस्य पुनः पातो भयं न व्येति मानसात् ॥ ३५ ॥ पुनः पातो यतः पुंसस्तस्मात्स्वर्गं न कामये ॥ सति पुण्ये स्वयं तेन पातितो
निजलोकतः ॥ ३६ ॥ चतुर्मुखेन वैलक्ष्यं गतोऽस्मि कथमेमि तम् ॥ इतीदमुक्त्वा दूतं तं शृण्वतोऽस्यैव विस्मयात् ॥ ३७ ॥ अप्राक्षीद्वृषतिः
कूर्म तदायुःकारणं तदा ॥ इदमायुः कथं जातं कूर्म दीर्घतमं तव ॥ ३८ ॥ सुहृन्मित्रं गुरुस्त्वं मे येन कीर्तिर्ममोद्धृता ॥ ३९ ॥ ॥ कूर्म
उवाच ॥ ॥ शृणु भूप कथां दिव्यां श्रवणात्पापनाशिनीम् ॥ कथां सुमधुरामेतां शिवमाहात्म्यसंयुताम् ॥ ४० ॥ शृण्वन्निमामपि कथां नृपते म

माहे.सं.१
(कौ.सं.२)
अ० १०

नृप्यः सुश्रद्धया भवति पापविमुक्तदेहः ॥ शंभोः प्रसादमभिगम्य यथायुरेवमासीत्प्रसादत इयं मम कूर्मता च ॥ ४१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
 एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥
 शांडिल्य इति विख्यातः पुराहमभवं द्विजः ॥ बालभावे मया भूष क्रीडमानेन निर्मितम् ॥ १ ॥ पुरा प्रावृषि पांशूत्थं शिवायतनमुच्छ्रितम् ॥
 जलाद्रवालुकाप्रायं प्रांशुप्राकारशोभितम् ॥ २ ॥ पंचायतनविन्यासमनोहरतरं नृप ॥ विनायकशिवामूर्यमधुसूदनमूर्तिमतम् ॥ ३ ॥ पीतमृत्स्वर्ण
 कलशं ध्वजमालाविभूषितम् ॥ काष्ठतोरणविन्यस्तं दोलकेन विभूषितम् ॥ ४ ॥ दृढप्रांशुसमुद्भूतसोपानश्रेणिभासुरम् ॥ सर्वाश्चर्यमयं दिव्यं वय
 स्यैः संवृतेन मे ॥ ५ ॥ तत्र जागेश्वरं लिंगं कृत्वाथ विनिवेशितम् ॥ बाल्यादुपलरूपं तद्रर्षावारिविशुद्धिमत् ॥ ६ ॥ बकपुष्पैस्तथान्यैश्च केदारो
 त्थैः समाहृतैः ॥ कोमलैरपरैः पुष्पैर्वृतिवल्लीसमुद्भवैः ॥ ७ ॥ कूष्मांडैश्चैव वर्णाद्यैरुन्मत्तकुसुमायुतैः ॥ मंदारैर्विल्वपत्रैश्च दूर्वाद्यैश्च नवांकुरैः ॥ ८ ॥
 पूजा विरचिता रम्या शंभोरिति मया नृप ॥ ततस्तांडवमारब्धमनपेक्षितसत्क्रियम् ॥ ९ ॥ शिवस्य पुरतो बाल्याद्वीतं च स्वरवर्जितम् ॥ अ
 कार्षं सकृदेवाहं बाल्ये शिशुगणावृतः ॥ १० ॥ ततो मृतोऽहं जातश्च विप्रो जातिस्मरो नृप ॥ वैदिशे नगरेऽकार्षं शिवपूजां विशेषतः ॥ ११ ॥
 शिवदीक्षामुपागम्यानुगृहीतः शिवागमैः ॥ शिवप्रासाद आधाय लिंगं श्रद्धासमन्वितः ॥ १२ ॥ कल्पकोटिं वसेत्स्वर्गे यः करोति शिवालयम् ॥ यावन्ति
 परमाणूनि शिवस्यायतने नृप ॥ १३ ॥ भवन्ति तावद्रर्षाणि कारकः शिवसद्गनि ॥ इति पौराणवाक्यानि स्मरञ्छैलं शिवालयम् ॥ १४ ॥
 अकारिषमहं रम्यं विश्वकर्मविधानतः ॥ मृन्मयं काष्ठनिष्पन्नं पाक्वेष्टं शैलमेव वा ॥ १५ ॥ कृतमायतनं दद्यात्क्रमादशगुणं फलम् ॥ भस्मशायी
 त्रिषवणो भिक्षाव्रकृतभोजनः ॥ १६ ॥ जटाधरस्तपस्यंश्च शिवाराधनतत्परः ॥ इत्थं मे कुर्वतो जातं पुनर्भूष प्रमापणम् ॥ १७ ॥ जातो जाति
 स्मरस्तत्र तृतीयेहं भवांतरे ॥ सार्वभौमो महीपालः प्रतिष्ठाने पुरोत्तमे ॥ १८ ॥ जयदत्त इति ख्यातः सूर्यवंशसमुद्भवः ॥ ततो मया बहुविधाः
 प्रासादाः कारिता नृप ॥ १९ ॥ तस्मिन्भवांतरे शंभोराधनपरेण च ॥ ततो निरूपिता जाता बकपुष्पपुरस्सराः ॥ २० ॥ सौवर्णे राजतै
 रत्ननिर्मितैः कुसुमैर्नृप ॥ तथाविधेऽन्नदानादि करोमि नृपसत्तम ॥ २१ ॥ केवलं शिवलिंगानां पूजां पुष्पैः करोम्यहम् ॥ ततो मे भग
 वाञ्छंभुः संतुष्टोऽथ वरं ददौ ॥ २२ ॥ अजरामरतां राजंस्तेनैव वपुषावृतः ॥ ततस्तथाविधं प्राप्यानन्यसाधारणं वरम् ॥ २३ ॥ विचरामि

महीमेतां मदांध इव वारणः ॥ शिवभक्तिं विहायाथ नृपोऽहं मदनातुरः ॥ २४ ॥ प्रधर्षयितुमारब्धः स्त्रियः परपरिग्रहाः ॥ आयुषस्त
पसः कीर्तस्तेजसो यशसः श्रियः ॥ २५ ॥ विनाशकारणं मुख्यं परदारप्रधर्षणम् ॥ सकर्णः श्रुतिहीनोऽसौ पश्यन्नधो वदञ्जडः ॥ २६ ॥
अचेतनश्चेतनावान्मूर्खो विद्वानपि स्फुटम् ॥ तदा भवति भूपाल पुरुषः क्षणमात्रतः ॥ २७ ॥ यदैव हरिणाक्षीणां गोचरं याति चक्षुषाम् ॥ मृतस्य
निरये वासो जीवतश्चेत्पराद्रयम् ॥ २८ ॥ एवं लोकद्वयं हंत्री परदारप्रधर्षणा ॥ जरामरणहीनोहमिति निश्चयमास्थितः ॥ २९ ॥ ऐहिकामुष्मिकभयं
वितायाहं ततः परम् ॥ प्रधर्षयितुमारब्धस्तदा भूप परस्त्रियः ॥ ३० ॥ अथ मां संपरिज्ञाय मर्यादारहितं यमः ॥ वरप्रदानादीशस्य तदंति कृपुया
ययौ ॥ व्यजिज्ञपन्मदीयं च शंभोर्धर्मव्यतिक्रमम् ॥ ३१ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ नाहं तवानुभावेन गुप्तस्यास्य विनिग्रहम् ॥ ३२ ॥ शक्रोमि
पापीनो देव मन्त्रियोगेऽन्यमादिश ॥ जगदाधाररूपा हि त्वयेशोक्ताः पतिव्रताः ॥ ३३ ॥ गावो विप्राः सनिगमा अलुब्धा दानशीलिनः ॥ सत्य
निष्ठा इति स्वार्मिस्तेषां मुख्यतमा सती ॥ ३४ ॥ तास्तेन धर्षिता लुप्तं मदीयं धर्मशासनम् ॥ वरदानप्रमत्तेन तवैव परिभूय माम् ॥ ३५ ॥ जय
दत्तेन देवेश प्रतिष्ठानाधिवासिना ॥ इमां धर्मस्य भगवान्निगमाकर्ण्य कोपितः ॥ शशाप मां समानीय वेपमानं कृतांजलिम् ॥ ३६ ॥ ॥
॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ यस्माद्दुष्टसमाचार धर्षितास्ते पतिव्रताः ॥ ३७ ॥ कामार्तेन मया शप्तस्तस्मात्कूर्मः क्षणाद्भव ॥ ततः प्रणम्य विज्ञप्तः
शापतापहरो मया ॥ ३८ ॥ ग्राह पण्डितमे कल्पे विशापो भविता गणः ॥ मदीय इति संप्रोच्य जगामादर्शनं शिवः ॥ ३९ ॥ अहं कूर्मस्तदा
जातो दशयोजनविस्तृतः ॥ समुद्रसलिले नीतस्त्वयाहं यज्ञसाधने ॥ ४० ॥ पुरस्ताद्यायजूकेन स्मरंस्तच्च विभेमि ते ॥ दग्धस्त्वयाहं पृष्ठे
व्रणान्येतानि पश्य मे ॥ ४१ ॥ चयनानि बहून्यत्र कल्पमूत्रविधानतः ॥ पृष्ठोपरि कृतान्यासत्रिंशद्युग्म तदा त्वया ॥ ४२ ॥ भूयः संतापिता यज्ञैः
पृथिवी पृथिवीपते ॥ सुखाव सर्वतीर्थानां सारं साऽभून्महीनदी ॥ ४३ ॥ तस्यां च स्नानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ततो नैमित्तिके कस्मिन्नपि
प्रलय आगतः ॥ ४४ ॥ पुष्पमानमिदं राजन्मानसं शतयोजनम् ॥ पदपंचाशत्प्रमाणेन कल्पा मम पुरा नृप ॥ ४५ ॥ व्यतीता इह चत्वारः शेषे
मोक्षस्ततः परम् ॥ एवमायुरिदं दीर्घमेवं शापाच्च कूर्मता ॥ ४६ ॥ ममाभूदीश्वरस्यैव सतीधर्मद्रुहो नृप ॥ ब्रूहि किं क्रियतां शत्रोरपि ते गृहगामिनः
॥ ४७ ॥ मम पृष्ठिश्चिरं भूप त्वया दग्धाग्निनाऽपुरा ॥ अहं ज्वलंतीमिव तां पश्याम्यद्यापि सत्रिणा ॥ ४८ ॥ इदं विमानमायातं त्वया कस्मान्निरा

कृतम् ॥ देवदूतसमायुक्तं भुङ्क्व भोगान्निजार्जितान् ॥ ४९ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ चतुर्मुखेन तेनाहं स्वर्गात्रिर्वासितः स्वयम् ॥ विलक्ष्यो
 न प्रयास्यामि पाताधिक्यादिदूषिते ॥ ५० ॥ तस्माद्विवेकवैराग्यमविद्यापापनाशनम् ॥ आलिंग्याहं यतिष्यामि प्राप्य बोधं विमुक्तये ॥ ५१ ॥
 तन्मे गृहागतस्याद्य यथातिथ्यकरो भवान् ॥ तदादिश यथाऽपारपारदः कोपि मे गुरुः ॥ ५२ ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥ लोमशोनाम दीर्घायु
 र्मतोऽप्यस्ति महामुनिः ॥ मया कलापग्रामे स पूर्वं दृष्टः कचिन्नृप ॥ ५३ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ तस्मादागच्छ गच्छामस्तमेव सहिता
 वयम् ॥ प्राहुः पृततमां तीर्थादपि सत्संगतिं बुधाः ॥ ५४ ॥ इत्थं निशम्य नृपतेर्वचनं तदानीं सर्वेऽपि ते षडथ तं मुनिमुख्यमाशु ॥ चित्ते विधाय
 मुदिताः प्रययुर्द्विजैर्द्रं जिज्ञासवः सुचिरजीवितहेतुमस्य ॥ ५५ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर
 खण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे कूर्माख्याननान्मैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथ ते
 ददृशुः पार्थ संयमस्थं महामुनिम् ॥ क्रियायोगसमायुक्तं तपोमूर्तिधरं यथा ॥ १ ॥ जटास्त्रिषवणस्नानकपिलाः शिरसा तदा ॥ धारयन्तं
 लोमशाख्यमाज्यसिक्तमिवानलम् ॥ २ ॥ सव्यहस्ते तृणौघं च च्छायार्थं विप्रसत्तमम् ॥ दक्षिणे चाक्षमालां च बिभ्रतं मैत्रमार्गम् ॥ ३ ॥
 अर्हिसयन्दुरुक्ताद्यैः प्राणिनो भूमिचारिणः ॥ यः सिद्धिमेति जप्येन स मैत्रो मुनिरुच्यते ॥ ४ ॥ बकभूपद्विजोलूकगृध्रकूर्मा विलोक्य च ॥
 नेमुः कलापग्रामे तं चिरन्तनतपोनिधिम् ॥ ५ ॥ स्वागतासनसत्कारेणामुना तेऽति सत्कृताः ॥ यथोचितं प्रतीतास्तमाहुः कार्यं हृदि स्थितम् ॥ ६ ॥
 ॥ ॥ कूर्म उवाच ॥ ॥ इन्द्रद्युम्नोऽयमवनीपतिः सत्रिजनाग्रणीः ॥ कीर्तिलोपात्रिरस्तोऽयं वेधसा नाकपृष्ठतः ॥ ७ ॥ मार्कडेयादिभिः प्राप्य कीर्त्युद्धारं
 च सत्तम ॥ नायं कामयते स्वर्गं पुनःपातादिभीषणम् ॥ ८ ॥ भवतानुगृहीतोऽयमिहेच्छति महोदयम् ॥ प्रणोद्यस्तदयं भूपः शिष्यस्ते भगवन्मया ॥
 त्वत्सकाशमिहानीतो ब्रूहि साध्वस्य वाञ्छितम् ॥ ९ ॥ परोपकरणं नाम साधूनां व्रतमाहितम् ॥ विशेषतः प्रणोद्यानां शिष्यवृत्तिमुपेयुषाम् ॥ १० ॥
 अप्रणोद्येषु पापेषु सार्धं प्रोक्तमसंशयम् ॥ विद्वेषं मरणं चापि कुरुतेऽन्यतरस्य च ॥ ११ ॥ अप्रमत्तः प्रणोद्येषु मुनिरेष प्रयच्छति ॥ तदेवेति भवानेवं
 धर्मं वेत्ति कुतो वयम् ॥ १२ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ कूर्म युक्तमिदं सर्वं त्वयाभिहितमद्य नः ॥ धर्मशास्त्रोपनतं तत्स्मारिताः स्म पुरातनम् ॥ १३ ॥

१ विलक्ष्यो लजित इत्यर्थः । २ प्रबोध्यः-इ० पा० । प्रणोद्यः-प्रबोध्य इत्येवार्थः । ३ प्रबोध्यानाम्-इ० पा० । ४ यत्साधु उपदेशवाक्यं प्रोक्तं, तत्-असंशयम्-अन्यतरस्य गुरोर्वा पापस्य शिष्यस्य वा विद्वेषं
 वा मरणं वा कुरुते-इति योजना ।

स्कां.म.पु.
॥ ९७ ॥

ब्रूहि राजन्सुविश्रब्धं सन्देहं हृदयस्थितम् ॥ कस्ते किमब्रवीच्छेषं वक्ष्याम्यहं न संशयः ॥ १४ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ भगवन्प्रथमः
प्रश्रस्तावदेव ममोच्यताम् ॥ ग्रीष्मकालेऽपि मध्यस्थे रवौ किं न तवाश्रमः ॥ १५ ॥ कुटीमात्रोऽपि यच्छाया तृणैः शिरसि पाणिगैः ॥ १६ ॥
॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ मर्तव्यमस्त्यवश्यं च काय एष पतिष्यति ॥ कस्यार्थे क्रियते गेहमनित्यभवमध्यगैः ॥ १७ ॥ यस्य मृत्युर्भवे
न्मित्रं पीतं वाऽमृतमुत्तमम् ॥ तस्यैतदुचितं वक्तुमिदं मे श्वो भविष्यति ॥ १८ ॥ इदं युगसहस्रेषु भविष्यमभवद्दिनम् ॥ तदप्यद्यत्वमापन्नं का कथा
मरणावधेः ॥ १९ ॥ कारणानुगतं कार्यमिदं शुक्रादभूद्वपुः ॥ कथं विशुद्धिमायाति क्षालितांगारवद्भद्र ॥ २० ॥ तदस्यापि कृते पापं शत्रुष
वर्गनिर्जिताः ॥ कथंकारं न लज्जन्ते कुर्वाणा नृपसत्तम ॥ २१ ॥ तद्ब्रह्मण इहोत्पन्नः सिकताद्वयसम्भवः ॥ निगमोक्तं पठञ्छृण्वन्निदं जीविष्यते
कथम् ॥ २२ ॥ तथापि वैष्णवी माया मोहयत्यविवेकिनम् ॥ हृदयस्थं न जानन्ति ह्यपि मृत्युं शतायुषः ॥ २३ ॥ दन्ताश्चलाश्चला लक्ष्मीर्यौवनं
जीवितं नृप ॥ चलाचलमतीवेदं दानमेवं गृहं नृणाम् ॥ २४ ॥ इति विज्ञाय संसारमसारं च चलाचलम् ॥ कस्यार्थे क्रियते राजन्कुटजादि
परिश्रमः ॥ २५ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ चिरायुर्भगवानेव श्रूयते भुवनत्रये ॥ तदर्थमहमायातस्तत्किमेवं वचस्तव ॥ २६ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥
प्रतिकल्पं मच्छरीरादेकरोमपरिक्षयः ॥ जायते सर्वनाशे च मम भावि प्रमाणम् ॥ २७ ॥ पश्य जानुप्रदेशं मे द्वयंगुलं रोमवर्जितम् ॥ जातं वपुस्त
द्विभेमि मर्तव्ये सति किं गृहैः ॥ २८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्थं निशम्य तद्वाक्यं स प्रहस्यातिविस्मितः ॥ भूपालस्तस्य पप्रच्छ कारणं तादृ
शायुषः ॥ २९ ॥ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ ॥ पृच्छामि त्वामहं ब्रह्मन्यदायुरिदमीदृशम् ॥ तव दीर्घं प्रभावोऽसौ दानस्य तपसोऽथवा ॥ ३० ॥
॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ शृणु भूप प्रवक्ष्यामि पूर्वजन्मसमुद्भवम् ॥ शिवधर्मयुतां पुण्यां कथां पापप्रणाशनीम् ॥ ३१ ॥ अहमासं पुरा शूद्रो दरिद्रो
ऽतीवभूतले ॥ भ्रमामि वसुधापृष्ठे ह्यशनापीडितो भृशम् ॥ ३२ ॥ ततो मया महल्लिंगं जालिमध्यगतं तदा ॥ मध्याह्नेऽस्य जलाधारो दृष्टश्चैवा
विदूरतः ॥ ३३ ॥ ततः प्रविश्य तद्धारि पीत्वा स्नात्वा च शांभवम् ॥ तल्लिंगं स्नापितं पूजा विहिता कमलैः शुभैः ॥ ३४ ॥ अथ क्षुत्क्षामकंठोऽहं
श्रीकंठं तं नमस्य च ॥ पुनः प्रचलितो मार्गे प्रमीतो नृपसत्तम ॥ ३५ ॥ ततोऽहं ब्राह्मणगृहे जातो जातिस्मरः सुतः ॥ स्नापनाच्छिवलिंगस्य
सकृत्कमलपूजनात् ॥ ३६ ॥ स्मरन्विलसितं मिथ्या सत्याभासमिदं जगत् ॥ अविद्यामयमित्येवं ज्ञात्वा मूकत्वमास्थितः ॥ ३७ ॥ तेन विप्रेण

१ भगवान्-त्वम्-इत्यर्थोत्र बोध्यः-“उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति” इति महर्षेर्भगवच्छब्दवाच्यत्वम् । २ जलाधारः-तीर्थजलाशयः-इत्यर्थः ।

माह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० १२

॥ ९७ ॥

वार्धक्ये समाराध्य महेश्वरम् ॥ प्राप्तोऽहमिति मे नामः ईशान इति कल्पितम् ॥ ३८ ॥ ततः स विप्रो वात्सल्यादगदान्सुबहुन्मम ॥ चकार
 व्यपनेष्यामि मूकत्वमिति निश्चयः ॥ ३९ ॥ मंत्रवादान्बहून्वैद्यानुपायानपरानपि ॥ पित्रोस्तथा महामायासंबद्धमनसोस्तथा ॥ ४० ॥ निरीक्ष्य
 मूढतां हास्यमासीन्मनसि मे तदा ॥ तथा यौवनमासाद्य निशि हित्वा निजं गृहम् ॥ ४१ ॥ संपूज्य कमलैः शंभुं ततः शयनमभ्यगाम् ॥ ततः
 प्रमीते पितरि मूढैत्यहमुज्झितः ॥ ४२ ॥ संबंधिभिः प्रतीतोऽथ फलाहारमवस्थितः ॥ प्रतीतः पूजयामीशमब्जैर्बहुविधैस्तथा ॥ ४३ ॥ अथ
 वर्षशतस्यान्ते वरदः शशिशेखरः ॥ प्रत्यक्षो याचितो देहि जरामरणसंक्षयम् ॥ ४४ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ अजरामरता नास्ति नामरूपभृतो
 यतः ॥ ममापि देहपातः स्यादवधिं कुरु जीविते ॥ ४५ ॥ इति शंभोर्वचः श्रुत्वा मया वृतमिदं तदा ॥ कल्पांते रोमपातोऽस्तु मरणं सर्वसंक्षये ॥
 ॥ ४६ ॥ ततस्तव गणो भूयामिति मेऽभीप्सितो वरः ॥ तथेत्युक्त्वा स भगवान्हरश्चादर्शनं गतः ॥ ४७ ॥ अहं तर्पसिनिष्ठश्च ततः प्रभृति चाभ
 वम् ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते शिवपूजनात् ॥ ४८ ॥ ब्रह्माब्जैरितरेषांपि कमलैर्नात्र संशयः ॥ एवं कुरु महाराज त्वमप्याप्स्यसि वाञ्छि
 तम् ॥ ४९ ॥ हरभक्तस्य लोकस्य त्रिलोक्यां नास्ति दुर्लभम् ॥ बहिःप्रवृत्तिं सगृह्य ज्ञानकर्मेन्द्रियादि च ॥ ५० ॥ लयः सदाशिवे नित्यमंतर्यो
 गोऽयमुच्यते ॥ दुष्करत्वाद्ब्रह्मरिणं शिव एव स्वयं जगौ ॥ ५१ ॥ पंचभिश्चार्चनं भूतैर्विशिष्टफलदं ध्रुवम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाद्यैराशयैश्चाप्य
 संयुतम् ॥ ५२ ॥ ईशानमाराध्य जपन्प्रणवं मुक्तिमाप्नुयात् ॥ सर्वपापक्षये जाते शिवे भवति भावना ॥ ५३ ॥ पापोपहतबुद्धीनां शिवे वार्तापि दुर्लभा ॥
 दुर्लभं भारते जन्म दुर्लभं शिवपूजनम् ॥ ५४ ॥ दुर्लभं जाह्नवीस्नानं शिवे भक्तिः सुदुर्लभा ॥ दुर्लभं ब्राह्मणे दानं दुर्लभं वह्निपूजनम् ॥ ५५ ॥
 अल्पपुण्यैश्च दुष्प्रापं पुरुषोत्तमपूजनम् ॥ ५६ ॥ लक्षणे धनुषां योगस्तदर्धेन हुताशनः ॥ पात्रं शतसहस्रेण रेवा रुद्रश्च षष्टिभिः ॥ ५७ ॥ इती
 दमुक्तमखिलं मया तव महीपत्रे ॥ यथायुरभवद्दीर्घं समाराध्य महेश्वरम् ॥ ५८ ॥ न दुर्लभं न दुष्प्रापं न चासाध्यं महात्मनाम् ॥ शिवभ
 क्तिकृतां पुंसां त्रिलोक्यामिति निश्चितम् ॥ ५९ ॥ नंदीश्वरस्य तेनैव वपुषा शिवपूजनात् ॥ सिद्धिमालोक्य को राजञ्छंकरं न नमस्यति ॥
 ॥ ६० ॥ श्वेतस्य च महीपस्य श्रीकण्ठं च नमस्यतः ॥ कालोपि प्रलयं यातः कस्तमीशं न पूजयेत् ॥ ६१ ॥ यदिच्छया विश्वमिदं जायते व्यव

१ वै पुनः-३० पा० । २ इति निश्चयो यस्य स इतिनिश्चयः इति समस्तं पदं ब्राह्मणस्य विशेषणमिदम् । ३ मूकः-३० पा० । ४ तर्पसिनिष्ठः-इत्यलुक्समासः-उरसिलोमेतिवत् । "हलदन्तात्"-इत्यत्र
 'संज्ञायाम्' इत्यस्य योगविभागेन पार्थक्येन असंज्ञायामपि पूर्वैणालुक् । ५ पदम्-३०, स्थानम्-३०, वटम्-३० च पा० ।

तिष्ठते ॥ तथा संलीयते चांते कस्तं न शरणं व्रजेत् ॥ ६२ ॥ एतद्रहस्यमिदमेव नृणां प्रधानं कर्तव्यमत्र शिवपूजनमेव भूप ॥
 यस्यांतरायपदवीमुपयांति लोकाः सद्यो नरः शिवनतः शिवमेति संत्यम् ॥ ६३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
 संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे लोमशवृत्तान्ते शिवपूजनमाहात्म्यवर्णननाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति तस्य मुनींद्रस्य भूपतिः शुश्रुवान्वचः ॥ प्राह नाहं गमिष्यामि त्वां विहाय नरं क्वचित् ॥ १ ॥
 लिंगमाराधयिष्येऽद्य सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ॥ त्वयैवानुगृहीतोऽद्य यांतु सर्वे यथागतम् ॥ २ ॥ तद्भूपतिवचः श्रुत्वा बको गृध्रोऽथ कच्छपः ॥
 उलूकश्च तथैवोचुः प्रणता लोमशं मुनिम् ॥ ३ ॥ स च सर्वसुहृद्विप्रस्तथेत्येवाह तांस्तदा ॥ प्रणोद्यान्प्रणतान्सर्वाननुजग्राह शिष्यवत् ॥ ४ ॥
 शिवदीक्षाविधानेन लिंगपूजां समादिशत् ॥ तेषामनुग्रहपरो मुनिः प्रणतवत्सलः ॥ तीर्थादप्यधिकं स्थाने सतां साधुसमागमः ॥ ५ ॥
 पचेलिमफलः सद्यो दुरंतकलुषापहः ॥ अपूर्वः कोऽपि सद्गोष्ठीसहस्रकिरणोदयः ॥ ६ ॥ य एकांततयात्यंतमंतर्गततमोपहः ॥ साधुगोष्ठीस
 मुद्गतसुखामृतरसोर्मयः ॥ ७ ॥ सर्वे वराः सुधांकराः शर्करामधुपङ्कसाः ॥ ततस्ते साधुसंसर्गं संप्राप्ताः शिवशासनात् ॥ ८ ॥ आरेभिरे
 क्रियायोगं मार्कंडेनृपपूर्वकाः ॥ तेषां तपस्यतामेवं समाजग्मे कदाचन ॥ तीर्थयात्रानुपंगेन लोमशालोकनोत्सुकः ॥ ९ ॥ मुख्या पुरुषयात्रा हि
 तीर्थयात्रानुपंगतः ॥ सद्भिः समाश्रितो भूप भूमिभागस्तथोच्यते ॥ १० ॥ कृतार्हणातिथ्यविधिं विश्रांतं मां च फाल्गुन ॥ प्रणम्य तेऽथ
 पप्रच्छुर्नाडीजंघपुरःसराः ॥ ११ ॥ ॥ त उचुः ॥ ॥ शापभ्रष्टा वयं ब्रह्मंश्चत्वारोऽपि स्वकर्मणा ॥ तन्मुक्तिसाधनार्थाय स्थानं किंचित्समा
 दिश ॥ १२ ॥ इयं हि निष्फला भूभिः सफलं भारतं मुने ॥ १३ ॥ तत्रापि क्वचिदेकत्र सर्वतीर्थफलं वद ॥ इति पृष्टस्त्वहं तैश्च तानब्रव
 मिदं तदा ॥ १४ ॥ संवर्तं परिपृच्छध्वं स वो वक्ष्यति तत्त्वतः ॥ सर्वतीर्थफलावाप्तिकारकं भूपदेशकम् ॥ १५ ॥ ॥ त उचुः ॥ ॥ कुत्रासौ
 विद्यते योगी नाज्ञासिष्म वयं च तम् ॥ संवर्तदर्शनान्मुक्तिरिति चास्मदनुग्रहः ॥ १६ ॥ यदि जानासि तं ब्रूहि सुहृत्संगो न निष्फलः ॥ ततोऽह
 मब्रवं तांश्च विचार्येदं पुनःपुनः ॥ १७ ॥ वाराणस्यामसावास्ते संवर्तो गुमलिंगभृत् ॥ मलदिग्धो विवसनो भिक्षाशी कुतपादनु ॥ १८ ॥

१ लोकाः स्वर्गसत्यादयो लोकाः । २ नित्यम्-इ०पा० । ३ अन्यं नरमित्यर्थः । ४ सुव्रतवत्सलः-इ०पा० । पचेलिमफलः-परिपक्वफलः इत्यर्थः । तदुत्तमफलः-इ०पा० । ५ सुधासीधुशर्करामधुपङ्कसाः-इ०
 पा० । ७ समाजग्मे-अहं नारदः समागतः इत्यर्थः । समागतोऽस्मि-इति वा । ८ सद्भिः समाश्रितं मुक्तिस्थानं किंचित्समादिश-इ०पा० ।

करपात्रकृताहारः सर्वथा निष्परिग्रहः ॥ भावयन्ब्रह्म परमं प्रणवाभिधमीश्वरम् ॥ १९ ॥ भुक्ता निर्याति सायाह्ने वनं न ज्ञायते जनैः ॥
 योगीश्वरोऽसौ तद्रूपाः सन्त्यन्ये लिंगधारिणः ॥ २० ॥ वक्ष्यामि लक्षणं तस्य यथा ज्ञास्यथ तं मुनिम् ॥ प्रतोल्या राजमार्गे तु निशि भूमौ
 शवं जनैः ॥ २१ ॥ अविज्ञातं स्थापनीयं स्थेयं तदविदूरतः ॥ यस्तां भूमिमुपागम्य अकस्माद्विनिवर्तते ॥ २२ ॥ स संवर्तो न चाक्रामत्येष
 शल्यमसंशयम् ॥ प्रष्टव्योऽभिमतं चासावुपाश्रित्य विनीतवत् ॥ २३ ॥ यदि पृच्छति केनाहमाख्यात इति मां ततः ॥ निवेद्य चैतद्वक्तव्यं त्वामा
 ख्यायाग्निमाविशत् ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वा ते तथा चक्रुः सर्वेऽपि वचनं मम ॥ प्राप्य वाराणसीं दृष्ट्वा संवर्तं ते तथा व्यंघ्रुः ॥ २५ ॥ शवं दृष्ट्वा च
 तैर्न्यस्तं संवर्तो वै न्यवर्तत ॥ क्षुत्परीतोऽपि तं ज्ञात्वा ययुस्तमनु शीघ्रगम् ॥ २६ ॥ तिष्ठ ब्रह्मन्क्षणमिति जल्पतो राजमार्गगम् ॥ याति निर्भर्त्स
 यत्येष निवर्तध्वमिति ब्रुवन् ॥ २७ ॥ समया मामरे भोऽद्य नागंतव्यं न वो हितम् ॥ पलायनमसौ कृत्वा गत्वा दूरतरं सरः ॥ कुपितः प्राह तान्स
 र्वान्केनाख्यातोऽहमित्युत ॥ २८ ॥ निवेदयत शीघ्रं मे यथा भस्म करोमि तम् ॥ शापाग्निनाथ वा युष्मान्यदि सत्यं न वक्ष्यथ ॥ २९ ॥ अथ
 प्रकंपिताः प्राहुर्नारदेनेति तं मुनिम् ॥ स तानाह पुनर्यातः पिशुनः क्व नु संप्रति ॥ ३० ॥ लोकानां येन शापाग्नौ भस्मशेषं करोमि तम् ॥
 ब्रह्मबंधुमहं प्राहुर्भीतास्ते तं पुनर्मुनिम् ॥ ३१ ॥ ॥ त ऊचुः ॥ ॥ त्वां निवेद्य स चास्मकं प्रविष्टो हव्यवाहनम् ॥ तत्कालमेव विप्रेन्द्र न विद्य
 स्तत्र कारणम् ॥ ३२ ॥ ॥ संवर्त उवाच ॥ ॥ अहमप्येवमेवास्य कर्ता तेन स्वयं कृतम् ॥ तद्रूपं कार्यं नैवात्र चिरं स्थास्यामि वः कृते ॥
 ॥ ३३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ यदि नारद देवर्षे प्रविष्टोऽसि हुताशनम् ॥ जीवितस्तत्कथं भूय आश्चर्यमिति मे वद ॥ ३४ ॥ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ ॥ न हुताशः समुद्रो वा वायुर्वा वृक्षपर्वतः ॥ आयुधं वा न मे शक्ता देहपाताय भारत ॥ ३५ ॥ पुनरेतत्कृतं चापि संवर्तो
 मन्यते यथा ॥ अहं सन्मानितश्चेति वह्निं प्राप्याप्यगामहम् ॥ ३६ ॥ यथा पुष्पगृहे कश्चित्प्रविशत्यंग फाल्गुन ॥ तथाहमग्निं संविश्य यातवानु
 त्तरं शृणु ॥ ३७ ॥ संवर्तस्तान्पुनः प्राह मार्कण्डेयमुखानिति ॥ विशल्यः क्रियतां पंथाः क्षुधितोऽहं पुनः पुरीम् ॥ भिक्षार्थं पर्यटिष्यामि प्रश्रं प्रब्रूत
 चैव मे ॥ ३८ ॥ ॥ त ऊचुः ॥ ॥ शापभ्रष्टा वयं मोक्षं प्राप्स्यामस्त्वदनुग्रहात् ॥ प्रतीकारं तदाख्याहि प्रणतानां महामुने ॥ ३९ ॥ यत्र तीर्थे
 सर्वतीर्थफलं प्राप्नोति मानवः ॥ तत्तीर्थं ब्रूहि संवर्त तिष्ठामो यत्र वै वयम् ॥ ४० ॥ ॥ संवर्त उवाच ॥ ॥ नमस्कृत्य कुमाराय दुर्गाभ्यश्च नरो

तमाः ॥ तीर्थं च संप्रवक्ष्यामि महीसागरसंगमम् ॥ ४१ ॥ अमुना राजसिंहेन इंद्रद्युम्नेन धीमता ॥ यजनाद्वचंगुलोत्सेधा कृतेयं वसुधायदा ॥
 ॥ ४२ ॥ तदा संताप्यमानाया भुवः काष्ठस्य वै यथा ॥ सुखाव यो जलौघश्च सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ४३ ॥ महीनाम नदी सा च पृथिव्यां यानि
 कानिचित् ॥ तीर्थानि तेषां सलिलसंभवं तज्जलं विदुः ॥ ४४ ॥ महीनाम समुत्पन्ना देशे मालवकाभिधे ॥ दक्षिणं सागरं प्राप्ता पुण्योभयतटा
 शिवा ॥ ४५ ॥ सर्वतीर्थमयी पूर्वं महीनाम महानदी ॥ किं पुनर्यः समायोगस्तस्याश्च सरितां पतेः ॥ ४६ ॥ वाराणसी कुरुक्षेत्रं गंगा रेवा सर
 स्वती ॥ ४७ ॥ तापी पयोष्णी निर्विध्या चन्द्रभागा इरावती ॥ कावेरी शरयूश्चैव गंडकी नैमिषं तथा ॥ ४८ ॥ गया गोदावरी चैव अरुणा
 वरुणा तथा ॥ एताः पुण्याः शतशोन्या याः काश्चित्सरितो भुवि ॥ ४९ ॥ सहस्रविंशतिश्चैव षट्शतानि तथैव च ॥ तासां सारसमुद्भूतं महीतोयं
 प्रकीर्तितम् ॥ ५० ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा यत्फलमाप्न्यते ॥ तन्महीसागरे प्रोक्तं कुमारस्य वचो यथा ॥ ५१ ॥ एकत्र सर्वतीर्थानां यदि संयोग
 मिच्छथ ॥ तद्गच्छथ महापुण्यं महीसागरसंगमम् ॥ ५२ ॥ अहं चापि च तत्रैव बहून्वर्षगणान्पुरा ॥ अवसं चागतश्चात्र नारदस्य भयात्तथा ॥
 ॥ ५३ ॥ स हि तत्र समीपस्थः पिशुनश्च विशेषतः ॥ मरुतः कुरुते यत्नं तस्मै ब्रूयादिदं भयम् ॥ ५४ ॥ अत्र दिग्वाससां मध्ये बहूनां तत्समस्त्व
 हम् ॥ निवसाम्यतिप्रच्छन्नो मरुत्तादतिभीतवत् ॥ ५५ ॥ पुनरत्रापि मां नूनं कथयिष्यति नारदः ॥ तथाविधा हि चेष्टास्य पिशुनस्य प्रदृश्यते ॥
 ॥ ५६ ॥ भवद्भिश्च न चाप्यत्र वत् ॥ कस्यचित्कचित् ॥ मरुतः कुरुते यत्नं भूपालो यज्ञसिद्धये ॥ ५७ ॥ देवाचार्येण संत्यक्तो भ्रात्रा मे कारणां
 तरे ॥ गुरुपुत्रं च मां ज्ञात्वा यज्ञार्त्विज्यस्य कारणात् ॥ ५८ ॥ अविद्यांतर्गतैर्यज्ञकर्मभिर्न प्रयोजनम् ॥ मम हिंसात्मकैरस्ति
 निगमोक्तैरचेतनैः ॥ ५९ ॥ समित्पुष्पकुशप्रायैः साधनैर्यद्यचेतनैः ॥ क्रियते तत्तथा भावि कार्यं कारणवन्नृणाम् ॥ ६० ॥ तद्युयं
 तत्र गच्छध्वं शीघ्रमेव नृपानुगाः ॥ अस्ति विप्रः स्वयं ब्रह्मा याज्ञवल्क्यश्च तत्र वै ॥ ६१ ॥ स हि पूर्वं मिथेः पुर्यां वस
 त्राश्रममुत्तमम् ॥ आगच्छमानं नकुलं दृष्ट्वा गार्गीं वचोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥ गार्गी रक्ष पयो भद्रे नकुलोऽयमुपेति च ॥ पयः पातुं
 कृतिमतिं नकुलं तं निराकुरु ॥ ६३ ॥ इत्युक्तो नकुलः क्रुद्धः स हि क्रुद्धः पुराऽभवत् ॥ जमदग्नेः पूर्वजैश्च शप्तः प्रोवाच तं मुनिम् ॥
 ॥ ६४ ॥ अहो वा धिग्धिगित्येव भूयो धिगिति चैव हि ॥ निर्लज्जता मनुष्याणां दृश्यते पापकारिणाम् ॥ ६५ ॥ कथं ते नाम पापानि प्रकुर्वति

नराधमाः ॥ मरणांतरिता येषां नरके तीव्रवेदना ॥ ६६ ॥ निमेषोऽपि न शक्येत जीविते यस्य निश्चितम् ॥ तन्मात्रपरमायुर्यः पापं कुर्यात्कथं
 स च ॥ ६७ ॥ त्वं मुने मन्यसे चेदं कुलीनोऽस्मीति बुद्धिमान् ॥ ततः क्षिपसि मां मूढ नकुलोऽयमिति स्मयन् ॥ ६८ ॥ किमधीतं याज्ञ
 वल्क्य का योगेश्वरता तव ॥ निरपराधं क्षिपसि धिगधीतं हि तत्त्व ॥ ६९ ॥ कस्मिन्वेदे स्मृतौ कस्यां प्रोक्तमेतद्वीहि मे ॥ परुषैरिति वाक्यैर्मां
 नकुलेति ब्रवीषि यत् ॥ ७० ॥ किमिदं नैव जानासि यावत्यः परुषा गिरः ॥ परः संश्राव्यते तावच्छंकवः श्रोत्रतः पुरा ॥ ७१ ॥ कंठे यमा
 नुगाः पादं कृत्वा तस्य सुदुर्मतेः ॥ अतीव रुदतो लोहशंकून्क्षेप्यन्ति कर्णयोः ॥ ७२ ॥ वावदूकाश्च ध्वजिनो मुष्णन्ति कृपणाञ्जनान् ॥ स्वयं
 हस्तसहस्रेण धर्मस्यैवं भवद्विधाः ॥ ७३ ॥ वज्रस्य दिग्यशस्त्रस्य कालकूटस्य चाप्युत ॥ समेन वचसा तुल्यं मृत्योरिति ममाभवत् ॥ ७४ ॥
 कर्णनासिकनाराचात्रिर्हरन्ति शरीरतः ॥ वाक्छल्यस्तु न निर्हर्तुं शक्यो हृदिशयो हि सः ॥ ७५ ॥ यंत्रपीडैः समाक्रम्य वरमेष हतो नरः ॥ न
 तु तं परुषैर्वाक्यैर्जिघांसेत कथंचन ॥ ७६ ॥ त्वया त्वहं याज्ञवल्क्य नित्यं पंडितमानिना ॥ नकुलोऽसीति तीव्रेण वचसा ताडितः कुतः ॥ ७७ ॥
 ॥ संवर्त उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य भृशं विस्मितमानसः ॥ याज्ञवल्क्योऽब्रवीदेतत्प्रबद्धकरसंपुटः ॥ ७८ ॥ नमोऽधर्माय महते न
 विद्मो यस्य वै भवम् ॥ परमाणुमपि व्यक्तं कोत्र विद्यामदः सताम् ॥ ७९ ॥ विरंचिविष्णुप्रमुखाः सोमैद्रप्रमुखास्तथा ॥ सर्वज्ञास्तेऽपि मुह्यति
 गणनास्मादृशां च का ॥ ८० ॥ धर्मज्ञोऽस्मीति यो मोहादात्मानं प्रतिपद्यते ॥ स वायुं मुष्टिना बद्धुमीहते कृपणो नरः ॥ ८१ ॥ केचिदज्ञानतो
 नष्टाः केचिज्ज्ञानमदादपि ॥ ज्ञानं प्राप्यापि नष्टाश्च केचिदालस्यतोऽधमाः ॥ ८२ ॥ वेदस्मृतीतिहासेषु पुराणेषु प्रकल्पितम् ॥ चतुःपादं तथा
 धर्मं नाचरत्यधमः पशुः ॥ ८३ ॥ स पुरा शोचते व्यक्तं प्राप्य तच्चातंकं गृहम् ॥ तथाहि गृह्यकारेण श्रुतौ प्रोक्तमिदं वचः ॥ ८४ ॥ नकुलं
 सकुलं ब्रूयान्न कंचिन्मर्मणि स्पृशेत् ॥ प्रपठन्नपि चैवाहमिदं सर्वं तथा शुकः ॥ ८५ ॥ आलस्येनाप्यनाचाराद्वृथाकार्यकमंग तत् ॥ ८६ ॥ केवलं पाठ
 मात्रेण यश्च संतुष्यते नरः ॥ तथा पंडितमानी च कोन्यस्तस्मात्पशुर्मतः ॥ ८७ ॥ न च्छंदांसि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं माययाऽऽवर्तमा
 नम् ॥ नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाश्छंदास्येनं प्रजहत्यंतकाले ॥ ८८ ॥ स्वर्गाय बद्धकक्षो यः पाठमात्रेण ब्राह्मणः ॥ स बालो मातुरंक
 स्थो ग्रहीतुं सोममिच्छति ॥ ८९ ॥ तद्भवान्सर्वथा मह्यमनयं सोढुमर्हसि ॥ सर्वः कोऽपि वदत्येवं तन्मयैवमुदाहृतम् ॥ ९० ॥ ॥ नकुल

स्कां.म.पु.
॥१००॥

उवाच ॥ ॥ वृथेदं भाषितं तुभ्यं सर्वलोकेन यत्समम् ॥ आत्मानं मन्यसे नैतद्भुक्तं योग्यं महात्मनाम् ॥ ९१ ॥ वाजिवारणलोहानां काष्ठपा
षाणवाससाम् ॥ नारीपुरुषतोयानामंतरं महदंतरम् ॥ ९२ ॥ अन्ये चेत्प्राकृता लोका बहुपापानि कुर्वते ॥ प्रधानपुरुषेणापि कार्यं तत्पृष्ठतो
नु किम् ॥ ९३ ॥ सर्वार्थं निर्मितं शास्त्रं मनोबुद्धी तथैव च ॥ दत्ते विधात्रा सर्वेषां तथापि यदि पापिनः ॥ ९४ ॥ ततो विवातुः
को दोषस्त एव खलु दुर्भगाः ॥ ब्राह्मणेन विशेषेण किं भाव्यं लोकवद्यतः ॥ ९५ ॥ यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते
लोकस्तदनुवर्तते ॥ ९६ ॥ तस्मात्सदा महद्भिश्च आत्मार्थं च परार्थतः ॥ सतां धर्मो न संत्याज्यो न्याय्यं तच्छिक्षणं तव ॥ ९७ ॥ यस्मात्त्वया
पीडितोऽहं घोरेण वचसा मुने ॥ तस्माच्छीघ्रं त्वां शप्स्यामि शापयोग्यो हि मे मतः ॥ ९८ ॥ नकुलोऽसीति मामाह भवांस्तस्मात्कुलाधमः ॥
शीघ्रमुत्पत्स्यसे मोहात्त्वमेव नकुलो मुने ॥ ९९ ॥ ॥ संवर्त उवाच ॥ ॥ इति वाचं समाकर्ण्य भाव्यर्थकृतनिश्चयः ॥ याज्ञवल्क्यो मरौ देशे
विप्रस्याजायतात्मजः ॥ १०० ॥ दुराचारस्य पापस्य निघृणस्यातिवादिनः ॥ दुष्कुलीनस्य जातोऽसौ तदा जातिस्मरः सुतः ॥ १०१ ॥ सोऽथ
ज्ञानात्समालोक्य भर्तृयज्ञ इति द्विजः ॥ गुप्तक्षेत्रं समापन्नो महीसागरसंगमम् ॥ १०२ ॥ तत्र पाशुपतो भूत्वा शिवाराधनतत्परः ॥ स्वायंभुवं
महाकालं पूजयन्वर्ततेऽधुना ॥ १०३ ॥ यो हि नित्यं महाकालं श्रद्धया पूजयेत्पुमान् ॥ स दौष्कुलीनदोषेभ्यो मुच्यतेऽहिरिव त्वचः ॥ १०४ ॥
यथायथा श्रद्धयासौ तल्लिंगं परिपश्यति ॥ तथातथा विमुच्येत दोषैर्जन्मशतोद्भवैः ॥ १०५ ॥ भर्तृयज्ञस्तु तत्रैव लिंगस्याराधनात्क्रमात् ॥ बीज
दोषाद्भिनिर्मुक्तस्तल्लिंगमहिमा त्वसौ ॥ १०६ ॥ बभ्रुं च नकुलं प्राह विमुक्तो दुष्टजन्मतः ॥ यस्मात्तस्मादिदं तीर्थं ख्यातं वै बभ्रु पावनम् ॥ १०७ ॥
तस्माद्भ्रजध्वं तत्रैव महीसागरसंगमम् ॥ पंच तीर्थानि सेवन्तो मुक्तिमाप्स्यथ निश्चितम् ॥ १०८ ॥ इत्येवमुक्त्वा संवर्तो ययावभिमतं द्विजः ॥
भर्तृयज्ञं मुनिं प्राप्य ते च तत्र स्थिताभवेन् ॥ १०९ ॥ ततस्तानाह स ज्ञात्वा गणाज्ज्ञानेन शांभवान् ॥ महद्भो विमलं पुण्यं गुप्तक्षेत्रे यदत्र वै ॥
॥ ११० ॥ भवन्तोऽभ्यागता यत्र महीसागरसंगमः ॥ स्नानं दानं जपो होमः पिंडदानं विशेषतः ॥ १११ ॥ अक्षयं जायते सर्वं महीसागर
संगमे ॥ कृतं तथाऽक्षयं सर्वं स्नानदानक्रियादिकम् ॥ ११२ ॥ यदात्र स्थानकं चक्रे देवर्षिर्नारदः पुरा ॥ तदा ग्रहेर्वरा दत्ताः शनिना च वर
स्त्वसौ ॥ ११३ ॥ शनैश्चरेण संयुक्ता त्वमावास्या यदा भवेत् ॥ श्राद्धं तत्र प्रकुर्वीत स्नानदानपुरःसरम् ॥ ११४ ॥ यदि श्रावणमासस्य शनैश्चर

१ लोकवत्-प्राकृतसामान्यलोकवत्-भाव्यं किम्-अपि तु नेति तात्पर्यम् । २ सन्धिपार्षः । स्थिता अभवन्-इति पदच्छेदः ।

माहे०सं० १
(कौ०सं०२)
अ० १३

॥१००॥

दिने शुभा ॥ कुहूर्भवति तस्यां तु संक्रांतिं कुरुते रविः ॥ ११५ ॥ तस्यामेव तिथौ योगो व्यतीपातो भवेद्यदि ॥ पुष्करं नाम तत्पर्व सूर्यपर्वशता
 धिकम् ॥ ११६ ॥ सर्वयोगसमावापः कथंचिदपि लभ्यते ॥ तस्मिन्दिने शनिं लोहं कांचनं भास्करं तथा ॥ ११७ ॥ महीसागरसंसर्गे पूज
 यीत यथाविधि ॥ शनिमंत्रैः शनिं ध्यात्वा सूर्यमंत्रैर्दिवाकरम् ॥ ११८ ॥ अर्घ्यं दद्याद्वाकरस्य सर्वपापप्रशांतये ॥ प्रयागादधिकं स्नानं दानं क्षेत्रा
 त्कुरोरपि ॥ ११९ ॥ पिंडदानं गयाक्षेत्रादधिकं पांडुनंदन ॥ इदं संप्राप्यते पर्व महद्भिः पुण्यराशिभिः ॥ १२० ॥ पितृणामक्षया तृप्तिर्जायते
 दिवि निश्चितम् ॥ यथा गयाशिरः पुण्यं पितृणां तृप्तिदं परम् ॥ १२१ ॥ तथा समधिकः पुण्यो महीसागरसंगमः ॥ १२२ ॥ अग्निश्च रेतो
 मृडया च देहे रेतोधा विष्णुरमृतस्य नाभिः ॥ एवं ब्रुवञ्छ्रद्धया सत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत महीसमुद्रम् ॥ १२३ ॥ मुखं च यः सर्वनदीषु पुण्यः पाथो
 धिरंवा प्रवरा मही च ॥ समस्ततीर्थाकृतिरेतयोश्च ददामि चार्घ्यं प्रणमामि नौमि ॥ १२४ ॥ ताम्रा रस्याः पयोवाहाः पितृप्रीतिप्रदाः
 शुभाः ॥ सस्यमाला महासिन्धुर्दातुर्दात्री पृथुस्तुता ॥ इन्द्रद्युम्नस्य कन्या च क्षितिजन्मा इरावती ॥ १२५ ॥ महीपर्णा महीशृंगा गंगा
 पश्चिमवाहिनी ॥ नदी राजनदी चेति नामाष्टादशमालिकाम् ॥ १२६ ॥ स्नानकाले च सर्वत्र श्राद्धकाले पठेत्रः ॥ पृथुनोक्तानि
 नामानि यज्ञमूर्तिपदं व्रजेत् ॥ १२७ ॥ महीदोहे महानंदसंदोहे विश्वमोहिनि ॥ जातासि सरितां राज्ञि पापं हर महीद्वे ॥ इत्यर्घ्यमंत्रः
 ॥ १२८ ॥ कंकणं रजतस्यापि योऽत्र निक्षिपते नरः ॥ स जायते महीपृष्ठे धनधान्ययुते कुले ॥ १२९ ॥ महीं च सागरं चैव रौप्यकंकण
 पूजया ॥ पूजयामि भवेन्मा मे द्रव्यनाशो दरिद्रता ॥ १३० ॥ कंकणक्षेपणम् ॥ यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञैश्च यत्फलम् ॥ तत्फलं स्नानदानेन
 महीसागरसंगमे ॥ १३१ ॥ विवादे च समुत्पन्ने अपराधी च यो मतः ॥ जलहस्तः सदा वाच्यो महीसागरसंगमे ॥ १३२ ॥ संस्त्राप्याघोरमंत्रेण
 स्थाप्य नाभिप्रमाणके ॥ जले करं समुद्धृत्य दक्षिणं वाचयेद्भुतम् ॥ १३३ ॥ यदि धर्मोऽत्र सत्योऽस्ति सत्यश्चेत्संगमस्त्वसौ ॥ सत्याश्चेत्कतुर्द
 शारः सत्यं स्यान्मे शुभाशुभम् ॥ १३४ ॥ एवमुक्त्वा करं क्षिप्य दक्षिणं सकलं ततः ॥ निःसृतः पापकारी चेज्ज्वरेणापीड्यते क्षणात् ॥ १३५ ॥
 सप्ताहादृश्यते चापि तावन्निर्दोषवान्मतः ॥ अत्र स्नात्वा च जम्बा च तपस्तत्त्वा तथैव च ॥ १३६ ॥ रुद्रलोकं सुबहवो गताः पुण्येन कर्मणा ॥
 सोमवारे विशेषेण स्नात्वा योत्र सुभक्तिः ॥ १३७ ॥ पंच तीर्थानि कुरुते मुच्यते पंचपातकैः ॥ इत्याद्युक्तं बहुविधं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १३८ ॥

स्कां.म.पु.
॥१०१॥

मर्त्यज्ञः शिवस्यो^१चे तेषामाराधने क्रमम् ॥ शिवागमोक्तमादिश्य पूजायोगं यथाविधि ॥ १३९ ॥ शिवभक्तिसमुद्रैकपूरितः प्राह तान्मुनिः ॥ न शिवात्परमो देवः सत्यमेतच्छिवव्रताः ॥ १४० ॥ शिवं विहाय यो ह्यन्यदसत्किंचिदुपासते ॥ करस्थं सोऽमृतं त्यक्त्वा मृगतृष्णां प्रधावति ॥ १४१ ॥ शिवशक्तिमयं ह्येतत्प्रत्यक्षं दृश्यते जगत् ॥ लिंगांकं च भगांकं च नान्यदेवांकितं क्वचित् ॥ १४२ ॥ यश्च तं पितरं रुद्रं त्यक्त्वा मातरमं विकाम् ॥ वर्ततेऽसौ स्वपितरं त्यक्तोदपितृपिंडकः ॥ यस्य रुद्रस्य माहात्म्यं शतरुद्रीयमुत्तमम् ॥ १४३ ॥ शृणुध्वं यदि पापानामिच्छध्वं क्षालनं परम् ॥ ब्रह्मा हाटकलिंगं च समाराध्य कपर्दिनः ॥ १४४ ॥ जगत्प्रधानमिति च नाम जप्त्वा विराजते ॥ कृष्णमूले कृष्णलिंगं नाम चार्जितमेव च ॥ १४५ ॥ सनकाद्यैश्च तल्लिंगं पूज्याजंयुर्जगद्गतिम् ॥ दर्भाङ्कुरमयं सप्त मुनयो विश्वयोनिक् ॥ १४६ ॥ नारदस्त्वंतरिक्षे च जगद्बीजमिदं गृणन् ॥ वज्रमिन्द्रो लिंगमेवं विश्वात्मानं च नाम च ॥ १४७ ॥ सूर्यस्ताम्रं तथा लिंगं नाम विश्वसृजं जपन् ॥ चंद्रश्च मौक्तिकं लिंगं जपन्नाम जगत्पतिम् ॥ १४८ ॥ इंद्रनीलमयं वह्निर्नाम विश्वेश्वरं जपन् ॥ पुष्परागं गुरुलिंगं विश्वयोनिं जपन्हरम् ॥ १४९ ॥ पद्मरागमयं शुक्रो विश्वकर्मति नाम च ॥ हेमलिंगं च धनदो जपन्नाम्ना तथेश्वरम् ॥ १५० ॥ रौप्यजं विश्वदेवाश्च नामापि जगतांपतिम् ॥ वायवो रीतिजं लिंगं शंभुमित्येव नाम च ॥ १५१ ॥ काशजं वसवो लिंगं स्वयंभुमिति नाम च ॥ त्रिलोहं मातरो लिंगं नाम भूतेशमेव च ॥ १५२ ॥ लौहं च रक्षसां नाम भूतभव्यभवोद्भवम् ॥ गुह्यकाः सीसजं लिंगं नाम योगं जपन्ति च ॥ १५३ ॥ जैगीषव्यो ब्रह्मरंध्रं नाम योगेश्वरं जपन् ॥ निमिर्नयनयोर्लिंगे जपन्शर्वेति नाम च ॥ १५४ ॥ धन्वंतरिर्गोमयं च सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ॥ गंधर्वा दारुजं लिंगं सर्वश्रेष्ठेति नाम च ॥ १५५ ॥ वैडूर्यं राघवो लिंगं जगज्येष्ठेति नाम च ॥ बाणो मारुतं लिंगं वसिष्ठमिति नाम च ॥ १५६ ॥ वरुणः स्फाटिकं लिंगं नाम्ना च परमेश्वरम् ॥ नागा विद्रुमलिंगं च नाम लोकत्रयंकरम् ॥ १५७ ॥ भारती तारं लिंगं च नाम लोकत्रयाश्रितम् ॥ शनिश्च संगमावर्ते जगन्नाथेति नाम च ॥ १५८ ॥ शनिदेशे मध्यरात्रौ महीसागरसंगमे ॥ जातीजं रावणो लिंगं जपन्नाम सुदुर्जयम् ॥ १५९ ॥ सिद्धाश्च मानसं नाम काममृत्युजरातिगम् ॥ उच्छजं च बलिर्लिंगं ज्ञानात्मेत्यस्य नाम च ॥ १६० ॥ मरीचिपाः पुष्पजं च ज्ञानगम्येति नाम च ॥ शकृताः शकृतं लिंगं ज्ञानज्ञेयेति नाम च ॥ १६१ ॥ फेनपाः फेनजं लिंगं नाम चापि सुदुर्विदम् ॥ कपिलो

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० १३

॥१०१॥

१ ऊचे-उक्तवान् । २ अजयुः-जितवन्तः । ३ हिमलिंगं च-इ० पा० । ४ जगतां गतिम्-इ० पा० । ५ स्वयंभुमिति नाम च-इ० पा० । ६ शिवेति-इ० पा० । ७ सर्वलोकसुरेश्वरम्-इ० पा० ।
८ ताललिंगं च-इ० पा० । ९ कामजम्-इ० पा० । १० सुदुर्लभम्-इ० पा० ।

वालुकालिंगं वरदं च जपन्हरम् ॥ १६२ ॥ सारस्वतो वाचिलिंगं नाम वागीश्वरेति च ॥ गणा मूर्तिमयं लिंगं नाम रुद्रेति चाब्रुवन् ॥ १६३ ॥
 जांबूनदमयं देवाः शितिकण्ठेति नाम च ॥ शंखलिंगं बुधो नाम कनिष्ठमिति संजपन् ॥ १६४ ॥ अश्विनौ मृन्मयं लिंगं नाम्ना चैव सुवेधसम् ॥
 विनायकः पिष्टलिंगं नाम्ना चापि कपर्दिनम् ॥ १६५ ॥ नावनीतं कुजो लिंगं नाम चापि करालकम् ॥ तार्क्ष्य ओदनलिंगं च हर्यक्षेति हि नाम च ॥
 ॥ १६६ ॥ गौडं कामस्तथा लिंगं रतिदं चेति नाम च ॥ शची लवणलिंगं तु बभ्रुकेशेति नाम च ॥ १६७ ॥ विश्वकर्मा च प्रासादलिंगं याम्येति
 नाम च ॥ विभीषणश्च पांसूत्थं सुहृत्तमेति नाम च ॥ वंशांकुरोत्थं सगरो नाम संगतमेव च ॥ १६८ ॥ राहुश्च रामठं लिंगं नाम गम्येति कीर्त
 यन् ॥ लेप्यलिंगं तथा लक्ष्मीर्हरिनेत्रेति नाम च ॥ १६९ ॥ योगिनः सर्वभूतस्थं स्थाणुरित्येव नाम च ॥ नानाविधं मनुष्याश्च पुरुषं नाम नाम
 च ॥ १७० ॥ तेजोमयं च ऋक्षाणि भगं नाम च भास्वरम् ॥ किंनरा धातुलिंगं च सुदीप्तमिति नाम च ॥ १७१ ॥ देवदेवेति नामास्ति लिंगं
 च ब्रह्मराक्षसाः ॥ दंतजं वारणा लिंगं नाम रंहसमेव च ॥ १७२ ॥ सप्तलोकमयं साध्या बहुरूपेति नाम च ॥ दूर्वांकुरमयं लिंगमृतवः सर्वनाम
 च ॥ १७३ ॥ कौकुममप्सरसो लिंगं नाम शंभोः प्रियेति च ॥ सिंदूरजं चोर्वशी च नाम च प्रियवासनम् ॥ १७४ ॥ ब्रह्मचारि गुरुलिंगं नाम
 चोष्णीषिणं विदुः ॥ अलक्तकं च योगिन्यो नाम चास्य सुबभ्रुकम् ॥ १७५ ॥ श्रीखंडं सिद्धयोगिन्यः सहस्राक्षेति नाम च ॥ डाकिन्यो मांस
 लिंगं च नाम चास्य च मीढुषम् ॥ १७६ ॥ अप्यन्नजं च मनवो गिरिशेति च नाम च ॥ अगस्त्यो ब्रीहजं वापि सुशांतमिति नाम च ॥ १७७ ॥
 यवजं देवलो लिंगं पतिमित्येव नाम च ॥ बल्मीकजं च बाल्मीकिश्चिरवासीति नाम च ॥ १७८ ॥ प्रतर्दनो बाणलिंगं हिरण्यभुजनाम च ॥
 राजिकं च तथा दैत्या नाम उग्रेति कीर्तितम् ॥ १७९ ॥ निष्पावजं दानवाश्च लिंगनाम च दिक्पतिम् ॥ मेघा नीरमयं लिंगं पर्जन्यपतिनाम च
 ॥ १८० ॥ राजमाषमयं यक्षा नाम भूतपतिं स्मृतम् ॥ तिलाव्रजं च पितरो नाम वृषपतिस्तथा ॥ १८१ ॥ गौतमो गोरजमयं नाम गोपतिरेव
 च ॥ वानप्रस्थाः फलमयं नाम वृक्षावृतेति च ॥ १८२ ॥ स्कंदः पाषाणलिंगं च नाम सेनान्य एव च ॥ नागश्चाश्वतरो धान्यं मध्यमेत्यस्य
 नाम च ॥ १८३ ॥ पुरोडाशमयं यज्वा सुवहस्तेति नाम च ॥ यमः कालायसमयं नाम प्राह च धन्विनम् ॥ १८४ ॥ यवांकुरं जामदग्न्यो
 भर्गदैत्येति नाम च ॥ पुरुरवाश्चात्रमयं बहुरूपेति नाम च ॥ १८५ ॥ मांधाता शर्करालिंगं नाम बाहुयुगेति च ॥ गावः पयोमयं लिंगं नाम

स्कां.न.५.
॥१०२॥

नेत्रसहस्रकम् ॥ १८६ ॥ साध्या भर्तृमयं लिंगं नाम विश्वपतिः स्मृतम् ॥ नारायणो नरो मौजं सहस्रशिरनाम च ॥ १८७ ॥ तार्क्ष्यं
पृथुस्तथा लिंगं सहस्रचरणाभिधम् ॥ पक्षिणो व्योमलिंगं च नाम सर्वात्मकेति च ॥ १८८ ॥ पृथिवी मेरुलिंगं च द्वितनुश्चास्य
नाम च ॥ भस्मलिंगं पशुपतिर्नाम चास्य महेश्वरः ॥ १८९ ॥ ऋषयो ज्ञानलिंगं च चिरस्थानेति नाम च ॥ ब्राह्मणा ब्रह्मलिंगं
च नाम ज्येष्ठेति तं विदुः ॥ १९० ॥ गोरोचनमयं शेषो नाम पशुपतिः स्मृतम् ॥ वासुकिर्विषलिंगं च नाम वै शंकरेति च ॥ १९१ ॥ तक्षकः
कालकूटाख्यं बहुरूपेति नाम च ॥ हालाहलं च कर्कोट एकाक्ष इति नाम च ॥ १९२ ॥ शृंगी विषमयं पद्मो नाम धूर्जटिरेव च ॥ पुत्रः पितृमयं
लिंगं विश्वरूपेति नाम च ॥ १९३ ॥ पारदं च शिवा देवी नाम त्र्यम्बक एव च ॥ मत्स्याद्याः शास्त्रलिंगं च नाम चापि वृषाकपिः ॥ १९४ ॥
एवं किं बहुनोक्तेन यद्यत्सत्त्वं विभूतिमत् ॥ जगत्यामस्ति तज्जातं शिवाराधनयोगतः ॥ १९५ ॥ भस्मनो यदि वृक्षत्वं ज्ञायते नीरसेवनात् ॥
शिवभक्तिविहीनस्य ततोऽस्य फलमुच्यते ॥ १९६ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यदि प्राप्तौ भवेन्नतिः ॥ ततो हरः समाराध्यस्त्रिजगत्याः प्रदो मतः
॥ १९७ ॥ य इदं शतरुद्रीयं प्रातःप्रातः पठिष्यति ॥ तस्य प्रीतः शिवो देवः प्रदास्यत्यखिलान्वरान् ॥ १९८ ॥ नातः परं पुण्यतमं किंचिदस्ति
महाफलम् ॥ सर्ववेदरहस्यं च सूर्येणोक्तमिदं मम ॥ १९९ ॥ वाचा च यत्कृतं पापं मनसा वाप्युपार्जितम् ॥ पापं तन्नाशमायाति कीर्तिते शतरुद्रिये
॥ २०० ॥ रोगातो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्यते बन्धनात् ॥ भयान्मुच्येत भीतश्च जपेद्यः शतरुद्रीयम् ॥ २०१ ॥ नाम्नां शतेन यः कुम्भैः पुष्पैस्ता
वद्भिरीश्वरम् ॥ प्रणामानां शतेनापि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २०२ ॥ लिंगानां शतमेतच्च शतमाराधकास्तथा ॥ नामानि च शतं सर्वदोषसंनाशकं
स्मृतम् ॥ २०३ ॥ विशेषादेषु लिंगेषु यः पठिष्यति पंचसु ॥ पंचभिर्विषयोद्भूतैः स दोषैः परिमुच्यते ॥ २०४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ निश
म्येवं प्रार्थ्य तेऽपि गुप्तक्षेत्रे मुदान्विताः ॥ पंचलिंगान्यर्चयंतः शिवध्यानपराभवन् ॥ २०५ ॥ ततो बहुतिथे काले प्रत्यक्षीभूय शंकरः ॥ प्राह
तान्मुदितो देवस्तेषां भक्तिविशेषतः ॥ २०६ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ बकोलूकगृध्रकूर्मा इन्द्रद्युम्न च पार्थिव ॥ सारूप्यां मुक्तिमापन्ना मल्लोके
निवसिष्यथ ॥ २०७ ॥ लोमशश्चापि मार्कण्डे जीवन्मुक्तौ भविष्यतः ॥ इत्युक्ते देवदेवेन लिंगं स्थापितवान्नृपः ॥ २०८ ॥ इन्द्रद्युम्नेश्वरं नाम

१ बाहुयतेति च-इ० पा० । २ वीरश्चानेति-इ० पा० । ३ वसुलिंगं च-इ० पा० । ४ प्रमोदतः-इ० पा० । ५ तु-इ० पा० । ६ ते-इन्द्रद्युम्नादयः अपि । ७ शिवध्यानपराः अभवन्-
इति पदच्छेदः । सन्धिरार्षः ।

माहे० सं० १
(को० सं० २)
अ० १३

॥१०२॥

महाकालाख्यमित्युत ॥ ज्ञात्वा तीर्थगुणात्राजा कीर्तिमिच्छंश्चिरंतनीम् ॥ २०९ ॥ त्रिरम्यमतुलं लिंगं संस्थाप्येदमुवाच ह ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च याव
 त्तिष्ठति मेदिनी ॥ २१० ॥ इन्द्रद्युमेश्वरं लिंगं नंदताच्छाश्वतीः समाः ॥ ततस्तथेति भगवाञ्छिवः प्रोच्याब्रवीत्पुनः ॥ २११ ॥ अत्र यो नि
 यतं लिंगमैन्द्रद्युम्नं प्रपूजयेत् ॥ स गणो जायते नूनं मम लोके निवत्स्यति ॥ २१२ ॥ इत्युक्त्वा सह तैश्चैव पंचभिः शशिशेखरः ॥ रुद्रलोकम
 गादेवस्तेऽपि जाता गणाः पुनः ॥ २१३ ॥ एवं प्रभावो राजाभूदिन्द्रद्युम्नो महीपतिः ॥ यजता येन वीरेण निर्मितेयं महीनदी ॥ २१४ ॥ एवंविधः
 स पुण्योऽयं महीसागरसंगमः ॥ अभूत्ततोऽपि संक्षेपात्तव पार्थ प्रकीर्तितः ॥ २१५ ॥ स्नात्वात्र संगमे यश्च इन्द्रद्युमेश्वरं नरः ॥ पूजयेत्तस्य वासः
 स्याद्यत्रेशः पार्वतीपतिः ॥ २१६ ॥ सर्वबन्धहरं लिंगं गाणपत्यप्रदं त्विदम् ॥ यतो बन्धान्विहायैव स्थापितं तेन फाल्गुन ॥ २१७ ॥ इतीदमुक्तं
 तव पुण्यकारि माहात्म्यमस्योत्तमसंगमस्य ॥ माहात्म्यमत्यद्भुतपुण्यमिन्द्रद्युमेश्वरस्यापि च पुण्यकारि ॥ २१८ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण
 एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीसागरसंगममाहात्म्यशतरुद्रियलिंगमाहात्म्येन्द्रद्युमेश्वरलिंगमाहात्म्य
 वर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ कुमारनाथमाहात्म्यं यत्त्वयोक्तं कथांतरे ॥ तदहं श्रोतु
 मिच्छामि विस्तरेण महामुने ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तारकं विनिहत्यैव वज्रांगतनयं प्रभुः ॥ गुहः संस्थापयामास
 लिंगमेतच्च फाल्गुन ॥ २ ॥ दर्शनाच्छ्रवणाद्व्यानात्पूजया श्रुतिवन्दनैः ॥ सर्वपापापहः पार्थ कुमारेशो न संशयः ॥ ३ ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अत्याश्चर्यमयी रम्या कथेयं पापनाशिनी ॥ विस्तरेण च मे ब्रूहि याथातथ्येन नारद ॥ ४ ॥ वज्रांगः कोप्यसौ
 दैत्यः किंप्रभावश्च तारकः ॥ कथं स निहतश्चैव जातश्चैव कथं गुहः ॥ ५ ॥ कथं संस्थापितं लिंगं कुमारेश्वरसंज्ञितम् ॥ किं फलं चास्य लिंगस्य
 ब्रूहि तद्विस्तरान्मम ॥ ६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ प्रणिपत्य कुमाराय सेनान्ये चेश्वराय च ॥ शृणु चैकमनाः पार्थ कुमारचरितं महत्
 ॥ ७ ॥ मानसो ब्रह्मणः पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ षष्टिं सोऽजनयत्कन्या वीरिण्यां नाम फाल्गुन ॥ ८ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय
 त्रयोदश ॥ सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोर्षिनेमिने ॥ ९ ॥ भृतांगिरःकृशाश्वेभ्यो द्वेद्वे चैव ददौ प्रभुः ॥ नामधेयान्यमूषां च सपत्नीनां च मे शृणु
 ॥ १० ॥ यासां प्रसूतिप्रभवा लोका आपूरितास्त्रयः ॥ भानुर्लम्बा ककुद्भूमिर्विश्वा साध्या मरुत्वती ॥ ११ ॥ वसुर्षुहूर्ता संकल्पा धर्मपत्न्यः

स्काः ५.५.
॥ १०३ ॥

सुताञ्छृणु ॥ भानोस्तु देवऋषभ इन्द्रसेनः सुतोऽभवत् ॥ १२ ॥ विद्योत आसील्लंबायां ततश्च स्तनयितवः ॥ ककुदः शकटः पुत्रः कीकटस्तनयो
यतः ॥ १३ ॥ भुवो दुर्गस्तथा स्वर्गो नंदश्चैव ततोऽभवत् ॥ विश्वेदेवाश्च विश्वाया अप्रजांस्तान्प्रचक्षते ॥ १४ ॥ साध्या द्वादश साध्याया
अर्थसिद्धिस्तु तत्सुतः ॥ मरुत्वान्सुजयंतश्च मरुत्वत्या बभूवतुः ॥ १५ ॥ नरनारायणौ प्रादुर्यौ तौ ज्ञानविदो जनाः ॥ वसोश्च वसवश्चाष्टौ
मुहूर्तायां मुहूर्तकाः ॥ १६ ॥ ये वै फलं प्रयच्छन्ति भूतानां स्वं स्वकालजम् ॥ संकल्पायाश्च संकल्पः कामः संकल्पजः सुतः ॥ १७ ॥ सुरूपासूत
तनयावुद्रानेकादशैव तु ॥ कपाली पिंगलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥ १८ ॥ अजकः शासनः शास्ता शंभुश्चांत्यो भवस्तथा ॥ रुद्रस्य
पार्षदाश्चान्ये विरूपायाः सुताः स्मृताः ॥ १९ ॥ प्रजापतेरंगिरसः स्वधा पत्नी पितृनथ ॥ जज्ञे सनी (ची?) तथा पुत्रमथर्वागिरसं प्रभुम् ॥ २० ॥
कृशाश्चस्य च द्वे भार्ये अर्चिश्च धिषणा तथा ॥ अस्त्रग्रामो ययोः पुत्रः संसंहारः प्रकीर्तितः ॥ २१ ॥ पतंगी यामिनी ताम्रा तिमिश्चारिष्टनेमिनः ॥
पतंग्यसूत पतगान्यामिनी शलभानथ ॥ २२ ॥ ताम्रायाः श्येनगृध्राद्यास्तिमेर्यादोगणास्तथा ॥ अथ कश्यपपत्नीनां यत्प्रसूतमिदं जगत् ॥
॥ २३ ॥ शृणु नामानि लोकानां मातृणां शंकराणि च ॥ अदितिर्दितिर्दनुः सिंही दनायुः सुरभिस्तथा ॥ २४ ॥ अरिष्टा विनता ग्रावा
दया क्रोधवशा इरा ॥ कद्रुर्मुनिश्च ते चोभे मातरस्ताः प्रकीर्तिताः ॥ २५ ॥ आदित्याश्चादितेः पुत्रा दितेर्देत्याः प्रकीर्तिताः ॥ दनोश्च
दानवाः प्रोक्ता राहुः सिंहीसुतो ग्रहः ॥ २६ ॥ दनायुषस्तथा जातो दनायुश्च गणो बली ॥ गावश्च सुरभेर्जातारिष्टापुत्रा युगंधराः ॥ २७ ॥
विनतासूत अरुणं गरुडं च महाबलम् ॥ ग्रावायाः श्वापदाः पुत्रा गणः क्रोधवशस्तथा ॥ २८ ॥ जातः क्रोधवशायाश्च इराया भूरुहाः स्मृताः ॥
कद्रुसुताः स्मृता नागा मुनेरप्सरसां गणाः ॥ २९ ॥ तत्र द्वौ तनयौ यौ च दितेस्तौ विष्णुना हतौ ॥ हिरण्यकशिपुर्वीरो हिरण्याक्षस्तथा
ऽपरः ॥ ३० ॥ ततो निहतपुत्रा सा दितिराराध्य कश्यपम् ॥ अयाचत वरं देवी पुत्रमन्यं महाबलम् ॥ ३१ ॥ समरे शक्रहंतारं
स तस्या अददात्प्रभुः ॥ नियमे चापि वर्तस्व वर्षाणां च सहस्रकम् ॥ ३२ ॥ इत्युक्ता सा तथा चक्रे पुष्करस्था समाहिता ॥ वर्तत्या
नियमे तस्याः सहस्राक्षः समाहितः ॥ ३३ ॥ उपासामाचरद्भक्त्या सा चैनमन्वमन्यत ॥ दशवत्सरशेषस्य सहस्रस्य तदा दितिः ॥ ३४ ॥
उवाच शक्रं सुप्रीता भक्त्या शक्रस्य तोषिता ॥ ॥ दितिरुवाच ॥ ॥ अत्रोत्तीर्णव्रतप्रायां विद्धि मां देवसत्तम ॥ ३५ ॥ भविष्यति तव भ्राता तेन सार्ध

१ अपि-इ० पा० । २ जाताः अरिष्टापुत्राः-इति पदच्छेदः । संधिरार्षः । ३ अत्रासंधिरार्षः । ४ संख्या- इ० पा० ।

मोह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० १४

॥ १०३ ॥

मिमांश्रियम् ॥ भोक्ष्यसे त्वं यथान्यायं त्रैलोक्यं हतकंटकम् ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा निद्रयाविष्टा चरणाक्रान्तमूर्धजा ॥ दिवा सुप्ता दितिर्देवी भाव्यर्थबल
 नोदिता ॥ ३७ ॥ तत्तु रंभ्रमवेक्ष्यैव योगमूर्तिस्तदाविशत् ॥ जठरस्थं दितेर्गर्भं चक्रे वज्रेण सप्तधा ॥ ३८ ॥ एकैकं च पुनः खण्डं चकार मघवा
 ततः ॥ सप्तधा सप्तधा कोपादुद्बुध्य च ततो दितिः ॥ ३९ ॥ न हंतव्यो न हंतव्य इति सा शक्रमब्रवीत् ॥ वज्रेण कृत्यमानानां बुद्धा सा रोदनेन
 च ॥ ४० ॥ ततः शक्रश्च मा रोदीरिति तांस्तान्यथाऽवदत् ॥ निर्गत्य जठरात्तस्मात्ततः प्राञ्जलिर्ग्रतः ॥ ४१ ॥ उवाच वाक्यं चात्रस्तो मातरं
 रोषपूरिताम् ॥ दिवास्वापं कृथा मातः पादाक्रान्तशिरोरूढा ॥ ४२ ॥ सुप्ताथ सुचिरं वाते छिन्नो गर्भो मया तव ॥ कृता एकोनपंचाशद्भागा वज्रेण
 ते सुताः ॥ ४३ ॥ सत्यं भवतु ते वाक्यं सार्धं भोक्ष्यामि तैः श्रियम् ॥ दास्यामि तेषां स्थानानि दिवि यावदहं दिते ॥ ४४ ॥ मा रोदीरिति मे
 प्रोक्ताः ख्याताश्च मरुतस्त्विति ॥ इत्युक्त्वा सा च सत्रीडा दितिर्जाता निरुत्तरा ॥ ४५ ॥ सार्धं तैर्गतवानिन्द्रो दिगंते वायवः स्मृताः ॥ ततः
 पुनश्च भर्तारं दितिः प्रोवाच दुःखिता ॥ ४६ ॥ पुत्रं मे भगवन्देहि शक्रहंतारमूर्जितम् ॥ यो नास्त्रशस्त्रैर्वध्यत्वं गच्छेत्रिदिववासिनाम् ॥ ४७ ॥
 न ददास्युत्तरं विद्धि मृतामेव प्रजापते ॥ इत्युक्तः स तदोवाच तां पत्नीमतिदुःखिताम् ॥ ४८ ॥ दशवर्षसहस्राणि तपोनिष्ठा तु तपस्यसे ॥ वज्र
 सारमयैरंगैरच्छेद्यैरायसैर्दृढैः ॥ ४९ ॥ वज्रांगोनाम पुत्रस्ते भविता धर्मवत्सलः ॥ सा तु लब्धवरा देवी जगाम तपसे वनम् ॥ ५० ॥ दशवर्षसह
 स्राणि तपो घोरं समाचरत् ॥ तपसोऽंते भगवती जनयामास दुर्जयम् ॥ ५१ ॥ पुत्रमप्रतिकर्माणमजेयं वज्रदुश्छिदम् ॥ स जातमात्र एवाभूत्सर्वशा
 स्त्रार्थपारगः ॥ ५२ ॥ उवाच मातरं भक्त्या मातः किं करवाण्यहम् ॥ तमुवाच ततो हृष्टा दितिर्देव्याधिपं सुतम् ॥ ५३ ॥ बहवो मे हताः
 पुत्राः सहस्राक्षेण पुत्रक ॥ तेषामपचितिं कर्तुमिच्छे शक्रवधादहम् ॥ ५४ ॥ बाढमित्येव सँ प्रोच्य जगाम त्रिदिवं बली ॥ ससैन्यं समरे शक्रं
 स च बाह्यायुधोऽजयत् ॥ ५५ ॥ पादेनाकृष्य देवेन्द्रं सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ मातुरंतिकमागच्छद्याचमानं भयातुरम् ॥ ५६ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा
 कश्यपश्च महातपाः ॥ आगतौ तत्र संव्रस्तावथो ब्रह्मा जगाद तम् ॥ ५७ ॥ मुंचामुं पुत्र याचंतं किमनेन प्रयोजनम् ॥ अवमानो वयः प्रोक्तो वीर
 संभावितस्य च ॥ ५८ ॥ अस्मद्वाक्येन यो मुक्तो जीवन्नपि मृतो हि सः ॥ शत्रुं ये प्रंति समरे न ते वीराः प्रकीर्तिताः ॥ ५९ ॥ कृत्वा मान
 परिग्लानिं ये मुंचंति वरा हि ते ॥ यथामान्यतमं मत्वा त्वया मातुर्वचः कृतम् ॥ ६० ॥ तथा पितुर्वचः कार्यं मुंचामुं पुत्र वासवम् ॥ एतच्छु

स्कां.म.पु.
॥१०४॥

त्वा तु वज्रांगः प्रणतो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६१ ॥ न मे कृत्यमनेनास्ति मातुराज्ञा कृता मया ॥ त्वं सुरासुरनाथो वै मम च प्रपितामहः ॥ ६२ ॥
करिष्ये त्वद्रचो देव एष मुक्तः शतक्रतुः ॥ न च काक्षे शक्रभुक्तामिमां त्रैलोक्यराजताम् ॥ ६३ ॥ परभुक्ता यथा नारी परभुक्तामिव
स्रजम् ॥ यच्च त्रिभुवनेष्वस्ति सारं तन्मम कथ्यताम् ॥ ६४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तपसो न परं किञ्चित्तपो हि महतां धनम् ॥
तपसा प्राप्यते सर्वं तपोयोग्योऽसि पुत्रक ॥ ६५ ॥ ॥ वज्रांग उवाच ॥ ॥ तपसे मे रतिर्देव न विघ्नं तत्र मे भवेत् ॥ त्वत्प्रसादेन भगवन्नि
त्युक्ता विरराम सः ॥ ६६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ क्रूरभावं परित्यज्य यदीच्छसि तपः सुत ॥ अनया चित्तबुद्ध्या तत्त्वयाप्तं जन्मनः फलम् ॥
॥ ६७ ॥ इत्युक्ता पद्मजः कन्यां ससर्जायतलोचनाम् ॥ तामस्मै प्रददौ देवः पत्न्यर्थं पद्मसंभवः ॥ ६८ ॥ वरांगीति च नामास्याः कृतवांश्च
पितामहः ॥ जगाम च ततो ब्रह्मा कश्यपेन समं दिवम् ॥ ६९ ॥ वज्रांगोऽपि तथा सार्धं जगाम तपसे वनम् ॥ ऊर्ध्वबाहुः स दैत्येन्द्रोऽतिष्ठदब्दस
हस्रकम् ॥ ७० ॥ कालं कमलपत्राक्षः शुद्धबुद्धिर्महातपाः ॥ तावानयोमुखः कालं तावत्पंचाग्निसाधकः ॥ ७१ ॥ निराहारो चोरतपास्तपोराशि
रजायत ॥ ततः सौंस्तर्जले चक्रे कालं वर्षसहस्रकम् ॥ ७२ ॥ जलांतरप्रविष्टस्य तस्य पत्नी महाव्रता ॥ तस्यैव तीरे सरसस्तत्परा मौनमा
श्रिता ॥ ७३ ॥ निराहारं पतिं मत्वा तपस्तेपे पतिव्रता ॥ तस्यास्तपसि वर्तत्या इंद्रश्चक्रे विभीषिकाम् ॥ ७४ ॥ भूत्वा तु मर्कटाकारस्तस्याअभ्या
शमागतः ॥ अपविध्य दृशं तस्या मूत्रविष्टे चकार सः ॥ ७५ ॥ तथा विलोलवसनां विलोलवदनां तथा ॥ विलोलकेशां तां चक्रे विधित्सुस्तपसः
क्षतिम् ॥ ७६ ॥ ततश्च मेरूरूपेण कुशं तस्याश्चकार सः ॥ ततो भुजंगरूपेण बद्धा चरणयोर्द्वयोः ॥ ७७ ॥ अपाकर्षत दूरं स तस्मादेवभृतस्तथा ॥
तपोबलाच्च सा तस्य न वध्यत्वं जगाम ह ॥ ७८ ॥ क्षमया च महाभागा क्रोधमण्वपि नाकरोत् ॥ ततो गोमायुरूपेण तमदूषयदाश्रमम् ॥ ७९ ॥
अग्निरूपेण तस्याश्च स ददाह महाश्रमम् ॥ चकर्ष वायुरूपेण महोग्रेण च तां शुभाम् ॥ एवं सिंहवृकाद्याभिर्भीषिकाभिः पुनःपुनः ॥ ८० ॥ वि
राम यदा नैव वज्रांगमहिषी तदा ॥ शैलस्य दुष्टतां मत्वा शापं दातुं व्यवस्यत ॥ ८१ ॥ तां शापाभिमुखीं दृष्ट्वा शैलः पुरुषविग्रहः ॥ उवाच तां
वरारोहां त्वरयाथ सुलोचनाम् ॥ ८२ ॥ ॥ शैल उवाच ॥ ॥ नाहं महाव्रते दुष्टः सेव्योऽहं सर्वदेहिनाम् ॥ अतिखेदं करोत्येष ततः क्रुद्धस्तु वृत्रहा ॥
॥ ८३ ॥ एतस्मिन्नंतरे जातः कालो वर्षसहस्रिकः ॥ तस्मिन्याते स भगवान्काले कमलसंभवः ॥ ८४ ॥ तुष्टः प्रोवाच वज्रांगं तमागम्य जलाशये ॥ ८५ ॥

१ मेघरूपेण-३० पा० । २ देवभृतः-देवाः भृताः पालिता येन-इंद्रः इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० १४

॥१०४॥

॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ददामि सर्वकामांस्ते उत्तिष्ठ दितिनन्दन ॥ एवमुक्तस्तदोत्थाय दैत्येन्द्रस्तपसो निधिः ॥ उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं सर्वलोकपिता
 महम् ॥ ८६ ॥ ॥ वज्रांग उवाच ॥ ॥ आसुरो मेऽस्तु मा भावः शक्रराज्ये च मा रतिः ॥ तपोधर्मरतिश्चास्तु वृणोम्येतत्पितामह ॥ ८७ ॥ एव
 मस्त्विति तं ब्रह्मा प्राह विस्मितमानसः ॥ उपेक्षते च शक्रं स भाव्यर्थकोऽतिवर्तते ॥ ८८ ॥ ऋषयो मनुजा देवाः शिवब्रह्ममुखा अपि ॥ भाव्यर्थं नाति
 वर्तते वेलामिव महोदधिः ॥ ८९ ॥ इति चिंत्य विरिंचोऽपि तत्रैवांतरधीयत ॥ वज्रांगोऽपि समाते तु तपसि स्थिरसंयमः ॥ ९० ॥ आहारमिच्छ
 न्स्वां भार्यां न ददर्शाश्रमे स्वके ॥ भार्याहीनोऽफलश्चेति स संचिंत्य इतस्ततः ॥ ९१ ॥ विलोकयन्स्वकां भार्यां विधित्सुः कर्म नैत्यकम् ॥ विलो
 कयन्ददर्शार्थं इहामुत्र सहयिनीम् ॥ ९२ ॥ रुदन्तीं स्वां प्रियां दीनां तरुप्रच्छादिताननाम् ॥ तां विलोक्य ततो दैत्यः प्रोवाच परिसांत्वयन् ॥ ९३ ॥
 ॥ ॥ वज्रांग उवाच ॥ ॥ केन तेऽपकृतं भीरु वर्तत्यास्तपसि स्वके ॥ कथं रोदिषि वा बाले मयि जीवति भर्तारि ॥ कं वा कामं प्रयच्छामि
 शीघ्रं प्रब्रूहि भामिनि ॥ ९४ ॥ गृहेश्वरीं सद्गुणभूषितां शुभां पंग्वंधयोगेन पतिं समेताम् ॥ न लालयेत्पूरयेन्नैव कामं स किं पुमान्न पुमान्मे मतोस्ति ॥
 ॥ ९५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये वज्रांगेतिहासवर्णनं
 नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ वरांग्युवाच ॥ ॥ नाशितास्म्यपविद्धास्मि त्रासिता पीडितास्मि च ॥ रोद्रेण देवनाथेन नष्टनाथेव
 भूरिशः ॥ १ ॥ दुःखपारमपश्यंती प्राणांस्त्यक्तुं व्यवस्थिता ॥ पुत्रं मे घोरदुःखस्य तारकं देहि चेत्कृपा ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तु दैत्येन्द्रो दुःखितोऽचित
 यद्धृदि ॥ आसुरेष्वपि भावेषु स्पृहा यद्यपि नास्ति मे ॥ ३ ॥ तथापि मन्ये शास्त्रेभ्यस्त्वनुकम्प्या प्रियेति यत् ॥ सर्वाश्रमानुपादाय स्वाश्रमेण
 कलत्रवान् ॥ ४ ॥ व्यसनार्णवमत्येति जलयानैरिवार्णवम् ॥ यामाश्रित्येन्द्रियारातीन्दुर्जनितराश्रयैः ॥ ५ ॥ गेहिनो हेलया जिग्युर्दस्युन्दुर्ग
 पतिर्यथा ॥ न केऽपि प्रभवस्तां चाप्यनुकर्तुं गृहेश्वरीम् ॥ ६ ॥ अथायुषा वा कात्स्न्येन धर्मे दित्सुर्यथैव च ॥ यस्यां भवति चात्मैव ततो जाया
 निगद्यते ॥ ७ ॥ भर्तव्या एव यस्माच्च तस्माद्धार्येति सा स्मृता ॥ सा एव गृहमुक्तं च गृहिणी सा ततः स्मृता ॥ ८ ॥ संसारकल्मषात्रात्री
 कलत्रमिति सा ततः ॥ एवंविधां प्रियां को वै नानुकंपितुमर्हति ॥ ९ ॥ त्रीणि ज्योतींषि पुरुष इति वै देवलोऽब्रवीत् ॥ भार्या कर्म च विद्या
 च संसाध्यं यत्नतस्त्रयम् ॥ १० ॥ तदेनां पीडितां चेद्यः पतिर्भूत्वा न पालये ॥ ततो यास्ये शास्त्रवादान्नरकांतं न संशयः ॥ ११ ॥ अह

मध्येनमिदं वै शक्तो जेतुं यथाऽनुणाम् ॥ पुनः कामं करिष्येऽस्या दास्ये पुत्रं महाबलम् ॥ १२ ॥ इति संचित्य वज्राङ्गः कोपव्याकुललो-
चनः ॥ प्रतिकर्तुं महेंद्राय तपो भूयो व्यवस्यत ॥ १३ ॥ ज्ञात्वा तु तस्य संकल्पं ब्रह्मा क्रूरतरं पुनः ॥ आजगाम त्वरायुक्तो यत्राऽसौ दितिनन्दनः ॥
॥ १४ ॥ उवाचैनं स भगवान्प्रभुर्मधुरया गिरा ॥ १५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ किमर्थं भूय एव त्वं नियमं क्रूरमिच्छसि ॥ आहाराभिमुखो दैत्य
तन्मे ब्रूहि महाव्रतः ॥ १६ ॥ यावदब्दसहस्रेण निराहारेण वै फलम् ॥ त्यजता प्राप्तमाहारं लब्धं ते क्षणमात्रतः ॥ १७ ॥ त्यागो ह्यप्राप्तकामानां
न तथा च गुरुः स्मृतः ॥ यथा प्राप्तं परित्यज्य कामं कमललोचन ॥ श्रुत्वैतद्ब्रह्मणो वाक्यं दैत्यः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥ दैत्य उवाच ॥ ॥
पत्न्यर्थेऽहं करिष्यामि तपो घोरं पितामह ॥ पुत्रार्थमुद्यतश्चाहं यः स्याद्दीर्घाणदपहा ॥ १९ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो देवः पद्मगर्भोद्भवस्तदा ॥ उवाच
दैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुराननः ॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अलं ते तपसा वत्स मा क्लेशे विस्तरे विश ॥ पुत्रस्ते तारकोनाम भविष्यति
महाबलः ॥ २१ ॥ देवसीमंतिनीकाम्यधम्मिल्लकविमोक्षणः ॥ इत्युक्तो दैत्यराजस्तु प्रणम्य प्रपितामहम् ॥ २२ ॥ विसृज्य गत्वा महिषीं नन्दया
मास तां मुदा ॥ तौ दंपती कृतार्थौ च जग्मतुश्चाश्रमं तदा ॥ २३ ॥ आहितं च ततो गर्भं वराङ्गी वरवर्णिनी ॥ पूर्णं वर्षसहस्रं तु दधारोदर
एव हि ॥ २४ ॥ ततो वर्षसहस्राति वराङ्गी समसूयत ॥ जायमाने तु दैत्येन्द्रे तस्मिँल्लोकभयंकरे ॥ २५ ॥ चचाल सकला पृथ्वी प्रोद्धृताश्च महा
र्णवाः ॥ चेलुर्धराधराश्चापि ववुर्वाता विभीषणाः ॥ २६ ॥ जेपुर्जप्यं मुनिवरा व्याधविद्धा मृगा इव ॥ जहुः कांतिं च सूर्याद्या नी
हाराश्छादयन्दिशः ॥ २७ ॥ जाते महासुरे तस्मिन्सर्व एव महासुराः ॥ आजगमुर्हर्षितास्तत्र तथा चासुरयोषितः ॥ २८ ॥ जगु
र्हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चासुराङ्गनाः ॥ ततो महोत्सवे जाते दानवानां पृथासुत ॥ २९ ॥ विषण्णमनसो देवाः समहेंद्रास्तदाभवन् ॥ जातमात्रस्तु दैत्यै
द्रस्तारकश्चण्डविक्रमः ॥ ३० ॥ अभिषिक्तोऽसुरो दैत्यैः कुरंगमहिषादिभिः ॥ सर्वासुरमहाराज्ये युतः सर्वैर्महासुरैः ॥ ३१ ॥ स तु प्राप्तमहाराज्य
स्तारकः पाण्डुसत्तम ॥ उवाच दानवश्रेष्ठान्युक्तियुक्तमिदं वचः ॥ ३२ ॥ शृणुध्वमसुराः सर्वे वाक्यं मम महाबलाः ॥ श्रुत्वा वः स्थेयसी बुद्धिः
क्रियतां वचने मम ॥ ३३ ॥ अस्माकं जातिधर्मेण विरूढं वैरमक्षयम् ॥ करिष्याम्यहं तद्वैरं तेषां च विजयाय च ॥ ३४ ॥ किं तु तत्तपसा

साध्यं मन्येहं सुरसंगमम् ॥ तस्मादादौ करिष्यामि तपो घोरं दनोः सुताः ॥ ३५ ॥ ततः सुरान्विजेष्यामो भोक्ष्यामोऽथ जगत्रयम् ॥
 युक्तोपायोऽहि पुरुषः स्थिरश्रीरेव जायते ॥ ३६ ॥ अयुक्तश्चपलः प्राप्तामपि रक्षितुमक्षमः ॥ तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे वाक्यं तस्यासुरस्य तु
 ॥ ३७ ॥ साधुसाध्वित्यथोचुस्ते वचनं तस्य विस्मिताः ॥ सोऽगच्छत्पारियात्रस्य गिरेः कंदरमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ सर्वर्तुकुसुमाकीर्णनानौषधिविदी
 पितम् ॥ नानाधातुरसस्त्राविचित्रनानागृहाश्रयम् ॥ ३९ ॥ अनेकाकारबहुलं पृथक्पक्षिकुलाकुलम् ॥ नानाप्रसवणोपेतं नानाविधजलाशयम् ॥
 ॥ ४० ॥ प्राप्य तत्कंदरं दैत्यश्चकार विपुलं तपः ॥ वहन्पाशुपतीं दीक्षां पंच मंत्राञ्जजाप सः ॥ ४१ ॥ निराहारः पंचतपा वर्षायुतमभूत्किल ॥
 ततः स्वदेहादुत्कृत्य कर्षकं दिनेदिने ॥ ४२ ॥ मांसस्याग्नौ जुहावैव ततो निर्मासतां गतः ॥ ततो निर्मासदेहः स तपोराशिरजायत ॥ ४३ ॥
 जज्वलुः सर्वभूतानि तेजसा तस्य सर्वतः ॥ उद्दिग्नाश्च सुराः सर्वे तपसा तस्य भीषिताः ॥ ४४ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा परमं तोषमागतः ॥ तार
 कस्य वरं दातुं जगाम शिखरं गिरेः ॥ ४५ ॥ प्राप्य तं शैलराजानं हंसस्यंदनमास्थितः ॥ उवाच तारकं देवो गिरा मधुरया तदा ॥ ४६ ॥
 ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठ पुत्र तपसो नास्त्यसाध्यं तवाधुना ॥ वरं वृणीष्वभिमतं यत्ते मनसि वर्तते ॥ ४७ ॥ इत्युक्तस्तारको दैत्यः
 प्राञ्जलिः प्राह तं विभुम् ॥ ४८ ॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ वयं प्रभो जातिधर्माः कृतवैराः सहामरैः ॥ तैश्च निःशेषिता दैत्याः कृताः क्रूरैर्नृशं
 सवत् ॥ ४९ ॥ तेषामहं समुद्धर्ता भवेयमिति मे मतिः ॥ अवध्यः सर्वभूतानामस्त्राणां च महौजसाम् ॥ ५० ॥ स्यामहं चामरैश्चैष वरो मम हृदि
 स्थितः ॥ एतन्मे देहि देशे नान्यं वैरोचये वरम् ॥ ५१ ॥ तमुवाच ततो दैत्यं विरंचोऽमरनायकः ॥ न युज्यते विना मृत्युं देहिनो देहधारणम् ॥
 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः सत्यमेतच्छ्रुतीरितम् ॥ ५२ ॥ इति संचिंत्य वरय वरं यस्मान्न शंकसे ॥ ततः संचिंत्य दैत्येन्द्रः शिशुतः सप्तवासरात् ॥
 ॥ ५३ ॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ वासराणां च सप्तानां वर्जयित्वा तु बालकम् ॥ देवानामप्यवध्योऽहं भूयासं तेन याचितः ॥ ५४ ॥ वने महा
 सुरो मृत्युं ब्रह्माणं मानमोहितः ॥ ब्रह्मा प्रोचे ततस्तं च तथेति हरवाक्यतः ॥ ५५ ॥ जगाम त्रिदिवं देवो दैत्योऽपि स्वकमालयम् ॥ उत्तीर्णं
 तपसस्तं च दैत्यं दैत्येश्वरास्तदा ॥ ५६ ॥ परिवव्रुः फलाकीर्णं वृक्षं शकुनयो यथा ॥ तस्मिन्महति राज्यस्थे तारके दितिनंदने ॥ ५७ ॥ ब्रह्मणाभिहि

१ वाक्यम्— इ० पा० । २ भक्ष्यामः—इ० पा० । ३ ततः दैत्येन्द्रः यदि मृत्युर्भवेदेव तर्हि सः अत्यंतमशक्यः कथं स्यादिति विचार्य सप्तवासरात् शिशोः सकाशान्मृत्युर्भवत्विति ब्रह्माणं वरं याचे—
 इति संचिंत्य—तारक उवाचेत्युक्तेन संबंधः ।

तस्थाने महार्णवतटोत्तरे ॥ तवो जज्ञिरे पार्थ तत्र सर्वर्तवः शुभाः ॥ ५८ ॥ कांतिर्द्युतिर्धृतिर्मैधा श्रीखंडा च दानवम् ॥ परिववृणुणा
कीर्णं निश्छिद्राः सर्व एव हि ॥ ५९ ॥ कालागरुविलिनां महासुकुटमंडितम् ॥ रुचिरांगदसन्नद्धं महासिंहासने स्थितम् ॥ ६० ॥
नृत्यंत्यप्सरसः श्रेष्ठा गन्धर्वा गाययन्ति च ॥ चन्द्रार्कौ दीपमार्गेषु व्यजनेषु च मारुतः ॥ ग्रहा अग्रेसरास्तस्य जीवादेशप्रभाषिणः ॥ ६१ ॥ एवं
स्वकाद्बाहुबलात्स दैत्यः संप्राप्य राज्यं परिमोदमानः ॥ कदाचिदाभाष्य जगाद मंत्रिणः प्रोद्धृतसर्वांगबलेन दर्पितः ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदे
महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये तारकासुरोत्पत्तिवर्णननाम पंचदशोऽध्यायः ॥
॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ राज्येन बुद्धदाभेन स्त्रीभिरक्षैश्च पानकैः ॥ मोहितो जन्म लब्ध्वात्र त्यजते पौरुषं नरः ॥ १ ॥
जन्म तस्य वृथा सर्वमाकल्पांतं न संशयः ॥ २ ॥ मातापितृभ्यां न करोति कामान्बन्धूनशोकात्न करोति यो वा ॥ कीर्तिं हि वा नार्जयते न
मानं नरः स जातोऽपि मृतोऽत्र लोके ॥ ३ ॥ तस्माज्जयायामरपुंगवानां त्रैलोक्यलक्ष्मीहरणाय शीघ्रम् ॥ संयोज्यतां मे रथमष्टचक्रं बलं च मे
दुर्जयदैत्यचक्रम् ॥ ४ ॥ ध्वजं च मे कांचनपट्टबन्धं छत्रं च मे मौक्तिकजालबद्धम् ॥ अद्याहमासां सुरकामिनीनां धम्मिल्लकांश्चाग्रथितान्करिष्ये
॥ ५ ॥ यथा पुरा मर्कटको जनन्यास्तस्याश्च सत्येन तु तारकः स्याम् ॥ ६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तारकस्य वचः श्रुत्वा असनोनाम
दानवः ॥ सेनानीर्दैत्यराजस्य तथा चक्रेऽविलंबितम् ॥ ७ ॥ आहत्य भेरीं गम्भीरां दैत्यानाहूय सत्वरः ॥ सज्जं चक्रे रथं दैत्यो दैत्यराजस्य धीमतः ॥
॥ ८ ॥ गरुडानां सहस्रेण गरुडोपमितत्विषा ॥ ते हि पुत्राः सुपर्णस्य संस्थिता मेरुकन्दरे ॥ ९ ॥ विजित्य दैत्यराजेन वाहनत्वे प्रकल्पिताः ॥
अष्टाष्टचक्रः सरथश्चतुर्योजनविस्तृतः ॥ १० ॥ नानाक्रीडागृहयुतो गीतवाद्यमनोहरः ॥ गंधर्वनगराकारः संयुक्तः प्रत्यदृश्यत ॥ ११ ॥ आजगमुस्तत्र
दैत्याश्च दश चंडपराक्रमाः ॥ कोटिकोटिपरीवारा अन्ये च बहवो रणे ॥ १२ ॥ तेषामग्रेसरो जम्भः कुजम्भोनंतरस्तथा ॥ महिषः कुञ्जरो मेषः कालने
मिर्निमिस्तथा ॥ १३ ॥ मथनो जंभकः शुम्भो दैत्येन्द्रा दश नायकाः ॥ दैत्येन्द्रा गिरिवर्ष्माणः संति चंडपराक्रमाः ॥ १४ ॥ नानाविधप्रहरणा नानाश
स्त्रास्त्रपारगाः ॥ तारकस्याभवत्केतुर्बहुहूणो महाभयः ॥ १५ ॥ क्वचिच्च राक्षसो घोरः पिशाचध्वाक्षगुध्रकः ॥ एवं बहुविधाकारः स केतुः प्रत्यदृश्यत
॥ १६ ॥ केतुना मकरेणापि सेनानीर्ग्रसनो बभौ ॥ पैशाचं यत्र वदनं जंभस्यासीदयस्मयम् ॥ १७ ॥ खरो विधुतलांगूलः कुजम्भस्याभवद्भजे ॥

महिषस्य च गोमायुः कांतो हैमस्तथा बभौ ॥१८॥ गृध्रो वै कुंजरस्यासीन्मेषस्याभूच्च राक्षसः ॥ कालनेमेर्महाकालो निमेरासीन्महातिमिः ॥१९॥
 राक्षसी मथनस्यापि ध्वांशोऽभूजंभकस्य च ॥ महावृकश्च शुम्भस्य ध्वजा एवंविधा बभुः ॥ २० ॥ अनेकाकारविन्यासादन्येषां च ध्वजा भवन् ॥
 शतेन शीघ्रवेगानां व्याघ्राणां हेममालिनाम् ॥ २१ ॥ ग्रसनस्य रथो युक्तो महामेषरवो बभौ ॥ शतेन चापि सिंहानां रथो जंभस्य योजितः ॥ २२ ॥
 कुजंभस्य रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ॥ तावद्भिर्महिषस्योष्ट्रैर्गजस्य च हयैर्युतः ॥ २३ ॥ मेषस्य द्वीपिभिर्भीमैः कुञ्जरैः कालनेमिनः ॥ पर्वतं वै
 समारूढो निश्चित्य विधृतं गजैः ॥ २४ ॥ चतुर्दष्टैर्गणवद्भिश्चतुर्भिर्मेषसन्निभैः ॥ शतहस्तायते कृष्णे तुरंगे हेमभूषणे ॥ २५ ॥ सितचामरजालेन शोभिते
 पुष्पदामनि ॥ मथनोनाम दैत्येन्द्रः पाशहस्तो व्यराजत ॥ २६ ॥ किंकिणीमालिनं चोष्मारूढोऽभूच्च जंभकः ॥ कालमुंचं महामेषमारूढः शुम्भदा
 नवः ॥ २७ ॥ अन्ये च दानवा वीरा नानावाहनहेतयः ॥ प्रचण्डचित्रवर्माणः कुण्डलोष्णीषभूषिताः ॥ २८ ॥ नानाविधोत्तरासंगा नानामाल्यवि
 भूषणाः ॥ नानासुगंधगंधाब्द्या नानावंदिशतस्तुताः ॥ २९ ॥ नानावाद्यपरिस्यंदसाग्रेसरमहारथाः ॥ नानाशौर्यकथासक्तास्तस्मिन्सैन्ये महारथाः ॥
 ॥ ३० ॥ तद्वलं दैत्यसिंहस्य भीमरूपं व्यदृश्यत ॥ भूमिरेणुसमालिङ्गतुरंगरथपत्तिकम् ॥ ३१ ॥ स च दैत्येश्वरः क्रुद्धः समारूढो महारथम् ॥
 दशभिः शुशुभे दैत्यैर्दशबाहुरिवेश्वरः ॥ जगद्धंतुं प्रवृत्तो वा प्रतस्थेऽसौ सुरान्प्रति ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरे वायुर्देवदूतः सुरालयम् ॥ दृष्ट्वा तद्दानव
 बलं जगामेन्द्रस्य शंसितुम् ॥ ३३ ॥ स गत्वा तु सर्भां दिव्यां महेंद्रस्य महात्मनः ॥ शशंस मध्ये देवानामिदं कार्यमुपस्थितम् ॥ ३४ ॥ तच्छ्रुत्वा
 देवराजः स निमीलितविलोचनः ॥ बृहस्पतिमुवाचेदं वाक्यं काले महामतिः ॥ ३५ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ संप्राप्तोऽतिविमर्दोऽयं देवानां
 दानवैः सह ॥ कार्यं किमत्र तद्ब्रूहि नीत्युपायोपबृंहितम् ॥ ३६ ॥ एतच्छ्रुत्वा च वचनं महेंद्रस्य गिरांपतिः ॥ प्रत्युवाच महाभागो बृहस्पति
 रुदारधीः ॥ ३७ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ सामपूर्वं स्मृता नीतिश्चतुरंगामनीकिनीम् ॥ जिगीषतां सुरश्रेष्ठ स्थितिरेषा सनातनी ॥ ३८ ॥
 साम दानं च भेदश्च चतुर्थो दंड एव च ॥ नीतौ क्रमात्प्रयोज्याश्च देशकालविशेषतः ॥ ३९ ॥ तत्र साम प्रयोक्तव्यमार्येषु गुणवत्सु च ॥ दानं
 लुब्धेषु भेदश्च शंकितेष्विति निश्चयः ॥ ४० ॥ दण्डश्चापि प्रयोक्तव्यो नित्यकालं दुरात्मसु ॥ साम दैत्येषु नैवास्ति निर्गुणत्वादुरात्मसु ॥ ४१ ॥
 श्रिया तेषां च किं कार्यं समृद्धानां तथापि यत् ॥ जातिधर्मेण चाभेद्या विधातुरपि ते मताः ॥ ४२ ॥ एको ह्युपायो दंडोऽत्र भवतां यदि रोचते ॥

दुर्जनः सुजनत्वाय कल्पते न कदाचन ॥ ४३ ॥ लालितः पालितो वापि स्वस्वभावं न मुंचति ॥ एवं मे मन्यते बुद्धिर्भवतो यद्वचवस्यताम् ॥
॥ ४४ ॥ एवमुक्तः सहस्राक्ष एवमेवेत्युवाच ह ॥ कर्तव्यतां च संचित्य प्रोवाचामरसंसदि ॥ ४५ ॥ बहुमानेन मे वाचं शृणुध्वं नाकवासिनः ॥
॥ ४६ ॥ भवतो यज्ञभोक्तारः सतामिष्टाश्च सात्त्विकाः ॥ स्वे स्वे पदे स्थिता नित्यं जगतः पालने रताः ॥ ४७ ॥ भवतां च निमित्तेन बाधते
दानवेश्वराः ॥ तेषां सामादि नैवास्ति दंड एव विधीयताम् ॥ ४८ ॥ क्रियतां समरे बुद्धिः सैन्यं संयोज्यतामिति ॥ आवाह्यतां च शस्त्राणि पूज्यं
तां शस्त्रदेवताः ॥ ४९ ॥ इत्युक्ताः समनद्यंत देवानां ये प्रधानतः ॥ वाजिनामयुतेनाजौ हेमपट्टपरिष्कृताः ॥ ५० ॥ बाहनानि विमानानि योज
यंतु ममामराः ॥ यमं सेनापतिं कृत्वा शीघ्रं निर्यात देवताः ॥ ५१ ॥ नानाश्चर्यगुणोपेता दुर्जया देवदानवैः ॥ रथो मातलिना युक्तो महेंद्रस्याप्यदृ
श्यत ॥ ५२ ॥ यमो महिषमास्थाय सेनाग्रे समवर्तत ॥ चंडकिंकिणिवृंदेन सर्वतः परिवारितः ॥ ५३ ॥ कल्पकालोज्ज्वलज्वालापूरितांबरगोचरः ॥
हुताश उरणारूढः शक्तिहस्तो व्यवस्थितः ॥ ५४ ॥ पवनोऽकुशपाणिस्तु विस्तारितमहाजवः ॥ महाक्रशं समारूढः मेनाग्रे समदृश्यत ॥
॥ ५५ ॥ भुजगेन्द्रं समारूढो जलेशो भगवान्स्वयम् ॥ महापाशधरो वीरः सेनायां समवर्तत ॥ ५६ ॥ नरयुक्ते रथे दिव्ये धनाध्यक्षो व्यचीच
रत् ॥ महासिंहरवो युद्धे गदाहस्तो व्यवस्थितः ॥ ५७ ॥ राक्षमेशोऽथ निर्क्रंती रथे रक्षोमुखैर्हयैः ॥ धन्वी रक्षोगणवृतो महारावो व्यदृश्यत ॥
॥ ५८ ॥ चंद्रादित्यावधिनौ च वसवः साध्यदेवताः ॥ विश्वेदेवाश्च रुद्राश्च सन्नद्रास्तस्थुराहवे ॥ ५९ ॥ हेमपीठोत्तरासंगाश्चित्रवर्मायुधध्वजाः ॥
गंधर्वाः प्रत्यदृश्यन्त कृत्वा विश्वावसुं मुखे ॥ ६० ॥ तथा रक्तोत्तरासंगा निर्मलायोविभूषणाः ॥ गृध्रध्वजा अदृश्यंत राक्षसा रक्तमूर्धजाः ॥ ६१ ॥
तथा भीमाशनिकराः कृष्णवस्त्रा महारथाः ॥ यक्षास्तत्र व्यदृश्यंत मणिभद्रादिकोटिशः ॥ ६२ ॥ ताम्रोलूकध्वजा रौद्रा द्वीपिचर्मांबरास्तथा ॥ पिशाचा
स्तत्र राजंते महावेगपुरःसराः ॥ ६३ ॥ तथैव श्वेतवसनाः सितपट्टपताकिनः ॥ मत्तेभवाहनप्रायाः किंनरास्तस्थुराहवे ॥ ६४ ॥ मुक्ताजाल
परिष्कारो हंसो हारसमप्रभः ॥ केतुर्जलधिनाथस्य सौम्यरूपो व्यराजत ॥ ६५ ॥ पंचरागमहारत्नविटंको धनदस्य च ॥ ध्वजः समुत्थितो भाति
यातुकाम इवांबरम् ॥ ६६ ॥ कार्णालोहमयो ध्वांक्षो यमस्याभून्महाध्वजः ॥ राक्षसेशस्य वदनं प्रेतस्य ध्वज आबभौ ॥ ६७ ॥ हेमसिंहध्वजौ
देवौ चन्द्रार्कावमितद्युती ॥ कुंभेन चित्रवर्णेन केतुराश्विनयोगभूत् ॥ ६८ ॥ मातंगो हेमरचितश्चित्ररत्नपरिष्कृतः ॥ ध्वजः शतक्रतोरासीत्सितचा
म्रमंस्थितः ॥ ६९ ॥ अन्येषां च ध्वजास्तत्र नानारूपा बभूवु रणे ॥ सनागयक्षगंधर्वमहोरगनिशाचरा ॥ ७० ॥ सेना सा देवराजस्य दुर्जया प्रत्य

दृश्यत ॥ कोटयस्तास्रयस्त्रिंशन्नानादेवनिकायिनाम् ॥ ७१ ॥ हेमाचलाभे सितकर्णचामरे सुवर्णपद्मामलसुन्दरस्रजि ॥ कृताभिरामोज्ज्वलकुङ्कुमाङ्कुरे
 कपोललीलाविविमुक्तरावे ॥ ७२ ॥ श्रितस्तदैरावणनामकुञ्जरे महाबलश्चित्रविशेषितांबरः ॥ विशालवज्राङ्गवितानभूषितः प्रकीर्णकेयूरभुजाग्रमं
 डलः ॥ ७३ ॥ सहस्रदृग्वन्दिसहस्रसंस्तुतस्त्रिविष्टपेऽशोभत पाकशासनः ॥ ७४ ॥ इति श्रीस्कन्दि महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे
 माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकासुरदेवेन्द्रयुद्धोपक्रमवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्तयोः समायोगः
 सेनयोरुभयोरभूत् ॥ युगांते समनुप्राप्ते यथा क्षुब्धसमुद्रयोः ॥ १ ॥ सुरासुराणां संमर्दे तस्मिन्परमदारुणे ॥ तुमुलं सुमहत्कांते सेनयोरुभयोरपि
 ॥ २ ॥ गर्जतां देवदैत्यानां शंखभेरीरवेण च ॥ तूर्याणां चैव निर्वोषैर्मार्तंगानां च बृंहितैः ॥ ३ ॥ हेषितैर्हयवृन्दानां रथनेमिस्वनेन च ॥ वोषेण चैव तूर्याणां
 युगांत इव चाभवत् ॥ ४ ॥ रोषेणाभिपरीताङ्गास्त्यक्तजीवितचेतसः ॥ समसज्जन्त तेन्योन्यं प्रक्रमेणातिलोहिताः ॥ ५ ॥ रथा रथैः समासक्ता गजाश्चापि
 महागजैः ॥ पत्तयः पत्तिभिश्चैव हयाश्चापि महाहयैः ॥ ६ ॥ ततः प्रासाशनिगदाभिर्दिपालपरश्वधैः ॥ शक्तिभिः पट्टिशैः शूलैर्मुद्गरैः कणयैर्गुडैः
 ॥ ७ ॥ चक्रैश्च शक्तिभिश्चैव तोमरैर्कुशैरपि ॥ कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तार्द्धचन्द्रकैः ॥ ८ ॥ भल्लैर्वेतसपत्रैश्च शुकतुंडैश्च निर्मलैः ॥ वृष्टिभि
 श्चाद्रुताकारैर्गगनं समपद्यत ॥ ९ ॥ संप्रच्छाद्य दिशः सर्वास्तमोमयमिवाभवत् ॥ प्राज्ञायन्त न तेऽन्योन्यं तस्मिन्स्तमसि संकुले ॥ १० ॥ अ
 दृश्यभूतास्तमसि न्यकुतन्त परस्परम् ॥ ततो भुजैर्ध्वजैश्छत्रैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥ ११ ॥ गजैस्तुरंगैः पादातैः पतद्भिः पतितैरपि ॥ आका
 शशिरसो ब्रह्मैः पंकजैरिव भूश्चिता ॥ १२ ॥ भग्नदन्ता भिन्नकुम्भाश्छिन्नदीर्घमहाकर्त्राः ॥ गजाः शैलनिभाः पेतुर्धरण्यां रुधिरस्रवाः ॥ १३ ॥ भग्नैषा
 श्व रथाः पेतुर्भग्राक्षाः शकलीकृताः ॥ पत्तयः कोटिशः पेतुस्तुरङ्गाश्च सहस्रशः ॥ १४ ॥ ततः शोणितनद्यश्च हर्षदाः पिशिताशिनाम् ॥
 वैतालानन्ददायिन्यो व्यजायन्त सहस्रशः ॥ १५ ॥ तस्मिन्स्तथाविधे युद्धे सेनानीर्ग्रसनोऽरिहा ॥ बाणवर्षेण महता देवसैन्यमकंपयत् ॥ १६ ॥
 ततो ग्रसनमालोक्य यमः क्रोधविमूर्छितः ॥ ववर्ष शरवर्षेण विशेषादग्निवर्चसा ॥ १७ ॥ स विद्धो बहुभिर्बाणैर्ग्रसनोऽतिपराक्रमः ॥
 कृतप्रतिकृताकांक्षी धनुरानम्य भैरवम् ॥ १८ ॥ शरैः सहस्रैश्च पञ्चलक्षैश्चैव व्यताडयत् ॥ ग्रसनेन विमुक्तास्ताञ्छरान्सोपि निवार्य च ॥ १९ ॥
 बाणवृष्टिभिरुग्राभिर्यमो ग्रसनमर्दयत् ॥ कृतांतशरवृष्टीनां संततीः प्रतिसर्पतीः ॥ चिच्छेद शरवर्षेण ग्रसनो दानवेश्वरः ॥ २० ॥ विफलां

स्कां.म.पु.
॥१०८॥

तां समालोक्य यमः स्वशरसंततिम् ॥ २१ ॥ प्राहिणोन्मुद्गरं दीप्तं असनस्य रथं प्रति ॥ स तं मुद्गरमायांतमुत्पत्य रथसतमात् ॥ २२ ॥ जग्राह
वाभहस्तेन लीलया असनोऽरिहा ॥ तेनैव मुद्गरेणाय यमस्य महिषं रुषा ॥ २३ ॥ ताडयामास वेगेन स पपात महीतले ॥ उत्पत्याय यमस्तस्मा
न्महिषात्रिपतिष्यतः ॥ २४ ॥ प्रासेन ताडयामास असनं वदने दृढम् ॥ स तु प्राप्तप्रहारेण मूर्छितो न्यपतद्भुवि ॥ २५ ॥ असनं पतितं दृष्ट्वा
जंभो भीमपराक्रमः ॥ यमस्य भिडिपालेन प्रहारमकरोद्धदि ॥ २६ ॥ यमस्तेन प्रहारेण सुत्राव रुधिरं मुखात् ॥ अतिगाढप्रहारार्तः कृतांतो
मूर्छितोऽभवत् ॥ २७ ॥ कृतांतमर्दितं दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः ॥ वृतो यशायुतगणैर्जंभं प्रत्युद्ययौ रुषा ॥ २८ ॥ जंभो रुषा तमायांतं दानवा
नीकसंवृतः ॥ जग्राह वाक्यं राज्ञस्तु यथा स्निग्धेन भाषितम् ॥ २९ ॥ असनो लब्धसंज्ञोऽथ यमस्य प्राहिणोद्गदाम् ॥ मणिहेमपरिष्कारां गुर्वी
परिचमर्दिनीम् ॥ ३० ॥ तामापतंतीं संप्रेक्ष्य गदां महिषवाहनः ॥ गदायाः प्रतिघातार्थं जगज्ज्वलनभैरवम् ॥ ३१ ॥ दंडं सुमोच कोपेन
ज्वालामालासमाकुलम् ॥ स गदां वियति प्राप्य ररासांबुधरोद्धतम् ॥ ३२ ॥ संवट्श्चाभवत्ताभ्यां शैलाभ्यामिव दुःसहः ॥ ताभ्यां निष्पेषनिर्द्वाद
जडीकृतदिगंतरम् ॥ ३३ ॥ जगद्व्याकुलतां यातं प्रलयागमशंकया ॥ क्षणात्प्रशांतनिर्द्वादं ज्वलदुत्कासमाचितम् ॥ ३४ ॥ निष्पेषणं तयोभीमम
भूद्गगनगोचरम् ॥ निहत्याय गदां दण्डस्ततो असनमूर्धनि ॥ ३५ ॥ पपात पौरुषं हत्वा यथा देवं पुरार्जितम् ॥ स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरा
दिशः ॥ ३६ ॥ पपात भूमौ निःसंज्ञो भूमिरेणुविभूषितः ॥ ततो हाहारवो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् ॥ ३७ ॥ ततो मुहूर्तमात्रेण असनः प्राप्य
चेतनाम् ॥ अपश्यत्स्वां तनुं ध्वस्तां विलोलाभरणांबराम् ॥ ३८ ॥ स चापि चिंतयामास कृतप्रतिकृतक्रियाम् ॥ धिगस्तु पौरुषं मह्यं प्रभोरग्रेसरः
कथम् ॥ ३९ ॥ मय्याश्रितानि सैन्यानि जिते मयि जितानि च ॥ असंभावितरूपो हि सजनो मोदते सुखम् ॥ ४० ॥ संभावितस्त्वशक्तश्च
तस्य नायं परोऽपि वा ॥ एवं संचिंत्य वेगेन समुत्तस्थौ महाबलः ॥ ४१ ॥ मुद्गरं कालदण्डाभं गृहीत्वा गिरिसंनिभम् ॥ असनो घोरसंकल्पः
संदष्टौष्ठपुटच्छदः ॥ ४२ ॥ रथेन त्वरितोऽगच्छदाससादांतकं रणे ॥ समासाद्य यमं युद्धे असनो आम्य मुद्गरम् ॥ ४३ ॥ वेगेन महता रौद्रं चिक्षेप
यममूर्धनि ॥ विलोक्य मुद्गरं दीप्तं यमः संप्रांतलोचनः ॥ ४४ ॥ वंचयामास दुर्दर्षं मुद्गरं तं महाबलः ॥ तस्मिन्नपसृते दूरं चंडानां भीमकर्मणाम् ॥
॥ ४५ ॥ याम्यानां किकराणां च अयुतं निष्पिपेष ह ॥ ततस्तदयुतं दृष्ट्वा हतं किकरवाहिनी ॥ ४६ ॥ दशार्बुदमिता कुद्धा असनायान्वधावत् ॥
असनस्तु समालोक्य तां किकरमयां शुभाम् ॥ ४७ ॥ मेने यमसहस्राणि तादृशपबला हि सा ॥ विगाह्य असनं सेना ववर्ष शरवृष्टिभिः ॥ ४८ ॥

माहे.सं.१
(कौ.सं.५)
अ. १७

॥१०८॥

कल्पांतघोरसंकाशो बभूव स महारणः ॥ केचिच्छैलेन विभिदुः केचिद्वाणैरजिह्वैः ॥ ४९ ॥ पिपिषुर्गदया केचित्केचिन्मुद्गरवृष्टिभिः ॥ केचित्प्रासप्र
 हारैश्च ताडयामासुरुद्धताः ॥ ५० ॥ अपरे किंकरास्तस्य ललंबुर्बाहुमंडले ॥ शिलाभिरपरे जघुर्दुर्मैरन्ये महोच्छ्रयैः ॥ ५१ ॥ तस्यापरे च गात्रेषु दशनांश्च
 न्यपातयन् ॥ अपरे मुष्टिभिः पृष्ठं किंकरास्ताडयन्ति च ॥ ५२ ॥ एवं चाभिद्रुतस्तैः स ग्रसनः क्रोधमूर्छितः ॥ उत्साद्य गात्रं भूपृष्ठे निष्पिपेष सह
 स्रशः ॥ ५३ ॥ कांश्चिदुत्थाय जघ्रेऽसौ मुष्टिभिः किंकराव्रणे ॥ कांश्चित्पादप्रहारेण धावन्नन्यानचूर्णयत् ॥ ५४ ॥ क्षणैकेन स तान्निन्ये यमलोकाय
 भारत ॥ स च किंकरयुद्धेन ववृधेऽग्निरिवैषसा ॥ ५५ ॥ तमालोक्य यमोऽश्रांतं श्रांतांस्तांश्च हतान्स्वकान् ॥ आजगाम समुद्यम्य दंडं महिष
 वाहनः ॥ ५६ ॥ ग्रसनस्तु तमायांतमाजघ्रे गदयोरसि ॥ अर्चितयित्वा तत्कर्म ग्रसनस्यांतकोऽरिहा ॥ ५७ ॥ व्याघ्रान्दंडेन संजघ्रे स स्थाव्र्य
 पतद्भुवि ॥ ततः क्षणेन चोत्थाय संचिंत्यात्मानमुद्धतः ॥ ५८ ॥ बाधुवेगेन सहसा ययौ यमरथं प्रति ॥ पदातिः स रथं तं च समारुह्य यमं तदा ॥
 ॥ ५९ ॥ योधयामास बाहुभ्यामाकृष्य बलिनां वरः ॥ यमोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य बाहुयुद्धे प्रवर्तते ॥ ६० ॥ ग्रसनं कटिवस्त्रे तु यमं गृह्य बलौकटः ॥
 भ्रामयामास वेगेन संभ्रमाविष्टचेतसम् ॥ ६१ ॥ विमोच्याथ यमः कष्टात्कंठेऽवष्टभ्य चासुरम् ॥ बाहुभ्यां भ्रामयामास सोऽप्यात्मानममोचयत् ॥ ६२ ॥
 ततो जघ्नतुरन्योन्यं मुष्टिभिर्निर्दयौ च तौ ॥ दैत्येन्द्रस्यातिवीर्यत्वात्परिश्रांततरो यमः ॥ ६३ ॥ स्कंधे निधाय दैत्यस्य मुखं विश्रांतिमैच्छत ॥ तमा
 लक्ष्य ततो दैत्यः श्रांतमुत्पाद्य चौजसा ॥ ६४ ॥ निष्पिपेष महीपृष्ठे विनिघ्नन्पार्ष्णिपाणिभिः ॥ ततो यमस्य वदनात्सुखाव रुधिरं बहु ॥ ६५ ॥
 निर्जीवमिति तं दृष्ट्वा ततः संत्यज्य दानवः ॥ जयं प्राप्योद्धतं नादं मुक्त्वा संत्रास्य देवताः ॥ ६६ ॥ स्वकं सैन्यं समासाद्य तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥
 ॥ ६७ ॥ नादेन तस्य ग्रसनस्य संख्ये महायुधैश्चार्दितसर्वगात्राः ॥ गते कृतांते वसुधां च निष्प्रभे चकंपिरे कांदिशिकाः सुरास्ते ॥ ६८ ॥
 इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्मध्ये यमग्रसनयोर्युद्धवर्णनं
 नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ धनाधिपस्य जंभेन सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥ दिशोपरुद्धाः क्रुद्धेन सैन्यं
 चाभ्यर्दितं भृशम् ॥ १ ॥ तदृष्ट्वा कर्म दैत्यस्य धनाध्यक्षः प्रतापवान् ॥ अकृष्णकृष्णचापस्तु जंभमाजौ महाबलम् ॥ २ ॥ हृदि दिव्याध
 बाणानां सहस्रेणाग्निवर्चसाम् ॥ स प्रहस्य ततो वीरो बाणानामयुतत्रयम् ॥ ३ ॥ नियुतं च तथा कोटिर्बुधं चाक्षिपत्क्षणात् ॥ तस्य तच्छाघ्रवं

१ उत्साद्य-निर्वृत्त-कंपयित्वा-तानंगलभनान्यमकिंकराग्निःसार्यैत्यर्थः । उत्सृज्य-इति पाठान्तरम् । २ यदा-इ० पा० । ३ संपद्य-इ० पा० ।

स्की.म.पु.
॥१०९॥

दृष्ट्वा कुद्धो गृह्य महागदाम् ॥ ४ ॥ धनाध्यक्षः प्रचिक्षेप स्वर्गेप्सुः स्वधनं यथा ॥ मुक्तायां च गदायां वै नादोऽभूत्प्रलये यथा ॥ ५ ॥ भूतानां
बहुधा रावा जज्ञिरे स्वे महाभयाः ॥ वायुश्च सुमहाञ्जने स्वमायान्मेघसंकुलम् ॥ ६ ॥ सा हि वैश्रवणस्यास्ते त्रैलोक्याभ्यर्चिता गदा ॥ आयांतीं तां
समालोक्य तडित्संघातदुर्दृशाम् ॥ ७ ॥ दैत्यो गदाविघातार्थं शस्त्रवृष्टिं मुमोच ह ॥ चक्राणि कुण्ठान्प्रासाञ्छतघ्नीः पट्टिशांस्तथा ॥ ८ ॥
परिधानमुशलान्बृक्षान्गिरींश्चतुलविक्रमः ॥ कदर्थीकृत्य शस्त्राणि तानि सर्वाणि सा गदा ॥ ९ ॥ कल्पांतभास्करो यद्वन्यपतदैत्यवक्षसि ॥ स
तया गाढभिन्नः सन्सफेनरुधिरं वमन् ॥ १० ॥ निःपपात रथाजंभो वसुधां गतचेतनः ॥ जंभं निपतितं दृष्ट्वा कुजंभो घोरनिश्चयः ॥ ११ ॥
धनाधिपस्य संकुद्धो नादेनापूरयन्दिशः ॥ चक्रे बाणमयं जालं शकुंतस्येव पंजरम् ॥ १२ ॥ विच्छिद्य बाणजालं च मायाजालमिवोत्कटम् ॥
मुमोच बाणानपरांस्तस्य यक्षाधिपो बली ॥ १३ ॥ चिच्छेद लीलया तांश्च दैत्यः क्रोधीव सद्रवः ॥ निष्फलांस्तांस्ततो दृष्ट्वा बाणान्कुद्धो धनाधिपः
॥ १४ ॥ शक्तिं जग्राह दुर्धर्षा शतघंतामहास्वनाम् ॥ प्रेषिता सा तदा शक्तिर्दारयामास तं हृदि ॥ १५ ॥ यथाल्पबोधं पुरुषं दुःखं संसारसंभवम् ॥ तथास्य
हृदयं भित्त्वा जगाम धरणीतलम् ॥ १६ ॥ निमेषात्सोभिसंस्तम्भ्य दानवो दारुणाकृतिः ॥ जग्राह पट्टिशं दैत्यो गिरीणामपि भेदनम् ॥ १७ ॥
स तेन पट्टिशेनाजौ धनदस्य स्तनांतरम् ॥ वाक्येन तीक्ष्णरूपेण मर्माक्षरविसर्पिणा ॥ १८ ॥ निर्विभेदाभिजातस्य हृदयं दुर्जनो यथा ॥ तेन पट्टिश
घातेन धनेशः परिमूर्छितः ॥ १९ ॥ निषसाद रथोपस्थे दुर्वाचा सुजनो यथा ॥ तथागतं तु तं दृष्ट्वा धनेशं वै मृतं यथा ॥ २० ॥ राक्षसो निर्ऋतिर्देवो
निशाचरबलानुगः ॥ अभिदुद्राव वेगेन कुजंभं भीमविक्रमम् ॥ २१ ॥ अथ दृष्ट्वातिदुर्धर्षं कुजंभो राक्षसेश्वरम् ॥ नोदयामास दैत्यान्स राक्षसेश
रथं प्रति ॥ २२ ॥ स दृष्ट्वा नोदितां सेनां प्रबलास्त्रां सुभीषणाम् ॥ रथादाप्लुत्य वेगेन निर्ऋती राक्षसेश्वरम् ॥ २३ ॥ खड्गेन तीक्ष्णधारेण चर्मपा
णिरधावत ॥ प्रविश्य दानवानीकं गजः पद्मसरो यथा ॥ २४ ॥ लोडयामास बहुधा विनिष्कृत्य सहस्रशः ॥ चिच्छेद कांश्चिच्छतशो विभेदान्या
न्वरासिना ॥ २५ ॥ संदष्टौष्ठमुखैः पृथ्वीं दैत्यानां सोऽभ्यपूरयत् ॥ ततो निःशेषितप्रायां विलोक्य स्वां चमूं तदा ॥ २६ ॥ मुक्त्वा धनपतिं दैत्यः
कुजंभो निर्ऋतिं ययौ ॥ लब्धसंज्ञस्तु जंभोऽपि धनाध्यक्षपदानुगान् ॥ २७ ॥ जीवग्राहं स जग्राह बद्धा पाशैः सहस्रधा ॥ मूर्तिमंति च रत्नानि
पद्मादींश्च निर्धींस्तथा ॥ २८ ॥ वाहनानि च दिव्यानि विमानानि च सर्वशः ॥ धनेशो लब्धसंज्ञस्तु तामवस्थां विलोक्य सः ॥ २९ ॥ निःश्व
सन्दीर्घमुष्णं च रोषात्ताम्रविलोचनः ॥ ध्यात्वास्त्रं गारुडं दिव्यं बाणं संधाय कार्मुके ॥ ३० ॥ मुमोच दानवानीके तं बाणं शत्रुदारणम् ॥

माहे०स०१
(कौ०सं०२)
अ० १८

॥१०९॥

प्रथमं कार्मुकं तस्य वह्निज्वालमदृश्यत ॥ ३१ ॥ निश्चेरुर्विस्फुलिङ्गानां कोटयो धनुषस्तथा ॥ ततो ज्वालाकुलं व्योम चक्रे चास्त्रं समंततः ॥
 ॥ ३२ ॥ तदस्त्रं सहसा दृष्ट्वा जंभो भीमपराक्रमः ॥ संवर्तं मुमुचे तेन प्रशांतं गारुडं तदा ॥ ३३ ॥ ततस्तं दानवो दृष्ट्वा कुबेरं रोषविह्वलः ॥
 अभिदुद्राव वेगेन पदातिर्धनदं नदन् ॥ ३४ ॥ अथाभिमुखमार्यातं दैत्यं दृष्ट्वा धनाधिपः ॥ बभूव संभ्रमाविष्टः पलायनपरायणः ॥ ३५ ॥ ततः
 पलायतस्तस्य मुकुटो रत्नमंडितः ॥ पपात भूतले दीप्तो रविर्विवमिवांबरात् ॥ ३६ ॥ यक्षाणामभिजातानां भग्नं प्रववृते रणात् ॥ मर्तुं संग्राम
 शिरसि युक्तं नो भूषणाय तत् ॥ ३७ ॥ इति व्यवस्य दुर्धर्षा नानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ युयुत्सवस्तथा यक्षा मुकुटं परिवार्य ते ॥ ३८ ॥ अभिमान
 धना वीरा धनदस्य पदानुगाः ॥ तानमर्षाञ्च संप्रेक्ष्य दानवश्चण्डपौरुषः ॥ ३९ ॥ भुशुण्डीं भीषणाकारां गृहीत्वा शैलगौरवाम् ॥ रक्षिणो मुकुट
 स्याथ निष्पिपेष निशाचरान् ॥ ४० ॥ तान्प्रमथ्याथ नियुतं मुकुटं तं स्वके रथे ॥ समारोप्यामररिपुर्जित्वा धनदमाहवे ॥ ४१ ॥ धनानि च निधी
 न्गृह्य स्वसैन्येन समावृतः ॥ नादेन महता देवान्द्रावयामास सर्वशः ॥ ४२ ॥ धनदोऽपि धनं सर्वं गृहीतो मुक्तमूर्धजः ॥ पदातिरेकः सन्त्रस्तः
 प्राप्यैवं दीनवत्स्थितः ॥ ४३ ॥ कुजंभेनाथ संसक्तो रजनीचरनंदनः ॥ मायाममोघामाश्रित्य तामसीं राक्षसेश्वरः ॥ ४४ ॥ मोहयामास दैत्येन्द्रो
 जगत्कृत्वा तमोमयम् ॥ ततो विफलनेत्राणि दानवानां बलानि च ॥ ४५ ॥ न शेकुश्चलितुं तत्र पदादपि पदं तदा ॥ ततो नानास्त्रवर्षेण दान
 वानां महाचमूः ॥ ४६ ॥ जघान निर्ऋतिर्देवस्तमसा संवृता भृशम् ॥ हन्यमानेषु दैत्येषु कुजंभे मूढचेतसि ॥ ४७ ॥ महिषो दानवेन्द्रस्तु कल्पांतां
 भोदसन्निभः ॥ अस्त्रं चकार सावित्रमुत्कासंघातमंडितम् ॥ ४८ ॥ विजृम्भत्यथ सावित्रे परमास्त्रे प्रतापिनि ॥ प्रणाशमगमतीव्रं तमो घोरमनंत
 रम् ॥ ४९ ॥ ततोऽस्त्रविस्फुलिङ्गाकं तमः शुक्लं व्यजायत ॥ प्रोत्फुल्लारुणपद्मौघं शरदीवामलं सरः ॥ ५० ॥ ततस्तमसि संशांते दैत्येन्द्राः प्राप्तच
 क्षुषः ॥ चक्रुः क्रूरेण तमसा देवानीकं महाद्रुतम् ॥ ५१ ॥ अथादाय धनुर्वोरमिषुं चाशीविषोपमम् ॥ कुजंभोऽधावत क्षिप्रं रक्षोदेवबलं प्रति ॥
 ॥ ५२ ॥ राक्षसेन्द्रस्तथायातं दृष्ट्वा तं स पदानुगः ॥ विव्याध निशितैर्बाणैः कालाशानिसमस्वनैः ॥ ५३ ॥ नादानं न च सन्धानं न मोक्षो वास्य
 लक्ष्यते ॥ चिच्छेदोग्रैः शरत्रातैस्ताच्छरानतिलाघवात् ॥ ५४ ॥ ध्वजं शरेण तीक्ष्णेन निचकर्तामरद्विषः ॥ सारथिं चास्य भस्मेन रथनीडादपाह
 रत् ॥ ५५ ॥ कालकल्पेन बाणेन तं च वक्षस्यताडयत् ॥ स तु तेन प्रहारेण चकम्पे पीडितो भृशम् ॥ ५६ ॥ दैत्येन्द्रो राक्षसेन्द्रेण क्षितिकंपे

नगो यथा ॥ स मुहूर्तात्समाश्वास्य मत्वा तं दुर्जयं रणे ॥ ५७ ॥ पदातिरासाद्य रथं रक्षो वामकरेण च ॥ केशेषु निर्ऋतिं गृह्य जानुनाक्रम्य च स्थितः ॥ ५८ ॥ ततः खड्गेन च शिरश्छेत्तुमैच्छदमर्षणः ॥ ततः कलकलो जज्ञे देवानां सुमहांस्तदा ॥ कुजंभस्य वशं प्राप्तं दृष्ट्वा निर्ऋतिमाहवे ॥ ५९ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवो वरुणः पाशभृद्भूतः ॥ पाशेन दानवैद्रस्य बबन्धाशु भुजद्वयम् ॥ ६० ॥ ततो बद्धभुजं दैत्यं विफलीकृतपौरुषम् ॥ ताडया मास गदया दयामुत्सृज्य पाशभृत् ॥ ६१ ॥ स तु तेन प्रहारेण स्रोतोभिः क्षतजं सवन् ॥ दधार कालमेघस्य रूपं विद्युलताभृतम् ॥ ६२ ॥ तदव स्थागतं दृष्ट्वा कुजंभं महिषासुरः ॥ व्यावृत्तवदनारावो भोक्तुमैच्छत्सुराबुधौ ॥ ६३ ॥ निर्ऋतिं वरुणं चैव तीक्ष्णदंष्ट्रोत्कटाननः ॥ तावभिप्रायमा लोक्य तस्य दैत्यस्य दूषितम् ॥ ६४ ॥ त्यक्त्वा रथाबुधौ भीतौ पदाती प्रद्रुतौ द्रुतम् ॥ जग्मतुर्महिषाद्रीतौ शरणं पाकशासनम् ॥ ६५ ॥ क्रुद्धोऽथ महिषो दैत्यो वरुणं समुपाद्रवत् ॥ तमंतकमुखासन्नमालोक्य हिमदीधितिः ॥ ६६ ॥ चक्रे शस्त्रं विसृष्टं हि हिमसंचातमुल्बणम् ॥ वायव्यं चास्त्र मतुलं चंद्रश्चक्रे द्वितीयकम् ॥ ६७ ॥ वायुना तेन चंडेन संशुष्केण हिमेन च ॥ महाहिमनिपातेन शस्त्रैश्चंद्रप्रणोदितैः ॥ ६८ ॥ गात्राण्यसुरसै न्यानामदह्यंत समंततः ॥ व्यथिता दानवाः सर्वे शीतच्छादितपौरुषाः ॥ ६९ ॥ न शेकुश्चलितुं तत्र नास्त्राण्यादातुमेव च ॥ महिषो निष्प्रय तश्च शीतेनाकंपिताननः ॥ ७० ॥ अंसमालिङ्ग्य पाणिभ्यामुपविष्टो ह्यधोमुखः ॥ सर्वे ते निष्प्रतीकारा दैत्याश्चंद्रमसा जिताः ॥ ७१ ॥ रणेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा तस्थुस्ते जीवितार्थिनः ॥ तत्राब्रवीत्कालनेमिर्दैत्यान्क्रोधविदीपितः ॥ ७२ ॥ भोभोः शृंगारिणः क्रूराः सर्वशस्त्रास्त्रपारगाः ॥ एकैकोऽपि जगत्कृस्नं शक्तस्तुलयितुं भुजैः ॥ ७३ ॥ एकैकोऽपि क्षमो ग्रस्तुं जगत्सर्वं चराचरम् ॥ एकैकस्यापि पर्याप्ता न सर्वेऽपि दिवौकसः ॥ ७४ ॥ किं त्रस्तनयनाश्चैव समरे परिनिर्जिताः ॥ न युक्तमेतच्छूराणां विशेषदैत्यजन्मनाम् ॥ ७५ ॥ राज्ञश्च तारकस्यापि दर्शयिष्यथ किं मुखम् ॥ विर तानां रणाच्चासौ क्रुद्धः प्राणान्हरिष्यति ॥ ७६ ॥ इति ते प्रोच्यमानां पि नोबुः किञ्चिन्महासुराः ॥ शीतेन नष्टश्रुतयो ब्रष्टवाक्याश्च ते तथा ॥ ७७ ॥ मूकास्तथाभवन्दैत्या मृतकल्पा महारणे ॥ तान्दृष्ट्वा नष्टचेतस्कान्दैत्याञ्छीतेन पीडितान् ॥ ७८ ॥ मत्वा कालक्षमं कार्यं कालनेमिर्म हासुरः ॥ आश्रित्य मानवीं मायां वितत्य च महावपुः ॥ ७९ ॥ पूरयामास गगनं दिशो विदिश एव च ॥ निर्ममे दानवेन्द्रोऽसौ शरीरे भास्करायुतम् ॥ ८० ॥ दिशश्च विदिशश्चैव पूरयामास पावकैः ॥ ततो ज्वालाकुलं सर्वं त्रैलोक्यमभवत्क्षणात् ॥ ८१ ॥ तेन ज्वालासमूहेन हिमां

शुरगमद्भुतम् ॥ ततः क्रमेण विभ्रष्टं शीतदुर्दिनमाबभौ ॥ ८२ ॥ तद्वलं दानवेन्द्राणां मायया कालनेमिनः ॥ तद्वृष्टा दानवानीकं लब्धसंज्ञं दिवा
 करः ॥ उवाचारुणमत्यर्थं कोपरक्तांतलोचनः ॥ ८३ ॥ ॥ दिवाकर उवाच ॥ ॥ नयारुण रथं शीघ्रं कालनेमिरथो यतः ॥ ८४ ॥ विमर्दे तत्र
 विषमे भविता भूतसंक्षयः ॥ जित एषशशांकोऽथ वयं यद्वलमाश्रिताः ॥ ८५ ॥ इत्युक्तश्चोदयामास रथं गरुडपूर्वजः ॥ रथे स्थितोऽपि तैरश्वैः
 सितचामरधारिभिः ॥ ८६ ॥ जगद्दीपोऽथ भगवाञ्जग्राह विततं धनुः ॥ शरौघो वै पांडुपुत्र क्षिप्रमासीद्विषद्युतिः ॥ ८७ ॥ शंबराम्नेण संधाय बाणमेकं
 ससर्ज ह ॥ द्वितीयं चेन्द्रजालेनायोजितं प्रमुमोच ह ॥ ८८ ॥ शंबराम्ने क्षणाच्चक्रे तेषां रूपविपर्ययम् ॥ देवानां दानवं रूपं दानवानां च दैविकम् ॥
 ॥ ८९ ॥ मत्वा सुरान्स्वकानेव जघ्रे घोरास्त्रलाघवात् ॥ कालनेमी रूपाविष्टः कृतांत इव संक्षये ॥ ९० ॥ कांश्चित्त्वद्भेन तीक्ष्णेन कांश्चिन्नाराचवृ
 ष्टिभिः ॥ कांश्चिद्गदाभिर्घोराभिः कांश्चिद्गोरैः परश्वधैः ॥ ९१ ॥ शिरांसि केषांचिदपातयद्रथाद्भुजांस्तथा सारथींश्चोग्रवेगान् ॥ कांश्चित्पिपेषाथ
 रथस्य वेगात्कांश्चित्थात्यद्भुतमुष्टिपातैः ॥ ९२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिका
 खण्डे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्युद्धवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कालनेमी रूपाविष्टस्तेषां रूपं न बुद्ध
 वान् ॥ ततो निर्मि च दैत्येन्द्रं मत्वा देवं महाजवः ॥ १ ॥ केशेषु गृह्य तं वीरं चकर्ष च ननाद च ॥ ततो निमिरुवाचेदं कालनेमिं महाब
 लम् ॥ २ ॥ अहं निमिः कालनेमे सुतं मत्वा वधस्व मा ॥ भवता मोहितेनाजौ देवान्मत्वासुराः स्वकाः ॥ ३ ॥ सुरैः सुदुर्जयाः कोट्यो निहता
 दश विद्धि तत् ॥ सर्वास्त्रवारणं मुंच ब्राह्ममस्त्रं त्वरान्वितः ॥ ४ ॥ स तेन बोधितो दैत्यो मुक्त्वा तं संभ्रमाकुलः ॥ बाणं ब्रह्मास्त्रविहितं मुमोच
 त्वरयान्वितः ॥ ५ ॥ ब्रह्मास्त्रं तत्प्रजज्वाल ततः खे सुमहाद्भुतम् ॥ देवानां चाभवत्सैन्यं सर्वमेव भयाकुलम् ॥ ६ ॥ शंबराम्ने ततः शांतं ब्राह्मप्रति
 हतं तदा ॥ तस्मिन्प्रतिहते ह्यस्त्रे संकुद्रो भास्करः प्रभुः ॥ ७ ॥ महेंद्रजालमास्थाय चक्रे स्वां भीषणां तनुम् ॥ विस्फूर्जत्करसंघातसमाक्रांतजग
 त्रयः ॥ ८ ॥ तताप दानवानीकं गलन्मज्जाद्विभ्रशोणितम् ॥ चक्षूंषि दानवेन्द्राणां चकारांधानि स प्रभुः ॥ ९ ॥ गजानामगलन्मेदः पेतुश्चापि
 रथा भुवि ॥ तुरंगमाः श्वसंतश्च घर्माता रथिनोपि च ॥ १० ॥ इतश्चेतश्च सलिलं प्रार्थयंतस्तृषातुराः ॥ गिरिद्रोणीश्च पादांश्च गिरिणां गहनानि
 च ॥ ११ ॥ तेषां प्रार्थयतां शीघ्रमन्योन्यं च विसर्पिणाम् ॥ दावाग्निरज्ज्वलत्तीव्रो घोरो निर्दग्धपादपः ॥ १२ ॥ तोयार्थिनः पुरो दृष्ट्वा तोयं कल्लो

लमालितम् ॥ पुरःस्थितमपि प्राहुं न शेकुरूपसादितुम् ॥ १३ ॥ अप्राप्य सलिलं भूमावभ्याशे द्रुतमेव ते ॥ तत्रतत्र व्यदृश्यन्त मृता दैत्येश्वरा
भुवि ॥ १४ ॥ रथा गजाश्च पतितास्तुरंगाश्च श्रमान्विताः ॥ स्थिता वमंतो धावंतो गलद्भुतवसास्रजः ॥ १५ ॥ दानवानां कोटिकोटि व्यदृश्यत
मृतं तदा ॥ एवं क्षयो दानवानां तस्मिन्महति वर्तिते ॥ १६ ॥ प्रकोपोद्भूतताम्राक्षः कालनेमी रूपातुरः ॥ बभूव कालमेधाभः स्फुरद्रोमशतह्रदः ॥
॥ १७ ॥ गंभीरास्फोटनिर्द्वादजगद्धृदयकंपनः ॥ प्रच्छाद्य गगनं सूर्यप्रभां सर्वा व्यनाशयत् ॥ १८ ॥ ववर्ष शीतं च जलं दानवेन्द्रबलं प्रति ॥
दैत्यास्तां वृष्टिमासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात् ॥ १९ ॥ बीजांकुरा इव म्लानाः प्राप्य वृष्टिं धरातले ॥ ततः स मेघरूपेण कालनेमिर्महासुरः ॥
॥ २० ॥ शस्त्रवृष्टिं ववर्षोग्रां देवानीकेषु दुर्जयः ॥ तथा वृष्ट्या पीड्यमाना दैत्यैरन्यैश्च देवताः ॥ २१ ॥ गतिं कांचिन्न पश्यन्ति गावः
शीतार्दिता इव ॥ परस्परं व्यलीयंत गजेषु तुरगेषु च ॥ रथेषु च भयत्रस्तास्तत्रतत्र निलिलियरे ॥ २२ ॥ एवं ते लीयमानाश्च निहताः कालने
मिना ॥ दृश्यन्ते पतिता देवाः शस्त्रभिन्नांगसंधयः ॥ २३ ॥ विभिन्ना भिन्नमूर्धानस्तथा भिन्नोरुजानवः ॥ विपर्यस्तं रथागैश्च पतितं ध्वजश
क्तिभिः ॥ २४ ॥ तुरंगाणां सहस्राणि गजानामयुतानि च ॥ रक्तेन तेषां घोरेण दुस्तरा चाभवन्मही ॥ २५ ॥ एवमाजौ महादैत्यः कालनेमिर्म
हासुरः ॥ जघ्ने मुहूर्तमात्रेण गंधर्वाणां दशायुतम् ॥ २६ ॥ यक्षाणां पंचलक्षाणि किंनराणां तथैव च ॥ जघ्ने पिशाचमुख्यानां सप्तलक्षाणि निर्भयः ॥
॥ २७ ॥ इतरेषां न संख्यास्ति सुरजातिनिकायिनाम् ॥ जघ्ने स कोटिशः क्रुद्धः कालनेमिर्मदोत्कटः ॥ २८ ॥ एवं प्रतिभये भीमे तदामर
महाक्षये ॥ संक्रुद्धावश्विनौ वीरौ चित्रास्त्रकवचोज्ज्वलौ ॥ २९ ॥ जघ्नतुस्तौ रणे दैत्यमेकैकं षष्टिभिः शरैः ॥ निर्भिद्य ते महादैत्यं संपुंखा विवि
शुर्महीम् ॥ ३० ॥ ताभ्यां बाणप्रहारैस्तु किंचित्सोऽवाप्तचेतनः ॥ जग्राह चक्रं लक्षारं तैलयौतं रणेऽधिकम् ॥ ३१ ॥ तेन चक्रेण सोऽश्विन्यां
चिच्छेद रथकूबरम् ॥ जग्राहाथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ३२ ॥ ववर्ष भिषजोर्मूर्ध्नि संछाद्याकाशगोचरम् ॥ तावप्यस्त्रैः स्मृतैः सर्वाश्चे
र्दतुर्दैत्यसायकान् ॥ ३३ ॥ तच्च कर्म तयोर्दृष्ट्वा विस्मितः कोपमाविशत् ॥ जग्राह मुद्गरं भीमं कालदंडविभीषणम् ॥ ३४ ॥ स तमुद्ग्राम्य वेगेन
चिक्षेपास्य रथं प्रति ॥ तं तु मुद्गरमायांतमालोक्यांबरगोचरे ॥ ३५ ॥ मुक्त्वा रथावुभौ वेगादाप्लुतौ तरसाश्विनौ ॥ तौ रथौ स तु निष्पिप्य
मुद्गरोऽचलसंनिभः ॥ ३६ ॥ दारयामास धरणीं हेमजालपरिष्कृतः ॥ तस्य कर्माथ तदृष्ट्वा भिषजौ चित्रयोधिनौ ॥ ३७ ॥ वज्रास्त्रं च प्रकुर्वाणौ

दानवैन्द्रमयुध्यताम् ॥ चोरवज्रप्रहारेस्तु दानवः स परिक्षतः ॥ ३८ ॥ रथो ध्वजो धनुश्चैव छत्रं च कवचं तथा ॥ क्षणेन शतधा भूतं सर्वसैन्यस्य
 पश्यतः ॥ ३९ ॥ तद्दृष्ट्वा दुकरं कर्म सोऽश्विभ्यां भीमविक्रमः ॥ नारायणास्त्रं बलवान्मुमोच रणमूर्धनि ॥ ४० ॥ ततः शशाम वज्रास्त्रं कालने
 मिस्ततो रुपा ॥ जीवग्राहं ग्राहयितुमश्विनौ तौ प्रचक्रमे ॥ ४१ ॥ तावभिप्रायमालक्ष्य संत्यज्य समरांगणम् ॥ पदाती वेपमानांगौ प्रद्रुतौ वासवो
 यतः ॥ ४२ ॥ तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिर्नदन्मुहुः ॥ प्राप्येन्द्रस्य बलं क्रूरो दैत्यानीकपदानुगः ॥ ४३ ॥ स काल इव कल्पांते यदा वासव
 माद्रुतः ॥ तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि विविशुर्विह्वलानि तु ॥ ४४ ॥ हाहारावं प्रकुर्वाणास्तदा देवाश्च मेनिरे ॥ पराजयं महेंद्रस्य सर्वलोकक्षयावहम् ॥
 ॥ ४५ ॥ चेलुः शिखरिणो मुख्याः पेतुरुल्का नभस्तलात् ॥ जगर्जुर्जलदा दिक्षु संभूतश्च महारवः ॥ ४६ ॥ तां भूतविकृतिं दृष्ट्वा देवाः सेंद्रा
 भयावहाः ॥ मनसा शरणं जग्मुर्वासुदेवं जगत्पतिम् ॥ ४७ ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥ जगद्धिताय कृष्णाय गोविंदाय नमोनमः
 ॥ ४८ ॥ स नो रक्षतु गोविंदो भयार्तास्ते जगुः सुराः ॥ सुराणां चिंतितं ज्ञात्वा भगवान्गरुडध्वजः ॥ ४९ ॥ विबुध्यैव च पर्यकाद्योग
 निद्रां विहाय सः ॥ लक्ष्मीकरयुगांभोजलालितांग्रिसरोरुहः ॥ ५० ॥ शारदांबरनीराब्जकांतिदेहच्छविः प्रभुः ॥ कौस्तुभोद्भासिहृदयः
 कांतकेयूरभास्करः ॥ ५१ ॥ विमृश्य सुरसंक्षोभं वैनतेयमथाह्वयत् ॥ आहूतेऽवस्थितेतस्मिन्गरुडे दुःखिते भृशम् ॥ ५२ ॥ दिव्य
 नानास्त्रतीक्ष्णार्चिरारुह्यागात्सुराहवम् ॥ तत्रापश्यत देवैर्द्रं भयभीतमभिद्रुतम् ॥ ५३ ॥ दानवैर्देर्नवांभोदसच्छायैः सर्वथोत्कटैः ॥ यथा हि पुरुषं
 चोरेरभाग्यैरर्थकांक्षिभिः ॥ ५४ ॥ तत्राणायात्रजद्विष्णुः स्तूयमानो मुहुः सुरैः ॥ अभाग्येभ्यः परित्रातुं सुकृतं निर्मलं यथा ॥ ५५ ॥ अथापश्यत
 दैत्येन्द्रो वियति द्युतिमंडलम् ॥ स्फुरंतमुदयाच्छीघ्रं कांतं सूर्यशतं यथा ॥ ५६ ॥ प्रभवं ज्ञातुमिच्छंतो दानवास्तस्य तेजसः ॥ गरुडं तमथा
 पश्यन्कल्पांतानलभैरवम् ॥ ५७ ॥ तत्र स्थितं चतुर्बाहुं हरिं चानुपमद्युतिम् ॥ तमालोक्यासुरेन्द्रास्तु हर्षसंपूर्णमानसाः ॥ ५८ ॥ अयं स देवः
 सर्वेषां शरणं केशवोऽरिहा ॥ अस्मिञ्जिते जिताः सर्वा देवता नात्र संशयः ॥ ५९ ॥ एनमाश्रित्य लोकेशा यज्ञभागभुजोऽमराः ॥ इत्युक्त्वा ते
 समागम्य सर्व एव ततस्ततः ॥ ६० ॥ तं जघ्नुर्विविधैः शस्त्रैः परिवार्य समंततः ॥ कालनेमिप्रभृतयो दश दैत्यमहारथाः ॥ ६१ ॥ पृष्ट्या विव्याध
 बाणानां कालनेमिर्जनार्दनम् ॥ निमिः शतेन बाणानां मथनोऽशीतिभिः शरैः ॥ ६२ ॥ जंभकश्चैव सप्तत्या शुंभो दशभिरेव च ॥ शेषा दैत्ये

श्वराः सर्वे विष्णुमेकैकशः शरैः ॥ ६३ ॥ दशभिर्दशभिः शल्यैर्जघ्नुः सगरुडं रणे ॥ तेषाममृष्यत्तत्कर्म विष्णुर्दानवसूदनः ॥ ६४ ॥ एकैकं दानवं
जघ्रे षड्भिः षड्भिर्जिह्वगैः ॥ आकर्णकृष्टैर्भूयश्च कालनेमिस्त्रिभिः शरैः ॥ ६५ ॥ विष्णुं विव्याध हृदये रोषाद्रक्तविलोचनः ॥ तस्याशोभत ते
बाणा हृदये तप्तकांचनाः ॥ ६६ ॥ मयूखा इव संदीप्ताः कौस्तुभस्य स्फुरत्त्विषः ॥ तैर्बाणैः किञ्चिदायस्तो हरिर्जग्राह मुद्गरम् ॥ ६७ ॥ स तमु
द्राह्य वेगेन दानवाय मुमोच वै ॥ दानवेन्द्रस्तमप्राप्तं वियत्येव शतैः शरैः ॥ ६८ ॥ विच्छेद तिलशः क्रुद्धो दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ ततो विष्णुः
प्रकुपितः प्राप्तं जग्राह भैरवम् ॥ ६९ ॥ तेन दैत्यस्य हृदयं ताडयामास वेगतः ॥ क्षणेन लब्धसंज्ञस्तु कालनेमिर्महासुरः ॥ ७० ॥ शक्तिं जग्राह
तीक्ष्णाग्रां हेमघंटाट्टहासिनीम् ॥ तथा वामं भुजं विष्णोर्विभेद दितिनंदनः ॥ ७१ ॥ भिन्नं शक्त्या भुजं तस्य श्रुतशोणितमावभौ ॥ नीले बला
हके विद्युद्विद्योतंती यथा मुहुः ॥ ७२ ॥ ततो विष्णुः प्रकुपितो जग्राह विपुलं धनुः ॥ सप्तदश च नाराचांस्तीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदिनः ॥ ७३ ॥ दैत्य
स्य हृदयं षड्भिर्विव्याध च शरैस्त्रिभिः ॥ चतुर्भिः सारथिं चास्य ध्वजं चैकेन पत्रिणा ॥ ७४ ॥ द्वाभ्यां धनुर्ज्याधनुषी भुजं चैकेन पत्रिणा ॥ स
विद्धो हृदये गाढं दोषैर्मूढो यथा नरः ॥ ७५ ॥ सुतरत्कारुणः प्रांशुः पीडाचलितमानसः ॥ चकंपे मारुतेनेव चोदितः किंशुकद्रुमः ॥ ७६ ॥ ततः
कंपितमालक्ष्य गदां जग्राह केशवः ॥ तां च वेगेन चिक्षेप कालनेमिवधं प्रति ॥ ७७ ॥ सा पपात शिरस्युग्रा सहसा कालनेमिनः ॥ संचूर्णितोत्तमां
गस्तु निष्पिष्टमुकुटोसुरः ॥ ७८ ॥ सुतरत्कौघरंध्रश्च श्रुतधातुरिवाचलः ॥ पपात स्वे रथे भग्नो विसंज्ञः शिष्टजीवनः ॥ ७९ ॥ पतितस्य रथोपस्थे
दानवस्याच्युतोऽरिहा ॥ स्मितपूर्वमुवाचेदं वाक्यं चक्रायुधः प्रभुः ॥ ८० ॥ गच्छासुर विमुक्तोऽसि सांप्रतं जीव निर्वृतः ॥ ततः स्वरूपेन कालेन
अहमेव तवांतकः ॥ ८१ ॥ एवं वचस्तस्य निशम्य विष्णोः सर्वेश्वरस्याथ रथं निमेषात् ॥ निनाय दूरं किल कालनेमिनो भीतस्तदा
सारथिलोकनाथात् ॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे देवासुरसंग्रामे
कालनेमिकृतयुद्धसंमर्दे विष्णुना सह कालनेमियुद्धवर्णननामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तं दृष्ट्वा
दानवाः सर्वे क्रुद्धाः स्वैःस्वैर्बलैर्वृताः ॥ सरवा इव माक्षिकं रुरुधुः सर्वतस्ततः ॥ १ ॥ पर्वताभे गजे भीमे मदस्त्राविणि दुर्दमे ॥ सितचित्रपताके
तु प्रभिन्नकरटामुखे ॥ २ ॥ स्वर्णवर्णाचिते यद्वन्नगे दावाग्निसंवृते ॥ आरुह्याजौ निमिर्देत्यो हरिं प्रत्युद्ययौ बली ॥ ३ ॥ तस्यासन्दानवा

रौद्रा गजस्य परिरक्षिणः ॥ सप्तविंशतिकोव्यश्च किरीटकवचोष्णलाः ॥ ४ ॥ अश्वमारुह्य शैलामं मथनो हरिमाद्रवत् ॥ पंचयोजनप्रग्रीव
 मुष्मास्थाय जंभकः ॥ ५ ॥ शुम्भो मेघं समारुह्याव्रजद्वादशयोजनम् ॥ अपरे दानवेन्द्राश्च यत्ता नानास्रपाणयः ॥ ६ ॥ आजग्मुः समरे कुद्धा
 विष्णुमङ्घ्रिप्रकारिणम् ॥ परिघेण निमिर्दैत्यो मथनो मुद्गरेण च ॥ ७ ॥ शुम्भः शूलेन तीक्ष्णेन प्रासेन ग्रसनस्तथा ॥ चक्रेण क्रथनः कुद्धो जंभः
 शक्त्या महारणे ॥ ८ ॥ जघ्नुर्नारायणं शेषा विशिखैर्मर्मभेदिभिः ॥ तान्यस्त्राणि प्रयुक्तानि विविशुः पुरुषोत्तमम् ॥ ९ ॥ उपदेशा गुरोर्यद्वत्सच्छिष्यं
 बहुधेरिताः ॥ ततः कुद्धो हरिर्गृह्य धनुर्बाणांश्च पुष्कलान् ॥ १० ॥ ममर्द दैत्यसेनां तद्धर्ममर्थवचो यथा ॥ निर्मि विव्याध विंशत्या बाणैरनलव
 र्चसैः ॥ ११ ॥ मथनं दशभिश्चैव शुम्भं पंचभिरेव च ॥ शतेन महिषं कुद्धो विव्याधोरसि माधवः ॥ १२ ॥ जंभं द्वादशभिस्तीक्ष्णैः सर्वाश्चैकैक
 शोऽष्टभिः ॥ तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा दानवाः क्रोधमूर्छिताः ॥ १३ ॥ चक्रुर्गाढतरं यत्नमावृण्वाना हरिं शरैः ॥ चिच्छेदाथ धनुर्ज्या च निर्मिर्भल्लेन
 दानवः ॥ १४ ॥ हस्ताच्चापं च संरंभाच्चिच्छेद महिषासुरः ॥ पीडयामास गरुडं जंभो बाणायुतैस्त्रिभिः ॥ १५ ॥ भुजावस्य च विव्याध शंभो
 बाणायुतेन वै ॥ ततो विस्मितचित्तस्तु गदां जग्राह माधवः ॥ १६ ॥ तां प्राहिणोत्स वेगेन मथनाय महाहवे ॥ तामप्राप्तां निर्मिर्बाणैर्मुशैलामैः
 सहस्रशः ॥ १७ ॥ आहत्य पातयामास विनदन्कालमेघवत् ॥ ततोऽन्तरिक्षे हाहेति भूतानां जज्ञिरे कथाः ॥ १८ ॥ नैतदस्ति बलं व्यक्तं यत्राशी
 र्यत सा गदा ॥ तां हरिः पतितां दृष्ट्वा अस्थाने प्रार्थनामिव ॥ १९ ॥ जग्राह मुद्गरं घोरं दिव्यरत्नपरिष्कृतम् ॥ तं मुमोचातिवेगेन निर्मिमुद्दिश्य दान
 वम् ॥ २० ॥ तमायातं वियत्येव त्रयो दैत्या ह्यवारयन् ॥ गदया जंभदैत्यस्तु ग्रसनः पट्टिशेन तु ॥ २१ ॥ शक्त्या च महिषो दैत्यो विनदन्तो महार
 वम् ॥ निराकृतं तमालोक्य दुर्जनैः सुजनं यथा ॥ २२ ॥ जग्राह शक्तिमुग्र्यां शतघंटा महास्वनाम् ॥ जंभाय तां समुद्दिश्य प्राहिणोद्गीषणे
 रणे ॥ २३ ॥ तामायान्तीमथालोक्य जंभोऽन्यस्य स्थात्स्वरात् ॥ आप्लुत्य लीलया गृह्णन्कामिनीं कामुको यथा ॥ २४ ॥ तयैव गरुडं मूर्ध्नि जग्रे स
 प्रहसन्बली ॥ ततो भूयो रथं प्राप्य घनुर्गृह्याभ्ययोजयत् ॥ २५ ॥ विचेताश्चाभवद्युद्धे गरुडः शक्तिपीडितः ॥ ततः प्रहस्य तं विष्णुः साधुसाध्विति
 भारत ॥ २६ ॥ करस्पर्शेन कृतवान्विमोहं विनतात्मजम् ॥ समाश्वास्य च तं वाग्भिः शक्तिं दृष्ट्वा च निष्फलाम् ॥ २७ ॥ कुभार्यस्य यथा पुंसः सर्व

१ कुम्भः-३० पा० । २ धर्म प्रति यथा अर्थवचः केवलस्वार्थत्वात्पादनत्वरतया धर्मे विनयेऽनात्मा स्यात्तां न दृष्ट्वा केवलं स्वार्थकुम्भं दम्भं पुरस्कृत्य प्रसारितं दांभिकवाग्जालं धर्मे मर्दयति तथा-इत्ययं
 गृहोऽभिप्रायः । ३ मुशलाग्रे-३० पा० । ४ विनदन्त्या-३० पा० । ५ अमरयोवयत् ।

स्कां.म.पु.
॥११३॥

स्याच्चितितं वृथा ॥ दृढसारमहामौर्वीमन्यां संयोजयत्ततः ॥२८॥ कृत्वा च तलनिर्घोषं रौद्रमस्रं मुमोच सः ॥ ततोऽस्रतेजसा सर्वमाकाशं नैव दृश्यते ॥२९॥ भूमिर्दिशश्च विदिशो बाणजालमया बभुः ॥ दृष्ट्वा तदस्रमाहात्म्यं सेनानीर्ग्रसनोऽसुरः ॥ ३० ॥ ब्राह्ममस्रं चकाराशु सर्वास्त्रविनिवारणम् ॥ तेन तत्प्रशमं यातं रौद्रास्त्रं लोकभीषणम् ॥ ३१ ॥ अस्त्रे प्रतिहते तस्मिन्विष्णुर्दानवसूदनः ॥ कालदंडास्त्रमकरोत्सर्वलोकभयंकरम् ॥ ३२ ॥ संधीयमानेस्त्रे तस्मिन्मारुतः परुषो ववौ ॥ चकंपे च मही देवी भिन्नाश्चांबुधयोऽभवन् ॥ ३३ ॥ तदस्रमुग्रं दृष्ट्वा तु दानवा युद्धदुर्मदाः ॥ चक्रुरस्त्राणि दिव्यानि नानारूपाणि संयुगे ॥ ३४ ॥ नारायणास्त्रं ग्रसनस्तु चक्रे त्वाहं निमिश्चास्त्रवरं मुमोच ॥ ऐषीकमस्रं च चकार जंभो युद्धस्य दण्डास्त्र निवारणाय ॥ ३५ ॥ यावच्च संधानवशं प्रयाति नारायणादीनि निवारणाय ॥ तावत्क्षणेनैव जघान कोटीर्दैत्येश्वराणां किल कालदंडः ॥ ३६ ॥ अनंतरं शांतभयं तदस्रं दैत्यास्त्रयोगेन च कालदण्डम् ॥ शांतं तदालोक्य हरिः स्वमस्रं कोपेन कालानलतुल्यमूर्तिः ॥ ३७ ॥ जग्राह चक्रं तपना युतप्रभमुग्रारमात्मानमिव द्वितीयम् ॥ चिक्षेप सेनापतये ज्वलंतं चतुर्भुजः संयति संप्रगृह्य ॥ ३८ ॥ तदाब्रजच्चक्रमथो विलोक्य सर्वात्मना दैत्य वराः स्ववीर्यात् ॥ नाशक्नुवन्वारयितुं प्रचंडं दैवं यथा पूर्वमिवोपपन्नम् ॥ ३९ ॥ तदप्रतर्क्य नवहेतितुल्यं चक्रं पपात ग्रसनस्य कण्ठे ॥ तद्रक्तधारा रुणघोरनाभि जगाम भूयोपि करं मुरारेः ॥ ४० ॥ चक्राहतः संयति दानवश्च पपात भूमौ प्रममार चापि ॥ दैत्याश्च शेषा भृशशोकमापुः क्रोधं च केचित्पिपिषुर्भुजांश्च ॥ ४१ ॥ ततो विनिहते दैत्ये ग्रसने बलनायके ॥ निर्मर्यादमयुध्यंत हरिणा सह दानवाः ॥ ४२ ॥ पट्टिशैर्मुशलैः प्रासैर्ग दाभिः कणपैरपि ॥ तीक्ष्णाननैश्च नाराचैश्चक्रेः शक्तिभिरेव च ॥ ४३ ॥ तदस्रजालं तैर्मुक्तं लब्धलक्षो जनार्दनः ॥ एकैकं शतधा चक्रे बाणैरग्नि शिखोपमैः ॥ ४४ ॥ जघान तेषां संकुद्धः कोटिकोटिं जनार्दनः ॥ ततस्ते सहसा भूत्वा न्यपतन्केशवोपरि ॥ ४५ ॥ गरुडं जगद्भुः केचित्पादयोः शतशोऽसुराः ॥ ललंबिरे च पक्षाभ्यां मुखे चान्ये ललंबिरे ॥ ४६ ॥ केशवस्यापि धनुषि भुजयोः शीर्ष एव च ॥ ललंबिरे महादैत्या निनदंतो मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा सिद्धचारणवार्तिकाः ॥ हाहेति मुमुचुर्नादमंभरे चास्तुवन्हरिम् ॥ ४८ ॥ ततो हरिर्विनिर्धूय पातयामास तान्भुवि ॥ यथा प्रबुद्धः पुरुषो दोषान्संसारसंभवान् ॥ ४९ ॥ विकोशं च ततः कृत्वा नंदकं खड्गमुत्तमम् ॥ चर्म चाप्यमलं विष्णुः पदातिस्तान धावत ॥ ५० ॥ ततो मुहूर्तमात्रेण पद्मानि दश केशवः ॥ चकर्त मार्गे बहुभिर्विचरन्दैत्यसत्तमान् ॥ ५१ ॥ ततो निमिप्रभृतयो विनद्यासुरस

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २०

॥११३॥

तमाः ॥ अथावन्त महेष्वासाः केशवं पादचारिणम् ॥ ५२ ॥ गरुत्मांश्चाभ्ययात्तूर्णमारुरोह च तं हरिः ॥ उवाच च गरुत्मतं तस्मिन्नुत्सुले रणे
 ॥ ५३ ॥ अथातो यदि ताक्ष्यासि मथनं प्रति तद्वज्र ॥ अन्तश्चेच्च मुहूर्तं त्वं रणादपसृतो भव ॥ ५४ ॥ ॥ ताक्ष्य उवाच ॥ ॥ न मे श्रमोऽस्ति
 लोकेश किञ्चित्संस्मरतश्च मे ॥ यन्मे सुतान्वाहनत्वे कल्पयामास तारकः ॥ ५५ ॥ इति ब्रुवन्ने देत्यं मथनं प्रति सोऽगमत् ॥ दैत्यस्त्वभिमुखं दृष्ट्वा
 शंखचक्रगदाधरम् ॥ ५६ ॥ जवान् भिडिपालेन शितधारेण वक्षसि ॥ तं प्रहारमचित्यैव विष्णुस्तस्मिन्महाहवे ॥ ५७ ॥ जवान् पञ्चभिर्बाणैर्गिरीं
 द्रस्यापि भेदकैः ॥ आकर्णकृष्टैर्दशभिः पुनर्विद्धः स्तनांतरे ॥ ५८ ॥ विचेतनो मुहूर्तात्स संस्तभ्य मथनः पुनः ॥ गृहीत्वा परिघं
 मूर्ध्नि जनार्दनमताडयत् ॥ ५९ ॥ विष्णुस्तेन प्रहारेण किञ्चिदाघूर्णितोऽभवत् ॥ ततः कोपविवृत्ताक्षो गदां जग्राह माधवः ॥ ६० ॥
 तथा संताडयामास मथनं हृदये दृढम् ॥ स पपात तथा भूमौ चूर्णितांगो ममार च ॥ ६१ ॥ तस्मिन्निपतिते भूमौ मथने
 मथिते भृशम् ॥ अवसादं ययुर्देत्याः सर्वे ते युद्धमण्डले ॥ ६२ ॥ ततस्तेषु विषण्णेषु दानवेष्वतिमानिषु ॥ चुकोप रक्तनयनो महिषो
 दानवेश्वरः ॥ ६३ ॥ प्रत्युद्ययौ हरिं रौद्रः स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ तीक्ष्णधारेण शूलेन महिषो हरिमर्दयन् ॥ ६४ ॥ शक्त्या च गरुडं
 वीरो हृदयेऽभ्यहनदृढम् ॥ ततो विवृत्य वदनं महाचलगुहानिभम् ॥ ६५ ॥ अस्तुमैच्छद्गणे दैत्यः सगरुत्मतमच्युतम् ॥ अथाच्युतोऽपि
 विज्ञाय दानवस्य चिकीर्षितम् ॥ ६६ ॥ वदनं पूरयामास दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ स तैर्बाणैरभिहतो महिषोऽचलसंनिभः ॥ ६७ ॥ परिवर्तितकायार्धः
 पपाताथ ममार च ॥ महिषं पतितं दृष्ट्वा जीवयित्वा पुनर्हरिः ॥ ६८ ॥ महिषं प्राह मत्तस्त्वं वधं नार्हसि दानव ॥ योषिद्वध्यः पुरोक्तस्त्वं साक्षा
 त्कमलयोनिना ॥ ६९ ॥ उत्तिष्ठ गच्छ मन्मुक्तो द्रुतमस्मान्महारणात् ॥ इत्युक्तो हरिणा तस्माद्देशादपगतोऽसुरः ॥ ७० ॥ तस्मिन्पराङ्मुखे दैत्ये
 महिषे शुंभदानवः ॥ संदष्टौष्ठपुटाटोपो भृकुटीकुटिलाननः ॥ ७१ ॥ निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवम् ॥ सज्जीकृत्य महाघोरान्मुमोच
 शतशः शरान् ॥ ७२ ॥ स चित्रयोधो दृढमुष्टिपातस्तनश्च विष्णुं गरुडं च दैत्यः ॥ बाणैर्ज्वलद्ब्रह्मशिखानिकाशैः क्षिप्तैरसंख्यैः प्रतिघातहीनैः ॥ ७३ ॥
 विष्णुश्च दैत्यैर्दशरार्दितो भृशं भृशुं डिमादाय कृततितुल्याम् ॥ तथा मुखं चास्य पिपेष संख्ये शुंभस्य जत्रुं च धराधराभम् ॥ ७४ ॥ ततस्त्रिभिः
 शुंभभुजं द्विषष्ट्या सूतस्य शीर्षं दशभिश्च केतुम् ॥ विष्णुर्विकृष्टैः श्रवणावसानं दैत्यस्य बाणैर्ज्वलनार्कवर्णैः ॥ ७५ ॥ स तैश्च विद्धो व्यथितो

बभूव दैत्येश्वरो विबुधशोणिताक्तः ॥ ततोऽस्य किञ्चिलितस्य धैर्यादुवाच शंखांबुजशार्ङ्गपाणिः ॥ ७६ ॥ योषित्सुवध्योऽति रणं विमुञ्च शंभा
ऽशुभ स्वल्पतरैरहोभिः ॥ मत्तोर्हसि त्वं न दृष्ट्वैव मूढ ततोऽपयातः स च शंभुदानवः ॥ ७७ ॥ जम्भोऽथ तद्विष्णुमुखात्रिशम्य जगज्जं चोच्चैः कृतसिंह
नादः ॥ प्रोवाच वाक्यं च सलीलमाजौ महादृहासेन जगद्विकम्प्य ॥ ७८ ॥ किमेभिस्ते जलावास दैत्यैर्हीनपराक्रमैः ॥ मामासादय युद्धेऽस्मि
न्यदि ते पौरुषं क्वचित् ॥ ७९ ॥ यत्ते पूर्वं हता दैत्या हिरण्याक्षमुखाः किल ॥ जंभस्तदाभवन्नेव पश्य मामग्र संस्थितम् ॥ ८० ॥ पश्य तालप्रती
काशौ भुजावेतौ हरे मम ॥ वक्षो वा वज्रकठिनं मयि प्रहर तत्सुखम् ॥ ८१ ॥ इत्युक्तः केशवस्तेन सूक्तिणी संलिहन्नुषा ॥ मुमोच परिवंदोरं
िरीणामपि दारणम् ॥ ८२ ॥ ततस्तस्याप्यनुपदं कालायसमयं दृढम् ॥ मुमोच मुद्गरं विष्णुर्द्वितीयं पर्वतं यथा ॥ ८३ ॥ तदायुधद्वयं दृष्ट्वा जंभो
न्यस्य रथे धनुः ॥ आप्लुत्य परिवं गृह्य गरुडं तेन जघ्निवान् ॥ ८४ ॥ द्वितीयं मुद्गरं चानु गृहीत्वा विनदन्नणे ॥ सर्वप्राणेन गोविंदं तेन मूर्ध्नि
जघान सः ॥ ८५ ॥ ताभ्यां चातिप्रहाराभ्यामुभौ गरुडकेशवौ ॥ मोहाविष्टौ विचेतस्कौ मृतकल्पाविवासताम् ॥ ८६ ॥ तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा जगज्जं
दैत्यसत्तमाः ॥ नैतान्हर्षमदोद्धृतानिदं सेहे जगत्तदा ॥ ८७ ॥ सिंहनादैस्तलोन्नादैर्धनुर्नादैश्च बाणजैः ॥ जंभं ते हर्षयामासुर्वासांस्यादुधुबुध ते ॥ ८८ ॥
शंखांश्च पूरयामासुश्चिक्षिपुर्देवता भृशम् ॥ ८९ ॥ संज्ञामवाप्याथ महारणे हरिः सर्वैरन्यैः परिरभ्य जंभम् ॥ पराङ्मुखः संयुगादप्रधृष्यात्पलायनं वेग
परश्चकार ॥ ९० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे दैत्यैः सह विष्णोर्युद्धवर्णनं नाम विंशो
ऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तमालोक्य पलायनं विध्वस्तध्वजकार्मुकम् ॥ दैत्यांश्च मुदितानिद्रः कर्तव्यं नाध्यगच्छत ॥ १ ॥
अथायान्निकटं विष्णोः सुरेशस्त्वरयान्वितः ॥ उवाच चैनं मधुरमुत्साहपरिवृंहितम् ॥ २ ॥ किमेभिः क्रीडसे देव दानवैर्दुष्टमानसैः ॥ दुर्जनैर्लब्ध
रंभस्य पुरुषस्य कुतः क्रियाः ॥ ३ ॥ शक्तेनोपेक्षितो नीचो मन्यते बलमात्मनः ॥ तस्मान्न नीचं मैतिमानुपेक्षेत कथंचन ॥ ४ ॥ अथाग्रेसरसंपत्त्या
रथिनो जयमाययुः ॥ कस्ते सखाभवत्पूर्वं हिरण्याक्षवधे विभो ॥ ५ ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वीर्यशाली मदोद्धतः ॥ प्राप्य त्वां तृणवन्नष्टस्तत्र कोऽ
ग्रेसरस्तव ॥ ६ ॥ पूर्वं प्रतिबला दैत्या मधुकैटभसन्निभाः ॥ निविष्टास्त्वां तु संप्राप्य शलभा इव पावकम् ॥ ७ ॥ युगेयुगे च दैत्यानां त्वत्तो नाशोऽ
भवद्वरे ॥ तथैवाद्येह भीतानां त्वं हि विष्णो सुराश्रयः ॥ ८ ॥ एवं संनोदितो विष्णुर्व्यवर्धत महाभुजः ॥ बलेन तेजसा ऋद्ध्या सर्वभूताश्रयोऽ

रिहा ॥ ९ ॥ अथोवाच सहस्राक्षं केशवः प्रहसन्निव ॥ एवमेतद्यथा प्राह भवानस्मद्गतं वचः ॥ १० ॥ त्रैलोक्यदानवान्सर्वान्दग्धुं शक्तः क्षणा
 दहम् ॥ दुर्जयस्तारकः किं तु मुक्ता सप्तदिनं शिशुम् ॥ ११ ॥ महिषश्चैव शुंभश्च उभौ वध्यौ च योषिता ॥ जंभो दुर्वाससा शप्तः शक्रवध्यो भवा
 निति ॥ तस्मात्त्वं दिव्यवीर्येण जहि जंभं मदोत्कटम् ॥ १२ ॥ अवध्यः सर्वभूतानां त्वामृते स तु दानवः ॥ १३ ॥ मया गुप्तो रणे जंभो जंगत्कटक
 मुद्धर ॥ तद्वैकुण्ठवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोमरारिहा ॥ १४ ॥ समादिशत्सुराध्यक्षान्सैन्यस्य रचनां प्रति ॥ ततश्चाभ्यर्थितो देवैर्विष्णुः सैन्यमकल्पयत् ॥
 ॥ १५ ॥ यत्सारं सर्वलोकस्य वीर्यस्य तपसोऽपि च ॥ तदैकादश रुद्राश्च चकाराग्रेसरान्हरिः ॥ १६ ॥ व्यालीढांगा महादेवा बलिनो नीलकं
 धराः ॥ चंद्रखंडत्रिपुंड्राश्च पिंगाक्षाः शूलपाणयः ॥ १७ ॥ पिंगोत्तुंगजटाजूटाः सिंहचर्मावसायिनः ॥ भस्मोद्भूलितगात्राश्च भुजमंडलभैरवाः ॥
 ॥ १८ ॥ कपालीशादयो रुद्रा विद्रावितमहाऽसुराः ॥ कपाली पिंगलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥ १९ ॥ अजकः शासनः शास्ता शंभु
 श्चंद्रो भवस्तथा ॥ एत एकादशानंतबला रुद्राः प्रभाविनः ॥ २० ॥ अपालयंत त्रिदशान्विगर्जत इवांबुदाः ॥ हिमाचलाभे महति कांचनांबुरुह
 स्रजि ॥ २१ ॥ प्रचंचलमहाहेमघंटासंहतिमंडिते ॥ ऐरावते चतुर्दंते मत्तमातंग आस्थितः ॥ २२ ॥ महामदजलस्रावे कामरूपे शतक्रतुः ॥ तस्थौ
 हिमगिरेः शृंगे भानुमानिव दीप्तिमान् ॥ तस्यारक्षत्पदं सव्यं मारुतोऽमितविक्रमः ॥ २३ ॥ जुगोपापरमग्निश्च ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ पृष्ठरक्षोऽभव
 द्विष्णुः समरेशः शतक्रतोः ॥ २४ ॥ आदित्या वसवो विश्वे मरुतश्चाश्विनावपि ॥ गंधर्वा राक्षसा यक्षाः सर्किनरमहोरगाः ॥ २५ ॥ कोटिशः कोटिशः
 कृत्वा वृंदं चिह्नोपलक्षितम् ॥ विश्रावयंतः स्वां कीर्तिं बंदिवृन्दैः पुरःसरैः ॥ २६ ॥ चेलुर्देत्यवधे दृष्ट्वा नानावर्णायुधध्वजाः ॥ २७ ॥ शतक्रतोरमरनि
 कायपालिता पताकिनी याननिनादनादिता ॥ सितोन्नतध्वजपटकोटिमंडिता बभूव सा दितिसुतशोकवर्धिनी ॥ २८ ॥ आयांतीं तां विलोक्याथ सुर
 सेनां गजासुरः ॥ गजरूपी महांश्चैव संहारांभोवि विक्रमः ॥ २९ ॥ परश्वधायुधो दैत्यो दशनौष्ठकसंपुटः ॥ ममर्द चरणे देवांश्चिक्षेपान्यान्कारेण
 च ॥ ३० ॥ परान्परशुना जघ्ने दैत्येन्द्रो रौद्रविक्रमः ॥ तस्यैवं निघ्नतः क्रुद्धा देवगन्धर्वकिंनराः ॥ ३१ ॥ मुमुचुः संहताः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्रसंहतिम् ॥
 परश्वधांश्च चक्राणि भिण्डिपालान्समुद्रान् ॥ ३२ ॥ कुन्तान्प्रासान्छरांस्तीक्ष्णान्मुद्रांश्चापि दुःसहान् ॥ तान्सर्वान्सोऽग्रसदैत्यो यूथपः
 कवलानिव ॥ ३३ ॥ कोपस्फुरितदंष्ट्राग्रः करस्फोटेन नादयन् ॥ सुरान्निघ्नंश्च चाराजौ दुष्प्रेक्ष्यः सोऽथ दानवः ॥ ३४ ॥ यस्मिन्यस्मिन्निपतति सुर

वृन्दे गजासुरः ॥ तस्मिंस्तस्मिन्महाशब्दो हाहाकारो व्यजायत ॥३५॥ अथ विद्रवमानं तद्वलं प्रेक्ष्य समंततः ॥ रुद्राः परस्परं प्रोचुरहंकारोत्थिता
 चिषः ॥ ३६ ॥ भोभो गृह्यत दैत्येन्द्रं भिदतैनं महाबलाः ॥ कर्षतैनं शितैः शूलैर्भञ्जतैनं हि मर्मसु ॥ ३७ ॥ कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं सितशितं
 मुखे ॥ संमार्ज्य वामहस्तेन संरंभाद्विवृतेक्षणः ॥ ३८ ॥ प्रोत्फुल्लारुणनीलाब्जसंहतिः सर्वतो दिशः ॥ अथागाद्भुकुटीवक्रो दैत्येन्द्राभिमुखो रणे ॥
 ॥ ३९ ॥ दृढेन मुष्टिवन्धेन शूलं विष्टभ्य निर्मलः ॥ जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम् ॥४०॥ ततो दशापि ते रुद्रा निर्मलायोमयै रणे ॥
 जघ्नुः शूलैस्तु दैत्येन्द्रं शैलवर्ष्माणमाहवे ॥ ४१ ॥ सुखाव शोणितं पश्चात्सर्वस्रोतस्सु तस्य वै ॥ शूलरक्तेन रुद्रस्य शुशुभे गजदानवः ॥ ४२ ॥
 प्रोत्फुल्लामलनीलाब्जं शरदीवामलं सरः ॥ भस्मशुभ्रतनुच्छायै रुद्रैर्हंसैरिवावृतम् ॥ ४३ ॥ कुद्धं कपालिनं दैत्यः प्रचलत्कर्णपल्लवः ॥ भवं च दन्तै
 बिभिदे नाभिदेशे गजासुरः ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वानुरक्तं रुद्राभ्यां नवरुद्रास्ततो दुर्तम् ॥ विव्यधुर्विशिखैः शूलैः शरीरममरद्विषः ॥ ४५ ॥ ततः कपा
 लिनं त्यक्त्वा भवं चासुरपुंगवः ॥ वेगेन कुपितो दैत्यो नव रुद्रानुपाद्रवत् ॥ ममर्द चरणाघातैर्दन्तैश्चापि करेण च ॥ ४६ ॥ ततोऽसौ शूलयुद्धेन
 श्रममासादितो यदा ॥ तदा कपाली जग्राह करमस्यामरद्विषः ॥ ४७ ॥ भ्रामयामास चातीव वेगेन च गजासुरम् ॥ दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं
 किञ्चिच्छ्यावितजीवितम् ॥ ४८ ॥ निरुत्साहं रणे तस्मिन्गतयुद्धोत्सवोऽभवत् ॥ ततो भ्रमत एवास्य चर्म उत्कृत्य भैरवम् ॥ ४९ ॥ स्रवत्सर्वांगर
 तौघं चकारांबरमात्मनः ॥ तुष्टुवुस्तं तदा देवा बहुधा बहुभिः स्तवैः ॥ ५० ॥ उचुश्चैनं च यो हन्यात्स म्रियेत ततस्त्वसौ ॥ दृष्ट्वा कपालिनो रूपं
 गजचर्मावरावृतम् ॥ ५१ ॥ वित्रेसुर्दुद्रुवर्जं धुनिपेतुश्च सहस्रशः ॥ एवं विलुलिते तस्मिन्दानवेन्द्रे महाबले ॥ ५२ ॥ गजं मत्तमथारुह्य शतदुन्दु
 भिनादितम् ॥ निमिरभ्यपतत्तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् ॥ ५३ ॥ यायां निमिगजो याति दिशं तांतां सवाहनाः ॥ दुद्रुवुश्चकुशुर्देवा भयेना
 कंपिता मुहुः ॥ ५४ ॥ गन्धेन सुरमातंगा दुद्रुवुस्तस्य हस्तिनः ॥ पलायितेषु सैन्येषु सुराणां पाकशासनः ॥ ५५ ॥ तस्थौ दिक्पालकैः सार्ध
 मष्टभिः केशवेन च ॥ संप्राप्तस्तस्य मातंगो यावच्छक्रगजं प्रति ॥ ५६ ॥ तावच्छक्रगजो भीतो मुक्त्वा नादं सुभैरवम् ॥ ध्रियमाणोऽपि
 यत्नेन चकोर इव तिष्ठति ॥ ५७ ॥ पलायति गजे तस्मिन्नारूढः पाकशासनः ॥ विपरीतमुखं युद्धं दानवेन्द्रेण सोऽकरोत् ॥ ५८ ॥ शतक्र
 तुस्तु शूलेन निमिं वक्षस्यताडयत् ॥ गदया दन्तिनं तस्य गल्लदेशेहनद्विशम् ॥ ५९ ॥ तं प्रहारमचित्येव निमिर्निर्भयपौरुषः ॥

ऐरावतं कटीदेशे मुद्गरेणाभ्यताडयत् ॥ ६० ॥ स हतो मुद्गरेणाथ शक्रकुञ्जर आहवे ॥ जगाम पश्चात्पद्मां च पृथिवीं भूधराकृतिः ॥
 ॥ ६१ ॥ लाघवात्क्षिप्रमुत्थाय ततोऽमरमहागजः ॥ रणादपससर्पाथ भीषितो निमिहस्तिना ॥ ६२ ॥ ततो वायुर्ववौ रूक्षो बहुशर्करपांशुलः ॥
 सम्मुखो निमिमातंगोऽकंपनोऽचलकंपनः ॥ सुतरक्तो बभौ शैलो धनधातुहृदो यथा ॥ ६३ ॥ धनेशोऽपि गदां गुर्वीं तस्य दानवहंस्तिनः ॥
 मुमोच वेगान्यपतत्सा गदा तस्य मूर्धनि ॥ ६४ ॥ गजो गदानिपातेन स तेन परिमूर्छितः ॥ दंतैर्मित्वा धरां वेगात्पपाताचलसन्निभः ॥ ६५ ॥
 पतिते च गजे तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् ॥ सर्वतः सुरसैन्यानां गजबंहितबंहितः ॥ ६६ ॥ हेषारवेण चाश्वानां रणास्फोटैश्च धन्विनाम् ॥
 गजं तं निहतं दृष्ट्वा निर्मिं चापि पराङ्मुखम् ॥ ६७ ॥ सुराणां सिंहनादं च सन्नादितदिगन्तरम् ॥ जंभो जज्वाल कोपेन संदीप्त इव पावकः ॥
 ॥ ६८ ॥ ततः स कोपरक्ताक्षो धनुष्यारोप्य सायकम् ॥ तिष्ठेति चाब्रवीत्तारं सारथिं चाप्यनंदयत् ॥ ६९ ॥ तमार्यातमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसा
 यकम् ॥ शतक्रतुरदीनात्मा दृढमादत्त कार्मुकम् ॥ ७० ॥ बाणं च तैलधौताग्रमर्धचंद्रमजिह्वगम् ॥ ७१ ॥ तेनास्य सशरं चापं चिच्छेद बलवृ
 त्त्रहा ॥ अपास्य तद्धनुश्छिन्नं जंभो दानवनंदनः ॥ ७२ ॥ अन्यत्कार्मुकमादाय देगवद्भारसाधनम् ॥ शरांश्चाशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्वगान् ॥
 ॥ ७३ ॥ शक्रं विव्याध दशभिर्जनुदेशे च पत्रिभिः ॥ हृदये च त्रिभिश्चैव द्वाभ्यां च स्कन्धयोर्द्वयोः ॥ ७४ ॥ शक्रोपि दानवेन्द्राय बाणजालम्
 भीरयन् ॥ अप्राप्तान्दानवेन्द्रस्तु शराश्छक्रमुजेरितान् ॥ ७५ ॥ चिच्छेद शतधाऽऽकाशे शरैरग्निशिखोपमैः ॥ ततश्च शरजालेन देवेन्द्रो दानवेश्व
 रम् ॥ ७६ ॥ आच्छादयत् यत्नेन वर्षास्विव धनैर्नभः ॥ दैत्योऽपि बाणजालेन विव्याध सायकैः शितैः ॥ ७७ ॥ यथा वायुर्घनाटोपं यदवार्यं
 दिशां मुखे ॥ शक्रोऽथ क्रोधसंरंभान्न विशेषयते यदा ॥ ७८ ॥ दानवेन्द्रं तदा चक्रे गंधर्वास्त्रं महाद्रुतम् ॥ ततोऽस्य तेजसा व्याप्तमभूद्गगनगोच
 रम् ॥ ७९ ॥ गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतोरणैः ॥ मुंचद्भिरद्रुताकारैरस्त्रवृष्टिं समंततः ॥ ८० ॥ तयास्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमाना महाचमूः ॥
 जंभं शरणमागच्छन्नाहित्राहीति भारत ॥ ८१ ॥ ततो जंभो महावीर्यो विनद्य प्रहसन्मुहुः ॥ स्मरन्साधुसमाचारं दैत्यानामभयं ददौ ॥ ८२ ॥
 ततोऽस्त्रं मौशलं नाम मुमोच सुमहाभयम् ॥ अथोग्रमुसलैः सर्वमभवत्पूरितं जगत् ॥ ८३ ॥ तैश्च भग्नानि सर्वाणि गंधर्वनगराणि च ॥ अथोग्रैक
 प्रहारेण रथमश्वं गजं सुरम् ॥ ८४ ॥ चूर्णयामास तत्क्षिप्रं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ततः सुराधिपः शक्रस्त्वाहूमस्त्रमुदैरयत् ॥ ८५ ॥ संध्यमाने ततश्चास्त्रे

स्कां.म.पु.
॥११६॥

निश्चैरुः पावकार्षिषः ॥ ततो यंत्रमया विद्याः प्रादुरासन्सहस्रशः ॥८६॥ तैर्यत्रैरभवद्युद्धमंतरिक्षं वितारकम् ॥ तैर्यत्रैर्मौशलं भग्नं हन्यंते चासुरास्तदां ॥८७॥ शैलास्त्रं मुमुचे जंभो यंत्रसंघातचूर्णनम् ॥ व्यामप्रमाणैरुपलैस्ततो वर्षः प्रवर्तत ॥८८॥ त्वाष्ट्रेण निर्मितान्याशु यानि यंत्राणि भारत ॥ तेनोपल निपातेन गतानि तिलशस्ततः ॥८९॥ ततः शिरस्सु देवानां शिलाः पेतुर्महाजवाः ॥ दारयंत्यश्च वसुधां चतुरंगबलं च तत् ॥ ९० ॥ ततो वज्रास्त्रमकरोत्स हस्ताक्षः पुरंदरः ॥ ततः शिलामहावर्षं व्यशीर्यत समंततः ॥ ९१ ॥ ततः प्रशातैः शैलास्त्रैर्जंभो भूधरसन्निभः ॥ ऐषीकमस्त्रमकरोच्चूर्णितान्यपराक्रमः ॥ ९२ ॥ ऐषीकेणागमन्नाशं वज्रास्त्रं गिरिदारणम् ॥ विजृम्भत्यथ चैषीके परमास्त्रेऽतिदारुणे ॥ ९३ ॥ जज्वलुर्देवसैन्यानि सस्यंदनगजानि च ॥ दह्यमानेष्व नीकेषु तेजसास्त्रस्य सर्वतः ॥ ९४ ॥ आग्नेयमस्त्रमकरोद्बलहा पाकशासनः ॥ तेनास्त्रेण च तन्नाशमैषीकमगमत्तदा ॥ ९५ ॥ तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे पावकास्त्रं व्यजृम्भत ॥ जज्वाल सेना जंभस्य रथः सारथिरेव च ॥ ९६ ॥ ततः प्रतिहतास्त्रोऽसौ दैत्येन्द्रः प्रतिभानवान् ॥ वारुणास्त्रं मुमोचाथ शमनं पावकार्षिषाम् ॥ ९७ ॥ ततो जलधरेव्योम स्फुरद्विद्युल्लताकुलैः ॥ गंभीराक्षसमाधारैश्चाभ्यपूर्यत मेदिनी ॥ ९८ ॥ करीन्द्रकरतुल्याभिर्धा राभिः पूरितं जगत् ॥ शांतमाग्नेयमस्त्रं च विलोक्येन्द्रश्चकार ह ॥ ९९ ॥ वायव्यमस्त्रमतुलं तेन मेघा ययुः क्षयम् ॥ वायव्यास्त्रबलेनाथ निर्धूते मेघमंडले ॥ १०० ॥ बभूवनाविलं व्योम नीलोत्पलदलप्रभम् ॥ वायुना चातिरूपेण कंपिताश्चैव दानवाः ॥ १०१ ॥ न शेकुस्तत्र ते स्थातुं रणेऽपि बलिनोऽपि ये ॥ जंभस्ततोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः ॥ १०२ ॥ मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां बलाधिपः ॥ नानाश्चर्यसमायुक्तो नानाद्रुम लतावृतः ॥ १०३ ॥ ततः प्रशमिते वायौ दैत्येन्द्रे पर्वताकृतौ ॥ महाशनिं वज्रमयीं मुमोचाशु शतक्रतुः ॥ १०४ ॥ तयाशन्या पतितया दैत्यस्याच लरूपिणः ॥ कंदराणि व्यशीर्यत समन्तान्निर्झराणि च ॥ १०५ ॥ ततः सा दानवेन्द्रस्य शैलमाया न्यवर्तत ॥ निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेन्द्रो मदोत्कटः ॥ १०६ ॥ बभूव कुंजरो भीमो महाशैलमयाकृतिः ॥ ममर्द च सुरानीकं दंतैश्चाभ्यहनत्सुरान् ॥ १०७ ॥ बभंज पृष्ठतः कांश्चित्करेणाकृष्य दानवः ॥ ततः क्षपयतस्तस्य सुरसैन्यानि वृत्रहा ॥ १०८ ॥ अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धर्षं नारसिंहं मुमोच ह ॥ ततः सिंहसहस्राणि निश्चैरुर्मंत्रतेजसा ॥ १०९ ॥ दृष्टदंष्ट्रादृहासानि क्रकचाभनखानि च ॥ तैर्विपाटितगात्रोऽसौ गजमायां व्यपोहयत् ॥ ११० ॥ ततश्चाशीविषो घोरोऽभवत्फणसमाकुलः ॥ विष निःश्वासनिर्दग्धसुरसैन्यमहारथः ॥ १११ ॥ ततोऽस्त्रं गारुडं चक्रे शक्रः संप्रहरन्नणे ॥ ततस्तस्माद्गरुत्मंतः सहस्राणि विनिर्ययुः ॥ ११२ ॥

१ तथा-इ०पा० । २ अत्राडभाव आर्षः-प्रावर्तत । ३ गंभीराक्षाः गजाः तस्माः आधाराः करकपाषाणाः येषां तैः । अयमेवार्थो युक्तः प्रतिभाति ।

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० २१

॥११६॥

तैर्गर्भमद्रिरासाद्य जंभं भुजगरूपिणम् ॥ कृतस्तु खंडशो दैत्यः सास्य माया व्यनश्यत ॥ ११३ ॥ मायायां च प्रनष्टायां ततो जंभो महासुरः ॥
 चकार रूपमतुलं चंद्रादित्यपदानुगम् ॥ ११४ ॥ विवृत्तनयनो ग्रस्तुमियेष सुरपुंगवान् ॥ ततोऽस्य प्राविशद्वक्रं समहारथकुंजरा ॥ ११५ ॥
 सुरसेनाऽभवद्भीमं पातालोत्तालतालुकम् ॥ सैन्येषु ग्रस्यमानेषु दानवेन बलीयसा ॥ ११६ ॥ शक्रो दीनत्वमापन्नः श्रान्तवाहनवाहनः ॥ कर्तव्यतां
 नाध्यगच्छत्प्रोवाचेदं जनार्दनम् ॥ ११७ ॥ किमनंतरमेवास्ति कर्तव्यं नो विशेषतः ॥ तदादिश घटामोऽस्य दानवस्य युयुत्सतः ॥ ११८ ॥ ततो
 हरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदारधीः ॥ न सांप्रतं रणं त्याज्यं शत्रुकातरभैरवम् ॥ ११९ ॥ मा गच्छ मोहं मा गच्छ क्षिप्रमस्त्रं स्मर प्रभो ॥ नारायणास्त्रं
 प्रयतः श्रुत्वैति मुमुचे स च ॥ १२० ॥ एतस्मिन्नंतरं दैत्यो विवृतास्योऽग्रसत्क्षणात् ॥ त्रीणित्रीणि च लक्षाणि किंनरोरगरक्षसाम् ॥ १२१ ॥ ततो
 नारायणास्त्रं च निपपातास्य वक्षसि ॥ महास्त्रभिन्नहृदयः सुस्त्राव रुधिरं च सः ॥ १२२ ॥ ततः स्वतेजसा रूपं तस्य दैत्यस्य नाशितम् ॥ ततश्चां
 तर्दधे दैत्यः कृत्वा हासं महोत्कटम् ॥ १२३ ॥ गगनस्थः स दैत्येन्द्रः शस्त्राशनिमतींद्रियः ॥ मुमोच सुरसैन्यानां संहारकरणीं पराम् ॥ १२४ ॥
 तथा परश्वधांश्चक्रवज्रवाणान्समुद्रान् ॥ कुंतान्खड्गान्भिडिपालानयोमुखगुडांस्तथा ॥ १२५ ॥ वर्षं दानवो रोषादवध्यानक्षयानपि ॥ तैस्त्रै
 र्दानवोन्मुक्तैर्देवानीकेषु भीषणैः ॥ १२६ ॥ बाहुभिर्धरणी पूर्णा शिरोभिश्च सकुंडलैः ॥ ऊरुभिर्गजहस्ताभैः करींद्रैश्चाचलोपमैः ॥ १२७ ॥ भग्नेषा
 दंडचक्राक्षै रथैश्च रथिभिः सह ॥ दुःसंचाराभवत्पृथ्वी मांसशोणितकर्दमा ॥ १२८ ॥ रुधिरौघह्रदावर्ता गजदेहशिलोच्चया ॥ कबंधनृत्यबहुला महा
 सुरप्रवाहिनी ॥ १२९ ॥ शृगालगृध्रध्वाक्षाणां परमानंदकारिणी ॥ पिशाचजातिभिः कीर्णं पीत्वाऽऽमिषं सशोणितम् ॥ १३० ॥ असंभ्रमाभि
 र्भार्याभिः सह नृत्यद्भिरुद्धता ॥ काचित्पत्नी प्रकुपिता गजकुंभांतमौक्तिकैः ॥ १३१ ॥ पिशाचो यत्र चाश्वानां सुरानेकत्र चाकरोत् ॥ कर्ण
 पूरेषु मोदंते पश्यंत्यन्याः सरोषतः ॥ १३२ ॥ प्रसादयंति बहुधा महाकर्णार्थकोविदाः ॥ केचिद्दन्ति भो देवा भो दैत्याः प्रार्थयामहे ॥ १३३ ॥
 आकल्पमेवं योद्धव्यमस्माकं तृप्तिहेतवे ॥ केचिदूचुरयं दैत्यो देवायमतिमांसलः ॥ १३४ ॥ प्रियते यदि संग्रामे धातुर्दद्वोऽपयाचितम् ॥ केचि
 युध्यत्सु वीरेषु सृक्किणी संलिहन्ति च ॥ १३५ ॥ एतेन पयसा विद्मो दुर्जनः सुजनो यथा ॥ केचिद्रक्तनदीनां च तीरेष्वास्तिक्यबुद्ध्यः ॥ १३६ ॥

१ अतींद्रियः—गुप्तरूपः—इत्यर्थोऽत्र बोध्यः । २ ध्वाक्षाः—काकाः—इत्यर्थः । ३ अलंकारार्थमिति शेषः । ४ नमस्यतं पूजादि इत्यर्थः । ५ केचित्पिशाचा वीरेषु युध्यत्सु सत्सु तद्रक्तसास्वादसमुत्सुकतया मुखे
 पानीयम् (अम्लवद्वस्तु दृष्ट्वा यथा निःसृतं भवति तथा) यन्निरसरत्—एतेन पयसा मुखनिष्यन्दिना अयं योधः सुरसदेहो वा विदुष्प्रसदेहो वा इति विद्मः ज्ञास्यामः इति मनसि निधाय ओष्ठप्रान्तभागौ संलिहन्ति । तन्निः
 सरज्जलं प्राशितुं सृक्किणी संलिहन्तीत्यर्थः ।

॥ ११७ ॥

पितृन्देवास्तर्पयन्ति शोणितैश्चामिषैः शुभैः ॥ केचिदामिषराशिस्था दृष्टान्यस्य करामिषम् ॥ १३७ ॥ देहिदेहीति वाशंतो धनिनः
कृपणा यथा ॥ केचित्स्वयं प्रतप्ताश्च दृष्ट्वा वै खादतः परान् ॥ १३८ ॥ सरोषमोघौ निर्भुज्य पश्यन्त्येवात्यसूयया ॥ केचित्स्वमुदरं
कुद्धा निंदन्ति ताडयन्ति च ॥ १३९ ॥ सर्वभक्षमभीप्सतस्तृप्ताः परधनं यथा ॥ केचिदादुरद्य एव श्लाघ्या सृष्टिस्तु वेधसः ॥ १४० ॥ सुप्रभातं
सुनक्षत्रं पूर्वमासीद्ग्रैव तत् ॥ एवं बहुविधालापे पलादानां ततस्ततः ॥ १४१ ॥ अदृश्यः समरे जंभो देवाञ्छस्त्रैरचूर्णयत् ॥ ततः शक्रो
धनेशश्च वरुणः पवनोऽनलः ॥ १४२ ॥ यमोऽथ निर्ऋतिश्चापि दिव्यास्त्राणि महाबलाः ॥ आकाशे मुमुचुः सर्वे दानवायाभिसंध्य तु ॥
॥ १४३ ॥ व्यर्थतां जग्मुरस्त्राणि देवानां दानवं प्रति ॥ यथातिकूरचित्तानामार्ये कृत्यशतान्यपि ॥ १४४ ॥ गतिं न विविदुश्चापि श्रान्ता दैत्याश्च
देवताः ॥ दैत्यास्त्रभिन्नसर्वांगा गावः शीतार्दिता इव ॥ १४५ ॥ परस्परं व्यलीयन्त हाहाकिंभाविवादिनः ॥ तामवस्थां हरिर्दृष्ट्वा देवाञ्छक्रमुवाच
ह ॥ १४६ ॥ अघोरमंत्रं स्मर देवराज अस्त्रं हि यत्पाशुपतप्रभावम् ॥ रुद्रेण तुष्टेन तव प्रदत्तमव्याहतं वीरवराभिधाति ॥ १४७ ॥ एवं स शक्रो हरि
बोधितस्तदा प्रणम्य देवं वृषकेतुमीश्वरम् ॥ समाददे बाणमभिप्रधातनं संपूजितं दैवरणेऽर्द्धचंद्रम् ॥ १४८ ॥ धनुष्यजय्ये विनियोज्य बुद्धिमात्र्य
योजयत्तत्र अघोरमंत्रम् ॥ १४९ ॥ ततो वधायाशु मुमोच तस्य वा आकृष्य कर्णांतमकुंठदीधितिम् ॥ अथासुरः प्रेक्ष्य महास्त्रमापतद्विसृज्य मायां
सहसा व्यवस्थितः ॥ १५० ॥ प्रवेपमानेन मुखेन युज्यतांचलेन गात्रेण च संप्रमाकुलः ॥ ततस्तु तस्यास्त्रवराभिमंत्रितः शरोऽर्धचंद्रः प्रसभं महारणे
॥ १५१ ॥ पुरंदरस्येष्वसनप्रमुक्तो मध्यार्कबिंबं वपुषा विडंबयन् ॥ १५२ ॥ किरीटकूटस्फुरकांतिसंकुलं सुगंधिनानाकुसुमाधिवासितम् ॥
प्रकीर्णधूमज्वलनाभमूर्धजं न्यपातयज्जंभशिरः सकुंडलम् ॥ १५३ ॥ तस्मिन्निद्रहते जंभे प्रशशंसुः सुरा बहु ॥ वासुदेवोऽपि भगवान्साधु
साध्विति चाब्रवीत् ॥ १५४ ॥ ततो जंभं हतं दृष्ट्वा दानवेन्द्राः पराङ्मुखाः ॥ सर्वे ते भग्नसंकल्पा दुद्रुवुस्तारकं प्रति ॥ १५५ ॥ तांश्च
त्रस्तान्समालोक्य श्रुत्वा स चतुरो हतान् ॥ सारथिं प्रेरयामास याहींद्रं लघु संगरे ॥ १५६ ॥ तथेत्युक्त्वा स च प्रायात्तारके रथमास्थिते ॥ साव
लेपं च सक्रोधं सगर्वं सपराक्रमम् ॥ १५७ ॥ साविष्कारं सधिक्कारं प्रयातो दानवेश्वरः ॥ स युक्तं रथमास्थाय सहस्रेण गरुत्मताम् ॥ १५८ ॥
सर्वायुधपरिष्कारं सर्वास्त्रपरिरक्षितम् ॥ त्रैलोक्यक्रुद्धिसंपन्नं कल्पांतांतकनादितम् ॥ १५९ ॥ सैन्येन महता युक्तो नादयन्विदिशो दिशः ॥

१ वाशन्तः शब्दायमानाः । वाशू शब्दे घातुः । २ ह्यतृप्ता निधनं यथा—इ० पा० । ३ लघु-क्षिप्रमित्यर्थः ।

अ० २१

11996H

सहस्राक्षश्च तं दृष्ट्वा त्यक्त्वा वाहनदंतिनम् ॥ १६० ॥ रथं मातलिना युक्तं तप्तहेमपरिष्कृतम् ॥ चतुर्योजनविस्तीर्णं सिद्धसंघपरिष्कृतम् ॥ १६१ ॥
 गंधर्वकिंनरोद्गीतमप्सरोनृत्यसंकुलम् ॥ १६२ ॥ सर्वायुधमहाबाधं महारत्नसमाचितम् ॥ अध्यतिष्ठत्तं रथं च परिवार्य समंततः ॥ १६३ ॥ दंशिता
 लोकपालाश्च तस्थुः सगरुडध्वजाः ॥ ततश्चाल वसुधा ववौ रूक्षो मरुद्गणैः ॥ १६४ ॥ चेलुश्च सागराः सप्त तथाऽनश्यद्रवेः प्रभा ॥ ततो जज्वलुर
 स्त्राणि ततोऽकंपत वाहनाः ॥ १६५ ॥ ततः समस्तमुद्भूतं ततोदृश्यत तारकः ॥ एकतस्तारको दैत्यः सुरसंघास्तथैकतः ॥ १६६ ॥ लोकावसाद
 मेकत्र लोकोद्धरणमेकतः ॥ चराचराणि भूतानि भयविस्मयवन्ति च ॥ १६७ ॥ प्रशशंसुः सुराः पार्थ तदा तस्मिन्समागमे ॥ १६८ ॥ अस्त्राणि
 तेजांसि धनानि योधा यशो बलं वीरपराक्रमाश्च ॥ सत्त्वौजसान्यंग बभूवुरेषां देवासुराणां तपसः परं तु नः ॥ १६९ ॥ अथाभिमुखमायांतं
 देवा विनतपर्वभिः ॥ बाणैरनलकल्पाग्रैर्विव्यधुस्तारकं प्रति ॥ १७० ॥ स तानचित्य दैत्यैर्द्रो देवबाणक्षतान्हृदि ॥ बाणैर्व्योमं दिशः पृथ्वीं पूरया
 मास दानवः ॥ १७१ ॥ नारायणं च सप्तत्या नवत्या च हुताशनम् ॥ दशभिर्मारुतं मूर्ध्नि यमं दशभिरेव च ॥ १७२ ॥ धनदं चैव सप्तत्या वरुणं
 च तथाष्टभिः ॥ विंशत्या निर्ऋतिं दैत्यः पुनश्चाष्टभिरेव च ॥ १७३ ॥ विव्याध पुनरेकैकं दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ तथा च मातलिं दैत्यो विव्याध
 त्रिभिराशुभिः ॥ १७४ ॥ गरुडं दशभिश्चैव महिषं नवभिस्तथा ॥ पुनर्दैत्योऽथ देवानां तिलशो नतपर्वभिः ॥ १७५ ॥ चकार वर्मजालानि
 चिच्छेद च धनूंषि च ॥ ततो विकवचा देवा विधनुष्काः प्रपीडिताः ॥ १७६ ॥ चापान्यन्यानि संगृह्य यावन्मुंचति सायकान् ॥ तावद्वाणं समा
 धाय कालानलसमप्रभम् ॥ १७७ ॥ ताडयामास शक्रं स हृदि सोपि मुमोच ह ॥ ततोऽतरिक्षमालोक्य दृष्ट्वा सूर्यशताकृती ॥ १७८ ॥ ताक्ष्यं
 विष्णुं समाजघ्ने शराभ्यां तावमुद्यताम् ॥ प्रेतनाथस्य वद्वेश्च वरुणस्य शितैः शरैः ॥ १७९ ॥ निर्ऋतेश्चाकरोत्कार्यं भीतभीतं विमोहयन् ॥ निरु
 च्छासं समाहृत्य चक्रे बाणैः समीरणम् ॥ १८० ॥ ततः प्राप्य हरिः संज्ञां प्रोत्साह्य च दिशां पतीन् ॥ बाणेन सारथेः कायाच्छिरोऽहार्पीत्सकुण्ड
 लम् ॥ १८१ ॥ धूमकेतोर्ज्वलत्कुद्धस्तस्य च्छित्त्वा न्यपातयत् ॥ दैत्यराजकिरीटं च चिच्छेद वासवस्ततः ॥ १८२ ॥ धनेशश्च धनुः कुद्धो विभेद
 बहुधा शरैः ॥ वायुश्चक्रे च तिलशो रथं वा क्षोणिकूबरम् ॥ १८३ ॥ निर्ऋतिस्तिलशो वर्म चक्रे बाणैस्ततो रणे ॥ कृत्वैतदतुलं कर्म
 तिष्ठतिष्ठेति चाब्रुवन् ॥ १८४ ॥ लिहंतः सृक्किणीं देवा वासुदेवादयस्तदा ॥ दृष्ट्वा तत्कर्म देवानां तारकोऽतुलविक्रमः ॥ १८५ ॥

स्कां.प.पु.
॥११८॥

मुमोच मुद्रं भीमं सहस्राक्षाय संगरे ॥ दृष्ट्वा मुद्रमार्थात्मनिवार्य रणाजिरे ॥ १८६ ॥ रथादाप्लुत्य धरणीमगमत्पाकशासनः ॥
मुद्रोऽपि रथोपस्थे पपात परुषस्वनः ॥ १८७ ॥ स रथं चूर्णयामास न ममार च मातलिः ॥ गृहीत्वा पट्टिशं दैत्यो जघानोरसि केश
वम् ॥ १८८ ॥ स्कन्धे गरुत्मतः सोऽपि निषसाद विचेतनः ॥ खड्गेन राक्षसेन्द्रं च भित्त्वा भूमावपातयत् ॥ १८९ ॥ यमं च पातयामास भूमौ
दैत्यो मुखे हतम् ॥ वह्निं च भिडिपालेन चक्रे हत्वा विचेतनम् ॥ १९० ॥ वायुं पदा तदाक्षिप्य पातयामास भूतले ॥ धनेशं तद्वनुष्कोट्या कुट्ट
यामास कोपनः ॥ १९१ ॥ ततो देवनिकायानामेकैकं क्षणमात्रतः ॥ तेषामेव जघानासौ शस्त्रैर्बालान्यथा गुरुः ॥ १९२ ॥ लब्धसंज्ञस्ततो
विष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्धरम् ॥ दानवेन्द्रवसामेदोरुधिरेणाभिरंजितम् ॥ १९३ ॥ मुमोच दानवेन्द्रस्य दृढं वक्षसि केशवः ॥ पपात चक्रं दैत्यस्य पतितं
भास्करद्युति ॥ १९४ ॥ व्यशीर्यताथ कायेऽस्य नीलोत्पलमिवाश्मनि ॥ ततो वज्रं महेन्द्रोऽपि प्रमुमोचार्चितं चिरम् ॥ १९५ ॥ तस्मिञ्जयाशा
शक्रस्य दानवेन्द्राय संयुगे ॥ तारकस्य च संप्राप्य शरीरं शौर्यशालिनः ॥ १९६ ॥ विशीर्यत विकीर्णाचिः शतधा खण्डशो गतम् ॥ ततो वायु
रदीनात्मा वेगेन महता नदन् ॥ १९७ ॥ ज्वलितज्वलनाभासमंकुशं प्रमुमोच ह ॥ विशीर्णं तस्य तच्चांगे दृष्ट्वा वायुर्महारुषा ॥ १९८ ॥ ततः शैले
न्द्रमुत्पात्य पुष्पितद्रुमकंदरम् ॥ चिक्षेप दानवेन्द्राय दशयोजनविस्तृतम् ॥ १९९ ॥ महीधरं तमायांतं सस्मितं दैत्यपुंगवः ॥ जग्राह वामहस्तेन
बालः कन्दुकलीलया ॥ २०० ॥ ततस्तेनैव चाहत्य पातयामास चांतकम् ॥ दण्डं ततः समुद्यम्य कृतांतः क्रोधमूर्छितः ॥ २०१ ॥ दैत्येन्द्रमूर्ध्नि
चिक्षेप भ्राम्य वेगेन दुर्जयम् ॥ सोऽसुरस्यापतन्मूर्ध्नि दैत्यस्तं जगृहे स्मयन् ॥ २०२ ॥ कल्पांतलोकदहनो ज्वलनो रोषसंज्वलन् ॥ शक्तिं चिक्षेप
दुर्धर्पां दानवेन्द्राय संयुगे ॥ २०३ ॥ ततः शिरीषमालेव सास्य वक्षस्यराजत ॥ ततः खड्गं समाकृष्य कोशादाकाशनिर्मलम् ॥ २०४ ॥ द्युति
भासितत्रैलोक्यं लोकपालोऽपि निर्ऋतिः ॥ चिक्षेप दानवेन्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात ह ॥ २०५ ॥ पतितश्चागमत्खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम् ॥
जलेशश्च ततः क्रुद्धो महाभैरवरूपिणम् ॥ २०६ ॥ मुमोच पाशं दैत्येन्द्रभुजबन्धाभिलाषुकः ॥ स दैत्यभुजमासाद्य पाशः सद्यो व्यपद्यत ॥ २०७ ॥
स्फुटितः क्रकचक्रदशनालिरहीश्वरः ॥ ततोऽश्विनौ सचंद्राकौ साध्याश्च वसवश्च ये ॥ २०८ ॥ यक्षराक्षसगन्धर्वाः सर्पाश्चास्त्रैः पृथग्विधैः ॥
जघ्नुर्दैत्येश्वरं सर्वे भूयशस्ते महाबलाः ॥ २०९ ॥ न चास्त्राण्यस्यासज्जन्त गात्रे वज्राचलोपमे ॥ ततो देवानवप्लुत्य तारको दानवाधिपः ॥ २१० ॥

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २१

॥११८॥

जघान कोटिशः क्रुद्धो मुष्टिपार्ष्णिभिरेव च ॥ तथाविधं तस्य वीर्यमालोक्य भगवान्हरिः ॥ २११ ॥ पलायध्वमहो देवा वदन्नन्तर्हितोऽभवत् ॥
शक्रादयस्ततो देवाः पलायनकृतादराः ॥ २१२ ॥ कालनेमिमुखेर्देत्यैरुपरुद्धः महोत्कटेः ॥ मुष्टिभिः पादघातेः केशेष्वकृष्य तैर्मुदा ॥ २१३ ॥
तारिताः शुष्कसरितं देवमार्गाश्च दंशिताः ॥ बहुधा चाप्यकृष्यन्तं लोकपाला महासुरैः ॥ २१४ ॥ ततो निनादः संजज्ञे दैत्यानां बलशालिनाम् ॥
कम्पयन्पृथिवीं द्यां च पातालानि च भारत ॥ २१५ ॥ जयेति मुदिता दैत्यास्तुष्टुबुस्तारकं तदा ॥ शंखांश्च पूरयामासुः कुन्देन्दुसदृशप्रभान् ॥ २१६ ॥
धनुर्बाणरवांश्चोग्रांन्कराघातांश्च चक्रिरे ॥ भृशं हर्षान्विता दैत्या नेदुश्च ननृतुर्मुहुः ॥ २१७ ॥ ततो देवान्पुरस्कृत्य पशुपालः पशूनिव ॥ दैत्येन्द्रो
रथमास्थाय जगाम सहितोऽसुरैः ॥ २१८ ॥ महीसागरकूलस्थं तारकः स पुरं बली ॥ योजनद्वादशायामं तां प्रप्राकारशोभितम् ॥ २१९ ॥ प्रासादं
दुभिः कीर्णं दिव्याश्चर्योपशोभितम् ॥ यत्र शब्दास्त्रयो नैव जीर्यन्ते चानिशं पुरे ॥ २२० ॥ गीतघोषश्च व्याघोषो भुज्यन्तां विषयास्त्विति ॥ तत्प्रविश्य
पुरं राजा जगाम स्वकमालयम् ॥ २२१ ॥ महोत्सवेन महता पुत्रस्त्रीप्रतिनंदितः ॥ तत्र दिव्यां सभां राजा प्राप्य सिंहासनस्थितः ॥ २२२ ॥ स्तूयमानो
दितिसुतैरप्सरोभिर्विनोदितः ॥ दिव्यासनस्थैर्देत्यैर्द्रवृतः सिंहैरिव प्रभुः ॥ २२३ ॥ एतस्मिन्नंतरे काचिद्विव्यस्त्री तत्पुरेऽभवत् ॥ विस्मितस्तैर्वृतो दैत्यैः
प्रोवाचेदं स्मयन्निव ॥ २२४ ॥ रूपेणानुपमा पार्थ नानाभरणभूषिता ॥ तां दृष्ट्वा तारको राजा भृशं वै विस्मितोऽभवत् ॥ २२५ ॥ कासि देवि मम ब्रूहि किं
मया रूपसुंदरि ॥ त्वत्समां योषितं नैव दृष्टवन्तः पुरा वयम् ॥ २२६ ॥ ॥ ह्युवाच ॥ ॥ अहं त्रैलोक्यलक्ष्मीति विद्धि मां दैत्यसत्तम ॥ अर्जिता तपसा
चास्मि त्वया वीर्येण वा विभो ॥ २२७ ॥ वीर्यवन्तं त्वनलसं तपस्विनमकातरम् ॥ दातारं चापि भोक्तारं युक्त्या सेवामि तं नरम् ॥ २२८ ॥
भीरुं निर्विण्णमत्यर्थं साध्वीपीडाकरं नरम् ॥ सर्वातिशंकिनं सद्यस्त्यजामि दितिनंदन ॥ २२९ ॥ महेंद्रेण च माता ते यदा सा व्यपमानिता ॥
तदैव त्यक्तप्रायोऽसाविदानीं तव संवशे ॥ २३० ॥ तारकश्च ततः प्राह परमं चेति तां तदा ॥ सा चाविवेश तं देवी त्रिजगत्पूजिता रमा ॥ २३१ ॥
ततो दैत्याधिपं नार्यो दानवानां विभूषिताः ॥ वीरकांस्यमुपादाय वर्ध्यांचक्रिरे मुदा ॥ २३२ ॥ देवाश्च द्वारि तिष्ठन्ति बद्धा दैत्यैर्भृशातुराः ॥
उपहस्यमाना नारीभिर्दैत्यैरन्यैश्च नागरैः ॥ २३३ ॥ एतस्मिन्नंतरे विष्णुर्दैत्यरूपं समास्थितः ॥ उपहासकमध्यस्थो गार्धे द्वे प्राह बुद्धिमान् ॥ २३४ ॥

१ शिशुपालः—३० पा० । २ इदानीं “खेवायत” इति नाम्ना गुर्जरदेशे प्रसिद्धं नगरमिदम् । ३ पुरस्त्रीप्रतिनंदितः—३० पा० । ४ परस्मैपदमार्घम् । ५ परमं—वाढं तिष्ठेत्यर्थः । ६ वीराणां युद्धाद्विजयमादाय
गृहमागतानां निराजनार्थं यत्कांस्यपात्रं तद्वीरकांस्यपात्रमित्युच्यते ।

इदमल्पतरं नाम यदमीषां च दृश्यते ॥ मातृकोधं स्मरन् राजा किंकिं यन्न करिष्यति ॥ २३५ ॥ बलीयांसं समासाद्य न नमेद्यो न चास्ति सः ॥
 मर्कवच्चेतवाकीयैरुपायैः स्थीयतां सुराः ॥ २३६ ॥ उपहासमुखेनामी उपदेशं हरेर्मुखात् ॥ समाकर्ण्य ततो देवा मर्करूपेण संस्थिताः ॥ २३७ ॥
 नृत्यंतस्ते च बहुधा दैत्याश्चासुरयोषितः ॥ भृशं च नोदयामासुर्मुदा भोज्यानि ते ददुः ॥ २३८ ॥ विष्णुर्दैत्यप्रतीहारं ततः प्रोवाच बुद्धिमान् ॥
 विनोदाय महाराज्ञो मर्कानेतान्प्रकीर्तय ॥ २३९ ॥ प्रतीहारस्ततो हृष्टः सभामध्ये विवेश सः ॥ जानुभ्यां धरणीं गत्वा बद्धा च करसंपुटम् ॥
 ॥ २४० ॥ उवाचानाविलं वाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटम् ॥ दैत्येद्र मर्कवृंदानि द्वारि तिष्ठन्ति ते प्रभो ॥ २४१ ॥ भृशं विनोदकारीणि स्पृहा चेद्रष्टुमर्ह
 सि ॥ तन्निशम्याब्रवीद्राजा किं चिरं क्रियते त्वया ॥ २४२ ॥ क्षत्तां चेति वचः श्रुत्वा कालनेमिं तदाब्रवीत् ॥ मर्कानेतान्महाराजो द्रष्टुमिच्छति
 शीघ्रतः ॥ २४३ ॥ रक्षपाल सहैभिस्त्वं राजानमनुकूलय ॥ कालनेमिरुपादाय मर्कान्यातो नृपं ततः ॥ २४४ ॥ मर्कमध्ये विष्णुमर्को यातस्त्यक्त्वा
 च दैत्यताम् ॥ ततस्तारकदैत्यस्य पुरतो ननृतुर्भृशम् ॥ २४५ ॥ मर्का दैत्यकरोत्तलैर्हर्षनादविनोदितैः ॥ ततोऽतिमुदितो राजा तेषां नृत्येन सोऽब्रवी
 त् ॥ २४६ ॥ अभयं वो मर्कदेवास्तुष्टो यच्छाम्यहं त्विदम् ॥ मद्वहे स्थीयतामेव न च कार्यं भयं हृदि ॥ २४७ ॥ इति श्रुत्वा विष्णुमर्कः प्रनृत्यन्नि
 दमब्रवीत् ॥ राजन्विज्ञातुमिच्छामस्तव गेहावधिं वयम् ॥ २४८ ॥ एवमुक्ते प्रहस्याह तारको दैत्यसत्तमः ॥ त्रिभूमिकं हि मे गेहमिदं यद्भुवनत्रयम् ॥ २४९ ॥
 हरिमर्कस्ततः प्राह यद्येवं स्वं वचः स्मर ॥ त्रैलोक्ये विचरन्त्वेते मर्का राजन्मुनिर्भयाः ॥ २५० ॥ अश्वमेधशतस्यापि सत्यं राजन्विशिष्यते ॥
 धर्ममेनं स्मरन्सत्यं वचनं कुरु दैत्यप ॥ २५१ ॥ ततः सुविस्मितो दैत्यः प्राहेदं वचनं तदा ॥ मर्कटाहो प्रबुद्धोऽसि सत्यं ब्रूहि च को भवान् ॥
 ॥ २५२ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अहं नारायणोनाम यदि श्रोत्रमुपागतः ॥ देवानां रक्षणार्थाय मर्करूपमुपाश्रितः ॥ २५३ ॥ तच्चेन्मा
 न्यतमो धर्मस्तव तद्रचनं स्वकम् ॥ परिपालय ते गेहं विचरंतु सुरास्त्वमी ॥ २५४ ॥ अवलेपश्च राजेंद्र न कर्तव्यस्त्वया हृदि ॥ वीरोऽहमिति
 संचिन्त्य पश्यता कालजं बलम् ॥ २५५ ॥ पर्यायैर्हन्यमानानामभिहंता न विद्यते ॥ मौढ्यमेतत्तु यद्वेष्टा कर्ताहमिति मन्यते ॥ १५६ ॥ ऋषींश्च
 देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यवृद्धांश्च वने मुनींश्च ॥ कं वापदो नोपनमन्ति काले कालस्य वीर्यं न तु कर्तुरेतत् ॥ २५७ ॥ न मंत्रबलवीर्येण प्रज्ञया
 पौरुषेण वा ॥ अलभ्यं लभ्यते काले काले सुतोपि विंदति ॥ २५८ ॥ न मातृपितृशुश्रूषा न च दैवतपूजनम् ॥ नान्यो गुणसमाचारः पुरुषस्य सुखा

वहः ॥ २६९ ॥ न विद्या न तपो दानं न मित्राणि न बांधवाः ॥ शक्नुवति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥ २६० ॥ नागामिगमनार्थं हि
 प्रतिघातशतैरपि ॥ शक्नुवति प्रतिव्योदुमृते कालबलं नराः ॥ २६१ ॥ देहवत्पुण्यकर्माणि जीववत्काल उच्यते ॥ द्वयोः समागमे दैत्य कार्याणां
 सिद्धिरिष्यते ॥ २६२ ॥ अहो दैत्य त्वद्विशिष्टा दैत्यानां कोटयः पुरा ॥ शाल्मलेस्तूलवत्क्षिप्ताः कालवातेन दुर्दशाः ॥ २६३ ॥ इदं तु लब्ध्वा त्वं
 स्थानमात्मानं बहु मन्यसे ॥ सर्वभूतभवं देवं ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ॥ २६४ ॥ न चेदमचलं स्थानमनंतं चापि कस्यचित् ॥ त्वं तु बालिशया
 बुद्ध्या ममेदमिति मन्यसे ॥ २६५ ॥ अविश्वास्ये विश्वसिपि मन्यसे चाऽधुवं ध्रुवम् ॥ ममेदमिति मोहात्त्वं त्रिलोकीश्रियमीप्ससि ॥ २६६ ॥
 नेयं तव न चास्माकं न चान्येषां स्थिरा मता ॥ अतिक्रम्य बहूनन्यास्त्वयि तावदियं स्थिता ॥ २६७ ॥ कंचित्कालमियं स्थित्वा त्वयि तारक
 चंचला ॥ पुंश्चलीवातिचपला पुनरन्यं गमिष्यति ॥ २६८ ॥ सरवौषधिसंपन्नं ससरित्पर्वताकरम् ॥ तानिदानीं न पश्यामि यैर्भुक्तं भुवनत्र
 यम् ॥ २६९ ॥ हिरण्यकशिपुर्वीरो हिरण्याक्षश्च दुर्जयः ॥ प्रह्लादो नमुचिर्वीरो विप्रचित्तिर्वीरोचनः ॥ २७० ॥ कीर्तिः शूरश्च वीरश्च वातापिरिव
 लस्तथा ॥ अश्वग्रीवः शंबरश्च पुलोमा मधुकैटभौ ॥ २७१ ॥ विश्वजित्प्रमुखाश्चान्ये दानवेन्द्रा महाबलाः ॥ कालेन निहताः सर्वे कालो हि
 बलवत्तरः ॥ २७२ ॥ सर्वैर्वर्षायुतं तप्तं न त्वमेको महातपाः ॥ सर्वे सत्यव्रतपराः सर्वे चासन्बहुश्रुताः ॥ २७३ ॥ सर्वे यथार्हदातारः सर्वे दाक्षा
 यणीसुताः ॥ ज्वलंतः प्रजयंतश्च कालेन प्रतिसंहताः ॥ २७४ ॥ मुंचेच्छां कामभोगेषु मुंचेमं श्रीभवं मदम् ॥ एतदैश्वर्यनाशे त्वां शोकः संपीड
 यिष्यति ॥ २७५ ॥ शोककाले शुचो मा त्वं हर्षकाले च मा हर्षः ॥ अतीतानागते हि त्वा प्रत्युत्पन्नेन वर्तय ॥ २७६ ॥ इद्रं चेदागतः कालः सदा युक्त
 मतंद्रितम् ॥ क्षमस्व न चिरादैत्य त्वामप्युपगमिष्यति ॥ २७७ ॥ को हि स्थातुमलं लोके मम क्रुद्धस्य संयुगे ॥ कालस्तु बलवान्प्राप्तस्तेन तिष्ठामि तारका ॥
 ॥ २७८ ॥ त्वमेव वेत्सि मां दैत्य योहं यादवपराक्रमः ॥ कल्पेकल्पे महादैत्याः कोटिशोऽर्बुदशो हताः ॥ २७९ ॥ येषां त्वं कोटिभागेऽपि परिपूर्णो न
 तारका ॥ कल्पेकल्पे सृजामीदं ब्रह्मादि सकलं जगत् ॥ २८० ॥ इच्छन्संजीवयाम्येतदनिच्छन्नशये क्षणात् ॥ न हि त्वां नोत्सहे हंतुं सर्वदैत्यसमायु
 तम् ॥ २८१ ॥ अंगुल्यग्रेण दैत्येन्द्र पुनर्धर्मं न लोपये ॥ यद्यहं प्रवरो भूत्वा धर्मं ब्रह्मवरात्मकम् ॥ २८२ ॥ लोपयामि ततः कं च धर्मोऽयं शरणं
 व्रजेत् ॥ अहं कर्तेति मा मंस्थाः कर्ता यस्तु सदा प्रभुः ॥ २८३ ॥ सोऽयं कालः पचेद्विश्वं वृक्षे फलमिवागतम् ॥ यैरेव कर्मभिः सौख्यं दुःखं तैरेव

स्का.प.प.
॥१२०॥

कर्मभिः ॥ २८४ ॥ प्राप्नोति पुरुषो दैत्य पश्य कालस्य चित्रताम् ॥ सर्वं कालवशादेव बोद्धव्यं धीयुतेनैरेः ॥ २८५ ॥ स्वकर्मपरिपाकस्य
फलदं वै विदुर्बुधाः ॥ तस्मात्कर्म शुभं कार्यं पुण्यात्पुण्यात्मकं च यत् ॥ २८६ ॥ पुण्येन तत्र सौख्यं स्याद्दुःखं पापेन निश्चितम् ॥ इति संचित्य
दैत्येन्द्र स्वं वचः परिपालय ॥ मदुक्तं वचनं सर्वं यदि मंतुमिहाहंसि ॥ २८७ ॥ ॥ तारक उवाच ॥ ॥ मामत्र संस्थितं दृष्ट्वा कालनेमिमुखैर्यु
तम् ॥ २८८ ॥ कस्येह न व्यथेद्बुद्धिर्मृत्योरपि जिवांसतः ॥ सा ते न व्यथते बुद्धिरचला तत्त्वदर्शिनी ॥ २८९ ॥ ब्रवीषिः यद्यत्त्वं वाक्यं ततथैव
न संशयः ॥ को हि विश्वासमर्थेषु शरीरे वा शरीरभृत् ॥ २९० ॥ कर्तुमुत्सहते लोके दृष्ट्वा संप्रस्थितं जगत् ॥ अहमप्येवमेवेनं लोकं जानाम्यशा
श्वतम् ॥ २९१ ॥ कालाग्रावाहितं घोरे गुह्ये सततगत्तरे ॥ इदमद्य करिष्यामि श्वःकर्तास्मीतिवादिनः ॥ २९२ ॥ कालो हरति संप्राप्ते नदीवेग
इवोन्मुखान् ॥ इदानीं तावदेवासां मया दृष्टो न विस्मृतः ॥ २९३ ॥ कालेन द्वियमाणानां प्रलापः श्रूयते नृणाम् ॥ ईर्ष्याभिमानलोभेषु कामक्रो
धभयेषु च ॥ २९४ ॥ स्पृहामोहातिवादेषु लोकः सक्तो न बुध्यते ॥ गुरुं वाप्यगुरुं वापि कृत्याकृत्यं च केशव ॥ २९५ ॥ जानामि त्वामहं
विष्णो सर्वभूतवरं प्रभुम् ॥ किं कुर्मः स्वस्वभावेन बलिना त्वां न मन्महे ॥ २९६ ॥ केचिद्भजन्ति त्वां भक्त्या वैरेण हेलया परे ॥ सर्वेनुकंप्यास्ते
तुभ्यमंतरात्मासि देहिनाम् ॥ २९७ ॥ पुराणः शाश्वतो धर्मः सर्वप्राणभृतां समः ॥ मामालंब्य मया मुक्ता यांतु सर्वे दिवौकसः ॥ २९८ ॥ पुनर्म
र्कस्वरूपेण भ्रांतव्यं भुवनत्रयम् ॥ स्पृहापि यज्ञभागानां न कार्या समयस्त्वयम् ॥ २९९ ॥ एवमुक्ते तारकेण देवा हर्षं प्रपदिरे ॥ मुच्यते हतलोमापि
मेघो लाभो हि सौनिकात् ॥ ३०० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ दैत्येन्द्र भव तत्त्वज्ञो विद्याज्ञानतपोन्वितः ॥ कालं पश्यसि सुव्यक्तं पाणावामलकं
यथा ॥ ३०१ ॥ कालचारित्रतत्त्वज्ञ शिवभक्त महामते ॥ वज्रांगसुत धन्योऽसि स्पृहणीयोऽसि धीमताम् ॥ ३०२ ॥ यावत्ते तपसो वीर्यं तावद्दुःखं
जगन्नयम् ॥ एतेन समयेनैते चरिष्यन्ति सुरा जगत् ॥ ३०३ ॥ इत्युक्त्वा मर्कयूथेन वृतो नारायणः प्रभुः ॥ स्थानादस्मादपाक्रम्य मेरुं प्रति ययौ
तदा ॥ ३०४ ॥ ततो मेरुं समागम्य प्रोवाच वचनं हरिः ॥ भवंतो यांतु ब्रह्माणं स धास्यति च वो हितम् ॥ ३०५ ॥ अप्रमत्तैः सदा भाव्यं
पाल्यश्च समयस्तथा ॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ३०६ ॥ प्रणतः संस्तुतो देवैर्ब्रह्माणं च सुरा ययुः ॥ ३०७ ॥ दिव्योत्तमैस्तत्र

१ सततगत्तरे—सततगामिनि—इत्यर्थः । २ सौनिकात्—पशुवधकरात्—सकाशात्—हतलोमा हतकेशः मेघः मुक्तः स एव तस्य जीवनरक्षणरूपो लाभ एव यथा, तथा संप्रति हतयज्ञभागा देवा मुक्ताः स एव
लेपां लाभ एव यत्तेषां जीवितदानम् सर्वत्र संचारानुमोदनं च । एवं तस्य तारकस्य सर्वदेवानामुपरि अनुग्रह एवेति भावः ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २१

॥१२०॥

गतैरभिष्टुतो विदीप्ततेजा भुवनत्रयेऽपि ॥ वज्रांगपुत्रोऽपि मुमोद वीरः शिवप्रसादेन महर्द्धिमाप्य ॥ ३०८ ॥ स्वयमिन्द्रो निमिर्वह्निः कालनेमिर्भ
 मोऽपि च ॥ स्तम्भश्च निऋतिस्थाने महिषो वरुणस्तथा ॥ ३०९ ॥ मेघो वाताधिकारी च कुजंभो धनदोऽभवत् ॥ अन्येषां चाधिकारांश्च
 दैत्यानां तारको ददौ ॥ ३१० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे देवासुरसं
 ग्रामे तारकविजयवर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं विप्रकृता देवा महेंद्रसहितास्तदा ॥ ययुः
 स्वायंभुवं धाम मर्करूपमुपाश्रिताः ॥ १ ॥ ततश्च विस्मितो ब्रह्मा प्राह तान्सुरपुंगवान् ॥ स्वरूपेणेह तिष्ठध्वं नात्र वस्तारकाद्भयम् ॥ २ ॥ ततो
 देवाः स्वरूपस्थाः प्रम्लानवदनांबुजाः ॥ तुष्टुवुः प्रणताः सर्वे पितरं पुत्रका यथा ॥ ३ ॥ नमो जगत्प्रसूत्यै ते हेतवे पालकाय च ॥ संहर्त्रे च नम
 स्तुभ्यं तिस्रोऽवस्थास्तव प्रभो ॥ ४ ॥ त्वमपः प्रथमं सृष्ट्वा तासु वीर्यमवासृजः ॥ तदण्डमभवद्वैमं यस्मिँल्लोकाश्चराचराः ॥ ५ ॥ देदेष्वबाहुर्विरा
 ड्भूपं त्वामेकरूपमीदृशम् ॥ पातालं पादमूलं च पार्ष्णिपादे रसातलम् ॥ ६ ॥ महातलं चास्य गुल्फौ जंवे चापि तलातलम् ॥ सुतलं जानुनी
 चास्य ऊरु च वितलातले ॥ ७ ॥ महीतलं च जघनं नाभिश्चास्य नभस्तलम् ॥ ज्योतिःपदमुरःस्थानं स्वर्लोको बाहुरुच्यते ॥ ८ ॥ ग्रीवा महश्च
 वदनं जनलोकः प्रकीर्त्यते ॥ ललाटं च तपोलोकः शीर्षं सत्यमुदाहृतम् ॥ ९ ॥ चन्द्रसूर्यौ च नयने दिशः श्रोत्रे नासिकाश्विनौ ॥ आत्मानं
 ब्रह्मरंध्रस्थमाहुस्त्वां देवादिनः ॥ १० ॥ एवं ये ते विराड्भूपं संस्मरंत उपासते ॥ जन्मबन्धविनिर्मुक्ता यांति त्वां परमं पदम् ॥ ११ ॥ एवं
 स्थूलं प्राणिमध्यं च सूक्ष्मं भावेभावे भावितं त्वां गृणन्ति ॥ सर्वत्रस्थं त्वामतः प्राहुर्वेदास्तस्मै तुभ्यं पद्मज इद्विधम् ॥ १२ ॥ एवं स्तुतो विरंचिस्तु
 कृपयाभिपरिप्लुतः ॥ जानन्नपि तदा प्राह तेषामाश्वासहेतवे ॥ १३ ॥ सर्वे भवन्तो दुःखार्ताः परिम्लानमुखींबुजाः ॥ भ्रष्टायुधास्तथाऽकस्माद्भ्रष्टा
 भरणवाससः ॥ १४ ॥ ममैवेयं कृतिर्देवा भवतां यद्विडम्बना ॥ यद्वैराजशरीरे मे भवन्तो बाहुसंज्ञकाः ॥ १५ ॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं धार्मिकं
 चोर्जितं महत् ॥ तत्रासीद्बाहुनाशो मे बाहुस्थाने च ते मम ॥ १६ ॥ तन्नूनं मम भग्नौ च बाहू तेन दुरात्मना ॥ येन चोपहृतं देवास्तन्ममाख्यातु
 मर्हथ ॥ १७ ॥ ॥ देवा उचुः ॥ ॥ योऽसौ वज्रांगतनयस्त्वया दत्तवरः प्रभो ॥ भृशं विप्रकृतास्तेन तत्त्वं जानासि तत्त्वतः ॥ १८ ॥
 यत्तन्महीसमुद्रस्य तटं शार्विकतीर्थकम् ॥ तदाक्रम्य कृतं तेन मरुभूमिसमं प्रभो ॥ १९ ॥ ऋद्धयः सर्वदेवानां गृहीतास्तेन सर्वतः ॥ महाभूतस्वरू

पेण स एव च जगत्पतिः ॥ २० ॥ चंद्रसूर्यौ ग्रहास्तारा यच्चान्यद्देवपक्षतः ॥ तच्च सर्वं निराकृत्य स्थापितो दैत्यपक्षकः ॥ २१ ॥ वयं च विधृता
 स्तेन बहुपहवितास्तथा ॥ विष्णोः प्रसादान्मुक्ताश्च कथंचिदिव कष्टतः ॥ २२ ॥ तद्वयं शरणं प्राप्ताः पीडिताः क्षुत्तृषार्दिताः ॥ धर्मरक्षा
 कराश्चेति संचित्य त्रातुमर्हसि ॥ २३ ॥ इत्युक्तः स्वात्मभूदेवः सुरैर्दैत्यविचेष्टितम् ॥ सुरानुवाच भगवानतः संचित्य तत्त्वतः ॥
 ॥ २४ ॥ अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ यस्य वध्यश्च नाद्यापि स जातो भगवान्पुनः ॥ २५ ॥ मया च वरदानेन च्छन्दयित्वा
 निवारितः ॥ २६ ॥ तपसा स हि दीप्तोऽभूत्रैलोक्यदहनात्मकः ॥ स च वब्रे वधं दैत्यः शिशुतः सप्तवासरत् ॥ २७ ॥ स च सप्तदिनो बालः
 शंकराद्रो भविष्यति ॥ तारकस्य च वीरस्य वधकर्ता भविष्यति ॥ २८ ॥ सतीनामा तु या देवी विनष्टा दक्षहेलया ॥ सा भविष्यति
 कल्याणी हिमाचलशरीरजा ॥ २९ ॥ शंकरस्य च तस्याश्च यन्नः कार्यः समागमे ॥ अहमप्यस्य कार्यस्य शेषं कर्ता न संशयः ॥ ३० ॥
 इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलयोनिना ॥ जग्मुर्मैरुं प्रणम्येशं मर्करूपेण संवृताः ॥ ३१ ॥ ततो गतेषु देवेषु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ निशां
 सस्मार भगवान्स्वां तनुं पूर्वसंभवाम् ॥ ३२ ॥ ततो भगवती रात्रिरुपतस्थे पितामहम् ॥ तां विविक्ते समालोक्य तथोवाच विभावरीम् ॥ ३३ ॥
 विभावरि महत्कार्यं विबुधानामुपस्थितम् ॥ तत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु कार्यस्य निश्चयम् ॥ ३४ ॥ तारकोनाम दैत्येन्द्रः सुरकेतुरनिर्जितः ॥
 तस्याभावाय भगवाञ्जनयिष्यति यं शिवः ॥ ३५ ॥ सुतः स भविता तस्य तारकस्यांतकारकः ॥ अहं त्वादौ यदा जातस्तदापश्यं पुरःस्थितम् ॥
 ॥ ३६ ॥ अर्धनारीश्वरं देवं व्याप्य विश्वमवस्थितम् ॥ दृष्ट्वा तमब्रुवं देवं भजस्वेति च भक्तिः ॥ ३७ ॥ ततो नारी पृथग्जाता पुरुषश्च तथा
 पृथक् ॥ तस्याश्चैवांशजाः सर्वाः स्त्रियस्त्रिभुवने स्मृताः ॥ ३८ ॥ एकादश च रुद्राश्च पुरुषास्तस्य चांशजाः ॥ तां नारीमहमालोक्य पुत्रं दक्षमथा
 ब्रवम् ॥ ३९ ॥ भजस्व पुत्रीं जर्गती ममापि च तवापि च ॥ पुंडुःखनरकाच्चात्री पुत्री ते भाविनी त्वियम् ॥ ४० ॥ एवमुक्तो मया दक्षः पुत्रीत्वे परि
 कल्पिताम् ॥ रुद्राय दत्तवान्भक्त्या नाम दत्त्वा सतीति यत् ॥ ४१ ॥ ततः काले च कस्मिंश्चिदवमेने च तां पिता ॥ मुमूर्षुः पापसंकल्पो दुरात्मा
 कुलकञ्जलः ॥ ४२ ॥ ये रुद्रं नैव मन्यन्ते ते स्फुटं कुलकञ्जलाः ॥ पिशाचास्ते दुरात्मानो भवन्ति ब्रह्मराक्षसाः ॥ ४३ ॥ अवमानेन तस्यापि

१ यज्ञहेलया-इ० पा० । २ शेषाम्-इ० पा० । ३ सुरकेतुः-सुराणां केतुरिवानिष्टफलसूचकः । आकाशे केतुदयो हि प्रायोऽनिष्टफलसूचको भवतीति ज्योतिःशास्त्रे । ४ भुत्वा-इति पाठः-परं सोऽप्रासंगिकः ।
 ५ कुल-इ० पा० । ६ जगती इदं जगत् ममापि, मया लब्धमानत्वात् । तथापि, त्वन्संतत्या परिपूर्यमाणत्वात्-इत्यभिप्रायः । ७ तु-इ० पा० ।

यथा देवी जहौ तनुम् ॥ यथा यज्ञः स च ध्वस्तो भवेन विदितं हि ते ॥ ४४ ॥ अधुना हिमशैलस्य भवित्री दुहिता च सा ॥ महेश्वरं
 पतिं सा च पुनः प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ४५ ॥ तदिदं च त्वया कार्यं मेनागर्भे प्रविश्य च ॥ तस्याश्छविं कुरु कृष्णां यथा काली भवेत्तु सा ॥
 ॥ ४६ ॥ यदा रुद्रोपहसिता तपस्तप्स्यति सा महत् ॥ समाप्तनियमा देवी यदा चोग्रा भविष्यति ॥ ४७ ॥ स्वयमेव यदा रूपं सुगौरं प्रतिप
 त्स्यते ॥ विरहेण हरश्चास्या मत्वा शून्यं जगन्नयम् ॥ ४८ ॥ तस्मै हिमशैलस्य कंदरे सिद्धसेविते ॥ प्रतीक्षमाणस्तां देवीमुग्रं संतप्स्यते तपः ॥
 ॥ ४९ ॥ तयोः सुततपसोर्भविता यो महान्सुतः ॥ भविष्यति स दैत्यस्य तारकस्य निवारकः ॥ ५० ॥ तपसो हि विना नास्ति सिद्धिः कुत्रापि
 शोभने ॥ सर्वासां कर्मसिद्धीनां मूलं हि तप उच्यते ॥ ५१ ॥ त्वयापि दानवो देवि देहनिर्गतया तदा ॥ चंडमुंडपुरोगाश्च हंतव्या लोकदु
 र्जयाः ॥ ५२ ॥ यस्माच्चंडं च मुंडं च त्वं देवि निहनिष्यसि ॥ चामुंडेति ततो लोके ख्याता देवि भविष्यसि ॥ ५३ ॥ ततस्त्वां वरदे देवि
 लोकः संपूजयिष्यति ॥ भेदेर्बहुविधाकारैः सर्वगां कामसाधनीम् ॥ ५४ ॥ अकारवक्त्रां गायत्रीं त्वामर्चति द्विजोत्तमाः ॥ ऊर्जितां बलदां आपि
 राजानः सुमहाबलाः ॥ ५५ ॥ वैश्याश्च भूतिमित्येव शिवां शुद्धास्तथा शुभे ॥ क्षांतिर्मुनीनामक्षोभ्या दया नियमिनामपि ॥ ५६ ॥ त्वं महोपाय
 सन्दोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम् ॥ परिस्थितिस्त्वमर्थानां त्वमहो प्राणिका मता ॥ ५७ ॥ त्वं युक्तिः सर्वभूतानां त्वं गतिः सर्वदेहिनाम् ॥ रतिस्त्वं
 रतिचित्तानां प्रीतिस्त्वं हृद्यदर्शिनाम् ॥ ५८ ॥ त्वं कांतिः शुभरूपाणां त्वं शांतिः शुभकर्मिणाम् ॥ त्वं भ्रांतिर्मूढचित्तानां त्वं फलं क्रतुयाजि
 नाम् ॥ ५९ ॥ जलधीनां महावेला त्वं च लीला विलासिनाम् ॥ संप्रतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी ॥ ६० ॥ त्वं कालरात्रिर्निःशेष
 भुवनावलिनाशिनी ॥ प्रियकंठग्रहानन्ददायिनी त्वं विभावरी ॥ ६१ ॥ प्रसीद प्रणतानस्मान्सौम्यदृष्ट्या विलोकय ॥ ६२ ॥ इति स्तुवंतो ये देवि
 पूजयिष्यंति त्वां शुभे ॥ ते सर्वकामानाप्स्यंति नियता नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ इत्युक्ता तु निशादेवी तथेत्युक्ता कृताञ्जलिः ॥ जगाम त्वरिता
 पूर्वं गृहं हिमगिरेर्महत् ॥ ६४ ॥ तत्राऽऽसीनां महाहर्म्ये रत्नभित्तिसमाश्रये ॥ ददर्श मेनामापांडुच्छविवक्त्रसरोरुहाम् ॥ ६५ ॥ किंचि
 च्छयामसुखोदग्रस्तनभागावनामिताम् ॥ महौषधिगणाबद्धमंत्रराजनिषेविताम् ॥ ६६ ॥ ततः किंचित्प्रमिलिते मेनानेत्रांबुजद्वये ॥ आविवेश
 मुखं रात्रिर्ब्रह्मणो वचनात्तदा ॥ ६७ ॥ जन्मदाया जगन्मातुः क्रमेण जठरांतरम् ॥ अरंजयच्छविं देव्या गृहमातुर्विभावरी ॥ ६८ ॥ ततो जगन्मं

१ ते-तत्त्वार्थः । २ सुतसत्रपुत्रोः-५० पा० । ३ क्षांतिर्मुनीनामक्षोभ्या दया नियमिनामपि च-५० पा० । ४ दयेति यमिनामपि-इत्यपि पा० । ५ युक्तिः-५० पा० । ६ गिरिम्-५० पा० । ७ अग्रजोः । ८ गृहमित्येव साधुः पाठः ।

स्कां.म.पु.
॥१२२॥

गलदा मेना हिमगिरेः प्रिया ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते सुभगे प्रासूयत शुभाननाम् ॥ ६९ ॥ तस्यां तु जायमानायां जंतवः स्थाणुजंगमाः ॥ अभवन्सुखिनः
सर्वे सर्वलोकनिवासिनः ॥ ७० ॥ अभवत्कूरसत्त्वानां चेतः शांतं च देहिनाम् ॥ ज्योतिषामपि तेजस्त्वमभवत्सुतरां तदा ॥ ७१ ॥ वनाश्रिता
श्रौषधयः स्वादवंति फलानि च ॥ गंधवंति च माल्यानि विमलं च नभोऽभवत् ॥ ७२ ॥ मारुतश्च सुखस्पर्शो दिशश्च सुमनोहराः ॥ विस्मृता
नि च शास्त्राणि प्रादुर्भावं प्रपेदिरे ॥ ७३ ॥ प्रभावस्तीर्थमुख्यानां तदा पुण्यतमोऽभवत् ॥ सत्ये धर्मे चाध्ययने यज्ञे दाने तपस्यपि ॥ ७४ ॥
सर्वेषामभवच्छ्रद्धा जन्मकाले गुहारणेः ॥ अंतरिक्षेमराश्चापि प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ ७५ ॥ हरिब्रह्महर्षेन्द्रार्कवायुवह्निपुरोगमाः ॥ पुष्पवृष्टिं प्रमु
मुचुस्तस्मिन्मेनागृहे शुभे ॥ ७६ ॥ मेरुप्रभृतयश्चापि मूर्तिमंतो महानगाः ॥ तस्मिन्महोत्सवे प्राप्ता वीरकांस्योपशोभिताः ॥ ७७ ॥ सागराः सरित
श्चैव समाजग्मुश्च सर्वशः ॥ ७८ ॥ हिमशैलोऽभवल्लोके तदा सर्वैश्चराचरैः ॥ सेव्यश्चाप्यभिगम्यश्च पूजनीयश्च भारत ॥ ७९ ॥ अनुभूयोत्सवं
ते च जग्मुः स्वानालयांस्तदा ॥ ८० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश
माहात्म्ये पार्वतीजन्मवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततश्च शैलजा देवी चिक्रीड सुभगा तदा ॥
देवगंधर्वकन्याभिर्नर्गकिंनरसंभवाः ॥ मुनीनां चापि याः कन्यास्ताभिः सार्धं च शोभना ॥ १ ॥ कदाचिदथ मेरुस्थो वासवः पांडुनंदन ॥ सस्मार
मां ययौ चाहं संस्मृतो वासवं तदा ॥ २ ॥ मां दृष्ट्वा च सहस्राक्षः समुत्थायातिहर्षितः ॥ पूजयामास तां पूजां प्रतिगृह्णाहमब्रुवम् ॥ ३ ॥ महासुर
महोन्मादकालानल दिवस्पते ॥ कुशलं विद्यते कच्चित्तव कच्चिन्नंदसि ॥ ४ ॥ पृष्ट्स्त्वेवं मया शक्रः प्रोवाच वचनं स्मयन् ॥ कुशलस्यांकुरस्ता
वत्संभूतो भुवनत्रये ॥ ५ ॥ तत्फलोदयसंपत्तौ तद्भवान्संस्मृतो मुने ॥ वेत्सि सर्वमतं त्वं वै तथापि परिनोदकः ॥ ६ ॥ निर्वृतिं परमां याति निवेद्याथ
सुहृज्जने ॥ ७ ॥ तद्भवान्छैलजां देवीं शैलेंद्रं शैलवल्लभाम् ॥ हरं संभावय वरं यन्नान्यं रोचयंति ते ॥ ८ ॥ ततस्तद्राक्यमाकर्ण्य गतोऽहं शैलसत्तमम् ॥
ओषधिप्रस्थनिलयं साक्षादिव दिवस्पतिम् ॥ ९ ॥ तत्र हैमे स्वयं तेन महाभक्त्या निवेदिते ॥ महासने पूजितोऽहमुपविष्टो महासुखम् ॥ १० ॥ गृहीताध्यं
ततो मां च पप्रच्छ श्लक्ष्णया गिरा ॥ कुशलं तपसः शैलः शनैः फुल्लाननांबुजः ॥ ११ ॥ अहमप्यस्य तत्प्रोच्य प्रत्यवोचं गिरीश्वरम् ॥ त्वया शैलेंद्र
पूर्वा वाप्यपरां च दिशं तथा ॥ १२ ॥ अवगाह्य स्थितवता क्रियते प्राणिपालना ॥ अहो धन्योसि विप्रेन्द्राः साहाय्येन तवाचल ॥ १३ ॥ तपोजप

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० २३

॥१२२॥

व्रतस्नानैः साधयन्त्यात्मनः परम् ॥ यज्ञांगसाधनैः कांश्चित्कंदादिफलदानतः ॥ १४ ॥ त्वं समुद्धरसि विप्रान्किमतः प्रोच्यते तव ॥ अन्येऽपि जीवा बहुधा
 त्वामुपाश्रित्य भूधर ॥ १५ ॥ मुदिताः प्रतिवर्तते गृहस्थमिव प्राणिनः ॥ शीतमातपवर्षाश्च कुशान्नानाविधान्संहन् ॥ १६ ॥ उपाकरोषि जंतूनामेवंरूपा हि
 साधवः ॥ किमतः प्रोच्यते तुभ्यं धन्यस्त्वं पृथिवीधर ॥ १७ ॥ कंदरं यस्य चाध्यास्ते स्वयं तव महेश्वरः ॥ इत्युक्तवति वाक्यं च यथार्थं मयि
 फाल्गुन ॥ १८ ॥ हिमशैलस्य महिषी मेना आगादिदृक्षया ॥ अनुयाता दुहित्रा च स्वल्पाश्च परिचारिकाः ॥ १९ ॥ लज्जयान्तसर्वांगी प्रविवेश
 सदो महत् ॥ ततो मां शैलमहिषी वंदे प्रणिपत्य सा ॥ २० ॥ वस्त्रनिर्गुदवदना पाणिपद्मकृतांजलिः ॥ तामहं सत्यरूपाभिराशीभिः समवर्धयम् ॥
 ॥ २१ ॥ पतिव्रता शुभाचारा सुभगा वीरसुः शुभे ॥ सदा वीरवती चापि भव वंशोन्नतिप्रदे ॥ २२ ॥ ततोऽहं विस्मिताक्षीं च हिमवद्विरिपुत्रि
 काम् ॥ मृदुवाण्या प्रत्यवोचमेहि बाले ममांतिकम् ॥ २३ ॥ ततो देवी जगन्माता बालभावं स्वकं मयि ॥ दर्शयंती स्वपितरं कंठे गृह्णांकमावि
 शत् ॥ २४ ॥ उवाच वाचं तां मंदं मुनिं वंदय पुत्रिके ॥ मुनेः प्रसादतोऽवश्यं पतिमाप्स्यसि संमतम् ॥ २५ ॥ इत्युक्ता सा ततो बाला वस्त्रांतपि
 हितानना ॥ किंचित्सहं कुतोत्कंपं प्रोच्य नोवाच किंचन ॥ २६ ॥ ततो विस्मितचित्तोऽहमुपचारविदांवरः ॥ प्रत्यवोचं पुनर्देवीमेहि दास्यामि ते
 शुभे ॥ २७ ॥ रत्नक्रीडनकं रम्यं स्थापितं सुचिरं मया ॥ इत्युक्ता सा तदोत्थाय पितुरंकात्सवेगतः ॥ २८ ॥ वंदमाना च मे पादौ मया नीतांक
 मात्मनः ॥ मन्यता तां जगत्पूज्यामुक्तं बाले तवोचितम् ॥ २९ ॥ न तत्पश्यामि यत्तुभ्यं दद्याशीः का तवोचिता ॥ इत्युक्ते मातृवात्सल्याच्छैलेन्द्र
 महिषी तदा ॥ ३० ॥ नोदयामास मां मंदमनाशीः शंकिता तदा ॥ भगवन्वेत्सि सर्वं त्वमतीतानागतं प्रभो ॥ ३१ ॥ तदहं ज्ञातुमिच्छामि कीदृ
 शोऽस्याः पतिर्भवत् ॥ श्रुत्वंति सस्मितमुखः प्रावोचं नर्मबल्लभः ॥ ३२ ॥ न जातोऽस्याः पतिर्भद्रे वर्तते च कुलक्षणः ॥ नग्नोऽतिनिर्धनः क्रोधी
 वृतः क्रूरश्च सर्वदा ॥ ३३ ॥ श्रुत्वंति संप्रमाविष्टो ध्वस्तवीर्यो हिमाचलः ॥ मां तदा प्रत्युवाचेदं साश्रुकण्ठो महागिरिः ॥ ३४ ॥ अहो विचित्रः सं
 सारो दुर्वैद्यो महतामपि ॥ प्रवरस्त्वपि शक्त्या यो नरेषु न कृपायते ॥ ३५ ॥ यत्नेन महता तावत्पुण्यैर्बहुविधैरपि ॥ साधयत्यात्मनो लोको मानुष्य
 मतिदुर्लभम् ॥ ३६ ॥ अध्रुवं तद्ध्रुवत्वे च कथंचित्परिकल्प्यते ॥ तत्रापि दुर्लभानाम समानव्रतचारिणी ॥ ३७ ॥ साध्वी महाकुलोत्पन्ना भार्या
 या स्यात्पतिव्रता ॥ तत्रापि दुर्लभं यच्च तया धर्मनिषेवणम् ॥ ३८ ॥ सह वेदपुराणोक्तं जगत्त्रयहितावहम् ॥ एतत्सुदुर्लभं यच्च तस्यां चैव प्रजा

स्का.म.पु.
॥१२३॥

यते ॥ ३९ ॥ तदपत्यमपत्यार्थं संसारे किल नारद ॥ एतेषां दुर्लभानां हि किञ्चित्प्राप्नोति पुण्यवान् ॥ ४० ॥ सर्वमेतदवाप्नोति स कोपि यदि
वा न वा ॥ किञ्चित्केनापि हि न्यूनं संसारः कुरुते नरम् ॥ ४१ ॥ अथ सांसारिको दोषः स्वकृतं यत्र भुज्यते ॥ गार्हस्थ्यं च प्रशंसन्ति वेदाः
सर्वेऽपि नारद ॥ ४२ ॥ नेति केचित्तत्र पुनः कथं ते यदि नो गृही ॥ अतो धात्रा च शास्त्रेषु सुतलाभः प्रशंसितः ॥ ४३ ॥ पुनश्च
सृष्टिवृद्धयर्थं नरकत्राणनाय च ॥ तत्र स्त्रीणां समुत्पत्तिं विना सृष्टिर्न जायते ॥ ४४ ॥ सा च जातिप्रकृत्यैव कृपणा दैन्यभा
गिनी ॥ तासामुपरि मावज्ञा भवेदिति च वेधसा ॥ शास्त्रेषूक्तमसंदिग्धं वाक्यमेतन्महत्फलम् ॥ ४५ ॥ दशपुत्रसमा कन्या दशपु
त्रान्प्रवर्द्धयन् ॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तल्लभ्यं कन्ययैकया ॥ ४६ ॥ तस्मात्कन्या पितुः शोच्या सदा दुःखविवर्धिनी ॥ ४७ ॥
यापि स्यात्पूर्णसर्वार्था पतिपुत्रधनान्विता ॥ त्वयोक्तं च कृते ह्यस्यास्तद्वाक्यं मम शोकदम् ॥ ४८ ॥ केन दोषेण मे पुत्री न योग्या आशिषा
मता ॥ न जातोऽस्याः पतिः कस्माद्वर्तते वा कुलक्षणः ॥ ४९ ॥ निर्धनश्च मुने कस्मात्सर्वेषां सर्वदः कुतः ॥ इति दुर्धट्वाक्यं ते मनो मोहयतीव
मे ॥ ५० ॥ इति तं पुत्रवात्सल्यात्सभार्यं शोकसंप्लुतम् ॥ अहमाश्वासयं वाग्भिः सत्याभिः पांडुनंदन ॥ ५१ ॥ मा शुचः शैलराज त्वं हर्ष
स्थानेऽतिपुण्यभाक् ॥ शृणु तद्वचनं मह्यं यन्मयोक्तं च ह्यर्थवत् ॥ ५२ ॥ जगन्माता त्वयि बाला पुत्री ते सर्वसिद्धिदा ॥ पुरा भवेऽभवद्भार्या
सतीनाम्ना भवस्य या ॥ ५३ ॥ तदस्याः किमहं दद्मि रवेदीपमिवाल्पकः ॥ संचित्येति महादेव्या नाशिषं दत्तवानहम् ॥ ५४ ॥ न जातोऽस्याः
प्रतिश्चेति वर्तते च भवो हि सः ॥ न स जातो महादेवो भूतभव्यभवोद्भवः ॥ ५५ ॥ शरण्यः शाश्वतः शास्ता शंकरः परमेश्वरः ॥ ५६ ॥ सर्वे देवा
यत्पदमामनन्ति वेदैश्च सर्वैरपि यो न लभ्यः ॥ ब्रह्मादिविश्वं ननु यस्य शैल बालस्य वां क्रीडनकं वदन्ति ॥ ५७ ॥ स चामंगल्यशीलोऽपि मंगलां
यतनो हरः ॥ निर्धनः सर्वदश्चासौ वेदस्व स्वयमेव सः ॥ ५८ ॥ स च देवोऽचलः स्थाणुर्महादेवोऽजरो हरः ॥ भविष्यति पतिः सोऽस्यास्तत्किमर्थं
तु शोचसि ॥ ५९ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये हिमव
दाश्वासनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं श्रुत्वा सभार्यः स प्रमोदप्लुतमानसः ॥ प्रणम्य मामिति
प्राह यद्येवं पुण्यवानहम् ॥ १ ॥ पुनः किञ्चित्प्रवक्ष्यामि पुत्र्या मे दक्षिणः करः ॥ उत्तानः कारणं किं तच्छ्रोतुमिच्छामि नारद ॥ २ ॥ इति

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २४

पृष्ठोऽस्मि शैलेन प्रावोचं कारणं तदा ॥ सर्वदेव करो ह्यस्याः सर्वेषां प्राणिनां प्रति ॥ ३ ॥ अभयस्य प्रदाताऽसावुत्तानस्तु करस्ततः ॥ एषा भार्या
 जगद्धर्तुर्वृषाकस्य महीधर ॥ ४ ॥ जननी सर्वलोकस्य भाविनी भृतभाविनी ॥ तद्यथा शीघ्रमेवैषा योगं यातु पिनाकिना ॥ ५ ॥ त्वया विधेयं
 विधिवत्तथा शैलेन्द्रसत्तम ॥ अस्त्यत्र सुमहत्कार्यं देवानां हिमभूधर ॥ ६ ॥ इति प्रोच्य तमापृच्छय प्रावोचं वासवाय तत् ॥ मम भूयस्तु कर्तव्यं
 तन्मया कृतमेव हि ॥ ७ ॥ किं तु पंचशरः प्रेर्यः कार्यशेषेऽत्र वासव ॥ इत्यादिश्य गतश्चाहं तारकं प्रति फाल्गुन ॥ ८ ॥ कलिप्रि
 यत्वात्तस्यैनमर्थं कथयितुं स्फुटम् ॥ हिमाद्रिरपि मे वाक्यप्रेरितः पार्वतीं प्रति ॥ ९ ॥ भवस्याराधनां कर्तुं ससखीमादिशत्तदा ॥
 सा तं परिचचारेणं तस्या दृष्ट्वा सुशीलताम् ॥ १० ॥ पुष्पतोयफलाद्यानि नियुक्ता पार्वती व्यधात् ॥ महेन्द्रोपि च मद्राक्यात्स्मरं सस्मार
 भारत ॥ ११ ॥ स च तत्स्मरणं ज्ञात्वा वसंतरतिसंयुतः ॥ चूतांकुरास्त्रः सहसा प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १२ ॥ तमाह च वचो धीमा
 न्स्मयन्निव च तं स्पृशन् ॥ उपदेशेन बहुना किं त्वां प्रति रतिप्रिय ॥ १३ ॥ चित्ते वससि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् ॥ तथापि त्वां
 वदिष्यामि स्वकार्यपरतां स्मरन् ॥ १४ ॥ ममैकं सुमहत्कार्यं कर्तुमर्हसि मन्मथ ॥ महेश्वरं कृपानाथं सतीभार्यावियोजितम् ॥ १५ ॥ संयो
 जय पुनर्देव्या हिमाद्रिगृहजातया ॥ देवी देवश्च तुष्टौ ते करिष्यत इहेप्सितम् ॥ १६ ॥ ॥ मदन उवाच ॥ ॥ अलीकमेतद्देवेन्द्र स हि देवस्त
 पोरतिः ॥ नान्यासादयितव्यानि तेजांसि मनुर्ब्रवीत् ॥ १७ ॥ वेदान्तेषु च मां विप्रा गर्हयन्ति पुनःपुनः ॥ महाशनो महापाप्मा कामोऽयम
 नलो महान् ॥ १८ ॥ आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनां नित्यवैरिणा ॥ तस्मादयं सदा त्याज्यः कामोऽहिरिव सत्तमैः ॥ १९ ॥ एवं
 शीलस्य मे कस्मात्प्रतुष्यति महेश्वरः ॥ मद्यपस्येव पापस्य वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ २० ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ मैवं ब्रूहि महाभाग त्वां विना
 कः पुमान्भुवि ॥ धर्ममर्थं तथा कामं मोक्षं वा प्राप्तुमीश्वरः ॥ २१ ॥ यत्किंचित्साध्यते लोके मूलं तस्य च कामना ॥ कथं कामं विनिंदति
 तस्मात्ते मोक्षसाधकाः ॥ २२ ॥ सत्यं चापि श्रुतेर्वाक्यं तव रूपं त्रिधागतम् ॥ तामसं राजसं चैव सात्त्विकं चापि मन्मथ ॥ २३ ॥ अमुक्तिः

१ 'अभितः परितः' इत्यादिना द्वितीयाप्राप्तावपि सम्बन्धसामान्यविवक्षायां पठ्यते । सर्वेभ्यः प्राणिभ्यः अभयस्य प्रदाता—इत्यर्थोऽत्र विवक्षित एव । २ तदा—इ० पा० । ३ तं हिमाद्रिकंदरस्यं तपस्तप्यन्तं शंकरं
 परिचचार । तस्याः पार्वत्याः सुशीलतां दृष्ट्वा । तेन शंकरेण—इति शेषः । तेन शंकरेण नियुक्ता निजपरिचरणार्थं कृताः पार्वती । शंकरार्थमिति शेषः शंकरं परिचरितुमित्यर्थः । पुष्पतोयफलाद्यानि व्यधात्—भानीय
 समर्थं परिचचारेति श्लोकार्थः ।

स्कां.म.पु.
॥१२४॥

कामनया रूपं तत्तामसं तव ॥ सुखबुद्ध्या स्पृहा या च रूपं तद्राजसं तव ॥ २४ ॥ केवलं यावदर्थार्थं तद्रूपं सात्त्विकं तव ॥ तत्ते रूपत्रयमिदं ब्रूहि
नोपासते हि के ॥ २५ ॥ त्वं साक्षात्परमः पूज्यः कुरु कार्यमिदं हि नः ॥ अथ वा पीडितान्दृष्ट्वा सामान्यानपि पंडिताः ॥ स्वप्राणैरपि त्रायति
परमेतन्महाफलम् ॥ २६ ॥ इति संचित्य कार्यं त्वं सर्वथा कुरु तत्स्फुटम् ॥ २७ ॥ इत्या कर्ण्य तथेत्युक्त्वा वसंतरतिसंयुतः ॥ पिकादिसैन्यसंपन्नो
हिमाद्रिं प्रययौ स्मरः ॥ २८ ॥ तत्रापश्यत शंभोः स पुण्यमाश्रममंडलम् ॥ नानावृक्षसमाकीर्णं शांतसत्त्वसमाकुलम् ॥ २९ ॥ तत्रापश्यन्निनेत्रस्य
वीरकं नाम द्वारपम् ॥ यथा साक्षान्महेशानं गणांश्चायुतशोऽस्य च ॥ ३० ॥ ददर्श च महेशानं नासाग्रकृतलोचनम् ॥ देवदारुद्रुमच्छायावेदिका
मध्यमाश्रितम् ॥ समकायं सुखासीनं सैमाधिस्थं महेश्वरम् ॥ ३१ ॥ निस्तरंगं विनिर्गुह्य स्थितमिन्द्रियगोचरान् ॥ आत्मानमात्मना देवं प्रविष्टं
तपसो निधिम् ॥ ३२ ॥ तं तथाविधमालोक्य सौतर्भेदाय यत्नवान् ॥ भ्रमरध्वनिव्याजेन विवेश मदनो मनः ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवो वि
कासितविलोचनः ॥ सस्मार नगराजस्य तनयां रक्तमानसः ॥ ३४ ॥ निवेदिता वीरकेण विवेश च गिरेः सुता ॥ तस्मिन्काले महाभागा सदा
यद्रुदुपैति सा ॥ ३५ ॥ ततस्तस्यां मनः स्वीयमनुरक्तमवेक्ष्य च ॥ निगृह्य लीलया देवः स्वकं पृष्ठमवैक्षत ॥ तावदापूर्णधनुषमपश्यत रतिप्रियम् ॥
॥ ३६ ॥ तत्राशकृपया देवो नानास्थानेषु सोऽगमत् ॥ तावत्पश्यति पृष्ठस्थमाकृष्य धनुषः शरम् ॥ ३७ ॥ स नदीः पर्वतांश्चैव आश्रमान्सरसीस्त
था ॥ परिभ्रमन्महादेवः पृष्ठस्थं तमवैक्षत ॥ ३८ ॥ जगन्नयं परिभ्रम्य पुनरागात्स्वमाश्रमम् ॥ पृष्ठस्थमेव तं वीक्ष्य निःश्वासं मुमुचे हरः ॥ ३९ ॥
ततस्तृतीयनेत्रोत्थवह्निना नाकवासिनाम् ॥ क्रोशतां गमितः कामो भस्मत्वं पांडुनंदन ॥ ४० ॥ स तु तं भस्मसात्कृत्वा हरनेत्रोद्भवोऽनलः ॥
व्यजृम्भत जगद्गुह्यं ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ ४१ ॥ ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभज्जातवेदसम् ॥ साहंकारे जने चंद्रे सुमनस्सु च गीतके ॥ ४२ ॥
भृंगेषु कोकिलास्येषु विहारेषु स्मरानलम् ॥ तत्प्राप्तौ स्नेहसंयुक्तं कामिनां हृदयं किल ॥ ४३ ॥ ज्वालयत्यनिशं सोऽग्निर्दुश्चिकित्स्योऽसुखावहः ॥
विलोक्य हरनिःश्वासज्वालाभस्मीकृतं स्मरम् ॥ ४४ ॥ विललाप रतिर्हीना मधुना बंधुना सह ॥ विलपंती सुबहुशो मधुना परिसांत्विता ॥ ४५ ॥
रत्याः प्रलापमाकर्ण्य देवदेवो वृषध्वजः ॥ कृपया परया प्राह कामपत्नीं निरीक्ष्य च ॥ ४६ ॥ अमूर्तोऽपि ह्ययं भद्रे कार्यं सर्वं पतिस्तव ॥
रतिकाले ध्रुवं बाले करिष्यति न संशयः ॥ ४७ ॥ यदा विष्णुश्च भविता वसुदेवात्मजो विभुः ॥ तदा तस्य सुतो यः स्यात्स

माहे० सं० १
(को० सं० २)
अ० २४

पतिस्ते भविष्यति ॥४८॥ सा प्रणम्य ततो रुद्रमिति प्रोक्ता रतिस्ततः ॥ जगाम स्वेच्छया गत्या वसंतादिभिरन्विता ॥ ४९ ॥ ॥ इति
 श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कामदहनोनाम चतुर्विंशोऽ
 ध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ देवर्षे वर्ण्यते चेयं कथा पीयूषसोदरा ॥ पुनरेतन्मुने ब्रूहि यदा वेत्ति महेश्वरः ॥ १ ॥
 भगवान्स्वां सतीं भार्यां वधार्थं चापि तारकम् ॥ सत्याश्च विरहात्तप्यन्ददाह किमसौ स्मरम् ॥ २ ॥ त्वयैवोक्तं स विरहात्सत्यास्तप्यति वै तपः ॥
 हिमाद्रिमास्थितो देवस्तस्याः संगमवाञ्छया ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ सत्यमेतत्पुरा पार्थ भवस्येदं मनीषितम् ॥ अतस्ततपसा योगो
 न कर्तव्यो मयाऽनया ॥ ४ ॥ तपो विना शुद्धदेहो न कथंचन जायते ॥ अशुद्धदेहेन समं संयोगो नैव दैहिकः ॥ ५ ॥ महत्कर्माणि यानीह तेषां
 मूलं सदा तपः ॥ नातस्तपसां सिद्धिर्महत्कर्माणि यांति वै ॥ ६ ॥ एतस्मात्कारणाद्देवो दर्पितं तं ददाह तु ॥ ततो दग्धे स्मरे चापि पार्वतीमपि
 ब्रीडिताम् ॥ ७ ॥ विहाय सगणो देवः कैलासं समपद्यत ॥ देवी च परमोद्विग्ना प्रस्वलंती पदेपदे ॥ ८ ॥ जीवितं स्वं विनिंदती बभ्रामेतस्ततश्च
 सा ॥ हिमाद्रिरपि स्वे शृंगे रुदतीं पृष्ट्वात्रतिम् ॥ ९ ॥ कासि कस्यासि कल्याणि किमर्थं चापि रोदिषि ॥ पृष्ट्वा सा च रतिः सर्वं यथावृत्तं न्यवे
 दयत् ॥ १० ॥ निवेदिस्ते तथा रत्या शैलः संभ्रांतमानसः ॥ प्राप्य स्वां तनयां पाणावादायागात्स्वकं पुरम् ॥ ११ ॥ सा तत्र पितरौ प्राह सखीनां
 वदनेन च ॥ दुर्भगेन शरीरेण किमनेन हि कारणम् ॥ १२ ॥ देहवासं परित्यक्ष्ये प्राप्स्ये वाभिमतं पतिम् ॥ असाध्यं चाप्यभीष्टं च कथं
 प्राप्यं तपो विना ॥ १३ ॥ नियमैर्विविधैस्तस्माच्छोषयिष्ये कलेवरम् ॥ अनुजानीत मां तत्र यदि वः करुणा मयि ॥ १४ ॥ श्रुत्वेति वचनं
 माता पिता च प्राह तां शुभाम् ॥ उ मेति चपले पुत्रि न क्षमं तावकं वपुः ॥ १५ ॥ सोढुं क्लेशात्मरूपस्य तपसः सौम्यदर्शने ॥ भावीन्यप्यग्नि
 वार्याणि वस्तूनि च सदैव तु ॥ १६ ॥ भाविनोर्था भवन्त्येव नरस्यानिच्छतोपि हि ॥ तस्मान्न तपसा तेऽस्ति बाले किंचित्प्रयोजनम् ॥ १७ ॥
 ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ यदिदं भवतो वाक्यं न सम्यगिति मे मतिः ॥ केवलं न हि दैवेन प्राप्तुमर्थो हि शक्यते ॥ १८ ॥ त्किंचिद्देवाद्भट्टात्किंचि
 त्किंचिदेव स्वभावतः ॥ पुरुषः फलमाप्नोति चतुर्थं नात्र कारणम् ॥ १९ ॥ ब्रह्मणा चापि ब्रह्मत्वं प्राप्तं किल तपोबलात् ॥ अन्यैरपि च यल्लब्धं तन्न

स्कां.म.पु.
॥१२५॥

संख्यातुमुत्सहे ॥ २० ॥ अध्रुवेण शरीरेण यद्यभीष्टं न साध्यते ॥ पश्चात्स शोच्यते मंदः पतितेऽस्मिञ्छरीरके ॥ २१ ॥ यस्य देहस्य धर्मोऽयं
कचिज्जायेत्कचिन्म्रियेत् ॥ कचिद्भ्रमगतं नश्येज्जातमात्रं कचित्तथा ॥ २२ ॥ बाल्ये च यौवने चापि वार्धक्येपि विनश्यति ॥ तेन चंचलदेहेन
कोऽर्थः स्वार्थो न चेद्भवेत् ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा स्वसखीयुक्ता पितृभ्यां साश्रु वीक्षिता ॥ शृंगं हिमवतः पुण्यं नानाश्रयं जगाम सा ॥ २४ ॥ तत्रां
बराणि संत्यज्य भूषणानि च शैलजा ॥ संवीता वल्कलैर्दिव्यैस्तपोऽतप्यत संयता ॥ २५ ॥ ईश्वरं हृदि संस्थाप्य प्रणवाभ्यसनाहता ॥ मुनीनामप्य
भून्मान्या तदानीं पार्थ पार्वती ॥ २६ ॥ त्रिहस्ता पाटलापत्रभक्षकाभूच्छतं समाः ॥ शतं च बिल्वपत्रेण शीर्णेन कृतभोजना ॥ २७ ॥ जलभक्षा शतं
चाभूच्छतं वै वायुभोजना ॥ ततो नियममादाय पादांगुष्ठस्थिताभवत् ॥ २८ ॥ निराहारा ततस्तापं प्रापुस्तत्तपसो जनाः ॥ ततो जगत्समालोक्य
तदीयतपसोर्जितम् ॥ २९ ॥ हरस्तत्राययौ साक्षाद्ब्रह्मचारिवपुर्द्धरः ॥ वसानो वल्कलं दिव्यं रौरवाजिनसंवृतः ॥ ३० ॥ सुलक्षणापांडधरः सदृत्तः प्रति
भानवान् ॥ ततस्तं पूजयामासुस्तत्सख्यो बहुमानतः ॥ ३१ ॥ वक्षुमिच्छुः शैलपुत्रीं सखीभिरिति चोदितः ॥ ब्रह्मत्रियं महाभागा गृहीतनियमा शुभा
॥ ३२ ॥ मुहूर्तपंचमात्रेण नियमोऽस्याः समाप्यते ॥ तत्प्रतीक्षस्व तं कालं पश्चादस्मत्सखीसमम् ॥ ३३ ॥ नानाविधा धर्मवार्ताः प्रकरिष्यसि ब्राह्मण ॥
इत्युक्त्वा विजयाद्यास्ता देवीचरितवर्णनैः ॥ ३४ ॥ अश्रुमुख्यो द्विजस्याग्रे निन्युः कालं च तं तदा ॥ ततः काले किंचिदूने ब्रह्मचारी महामतिः ॥ ३५ ॥
विलोकनमिषेणागादाश्रमोपस्थितं हृदम् ॥ निपपात च तत्रासौ चुक्रोशातितरां ततः ॥ ३६ ॥ अहमत्र निमज्जामि कौऽपि मामुद्धरेत भोः ॥
इति तारेण क्रोशतं श्रुत्वा तं विजयादिकाः ॥ ३७ ॥ आजगमुस्त्वरया युक्ता ददुस्तस्मै करं च ताः ॥ स चुक्रोश ततो गाढं दूरेदूरे पुनःपुनः ॥
॥ ३८ ॥ नाहं स्पृशाम्यसंसिद्धां प्रिये वा नानृतं त्विदम् ॥ ततः समाप्तनियमा पार्वती स्वयमाययौ ॥ ३९ ॥ सव्यं करं ददावस्य तं चासौ
नाभ्यनन्दत ॥ भद्रे यच्छुचि नैव स्याद्यज्ञैवावज्ञया कृतम् ॥ ४० ॥ सदोषेण कृतं यच्च तदादद्यान्न कर्हिचित् ॥ सव्यं चाशुचि ते हस्तं नावलं
वामि कर्हिचित् ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा पार्वती प्राह नाहं दत्तं च दक्षिणम् ॥ ददामि कस्यचिद्विप्र देवदेवाय कल्पितम् ॥ ४२ ॥ दक्षिणं मे करं देवो
ग्रहीता भव एव च ॥ शीर्यते चोग्रतपसा सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ ४३ ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ ॥ यद्येवमवलेपस्ते गर्भनं केन वार्यते ॥ यथा तव

१ संज्ञातुम्-इ० पा० । २ सतीनाम्-इ० पा० । ३ निम्बपत्रेण-इ० पा० । ४ आस्थाय-इ० पा० । ५ आपाढः-दण्डः-इत्यर्थः । ६ च उदितः-इति पदच्छेदः । ७ कापि-इ० पा० ।
८ गगनम्-इ० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २५

॥१२५॥

प्रतिज्ञेयं ममापीयं तथाचला ॥ ४४ ॥ रुद्रस्यापि वयं मान्याः कीदृशं ते तपो वद ॥ विषमस्थं यत्र विप्रं प्रियमाणमुपेक्षसि ॥ ४५ ॥ अवजा
 नासि विप्रांस्त्वं तच्छीघ्रं व्रज दर्शनात् ॥ यदि वा मन्यसे पूज्यांस्ततोऽभ्युद्धर नान्यथा ॥ ४६ ॥ ततो विचार्य बहुधा इति चेति च सा
 शुभा ॥ विप्रस्योद्धरणं सर्वधर्मेभ्योऽमन्यताधिकम् ॥ ४७ ॥ ततः सा दक्षिणं दत्त्वा करं तं प्रोजहार च ॥ नरं नारी प्रोद्धरति सज्जन्तं
 भववारिधौ ॥ एतत्सन्दर्शनार्थाय तथा चक्रे भवोद्धवः ॥ ४८ ॥ प्रोद्धृत्य च ततः स्नात्वा बद्धा योगासनं स्थिता ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचारी ततः
 प्राह प्रहसन्किमिदं शुभे ॥ कर्तुकामासि तन्वंगि दृढयोगासनस्थिता ॥ ५० ॥ देवी प्राह ज्वालयिष्ये शरीरं योगवह्निना ॥ महादेवकृतमतिरु
 च्छिष्टाहं यतोऽभवम् ॥ ५१ ॥ ब्रह्मचारी ततः प्राह काश्चिद्ब्राह्मणकाम्यया ॥ कृत्वा वार्तास्ततः स्वीयमभीष्टं कुरु पार्वति ॥ ५२ ॥ नोपहन्यां
 कदाचिद्धि साधुभिर्विप्रकामना ॥ धर्ममेनं मन्यसे चेन्मुहूर्तं ब्रूहि पार्वति ॥ ५३ ॥ देवी प्राह ब्रूहि विप्र मुहूर्तं संस्थिता त्वहम् ॥ ततः स्वयं व्रती
 प्राह देवीं तां स्वसखीयुताम् ॥ ५४ ॥ किमर्थमिति रम्भोरु नवे वयसि दुश्चरम् ॥ तपस्त्वया समारब्धं नानुरूपं विभाति मे ॥ ५५ ॥ दुर्लभं प्राप्य
 मानुष्यं गिरिराजगृहेऽधुना ॥ भोगांश्च दुर्लभान्देवि त्यक्त्वा किं क्लिश्यते वपुः ॥ ५६ ॥ अतीव दूये वीक्ष्य त्वां सुकुमारतराकृतिम् ॥ अत्युग्रतपसा
 क्लिष्टा पद्मिनीव हिमार्दिता ॥ ५७ ॥ इदं चान्यत्तव शुभे शिरसो रोगदं मम ॥ यदेहं त्यक्तुकामा त्वं प्रबुद्धा नासि बालिके ॥ ५८ ॥ वामः कामो
 मनुष्येषु सत्यमेतद्ब्रूवो यतः ॥ स्पृहणीयासि सर्वेषामेवं पीडयसे वपुः ॥ ५९ ॥ अविज्ञातान्वयो नग्नः शूली भूतगणाधिपः ॥ श्मशाननिलयो
 भस्मोद्धूलनो वृषवाहनः ॥ ६० ॥ गजाजिनो द्विजिह्वाद्यलंकृतांगो जटाधरः ॥ विरूपाक्षः कथंकारं निर्गुणः स्यात्तवोचितः ॥ ६१ ॥
 गुणा ये कुलशीलाद्या वराणामुदिता बुधैः ॥ तेषामेकोऽपि नैवास्ति तस्मिन्स्तवोचितः स ते ॥ ६२ ॥ शोचनीयतमा पूर्वमासीत्पार्वति कौमुदी ॥
 त्वं संवृत्ता द्वितीयासि तस्यास्तत्संगमाशया ॥ ६३ ॥ तपोधनाः सर्वसमा वयं यद्यपि पार्वति ॥ दुनोत्येवं तवारंभः शूलायां वृषसत्क्रिया ॥
 ॥ ६४ ॥ वृषभारोहणं वासः श्मशाने पाणिसंग्रहः ॥ सव्यालपाणिना शौमगजत्वग्बंधनः कथम् ॥ ६५ ॥ जनहास्यकरं सर्वं त्वयारब्धमसांप्रतम् ॥
 स्त्रीभावाद्भूतिसंपर्कः कथं चाभिमतस्तव ॥ ६६ ॥ निवर्तय मनस्तस्मादस्मात्सर्वविरोधिनः ॥ मृगाक्षि मदनारातेर्मर्कटाक्षस्य प्रार्थनात् ॥ ६७ ॥
 विरुद्धादिनं चैवं ब्रह्मचारिणमीश्वरम् ॥ निशम्य कुपिता देवी प्राह वाचा सगद्गदम् ॥ ६८ ॥ मा मा ब्राह्मण भाषिष्ठा विरुद्धमिति शंकरे ॥

स्कौ.प.पु.
॥१२६॥

महत्तमो याति पुमान्देवदेवस्य निंदया ॥ ६९ ॥ न सम्यगभिजानासि तस्य देवस्य चेष्टितम् ॥ शृणु ब्राह्मण त्वं पापाद्यथास्मात्परिमुच्यसे ॥ ७० ॥
स आदिः सर्वजगतां कोस्य वेदान्वयं ततः ॥ सर्वं जगद्यस्य रूपं दिग्वासाः कीर्त्यते ततः ॥ ७१ ॥ गुणत्रयमयं शूलं शूली यस्माद्विभर्ति सः ॥
अबद्धाः सर्वतो मुक्ता भूता एव च तत्पतिः ॥ ७२ ॥ श्मशानं चापि संसारस्तद्वासी कृपयार्थिनाम् ॥ भूतयः कथिता भूतिस्तां विभर्ति स भूतिभृत् ॥
॥ ७३ ॥ वृषो धर्म इति प्रोक्तस्तमारूढस्ततो वृषी ॥ सर्पाश्च दोषाः क्रोधाद्यास्तान्विभर्ति जगन्मयः ॥ ७४ ॥ नानाविधाः कर्मयोगा जटारूपा
विभर्ति सः ॥ वेदत्रयी त्रिनेत्राणि त्रिपुरं त्रिगुणं वपुः ॥ ७५ ॥ भस्मीकरोति तद्देवस्त्रिपुरव्रततः स्मृतः ॥ एवंविध महादेवं विदुर्ये सूक्ष्मदर्शिनः ॥
॥ ७६ ॥ कथंकारं हि ते नाम भजंते नैव तं हरम् ॥ अथ वा भीतसंसाराः सर्वे विप्र यतो जनाः ॥ ७७ ॥ विमृश्य कुर्वते सर्वं विमृश्यैतन्मया
कृतम् ॥ शुभं वाप्यशुभं वास्तु त्वमप्येनं प्रपूजय ॥ ७८ ॥ इति ब्रुवंत्यां तस्यां तु किंचित्प्रस्फुरिताधरम् ॥ विज्ञाय तां सखीमाह किमप्येष विव
शुकः ॥ ७९ ॥ वार्यतामिति विप्रोऽयं महद्गुणभाषकः ॥ न केवलं पापभागी श्रोता वै स्यान्न संशयः ॥ ८० ॥ अथ वा किं च नः कार्यं वादेन
सह ब्राह्मणैः ॥ कर्णो पिधाय यास्यामो यथा यः स्यात्तथास्तु सः ॥ ८१ ॥ इत्युक्तोत्थाय गच्छंत्यां पिधाय श्रवणाबुधौ ॥ स्वरूपं समुपाश्रित्य
जगृहे वसनं हरः ॥ ८२ ॥ ततो निरीक्ष्य तं देवं संभ्रान्ता परमेश्वरी ॥ प्रणिपत्य महेशानं तुष्टावावनता उमा ॥ ८३ ॥ प्राह तां च महादेवो दासोऽ
स्मि तव शोभने ॥ तपोद्रव्येण क्रीतश्च समादिश यथेप्सितम् ॥ ८४ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ मनसस्त्वं प्रभुः शंभो दत्तं तच्च मया तव ॥ वपुषः
पितरावीशौ तौ सम्मानयितुमर्हसि ॥ ८५ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ पित्रा हि ते परिज्ञातं दृष्ट्वा त्वां रूपशालिनीम् ॥ बालां स्वयंवरं पुत्री
महं दास्यामि नान्यथा ॥ ८६ ॥ तत्तस्य सर्वमेवास्तु वचनं त्वं हिमाचलम् ॥ स्वयंवरार्थं सुश्रोणि प्रेरय त्वां वृणे ततः ॥ ८७ ॥ इत्युक्त्वा तां
महादेवः शुचिः शुचिषदो विभुः ॥ जगामेष्टं तदा देशं स्वपुरं प्रययौ च सा ॥ ८८ ॥ दृष्ट्वा देवीं तदा दृष्टो मेनया सहितोऽचलः ॥ ८९ ॥ आलि
ग्यात्राय पप्रच्छ सर्वं सा च न्यवेदयत् ॥ दुहितुर्देवदेवेन आज्ञप्तं तु हिमाचलः ॥ ९० ॥ स्वयंवरं प्रमुदितः सर्वलोकेष्वघोषयत् ॥
अश्विनो द्वादशादित्या गन्धर्वगुरुडोरगाः ॥ ९१ ॥ यक्षाः सिद्धास्तथा साध्या दैत्याः किंपुरुषा नगाः ॥ समुद्राद्याश्च ये केचित्त्रै
लोक्यप्रवराश्च ये ॥ ९२ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ त्रयस्त्रिंशच्च ये देवास्त्रयस्त्रिंशच्च कोटयः ॥ ९३ ॥ जग्मुर्गिरी

१ अबजानासि-इ० पा० । २ जन्वयं-वंशमित्यर्थः । ३ दृढम्-इ० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २५

॥१२६॥

न्द्रपुत्र्यास्तु स्वयंवरमनुत्तमम् ॥ आमंत्रितस्तथा विष्णुर्मेरुमाह हसन्निव ॥ ९४ ॥ तातास्माकं च सा देवी मेरो गच्छ नमामि ताम् ॥
 अथ शैलसुता देवी हैममारुह्य शोभनम् ॥ ९५ ॥ विमानं सर्वतोभद्रं सर्वरत्नैरलंकृतम् ॥ अप्सरोभिः प्रवृत्यद्भिः सर्वाभरणभूषिता ॥ ९६ ॥
 गंधर्वसंघैर्विविधैः किन्नरैश्च सुशोभनैः ॥ बंदिभिः स्तूयमाना च वीरकांस्यधरा स्थिता ॥ ९७ ॥ सितातपत्ररत्नांशुमिश्रितं चावहत्तदा ॥ शालिनी
 नाम पार्वत्याः संध्यापूर्णेंदुमंडला ॥ ९८ ॥ चामरासक्तहस्ताभिर्दिव्यस्त्रीभिश्च संवृता ॥ मालां प्रणह्य सा तस्थौ सुरद्रुमसमुद्भवाम् ॥ ९९ ॥ एवं
 तस्यां स्थितायां तु स्थिते लोकत्रये तदा ॥ शिशुर्भूत्वा महादेवः क्रीडार्थं वृषभध्वंजः ॥ १०० ॥ उत्संगतलसंगुप्तो बभूव भगवान्भवः ॥ जयेति यत्पदं
 ख्यातं तस्य सत्यार्थमीश्वरम् ॥ १०१ ॥ अथ दृष्ट्वा शिशुं देवास्तस्य उत्संगवर्तिनः ॥ कोयमत्रेति संमंज्य चुकुशुर्भृशरोषिताः ॥ १०२ ॥ वज्रमा
 हारयत्तस्य बाहुमुद्यम्य वृत्रहा ॥ स बाहुरुद्यतस्तस्य तथैव समतिष्ठत ॥ १०३ ॥ स्तंभितः शिशुरूपेण देवदेवेन लीलया ॥ वज्रं क्षेपुं न शक्नोति
 बाहुं चालयितुं तदा ॥ १०४ ॥ वह्निः शक्तिं तदा क्षेपुं न शशाक तथोत्थितः ॥ यमोऽपि दंडं खड्गं च निर्ऋतिस्तं शिशुं प्रति ॥ १०५ ॥
 पाशं च वरुणो राजा ध्वजयष्टिं समीरणः ॥ सोमो गुडं धनेशश्च गदां सुमहतीं दृढाम् ॥ १०६ ॥ नानायुधानि चादित्या मुसलं वसवस्तथा ॥
 महाचोराणि शस्त्राणि तारकाद्याश्च दानवाः ॥ १०७ ॥ स्तंभिता देवदेवेन तथान्ये भुवनेषु ये ॥ पूषा दंतान्दशन्दंतैर्बालमैक्षत मोहितः ॥ १०८ ॥
 तस्यापि दशनाः पेतुर्दृष्टमात्रस्य शंभुना ॥ भगश्च नेत्रे विकृते चकार स्फुटिते च ते ॥ १०९ ॥ बलं तेजश्च योगांश्च सर्वेषां जगृहे प्रभुः ॥ अथ
 तेषु स्थितेष्वेव मन्युमत्सु सुरेष्वपि ॥ ११० ॥ ब्रह्मा ध्यानमुपाश्रित्य बुबोध हरचेष्टितम् ॥ सोऽभिगम्य महादेवं तुष्टाव प्रयतो विधिः ॥ १११ ॥
 पौराणैः सामसंगीतैर्वैदिकैर्गुह्यनामभिः ॥ नमस्तुभ्यं महादेव महादेव्यै नमोनमः ॥ ११२ ॥ प्रसादात्तव बुद्ध्यादिर्जगदेतत्प्रवर्तते ॥ मूढाश्च देवताः
 सर्वा नैनं बुध्यत शंकरम् ॥ ११३ ॥ महादेवमिहायातं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ गच्छध्वं शरणं शीघ्रं यदि जीवितुमिच्छत ॥ ११४ ॥ ततः संप्रम
 संपन्नास्तुष्टुबुः प्रणताः सुराः ॥ नमोनमो महादेव पाहिपाहि जगत्पते ॥ ११५ ॥ दुराचारान्भवानस्मानात्मद्रोहपरायणान् ॥ अहो पश्यत नो मौ
 ळ्यं जानंतस्तव भाविनीम् ॥ ११६ ॥ भार्यामुमां महादेवीं तथाप्यत्र समागताः ॥ युक्तमेतद्यदस्माकं राज्यं गृह्येत चासुरैः ॥ ११७ ॥ येषामेवंविधा
 बुद्धिरस्माभिः किं कृतं त्विदम् ॥ अथ वा नो न दोषोऽस्ति पशवो हि वयं यतः ॥ ११८ ॥ त्वयैव पतिना सर्वे प्रेरिताः कुर्महे विभो ॥ ईश्वरः सर्व

१ हि-५० पा० । २ अस्य सार्वलोकस्थायो यथार्थतस्तत्त्वता नावगम्यते ।

३ गुडं तस्य राज्ञविशेषम् । ४ किमिति प्रश्ने-अद्याहर्तव्यम् ।

५ आर्षं धित्वं समासामावेऽपि ।

भूतानां पतिस्त्वं परमेश्वरः ॥ ११९ ॥ भ्रामयस्यखिलं विश्वं यन्त्रारूढं स्वमायया ॥ येन विभ्रामिता मृदाः समायाताः स्वयंवरम् ॥ १२० ॥
 तस्मै पशूनां पतये नमस्तुभ्यं प्रसीद नः ॥ अथ तेषां प्रसन्नोऽभूदेवदेवस्त्रियंबकः ॥ १२१ ॥ यथापूर्वं चकारैतान्संस्तवाद्ब्रह्मणः प्रभुः ॥ तारकप्र
 मुखा दैत्याः संकुद्धास्तत्र प्रोचिरे ॥ १२२ ॥ कोयमंग महादेवो न मन्यामो वयं च तम् ॥ ततः प्रहस्य बालोऽसौ हुंकारं लीलया व्यधात् ॥
 ॥ १२३ ॥ हुंकारेणैव ते दैत्याः स्वमेव नगरं गताः ॥ विस्मृतं सकलं तेषां स्वयंवरमुखं च तत् ॥ १२४ ॥ महादेवप्रभावेन दैत्यानां घोरकर्मणाम् ॥
 एवं यस्य प्रभावो हि देवदैत्येषु फाल्गुन ॥ १२५ ॥ कथमीश्वरवाक्यार्थस्तस्मादन्यत्र मुच्यते ॥ असंशयं विमूढास्ते पश्चात्तापः पुरा महान् ॥
 ॥ १२६ ॥ ईश्वरं भुवनस्यास्य ये भजन्ते न त्र्यंबकम् ॥ ततः संस्तूयमानः स सुरैः पद्मभुवादिभिः ॥ १२७ ॥ वपुश्चकार देवेशरुयंबकः परमाद्भुतम् ॥
 तेजसा तस्य देवास्ते सेंद्रचंद्रदिवाकराः ॥ १२८ ॥ सन्नद्धाः ससाध्याश्च वसुर्विश्वे च देवताः ॥ सयमाश्च सरुद्राश्च चक्षुरप्रार्थयन्प्रभुम् ॥ १२९ ॥
 तेभ्यः परतमं चक्षुः स्ववपुर्द्रष्टुमुत्तमम् ॥ ददावम्बापतिः शर्वो भवान्याश्चाचलस्य च ॥ १३० ॥ लब्ध्वा रुद्रप्रसादेन दिव्यं चक्षुरनुत्तमम् ॥ सन्न
 द्वाकास्तदा देवास्तमपश्यन्महेश्वरम् ॥ १३१ ॥ ततो जगुश्च मुनयः पुष्पवृष्टिं च खेचराः ॥ मुमुचुश्च तदा नेदुर्देवदुंदुभयो भृशम् ॥ १३२ ॥ जगु
 र्गर्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ मुमुदुर्गणपाः सर्वे मुमोदांवा च पार्वती ॥ १३३ ॥ ब्रह्माद्या मेनिरे पूर्णा भवानीं च गिरीश्वरम् ॥ तस्य देवी
 ततो दृष्टा समक्षं त्रिदिवौकसाम् ॥ १३४ ॥ पादयोः स्थापयामास मालां दिव्यां सुगंधिनीम् ॥ साधुसाध्विति संप्रोच्य तया तं तत्र चर्चितम् ॥
 ॥ १३५ ॥ सह देव्या नमश्चक्रुः शिरोभिर्भूतलाश्रितैः ॥ सर्वे सन्नद्धा देवा जयेति च मुदा जगुः ॥ १३६ ॥ ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण एका
 शीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये श्रीमहादेववैवाहिकोत्साहवर्णननाम पञ्चविंशोऽ
 ध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथ ब्रह्मा महादेवमभिवाद्य कृतांजलिः ॥ उद्वाहः क्रियतां देव इत्युवाच महेश्वरम् ॥ १ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राहेदं भगवान्हरः ॥ पराधीना वयं ब्रह्मन्दिमाद्रेस्तव चापि यत् ॥ २ ॥ यद्युक्तं क्रियतां तद्धि वयं युष्मद्वशोऽधुना ॥ ततो
 ब्रह्मा स्वयं दिव्यं पुरं रत्नमयं शुभम् ॥ ३ ॥ उद्वाहार्थं महेशस्य तत्क्षणात्समकल्पयत् ॥ शतयोजनविस्तीर्णं प्रासादशतशोभितम् ॥ ४ ॥ पुरे
 तस्मिन्महादेवः स्वयमेव व्यतिष्ठत् ॥ ततः सप्तमुनीन्देवश्चितिताभ्यागतान्पुरः ॥ ५ ॥ ग्राहिणोदंबिकायाश्च स्थिरपत्रार्थमीश्वरः ॥ सारुंधतीकास्ते

तत्र द्वादशतो हिमाचलम् ॥ ६ ॥ सभार्यमीश्वरगुणैः स्थिरपत्राणि चादधुः ॥ ततः संपूजितास्तेन पुनरागम्य तेऽचलात् ॥ ७ ॥ न्यवेदयंरुयं व
 काय स च तानभ्यनंदत ॥ उद्वाहार्थं ततो देवो विश्वं सर्वं न्यमंत्रयत् ॥ ८ ॥ समागतं च तत्सर्वं विना दैत्यैर्दुरात्मभिः ॥ स्थावरं जंगमं यच्च
 विश्वं विष्णुपुरोगमम् ॥ ९ ॥ स ब्रह्मकं पुरारतेर्महिमानमवर्षयत् ॥ ततस्तं विधिराहेदं गन्धमादनपर्वते ॥ १० ॥ पुरे स्थितं विवाहस्य देव
 कालः प्रवर्तते ॥ ततस्तस्य जटाजूटे चंद्रखंडं पितामहः ॥ ११ ॥ बबन्ध प्रणयोदारविस्फारितविलोचनः ॥ कपर्दं शोभनं विष्णुः स्वयं चक्रेऽस्य
 हर्षतः ॥ १२ ॥ कपालमालां विपुलां चामुण्डा मूर्धन्यबन्धत ॥ उवाच चापि गिरिशं पुत्रं जनय शंकर ॥ १३ ॥ यो दैत्यैर्द्रकुलं हत्वा मां रक्तै
 स्तर्पयिष्यति ॥ सूर्यो ज्वलच्छिखारक्तं भाभासितजगत्रयम् ॥ १४ ॥ बबन्ध देवदेवस्य स्वयमेव प्रमोदतः ॥ शेषवासुकिमुख्याश्च ज्वलंतस्तेजसा
 शुभाः ॥ १५ ॥ आत्मानं भूषणस्थाने स्वयं ते चक्रुरीश्वरं ॥ वायवश्च ततस्तीक्ष्णशृंगं हिमगिरिप्रभम् ॥ १६ ॥ वृषं विभूषयामासुर्नानारत्नोपप
 त्तिभिः ॥ शक्रो गजाजिनं गृह्य स्वयमग्रे व्यवस्थितः ॥ १७ ॥ विना भस्म समाधाय कपाले रजतप्रभम् ॥ मनुजास्थिमयीं मालां प्रेतनाथश्च
 वन्दनम् ॥ १८ ॥ वह्निस्तेजोमयं दिव्यमजिनं प्रददौ स्थितः ॥ एवं विभूषितः सर्वैर्भृत्यैरीशो बभौ भृशम् ॥ १९ ॥ ततो हिमाद्रेः पुरुषा वीरकं
 प्रोचिरे वचः ॥ मा भूत्कालात्ययः शीघ्रं भवस्यैतन्निवेद्यताम् ॥ २० ॥ ततो देवं प्रणम्याह वीरकः करसंपुटी ॥ त्वरयन्ति महेशानं हिमाद्रेः पुरुषा
 स्त्वमी ॥ २१ ॥ इति श्रुत्वा वचो देवः शीघ्रमित्येव चाब्रवीत् ॥ सप्त वारिधयस्तस्य चक्रुर्दर्पणदर्शनम् ॥ २२ ॥ तत्रैक्षत महादेवः स्वरूपं स जग
 न्मयम् ॥ ततो बद्धांजलिर्धोमान्स्थानुं प्रोवाच केशवः ॥ २३ ॥ देवदेव महादेव त्रिपुरांतक शंकर ॥ शोभसेऽनेन रूपेण जगदानंददा
 यिना ॥ २४ ॥ महेश्वर यथा साक्षादपरस्त्वं महेश्वरः ॥ ततः स्मयन्महादेवो जयेति भुवने श्रुतः ॥ २५ ॥ करमालंब्य विष्णोश्च वृषभं रुरुहे
 शनैः ॥ ततश्च वसवो देवाः शूलं तस्य न्यवेदयन् ॥ २६ ॥ धनदो निधिभिर्युक्तः समीपस्थस्ततोऽभवत् ॥ स शूलपाणिर्विश्वात्मा संचचाल
 ततो हरः ॥ २७ ॥ देवदुर्भुनादैश्च पुष्पासारैश्च गीतकैः ॥ नृत्यद्भिर्प्सरोग्भिश्च जयेति च महास्वनैः ॥ २८ ॥ सव्यदक्षिणसंस्थानौ ब्रह्मविष्णू
 तु जग्मतुः ॥ हंसं च गरुडं चैव समारुह्य महाप्रभौ ॥ २९ ॥ अथादितिर्दितिः सा च दनुः कद्रूः सुपर्णजा ॥ पौलोमी सुरसा चैव सिंहिका

१ ते च तत्-६० पा० । २ विश्वं सर्वं विश्वं जगत्-इत्यर्थः । ३ प्रबोधतः-६०, प्रबोधितः-६० च पा० । ४ नृत्यद्भिः अन्यैः देवैः च चपरम्-अप्सरोग्भिः-इति योजनात् युक्ता । अप्सरासां विशेषणत्वे
 ब्रह्मविष्णुप्रयोगस्य युक्तत्वात्-“उगितश्च” इति ऋग्विधानात् ।

मुरभिर्मुनिः ॥ ३० ॥ सिद्धिर्माया क्षमा दुर्गा देवी स्वाहा स्वधा सुधा ॥ सावित्री चैव गायत्री लक्ष्मीः सा दक्षिणा बुतिः ॥ ३१ ॥ स्पृहा
 मतिर्धृतिर्बुद्धिर्मथिर्ऋद्धिः सरस्वती ॥ राका कुहूः सिनीवाली देवी भानुमती तथा ॥ ३२ ॥ धरणी धारणी वेला राज्ञी चापि च रोहिणी ॥
 इत्येताश्चान्यदेवानां मातरः पत्न्यस्तथा ॥ ३३ ॥ उद्राहं देवदेवस्य जग्मुः सर्वा मुदान्विताः ॥ उरगा गरुडा यक्षा गंधर्वाः किंनरा नराः ॥
 ॥ ३४ ॥ सागरा गिरयो मेघा मासाः संवत्सरास्तथा ॥ वेदा मंत्रास्तथा यज्ञाः श्रौता धर्माश्च सर्वशः ॥ ३५ ॥ हुंकाराः प्रणवाश्चैव इतिहासाः
 सहस्रशः ॥ कोटिशश्च तथा देवा महेंद्राद्याः सवाहनाः ॥ ३६ ॥ अनुजग्मुर्महादेवं कोटिशोऽर्बुदशश्च हि ॥ गणाश्च पृष्ठतो जग्मुः शंखवर्णाश्च
 कोटिशः ॥ ३७ ॥ दशभिः केकराख्याश्च विद्युतोऽष्टाभिरेव च ॥ चतुःषष्ट्या विशाखाश्च नवभिः पारियात्रिकाः ॥ ३८ ॥ षड्भिः सर्वातकः
 श्रीमांस्तथैव विकृताननः ॥ ज्वालाकेशो द्वादशभिः कोटिभिः संवृतो ययौ ॥ ३९ ॥ सप्तभिः समदः श्रीमान्दुंदुभोष्टाभिरेव च ॥ पंचभिश्च
 कपालीशः षड्भिः सद्वादकः शुभः ॥ ४० ॥ कोटिकोटिभिरेवैकः कुंडकः कुंभकस्तथा ॥ विष्टंभोऽष्टाभिरेवेह गणपः सर्वसत्तमः ॥ ४१ ॥ पिप्प
 लश्च सहस्रेण सन्नादश्च तथा बली ॥ आवेशनस्तथाष्टाभिः सप्तभिश्चंद्रतापनः ॥ ४२ ॥ महाकेशः सहस्रेण नंदिर्द्वादशभिस्तथा ॥ नगः कालः
 करालश्च महाकालः शतेन च ॥ ४३ ॥ अग्निकः शतकोट्या वै कोट्याग्निमुख एव च ॥ आदित्यमूर्धा कोट्या च कोट्या चैव धनावहः ॥ ४४ ॥
 सन्नागश्च शतेनैव कुमुदः कोटिभिस्त्रिभिः ॥ अमोचः कोकिलश्चैव कोटिकोट्या सुमंत्रकः ॥ ४५ ॥ काकपादस्तथा षष्ट्या षष्ट्या संतानको
 गणः ॥ महाबलश्च नवभिर्मधुपिंगश्च पिंगलः ॥ ४६ ॥ नीलो नवत्या सप्तत्या चतुर्वक्त्रश्च पूर्वपात् ॥ वीरभद्रश्चतुःषष्ट्या करणो बालक
 स्तथा ॥ ४७ ॥ पंचाक्षः शतमन्युश्च मेघमन्युश्च विंशतिः ॥ काष्ठकोटिश्चतुःषष्ट्या सुकोशो वृषभस्तथा ॥ ४८ ॥ विश्वरूपस्तालकेतुः पंचा
 शच्च सिताननः ॥ ईशानो वृद्धदेवश्च दीप्तात्मा मृत्युहा तथा ॥ ४९ ॥ विषादो यमहा चैव गणो भृंगारिस्तथा ॥ अशानी हासकश्चैव चतुःषष्ट्या
 सहस्रपात् ॥ ५० ॥ एते चान्ये च गणपा असंख्याता महाबलाः ॥ सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटामुकुटधारिणः ॥ ५१ ॥ चंद्रलेखावतंसाश्च नीलकंठा
 स्त्रिलोचनाः ॥ हारकुंडलकेयूरमुकुटाद्यैरलंकृताः ॥ ५२ ॥ अणिमादिगुणैर्युक्ताः शक्ताः शापप्रसादयोः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशास्तत्राजग्मु
 र्गणेश्वराः ॥ ५३ ॥ पातालांबरभूमिस्थाः सर्वलोकनिवासिनः ॥ तुंबुरुर्नारदो हाहा हूहूश्चैव तु सामगाः ॥ ५४ ॥ तंत्रीमादाय वाद्यां

आऽवाद्यञ्चकरोत्सवे ॥ ऋषयः कृत्स्नश्चैव वेदगीतांस्तपोधनाः ॥ ५५ ॥ पुण्यान्वैवाहिकान्मंत्राग्नेषुः संहृष्टमानसाः ॥ एवं प्रतस्थे
 गिरिशो वीज्यमानश्च गंगया ॥ ५६ ॥ तथा यमुनया चापांपतिना धृतच्छत्रया ॥ स्त्रीभिर्नानाविधालापैर्लाजाभिश्चानुमोदितः ॥ ५७ ॥
 महोत्सवेन देवेशो गिरिस्थानं विवेश सः ॥ प्रभासत्स्वर्णकलशं तोरणानां शतैर्युतम् ॥ ५८ ॥ वैडूर्यबद्धभूमिस्थं रत्नजैश्च गृहैर्युतम् ॥
 तत्प्रविश्य स्तूयमानो द्वारमभ्याससाद ह ॥ ५९ ॥ ततो हिमाचलस्तत्र दृश्यते व्याकुलाकुलः ॥ आदिशदात्मभृत्यानां महादेव उपस्थिते ॥
 ॥ ६० ॥ ततो ब्रह्माणमचलो गुरुत्वे प्रार्थयत्तदा ॥ कृत्यानां सर्वभारेषु वासुदेवं च बुद्धिमान् ॥ ६१ ॥ प्रत्याह च विवाहेऽस्मिन्कुमारीभ्रातरं
 विना ॥ भविष्यति कथं विष्णो लाजहोमादिकर्मसु ॥ ६२ ॥ सुतो हि मम मैनाकः स प्रविष्टोऽर्णवे स्थितः ॥ इति चिंताविषण्णं तं विष्णुराह
 महामतिः ॥ ६३ ॥ अत्र चिंता न कर्तव्या गिरिराज कथंचन ॥ अहं भ्राता जगन्मातुरेतदेवं च नान्यथा ॥ ६४ ॥ ततः प्रमुदितः शैलः पार्वतीं
 च स्वलंकृताम् ॥ सखीभिः कोटिसंख्याभिर्वृतां प्रावेशयत्सदः ॥ ६५ ॥ ततो नीलमयस्तंभं ज्वलत्कांचनकुट्टिमम् ॥ मुक्ताजालपरिष्कारं ज्वलितौ
 षधिदीपितम् ॥ ६६ ॥ रत्नासनसहस्राढ्यं शतयोजनविस्तृतम् ॥ विवाहमंडपं शर्वो विवेशानुचरावृतः ॥ ६७ ॥ ततः शैलः सपत्नीकः पादौ
 प्रक्षाल्य हर्षितः ॥ भवस्य तेन तोयेन सिषिचे स्वं जगत्तथा ॥ ६८ ॥ पाद्यमाचमनं दत्त्वा मधुपर्कं च गां तथा ॥ प्रदानस्य प्रयोगं च संचितयंति
 ब्राह्मणाः ॥ ६९ ॥ दौहित्रीं कव्यवाहानां दक्षि पुत्रीं स्वकामहम् ॥ इत्युक्त्वा तस्थिवाञ्छैलो न जानाति हरस्य सः ॥ ७० ॥ ततः सर्वानपृच्छत्स
 कुलं कोऽपि न वेद तत् ॥ ततो विष्णुरिदं प्राह पृच्छ्यंतेऽन्ये किमर्थतः ॥ ७१ ॥ अज्ञातकुलतां तस्य पृच्छयतामयमेव च ॥ अहिरेव अहेः पादान्वेत्ति
 नान्यो हिमाचल ॥ ७२ ॥ स्वगोत्रं यदि न ब्रूते न देया भगिनी मम ॥ ततो हासस्तदा जज्ञे सर्वेषां सुमहास्वनः ॥ ७३ ॥ निवृत्तश्च क्षणाद्भूयः
 किं वक्ष्यति हरस्त्विति ॥ ततो विमृश्य बहुधा किंचिद्गीताननो यथा ॥ ७४ ॥ लज्जाजडः स्मितं चक्रे ततः पार्थ स वै हरः ॥ ततो विशिष्टा ब्रुवति
 शीघ्रं कालोऽतिवर्तते ॥ ७५ ॥ हरिः प्राह महेशानं बिभ्यदावेद्भयहं तव ॥ मातामहं च पितरं प्रयोगं शृणु भूधर ॥ ७६ ॥ आत्मपुत्राय ते शंभो
 आत्मदौहित्रकाय ते ॥ इत्युक्ते विष्णुना सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः ॥ ७७ ॥ देवोऽप्युदाहरेद्बुद्धिं सर्वेभ्योऽप्यधिकां वराम् ॥ ततः शैलस्तथा
 चोक्त्वा दत्त्वा देवीं च सोदकम् ॥ ७८ ॥ आत्मानं चापि देवाय प्रददौ सोदकं नगः ॥ ततः सर्वे तुष्टुवुस्तं विवाहं विस्मयान्विताः ॥ ७९ ॥ दाता

स्का.प.पु.
॥१२९॥

महीभृतां नाथो होता देवश्चतुर्मुखः ॥ वरः पशुपतिः साक्षात्कन्या विशारणिस्तथा ॥ ८० ॥ ततः स्तुवत्सु मुनिषु पुष्पवर्षे महत्यपि ॥ नदत्सु
देवतूर्येषु करं जग्राह त्र्यम्बकः ॥ ८१ ॥ देवो देवीं समालोक्य सलज्जां हिमशैलजाम् ॥ न तृप्यति न चाहादत्सा च देवं वृषध्वजम् ॥ ८२ ॥ तत्र
ब्रह्मादिमुनयो देवीमद्भुतरूपिणीम् ॥ पश्यन्तः शरणं जग्मुर्मनसा परमेश्वरम् ॥ ८३ ॥ मा मुह्याम पार्वतीं च यथा नारदपर्वतौ ॥ ततस्तथैव तच्चके
सर्वेषामीप्सितं वचः ॥ ८४ ॥ ततो देवैश्च मुनिभिः संस्तुतः परमेश्वरः ॥ प्रविवेश शुभां वेदिं मूर्तिमज्ज्वलनाश्रिताम् ॥ ८५ ॥ वेद्याः श्रुतीरितैर्म
त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपस्थितैः ॥ मूर्तमग्निं जुहाव त्रिः परिक्रम्य च तं हरः ॥ ८६ ॥ लाजाहोम उमाभ्राता प्राह तं सस्मितं हरिः ॥ बहवो मिलिताः संति
लोकाः संमर्द ईश्वर ॥ ८७ ॥ सावधानेन रक्ष्याणि भूषणानि त्वया हर ॥ ततो हरश्च तं प्राह स्वजने माऽतिगोपय ॥ ८८ ॥ किञ्चित्प्रार्थय
दास्यामि प्राह विष्णुस्ततो वरम् ॥ त्वयि भक्तिर्दृढा मेऽस्तु स च तद्बुलं ददौ ॥ ८९ ॥ ददतुः सृष्टिसंरक्षां ब्रह्मणे दक्षिणामुभौ ॥ अग्नये
यज्ञभागांश्च प्रीतौ हरजनार्दनौ ॥ ९० ॥ भृग्वादीनां ततो दत्त्वा श्रुतिरक्षणदक्षिणाम् ॥ ततो गीतैश्च नृत्यैश्च भोजनैश्च यथेप्सितैः ॥ ९१ ॥
महोत्सवैरनेकैश्च विस्मयं समपद्यत ॥ विसृज्य लोकं तं सर्वं किमिच्छादानकैर्भवः ॥ ९२ ॥ संस्वत्या च पितरौ देव्याश्चाऽऽश्वास्य दुःखितौ ॥
आमन्त्र्य हिमशैलेन्द्रं ब्रह्माणं च सकेशवम् ॥ ९३ ॥ जगाम मंदरगिरिं गिरिणा सानुगोर्चितः ॥ ९४ ॥ ततो गते भगवति नीललोहिते सहोमया
गिरिममलं हि भूधरः ॥ सर्वांश्चो रुंदिति हि कस्य नो मनो विसंष्टुलं जगति हि कन्यकापितुः ॥ ९५ ॥ इमं विवाहं गिरिराजपुत्र्याः शृणोति
चाध्येति च यो नरः शुचिः ॥ विशेषतश्चापि विवाहमंगले स मंगलं वृद्धिमवाप्नुते चिरम् ॥ ९६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये हरगौरीविवाहवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद
उवाच ॥ ॥ ततो निरुपमं दिव्यं सर्वरत्नमयं शुभम् ॥ ईशाननिर्मितं साक्षात्सह देव्याविशद्वहम् ॥ १ ॥ तत्रासौ मंदरगिरौ सह देव्या भगाक्षहा ॥
प्रासादे तत्र चोद्याने रेमे संहृष्टमानसः ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवास्तारकेणातिपीडिताः ॥ प्रोत्साहितेन चात्यर्थं मया कलिचिकीर्षुणा ॥ ३ ॥

१ श्रीमतीं च-इ० पा० । २ नमोक्तिरियम्-स्वजने तव स्वकीयजने पार्वतीरूपे माम् अति गोपय-अत्यंतं किञ्चिदाभूषणादिकमपहृत्य गुप्तं मा कुरु । इदानीं पार्वतीभातृत्वं त्वया स्वीकृतं, तर्हि किमपि अलंकारादिकं
मा अपहर । यदि तव किञ्चिदिच्छा स्यात् तर्हि प्रार्थय अहं तवाभिलषितं दास्यामि इति शंकरस्य विष्णुं प्रति नमस्वचनम् । ३ अवरत्-इ० पा० । ४ किमिच्छादानकैः-यस्यस्यया येषां तत्तदिच्छानुसारेण
तस्मैतस्मै दानैः-इत्यर्थः । ५ संस्वत्या मंजुलभपुरया वाण्या-इत्यर्थः । ६ आर्षेः प्रयोगः । ७ किंसंष्टुलं-विह्वलमित्यर्थः ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २७

॥१२९॥

आसाद्य ते भवं देवं तुष्टुर्बहुधा स्तवैः ॥ एतस्मिन्नंतरे देवी प्रोद्वर्तयत गात्रकम् ॥ ४ ॥ उद्वर्तनमलेनाथ नरं चक्रे गजाननम् ॥ देवानां
 संस्तवैः पुण्यैः कृपयाभिपरिप्लुता ॥ ५ ॥ पुत्रेत्युवाच तं देवी ततः संहृष्टमानसा ॥ एतस्मिन्नंतरे शर्वस्तत्रागत्य वचोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥ पुत्रस्तवायं
 गिरिजे शृणु यादृग्भविष्यति ॥ विक्रमेण च वीर्येण कृपया सदृशो मया ॥ ७ ॥ यथाहं तादृशश्चासौ पुत्रस्ते भविता गुणैः ॥ ये च पापा दुराचारा
 वेदान्धर्मं द्विषन्ति च ॥ ८ ॥ तेषामामरणांतानि विघ्नान्येष करिष्यति ॥ ये च मां नैव मन्यन्ते विष्णुं वापि जगद्गुरुम् ॥ ९ ॥ विघ्निता विघ्नराजेन
 ते यास्यन्ति महत्तमः ॥ तेषां गृहेषु कलहः सदा नैवोपशाम्यति ॥ १० ॥ पुत्रस्य तव विघ्नेन समूलं तस्य नश्यति ॥ येषां न पूज्याः पूज्यन्ते
 क्रोधासत्यपराश्च ये ॥ ११ ॥ रौद्रसाहसिका ये च तेषां विघ्नं करिष्यति ॥ श्रुतिधर्माञ्ज्ञातिधर्मान्पालयन्ति गुरुंश्च ये ॥ १२ ॥ कृपालवो
 गतक्रोधास्तेषां विघ्नं हरिष्यति ॥ सर्वे धर्माश्च कर्माणि तथा नानाविधानि च ॥ १३ ॥ सविघ्नानि भविष्यान्ते पूजयास्य विना शुभे ॥ एवं श्रुत्वा
 उमा प्राह एवमस्त्विति शंकरम् ॥ १४ ॥ ततो बृहत्तनुः सोऽभूत्तेजसा द्योतयन्दिशः ॥ ततो गणैः समं शर्वः सुराणां प्रददौ च तम् ॥ यावत्तार
 कहन्ता वो भवेत्तावदयं प्रभुः ॥ १५ ॥ ततो विघ्नपतिर्देवैः संस्तुतः प्रणतार्तिहा ॥ चकार तेषां कृत्यानि विघ्नानि दितिजन्मनाम् ॥ १६ ॥
 पार्वती च पुनर्देवी पुत्रत्वे परिकल्प्य च ॥ अशोकस्थांकुरं वाभिरवर्द्धयत स्वाहृतैः ॥ १७ ॥ सप्तर्षीनथ चाहूय संस्कारमंगलं तरोः ॥ कारया
 मास तन्वंगी ततस्तां मुनयोऽब्रुवन् ॥ १८ ॥ त्वयैव दर्शिते मार्गे मर्यादां कर्तुमर्हसि ॥ किं फलं भविता देवि कल्पितैस्तरुपुत्रकैः ॥ १९ ॥
 ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ यो वै निरुदके ग्रामे कूपं कारयते बुधः ॥ यावत्तोयं भवेत्कूपे तावत्स्वर्गं स मोदते ॥ २० ॥ दशकूपसमा
 वापी दशवापी समं सरः ॥ दशसरःसमा कन्या दशकन्यासमः क्रतुः ॥ २१ ॥ दशक्रतुसमः पुत्रो दशपुत्रसमो दुर्मनः ॥ २२ ॥
 एषैव मम मर्यादा नियता लोकभाविनी ॥ जीर्णोद्धारे कृते वापि फलं तद्विगुणं मतम् ॥ २३ ॥ ॥ इति गणेशोत्पत्तिः ॥ ॥ ततः
 कदाचिद्भगवानुमया सह मंदरे ॥ मंदिरे हर्षजनने कलयौतमये शुभे ॥ २४ ॥ प्रकीर्णकुसुमामोदमहालिकुलकूजिते ॥ किंनरोद्गीतसंगीत
 प्रतिशब्दितमध्यके ॥ २५ ॥ क्रीडामयूरैर्हसैश्च श्रुतैश्चैवाभिनादिते ॥ मौक्तिकैर्विविध रत्नैर्विनिर्मितगवाक्षके ॥ २६ ॥ तत्र पुण्यकथाभिश्च क्रीडतो
 रुभयोस्तयोः ॥ प्रादुरभून्महाच्छब्दः पूरितांबरगोचरः ॥ २७ ॥ तं श्रुत्वा कौतुकाद्देवी किमेतदिति शंकरम् ॥ पर्यपृच्छच्छ्रुतनुहंरं विस्मयपूर्व

कम् ॥ २८ ॥ तामाह देवीं गिरिशो दृष्टपूर्वास्तु ते त्वया ॥ एते गणा मे क्रीडन्ति शैलेऽस्मिंस्त्वत्प्रियाः शुभे ॥ २९ ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण क्लेशेन
क्षेत्रसाधनैः ॥ येरहं तोषितः पृथ्व्यां त एते मनुजोत्तमाः ॥ ३० ॥ मत्समीपमनुप्राप्ता मम लोकं वरानने ॥ चराचरस्य जगतः सृष्टिसंहारणक्षमाः
॥ ३१ ॥ विनैतात्रैव मे प्रीतिर्नैर्भिर्विरहितो रमे ॥ एते अहमहं चैते तानेतान्पश्य पार्वति ॥ ३२ ॥ इत्युक्ता विस्मिता देवी ददृशे तान्गावाक्षके ॥
स्थिता पद्मपलाशाक्षी महादेवेन भाषिता ॥ ३३ ॥ केचित्कृशा ह्रस्वदीर्घाः केचित्स्थूलमहोदराः ॥ व्याघ्रेभमेषाजमुखा नानाप्राणिमहामुखाः ॥
॥ ३४ ॥ व्याघ्रचर्मपरीधाना नग्ना ज्वालासुखाः परे ॥ गोकर्णा गजकर्णाश्च बहुपादमुखेक्षणाः ॥ ३५ ॥ विचित्रवाहनाश्चैव नानायुधधरास्तथा ॥
गीतवादित्रतत्त्वज्ञाः सत्त्वगीतरसप्रियाः ॥ ३६ ॥ तान्दृष्ट्वा पार्वती प्राह कतिसंख्याभिधास्त्वमी ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ ॥ असंख्ये
यास्त्वमी देवि असंख्येयाभिधास्तथा ॥ जगदापूरितं सर्वमेतैर्भीमैर्महाबलैः ॥ ३८ ॥ सिद्धक्षेत्रेषु रथ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु ॥ दानवानां शरीरेषु
बालेषून्मत्तकेषु च ॥ ३९ ॥ एते विशति मुदिता नानाहारविहारिणः ॥ ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूम्रपा मधुपायिनः ॥ मदाहाराः सर्वभक्ष्यास्त
थान्ये चाप्यभोजनाः ॥ ४० ॥ गीतनृत्योपहाराश्च नानावाद्यरसप्रियाः ॥ अनंतत्वादमीषां च वक्तुं शक्या न वै गुणाः ॥ ४१ ॥ ॥ श्रीदेव्यु
वाच ॥ ॥ मनःशिलेन कल्केन य एष च्छुरिताननः ॥ तेजसा भास्कराकारो रूपेण सदृशस्तव ॥ ४२ ॥ आकर्ण्यार्कर्ण्य ते देव गणैर्गी
तान्महागुणान् ॥ मुहुर्नृत्यति हास्यं च विदधाति मुहुर्मुहुः ॥ ४३ ॥ सदाशिवशिवेत्येवं विह्वलो वक्ति यो मुहुः ॥ धन्योऽयमीदृशी यस्य
भक्तिस्त्वयि महेश्वरे ॥ ४४ ॥ एनं विज्ञातुमिच्छामि किं नामासौ गणस्तव ॥ ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ ॥ स एष वीरको देवि सदा मेद्रिसुते प्रियः
॥ ४५ ॥ नानाश्चर्यगुणाधारः प्रतीहारो मतोऽविके ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ ईदृशस्य सुतस्यापि ममोत्कंठा पुरांतक ॥ ४६ ॥ कदाहमीदृशं पुत्रं
लप्स्याम्यानंददायकम् ॥ ॥ शर्व उवाच ॥ ॥ एष एव सुतस्तेस्तु यावदीदृक्परो भवेत् ॥ ४७ ॥ इत्युक्ता विजयां प्राह शीघ्रमानय वीर
कम् ॥ विजया च ततो गत्वा वीरकं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ एहि वीरक ते देवी गिरिजा तोषिता शुभा ॥ त्वामाह्वयति सा देवी भवस्यानुमते
स्वयम् ॥ ४९ ॥ इत्युक्तः संप्रमथुतो मुखं संमार्ज्य पाणिना ॥ देव्याः समीपमागच्छन्जययाऽनुगतः शनैः ॥ ५० ॥ तं दृष्ट्वा गिरिजा प्राह गिरा
मधुरवर्णया ॥ एहोहि पुत्र दत्तस्त्वं भवेन मम पुत्रकः ॥ ५१ ॥ इत्युक्तो दंडवद्देवीं प्रणम्यावस्थितः पुरः ॥ माता ततस्तमालिङ्ग्य कृत्वोत्संगे च वीर

कम् ॥५२॥ चुचुव च कपोले तं गात्राणि च प्रमार्जयत् ॥ भूषयामास दिव्यैस्तं स्वयं नानाविभूषणेः ॥५३॥ एवं संकल्प्य तं पुत्रं लालयित्वा उमा
 चिरम् ॥ उवाच पुत्र क्रीडेति गच्छ सार्धं गणेरिति ॥५४॥ ततश्चिक्रीड मध्ये स गणानां पार्वतीसुतः ॥ मुहुर्मुहुः स्वमनसि स्तुवन्भक्तिं स शांकरीम् ॥५५॥
 प्रणम्य सर्वभूतानि प्रार्थयाम्यस्मिं दुष्करम् ॥ भक्त्या भजध्वमीशानं यस्या भक्तेरिदं फलम् ॥५६॥ क्रीडितुं वीरके याते ततो देवी च पार्वती ॥
 नानाकथाभिश्चिक्रीड पुनरेव जटाभृता ॥५७॥ ततो गिरिसुताकण्ठे क्षिप्तबाहुर्महेश्वरः ॥ तपसस्तु विशेषार्थं नर्म देवीं किलाब्रवीत् ॥५८॥
 स हि गौरतनुः शर्वो विशेषाच्छशिशोभितः ॥ रंजिता च विभावर्या देवी नीलोत्पलच्छविः ॥५९॥ ॥ शर्व उवाच ॥ ॥ शरीरे मम तन्वंगी सिते
 भास्यसितद्युतिः ॥ भुजंगीवासिता शुभ्रे संश्लिष्टा चन्दने तरौ ॥ ६० ॥ चन्द्रज्योत्स्नाभिसंपृक्ता तामसी रजनी यथा ॥ रजनी वा सिते पक्षे दृष्टिदोषं
 ददासि मे ॥ ६१ ॥ इत्युक्ता गिरिजा तेन कण्ठं शर्वाद्विमुच्य सा ॥ उवाच कोपरक्ताक्षी भृकुटीविकृतानना ॥ ६२ ॥ स्वकृतेन जनः सर्वो जनेन
 परिभूयते ॥ अवश्यमर्थो प्राप्नोति खण्डनां शशिखंडभृत् ॥६३॥ तपोभिर्दीप्तचरितैर्यत्त्वां प्रार्थितवत्यहम् ॥ तस्य मे नियमस्यैवमवमानः पदेपदे ॥
 ॥ ६४ ॥ नैवाहं कुटिला शर्व विषमा न च धूर्जटे ॥ स्वदोषैस्त्वं गतः क्षांतिं तथा दोषाकरश्रियः ॥ ६५ ॥ नाहं मुष्णामि नयने नेत्रहंता भवा
 न्भव ॥ भगस्तत्ते विजानाति तथैवेदं जगन्नयम् ॥ ६६ ॥ मूर्ध्नि शूलं जनयसे स्वदोषैर्मामधिक्षिपन् ॥ यत्त्वं मामाह कृष्णेति महाकालोऽसि
 विश्रुतः ॥ ६७ ॥ यास्याम्यहं परित्यक्तुमात्मानं तपसा गिरिम् ॥ जीवंत्या नास्ति मे कृत्यं धूर्तेन परिभूतया ॥ ६८ ॥ निशम्य तस्या वचनं
 कोपतीक्ष्णाक्षरं भवः ॥ उवाचाथ च संप्रांतो दुर्ज्ञेयचरितो हरः ॥ ६९ ॥ न तत्त्वज्ञासि गिरिजे नाहं निंदापरस्तव ॥ चाटूक्तिबुद्ध्या कृतवांस्त
 वाहं नर्मकीर्तनम् ॥ ७० ॥ विकल्पः स्वच्छचित्तेति गिरिजैषा मम प्रिया ॥ प्रायेण भूतिलिप्तानामन्यथा चिंतिता हृदि ॥ ७१ ॥ अस्मादृशानां
 कृष्णांगि प्रवर्ततेऽन्यथा गिरिः ॥ यद्येवं कुपिता भीरु न ते वक्ष्याम्यहं पुनः ॥ ७२ ॥ नर्मवादी भविष्यामि जहि कोपं शुचिस्मिते ॥ शिरसा
 प्रणतस्तेऽहं रंचितस्ते मयाञ्जलिः ॥ ७३ ॥ दीनेनाप्यपमानेन निंदिता नमि विक्रियाम् ॥ वरमस्मि विनम्रोऽपि न त्वं देवि गुणान्विता ॥ ७४ ॥
 इत्यनेकैश्चाटुवाक्यैः सूक्तैर्देवेन बोधिता ॥ कोपं तीव्रं न तत्याज सती मर्मणि घटिता ॥ ७५ ॥ अवष्टब्धावथ क्षित्वा पादौ शंकरपाणिना ॥
 विपर्यस्तालका वगाद्गन्तुमेच्छत शैलजा ॥ ७६ ॥ तस्यां ब्रजन्त्यां कोपेन पुनराह पुरांतकः ॥ सत्यं सर्वैरवयवैः सुतेति सदृशी पितुः ॥ ७७ ॥

का.प.पु.
॥१३१॥

हिमाचलस्य शृंगैस्तैर्मेषमालाकुलैर्मनः ॥ तथा दुरवगाहोऽसौ हृदयेभ्यस्तवाशयः ॥ ७८ ॥ काठिन्यं कष्टमस्मिंस्ते वनेभ्यो बहुधा गतम् ॥
कुटिलत्वं नदीभ्यस्ते दुःसेव्यत्वं हिमादपि ॥ ७९ ॥ संक्रांतं सर्वमेवैतत्तव देवि हिमाचलात् ॥ इत्युक्ता सा पुनः प्राह गिरिशं शैलंजा तदा ॥
॥ ८० ॥ कोपकंपितधूम्रास्या प्रस्फुरद्दशनच्छदा ॥ मा शर्वात्मोपमानेन निंद त्वं गुणिनो जनान् ॥ ८१ ॥ तवापि दुष्टसंपर्कात्संक्रांतं सर्वमेव
हि ॥ व्यालेभ्योऽनेकजिह्वत्वं भस्मनः स्नेहवन्ध्यता ॥ ८२ ॥ हत्कालुष्यं शशांकात्ते दुर्बोधत्वं वृषादपि ॥ अथवा बहुनोक्तेन अलं वाचा श्रमेण मे
॥ ८३ ॥ श्मशानवास आसीस्त्वं नम्रत्वात्र तव त्रपा ॥ निर्घृणत्वं कपालित्वादेवं कः शक्नुयात्तव ॥ ८४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशी
तिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये पार्वतीप्रकोपवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ६३ ॥
॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्ता मदिरात्तस्मान्निर्जगाम हिमाद्रिजा ॥ तस्यां व्रजंत्यां चक्रुश्च गणाः किलकिलध्वनिम् ॥ १ ॥ क मातर्गच्छ
सीत्युक्ता रुदन्तो धाविताः पुरः ॥ विष्टभ्य चरणौ देव्या वीरको बाष्पगद्गदम् ॥ २ ॥ प्रोवाच मातः किं न्वेतत्क यासि कुपिता त्वरा॥अहं त्वामनु
यास्यामि मातरं स्नेहवत्सलाम् ॥ ३ ॥ नाहं सहिष्ये परुषं गिरीशस्य त्वयोज्झितः ॥ पुत्रः पारुष्यपात्रं हि भवेन्मात्रा विना पितुः ॥ ४ ॥ उन्नाम्य
वदनं पश्चादक्षिणेन तु पाणिना ॥ उवाच वीरकं माता मा शोकं पुत्र भावय ॥ ५ ॥ शैलाग्रात्पतितुं नैव न्याय्यं गंतुं मया सह ॥ वक्ष्यामि पुत्र
ते योग्यं तत्तु कार्यं त्वया शृणु ॥ ६ ॥ कृष्णेत्युक्ता हरेणाहं निदिता च तृणायिता ॥ साहं तपः करिष्यामि यथा गौरीत्वमाप्नुयाम् ॥ ७ ॥ गौरांगी
लंपटो ह्येष यातायां मय्यनंतरम् ॥ द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं रंध्रान्यवेक्षिणा ॥ ८ ॥ यथा न काचित्प्रविशेद्योषिदत्र हरातिके ॥ दृष्ट्वा परां स्त्रियं
चात्र वदेथा मम पुत्रक ॥ ९ ॥ शीघ्रमेव करिष्यामि ततो युक्तमनंतरम् ॥ एवमस्त्विति तां देवीं वीरकः प्राह सांप्रतम् ॥ १० ॥ मातुराज्ञा सुतो ह्यद
ष्टावितांगो गतज्वरः ॥ जगाम त्र्यक्षं संद्रष्टुं प्रणिपत्य च मातरम् ॥ ११ ॥ गजवक्त्रं ततः प्राह प्रणम्य समवस्थितम् ॥ साश्रुकंठं प्रयाचंतं नय मामपि
पार्वति ॥ १२ ॥ गजवक्त्रं हि त्वां बाल मामिवोपहंसिष्यति ॥ तदागच्छ मया सार्धं या गतिर्मे तवापि सा ॥ १३ ॥ पराभवाद्भि धूर्तानां मरणं

१ गिरिजा-इ० पा० । २ दोषान्वक्तुम्-इति शेषः । ३ त्वरा-त्वरयेत्यर्थः । ४ मात्रये शोकं कृत्वा-शैलाग्रात् पतितुं त्वया मया सह गन्तुं न न्याय्यम् । इत्यर्थो लापनीयः । अयमेव चार्थोऽयुज्यते-मातुः
पुत्रसमाधाने । ५ तृणायिता-तृणवत्तुच्छा कृता । ६ मातुराज्ञा-सांप्रतम्-इति वीरकः प्राह-मातुराज्ञा सांप्रतं-योग्येत्यर्थः-तथैव करिष्यामि यथा भवत्याज्ञापयतीति । ७ सुतो ह्यदष्टादष्टाविताङ्गः-इत्युत्तरान्वयि ।
८ उपहसिष्यति-इ० पा० ।

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० २८

॥१३१॥

साधु पुत्रक ॥ एवमुक्त्वा समादाय हिमाद्रिं प्रति सा ययौ ॥ १४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर
 खण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये पार्वत्यास्तपोर्थं गमनवर्णनंनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
 ब्रजंती गिरिजाऽपश्यत्सखीं मातुर्महाप्रभाम् ॥ कुसुमामोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवताम् ॥ १ ॥ सापि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविक्रवमानसा ॥
 कपुनर्गच्छसीत्युच्चैरालिङ्ग्योवाच देवता ॥ २ ॥ सा चास्यै सर्वमाचख्यौ शंकरात्कोपकारणम् ॥ पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसंमताम् ॥ ३ ॥
 नित्यं शैलाधिराजस्य देवता त्वमनिंदिते ॥ सर्वं च सन्निधानं च मयि चातीव वत्सला ॥ ४ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि यद्विधेयं तवाधुना ॥ अथान्य
 स्त्रीप्रवेशे तु समीपे तु पिनाकिनः ॥ ५ ॥ त्वयाख्येयं मम शुभे युक्तं पश्चात्करोम्यहम् ॥ तथेत्युक्ते तथा देव्या ययौ देवी गिरिं प्रति ॥ ६ ॥ रम्ये
 तत्र महाशृंगे नानाश्रयोपशोभिते ॥ विभूषणादि संन्यस्य वृक्षवल्कलधारिणी ॥ ७ ॥ तपस्तेपे गिरिसुता पुत्रेण परिपालिता ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निसं
 तप्ता वर्षासु च जलोषिता ॥ ८ ॥ स्थंडिलस्था च हेमंते निराहारा तताप सा ॥ एतस्मिन्नंतरे दैत्यो ह्यंधकस्य सुतो बली ॥ ९ ॥ ज्ञात्वा गतां
 गिरिसुतां पितुर्वैरमनुस्मरन् ॥ आडिर्नाम बकभ्राता रहस्यांतरप्रेक्षकः ॥ १० ॥ जिते किलांधके दैत्ये गिरिशेनामरद्विषि ॥ आडिश्चकार विपुलं
 तपो हरजिगीषया ॥ ११ ॥ तमागत्याब्रवीद्ब्रह्मा तपसा परितोषितः ॥ ब्रूहि किं वासुरश्रेष्ठ तपसा प्राप्तुमिच्छसि ॥ १२ ॥ ब्रह्माणमाह दैत्यस्तु निर्मृ
 त्युत्वमहं वृणे ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ न कश्चिच्च विना मृत्युं जंतुरासुर विद्यते ॥ १३ ॥ यतस्ततोऽपि दैत्येन्द्र मृत्युः प्राप्यः शरीरिणा ॥ इत्युक्तो
 दैत्यसिंहस्तु प्रोवाचांबुजसंभवम् ॥ १४ ॥ रूपस्य परिवर्तो मे यदा स्यात्पद्मसंभव ॥ तदा मृत्युर्मम भवेदन्यथा त्वमरो ह्यहम् ॥ १५ ॥ इत्युक्तस्तं
 तथेत्याह तुष्टः कमलसंभवः ॥ इत्युक्तोऽमरतां मेने दैत्यराज्यस्थितोऽसुरः ॥ १६ ॥ आजगाम स च स्थानं तदा त्रिपुरचातिनः ॥ आगतो ददृशे तं
 च वीरकं द्वायवस्थितम् ॥ १७ ॥ तं चासौ वंचयित्वा च आडिः सर्पशरीरभृत् ॥ अवारितो वीरकेण प्रविवेश हरांतिकम् ॥ १८ ॥ भुजंगरूपं
 संत्यज्य बभूवाथ महासुरः ॥ उमारूपी छलयितुं गिरिशं मूढचेतनः ॥ १९ ॥ कृत्वोमायास्ततो रूपमप्रतर्क्यमनोहरम् ॥ सर्वाव
 यवसंपूर्णं सर्वाभिज्ञानसंवृतम् ॥ २० ॥ चक्रे भगांतरे दैत्यो दंतान्वज्रोपमान्दृढान् ॥ तीक्ष्णाग्रान्बुद्धिमोहेन गिरिशं हंतुमुद्यतः ॥ २१ ॥
 कृत्वोमारूपमेवं स स्थितो दैत्यो हरांतिके ॥ तां दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्टः समालिङ्ग्य महासुरम् ॥ २२ ॥ मन्यमानो गिरिसुतां सर्वे

स्कां.म.पु.
॥११२॥

रव्यवांतरैः ॥ अपृच्छत्साधु ते भावो गिरिपुत्री एकत्रिमा ॥ २३ ॥ या त्वं मदाशयं ज्ञात्वा प्राप्तेह वरवर्णिनि ॥ त्वया विरहितः शून्यं मन्येस्मिन्भु
वनत्रये ॥ २४ ॥ प्राप्ता प्रसन्ना या त्वं मां युक्तमेवंविधं त्वयि ॥ इत्युक्ते गृह्यंश्चेष्टामारूप्यसुरोऽब्रवीत् ॥ २५ ॥ यातास्मि तपसश्चतु कालीवा
क्यात्तवातुलम् ॥ रतिश्च तत्र मे नाभूततः प्राप्ता तवातिक्रमम् ॥ २६ ॥ इत्युक्तः शंकरः शंकां किञ्चित्प्राप्यावधारयत् ॥ कुपिता मयि तन्वंगी
प्रत्यक्षा च दृढव्रता ॥ २७ ॥ अप्राप्तकामा संप्राप्ता किमेतत्संशयो मम ॥ रहसीति विचिंत्याथ अभिज्ञानाद्विवारयन् ॥ २८ ॥ नापश्यद्दामपार्श्वे तु
तस्यांकं पद्मलक्षणम् ॥ लोभामावर्तचरितं ततो देवः पिनाकधृक् ॥ २९ ॥ बुद्ध्वा तां दानवीं मायां किञ्चित्प्रहसिताननः ॥ मेढ्रे रौद्रास्त्रमाधाय
चक्रे दैत्यमनोरथम् ॥ ३० ॥ स रुदन्भैरवाज्जवानवसादं गतोऽसुरः ॥ अबुध्यद्दीरको नैतदसुरेन्द्रनिषूदनम् ॥ ३१ ॥ हते च मारुतेनाशुगामिना
नगदेवता ॥ अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था शैलपुत्र्यां न्यवेदयत् ॥ ३२ ॥ श्रुत्वा वायुमुखादेवी क्रोधरक्तातिलोचना ॥ अपश्यद्दीरकं पुत्रं हृदयेन विदूयता ॥
॥ ३३ ॥ मातरं मां परित्यज्य यस्मात्त्वं स्नेहविह्वलम् ॥ विहितावसरः स्त्रीणां शंकरस्य रहोविधौ ॥ ३४ ॥ तस्मात्ते परुषा रूक्षा जडा हृदय
वर्जिता ॥ गणेशाक्षरसदृशा शिला माता भविष्यति ॥ ३५ ॥ एवमुत्सृष्टशापाया गिरिपुत्र्यास्त्वनंतरम् ॥ निर्जगाम मुखात्क्रोधः सिंहहृषी महा
बलः ॥ ३६ ॥ पश्चात्तापं समाश्रित्य तथा देव्या विसर्जितः ॥ स तु सिंहः करालास्यो महाकैसरकंधरः ॥ ३७ ॥ प्रोद्धूतबललांगूलदंष्ट्रोत्कट
गुहामुखः ॥ व्यावृतास्यो ललजिह्वः क्षामकुक्षिश्चिखादिषु ॥ ३८ ॥ तस्यास्ये वर्तितुं देवी व्यवस्यत सती तदा ॥ ज्ञात्वा मनोगतं तस्या भगवां
श्चतुराननः ॥ ३९ ॥ आजगामाश्रमपदं संपदामाश्रयं ततः ॥ आगम्योवाच तां ब्रह्मा गिरिजां मृष्टया गिरा ॥ ४० ॥ किं देवि प्राप्नुकामासि
किमलभ्यं ददामि ते ॥ तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा गुरुगौरवगर्भितम् ॥ ४१ ॥ तपसा दुष्करेणाप्तः पतित्वे शंकरो मया ॥ स मां श्यामलवर्णेति
बहुशः प्रोक्तवान्भवः ॥ ४२ ॥ स्यामहं कांचनाकारा वाल्मभ्येन च संयुता ॥ भर्तुर्भूतपतेरंगे ह्येकतो निर्विशंकिता ॥ ४३ ॥ तस्यास्तद्भाषितं
श्रुत्वा प्रोवाच जलजासनः ॥ एवं भवतु भूयस्त्वं भर्तुर्देहार्धधारिणी ॥ ४४ ॥ ततस्तस्याः शरीरात्तु स्त्री सुनीलांबुजत्विषा ॥ निर्गता साभवद्भीमा
घंटाहस्ता त्रिलोचना ॥ ४५ ॥ नानाभरणपूर्णांगी पीतकौशेयवासिनी ॥ तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलांबुजत्विषम् ॥ ४६ ॥ अस्माद्भूधरजा
देहसंपर्कात्त्वं ममाज्ञया ॥ संप्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकानंशा पुराकृतिः ॥ ४७ ॥ य एष सिंहः प्रोद्धूतो देव्याः क्रोधाद्भरानने ॥ स तेस्तु वाहनीदेवि

वाहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० २९

॥१३२॥

केतो चास्तु महाबलः ॥४८॥ गच्छ विंध्याचले तत्र सुरकार्यं करिष्यति ॥ अत्र शुंभनिशुंभौ च हत्वा तारकसैन्यपौ ॥४९॥ पांचालोनाम यक्षोऽयं
 यक्षलक्षपदानुगः ॥ दत्तस्ते किंकरो देवि महामायाशतैर्युतः ॥ ५० ॥ इत्युक्ता कौशिकी देवी तथेत्याह पितामहम् ॥ निर्गतायां च कौशिक्यां जाता
 स्वैराश्रिता गुणैः ॥ ५१ ॥ सर्वैः पूर्वभवोपातैस्तदा स्वयमुपस्थितैः ॥ उमापि प्राप्तसंकल्पा पश्चात्तापपरायणा ॥ ५२ ॥ मुहुः स्वं परिनिंदन्ती जगाम
 गिरिशांतिकम् ॥ संप्रयांतीं च तां द्वारि अपवार्य समाहितः ॥ ५३ ॥ रुरोध वीरको देवीं हेमवेत्रलताधरः ॥ तामुवाच चकोपेन तिष्ठ तिष्ठ क्व यासि
 च ॥ ५४ ॥ प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न भत्स्यसे ॥ देव्या रूपधरो दैत्यो देवं वंचयितुं त्विह ॥ ५५ ॥ प्रविष्टो न च दृष्टोऽसौ स च देवेन घा
 तितः ॥ घातिते चाहमाक्षितो नीलकण्ठेन धीमता ॥ ५६ ॥ कापि स्त्री नापि मोक्षव्या त्वया पुत्रेति सादरम् ॥ तस्मात्त्वमत्र द्वारिस्था वर्षपूगान्यनेकशः
 ॥ ५७ ॥ भविष्यसि न चाप्यत्र प्रवेशं लप्स्यसे ब्रज ॥ एका मे प्रविशेदत्र माता या स्नेहवत्सला ॥ ५८ ॥ नगाधिराजतनया पार्वती रुद्रवल्लभा ॥ इत्युक्ता
 तु ततो देवी चिंतयामास चेतसा ॥ ५९ ॥ न सा नारी तु दैत्योऽसौ वायोर्नैवावभासत ॥ वृथैव वीरकः शप्तो मया क्रोधपरीतया ॥ ६० ॥ अकार्यं
 क्रियते मूढैः प्रायः क्रोधसमन्वितैः ॥ क्रोधेन नश्यते कीर्तिः क्रोधो हंति स्थिरां श्रियम् ॥ ६१ ॥ अपरिच्छिन्नसर्वार्था पुत्रं शापितवत्यहम् ॥ विपरी
 तार्थबोद्धृणां सुलभा विपदो यतः ॥ ६२ ॥ संचिंत्यैवमुवाचेदं वीरकं प्रति शैलजा ॥ अधो लज्जाविकारेण वदनेनांबुजत्विषा ॥ ६३ ॥ अहं वीरक ते
 माता मा तेऽस्तु मनसो भ्रमः ॥ शंकरस्यास्मि दयिता सुता तु हिमभूभृतः ॥ ६४ ॥ मम गात्रस्थितिभ्रांत्या मा शंकां पुत्र भावय ॥ तुष्टेन गौरता दत्ता
 ममेयं पद्मयोनिना ॥ ६५ ॥ मया शप्तोऽस्यविदिते वृत्तांते दैत्यनिर्मिते ॥ ज्ञात्वा नारीप्रवेशं तु शंकरे रहसि स्थिते ॥ ६६ ॥ न निवर्तयितुं शक्यः
 शापः किं तु ब्रवीमि ते ॥ मानुष्यां तु शिलायां त्वं शिलादात्संभविष्यसि ॥ ६७ ॥ पुण्ये चाप्यर्बुदारण्ये स्वर्गमोक्षप्रदे नृणाम् ॥ अचलेश्वरलिंगं
 तु वर्तते यत्र वीरक ॥ ६८ ॥ वाराणस्यां विश्वनाथसमं तत्फलदं नृणाम् ॥ प्रभासस्य च यात्राभिर्दशभिर्त्यत्फलं नृणाम् ॥ ६९ ॥ तदेकयात्रया
 प्रोक्तमर्बुदस्य महागिरेः ॥ यत्र तस्मा तपो मर्त्या देहधातून्विहाय च ॥ ७० ॥ संसारी न पुनर्भूयान्महेश्वरवचो यथा ॥ अर्बुदो यदि लभ्येत
 सेवितुं जन्मदुःखितैः ॥ ७१ ॥ वाराणसीं च केदारं किं स्मरन्ति वृथैव ते ॥ तत्राराध्य भवं देवं भवान्नन्दीति नामभृत् ॥ ७२ ॥ शीघ्रमेप्यसि चात्रैव
 प्रतीहारत्वमाप्स्यसि ॥ एवमुक्ते हृष्टरोमा वीरकः प्रणिपत्य ताम् ॥ ७३ ॥ संस्तूय विविधैर्वाक्यैर्मातरं समभाषत ॥ धन्योऽहं देवि यो लप्स्ये

मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ७४ ॥ शापोऽनुग्रहरूपोऽयं विशेषादुर्बुदाचले ॥ समीपे यस्य पुण्योऽस्ति महीसागरसंगमः ॥ ७५ ॥ ऊधः पृथिव्या
 देशोऽयं यो गिरेश्वार्णवांतरे ॥ तत्र गत्वा महत्पुण्यमवाप्य भवभक्तितः ॥ ७६ ॥ पुनरेष्यामि भो मातरित्युक्ताभूच्छिलासुतः ॥ देवी च प्रविवेशाथ
 भवनं शशिमौलिनः ॥ ७७ ॥ ॥ इत्यार्बुदाख्यानम् ॥ ॥ ततो दृष्ट्वा च तां प्राह धिग्रार्य इति त्र्यंबकः ॥ ७८ ॥ सा च प्रणम्य तं प्राह
 सत्यमेतन्न मिथ्यया ॥ जडः प्रकृतिभागोयं नार्यश्चाहति निन्दनाम् ॥ ७९ ॥ पुरुषाणां प्रसादेन मुच्यते भवसागरात् ॥ ततः प्रहृष्टस्तामाह
 हरो योग्याऽधुना शुभे ॥ ८० ॥ पुत्रं दास्यामि येन त्वं ख्यातिमाप्स्यसि शोभने ॥ ततो रेमे हि देव्या स नानाश्चर्यालयो हरः ॥ ८१ ॥ ततो वर्षसहस्रेषु
 देवास्त्वरितमानसाः ॥ ज्वलनं नोदयामासुर्जातुं शंकरचेष्टितम् ॥ ८२ ॥ द्वारि स्थितं प्रतीहारं वंचयित्वा च पावकः ॥ पारावतस्य रूपेण प्रविवेश
 हरांतिकम् ॥ ८३ ॥ ददृशे तं च देवेशो विनतां प्रेक्ष्य पार्वतीम् ॥ ततस्तं ज्वलनं प्राह नैतद्योग्यं त्वया कृतम् ॥ ८४ ॥ यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजो
 ह्यनुत्तमम् ॥ गृहाण त्वं सुदुर्बुद्धे नो वा धक्ष्यामि त्वां रुपा ॥ ८५ ॥ भीतस्ततोऽसौ जग्राह सर्वदेवमुखं च सः ॥ तेन ते वह्निसहिता विह्वलाश्च
 सुराः कृताः ॥ ८६ ॥ विपाद्य जठराण्येषां वीर्यं माहेश्वरं ततः ॥ निष्कांतं तत्सरो जातं पारदं शतयोजनम् ॥ ८७ ॥ वह्निश्च व्याकुलीभूतो
 गंगायां मुमुचे सकृत् ॥ दह्यमाना च सा देवी तरंगैर्बहिरुत्सृजत् ॥ ८८ ॥ जातस्त्रिभुवनख्यातस्तेन च श्वेतपर्वतः ॥ एतस्मिन्नंतरे वह्निराहूतश्च
 हिमालये ॥ ८९ ॥ सप्तर्षिभिर्वह्निहोमं कुर्वद्भिर्मंत्रवीर्यतः ॥ आगत्य तत्र जग्राह वह्निर्भागं च तं हुतम् ॥ ९० ॥ गतेऽह्नयत्त्वस्मिंश्च तत्रस्थः पत्नी
 स्तेषामपश्यत् ॥ सुवर्णकदलीस्तंभनिभास्ताश्चंद्रलेखया ॥ ९१ ॥ पश्यमानः प्रफुल्लाक्षो वह्निः कामवशं गतः ॥ स भूयश्चित्तयामास न न्याय्यं
 क्षुभितोऽस्मि यत् ॥ ९२ ॥ साध्वीः पत्नीर्द्विजेंद्राणामकामाः कामयाम्यहम् ॥ पापमेतत्कर्म चोग्रं नश्यामि तृणवत्स्फुटम् ॥ ९३ ॥ कृत्वैतन्नश्यते
 कीर्तिर्यावदाचंद्रतारकम् ॥ एवं संचिंत्य बहुधा गत्वा चैव वनांतरम् ॥ ९४ ॥ संयन्तुं नाभवच्छक्त उपायैर्बहुभिर्मनः ॥ ततः स कामसंतप्तो मूर्छितः
 समपद्यत् ॥ ९५ ॥ ततः स्वाहा च भार्यास्य बुबुधे तद्विचेष्टितम् ॥ ज्ञात्वा च चिंतयामास प्रहृष्टा मनसि स्वयम् ॥ ९६ ॥ स्वां भार्यामथ मां
 त्यक्त्वा बहुवासादवज्ञया ॥ भार्याः कामयते नूनं सप्तर्षीणां महात्मनाम् ॥ ९७ ॥ तदासां रूपमाश्रित्य रमिष्ये तेन चाप्यहम् ॥ ततस्त्वंगिरसो
 भार्या शिवानामेति शोभना ॥ ९८ ॥ तस्या रूपं समाधाय पावकं प्राप्य साब्रवीत् ॥ मामग्रे कामसंतप्तां त्वं कामयितुमर्हसि ॥ ९९ ॥ न

चेत्करिष्यसे देव मृतां मामुपधारय ॥ अहमंगिरसो भार्या शिवानाम हुताशन ॥ १०० ॥ सर्वाभिः सहिता प्राप्ता ताश्च यास्यंत्यनुक्रमात् ॥
 अस्माकं त्वं प्रियो नित्यं त्वच्चित्ताश्च वयं तथा ॥ १०१ ॥ ततः स कामसंतप्तः संबभूव तथा सह ॥ प्रीते प्रीता च सा देवी निर्जगाम वनांतरात् ॥
 ॥ १०२ ॥ चितयंती ममेदं चेद्रूपं द्रक्ष्यति कानने ॥ ते ब्राह्मणीनाममृतं दोषं वक्ष्यति पावकात् ॥ १०३ ॥ तस्मादेतद्रक्षमाणा गरुडी संभवाम्यहम् ॥
 सुपर्णा सा ततो भूत्वा ददृशे श्वेतपर्वतम् ॥ १०४ ॥ शरस्तंबैः सुसंपृक्तं रक्षोभिश्च पिशाचकैः ॥ सा तत्र सहसा गत्वा शैलपृष्ठं सुदुर्गमम् ॥ १०५ ॥
 प्राक्षिपत्कांचने कुंडे शुक्रं तद्धारणेऽक्षमा ॥ शिष्टानामपि देवीनां सप्तर्षीणां महात्मनाम् ॥ १०६ ॥ पत्नीसरूपतां कृत्वा कामयामास पावकम् ॥
 दिव्यं रूपमरुंधत्याः कर्तुं न शकितं तथा ॥ १०७ ॥ तस्यास्तपःप्रभावेण भर्तुः शुश्रूषणेन च ॥ षट्कृत्वस्तत्तु निक्षिप्तमग्निरेतः कुरुद्वह ॥
 ॥ १०८ ॥ कुंडेऽस्मिंश्चैत्रवहुले प्रतिपद्येव स्वाहया ॥ ततश्च पावको दुःखाच्छुशोच च मुमोह च ॥ १०९ ॥ आः पापं कृतमित्येव देहन्यासेऽ
 करोन्मतिम् ॥ ततस्तं खेचरी वाणी प्राह मामरणं कुरु ॥ ११० ॥ भाव्यमेतच्च भाव्यर्थात्को हि पावक मुच्यते ॥ भाव्यर्थेनापि यत्ते च परदारोप
 सेवनम् ॥ १११ ॥ कृतं तच्चेतसा तेन त्वामजीर्णं प्रवक्ष्यति ॥ श्वेतकेतोर्महायज्ञे घृतधाराभितर्पितम् ॥ ११२ ॥ शोकं च त्यज नैतास्ताः स्वाहै
 वेयं तव प्रिया ॥ श्वेतपर्वतकुंडस्थं पुत्रं त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ततो वह्निस्तत्र गत्वा ददृशे तनयं प्रभुम् ॥ ११३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ कस्मात्स्वाहा
 करोद्रूपं पण्णां तासां महामुने ॥ ११४ ॥ यत्ता भर्तृपराः साध्यस्तपस्विन्योग्निसंनिभाः ॥ न विभेति च किं ताभ्यः पद्भ्यः स्वाहाऽपराधिनी ॥
 भर्तृभक्त्या जगद्गुह्यं यतः शक्ताश्च तामुने ॥ ११५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ सत्यमेतत्कुरुश्रेष्ठ शृणु तच्चापि कारणम् ॥ येन तासां कृतं रूपं न वा शापं
 ददुश्च ताः ॥ ११६ ॥ यत्र तद्रह्मिना क्षिप्तं रुद्रतेजः सकृत्पुरा ॥ गंगायां तत्र सस्तुस्ताः षट्स्थान्योऽज्ञानभावतः ॥ ११७ ॥ ततस्ता विह्वलीभूतास्तेजसा
 तेन मोहिताः ॥ लज्जया च स्वभर्तृणां गंगातीरस्थिता रहः ॥ ११८ ॥ एतदंतरमालोक्य चिकीर्षती मनीषितम् ॥ स्वाहा शरीरमाविश्यतासां तेजो
 जहार तत् ॥ ११९ ॥ चिक्रीड वह्निजायापि यथा ते कथितं मया ॥ १२० ॥ उपकारमिमं ताभिः स्मरंतीभिश्च भारत ॥ न शप्ता सा यतः
 शापो न देयश्चोपकारिणि ॥ १२१ ॥ ततः सप्तर्षयो ज्ञात्वा ज्ञानेनाशुचितां गताः ॥ तत्त्यजुः षट् तदा पत्नीर्विना देवीमरुंधतीम् ॥ १२२ ॥ विश्वा
 मित्रस्तु भगवान्कुमारं शरणं गतः ॥ स्तवं दिव्यं संप्रचक्रे महासेनस्य चापि सः ॥ १२३ ॥ अष्टोत्तरशतं नाम्नां शृणु त्वं तानि फाल्गुन ॥ जपेन

स्कां.म.पु.
॥१३४॥

येषां पापानि यांति ज्ञानमवाप्नुयात् ॥ १२४ ॥ त्वं ब्रह्मवादी त्वं ब्रह्मा ब्रह्म ब्राह्मणवत्सलः ॥ ब्रह्मण्यो ब्रह्मदेवश्च ब्रह्मदो ब्रह्मसंग्रहः ॥ १२५ ॥ त्वं
परं परमं तेजो मंगलानां च मंगलम् ॥ अप्रमेयगुणश्चैव मंत्राणां मंत्रगो भवान् ॥ १२६ ॥ त्वं सावित्रीमयो देव सर्वत्रैवापराजितः ॥ मंत्रः शैवा
त्मको देवः षडक्षरवतां वरः ॥ १२७ ॥ माली मौली पताकी च जटी मुंडी शिखंध्यपि ॥ कुण्डली लांगली बालः कुमारः प्रवरो वरः ॥ १२८ ॥
गवांपुत्रः सुरारिघ्नः संभवो भवभावनः ॥ पिनाकी शत्रुहा श्वेतो गूढः स्कन्दः कराग्रणीः ॥ १२९ ॥ द्वादशो भूर्भुवो भावी भुवः पुत्रो नमस्कृतः ॥
नागराजः सुधर्मात्मा नाकपृष्ठः सनातनः ॥ १३० ॥ त्वं भर्ता सर्वभूतात्मा त्वं त्राता त्वं सुखावहः ॥ शरदक्षः शिखी जेता षड्वक्त्रो भयना
शनः ॥ १३१ ॥ हेमगर्भो महागर्भो जयश्च विजयेश्वरः ॥ त्वं कर्ता त्वं विधाता च नित्यो नित्यारिमर्दनः ॥ १३२ ॥ महासेनो महातेजा वीरसे
नश्च भूपतिः ॥ सिद्धासनः सुराध्यक्षो भीमसेनो निरामयः ॥ १३३ ॥ शौरिर्यदुर्महातेजा वीर्यवान्सत्यविक्रमः ॥ तेजोगर्भोऽसुरारिपुः सुरमूर्तिः
सुरोजितः ॥ १३४ ॥ कृतज्ञो वरदः सत्यः शरण्यः साधुवत्सलः ॥ सुव्रतः सूर्यसंकाशो वह्निगर्भः कणो भुवः ॥ १३५ ॥ पिप्पली शीघ्रगो रौद्री
गांगेयो रिपुदारणः ॥ कार्तिकेयः प्रभुः क्षन्ता नीलदंष्ट्रो महामनाः ॥ १३६ ॥ निग्रहो निग्रहाणां च नेता त्वं सुरनन्दनः ॥ प्रग्रहः परमानन्दः क्रोध
घ्नस्तार उच्छ्रितः ॥ १३७ ॥ कुक्कुटी बहुली दिव्यः कामदो भूरिवर्धनः ॥ अमोघोऽमृतदो ह्यग्निः शत्रुघ्नः सर्वमोदनः ॥ १३८ ॥ अव्ययो ह्यमरः
श्रीमानुव्रतो ह्यग्निसंभवः ॥ पिशाचराजः सूर्याभः शिवात्मा शिवनन्दनः ॥ १३९ ॥ अपारपारो दुर्ज्ञेयः सर्वभूतहिते रतः ॥ अग्राह्यः कारणं कर्ता
परमेष्ठी परं पदम् ॥ १४० ॥ अचिंत्यः सर्वभूतात्मा सर्वात्मा त्वं सनातनः ॥ एवं स सर्वभूतानां संस्तुतः परमेश्वरः ॥ १४१ ॥ नाम्नामष्टशतेनायं
विश्वामित्रमहर्षिणा ॥ प्रसन्नमूर्तिराहेदं मुनीन्द्रं त्रियतामिति ॥ १४२ ॥ मम त्वया द्विजश्रेष्ठ स्तुतिरेषा निरूपिता ॥ भविष्यति मनोऽभीष्टप्राप्तये
प्राणिनां भुवि ॥ १४३ ॥ विवर्धते कुले लक्ष्मीस्तस्य यः प्रपठेदिमम् ॥ न राक्षसाः पिशाचा वा न भूतानि न चापदः ॥ १४४ ॥ विघ्नकांरीणि
तद्ग्रेहे यत्रैव संस्तुवंति माम् ॥ दुःस्वप्नं च न पश्येत्स बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ १४५ ॥ स्तवस्यास्य प्रभावेण दिव्यभावः पुमान्भवेत् ॥ त्वं च मां
श्रुतिस्संस्कारैः सर्वैः संस्कर्तुमर्हसि ॥ १४६ ॥ संस्काररहितं जन्म यतश्च पशुवत्स्मृतम् ॥ त्वं च मद्भरदानेन ब्रह्मर्षिश्च भविष्यसि ॥ १४७ ॥ ततो मुनिस्तस्य

माहे.स.१
(कौ.सं.२)
अ. २९

॥१३४॥

१ सर्वात्मकः-इ० पा० । २ हृन्दी-इ० पा० । ३ पटुः-इ० पा० । ४ अरुणो भुवः-इ०, कणोऽभ्रकः-इ० च पा० । ५ सिद्धगः-इ० पा० । ६ सर्वबोधनः-इ० पा० । ७ विघ्नकाराणि-इत्यत्र
पुनर्पुंसकयोर्मध्ये नपुंसकशेषः परनिपातान्नपुंसकस्य ।

चक्रे जातकर्मादिकाः क्रियाः ॥ पौरोहित्यं तथा भेजे स्कंदस्यैवाज्ञया प्रभुः ॥ १४८ ॥ ततस्तं वह्निरभ्यागाद्दर्शं च सुतं गुहम् ॥ षट्छीर्षं द्विगुणश्रोत्रं द्वादशा
क्षिभुजक्रमम् ॥ १४९ ॥ एकग्रीवं चैककायं कुमारं स व्यलोकयत् ॥ कलिलं प्रथमे चाह्नि द्वितीये व्यक्तीतां गतम् ॥ १५० ॥ तृतीयायां शिशुर्जातश्चतुर्थ्या
पूर्ण एव च ॥ पंचम्यां संस्कृतः सोऽभूत्पावकं चाप्यपश्यत् ॥ १५१ ॥ ततस्तं पावकः पार्थ आलिलिंगं चुचुंब च ॥ पुत्रेति चोक्ता तस्मै स शक्तयस्त्रयम्
ददात्स्वयम् ॥ १५२ ॥ स च शक्तिं समादाय नमस्कृत्य च पावकम् ॥ श्वेतशृंगं समारूढो मुखैः पश्यन्दिशो दश ॥ १५३ ॥ व्यनदद्भैरवं नादं त्रास
यन्सासुरं जगत् ॥ ततः श्वेतगिरेः शृंगं रक्षः पद्मदशावृतम् ॥ १५४ ॥ बिभेद तरसा शक्त्या शतयोजनविस्तृतम् ॥ तदेकेन प्रहारेण खंडशः पतितं
भुवि ॥ १५५ ॥ चूर्णीकृता राक्षसास्ते सततं धर्मशत्रवः ॥ ततः प्रव्यथिता भूमिर्व्यशीर्यत समंततः ॥ १५६ ॥ भीताश्च पर्वताः सर्वे चुकुशुः प्रलया
द्यथा ॥ भूतानि तत्र सुभृशं त्राहित्राहीति चोजगुः ॥ १५७ ॥ एवं श्रुत्वा ततो देवा वासवं सह तेऽब्रुवन् ॥ येनैकेन प्रहारेण त्रैलोक्यं व्याकुली
कृतम् ॥ १५८ ॥ स संकुद्धः क्षणाद्विश्वं संहरिष्यति वासव ॥ वयं च पालनार्थाय सृष्टा देवेन वेधसा ॥ १५९ ॥ तच्च त्राणं सदा कार्यं प्राणैः
कंठगतैरपि ॥ अस्माकं पश्यतामेवं यदि संक्षोभ्यते जगत् ॥ १६० ॥ धिक्कृतो जन्म वीराणां श्लाघ्यं हि मरणं क्षणात् ॥ तदस्माभिः सहैनं त्वं
क्षंतुमर्हसि वासव ॥ १६१ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा देवैः सार्धं तमभ्ययात् ॥ विधित्सुस्तस्य वीर्यं स शक्रस्तूर्णतरं तदा ॥ १६२ ॥ उग्रं तच्च महा
वेगं देवानीकं दुरासदम् ॥ नर्दमानं गुहः प्रेक्ष्य ननाद जलधिर्यथा ॥ १६३ ॥ तस्य नादेन महता समुद्रतोदधिप्रभम् ॥ वज्राम तत्रतत्रैव देव
सैन्यमचेतनम् ॥ १६४ ॥ जिघांसूनुपसंप्रामान्देवान्दृष्ट्वा स पावकिः ॥ विससर्ज मुखात्तत्र प्रवृद्धाः पावकार्चिषः ॥ १६५ ॥ अदहद्देवसैन्यानि चेष्ट
मानानि भूतल ॥ ते प्रदीप्तशिरोदेहाः प्रदीप्तायुधवाहनाः ॥ १६६ ॥ प्रच्युताः सहसा भांति दिवस्तारागणा इव ॥ दह्यमानाः प्रपन्नास्ते शरणं पावकात्म
जम् ॥ १६७ ॥ देवा वज्रधरं प्रोचुस्त्यज वज्रं शतक्रतो ॥ उक्तो देवैस्तदा शक्रः स्कंदे वज्रमवासृजत् ॥ १६८ ॥ तद्विसृष्टं जघानाशु पार्श्वं स्कंदस्य
दक्षिणम् ॥ बिभेद च कुरुश्रेष्ठ तदा तस्य महात्मनः ॥ १६९ ॥ वज्रप्रहारात्स्कंदस्य संजातः पुरुषोऽपरः ॥ युवा कांचनसन्नाहः शक्तिधृग्दिव्य
कुंडलः ॥ १७० ॥ शाख इत्यभिविख्यातः सोऽपि व्यनदद्भुतम् ॥ ततश्चेंद्रः पुनः कुद्रो हृदि स्कंदं व्यदारयत् ॥ १७१ ॥ तत्रापि तादृशो जज्ञे नैग
मेय इति श्रुतः ॥ ततो विनद्य स्कंदाद्याश्चत्वारस्तं तदाभ्ययुः ॥ १७२ ॥ तर्देद्रो वज्रमुत्सृज्य प्रांजलिः शरणं ययौ ॥ तस्याभयं ददौ स्कंदः

१ तृतीये दिने-इत्यर्थः । एवमेव चतुर्थ्यां, पंचम्यामित्यनयोः चतुर्थपंचमदिनयोरित्यर्थो बोध्यः । २ देवा वज्रधरं त्यक्त्वा ततः शान्तिमुपागताः-इ० पाठान्तरम् । परं त्वेतेन सम्यग्वक्तव्यार्थबोधो न भवति ।

स्का. ५. ५.
॥ १३५ ॥

सहसैन्यस्य सत्तमः ॥ १७३ ॥ ततः प्रहृष्टास्त्रिदशा वादित्राण्यभ्यवादयन् ॥ वज्रप्रहारात्कन्याश्च जज्ञिरेऽस्य महाबलाः ॥ १७४ ॥ या हरंति
शिशुञ्जातान्गर्भस्थांश्चैव दारुणाः ॥ काकी च हिलिमां चैव रुद्रा च वृषभा तथा ॥ १७५ ॥ आया पलाला मित्रा च सप्तैताः शिशुमातरः ॥ एतासां
वीर्यसंपन्नः शिशुश्चाभूत्सुदारुणः ॥ १७६ ॥ स्कंदप्रसादजः पुत्रो लोहिताक्षो भयंकरः ॥ एष वीराष्टकः प्रोक्तः स्कंदमातृगणोऽद्भुतः ॥ १७७ ॥
पूजनीयः सदा भक्त्या सर्वापस्मारशांतिदः ॥ उपातिष्ठत्ततः स्कंदं हिरण्यकवचस्रजम् ॥ १७८ ॥ लोहितांबरसंवीतं त्रैलोक्यस्यापि सुप्रभम् ॥
युवानं श्रीः स्वयं भेजे तं प्रणम्य शरीरिणी ॥ १७९ ॥ श्रिया जुष्टं च तं प्राहुः सर्वे देवाः प्रणम्य वै ॥ हिरण्यवर्णं भद्रं ते लोकानां शंकरो भव ॥ १८० ॥
भवानिंद्रोऽस्तु नो नाथ त्रैलोक्यस्य हिताय वै ॥ १८१ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ किमिंद्रः सर्वलोकानां करोतीह सुरोत्तमाः ॥ कथं देवगणांश्चैव पाति नित्यं
सुरेश्वरः ॥ १८२ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ इंद्रो दिशति भूतानां बलं तेजः प्रजाः सुखम् ॥ प्रज्ञां प्रयच्छति तथा सर्वान्दायान्सुरेश्वरः ॥ १८३ ॥ दुर्वृत्तानां स
हरति वृत्तस्थानां प्रयच्छति ॥ अनुशास्ति च भूतानि कार्येषु बलवत्तरः ॥ १८४ ॥ असूर्ये च भवेत्सूर्यस्तथाऽचंद्रे च चंद्रमाः ॥ भवत्यग्निश्च वायुश्च पृथि
व्यां जीवकारणम् ॥ १८५ ॥ एतदिंद्रेण कर्तव्यमिंद्रो हि विपुलं बलम् ॥ त्वं चेंद्रो भव नो वीर तारकं जहि ते नमः ॥ १८६ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥
त्वं भवेद्रो महाबाहो सर्वेषां नः सुखावहः ॥ प्रणम्य प्रार्थये स्कंदं तारकं जहि रक्ष नः ॥ १८७ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ शाधि त्वमेव त्रैलोक्यं
भवानिंद्रोऽस्तु सर्वदा ॥ करिष्ये चंद्रकर्माणि न ममेन्द्रत्वमीप्सितम् ॥ १८८ ॥ त्वमेव राजा भद्रं ते त्रैलोक्यस्य ममैव च ॥ करोमि किं च ते शक्र
शासनं ब्रूहि तन्मम ॥ १८९ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ यदि सत्यमिदं वाक्यं निश्चयाद्भाषितं त्वया ॥ अभिषिच्यस्व देवानां सैनापत्ये महाबल ॥
अहमिंद्रो भविष्यामि तव वाक्याद्यशोऽस्तु ते ॥ १९० ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ दानवानां विनाशाय देवानामर्थसिद्धये ॥ गोब्राह्मणस्य
चार्थाय एवमस्तु वचस्तव ॥ १९१ ॥ इत्युक्ते सुमहानादः सुराणामभ्यजायत ॥ भूतानां चापि सर्वेषां त्रैलोक्याकंपकारकः ॥ १९२ ॥ जयेति
तुष्टुबुधैर्न वादित्राण्यभ्यवादयन् ॥ ननृतुस्तुष्टुबुधैर्न कराघातांश्च चक्रिरे ॥ १९३ ॥ तेन शब्देन महता विस्मिता नगनंदिनी ॥ शंकरं प्राह को
देव नादोऽयमतिवर्तते ॥ १९४ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ अद्य नूनं प्रहृष्टानां सुराणां विविधा गिरः ॥ श्रूयंते च तथा देवि यथा जातः सुतस्तव
॥ १९५ ॥ गवां च ब्राह्मणानां च साध्वीनां च दिवौकसाम् ॥ मार्जयिष्यति चाश्रूणि पुत्रस्ते पुण्यवत्यपि ॥ १९६ ॥ एवं वदति सा देवी द्रष्टुं

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० २९

॥ १३५ ॥

तस्युत्सुकाऽभवत् ॥ शंकरश्च महातेजाः पुत्रस्नेहाधिको यतः ॥ १९७ ॥ वृषभं तत आरुह्य देव्या सह समुत्सुकः ॥ सगणो भव आगच्छत्पुत्र
 दर्शनलालसः ॥ १९८ ॥ ततो ब्रह्मा महासेनं प्रजापतिरथाब्रवीत् ॥ अभिगच्छ महादेवं पितरं मातरं प्रभो ॥ १९९ ॥ अनयोर्वीर्यसंयोगात्तवोत्पत्ति
 स्तु प्राथमी ॥ एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा महासेनो महेश्वरम् ॥ २०० ॥ अपूजयदमेयात्मा पितरं मातरं च ताम् ॥ ततस्तमालिङ्ग्य सुतं चिरं
 संयोज्य चाशिषः ॥ २०१ ॥ चिरं जहत्पतुश्चोभौ पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ सिद्धसारस्य तत्त्वं च ददौ तुष्टोऽस्य शंकरः ॥ २०२ ॥ देवी प्रकृतिमोक्षं च
 तुष्टा हर्षपरिप्लुता ॥ एतस्मिन्नेव काले तु षड्देव्यस्तं समागमन् ॥ २०३ ॥ ऋषिभिस्ताः परित्यक्तास्तं पुत्रेति जगुस्तदा ॥ पार्वती च ततः प्राह
 मम पुत्रो न वस्त्वयम् ॥ २०४ ॥ स्वाहा ममेति च प्राह पावकश्च ममेति च ॥ रुद्रो ममेति च प्राह मम देवनदीति च ॥ २०५ ॥ चक्रुस्ते कलहं
 घोरं विवदंतः परस्परम् ॥ पुत्रस्नेहो हि बलवान्पार्थ किंकिं न कारयेत् ॥ २०६ ॥ ततस्तान्प्रहसन्नाह विवादो युज्यते न च ॥ सर्वेषां वो गुहः
 पुत्रो मत्तो वै त्रियतां वरः ॥ २०७ ॥ ततः प्राहुश्च षड्देव्यः स्वर्गो नो ह्यक्षयो भवेत् ॥ तथेति ता गुहः प्राह शक्रस्तत्रांतरेऽब्रवीत् ॥ २०८ ॥
 रोहिण्याश्चानुजा स्कंदं स्पर्धमानाभिजित्स्वला ॥ इच्छंती ज्येष्ठतां देवी पृथक्त्वं च तपोरता ॥ २०९ ॥ ततः प्रभृति मूढोऽस्मि तत्स्थाने स्थापय
 प्रभो ॥ ततस्तथेति च प्रोक्ते कृत्तिकास्ता दिवं गताः ॥ २१० ॥ नक्षत्रं सप्तशीर्षाभं भाति तद्वह्निदैवतम् ॥ अथैनमब्रवीत्स्वाहा प्रिया नाहं महा
 र्षिषः ॥ तदग्रेः प्रियतां देहि सहवासं सदैव च ॥ २११ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ हव्यं कव्यं च यत्किंचिद्धिजा होष्यति पावके ॥ २१२ ॥
 तत्ते नाम्ना प्रदास्यंति वासः सार्धं भवेत्तव ॥ पावकः प्रार्थयामास यज्ञभागान्पुनः सुतान् ॥ २१३ ॥ स चाप्याहाद्यप्रभृति यज्ञभागानवाप्नुहि ॥
 इतरे प्रार्थयामासुः ख्यातो नस्त्वं सुतो भव ॥ २१४ ॥ एवमेवेति तानाह स्कंदस्तद्धि सुदुर्लभम् ॥ ततस्तं योगिनः सर्वे संभूय सनकादयः ॥
 अभ्यर्षिचन्गिरौ तस्मिन्योगिनामाधिपत्यके ॥ २१५ ॥ योगीश्वरमिति प्राहुस्ततस्तं योगिनस्तथा ॥ जहृणुर्देवताश्चैव नानावाद्यान्यवादयन् ॥
 ॥ २१६ ॥ अभिषिक्तेन तेनासौ शुशुभे श्वेतपर्वतः ॥ आदित्येनेवांशुमता सुरभ्य उदयाचलः ॥ २१७ ॥ ततो देवाः सगन्धर्वा नृत्यंत्यप्सरसस्तथा ॥
 हृष्टानां सर्वभूतानां श्रूयते निनदो महान् ॥ २१८ ॥ एवं सेन्द्रं जगत्सर्वं श्वेतपर्वतसंस्थितम् ॥ प्रहृष्टं प्रेक्ष्य तं स्कन्दं न च तृप्यति दर्श
 नात् ॥ २१९ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये स्कन्द
 कुमारस्य सर्वदेवसैन्याधिपत्याभिषेकोत्सववर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततः स्कन्दः सुरैः सार्धं श्वेतपर्वत

स्कां.म.पु.
॥१३६॥

मस्तकात् ॥ उत्तीर्य तारकं हन्तुं दक्षिणां स दिशं ययौ ॥ १ ॥ ततः सरस्वतीतीरे यानि भूतानि नारद ॥ ग्रहाश्चोपग्रहाश्चैव वेतालाः शाकिनी
गणाः ॥ २ ॥ उन्मादा ये ह्यपस्माराः पलादाश्च पिशाचकाः ॥ देवैस्तेषामधिपत्ये सोऽभ्यषिच्यत पावकिः ॥ ३ ॥ यथा ते नैव मर्यादां संय
जंति दुराशयाः ॥ एतैस्तस्मात्समाक्रांतः शरण्यं पावकिं ब्रजेत् ॥ ४ ॥ अप्रकीर्णेन्द्रियं दांतं शुचिं नित्यमतंद्रितम् ॥ आस्तिकं स्कन्दभक्तं च
वर्जयंति ग्रहादिकाः ॥ ५ ॥ महेश्वरं च ये भक्ता भक्ता नारायणं च ये ॥ तेषां दर्शनमात्रेण नश्यते ते विदूरतः ॥ ६ ॥ ततः सर्वैः सुरैः सार्धं मही
तीरं ययौ गुहः ॥ तत्र देवैः प्रकथितं महीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ७ ॥ शृण्वन्विसिष्मिये स्कन्दः प्रणनाम च तां नदीम् ॥ ततो महीदक्षिणतस्तीरमा
श्रित्य धिष्ठितम् ॥ ८ ॥ प्रणम्य शक्रप्रमुखा गुहं वचनमब्रुवन् ॥ अभिषिक्तं विना स्कन्द सेनापतिमकल्मषम् ॥ ९ ॥ न शर्म लभते सेना तस्मात्त्वमभि
षेचय ॥ महीसागरसंभूतैः पुण्यैश्चापि शिवैर्जलैः ॥ १० ॥ अभिषेक्ष्यामहे त्वां च तत्र नो द्रष्टुमर्हसि ॥ यथा हस्तिपदे सर्वपदांतर्भाव इष्यते ॥ ११ ॥
सर्वतीर्थान्तरस्थानं तथार्णवमहीजले ॥ सर्वभूतमयो यद्वत्त्यंबकः परिकीर्त्यते ॥ १२ ॥ सर्वतीर्थमयस्तद्वन्महीसागरसंगमः ॥ अर्धनागीश्वरं रूपं
यथा रुद्रस्य सर्वदम् ॥ १३ ॥ तथा महीसमुद्रस्य स्नानं सर्वफलप्रदम् ॥ येनात्र पितरः स्कन्द तर्पिता भक्तिभावतः ॥ १४ ॥ तेन सर्वेषु तीर्थेषु तर्पिता
नात्र संशयः ॥ न चैतद्धृदि मंतव्यं क्षारमेतज्जलं हि यत् ॥ १५ ॥ यथा हि कटुतिक्तादि गवा ग्रस्तं हि क्षीरदम् ॥ एवमेतत्त्वदं तोयं पितृणां तृप्ति
दायकम् ॥ १६ ॥ एवं ब्रुवत्सु देवेषु कपिलोऽपि मुनिर्जगौ ॥ सत्यमेतदुमापुत्र सर्वतीर्थमयी मही ॥ १७ ॥ कर्दमो यस्त्वहमपि ज्ञात्वा तीर्थमहा
गुणान् ॥ सर्वा भुवं परित्यज्य कृत्वा ह्याश्रममास्थितः ॥ १८ ॥ ततो महेश्वरः प्राह सत्यमेतत्सुरोदितम् ॥ ब्रह्माद्यास्तं तथा प्राहुरत्र भूयोऽप्यथो
गुरुः ॥ १९ ॥ अत्राभिषेकं ते वीर करिष्यामः समादिश ॥ ततः सुविस्मितस्तत्र स्नात्वा स्कन्दो महामनाः ॥ २० ॥ अभिषिञ्चन्तु मां देवा इति
तानब्रवीद्वचः ॥ ततोऽभिषेकसंभारान्सर्वान्संभृत्य शास्त्रतः ॥ २१ ॥ जुहुवुर्मंत्रपूतेऽग्नौ चत्वारो मुख्यऋत्विजः ॥ ब्रह्मा च कपिलो जीवो विश्वा
मित्रश्चतुर्थकः ॥ २२ ॥ अन्ये च शतशस्तत्र मुनयो वेदपारगाः ॥ तत्राद्भुतं महादेवो दर्शयामास भारत ॥ २३ ॥ यदग्निकुण्डमध्यस्थो लिंगमूर्ति
र्व्यदृश्यत ॥ अहमेवाग्निमध्यस्थो हविर्गृह्णामि नित्यशः ॥ २४ ॥ एतत्संदर्शनार्थाय लिंगमूर्तिरभूद्विभुः ॥ तल्लिंगमतुलं देवा नमश्चक्रुर्मुदा
न्विताः ॥ २५ ॥ सर्वपापापहं पार्थ सर्वकामफलप्रदम् ॥ तत्र होमावसाने च दत्ते हिमवता शुभे ॥ २६ ॥ दिव्यरत्नान्विते स्कन्दो निषण्णः परमा

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ३०

॥१३६॥

सने ॥ सर्वमंगलसंभारैर्विधिमंत्रपुरस्कृतम् ॥ २७ ॥ अभ्यर्षिचंस्ततो देवाः कुमारं शंकरात्मजम् ॥ इंद्रो विष्णुर्महावीर्यो ब्रह्मरुद्रौ च फाल्गुन ॥ २८ ॥
 आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे तथोभावनिलानलौ ॥ आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्चैवाश्विनावुभौ ॥ २९ ॥ विश्वेदेवाश्च मरुतो गंधर्वाप्सरसस्तथा ॥
 देवब्रह्मर्षयश्चैव वालखिल्या मरीचिपाः ॥ ३० ॥ विद्याधरा योगसिद्धाः पुलस्त्यपुलहादयः ॥ पितरः कश्यपोऽत्रिश्च मरीचिर्भृगुरंगिराः ॥ ३१ ॥
 दक्षोऽथ मनवो ये च ज्योतींषि ऋतवस्तथा ॥ मूर्तिमत्यश्च सरितो महीप्रभृतिकास्तथा ॥ ३२ ॥ लवणाद्याः समुद्राश्च प्रभासाद्याश्च तीर्थकाः ॥
 पृथिवी द्यौर्दिशश्चैव पादपाः पार्वतास्तथा ॥ ३३ ॥ आदित्याद्या मातरश्च कुर्वत्यो गुहमंगलम् ॥ वासुकिप्रमुखा नागास्तथोभौ गरुडारुणौ ॥
 ॥ ३४ ॥ वरुणो धनदश्चैव यमः सानुचरस्तथा ॥ राक्षसो निर्ऋतिश्चैव भूतानि च पलाशनाः ॥ ३५ ॥ धर्मो बृहस्पतिश्चैव कपिलो गाधिनंदनः ॥
 बहुलत्वाच्च ये नोक्ता विविधा देवतागणाः ॥ ३६ ॥ ते च सर्वे महीकूले ह्यभ्यर्षिचन्मुदा गुहम् ॥ ततो महास्वनामुग्रां देवदैत्यादिदर्पहाम् ॥ ३७ ॥
 ददौ पशुपतिस्तस्मै सर्वभूतमहाचमूम् ॥ विष्णुर्ददौ वैजयंतीं मालां बलविवर्धिनीम् ॥ ३८ ॥ उमा ददौ चारजसी वाससी सूर्यसप्रभा ॥ गंगा कमं
 डलुं दिव्यममृतोद्भवमुत्तमम् ॥ ३९ ॥ मही महानदी तस्य चाक्षमालां ससागरा ॥ ददौ मुदा कुमाराय दंडं चैव बृहस्पतिः ॥ ४० ॥ गरुडो
 दयितं पुत्रं मयूरं चित्रवर्हिणम् ॥ अरुणस्ताम्रचूडं च प्रददौ चरणायुधम् ॥ ४१ ॥ छागं च वरुणो राजा बलवीर्यसमन्वितम् ॥ कृष्णाजिनं तथा
 ब्रह्मा ब्रह्मण्याय ददौ जयम् ॥ ४२ ॥ चतुरोऽनुचराश्चैव महावीर्यान्बलोत्कटान् ॥ नन्दिसेनं लोहिताक्षं घण्टाकर्णं च मानसान् ॥ ४३ ॥ चतुर्थं
 चाप्यतिबलं ख्यातं कुसुममालिनम् ॥ ततः स्थाणुर्ददौ देवो महापारिषदं क्रतुम् ॥ ४४ ॥ स हि देवासुरे युद्धे दैत्यानां भीमकर्मणाम् ॥ जघान
 दोभ्यां संक्रुद्धः प्रयुतानि चतुर्दश ॥ ४५ ॥ यमः प्रादादनुचरौ यमकालोपमौ तदा ॥ उन्माथं च प्रमाथं च महावीर्यौ महाद्युती ॥ ४६ ॥ सुभ्राजौ
 भास्करस्यैव यौ सदा चानुयायिनौ ॥ तौ सूर्यः कार्तिकेयाय ददौ पार्थ मुदान्वितः ॥ ४७ ॥ कैलासशृङ्गसंकाशौ श्वेतमाल्यानुलेपनौ ॥ सोमोऽ
 प्यनुचरौ प्रादान्मणिं सुमणिमेव च ॥ ४८ ॥ ज्वालाजिह्वं ज्योतिषं च ददावग्निर्महाबलौ ॥ परिधं च बलं चैव भीमं च सुमहाबलम् ॥ ४९ ॥
 स्कंदाय त्रीननुचरान्ददौ विष्णुरुक्रमः ॥ उत्क्रोशं पंचजं चैव वज्रदण्डधरावुभौ ॥ ५० ॥ ददौ महेशपुत्राय वासवः परवीरहा ॥ तौ हि शत्रून्महेन्द्रस्य
 जघ्नतुः समरे बहून् ॥ ५१ ॥ वर्धनं बंधनं चैव आयुर्वेदविशारदौ ॥ स्कन्दाय ददतुः प्रीतावश्विनौ भरतर्षभ ॥ ५२ ॥ बलं चातिबलं चैव महावक्रौ

स्कं.म.पु.
॥१३७॥

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ३१

महाबलौ ॥ प्रददौ कार्तिकेयाय वायुश्चानुचराबुभौ ॥ ५३ ॥ घसं चातिघसं वीरौ वरुणश्च ददौ प्रभुः ॥ सुवर्चसं महात्मानं तथैवाप्यतिवर्चसम् ॥
॥ ५४ ॥ हिमवान्प्रददौ पार्थ साक्षाद्दौहित्रकाय वै ॥ कांचनं च ददौ मेरुर्मेघमालिनमेव च ॥ ५५ ॥ उच्छ्रितं चातिशृंगं च महापाषाणयोधिनौ ॥
स्वाहेयाय ददौ प्रीतः स विंध्यः पार्षदौ शुभौ ॥ ५६ ॥ संग्रहं विग्रहं चैव समुद्रोऽपि गदाधरौ ॥ प्रददौ पार्षदौ वीरौ महीनद्या समन्वितः ॥ ५७ ॥
उन्मादं पुष्पदंतं च शंकुकर्णं तथैव च ॥ प्रददावग्निपुत्राय पार्वती शुभदर्शना ॥ ५८ ॥ जयं महाजयं चैव नागौ ज्वलनसूनवे ॥ प्रददुर्वलिनां श्रेष्ठौ
सुपर्णः पार्षदाबुभौ ॥ ५९ ॥ एवं साध्याश्च रुद्राश्च वसवः पितरस्तथा ॥ सर्वे जगति ये मुख्या ददुः स्कंदाय पार्षदान् ॥ ६० ॥ नानावीर्यान्महावीर्या
न्नानायुधविभूषणान् ॥ बहुलत्वान्न शक्यंते संख्यातुं ते च फाल्गुन ॥ ६१ ॥ मातरश्च ददुस्तस्मै तदा मातृगणान्प्रभो ॥ याभिर्व्याप्तास्त्र
यो लोकाः कल्याणीभिश्चराचराः ॥ ६२ ॥ प्रभावती विशालाक्षी गोपाला गोमता तथा ॥ अप्सुजाता बृहदंडी कालिका बहुपुत्रका ॥ ६३ ॥
भयंकरी च चक्रांगी तीर्थनेमिश्च माधवी ॥ गीतप्रिया अलाताक्षी चंडला शलभामुखी ॥ ६४ ॥ विद्युजिह्वा रुद्रकाली शतोलूखलमेखला ॥ शत
घंटाकिंकिणिका चक्राक्षी चत्वरालया ॥ ६५ ॥ पूतना रोदना त्वामा कोटरा मेघवाहिनी ॥ ऊर्ध्ववेणीधरा चैव जरायुर्जजरानना ॥ ६६ ॥ खं
टखेटी दहदहा तथा धमधमा जया ॥ बहुवेणी बहुशिरा बहुपादा बहुस्तनी ॥ ६७ ॥ शतोलूकमुखी कृष्णा कर्णप्रावरणा तथा ॥ शून्यालया
धान्यवासा पशुदा धान्यदा सदा ॥ ६८ ॥ एताश्चान्याश्च बह्वचश्च मातरो भरतर्षभ ॥ बहुलत्वाद्गहं तासां न संख्यातुमिहोत्सहे ॥ ६९ ॥ वृक्षचत्व
रवासिन्यश्चतुष्पथनिवेशनाः ॥ गुहास्मशानवासिन्यः शैलप्रसवणालयाः ॥ ७० ॥ नानाभरणवेषांस्ता नानामूर्तिधरास्तथा ॥ नानाभाषायुधधराः
परिव्रजस्तदा गुहम् ॥ ७१ ॥ ततः स शुशुभे श्रीमान्गुहो गुहं इवापरः ॥ सैन्यापत्ये चाभिषिक्तो देवैर्नानामुनीश्वरैः ॥ ७२ ॥ ततः प्रणम्य सर्वास्ता
नेकैकत्वेन पावकिः ॥ त्रियतां वर इत्याह भवब्रह्मपुरोगमान् ॥ ७३ ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कार्तिकेयस्य सेनानीत्वेऽभिषेकवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
ते चैनं योज्य चाशीर्भिरयाचंत वरं गुहम् ॥ एष एव वरोऽस्माकं यत्पापं तारकं जहि ॥ १ ॥ एवमस्त्विति तानुक्ता योगोयोग इति ब्रुवन् ॥
तारकारिमहातेजा मयूरं चाध्यरोहत ॥ २ ॥ शक्तिहस्तो विनद्याथ गुहो देवांस्तदाब्रवीत् ॥ यद्यद्य तारकं पापं नाहं हन्मि सुरोत्तमाः ॥ ३ ॥

॥१३७॥

गोब्राह्मणावमन्तृणां ततो यामि गतिं स्फुटम् ॥ एवं तेन प्रतिज्ञाते शब्दोऽतिसुमहानभूत् ॥ ४ ॥ योगोयोग इति प्राहुराज्ञया शरजन्मनः ॥ अरजो
 वाससी रक्ते वसानः पार्वतीसुतः ॥ ५ ॥ अथाग्रे सर्वदेवानां स्थितो वीरो ययौ मुदा ॥ तस्य केतुरलं भाति चरणायुधशोभितः ॥ ६ ॥ चरणाभ्यां
 गिरीच्छक्तो यो विदारयितुं रणे ॥ या चेष्टा सर्वभूतानां प्रभा शांतिर्विलं यथा ॥ ७ ॥ तन्मया गुह्यशक्तिः सा भृशं हस्ते व्यरोचत ॥ यदादृश्यं
 सर्वलोकेषु तन्मयं कवचं तथा ॥ ८ ॥ योत्स्यमानस्य वीरस्य देहे प्रादुरभूत्स्वयम् ॥ धर्मः सत्यमसंमोहस्तेजः कांतत्वमक्षतिः ॥ ९ ॥ बलमोजः
 कृपा च वद्धा करयुगं तथा ॥ आदेशकारीण्यग्रेऽस्य स्वयं तस्थुर्महात्मनः ॥ १० ॥ तमग्रे चापि गच्छंतं पृष्ठतो नुययौ हरः ॥ रथेनादित्यवर्णेन
 पार्वत्या सहितः प्रभुः ॥ ११ ॥ निर्मितेन हरेणैवं स्वयमीशेन लीलया ॥ सहस्रं तस्य सिंहानां तस्मिन्युक्तं रथोत्तमे ॥ १२ ॥ अभीषून्पुरुषव्याघ्र
 ब्रह्मा च जगृहे स्वयम् ॥ ते पिबंत इवाकाशं त्रासयंतश्चराचरम् ॥ १३ ॥ सिंहा रथस्य गच्छंतो नदंतश्चारुकेसराः ॥ तस्मिन्नथे पशुपतिः स्थितो
 भात्युमया सह ॥ १४ ॥ विद्युता भंडितः सूर्यः सेंद्रचापघनो यथा ॥ अग्रतस्तस्य भगवान्धनेशो गुह्यकैः सह ॥ १५ ॥ आस्थाय रुचिरं याति
 पुष्पकं नरवाहनः ॥ ऐरावणं समास्थाय शक्रश्चापि सुरैः सह ॥ १६ ॥ पृष्ठतो नुययौ यांतं वरदं वृषभध्वजम् ॥ तस्य दक्षिणतो देवा मरुतश्चि
 त्रयोधिनः ॥ १७ ॥ गच्छन्ति वसुभिः सार्धं रुद्रैश्च सह संगताः ॥ यमश्च मृत्युना सार्धं सर्वतः परिवारितः ॥ १८ ॥ घोरैर्व्याधिशतै
 श्चापि सव्यतो याति कोपितः ॥ यमस्य पृष्ठतश्चापि घोरस्त्रिशिखरः सितः ॥ १९ ॥ विजयोनाम रुद्रस्य याति शूलः स्वयं कृतः ॥
 तमुग्रपाशो भगवान्चरुणः सलिलेश्वरः ॥ २० ॥ परिवार्य शतैर्याति यादोभिर्विविधैर्वृतः ॥ पृष्ठतो विजयस्यापि याति रुद्रस्य पट्टिशः
 ॥ २१ ॥ गदामुशलशक्त्याद्यैर्वरप्रहरणैर्वृतः ॥ पट्टिशं चान्वगात्पार्थ अस्त्रं पाशुपतं महत् ॥ २२ ॥ बहुशीर्षं महाघोरमेकपादं बहूदरम् ॥
 कमंडलुश्चास्य पश्चान्महर्षिगणसेवितः ॥ २३ ॥ तस्य दक्षिणतो भाति दण्डो गच्छज्जिह्वया वृतः ॥ भृग्वंगिरोभिः सहितो देवैरप्य
 मिपूजितः ॥ २४ ॥ राक्षसाश्चान्यदेवाश्च गन्धर्वा भुजगास्तथा ॥ नद्यो नदाः समुद्राश्च मुनयोऽप्सरसां गणाः ॥ २५ ॥ नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव
 जंगमं स्थावरं तथा ॥ मातरश्च महादेवमनुजग्मुः क्षुधान्विताः ॥ २६ ॥ सर्वेषां पृष्ठतश्चासीत्तार्क्ष्यस्थो बुद्धिमान्हारिः ॥ पालयन्पृतनां सर्वा
 स्वपरीवारसंवृतः ॥ २७ ॥ एवं सैन्यसमोपेत उत्तरं तटमागतः ॥ ताग्रप्राकारमाश्रित्य तस्थौ त्र्यंबकनंदनः ॥ २८ ॥ स तारकपुरस्यः पि एः यनृद्धि

का. म. पु.
॥ १३८ ॥

मनुत्तमाम् ॥ विसिष्मिये महासेनः प्रशशंस तपोऽस्य च ॥ २९ ॥ स्थितः पश्यन्स गुशुभे मयूरस्थो गृहस्तदा ॥ छत्रेण ध्रियमाणेन स्वयं सोम
समस्त्विषा ॥ ३० ॥ वीज्यमानश्चामराभ्यां वाय्वग्निभ्यां महाद्युतिः ॥ मातृभिश्च सुरैर्देतैः स्वैर्गणैरपि संवृतः ॥ ३१ ॥ ततः प्रणम्य तं शक्रो देव
मध्ये वचोऽब्रवीत् ॥ पश्यपश्य महासेन दैत्यानां बलशालिनाम् ॥ ३२ ॥ ये त्वां कालं न जानन्ति मर्त्या गृहस्ता इव ॥ एतेषां च गृहे दूतो
यस्त्वां शंसतु तारकम् ॥ ३३ ॥ वीराणामुचितं त्वेतत्कीर्तिदं च महाजने ॥ अनुज्ञया ततः स्कन्दभक्तं शक्रो धनंजय ॥ ३४ ॥ मामादिश्यासुरे
न्द्राय प्राहिणोदौत्ययोग्यकम् ॥ अहं स्वयं गन्तुकामः शक्रेणापि च प्रेषितः ॥ ३५ ॥ प्रासादे स्त्रीसहस्राणां प्रावोचं मध्यतोऽप्यहम् ॥ असुराधम
दुर्बुद्धे शक्रस्त्वामाह तच्छृणु ॥ ३६ ॥ यज्जगद्वलनादाप्तं कित्विषं दानव त्वया ॥ तस्याहं नाशकस्तेऽद्य पुरुषश्चेद्भविष्यसि ॥ ३७ ॥ शीघ्रं निः
सर पापिष्ठ निःसरिष्यसि चेन्न हि ॥ क्षणात्तव पुरं क्षेप्स्ये पावित्र्यायैव सागरे ॥ ३८ ॥ इति श्रुत्वा हृक्षवाचं क्रुद्धः स्त्रीगणसंवृतः ॥ मुष्टिमुद्यम्य
मांऽधावद्भीतश्चाहं पलायितः ॥ ३९ ॥ व्याकुलस्तत्र वृत्तांतं कुमाराय न्यवेदयम् ॥ मयि चाप्यागते दैत्यश्चितयामास चेतसि ॥ ४० ॥ नालब्ध
संश्रयः शक्रो वक्तुमेतदिहार्हति ॥ निमित्तानि च घोराणि संत्रासं जनयन्ति मे ॥ ४१ ॥ एवं विचिंत्य चोत्थाय गवाक्षं सोध्यरोहत ॥ सहस्रभौ
मिकावासशृङ्गवातायनस्थितः ॥ ४२ ॥ अपश्यदेवसैन्यं स दिवं भूमिं च संवृतम् ॥ रथैर्गजैर्हयैश्चापि नादिताश्च दिशो दश ॥ ४३ ॥ विमानै
श्चाद्भुताकारैः किंनरोद्भीतनादितैः ॥ दुन्दुभिभिर्गोविषाणैस्तालैः शंखैश्च नादितैः ॥ ४४ ॥ अक्षोभ्यामिव तां सेनां दृष्ट्वा सोऽचिंतयत्तदा ॥ एते
मया जिताः पूर्वं कस्माद्भूयः समागताः ॥ ४५ ॥ इति चिंतापरो दैत्यः शुश्राव कटुकाक्षरम् ॥ देवबन्दिभिर्हृष्टं घोरं हृदयदारणम् ॥ ४६ ॥ जयातु
लशक्तिदीधितिपिंजररुचारुणमंडलभुजोद्भासितदेवसैन्यं पुरवदनकुमुदकाननविकासनेंदो कुमारनाथ जय दितिकुलमहोदधिवडवानल मधुररवमयू
ररवासुरमुकुटकूटकुट्टितचरणनखांकुर महासेन तारकवंशशुष्कतृणदावानल योगीश्वर योगिजनहृदयगगनविततचिंतासंतानसंतमसनोदनखरकिर
णकल्पनखनिकरविराजितचरणकमल स्कन्द जय बाल सप्तवासर भुवनावलिशोकसंदहन ॥ ४७ ॥ नमो नमस्तेस्तु मनोरमाय नमोस्तु ते
साधुभयापहाय ॥ नमोस्तु ते बालकृताचलाय नमोनमो नाशय देवशत्रून् ॥ ४८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारस्य तारकासुरनगरं प्रति गमनवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७१ ॥

१ प्रेष्यः—इति शेषः । २ शंसति—इ० पा० । ३ मा—माम्—नारदम् । ४ देवदुन्दुभिनिर्घोषम्—इ० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ३१

॥ १३८ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रुत्वेतं संस्तवं दैत्यः संघुष्टं देवबन्दिभिः ॥ सस्मार ब्रह्मणो वाक्यं वधं बालादुपस्थितम् ॥ १ ॥ श्रुत्वा
स क्लिप्तसर्वांगो द्वाःस्थं राजा वचोऽब्रवीत् ॥ अमात्यान्द्रष्टुमिच्छामि शीघ्रमानय मा चिरम् ॥ २ ॥ ततस्ते राजवचनात्कालनेमिं
मुखागताः ॥ प्राह तांस्तारको दैत्यः किमिदं वो विचेष्टितम् ॥ ३ ॥ यैः शत्रुसंभवा वार्ता कापि न श्रावितस्त्वहम् ॥ मदिराकाममं
त्तानां मंत्रित्वं वो न युज्यते ॥ हितं मन्त्रयते राजस्तेन मंत्री निगद्यते ॥ ४ ॥ ॥ अमात्या उचुः ॥ ॥ को जानाति सुरान्दीना
न्दैत्यानामिति नो मतिः ॥ ५ ॥ मा विपीद महाराज वयं जेष्यामहे सुरान् ॥ बालादपि भयं किं वा लज्जायै चिंतितं त्विदम् ॥ ६ ॥
सर्वमेतत्सुसाध्यं च भेरी संताड्यतां दृढम् ॥ ततो दैत्येन्द्रवचनात्संनाहजननी तदा ॥ ७ ॥ भृशं संताडिता भेरी कंपयामास सा जगत् ॥
स्मरणादैत्यराजस्य पर्वतेभ्यो महामुराः ॥ ८ ॥ निम्नगाभ्यः समुद्रेभ्यः पातालेभ्योऽबरादपि ॥ सहसा समनुप्राप्ता युगांतानलसप्रभाः ॥
॥ ९ ॥ कोटिकोटिसहस्रैस्तु परार्धैर्दशभिः शतैः ॥ सेनापतिः कालनेमिः शीघ्रं देवानुपाययौ ॥ १० ॥ चतुर्योजनविस्तीर्णं नानाश्रयसमन्विते ॥
स्थे स्थितो मनाग्दीनस्तारकः समदृश्यत ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नंतरे पार्थ कुद्वैः स्कन्दस्य पार्षदैः ॥ प्राकारः पातितः सर्वो भग्नान्युपवनानि च ॥
॥ १२ ॥ ततश्चाल वसुधा देवी सवनकानना ॥ जज्वाल खं सनक्षत्रं प्रमूढं भुवनं भृशम् ॥ १३ ॥ तमोभूतं जगच्चासीद्दृष्ट्वैर्व्याप्तं नभोऽभ
वत् ॥ ततो नानाप्रहरणं प्रलयांबुदसन्निभम् ॥ १४ ॥ कालनेमिमुखं पार्थ अदृश्यत महद्वलम् ॥ तद्धि घोरमसंख्येयं जगर्ज विविधा गिरः ॥
॥ १५ ॥ अभ्यद्रवद्रणे देवान्भगवंतं च शंकरम् ॥ विनदद्भिस्ततो दैत्यैर्देवानीकं महायुधैः ॥ १६ ॥ पर्वतैश्च शतघ्नीभिरायसैः परिवैरपि ॥ क्षणेन
द्रावितं सर्वं विमुखं चाप्यदृश्यत ॥ १७ ॥ असुरैर्वध्यमाने तु पावकैरिव काननम् ॥ अपतद्वाक्भूमिष्ठं महाद्रुमवनं यथा ॥ १८ ॥ ते भिन्नास्थिशि
रोदेहाः प्राद्रवंत दिवौकसः ॥ न नाथमध्यगच्छंत वध्यमाना महासुरैः ॥ १९ ॥ अथ तद्विद्रुतं सैन्यं दृष्ट्वा तवः पुरंदरः ॥ आश्वासयन्नुवाचेदं बलव
दानवार्दितम् ॥ २० ॥ भयं त्यजत भद्रं वः शूराः शस्त्राणि गृह्णत ॥ कुरुध्वं विक्रमे बुद्धिं मा च काचिद्व्याथास्तु वः ॥ २१ ॥ एष कालानलप्रख्यो
मयूरं समुपस्थितः ॥ रक्षिता वो महासेनः कथं भीतिस्तथापि वः ॥ २२ ॥ शक्रस्य वचनं श्रुत्वा समाश्वस्ता दिवौकसः ॥ दानवान्प्रत्ययुध्यंत शक्रं
कृत्वा व्यपाश्रयम् ॥ २३ ॥ कालनेमिर्महेन्द्रेण संयुगे समयुज्यत ॥ सहस्राक्षौहिणीयुक्तो जंभकः शंकरेण च ॥ २४ ॥ कुजंभो विष्णुना चैव तावत्य

स्का.प.पु.
॥१३९॥

शौहिणीवृतः ॥ अन्ये च त्रिदशाः सर्वे मरुतश्च महाबलाः ॥ २५ ॥ प्रत्ययुध्यंत दैत्येन्द्रैः साध्याश्च वसुभिः सह ॥ ततो बहुविधं युद्धं कालनेमिर्विधाय
च ॥ २६ ॥ उत्सृज्य सहसा पार्थ ऐरावणशिरःस्थितः ॥ स तु पादप्रहारेण मुष्टिना चैव तं गजम् ॥ २७ ॥ शक्रं च जघ्ने विनदन्पेततुस्तावुभौ भुवि ॥
ततः शक्रं समादाय कालनेमिर्विचेतसम् ॥ २८ ॥ रथमाश्रित्य भूयोपि तारकाभिमुखो ययौ ॥ अथ क्रुद्धं तदा देवैः सहसा चांतकादिभिः ॥ २९ ॥
द्वियते द्वियते राजा त्राता कोऽपि न विद्यते ॥ एतस्मिन्नंतरे शर्वः पिनाकधनुषश्च्युतैः ॥ ३० ॥ बाणैः ससैन्यं कृत्वा च जंभकं गृध्रमोदनम् ॥
कालनेमिं समागम्य रथस्थो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ किमेतेन महेन्द्रेण मया युध्यस्व दानव ॥ वीरमन्य सुदुर्बुद्धे ततो ज्ञास्यसि वीरताम् ॥ ३२ ॥
॥ ॥ कालनेमिरुवाच ॥ ॥ नग्नेन सह को युध्येद्धतेनापि च येन वा ॥ शंसत्सु दैत्यवीराणामुपहासः प्रजायते ॥ ३३ ॥ आत्मनस्तु समं किंचिद्विलोक्य
सुदुर्मते ॥ तदाकर्ण्य च सावज्ञं वचः शर्वो विसिष्मिये ॥ ३४ ॥ ततः कुमारः सहसा मयूरस्थोऽभ्यधावत ॥ कुजंभं सानुगं हत्वा वासुदेवोऽप्यधावत ॥ ३५ ॥
ततो हरिः स्कंदमाह किमेतेन तव प्रभो ॥ दैत्याधमेन पापेन मुहूर्तं पश्य मे बलम् ॥ ३६ ॥ एवमुक्त्वा निवार्येनं केशवो गरुडस्थितः ॥ शार्ङ्गको
दंडनिर्मुक्तैर्बाणैर्दैत्यमवाकिरत् ॥ ३७ ॥ स तैर्बाणैस्ताड्यमानो वज्रैरिव महासुरः ॥ विमुच्य वासवं क्रुद्धो बाणांस्तान्व्यधमच्छरैः ॥ ३८ ॥ यान्या
न्बाणान्हरिर्दिव्यानस्त्राणि च मुमोच ह ॥ निवारयति दैत्यस्तान्प्रहसंल्लीलयैव च ॥ ३९ ॥ ततः कौमोदकीं गृह्य क्षिप्रकारी जनार्दनः ॥ मुमोच
सैन्यनाथाय सारथिं च व्यचूर्णयत् ॥ ४० ॥ ततो रथादवप्लुत्य विवृत्य वदनं महत् ॥ गरुडं चंचुनादाय स विष्णुं क्षिप्तवान्मुखे ॥ ४१ ॥ ततोऽ
भूत्सर्वदेवानां विमोहो जगतामपि ॥ चचाल वसुधा चेलुः पर्वताः सप्त चार्णवाः ॥ ४२ ॥ कालनेमिर्नदंश्चैव प्रानृत्यत महारणे ॥ असंमूढस्ततो
विष्णुस्त्वरकाल उपस्थिते ॥ ४३ ॥ कुक्षिं विदार्य चक्रेण भास्करोऽभादिवोदितः ॥ बहिर्भूतो हरिश्चैनं मोहयित्वा स्वनिन्दया ॥ ४४ ॥ पाता
लस्य तलं निन्ये तत्र शिश्ये स काष्ठवत् ॥ ततश्चक्रेण दैत्यानां निहता दशकोटयः ॥ ४५ ॥ प्रमोदितास्तथा देवा विमोहास्तत्क्षणाद्भुः ॥ ततः
शर्वस्तमालिङ्ग्य साधुसाधु जनार्दन ॥ ४६ ॥ त्वया यद्विहितं कर्म तत्कर्तान्यो न विद्यते ॥ महिषाद्याः सुदुर्जेया देव्या ये विनिपतिताः ॥ ४७ ॥
तेषामतिबलो ह्येष त्वया विष्णो विनिर्जितः ॥ तारकामयसंग्रामे बध्यस्तेसौ जनार्दन ॥ ४८ ॥ कंसरूपः पुनस्तेऽयं हंतव्योऽष्टमजन्मनि ॥
एवं प्रशंसमानास्ते वासुदेवं जगद्गुरुम् ॥ ४९ ॥ शस्त्रजालैर्लब्धसंज्ञान्दैत्यसैन्यानां नाशयत् ॥ तानि दैत्यशरीराणि जर्जराणि महायुधैः ॥ ५० ॥

१ गृध्राणां मोदनमानन्ददायकम्—हतमित्यभिप्रायः । हत एव वीरे रणे तन्मांसभक्षणेन गृध्राणामानन्दोदयो भवतीति । २ कृथा युष्यसि दानव—इ० पा० । ३ प्रमुचति—इ० पा० ।

मोह० सं० १

(कौ० सं० २)

अ० ३२

॥१३९॥

अपतन्भूतले पार्थ च्छिन्नाभ्राणीव सर्वशः ॥ ततस्तद्धानवं सैन्यं हतनाथमभूत्तदा ॥ ५१ ॥ देवैः स्कंदानुगैश्चैव कृतं शस्त्रैः पराङ्मुखम् ॥ अथो
 कुष्टं तदा दृष्टैः सर्वैर्देवैर्मुदायुतैः ॥ ५२ ॥ संहतानि च सर्वाणि तदा तूर्याण्यवादयन् ॥ अथ भग्नं बलं प्रेक्ष्य हतवीरं महारणे ॥ ५३ ॥ देवानां
 च महामोदं तारकः प्राह सारथिम् ॥ सारथे पश्य सैन्यानि द्राव्यमाणानि मे सुरैः ॥ ५४ ॥ येस्माभिस्तृणवद्दृष्टाः पश्य कालस्य चित्रताम् ॥
 तन्मे वाहय शीघ्रं त्वं रथमेनं सुरान्प्रति ॥ ५५ ॥ पश्यंतु मे बलं बाह्वोर्द्वंद्वं च सुराधमाः ॥ ब्रुवन्नेवं सारथिं स विधुन्वन्सुमहद्भुजः ॥ ५६ ॥ क्रोध
 रक्तेक्षणो राजा देवसैन्यं समाविशत् ॥ आगच्छमानं तं दृष्ट्वा हरिः स्कंदमथाब्रवीत् ॥ ५७ ॥ कुमार पश्य दैत्येन्द्रं कालं यद्ब्रुगुगात्यये ॥ अयं
 स येन तपसा घोरेणाराधितः शिवः ॥ ५८ ॥ अयं स येन शक्राद्याः कृता मर्काः समारुद्धम् ॥ अयं स सर्वशस्त्रौघैर्योऽस्माभिर्न जितो रणे ॥
 ॥ ५९ ॥ नावज्ञया प्रद्रष्टव्यस्तारकोऽयं महासुरः ॥ सप्तमं हि दिनं तेऽद्य मध्याह्नोऽयं च वर्तते ॥ ६० ॥ अर्वागस्तमनादेनं जहि वध्योऽन्यथा
 न हि ॥ एवमुक्त्वा स शक्रादींस्त्वरितः केशवोऽब्रवीत् ॥ ६१ ॥ आयासयत दैत्येन्द्रं सुखवध्यो यथा भवेत् ॥ ततस्ते विष्णुवचनाद्दिनदन्तो दिवौ
 कसः ॥ ६२ ॥ तमासाद्य शस्त्रतैर्मुदिताः समवाकिरन् ॥ प्रहसन्निव देवांस्तान्द्रावयामास तारकः ॥ ६३ ॥ यथा नास्तिकदुर्वृत्तो नानाशास्त्रोपदे
 शकान् ॥ सोढुं शक्ता न ते वीरं महति स्यंदने स्थितम् ॥ ६४ ॥ महापस्मारसंक्रांतं यथैवाप्रियवादिनम् ॥ विधूय सकलान्देवान्क्षणमात्रेण
 तारकः ॥ ६५ ॥ आजगाम कुमाराय विधुवन्स महाधनुः ॥ आगच्छमानं तं दृष्ट्वा स्कंदः प्रत्युद्ययौ ततः ॥ ६६ ॥ तस्यारक्षद्भवः पार्श्व
 दक्षिणं चैव तं हरिः ॥ पृष्ठे च पार्श्वदास्तस्य कोटिशोऽर्बुदशस्तथा ॥ ६७ ॥ ततस्तौ सुमहायुद्धे संसक्तौ देवदैत्ययोः ॥ धर्माधर्माविबोदग्रौ
 जगदाश्चर्यकारकौ ॥ ६८ ॥ ततः कुमारमासाद्य लीलया तारकोऽब्रवीत् ॥ अहो बालातिबालस्त्वं यत्त्वं गीर्वाणवाक्यतः ॥ ६९ ॥ आसादयसि
 मां युद्धे पतंग इव पावकम् ॥ वधेन तव को लाभो मम मुक्तोऽसि बालक ॥ ७० ॥ पिब क्षीरं गृहाणेमं कंदुकं क्रीड लीलया ॥ एवमुक्तः प्रहस्याह
 तारकं योगिनां गुरुः ॥ ७१ ॥ शिशुत्वं मावमंस्था मे शिशुः कष्टो भुजंगमः ॥ दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालो दुःस्पर्शोऽल्पोऽपि पावकः ॥ ७२ ॥
 अल्पाक्षरो न मंत्रः किं सस्फुरो दैत्य दृश्यते ॥ एवमुक्त्वा दैत्यमुक्तं गृहीत्वा कंदुकं च तम् ॥ ७३ ॥ तस्मिञ्छत्तयस्त्रमादाय दैत्याय प्रमुमोच ह ॥
 तस्य तेन प्रहारेण रथश्चूर्णीकृतोऽभवत् ॥ ७४ ॥ चतुर्योजनमात्रो यो नानाश्चर्यसमन्वितः ॥ गरुडस्य सुता ये च शीर्यमाणे रथोत्तमे ॥ ७५ ॥

रुकां.म.पु.
॥१४०॥

मुक्ताः कथंचिदुत्पत्य सागरांतरमाविशन् ॥ ततः क्रुद्धस्तारकश्च मुद्गरं क्षिप्तवान्गुहे ॥ ७६ ॥ विंध्याद्रिमिव तं स्कंदो गृहीत्वा तं व्यताडयत् ॥
स्थिरे तस्योरसि व्यूढे मुद्गरः शतधाऽगमत् ॥ ७७ ॥ मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा षड्दं रणे ॥ चिंतयामास बुद्ध्या च प्राप्तं तद्ब्रह्मणो वचः ॥ ७८ ॥
तं भीतमिव चालक्ष्य दैत्यवीराश्च कोटिशः ॥ नदंतोऽतिमहासेनं नानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ ७९ ॥ क्रुद्धस्तेषु ततः स्कंदः शक्तिं घोरामथाददे ॥
अभ्यस्यमाने शक्त्यस्त्रे स्कंदेनामिततेजसा ॥ ८० ॥ उल्काजालं महाघोरं पपात वसुधातले ॥ चाल्यमाना तथा शक्तिः सुघोरा भवमूनुना ॥
॥ ८१ ॥ ततः कोट्यो विनिष्पेतुः शक्तीनां भरतर्षभ ॥ स शक्त्यस्त्रेण बलवान्करस्थेनाहनत्प्रभुः ॥ ८२ ॥ अष्टौ पद्मानि दैत्यानां दशकोटि
शतानि च ॥ तथा नियुतसाहस्रं वाहनं कोटिरेव च ॥ ८३ ॥ ह्रंदोदरं च दैत्येन्द्रं निखर्वेदशभिर्वृतम् ॥ तत्राकुर्वन्सुतमुलं नादं वध्येषु शत्रुषु ॥ ८४ ॥
कुमारानुचराः पार्थ पूरयंतो दिशो दश ॥ शक्त्यस्त्रस्यार्चिःसंभूतशक्तिभिः केऽपि सूदिताः ॥ ८५ ॥ पताकयावधूताश्च हताः केचित्सहस्रशः ॥
केचिद्धंटाखत्रस्ताश्छिन्नभिन्नहृदोऽपतन् ॥ ८६ ॥ केचिन्मयूरपक्षाभ्यां चरणाभ्यां च सूदिताः ॥ कोटिशस्ताम्रचूडेन विदार्यैव च भक्षिताः ॥ ८७ ॥
पार्षदैर्मातृभिः सार्धं पद्मशो निहताः परे ॥ एवं निहन्यमानेषु दानवेषु गुहादिभिः ॥ ८८ ॥ अभाग्यैरिव लोकेषु तारकः स्कंदमाययौ ॥ जग्राह
च गदां दिव्यां लक्षघंटादुरासदाम् ॥ ८९ ॥ तथा मयूरमाजग्रे मयूरो विमुखोऽभवत् ॥ दृष्ट्वा पराङ्मुखं स्कंदं वासुदेवोऽब्रवीत्त्वरन् ॥ ९० ॥
देवसेनापते शीघ्रं शक्तिं मुंच महासुरे ॥ प्रतिज्ञामात्मनः पाहि लंबते रविमंडलम् ॥ ९१ ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ त्वयैव रुद्रभक्तोऽयं
जनार्दन ममेरितम् ॥ वधार्थं रुद्रभक्तस्य बाहुः शक्तिं मुंचति ॥ ९२ ॥ नारुद्रः पूजयेद्गुद्रं भक्तरूपस्य यो हरः ॥ रुद्ररूपमसुं हत्वा कीदृशं जन्म
नो भवेत् ॥ ९३ ॥ तिरस्कृता विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ताः प्रपीडिताः ॥ रुद्रभक्ताः कुलं सर्वं निर्दहन्ति हताः किमु ॥ ९४ ॥ एष चेद्धन्ति तद्गुद्रं
हन्यतामेष मां रणे ॥ रुद्रभक्ते पुनर्विष्णो नाहं शस्त्रमुपाददे ॥ ९५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ नैतत्तवोचितं स्कंद रुद्रभक्तो यथा शृणु ॥ द्वे तनू
गिरिजाभर्तुर्वेदज्ञा मुनयो विदुः ॥ ९६ ॥ एका जीवात्मिका तत्र प्रत्यक्षा च तथापरा ॥ द्रोघा भूतेषु भक्तश्च रुद्रभक्तो न स स्मृतः ॥ ९७ ॥ भक्तो
रुद्रे कृपावांश्च जंतुष्वेव हरव्रतः ॥ तदेनं भूतमर्त्येषु द्रोघारं त्वं पिनाकिनः ॥ ९८ ॥ जहि नैवात्र पश्यामि दोषं कंचन ते प्रभो ॥ श्रुत्वेति वाचं
गोविंदात्सत्यार्थामपि भारत ॥ ९९ ॥ हंतुं न कुरुते बुद्धिं रुद्रभक्त इति स्मरन् ॥ तारकस्तु ततः क्रुद्धो ययौ वेगेन केशवम् ॥ १०० ॥

१ अभ्यस्यमाने-जप्यमाने-इत्यर्थः । २ ह्रंदोदरम्-हृदयम्-अति निम्नम् उदरं यस्य तम् । ३ विभिन्नहृदयाः पतन्-इति पाठेऽडभावं आर्षः । ४ पादाभ्यां के च सूदिताः-इ० पा० ।

माहे०सं०१
(कौ०सं०५)
अ० ३२

॥१४०॥

प्राह चैवं सुदुर्बुद्धे हन्मि त्वां पश्य मे बलम् ॥ देवानां चापि धर्माणां मूलं मतिमतां तथा ॥ हत्वा त्वामद्य सर्वांस्तांश्चेत्स्ये पश्याद्य मे बलम् ॥
 ॥ १०१ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ दैत्येन्द्र तव चास्माभिः किमहो शृणु सत्यताम् ॥ १०२ ॥ रथे य एष शर्वोऽयं हतेऽस्मिन्सकलं हतम् ॥
 श्रुत्वेति तारकः क्रुद्धस्तूर्णं रुद्ररथं ययौ ॥ १०३ ॥ अभिसृत्य स जग्राह रुद्रस्य रथकूबरम् ॥ यदा स कूबरं क्रुद्धस्तारकः सहसाऽग्रहीत् ॥ १०४ ॥
 रेसतू रोदसी तूर्णं मुमुहुश्च महर्षयः ॥ ध्यनदंश्च महाकाया दैत्या जलधरोपमाः ॥ १०५ ॥ आसीच्च निश्चितं तेषां जितमस्माभिरित्युत ॥ तार
 कस्याप्यभिप्रायं भगवान्वीक्ष्य शंकरः ॥ १०६ ॥ उमया सह संत्यक्त्वा रथं वृषभमावहत् ॥ ओमित्यथ जपन्ब्रह्मा आकाशं सहसाश्रितः ॥
 ॥ १०७ ॥ ततस्तं शतसिंहं च रथं रुद्रेण निर्मितम् ॥ उत्क्षिप्य पृथ्व्यामास्फोट्य चूर्णयामास तारकः ॥ १०८ ॥ शूलपाशुपतादीनि सहसोपस्थि
 तानि च ॥ वारयामास गिरिशो भवः साध्य इति ब्रुवन् ॥ १०९ ॥ ततः स्ववंचितं ज्ञात्वा रुद्रेणात्मानमीर्ष्यया ॥ विनदन्सहसाऽधावद्वृषभस्थं
 महेश्वरम् ॥ ११० ॥ ततो जनार्दनोऽधावच्चक्रमुद्यम्य वेगतः ॥ वज्रमिन्द्रस्तथोद्यम्य दंडं चापि यमो नदन् ॥ १११ ॥ गदां धनेश्वरः क्रुद्धः पाशं
 च वरुणो नदन् ॥ वायुर्महांकुशं घोरं शक्तिं वह्निर्महाप्रभाम् ॥ ११२ ॥ निर्ऋतिर्निशितं खड्गं रुद्राः शूलानि कोपिताः ॥ धनुषि साध्या देवाश्च
 परिघन्वसवस्तथा ॥ ११३ ॥ विश्वेदेवाश्च मुसलं चंद्राकौ स्वप्रभामपि ॥ ओषधीश्चाश्विनौ देवौ नागाश्च ज्वलितं विषम् ॥ ११४ ॥ हिमाद्रि
 प्रमुखाश्चापि समुद्यम्य महीधरान् ॥ भृशमुन्नदतो देवान्धावतो वीक्ष्य तारकः ॥ ११५ ॥ निवृत्तः सहसा पार्थ महागज इवोन्नदन् ॥ स वज्रमुष्टि
 नाहत्य भुजे शक्रमपातयत् ॥ ११६ ॥ दंडं यमादुपादाय मृध्याहत्य न्यपातयत् ॥ उरसाहत्य सगदं धनदं भुव्यपातयत् ॥ ११७ ॥ वरुणा
 त्पाशमादाय तेन बद्धा न्यपातयत् ॥ महान्कुशेन वायुं च चिरं मूर्ध्नि जघान सः ॥ ११८ ॥ फूत्कारैरुद्धतं वह्निं शमयामास तारकः ॥ निर्ऋतिं
 खड्गमादाय हत्वा तेन न्यपातयत् ॥ ११९ ॥ शूलैरेव तथा रुद्राः साध्याश्च धनुषादिताः ॥ परिवैरेव वसवो मुशलैरेव विश्वकाः ॥ १२० ॥
 रेणुनाच्छाद्य चंद्राकौ कल्मीकस्थाविवेक्षितौ ॥ महोग्राश्चौषधीस्तालैरश्विभ्यां सोऽभ्यवर्तयत् ॥ १२१ ॥ सविषाश्च कृता नागा निर्विषाः पादकु
 ट्नैः ॥ पर्वताः पर्वतैरेव निरुच्छ्वासा भृशं कृताः ॥ १२२ ॥ एवं तदेवसैन्यं च हाहाभूतमचेतनम् ॥ कृत्वा मुहूर्तादाधावच्चक्रपाणिं तमुन्नदन् ॥
 ॥ १२३ ॥ ततश्चांतर्दधे सद्यः प्रहसन्निव केशवः ॥ कुयोगिन इव स्वामी सदा बुद्धिमतां वरः ॥ १२४ ॥ अपश्यंस्तारको विष्णुं पुनर्वृषभवा

हनम् ॥ अथावत्कुपितो दैत्यो मुष्टिमुद्यम्य वेगतः ॥ १२५ ॥ अचिरांशुरिवालक्ष्यो लक्ष्योथ भगवान्हरिः ॥ आवभाषे ततो देवान्बाहुमुद्यम्य
चोच्चकैः ॥ १२६ ॥ पलायध्वमहो देवाः शक्तिश्चेद्रः पलायितुम् ॥ विमूढा हि वयं सर्वे ये बालवचसागताः ॥ १२७ ॥ किं न श्रुतः पुरा गीतः
श्लोकः स्वायंभुवेन यः ॥ यथा बालेषु निक्षिप्ताः स्त्रीषु पंडितकेषु च ॥ अपस्मारिषु चैवापि सर्वे ते संशयं गताः ॥ १२८ ॥ प्रत्यक्षं तदिदं सर्वमधुना
चात्र दृश्यते ॥ १२९ ॥ अज्ञासिष्म पुरैवेतद्बुद्धभक्तं न हंत्यसौ ॥ यत्प्रतिज्ञां नाकरिष्यन्न स्यान्नः कदनं महत् ॥ १३० ॥ अथैष यदि दैत्येन्द्रं न निहंति
कुबुद्धिमान् ॥ मा भयं वो महाभागा निहनिष्यामि वो रिपून् ॥ १३१ ॥ अद्य मे विपुलं बाह्वोर्बलं पश्यत देवताः ॥ दैत्याधमं नाशयामि मुष्टिनैकेन पश्यत
॥ १३२ ॥ मया हि दक्षिणो बाहुर्दत्तश्च भवतां सदा ॥ रिपून्वा निहनिष्यामि सत्यं तत्परिपालये ॥ १३३ ॥ येंऽवरे ये च पाताले भुवि ये च महासुराः ॥
क्षणात्तात्राशयिष्यामि महावातो घनानिव ॥ १३४ ॥ एवमुक्त्वा जगन्नाथो मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम् ॥ मिरायुधस्ताक्षर्यपृष्ठादवप्लुत्याभ्यधावत ॥ १३५ ॥
तस्मिन्धावति गोविंदे चचाल भुवनत्रयम् ॥ विमूर्च्छितमभूद्विश्वं देवा भीतिं परां ययुः ॥ १३६ ॥ धावतश्चापि कल्पांतं रुद्रकल्पस्य तस्य याः ॥ मुखा
त्समुद्ययुर्ज्वालास्ताभिः खर्वशतं हतम् ॥ १३७ ॥ ततोऽतारिक्षे वाचश्च प्रोचुः सिद्धाः स्वयं तदा ॥ जहि कोपं वासुदेव त्वयि क्रुद्धे क्व वै जगत् ॥
॥ १३८ ॥ अनाहत्येव तद्वाक्यं ब्रुवन्नान्यत्करोम्यहम् ॥ आह्वयंश्च महादैत्यं क्रुद्धो हरिरधावत ॥ १३९ ॥ उवाच वाचं साधूंश्च यत्नात्पालयतां
फलम् ॥ दुष्टान्विनिघ्नतां चैव तत्फलं मम जायताम् ॥ १४० ॥ अथापश्यन्महासेनो रुद्रं यातं च तारकम् ॥ तारकं चान्वधावन्तं पुराणपुरुषं
हरिम् ॥ १४१ ॥ जगच्च क्षुब्धमत्यर्थं स्वां प्रतिज्ञां पुरा कृताम् ॥ पश्चिमां प्रतिलंबतं भास्करं चापि लोहितम् ॥ १४२ ॥ आकाशवाणीं शृण्वंश्च
किं स्कन्द त्वं विषीदसि ॥ पश्चात्तापो यदि भवेत्कृत्वा ब्रह्मवधं त्वयि ॥ १४३ ॥ स्थापयेल्लिङ्गमीशस्य मोक्षो हत्याशतैरपि ॥ आंविवेश महा
क्रोधं दिग्धक्षुरिव मेदिनीम् ॥ १४४ ॥ अथोत्प्लुत्य मयूरात्स प्रहसन्निव केशवम् ॥ बाहुभ्यामप्युपादाय प्रोवाच भवनंदनः ॥ १४५ ॥ जानामि
त्वामहं विष्णो महाबुद्धिपराक्रमम् ॥ भूतभव्यभविष्यांश्च दैत्यान्हंस्यपि हंकृतैः ॥ १४६ ॥ त्वमेव हंता दैत्यानां देवानां परिपालकः ॥ धर्मसं
स्थापकश्च त्वमेष ते रचितोऽजलिः ॥ १४७ ॥ क्षणार्धं पश्य मे वीर्यं भास्करो लोहितायते ॥ एवं प्रणम्य स्कन्देन वासुदेवः प्रसादितः ॥ १४८ ॥
विरोपोऽभूत्तमालिङ्ग्य वचनं केशवोऽब्रवीत् ॥ सनाथस्त्वद्य धर्मोऽयं सुराश्चैव त्वया गुह ॥ १४९ ॥ स्मरात्मानं यदर्थं त्वमुत्पन्नोऽसि महेऽव

रात् ॥ साधूनां पालनार्थाय दुष्टसंहरणाय च ॥ सुरविप्रकृते जन्म जीवितं च महात्मनाम् ॥ १५० ॥ रुद्रस्य देव्या गंगायाः कृत्तिकानां च
 तेजसा ॥ स्वाहावह्नेश्च जातस्त्वं तत्तेजः सफलीकुरु ॥ साधूनां च कृते यस्य धनं वीर्यं च संपदः ॥ १५१ ॥ सफलं तस्य तत्सर्वं नान्यथा
 रुद्रनन्दन ॥ १५२ ॥ अद्य धर्मश्च देवाश्च गावः साध्याश्च ब्राह्मणाः ॥ नन्दंतु तव वीर्येण प्रदर्शय निजं बलम् ॥ १५३ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ या
 गतिः शिवत्यागेन त्वत्त्यागेन च केशव ॥ तां गतिं प्राप्नुयां क्षिप्रं हन्मि चेन्न हि तारकम् ॥ १५४ ॥ या गतिः श्रुतित्यागेन साध्वी
 भार्यातिपीडनात् ॥ साधूनां च परित्यागादृथा जीवितसाधनात् ॥ निष्ठुरस्य गतिर्या च तां गतिं यामि केशव ॥ १५५ ॥ इत्युक्ते सुमहान्नादः संप्र
 जज्ञे दिवौकसाम् ॥ प्रशशंसुर्गुहं केचित्केचिन्नारायणं प्रभुम् ॥ १५६ ॥ ततस्ताक्ष्यं समारुह्य हरिस्तस्मिन्महारणे ॥ ताम्रचूडं महासेन
 स्तारकं चाप्यधावताम् ॥ १५७ ॥ लोहितांबरसंवीतो लोहितस्रग्विभूषणः ॥ लोहिताक्षो महाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः ॥ १५८ ॥ भुजेन तोल
 यञ्छक्तिं सर्वभूतानि कम्पयन् ॥ प्राप्य तं तारकं प्राह महासेनो हसन्निव ॥ १५९ ॥ तिष्ठतिष्ठ सुदुर्बुद्धे जीवितं ते मयि स्थितम् ॥ सुदृष्टः
 क्रियतां लोको दुर्लभः सर्वसिद्धिदः ॥ १६० ॥ यत्ते मुनिष्ठुरत्वं च धर्मे देवेषु गोषु च ॥ तस्य ते प्रहराम्यद्य स्मर शस्त्रं सुशिक्षितम् ॥ १६१ ॥
 एवमुक्ते गुहनाथ निवृत्तस्यास्य भारत ॥ तारकस्य शिरोदेशात्कापि नारी विनिर्ययौ ॥ १६२ ॥ तेजसा भासयन्ती तमध ऊर्ध्वं दिशो दश ॥
 दृष्ट्वा नारीं गुहः प्राह कासि कस्माच्च निर्गता ॥ १६३ ॥ ॥ नार्युवाच ॥ ॥ अहं शक्तिर्गुहाख्याता भूतलेषु सदा स्थिता ॥ अनेन दैत्यराजेन
 महता तपसार्जिता ॥ १६४ ॥ सुरेषु सर्वेषु वसामि चाहं विप्रेषु शास्त्रार्थरतेषु चाहम् ॥ साध्वीषु नारीषु तथा वसामि विना गुणान्नास्मि वसामि कुत्र
 चित् ॥ १६५ ॥ तदस्य पुण्यसंघस्य संप्राप्तोद्यावधिर्गुह ॥ तदेनं त्यज्य यास्यामि जह्मेनं विश्वहेतवे ॥ १६६ ॥ तस्यां ततो निर्गतायां दैत्यशीर्षं व्यक
 म्पयत् ॥ कंपितं चास्य तदेहं गतवीर्योऽभवत्क्षणात् ॥ १६७ ॥ एतस्मिन्नंतरे शक्तिं सोऽक्षिपद्विरिजात्मजः ॥ उल्काज्वाला विमुञ्चन्तीमतिमूर्या
 ग्निसप्रभाम् ॥ १६८ ॥ कल्पाभोधिसमुन्नादां दिधक्षन्तीं जगद्यथा ॥ तारकस्यांतकालाय अभाग्यस्य दशामिव ॥ १६९ ॥ दारणीं पर्वतानां च सर्व
 सत्त्वबलाधिकाम् ॥ उत्क्षिप्य तां विनद्योच्चैरमुञ्चत्कुपितो गुहः ॥ १७० ॥ धर्मश्चेद्रलवाँल्लोके धर्मो जयति चेत्सदा ॥ तेन सत्येन दैत्योयं प्रलयं
 यात्विति रयन् ॥ १७१ ॥ सा कुमारभुजोत्सृष्टा दुर्निवार्या दुरासदा ॥ विभेद हृदयं चास्य भित्त्वा च धारणिं गता ॥ १७२ ॥ निःसृत्य जलकल्लो

लपूर्विका स्कंदमाययौ ॥ स च संताडितः शक्त्या विभिन्नहृदयोसुरः ॥ नादयन्वसुधां सर्वा पपाताथोमुखो मृतः ॥ १७३ ॥ एवं प्रताप्य त्रैलोक्यं
निर्जित्य बहुशः सुरान् ॥ महारणे कुमारेण निहतः पार्थ तारकः ॥ १७४ ॥ एतस्मिन्निहते दैत्ये प्रहर्षं विश्वमाययौ ॥ १७५ ॥ ववुर्वातास्तथा
पुण्याः सुप्रभोभूद्विवाकरः ॥ जज्वलुश्चाग्रयः शांताः शांता दिग्जनितस्वनाः ॥ १७६ ॥ ततः पुनः स्कंदमाह प्रहृष्टः केशवोऽरिहा ॥ स्कंदस्कंदं
महाबाहो बाणोनाम बलात्मजः ॥ १७७ ॥ क्रौंचपर्वतमादाय देवसंघान्प्रबाधते ॥ सोऽधुना ते भयाद्रीर पलायित्वा नगं गतः ॥ जहि तं
पापसंकल्पं क्रौंचस्थं शक्तिवेगतः ॥ १७८ ॥ ततः क्रौंचं महातेजा नानाव्यालविनादितम् ॥ शक्त्या विभेद बहुभिर्वृक्षैर्जीविंश्च संकुलम् ॥ १७९ ॥
तत्र व्यालसहस्राणि दैत्यकोट्ययुतं तथा ॥ ददाह बाणं च गिरिं भित्त्वा शक्तिर्महारवा ॥ १८० ॥ अद्यापि छिद्रं तत्पार्थ क्रौंचस्य परिवर्तते ॥
॥ १८१ ॥ येन हंसाश्च क्रौंचाश्च मानसाय प्रयांति च ॥ हत्वा बाणं महाशक्तिः पुनः स्कंदं समागता ॥ प्रत्यायाति मनः साधोराहतं प्रहितं
तथा ॥ १८२ ॥ ततो हरीन्द्रप्रमुखाः प्रतुष्टुवुर्ननृतुश्च रंभाप्रमुखा वरांगनाः ॥ वाद्यानि सर्वाणि च वादयंतस्तं साधुसाध्वित्यमरा जमुर्भृशम् ॥ १८३ ॥
इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारकृततारकवधवर्णनं नाम
द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्तं गिरिवर्ष्माणं पतितं वसुधोपरि ॥ आलिङ्गितमिव पृथ्व्या गुणिन्या
गुणिनं यथा ॥ १ ॥ दृष्ट्वा देवा विस्मितास्ते जयं जगुस्तथा मुहुः ॥ केचित्समीपमागतुं बिभ्यति त्रिदिवौकसः ॥ २ ॥ उत्थाय तारको दैत्यः कदा
चिन्नो निहंति चेत् ॥ तं तथा पतितं दृष्ट्वा वसुधामण्डले गुहः ॥ ३ ॥ आसीद्दीनमनाः पार्थ शुशोच च महामतिः ॥ स्तवनं चापि देवानां वारं
यित्वा वचोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥ शोच्यं पातकिनं मां च संस्तुवध्वं कथं सुराः ॥ पंचानामपि यो भर्ता प्राकृतोऽसौ न कीर्त्यते ॥ ५ ॥ स तु रुद्रांशजः
प्रोक्तस्तस्य दुह्यन्न रुद्रवत् ॥ स्वायंभुवेन गीतश्च श्लोकः संश्रूयते तथा ॥ ६ ॥ वीरं हि पुरुषं हत्वा गोसहस्रेण मुच्यते ॥ यथाकथंचित्पुरुषो
न हंतव्यस्ततो बुधैः ॥ ७ ॥ पापशीलस्य हनने दोषो यद्यपि नास्ति च ॥ तथापि रुद्रभक्तोऽयं संस्मरन्निति शोचिर्मि ॥ ८ ॥ तदहं
श्रोतुमिच्छामि प्रायश्चित्तं च किंचन ॥ प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यतोपि महदर्जितम् ॥ ९ ॥ इति संशोचतस्तस्य शिवपुत्रस्य धीमतः ॥ वासु

१ गम्याः-३०पा० । २ बालोनाम-३०पा० । ३ दृष्ट्वा देवा विस्मितशरीराः संतो जग्मुस्तदा मुहुः-३०पाठान्तरम् । ४ वसुधामण्डनम्-३०पा० । ५ वाचयित्वा-३०पा० । ६ न सा प्रकृतिर्मानवी-
इति पाठः । किं तु देवांशज एवेत्यर्थः । ७ तस्य रुद्रांशजस्य दुह्यन्-तेन सह द्वेषं कुर्वन्-रुद्रवत्-रुद्रभक्तस्य रुद्रांशजत्वस्य वर्णितत्वाद्दुह्यतुल्यः-न भवतीत्यर्थः । ८ आर्षोऽयं प्रयोगः ।

देवो गुरुः पुंसां देवमध्ये वचोऽब्रवीत् ॥ १० ॥ श्रुतिः स्मृतिश्चेतिहासाः पुराणं च शिवात्मज ॥ प्रमाणं चेत्ततो दुष्टवधे दोषो न विद्यते ॥ ११ ॥
 स्वप्राणान्यः परप्राणैः प्रपुष्णात्यष्टुणः पुमान् ॥ तद्रथस्तस्य हि श्रेयो यद्दोषाद्यात्यधः पुमान् ॥ १२ ॥ अत्रादे श्रृणुहा मार्ष्टि पत्यौ भार्या
 पचारिणी ॥ गुरौ शिष्यश्च याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥ १३ ॥ पापिनं पुरुषं यो हि समर्थो न निर्हति च ॥ तस्य तावन्ति
 पापानि तदर्थं सोऽप्यवाश्रुते ॥ १४ ॥ पापिनो यदि वध्यन्ते नैव पालनसंस्थितैः ॥ ततोऽयमक्षमो लोकः कं याति शरणं—गुह
 ॥ १५ ॥ कथं यज्ञाश्च वेदाश्च वर्तन्ते विश्वधारकाः ॥ तस्मात्त्वया पुण्यमाप्तं न च पापं कथंचन ॥ १६ ॥ अथ त्रेदुद्रभक्तेषु
 बहुमानस्तव प्रभो ॥ तत्र ते कीर्तयिष्यामि प्रायश्चित्तं महोत्तमम् ॥ १७ ॥ आजन्मसंभवैः पापैः पुमान्येन विमुच्यते ॥ आकल्पांतं च वा येन
 रुद्रलोके प्रमोदते ॥ १८ ॥ कृते पापेऽनुतापो वै यस्य स्कन्द प्रजायते ॥ रुद्राराधनतोऽन्यच्च प्रायश्चित्तं परं न हि ॥ १९ ॥ न यस्यालमपि ब्रह्मा
 महिमानं विवर्णितुम् ॥ श्रुतिश्च भीता यं वक्ति किं तस्मात्परमं भवेत् ॥ २० ॥ अकांडे यच्च ब्रह्मांडक्षयोद्युक्तं हलाहलम् ॥ कण्ठे दधार श्रीकण्ठः
 कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २१ ॥ दुःखतांडवदीनोऽभूदण्डसंकीर्णमानसः ॥ मारमारश्च यो देवः कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २२ ॥ वियद्वापी सुरसारि
 त्प्रवाहो विप्रुषाकृतिः ॥ बभूव यस्य शिरसि कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २३ ॥ यज्ञादिकाश्च ये धर्मा विना यस्यार्चनं वृथा ॥ दक्षोऽत्र सत्यदृष्टांतः
 कस्तस्मात्परमो भवेत् ॥ २४ ॥ क्षोणी रथो विधिर्यता शरोऽहं मन्दरो धनुः ॥ रथांगे चापि चंद्रार्को युद्धे यस्य च त्रैपुरे ॥ २५ ॥ आराधनं
 तस्य केचिद्योगमार्गेण कुर्वते ॥ दुःखसाध्यं हि तत्तेषां नित्यं शून्यमुपासताम् ॥ २६ ॥ तस्मात्तस्यार्चयेल्लिंगं भुक्तिमुक्ती य इच्छति ॥
 सृष्ट्यादौ लिंगरूपी स विवादो मम ब्रह्मणः ॥ २७ ॥ अभूद्यस्य परिच्छेदे नालमात्रं बभूविव ॥ चराचरं जगत्सर्वं यतो लीनं सदात्र च ॥ २८ ॥
 तस्माल्लिंगमिति प्रोक्तं देवै रुद्रस्य धीमतः ॥ तोयेन स्नापयेल्लिंगं श्रद्धया शुचिर्नां च यः ॥ २९ ॥ ब्रह्मादितृणपर्यंतं तेनेदं तर्पितं जगत् ॥
 पंचामृतेन तल्लिंगं स्नापयेद्यश्च बुद्धिमान् ॥ ३० ॥ तर्पितं तेन विश्वं स्यात्सुधया पितृभिः समम् ॥ पुष्पैरभ्यर्चयेल्लिंगं यथाकालोद्भवैश्च
 यः ॥ ३१ ॥ तेन संपूजितं विश्वं सकलं नात्र संशयः ॥ नैवेद्यं तत्र यो दद्याल्लिंगस्याग्रे विचक्षणः ॥ ३२ ॥ भोजितं तेन विश्वं स्याल्लिं
 गस्यैवं फलं महत् ॥ किमत्र बहुनोक्तेन स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ३३ ॥ लिंगस्य क्रियते यच्च तत्सर्वं विश्वप्रीतिदम् ॥ तच्च लिंगं स्थापयेद्यः

शुचौ देशे शुभक्तिः ॥ ३४ ॥ स सर्वपापनिर्मुक्तो रुद्रलोके प्रमोदते ॥ यन्नित्यं यजतो यज्ञैः फलमाहुर्मनीषिणः ॥ ३५ ॥ तच्च स्थापयतो
लिंगं शिवस्य शुभलक्षणम् ॥ यथाग्निः सर्वदेवानां मुखं स्कन्द प्रकीर्त्यते ॥ ३६ ॥ तथैव सर्वजगतां मुखं लिंगं न संशयः ॥ प्रारंभान्मुच्यते पापैः
सर्वजन्मकृतैरपि ॥ ३७ ॥ अतीतं च तथागामि कुलानां तारयेच्छतम् ॥ मृन्मयं काष्ठनिष्पन्नं पक्वेष्टं शैलमेव च ॥ ३८ ॥ कृतमायतनं दद्यात्कमा
च्छतगुणं फलम् ॥ कलशं तत्र चारोप्य एकविंशत्कुलैर्युतः ॥ ३९ ॥ आकल्पातं रुद्रलोके मोदते रुद्रवत्सुखी ॥ एवंविधं फलं लिंगमतो
भूयोऽप्यधो न हि ॥ ४० ॥ तस्मादत्र महासेन लिंगं स्थापितुमर्हसि ॥ यदुक्तमेतदश्लीलं यदि किञ्चन चात्र चेत् ॥ ४१ ॥ तद्वीतु महा
सेन स्वयं साक्षी महेश्वरः ॥ एवं वदति गोविंदे साधुवादो महानभूत् ॥ ४२ ॥ महादेवो ह्यथालिङ्ग्य स्कन्दं वचनमब्रवीत् ॥ यद्भवान्मम भक्तेषु
प्रकरोति कृपां पराम् ॥ ४३ ॥ तेनापि परमा प्रीतिर्मम जाता तवोपरि ॥ किं तु यद्गवानाह वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ ४४ ॥ तत्तथा नान्यथा किञ्चि
दत्र प्रोक्तं हि विष्णुना ॥ यो ह्यहं स हरिर्ज्ञेयो यो हरिः सोऽहमित्युत ॥ ४५ ॥ नावयोरंतरं किञ्चिदीपयोरिव सुव्रत ॥ एनं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि
योन्वेत्येनं स मांऽनुगः ॥ ४६ ॥ इति स्कन्द विजानाति स मद्रक्तोन्यथा न हि ॥ ४७ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ एवमेवास्मि जानामि त्वां च विष्णुं
च शंकर ॥ ४८ ॥ यच्च लिंगकृते प्राह हरिर्मां धर्मवत्सलः ॥ खे वाणी तारकवधे एवमेव पुराह माम् ॥ ४९ ॥ लिंगं संस्थापयिष्यामि सर्वपापा
पहं ततः ॥ एकं यत्र प्रतिज्ञा मे गृहीतास्य वधाय च ॥ ५० ॥ द्वितीयं यत्र निःसत्त्वस्त्यक्तः शक्त्याऽसुरोऽभवत् ॥ तृतीयं यत्र निहतो हत्या
पापोपशांतिदम् ॥ ५१ ॥ इत्युक्त्वा विश्वकर्माणमाहूय प्राह पावकिः ॥ त्रीणि लिंगानि शुद्धानि शीघ्रं त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ५२ ॥ वचनाद्वाहुलेयस्य
निर्ममे देववर्द्धकिः ॥ त्रीणि लिंगानि शुद्धानि न्यवेदयत तानि च ॥ ५३ ॥ ततो ब्रह्मादिभिः सार्धं विष्णुना शंकरेण च ॥ पूर्वं संस्थापयामास
पश्चिमायामदूरतः ॥ ५४ ॥ प्रतिज्ञेश्वरमित्येव लिंगं परमशोभनम् ॥ अष्टम्यां बहुले चात्र चैत्रे स्नात्वा उपोष्य च ॥ ५५ ॥ पूजां च जागरं कृत्वा
मुच्येत्पारुष्यपापतः ॥ इत्याह स्कंदप्रीत्यर्थं स्वयं तत्र महेश्वरः ॥ ५६ ॥ ततो द्वितीयं लिंगं तु वह्निकोणाश्रितं तथा ॥ स्थापयामास सरसो यत्र
शक्तिर्विनिर्ययो ॥ ५७ ॥ कपालेश्वरमित्येव लिंगं पापापहं शुभम् ॥ शक्तिं च तामभिष्टूय स्थापयामास तत्र च ॥ ५८ ॥ कपालेश्वरसान्निध्यं

१ स्वभक्तिः—इ० पा० । २ एवंविधं फलं लिंगे—इ० पा० । ३ भूयोऽपि अधिकमेव, अधः न हि न्यूनं न हीत्यर्थः । ४ मानुगः—मा मां प्रति अनुगः अनुयायी । ५ लिंगं स्थापयिष्यामि—इति पूर्वेण
संबन्धः । एवं स्थानत्रयेऽपि त्रीणि लिंगानि स्थापयिष्यामि—इत्यर्थः ।

देवीं कापालिकेश्वरीम् ॥ तत्र चोत्तरदिग्भागे शक्तिच्छिद्रं प्रचक्षते ॥ ५९ ॥ पातालगंगा यत्रास्ति सर्वप्लपहरा शिवा ॥ तत्र स्नात्वा ददौ स्कंदः
 कृपयाभिपरिप्लुतः ॥ ६० ॥ तदा तोयं तारकाय सहितः सर्वदेवतैः ॥ ६१ ॥ काश्यपेयाय वज्रांगतनयाय महात्मने ॥ रुद्रभक्ताय सतिलमक्षय्यो
 दकमस्त्विति ॥ ६२ ॥ ततो महेश्वरः प्रीतः प्राह स्कंदस्य शृण्वतः ॥ चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे मधौ चैवात्र यो नरः ॥ स्नात्वोपोष्य समभ्यर्च्य कपाले
 श्वरमीश्वरीम् ॥ ६३ ॥ तेजोवधसमुद्भूतपातकेन स मुच्यते ॥ ६४ ॥ अस्यामेव तिथौ सोमः शिवयोगश्च तैतिलम् ॥ षड्योगः शक्तिच्छिद्रे
 यो दिनं रुद्रं जपन्निशि ॥ स्नात्वात्र सशरीरो वै रुद्रलोकं व्रजिष्यति ॥ ६५ ॥ कपालेशस्य सांनिध्ये शक्तिच्छिद्रं हि कीर्त्यते ॥ तस्य तुल्यं
 परं तीर्थं पृथिव्यां नैव विद्यते ॥ ६६ ॥ इति श्रुत्वा रुद्रवाक्यं स्कंदः प्रीतोऽभवद्भृशम् ॥ देवाश्च मुदिताः सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः ॥ ६७ ॥
 ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारस्थापितप्रतिज्ञेश्वरशक्तिच्छिद्रेश्वर
 माहात्म्यवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततस्तृतीयलिंगस्य चिकीर्षुं स्थापनं गुहम् ॥ ब्रह्मा
 प्राहास्य प्रीत्यर्थं स्वयमन्यं प्रकुर्महे ॥ १ ॥ यद्यप्येतच्छुभं लिंगं सर्वदोषविर्वर्जितम् ॥ तथाप्यन्यत्कारिष्येऽहं सर्वश्रेष्ठतमं हि यत् ॥ २ ॥ ततो ब्रह्मा
 सर्वदोषविमुक्तं निर्ममे स्वयम् ॥ दृष्टिकांतं मनःकांतं फलकांतं सुलिंगकम् ॥ ३ ॥ तत्र स्कंदस्य प्रीत्यर्थं सर्वदेवैर्विनिर्मितम् ॥ सरः सुरम्यं तीर्थानि
 तत्र ते निदधुस्तथा ॥ ४ ॥ गंगादिकानि तीर्थानि यानि प्रोचुर्दिवौकसः ॥ इदं यावत्सरस्तावत्सर्वैरत्र समुच्यताम् ॥ ५ ॥ एवमस्त्विति तान्युचुः
 प्रीत्यर्थं शरजन्मनः ॥ ततो ब्रह्मा स्वयं तत्र गौद्रैर्मत्रैर्हुताशनम् ॥ गाधिपुत्रादिभिर्विप्रैस्तर्पयामास संयुतः ॥ ६ ॥ ततो वैशाखमासस्य चतुर्दश्यां
 शुभे दिने ॥ प्रतिष्ठां चक्रिरे लिंगे चिरं विप्रमुखा द्विजाः ॥ ७ ॥ जगुर्गर्भवपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ततः स्कंदः प्रीतियुक्तः स्नात्वा सरसि शोभने ॥
 ॥ ८ ॥ सर्वतीर्थोदकैः स्नाप्य तल्लिंगं भक्तिसंयुतः ॥ विविधैः पूजयामास पुष्पैर्मंत्रैश्च पंचभिः ॥ ९ ॥ पूजाकाले स्वयं तत्र लिंगमध्ये स्थितो हरः ॥ जंगमा
 जंगमैः सार्धं स्वयं जग्राह पूजनम् ॥ १० ॥ ततस्तं पूजयन्प्राह स्कंदो भक्तिपरिप्लुतः ॥ केन केनोपहारेण त्वयि दत्तेन किं फलम् ॥ ११ ॥
 ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ॥ मम यः स्थापयेल्लिंगं शुभं सन्न च कारयेत् ॥ मल्लोके वसतेऽसौ च श्रावचंद्रदिवाकरौ ॥ १२ ॥ मम सन्न
 सुधाशुभ्रं यावत्संख्यं करोति यः ॥ तावंत्येव च जन्मानि यशसासौ विराजते ॥ १३ ॥ ध्वजभूतो ध्वजं दत्त्वा विपापः स्यात्पताकया ॥ विधाय चित्र

त्कां.न.पु.
॥१४४॥

विन्यास गंधर्वैः सह मोदते ॥ १४ ॥ रजःसंशोधनं कृत्वा नरो रोगैः प्रमुच्यते ॥ प्राप्नोति देहं हार्दं च सुरसन्धानुलेपनात् ॥ १५ ॥ पुष्पधीरादि
भिर्दत्तैस्तिलांभोऽक्षतदर्भकैः ॥ शंभोः शिरसि दत्त्वा चर्च्य दिवि वर्षायुतं वसेत् ॥ १६ ॥ धृतेन हंत्यापः स्यान्मधुना सुभगो भवेत् ॥ विरोगो दधि
दुग्धाभ्यां लिंगं संस्नाप्य जायते ॥ १७ ॥ पानीयदधिदुग्धाद्यैः क्रमाद्दशगुणं फलम् ॥ मांसं संस्नाप्य वै भक्त्या पिष्टाद्यैश्च विरुक्षयेत् ॥ १८ ॥
कपिलापंचगव्येन सुरसिंधुजलेन वा ॥ मां च संस्नाप्य चाभ्यर्च्य मह्योक्तमधिगच्छति ॥ १९ ॥ कुशोदकाद्रंधजलं तस्मात्तीर्थोदकं वरम् ॥ तीर्थे
भ्यश्च जलं दर्शं महीसागरसंभवम् ॥ २० ॥ कपिलां दत्त्वा यदाप्नोति तत्फलं कलशे पृथक् ॥ मृत्ताम्ररौप्यसौवर्णैः क्रमाच्छतगुणं फलम् ॥ २१ ॥
श्रीखंडागरुकाश्मीरशशिनः क्रमशोऽधिकाः ॥ मां च तैश्च समालभ्य स्नाच्छ्रीमान्सुभगः सुखी ॥ २२ ॥ प्रशस्तो गुग्गुलो धूपस्तस्माच्चंद्रोऽगरु
र्वरः ॥ धूपानेताम्ररो दत्त्वा सुखं स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥ दीपदः कीर्तिमाप्नोति चक्षुरुत्तममेव च ॥ नैवेद्यस्य प्रदानेन नरो मृष्टाशनो भवेत्
॥ २४ ॥ पुष्पेण हेमकर्णस्य प्रबद्धेन द्विस्तुंगम् ॥ फलमाप्नोति पुरुषः सत्यसंधश्च जायते ॥ २५ ॥ अखंडैर्बिल्वपत्रैश्च पुष्पैर्वा विविधैरपि ॥
लिंगं प्रपूरणं कृत्वा लक्षमेकं वसेदिवि ॥ २६ ॥ यस्तु पुष्पगृहं कुर्यान्नरः शुद्धाशयो भवेत् ॥ पुष्पकेण विमानेन दिवि संक्रीडते चिरम् ॥ २७ ॥
भूषणांबरदानेन नरो भवति भोगभाक् ॥ सच्चाभरप्रदानेन जायते पार्थिवो नरः ॥ २८ ॥ रम्यं वितानं यो दद्याच्छत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ गीतं
वाद्यं प्रनृत्यं च कृत्वा शुद्धो ब्रजेत्स माम् ॥ २९ ॥ शंखघंटाप्रदानेन विद्वान्भवति शब्दवान् ॥ विधाय रथयात्रां च चिरं शोकैः प्रमुच्यते ॥ ३० ॥
नमस्कारं प्रणामं च कृत्वा जायेन्महाकुले ॥ वाचयंश्चाग्रतः शास्त्रं मम ज्ञानी प्रजायते ॥ ३१ ॥ विमुच्यते मनोमोहैर्भक्त्या स्तुत्वा च मां
नरः ॥ गोदानफलमाप्नोति निर्माल्यस्फेदनान्मम ॥ ३२ ॥ आरात्तिकं भ्रामयित्वा अर्तिहीनः प्रजायते ॥ कृत्वा शीतलिकां तापैर्मुच्यते दोषैः
संभवैः ॥ ३३ ॥ नत्वा दत्त्वाथ शक्त्या च दानं लिंगस्य संनिधौ ॥ फलं शतगुणं प्राप्य इह चासुत्र मोदते ॥ ३४ ॥ प्रणामात्पंचदश च स्ना
नाद्विंशतिं पूजया ॥ शतं यथाप्रोक्तविधेरपराधानहं क्षमे ॥ ३५ ॥ एतत्सर्वं यथोद्दिष्टं कुमारान्न भविष्यति ॥ ये मां प्रपूजयिष्यन्ति कुपामाश्चर

१ रजः-मार्जनम्-इ०पा० । २ सोऽप्यपापः-इ०पा० । ३ मां च संस्नाप्य-इ०पा० । ४ भवेत्-इ०पा० । ५ परस्मैपदमार्थम्-जायते-इति बोध्यम् । ६ निर्माल्यस्फेटनात्-निर्माल्य-स्फेदनेन
(आदरेण) धारणात्, पवित्रस्थाने प्रक्षेपणाद्वा-इत्यर्थो बोध्यः । ७ आदौ 'पिण्ड' ११ स्नेहने 'स्फिट' १२ इत्येके इत्युक्तः स्फिटधातुः स्नेहनेऽर्थे द्रव्यते । ८ दुःखसंभवे-इ०पा० । तदा दुःखस्य संभवो
येभ्यस्ते-इत्यर्थो बोध्यः । ९ तथा-इ०पा० ।

माहे.सं.१
(कौ.सं.२)
अ० ३४

॥१४४॥

संस्थितम् ॥ ३६ ॥ वाराणस्यां यथा वत्स विश्वनाथोऽस्मि संस्थितः ॥ ३७ ॥ गुप्तक्षेत्रे तथा स्थास्ये कुमारेश्वरमध्यतः ॥ ३८ ॥ श्रुत्वेति वचनं
 रुद्रादेवानां शृण्वतां गुहः ॥ विस्मितः प्रणिपत्यैनं तुष्टाव गिरिजापतिम् ॥ ३९ ॥ नमः शिवायास्तु निरामयाय नमः शिवायास्तु मनोमयाय ॥
 नमः शिवायास्तु सुरार्चिताय तुभ्यं सदा भक्तकृपापराय ॥ ४० ॥ नमो भवायास्तु भवोद्भवाय नमोस्तु ते ध्वस्तमनोभवाय ॥ नमोऽस्तु
 ते गूढमहाव्रताय नमोऽस्तु मायागहनाश्रयाय ॥ ४१ ॥ नमोस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोस्तु सिद्धाय पुरातनाय ॥ नमोस्तु कालाय
 नमः कलाय नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय ॥ ४२ ॥ नमो निसर्गात्मकभूतिकाय नमोऽस्त्वमेयोक्षमहर्द्धिकाय ॥ नमः शरण्याय नमोऽ
 गुणाय नमोऽस्तु ते भीमगुणानुगाय ॥ ४३ ॥ नमोऽस्तु नानाभुवनधिकर्त्रे नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे ॥ नमोऽस्तु कर्मप्रसवाय धात्रे नमः
 सदा ते भगवन्मुकर्त्रे ॥ ४४ ॥ अनंतरूपाय सदैव तुभ्यमसह्यकोपाय सदैव तुभ्यम् ॥ अमेयमानाय नमोस्तु तुभ्यं वृषेन्द्रयानाय नमोऽस्तु
 तुभ्यम् ॥ ४५ ॥ नमः प्रसिद्धाय महौषधाय नमोऽस्तु ते व्याधिगणापहाय ॥ चराचरायाथ विचारदाय कुमारनाथाय नमः शिवाय ॥ ४६ ॥
 ममेश भूतेश महेश्वरोसि कामेश वागीश बलेश धीश ॥ क्रोधेश मोहेश परापरेश नमोस्तु मोक्षेश गुहाशयेश ॥ ४७ ॥ इति संस्तूय वरदं शूलपा
 णिमुमापतिम् ॥ प्रणिपत्य उमापुत्रो नमोनम उवाच ह ॥ ४८ ॥ एवं भक्तिपराक्रांतमात्मयोग्यं स्तवं शिवः ॥ अभिनन्द्य चिरं कालमिदं वचनम
 ब्रवीत् ॥ ४९ ॥ त्वया दुःखं न संचित्यं मम भक्तवधात्मकम् ॥ कर्मणानेन श्लाघ्योऽसि मुनीनामपि पुत्रक ॥ ५० ॥ ये च सायं तथा प्रातस्त्व
 त्कृतेन स्तवेन माम् ॥ स्तोष्यन्ति परया भक्त्या शृणु तेषां च यत्फलम् ॥ ५१ ॥ न व्याधिर्न च दारिद्र्यं न च वैषम्यवियोजनम् ॥ भुक्त्वा भोगान्दु
 र्लभांश्च मम यास्यन्ति सद्य ते ॥ ५२ ॥ तथान्यानपि दास्यामि वरान्परमदुर्लभान् ॥ भक्त्या तवातितुष्टोऽहं प्रीत्यर्थं तव पुत्रक ॥ ५३ ॥ महीसा
 गरकूले तु ये मां स्तोष्यन्ति पूजया ॥ तेषां तदक्षयं सर्वं वैशाख्यां दानपूजनम् ॥ ५४ ॥ सरस्यत्र च ये स्नानं प्रकरिष्यन्ति मानवाः ॥ सर्वतीर्थफला
 वाप्तिर्वैशाख्यां प्रभविष्यति ॥ ५५ ॥ कुमारेशं तु मां भक्त्या महीसागरसंगमे ॥ स्नात्वा संपूजयेन्नित्यं तस्य जातिस्मृतिर्भवेत् ॥ ५६ ॥ जातिस्मृ
 तिरियं पुत्र यस्यां जातौ प्रजायते ॥ स्मरतेऽस्याः प्रकर्तव्यं श्रेयोरूपं सुदुर्लभम् ॥ ५७ ॥ यस्मिन्काले ह्यनावृष्टिर्जायते कृत्तिकासुत ॥ स्नापयेद्वि
 ष्वन्मां च कलशैर्विविधैः शुभैः ॥ ५८ ॥ एकरात्रं त्रिरात्रं वा पञ्चरात्रं च सप्त वा ॥ स्नापयेद्द्वधतोयेन कुंकुमेन विलेपयेत् ॥ ५९ ॥ करवीरै रक्त

१ नमः कपदिने-६० पा० । २ चराचरं चारविचारदाय-६० पा० । ३ सुतम्-३० पा० । ४ महीसागरकूलेषु-६० पा० । ५ संभविष्यति-६० पा० । ६ च-६० पा० । ७ कर्णिकारे-६० पा० ।

स्को.म.पु.
॥१४५॥

पुष्पैर्जपापुष्पैस्तथैव च ॥ अर्चयेत्पुष्पमालाभिः परिधाया रुणवाससी ॥ ६० ॥ भोजयेद्ब्राह्मणांश्चैव तापसाञ्छंसितव्रतान् ॥ लक्षहोमं प्रकुर्वीत
शिवहोमं ग्रहादिकम् ॥ ६१ ॥ भूमिदानं ततः कुर्यात्तत्तो दद्याद्द्विर्वा द्विकम् ॥ आघोषयेच्छिवां शांतिं रुद्रजाप्यं हि^१ कारयेत् ॥ ६२ ॥ अनेनैव
विधानेन कृतेन तु द्विजोत्तमैः ॥ अर्गभिस्तास्तदा मेघा वर्षते नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ विविधैः पूर्यते धान्यैः शाद्वलैश्च वसुन्धरा ॥ आरोग्यं हि
भवेच्चैव जने गोपकुले तथा ॥ ६४ ॥ धर्मयुक्तो भवेद्वाजा परचक्रैर्न पीड्यते ॥ घृतेन स्नापयेन्मां च अर्कक्रांतौ नरोऽत्र यः ॥ ६५ ॥ कन्यादान
फलं तस्य नात्र कार्या विचारणा ॥ क्षीरेण स्नापयेद्देवं तथा पंचामृतेन यः ॥ ६६ ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं तस्योपजायते ॥ कुमारेश्वरतीर्थे
यः प्राणत्यागं करोति हि ॥ ६७ ॥ रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदांभृतसंपुत्रम् ॥ अयने विषुवे चैव ग्रहणे चंद्रमूर्ययोः ॥ ६८ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां
संक्रांतौ वैधृते तथा ॥ कुमारेशं नरः स्नात्वा महीसागरसंगमे ॥ ६९ ॥ भक्त्या योभ्यर्चयेन्मां च तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ यन्महीतलतीर्थेषु स्नाने
स्यात्तु महत्फलम् ॥ ७० ॥ यच्चाचितेषु लिंगेषु सर्वेषु स्यात्फलं च तत् ॥ आरोग्यं पुत्रलाभं च धनलाभं सुखं सुतम् ॥ ७१ ॥ निश्चितं लभते मर्त्यः
कुमारेश्वरसेवया ॥ ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा यस्तिष्ठेदत्र तापसः ॥ ७२ ॥ परं पाशुपतं योगं प्राप्य याति लयं मयि ॥ पापात्मनां च मर्त्यानां सद्योऽस्मि
फलदर्शकः ॥ ७३ ॥ दिव्येनाष्टविधेनात्र कोशः साधारणोऽत्र च^२ ॥ अघोराद्यैः पंचमंत्रैः स्नाप्य लिंगं महोज्ज्वलम् ॥ ७४ ॥ अघोरेणैव तत्तोयं दद्यादि
व्यंस्य कारणे ॥ पिबेदेतदुदीर्या^३ प्रसूतित्रयमेव च ॥ ७५ ॥ यदि धर्मस्तथा सत्यमीश्वरोऽत्र जगन्नये ॥ कोशपानात्फलं सद्यो द्रक्ष्याम्यस्मिं शुभा
शुभम् ॥ ७६ ॥ यास्ये चेति कुलं हन्याद्गमने च^४ कुटुम्बकम् ॥ दर्शने च शुभं पाने हन्याद्देहं च मिथ्यया ॥ ७७ ॥ त्रिभिर्दिनैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभि
र्मासैस्त्रिभिः सैमैः ॥ अत्युग्रपुण्यपापानां मानेनै^५ फलमश्नुते ॥ ७८ ॥ एते वरामया लिंगे दत्तात्रिं स्थापिते त्वया ॥ तव प्रीत्यभिवृद्धचर्थं ब्रूहि भूयोऽ
प्युमात्मज ॥ ७९ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ कृतकृत्यो वरेदत्तैस्त्वया चैतैर्महेश्वर ॥ नमोनमो नमस्तेस्तु नात्र त्याज्यं त्वया विभो ॥ ८० ॥ एवं
प्रणम्य देवं स मातरं प्रणतोऽब्रवीत् ॥ त्वयापि मातर्नैवात्र त्याज्यं मम प्रियेप्सया ॥ ८१ ॥ त्वामप्यत्र स्थापयिष्ये वरदा भव पार्वति ॥ ८२ ॥

मोह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ३४

॥१४५॥

१ परीष्यारुणवाससी-इ० पा० । २ गवादिकम्-इ० पा० । ३ च-इ० पा० । ४ अनाद्यैः-इ० पा० । ५ अर्कक्रांतौ-सूर्यसंक्रांतौ-इत्यर्थः । इष्यक्रांतौ-इ० पा० । तदा आश्विनमासे या सूर्यसंक्रांति
स्तास्यामित्यर्थो बोध्यः । ६ काचित्-इ० पा० । ७ यावदाहुतसंलवम्-इ० पा० । ८ वः-इ० पा० । ९ पंचमुख्यैः-इ० पा० । १० दिव्यस्य कारणे दिव्यपरोक्षार्थमित्यर्थः । ११ अस्मि-इत्यहमर्थ
कमव्ययम् । १२ गमनेन-इ० पा० । १३ पुंस्त्वमार्थम् । १४ पयसिण-इ० पा० । १५ दत्ताः अत्र-इति पदच्छेदः । संधिरार्थः ।

॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ यत्र शर्वः स्वभावेन तत्र तिष्ठाम्यहं सुत ॥ ८३ ॥ तव भक्त्या विशेषेण स्थास्ये स्त्रीणां वरप्रदा ॥ युद्धेषु तव कर्माणि रुद्रभक्तेषु ते कृपाम् ॥ ८४ ॥ पश्यंती पुत्रिणां मुख्या प्रीणिता च भृशं त्वया ॥ गर्भक्लेशः स्त्रियो मन्ये साफल्यं भजते तदा ॥ ८५ ॥ सुतो यदा रुद्रभक्तः सानंदं सद्गिरिर्यते ॥ भव तस्मात्प्रियार्थाय तिष्ठाम्यत्र षडानन ॥ ८६ ॥ स्त्रीभिराराधिता दास्ये सौभाग्यं सुपतिं सुतान् ॥ चैत्रे चापि तृतीयायां स्नात्वा शीतेन वारिणा ॥ ८७ ॥ अर्चयिष्यंति मां याश्च पुष्पैर्धूपैर्विलेपनैः ॥ दास्यामि चाष्टसौभाग्यं या नारी भक्तित्परा ॥ ८८ ॥ पितरौ श्वशुरौ पुत्रान्पतिं सौभाग्यसंपदः ॥ कुंकुमं पुष्पश्रीखंडं तांबूलंजनमिक्षवः ॥ ८९ ॥ सप्तमं लवणं प्रोक्तमष्टमं च सुजीरकम् ॥ तोलयेंतुलया वापि सांघ्रिश्च तुलिता भवेत् ॥ ९० ॥ सुवर्णेनाथ सौगन्ध्यद्रव्यैः शुभफलैरपि ॥ भुंक्ते वा लवणं पश्चात्त्रासौ वै विधवा भवेत् ॥ ९१ ॥ माघे वा कार्तिके वापि चैत्रे स्नात्वाचर्चयेत् माम् ॥ दौर्भाग्यदुःखदारिद्र्यैर्न सा संयोगमाप्नुयात् ॥ ९२ ॥ श्रुत्वेति गिरिजावाचं सानंदः पार्वतीसुतः ॥ स्थापयित्वा गिरिसुतां कर्पद्विर्दिनमथाब्रवीत् ॥ ९३ ॥ पुष्पैर्धूपैर्मोदकैश्च पूर्वमभ्यर्च्य त्वां प्रभो ॥ पूजयंति कुमारेशं तेषां विघ्नहरो भव ॥ ९४ ॥ ॥ कपर्द्युवाच ॥ ॥ भ्रातस्त्वया स्थापितेऽस्मिंल्लिंगे भक्ताश्च ये नराः ॥ न तेषां मम विघ्नानि मम वागनुगामिनी ॥ ९५ ॥ एवमुक्ते विघ्नराज्ञा प्रतीतेऽस्थापयच्च तम् ॥ तस्मादसौ सदाभ्यर्च्यश्चतुर्थ्या च विशेषतः ॥ ९६ ॥ एवं स्थाप्य कुमारेशं लब्ध्वा चैतान्वराञ्छिवात् ॥ मनसा कृतकृत्यं चात्मानं मेने षडाननः ॥ ९७ ॥ तस्यावंशेन तत्रैव कुमारेश्वरसंनिधौ ॥ अत्र स्थितं कुमारं ये पश्यन्ति स्वामियात्रिणः ॥ ९८ ॥ सफला स्वामियात्रा च तेषां भवति भारत ॥ कार्तिक्यां च विशेषेण कार्तिकेयं समर्चयेत् ॥ ९९ ॥ यत्फलं स्वामियात्रायां तत्फलं समवाप्नुयात् ॥ एवंविधमिदं पार्थ महीसागरसंगमम् ॥ १०० ॥ निमित्तीकृत्य चात्मानं साध्वर्थे लिंगमर्चितम् ॥ रोगाभिभूतो रोगैर्वा नाम्नामष्टोत्तरं शतम् ॥ १०१ ॥ जप्त्वा शुचिर्ब्रह्मचारी मासं मुच्येत पातंकात् ॥ एतदाराध्य संजाता रजिरामादयः पुरा ॥ १०२ ॥ शतसंख्याबलं राज्यं रुद्रलोकं च भेजिरे ॥ जामदग्न्यस्त्विदं लिंगमाराध्य च समायुतम् ॥ १०३ ॥ लेभे कुठारमुज्जह्ने येनार्जुनभुजान्युधि ॥ अग्रतो देवदेवस्य ज्ञात्वा तीर्थं महागुणान् ॥ १०४ ॥ रामेश्वरमिति ख्यातं स्थापितं लिंगमुत्तमम् ॥ तच्च योऽभ्यर्चयेद्भक्त्या रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १०५ ॥ प्रीतः स्यात्तस्य रामश्च कुमारेशश्च

१ च-३० पा० । २ अष्टमं कर्पटकम्-३० पा० । ३ कपर्दी अत्र गणपतिर्बोध्यः । मोदकैरित्याहुतेः, -अग्ने च-भ्रातः-इत्याहुतेः । ४ तात-३० पा० । ५ सुदिनम्-३० पा० । ६ अर्पितम्-३० पा० । ७ तीर्थमहागुणान्-इत्यपि पाठः ।

रुकां.म.पु.
॥ १४६ ॥

फाल्गुन ॥ इति संक्षेपतः प्रोक्तं कुमारेशस्य वर्णनम् ॥ १०६ ॥ कुमारेशस्य माहात्म्यं कीर्तयेद्यस्तदग्रतः ॥ ये च शृण्वन्त्यनुदिनं रुद्रलोके वसन्ति ते ॥ १०७ ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यं श्राद्धकाले तु यः पठेत् ॥ पितृणामक्षयं श्राद्धं जायते नात्र संशयः ॥ १०८ ॥ अस्य लिंगस्य माहात्म्यं गुर्विणीं श्रावयेद्यदि ॥ गुणवाञ्छायते पुत्रः कन्या चापि पतिव्रता ॥ १०९ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धर्म्यं चाह्लादकारकम् ॥ पठतां शृण्वतां चापि सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ ११० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारेशस्थापनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कुमारेण स्थापितोऽत्र कुमारेशस्ततः सुराः ॥ प्रणम्य गुहमूचुश्च प्रवद्धकरसंपुटाः ॥ १ ॥ किञ्चिद्विज्ञापयिष्यामो वयं त्वां शृणु तत्त्वतः ॥ पूर्वप्रसिद्ध आचारः प्रोच्यते जयिनामयम् ॥ २ ॥ जयन्ति ये रणे शत्रूंस्तैः कार्यः स्तंभचिह्नकः ॥ तस्मात्तव जयोदयोतनिमित्तं स्तंभमुत्तमम् ॥ ३ ॥ निक्षिपाम वयं यावत्त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ विश्वकर्मकृतं यच्च तृतीयं लिंगमुत्तमम् ॥ ४ ॥ तस्य स्तंभाग्रतस्तं च संस्थापय शिवात्मज ॥ एवमुक्ते सुरैः स्कन्दस्तथेत्याह महामनाः ॥ ५ ॥ ततो दृष्टाः सुरगणाः शक्राद्याः स्तंभमुत्तमम् ॥ जांबूनदमयं शुभ्रं रणभूमौ विनिक्षिपुः ॥ ६ ॥ परितः स्थंडिलं दिक्षु सर्वरत्नमयं तु ते ॥ तत्र दृष्ट्वाश्चाप्सरसो ननृतुर्दशधा शुभाः ॥ ७ ॥ मातरो मंगलान्यस्य जगुः स्कन्दस्य नंदिताः ॥ इंद्राद्या ननृतुस्तत्र स्वयं विष्णुश्च वादकः ॥ ८ ॥ पेतुः स्वात्पुष्पवर्षाणि देववाद्यानि सस्वनुः ॥ एवं स्तंभं समारोप्य जयाख्यं विश्वनंदकः ॥ ९ ॥ स्तम्भेश्वरस्ततो देवः स्थापितरूपक्षसूनुना ॥ विरिंचिप्रमुखैर्देवैर्जातानन्दैः समं तदा ॥ १० ॥ हरिहरादित्ययुक्तैस्तैः सेन्द्रैर्मुनिगणैरपि ॥ तस्यैव पश्चिमे भागे शक्त्यग्रेण महात्मना ॥ ११ ॥ गुहेन निर्मितः कूपो गंगा तत्र तलोद्भवा ॥ माघस्य च चतुर्दश्यां कृष्णायां पितृतर्पणम् ॥ १२ ॥ कूपे स्नानं नरः कृत्वा भक्त्या यः पांडुनंदन ॥ गयाश्राद्धेन यत्पुण्यं तत्फलं लभते स्फुटम् ॥ १३ ॥ स्तंभेश्वरं ततो देवं गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ वाजपेयफलं प्राप्य मोदते रुद्रसद्मनि ॥ १४ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां महीसागरसंगमे ॥ श्राद्धं कृत्वा च योऽभ्यञ्जेत्स्तंभेश्वरमकल्मषः ॥ १५ ॥ पितरस्तस्य तृप्यन्ति तृप्ता यच्छन्ति चाशिषः ॥ स भित्त्वा सर्वपापानि रुद्रलोके महीयते ॥ १६ ॥ इत्याह भगवान् रुद्रः स्कन्दस्य प्रीतये पुरा ॥ एवमेव चतुर्थं च स्थापितं लिंगमुत्तमम् ॥ १७ ॥ प्रणमुर्देवताः सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे स्तंभेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ३१

॥ १४६ ॥

॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं दृष्ट्वा क्षितौ तानि लिंगानि हरसुनुना ॥ हरिब्रह्मैन्द्रप्रमुखा देवाः प्रोबुः परस्परम् ॥ १ ॥ अहो धन्यः
 कुमारोऽयं महीसागरसंगमे ॥ येन चत्वारि लिंगानि स्थापितानि सुदुर्लभे ॥ २ ॥ वयमप्यत्र शुद्धयर्थं तोषार्थं स्कन्दरुद्रयोः ॥ साध्वर्थे
 चात्मलाभाय कुर्मो लिंगपरंपराम् ॥ ३ ॥ अथवा कोटिशो देवा मुनयो नैव संख्यया ॥ सर्वे चेत्स्थापयिष्यन्ति लिंगान्यत्र महीतटे ॥ ४ ॥
 पूजा तेषां कथं भावि बहुत्वाच्चात्र पठ्यते ॥ यस्य राष्ट्रे रुद्रलिंगं पूज्यते नैव शक्तिः ॥ ५ ॥ तस्य सीदति तद्राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ॥
 संभूय स्थापयिष्यामो लिंगमेकं ततः शुभम् ॥ ६ ॥ इति कृत्वा मतिं सर्वे प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ॥ प्रहर्षिता गुहश्चैव हरिब्रह्मसु
 खाः सुराः ॥ ७ ॥ भूमिभागं शुभं वीक्ष्य विजने लिंगमुत्तमम् ॥ स्थापयामासुरथ ते स्वयं ब्रह्मविनिर्मितम् ॥ ८ ॥ सिद्धार्थैः स्थापितं यस्मा
 देवैर्ब्रह्मादिभिः स्वयम् ॥ सिद्धेश्वरमिति प्राह नाम लिंगस्य वै गुहः ॥ ९ ॥ सर्वदेवैस्तत्र लिंगे खानितं सर उत्तमम् ॥ सर्वतीर्थोदकैः शुभ्रैः पूरितं
 च महात्मभिः ॥ १० ॥ एतस्मिन्नंतरे पार्थ पातालाच्छेषनंदनः ॥ कुमुदोनाम आगत्य प्राह शेषाहिपन्नगान् ॥ ११ ॥ अस्मिस्तारकयुद्धे तु प्रलं
 बोनाम दानवः ॥ पलायित्वा स्कंदभीत्या पापः पातालमाविशत् ॥ १२ ॥ स वो वसूनि पुत्रांश्च भार्याः कन्या गृहाणि च ॥ विध्वंसयति
 नागेंद्राः शीघ्रं धावतधावत ॥ १३ ॥ शेषात्मजस्य तद्वाक्यं कुमदस्य निशम्य ते ॥ औत्सुक्यमापुर्नागेंद्रा यामयामेति वादिनः ॥ १४ ॥ तान्नि
 वार्य ततः स्कंदः क्रुद्धः शक्तिमथाददे ॥ पातालाय मुमोचाथ प्रोच्य दैत्यो निहन्यताम् ॥ १५ ॥ ततः स्कंदभुजोत्सृष्टा भुवं निर्भिद्य वेगतः ॥
 प्रविष्टा सहसा शक्तिर्यथा दैवं नरं प्रति ॥ १६ ॥ सा तं हत्वा प्रलंबं च कोटिभिर्दशभिर्वृतम् ॥ नंदयित्वा गता नागाञ्जलकल्लोलपूर्विका ॥ १७ ॥
 यांत्या शक्त्या तया पार्थ यत्कृतं विवरं भुवि ॥ पातालगंगातोयेन पूरितं पापहारिणा ॥ १८ ॥ तस्य नाम ददौ स्कंदः सिद्धकूप इति स्मृतः ॥
 कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यामुपवासी नरः स्वयम् ॥ १९ ॥ स्नात्वा कूपेऽर्चयेदीशं सिद्धेश्वरमनन्यधीः ॥ प्रभूतभवसंभूतपापं तस्य विलीयते ॥ २० ॥ सिद्ध
 कुंडे च यः स्नात्वा श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः ॥ सर्वकल्मषनिर्मुक्तो भक्तियोग्यो भवेभवे ॥ २१ ॥ वटश्चाप्यक्षयस्तस्य तुष्टो रुद्रो वरं ददौ ॥ प्रयाग
 वटतुल्योऽयमेतत्सत्यं न संशयः ॥ २२ ॥ अत्रागत्य महाभागः श्राद्धं कुर्यात्सुभक्तितः ॥ पितृणामक्षयं तच्च सर्वेषां पिंडपातनम् ॥ २३ ॥ ततो
 ब्रह्मादयो देवाः स्कंदेन सहितास्तदा ॥ सिद्धांबिकां महाशक्तिं प्रार्थयामासुरीश्वरीम् ॥ २४ ॥ त्वयाविष्टो हि भगवान्मत्स्यरूपी जनार्दनः ॥

जगदुद्धारणार्थाय चक्रे कर्माण्यनेकशः ॥ २५ ॥ इति तां प्रार्थयामासुरत्र त्याज्यं न ते शुभे ॥ अत्र स्थिताः सर्व इमे क्षेत्रपाला महाबलाः ॥ २६ ॥
 अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां बलिपुष्पैश्च त्वां शुभे ॥ ये पूजयन्ति ते पाल्याः सर्वापत्सु च या सदा ॥ २७ ॥ एवमुक्ता सिद्धमाता तथेति प्रत्यपद्यत ॥
 स्थापयामासुरथ तां लिंगादुत्तरभागतः ॥ २८ ॥ ततः क्षेत्रपतीन्देवाश्चतुःषष्टिं महेश्वरम् ॥ सिद्धेयं नाम क्षेत्रस्य रक्षार्थं निदधुः स्वयम् ॥ २९ ॥
 त्वां च ये पूजयिष्यन्ति कार्यारंभेषु सर्वदा ॥ वर्षे वर्षे राजमाषबलिना च विशेषतः ॥ ३० ॥ तानसौ पालयेत्तुष्टः पिता लोकानिव स्वकान्
 सिद्धिकृतो देवास्तत्र सिद्धिविनायकम् ॥ ३१ ॥ कपर्दितनयं प्रार्थ्य स्थापयांचकिरे मुंदा ॥ तं च ये पूजयन्त्यत्र कार्यारंभेषु सर्वदा ॥ ३२ ॥
 तेषां सिद्धिं ददात्येष प्रबलो विघ्नराजः ॥ यद्यत्र पूजयेद्यस्तु सततं सिद्धसप्तकम् ॥ ३३ ॥ पश्येद्वा स्मरते वापि सर्वदोषैर्विमुच्यते ॥ सिद्धे
 श्वरः सिद्धवटश्च साक्षात्सिद्धांबिका सिद्धविनायकश्च ॥ सिद्धेयक्षेत्राधिपतिश्च सिद्धसरस्तथा सिद्धकूपश्च सप्त ॥ ३५ ॥ अत्र तुष्टो ददौ रुद्रः
 सुराणां दुर्लभान्वरान् ॥ वैशाखमासस्याष्टम्यां कृष्णायां सिद्धकूपके ॥ ३६ ॥ स्नात्वा पिंडान्वटे कृत्वा पूजयन्मां च सिद्धभाक् ॥ सदा
 योऽभ्यर्चयेन्मां च ब्रह्मचारी जितेंद्रियः ॥ ३७ ॥ अष्टाविष्टकरा नित्यं भवेयुस्तस्य सिद्धयः ॥ मंत्रजाप्यं बलिं होममत्र यः कुरुते
 नरः ॥ ३८ ॥ एकचित्तः शुचिर्भूत्वा सोऽभीष्टां सिद्धिमाप्नुयात् ॥ समाहितमनाश्चाथ सिद्धेशं यस्तु पश्यति ॥ ३९ ॥ तस्य सि
 द्धिर्भवत्येव विघ्नैर्यदि न हन्यते ॥ सिद्धांबिका महादेवी ह्यत्र संनिहितास्ति या ॥ ४० ॥ सिद्धिदा साधकेंद्राणां महाविद्यां जपन्ति ये ॥ धीरेभ्यो
 ब्रह्मचारिभ्यः सत्यचित्तेभ्य एव च ॥ ४१ ॥ मंत्रजाप्याद्ददात्येषा सर्वसिद्धीर्यथेप्सिताः ॥ पातालस्य बिलं चैतद्ब्रह्मशक्त्या कृतं महत् ॥ ४२ ॥ सिद्धां
 बिकाप्रसादेन विघ्नक्षेत्रपयोर्मम ॥ प्रत्यक्षं भविता यत्र नानाश्चर्याणि भूरिशः ॥ ४३ ॥ अत्र सिद्धिं प्रयास्यन्ति कोटिशः पुरुषाः सुराः ॥ विद्याधर
 त्वं देवत्वं गंधर्वत्वं च नागता ॥ ४४ ॥ यक्षत्वं चामरत्वं च प्राप्स्यन्त्यत्र च साधकाः ॥ अत्र वै विजयोनाम स्थंडिलस्य प्रभावतः ॥ ४५ ॥ सिद्धां
 बिकां समाराध्य सिद्धिमाप्स्यति दुर्लभाम् ॥ यो मां द्रक्ष्यति चात्रस्थं यश्च मां पूजयिष्यति ॥ वादप्रचारतो वापि पुण्यावाप्तिर्भविष्यति ॥ ४६ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ ॥ त्र्यंबकेण वरेष्वं दत्तेष्वपि सुरोत्तमाः ॥ ४७ ॥ प्रहृष्टाः समपद्यन्त गाथां चेमां जगुस्तदा ॥ तेन यज्ञैर्जपैःस्तोत्रैस्तपो

१ सिद्धेयं नाम—सिद्धायाः इदं सिद्धेयम् । अपत्यार्थकोऽप्यत्रार्थत्वात्सामान्यतश्चातुरधिकः—“स्त्रीभ्यो ढक्” इति ढक्प्रत्ययः ।

२ तदा—इ० पा० ।

३ पूजयिष्यन्ति—इ० पा० । ४ वाय—इ० पा० ।

५ नागता—नागत्वमित्यर्थः ।

भिस्तोषिता वयम् ॥ ४८ ॥ सर्वे देवाः सिद्धिलिंगं यो नरः पूजयिष्यति ॥ सर्वकामफलावाप्तिरित्येवं शंकरोऽब्रवीत् ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वा ते जयं
 प्राप्ताः स्कंदेन सहिताः सुराः ॥ काराय्यै रम्यप्रासादाब्रम्येस्तारकसंभवैः ॥ ५० ॥ चतुर्वर्गफलावाप्तिं दत्त्वा क्षेत्रस्य संययुः ॥ केचित्स्कंदं प्रशंसंतस्ती
 र्थमन्ये हरिं परे ॥ ५१ ॥ केचिल्लिंगानि पंचापि युद्धं केचिद्विवं ययुः ॥ ततोऽतारिक्षे चालिङ्ग्य महासेनं हरोऽब्रवीत् ॥ ५२ ॥ सप्तमे मारुतस्कंधे व
 स नित्यं प्रियात्मज ॥ कार्येष्वहं त्वया पुत्र संप्रष्टव्यः सदैव हि ॥ ५३ ॥ दर्शनान्मम भक्त्या च श्रेयः परमवाप्स्यसि ॥ स्तंभतीर्थे च वत्स्येऽहं न
 विमोक्ष्यामि कर्हिचित् ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वा विससर्जनं परिष्वज्य महेश्वरः ॥ ब्रह्मविष्णुमुखांश्चैव भक्त्या तैरभिनंदितः ॥ ५५ ॥ विसर्जिताः सुरा
 जग्मुः स्वानिस्वान्यालयानि च ॥ शर्वो जगाम कैलासं स्कंधं वै सप्तमं गुहः ॥ ५६ ॥ इत्येतत्कथितं पार्थ लिंगपंचकसंभवम् ॥ यः पठेत्स्कंदं स
 बद्धां कथां मर्त्यो महामतिः ॥ ५७ ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्वापि स भवेत्कीर्तिमाव्रतः ॥ बह्व्ययुः सुभगः श्रीमान्कांतिमाञ्छुभदर्शनः ॥ ५८ ॥ भूतेभ्यो
 निर्भयश्चापि सर्वदुःखविवर्जितः ॥ शुचिर्भूत्वा पुमान्यश्च कुमारेश्वरसन्निधौ ॥ ५९ ॥ शृणुयात्स्कंदचरितं महाधनपतिर्भवेत् ॥ बालानां व्याधिदुष्टा
 नां राजद्वारोपसेविनाम् ॥ ६० ॥ इदं तत्परमं धन्यं सर्वदोषहरं सदा ॥ तनुक्षये च सायुज्यं षण्मुखस्य व्रजेव्रतः ॥ ६१ ॥ वरमेनं ददुर्देवाः स्कंद
 स्याथ गता दिवम् ॥ ६२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे पंचलिङ्गोपा
 ख्यानसमाप्तिवर्णननाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ बर्बरतीर्थमाहात्म्यमथो वक्ष्यामि तेऽर्जुन ॥ यथा
 बर्बरिका जाता शतशृङ्गा नृपात्मजा ॥ १ ॥ कुमारिकेति विख्याता तस्या नाम्ना प्रकथ्यते ॥ इदं कौमारिकाखंडं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ २ ॥ यया
 कृता पृथिव्यां च नानाग्रामादिकल्पना ॥ इदं भरतखंडं च यया सम्यक्प्रकल्पितम् ॥ ३ ॥ ॥ धनंजय उवाच ॥ ॥ महदेतन्ममाश्चर्यं श्रो
 तव्यं परमं मुने ॥ कुमारीचरितं सर्वं ब्रूहि मह्यं सविस्तरम् ॥ ४ ॥ कथं विश्वमिदं जातं कर्मजातिप्रकल्पितम् ॥ कथं वा भारतं खंडं शुश्रूषेयं सदा
 मम ॥ ५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अव्यक्तेऽस्मिन्निरालोके प्रधानपुरुषावुभौ ॥ अर्जौ समागतावेकौ केवलं शृणुमो वयम् ॥ ६ ॥ ततः
 स्वभावकालाभ्यां स्वरूपाभ्यां समीरितम् ॥ ईक्षणेनैव प्रकृतेर्महत्तत्त्वमजायत ॥ ७ ॥ महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणादहंतत्त्वं व्यजायत ॥ त्रिधा तन्मुनिभिः

१ च ये-३० पा० । २ काराय्य-कारयित्वा-इत्यर्थः । ३ प्रपालको-इत्युद्धः पाठः । ४ तु-३० पा० । ५ तैः-महेश्वरब्रह्मविष्णुभिः-इत्यर्थो बोध्यः । ६ ततः-३० पा० । ७ आर्षं नपुंसकत्वम् । ८ सप्तमं
 स्कन्वं-मारुतस्कन्धाख्यम् । ९ रहस्यं परमं शुभम्-३० पा० । १० यः पठेत्पाठयेच्चैव-३० पा० । ११ चापि-३० पा० । १२ अर्जुन उवाच-३० पा० । १३ कर्म चास्ति प्रकल्पितम्-३० पा० । १४ श्रुतौ-३० पा० ।

प्रोक्तं सत्त्वराजसतामसम् ॥ ८ ॥ तामसात्पंच जातानि तन्मात्राणि विदुर्बुधाः ॥ तन्मात्रेभ्यश्च भूतानि विशेषाः पंच तद्भवाः ॥ ९ ॥ सात्त्विका
 चाप्यहंकाराद्विद्धि कर्मेन्द्रियाणि च ॥ एकादशं मनश्चैव राजसं च द्वयोर्विदुः ॥ १० ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि जातानीति पुरा विदुः ॥ सदाशिवेन वै
 पुंसा तानि दृष्टानि भारत ॥ ११ ॥ बुद्बुदाकारतां जग्मुरंदं जातं ततः शुभम् ॥ शतकोटिप्रमाणं च ब्रह्मांडमिदमुच्यते ॥ १२ ॥ आत्मास्य
 कथितो ब्रह्मा व्यभजत्स त्रिधा त्विदम् ॥ ऊर्ध्वं तत्र स्थिता देवा मध्ये चैव च मानवाः ॥ १३ ॥ नागा दैत्याश्च पाताले त्रिधैतत्परिकल्पितम् ॥
 एकैकं सप्तधाभूय ततस्तेन प्रकल्पितम् ॥ १४ ॥ पातालानि च द्वीपानि स्वर्लोकाः सप्तसप्त च ॥ सप्त द्वीपानि वक्ष्यामि शृणु तेषां प्रकल्पनाम्
 ॥ १५ ॥ लक्षयोजनविस्तारं जंबूद्वीपं प्रकीर्त्यते ॥ सूर्यबिंबसमाकारं तावत्क्षारार्णवावृतम् ॥ १६ ॥ शाकद्वीपं द्विगुणतो जंबूद्वीपात्ततः परम् ॥ ता
 वता क्षीरतोयेन समुद्रेण परीवृतम् ॥ १७ ॥ सुरातोयेन दैत्यानां मोहकार्यर्णवेन हि ॥ पुष्करं तु ततो द्वीपं द्विगुणं तावता वृतम् ॥ १८ ॥ कुशद्वीपं
 द्विगुणतस्ततस्तत्परतः स्मृतम् ॥ दधितोयेन परितस्तावदर्णवसंवृतम् ॥ १९ ॥ ततः परं क्रौञ्चसंज्ञं द्विगुणं हि घृताब्धिना ॥ ततः शाल्मलिद्वीपं च
 द्विगुणं तावतैव च ॥ २० ॥ इक्षुसारस्वरूपेण समुद्रेण परीवृतम् ॥ गोमेदं तस्य परितो द्विगुणं तावता वृतम् ॥ २१ ॥ स्वादुतोयेन रम्येण समु
 द्रेण समंततः ॥ एवं कोटिद्वयं पार्थ लक्षपंचाशतत्रयम् ॥ २२ ॥ पंचाशच्च सहस्राणि सप्तद्वीपाः सप्तागराः ॥ दशोत्तराणि पंचैव अंगुलानां
 शतानि च ॥ २३ ॥ अपां वृद्धिक्षयो दृष्टः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ ततो हेममयी भूमिर्दशकोट्यः कुरुद्ब्रह्म ॥ २४ ॥ देवानां क्रीडनस्थानं लो
 कालोकस्ततः परम् ॥ पर्वतो वलयाकारो योजनायुतविस्तृतः ॥ २५ ॥ अस्य बाह्ये तमो घोरं दुष्प्रेक्ष्यं जीववर्जितम् ॥ पंचत्रिंशत्स्मृताः कोट्यो
 लक्षाण्येकोनविंशतिः ॥ २६ ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां च फाल्गुन ॥ सप्तसागरमानस्तु गर्भोदस्तदनंतरम् ॥ २७ ॥ कोटियोजनविस्ता
 रः कटाहः संव्यवस्थितः ॥ ब्रह्मणोऽडं कटाहेन संयुक्तं मेरुमध्यतः ॥ २८ ॥ पंचाशत्कोटयो ज्ञेया दशदिक्षु समंततः ॥ जंबूद्वीपस्य मध्ये तु
 मेरुनामास्ति पर्वतः ॥ २९ ॥ स लक्षयोजनो ज्ञेयो ह्यधश्चोर्ध्वं प्रमाणतः ॥ षोडशैव सहस्राणि योजनानामधः स्थितः ॥ ३० ॥ उच्छ्रयश्चतुरा
 शीतिर्द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ॥ त्रिभिः शृंगैः समायुक्तः शरावाकृतिमस्तकः ॥ ३१ ॥ मध्यशृंगे ब्रह्मवास ऐशान्यां त्र्यंबकस्य च ॥ नैऋत्ये वासु
 देवस्य हेमशृंगं च ब्रह्मणः ॥ ३२ ॥ रत्नजं शंकरस्यापि राजतं केशवस्य च ॥ मेरुदिक्षु चतसृषु विष्कंभा गिरयः स्मृताः ॥ ३३ ॥ पूर्वेण मंदरो नाम

दक्षिणे गंधमादनः ॥ विपुलः पश्चिमो ज्ञेयः सुपार्श्वस्तु तथोत्तरे ॥ ३४ ॥ कदंबो मंदरे ज्ञेयो जंबुर्वै गंधमादने ॥ अश्वत्थो विपुले चैव सुपार्श्वे च वटो
मतः ॥ ३५ ॥ एकादशशतायामाश्वत्वारो गिरिकेतवः ॥ एतेषां संति चत्वारि वनानि जयमूर्धसु ॥ ३६ ॥ पूर्वं चैत्ररथं नाम दक्षिणे गंधमादनम् ॥ वैभ्राजं
पश्चिमे ज्ञेयमुदक्चित्ररथं वनम् ॥ ३७ ॥ सरांसि चापि चत्वारि चतुर्दिक्षु निबोध मे ॥ प्राच्येऽरुणोदसंज्ञं तु मानसं दक्षिणे सरः ॥ ३८ ॥ प्रत्यक्छीतो
दकं नाम उत्तरे च महाह्रदः ॥ विष्कंभगिरयो ह्येत उच्छ्रिताः पंचविंशतिः ॥ ३९ ॥ योजनानां सहस्राणि सहस्रं पिंडंतः स्मृतम् ॥ अन्ये च संति बहुश
स्तत्र वै केसराचलाः ॥ ४० ॥ मेरोर्दक्षिणतश्चैव त्रयो मर्यादपर्वताः ॥ निषधो हेमकूटश्च हिमवानिति ते त्रयः ॥ ४१ ॥ लक्षयोजनदीर्घाश्च विस्तीर्णा द्विसह
स्रकम् ॥ त्रयश्चोत्तरतो मेरोर्नीलः श्वेतोऽथ शृंगवान् ॥ ४२ ॥ माल्यवान्पूर्वतो मेरोर्गंधाख्यः पश्चिमे तथा ॥ इत्येते गिरयः प्रोक्ता जंबुद्वीपे समं
ततः ॥ ४३ ॥ गंधमादनसंस्थाया महागजप्रमाणतः ॥ फलानि जंब्वास्तन्नाम्ना जंबूद्वीपमिति स्मृतम् ॥ ४४ ॥ आसीत्स्वायंभुवोनाम मनुराद्यः
प्रजापतिः ॥ आसीत्स्त्री शतरूपा तामुदुवोद प्रजापतिः ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ तस्याऽऽस्तां तनयावुभौ ॥ ४५ ॥ ध्रुवश्चोत्तानपादस्य पुत्रः परम
धार्मिकः ॥ भक्त्या स विष्णुमाराध्य स्थानं चैवाक्षयं गतः ॥ ४६ ॥ प्रियव्रतस्य राजर्षेरुत्पन्ना दश सूनवः ॥ त्रयः प्रव्रजितास्तत्र परंब्रह्म समा
श्रिताः ॥ ४७ ॥ सप्त सप्तसु द्वीपेषु तेन पुत्राः प्रतिष्ठिताः ॥ जंबूद्वीपाधिपो ज्येष्ठ आग्नीध्र इति विश्रुतः ॥ ४८ ॥ तस्यासत्रव सुताः पार्थ नववर्षे
श्वराः स्मृताः ॥ तेषां नाम्ना च ते वर्षास्तिष्ठंत्यद्यापि चांकिताः ॥ ४९ ॥ योजनानां सहस्राणि नव प्रत्येकशः स्मृताः ॥ मेरोश्चतुर्दशं खंडं
गंधमाल्यवतोर्द्वयोः ॥ ५० ॥ अंतरे हेमभूमिष्ठमिलावृतमिहोच्यते ॥ माल्यवत्सागरांतस्य भद्राश्चमिति प्रोच्यते ॥ ५१ ॥ गंधवत्सागरांतस्य
केतुमालमिति स्मृतम् ॥ ५२ ॥ शृंगवज्रलधेरंतः कुरुखंडमिति स्मृतम् ॥ शृंगवच्छ्वेतमध्ये च खण्डं प्रोक्तं हिरण्यमयम् ॥ ५३ ॥ सुनीलश्चेतयो
र्मध्ये खंडमाहुश्च रम्यकम् ॥ निषधो हेमकूटश्च हरिखंडं तदंतरा ॥ ५४ ॥ हिमवद्दिग्मकूर्पांतः खण्डं किंपुरुषं स्मृतम् ॥ हिमाद्रिजलधेरन्तर्नाभि
खण्डमिति स्मृतम् ॥ ५५ ॥ नाभिखण्डं च कुरवो द्वे वर्षे धनुषाकृती ॥ हिमवांश्च गिरिशृंगी ज्यास्थाने परिकीर्तितौ ॥ ५६ ॥ नाभेः पुत्रश्च ऋषभ
ऋषभाद्भरतोऽभवत् ॥ तस्य नाम्ना त्विदं वर्षं भारतं चेति कीर्त्यते ॥ ५७ ॥ अत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च उपार्जनम् ॥ अन्यत्र भोगभूमिश्च
सर्वत्र कुरुनंदन ॥ ५८ ॥ शाकद्वीपे च शाकोऽस्ति योजनानां सहस्रकः ॥ तस्य नाम्ना च तद्वर्षं शाकद्वीपमिति स्मृतम् ॥ ५९ ॥ तस्य च प्रिय

रुद्रा.म.पु.
॥१४९॥

व्रत एवाधिपतिर्नाम्ना मेधातिथिरिति ॥ ६० ॥ तस्य पुरोजवमनोजववेपमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूपविश्वचारसंज्ञानि पुत्रनामानि सप्त वर्षाणि ॥ ६१ ॥ शाकद्वीपे च वर्ष ऋतव्रतसत्यव्रतानुव्रतनामानो वाय्वात्मकं भगवंतं जपन्ति ॥ ६२ ॥ अंतः प्रविश्य भूतानि यो विभज्वात्मकेतुभिः ॥ अंतर्यामीश्वरः साक्षात्पातु नो यद्वशे जगत् ॥ ६३ ॥ इति जपः ॥ कुशद्वीपे कुशस्तंबो योजनानां सहस्रकः ॥ तच्चिह्नचिह्नितं तस्मात्कुशद्वीपं ततः स्मृतम् ॥ ६४ ॥ तद्वीपपतिश्च प्रैयव्रतो हिरण्यरोमा तत्पुत्रवसुवसुदानदृढकविनाभिगुप्तसत्यव्रतवामदेवनामांकितानि सप्त वर्षाणि ॥ वर्णाश्च कुलिशकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञा जातवेदसं भगवंतं स्तुवंति ॥ ६५ ॥ परस्य ब्रह्मणः साक्षाज्जातवेदांसि हव्यवाद ॥ देवानां पुरुषांगानां यज्ञेन पुरुषं यजः ॥ ६६ ॥ इति स्तुतिः ॥ क्रौंचद्वीपे क्रौंचनामा पर्वतो योजनायुतः ॥ योऽसौ गुहेन निर्भिन्नस्तच्चिह्नं क्रौंचद्वीपकम् ॥ ६७ ॥ तत्र च प्रैयव्रतो घृतपृष्टिनामा तत्पुत्राममधुरुहमेघपृष्ठस्वधामऋताश्वलोहितार्णववनस्पतिइतिसप्तपुत्रनामांकितानि सप्त वर्षाणि ॥ ६८ ॥ वर्णाश्च गुरुऋषभद्रविणदेवकसंज्ञाः ॥ ६९ ॥ आपोमयं भगवंतं स्तुवंति ॥ ७० ॥ आपः पुरुषवीर्याश्च पुनर्तीर्भूवःस्वश्च ॥ तैः पुनरमीवघ्नाः संस्पृशेतात्मना भुवः ॥ ७१ ॥ इति जपः ॥ शाल्मलेर्नाम वृक्षस्य तत्रवासः सहस्रं योजनानां तच्चिह्नं शाल्मलिद्वीपमुच्यते ॥ ७२ ॥ तस्याधिपतिः प्रैयव्रतो यज्ञबाहुस्तत्पुत्रसुरोचनसौमनस्यरमणकदेववर्हिपारिभद्राप्यायनाभिज्ञाननामानि सप्तवर्षाणि ॥ ७३ ॥ वर्णाश्च श्रुतधरवीर्यवसुंधरइषंधरसंज्ञा भगवंतं सोमं यजन्ति ॥ ७४ ॥ स्वयोनिः पितृदेवेभ्यो विभजञ्छुक्रकृष्णयोः ॥ अधः प्रजानां सर्वासां राजा नः सोमोस्तु ॥ ७५ ॥ इति जपः गोमे दनामा प्रक्षोस्ति सुरम्यो यस्य च्छायया ॥ मेदोवृद्धिं गतं लौल्याद्गोमेदं द्वीपमुच्यते ॥ ७६ ॥ तत्र प्रैयव्रत इध्मजिह्वः पतिस्तत्पुत्रशिवसुरम्यसुभद्र शांत्यशान्तामृताभयनामांकितानि सप्त वर्षाणि ॥ ७७ ॥ वर्णाश्च हंसपतंगोर्ध्वाचनसत्यांगसंज्ञाश्चत्वारो भगवंतं सूर्यं यजन्ते ॥ ७८ ॥ प्रश्नस्य विष्णुरूपं यत्तत्रोत्थस्य ब्रह्मणोऽमृतस्य च ॥ मृत्योश्च सूर्यमात्मानं धीमहि ॥ ७९ ॥ इति जपः ॥ स्वर्णपत्राणि नियुतं योजनानां सहस्रकम् ॥ पुष्करं ज्वलदा भाति तच्चिह्नं द्वीपपुष्करम् ॥ ८० ॥ तस्याधिपतिः प्रैयव्रतो वीतहोत्रनामा तत्पुत्रौ रमणकघातकौ ॥ ८१ ॥ तन्नामचिह्नितं खंडद्वयम् ॥ ८२ ॥ तयोरंत रालेमानसाचलो नाम वलयाकारः पर्वतो यस्मिन्भ्रमति भगवान्भास्कर इति ॥ ८३ ॥ तत्र वर्णाश्च न संति केवलं समानास्ते ब्रह्म ध्यायन्ति ॥ ८४ ॥

१ ब्रह्मात्मकम्-इ० पा० । २ वर्षाश्च-इ० पा० । परंतु मूलस्य एव पाठः समीचीनः । ३ संघिरार्थः-मंत्रत्वात् । ४ यज्ञेति-इ० पा० । ५ इति श्रुतिः-इ० पा० । ६ घृतपृष्टिनामा-इ० पा० । ७ अक्षिप्तः-इ० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ३७

॥१४९॥

यद्यत्कर्ममयं लिंगं ब्रह्मलिंगं जनोर्चयन् ॥ भेदेनैकांतमद्वैतं तस्मै भगवते नमः ॥ ८५ ॥ ॥ इति जपः ॥ ॥ नैषु क्रोधो न मात्सर्यं पुण्यपापा
 र्जनेन च ॥ अयुतं द्विगुणं चापि क्रमादायुः प्रकीर्तितम् ॥ ८६ ॥ जपंतः कामिनीयुक्ता विहरन्त्यमरा इव ॥ अथ ते संप्रवक्ष्यामि ऊर्ध्वलोकस्य
 संस्थितिम् ॥ ८७ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारिकाख्याने भूसं
 स्थितिर्वर्णनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भूमेर्योजनलक्षे च कौरव्य रविमंडलम् ॥ योजनानां सह
 स्राणि भास्करस्य रथो नव ॥ १ ॥ ईषादंडस्तथैवास्य द्विगुणः परिकीर्तितः ॥ सार्धकोटिस्तथा सप्त नियुतानि विवस्वतः ॥ २ ॥ योजनानां
 तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् ॥ त्रिनाभि तच्च पंचारं ण्णेमि परिकीर्तितम् ॥ ३ ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयोऽक्षोऽपि विस्तृतः ॥ पंच चा
 न्यानि सार्द्धानि स्यन्दनस्य तु पांडव ॥ ४ ॥ अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्द्धयोः ॥ द्वस्त्रोऽक्षस्तद्युगार्द्धं च ध्रुवाधारं रथस्य वै ॥ ५ ॥
 द्वितीयोऽक्षस्तथा सव्ये चक्रं तन्मानसे स्थितम् ॥ हयाश्च सप्त च्छंदांसि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ६ ॥ गायत्री च बृहत्युष्णिग्जगती त्रिष्टुबेव च ॥
 अनुष्टुप्पंक्तिरित्युक्ताश्छंदांसि हरयो रवेः ॥ ७ ॥ नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः ॥ उदयास्तमनाख्यं हि दर्शनादर्शनं रवेः ॥ ८ ॥
 शक्रादीनां पुरे तिष्ठन्स्पृशत्येष पुरत्रयम् ॥ विकीर्णोऽतो विकर्णस्थस्त्रिकोणार्धपुरे तथा ॥ ९ ॥ अयनस्योत्तरस्यादौ मकरं याति भास्करः ॥
 ततः कुम्भं च मीनं च राशे राश्यंतरं तथा ॥ १० ॥ त्रिष्वेतेष्वथ भुक्तेषु ततो वैषुवतीं गतिम् ॥ प्रयाति सविता कुर्वन्नहोरात्रं च तत्समम् ॥
 ॥ ११ ॥ ततो रात्रिः क्षयं याति वर्धते तु दिनं दिनम् ॥ ततश्च मिथुनस्यांते परां काष्ठासुपागतः ॥ १२ ॥ राशिं कर्कटकं प्राप्य कुरुते दक्षिणायां
 नम् ॥ कुलालचक्रपर्यतो यथा शीघ्रं निवर्तते ॥ १३ ॥ दक्षिणायक्रमे सूर्यस्तथा शीघ्रं निवर्तते ॥ अतिवेगितया कालं वायुमार्गबलाच्चरन् ॥ १४ ॥
 तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं स कालेनाल्पेन गच्छति ॥ कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मंदं प्रसर्पति ॥ १५ ॥ तथोदगयने सूर्यः सर्पते मंदविक्रमः ॥ तस्मा
 दीर्घेण कालेन भूमिमल्पं निगच्छति ॥ १६ ॥ संध्याकाले च मंदेहाः सूर्यमिच्छन्ति स्वादितुम् ॥ प्रजापतिकृतः शापस्तेषां फाल्गुन रक्षसाम् ॥
 ॥ १७ ॥ अक्षयत्वं शरीराणां मरणं च दिनेदिने ॥ ततः सूर्यस्य तैर्युद्धं भवत्यत्यंतदारुणम् ॥ १८ ॥ ततो गायत्रिपूतं यद्विजास्तोयं क्षिपन्ति च ॥
 तेन दहन्ति ते पापाः संध्योपासनतः सदा ॥ १९ ॥ ये संध्यां नाप्युपासन्ते कृतघ्ना यांति रौरवम् ॥ प्रतिमासं पृथक्सूर्य ऋषिगन्धर्वराक्षसैः ॥ २० ॥

अप्सरोग्रामणीसर्पैरथो याति च सप्तभिः ॥ धातार्यमा मित्रवरुणौ विवस्वानिन्द्र एव च ॥ २१ ॥ पूषा च सविता सोऽथ भगस्त्वष्टा च
कीर्तितः ॥ विष्णुश्चेत्रादिमासेषु आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ २२ ॥ ततो दिवाकरस्थानान्मण्डलं शशिनः स्थितम् ॥ लक्षमात्रेण तस्यापि त्रिचक्रो
रथ उच्यते ॥ २३ ॥ कुंदाभा दश चैवाश्वा वामदक्षिणतो युताः ॥ पूर्णे शतसहस्रे च योजनानां निशाकरात् ॥ २४ ॥ नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नमुपरिष्ठा
त्प्रकाशते ॥ चतुर्दश चार्बुदान्यप्यशीतिः सरितांपतिः ॥ २५ ॥ विंशतिश्च तथा कोट्यो नक्षत्राणां प्रकीर्तिताः ॥ द्वे लक्षे चोत्तरे तस्माद्बुधो नक्षत्र
मण्डलात् ॥ २६ ॥ वाय्वग्निद्रव्यसंभूतो रथश्चंद्रसुतस्य च ॥ पिशंगैस्तुरगैश्च सोऽष्टाभिर्कयवेगिभिः ॥ २७ ॥ द्विलक्षश्चोत्तरे तस्माद्बुधश्चाप्यु
शना स्मृतः ॥ शुक्रस्यापि रथोऽष्टाभिर्युक्तोऽभूत्संभवेर्हयैः ॥ २८ ॥ लक्षद्वयेन भौमस्य स्मृतो देवपुरोहितः ॥ अष्टाभिः पांडुरैरथैर्युक्तोऽस्य कांचनो
रथः ॥ २९ ॥ सौरिर्बृहस्पतेश्चोर्ध्वं द्विलक्षे समुपस्थितः ॥ आकाशसंभवैरथैरष्टाभिः शबलै रथः ॥ ३० ॥ स्वर्भानोस्तुरगाश्चाष्टौ भृंगाभा धूसरा
रथम् ॥ वहन्ति च सकृद्युक्ता आदित्याः स्थितास्तथा ॥ ३१ ॥ सौरैर्लक्षं स्मृतं चोर्ध्वं ततः सप्तर्षिमण्डलम् ॥ ऋषिभ्यश्चापि लक्षेण ध्रुवश्चोर्ध्वं
व्यवस्थितः ॥ ३२ ॥ मेढीभूतः समस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै ध्रुवः ॥ ध्रुवोऽपि शिशुमारस्य पुच्छाधारे व्यवस्थितः ॥ ३३ ॥ यमाहुर्वासुदेवस्य
रूपमात्मानमव्ययम् ॥ वायुपाशैर्ध्रुवे बद्धं सर्वमेतच्च फाल्गुन ॥ ३४ ॥ नवयोजनसाहस्रं मण्डलं सवितुः स्मृतम् ॥ द्विगुणं सूर्यविस्तारान्मण्डलं
शशिनः स्मृतम् ॥ ३५ ॥ तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वाधस्तात्प्रसर्पति ॥ उद्धृत्य पृथिवीच्छायां निर्मलां मण्डलाकृतिः ॥ ३६ ॥ चन्द्रस्य षोडशो
भागो भार्गवश्च विधीयते ॥ भार्गवात्पादहीनस्तु विज्ञेयोऽथ बृहस्पतिः ॥ ३७ ॥ बृहस्पतेः पादहीनौ वक्रसौरी बुधस्तथा ॥ शतानि पंच चत्वारि
त्रीणि द्वे चैकयोजनम् ॥ ३८ ॥ योजनार्धप्रमाणानि भानि द्वस्वं न विद्यते ॥ भूमिलोकश्च भूर्लोकः पादगम्यः प्रकीर्तितः ॥ ३९ ॥ भूमिसूर्या
तरं तच्च भुवर्लोकः प्रकीर्तितः ॥ ध्रुवसूर्यतरं तच्च नियुतानि चतुर्दश ॥ ४० ॥ स्वर्लोकः सोऽपि गदितो लोकसंस्थानचित्तकैः ॥ ध्रुवाद्ूर्ध्वं तथा

१ अत्र-सरितांपतिः-इत्यनेन-“एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः । अर्बुदमब्जं खर्वनिखर्वमहापद्मशंकवस्तस्मात् । जलधिश्चान्त्यं मध्यं परार्धमिति दशगुणोत्तराः संज्ञाः ॥ १ ॥ संख्यायाः स्थानानां
व्यवहारार्थं कृताः पूर्वेः ।” इति लीलावत्युक्तसंख्यासंज्ञान्तर्गत-“जलधि” नामकसंख्या बोध्या । २ विस्तारः शशिनः स्मृतः-३०.पा० । ३ अन्यत्र च ज्योतिःशास्त्रे भूर्भुवःस्वरादेकसंस्थितिरित्यं वर्णितास्ति-“भूर्लोकं
काश्यो दक्षिणे व्यक्षदेशात्तस्मात्सौम्योऽयं भुवः स्वर्ग मेरुः । लभ्यः पुण्यैः खे महः स्याज्जनोऽतोऽजलानलैः स्वैस्तपःसत्यमन्त्यः ॥” एवं सप्तलोककल्पना कृतास्ति । अत्र व्यक्षदेशः लंकाप्रभृतिः । तस्माद्देशादक्षिणे यः प्रदेशः स
भूर्लोकः, तस्माद्दुत्तरे भुवर्लोकः यत्रास्मिँल्लोके क्यं तिष्ठामः । मेरुः स्वर्लोकः, ततः खे आकाशे महर्लोकः, ततो जनलोकः, ततस्तपोलोकः, ततः सत्यलोकः, इति सिद्धान्तशिरोमणौ लोकसंस्थानकल्पनोक्ता बोद्धव्याः ।

कोटिर्महलोकः प्रकीर्तितः ॥ ४१ ॥ द्वे कोट्यौ च जनो यत्र निवसन्ति चतुःसनाः ॥ चतुर्भिश्चापि कोटीभिस्तपोलोकस्ततः स्मृतः ॥ ४२ ॥
वैराजा यत्र ते देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः ॥ षड्गुणेन तपोलोकात्सत्यलोको विराजते ॥ ४३ ॥ अपुनर्मरका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः ॥ अष्टा
दश तथा कोट्यो लक्षाण्यशीतिपञ्च च ॥ ४४ ॥ शुभं निरुपमं स्थानं तदूर्ध्वं संप्रकाशते ॥ भूर्भुवःस्वरिति प्रोक्तं त्रैलोक्यं कृतकं त्विदम् ॥ ४५ ॥
जनस्तपस्तथा सत्यमिति चाकृतकं त्रयम् ॥ कृतकाकृतयोर्मध्ये महलोक इति स्मृतः ॥ ४६ ॥ शून्यो भवति कल्पांते योत्यंतं न विनश्यति ॥
एते सप्त समाख्याता लोकाः पुण्यैरुपार्जिताः ॥ ४७ ॥ यज्ञैर्दानैर्जपहोमैस्तीर्थैर्व्रतसमुच्चयैः ॥ वेदादिप्रोक्तैरन्यैश्च साध्याल्लोकानि मान्विदुः ॥ ४८ ॥
ततश्चाण्डस्य शिरसो धारा नीरमयी शिवा ॥ सर्वलोकान्समाप्लावय गंगा मेरावुपागता ॥ ४९ ॥ ततो महीतलं सर्वं पातालं प्रविवेश सा ॥ अण्ड
मूर्ध्नि स्थिता देवी सततं द्वाखासिनी ॥ ५० ॥ देवीनां कोटिकोटीभिः संबृता पिंगलेन च ॥ तत्र स्थिता सदा रक्षां कुरुतेऽण्डस्य सा शुभा ॥ ५१ ॥
निहन्ति दुष्टसंघातान्महाबलपराक्रमा ॥ वायुस्कंधानि सप्तापि शृणु यद्वत्स्थितान्यपि ॥ ५२ ॥ पृथिवीं समभिक्रम्य संस्थितो मेघमंडले ॥ प्रवहोनाम यो
मेघान्प्रवहत्यतिशक्तिमान् ॥ ५३ ॥ धूमजाश्चोष्मजा मेघाः सामुद्रैर्येन पूरिताः ॥ तोयैर्भवन्ति नीलांगा वर्षिष्ठाश्चैव भारत ॥ ५४ ॥ द्वितीयश्चावहो
नाम निबद्धः सूर्यमंडले ॥ तेन बद्धं ध्रुवेणेदं भ्राम्यते सूर्यमंडलम् ॥ ५५ ॥ तृतीयश्चोद्ग्रहो नाम चंद्रस्कंधे प्रतिष्ठितः ॥ बद्धं ध्रुवेण येनेदं भ्राम्यते
चंद्रमंडलम् ॥ ५६ ॥ चतुर्थः संवहो नाम स्थितो नक्षत्रमण्डले ॥ वातरश्मिभिराबद्धं ध्रुवेण सह भ्राम्यते ॥ ५७ ॥ ग्रहेषु पञ्चमः सोऽपि विवहो
नाम मारुतः ॥ ग्रहचक्रमिदं येन भ्राम्यते ध्रुवसंधितम् ॥ ५८ ॥ षष्ठः परिवहो नाम स्थितः सप्तर्षिमंडले ॥ भ्रमन्ति ध्रुवसंबद्धा येन सप्तर्षयो दिवि
॥ ५९ ॥ सप्तमश्च ध्रुवे बद्धो वायुर्नाम्ना परावहः ॥ येन संस्थापितं ध्रौव्यं चक्रं चान्यानि भारत ॥ ६० ॥ यं समासाद्य वेगेन दिशामंतं प्रपेदिरे ॥
दक्षस्य दश पुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः ॥ ६१ ॥ एवमेते दितेः पुत्राः सप्तसप्त व्यवस्थिताः ॥ अनारमंतः संवांति सर्वगाः सर्वधारिणः ॥ ६२ ॥

१ चतुःसनाः—सनक—सनेदन—सनातन—सनकुमाराः । २ संमतः—५० पा० । ३ या—५० पा० । ४ ज्योतिःशास्त्रे तु—“भूवायुरावह इह प्रवहस्तदूर्ध्वः स्यादुद्ग्रहस्तदनु संवहसंज्ञकश्च । अन्यस्ततोऽपि सुवहः परिवर्ध
कोऽस्माद्वाहः परावह इमे पवनाः प्रसिद्धाः ॥” इति सिद्धांतशिरोमण्युक्तरीत्या किंचिद्विरुद्धकर्मो दृश्यते । अत्र मूले प्रथमं प्रवह उक्तः—अत्र ज्योतिःशास्त्रे च पूर्वमावह उच्यते । अत्र मतभेदः प्रातिभाति । प्रमाणान्तराण
तस्य गतिः स्यात् । ५ एते—मारुतः—इत्यर्थः । दितिगर्भे शक्रेण सप्तसप्तधा कृतपरिच्छेदा ज्ञेयाः । तेषां कथा पूर्वमत्रैव खण्ड उक्ता ।

ध्रुवादूर्ध्वमसूर्यं चाप्यनक्षत्रमतारकम् ॥ स्वतेजसा स्वशक्त्या चाधिष्ठितास्ते हि नित्यदा ॥ ६३ ॥ इत्यूर्ध्वं ते समाख्यातं पातालान्यथ मे शृणु ॥ ६४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिब्राह्मण्यं संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कुमारिकाख्याने लोकव्यवस्थिति वर्णननामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ सहस्रसप्तत्युच्छ्राये पातालैर्भि परस्परम् ॥ अतलं वितलं चैव नितलं च रसातलम् ॥ १ ॥ तलातलं च सुतलं पातालं चापि सप्तमम् ॥ कृष्णशुक्लारुणाः पीताः शर्कराशैलकांचनाः ॥ २ ॥ भूमयो यत्र कौरव्य वरप्रा सादशोभिताः ॥ तेषु दानवदैतेयनागाश्चैव सहस्रशः ॥ ३ ॥ स्वर्लोकादपि रम्याणि दृष्टानि बहुशो मया ॥ आह्लादकारिणो नानामणयो यत्र पत्रगाः ॥ ४ ॥ दैत्यदानवकन्याभिर्महारूपाभिरन्विते ॥ पाताले कस्य न प्रीतिर्विमुक्तस्यापि जायते ॥ ५ ॥ यत्र नोष्णं न वा शीतं न वर्षं दुःख मेव च ॥ भक्ष्यभोज्यमहाभोगकालो यत्रापि जायते ॥ ६ ॥ पाताले सप्तमे चास्ति लिंगं श्रीहाटकेश्वरम् ॥ ब्रह्मणा स्थापितं पार्थ सहस्रयोजनोच्छ्रितम् ॥ ७ ॥ हाटकस्य तु लिंगस्य प्रासादो योजनायुतः ॥ सर्वैरत्नमयो दिव्यो नानाश्चयविभूषितः ॥ ८ ॥ तच्चार्चयन्ति तल्लिंगं नानानागेन्द्रसत्तमाः ॥ तदधस्ताज्जलं भूरि तस्याधो नरकाः स्मृताः ॥ ९ ॥ पापिनो येषु पात्यन्ते ताञ्छृणुष्व महामते ॥ कोटयः पंचपंचाशद्राजानश्चैकविंशति ॥ १० ॥ रौरवः शूकरो रोधस्तालो विशसनस्तथा ॥ महाज्वालस्तप्तकुम्भो लवणोथ विमोहकः ॥ ११ ॥ रुधिरांधो वैतरणी कृमिशः कृमिभोजनः ॥ असिपत्रवनं कृष्णो लालाभक्ष्यश्च दारुणः ॥ १२ ॥ तथा पूयवहः पापो वह्निर्ज्वालोऽप्यधःशिराः ॥ संदंशः कृष्णमूत्रश्च तमश्चावीचिरेव च ॥ १३ ॥ श्वभोजनो विमूचिश्चाप्यवीचिश्च तथाऽपरः ॥ कूटसाक्षी रौरवं च रोधं गोविप्ररोधकः ॥ १४ ॥ सुरापः मूकरं याति तालं मिथ्यामनुष्यहा ॥ गुरुतल्पी तप्तकुम्भं तप्तलोहं च भक्तहा ॥ १५ ॥ गुरुणामवमंता यो महाज्वाले निपात्यते ॥ लवणं शास्त्रहंता च निर्मर्यादो विमोहके ॥ १६ ॥ कृमिभक्ष्ये देवद्वेष्टा कृमिशे तु दुरिष्टकृत् ॥ पितृदेवात्पूर्वमश्रुलालाभक्ष्ये प्रयाति च ॥ १७ ॥ मिथ्यानीवविरोधी विशसने कूटशस्त्रकृत् ॥ अयोमुखे ह्यसद्राही एकाशी पूयवाहके ॥ १८ ॥ मार्जारकुक्कुटश्चानपक्षिपोष्टा प्रयाति च ॥ बधिरांधगृहक्षेत्रतृणधान्यादिज्वालकः ॥ १९ ॥ नक्षत्रं गजीवी च याति वैतरणीं नरः ॥ धनयौवनमत्तो यो धनहा कृष्णमेति सः ॥ २० ॥ असिपत्रवनं याति वृक्षच्छेदी वृथैव यत् ॥ कुहकाजीविनः सर्वे वह्निज्वाले पतन्ति ते ॥ २१ ॥ परस्त्रीं च परान्नं च गच्छन्संदंशमेति च ॥ दिवास्वप्नपरा ये च व्रतलोपपराश्च ये ॥ २२ ॥ शरीरमदमत्ताश्च यांति चैते श्वभोजनम् ॥

शिवं हरिं न मन्यन्ते यात्यवीचिनमेव च ॥ २३ ॥ इत्येवमादिभिः पापैरशास्त्रौघस्य सेवनैः ॥ पतत्येव महाघोरनरकेषु सहस्रशः ॥ २४ ॥
 तस्माद्य इच्छेदेतेभ्यो विमोक्षं बुद्धिमात्ररः ॥ श्रुतिमार्गेण तेनार्च्यो देवौ हरिहराबुभौ ॥ २५ ॥ नरकाणामधोभागे स्थितः कालाग्निसंज्ञकः ॥
 तदधो हट्टकश्चैव अनंतस्तदधः स्मृतः ॥ २६ ॥ यस्यैतत्सकलं विश्वं मूर्धाग्रे सर्षपायते ॥ इत्यनंतप्रभावात्स ह्यनंत इति कीर्त्यते ॥ २७ ॥ दिशां
 गजास्तत्र पद्मकुमुदांजनवामनाः ॥ तदधोऽडकटाहश्च एकवीरास्ति तत्र च ॥ २८ ॥ चतुर्लक्षसहस्राणि नवतिश्च शतानि च ॥ एतेनैव प्रमाणेन
 उदकं च ततः स्मृतम् ॥ २९ ॥ तदधो नरकाः कोट्यो द्विकोट्योऽग्नस्ततो महान् ॥ चत्वारिंशत्सहस्रैश्च तदधस्तम उच्यते ॥ ३० ॥ चत्वारिंशच्च
 कोट्यस्तु चतस्रश्च ततः पराः ॥ एकोननवतिर्लक्षाः सहस्राशीतिरेव च ॥ ३१ ॥ तदधोऽडकटाहोऽथ कोटिमात्रस्तथापरः ॥ देवी युक्ता कपालीशा
 दंडहस्तेन चापि सा ॥ ३२ ॥ देवीनां कोटिकोटीभिः संवृता तत्र पालिनी ॥ संकर्षणस्य निःश्वासप्रेरितो दाहकोऽनलः ॥ ३३ ॥ कालाग्निं प्रेरय
 त्येव कल्पांते दह्यते जगत् ॥ एवंविधमधःसूत्रं निर्मितं चात्र भारत ॥ ३४ ॥ मध्यसूत्रे कटाहे च पालकांस्ताञ्छृणुष्व मे ॥ वसुधामा स्थितः
 पूर्वं शंखपालश्च दक्षिणे ॥ ३५ ॥ तक्षकेशः स्थितः पश्चादुत्तरे केतुमानिति ॥ हरसिद्धिः सुपर्णाक्षी भास्करा योगनंदिनी ॥ ३६ ॥ कोटिकोटी
 युता देवी देवीनां पालयत्यदः ॥ एवमेतन्महाश्चर्यं ब्रह्मांडं स्थापितं च यैः ॥ ३७ ॥ नमामि तानहं नित्यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ विष्णुलोको
 रुद्रलोको बहिश्चास्मात्प्रकीर्त्यते ॥ ३८ ॥ तं च वर्णयितुं ब्रह्मा शक्तो नैवास्मदादयः ॥ विमुक्ता यत्र संयांति नित्यं हरिहरव्रताः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मांडं
 संवृतं ह्येतत्कटाहेन समंततः ॥ कपित्थस्य यथा बीजं कटाहेन सुसंवृतम् ॥ ४० ॥ दशोत्तरेण पयसा वृतं तच्चापि तेजसा ॥ तेजश्च वायुना वायुर्नभ
 साहंतया च तत् ॥ ४१ ॥ अहंकारश्च महता तं चापि प्रकृतिः परा ॥ दशोत्तराणि सर्वाणि षडाहुः सप्तमं च तत् ॥ ४२ ॥ प्राकृतं चरणं पार्थ तदनंतं
 प्रकीर्तितम् ॥ अंडानां तु सहस्राणां सहस्राण्ययुतानि च ॥ ४३ ॥ ईदृशानां तथा चात्र कोटिकोटिशतानि च ॥ सर्वाण्येवंविधान्येव यादृशं कीर्तितं
 त्विदम् ॥ ४४ ॥ यस्यैवं वैभवं पार्थ तं नमामि सदाशिवम् ॥ अहो मंदः स पापात्मा को वा तस्मादचेतनः ॥ ४५ ॥ य एवंविधसंमोहतारकं न
 शिवं भजेत् ॥ अथ ते कीर्तयिष्यामि कालमानं निबोध तत् ॥ ४६ ॥ काष्ठा निमेषा दश पंच चाहुस्त्रिंशच्च काष्ठा गणयेत्कला हि ॥ त्रिंशत्कला

१ कालाग्निसंस्थितः-३०, कालाग्न्यसंस्थितः-३० च पा० । २ तलानि च-३० पा० । ३ एवं च विविधं सूत्रम्-३० पा० । ४ हरिसिद्धिः सुपर्णाक्षी-३० पा० । ५ प्रकीर्तितः-३० पा० । ६ तत्र-
 ३० पा० । ७ मे-३० पा० ।

श्चापि भवेन्मुहूर्तं तत्रिंशता रात्र्यहनी उभे च ॥ ४७ ॥ दिवसे पंच कालाः स्युस्त्रिमुहूर्ताः शृणुष्व तान् ॥ प्रातस्ततः संगवश्च मध्याह्नश्चापरा
ह्नकः ॥ ४८ ॥ सायाह्नः पंचमश्चापि मुहूर्ता दश पंच च ॥ अहोरात्राः पंचदश पक्ष इत्यभिधीयते ॥ ४९ ॥ मासः पक्षद्वयेनोक्तो द्वौ मासौ
चार्कजावृत्तः ॥ ऋतुत्रयं चाप्ययनं द्वेयने वर्षमुच्यते ॥ ५० ॥ चतुर्भेदं मासमाहुः पंचभेदं च वत्सरम् ॥ संवत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परि
वत्सरः ॥ ५१ ॥ इद्वत्सरस्तृतीयोऽसौ चतुर्थश्चानुवत्सरः ॥ पंचमश्च युगोनाम गणनानिश्चयो हि सः ॥ ५२ ॥ मासेन च मनुष्या
णामहोरात्रं च पैतृकम् ॥ कृष्णपक्षस्त्वहः प्रोक्तः शुक्लपक्षश्च शर्वरी ॥ ५३ ॥ मानुषेण च वर्षेण दैविको दिवसः स्मृतः ॥ अहस्तत्रो
दगयनं रात्रिः स्यादक्षिणायनम् ॥ ५४ ॥ वर्षेण चैव देवानां मतः सप्तर्षिवासरः ॥ सप्तर्षीणां च वर्षेण ध्रौवश्च दिवसः स्मृतः ॥
॥ ५५ ॥ मनुष्याणां च वर्षाणि लक्षसप्तदशैव तु ॥ अष्टाविंशतिसहस्राणि कृतं त्रेतायुगं ततः ॥ ५६ ॥ लक्षद्वादशसाहस्रवर्षणव
त्यधिकाः पराः ॥ अष्टौ लक्षाश्चतुःषष्टिसहस्राणि च द्वापरः ॥ ५७ ॥ चतुर्लक्षं तु द्वात्रिंशत्सहस्राणि कलिः स्मृतः ॥ चतुर्भिरेतैर्देवानां
युगमित्यभिधीयते ॥ ५८ ॥ आयुर्मनोर्युगानां च साधिका द्वेकसप्ततिः ॥ चतुर्दशमनूनां च कालेन ब्रह्मणो दिनम् ॥ ५९ ॥ युगानां
च सहस्रेण स च कल्पः शृणुष्व तान् ॥ भवोद्भवस्तपोभव्य ऋतुर्वर्द्धिर्वराहकः ॥ ६० ॥ सावित्र आसिकश्चापि गांधारः कुशिकस्तथा ॥
ऋषभश्च तथा खड्गो गांधारीयश्च मध्यमः ॥ ६१ ॥ वैराजश्च निषादश्च मेघवाहनपंचमौ ॥ चित्रको ज्ञान आकूतिर्भीनो दंशश्च बृंहकः ॥ ६२ ॥
श्वेतो लोहितरक्तौ च पीतवासाः शिवः प्रभुः ॥ सर्वरूपश्च मासोऽयमेवं वर्षशतावधिः ॥ ६३ ॥ पूर्वार्धमपरार्धं च ब्रह्ममानमिदं स्मृतम् ॥
विष्णोश्च शंकरस्यापि नाहं शक्तश्च वर्णने ॥ ६४ ॥ क्वाहमल्पमतिः पार्थ क्वापरो हरिर्त्र्यंबकौ ॥ दैविकेनैव मानेन पातालेष्वपि गण्यते ॥ ६५ ॥
इति ते सूचितं बुद्ध्या शृणु तत्प्राकृतं पुनः ॥ ६६ ॥ इति वैधात्रव्यवस्थितिः ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ ऋषभोनाम यन्नाम्ना नानापाषंड
कल्पनाः ॥ कलौ पार्थ भविष्यन्ति लोकानां मोहनात्मिकाः ॥ ६७ ॥ तस्य पुत्रस्तु भरतः शतशृंगस्तु तत्सुतः ॥ तस्य पुत्राष्टकं जातं तथैका
च कुमारिका ॥ ६८ ॥ इंद्रद्वीपः कसेरुश्च ताम्रद्वीपो गभस्तिमान् ॥ नागः सौम्यश्च गांधर्वो वरुणश्च कुमारिका ॥ ६९ ॥ वदनं चापि
कन्यायाः पार्थ बर्करिकाकृति ॥ शृणु तत्कारणं सर्वं महाश्वर्यसमन्वितम् ॥ ७० ॥ महीसागरपर्यंतं वृक्षराजिविराजिते ॥ जालीगुल्मलताकीर्णे

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ३९

स्तंभतीर्थस्य संनिधौ ॥ ७१ ॥ अजासमजतो मध्यात्काचिदेका च बर्करी ॥ भ्रांता सती समायाता प्रदेशे तत्र दुश्चरे ॥ ७२ ॥ इतस्ततो भ्रमंती
सा जालिमध्ये समंततः ॥ निर्गतुं नैव शक्नोति क्षुत्पिपासार्दिता शुभा ॥ ७३ ॥ विलग्ना जालिमध्ये तु ततः पंचत्वमागता ॥ कालेन कियता
तस्य त्रुटित्वा शिरसो द्वाधः ॥ ७४ ॥ पपात शनिदर्शे च महीसागरसंगमे ॥ सर्वतीर्थमये तत्र सर्वपापप्रमोचने ॥ ७५ ॥ शिरस्तु तदवस्थं
हि समग्रं तत्र संस्थितम् ॥ जालिगुल्मावलग्नं च तस्या नैवापतज्जले ॥ ७६ ॥ शेषकायप्रपातेन महीसागरसंगमे ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावेन बर्करी
सा कुरुद्रह ॥ ७७ ॥ शतशृंगस्य वै राज्ञः सिंहलेष्वभवत्सुता ॥ मुखं बर्करिकातुल्यं व्यक्तं तस्या व्यजायत ॥ ७८ ॥ दिव्यनारी शुभाकारा शेष
काये बभौ शुभा ॥ पूर्वं तस्याप्यपुत्रस्य राज्ञः पुत्रशतोपमा ॥ ७९ ॥ पुत्री जाता प्रमोदेन स्वजनानंदवर्धिनी ॥ ततस्तस्या विलोक्याथ मुखं
बर्करिकाकृति ॥ ८० ॥ विस्मयं समनुप्राप्ताः सर्वे ते राजपुरुषाः ॥ विषादं परमापन्नो राजा सांतःपुरस्तदा ॥ ८१ ॥ खिन्नाः प्रकृतयः सर्वास्ताह
ग्रूपविलोकनात् ॥ तत्किमित्येतदाश्चर्यमूचुः पौराः सुविस्मिताः ॥ ८२ ॥ ततः सा यौवनं प्राप्ता समक्षाद्देवसुतोपमा ॥ स्वमुखं दर्पणे वीक्ष्य
स्मृतः पूर्वो भवस्तया ॥ ८३ ॥ तत्तीर्थस्य प्रभावेण मातृपित्रोर्निवेदितम् ॥ विषादो नैव कर्तव्यो मदर्थे तात निश्चितम् ॥ ८४ ॥
मा शोकं कुरु मे मातः पूर्वजन्मार्जितं फलम् ॥ ततः पूर्वं स्ववृत्तांतमुक्त्वा सा च कुमारिका ॥ ८५ ॥ पूर्वजन्मोद्भवः कायस्त
स्या यत्रापतत्तथा ॥ गमनाय तमुद्देशं विज्ञप्तौ पितरौ तया ॥ ८६ ॥ अहं तांत गमिष्यामि महीसागरसंगमम् ॥ भवामि तत्र
संप्राप्ता यथा कुरु तथा नृप ॥ ८७ ॥ ततः पित्रा प्रतिज्ञातं शतशृंगेण तत्तथा ॥ तस्याः संवाहनं चक्रे राजा पोतैः सरत्नकैः ॥ ८८ ॥
स्तंभतीर्थं ततः साऽपि प्राप्य पोतार्थसंयुता ॥ धूरिदानं ततश्चक्रे दानं सर्वस्वलक्षणम् ॥ ८९ ॥ जालिगुल्मांतरेऽन्विष्य ततो दृष्टं निजं शिरः ॥
अस्थिचर्मावशेषं च तदादाय प्रयत्नतः ॥ ९० ॥ दग्ध्वा संगमसान्निध्ये क्षिप्तान्यस्थीनि संगमे ॥ ततस्तीर्थप्रभावेण मुखं जातं शशिप्रभम् ॥
॥ ९१ ॥ न तादृग्देवकन्यानां न तादृङ्नागयोषिताम् ॥ न तादृङ्मर्त्यनारीणां तस्या यादृङ्मुखं मुखम् ॥ ९२ ॥ सुरासुरनराः सर्वे तस्या
रूपेण मोहिताः ॥ बहुधा प्रार्थयन्त्येनां न सा वरमभीप्सति ॥ ९३ ॥ कष्टं तया मुदा तत्र प्रारब्धं दुश्चरं तपः ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे देवदेवो महे

१ अत्र 'अजासमजतः' इत्येवापेक्षितम् 'पशूनां समजोऽन्येषां समाजस्तु सवर्णिणाम्' इति काशादिति ध्येयं सुधीभिः । २ शनिदर्शे-शनिवारयुक्तामावास्यायामित्यर्थः । ३ तथा-इ० पा० । ४ तत्र-इ० पा० ।

श्वरः ॥ ९४ ॥ प्रत्यक्षतां गतस्तस्यै वरदोऽस्मीति चाब्रवीत् ॥ ततस्तं पूजयित्वा च कुमारी वाक्यमब्रवीत् ॥ ९५ ॥ यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम ॥ सांनिध्यं क्रियतामत्र सर्वकालं हि शंकर ॥ ९६ ॥ एवमस्त्विति शर्वेण प्रोक्ते दृष्ट्वा कुमारिका ॥ यत्र दग्धं शिरस्तस्या बर्कर्याः कुरुसत्तम ॥ ९७ ॥ बर्करेशः शिवस्तत्र तया संस्थापितस्तदा ॥ मन्मुखान्महदाश्चर्यं श्रुत्वेदं च तलातलात् ॥ ९८ ॥ स्वस्तिकोनाम नागेंद्रः कुमारीं द्रष्टुमागतः ॥ शिरसा गच्छता तेन यत्रोत्क्षिप्ता च भूरभूत् ॥ ९९ ॥ ईशाने बर्करेशस्य कूपोऽभूत्स्वस्तिकाभिधः ॥ पूरितो गंगया पार्थ सर्वतीर्थफलप्रदः ॥ १०० ॥ दृष्ट्वा च स्थापितं लिंगं शिवस्तुष्टो वरं ददौ ॥ येषां मृतशरीराणामत्र दाहः प्रजायते ॥ १०१ ॥ क्षिप्यंतेऽप्यौ तथा स्थीनि तेषां स्यादक्षया गतिः ॥ ते स्वर्गे मुचिरं कालं वसित्वात्र समागताः ॥ १०२ ॥ राजानः सर्वसंपूर्णाः सप्रतापा भवंति ते ॥ बर्करेशं च यो भक्त्या संपूजयति मानवः ॥ १०३ ॥ स्नात्वाऽर्णवमहीतोये तस्य स्यान्मनसेप्सितम् ॥ कार्तिके च चतुर्दश्यां कृष्णायां श्रद्धयान्वितः ॥ १०४ ॥ कूपे स्नानं नरः कृत्वा संतर्प्य च पितृन्निजान् ॥ पूजयेद्बर्करेशं यः सर्वपापैः स मुच्यते ॥ १०५ ॥ एवं लब्ध्वा वरान्सर्वान्सा पुनः सिंहलं ययौ ॥ शतशृङ्गाय पित्रे च वृत्तांतं स्वं न्यवेदयत् ॥ १०६ ॥ तच्छ्रुत्वा विस्मितो राजा लोकाः सर्वे च फाल्गुन ॥ प्रशशंसुर्महीतीर्थमाजग्मुश्च कृतादराः ॥ १०७ ॥ स्नात्वा दत्त्वा च दानानि विविधानि च ते ततः ॥ सिंहलं च ययुर्भूयस्तीर्थमाहात्म्यहर्षिताः ॥ १०८ ॥ अनिच्छंत्यां कुमार्या च वरं द्रव्यं च पार्थिवः ॥ तथान्यदपि प्रीत्यासौ यद्ददौ नृपतिः शृणु ॥ १०९ ॥ इदं भारतखंडं च नवधैव विभज्य सः ॥ ददावष्टौ स्वपुत्राणां कुमार्यै नवमं तथा ॥ ११० ॥ तेषां विभेदान्वक्ष्यामि पर्वतरूपशोभितान् ॥ पुत्रनामानि वर्षाणि पर्वतांश्च शृणुष्व मे ॥ १११ ॥ महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विंध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः ॥ ११२ ॥ महेन्द्रपरतश्चैव इन्द्रद्वीपो निगद्यते ॥ पारियात्रस्य चैवार्वाक्खण्डं कौमारिकं स्मृतम् ॥ ११३ ॥ सहस्रमेकमेकं च सर्वखण्डान्यमूनि च ॥ नदीनां संभवं चापि संक्षेपाच्छृणु फाल्गुन ॥ ११४ ॥ वेदस्मृतिमुखा नद्यः पारियात्रोद्भवा मंताः ॥ नर्मदासरसाद्याश्च नद्यो विंध्याद्विनिर्गताः ॥ ११५ ॥ शतद्रूचन्द्रभागाद्या ऋक्षपर्वतसंभवाः ॥ ऋषिकुल्याकुमार्याद्याः शुक्तिमत्पादसंभवाः ॥ ११६ ॥ तापी पयोष्णी निर्विंध्या कावेरी च महीनदी ॥ कृष्णा वेणी भीमरथी सह्यपादोद्भवाः स्मृताः ॥ ११७ ॥ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः ॥ त्रिसामऋष्यकुल्याद्या महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥ ११८ ॥ एवं विभज्य पुत्रेभ्यः कुमार्यै च मही

पतिः ॥ शतशृंगो गिरिं गत्वा उदीच्यां तप्तवांस्तपः ॥ ११९ ॥ तत्र तत्त्वा तपो घोरं ब्रह्मलोकं जगाम सः ॥ शतशृंगो नृपश्रेष्ठः श
तशृंगे नगोत्तमे ॥ १२० ॥ यत्र जातोऽसि कौतेय पांडोस्त्वं सोदरैः सह ॥ कुमारी च महाभागा स्तंभतीर्थस्थिता सती ॥ १२१ ॥ खंडोद्भवेन
द्रव्येण तेपे दानानि यच्छती ॥ ततः केनापि कालेन भ्रातृभ्योऽष्टभ्य एव च ॥ १२२ ॥ महावीर्यबलोत्साहा जाता नव नवात्मजाः ॥ ते समेत्य
समागम्य कुमारीं प्रोचिरे ततः ॥ १२३ ॥ कुलदेवी त्वमस्माकं प्रसादं कुरु नः शुभे ॥ अष्टौ खण्डानि चास्माकं विभज्य स्वयमेव च ॥ देहि
द्वासप्ततीनां नो विभेदः स्याद्यथा न नः ॥ १२४ ॥ इत्युक्ता सर्वधर्मज्ञा विज्ञाने ब्रह्मणा समा ॥ द्वासप्ततिविभेदैः सा नव खंडान्यचीकरोत् ॥ १२५ ॥
तेषां नामानि ग्रामांश्च पत्तनानि च फाल्गुन ॥ वेलाकूलानि संख्यां च वक्ष्यामि तव तत्त्वतः ॥ १२६ ॥ कोटिश्चतस्रो ग्रामाणां नीवृदासीच्च
मंडले ॥ सार्धकोटिद्वयग्रामैर्देशो बालाक उच्यते ॥ १२७ ॥ सपादकोटिग्रामाणां पुरसाहणके विदुः ॥ लक्षाश्चत्वार एवापि ग्रामाणामंधले
स्मृताः ॥ १२८ ॥ एको लक्षश्च नेपाले ग्रामाणां परिकीर्तितः ॥ षट्त्रिंशल्लक्षमानं तु कान्यकुब्जे प्रकीर्तितम् ॥ १२९ ॥ द्वासप्ततिस्तथा लक्षा ग्रामा
गाजणके स्मृताः ॥ अष्टादश तथा लक्षा ग्रामाणां गौडदेशके ॥ १३० ॥ कामरूपे च ग्रामाणां नवलक्षाः प्रकीर्तिताः ॥ डाँहले वेदसंज्ञे तु ग्रामाणां
नवलक्षकम् ॥ १३१ ॥ नवैव लक्षा ग्रामाणां कांतिपुरे प्रकीर्तिताः ॥ नवलक्षास्तथा चैव माचिपूरे प्रकीर्तिताः ॥ १३२ ॥ ओड्डियाणे तथा देशे
नवलक्षाः प्रकीर्तिताः ॥ जालंधरे तथा देशे नवलक्षाः प्रकीर्तिताः ॥ १३३ ॥ लोहपूरे तथा देशे लक्षाः प्रोक्ता नवैव च ॥ ग्रामाणां सप्तलक्षं च पांवी
पुरे प्रकीर्तितम् ॥ १३४ ॥ ग्रामाणां सप्तलक्षं च रटराजे प्रकीर्तितम् ॥ हरीआले च ग्रामाणां लक्षपंचकसंमिर्तम् ॥ १३५ ॥ सार्धलक्षत्रयं प्रोक्तं द्रडस्य
विषये तथा ॥ सार्धलक्षत्रयं प्रोक्तं तथावंभणवाहके ॥ १३६ ॥ एकविंशतिसाहस्रं ग्रामाणां नीलपूरके ॥ तथा मलविषये पार्थ ग्रामाणामेकलक्षकम् ॥
॥ १३७ ॥ नरेंद्रुनामदेशे तु लक्षमेकं सपादकम् ॥ अतिलांगलदेशे च लक्षः प्रोक्तः सपादकः ॥ १३८ ॥ लक्षाष्टादशसाहस्रं नवती द्वे च मालवे ॥
सयंभरे तथा देशे लक्षः प्रोक्तः सपादकः ॥ १३९ ॥ मेवाडे च तथा प्रोक्तो लक्षश्चैकः सपादकः ॥ अशीतिश्च सहस्राणि वागुरिः परिकीर्तितः
॥ १४० ॥ ग्रामसप्ततिसाहस्रो गुर्जरात्रः प्रकीर्तितः ॥ तथा सप्ततिसाहस्रः पांडोर्विषय एव च ॥ १४१ ॥ जहाडुतिसहस्राणि द्वाचत्वारिंशदेव च ॥

१ उदीच्यां गिरि-गन्धमादनम्-बदरिकाश्रममित्यर्थः । २ एतानि ग्रामादिदेशादिनामान्यपरिचितत्वाद्यथाप्रति पुस्तकादर्शविलोकितानि स्थापितानि सन्ति । तानि सुधीभिस्तत्तद्देशपरिचितैः संशोधनीयानि ।
३ अमले-५० पा० । ४ गाजणके-५० पा० । ५ डाँहले-५० पा० । ६ नवलक्षकम्-५० पा० । ७ सप्त-५० पा० । ८ लक्षपंचकसंस्थितम्-५० पा० ।

स्का.प.पु.
॥१५४॥

अष्टषाष्टसहस्राणि प्रोक्तं काश्मीरमंडलम् ॥ १४२ ॥ षष्टित्रिंशत्सहस्राणि ग्रामाणां कौकणे विदुः ॥ चतुर्दशशतं द्वे च विंशतीलघुकौकणम् ॥ १४३ ॥
सिंधुः सहस्रदशके ग्रामाणां परिकीर्तितः ॥ १४४ ॥ चतुर्दशशते द्वे च विंशतिः कच्छमंडलम् ॥ पंचपंचाशत्सहस्रं ग्रामाः सौराष्ट्रमुच्यते ॥ १४५ ॥
एकविंशतिसाहस्रो लाडदेशः प्रकीर्तितः ॥ अतिसिंधुश्च ग्रामाणां दशसाहस्र उच्यते ॥ तथा चाश्वमुखं पार्थ दशसाहस्रमुच्यते ॥ १४६ ॥ सहस्रदश
कं चापि एकपादः प्रकीर्तितः ॥ १४७ ॥ तथैव दशसाहस्रो देशः सूर्यमुखः स्मृतः ॥ एकबाहुस्तथा देशो दशसाहस्रमुच्यते ॥ १४८ ॥ सहस्रदशकं
चैव संजायुरिति देशकः ॥ शिवनामा तथा देशः सहस्रदशकः स्मृतः ॥ सहस्राणि दश ख्यातं तथा कालहयंजयः ॥ १४९ ॥ लिंगोद्भवस्तथा देशः
सहस्राणि दशैव च ॥ भद्रश्च देवभद्रश्च प्रत्येकं दशकौ स्मृतौ ॥ १५० ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि स्मृतौ चटविराटकौ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि यमकोटिः
प्रकीर्तिता ॥ १५१ ॥ अष्टादश तथा कोट्यो रामको देश उच्यते ॥ तोमरश्चापि कर्णाटो युगलश्च त्रयस्त्रिमे ॥ १५२ ॥ सपादलक्षग्रामाणां
प्रत्येकं परिकीर्तितः ॥ पंचलक्षाश्च ग्रामाणां स्त्रीराज्यं परिकीर्तितम् ॥ १५३ ॥ पुंलस्त्यविषयश्चापि दशलक्षक उच्यते ॥ प्रत्येकं लक्षदशकौ देशौ
कांबोजकोशलौ ॥ १५४ ॥ ग्रामाणां च चतुर्लक्षो बालिहकः परिकीर्त्यते ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि लंकादेशः प्रकीर्तितः ॥ १५५ ॥ चतुःषष्टिसहस्राणि
कुरुदेशः प्रकीर्तितः ॥ सार्धलक्षस्तथा प्रोक्तः किरातविजयो जयः ॥ १५६ ॥ पंच प्राहुस्तथा लक्षान्विदर्भायां च ग्रामकान् ॥ चतुर्दशसहस्राणि वर्ध
मानं प्रकीर्तितम् ॥ १५७ ॥ सहस्रदशकं चापि सिंहलद्वीपमुच्यते ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि ग्रामाणां पांडुदेशकः ॥ १५८ ॥ लक्षैकं च तथा प्रोक्तं
ग्रामाणां तु भयानकम् ॥ षट्षष्टिं च सहस्राणि देशो मागध उच्यते ॥ १५९ ॥ षष्टिसहस्राणि तथा ग्रामाणां पांडुदेशकः ॥ त्रिंशत्साहस्र उक्तश्च
ग्रामाणां च वरेंदुकः ॥ १६० ॥ पंचविंशतिसाहस्रं मूलस्थानं प्रकीर्तितम् ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि ग्रामाणां यावनः स्मृतः ॥ १६१ ॥ चत्वार्येव
सहस्राणि पंक्षबाहुरुदीर्यते ॥ द्वासप्ततिरमी देशाः ग्रामसंख्याः प्रकीर्तिताः ॥ १६२ ॥ एवं भरतखंडेऽस्मिन्पणवत्येव कोटयः ॥ द्वासप्ततिस्तथा
लक्षाः पत्तनानां प्रकीर्तिताः ॥ १६३ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वेलाकूलानि भारत ॥ एवं विभज्य खंडानि भ्रातृव्याणां ददौ नव ॥ १६४ ॥ आत्मी
यमपि सा देवी अनिच्छुष्वपि तेषु च ॥ यतो मान्येति भगिनी प्रति कुप्यति भ्रातरः ॥ १६५ ॥ भ्रातृन्प्रति भगिनी च विचार्येव ददौ शुभा ॥

१ शूर्पनखः-इ० पा० । २ लिंगोद्भवं समाख्यातम्-इ० पा० । ३ सहस्रदशकौ स्मृतौ-इ० पा० । ४ पुंगलश्च-इ० पा० । ५ मुलस्त्य-इ० पा० । ६ उत्तरकोशलौ-इ० पा० । ७ भयानकम्-इ०
पा० । ८ पांडुदेशकः-इ० पा० । ९ निगद्यते-इ० पा० । १० यक्षबाहुः-इ० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ३९

॥१५४॥

तत्कृत्वा सानुमान्यैतान्स्तंभतीर्थमुपागता ॥ १६६ ॥ तदा तेषु च देशेषु चतुर्वर्गस्य साधनम् ॥ सर्वेषां प्रवरं प्रोक्तं कुमारीश्वरमेव च ॥ १६७ ॥
 तत्रापि गुप्तक्षेत्रं च वेदैतत्सा कुमारिका ॥ गुप्तक्षेत्रे कुमारेण पूजयंती महाव्रता ॥ १६८ ॥ तस्यौ हृदेषु स्नायंती वदसु चैवापि संगमे ॥ ततः काल
 प्रकर्षाच्च प्रासादे स्कंदनिर्मिते ॥ १६९ ॥ जीर्णे नव्यं स्वर्णमयं प्रासादं साप्यकारयत् ॥ ततस्तुष्टो महादेवस्तस्या भक्त्यातितोषितः ॥ १७० ॥
 कुमारलिंगादुत्थाय प्रत्यक्षस्तामवोचत ॥ भद्रे तवाहं भक्त्या च विज्ञानेन च तोषितः ॥ १७१ ॥ जीर्णः पुनरुद्धतोऽयं प्रासादस्तेन तोषितः ॥
 तव नाम्ना च विख्यातो भविष्यामि कुमारिके ॥ १७२ ॥ कर्ता चापि तथोद्धर्ता द्वौ वै समफलौ स्मृतौ ॥ कुमारेणः कुमारीश इति वक्ष्यंति
 मां ततः ॥ १७३ ॥ बर्करेशे च ये दत्ता वरा दत्ताः सदैव ते ॥ तवापि प्राप्तः कालश्च समीपे वरवर्णिनि ॥ १७४ ॥ अभर्तृकाया नार्याश्च न स्वर्गो
 मोक्ष एव च ॥ यथैव वृद्धकन्यायाः सरस्वत्यास्तटे शुभे ॥ १७५ ॥ तस्मात्त्वमत्र तीर्थे च महाकालमिति स्मृतम् ॥ सिद्धिं गतं वृणु भद्रे पतित्वे
 वरवर्णिनि ॥ १७६ ॥ ततः सा रुद्रवाक्येन वरयामास तं पतिम् ॥ रुद्रलोकं ययौ चापि महाकालसमन्विता ॥ १७७ ॥ तत्र तां पार्वती प्राह
 समालिङ्ग्य प्रहर्षिता ॥ यस्मात्त्वया चित्रवच्च लिखिता पृथिवी शुभे ॥ १७८ ॥ चित्रलेखेतिनाम्ना त्वं तस्माद्भव सखी मम ॥ ततः सखी सम
 भवच्चित्रलेखेति सां शुभा ॥ १७९ ॥ ययानिरुद्धः कथित उषायाः पतिरुत्तमः ॥ योगिनीनां वरिष्ठा या महाकालस्य वल्लभा ॥ १८० ॥ अप्सु
 सा वार्षिकं बिंदुं पूर्णे वर्षशते पपौ ॥ तपश्चरंती तस्मात्सा प्रोच्यते चाप्सरा दिवि ॥ १८१ ॥ एवंविधा कुमारी सा लिंगमेतद्धि फाल्गुन ॥
 स्थापयामास शिवदं बर्करेश्वरसंज्ञितम् ॥ १८२ ॥ तस्मादत्र नृणां दाहश्चास्थिक्षेपश्च भारत ॥ प्रयागादधिकौ प्रोक्तौ महेशस्य वचो यथा ॥ १८३ ॥
 ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्करेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॐ ॥ अर्जुन उवाच ॥ महाकालस्त्वसौ कश्च कथं सिद्धिमुपागतः ॥ अस्मिंस्तीर्थे मुनिश्रेष्ठ महादाम्भर्य
 मैत्र मे ॥ १ ॥ सर्वमेतत्समाख्याहि श्रद्धधानाय पृच्छते ॥ २ ॥ नारद उवाच ॥ नमस्कृत्य महाकालं वरदं स्थाणुमव्ययम् ॥
 शक्तितश्चरितं तस्य वक्ष्ये पांडुकुलोद्भव ॥ ३ ॥ वाराणस्यां पुरि पुरा बभूव जपतां वरः ॥ रुद्रजापी महाभागो मांदिर्नाम महायशाः ॥
 ॥ ४ ॥ तस्यापुत्रस्य पुत्रार्थे रुद्रान्संजपतः किल ॥ गतं वर्षशतं तुष्टस्ततस्तं प्राह शंकरः ॥ ५ ॥ मांटे तव सुतो धीमान्मत्प्रभावप

स्कं.प.पु.
॥१५५॥

राक्रमः ॥ वंशस्य तव सर्वस्य समुद्धर्ता भविष्यति ॥ ६ ॥ इति श्रुत्वा रुद्रवचो मांदिर्हर्षं परं गतः ॥ ततः काले कियन्मात्रे पत्नी
मांटेर्महात्मनः ॥ ७ ॥ दधार गर्भं चटिका तपोमूर्तिधरा यथा ॥ तस्य गर्भस्य वर्षाणि चत्वारि किल संयुः ॥ ८ ॥ न पुनर्मातुरुदरं
त्यक्त्वा निर्गच्छते बहिः ॥ ततो मांतिरुपामंत्र्य सामभिस्तमवोचत ॥ ९ ॥ वत्स सामान्यपुत्रोऽपि पित्रोः सुखकरः सदा ॥ शुद्धायां मातरि भवो
मत्तः किं पीडयस्यकम् ॥ १० ॥ वत्स मानुष्यवासस्य स्पृहा तुभ्यं कथं न हि ॥ यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्यापि च संततिः ॥ ११ ॥ कदा
मनुष्या जायेम पूजा यत्र महाफला ॥ पितॄणां देवतानां च नानाधर्माश्च यत्र हि ॥ १२ ॥ इति भूतानि शोचन्ति नानायोनिगताम्यपि ॥ तत्त्वं
मानुष्यमतुलं स्पृहणीयं दिवौकसाम् ॥ अनादृत्य कथं ब्रूहि स्थितश्चोदर एव च ॥ १३ ॥ ॥ गर्भं उवाच ॥ ॥ तात जानाम्यहं सर्वमेतत्परम
दुर्लभम् ॥ किं तु विभेमि चातिमात्रं कालमार्गस्य नित्यशः ॥ १४ ॥ द्वौ मार्गौ किल वेदेषु प्रोक्तौ कालोऽर्चिरेव च ॥ अर्चिषा मोक्षमायांति
कालमार्गेण कर्मणि ॥ १५ ॥ स्वर्गे वा नरके वापि कालमार्गगतो ह्ययम् ॥ न शर्म लभते कापि व्याधविद्धमृगो यथा ॥ १६ ॥ तस्यैव हेतोः
प्रयतेत्कोविदो यत्र दुःखवित् ॥ कालेन घोररूपेण गंभीरेण समाहितः ॥ १७ ॥ तच्चेन्मम मनस्तात नानादोषैर्न मोह्यते ॥ ततोऽहं दुर्लभं जन्म
मानुष्यं शीघ्रमाप्नुयाम् ॥ १८ ॥ ततस्तस्य पिता पार्थ कांदिशीको महेश्वरम् ॥ जगाम शरणं देवं त्राहित्राहि महेश्वर ॥ १९ ॥ त्वां विना कोऽपरो
देव पुत्रस्याभीष्टदोऽस्ति मे ॥ त्वयैव दत्तस्त्वं चायं जन्म प्रापय मे सुतम् ॥ २० ॥ ततस्तस्यातिभक्त्यासौ प्राह तुष्टो महेश्वरः ॥ विभूतीः स्वा
धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यमेव च ॥ २१ ॥ विपरीतश्च शीघ्रं भो मांतिपुत्रः प्रबोध्यताम् ॥ ततस्ता द्योतयंत्यश्च विभूत्यो गर्भमूर्चिरे ॥ २२ ॥ महामते
मांतिपुत्र न धार्यते भयं हृदि ॥ चत्वारस्त्वां हि धर्माद्या मनस्त्यक्ष्यामहे न ते ॥ २३ ॥ ततोऽपरास्त्वधर्माद्याः प्रोचुर्नैव तथा वयम् ॥ भविष्यामो
मनस्तुभ्यमस्मत्तव भयं न हि ॥ २४ ॥ इत्युक्ते स विभूतीभिः शीघ्रमेव कुमारकः ॥ निःससार बहिर्जातश्चकंपेतिरुरोद च ॥ २५ ॥ ततो विभू
तयः प्राहुर्मांति तव सुतस्त्वसौ ॥ अद्यापि कालमार्गस्य भीतः कम्पति रोदिति ॥ २६ ॥ कालभीतिरिति ख्यातस्तस्मादेष भविष्यति ॥ इति दत्त्वा
वरं ताश्च महादेवांतिकं ययुः ॥ २७ ॥ सोऽपि बालः प्रववृधे शुक्लपक्ष इवोडुपैः ॥ संस्कृतः स च संस्कारैर्धीमान्पशुपतिव्रती ॥ २८ ॥ पंचमंत्रा

माहे.सं.१
(कौ.सं.२)
अ० ४०

१ संपूजकः—इ० पा० । २ महेश्वरः—धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यरूपाः—विपरीताः—अधर्म—अज्ञान—अवैराग्य—अनेश्वर्य—रूपाः—अष्टौ स्वाः विभूतीः प्राह—इति योजना बोध्या । ३ अस्मत्—इति—पंचमीबहुवचनस्य रूपम् ।
४ अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वात्—परस्मैपदमपि । ५ उडुराट्—इ० पा० ।

अपञ्चुद्धस्तीर्थयात्रापरोऽभवत् ॥ रुद्रक्षेत्रेषु सखौ स जपन्मन्त्रांश्च भारत ॥ २९ ॥ कालभीतिगुप्तक्षेत्रगुणाञ्छ्रुत्वाभ्युपाययौ ॥ स्नात्वा ततो महीतोये जप्त्वा मन्त्रांश्च कोटिशः ॥ ३० ॥ निवृत्तो नातिदूरेथ बिल्ववृक्षं ददर्श सः ॥ दृष्ट्वा तं तस्य चाधस्ताल्लक्षमेकं जजाप सः ॥ ३१ ॥ जप तस्तस्य विप्रस्य इंद्रियाणि लयं ययुः ॥ केवलं परमानंदस्वरूपोऽसावभूत्क्षणात् ॥ ३२ ॥ तस्यानंदस्य नौपम्यं स्वर्गादीनां भवेत्कचित् ॥ गंगोदक स्येव मानं केवलं सोऽप्यसावपि ॥ ३३ ॥ तत्र लीनो मुहूर्तेन पुनश्चाभूद्यथापुरा ॥ ततो विसिष्मिये पार्थ कालभीतिरुवाच ह ॥ ३४ ॥ नायं मम महानन्दो वाराणस्यां न नमिषे ॥ न प्रभासे न केदारे न चाप्यमरकण्टके ॥ ३५ ॥ श्रीपर्वते न चान्यत्र यादृशोद्य प्रवर्तते ॥ निर्विकाराणि स्वच्छानि गंगाभांसीवखानि मे ॥ ३६ ॥ भूतेषु परमा प्रीतिस्त्रिजगद्द्योतते स्फुटम् ॥ धर्ममेकं परं मह्यं चेतश्चाप्यवगच्छति ॥ ३७ ॥ अहो स्थानप्रभावोऽयं स्फुटं चाप्यत्र प्रोच्यते ॥ निर्दोषं यच्छुचि स्थान सर्वोपद्रववर्जितम् ॥ ३८ ॥ तत्र स्थितस्य धर्मार्थस्तद्ब्रूयात्सहस्रधा ॥ तदस्माच्च प्रभावाद्भि जाना मीतः स्वचेतसि ॥ ३९ ॥ विशिष्टं काशिमुख्येभ्यस्तीर्थेभ्यः स्थानकं त्विदम् ॥ तस्मादत्रैव संस्थोऽहं तपस्तप्स्यामि पुष्कलम् ॥ ४० ॥ इदं चेदं तीर्थमिति सदा यस्तृषितश्चरेत् ॥ न स सिद्धिमवाप्नोति क्लेशेनैव म्रियेत सः ॥ ४१ ॥ इति संचित्य बिल्वस्य वृक्षस्याधो व्यवस्थितः ॥ जजाप मन्त्रान्बुद्धस्य अंगुष्ठाग्रेण धिष्ठितः ॥ ४२ ॥ गृहीत्वा नियमं तोयविंदुं वर्षशतेऽग्निंवत् ॥ ततो वर्षशते याते जपतस्तस्य भारत ॥ ४३ ॥ कश्चित्तो यभृतं कुम्भं गृहीत्वा नर आब्रजत् ॥ स तं प्रणम्य प्राहेदं कालभीतिं प्रहर्षतः ॥ ४४ ॥ अद्य ते नियमः पूर्णस्तोयमेतन्महामते ॥ गृहाण सफलं मह्यं श्रमं कर्तुमिहार्हसि ॥ ४५ ॥ ॥ कालभीतिरुवाच ॥ ॥ को भवान्वर्णतो ब्रूहि किमाचारश्च तत्त्वतः ॥ जन्माचारौ विदित्वा ते ग्रही ष्याम्यन्यथा न हि ॥ ४६ ॥ ॥ नर उवाच ॥ ॥ न जाने पितरौ स्वीयौ नष्टौ वा सर्वथा न हि ॥ एवमेवापि पश्यामि सर्वदाऽहं स एव च ॥ ४७ ॥ आचारैश्चापि धर्मैश्च न कार्यं मम किंचन ॥ तस्माद्ब्रूयामि नाप्येतन्न चाप्यस्मि समाचरे ॥ ४८ ॥ ॥ कालभीतिरुवाच ॥ ॥ यद्येवं नोदकं तुभ्यं ग्रहीष्याम्यस्मिं कर्हिचित् ॥ शृणुष्वत्र वचो यन्मे गुरुराह श्रुतीरितम् ॥ ४९ ॥ न ज्ञायते कुलं यस्य बीजशुद्धिं विना ततः ॥ तस्य खादन्पिबन्वापि साधुः सीदति तत्क्षणात् ॥ ५० ॥ ॥ ब्रूय रुद्रं न जानाति रुद्रभक्तश्च यो न हि ॥ अब्रोदकं तस्य भुञ्जन्पातकी स्यान्न संशयः ॥ ५१ ॥

१ शुभक्षेत्रगुणान्-३० पा० । २ गंगोदकस्य यथा मानम् उपमानं नास्ति तथा तस्य आनन्दस्य औपम्यं नास्ति अत एवानन्वयालंकारमाह-सः केवलम्-असावित्र स इवैवाभूदिति । “उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः । इन्दुरिन्दुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्वयः ॥” इत्यनन्वयालंकारक्षणम् । ३ अधियत्-३० पा० । ४ अस्मि-अहम् । ५ श्रुतीरितम्-वेदप्रोक्तम् ।

इकां.म.पु.
॥१५६॥

अज्ञात्वा यः शिवं भुंक्ते कथ्यते सोऽत्र ब्रह्महा ॥ मार्ष्टि च ब्रह्महात्रादे तस्मात्तस्य न भक्षयेत् ॥ ५२ ॥ गंगोदकुम्भः स्याद्यद्रत्नमध्ये मद्यं
विंदुना ॥ अशिवज्ञस्य यो भुंक्ते शिवज्ञोऽपि तथैव सः ॥ ५३ ॥ हीनवर्णश्च यः स्याद्धि शिवभक्तोऽपि नैव सः ॥ प्रतिगृह्यौ गुणौ तस्माद्विलोक्यौ
द्वौ प्रतिग्रहे ॥ ५४ ॥ ॥ नर उवाच ॥ ॥ एतेन तव वाक्येन हास्यं संजायते मम ॥ अहो मुग्धोऽसि मिथ्या त्वमपस्मारी जडोऽपि च ॥ ५५ ॥
सदा सर्वेषु भूतेषु शिवो वसति नित्यशः ॥ सार्धसाधु ततो वाक्यं नैव निन्दा शिवस्य सा ॥ ५६ ॥ आत्मनश्च परस्यापि यः करोत्यंतरो
हरम् ॥ तस्य भिन्नदृशो मृत्युर्विदधे भयमुल्बणम् ॥ ५७ ॥ अथवा का हि पानीये भवेदशुचिता वद ॥ मृत्तिकोद्भवकुम्भोऽयं पावकेनापि
पाचितः ॥ ५८ ॥ पूर्णश्च पयसा कस्मिन्नेषामशुचिता कुतः ॥ ५९ ॥ अथ चेन्मम संसर्गादशुचित्वं च मीयते ॥ तदस्यां संस्थितः पृथग्यामहं
त्वं च कुतो वद ॥ ६० ॥ कुतः पृथिव्यां चरसि त्वे त्वं नैव चरस्युत ॥ एवं विचार्यमाणे ते भाषितं मुग्धवद्भवेत् ॥ ६१ ॥ ॥ कालभीतिरु
वाच ॥ ॥ सर्वभूतेषु चेदेवं शिव एवेति चोच्यते ॥ नास्तिकां मृत्तिका कस्माद्भक्षयंति नभस्यके ॥ ६२ ॥ शुद्धयर्थं तेन विश्वस्य स्थापिता
संस्थितिर्यथा ॥ फलेन पालिता सा च नान्यथा तां शृणुष्व च ॥ ६३ ॥ ससर्जेति पुरा धाता रूपात्मकमिदं जगत् ॥ तच्च नामप्रपञ्चेन बद्धं
दाम्ना च गौर्यथा ॥ ६४ ॥ स च नामप्रपञ्चस्तु चतुर्धा भिद्यते किल ॥ ध्वनिर्वर्णाः पदं वाक्यमित्यास्पदचतुष्टयम् ॥ ६५ ॥ तत्र ध्वनिर्ना
दमयो वर्णाश्चाकारपूर्वकाः ॥ पदं 'श वमि' ति प्रोक्तं वाक्यं चेति 'शिवं' भजेत् ॥ ६६ ॥ तच्चापि वाक्यं त्रिविधं भवेदिति श्रुतेर्मतम् ॥ प्रभु
सम्मतमेकं च सुहृत्संमतमेव च ॥ ६७ ॥ कांतासंमतमेवापि वाक्यं हि त्रिविधं विदुः ॥ प्रभुः स्वामी यथा भृत्यमादिशत्येतदाचर ॥ ६८ ॥
तथा श्रुतिस्मृती चोभे प्राहतुः प्रभुसंमतम् ॥ इतिहासपुराणादि सुहृत्संमतमुच्यते ॥ ६९ ॥ सुहृद्व्यतिबोध्यै न प्रवर्तयति तत्त्वतः ॥
काव्यालापादिकं यच्च कांतासंमतमुच्यते ॥ ७० ॥ प्रभुवाक्यं स्मृतं यच्च सबाह्याभ्यंतरं शुचि ॥ सुहृद्वाक्यं तथा शौचं पाल
येत्स्वर्गाक्षया ॥ ७१ ॥ तदेतत्पालनीयं स्याद्भूमिजानां श्रुतिर्वदेत् ॥ त्वया नास्तिक्यवाक्येन चेदेतदभिधीयते ॥ ७२ ॥ एतेन श्रुतिशास्त्रा

माहे.सं.१
(कौ.सं.२)
अ. ४०

॥१५६॥

१ साधुसाधु-इ० । २ मृत्तिकामयकुम्भोऽयम्-इ० पा० । ३ रूपव्यक्तम्-इ० पा० । ४ 'श, व' इति पदम्-'श' कार 'व' कारात्मकं पदमिति प्रोक्तम् । ततः-'वाक्यं पदसमूहः' इति शास्त्रात् 'श-व,
अनयोः पदयोः समूहेन 'शिव' इति वाक्यम्-संपन्नम्-इति तात्पर्यम् ।

णि पुराणं च वृथैव किम् ॥ अग्रे सप्तर्षिपूर्वा ये ब्राह्मणाः क्षत्रिया भवन् ॥ ७३ ॥ मुग्धाः सर्वेऽभवन्दक्षा ये हि वेदं गता ह्यनु ॥ तथा वेदांतवचनं
सत्त्वस्था ह्यध्वगामिनः ॥ ७४ ॥ तिष्ठन्ति राजसा मध्ये ह्यधो गच्छन्ति तामसाः ॥ सत्त्वाहारैः सत्त्ववृत्त्या स्वर्गगामी भवेत्ततः ॥ ७५ ॥ न चैतदप्य
सूयामो यद्भूतेषु शिवो न हि ॥ अस्त्येव सर्वभूतेषु शृण्वन्नाप्युपमानकम् ॥ ७६ ॥ यथा सुवर्णजातानि भूषणानि बहूनि च ॥ कानिचिच्छुद्धरूपाणि
हीनरूपाणि कानिचित् ॥ ७७ ॥ स्वर्णं सर्वेषु चास्त्येव तथैव स सदाशिवः ॥ हीनरूपं शोधितं सच्छुद्धिमेति न चैकताम् ॥ ७८ ॥ तथेदं शोधि
तं देहं शुद्धं दिवि व्रजेत्स्फुटम् ॥ तस्मात्सर्वात्मना हीनान्न ग्राह्यं बत धीमता ॥ ७९ ॥ चेदिदं शोधयेद्देहं नैव ग्राह्यं समंततः ॥ सर्वतो यः प्रति
ग्राही निहाराहारयोर्न च ॥ ८० ॥ शुचिः स्यादल्पदिवसात्पाषाणोऽसौ भवेत्स्फुटम् ॥ तस्मात्सर्वात्मना नैव ग्रहीष्येहं जलं स्फुटम् ॥ ८१ ॥ साधु
वाप्यथवाऽसाधु प्रमाणं नः श्रुतिः परा ॥ एवमुक्ते स च नरः प्रहसन्दक्षिणेन च ॥ ८२ ॥ अंगुष्ठेन लिखन्भूमिं चक्रे गर्तं महोत्तमम् ॥ तत्र चिक्षेप
तत्तोयं तेन गर्तः स्म पूरितः ॥ ८३ ॥ अत्यरिच्यत तोयं च चक्रे पादेन संलिखन् ॥ चक्रे सरः पूरितं चाप्यतिरिक्तजलेन तत् ॥ ८४ ॥ तद्
द्रुतं महद्दृष्ट्वा नैव विप्रो विसिष्मिये ॥ यतो बहुविधं चित्रं भवेद्भूताद्युपासिषु ॥ ८५ ॥ तच्चित्रेण न जह्याच्च श्रुतिमार्गं सनातनम् ॥ ८६ ॥
॥ नर उवाच ॥ ॥ अतिमूर्खोऽसि विप्र त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ॥ किं न श्रुतस्त्वया श्लोकः पुराविद्भिरुदीरितः ॥ कूपोन्यस्य घटो
ऽन्यस्य रज्जुरन्यस्य भारत ॥ ८७ ॥ पायंत्यन्ये पिबंत्यन्ये सर्वे ते समभागिनः ॥ तज्जलं मम कस्मात्त्वं धर्मज्ञो न पिबस्यसि ॥ ८८ ॥
॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो विममृशे श्लोको बहुधा समभागिनाम् ॥ अनिश्चयाद्विचार्यासौ घटाद्यैः समभागिता ॥ ८९ ॥ बहुपोतद्रव्यक्षेपः
सर्वैः सा समभागिता ॥ एवं कर्तुः फलैः सर्वैः समं स्याच्च पुनःपुनः ॥ ९० ॥ यः शुचिश्च शिवं ध्यायन्प्रासादकूपकर्तारि ॥ जलप्रतिग्रहाभावा
त्पिबतोऽस्य समं फलम् ॥ ९१ ॥ इति निश्चित्य प्रोवाच कालभीतिनरं च तम् ॥ सत्यमेतत्किं तु कुम्भपयसा गर्तपूरणे ॥ ९२ ॥ दृष्ट्वा प्रत्यक्षतो
मादृक्कथं पिबति भो वद ॥ साधु वाप्यथवाऽसाधु न पिबेयं कथंचन ॥ ९३ ॥ एवं विनिश्चयं दृष्ट्वास्य स्थिरं कुरुनंदन ॥ पुरुषोऽसौ प्रहस्यैव क्षणा
दंतर्दधे ततः ॥ ९४ ॥ कालभीतिश्च परमं विस्मयं समुपागतः ॥ वृत्तांतः कोयमित्येव चिंतयामास भूयसा ॥ ९५ ॥ ततश्चित्तयतस्तस्य बिल्वाध

१ अडभाव आर्यः । २ “ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ॥ जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥” इति भगवद्गीतासु । ३ ह्यनु--इ०पा० । ४ असि-- इति त्वमित्यर्थकं
विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् ।

स्को.म.पु.
॥१५७॥

स्तात्सुशोभनम् ॥ उच्छ्रितं सुमहालिंगं पृथिव्या द्योतयद्दिशः ॥ ९६ ॥ प्रादुर्भावे ततस्तस्य महालिंगस्य भारत ॥ ननर्त खेप्सरोर्वृन्दं गंधर्वा
ललितं जगुः ॥ ९७ ॥ पारिजातमयीं पुष्पवृष्टिमिन्द्रो मुमोच ह ॥ जयेति देवा मुनयस्तुष्टुर्विविधैः स्तवैः ॥ ९८ ॥ तस्मिन्महति कौरव्य
वर्तमाने महोत्सवे ॥ कालभीतिः प्रसुदितः प्रणम्य स्तोत्रमैरयत् ॥ ९९ ॥ पापस्य कालं भवपङ्ककाळं कलाकलं कालमार्गस्य कालम् ॥ देवं
महाकालमहं प्रपद्ये श्रीकालकण्ठं भवकालरूपम् ॥ १०० ॥ ईशानवक्त्रं प्रणमामि त्वाहं स्तौति श्रुतिः सर्वविद्येश्वरस्त्वम् ॥ भूतेश्वरस्त्वं प्रपिता
महस्त्वं तस्मै नमस्तेस्तु महेश्वराय ॥ १०१ ॥ यं स्तौति वेदस्तमहं प्रपद्ये तत्पुरुषसंज्ञं शरणं द्वितीयम् ॥ त्वां विद्महे तच्च नस्त्वं प्रदेहि श्रीरुद्र
देवेश नमोनमस्ते ॥ १०२ ॥ अघोरवक्त्रं त्रितयं प्रपद्ये अथर्वजुष्टं तव रूपकाणि ॥ अघोरघोराणि च घोरघोराण्यहं सदा नौमि भूतानि तुभ्यम् ॥ १०३ ॥
चतुर्थवक्त्रं च सदा प्रपद्ये सद्योभिजाताय नमोनमस्ते ॥ भवेभवेनादिभवो भवस्व भवोद्भवो मां शिव तत्रतत्र ॥ १०४ ॥ नमोस्तु ते वामदेवाय ज्येष्ठरुद्राय
कालाय कलाविकारिणे ॥ बलंकरायापि बलप्रमाथिने भूतानि हन्त्रे च मनोन्मनाय ॥ १०५ ॥ त्रियंबकं त्वां च यजामहे वयं सुपुण्यगंधैः शिवपुष्टिवर्ध
नम् ॥ उर्वारुकं पक्वमिवोग्रबंधनाद्रक्षस्व मां त्र्यंबक मृत्युमार्गात् ॥ १०६ ॥ षडक्षरं मंत्रवरं तवेश जपंति ये मुनयो वीतरागाः ॥ तेषां प्रसन्नोऽसि जपामहे
तं त्वोकारपूर्वं च नमः शिवाय ॥ १०७ ॥ एवं स्तुतो महादेवो लिंगान्निःसृत्य भारत ॥ त्रिजगद्द्योतयन्भासा प्रत्यक्षः प्राह च द्विजम् ॥ १०८ ॥ यत्त्वयात्र
महातीर्थे भृशमाराधितो द्विज ॥ तेनाति तुष्टस्ते वत्स नेशः कालः कथंचन ॥ १०९ ॥ अहं च नररूपी यो दृष्ट्वा ते धर्मसंस्थितिम् ॥ धन्यस्तद्धर्म
मार्गोऽयं पाल्यते यद्भवद्विधैः ॥ ११० ॥ सर्वतीर्थोदकैर्गतः पारितो मे सरस्तथा ॥ जलमेतन्महापुण्यं त्वदर्थं मे समाहृतम् ॥ १११ ॥ सप्तमंत्ररहस्यं
च यत्कृतं स्तवनं मम ॥ अनेन पक्वमानेन सप्तमंत्रफलं भवेत् ॥ ११२ ॥ अभीष्टं च वरं मत्तो वृणीष्व मनसेप्सितम् ॥ त्वयातितोषितो ह्यस्मि
नादेयं विद्यते तव ॥ ११३ ॥ ॥ कालभीतिरुवाच ॥ ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वं तुष्टोऽसि शंकर ॥ त्वत्तोषात्सफला धर्माः श्रमायैवान्यथा
मताः ॥ ११४ ॥ यदि तुष्टोऽसि सांनिध्यं लिंगेऽत्र क्रियतां सदा ॥ अक्षयं तत्कृतं चास्तु यल्लिंगे क्रियतेऽत्र च ॥ ११५ ॥ जपतो यत्फलं देव

मोह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४०

॥१५७॥

१ आर्षः प्रयोगः, तृतीयमित्यर्थः । २ अयं क्रमस्त्वैवेतादृशो दृश्यते—वैदिकपञ्चमन्त्रक्रमस्तु—ईशान—तत्पुरुष—अघोर—वामदेव—सद्योजात—इत्येवंरूपोऽस्ति । अत्र च स्तोतुरिच्छयाऽयं चतुर्थवक्त्रस्तुतिक्रमः न तु मंत्रक्रम
तः । मंत्रक्रमस्तु अत्र—“नमोऽस्तु वामदेवाय—” इत्याद्यग्निमन्त्रोक्तस्यात्र पाठोऽपेक्षितः अस्य च ‘चतुर्थवक्त्रं च सदा प्रपद्ये’ इत्यत्र ‘सुपंचवक्त्रं च—’ इत्येवं पाठभेदं विधाय—‘नमोऽस्तु ते वामदेवाय—’ इत्यस्माच्छ्लोकादग्रे
पाठे कृते—मंत्रक्रमेणाऽयं स्तोत्रक्रमः समुचितः स्यात् । वक्तुर्विबद्धार्थान्तराद्वा यथातथ्यमेवायं पाठक्रमोऽत्र स्थापितो बोद्धव्यः ।

पंचमंत्रायुतेन च ॥ तत्फलं जायतां नणामस्य लिंगस्य दर्शने ॥ ११६ ॥ कालमार्गादहं यस्मान्मोचितोऽहं महेश्वर ॥ महाकालमिति ख्यातं लिंगं

पंचमंत्रायुतेन च ॥ तत्फलं जायतां नणामस्य लिंगस्य दर्शने ॥ ११६ ॥ कालमार्गादहं यस्मान्मोचितोऽहं महेश्वर ॥ महाकालमिति ख्यातं लिंगं
तस्माद्भवत्वित्दम् ॥ ११७ ॥ अस्मिंश्च कूपे यो मर्त्यः स्नात्वा तर्पयते पितॄन् ॥ सर्वतीर्थफलं चास्तु पितॄणामक्षया गतिः ॥ ११८ ॥ इति तस्य
वचः श्रुत्वा प्रीतस्तं शंकरोऽब्रवीत् ॥ स्वायंभुवं यत्र लिंगं तत्र नित्यं वसाम्यहम् ॥ ११९ ॥ स्वयंभुवाणरत्नोत्थधातुपाषाणलोहजम् ॥ लिंगं
क्रमेण फलदमंत्यात्पूर्वं दशोत्तरम् ॥ १२० ॥ आकाशे तारकालिंगं पाताले हाटकेश्वरम् ॥ स्वायंभुवं धरापृष्ठे तदेतन्नित्यं संमम् ॥ १२१ ॥ विशेषा
त्प्रार्थितं यच्च तच्च सर्वं भविष्यति ॥ अत्र पुष्पं फलं पूजा नैवेद्यं स्तवनक्रिया ॥ १२२ ॥ दानं वान्यच्च यत्किंचिदक्षयं तद्विष्यति ॥ माघासितचतु
र्दश्यां शिवयोगे च पुत्रक ॥ १२३ ॥ लिंगाच्च पूर्वतः कूपे स्नात्वा यस्तर्पयेत्पितॄन् ॥ सर्वतीर्थफलावाप्तिः पितॄणां चाक्षया गतिः ॥ १२४ ॥ तस्यां रात्रौ
महाकालं यामेयामे प्रपूजयेत् ॥ यः क्षिपेत्सर्वलिंगेषु स जागरफलं लभेत् ॥ १२५ ॥ जितेंद्रियश्च यो नित्यं मां लिंगे प्रपूजयेत् ॥ भुक्तिमुक्ती न
दूरस्थे तस्य नित्यं द्विजोत्तम ॥ १२६ ॥ माघे चतुर्दश्यष्टम्यां सोमवारे च पर्वणि ॥ स्नात्वा सरसि योऽभ्यर्च्य लिंगमेतच्छिवं व्रजेत् ॥
॥ १२७ ॥ दानं तपो रुद्रजापः सर्वमक्षयमेव च ॥ त्वं च नन्दी द्वितीयो मे प्रतीहारो भविष्यसि ॥ १२८ ॥ कालमार्गजयाद्रत्न महाकाला
भिधश्चिरम् ॥ करंधमोऽत्र राजर्षिरचिरादागमिष्यति ॥ १२९ ॥ तस्य प्रोच्य भवान्धर्मास्ततो मल्लोकमाव्रज ॥ इत्युक्त्वा भगवान्नुद्रो
लिंगमध्ये न्यलीयत ॥ १३० ॥ महाकालोऽपि मुदितस्तत्र तेपे महत्तपः ॥ १३१ ॥ ॥ इति महाकालप्रादुर्भावः ॥ ॥ नारद उवाच ॥ अथ
केनापि कालेन पार्थ राजा करंधमः ॥ विशेषमिच्छुर्धर्मेषु श्रुत्वा तीर्थमहागुणान् ॥ १३२ ॥ महाकालचरित्रं च तत्रैव समुपाययौ ॥ महीसागर
तोयेऽसौ स्नात्वा लिंगान्यथार्चयत् ॥ १३३ ॥ महाकालमनुप्राप्य परमां प्रीतिमागतः ॥ स पश्यन्सुमहालिंगं नातृप्यत जनेश्वरः ॥ १३४ ॥
यथा दरिद्रः कृपणो निधिकुम्भमवाप्य च ॥ सफलं जीवितं मेने महाकालं निरीक्ष्य सः ॥ १३५ ॥ पंचमंत्रायुतजपफलं यस्येह दर्शनात् ॥ ततः
सपर्ययाभ्यर्च्य महत्यासौ प्रणम्य च ॥ १३६ ॥ श्रुत्वा च लिंगप्रवरं महाकालमुपासदत् ॥ ततो रुद्रवचः स्मृत्वा महाकालः स्मयन्निव ॥ १३७ ॥
प्रत्युद्गम्य नृपं पूजामर्घं च प्रत्यपादयत् ॥ ततः कुशलप्रश्नादि कृत्वा शांतमुखं नृपः ॥ १३८ ॥ महाकालमुपासन्त्य कथांते वाक्यमब्रवीत् ॥

१ लिंगे-३० पा० । २ स्मृतम्-३० पा० । ३ कस्मिंश्चित्पुस्तके-अत्र-इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माण्डिकरखण्डे कौमारिकाखण्डे महाकालेश्वरप्रादुर्भावोनाम चत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४० ॥ इत्यध्यायसमाप्तिदण्डकं वर्तते । अन्यत्र पुस्तकेषु तु-प्रकान्तस्यैवास्याध्यायस्य-चतुर्थीगोत्रवत्स्वावर्णनान्तो समाप्तिदण्डकं दरीदृश्यते ।

स्कां.म.पु.
॥ १५८ ॥

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ४०

भगवन्संशयो मह्यं सदाऽयं परिवर्तते ॥ १३९ ॥ यदिदं तर्पणं नाम पितॄणां क्रियते नृभिः ॥ जलमध्ये जलं याति कथं तृप्यन्ति पूर्वजाः ॥ १४० ॥
एवं पिंडादिपूजा च सर्वमत्रैव दृश्यते ॥ कथमेवं स्म मन्यामः पित्राद्यैरुपभुज्यते ॥ १४१ ॥ न चैतदस्ति यत्तेषां नोपतिष्ठति किंचन ॥ स्वप्ने यथा
क्रम्य नरं दृश्यन्ते याचकाश्च ते ॥ १४२ ॥ देवानां चापि दृश्यन्ते प्रत्यक्षाः प्रत्ययाः सदा ॥ तत्कथं प्रतिगृह्णन्ति मनो मेऽत्र प्रमुह्यति ॥ १४३ ॥
॥ महाकाल उवाच ॥ ॥ योनिरेवंविधा तेषां पितॄणां च दिवौकसाम् ॥ दूरोक्तं दूरपूजा च दूरस्तुतिरथापि यत् ॥ १४४ ॥ भव्यं भूतं भवि
ष्यच्च सर्वं जानन्ति यांति च ॥ पंचतन्मात्ररूपं च मनोबुद्धिरहंजडाः ॥ १४५ ॥ नवतत्त्वमयं देहं दशमः पुरुषो मतः ॥ तस्माद्गन्धेन तृप्यन्ति रसत
त्वेन ते तथा ॥ १४६ ॥ शब्दतत्त्वेन तुष्यन्ति स्पर्शतत्त्वं च गृह्णते ॥ शुचि दृष्ट्वा च तुष्यन्ति नात्र राजन्भवेन्मृषा ॥ १४७ ॥ यथा तृणं पशूनां च नरा
णामन्नमुच्यते ॥ एवं दैवतयोनीनामन्नसारस्य भोजनम् ॥ १४८ ॥ शक्तयः सर्वभावानामचित्या ज्ञानगोचराः ॥ तस्मात्तत्त्वं प्रगृह्णन्ति शेषमत्रैव
दृश्यते ॥ १४९ ॥ ॥ करंधम उवाच ॥ ॥ पितृभ्यो दीयते श्राद्धं स्वकर्मवशागाश्च ते ॥ स्वर्गस्था नरकस्था वा कथं तैरुपभुज्यते ॥ १५० ॥
अथ स्वर्गेऽथ नरके स्थिताः कर्माभियंत्रिताः ॥ शक्नुवन्ति वरानेतान्दातुं ते चेश्वराः कथम् ॥ १५१ ॥ आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि
च ॥ प्रयच्छन्तु तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ १५२ ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ ॥ सत्यमेतत्स्वकर्मस्थाः पितरो यन्नृपोत्तम ॥ किं तु
देवासुराणां च यक्षादीनाममूर्तकाः ॥ १५३ ॥ मूर्ताश्चतुर्णां वर्णानां पितरः सप्तधा स्मृताः ॥ ते हि सर्वे प्रयच्छन्ति दातुं सर्वं यथेप्सितम् ॥ १५४ ॥
एकत्रिंशद्गुणा येषां पितॄणां प्रबला नृप ॥ कृतं च तदिदं श्राद्धं तर्पयेत्तान्परांन्पितॄन् ॥ १५५ ॥ ते तृप्तास्तर्पयन्त्यस्य पूर्वजान्यत्र संस्थितान् ॥ एवं
स्वानां चोपतिष्ठेच्छ्राद्धं यच्छन्ति ते वरान् ॥ १५६ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भूतादिभ्यो यथा विप्र नाम्ना बोद्धिश्य दीयते ॥ सुरादीनां कथं चैव
संक्षेपेण न दीयते ॥ १५७ ॥ इदं पितृभ्यो देवेभ्यो द्विजेभ्यः पावकाय च ॥ एवं कस्माद्विस्तराः स्युर्मनःकायादिकष्टदाः ॥ १५८ ॥ ॥ महा
काल उवाच ॥ ॥ उचिता प्रतिपत्तिश्च कार्या सर्वेषु नित्यशः ॥ प्रतिपत्तिं चोचितां ते विना गृह्णन्ति नैव च ॥ १५९ ॥ यथा श्वा गृहद्वारस्थो
बलिं गृह्णाति किं तथा ॥ प्रधानपुरुषो राजन्गृह्णाति च शुना समः ॥ १६० ॥ एवं ते भूतवद्देवा न हि गृह्णन्ति कर्हिचित् ॥ शुचि कामं जुषन्ते न

१ अयं संवादः आधुनिकानां नास्तिक्यतया—नित्यनैमित्तिकादिदेदविहितकर्मसु—अश्रद्धधानानां जनानामारि—भोधेन, यदि सुकृतं तेषु स्यात्तर्हि श्रद्धामुत्पादयेदिति सत्यं भाति । २ उपलभ्यते—इ० पा० ।
३ परिगृह्णन्ति—इ० पा० । ४ येषाम्—इ० पा० । ५ देव्यादियोनीनाम्—इ० पा० ।

हविरश्रद्धानतः ॥ १६१ ॥ विना मंत्रैश्च यदत्तं न तद्गृह्णन्ति तेऽमलाः ॥ श्रुतिरप्यत्र प्राहेदं मंत्राणां विषये नृप ॥ १६२ ॥ “मंत्रा देवता यद्यद्विहा-
 न्मन्त्रवत्करोति देवताभिरेव तत्करोति यददाति देवताभिरेव तददाति यत्प्रतिगृह्णाति देवताभिरेव तत्प्रतिगृह्णाति तस्मान्नामन्त्रवत्प्रतिगृह्णीयात्
 नामन्त्रवत्प्रतिपद्यते” इति ॥ १६३ ॥ तस्मान्मंत्रैः सदा देयं पौराणैर्वैदिकैरपि ॥ अन्यथा ते न गृह्णन्ति भूतानामुपतिष्ठति ॥ १६४ ॥ ॥ राजो
 वाच ॥ ॥ दर्भास्तिलानक्षतांश्च तोयं चैतैः सुसंयुतम् ॥ कस्मात्प्रदीयते दानं ज्ञातुमिच्छामि कारणम् ॥ १६५ ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ ॥
 पुरा किल प्रदत्तानि भूमेर्दानानि भूरिशः ॥ प्रत्यगृह्णन्त दैत्याश्च प्रविश्याभ्यन्तरं बलात् ॥ १६६ ॥ ततो देवाश्च पितरः प्रत्युचुः पद्मसंभवम् ॥
 ॥ १६७ ॥ स्वामित्रः पश्यतामेव सर्वं दैत्यैः प्रगृह्यते ॥ विधेहि रक्षां तेषां त्वं न नष्टाः स्मो यथा वयम् ॥ १६८ ॥ ततो विमृश्यैव विधी रक्षो
 पायमचीकरत् ॥ तिलैर्युक्तं पितृणां च देवानामक्षतैः सह ॥ १६९ ॥ तोयं दर्भाश्च सर्वत्र एवं गृह्णन्ति नासुराः ॥ एतान्विना प्रदत्तं य-
 त्फलं दैत्यैः प्रगृह्यते ॥ १७० ॥ निःस्वस्य पितरो देवा यांति दातुः फलं न हि ॥ तस्माद्युगेषु सर्वेषु दानमेवं प्रदीयते ॥ १७१ ॥ ॥ करंधम उवाच ॥ ॥
 चतुर्गुणव्यवस्थानं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ महर्तीयं विवित्सा मे सदैव परिवर्तते ॥ १७२ ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ आद्यं कृतयुगं विद्धि
 तत्तत्त्रेतायुगं स्मृतम् ॥ द्वापरं च कलिश्चेति चत्वारश्च समासतः ॥ १७३ ॥ सत्त्वं कृतं रजस्त्रेता द्वापरं च रजस्तमः ॥ कलिस्तमस्तु विज्ञेयं
 युगवृत्तं युगेषु च ॥ १७४ ॥ ध्यानं परं कृतयुगे त्रेतायां यज्ञ उच्यते ॥ वृत्तं च द्वापरे सत्यं दानमेव कलौ युगे ॥ १७५ ॥ कृते तु मानसी सृष्टि-
 र्वृत्तिः साक्षाद्रसोल्लासा ॥ तेजोमय्यः प्रजास्तृप्ताः सदानंदाश्च भोगिनः ॥ १७६ ॥ अधमोत्तमो न तासां ता निर्विशेषाः प्रजाः शुभाः ॥ तुल्य-
 मायुः सुखं रूपं तासां तस्मिन्कृते युगे ॥ १७७ ॥ न चाप्रीतिर्न च द्वंद्वो न द्वेषो नापि च क्रुमः ॥ पर्वतोदधिवासिन्यो ह्यनुकोशप्रियास्तु ताः ॥
 ॥ १७८ ॥ वर्णाश्रमव्यवस्था च तदासीन्न हि संकरः ॥ एकमन्यं न ध्यायन्ति परमं ते सदा शिवम् ॥ १७९ ॥ चतुर्थे च ततः पादे नष्टा साऽभूद्रसो-
 ल्लासा ॥ प्रादुरासंस्ततस्तासां वृक्षाश्चगृहसंज्ञिताः ॥ १८० ॥ वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलान्याभरणानि च ॥ तेष्वेव जायते तासां गंधवर्णरसान्वि-
 तम् ॥ १८१ ॥ सुमाक्षिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ तेन ता वर्तयन्ति स्म कृतस्यान्ते प्रजास्तदा ॥ १८२ ॥ हृष्टपुष्टास्तथा वृद्धाः प्रजा वै विग-
 तज्वराः ॥ ततः कालेन केनापि तासां वृद्धे रसेन्द्रिये ॥ १८३ ॥ युगभावात्तथा ध्याने स्वल्पीभूते शिवस्य च ॥ वृक्षास्तान्पर्यगृह्णन्त मधु वा माक्षिकं

बलात् ॥ १८४ ॥ तासां तेनोपचारेण लोभदोषकृतेन वै ॥ प्रनष्टा मधुना सार्धं कल्पवृक्षाः क्वचित्क्वचित् ॥ १८५ ॥ तस्यां चाप्यल्पशिष्टायां
 द्रुमन्यभ्युत्थितानि वै ॥ शीतातपैर्मनोदुःखैस्ततस्ता दुःखिता भृशम् ॥ १८६ ॥ चक्रुरावरणार्थं हि केतनानि ततस्ततः ॥ ततः प्रादुर्बभौ
 तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे पुनः ॥ १८७ ॥ वृष्ट्या बभूवुरौषध्यो ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ अकृष्टपच्याश्चानृत्तास्तोयभूमिसमागमात् ॥ १८८ ॥ ऋतु
 पुष्पफलैश्चैव वृक्षगुल्माश्च जज्ञिरे ॥ तैश्च वृत्तिरभूत्तासां धान्यैः पुष्पैः फलेस्तथा ॥ १८९ ॥ ततः पुनरभूत्तासां रागो लोभश्च सर्वतः ॥ कालवीर्येण
 वा गृह्य नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ॥ १९० ॥ वृक्षगुल्मौषधीश्चैव प्रसह्याशु यथाबलम् ॥ विपर्ययेण चौषध्यः प्रनष्टाश्च चतुर्दश ॥ १९१ ॥ नत्वा धरां
 प्रविष्टास्ता ओषध्यः पीडिताः प्रजाः ॥ दुदोह गां पृथुर्वैन्यः सर्वभूतहिताय वै ॥ १९२ ॥ तदाप्रभृति चौषध्यः फालकृष्टाः प्रजास्ततः ॥ वार्त्तया
 वर्तयन्ति स्म पाल्यमानाश्च क्षत्रियैः ॥ १९३ ॥ वर्णाश्रमप्रतिष्ठा च यज्ञस्त्रेतासु चोच्यते ॥ सदाशिवध्यानमयं त्यक्त्वा मोक्षमचेतनाः ॥ १९४ ॥ पुष्पितां
 वाचमाश्रित्य रागात्स्वर्गमसाधयन् ॥ द्वापरे च प्रवर्तते मतिभेदास्ततो नृणाम् ॥ १९५ ॥ मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्राद्दार्ता प्रसिध्यति ॥ लोभोऽ
 धृतिः शिवं त्यक्त्वा धर्माणां संकरस्तथा ॥ १९६ ॥ वर्णाश्रमपरिध्वंसाः प्रवर्तते च द्वापरे ॥ तदा व्यासैश्चतुर्धा च व्यस्यते द्वापरात्ततः ॥
 ॥ १९७ ॥ एको वेदश्चतुष्पादैः क्रियते द्विजहेतवे ॥ इतिहासपुराणानि भिद्यन्ते लोकगौरवात् ॥ १९८ ॥ ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं
 भागवतं तथा ॥ तथान्यन्नारदीयं च मार्कण्डेयं च सप्तमम् ॥ १९९ ॥ आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवमं स्मृतम् ॥ दशमं ब्रह्मवैवर्तं
 लैंगमेकादशं तथा ॥ २०० ॥ वाराहं द्वादशं चैव स्कादं चैव त्रयोदशम् ॥ चतुर्दशं वामनं च कौर्मं पंचदशं स्मृतम् ॥ २०१ ॥ मात्स्यं
 षोडशकं प्रोक्तं गारुडं च ततः परम् ॥ अतः परं तु ब्रह्मांडमेवश्चाष्टादशानि हि ॥ २०२ ॥ अस्मिन्वाराहकल्पे च व्यासानाकर्णयस्व च ॥
 ऋतुः सत्यो भार्गवश्च अंगिराः सविता तथा ॥ २०३ ॥ मृत्युः शतक्रतुर्हीमान्वसिष्ठो भविताऽधुना ॥ सारस्वतस्त्रिधामा च वेदवित्रिवृतो मुनिः
 ॥ २०४ ॥ शततेजाः स्वयं विष्णुर्नारायण इति स्मृतः ॥ करकश्चारुणिर्हीमांस्तथा देव ऋतंजयः ॥ २०५ ॥ कृतंजयो भरद्वाजो गौतमः कविस
 त्तमः ॥ वाजश्रवा मुनिश्चैव तथा शुष्मायणो मुनिः ॥ २०६ ॥ तृणविंदुस्तथा ऋक्षः शक्तिः पाराशरस्तथा ॥ जातूकर्णयोऽथ विष्णुश्च स्वयं
 द्वैपायनो मुनिः ॥ २०७ ॥ अश्वत्थाममुखाश्चैते भविष्याः सूचितास्तव ॥ धर्मशास्त्राणि लोकार्थं भिद्यन्ते चापि द्वापरे ॥ २०८ ॥ मन्वत्रिवि

णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोगिराः ॥ यमापस्तंबसंवर्ताः कात्यायनबृहस्पती ॥ २०९ ॥ पराशरव्यासशंखलिखिता दक्षगौतमौ ॥ शातातपो वसिष्ठश्च
 धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥ २१० ॥ ततो द्वापरसंध्यायां प्रवर्तति कलौ युगे ॥ नश्यमाने शैवयोगे जायंते योगनंदनाः ॥ २११ ॥ आद्ये श्वेतकलौ
 रुद्रः सुतारस्तारणस्तथा ॥ सुहोत्रः कंकणश्चैव लोकाख्यश्च महामुनिः ॥ २१२ ॥ जैगीषव्यश्च भाव्यो वै भगवान्दधिवाहनः ॥ ऋषभश्च मुनिर्धर्म
 उग्रश्चात्रिः सर्वालकः ॥ २१३ ॥ गौतमो वेदशीर्णश्च गोकर्णश्च शिखंडिभृत् ॥ गुहावासी जटामाली अट्टहासश्च दारुणः ॥ २१४ ॥ लांगली
 संयमी शूली डिंडी जुण्डीश्वरः स्वयम् ॥ सहिष्णुः सोमशर्मा च लकुलीशश्च पार्थिव ॥ २१५ ॥ कायावरोहणो भावीत्याद्या योगेश्वराः क्रमात् ॥
 एते संक्षिप्य वक्ष्यंति शिवधर्म कलौ युगे ॥ २१६ ॥ एवं कलियुगे राजञ्छास्त्रसंक्षेप उच्यते ॥ शृणु तिष्यप्रवृत्तिं च हर्षोद्वेगकरीं किल ॥ २१७ ॥
 तिष्ये मायाममूयां च वधं चैव तपस्विनाम् ॥ साधयंति नरास्तत्र तमसा व्याकुलेंद्रियाः ॥ २१८ ॥ कलौ प्रमाथको रागः सततं क्षुद्रयानि च ॥
 अनावृष्टिभयं घोरं देशानां च विपर्ययः ॥ २१९ ॥ न प्रमाणं श्रुतेरस्ति नृणां चाधर्मसेवनात् ॥ अधार्मिकास्त्विनाचारा महाकोपालपतेजसः ॥
 ॥ २२० ॥ अनृतं ब्रुवते लुब्धा नारीप्रायाश्च दुष्प्रजाः ॥ दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ॥ २२१ ॥ विप्राणां कर्मदोषैश्च प्रजानां
 जायते क्षयः ॥ उत्सीदंति क्षत्रविशो वर्धते शूद्रविप्रकाः ॥ २२२ ॥ शूद्रा विप्रैः सहासंते शयनासनभोजनैः ॥ शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचा
 राश्च ब्राह्मणाः ॥ २२३ ॥ राजवृत्त्यां स्थिताश्चौराश्चौराचाराश्च पार्थिवाः ॥ एकपत्न्यो न शिष्यंति वर्धयंत्यभिसारिकाः ॥ २२४ ॥
 तदा ह्यल्पफला भूमिः क्वचिच्चापि महाफला ॥ अरक्षितारो हर्तारो राजानः पापनिर्भयाः ॥ २२५ ॥ अक्षत्रियास्तु राजानो विप्राः शूद्रोप
 जीविनः ॥ शूद्रा विवादिनः सर्वे ब्राह्मणैरभिर्नंदिताः ॥ २२६ ॥ आसनस्थान्द्रिजान्द्रिजा चलंत्यल्पबुद्धयः ॥ आस्ये निधाय वै
 हस्तं कर्णे शूद्रस्य च द्विजाः ॥ २२७ ॥ नीचस्यापि तदा वाक्यं वक्ष्यंति विनयेन तम् ॥ उच्चासनस्थाञ्छूद्रांश्च द्विजानां पश्यतामपि ॥
 ॥ २२८ ॥ ज्ञात्वा न हिंसते राजा पश्य कालबलं नृप ॥ पुष्पैः शुभसितैश्चैव तथान्यैर्मण्डनैर्द्विजाः ॥ २२९ ॥ शूद्रानभ्यर्चयंत्यल्पश्रुतभाग्यव
 लान्विताः ॥ पापंडिनां च गृह्णंति ब्राह्मणाः कुप्रतिग्रहम् ॥ २३० ॥ येन ते रौरवं यांति सुदुस्तारं द्विजाधमाः ॥ तपोयज्ञफलानां च विक्रेतारो
 द्विजास्तथा ॥ २३१ ॥ यतयश्च भविष्यंति बहवः कौटिशः कलौ ॥ पुरुषाल्पबहुस्त्रीको नृणां चापत्यसंभवः ॥ २३२ ॥ निंदंति वेदवाक्यानि वेदा

स्कां.म.पु.
॥१६०॥

थाश्च कलौ युगे ॥ शूद्रेः स्वयं निर्मितं यत्प्रमाणं शास्त्रमेव तत् ॥ २३३ ॥ श्वापदप्रबलत्वं च गवां चापि परिक्षयः ॥ कस्यचिद्दानप्रभृतिधर्म
स्यास्ति न शुद्धता ॥ २३४ ॥ साधूनां बहवो नाशाः पार्थिवाश्चाप्यरक्षिणः ॥ अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ २३५ ॥ प्रमदाः केशशू
लिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ स्त्रीप्रधानानि गेहानि कुचैलास्ताश्च कर्कशाः ॥ २३६ ॥ बहुभक्ष्यावल्लिप्ताश्च कृत्या इव भवन्ति च ॥ सर्वे वणिग्ज
नाश्चापि चित्रवर्षी च वासवः ॥ २३७ ॥ कुशीलचर्यापाषण्डैर्वृथारूपैः समावृतः ॥ बहुयाचनको लोको भविष्यति परस्परी ॥ २३८ ॥ अशंक
श्चैव पापेषु तदा लोको भविष्यति ॥ हर्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः ॥ २३९ ॥ उनपोडशवर्षाश्च प्रजायन्ते युगक्षये ॥ तथा द्वादशवर्षाश्च
प्रसवंति स्त्रियस्तदा ॥ २४० ॥ चौराश्चौरस्य हर्तारो हर्तुर्हर्ता तथापरः ॥ ज्ञानकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते ॥ २४१ ॥ कीटमूषकसर्पाश्च
धर्षयिष्यन्ति मानवान् ॥ वर्णाश्रमाणां ये चान्ये पाषंडाः परिपन्थिनः ॥ २४२ ॥ ते तदा प्रोद्भवन्ति तेषां वृद्धिश्च पार्थिव ॥ दुःखं पुत्रकलत्राद्यं
देहोत्सादः सारोगता ॥ २४३ ॥ अधर्माभिनिवेशत्वात्तमसो जायते कलौ ॥ कलेर्दोषनिधेश्चैव शृणुष्वैवं महागुणम् ॥ २४४ ॥ तदाल्पेनैव काले
न सिद्धिं गच्छन्ति मानवाः ॥ त्रियुगीना वदन्त्येवं धन्या धर्मं चरन्ति ये ॥ २४५ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तं कलौ श्रद्धापरायणाः ॥ त्रेतायां वार्षिको
धर्मो द्वापरे मासिकः स्मृतः ॥ २४६ ॥ यथा क्लेशं चरन्प्राज्ञस्तदह्ना प्राप्यते कलौ ॥ युगत्रयेण तावन्तः सिद्धिं गच्छन्ति पार्थिवः ॥ २४७ ॥
यावन्तः सिद्धिमायांति कलौ हरिहरव्रताः ॥ अष्टाविंशे कलौ यच्च भावि तत्त्वं निबोध मे ॥ २४८ ॥ त्रिषु वर्षसहस्रेषु कलेर्यातेषु पार्थिवः ॥ त्रिंश
तेषु दशान्यूनेष्वस्यां भुवि भविष्यति ॥ २४९ ॥ शूद्रकोनाम वीराणामधिपः सिद्धिमत्र सः ॥ चर्चितायां समाराध्य लप्स्यते भूभरापहः ॥ २५० ॥
ततस्त्रिषु सहस्रेषु दशाधिकशतत्रये ॥ भविष्यं नंदराज्यं च चाणक्यो यान्हनिष्यति ॥ २५१ ॥ शुक्लतीर्थे सर्वपापनिर्मुक्तिं योऽभिलप्स्यति ॥
ततस्त्रिषु सहस्रेषु विंशत्या चाधिकेषु च ॥ २५२ ॥ भविष्यं विक्रमादित्यराज्यं सोऽथ प्रलप्स्यते ॥ सिद्धिप्रसादाद्गुर्गाणां दीनान्यो ह्युद्धरिष्यति
॥ २५३ ॥ ततः शतसहस्रेषु शतेनाप्यधिकेषु च ॥ शकोनाम भविष्यश्च योऽतिदारिद्र्यहारकः ॥ २५४ ॥ ततस्त्रिषु सहस्रेषु षट्शतैरधिकेषु च ॥
मागधे हेमसदनादंजन्यां प्रभविष्यति ॥ २५५ ॥ विष्णोरंशो धर्मपाता बुधः साक्षात्स्वयं प्रभुः ॥ तस्य कर्माणि भूरीणि भविष्यन्ति महात्मनः
॥ २५६ ॥ ज्योतिर्विदुमुखानुग्रान्स हनिष्यति कोटिशः ॥ चतुःषष्टिं स वर्षाणि भुक्त्वा द्वीपानि सप्त च ॥ २५७ ॥ भक्तेभ्यः स्वयंशो मुक्त्वा

१ अष्टमं शिवो वेदः केशो भग उदीरितः—इत्यन्यत्रोक्ता अष्टादिसंज्ञाः । शूलश्च विक्रयः ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४०

॥१६०॥

दिवं पश्चाद्गमिष्यति ॥ सर्वेषां चावताराणां गुणैः समधिको यतः ॥ २५८ ॥ ततो वक्ष्यंति तं भक्त्या सर्वपापहरं बुधम् ॥ चतुर्षु च सहस्रेषु शते
 ष्वपि चतुर्षु च ॥ २५९ ॥ साधिकेषु महात्राजा प्रमितिः प्रभविष्यति ॥ गोत्रेषु वै चंद्रमसो बहुसेनापतिर्बली ॥ २६० ॥ म्लेच्छान्स कोटिशो
 हत्वा पापंडानि च सर्वशः ॥ वैदिकं केवलं शुद्धं सद्धर्मं वर्तयिष्यति ॥ २६१ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये निष्ठां यास्यति पार्थिवः ॥ ततः प्रजाश्च काले
 न केनापि भृशपीडिताः ॥ २६२ ॥ घोरं वा धर्ममाश्रित्य शाठ्येन च भवंति ताः ॥ अप्रग्रहास्ततस्ता वै लोभाविष्टाश्च वृंदशः ॥ २६३ ॥ उपहिंसंति
 चान्योन्यं व्याकुलाः श्रमपीडिताः ॥ नष्टे श्रौते तथा स्मार्ते परस्परहतास्तदा ॥ २६४ ॥ निर्मर्यादा निष्करुणा निस्स्नेहा निरपत्रपाः ॥ गृह
 दाराणि संत्यज्य द्वस्वकाः पंचविंशतिः ॥ २६५ ॥ हाहाभूताश्चरिष्यंति विषादव्याकुलेंद्रियाः ॥ अनावृष्टिहताश्चैव वार्तामुत्सृज्य दुःखिताः ॥ २६६ ॥
 प्रत्यंतांस्ता निषेवंति हित्वा जनपदान्स्वकान् ॥ सरित्सागरकूलांश्च सेवंते पर्वतांस्तथा ॥ २६७ ॥ मांसैर्मूलफलैश्चैव वर्तयंति सुदुःखिताः ॥ चीरपत्रा
 जिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः ॥ २६८ ॥ धर्मस्य वासमात्रं च शाल्वो म्लेच्छो हनिष्यति ॥ उत्तमाधममध्यत्वं सर्वमुच्छिद्य घोरकृत् ॥ २६९ ॥
 ततस्तस्य वधार्थाय विष्णुः साक्षाज्जगत्पतिः ॥ शंभले विष्णुयशसो भूत्वा पुत्रो नृपोत्तम ॥ २७० ॥ द्विजोत्तमैः परिवृतः शाल्वं तं संहरिष्यति ॥
 कोटिशोर्बुदशः पापान्निहत्य च निखर्वशः ॥ २७१ ॥ पालयिष्यति तं धर्मं यो धर्मः श्रुतिपूर्वकः ॥ २७२ ॥ कृत्वा पोतं धर्मरूपं साधूनां परमेश्वरः ॥
 गमिष्यति परं लोकं कृत्वा कर्माणि भूरिशः ॥ २७३ ॥ ततः कृतयुगं भूयः प्रवर्तिष्यति पार्थिव ॥ आद्यं कृतयुगं चान्यं तदन्येभ्यो विशिष्यते
 ॥ २७४ ॥ अष्टाविंशकलिश्चैव शेषः प्रावर्त अन्यतः ॥ ततः कृते सूर्यवंशः सोमवंशः प्रवत्स्यति ॥ २७५ ॥ मरुताञ्च देवापेः श्रुतदेवाञ्च ब्राह्मणाः ॥
 इति चातुर्युगी राजन्यवस्था परिवर्तते ॥ चतुर्युगे च ते धन्या ये भजंति हराच्युतौ ॥ २७६ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
 संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महाकालकरन्धमसंवादे चतुर्युगव्यवस्थावर्णनं नाम चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥
 ॥ ॥ करधम उवाच ॥ ॥ केचिच्छिवं समाश्रित्य विष्णुमाश्रित्य वेधसम् ॥ वर्णयंति परे मोक्षं त्वं तु कस्मात्तु मन्यसे ॥ १ ॥ ॥ महाकाल
 उवाच ॥ ॥ अपारवैभवा देवास्त्रयोऽप्येते नरर्षभ ॥ योगीन्द्राणामपि त्वत्र चेतो मुह्यति किं मम ॥ २ ॥ पुरा किलैवं मुनयो नैमिषारण्यवा

सिनः ॥ संदिह्यांतः श्रेष्ठतायां ब्रह्मलोकमुपागमन् ॥ ३ ॥ तस्मिन्क्षणे विरिंचोऽपि श्लोकं प्रह्वोऽब्रवीत्किल ॥ अनंताय नमस्तस्मै यस्यांतो नोप
लभ्यते ॥ ४ ॥ महेशाय च भक्ते द्वौ कृपायेतां सदा मयि ॥ ततः श्रेष्ठं च तं मत्वा क्षीरोदं मुनयो ययुः ॥ ५ ॥ तत्र योगेश्वरः श्लोकं प्रबुध्यन्नमुम
ब्रवीत् ॥ ब्रह्माणं सर्वभूतेषु परमं ब्रह्मरूपिणम् ॥ ६ ॥ सदाशिवं च वंदे तौ भवेतां मंगलाय मे ॥ ततस्ते विस्मिता विप्रा अपर्पसृत्य ययुः पुनः ॥
॥ ७ ॥ कैलासे ददृशुः स्थाणुं वदंतं गिरिजां प्रति ॥ एकादश्यां प्रनृत्यानि जागरे विष्णुसद्मनि ॥ ८ ॥ सदा तपस्यां चरामि प्रीत्यर्थं हरिवे
धसोः ॥ श्रुत्वेति चापसृत्यैव खिन्नास्ते मुनयोऽब्रुवन् ॥ ९ ॥ यद्वा देवा न संयांति पारं ये च परस्परम् ॥ तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु गणना काऽस्मदा
दिषु ॥ १० ॥ उत्तमाधममध्यत्वममीषां वर्णयंति ये ॥ असत्यवादिनः पापास्ते यांति निरयं ध्रुवम् ॥ ११ ॥ एवं ते निश्चयामासुर्नैमिषेया
स्तपस्विनः ॥ सत्यमेतच्च राजेंद्र ममापीदं मतं स्फुटम् ॥ १२ ॥ जापकानां सहस्राणि वैष्णवानां तथैव च ॥ शैवानां च विधिं विष्णुं स्थाणुं
चाप्यन्वमूमुचन् ॥ १३ ॥ तस्माद्यस्य मनोरागो यस्मिन्देवे भवेत्स्फुटम् ॥ स तं भजेद्विपापः स्यान्ममेदं मतमुत्तमम् ॥ १४ ॥ ॥ करंधम
उवाच ॥ ॥ कानि पापानि विप्रेन्द्र यैस्तु संमूढचेतसः ॥ न वेदेषु न धर्मेषु रतिमापद्यते मनः ॥ १५ ॥ ॥ महाकाल उवाच ॥ ॥ अधर्म
भेदा विज्ञेयाश्चित्तवृत्तिप्रभेदतः ॥ स्थूलाः सूक्ष्मा असूक्ष्माश्च कोटिभेदैरनेकशः ॥ १६ ॥ तत्र ये पापनिचयाः स्थूला नरकहेतवः ॥ ते समासेन
कथ्यंते मनोवाक्कायसाधनाः ॥ १७ ॥ परस्त्रीद्रव्यसंकल्पश्चेतसानिष्टचित्तनम् ॥ अकार्याभिनिवेशश्च चतुर्द्धा कर्म मानसम् ॥ १८ ॥ अनिबद्धप्रला
पित्वमसत्यं चाप्रियं च यत् ॥ परापवादपैशुन्यं चतुर्धा कर्म वाचिकम् ॥ १९ ॥ अभक्ष्यभक्षणं हिंसा मिथ्या कामस्य सेवनम् ॥ परस्वा
नामुपादानं चतुर्धा कर्म कायिकम् ॥ २० ॥ इत्येतद्वादशविधं कर्म प्रोक्तं त्रिसंभवम् ॥ अस्य भेदान्पुनर्वक्ष्ये येषां फलमनंतकम् ॥ २१ ॥
ये द्विषंति महादेवं संसारार्णवतारकम् ॥ सुमहत्पातकोपेतास्ते यांति नरकाग्निषु ॥ २२ ॥ महाति पातकान्याहुर्निरंतरफलानि पद ॥
नाभिनंदंति ये दृष्ट्वा शंकरं न स्तुवंति ये ॥ २३ ॥ यथेष्टचेष्टा निःशंकाः संतिष्ठंति रमंति च ॥ उपचारविनिर्मुक्ताः शिवस्य गुरुसं
निधौ ॥ २४ ॥ शिवाचारं न मन्यंते शिवभक्तान्द्विषंति पैट् ॥ गुरुमार्त्तमशक्तं वा विदेशप्रस्थितं तथा ॥ २५ ॥ अरिभिः परिभूतं
वा यस्त्यजति स पापकृत् ॥ तद्भार्यापुत्रमित्रेषु यश्चावज्ञां करोति वा ॥ २६ ॥ इत्येतत्पातकं ज्ञेयं गुरुनिदासमं महत् ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरा

पश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ २७ ॥ महापातकिनस्त्वेते तत्संसर्गी च पंचमः ॥ क्रोधादेषाद्भयाद्धोभाद्ब्राह्मणस्य वदन्ति ये ॥ २८ ॥ मर्मातिकं
 महादोषं ब्रह्मघ्नः स प्रकीर्तितः ॥ ब्राह्मणं यः समाहूय याचमानमर्किचनम् ॥ २९ ॥ पश्चात्रास्तीति यो ब्रूयात्स च वै ब्रह्महा स्मृतः ॥
 यश्च विद्याभिमानेन निस्तेर्जयति सद्भिजम् ॥ ३० ॥ उदासीनः सभामध्ये ब्रह्महा स प्रकीर्तितः ॥ मिथ्यागुणैः स्वमात्मानं नयत्युत्कर्षतां
 बलात् ॥ ३१ ॥ विरुद्धं गुरुभिः सार्धं ब्रह्मघ्नः स प्रकीर्तितः ॥ क्षुत्तृष्णातप्तदेहानां द्विजानां भोक्तुमिच्छताम् ॥ ३२ ॥ यः समाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ पिशुनः सर्वलोकानां छिद्रान्वेषणतत्परः ॥ ३३ ॥ उद्वेगजननः क्रूरः स च वै ब्रह्महा स्मृतः ॥ गवां तृषाभिभूतानां जलार्थमुप
 सर्पताम् ॥ ३४ ॥ यः समाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ परदोषं परिज्ञाय नृपकर्णे जपेत् यः ॥ ३५ ॥ पापीयान्पिशुनः क्रूरस्तमाहुर्ब्रह्मघात
 कम् ॥ न्यायेनोपार्जितं विप्रैस्तद्व्यहरणं च यत् ॥ ३६ ॥ छद्मना वा बलाद्वापि ब्रह्महत्यासमं मतम् ॥ अधीत्य यश्च शास्त्राणि परित्यजति मूढधीः
 ॥ ३७ ॥ सुरापानसमं ज्ञेयं जीवनायैव वा पठेत् ॥ अग्निहोत्रपरित्यागः पंचयज्ञोपकर्मणाम् ॥ ३८ ॥ मातृपितृपरित्यागः कूटसाक्षी सुहृद्वधः ॥
 अभक्ष्यभक्षणं वन्यजंतूनां काम्यया वधः ॥ ३९ ॥ ग्रामं वनं गवावासं यश्च क्रोधेन दीपयेत् ॥ इति घोराणि पापानि सुरापानसमानि च ॥ ४० ॥
 दीनसर्वस्वहरणं नरस्त्रीगजवाजिनाम् ॥ गोभूरत्तसुवर्णानामौषधीनां रसस्य च ॥ ४१ ॥ चंदनागरुकर्पूरकस्तूरीपट्टवाससाम् ॥ हस्तन्यासापहरणं
 रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ ४२ ॥ कन्यानां वरयोग्यानामदानं सदृशे वरे ॥ पुत्रमित्रकलत्रेषु गमनं भगिनीषु च ॥ ४३ ॥ कुमारीसाहसं घोरमंत्य
 जस्त्रीनिषेवणम् ॥ सवर्णायाश्च गमनं गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ ४४ ॥ द्विजायार्थं प्रतिश्रुत्य न प्रयच्छति यः पुनः ॥ न च स्मारयते विप्रं तुल्यं
 तदुपपातकम् ॥ ४५ ॥ अभिमानोतिकोपश्च दांभिकत्वं कृतघ्नता ॥ अत्यंतविषयासक्तिः कार्पण्यं शाठ्यमत्सरम् ॥ ४६ ॥ भृत्यानां च परित्यागः
 साधुबंधुतपस्विनाम् ॥ गवां क्षत्रियवैश्यानां स्त्रीशूद्राणां च ताडनम् ॥ ४७ ॥ शिवाश्रमतूरुणां च पुष्पारामविनाशनम् ॥ अयाज्यानां याजनं
 चाप्ययाच्यानां च याचनम् ॥ ४८ ॥ यज्ञारामतडागादिदारापत्यस्य विक्रयः ॥ तीर्थयात्रोपवासानां व्रतायतनकर्मणाम् ॥ ४९ ॥ स्त्रीधनान्युपजी
 वन्ति स्त्रीभिरत्यंतनिर्जिताः ॥ अरक्षणं च नारीणां मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥ ५० ॥ ऋणानामप्रदानं च मिथ्यावृद्ध्युपजीवनम् ॥ निर्दितानां धनादा
 नं साध्वीकन्योक्तिदूषणम् ॥ ५१ ॥ विषमारण्यत्राणां प्रयोगो मूलकर्मणाम् ॥ उच्चाटनाभिचाराश्च रागविद्वेषणक्रिया ॥ ५२ ॥ जिह्वा कामोपभो

स्कां. ५. पु.
॥ १६२ ॥

गार्थं यस्यारंभः स्वकर्मसु ॥ मूल्येनाध्यापयेद्यस्तु मूल्येनाधीयते च ये ॥ ५३ ॥ व्रात्यता व्रतसंत्यागः सर्वाहारनिषेवणम् ॥ असच्छास्त्राभिगमनं शुष्कतर्काव
लंबनम् ॥ ५४ ॥ देवाग्निगुरुसाधूनां निंदा गोब्राह्मणस्य च ॥ प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा राज्ञां मंडलिनामपि ॥ ५५ ॥ उत्सन्नपितृदेवेज्याः स्वकर्मत्यागिनश्च ये ॥
दुःशीला नास्तिकाः पापा न सदा सत्यवादिनः ॥ ५६ ॥ पर्वकाले दिवा चाप्सु वियोनौ पशुयोनिषु ॥ रजस्वलास्वयोनौ च मैथुनं यः
समाचरेत् ॥ ५७ ॥ स्त्रीपुत्रमित्रसुहृदामाशाच्छेदकराश्च ये ॥ जनस्याप्रियवक्ताः क्रूराः समयभेदिनः ॥ ५८ ॥ भेत्ता तडागकूपानां संक्रमाणां
रसस्य च ॥ एकपंक्तिस्थितानां च पाकभेदं करोति यः ॥ ५९ ॥ इत्येतैश्च नराः पापैरुपपातकिनः स्मृताः ॥ युक्तास्तदूनकैः पापैः पापिनस्ता
त्रिवोध मे ॥ ६० ॥ ये गोब्राह्मणकन्यानां स्वामिमित्रतपस्विनाम् ॥ अन्तरं यांति कार्येषु ते स्मृताः पापिनो नराः ॥ ६१ ॥ परश्रियाभित
प्यंते हीनां सेवन्ति ये स्त्रियाम् ॥ पन्तयर्थं ये न कुर्वन्ति दानयज्ञादिकाः क्रियाः ॥ ६२ ॥ गोष्ठाग्निजलरथ्यासु तरुच्छायानगेषु च ॥ त्यजन्ति ये
पुरीषाद्यमारामायतनेषु च ॥ ६३ ॥ गीतवाद्यरता नित्या मत्ताः किलकिलापराः ॥ कूटवेषक्रियाचाराः कूटसंव्यवहारिणः ॥ ६४ ॥ कूटशासन
कर्तारः कूटयुद्धकराश्च ये ॥ निर्दयोऽतीव भृत्येषु पशूनां दमनश्च यः ॥ ६५ ॥ मिथ्याप्रसादितो वाक्यमाकर्णयति यः शनैः ॥ चपलश्चापि
मायावी शठो मिथ्याविनीतकः ॥ ६६ ॥ यो भार्यापुत्रमित्राणि बालवृद्धकृशातुरान् ॥ भृत्यानतिथिवंधूंश्च त्यक्त्वाश्नाति बुभुक्षितान् ॥ ६७ ॥
यः स्वयं मृष्टमश्नाति विप्रायान्यत्प्रयच्छति ॥ वृथापाकः स विज्ञेयो ब्रह्मवादिविगर्हितः ॥ ६८ ॥ नियमान्स्वयमादाय ये त्यजन्त्यजितेंद्रियाः ॥
ये ताडयन्ति गां नित्यं वाहयन्ति मुहुर्मुहुः ॥ ६९ ॥ दुर्बलान्नैव पुष्णन्ति प्रणष्टार्था द्विषन्ति च ॥ पीडयन्त्यभिचारेण सक्षतान्वाहयन्ति च ॥ ७० ॥
तेषां मदत्वा चाश्रन्ति चिकित्सन्ति न रोगिणः ॥ अजाविको माहिषिकः समुद्री वृषलीपतिः ॥ ७१ ॥ हीनवर्णात्मवृत्तिश्च वैद्यो धर्मध्वजी च यः ॥
यश्च शास्त्रमतिक्रम्य स्वेच्छयैवाहरेत्करम् ॥ ७२ ॥ सदा दण्डरुचिर्यश्च यो वा दण्डरुचिर्न हि ॥ उत्कोचकैरधिकृतैस्तस्करैश्च प्रपीडयते ॥ ७३ ॥
यस्य राज्ञः प्रजा राष्ट्रे पच्यते नरकेषु सः ॥ अचौरं चौरवत्पश्येच्चौरं वाऽचौररूपिणम् ॥ ७४ ॥ आलस्योपहतो राजा व्यसनी नरकं व्रजेत् ॥ एव
मादीनि चान्यानि पापान्याहुः पुराविदः ॥ ७५ ॥ यद्वातद्वा परद्रव्यमपि सर्षपमात्रकम् ॥ अपहृत्य नरः पापो नारकी नात्र संशयः ॥ ७६ ॥
एवमाद्यैर्नरः पापैरुत्क्रान्तैः समनंतरम् ॥ शरीरं यातनार्थाय पूर्वाकारमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ तस्माद्विविधमप्येतन्नारकीयं विवर्जयेत् ॥ सदाशिवं

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४१

च शरणं व्रजेत्सच्छ्रद्धया युतः ॥ ७८ ॥ नमस्कारः स्तुतिः पूजा नामसंकीर्तनं तथा ॥ संपर्कात्कौतुकाद्धोभात्र तस्य विफलं भवेत् ॥ ७९ ॥
 ॥ करंधम उवाच ॥ ॥ संक्षेपाच्छिवपूजाया विधानं वक्तुमर्हसि ॥ कृतेन येन मनुजः शिवपूजाफलं लभेत् ॥ ८० ॥ ॥ महाकाल
 उवाच ॥ ॥ प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने शंकरं सर्वदा भजेत् ॥ दर्शनात्स्पर्शनान्मर्त्यः कृतकृत्यो भवेत्स्फुटम् ॥ ८१ ॥ आदौ स्नानं प्रकुर्वीत
 भस्मस्नानमथापि वा ॥ आपद्रुतः कण्ठस्नानं मन्त्रस्नानमथापि वा ॥ ८२ ॥ आविकं परिदध्याच्च ततो वासः सिंतं च वा ॥ धातुर
 क्तमथो नव्यं मलिनं संधितं न च ॥ ८३ ॥ उत्तरीयं च संदध्याद्विना तन्निष्फलार्चनम् ॥ भस्मत्रिपुण्ड्रधारी च ललाटे हृदि चांस
 योः ॥ ८४ ॥ पूजयेद्यो महादेवं प्रीतः पश्यति तं मुहुः ॥ सर्वदोषान्वहिः क्षिप्य शिवायतनमाविशेत् ॥ ८५ ॥ प्रविश्य च प्रणम्येशं ततो
 गर्भगृहं विशेत् ॥ पाणी प्रक्षाल्य तच्चित्तो निर्माल्यमवरोपयेत् ॥ ८६ ॥ येन रुद्रायने भक्त्या कुरुते मार्जनक्रियाम् ॥ तस्मान्मार्जयते त्वेवं
 स्थाणुनैतत्परस्परम् ॥ ८७ ॥ रुद्रभक्त्या च संतिष्ठेन्मालिन्यं मार्जयेत्ततः ॥ भक्तिर्देवस्य तिष्ठेन्न मालिन्यं मार्जतः सदा ॥ ८८ ॥ गडुकान्पूरये
 त्पश्चात्त्रिर्मलेन जलेन वै ॥ गडुकास्तु समाः सर्वे सर्वे च शुभदर्शनाः ॥ ८९ ॥ निर्ब्रणाः सौम्यरूपाश्च सर्वे चोदकपूरिताः ॥ वस्त्रपूतजलैः पूर्णा
 गन्धधूपैश्च वासिताः ॥ ९० ॥ क्षालिताः पूरिता नीताः षडक्षरजपेन च ॥ गडुकाष्टशतं कुर्यादथवाप्यष्टविंशतिः ॥ ९१ ॥ अष्टादशापि चतुरस्ततो
 न्यूनं न कारयेत् ॥ पयो दधि घृतं चैव क्षौद्रमिक्षुरसं तथा ॥ ९२ ॥ एवं सर्वं च तद्व्यं वामतः संन्यसेद्भवात् ॥ ततो बहिर्विनिष्क्रम्य पूजयेत्प्र
 तिहारकान् ॥ ९३ ॥ सर्वेषां वाचका मन्त्राः कथ्यन्तेऽतः परं क्रमात् ॥ ९४ ॥ ॐ गं गणपतये नमः ॥ ॐ क्षां क्षेत्रपालाय नमः ॥ ॐ गं गुरुभ्यो नमः ॥
 इति आकाशे ॥ ॐ कौं कुलदेव्यै नमः ॥ ॐ नंदिने नमः ॥ ॐ महाकालाय नमः ॥ ॐ धात्रे विधात्रे नमः ॥ ततः प्रविश्य लिंगाच्च किञ्चिदक्षिणतः
 शुचिः ॥ उदङ्मुखः क्षणं ध्यायेत्समकायासनस्थितः ॥ ९५ ॥ दर्भादिभिः गरिवृतं मध्यपद्मार्कमंडलम् ॥ सोममण्डलमध्यस्थं ध्यायेद्देवद्विमंडलम् ॥
 ॥ ९६ ॥ तन्मध्ये विश्वरूपं च वामाद्यष्टादिशक्तिकम् ॥ पंचवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं चंद्रभूषितम् ॥ ९७ ॥ वामांकगिरिजं देवं ध्यायेत्सिद्धेः स्तुतं मुहुः ॥ ततः पूर्व
 प्रदद्याच्च पाद्यार्घ्यं शंभवे नृप ॥ ९८ ॥ पानीयमक्षता दर्भा गंधपुष्पं ससर्पिषम् ॥ क्षीरं दधि मधु पुनर्नवांगोऽर्घ्यः प्रकीर्तितः ॥ ९९ ॥ ततः श्रद्धार्द्रचित्तस्य
 स्नानं लिंगस्य चाचरेत् ॥ गृहीत्वा गंडुकं पूर्वं मलस्नानं समाचरेत् ॥ १०० ॥ अर्द्धेन स्नापयेत्पूर्वं कुर्याच्च मलघर्षणम् ॥ सर्वेण स्नापयेत्पश्चात्पूजये

॥ का.प.पु.
॥ १६३ ॥

स्नापयेत्ततः ॥ १०१ ॥ प्रणम्य च ततो भक्त्या स्नापयेन्मूलमंत्रतः ॥ ॐ हूं विश्वमूर्तये शिवाय नमः ॥ इति द्वादशाक्षरो मूलमंत्रः ॥ १०२ ॥ वारि
क्षीरदधिक्षौद्रघृतेनेक्षुरसेन च ॥ स्नापयेन्मूलमन्त्रेण जलधूपार्चनात्पृथक् ॥ १०३ ॥ गडुकैः स्नापयेत्सर्वैः स्नातं गन्धैर्विरूक्षयेत् ॥ १०४ ॥ विरूक्षितं ततः
स्नाप्य श्रीखण्डेन विलेपयेत् ॥ पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्विधिना येन तच्छृणु ॥ १०५ ॥ आग्नेयपादे ॥ ॐ धर्माय नमः ॥ नैऋतके ॥ ॐ ज्ञानाय नमः ॥
वायव्ये ॥ ॐ वैराग्याय नमः ॥ ईशानपादे ॥ ॐ ऐश्वर्याय नमः ॥ पूर्वपादे ॥ ॐ अधर्माय नमः ॥ दक्षिणे ॥ ॐ अज्ञानाय नमः ॥ पश्चिमे ॥ ॐ अ
वैराग्याय नमः ॥ उत्तरे ॥ ॐ अनैश्वर्याय नमः ॥ ॐ अनन्ताय नमः ॥ ॐ पद्माय नमः ॥ ॐ अर्कमण्डलाय नमः ॥ ॐ सोममण्डलाय नमः ॥
ॐ वह्निमण्डलाय नमः ॥ ॐ वामाज्येष्ठादिपंचमन्त्रशक्तिभ्यो नमः ॥ ॐ परमप्रकृत्यै देव्यै नमः ॥ ॐ ईशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातपञ्चव
क्त्राय रुद्रसाध्यवस्वादित्यविश्वेदेवादिदेवविश्वरूपाय अण्डजस्वेदजोद्भिज्जरायुजरूपस्थावरजङ्गममूर्तये परमेश्वराय ॐ हूं विश्वमूर्तये शिवाय नमः ॥
शूलधनुःखड्गकपालदण्डकुठारेभ्यः ॥ १०६ ॥ ततो जलाधारमुखे चण्डीश्वराय नमः ॥ एवं संपूज्य विधिवत्ततोऽर्घ्यं संनिवेशयेत् ॥ १०७ ॥ पानी
यमक्षताः पुष्पमेतैर्युक्तं फलोत्तमैः ॥ गृहाणाढ्यं महादेव पूजासंपूर्तिहेतवे ॥ १०८ ॥ अर्घादनंतरं शक्तः पूजयेद्भुजपूजया ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं क्रमा
त्पश्चान्निवेदयेत् ॥ १०९ ॥ घण्टां च वादयेत्तत्र ततो नीराजनं चरेत् ॥ भ्रामयेद्देवदेवस्य शंखवादित्रनिःस्वनैः ॥ ११० ॥ नीराजनं च यः पश्ये
द्देवदेवस्य शूलिनः ॥ स मुच्येत्पातकैः सर्वैः किं पुनर्यः करिष्यति ॥ १११ ॥ नृत्यं गीतं च वाद्यं च अलीकमपि यश्चरेत् ॥ तस्य तुष्येदनंतं
हि गीतवाद्यफलं यतः ॥ ११२ ॥ स्तोत्रैस्ततश्च संस्तूय दण्डवत्प्रणमेद्भुवि ॥ क्षमापयेच्च देवेशं सुकृतं कुकृतं क्षम ॥ ११३ ॥ य एवं यजते रुद्रम
स्मिंल्लिंगे विशेषतः ॥ पितरं पितामहं चैव तथैव प्रपितामहम् ॥ ११४ ॥ सर्वात्पापात्समुत्तार्य रुद्रलोके वसेच्चिरम् ॥ एवं माहेश्वरो भूत्वा सदाचा
रव्रतस्थितः ॥ ११५ ॥ पशुपाशविमोक्षार्थं पूजयेत्तन्मना यदि ॥ य एवं यजते रुद्रं तेनैतत्तर्पितं जगत् ॥ ११६ ॥ किं त्वेतत्सफलं राजन्नाचार
यो न लंघयेत् ॥ आचारात्फलते धर्मो ह्याचारात्स्वर्गमश्नुते ॥ ११७ ॥ आचाराद्धभते ह्यायुराचारो हंत्यलक्षणम् ॥ यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न
भूतये ॥ ११८ ॥ भवन्ति यः सदाचारं समुल्लंघ्य प्रवर्तते ॥ तस्य किञ्चित्समुद्देशं वक्ष्ये तं शृणु पार्थिव ॥ ११९ ॥ त्रिवर्गसाधने यत्रः कर्तव्यो
गृहमेधिना ॥ तत्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च ॥ १२० ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चापि चिन्तयेत् ॥ समुत्थाय

मोह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४१

तथाचम्य दंतधावनपूर्वकम् ॥ १२१ ॥ सन्ध्यामुपासीत बुधः संशांतः प्रयतः शुचिः ॥ पूर्वा सन्ध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाक
 राम् ॥ १२२ ॥ उपासीत यथान्यायं नैनां जह्नादनापदि ॥ वर्जयेदनृतं चासत्प्रलापं परुषं तथा ॥ १२३ ॥ असत्सेवां ह्यसद्वादं
 ह्यसच्छास्त्रं च पार्थिव ॥ आदर्शदर्शनं दंतधावनं केशसाधनम् ॥ १२४ ॥ देवार्चनं च पूर्वाह्ने कार्याण्याहुर्महर्षयः ॥ पालाशमासनं
 चैव पादुके दंतधावनम् ॥ वर्जयेदासनं चैव पदा नाकर्षयेद्बुधः ॥ १२५ ॥ जलमग्निं च निनयेद्युगपन्न विचक्षणः ॥ १२६ ॥ पादौ प्रसारयेन्नैव
 गुरुदेवाग्निसंमुखौ ॥ चतुष्पथं चैत्यतरुं देवागारं तथा रयतिम् ॥ १२७ ॥ विद्याधिकं गुरुं वृद्धं कुर्यादेतान्प्रदक्षिणान् ॥ १२८ ॥ आहारनीहारवि
 हारयोगाः सुसंवृता धर्मविदानुकार्याः ॥ वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव वार्तायुषी गुप्ततमे च कार्ये ॥ १२९ ॥ उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ॥
 दक्षिणाभिमुखो रात्रौ ह्येवमायुर्न रिष्यते ॥ १३० ॥ प्रत्यग्निं प्रति सूर्यं च प्रति गां व्रतिनं प्रति ॥ प्रति सोमोदकं सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥
 ॥ १३१ ॥ भोजने शयने स्थाने उत्सर्गे मलमूत्रयोः ॥ रथ्याचक्रमणे चार्द्रपञ्चकश्चाचमेत्सदा ॥ १३२ ॥ न नद्यां मेहनं कुर्यान्न श्मशाने न
 भस्मनि ॥ न गोमये न कृष्टे च नैवालूने न शाङ्गवले ॥ १३३ ॥ उद्धृताभिस्तथाद्भिस्तु शौचं कुर्याद्विचक्षणः ॥ अंतर्जलादेवकुलाद्गल्मीकान्मूषक
 स्थलात् ॥ १३४ ॥ अपविद्धापशौचाश्च वर्जयेत्पंच मृत्तिकाः ॥ गन्धलेपापहरणं शौचं कुर्यात्तथा बुधः ॥ १३५ ॥ नात्मानं ताडयेन्नैव दद्याद्बुधः
 खेभ्य एव च ॥ उभाभ्यामपि पाणिभ्यां कण्डूयेन्न त्मनः शिरः ॥ १३६ ॥ रक्षेदारांस्त्यजेदीर्घ्यां तासु निष्कारणं बुधः ॥ सूर्यास्तं न विना
 काश्चित्क्रिया नैवाचरेत्तथा ॥ १३७ ॥ अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः ॥ शिवचित्तोर्जयेद्विद्वत् न चातिकृपणो भवेत् ॥ १३८ ॥ नेष्टुः
 स्यान्न कृतघ्नः स्यान्न परद्रोहकर्मधीः ॥ न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽनृजुः ॥ १३९ ॥ न च वागद्गचपलो न चाशिष्टस्य गोचरः ॥ न शुष्क
 वादं कुर्वीत शुष्कवैरं तथैव च ॥ १४० ॥ उपायैः साधयेदर्थान्दण्डस्त्वगतिका गतिः ॥ भिन्नाशनं भिन्नशय्यां वर्जयेद्विन्नभाजनम् ॥ १४१ ॥
 अंतरेण न गच्छेत् द्वयोर्ज्वलनलिंगयोः ॥ नाभ्योर्न विप्रयोश्चैव न दंपत्योर्नृपोत्तम ॥ १४२ ॥ न सूर्यव्योमयोर्नैव हरस्य वृषभस्य च ॥ एतेषामंतरं
 कुर्वन्त्यतः पापमवाप्नुयात् ॥ १४३ ॥ नैकवस्त्रं भुञ्जीत नाग्नौ होममथाचरेत् ॥ न चार्चयेद्विजात्रैव कुर्याद्देवार्चनं बुधः ॥ १४४ ॥ खंडनं
 पेषणं मार्ष्टि जलसंशोधनं तथा ॥ रंधनं भोजनं स्वाप उत्थानं गमनं क्षुत्तम् ॥ १४५ ॥ कार्यारंभं समाप्तिं च वचः प्रोच्य तथा प्रियम् ॥ पिव

रुकां.म.पु.
॥१६४॥

जिघ्रन्स्पृशञ्छृण्वन्विवक्षुर्मैथुनं तथा ॥ १४६ ॥ शुचित्वं च जपं स्थाणुं यः कुर्याद्विंशतिं तथा ॥ माहेश्वरः स विज्ञेयः शेषोन्यो नामधारकः ॥
॥ १४७ ॥ स वै रुद्रमयो भूत्वा ततश्चाति शिवं व्रजेत् ॥ परस्त्रियं नाभिभाषेत्तथा संभाषयेद्यदि ॥ १४८ ॥ मातःस्वसरथो पुत्रि आर्येति च वदे
द्रुधः ॥ उच्छिष्टो नालभेत्किंचिन्न च सूर्यं विलोकयेत् ॥ १४९ ॥ नेन्दुं न तारकाश्चैव नादयेन्नात्मनः शिरः ॥ स्वस्ना दुहित्रा मात्रा वा नैकांतासन
माचरेत् ॥ १५० ॥ दुर्जयो हीन्द्रियग्रामो मुह्यते पंडितोऽपि सन् ॥ गुरुमभ्यागतं गेहे स्वयमुत्थाय यत्नतः ॥ १५१ ॥ आसनं कल्पयेत्तस्य कुर्या
त्पादाभिवंदनम् ॥ नोदविछराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यविछरा बुधः ॥ १५२ ॥ शिरस्यगस्त्यमाधाय तथैव च पुरंदरम् ॥ उदक्यादर्शनं स्पर्शं वज्र्यं
संभाषणं तथा ॥ १५३ ॥ नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् ॥ कृत्वा विभवतो देवमनुष्यार्पिसमर्चनाम् ॥ १५४ ॥ पितृणां च ततः शेषं भोक्तुं माहेश्व
रोऽर्हति ॥ वाग्यतः शुचिराचांतः प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ॥ १५५ ॥ अन्तर्जानुश्च तच्चित्तो भुञ्जीतान्नमकुत्सयन् ॥ नोपघातं विना दोषान्न तस्योदाहरेद्बुधः
॥ १५६ ॥ नग्नस्नानं न कुर्वीत न शयीत व्रजेत वा ॥ दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात्कुद्धं चैनं प्रसादयेत् ॥ १५७ ॥ परिवादं न शृणुयादन्येषामपि जल्पताम् ॥ सदा च
कर्णयेद्देवमास्त्यक्त्वा कृत्यशतान्यपि ॥ १५८ ॥ नित्यं नित्यं हि संमार्ष्टि गेहदर्पणयोरिव ॥ शुक्लायां च चतुर्दश्यां नक्तभोजी सदा भवेत् ॥
॥ १५९ ॥ तिस्रो रात्रीर्न शक्तश्चेदेवं माहेश्वरो भवेत् ॥ संयावकृशरामांसं नात्मानमुपसाधयेत् ॥ १६० ॥ सायंप्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा ह्यतिथि
भोजनम् ॥ स्वप्राध्ययनभोज्यानि संध्ययोश्च विवर्जयेत् ॥ १६१ ॥ भुञ्जानः संध्ययोर्मोहादसुरावसथो भवेत् ॥ स्नातो न धूयते केशान्धुते निष्ठी
वितेऽध्वनि ॥ १६२ ॥ आलभेदक्षिणं कर्णं सर्वभूतानि क्षामयेत् ॥ न चापि नीलीवासाः स्यान्न विपर्यस्तवस्त्रधृक् ॥ १६३ ॥ वज्र्यं च मलिनं
वस्त्रं दशाभिश्च विवर्जितम् ॥ प्रक्षाल्य मुखहस्तौ च पादौ चाप्युपविश्य च ॥ १६४ ॥ अंतजानुस्त्रिराचामेद्विमुखं परिमार्जयेत् ॥ तोयेन स्पर्श
येत्त्वानि स्वमूर्धानं तथैव च ॥ १६५ ॥ आचम्य पुनराचम्य क्रियाः कुर्वीत सर्वशः ॥ क्षुते निष्ठीविते चैव दंतलग्नं तथैव च ॥ १६६ ॥ पतितानां च
संभाषे कुर्यादाचमनक्रियाम् ॥ अध्येतव्या त्रयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ॥ १६७ ॥ धर्मतो धनमाहार्यं यष्टव्यं चापि यत्नतः ॥ हीनेभ्योपि
न युंजीत त्वंकारं कर्हिचिद्बुधः ॥ त्वंकारो वा वधो वापि गुरुणामुभयं समम् ॥ १६८ ॥ सत्यं वाच्यं नित्यमैत्रेण भाव्यं कार्यं त्याज्यं

१ अगस्त्यशब्देनात्र दक्षिणदिशा प्राज्ञा । एतेन—दक्षिणशिरा वा प्राचीशिरा वा शर्यातेति तात्पर्यम् । २ शर्याति—३० पा० । ३ वार्ताम—३० पा० । ४ विपर्यस्तवस्त्रधृक् न स्यात् । एतेन पूर्वमवधूतं वस्त्रं
तदेव पश्चादुत्तराय न कुर्यात्—इत्यर्थो निष्पद्यते ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४१

॥१६४॥

नित्यमायासकारि ॥ लोकेऽमुष्मिन्यद्दिनं स्यात्तथास्मिन्नात्मा योगे योजनीयो गभीरैः ॥ १६९ ॥ तीर्थस्नानैः सोपवासैर्ब्रतैश्च पात्रे दानैर्होमजप्यैश्च
 यज्ञैः ॥ भवार्चनैर्देवपूजाविशेषैरात्मा नित्यं शोधनीयो मलाक्तः ॥ १७० ॥ यत्रापि कुर्वतो नात्मा जुगुप्सामेति पार्थिव ॥ तत्कर्तव्यमसंगेन यत्र
 गोप्यं महाजने ॥ १७१ ॥ इति ते वै समुद्देशः कीर्तितः किंचिदेव च ॥ शेषः स्मृतिपुराणेभ्यस्त्वया श्रोतव्य एव च ॥ १७२ ॥ एवमाचरतो
 धर्मं महेशस्य गृहे सतः ॥ धर्मार्थकामसंप्राप्तौ परब्रह्म च शोभनम् ॥ १७३ ॥ एवं नानाविधान्धर्मान्महाकालस्य फाल्गुन ॥ वदतो ध्वनिरा
 काशे सुमहानभ्यजायत ॥ १७४ ॥ यावत्पश्यन्ति ये तत्र समाजग्मुः शृणुष्व तान् ॥ ब्रह्मा विष्णुः स्वयं रुद्रो देवी रुद्रगणास्तथा ॥ १७५ ॥
 इंद्रादयस्तथा देवा वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः ॥ तुंवरुप्रवराश्चापि गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ १७६ ॥ तान्महेशमुखान्सर्वान्महाकालो महामतिः ॥
 अर्चयामास बहुधा भक्त्युद्वेकातिपूरितः ॥ १७७ ॥ ततो ब्रह्मादिभिर्देवैर्वरे रत्नमयासने ॥ उपविष्टोऽभिषिक्तश्च महीसागरसंगमे ॥ १७८ ॥ ततो
 देव्या समालिङ्ग्य नीत्वोत्संगं स्वकं मुदा ॥ पुत्रत्वे कल्पितः पार्थ महाकालो महामतिः ॥ १७९ ॥ उक्तञ्च यावद्ब्रह्माण्डमिदमास्ते शिवव्रत ॥
 तावत्तिष्ठ शिवस्थाने शिववच्छिवभक्तितः ॥ १८० ॥ देवेन च वरो दत्तस्त्वल्लिंगं योऽर्चयिष्यति ॥ जितेन्द्रियः शुचिर्भूत्वा ऊर्ध्वं मल्लोकमे
 प्यति ॥ १८१ ॥ दर्शनं स्तवनं पूजा प्रणामश्च ततो जपः ॥ दानं चात्र कृतं लिंगे ममातिवृत्तिकारणम् ॥ १८२ ॥ इत्युक्ते विस्मिता देवाः साधु
 साध्विति ते जगुः ॥ ब्रह्मविष्णुमुखाश्चैव महाकालं प्रतुष्टुवुः ॥ १८३ ॥ ततः सुरैः स्तूयमानो वंद्यमानश्च चारणैः ॥ नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च गीतैर्गंधर्वजैः
 शुभैः ॥ १८४ ॥ कोटिकोटिगणैश्चैव स्तुवद्भिः सर्वतो वृतः ॥ १८५ ॥ महाकालो रुद्रभवनं गतो भवपुरस्सरः ॥ एवमेतन्महालिंगमुत्पन्नं कुरु
 नंदन ॥ १८६ ॥ कूपश्चापि सरः पुण्यं महाकालस्य सिद्धिदम् ॥ अत्र ये मनुजाः पार्थ लिंगस्याराधने रताः ॥ १८७ ॥ महाकालः समालिङ्ग्य
 ताञ्छिवाय निवेदयेत् ॥ एतदत्यद्भुतं लिंगं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १८८ ॥ दृष्टं स्पृष्टं पूजितं च गतास्ते भवसद्म तत् एवमेतानि
 लिंगानि सप्त जातानि फाल्गुन ॥ १८९ ॥ ये शृण्वन्ति गृणन्त्येतत्तेपि धन्या नरोत्तमाः ॥ १९० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
 साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे श्रीमहाकालमाहात्म्ये महाकालकरंधमसंवादे शिवपूजनविधिनित्यकर्तव्यधर्मनिरूप
 णपूर्वकमहाकालशिवलोकप्राप्तिवर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो मया स्थापिते च

स्का.प.१.
॥१६५॥

स्थाने कालांतरेण ह ॥ चिंतितं हृदये भूयो द्विजानुग्रहकाम्यया ॥ १ ॥ वासुदेवविहीनं हि तीर्थमेतन्न रोचते ॥ असूर्यं हि जगद्यद्वत्स हि भूषण
भूषणम् ॥ २ ॥ यत्र नैव हरिः स्वामी तीर्थे गेहेऽथ मानसे ॥ शास्त्रे वा तदसत्सर्वं हांसं तीर्थं न वायसम् ॥ ३ ॥ तस्मात्प्रसाद्य वरदं तीर्थेऽस्मिन्पुरुषो
त्तमम् ॥ आनेष्ये कलया साक्षाद्विजानुग्रहकाम्यया ॥ ४ ॥ इति संचित्य कौरव्य ततोऽहं चात्र संस्थितः ॥ ज्ञानयोगेन योगींद्रं शतं
वर्षाण्यतोषयम् ॥ ५ ॥ अष्टाक्षरं जपन्मंत्रं संनिगृह्येन्द्रियाणि च ॥ वासुदेवमयो भूत्वा सर्वभूतकृपापरः ॥ ६ ॥ एवं मयाराध्यमानो गरुडं
हरिरास्थितः ॥ गणकोटिपरिवृतः प्रत्यक्षः समजायत ॥ ७ ॥ तमहं प्रांजलिर्भूत्वा दत्त्वार्घ्यं विधिवद्धरेः ॥ प्रत्यवोचं प्रणम्याथ प्रबद्धकरसं
पुटः ॥ ८ ॥ श्वेतद्वीपे पुरा दृष्टं मया रूपं तव प्रभो ॥ अजं सनातनं विष्णो नरनारायणात्मकम् ॥ ९ ॥ तद्रूपस्य कलामेकां स्थापयात्र जनार्दन ॥
यदि तुष्टोऽसि मे विष्णो तदिदं क्रियतां त्वया ॥ १० ॥ एवं मया प्रार्थितोऽथ प्रोवाच गरुडध्वजः ॥ एवमस्तु ब्रह्मपुत्र यत्त्वयाभीप्सितं हृदि
॥ ११ ॥ तत्तथा भविता सर्वमप्यत्रस्थं सदैव हि ॥ एवमुक्त्वा गते विष्णौ निवेश्य स्वकलां प्रभो ॥ १२ ॥ मया संस्थापितो विष्णुर्लोकानुग्रहका
म्यया ॥ यस्मात्स्वयं श्वेतद्वीपनिवास्यत्र हरिः स्थितः ॥ १३ ॥ वृद्धो विश्वस्य विश्वाख्यो वासुदेवस्ततः स्मृतः ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे या भवत्ये
कादशी शुभा ॥ १४ ॥ स्नानं कृत्वा विधानेन तोयप्रसवणादिषु ॥ योर्चयेदच्युतं भक्त्या पंचोपचारपूजया ॥ १५ ॥ उपोष्य जागरं कुर्याद्वीतवाद्यं
हरेः पुरः ॥ कथां वा वैष्णवीं कुर्यादंभक्रोधविवर्जितः ॥ १६ ॥ दानं दद्याद्यथाशक्त्या नियतो हृष्टमानसः ॥ अनेकभवसंभूतात्कल्मषादखिलादपि
॥ १७ ॥ मुच्यतेऽसौ न संदेहो यद्यपि ब्रह्मवातकः ॥ गारुडेन विमानेन वैकुण्ठं पदमाप्नुयात् ॥ १८ ॥ कुलानां तारयेत्पार्थ शतमेकोत्तरं नरः ॥
श्रद्धायुक्तं मुदा युक्तं सोत्साहं सस्पृहं तथा ॥ १९ ॥ अहंकारविहीनं च स्नानं धूपानुलेपनम् ॥ पुष्पनैवेद्यसंयुक्तमर्घदानसमन्वितम् ॥ २० ॥
यामेयामे महाभक्त्या कृतारार्तिकसंयुतम् ॥ चामराद्वादसंयुक्तं भेरीनादपुरस्कृतम् ॥ २१ ॥ पुराणश्रुतिसंपन्नं भक्तिनृत्यसमन्वितम् ॥ विनिद्रं
क्षुत्तृषास्वादस्पृहाहीनं च भारत ॥ २२ ॥ तत्पादसौरभप्राणसंयुतं विष्णुवल्लभम् ॥ सगीतं साचनकरं तत्क्षेत्रगमनान्वितम् ॥ २३ ॥ पायुरोवेन
संयुक्तं ब्रह्मचर्यसमन्वितम् ॥ स्तुतिपाठेन संयुक्तं पादोदकविभूषितम् ॥ २४ ॥ सत्यान्वितं सत्ययोगसंयुतं पुण्यवार्तया ॥ पंचविंशतिभिर्युक्तं
गुणैर्यो जागरं नरः ॥ एकादश्यां प्रकुर्वीत पुनर्न जायते भुवि ॥ २५ ॥ अत्र तीर्थवरे पूर्वमेतरेय इति द्विजः ॥ सिद्धिं प्राप्तो महाभागो वासुदेवप्रसा

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४२

॥१६५॥

दतः ॥ २६ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ ऐतरेयः कस्य पुत्रो निवासः कास्य वा मुने ॥ कथं सिद्धिमगाद्दीमान्वासुदेवप्रसादतः ॥ २७ ॥
 ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अस्मिन्नेव मम स्थाने हारीतस्यान्वयेऽभवत् ॥ २८ ॥ मांडूकिरिति विप्राग्र्यो वेदवेदांगपारगः ॥ २९ ॥ तस्यासी
 दितरा नाम भार्या सांध्वीगुणैर्युता ॥ तस्यामुत्पद्यत सुतस्त्वैतरेय इति स्मृतः ॥ ३० ॥ स च बाल्यात्प्रभृत्येव प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ जजाप
 मंत्रं त्वनिशं द्वादशाक्षरसंज्ञितम् ॥ ३१ ॥ न शृणोति न वक्त्येव मनसापि च किंचन ॥ एवंप्रभावः सोऽभूच्च बाल्ये विप्रसुतस्तदा ॥ ३२ ॥
 ततो मूकोऽयमित्येव नानोपायैः प्रबोधितः ॥ पित्रा यदा न कुरुते व्यवहाराय मानसम् ॥ ३३ ॥ ततो निश्चित्य मनसा जडोयमिति भारत ॥
 अन्यां विवाहयामास दारान्पुत्रांस्तथादधे ॥ ३४ ॥ पिंगानाम च सा भार्या तस्याः पुत्राश्च जज्ञिरे ॥ चत्वारः कर्मकुशला वेदवेदांगवादिनः
 ॥ ३५ ॥ यज्ञेषु शांतिहोमेषु द्विजैः सर्वत्र पूजिताः ॥ ऐतरेयोपि नित्यं च त्रिकालं हरिमंदिरे ॥ ३६ ॥ जजाप परमं जाप्यं नान्यत्र कुरुते
 श्रमम् ॥ ततो माता निरीक्ष्यैव सपत्नीतनयास्तथा ॥ ३७ ॥ दार्यमाणेन मनसा तनयं वाक्यमब्रवीत् ॥ क्लेशायैव च जातोऽसि धिग्मे जन्म च
 जीवितम् ॥ ३८ ॥ नार्यास्तस्या नृलोकेऽत्र वरैवाजननिः स्फुटम् ॥ विमानिता या भर्त्रा स्यान्न पुत्रः स्याद्गुणैर्युतः ॥ ३९ ॥ पिंगेयं कृतपुण्या वैयस्याः
 पुत्रा महागुणाः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञाः सर्वत्राभ्यर्चिता गुणैः ॥ ४० ॥ तदहं पुत्र दुर्भाग्या महीसागरसंगमे ॥ निमज्जिष्ये वरं मृत्युर्जीविते किं फलं
 मम ॥ त्वमप्येवं महामौनी नन्द भक्तो हरेश्चिरम् ॥ ४१ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इति मातुर्वचः श्रुत्वा प्रहसन्नैतरेयकः ॥ ४२ ॥ ध्यात्वा
 मुहूर्तं धर्मज्ञो मातरं प्रणतोऽब्रवीत् ॥ मातर्मिथ्याभिभूतासि अज्ञाने ज्ञानवत्यसि ॥ ४३ ॥ अशोच्ये शोचसि शुभे शोच्ये नैवाऽपि शोचसि ॥
 देहस्यास्य कृते मिथ्यासंसारे किं विमुह्यसि ॥ ४४ ॥ मूर्खाचरितमेतद्धि मन्मातुरुक्तिं न हि ॥ अन्यत्संसारसारं च सारमन्यच्च मोहि
 ताः ॥ ४५ ॥ प्रपश्यन्ति यथा रात्रौ खद्योतं दीपवत्स्थितम् ॥ यदिदं मन्यसे सारं शृणु तस्याप्यसारताम् ॥ ४६ ॥ एवंविधं हि मातुष्यमा
 गर्भादिति कष्टदम् ॥ अस्थिपट्टतुलास्तम्भे स्नायुबन्धेन यंत्रिते ॥ ४७ ॥ रक्तमांसमदालिप्ते विष्मूत्रद्रव्यभाजने ॥ केशरोमतृणच्छन्ने सुवर्ण
 त्वक्सुधूतके ॥ ४८ ॥ वदनैकमहाद्वारे षड्भवाक्षविभूषिते ॥ ओष्ठद्वयकपाटे च तथा दंतार्गलान्विते ॥ ४९ ॥ नाडीस्वेदप्रवाहे च कालवक्रानल
 स्थिते ॥ एवंविधे गृहे गेही जीवो नामास्ति शोभने ॥ ५० ॥ गुणत्रयमयी भार्या प्रकृतिस्तस्य तत्र च ॥ बोधाहंकारकामाश्च क्रोधलोभादयोऽपि

१ नारी-३० पा० । २ अडभाव आर्षः । उदपद्यत-इति पठनीयम् । ३ विवाहिता च सा भार्या-३० पा० । ४ अजननिः-अजननमेव वरम्-इत्यर्थः । ५ मिथ्या विमूढासि-३० पा० ।

त्कां.प.पु.
॥१६६॥

च ॥ ५१ ॥ अपत्यान्यस्य हा कष्टमेवं मूढः प्रवर्तते ॥ तस्य योयो यथा मोहस्तथा तं शृणु तत्त्वतः ॥ ५२ ॥ स्रोतांसि यस्य सततं प्रस्रवन्ति गिरे
रिव ॥ कफमूत्रादिकान्यस्य कृते देहस्य मुह्यति ॥ ५३ ॥ सर्वाशुचिनिधानस्य शरीरस्य न विद्यते ॥ शुचिरेकप्रदेशोऽपि विष्मूत्रस्य हृतेरिव ॥
॥ ५४ ॥ स्पृष्ट्वा स्वदेहस्रोतांसि मृतोयैः शोध्यते करः ॥ तथाप्यशुचिभांडस्य न विरज्यति किं नरः ॥ ५५ ॥ कायः सुगन्धतोयाद्यैर्यत्नेनापि
सुसंस्कृतः ॥ न जहाति स्वकं भावं श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ५६ ॥ स्वदेहाशुचिगन्धेन न विरज्यति यो नरः ॥ विरागे कारणं तस्य किमन्यदु
पदिश्यते ॥ ५७ ॥ गन्धलेपापनोदार्थं शौचं देहस्य कीर्तितम् ॥ द्वयस्यागगमात्पश्चाद्भावशुद्ध्या विशुध्यति ॥ ५८ ॥ गंगातोयेन सर्वेण
मृद्गारैः पर्वतोपमैः ॥ आ मृत्योराचरञ्छौचं भावदुष्टो न शुध्यति ॥ ५९ ॥ तीर्थस्नानैस्तपोभिर्वा दुष्टात्मा नैव शुध्यति ॥ स्वेदितः क्षालित
स्तीर्थे किं शुद्धिमधिगच्छति ॥ ६० ॥ अंतर्भावप्रदुष्टस्य विशतोऽपि हुताशनम् ॥ न स्वर्गो नापवर्गश्च देहनिर्दहनं परम् ॥ ६१ ॥ भावशुद्धिः
परं शौचं प्रमाणं सर्वकर्मसु ॥ अन्यथालिङ्ग्यते कांता भावेन दुहिताऽन्यथा ॥ ६२ ॥ अन्यथैव स्तनं पुत्रश्चितयत्यन्यथा पतिः ॥ चित्तं विशो
धयेत्तस्मात्किमन्यैर्बाह्यशोधनैः ॥ ६३ ॥ भावतः संविशुद्धात्मा स्वर्गं मोक्षं च विंदति ॥ ज्ञानामलांभसा पुंसः सद्देराग्यमृदा पुनः ॥ ६४ ॥
अविद्यारागविष्मूत्रलेपगंधविशोधनम् ॥ एवमेतच्छरीरं हि निसर्गादशुचि विदुः ॥ ६५ ॥ त्वङ्मात्रसारनिःसारं कदलीसारसंनिभम् ॥ ज्ञात्वैवं
दोषवद्देहं यः प्राज्ञः शिथिलीभवेत् ॥ ६६ ॥ स निष्क्रामति संसारे दृढग्राही स तिष्ठति ॥ एवमेतन्महाकष्टं जन्म दुःखं प्रकीर्तितम् ॥
॥ ६७ ॥ पुंसामज्ञातदोषेण नानाकर्मवशेन च ॥ यथा गिरिवराक्रांतः कश्चिदुःखेन तिष्ठति ॥ ६८ ॥ यथा जरायुणा देही दुःखं तिष्ठति
वेष्टितः ॥ पतितः सागरे यद्गद्गुःखमास्ते समाकुलः ॥ ६९ ॥ गर्भोदकेन सिक्तांगस्तथाऽऽस्ते व्याकुलः पुमान् ॥ लोहकुम्भे यथा
न्यस्तः पच्यते कश्चिदग्निना ॥ ७० ॥ गर्भकुम्भे तथा क्षिप्तः पच्यते जठराग्निना ॥ सूचीभिरग्निवर्णाभिर्विभिन्नस्य निरन्तरम् ॥ ७१ ॥ यदुःखं
जायते तस्य तद्गर्भेऽष्टगुणं भवेत् ॥ इत्येतद्गर्भदुःखं हि प्राणिनां परिकीर्तितम् ॥ ७२ ॥ चरस्थिराणां सर्वेषामात्मगर्भानुरूपतः ॥ तत्रस्थस्य च
सर्वेषां जन्मनां स्मरणं भवेत् ॥ ७३ ॥ मृतश्चाहं पुनर्जातो जातश्चाहं पुनर्मृतः ॥ नानायोनिषहस्राणि मया दृष्टान्वनेकधा ॥ ७४ ॥ अधुना
जातमात्रोऽहं प्राप्तसंस्कार एव च ॥ ततः श्रेयः करिष्यामि येन गर्भो न संभवेत् ॥ ७५ ॥ अध्येष्यामि हरेर्ज्ञानं संसारविनिवर्तनम् ॥ एवं संचि

गादे०सं० १
(कौ०सं० २)
अ० ४२

॥१६६॥

तयत्रास्ते मोक्षोपायं विचिन्तयन् ॥ ७६ ॥ गर्भोत्कोटिगुणं दुःखं जायमानस्य जायते ॥ गर्भवासे स्मृतिर्यासीत्सा जातस्य प्रणश्यति ॥ ७७ ॥
 स्पृष्टमात्रस्य बाह्येन वायुना मूढता भवेत् ॥ संमूढस्य स्मृतिभ्रंशः शीघ्रं संजायते पुनः ॥ ७८ ॥ स्मृतिभ्रंशात्ततस्तस्य पूर्वकर्मवशेन च ॥ रतिः
 संजायते तूर्णं जंतोस्तत्रैव जन्मनि ॥ ७९ ॥ रक्तो मूढश्च लोकोयमकार्यं संप्रवर्तते ॥ तत्रात्मानं न जानाति न परं न च दैवतम् ॥ ८० ॥ न
 शृणोति परं श्रेयः सति चक्षुषि नेक्षते ॥ समे पथि समैर्गच्छन्स्वलतीव पदेपदे ॥ ८१ ॥ सत्यां बुद्धौ न जानाति बोध्यमानो बुधैरपि ॥ संसारे
 क्लिश्यते तेन रागमोहवशानुगः ॥ ८२ ॥ गर्भस्मृतेरभावेन शास्त्रमुक्तं महर्षिभिः ॥ तद्दुःखकथनार्थाय स्वर्गमोक्षप्रसाधकम् ॥ ८३ ॥ ये शास्त्र
 ज्ञाने सत्यस्मिन्सर्वकर्मार्थसाधके ॥ न कुर्वत्यात्मनः श्रेयस्तदत्र परमद्भुतम् ॥ ८४ ॥ अव्यक्तेन्द्रियवृत्तित्वाद्बाल्ये दुःखं महत्पुनः ॥ इच्छन्नपि न
 शक्नोति वक्तुं कर्तुं च किञ्चन ॥ ८५ ॥ दंतोत्थाने महद्दुःखं मौलेन व्याधिना तथा ॥ बालरोगैश्च विविधैः पीडा बालग्रहैरपि ॥ ८६ ॥ तृड्बुभु
 क्षापरीतांगः क्वचित्तिष्ठति रारट् ॥ विण्मूत्रभक्षणाद्यं च मोहाद्बालः समाचरेत् ॥ ८७ ॥ कौमारे कर्णवेधेन मातापित्रोर्विताडनैः ॥ अक्षराध्यय
 नाद्यैश्च दुःखं स्याद्गुरुशासनात् ॥ ८८ ॥ प्रमत्तेन्द्रियवृत्तेश्च कामरागप्रपीडनात् ॥ रागोद्वृत्तस्य सततं कुतः सौख्यं हि यौवने ॥ ८९ ॥ ईर्ष्या सुम
 हद्दुःखं मोहाद्वृत्तस्य जायते ॥ मत्तस्य कुपितस्यैव रागो दोषाय केवलम् ॥ ९० ॥ न रात्रौ विंदते निद्रा कामाग्निपरिखेदितः ॥ दिवापि हि कुतः
 सौख्यमर्थोपार्जनचितया ॥ ९१ ॥ नारीषु त्वनुभूतासु सर्वदोषाश्रयासु च ॥ विण्मूत्रोत्सर्गसदृशं सौख्यं मेथुनजं स्मृतम् ॥ ९२ ॥ सन्मानमपमा
 नेन वियोगेनेष्टसंगमः ॥ यौवनं जरया ग्रस्तं क्व सौख्यमनुपद्वयम् ॥ ९३ ॥ वलीपलितकायेन शिथिलीकृतविग्रहः ॥ सर्वक्रियास्वशक्तश्च जरया
 जर्जरीकृतः ॥ ९४ ॥ स्त्रीपुंसोर्यौवनं रूपं यदन्योन्याश्रयं पुरा ॥ तदेवं जरया ग्रस्तमुभयोरपि न प्रियम् ॥ ९५ ॥ जराभिभूतः पुरुषः पत्नीपुत्रादि
 बांधवैः ॥ अशक्तत्वाद्गुराचारैर्भृत्यैश्च परिभूयते ॥ ९६ ॥ धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च नांतुरो यतः ॥ शक्तः साधयितुं तस्माद्युवा धर्मं समाचरेत् ॥
 ॥ ९७ ॥ वातपित्तकफादीनां वैषम्यं व्याधिरुच्यते ॥ वातादीनां समूहश्च देहोऽयं परिकीर्तितः ॥ ९८ ॥ तस्माद्वाधिमयं ज्ञेयं शरीरमिदमा
 त्मनः ॥ रोगैर्नानाविधैर्याति देहे दुःखान्यनेकशः ॥ ९९ ॥ तानि न स्वात्मवेद्यानि किमन्यत्कथयाम्यहम् ॥ एकोत्तरं मृत्युशतमस्मिन्देहे प्रति
 ष्ठितम् ॥ १०० ॥ तत्रैकः कालसंयुक्तः शेषास्त्वागंतवः स्मृताः ॥ ये त्विहागंतवः प्रोक्तास्ते प्रशाम्यन्ति भेषजैः ॥ १०१ ॥ जपहोमप्रदानैश्च

१ मौलव्याधिर्हि वैद्यकशास्त्रे प्रसिद्धः । २ रक्तस्य संतापादुःखम् । अथवा-रक्तस्य विषयासक्तस्य-इत्यर्थः । ३ मेथुनजं मतं ततः-इ० पा० । ४ आतुरः-वृद्धः-इत्यर्थः ।

स्कं.प.पु.
॥१६७॥

कालमृत्युर्न शाम्यति ॥ विविधा व्याधयः शस्ताः सर्पाद्याः प्राणिनस्तथा ॥ १०२ ॥ विषाणि चाभिचाराश्च मृत्योर्द्वाराणि देहिनाम् ॥ पीडितं
सर्परोगाद्यैरपि धन्वंतरिः स्वयम् ॥ १०३ ॥ स्वस्थीकर्तुं न शक्नोति कालप्राप्तं हि देहिनम् ॥ नौषधं न तपो मंत्रा न मित्राणि न बांधवाः ॥
॥ १०४ ॥ शक्नुवंति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥ रसायनतपोजप्यैर्योगसिद्धैर्महात्मभिः ॥ १०५ ॥ कालमृत्युरपि प्राज्ञैर्नीयते नापि संयुतैः ॥
नास्ति मृत्युसमं दुःखं नास्ति मृत्युसमं भयम् ॥ १०६ ॥ नास्ति मृत्युसमस्त्रासः सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ सद्गार्यापुत्रमित्राणि राज्यैश्वर्यसुखानि
च ॥ १०७ ॥ आवद्धानि स्नेहपाशैर्मृत्युः सर्वाणि कृतति ॥ किं न पश्यसि मातस्त्वं सहस्रस्यापि मध्यतः ॥ १०८ ॥ जनाः शतायुषः पंच
भवन्ति न भवन्ति वा ॥ अशीतिका विपद्यन्ते केचित्सप्ततिका नराः ॥ १०९ ॥ परमायुः स्थिता षष्टिस्तदप्यस्ति न निष्ठितम् ॥ तस्य यावद्भवे
दायुर्देहिनः पूर्वकर्मभिः ॥ ११० ॥ तस्यार्धमायुषो रात्रिर्हरते मृत्युरूपिणी ॥ बालभावेन मोहेन वार्धके जरया तथा ॥ १११ ॥ वर्षाणां विंशति
र्याति धर्मकामार्थवर्जितः ॥ आगन्तुकैर्भयैः पुंसां व्याधिशोकैरनेकधा ॥ ११२ ॥ द्वियतेर्द्ध हि तत्रापि यच्छेषं तद्धि जीवितम् ॥ जीवितांते
च मरणं महाघोरमवाप्नुयात् ॥ ११३ ॥ जायते योनिकोटीषु मृतः कर्मवशात्पुनः ॥ देहभेदेन यः पुंसां वियोगः कर्मसंख्यया ॥ ११४ ॥ मरणं
तद्विनिर्दिष्टं न नाशः परमार्थतः ॥ महातमःप्रविष्टस्य च्छिद्यमानेषु मर्मसु ॥ ११५ ॥ यद्दुःखं मरणं जंतोर्न तस्येहोपमा क्वचित् ॥ हा तात
मातर्हा कति कंदत्येवं सुदुःखितः ॥ ११६ ॥ मण्डूक इव सर्पेण गीर्यते मृत्युना जनः ॥ बांधवैः संपरित्यक्तः प्रियैश्च परिवारितः ॥ ११७ ॥
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च मुखेन परिशुष्यता ॥ चतुरंतेषु खट्वायाः परिवर्तन्मुहुर्मुहुः ॥ ११८ ॥ संमूढः क्षिपतेत्यर्थं हस्तपादावितस्ततः ॥ खट्वातो
वांछते भूमिं भूमेः खट्वां पुनर्महीम् ॥ ११९ ॥ विवस्त्रो मुक्तलज्जश्च विष्टानुलेपितः ॥ याचमानश्च सलिलं शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः ॥ १२० ॥
चित्तयानः स्वचित्तानि कस्यैतानि मृते मयि ॥ पंचावटान्खनमानः कालपाशेन कर्षितः ॥ १२१ ॥ म्रियते पश्यतामेव गले घुर्घुरावकृत् ॥
जीवस्तृणजलूकेव देहादेहं विशेषमात् ॥ १२२ ॥ संप्राप्योत्तरमंशेन देहं त्यजति पूर्वकम् ॥ मरणात्प्रार्थना दुःखमधिकं हि विवेकिनः ॥ १२३ ॥
क्षणिकं मरणे दुःखमनंतं प्रार्थनाकृतम् ॥ ज्ञातं मयैतदधुना मृतो भवति यद्गुरुः ॥ १२४ ॥ न परः प्रार्थयेद्भूयस्तृष्णा लाघवकारणम् ॥ आदौ
दुःखं तथा मध्ये ह्यन्ये दुःखं च दारुणम् ॥ १२५ ॥ निसर्गात्सर्वभूतानामिति दुःखपरंपरा ॥ क्षुधा च सर्वरोगाणां व्याधिः श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥
॥ १२६ ॥ स चात्रौषधिलेपेन क्षणमात्रं प्रशाम्यति ॥ क्षुद्रचाधेर्वेदना तीव्रा निःशेषबलकृन्तनी ॥ १२७ ॥ तयाभिभूतो म्रियते यथान्यैर्व्याधि

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४२

॥१६७॥

भिन्नैः ॥ राज्ञोऽभिमानमात्रं हि ममैव विद्यते गृहे ॥ १२८ ॥ सर्वमाभरणं भारं सर्वमालेपनं मम ॥ सर्वं प्रलापितं गीतं नित्यमुन्मत्तचेष्टितम् ॥
 ॥ १२९ ॥ इत्येवं राज्यसंभोगैः कुतः सौख्यं विचारतः ॥ नृपाणां व्यग्रचित्तानामन्योन्यविजिगीषया ॥ १३० ॥ प्रायेण श्रीमदालेपान्नहुषाद्या
 महानृपाः ॥ स्वर्गं प्राप्यापि पतिताः कः श्रियो विंदते सुखम् ॥ १३१ ॥ उपर्युपरि देवानामन्योन्यातिशये स्थितम् ॥ नरैः पुण्यफलं स्वर्गं
 मूलच्छेदेन भुज्यते ॥ १३२ ॥ न चान्यत्क्रियते कर्म सोऽत्र दोषः सुदारुणः ॥ छिन्नमूलतरुर्यद्भद्वशः पतते क्षितौ ॥ १३३ ॥ पुण्यमूलक्षये
 तद्वत्पातयन्ति दिवौकसः ॥ इति स्वर्गेऽपि देवानां नास्ति सौख्यं विचारतः ॥ १३४ ॥ तथा नारकिणां दुःखं प्रसिद्धं किं च वर्ण्यते ॥ स्थावरेष्वपि
 दुःखानि दावाग्निहिमशोषणम् ॥ १३५ ॥ कुठारैश्छेदनं तीव्रं कल्कलानां च तक्षणम् ॥ पर्णशाखाफलानां च पातनं चंडवायुना ॥ १३६ ॥
 अपमर्दश्च सततं गजैर्वन्यैश्च देहिभिः ॥ तृड्बुभुक्षा च सर्पाणां क्रोधो दुःखं च दारुणम् ॥ १३७ ॥ दुष्टानां घातनं लोके पाशेन च निबन्धनम् ॥
 एवं सरीसृपाणां च दुःखं मातर्मुहुर्मुहुः ॥ १३८ ॥ अकस्माज्जन्ममरणं कीटादीनां तथाविधम् ॥ वर्षाशीतातपैर्दुःखं सुकष्टं मृगपक्षिणाम् ॥ १३९ ॥
 क्षुत्तृदृक्शेन महता संव्रस्ताश्च सदा मृगाः ॥ पशुनागनिकायानां शृणु दुःखानि यानि च ॥ १४० ॥ क्षुत्तृदृक्छितादिदमनं वधबन्धनताड
 नम् ॥ नासाप्रवेधनं त्रासः प्रतोदाकुशताडनम् ॥ १४१ ॥ वेणुकुन्तादिनिगडमुद्गरांश्च कुशताडनम् ॥ भारोद्ग्रहनसंक्लेशं शिक्षायुद्धादिपीडनम् ॥
 ॥ १४२ ॥ आत्मयूथवियोगश्च वने च नयनादिकम् ॥ दुर्भिक्षं दुर्भगत्वं च मूर्खत्वं च दरिद्रता ॥ १४३ ॥ अधरोत्तरभावश्च मरणं राष्ट्रवि
 भ्रमः ॥ अन्योन्याभिभवाद्दुःखमन्योन्यातिशयात्पुनः ॥ १४४ ॥ अनित्यता प्रभावाणामुच्छ्रयाणां च पातनम् ॥ इत्येवमादिभिर्दुःखैर्यस्मा
 द्याप्तं चराचरम् ॥ १४५ ॥ निरयादिमनुष्यांतं तस्मात्सर्वं त्यजेद्बुधः ॥ स्कन्धात्स्कन्धं नयेद्भारं विश्रामं मन्यतेन्यथा ॥ १४६ ॥ तद्वत्सर्वमिदं
 लोके दुःखं दुःखेन शाम्यति ॥ एवमेतज्जगत्सर्वमन्योन्यातिशयोच्छ्रितम् ॥ १४७ ॥ दुःखैराकुलितं ज्ञात्वा निर्वेदं परमाप्नुयात् ॥ निर्वेदाच्च
 विरागः स्याद्विरागाज्ज्ञानसंभवः ॥ १४८ ॥ ज्ञानेन तं परं ज्ञात्वा विष्णुं मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ नाहमेतादृशे लोके रमेयं जननि क्वचित् ॥ १४९ ॥
 राजहंसो यथा शुद्धः काकामध्यप्रदर्शकः ॥ शृणु मातर्यत्र संस्थो रमेयं निरुपद्रवः ॥ १५० ॥ अविद्यायनमत्युग्रं नानाकर्मातिशाखिनम् ॥
 संकल्पदंशमेकरं शोकहर्षहिमातपम् ॥ १५१ ॥ मोहांधकारतिमिरं लोभव्यालसरीसृपम् ॥ विषयानन्यथाध्वानं कामक्रोधविमोक्षकम् ॥ १५२ ॥

स्कां.म.पु.
(११६८॥

तदतीत्य महादुर्गं प्रविष्टोऽस्मि महद्वनम् ॥ न तत्प्रविश्य शोचन्ति न प्रेदुष्यन्ति तद्विदः ॥ १५३ ॥ न च बिभ्यति केषांचित्रास्य बिभ्यति
केचन ॥ १५४ ॥ तस्मिन्वने सप्तमहाद्रुमास्तु सप्तैव नद्यश्च फलानि सप्त ॥ सप्ताश्रमाः सप्त समाधयश्च दीक्षाश्च सप्तैतदरण्यरूपम् ॥ १५५ ॥
पंचवर्णानि दिव्यानि चतुर्वर्णानि कानिचित् ॥ त्रिद्विवर्णैकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ १५६ ॥ सृजंतः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्व
नम् ॥ १५७ ॥ सप्त स्त्रियस्तत्र वसन्ति सत्यस्त्ववाङ्मुख्यो भानुमतो भवन्ति ॥ ऊर्ध्वं रसानाददते प्रजाभ्यः सर्वाश्च तास्तत्त्वतः कोपि वेद ॥ १५८ ॥
सप्तैव गिरयश्चात्र धृतं यैर्भुवनत्रयम् ॥ नद्यश्च सरितः सप्त ब्रह्मवारिवहाः सदा ॥ १५९ ॥ तेजश्चाभयदानत्वमद्रोहः कौशलं तथा ॥ अचापल्यम
थाक्रोधः प्रियवादश्च सप्तमः ॥ १६० ॥ इत्येते गिरयो ज्ञेयास्तस्मिन्विद्यावने स्थिताः ॥ दृढनिश्चयस्तथा भासा समता निग्रहो गुणः ॥ १६१ ॥
निर्ममत्वं तपश्चात्र सन्तोषः सप्तमो हृदः ॥ भगवद्गुणविज्ञानाद्भक्तिः स्यात्प्रथमा नदी ॥ १६२ ॥ पुष्पादिपूजा द्वितीया तृतीया च प्रदक्षिणा ॥
चतुर्थी स्तुतिवाग्रूपा पञ्चमी ईश्वरार्पणा ॥ १६३ ॥ षष्ठी ब्रह्मेकता प्रोक्ता सप्तमी सिद्धिरेव च ॥ सप्त नद्योऽत्र कथिता ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ १६४ ॥
ब्रह्मा धर्मो यमश्चाग्निरिन्द्रो वरुण एव च ॥ १६५ ॥ धनदश्च ध्रुवादीनां सप्तकानर्चयन्त्यमी ॥ नदीनां संगमस्तत्र वैकुण्ठसमुपहरे ॥ १६६ ॥
आत्मतृप्ता यतो यांति शांता दांताः परात्परम् ॥ केचिद्भुमाः स्त्रियः केचित्केचित्तत्त्वविदोऽपरे ॥ १६७ ॥ सरितः केचिदाहुः स्म सप्तैव ज्ञान
वित्तमाः ॥ अनपेतव्रतकामोऽत्र ब्रह्मचर्यं चरामि च ॥ १६८ ॥ ब्रह्मैव समिधस्तत्र ब्रह्माग्निर्ब्रह्म संस्तरः ॥ आपो ब्रह्म गुरुर्ब्रह्म ब्रह्मचर्यमिदं मम
॥ १६९ ॥ एतदेवेदं सूक्ष्मं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः ॥ गुरुं च शृणु मे मातर्यो मे विद्याप्रदोऽभवत् ॥ १७० ॥ एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शा
स्ता हृद्येव तिष्ठन्पुरुषं प्रशास्ति ॥ तेनाभियुक्तः प्रणवादिबोदकं यथा नियुक्तोऽस्मि तथाचरामि ॥ १७१ ॥ एको गुरुर्नास्ति तथा द्वितीयो
हृदि स्थितस्तमहं नु ब्रवीमि ॥ यं चावमान्यैव गुरुं मुकुन्दं पराभूता दानवाः सर्व एव ॥ १७२ ॥ एको बंधुर्नास्ति ततो द्वितीयो हृदि स्थितं त
महमनुब्रवीमि ॥ तेनानुशिष्टा बांधवा बंधुमंतः सप्तर्षयः सप्त दिवि प्रभांति ॥ १७३ ॥ ब्रह्मचर्यं च संसेव्यं गार्हस्थ्यं शृणु यादृशम् ॥ पत्नी प्रकृ
तिरूपा मे तच्चित्तो नास्मि कर्हिचित् ॥ १७४ ॥ मच्चित्ता सा सदा मातर्मम सर्वार्थसाधनी ॥ प्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्च श्रोत्रं च पंचमम्
॥ १७५ ॥ मनो बुद्धिश्च सप्तैते दीप्यन्ते पावका मम ॥ गंधो रसश्च रूपं च शब्दः स्पर्शश्च पंचमम् ॥ १७६ ॥ मंतव्यमथ बोद्धव्यं सप्तैताः

माहे०सं०१
(को०सं०२)
अ० ४२

॥१६८॥

समिधो म॥ हुतं नारायणध्यानाद्भुक्ते नारायणः स्वयम् ॥ १७७ ॥ एवंविधेन यज्ञेन यजाम्यस्मिं तमीश्वरम् ॥ अकामयानस्य च सर्वकामो
भवेद्विषाणस्य च सर्वदोषः ॥ १७८ ॥ न मे स्वभावेषु भवन्ति लेपास्तोयस्य बिंदोरिव पुष्करेषु ॥ नित्यस्य मे नैव भवन्त्यनित्या निरीक्षमाण
स्य बहुस्वभावात् ॥ १७९ ॥ न सज्जते कर्मसु भोगजालं दिवीव सूर्यस्य मयूखजालम् ॥ १८० ॥ एवंविधेन पुत्रेण मा मातर्दुःखिनी भव ॥
तत्पदं त्वां च नेष्यामि न यत्कतुशतैरपि ॥ १८१ ॥ इति पुत्रवचः श्रुत्वा विस्मिता इतराभवत् ॥ चिंतयामास यद्येवं विद्वान्मम सुतो दृढम् ॥
॥ १८२ ॥ लोकेषु ख्यातिमायाति ततो मे स्याद्यशः परम् ॥ इत्यादि चिंतयन्त्यां च रजन्यां भगवान्हारिः ॥ १८३ ॥ प्रहृष्टस्तस्य तैर्विक्रयै
र्विस्मितः प्रादुरास च ॥ मूर्तेः स्वयं विनिष्क्रम्य शंखचक्रगदाधरः ॥ १८४ ॥ जगदुद्भासयन्भासा सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ ततो निष्पत्य धरणीं
हृष्टरोमाश्रुगद्गदः ॥ १८५ ॥ मूर्ध्नि बद्धांजलिं धीमानैतरेयोऽथ तुष्टुवे ॥ १८६ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय धीमहि ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः
संकर्षणाय च ॥ १८७ ॥ नमो विज्ञानमात्राय परमानंदमूर्तये ॥ आत्मारामाय शांताय निवृत्तद्वैतदृष्टये ॥ १८८ ॥ आत्मानंदानुभूत्यैव सम्य
त्तयत्तोर्मये नमः ॥ हृषीकेशाय महते नमस्तेऽनंतशक्तये ॥ १८९ ॥ वचस्युपरते प्राप्यो य एको मनसा सह ॥ अनामरूपचिन्मात्रः सोऽव्यान्नः
सदसत्परः ॥ १९० ॥ यस्मिन्निदं यतश्चेदं तिष्ठत्यपैति जायते ॥ मृन्मयेष्विव मृजातिस्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः ॥ १९१ ॥ यं न स्पृशन्ति न विदुर्मनोबुद्धीं
द्रियासवः ॥ अंतर्बहिश्च विततं व्योमवत्प्रणतोऽस्म्यहम् ॥ १९२ ॥ देहेंद्रियप्राणमनोधियोऽमी यदंशबद्धाः प्रचरन्ति कर्मसु ॥ नैवान्यदालोहमिव प्रतप्तं
स्थानेषु तद्वृष्टपदेन एते ॥ १९३ ॥ चतुर्भिश्च त्रिभिर्द्वाभ्यामेकधा प्रणमामि तम् ॥ पूर्वापरापरयुगे शास्तारं परमीश्वरम् ॥ १९४ ॥ हित्वा गती
मोक्षकामा यं भजन्ति दशात्मकम् ॥ तं परं सत्यममलं त्वां वयं पर्युपास्महे ॥ १९५ ॥ ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय विभूतिपतये
सकलसास्वतपरिवृढनिकरकरकमलोत्पलकुङ्गलोपलालितचरणारविंदयुगल परमपरमेष्ठिन्नमस्ते ॥ १९६ ॥ तवाग्निरास्यं वसुधांघ्रियुग्मं नभः
शिरश्चंद्रावी च नेत्रे ॥ समस्तलोका जठरं भुजाश्च दिशश्चतस्रो भगवन्नमस्ते ॥ १९७ ॥ जन्मानि तावन्ति न संति देव निष्पीड्य सर्वाणि च

१ आसेम—अहम् । २ एतस्य तात्पर्यं नावगम्यते—तर्कितोऽयमर्थोऽनुमीयते—प्रतप्तं लोहं यथा वह्निरूपमेव भवति—न पृथक्तयावभासते—तथा—देहेंद्रियप्राणमनोधियः—त्वद्रूपा एव—भवन्ति । स्थानेषु तत्तद्विज
भिन्नाकारविशेषेषु—तद्वृष्टपदेन—‘अयं देहः, इमानि इन्द्रियाणि, इमे प्राणाः, इदं मनः’ इत्येवं पृथगाकाररूपेण न प्रतीयन्ते । किं तु सर्वं चैतन्यरूपमेवावभासते—इति तात्पर्यम् ।

त्कां.म.पु.
॥१६९॥

सर्वकालम् ॥ भूतानि यावन्ति मयात्र भीमे पीतानि संसारमहासमुद्रे ॥ १९८ ॥ संपच्छिलानां हिमवन्महेंद्रकैलासमेवादिषु नैव तादृक् ॥
देहाननेकाननुगृह्यतो मे प्राप्तास्ति संपन्महती यथेश ॥ १९९ ॥ न संति ते देव भुवि प्रदेशा न येषु जातोऽस्मि तथा विनष्टः ॥ भूत्वा मया
येषु न जंतवश्च संभक्षितो वा न च भूतसंघैः ॥ २०० ॥ शोकाभिभूतस्य ममाश्रु देव यावत्प्रमाणं पतितं भजेषु ॥ तावत्प्रमाणं न जलं पयोदा
मुंचन्ति दिव्यैरपि वर्षलक्षैः ॥ २०१ ॥ मन्ये धरित्रीपरमाणुसंख्यामुपैति पित्रोर्गणना न मद्भ्यम् ॥ मित्राण्यमित्राण्यनुजीव्यबधून्संख्यातुमीशोऽस्मि
न देवदेव ॥ २०२ ॥ त्वय्यर्पितं नाथ पुनः पुनर्मे मनः समाक्षिप्य सुदुर्द्धरारि ॥ कामो वशं क्रोधमुखैः सहायैः करोति किं तद्भगवन्करोमि ॥
॥ २०३ ॥ सोऽहं भृशार्तः करुणाकरस्त्वं संसारगते पतितस्य विष्णो ॥ महात्मनां संश्रयमभ्युपेतो नैवावसीदत्यपि दुर्गतोऽपि ॥ २०४ ॥
परायणं रोगवतो हि वैद्यो महाब्धिमग्नस्य च नौनरस्य ॥ बालस्य मातापितरौ सुघोरसंसारखिन्नस्य हरे त्वमेव ॥ २०५ ॥ प्रसीद सर्वेश्वर
सर्वभूत सर्वस्य हेतो परमार्थसार ॥ मामुद्धरास्मादुरुदुःखसंघात्संसारगर्तात्स्वपरिग्रहेण ॥ २०६ ॥ क्षुत्तृद्धत्रिधातुभिरिमं मुहुरर्द्यमानं शीतोष्ण
वातसलिलैरितरेतराच्च ॥ कामाग्निनाच्युत रुषा च सुदुर्भरेण संपश्यतो मम उरुक्रम सीदतो हि ॥ २०७ ॥ भवंतु भद्राणि समस्तदोषाः प्रयांतु
नाशं जगतोऽखिलस्य ॥ मयाद्य भक्त्या परमेश्वरे प्रभौ स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २०८ ॥ ये भूतले ये दिवि चांतरिक्षे रसातले प्राणिगणाश्च
केचित् ॥ भवंतु ते सिद्धियुजो मयाद्य स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २०९ ॥ अज्ञानिनो ज्ञानविदो भवंतु प्रशान्तिभाजः सततोऽग्रचित्ताः ॥
मया च विश्वंभरणे ह्यनंते स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २१० ॥ शृण्वन्ति ये मे स्तुवतस्तथान्ये पश्यन्ति ये मामिदमीरयंतम् ॥ देवासुराद्या मनुजा
स्तिरश्चो भवंतु तेऽप्यच्युतयोगभाजः ॥ २११ ॥ ये चापि मूका विकलेंद्रियत्वात्पठन्ति नो नैव विलोकयन्ति ॥ पश्चादयः कीटपिपीलिकाद्या भवंतु
तेऽप्यच्युतयोगभाजः ॥ २१२ ॥ नश्यंतु दुःखानि जगत्यपेतु लोभादिको दोषगणः प्रजाभ्यः ॥ यथात्मनि भ्रातरि चात्मजे वा तथा नरस्यास्तु
जनेपि भावः ॥ २१३ ॥ संसारवैद्येऽखिलदोषहानिविचक्षणे निर्वृतिहेतुभूते ॥ संसारबंधाः शिथिलीभवंतु हृदि स्थिते सर्वजनस्य विष्णौ ॥
॥ २१४ ॥ पापं प्रणाशं मम च प्रयातु यन्मानसं यच्च करोमि वाचा ॥ शारीरमप्याचरितं च यन्मे स्मृते जगद्धातरि वासुदेवे ॥ २१५ ॥
यथा हि वा वासुदेवेति प्रोक्ते संकीर्तने विष्णुभक्तस्य वापि ॥ स्मृते हरौ वापि प्रयाति पापं सत्येन मे नश्यतां तेन पापम् ॥ २१६ ॥

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४२

मूढोऽयमल्पमतिरल्पविचेष्टितोऽयं क्लिष्टं मनोऽपि विषयैर्मयि न प्रसंगि ॥ इत्थं कृपां कुरु मयि प्रणतेऽखिलेश त्वां स्तोतुमंबुजभवोऽपि हि देव नेशः ॥ २१७ ॥ स त्वं प्रसीद भगवन्कुरु मय्यनाथे विष्णो कृपां परमकारुणिकः किल त्वम् ॥ संसारसागरनिमग्नमनंत दीनमुद्धर्तुमर्हसि हरे पुरुषोत्तमोसि ॥ २१८ ॥ इत्थं स्तुतः स भगवानैतरेयेण भारत ॥ वासुदेवो विशालात्मा सानंदमिदमाह तम् ॥ २१९ ॥ वत्सै तरेय तुष्टोस्मि भक्त्यानेन स्तवेन ते ॥ वरं वृणुष्व मत्तस्त्वं दुर्लभं यदभीप्सितम् ॥ २२० ॥ ॥ ऐतरेय उवाच ॥ ॥ एष एव वरो नाथ मम नित्यमभीप्सितः ॥ मज्जतो घोरसंसारे कर्णधारो हरे भव ॥ २२१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मुक्त एवासि संसाराद्यस्य ते भक्तिरीदृशी ॥ ग्रहेर्महाग्रहैर्बद्धो नैव ते द्वित्रयोदशी ॥ २२२ ॥ यश्च स्तोत्रेण सत्त्वं गुप्तक्षेत्रसमीहितम् ॥ स्तोष्यते वासुदेवं मां स पापक्षयमाप्स्यति ॥ २२३ ॥ यस्मादेतेन स्तोत्रेण पापं नाशमवाप्स्यति ॥ अघनाशनमित्येव तस्मात्ख्यातिमवाप्स्यति ॥ २२४ ॥ एकादश्यामुपोष्यैव ममाग्रे यः पठिष्यति ॥ स्तवमेनं स पूतात्मा मम लोकमवाप्स्यति ॥ २२५ ॥ सर्वेषामेव क्षेत्राणां गुप्तक्षेत्रं प्रियं यथा ॥ तथा सर्वस्तवानां च स्तवोयं सुप्रियो मम ॥ २२६ ॥ यानि चोद्दिश्य भूतानि जप्यतेऽसौ महात्मभिः ॥ तानि शांतिं भगं प्रज्ञां प्राप्स्यन्ति कृपया मम ॥ २२७ ॥ त्वं च वत्स श्रौतधर्मान्सम्यगाचर श्रद्धया ॥ न तैर्बधं मयि न्यस्तैराप्स्यस्यनभिसंधितैः ॥ २२८ ॥ यज यज्ञैरवाप्यैव दाराब्रन्द्य मातरम् ॥ मयि ध्यानेन तीव्रेण मामवाप्स्यस्यसंशयम् ॥ २२९ ॥ बुद्धिर्मनोय भूतानि बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि च ॥ त्रयोदशग्रहैर्ये स्युस्त्रयोदश महाग्रहाः ॥ २३० ॥ बोद्धव्यमथ मंतव्यमहंता शब्द एव च ॥ स्पर्शो रसो रूपगन्धौ वचनादानमेव च ॥ २३१ ॥ विद्वत्युत्सर्ग आनंदस्त्रयोदश महाग्रहाः ॥ एतान्महाग्रहान्पुत्रशुद्धाञ्जुद्धैः स्वकैर्ग्रहैः ॥ २३२ ॥ गृहाण ध्यानयोगेन ममैवं मोक्षमाप्स्यसि ॥ एवं त्वं कर्मभिर्वीर नैष्कर्म्यं समवाप्स्यसि ॥ २३३ ॥ शुल्बं रसेन संविद्धं दक्षो हेम यथाश्रुते ॥ वर्णाश्रमाचारवता मयि संन्यस्तकर्मणा ॥ २३४ ॥ मदनुध्यानयुक्तेन मोक्षो नास्तीह दुर्लभः ॥ तस्मादेवं वर्तमानो नन्द व्रतपरायणः ॥ २३५ ॥ उद्धृत्य सप्तपुरुषाह्वयं मयि गमिष्यसि ॥ सांप्रतं प्रतिभास्यन्ति वेदश्चापठिता अपि ॥ २३६ ॥ ततस्त्वं

१ पुरुषोत्तमोऽपि-३० पा० । २ श्रीवासुदेव उवाच-३० पा० । ३ गृहेर्महाग्रहैर्बद्धः-३० पा० । ४ अस्यार्थोऽग्रे “बुद्धिर्मनोय भूतानि बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि च । त्रयोदश ग्रहैर्ये स्युस्त्रयोदश महाग्रहाः । बोद्धव्यमथ मंतव्यमहंता शब्द एव च । स्पर्शो रसो रूपगन्धौ वचनादानमेव च । विद्वत्युत्सर्ग आनंदस्त्रयोदश महाग्रहाः ॥” इत्युक्तो बोद्धव्यः । एतेन-मनोबुद्धि-भूत-ज्ञानेन्द्रियकर्मेन्द्रियाणि मिलित्वा त्रयोदश । तत्र भूतानां सामान्येनैकत्वं विवक्षितमिति बोद्धव्यम् । विषयेषु तु भूतगुणानां पार्थक्येन वर्णनं ज्ञानेन्द्रियानुसारेणैवेति न विवादः ।

स्कां.प.प.
॥१७०॥

कोटितीर्थे च यज्ञे वै हरिमेधसः ॥ याहि तत्र भविष्यं ते सर्वं मातुरभीप्सितम् ॥ २३७ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुर्मूर्तिमध्ये विवेश ह ॥ विलोक्य
मानो निमिषं मात्रा चैव सुतेन च ॥ २३८ ॥ ततो मूर्तिं नमस्कृत्य वासुदेवस्य विस्मितः ॥ ऐतरेयः स्वजननीं मुदितो वाक्यमब्रवीत् ॥ २३९ ॥
पुराहमभवं शूद्रो भीतः संसारदोषतः ॥ परिनिष्ठागतं धर्मं ब्राह्मणं शरणं गतः ॥ २४० ॥ स कृपालुर्मम प्राह मन्त्रं वै द्वादशाक्षरम् ॥ सदेमं जप
चेत्युक्त्वा तमहं जप्तवान्सदा ॥ २४१ ॥ तेन जाप्यप्रभावेन ममोत्पत्तिस्तवोदरात् ॥ जातस्मृतिर्विष्णुभक्तिः स्थितिरत्र च सर्वदा ॥ २४२ ॥
इदानीं च प्रयाम्येष यज्ञं तं हरिमेधसः ॥ त्वद्रूपं विष्णुप्रीत्यर्थं प्रणम्य त्वां प्रसादये ॥ २४३ ॥ ततो महीनगरकारुणे कोटितीर्थतलस्थितम् ॥
यजन्तं संवृतं विप्रैः कोटिशस्तमुपागमत् ॥ २४४ ॥ गेहाय मातरं प्रोच्य स यज्ञे प्रोक्तवान्द्विजः ॥ नमस्तस्मै भगवते विष्णवेऽकुण्ठमेधसे ॥
॥ २४५ ॥ यन्मायामोहितधियो भ्रमामः कर्मसागरे ॥ इति श्लोकं महार्थं ते हरिमेधमुखा द्विजाः ॥ २४६ ॥ आकर्ण्यसनपूजाद्यैः पूजयामासु
रंगं तम् ॥ ततो वेदार्थनैपुण्यैस्तेन ते तोषिता द्विजाः ॥ २४७ ॥ प्रदुर्दक्षिणां सर्वा हरिमेधाः सुतामपि ॥ द्रव्यं कन्यां च संगृह्य स्वगृहं समुपा
गमत् ॥ २४८ ॥ वन्दयित्वा स्वजननीं पुत्रानुत्पाद्य चामलान् ॥ इष्ट्वा यज्ञैरैतरेयो द्वादशीव्रततत्परः ॥ २४९ ॥ वासुदेवानुध्यानेन मोक्षं पश्चादु
पागतः ॥ एवंविधो वासुदेवः स्वयमत्रास्ति भारत ॥ २५० ॥ योर्चयेत्पूजयेत्स्तौति सर्वं तस्याक्षयं विदुः ॥ शिवधर्मेषु यत्प्रोक्तं फलं पूर्वं मया तव
॥ २५१ ॥ तादृशं लभते मर्त्यो वासुदेवप्रसादतः ॥ २५२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे श्रीवृद्धवासुदेवमाहात्म्यवर्णने ऐतरेयब्राह्मणचरित्रवर्णननाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीनारद
उवाच ॥ ॥ ततोऽहं पार्थ भूयोऽपि जनानुग्रहकाम्यया ॥ प्रत्यक्षदेवं मार्तण्डमंत्रानेतुमियेष ह ॥ १ ॥ सर्वेषां प्राणिनां यस्मादुडुपो भगवात्रविः ॥
इहामुत्र च कौतेय विश्वोद्धारि रविर्मतः ॥ २ ॥ ये स्मरन्ति रविं भक्त्या कीर्तयन्ति च ये नराः ॥ पूजयन्ति च ये नित्यं कृतार्थास्ते न संशयः ॥ ३ ॥
सूर्यभक्तिपरा ये च नित्यं तद्गतमानसाः ॥ ये स्मरन्ति सदा सूर्यं न ते दुःखस्य भाजिनः ॥ ४ ॥ भवनानि मनोज्ञानि विविधाभरणाः स्त्रियः ॥
धनं चादृष्टपर्यन्तं सूर्यपूजाविधेः फलम् ॥ ५ ॥ दुर्लभा भक्तिः सूर्ये वा दुर्लभं तस्य चार्चनम् ॥ दानं च दुर्लभं तस्मै ततो होमश्च दुर्लभः ॥ ६ ॥
नमस्कारादिसंयुक्तं रविरित्यक्षरद्वयम् ॥ जिह्वाग्रे वर्तते यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥ ७ ॥ इत्यहं हृदि संचिंत्य माहात्म्यं रविजं महत् ॥ पूर्णं

माह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४३

॥ १७० ॥

वर्षशतं पार्थ रविं भक्त्या ह्यतोषयम् ॥ ८ ॥ जपेन सुविशुद्धेन च्छन्दसां वायुभोजनः ॥ ततः स्वाद्वितीयां मूर्तिं कृत्वा योगबलाद्विभुः ॥ ९ ॥
 तेजसा दुर्दृशो भास्वान्प्रत्यक्षः समजायत ॥ १० ॥ तमहं प्रांजलिर्भूत्वा नमस्कृत्य रविं प्रभुम् ॥ सामभिर्विविधैर्देवं पर्यतोषयमीश्वरम् ॥ ११ ॥
 तुष्टो मामाह वरदो देवर्षे सुचिरं त्वया ॥ तपसाराधितोऽस्मीति वरं वृणु यथेप्सितम् ॥ १२ ॥ इत्युक्तोऽहं लोकनाथं प्रांजलिः प्रास्तुवं वचः ॥
 यदि तुष्टो भवान्मह्यं यदि देवो वरो मम ॥ १३ ॥ ततस्ते कामरूपे या कला नाथ प्रवर्तते ॥ राजवर्धनराज्ञा याऽऽराधिता च जनैः पुरा ॥ १४ ॥
 तया च कलया भानो सदात्र स्थातुमर्हसि ॥ ततस्तथेति देवेन प्रोक्ते तुष्टेन भारत ॥ १५ ॥ अस्थापयमहं सूर्यं भद्रादित्याभिधानकम् ॥ भट्टेन
 स्थापितं यस्मान्मया तस्माद्विजगौ ॥ १६ ॥ ततः संपूज्य तं पुष्पैः कृतवेशमहं रविम् ॥ भक्त्युद्रेकाप्लुतांगोऽथ स्तुतिमेतामथाचरम् ॥ १७ ॥
 सर्ववेदरहस्यैश्च नामभिश्च शताष्टभिः ॥ सप्तसप्तिरचित्यात्मा महाकारुणिकोत्तमः ॥ १८ ॥ संजीवनो जयो जीवो जीवनाथो जगत्पतिः ॥
 कालाश्रयः कालकर्ता महायोगी महामतिः ॥ १९ ॥ भूतांतकरणो देवः कमलानन्दनन्दनः ॥ सहस्रपाच्च वरदो दिव्यकुण्डलमण्डितः ॥
 ॥ २० ॥ धर्मप्रियोचितात्मा च सविता वायुवाहनः ॥ आदित्योऽक्रोधनः सूर्यो रश्मिमाली विभावसुः ॥ २१ ॥ दिनकृद्दिनहन्मौनी सुरथो
 रथिनांवरः ॥ राज्ञीपतिः स्वर्णरेताः पूषा त्वष्टा दिवाकरः ॥ २२ ॥ आकाशतिलको धाता संविभागी मनोहरः ॥ प्राज्ञः प्रजापतिर्धन्यो विष्णुः
 श्रीशो भिषग्वरः ॥ २३ ॥ आलोककृल्लोकनाथो लोकपालनमस्कृतः ॥ विदिताशयश्च सुनयो महात्मा भक्तवत्सलः ॥ २४ ॥ कीर्तिकीर्तिकरो
 नित्यो.रोचिष्णुः कल्मषापहः ॥ जितानन्दो महावीर्यो हंसः संहारकारकः ॥ २५ ॥ कृतकृत्यः सुसंगश्च बहुज्ञो वचसां पतिः ॥ विश्वपूज्यो
 मृत्युहारी घृणी धर्मस्य कारणम् ॥ २६ ॥ प्रणतार्तिहरोऽरोग आयुष्मान्मुखदः सुखी ॥ मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो व्रती व्रतफलप्रदः ॥ २७ ॥ शुचिः
 पूर्णो मोक्षमार्गदाता भोक्ता महेश्वरः ॥ धन्वंतरिः प्रियाभाषी धनुर्वेदविदेकराट् ॥ २८ ॥ जगत्पिता धूमकेतुर्विधूतो ध्वांतहा गुरुः ॥
 गोपतिश्च कृतातिथ्यः शुभाचारः शुचिप्रियः ॥ २९ ॥ सामप्रियो लोकबन्धुर्नैकरूपो युगादिकृत् ॥ धर्मसेतुर्लोकसाक्षी खेटकः सर्वदः
 प्रभुः ॥ ३० ॥ मयैवं संस्तुतो भानुर्नाम्नामष्टशतेन च ॥ तुष्यतां सर्वलोकानां सर्वलोकप्रियो विभुः ॥ ३१ ॥ इत्येवं संस्तवात्प्रीतो भास्करो
 मामवोचत ॥ सदात्र कलया स्थास्ये देवर्षे त्वत्प्रियेप्सया ॥ ३२ ॥ यो मामत्र महाभक्त्या भद्रादित्यं प्रपूजयेत् ॥ सहस्रशः का

स्कां.म.पु.
॥१७१॥

मरूपे संपूज्याप्रोति तत्फलम् ॥ ३३ ॥ मामुद्दिश्य च यो विप्रः स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ दास्यतेऽत्राक्षयं तच्च ग्रहीष्ये करजं यथा ॥ ३४ ॥ रक्तो
त्पलैश्च कद्धारैः केसरैः करवीरकैः ॥ शतत्रयैर्महापद्मै रविवारेण मानवः ॥ ३५ ॥ सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा येऽर्चयिष्यन्ति मामिह ॥ यान्यान्प्रार्थ
यते कामास्तांस्तान्प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ३६ ॥ दर्शनान्मम भक्त्या च नाशो व्याधिदरिद्रयोः ॥ प्रणामात्स्वर्गमाप्नोति श्रुत्वा मोक्षं च नित्यशः
॥ ३७ ॥ अभक्तिं यश्च कर्ता मे स गच्छेन्नश्चितं क्षयम् ॥ अष्टोत्तरशतं नाम ममाग्रे यत्त्वयेरितम् ॥ ३८ ॥ त्रिकालमेककालं वा पठतः शृणु
यत्फलम् ॥ कीर्तिमान्सुभगो विद्वान्सुसुखी प्रियदर्शनः ॥ ३९ ॥ भवेद्दर्पशतायुश्च सर्वरोगविवर्जितः ॥ यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा प्रयतः
शुचिः ॥ ४० ॥ अक्षयं स्वल्पमप्यन्नं भवेत्तस्योपसाधितम् ॥ विजयी च भवेन्नित्यं तथा जातिस्मरो भवेत् ॥ ४१ ॥ तस्मादेतत्त्वया जाप्यं परं
स्वस्त्ययनं महत् ॥ तथा ममाग्रे कुंडं च कुरु स्नानार्थमुत्तमम् ॥ ४२ ॥ कामरूपकला यत्र तत्र कुंडं वने भवेत् ॥ एवं दत्त्वा वरान्भानुस्तत्रैवां
तरधीयत ॥ ४३ ॥ ततो भास्करवाक्येन सिद्धेशस्य च सव्यतः ॥ वनमध्ये मया कुंडं कृतं दर्भशलाकया ॥ ४४ ॥ कामरूपभवं कुंडं वृक्षास्ते
चापि भारत ॥ संलीनास्तन्महाश्चर्यं ममाजायत चेतसि ॥ ४५ ॥ माघमासस्य शुक्लायां सप्तम्यां स्त्री नरोऽपि वा ॥ स्नानं कुंडे शुभं कृत्वा
भट्टादित्यं प्रपश्यति ॥ ४६ ॥ तस्यानंतं भवेत्पुण्यं रथं यश्च प्रपूजयेत् ॥ रथयात्रां च कुरुते यस्मिन्त्यस्मिन्नसौ पथि ॥ ४७ ॥ ये च पश्यन्ति
लोकास्ते धन्याः सर्वे न संशयः ॥ पुत्रधान्यधनैर्युक्ता नीरुजस्तेजसाऽन्विताः ॥ ४८ ॥ भविष्यन्ति नरास्ते ये कारयन्ति रथोत्सवम् ॥ गंगादिसर्व
तीर्थेषु यत्फलं कीर्तितं बुधैः ॥ ४९ ॥ भट्टादित्यस्य कुंडे च तत्फलं सप्तमीदिने ॥ तत्र कुंडे च यः स्नात्वा सूर्यायाध्यं प्रयच्छति ॥ कपिलागोश
तस्यासौ दत्तस्य फलमश्नुते ॥ ५० ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ वासुदेवादयः सर्वे वदन्त्येवं महामुने ॥ ५१ ॥ भास्करार्घं विना प्रातः कृतं सर्वं च
निष्फलम् ॥ तस्याहं श्रोतुमिच्छामि विधिं विधिविदां वर ॥ ५२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यथा ब्रह्मादयो देवा यच्छन्त्यर्घं महात्मने ॥
भास्कराय शृणु त्वं तं विधिं सर्वाघनाशनम् ॥ ५३ ॥ प्रथमं तावत्प्रत्यूषे उदिते सूर्ये शुचिर्भूत्वा गोमयकृतमंडलस्योपरि रक्तचंदनेन मंडलकं
कृत्वा ततस्ताम्रपात्रे रक्तचंदनोदकस्येतचंदनादिद्रव्यैः प्रपूरणं कृत्वा तन्मध्ये हेमाक्षतदूर्वाधिसर्पीषि परिक्षिप्य स्थापयेत् ॥ ५४ ॥ स्वशरीरमाल
भेत अनेन मंत्रेण ॥ ॐ खखोलकाय नमः ॥ सप्तवारानुच्चार्य स्थातव्यम् ॥ तेन शुद्धिरुपसंजायते देहस्यार्चाहता भवति ॥ पश्चादासनस्थं देवं

माहे०खं०१
(कौ०खं०२)
अ० ४३

॥१७१॥

सवितारं मंडलमध्ये द्वादशात्मकं सुरादिभिः संपूज्यमानं ध्यात्वा पूर्वोक्तमर्घपात्रं शिरसि कृत्वा भूमौ जानुनी निपात्य सूर्याभिमुखस्तद्वतमना
भूत्वार्घमंत्रमुदाहरेत् ॥ तदुच्यते सूर्यवक्त्राद्विनिर्गतमिति ॥ ५५ ॥ यस्योच्चारणशब्देन रथं संस्थाप्य भास्करः ॥ प्रतिगृह्णाति चैवार्घ्यं
वरमिष्टं च यच्छति ॥ ५६ ॥ अंभस्याहुः सप्त च्छंदांसि रथे तिष्ठन्ति वाजिनः ॥ अरुणः सारथिर्यस्य रथवाहोऽग्रतः स्थितः ॥ ५७ ॥
जया च विजया चैव जयंती पापनाशनी ॥ इडा च पिंगला चैव वंहतोऽश्वमुखास्तथा ॥ ५८ ॥ डिंडिश्च शेषनागश्च गणाध्यक्षस्तथैव च ॥
स्कंदरेवंतार्क्ष्याश्च तथा कल्माषपक्षिणौ ॥ ५९ ॥ राज्ञी च निक्षुभा देवी ललिता चैव संज्ञिका ॥ तथा यज्ञभुजो देवा ये चान्ये
परिकीर्तिताः ॥ ६० ॥ एभिः परिवृतो योऽसावधरोत्तरवासिभिः ॥ तमहं लोककर्तारमाह्वयामि तमोपहम् ॥ ६१ ॥ अम्मयो भगवान्भा
नुरमुं यज्ञं प्रवर्तयन् ॥ इदमर्घ्यं च पाद्यं च प्रगृहाण नमोनमः ॥ ६२ ॥ आवाहनम् ॥ सहस्रकिरण वरद जीवनरूप ते नमः ॥
इति सांनिध्यकरणम् ॥ अंभषद् इत्युच्चार्य सूर्यस्य चरणयुगलं पश्यन् भुवि पद्भ्यां पात्रीं निर्वापयेत् पाद्यं तदुच्यते ॥ एवं पाद्यं दत्त्वा बद्धां
जलिः सुस्वागतमिति कुर्यात् ॥ स्वागतं भगवन्नेहि मम प्रसादं विधाय आस्यताम् ॥ इह गृहाण पूजां च प्रसादं च धिया कुरु ॥ तिष्ठ त्वं
तावदत्रैव यावत्पूजां करोम्यहम् ॥ ६३ ॥ एवं विज्ञापनं दद्यादनेन मंत्रेण कमलासनम् ॥ तत्कमलासनं कमलनंदन उपाविशति ॥ आसन
उपविष्टस्य शेषां पूजां नियोजयेत् अनेन विधानेन ॥ असोममूर्तिक्षीरोदपतये नमः ॥ इति क्षीरादिस्नपनम् ॥ अंभास्कराय नीरव सिने
नमः ॥ इति जलस्नानम् ॥ ततो वासोयुगं शुभ्रं दद्यात् अनेन मंत्रेण ॥ इदं वासोयुगं सूर्य गृहाण कृपया मम ॥ कटिभूषणमेकं ते
द्वितीयं चांगप्रावरणम् ॥ ६४ ॥ ततो यज्ञोपवीतं दद्यात् अनेन मंत्रेण ॥ सूत्रतंतुमयं शुद्धं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥ यज्ञोपवीतं देवेश प्रगृहाण
नमोऽस्तु ते ॥ ६५ ॥ ततो यथाशक्ति श्वेतमुकुटमुद्रिकादिभूषणानि दद्यात् अनेन मंत्रेण ॥ मुकुटो रत्ननद्धोऽयं मुद्रिकां भूषणानि च ॥ अलं
कारं गृहाणेयं मया भक्त्या समर्पितम् ॥ ६६ ॥ एवमलंकारं निवेद्य पश्चात्केशरकुंकुमकर्पूररक्तचंदनमिश्रमनुलेपनं दद्यात् ॥ ६७ ॥ अं तवातिप्रिय
वृक्षाणां रसोऽयं तिग्मदीधिते ॥ स तवैवोचितः स्वामिन्गृहाण कृपया मम ॥ ६८ ॥ ततश्चंपकजपाकरवीरकर्णककेसरकोकनदादिभिः पूजां
कुर्यात् ॥ ६९ ॥ अंवनस्पतिरसो दिव्यो गंधाढ्यो गंध उत्तमः ॥ आहारः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ७० ॥ शल्लकीधूपमंत्रः ॥ ततः

१ पद्मनाभ-सूर्यपादाभ्याम्-तदर्थम्-इत्यर्थः । २ अक्षराधिक्यमार्घम् । ३ आग्नेयः सर्वदेवानाम्-इति सर्वजनसुप्रसिद्धः पाठः । ४ मल्लिकार्जुनधूपमंत्रः-इ० पा० ।

पायसादिनिष्पन्नं नैवेद्यं निवेदयेदनेन मंत्रेण ॥ नैवेद्यममृतं सर्वभूतानां प्राणवर्धनम् ॥ पूर्णपात्रे मया दत्तं प्रतिगृह्ण प्रसीद मे ॥ ७१ ॥ ततः शौचोदकर्ताबूलदीपारार्तिकशीतलिकापुनःपूजादि निवेद्य यथाशक्त्या स्तुत्वा सुकृतं दुष्कृतं वा क्षमस्वेति प्रोच्य विसर्जयेत् ॥ ततो भूयो नमस्य हेमवस्त्रोपवीतालंकारान् ब्राह्मणाय निवेद्य निर्माल्यं संहृत्याभसि निक्षिपेत् ॥ ७२ ॥ इत्यर्घ्यदानविधिः ॥ य एवं भास्करायार्घ्यं मूर्तो मंडलकेऽपि वा ॥ नित्यं निवेदयेत्प्रातः स्याद्रवेरात्मवत्प्रियः ॥ ७३ ॥ अनेन विधिना कर्णो भास्करार्घ्यं प्रयच्छति ॥ ततः सूर्यस्य पार्थासावात्म वद्रल्लभो मतः ॥ ७४ ॥ अशक्तश्चेन्नित्यमेकमर्घ्यं दद्याद्दिवाकृते ॥ ततोऽत्र रथसप्तम्यां कुंडे देयः प्रयत्नतः ॥ ७५ ॥ अश्वमेधफलं प्राप्य सूर्यलोक मवाप्नुयात् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दातव्योऽर्घोऽत्र भारत ॥ ७६ ॥ एवंविधस्त्वसौ देवो भट्टादित्योऽत्र तिष्ठति ॥ भूयानतोऽपि बहुशः पापहा धर्म वर्धनः ॥ ७७ ॥ दिव्यमष्टविधं चात्र सद्यः प्रत्ययकारकम् ॥ पापानां चोपभुक्तं हि यथा पार्थ हलाहलम् ॥ ७८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे सागरसंगमे भट्टादित्यमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ दिव्यप्राकारमिच्छामि श्रोतुं चाहं मुनीश्वर ॥ कथं कार्याणि कानीह स्फुटं वैः पुण्यपापकम् ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ शपथाः कोशघटकौ विषाग्री तप्तमाषकौ ॥ फलं च तंदुलं चैव दिव्यान्यष्टौ विदुर्बुधाः ॥ २ ॥ असाक्षिकेषु चार्थेषु मिथो विवदमानयोः ॥ राजद्रोहाभिशापेषु साहसेषु तथैव च ॥ ३ ॥ अविदस्तत्त्वतः सत्यं शपथेनाभिलंघयेत् ॥ महर्षिभिश्च देवैश्च सत्यार्थाः शपथाः कृताः ॥ ४ ॥ जवनो नृपतिः क्षीणो मिथ्याशपथमाचरेत् ॥ वसिष्ठाग्रे वर्षमध्ये सान्वयः किल भारत ॥ ५ ॥ अंधः शत्रुगृहं गच्छेद्यो मिथ्याशपथांश्चरेत् ॥ रौरवस्य स्वयं द्वारमुद्घाटयति दुर्मतिः ॥ ६ ॥ मन्यंते वै पापकृतो न कश्चित्पश्यतीति नः ॥ तांश्च देवाः प्रपश्यन्ति स्वस्यैवांतरपौरुषाः ॥ ७ ॥ आदित्यचंद्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ॥ अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ८ ॥ एवं तस्मादभिज्ञाय सत्यार्थशपथांश्चरेत् ॥ वृथा हि शपथान्कुर्वन्प्रेत्य चेह विनश्यति ॥ ९ ॥ इदं सत्यं वदामीति ब्रुवन्साक्षी भवान्यतः ॥ शुभाशुभफलं देहि शुचिः पादौ रवेः स्पृशेत् ॥ १० ॥ अथ शास्त्रस्य विप्रोऽपि शास्त्रस्यापि

च क्षत्रियः ॥ मां संस्पृशंस्तथा वैश्यः शूद्रः स्वगुरुमेव च ॥ ११ ॥ मातरं पितरं पूज्यं स्पृशेत्साधारणं त्विदम् ॥ कोशस्य रूपं पूर्वं ते

च क्षत्रियः ॥ मां संस्पृशंस्तथा वैश्यः शूद्रः स्वगुरुमेव च ॥ ११ ॥ मातरं पितरं पूज्यं स्पृशेत्साधारणं त्विदम् ॥ कोशस्य रूपं पूर्वं ते
व्याख्यातं पांडुनंदन ॥ १२ ॥ विप्रवर्ज्यं तथा कोशं वर्णिनां दापयेन्नृपः ॥ यो यो यद्देवताभक्तः पाययेत्तस्य तं नरम् ॥ १३ ॥ समभक्तं च
देवानामादित्यस्यैव पाययेत् ॥ सर्वेषां चोग्रदेवानां स्नापयेदायुधाम्नाकम् ॥ १४ ॥ स्नानोदकं वा संकल्पं गृहीत्वा पाययेन्नरम् ॥ त्रिसप्तरात्रमध्ये
च फलं कोशस्य निर्दिशेत् ॥ १५ ॥ अतः परं महादिव्यविधानं शृणु यद्भवेत् ॥ संशयच्छेदि सर्वेषां धार्ष्ट्यात्तिदिव्यमेव च ॥ १६ ॥ सशिरस्कं
प्रदातव्यमिति ब्रह्मा पुराब्रवीत् ॥ महोग्राणां च दातव्यमशिरस्कमपि स्फुटम् ॥ १७ ॥ साधूनां वर्णिनां राजा न शिरस्कं प्रदापयेत् ॥ न प्रवाते
धटं देयं नोष्णकाले हुताशनम् ॥ १८ ॥ वर्णिनां च तथा कालं तंदुलं मुखरोगिणाम् ॥ १९ ॥ कुष्ठपितार्दितानां च ब्राह्मणानां च नो विषम् ॥
तप्तमाषकमर्हति सर्वे धर्म्यं निरत्ययम् ॥ २० ॥ नृव्याधिमरके देशे शपथान्कोशमेव च ॥ दिव्यान्यासुरकैर्मत्रैः स्तंभयंतीह केचन ॥ २१ ॥
प्रतिघातविदस्तेषां योजयेद्धर्मवत्सलान् ॥ दिव्यानां स्तंभकाञ्ज्ञात्वा पापान्नित्यं महीपतिः ॥ २२ ॥ विवासयेत्स्वकाद्राष्ट्रात्ते हि लोकस्य कंट
काः ॥ तेषामन्वेषणे यत्नं राजा नित्यं समाचरेत् ॥ २३ ॥ ते हि पापसमाचारास्तस्करेभ्योऽपि तस्कराः ॥ प्राग्दृष्टदोषान्स्वल्पेषु दिव्येषु विनि
योजयेत् ॥ २४ ॥ महत्स्वपि न चार्थेषु धर्मज्ञान्धर्मवत्सलान् ॥ न मिथ्यावचनं येषां जन्मप्रभृति विद्यते ॥ २५ ॥ श्रद्धयात्पार्थिवस्तेषां वचना
देव भारत ॥ ज्ञात्वा धर्मिष्ठतां राजा पुरुषस्य विचक्षणः ॥ २६ ॥ क्रोधाहोभात्कारयंश्च स्वयमेव प्रदुष्यति ॥ तस्मात्पापिषु दिव्यं स्यात्तत्रादौ
प्रोच्यते धटे ॥ २७ ॥ सुसमायां पृथिव्यां च दिग्भागे पूर्वदक्षिणे ॥ यज्ञियस्य तु वृक्षस्य स्थाप्यं स्यान्मंडकद्वयम् ॥ २८ ॥ स्तंभकस्य प्रमाणं च
सप्तहस्तं प्रकीर्तितम् ॥ द्वौ हस्तौ निखनेत्काष्ठं दृश्यं स्याद्धस्तपंचकम् ॥ २९ ॥ अंतरं तु तयोः कार्यं तथा हस्तचतुष्टयम् ॥ मुंडकोपरि काष्ठं
च दृढं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ३० ॥ चतुर्हस्तं तुलाकाष्ठमव्रणं कारयेत्स्थिरम् ॥ खदिरार्जुनवृक्षाणां शिंशपाशालजं त्वथ ॥ ३१ ॥ तुलाकाष्ठे तु
कर्तव्यं तथा वै शिष्यकद्वयम् ॥ प्राङ्मुखो निश्चलः कार्यः शुचौ देशे धटस्तथा ॥ ३२ ॥ पाषाणस्यापि जायेत स्तंभेषु च धटस्तथा ॥ वणि
क्सुवर्णकारो वा कुशलः कांस्यकारकः ॥ ३३ ॥ तुलाधारधरः कार्यो रिपौ मित्रे च यः समः ॥ श्रावयेत्प्राङ्निवाकोऽपि तुलाधारं विचक्षणः ॥ ३४ ॥

१ मां-संस्पृशन्-इति पदच्छेदो बोध्यः । मा संस्पृशम्-इ० पा० । कस्मिंश्चित्पुस्तके-‘वृत्तिम्’-इति पर्यायशब्दो लिखितो दृश्यते । अत्र सुधीभिः-मां-नारदं संस्पृशन्-नारदस्य शपथं कुर्वन्-इत्यर्थो बोध्यः ।
यद्वा-वृत्तिं स्पृशन्-इति पाठे-स्वकीयं पण्यं स्पृष्ट्वा शपथं कुर्वन्-इत्यर्थो वा बोध्यः । अयं द्वितीयोर्थ एव सयुक्तिकः प्रतिभाति । २ स्तंभकद्वयम्-इ० पा० । ३ मंडलोपरि-इ० पा० ।

स्कां.म.पु.
॥१७३॥

ब्रह्मणे ये स्मृता लोका ये च स्त्रीबालवातके ॥ तुलाधारस्य ते लोकास्तुलां धारयतो मृषा ॥३५॥ एकस्मिंस्तोलयेच्छिष्ये ज्ञातं सूपोषितं नरम् ॥
द्वितीये मृत्तिकां शुभ्रां गौरां तु तुलयेद्बुधः ॥ ३६ ॥ इष्टिकाभस्मपाषाणकपालास्थीनि वर्जयेत् ॥ तोलयित्वा ततः पूर्वं तस्मात्तमवतारयेत् ॥
॥ ३७ ॥ मूर्ध्नि पत्रं ततो न्यस्य न्यस्तपत्रं निवेशयेत् ॥ पत्रे मंत्रस्त्वयं लेख्यो यः पुरोक्तः स्वयंभुवा ॥ ३८ ॥ ब्रह्मणस्त्वं सुता देवि तुलानाम्नेति
कथ्यते ॥ तुकारो गौरवे नित्यं लकारो लघुनि स्मृतः ॥३९॥ गुरुलाघवसंयोगात्तुला तेन निगद्यसे ॥ संशयान्मोचयस्वैनमभिशस्तं नरं शुभे ॥४०॥
भूय आरोपयेत्तं तु नरं तस्मिन्सपत्रकम् ॥ तुलितो यदि वर्धेत शुद्धो भवति धर्मतः ॥ ४१ ॥ हीयमानो न शुद्धः स्यादिति धर्मविदो विदुः ॥
शिक्यच्छेदे तुलाभंगे पुनरारोपयेन्नरम् ॥४२॥ एवं निःसंशयं ज्ञानं यच्चान्मायं न लोपयेत् ॥ एतत्सर्वं रवौ वारे कार्यं संपूज्य भास्करम् ॥ ४३ ॥
अथातः संप्रवक्ष्यामि विषदिव्यं शृणुष्व मे ॥ ४४ ॥ द्विप्रकारं च तत्प्रोक्तं घटसर्पविषं तथा ॥ शृंगिणो वत्सनाभस्य हिमशैलभवस्य वा ॥ ४५ ॥
यवाः सप्त प्रदातव्या अथवा षड्वृतप्लुताः ॥ मूर्ध्नि विन्यस्तपत्रस्य पत्रे चैवं निवेशयेत् ॥ ४६ ॥ त्वं विष ब्रह्मणः पुत्र सत्यधर्मे व्यवस्थितः ॥
त्रायस्वैनं नरं पापात्सत्येनास्य भवामृतम् ॥ ४७ ॥ येन वेगैर्विना जीर्णं छर्दिमूर्च्छाविवर्जितम् ॥ तं तु शुद्धं विजानीयादिति धर्मविदो विदुः ॥
॥ ४८ ॥ क्षुधितं क्षुधितः सर्पं घटस्थं प्रोच्य पूर्ववत् ॥ संस्पृशेत्तालिकाः सप्त न दशेच्छुध्यतीति सः ॥ ४९ ॥ अग्निदिव्यं यथा प्राह विरंचि
स्तच्छृणुष्व मे ॥ सप्तमंडलकान्कुर्याद्देवस्याग्रे रवेस्तथा ॥ ५० ॥ मंडलान्मंडलं कार्यं पूर्वेणेति विनिश्चयः ॥ षोडशांगुलकं कार्यं मंडलात्तावदं
तरम् ॥ ५१ ॥ आर्द्रवाससमाहूय तथा चैवाघ्युपोषितम् ॥ कारयेत्सर्वदिव्यानि देवब्राह्मणसंनिधौ ॥ ५२ ॥ प्रत्यक्षं कारयेद्दिव्यं राज्ञो वाधि
कृतस्य वा ॥ ब्राह्मणानां श्रुतवतां प्रकृतीनां तथैव च ॥ ५३ ॥ पश्चिमे दिनकाले हि प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः शुचिः ॥ चतुरस्रे मंडलेऽन्ये कृत्वा चैव
समौ करौ ॥ ५४ ॥ लक्षयेयुः कृतादीनि हस्तयोस्तस्य हारिणः ॥ सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि बध्नीयुः करयोस्ततः ॥ ५५ ॥ नवेन कृतसूत्रेण कार्पा
सेन दृढं यथा ॥ ततस्तु मुसमं कृत्वा अष्टांगुलमथायसम् ॥ ५६ ॥ पिंडं हुताशसंतप्तं पंचाशत्पलिकं दृढम् ॥ आदौ पूजां रवेः कृत्वा हुताशस्याथ
कारयेत् ॥ ५७ ॥ रक्तचंदनधूपाभ्यां रक्तपुष्पैस्तथैव च ॥ अभिशस्तस्य पत्रं च बध्नीयाच्चैव मूर्धनि ॥ ५८ ॥ मंत्रेणानेन संयुक्तं ब्राह्मणाभिहि
तेन च ॥ त्वमग्ने वेदाश्चत्वारस्त्वं च यज्ञेषु हूयसे ॥ ५९ ॥ पापं पुनासि वै यस्मात्तस्मात्पावक उच्यसे ॥ त्वं मुखं सर्वदेवानां त्वं मुखं ब्रह्मवादि
नाम् ॥ ६० ॥ जठरस्थोऽसि भूतानां ततो वेत्सि शुभाशुभम् ॥ पापेषु दर्शयात्मानमर्चिष्मान्भव पावक ॥ ६१ ॥ अथवा शुद्धभावेऽपि शीतो भव

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४४

॥१७३॥

महाबल ॥ ततोऽभिशस्तः शनकैर्मंडलानि परिक्रमेत् ॥ ६२ ॥ परिक्रम्य शनैर्जह्याल्लोहपिंडं ततः क्षितौ ॥ विपत्रहस्तं ते पश्चात्कारयेद्वीहिमर्दनम् ॥
 ॥ ६३ ॥ निर्विकारौ करौ दृष्ट्वा शुद्धो भवति धर्मतः ॥ भयाद्रा पातयेद्यस्तु तदधो वा विभाव्यते ॥ ६४ ॥ पुनस्त्वाहारयेल्लोहं विधिरेष प्रकीर्तितः ॥
 अथातः संप्रवक्ष्यामि तप्तमाषविधिं शृणु ॥ ६५ ॥ कारयेदायसं पात्रं ताग्रं वा षोडशांगुलम् ॥ चतुरंगुलखातं तु मृन्मयं वापि कारयेत् ॥ ६६ ॥
 पूरयेद्घृततैलाभ्यां पलैर्विंशतिभिस्ततः ॥ सुतप्ते निक्षिपेत्तत्र सुवर्णस्य तु माषकम् ॥ ६७ ॥ बह्व्युक्तं विन्यसेन्मंत्रमभिशस्तस्य मूर्धनि ॥
 अंगुष्ठांगुलियोगेन तप्तमाषं समुद्धरेत् ॥ ६८ ॥ शुद्धं ज्ञेयमसंदिग्धं विस्फोटादिविवर्जितम् ॥ फालशुद्धिं प्रवक्ष्यामि तां शृणु त्वं धनंजय ॥ ६९ ॥
 आयसं द्वादशपलं चटितं फालमुच्यते ॥ अष्टांगुलमदीर्घं च चतुरंगुलविस्तृतम् ॥ ७० ॥ बह्व्युक्तं विन्यसेन्मंत्रमभिशस्तस्य मूर्धनि ॥ त्रिः
 परावर्तयेज्जिह्वां लिहन्नस्मात्षडंगुलम् ॥ ७१ ॥ गवां क्षीरं प्रदातव्यं जिह्वाशोधनमुत्तमम् ॥ जिह्वापरीक्षणं कुर्याद्गन्धा चेन्न विमोच्यते ॥
 ॥ ७२ ॥ तं विशुद्धं विजानीयाद्विशुद्धा चेत्तु जायते ॥ तंदुलस्याथ वक्ष्यामि विधिधर्मं सनातनम् ॥ ७३ ॥ चौरे तु तंदुला
 देया न चान्यत्र कथंचन ॥ तंदुलानुदके सिक्त्वा रात्रौ तत्रैव स्थापयेत् ॥ ७४ ॥ प्रभाते कारिणे देया भक्षणाय न संशयः ॥ त्रिःकृत्वः
 प्राङ्मुखश्चैव पत्रे निष्ठीवयेत्ततः ॥ ७५ ॥ पिप्पलस्याथ भूर्जस्य न त्वन्यस्य कथंचन ॥ तांस्तु वै कारयेच्छुद्धास्तंदुलाञ्छालिसंभ
 वान् ॥ ७६ ॥ मृन्मये भाजने कृत्वा सवितुः पुरतः स्थितः ॥ तन्दुलान्मंत्रयेच्छुद्धान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥ ७७ ॥ दीयसे धर्मतत्त्वज्ञैर्मानुषाणां
 विशोधनम् ॥ स्तुतस्तन्दुल सत्येन धर्मतस्मात्तुमर्हसि ॥ ७८ ॥ निष्ठीवने कृते तेषां सवितुः पुरतः स्थिते ॥ शोणितं दृश्यते यस्य तमशुद्धं विनिर्दि
 शेत् ॥ ७९ ॥ एवमष्टविधं दिव्यं पापसंशयच्छेदनम् ॥ भट्टादित्यस्य पुरतो जायते कुरुनन्दन ॥ ८० ॥ जलदिव्यं तथा प्राहुर्द्विप्रकारं पुराविदः ॥
 जलहस्तं स्मृतं चैकं मज्जनं चापरं विदुः ॥ ८१ ॥ बाणक्षेपस्तथादानं यावद्वीर्यवताः कृतम् ॥ तावत्तं मज्जयेज्जीवेत्तथा तच्छुद्धिमादिशेत् ॥ ८२ ॥
 एवंविधमिदं स्थानं भट्टादित्यस्य भारत ॥ ममैव कृपया भानोर्जातमेतन्महीतले ॥ ८३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
 संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे भट्टादित्यमाहात्म्ये दिव्यवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥
 तथा बहूदकस्थाने कथामाकर्णयाद्भुताम् ॥ यस्माद्बहूदकं कुण्डं कामरूपे यदस्ति च ॥ १ ॥ तदस्ति चात्र संक्रांतं तस्मात्प्रोक्तं बहूदकम् ॥ कपिलेनात्र

तत्त्वा च वर्षाणि सुबहून्त्यपि ॥ २ ॥ स्थापितं शोभनं लिंगं कपिलेश्वरसंज्ञितम् ॥ तच्च लिंगं सदा पार्थ नन्दभद्र इति स्मृतः ॥३॥ वाणिक्संपूज
यामास त्रिकालं च कृतादरः ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञः साक्षाद्धर्म इवापरः ॥४॥ नाज्ञातं तस्य किञ्चिच्च यद्धर्मेषु प्रकीर्त्यते ॥ सर्वेषां च सुहृन्नित्यं सर्वेषां च
हिते रतः ॥५॥ कर्मणा मनसा वाचा धर्ममेनमुपाश्रितः ॥ न भूतो न भविष्यश्च न स धर्मोऽस्ति किञ्चन ॥६॥ विदोषो यो हि सर्वत्र निश्चित्यैवं
व्यवस्थितः ॥ अस्य धर्मसमुद्रस्य संप्रवृद्धस्य सर्वतः ॥ ७ ॥ निर्मथ्य नन्दभद्रेण आहृतं तन्निशामय ॥ वाणिज्यं मन्यते श्रेष्ठं जीवनाय तदा
स्थितः ॥ ८ ॥ परिच्छिन्नैः काष्ठतृणैः शरणं तेन कारितम् ॥ मद्यवर्जं भेदवर्जं कूटवर्जं समं तथा ॥ ९ ॥ सर्वभूतेषु वाणिज्यमल्पलाभेन सोऽचरत् ॥
अमायया परेभ्योऽसौ गृहीत्वैव क्रयाणकम् ॥ १० ॥ अमाययैव भूतेभ्यो विक्रीणात्यस्य सद्व्रतम् ॥ केचिद्यज्ञं प्रशंसन्ति नन्दभद्रो न मन्यते
॥ ११ ॥ दोषमेनं विनिश्चित्य शृणु तं पांडुनन्दन ॥ लुब्धोऽनृती दांभिकश्च स्वप्रशंसापरायणः ॥ १२ ॥ यजन्यज्ञैर्जगद्धन्ति स्वं चाधतमसं
नयेत् ॥ अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ १३ ॥ आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ यद्यदा यजमानस्य ऋत्विजो
द्रव्यमेव च ॥ १४ ॥ चौरप्रायस्य कलुषाज्जन्म जायेजनस्य हि ॥ अदक्षिणे वृथा यज्ञे कृते चाप्यविधानतः ॥ १५ ॥ पशवो लकुटेर्हन्त्युर्यजमानं
मृतं हताः ॥ तस्माच्छुद्धैर्यवद्रव्यैर्यजमानः शुभः स्मृतः ॥ १६ ॥ यज्ञ एवं विचार्यासौ यज्ञसारं समास्थितः ॥ श्रद्धया देवपूजा या नम
स्कारः स्तुतिः शुभा ॥ १७ ॥ नैवेद्यं हविषश्चैव यज्ञोऽयं हि विकल्मषः ॥ स एव यज्ञः प्रोक्तो वै येन तुष्यन्ति देवताः ॥ १८ ॥ केचिच्छंसन्ति
संन्यासं नन्दभद्रो न मन्यते ॥ यो हि संन्यस्य विषयान्मनसा गृह्णते पुनः ॥ १९ ॥ उभयभ्रष्ट एवासौ भिन्ना भूमिर्विनश्यति ॥ संन्यासस्य तु
यत्सारं तत्तेनावृतमुत्तमम् ॥ २० ॥ कस्यचित्तैव कर्माणि शपते वा प्रशंसति ॥ नानामार्गस्थिताल्लोकांश्चन्द्रवल्लीयते क्षितौ ॥ २१ ॥ न
द्वेष्टि नो कामयते न विरुद्धोऽनुरुध्यते ॥ समाश्मकांचनो धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ २२ ॥ अभयः सर्वभूतेभ्यो यथाधवधिराकृतिः ॥ न कर्म
णां फलाकांक्षा शिवस्याराधनं हि तत् ॥ २३ ॥ कारणाद्धर्ममन्विच्छन्न लोभं च ततश्चरन् ॥ २४ ॥ विविच्य नन्दभद्रस्तत्सारं मोक्षेषु जगृहे ॥
कृपिं केचित्प्रशंसन्ति नन्दभद्रो न मन्यते ॥ २५ ॥ यस्यां छिंदन्ति वृषणा वृषाणां चैव नासिकाम् ॥ कर्षयन्ति महाभारान्बध्नन्ति दमयन्ति च ॥२६॥

१ शरणं-गृहम्-इत्यर्थः । २ गृह्यते-गृह्णाति-इत्यर्थः । विकरणव्यत्ययोऽर्थाः । अस्य त्रयादिगणपठितत्वाच्छा मान्यम् । परमत्र स्थना निर्देशः । ३ छिन्ना-इ० पा० । ४ लोकम्-इ० पा० ।
५ न विद्यते नरस्त्वेतत्सारं मोक्षेषु जगृहे-इ० पा० ।

बहुदंशमयान्देशान्नयन्ति बहुकर्दमान् ॥ वाहसंपीडिता धुर्याः सीदन्त्यविधिना परे ॥ २७ ॥ मन्यन्ते भ्रूणहत्यापि विशिष्टा नास्य कर्मणः ॥ अघ्न्या
 इति गवां नाम श्रुतौ ताः पीडयेत्कथम् ॥ २८ ॥ भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् ॥ पंचेंद्रियेषु जीवेषु सर्वं वसति दैवतम् ॥ २९ ॥
 आदित्यश्चंद्रमा वायुः प्रभृत्यैव च तांस्तु यः ॥ विक्रीणाति सुमूढस्य तस्य का नु विचारणा ॥ ३० ॥ अजोऽग्निर्वरुणो मेघः सूर्यश्च पृथिवी विराट् ॥
 धेनुर्वत्सश्च सोमो वै विक्रीयैतात्र सिध्यति ॥ ३१ ॥ एवंविधसहस्रैश्च युता दोषैः कृषिः सदा ॥ अष्टागवं स्याद्धि हलं त्रिंशद्भागं त्यजेत्कृषेः ॥ ३२ ॥
 धर्मे दद्यात्पशून्वृद्धान्पुण्यादेषां कृषिः कुतः ॥ सारमेतत्कृषेस्तेन नंदभद्रेण चाहृतम् ॥ ३३ ॥ विसांधितव्यान्यन्नानि स्वशक्त्या देवपितृषु ॥ मनुष्य
 द्विजभूतेषु नियुज्यांश्नीत सर्वदा ॥ ३४ ॥ केचिच्छंसन्ति चैश्वर्यं नंदभद्रो न मन्यते ॥ मानुषा मानुषानेव दासभावेन भुञ्जते ॥ ३५ ॥ वधबंध
 निरोधेन पीडयति दिवानिशम् ॥ देहं किमेतद्भातुः स्वं मातुर्वा जनकस्य वा ॥ ३६ ॥ मातुः पितुर्वा बलिनः क्रेतुरग्रेः शुनोऽपि वा ॥ इति सं
 चिंत्य व्यहरन्नमरा इव ईश्वराः ॥ ३७ ॥ ऐश्वर्यमदपापिष्टा महामद्यमदादयः ॥ ऐश्वर्यमदमतो हि नां पतित्वा हि माद्यति ॥ ३८ ॥ आत्मवत्सर्वभृत्येषु
 श्रिया नैव च माद्यति ॥ ३९ ॥ आत्मप्रत्ययवान्देही क्वेश्वरश्चेदृशोऽस्ति हि ॥ ऐश्वर्यस्यापि सारं स जग्राहैतन्निशामय ॥ ४० ॥ स्वशक्त्या सर्व
 भूतेषु यदसौ न पराङ्मुखः ॥ तीर्थायेके प्रशंसन्ति नंदभद्रो न मन्यते ॥ ४१ ॥ श्रमेण संकरात्तापशीतवातक्षुधा तृषा ॥ क्रोधेन धर्मगेहस्य नापि
 नाशमवाप्नुयात् ॥ ४२ ॥ सौख्येन वा धनस्यापि श्रद्धया स्वल्पगोर्थवान् ॥ समर्थो हि महत्पुण्यं शक्त आप्तुं क्व वास्ति सः ॥ ४३ ॥ सदा शुचि
 देवयाजी तीर्थसारं गृहेगृहे ॥ नापः पुनन्ति पापानि न शैला न महाश्रमाः ॥ ४४ ॥ आत्मा पुनाति पापानि यदि पापान्निवर्तते ॥ एवमेष समा
 चारं प्रादुर्भूतं ततस्ततः ॥ ४५ ॥ एकीकृत्य सदा धीमान्नंदभद्रः समास्थितः ॥ तस्यैवं वर्ततः साधोः स्पृहयंत्यपि देवताः ॥ ४६ ॥ वासवप्रमुखाः
 सर्वे विस्मयं च परं ययुः ॥ अत्रैव स्थानके चापि शूद्रोऽभूत्प्रतिवेशमकः ॥ ४७ ॥ स नंदभद्रं धर्मिष्ठं पुनः पुनरसूयत ॥ नास्तिकः स दुराचारः
 सत्यव्रत इति श्रुतः ॥ ४८ ॥ स सदा नंदभद्रस्य विलोकयति चांतरम् ॥ छिद्रं चेदस्य पश्यामि ततो धर्मान्निवर्तये ॥ ४९ ॥ स्वभाव एव
 कूराणां नास्तिकानां दुरात्मनाम् ॥ आत्मानं पातयंत्येव पातयंत्यपरं च यत् ॥ ५० ॥ ततस्त्वेवं वर्ततोऽस्य नंदभद्रस्य धीमतः ॥ एकोऽभूत्

१ पशूनेषु वणिक्सुतः-इ० पा० । २ विसांधितव्यानि-धिनियोज्यानि-इत्यर्थः । ३ नियुज्यान्नाति सर्वदा-इ०, नियुज्यान्नाति सर्वदा-इ० च पा० । ४ ना-नरः-इत्यर्थः । ५ ना-अपि-इति
 पदच्छेदः । नरः-अपि-इत्यर्थः । ६ स्वल्पगोर्थवान्-स्वल्पवेनुरूपार्थयुक्तः-इत्यर्थः । ७ व्यधात्-इ० पा० ।

स्कां.म.पु.
॥१७५॥

नयः कष्टाद्वार्धिके सोऽप्यनश्यत् ॥ ५१ ॥ तच्च दैवकृतं मत्वा न शुशोच महामतिः ॥ देवो वा मानवो वापि को हि देवाद्विमुच्यते ॥ ५२ ॥ ततो
ऽस्य सुप्रिया भार्या सर्वैः साध्वीगुणैर्युता ॥ गृहधर्मस्य मूर्तिर्या साक्षादिव अरुंधती ॥ ५३ ॥ विनाशमागता पार्थ कनकानाम नामतः ॥ ततो
यतेंद्रियोऽप्येष गृहधर्मविनाशतः ॥ ५४ ॥ शुशोच हा कष्टमिति पापोहमिति चासकृत् ॥ तत्तस्य चांतरं दृष्ट्वाऽदृष्ट्यत्सत्यव्रतश्चिरात् ॥ ५५ ॥
उपाव्रज्य च हा कष्टं ब्रुवंस्तं नंदभद्रकम् ॥ दधिकर्ण इवासाद्य नंदभद्रमुवाच सः ॥ ५६ ॥ हा नंदभद्र यद्येवं तवाप्येवंविधं फलम् ॥ एतेन मन्ये
मनसि धर्मोप्येष वृथैव यत् ॥ ५७ ॥ इत्यादि बहुधा प्रोच्य तत्तद्वाक्यं ततस्ततः ॥ सत्यव्रतस्ततः प्राह नंदभद्रं कृपान्वितः ॥ ५८ ॥
नंदभद्र सदा तुभ्यं वक्तुकामोऽस्मि किंचन ॥ प्रस्तावस्याप्यभावाच्च नोदितं च मया क्वचित् ॥ ५९ ॥ अप्रस्तावं ब्रुवन्वाक्यं बृहस्पतिरपि
ध्रुवम् ॥ लभते बुद्धयवज्ञानमवमानं च हीनवत् ॥ ६० ॥ ॥ नन्दभद्र उवाच ॥ ॥ ब्रूहिब्रूहि न मे किंचित्साधु गोप्यं प्रियं परम् ॥ वचोभिः
शुद्धसत्त्वानां न मोक्षोऽप्युपमीयते ॥ ६१ ॥ ॥ सत्यव्रत उवाच ॥ ॥ नवभिर्नवभिश्चैव विमुक्तं वाग्विदूषणैः ॥ नवभिर्बुद्धिदोषैश्च वाक्यं
वक्ष्याम्यदोषवत् ॥ ६२ ॥ सौक्ष्म्यं संख्याक्रमश्चापि निर्णयः सप्रयोजनः ॥ पंचैतान्यर्थजातानि यत्र तद्वाक्यमुच्यते ॥ ६३ ॥ धर्ममर्थं च कामं
च मोक्षं चोद्दिश्य चोच्यते ॥ प्रयोजनमिति प्रोक्तं प्रथमं वाक्यलक्षणम् ॥ ६४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रतिज्ञाय विशेषतः ॥ इदं तदिति वाक्यानि
प्रोच्यते स विनिर्णयः ॥ ६५ ॥ इदं पूर्वमिदं पश्चाद्वक्तव्यं यत्क्रमेण हि ॥ क्रमयोगं तमप्याहुर्वाक्यतत्त्वविदो बुधाः ॥ ६६ ॥ दोषाणां च गुणानां
च प्रमाणं प्रविभागतः ॥ उभयार्थमपि प्रेक्ष्य सा संख्येत्युपधार्यताम् ॥ ६७ ॥ वाक्यज्ञेयेषु भिन्नेषु यत्राभेदः प्रदृश्यते ॥ तत्रातिशयहेतुत्वं तत्सौ
क्ष्म्यमिति निर्दिशेत् ॥ ६८ ॥ इति वाक्यगुणानां च वाग्दोषान्दिनव शृणु ॥ अपेतार्थमभिन्नार्थमपवृत्तं तथाधिकम् ॥ ६९ ॥ अश्लक्ष्णं चापि
संदिग्धं पदांते गुरु चाक्षरम् ॥ पराङ्मुखमुखं यच्च अनृतं चाप्यसंस्कृतम् ॥ ७० ॥ विरुद्धं यत्रिवर्गेण न्यूनं कष्टातिशब्दकम् ॥ व्युत्क्रामाभिहतं
यच्च सशेषं चाप्यहेतुकम् ॥ ७१ ॥ निष्कारणं च वाग्दोषान्बुद्धिजाञ्छृणु त्वं च यान् ॥ कामात्क्रोधाद्भयाच्चैव लोभादैन्यादनार्यकात् ॥ ७२ ॥
हीनानुक्रोशतो मानान्न च वक्ष्यामि किंचन ॥ वक्ता श्रोता च वाक्यं च यदा त्वविकलं भवेत् ॥ ७३ ॥ सममेति विवक्षायां तदा सोऽर्थः प्रका
शते ॥ वक्तव्ये तु यदा वक्ता श्रोतारमवमन्यते ॥ ७४ ॥ श्रोता चाप्यथ वक्तारं तदा वाक्यं न रोहति ॥ अथ यः स्वप्रियं ब्रूयाच्छ्रोतुर्वोत्सृज्य

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४५

॥१७५॥

यद्वतम् ॥ ७५ ॥ विशंका जायते तस्मिन्वाक्यं तदपि दोषवत् ॥ तस्माद्यः स्वप्रियं त्यक्त्वा श्रोतुश्चाप्यथ यत्प्रियम् ॥ ७६ ॥ सत्यमेव प्रभाषेत
 स वक्ता नेतरो भुवि ॥ मिथ्यावादाञ्छास्त्रजालसंभवान्यद्विहाय च ॥ ७७ ॥ सत्यमेव व्रतं यस्मात्तस्मात्सत्यव्रतस्त्वहम् ॥ सत्यं ते संप्रवक्ष्यामि
 मंतुमर्हसि तत्तथा ॥ ७८ ॥ यदाप्रभृति भद्रं त्वं पाषाणस्यार्चने रतः ॥ तदाप्रभृति किञ्चिच्च न हि पश्यामि शोभनम् ॥ ७९ ॥ एकः सोऽपि सुतो
 नष्टो भार्या चार्याऽप्यनश्यत ॥ कूटानां कर्मणां साधो फलमेव विधं भवेत् ॥ ८० ॥ क देवाः संति मिथ्यैतद्दृश्यंते चेद्भवंत्यपि ॥ सर्वा च कूटवि
 प्राणां द्रव्यायैषा विकल्पना ॥ ८१ ॥ पितृनुद्दिश्य यच्छंति मम हासः प्रजायते ॥ अन्नस्योपद्रवं यच्च मृतो हि किमशिष्यत ॥ ८२ ॥ यत्त्विदं
 बहुधा मूढा वर्णयन्ति द्विजाधमाः ॥ विश्वनिर्माणमखिलं तथापि शृणु सत्यतः ॥ ८३ ॥ उत्पत्तिश्चापि भंगश्च विश्वस्यैतद्वयं मृषा ॥ एव
 मेव हि सर्वं च सदिदं वर्तते जगत् ॥ ८४ ॥ स्वभावतो विश्वमिदं हि वर्तते स्वभावतः सूर्यमुखा भ्रमन्त्यमी ॥ स्वभावतो वायवो
 वांति नित्यं स्वभावतो वर्षति चांबुदोऽयम् ॥ ८५ ॥ स्वभावतो रोहति धान्यजातं स्वभावतो वर्षशीतातपत्वम् ॥ स्वभावतः संस्थिता
 मेदिनी च स्वभावतः सरितः संस्रवंति ॥ ८६ ॥ स्वभावतः पर्वता भांति नित्यं स्वभावतो वारिधिरेष संस्थितः ॥ स्वभावतो गर्भिणी
 संप्रसूते स्वभावतोऽमी बहवश्च जीवाः ॥ ८७ ॥ यथा स्वभावेन भवंति वक्त्रा ऋतुस्वभावाद्बदरीषु कण्टकाः ॥ तथा स्वभावेन हि सर्वमे
 तत्प्रकाशते कोऽपि कर्ता न दृश्यः ॥ ८८ ॥ तदेवं संस्थिते लोके मूढो मुह्यति मत्तवत् ॥ मानुष्यमपि यद्वर्ता वदंत्यग्र्यं शृणुष्व
 तत् ॥ ८९ ॥ मानुष्यान्न परं कष्टं वैरिणां नो भवेद्धि तत् ॥ शोकस्थानसहस्राणि मनुष्यस्यै क्षणेक्षणे ॥ ९० ॥ मानुष्यं हि स्मृताकारं सभाग्योऽ
 स्माद्रिमुच्यते ॥ पशवः पक्षिणः कीटाः कृमयश्च यथासुखम् ॥ ९१ ॥ अबद्धा विहरन्त्येते योनिरेपां सुदुर्लभा ॥ निश्चिताः स्थावरा ह्येते सौख्य
 मेपां महद्भुवि ॥ ९२ ॥ बहुना किं मनुष्येभ्यः सर्वो धन्योऽन्ययोनिजः ॥ स्वभावमेव जानीहि पुण्यापुण्यादिकल्पना ॥ ९३ ॥ यदेके स्थावराः
 कीटाः पतंगा मानुषादिकाः ॥ तस्मान्मिथ्या परित्यज्य नंदभद्रं यथासुखम् ॥ पिवं क्रीडनकैः सार्धं भोगान्सत्यमिदं भुवि ॥ ९४ ॥ ॥ नारद
 उवाच ॥ ॥ इत्येतैरमुखैर्वाक्यैरयुक्तैरसमंजसैः ॥ ९५ ॥ सत्यव्रतस्य नाकम्पन्नं दभद्रो महामनाः ॥ प्रहसन्निव तं प्राह स्वक्षोभ्यः सागरो यथा
 ॥ ९६ ॥ यद्भवानाह धर्मिष्ठाः सदा दुःखस्य भागिनः ॥ तन्मिथ्या दुःखजालानि पश्यामः पापिनामपि ॥ ९७ ॥ वधवंधपरिक्रेशाः पुत्रदारादि

स्कां.म.प.
॥१७६॥

पंचता ॥ पापिनामपि दृश्यंते तस्माद्धर्मो गुरुर्मतः ॥ ९८ ॥ अयं साधुरहो कष्टं कष्टमस्य महाजनाः ॥ साधोर्वदंत्येतदपि पापिनां दुर्लभं
त्वदम् ॥ ९९ ॥ दारादिद्रव्यलोभार्थं विशतः पापिनो गृहे ॥ भवानपि बिभेत्यस्माद्वेष्टि कुप्यति तद्वथा ॥ १०० ॥ यथास्य जगतो
ब्रूषे नास्ति हेतुर्महेश्वरः ॥ तद्बालभाषितं तुभ्यं किं राजानं विना प्रजाः ॥ १०१ ॥ यच्च ब्रवीषि पाषाणं मिथ्या लिंगं समर्चसि ॥
तद्ब्रवाँल्लिंगमाहात्म्यं वेत्ति नांधो यथां रविम् ॥ १०२ ॥ ब्रह्मादयः सुरा सर्वे राजानश्च महर्द्धिकाः ॥ मानवा मुनयश्चैव सर्वे लिंगं यजंति च ॥
॥ १०३ ॥ स्वनामकानि चिह्नानि तेषां लिंगानि संति च ॥ एते किं त्वभवन्मूर्खास्त्वं तु सत्यव्रतः सुधीः ॥ १०४ ॥ प्रतिष्ठाप्य पुरा ब्रह्मा पुष्करे
नीललोहितम् ॥ प्राप्तवान्परमां सिद्धिं ससर्जमां प्रजाः प्रभुः ॥ १०५ ॥ विष्णुनापि निहत्याजौ रावणं पयसांनिधेः ॥ तीरे रामेश्वरं लिंगं
स्थापितं चास्ति किं मुधा ॥ १०६ ॥ वृत्रं हत्वा पुरा शक्रो महद्रे स्थाप्य शंकरम् ॥ लिंगं विमुक्तपापोऽथ त्रिदिवेद्यापि मोदते ॥ १०७ ॥ स्थाप
यित्वा शिवं सूर्यो गंगासागरसंगमे ॥ निरामयोऽभूत्सोमश्च प्रभासे पश्चिमोदधौ ॥ १०८ ॥ काश्यां यमश्च धनदः सह्ये गरुडकश्यपौ ॥ नैमिषे
वायुवरुणौ स्थाप्य लिंगं प्रमोदिताः ॥ १०९ ॥ अस्मिन्नेव स्तंभतीर्थे कुमारेशं गुहो विभुः ॥ लिंगं संस्थापयामास सर्वपापहरं न किम् ॥ ११० ॥
एवमन्यैः सुरैर्यानि पार्थिवैर्मुनिभिस्तथा ॥ संस्थापितानि लिंगानि तत्र संख्यातुमुत्सहे ॥ १११ ॥ पृथिवीवासिनः सर्वे ये च स्वर्गानि
वासिनः ॥ पातालवासिनस्तृप्ता जायंते लिंगपूजया ॥ ११२ ॥ यच्च ब्रवीषि गीर्वाणा न संति सन्ति चेत्कुतः ॥ कुत्रापि नैव दृश्यंते
तेन मे विस्मयो महान् ॥ ११३ ॥ रंकवर्त्तिक स्म ते देवा याचंतां त्वां कुलत्थवत् ॥ यमिच्छसि महाप्राज्ञ साधको हि गुरुस्तव ॥ ११४ ॥ स्वभावान्नैव
सर्वार्थाः संसिद्धा यदि ते मते ॥ भोजनादि कथं सिध्येद्ब्रह्म कर्तारमंतरा ॥ ११५ ॥ बदरीमंतरेणापि दृश्यंते कण्टका न हि ॥ तस्मा
त्कस्यास्ति निर्माणं यस्य यावत्तथैव तत् ॥ ११६ ॥ यच्च ब्रवीषि पश्चाद्याः सुखिनो धन्यकास्त्वमी ॥ त्वद्वते नेदमुक्तं च केनापि श्रुतमे
व वा ॥ ११७ ॥ तामसा विकला ये च कष्टं तेषां च श्लाघ्यताम् ॥ सर्वेन्द्रिययुताः श्रेष्ठाः कुतो धन्या न मानुषाः ॥ ११८ ॥ सत्यं तव व्रतं मन्ये नर
काय त्वयाऽऽहतम् ॥ अत्यनर्थं न भीः कार्या कामोयं भविताचिरात् ॥ ११९ ॥ आदावाडंबरेणैव ध्रुवतोऽज्ञानमेव मे ॥ इत्थं निःसारता व्यक्त
मादावाडंबरात्तु यत् ॥ १२० ॥ मायाविनां हि ब्रुवतां वाक्यं चाडंबरावृतम् ॥ कुनाणकमिवोदीतं परीक्षेयं सदा संताम् ॥ १२१ ॥ आदौ

गाहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ४५

मध्ये तथा चांते येषां वाक्यमदोषवत् ॥ कषदाहैः स्वर्णमिव च्छेदेऽपि स्याच्छुभं शुभम् ॥ १२२ ॥ त्वयान्यथा प्रतिज्ञातमुक्तं चैवान्यथा
 पुनः ॥ त्वदोषो नायमस्माकं तद्वचः शृणुमो हि ये ॥ १२३ ॥ नास्तिकानां च सर्पाणां विषस्य च गुणस्त्वयम् ॥ मोहयंति परं यच्च दोषो नैष
 परस्य तु ॥ १२४ ॥ आपो वस्त्रं तिलास्तैलं गंधो वा स यथा तथा ॥ पुष्पाणामधिवासेन तथा संसर्गजा गुणाः ॥ १२५ ॥ मोहजालस्य यो
 योनिर्भूटैरिह समागमः ॥ अहन्यहनि धर्मस्य योनिः साधुसमागमः ॥ १२६ ॥ तस्मात्प्राज्ञैश्च वृद्धैश्च शुद्धभावैस्तपस्विभिः ॥ सद्भिश्च सह संसर्गः
 कार्यः शमपरायणैः ॥ १२७ ॥ न नीचैर्नाप्यविद्वद्भिर्नानात्मज्ञैर्विशेषतः ॥ येषां त्रीण्यवदातानि योनिर्विद्या च कर्म च ॥ १२८ ॥ तांश्च
 सेवेद्विशेषेण शास्त्रं येषां हि विद्यते ॥ असतां दर्शनस्पर्शसंजल्पासनभोजनैः ॥ १२९ ॥ धर्माचारात्प्रहीयंते न च सिध्यंति मानवाः ॥
 बुद्धिश्च हीयते पुंसां नीचैः सह समागमात् ॥ १३० ॥ मध्येश्च मध्यतां याति श्रेष्ठतां याति चोत्तमैः ॥ इति धर्म स्मरन्नाहं संगमार्थी पुनस्तव ॥
 यन्निन्दसि द्विजानेव यैरपेयोऽर्णवः कृतः ॥ १३१ ॥ वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणं धर्मार्थयुक्तं वचनं प्रमाणम् ॥ नैतन्नयं यस्य भवेत्प्रमाणं
 कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥ १३२ ॥ इतीरयित्वा वचनं महात्मा स नंदभद्रः सहसा तदैव ॥ गृहाद्विनिःसृत्य जगाम पुण्यं बहूदकं
 भद्रवेस्तु कुंडम् ॥ १३३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कपिलेश्वरतीर्थ
 माहात्म्ये नंदभद्रवणिग्वृत्तान्तवर्णनं नाम पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ बहूदकस्य कुंडस्य तीरस्थं
 लिंगमुत्तमम् ॥ कपिलेश्वरमभ्यर्च्य नंदभद्रस्ततः सुधीः ॥ १ ॥ प्रणम्य चाग्रतस्तस्थौ प्रवद्धकरसंपुटः ॥ संसारचरितैः किंचिद्दुःखी गाथां व्यगा
 यत ॥ २ ॥ सष्टारमस्य जगतश्चेत्पश्यामि सदाशिवम् ॥ नानापृच्छाभिरिंथ तं कुर्यां नाथं विलज्जितम् ॥ ३ ॥ अपूर्यमाणं तव किं जगत्संसृजनं
 विना ॥ निरीह बहुधा यत्ते सृष्टं भार्गववज्जगत् ॥ ४ ॥ सचेतनेन शुद्धेन रागादिरहितेन च ॥ अथ कस्मादात्मसदृशं न सृष्टं निर्मितं जडम् ॥
 ॥ ५ ॥ निर्वैरेण समेनाथ सुखदुःखभवाभवैः ॥ ब्रह्मादिकीटपर्यन्तं किमेवं क्लिश्यते जगत् ॥ ६ ॥ काश्चित्स्वर्गेथ नरके पातयंस्त्वं सदाशिव ॥
 किं फलं समवाप्नोषि किमेवं कुरुपे वद ॥ ७ ॥ इष्टैः पुत्रादिभिर्नाथ वियुक्ता मानवा ह्यमी ॥ क्रंदन्ति करुणासारं किं घृणापि भवेन्न ते ॥ ८ ॥
 अतीव नोचितं सर्वमेतदीश्वर सर्वथा ॥ यत्ते भक्ताः समं पापैर्मज्जन्ते दुःखसागरे ॥ ९ ॥ एवंविधेन संसारचारित्र्येण विमोहिताः ॥ स्थानां
 तरं न यास्यामि भोक्ष्ये पास्यामि नोदकम् ॥ १० ॥ मरणांतमेव यास्यामि स्थास्ये संचितयन्नदः ॥ स एवं विमृशन्नेव नंदभद्रः स्वयं

स्कां.म.पु.
॥१७७॥

स्थितः ॥ ११ ॥ ततश्चतुर्थे दिवसे बहूदकतटे शुभे ॥ कश्चिद्बालः सप्तवर्षः पीडापीडित आययौ ॥ १२ ॥ कुशोतीव गलत्कुष्ठी प्रमुह्यंश्च
पदेपदे ॥ नंदभद्रमुवाचेदं कृच्छ्रात्संस्तभ्य बालकः ॥ १३ ॥ अहो सुरूपसर्वांग कस्माद्दुःखी भवानपि ॥ ततोस्य कारणं सर्वं व्याचष्ट
नंदभद्रकः ॥ १४ ॥ श्रुत्वा तत्कारणं सर्वं बालो दीनमना ब्रवीत् ॥ अहो हा कष्टमत्युग्रं बुधानां यदबुद्धिता ॥ १५ ॥ संपूर्णेन्द्रिय
गात्रा यन्मर्तुमिच्छन्ति वै वृथा ॥ मुहूर्ताद्व्यत्र खड्गांगो मोक्षमार्गमुपागतः ॥ १६ ॥ तदहो भारतं खंडं सत्यायुषि त्यजेद्धि कः ॥ अहमेव
दृढो मन्ये पितृभ्यां यो विवर्जितः ॥ १७ ॥ अशक्तश्चलितुं वापि मर्तुमिच्छामि नापि च ॥ सर्वे लाभाः सातिमाना इति सत्या वत
श्रुतिः ॥ १८ ॥ संतोषोऽप्युचितस्तुभ्यं देहं यस्य दृढं त्विदम् ॥ शरीरं नीरुजं चेन्मे भवेदपि कथंचन ॥ १९ ॥ क्षणेक्षणे च तत्कुर्यां भुज्यते
यद्युगेयुगे ॥ इन्द्रियाणि वशे यस्य शरीरं च दृढं भवेत् ॥ २० ॥ सोऽप्यन्यदिच्छते चेच्च कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ शोकस्थानसहस्राणि हर्ष
स्थानशतानि च ॥ २१ ॥ दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पंडितम् ॥ न हि ज्ञानविरुद्धेषु बह्वपायेषु कर्मसु ॥ २२ ॥ मूलघातिषु सज्जन्ते बुद्धि
मंतो भवद्विधाः ॥ अष्टांगां बुद्धिमाहुर्यां सर्वाश्रेयोविघातिनीम् ॥ २३ ॥ श्रुतिस्मृत्यविरुद्धा सा बुद्धिस्त्वय्यस्ति निर्मला ॥ अथ कृच्छ्रेषु दुर्गेषु
व्यापत्सु स्वजनस्य च ॥ २४ ॥ शारीरमानसैर्दुःखैर्न सीदन्ति भवद्विधाः ॥ नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितम् ॥ २५ ॥ आपत्सु च न
मुह्यन्ति नराः पंडितबुद्धयः ॥ मनोदेहसमुत्थाभ्यां दुःखाभ्यामर्पितं जगत् ॥ २६ ॥ तयोर्व्याससमासाभ्यां शमोपायमिमं शृणु ॥ व्याधेरनिष्टसं
स्पर्शाच्छ्रमादिष्टविसर्जनात् ॥ २७ ॥ चतुर्भिः कारणैर्दुःखं शरीरं मानसं च यत् ॥ मानसं चाप्यप्रियस्य संयोगः प्रियवर्जनम् ॥ २८ ॥
द्विप्रकारं महाकष्टं द्वयोरेतदुदाहृतम् ॥ मानसेन हि दुःखेन शरीरमुपतप्यते ॥ २९ ॥ अयःपिंडेन तप्तेन कुंभसंस्थमिवोदकम् ॥ तदाशु प्रति
काराच्च सततं च विवर्जनात् ॥ ३० ॥ व्याधेराधेश्च प्रशमः क्रियायोगद्वयेन तु ॥ मानसं शमयेत्तस्माज्ज्ञानेनाग्निमिवांबुना ॥ ३१ ॥ प्रशांते मानसे
ह्यस्य शरीरमुपशाम्यति ॥ मनसो दुःखमूलं तु स्नेह इत्युपलभ्यते ॥ ३२ ॥ स्नेहाच्च सज्जनो नित्यं जन्तुर्दुःखमुपैति च ॥ स्नेहमूलानि दुःखानि
स्नेहजानि भयानि च ॥ ३३ ॥ शोकहर्षौ तथायासः सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते ॥ ३४ ॥ स्नेहात्करणरागश्च प्रजज्ञे वैषयस्तथा ॥ अश्रेयस्कावुभावेतौ पूर्व
स्तत्र गुरुः स्मृतः ॥ ३५ ॥ त्यागी तस्मान्न दुःखी स्यान्निर्वैरो निरवग्रहः ॥ अत्यागी जन्ममरणे प्राप्नोतीह पुनःपुनः ॥ ३६ ॥ तस्मात्स्नेहं न

माहे०खं०१
(कौ०खं०२)
अ० ४६

लिप्सेत मित्रेभ्यो धनसंचयात् ॥ स्वशरीरसमुत्थं च ज्ञानेन विनिवर्तयेत् ॥ ३७ ॥ ज्ञानान्वितेषु सिद्धेषु शास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु ॥ न तेषु सज्जते स्नेहः
 पद्मपत्रेष्विवोदकम् ॥ ३८ ॥ रागाभिभूतः पुरुषः कामेन परिकृष्यते ॥ इच्छा संजायते चास्य ततस्तृष्णा प्रवर्धते ॥ ३९ ॥ तृष्णा हि सर्वपापिष्टा
 नित्योद्वेगकरी मता ॥ अथर्मबहुला चैव घोररूपानुबन्धिनी ॥ ४० ॥ या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ॥ यासौ प्राणांतिको रोगस्तां
 तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ ४१ ॥ अनाद्यंता तु सा तृष्णा ह्यंतर्देहगता नृणाम् ॥ विनाशयति संभृता लोहं लोहमलो यथा ॥ ४२ ॥ यथैवैधः
 संसृत्येन बह्विना नाशमृच्छति ॥ तथाऽकृतात्मा लोभेन स्वोत्पन्नेन विनश्यति ॥ ४३ ॥ तस्माच्छोभो न कर्तव्यः शरीरे चात्मबन्धुषु ॥ प्राप्तेषु वा
 न हृष्येत नाशे वापि न शोचयेत् ॥ ४४ ॥ ॥ नंदभद्र उवाच ॥ ॥ अहो बाल न बालस्त्वं मतो मे त्वां नमाम्यहम् ॥ त्वद्वाक्यैरतितृप्तोऽहं
 त्वां तु प्रक्ष्यामि किंचन ॥ ४५ ॥ कामक्रोधावहंकारमिन्द्रियाणि च मानवाः ॥ निंदन्ति तत्र मे नित्यं विवक्षेयं प्रजायते ॥ ४६ ॥ अहमेष ममेदं
 च कार्यमीदृशकस्त्वहम् ॥ इत्यादि चात्मविज्ञानमहंकार इति स्मृतः ॥ ४७ ॥ परिहार्यः स चेत्तं च विनोन्मत्तः प्रकीर्त्यते ॥ कामोऽभिलाष
 इत्युक्तः स चेत्पुंसा विवर्ज्यते ॥ ४८ ॥ कथं स्वर्गो मुमुक्षा वा साध्यते दृषदा यथा ॥ क्रोधो वा यदि संत्याज्यस्ततः शत्रुक्षयः कथम् ॥ ४९ ॥ बाह्यानामांतराणां
 वा विना तं तृणवद्विदुः ॥ इन्द्रियाणि निगृह्यैव दुष्टानीति निपीडयेत् ॥ ५० ॥ कथं स्याद्धर्मश्रवणं कथं वा जीवनं भवेत् ॥ एतस्मिन्मे मनो विद्धं
 खिद्यतेऽज्ञानसंकटे ॥ ५१ ॥ तथा कस्मादिदं सृष्टं जडं विश्वं चिदात्मना ॥ एवं यद्वहुधा क्लेशैः पीड्यते हा कुतस्त्विदम् ॥ ५२ ॥ ॥ बाल उवाच ॥ ॥
 सम्यगेतद्यथा पृष्ठं यत्र मुह्यन्ति जंतवः ॥ शृण्वेकाग्रमना भूत्वा ज्ञातं द्वैपायनान्मया ॥ ५३ ॥ प्रकृतिः पुरुषश्चैव अनादी शृणुमः पुरा ॥ साध
 र्म्येणावतिष्ठेते सृष्टेः प्रागजरामरौ ॥ ५४ ॥ ततः कालस्वभावाभ्यां प्रेरिता प्रकृतिः पुरा ॥ पुंसं संयोगमैच्छत्सा तदभावात्प्रकुप्यत ॥ ५५ ॥ तत
 स्तमोमयी सा च लीलया देवकीक्षिता ॥ राजसी समभूदुष्टा सात्त्विकी समजायत ॥ ५६ ॥ एवं त्रिगुणतां याता प्रकृतिर्देवदर्शनात् ॥ तां समा
 स्थाय परमस्त्रिमूर्तिः समजायत ॥ ५७ ॥ तस्याः प्रोच्चारणार्थं च प्रवृत्तः स्वांशतस्ततः ॥ असूयत महत्तत्त्वं त्रिगुणं तद्विदुर्बुधाः ॥ ५८ ॥ अहंकार
 स्ततो जातः सत्त्वराजसतामसः ॥ तमो रजस्त्वमापद्य रजः सत्त्वगुणं नयेत् ॥ ५९ ॥ शुद्धसत्त्वे ततो मोक्षं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ तमसो रजसस्त

१ स्वतः-इत्यध्याहारः । स्वतः स्वस्मात्-समुत्थेन-उत्पन्नेन-इत्यर्थः । २ तथा जनोऽयम्-इ० पा० । ३ इत्येव वा न हृष्येत प्राप्तौ वा न च शोचयेत्-इ० पा० । ४ विधम्-इ० पा० । ५ संयोग
 मेच्छेदेनेन-इ० पा० । ६ अडभाव आर्षः ।

स्कां.म.पु.
॥१७८॥

स्मात्संशुद्धयर्थं च सर्वशः ॥ ६० ॥ जीवात्मसंज्ञान्स्वीयांशान्वयभजत्परमेश्वरः ॥ तावन्तस्ते च क्षेत्रज्ञा देहा यावन्त एव हि ॥ ६१ ॥ निःसरन्ति
यथा लोहात्तत्तल्लिङ्गात्स्फुल्लिङ्गाः ॥ तन्मात्रभूतसर्गोयमहंकारात्तु तामसात् ॥ ६२ ॥ इंद्रियाणां सात्त्विकाच्च त्रिगुणानि च तान्यपि ॥ एतैः
संसिद्धयंत्रेण सच्चिदानन्दवीक्षणात् ॥ ६३ ॥ रजस्तमश्च शोध्यन्ते सत्त्वेनैव मुमुक्षुभिः ॥ तस्मात्कामं च क्रोधं च इंद्रियाणां प्रवर्तनम् ॥ ६४ ॥
अहंकारं च संसेव्य सात्त्विकीं सिद्धिमश्नुते ॥ राजसास्तामसाश्चैव त्याज्याः कामादयस्त्वमी ॥ ६५ ॥ सात्त्विकाः सर्वदा सेव्याः संसारविजि
गीषुभिः ॥ गुणत्रयस्य वक्ष्यामि संक्षेपाल्लक्षणं तव ॥ ६६ ॥ शास्त्राभ्यासस्ततो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥ धर्मक्रियात्मचिन्ता च सात्त्विकं गुण
लक्षणम् ॥ ६७ ॥ अन्यायेन धनादानं तंद्री^१ नास्तिक्यमेव च ॥ क्रौर्यं च याचकाद्यं च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ६८ ॥ तस्माद्बुद्धिमुखैस्त्वैतैः
सात्त्विकैर्देवतां भजेत् ॥ राजसैर्मानवत्वं च तामसैः स्थाणुयोनिता ॥ ६९ ॥ बुद्ध्याद्यैरेव मुक्तिः स्यादेतैरेव च यातना ॥ ७० ॥ अमीषां चाप्य
भावे वै न किञ्चिदुपपद्यते ॥ कलादो हि कलादीनां सुवर्णं शोधयेद्यथा ॥ ७१ ॥ तथा रजस्तमश्चैव संशोध्ये सात्त्विकैर्गुणैः ॥ अस्मादेव गुणानां
च समवायादनादिजात् ॥ ७२ ॥ सुखिनो दुःखिनश्चैव प्राणिनः शास्त्रदर्शिनः ॥ अष्टाविंशतिलक्षैश्च गुणमैकैकमीश्वरः ॥ ७३ ॥ व्यभजच्चतुरा
शीतिलक्षास्ता जीवयोनयः ॥ सकाशान्मनसस्तद्रदात्मनः प्रभवन्ति हि ॥ ७४ ॥ ईश्वरांशाश्च ते सर्वे मोहिताः प्राकृतैर्गुणैः ॥ क्लेशानासादयन्त्येव
यथैवाधिकृता विभोः ॥ ७५ ॥ अन्नानां पयसां चापि जीवानां चाथ श्रेयसे ॥ मानुष्यमाहुस्तत्त्वज्ञाः शिवभावेन भावितम् ॥ ७६ ॥ ॥ नन्दभद्र
उवाच ॥ ॥ एवमेतत्किं तु भूयः प्रक्ष्याम्येतन्महामते ॥ ईश्वराः सर्वदातारः पूज्यन्ते यैश्च देवताः ॥ ७७ ॥ स्वभक्तांस्तान्न दुःखेभ्यः कस्माद्रक्षन्ति
मानवान् ॥ विशेषात्केपि दृश्यन्ते दुःखमग्नाः सुराव्रताः ॥ ७८ ॥ इति मे मुह्यते बुद्धिस्त्वं वा किं बाल मन्यसे ॥ ७९ ॥ ॥ बाल उवाच ॥ ॥ अशुचिश्च
शुचिश्चापि देवभक्तो द्विधा स्मृतः ॥ कर्मणा मनसा वाचा तद्रतो भक्त उच्यते ॥ ८० ॥ अशुचिर्देवताश्चैव यदा पूजयते नरः ॥ तदा भूतान्या
विशन्ति स च मुह्यति तत्क्षणात् ॥ ८१ ॥ विमूढश्चाप्यकार्याणि तानि तानि निषेवते ॥ ततो विनश्यति क्षिप्रं नाशुचिः पूजयेत्ततः ॥ शुचिर्वा
भ्यर्चयेद्यश्च तस्य चेदशुभं भवेत् ॥ ८२ ॥ तस्य पूर्वकृतं व्यक्तं कर्मणां कोटि मुच्यते ॥ महेश्वरो ब्रह्महत्याभयाद्यत्र ततस्ततः ॥ ८३ ॥ सस्नौ
तीर्थेषु कस्माच्च इतरो मुच्यते कथम् ॥ अम्बरीषसुतां हत्वा पर्वतान्नारदात्तथा ॥ ८४ ॥ सीतापहारमापेदे रामोऽन्यो मुच्यते कथम् ॥ ब्रह्मापि

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४६

॥१७८॥

१ सर्वथा-इ० पा० । २ प्रवर्धनम्-इ० पा० । ३ तत्र नास्तिक्यमेव च-इ० पा० । ४ कलादः-सुवर्णकारः । ५ कोटि-इति-नपुंसकमत्र । कोटिः-मुच्यते-इत्ययमर्थः ।

शिरसश्छेदं कामयित्वा सुतामगात् ॥ ८५ ॥ इंद्रचंद्ररविविष्णुप्रमुखाः प्राप्नुयुः कृतम् ॥ तस्मादवश्यं च कृतं भोज्यमेव नरैः सदा ॥ ८६ ॥
 मुच्यते कोऽपि स्वकृतात्रैवेति श्रुतिनिर्णयः ॥ किं तु देवप्रसादेन लभ्यमेकं सुखतैः ॥ ८७ ॥ बहुभिर्जन्मभिर्भोज्यं भुज्येतैकेन जन्मना ॥ तच्च
 भुक्ता तस्त्वं भवेदिति विनिश्चयः ॥ ८८ ॥ ये तप्यन्ते गतैः पापैः शुचयो देवताव्रताः ॥ इह ते पुत्रपौत्रैश्च मोदन्तेऽमुत्र चेह च ॥ ८९ ॥ तस्मा
 देवाः सदा पूज्याः शुचिभिः श्रद्धयान्वितैः ॥ प्रकृतिः शोधनीया च स्ववर्णोदितकर्मभिः ॥ ९० ॥ स्वनुष्ठितोऽपि धर्मः स्यात्कलेशायैव विना
 शिवम् ॥ दुराचारस्य देवोपि प्राहेति भगवान्हरः ॥ ९१ ॥ भोक्तव्यं स्वकृतं तस्मात्पूजनीयः सदाशिवः ॥ स्वाचारेण परित्याज्यौ रागद्वेषाविदं
 परम् ॥ ९२ ॥ ॥ नन्दभद्र उवाच ॥ ॥ शुद्धप्रज्ञ किमेतच्च पापिनोऽपि नरा यदा ॥ मोदमानाः प्रदृश्यन्ते दारैरपि धनैरपि ॥ ९३ ॥
 ॥ बाल उवाच ॥ ॥ व्यक्तं तैस्तमसा दत्तं दानं पूर्वेषु जन्मसु ॥ रजसा पूजितः शंभुस्तत्प्राप्तं स्वकृतं च तैः ॥ ९४ ॥ किं तु यत्तमसा कर्म
 कृतं तस्य प्रभावतः ॥ धर्माय न रतिर्भूयात्ततस्तेषां विदांवर ॥ ९५ ॥ भुक्ता पुण्यफलं याति नरकं नात्र संशयः ॥ अस्मिंश्च संशये प्रोक्तं मार्कण्डे
 येन श्रूयते ॥ ९६ ॥ इहैवैकस्य नामुत्र अमुत्रैकस्य नो इह ॥ इह चामुत्र चैकस्य नामुत्रैकस्य नो इह ॥ ९७ ॥ पूर्वोपात्तं भवेत्पुण्यं भुक्तिर्नैवार्जय
 न्त्यपि ॥ इह भोगः स वै प्रोक्तो दुर्भगस्याल्पमेधसः ॥ ९८ ॥ पूर्वोपात्तं यस्य नास्ति तपोभिश्चार्जयत्यपि ॥ परलोके तस्य भोगो धीमतः स क्रिया
 त्स्फुटम् ॥ ९९ ॥ पूर्वोपात्तं यस्य नास्ति पुण्यं चेहापि नार्जयेत् ॥ ततश्चेहामुत्र वापि भो धितं च नराधमम् ॥ १०० ॥ इति ज्ञात्वा महाभाग
 त्यक्त्वा शल्यानि कृत्स्नशः ॥ भज रुद्रं वर्णधर्मं पालयास्मात्परं न हि ॥ १०१ ॥ यो हि नष्टेष्वभीष्टेषु प्राप्तेष्वपि च शोचति ॥ तृप्येत वा
 भवेद्भन्धो निश्चितं सोऽन्यजन्मनः ॥ १०२ ॥ ॥ नन्दभद्र उवाच ॥ ॥ नमस्तुभ्यमबालाय बालरूपाय धीमते ॥ को भवांस्त
 त्वतो वेत्तुमिच्छामि त्वां शुचिस्मितम् ॥ १०३ ॥ बहवोऽपि मया वृद्धा दृष्टाश्चोपासिताः सदा ॥ तेषामीदृशका बुद्धिर्न दृष्टा न श्रुता
 मया ॥ १०४ ॥ येन मे जन्मसंदेहा नाशिता लीलैव च ॥ तस्मात्सामान्यरूपस्त्वं निश्चितं न मतं मम ॥ १०५ ॥ ॥ बाल उवाच ॥
 महदेतत्समाख्येयमेकाग्रः शृणु तत्त्वतः ॥ इतः सप्ताधिके चापि सप्तमे जन्मनि त्वहम् ॥ १०६ ॥ वैदिशे नगरे विप्रो नाम्नाऽऽसं धर्मजा
 लिकः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञः स्मृतिशास्त्रार्थविद्वरः ॥ १०७ ॥ व्याख्याता धर्मशास्त्राणां यथा साक्षाद्गृहस्पतिः ॥ किं त्वहं विविधान्धर्माल्लोकानां

स्कां.म.पु.
॥१७९॥

वर्णये भृशम् ॥ १०८ ॥ स्वयं चातिदुराचारः पापिनामपि पापराट् ॥ मांसाशी मद्यसेवी च परदाररतः सदा ॥ १०९ ॥ असत्यभाषी दम्भी
च सदा धर्मध्वजी खलः ॥ लोभी दुरात्मा कथको न कर्ता कर्हिचित्कचित् ॥ ११० ॥ यस्माज्जालिकवज्जालं लोकेभ्योऽहं क्षिपामि च ॥
तत्त्वज्ञा मां ततः प्राहुर्धर्मजालिक इत्युत ॥ १११ ॥ सोऽहं तैर्बहुभिश्चीर्णैः पातकैरन्त आगते ॥ मृतो गतो यमस्थानं पातितः कूटशा
ल्मलीम् ॥ ११२ ॥ यमदूतैस्ततः कृष्टः स्मार्यमाणः स्वचेष्टितम् ॥ खड्गैश्च कृत्यमानोऽहं जीवामि प्रमियामि च ॥ ११३ ॥ आत्मानं बहुधा निन्द
ञ्छाश्वतीर्न्यवसं समाः ॥ नरके या मतिर्भूयाद्धर्मं प्रति प्रपीडितः ॥ ११४ ॥ सा चेन्मुहूर्तमात्रं स्यादपि धन्यस्ततः पुमान् ॥ नमोनमः कर्मभूम्यै
सुकृतं दुष्कृतं च वा ॥ ११५ ॥ यस्यां मुहूर्तमात्रेण युगैरपि न नश्यति ॥ ततो विपश्चिजनको मोक्षयामास नारकात् ॥ ११६ ॥ तैः सहाहं
प्रमुक्तश्च कथंचिदवपीडितः ॥ स्थाणुत्वमनुभूयाथ क्लेशानासाद्य भूरिशः ॥ ११७ ॥ कीटोहमभवं पश्चात्तीरे सारस्वते शुभे ॥ तत्र मार्गे सुखमिव
संसुप्तोहं यदृच्छया ॥ ११८ ॥ आगच्छतो रथस्यास्य शब्दमश्रौषमुन्नतम् ॥ तं मेघनिनदं श्रुत्वा भीतोहं सहसा जवात् ॥ ११९ ॥ मार्गमु
त्सृज्य दूरेण प्रपलायनमाचरम् ॥ एतस्मिन्नंतरे व्यासस्तत्र प्रातो यदृच्छया ॥ १२० ॥ स मामपश्यन्नस्तं च कृपया संयुतो मुनिः ॥ यन्मया
सर्वलोकानां नानाधर्माः प्रकीर्तिताः ॥ १२१ ॥ विप्रजन्मनि तस्यैव प्रभावाद्द्रव्याससंगमः ॥ ततः सर्वरुतज्ञो मां प्राहार्यः कीटभाषया ॥
॥ १२२ ॥ किमेवं नश्यसे कीट कस्मान्मृत्योर्बिभेषि च ॥ अहो समुचिता भीतिर्मनुष्यस्य कुतस्तव ॥ १२३ ॥ इत्युक्तो मतिमान्पूर्वपुण्याद्द्रव्यासं
तदोचिवान् ॥ न मे भयं जगद्वंद्य मृत्योरस्मात्कथंचन ॥ १२४ ॥ एतदेव भयं मान्य गच्छेयमधमां गतिम् ॥ अस्या अपि कुयोनेश्च संत्यन्याः को
टिशोऽधमाः ॥ १२५ ॥ तासु गर्भादिक्लेशभीतस्त्वस्तोऽस्मि नान्यथा ॥ १२६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ मा भयं कुरु सर्वाभ्यो योनि
भ्यश्च चिरादिव ॥ मोक्षयिष्यामि ब्राह्मण्यं प्रापयिष्यामि निश्चितम् ॥ १२७ ॥ इत्युक्तोहं कालियेन तं प्रणम्य जगद्गुरुम् ॥ मार्गमागत्य चक्रेण
पीडितो मृत्युमागमम् ॥ १२८ ॥ ततः काकशृगालादियोनिष्वस्मि यदाऽभवम् ॥ तदातदा समागम्य व्यासो मां स्मारयच्च तत् ॥ १२९ ॥ ततो
बहुविधा योनीः परिक्रम्यास्मि कर्षितः ॥ ब्राह्मणस्य च गेहेस्यां योनौ जातोऽतिदुःखितः ॥ १३० ॥ ततो जन्मप्रभृत्यस्मि पितृभ्यां परिव
र्जितः ॥ गलत्कुट्टी महापीडामेतां योऽनुभवामि च ॥ १३१ ॥ ततो मां पंचमे वर्षे व्यास आगत्य जप्तवान् ॥ कर्णे सारस्वतं मंत्रं तेनाहं संस्म

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ४६

॥१७९॥

रामि च ॥ १३२ ॥ अनधीतानि शास्त्राणि वेदान्धर्माश्च कृत्स्नशः ॥ उक्तं व्यासेन चेदं मे गच्छ क्षेत्रं गुह्यस्य च ॥ तत्र त्वं नंदभद्रं च आश्वासय
 महामतिम् ॥ १३३ ॥ त्यक्त्वा बहूदके प्राणानस्थिक्षेपं महीजले ॥ काराय्य त्वं ततो भावी भैत्रेय इति सन्मुनिः ॥ १३४ ॥ गमिष्यसि
 ततो मोक्षमिति मां व्यास उक्तवान् ॥ आगतश्च ततश्चात्र वाहीकेभ्योऽतिक्लेशतः ॥ १३५ ॥ इति ते कथितं सर्वमात्मनश्चरितं मया ॥
 पापमेवंविधं कष्टं नंदभद्र सदा त्यज ॥ १३६ ॥ ॥ नंदभद्र उवाच ॥ ॥ अहो महाद्भुतं तुभ्यं चरितं येन मे हृदि ॥ भूयः शतगुणं जातं धर्माय
 दृढमानसम् ॥ १३७ ॥ किं तु त्वयोक्तधर्मस्य कर्तुकामोऽस्मि निष्कृतिम् ॥ धर्मं स्मर भवांस्तस्मात्किंचिदादिश निश्चितम् ॥ १३८ ॥
 ॥ बाल उवाच ॥ ॥ अत्र तीर्थे च सप्ताहं निराहारस्त्वहं स्थितः ॥ सूर्यमंत्राञ्जमिष्यामि त्यक्ष्यामि च ततस्त्वमून् ॥ १३९ ॥ ततो
 बर्करिकातीर्थे दग्धव्योहं त्वया तटे ॥ अस्थीनि सागरे चापि मम क्षेप्याणि चात्र हि ॥ १४० ॥ यदि सापह्नवं चित्तं मय्यतीव तवास्ति चेत् ॥
 ततस्त्वां गुरुकार्यार्थमादेक्ष्यामि शृणुष्व तत् ॥ १४१ ॥ अस्मिन्बहूदके तीर्थे यत्र प्राणास्त्यजाम्यहम् ॥ तत्र मन्नामचिह्नस्ते संस्थाप्यो भास्करो
 विभुः ॥ १४२ ॥ आरोग्यं धनधान्यं च पुत्रदारादिसंपदः ॥ भास्करो भगवांस्तुष्टो दद्यादेतच्छ्रुतेर्वचः ॥ १४३ ॥ सविता परमो देवः सर्वस्वं वा
 द्विजन्मनाम् ॥ वेदवेदांगगीतश्च त्वमप्येनं सदा भज ॥ १४४ ॥ बहूदकमिदं कुंडं संसेव्यं च सदा त्वया ॥ माहात्म्यमस्य वक्ष्यामि संक्षेपाद्व्यास
 सूचितम् ॥ १४५ ॥ बहूदके कुंडवरे स्नाति यो विधिवन्नरः ॥ आरोग्यं धनधान्याद्यं तस्य स्यात्सर्वजन्मसु ॥ १४६ ॥ बहूदके च यः स्नात्वा
 सप्तम्यां माघमासके ॥ दद्यात्पिण्डं पितॄणां च तेऽक्षयां तृप्तिमाप्नुयुः ॥ १४७ ॥ बहूदकस्य तीरे यः शुचिर्यजति वै क्रतुम् ॥ शतक्रतुफलं तस्य
 नास्ति काचिद्विचारणा ॥ १४८ ॥ अत्र यस्त्यजति प्राणान्बहूदकतटे नरः ॥ मोदते सूर्यलोकेऽसौ धर्मिणां च सुतो भवेत् ॥ १४९ ॥ बहूदकस्य
 तीरे च यः कुर्याजपसाधनम् ॥ सर्वं लक्षगुणं प्रोक्तं जपो होमश्च पूजनम् ॥ १५० ॥ बहूदकस्य तीरे च द्विजमेकं च भोजयेत् ॥ यो मिष्टात्रेन तस्य
 स्याद्विप्रकोटिश्च भोजिता ॥ १५१ ॥ बहूदकस्य तीरे या नारी गौरिणिकाः शुभाः ॥ संभोजयति तस्याश्च कुर्यात्सुस्वागतं ह्युमा ॥ १५२ ॥ बहु
 दकस्य तीरे च यः कुर्याद्योगसाधनम् ॥ षण्मासाभ्यन्तरे सिद्धिर्भवेत्तस्य न संशयः ॥ १५३ ॥ बहूदकस्य तीरे च प्रेतानुद्दिश्य दीयते ॥ यत्किं
 चिदक्षयं तेषामुपतिष्ठेन्न चान्यथा ॥ १५४ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥ कृतं बहूदकतटे सर्वं स्यात्सुमहत्फलम् ॥ १५५ ॥

स्कां.म.पु.
॥१८०॥

त्वयैतद्धृदि संधार्य फलं व्यासेन सूचितम् ॥ बहूदकस्य कुंडस्य नंदभद्र महामते ॥ १५६ ॥ इत्युक्त्वा सोऽभवन्मौनी स्नात्वा कुंडे ततः शुचिः ॥
तीरे प्रस्तरमाश्रित्य स्वयं मंत्राञ्जजाप ह ॥ १५७ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ ततः स सप्तरात्रांते जहौ बालो निजानसूत्र ॥ संस्कारितो
यथोक्तं च नंदभद्रेण ब्राह्मणैः ॥ १५८ ॥ यत्र बालः स च प्राणाञ्जहौ जपपरायणः ॥ बालादित्यमिति ख्यातं तत्रास्थापयत प्रभुम् ॥ १५९ ॥
बहूदके च यः स्नात्वा बालादित्यं प्रपूजयेत् ॥ तस्य स्याद्भास्करस्तुष्टो मोक्षोपायं च विंदति ॥ १६० ॥ नंदभद्रोऽप्यथान्यस्यां भार्यायामपरान्सु
तान् ॥ उत्पाद्यात्मसमान्धीमाञ्छिवसूर्यपरायणः ॥ १६१ ॥ रुद्रदेहं ययौ पार्थ पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ एवमेतन्महाकुंडं बहूदकमिति स्मृतम् ॥
॥ १६२ ॥ अस्य तीरे स्वमंशं च वल्लीनाथः प्रमोक्ष्यति ॥ दत्तात्रेयस्य यो योगी ह्यवतारो भविष्यति ॥ १६३ ॥ अर्चयित्वा च तं देवं योगसिद्धि
मवाप्नुयात् ॥ पशूनामृद्धिमाप्नोति गोशरण्यो ह्यसौ प्रभुः ॥ १६४ ॥ पश्चिमायां बुधसुतस्तथा क्षेत्रं स भारत ॥ पुरुरवादित्यमिति स्थापया
मास पार्थिवः ॥ १६५ ॥ सर्वकामप्रदश्चासौ भट्टादित्यसमो रविः ॥ बहूदकक्षेत्रसमं तस्य क्षेत्रं च भारत ॥ १६६ ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यं
जप्तव्यं कर्णमूलके ॥ पुत्रस्य वापि शिष्यस्य न कथंचन नास्तिकः ॥ १६७ ॥ शृणोतीदं श्रद्धया यस्तस्य तुष्येच्च भास्करः ॥ धारयन्हृदये मोक्षं
मुच्यते भवसागरात् ॥ १६८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकखण्डे बहूदकमाहात्म्य
बालादित्यवृत्तान्तवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो मयास्य तीर्थस्य रक्षणाय पुनर्जयं ॥
समाराध्य यथा देव्यः स्थापितास्तच्छृणुष्व भोः ॥ १ ॥ यथात्मा सर्वभूतेषु व्यापकः परमेश्वरः ॥ तथैव प्रकृतिर्नित्या व्यापका परमेश्वरी ॥ २ ॥ शक्ति
प्रसादादाप्नोति वीर्यं सर्वाश्च संपदः ॥ ईश्वरी सर्वभूतेषु सा चैवं पार्थ संस्थिता ॥ ३ ॥ बुद्धिहीनुष्टिलजेति तुष्टिः शांतिः क्षमा स्पृहा ॥ श्रद्धा च
चेतना शक्तिर्मत्रोत्साहप्रभूद्भवा ॥ ४ ॥ इयमेव च बंधाय मोक्षायेयं च सर्वदा ॥ एनामाराध्य चैश्वर्यमिन्द्राद्याः समवाप्नुयुः ॥ ५ ॥ ये च
शक्तिं न मन्यन्ते तिरस्कुर्वन्ति चाधमाः ॥ योगीन्द्रा अपि ते व्यक्तं भ्रंश्यन्ते काशिजा यथा ॥ ६ ॥ वाराणस्यां किल पुरा सिद्धयोगीश्वराः पुनः ॥
अवमन्य च ते शक्तिं पुनर्भ्रंशमुपागताः ॥ ७ ॥ तस्मात्सदा देहिनेयं शक्तिः पूज्यैव नित्यदा ॥ तुष्टा ददाति सा कामान्नुष्टा संहरते क्षणात् ॥ ८ ॥
परमा प्रकृतिः सा च बहुभेदैर्व्यवस्थिता ॥ तासां मध्ये महादेव्यो ह्यत्र संस्थापिताः शृणु ॥ ९ ॥ चतस्रस्तु महाशक्तयश्चतुर्दिक्षु व्यवस्थिताः ॥ सिद्धां वि

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ४७

॥१८०॥

का तु पूर्वस्यां स्थापिता सा गुहेन च ॥१०॥ जगदादौ मूलप्रकृतेरुत्पन्ना सा प्रकीर्त्यते ॥ आराधिता यतः सिद्धैस्तस्मात्सिद्धांबिका च सा ॥११॥
दक्षिणस्यां तथा तारा संस्थिता स्थापिता मया ॥ तारणार्थाय देवानां यस्मात्कूर्मं समाश्रिता ॥ १२ ॥ ययाविष्टः समुज्जहे वेदान्कूर्मो जगद्गुरुः ॥
अनयाविष्टदेहश्च बुधो बौद्धान्हनिष्यति ॥१३॥ कोटिशो वेदमार्गस्य ध्वंसकान्पापकर्मिणः ॥ इयं मया समाराध्य समानीता गिरेः सुता ॥ १४ ॥
कोटिसंख्याभिरत्युग्रदेवीभिः संवृता च सा ॥ दक्षिणां दिशमाश्रित्य संस्थिता मम गौरवात् ॥१५॥ पश्चिमायां तथा देवी संस्थिता भास्करा शुभा ॥
यथाविष्टानि भासंते भास्करप्रमुखानि च ॥१६॥ बिंबानि सर्वताराणां गच्छन्त्यायांति च द्रुतम् ॥ सैषा महाबला शक्तिर्भास्वरा कुरुनन्दन ॥१७॥
मयाराध्य समानीता कटाहादत्र संस्थिता ॥ कोटिकोटिवृता नित्यं त्रायते पश्चिमां दिशम् ॥ १८ ॥ उत्तरस्यां तथा देवी संस्थिता योगनंदिनी ॥
परमप्रकृतेर्देहात्पूर्वं निःसृतया यया ॥ १९ ॥ दृष्ट्या दृष्टा निर्मलया योगमापुश्चतुःसनाः ॥ योगीश्वरी च सा देवी सनकाद्यैः सुतोषिता ॥ २० ॥
सैव चांडकटाहान्मे समाराध्यात्र प्रापिता ॥ योगिनीभिः परिवृता संस्थिता चोत्तरां दिशम् ॥ २१ ॥ एवमेता महाशक्त्यश्वतसः संस्थिताः
सदा ॥ पूजिताः कामदा नित्यं रुष्टाः संहरणक्षमाः ॥ २२ ॥ ततश्च नव मे दुर्गाः समानीताः शृणुष्व ताः ॥ २३ ॥ त्रिपुरानाम परमा देवी
स्थाणुर्यया पुरा ॥ आविष्टस्त्रिपुरं निन्ये भस्मत्वं जगदीश्वरः ॥ २४ ॥ त्रिपुरेति ततस्तां तु प्रोक्तवान्भगवान्हरः ॥ तुष्टाव च स्वयं तस्मात्पूज्या
सा जगतामपि ॥ २५ ॥ सा चाराध्य समानीता मयामरेश्वरपर्वतात् ॥ भक्तानां कामदा सास्ति भट्टादित्यसमीपतः ॥ २६ ॥ अपरा चापि
कोलंबा महाशक्तिः सनातनी ॥ कोलरूपी ययाविष्टः केशवश्चोजहार गाम् ॥ २७ ॥ तस्मात्सा विष्णुना चोक्ता कोलंबेति स्तुतार्चिता ॥ सा च
देवी मया पार्थ भक्तियोगेन तोषिता ॥ २८ ॥ वाराहगिरिसंस्था मां समानीता च साब्रवीत् ॥ यत्राहं नारद सदा तिष्ठामि कृपयार्थिनाम् ॥
॥ २९ ॥ तत्र कूपेन संस्थेयं रुद्राणीसंस्थितेन वै ॥ तं हि कूपं विना मह्यं न रतिर्जायते क्वचित् ॥ ३० ॥ तस्माद्रवान्कूपवरं स्वयमत्र खन द्विज ॥
एवमुक्ते पार्थ देव्या दर्भमूलेन मे तदा ॥ ३१ ॥ कूपोऽखनि यत्र साक्षाद्रुद्राणी कूप आबभौ ॥ ततो मया तत्र देवाः स्नात्वा जप्त्वा च तर्पिताः ॥ ३२ ॥
पूजिता च ततो देवी कोलंबा जगदीश्वरी ॥ परितुष्टा तदा देवी प्रणतं मां ततोऽब्रवीत् ॥ ३३ ॥ सदात्र चाहं स्थास्यामि प्रसादं प्रापिता त्वया ॥ ये
च कूपेन संस्नात्वा माघाष्टम्यां विशेषतः ॥ ३४ ॥ पूजयिष्यंति मां मर्त्यास्तेषां छेत्स्यामि दुष्कृतम् ॥ सर्वतीर्थमयो यश्च सर्वर्तुकवने स्थितः ॥ ३५ ॥

स्कां.म.पु.
॥१८१॥

मेरोः समीपे रुद्राण्याः कूप एष स एव च ॥३६॥ प्रयागादग्निगंगाया गयायाश्च विशेषतः ॥ कूपेस्मिन्नधिकं स्नानं मया नारद कीर्तितम् ॥ ३७ ॥
तदहं तव वाक्येन संस्थितात्र तपोधन ॥ गुहेनाथ सरः पुण्यं पालयिष्याम्यतंद्रिता ॥ ३८ ॥ कुमारेशं पूजयित्वा पूजयिष्यंति ये च माम् ॥ देवीभिः
षष्टिकोटीभिर्युता तेषामभीष्टदा ॥ ३९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ इत्युक्तोऽहं पार्थ देव्या तदानीं प्रीयमाणया ॥ प्रत्यब्रवं प्रमुदितः कोलंबां विश्वमा
तरम् ॥ ४० ॥ अत्रास्य माता त्वं देवि गुप्तक्षेत्रस्य कारणम् ॥ तीर्थयात्रा वृथा तेषां नार्चयंतीह त्वां च ये ॥ ४१ ॥ इदं च यत्सरः पुण्यं त्वन्नाम्ना
ख्यातिमेष्यति ॥ ईश्वरी सरसोऽस्य त्वं तीर्थस्यास्य तथेश्वरी ॥ ४२ ॥ एवं दीर्घं तपस्तत्त्वा स्थापिता मयर्का शुभा ॥ महादुर्गा नरैस्तस्मात्पृ
ज्येयं सततं बुधैः ॥ ४३ ॥ तृतीया च दिशि तस्यां स्थिता संस्थापिता मया ॥ गुहेन च कपालेश्याः प्रभावोऽस्याः पुरोरितः ॥ ४४ ॥ धन्यास्ते
ये प्रपश्यंति नित्यमेनां नरोत्तमाः ॥ कपालेश्वरमभ्यर्च्य विश्वशक्तिरियं यतः ॥ ४५ ॥ एवमेतास्तिस्त्रो दुर्गाः पूर्वस्यां दिशि संस्थिताः ॥ पश्चि
मायां प्रवक्ष्यामि तिस्रो दुर्गा महोत्तमाः ॥ ४६ ॥ सुवर्णाक्षी तु या देवी ब्रह्मांडपरिपालिनी ॥ सा मयात्र समाराध्य तीर्थे देवी निवेशिता ॥
॥ ४७ ॥ ये चैनां प्रणमिष्यंति पूजयिष्यंति भक्तितः ॥ त्रयस्त्रिंशद्भिः कोटीभिर्देवीभिः पूजिता च तैः ॥ ४८ ॥ अपरा च महादुर्गा चर्चिता चेति
संस्थिता ॥ रसातलतलात्तत्र मयानीता सुभक्तितः ॥ ४९ ॥ इयमर्च्या च चिंत्या च वीरत्वं समभीप्सुभिः ॥ बहुभिर्देवदैतेयैर्ददौ तेभ्यश्च वीर
ताम् ॥ ५० ॥ इयमेव महादुर्गा शूद्रकं वीरसत्तमम् ॥ चौरैर्बद्धं कलौ चाग्रे मोक्षयिष्यति विक्रमात् ॥ ५१ ॥ ततस्त्वेतां स चाराध्य वीरेंद्रत्वम
वाप्स्यति ॥ निहनिष्यति चाक्रम्य कालसेनमुखात्रिपून् ॥ ५२ ॥ तस्मादियं समाराध्या वीर्यकामैर्नरैः सदा ॥ चर्चिता या महादुर्गा पश्चिमायां
दिशि स्थिता ॥ ५३ ॥ तथा त्रैलोक्यविजया तृतीयस्यां दिशि स्थिता ॥ यामाराध्य जयं प्राप्स्यल्लोक्यां रोहिणीपतिः ॥ सोमलोकान्म
यानीता पूजिता जयदा सदा ॥ ५४ ॥ एवमेताः पश्चिमायामुत्तरस्यामतः शृणु ॥ तिस्रो देव्यश्चोत्तरस्यामेकवीरामुखाः स्थिताः ॥ ५५ ॥
एकवीरेति या देवी साक्षात्सा शिवपूजिता ॥ ययाविष्टो जगत्सर्वं संहर्त्येषं भूतराट् ॥ ५६ ॥ वीर्येणाद्येकवीरायाः कृत्वा लोकांश्च भस्मसात् ॥
युगैकादशपूर्णत्वे विलक्षोऽभूत्स भस्मनि ॥ ५७ ॥ एवंविधा त्वेकवीरा शक्तिरेषा सनातनी ॥ पूजिताराधिता चैव सर्वाभीप्सितदा नृणाम् ॥
॥ ५८ ॥ ब्रह्मलोकात्समानीता मयाराध्यात्र भारत ॥ नामकीर्तनमप्यस्या दुष्टानां घातनं विदुः ॥ ५९ ॥ द्वितीया हरसिद्ध्याख्या देवी दुर्गा

१ मयका-मया-इत्यर्थः । अक-प्रत्ययविशिष्टस्य रूपमिदम् । २ ततः-इ० पा० । ३ एव-इ० पा० ।

गह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४७

॥१८१॥

महाबला ॥ शीकोत्तरात्समाराध्य मयानीतात्र पांडव ॥ ६० ॥ यदा शीकोत्तरस्थेन पार्वत्या प्रार्थितेन च ॥ रुद्रेण डाकिनीमंत्रः प्रोक्तो देव्याः
कृपालुना ॥ ६१ ॥ तदा मंत्रप्रभावेण मोहिता गिरिजा सती ॥ तमेवाक्रम्य मांसं च शोणितं च भवं पपौ ॥ ६२ ॥ ततो रुद्रशरीरात्तु विनिष्क्रांता
तिनाशिनी ॥ हरसिद्धिर्महादुर्गा महामंत्रविशारदा ॥ ६३ ॥ सा सहस्रभुजा देवी समाक्रम्याभिपीडय च ॥ मोक्षयामास गिरिशमशापयत तां
तथा ॥ ६४ ॥ ततः प्रभृति सा लोके हरसिद्धिः प्रकीर्त्यते ॥ देवीनां षष्टिकोटीभिरावृता पूज्यते सुरैः ॥ ६५ ॥ एतामाराध्य सुग्रीवप्रमुखा दोष
नाशिनीम् ॥ अभूवन्त्सुमहावीर्या डाकिनीसंघनाशनाः ॥ ६६ ॥ तस्मादेतां पूजयेत्तु मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ डाकिन्याद्या न सर्पति हरसिद्धेरनं
तरम् ॥ ६७ ॥ तृतीयेशानकोणस्था चंडिका नवमी स्थिता ॥ वागीशोऽपि लभेत्पारं नैव यस्याः प्रवर्णने ॥ ६८ ॥ या पुरा पार्वतीदेहाद्दिनिः
सृत्य महासुरौ ॥ चंडमुंडौ निहत्यैव भक्षयामास क्रोधतः ॥ ६९ ॥ अक्षौहिणीशतं त्वेकं चंडमुंडौ च तावुभौ ॥ नापूर्यतैकग्रासोऽस्याः किलक्ष्या
यात्वियं हि सा ॥ ७० ॥ इयमेवांधकानां च तृषिता शोणितं पुनः ॥ पपौ ततो निजग्राह चांधकं भगवान्भवः ॥ ७१ ॥ इयं च रक्तबीजानां
कृत्वा पानं च रक्तजम् ॥ अर्पयामास तं देव्याश्चामुण्डापीतशोणितम् ॥ ७२ ॥ एषा तृप्यति भक्तानां प्रणामेनापि भारत ॥ अर्बुदानां च कोटी
भिर्देत्यानां पापकर्मिणाम् ॥ ७३ ॥ कुण्डं चास्या मया देव्याः पुण्यं निष्पादितं शुभम् ॥ यत्र वै स्पर्शमात्रेण सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ७४ ॥ हरसि
द्धिर्देवसिद्धिर्धर्मसिद्धिश्च भारत ॥ विविधा प्राप्यते सिद्धिस्तीर्थेऽस्मिन्चंडिकारतैः ॥ ७५ ॥ यश्च पूजयते देवीं स्वल्पेन बहुनापि वा ॥ कात्या
यनी कोटिशतैर्वृता तस्य विभूतिदा ॥ ७६ ॥ एवमेता महादुर्गा नव तीर्थेऽत्र संस्थिताः ॥ चतस्रश्चापि दिग्देव्यो नित्यमर्च्याः शुभेप्सुभिः ॥ ७७ ॥
आश्विनस्य च मांसस्य नवरात्रे विशेषतः ॥ उपोष्य चैकभक्तैर्वा देवीस्त्वेताः प्रपूजयेत् ॥ ७८ ॥ बलिपूषकनैवेद्यैस्तर्पणैर्धूपगंधभिः ॥ तस्य
रक्षां चरंत्येता रथ्यासु त्रिकचत्वरे ॥ ७९ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या नोपकुर्युः प्रपीडनम् ॥ आपदो विद्रवंत्याशु योगिन्यो नंदयंति तम् ॥ ८० ॥
पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धनार्थी धनमाप्नुयात् ॥ रोगातौ मुच्यते रोगाद्द्वंद्वो मुच्येत बन्धनात् ॥ ८१ ॥ आसां यः कुरुते भक्तिं नरो नारी च

१ किलक्ष्या या त्वियं हि सा—या तु इयम्—(एतादृशप्रभाववती) [अस्ति] सा किलक्ष्या—कीदृशी (महाप्रभावशालिनी स्यात्) (तत् त्वमेव मनसि विचारय) । इति—अर्थयोजना कर्तव्या । एतेन इयमतीवोत्तम
रूपा—अत्यन्तोत्तमप्रभावशालिनी चास्ति—इति सूचितम् । २ यतः शुभाः—इ० पा० । ३ माघस्य—इत्यपि पाठः । ४ एकभक्तैः—एकधान्यभोजनैः—इत्यर्थः । ५ बलिपुष्पकनैवेद्यैः—इ० पा० ।

स्कां.म.पु.
॥१८२॥

श्रद्धया ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति यांश्चितयति चेतसि ॥ ८२ ॥ कामगर्व्य इमा देव्यश्चिन्तामणिनिभास्तथा ॥ कल्पवल्ल्योऽऽथ भक्तानां
प्रतिच्छन्दोऽत्र नव हि ॥ ८३ ॥ तथात्र भूतमातास्ति हरसिद्धेस्तु दक्षिणे ॥ तस्या माहात्म्यमतुलं संक्षेपात्प्रब्रवीमि ते ॥ ८४ ॥ पूर्वं
किल गुहो विद्वान्पुण्ये सारस्वते तटे ॥ भूतप्रेतपिशाचानामाधिराज्येऽभ्यषिच्यत ॥ ८५ ॥ स च सर्वाणि भूतानि मर्यादायामधारयत् ॥ एतद्व्रं
प्रदायैव कृपया भगवान्गुहः ॥ ८६ ॥ यदमंत्रहुतं किंचिद्वेदवाह्यं च यत्कृतम् ॥ अश्रद्धया च क्रोधेन तद्वस्तुभ्यै भविष्यति ॥ ८७ ॥ ततस्त्वनेन
भोगेन तानि नंदन्ति कृत्स्नशः ॥ ततः केनापि कालेन श्रद्धयाऽश्रद्धया कृतम् ॥ ८८ ॥ पुण्यं तान्येव भूतानि प्रसंत्याक्रम्य देवताः ॥ ततो देवाः
क्षुधार्त्तास्ते गुहायैतन्न्यवेदयन् ॥ ८९ ॥ स वै तदाकर्ण्य क्रुद्धो गुहः काल इवाभवत् ॥ तस्य क्रुद्धस्य भूपद्ममध्यात्काचिद्विनिर्गता ॥ ९० ॥
ज्वालामाला सुदुर्दर्शा नारी द्वादशलोचना ॥ सा च प्रणम्य तं ग्राह तव शक्तिरहं प्रभो ॥ शीघ्रमादिश मां कृत्ये किं करोमि तवेप्सितम् ॥ ९१ ॥
॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ एतैर्भूतगणैः पापैरुल्लंघ्य मम शासनम् ॥ ९२ ॥ मनुष्यदत्तं सकलं भुज्यते स्वेच्छयाधमैः ॥ शीघ्रमेतानि त्वं
तस्मान्मर्यादायामुपानय ॥ ९३ ॥ एतास्त्वानुव्रजिष्यन्ति देव्यः कोटिशतं शुभे ॥ ततस्तथेति सा चोक्ता देवीभिः संवृता तदा ॥ ९४ ॥
मयूरं समुपास्थाय गुहशक्तिः समागता ॥ सरोजवनमासाद्य भूतसंघानपश्यत् ॥ ९५ ॥ जवान च समासाद्य देवी नानाविधायुधैः ॥
ततः प्रेतपिशाचाद्या हन्यमाना महारणे ॥ ९६ ॥ प्रसादयन्ति तां देवीं नानावेषैः सुदीनवत् ॥ केचिद्ब्राह्मणवेषैश्च तापसानां तथो
क्तिभिः ॥ ९७ ॥ नृत्यन्ति देवि पद्माक्षि प्रसीदेति पुनःपुनः ॥ ततः प्रसन्ना सा देवी त्रियतां स्वेच्छयाऽऽह तान् ॥ ९८ ॥ तां ते प्रोचु
स्त्राहि नस्त्वं भूतमाता भवेश्वरि ॥ मर्यादां नैव त्यक्ष्यामि वयं स्कन्दविनिर्मिताम् ॥ ९९ ॥ ये चैवं त्वां तोषयन्ति तेषां देहि वरान्सदा ॥ १०० ॥
॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ वैशाखे दर्शदिवसे ये चैवं तोषयन्ति माम् ॥ अरिष्टाभरणैः पुष्पैर्दधिभक्तैश्च पूजनैः ॥ तेषां सर्वोपसर्गा वै यास्यन्ति
विलयं स्फुटम् ॥ १०१ ॥ एवं दत्त्वा वरं देवी मुमुदे भूतसंवृता ॥ एवंप्रभावा सा देवी मयानीतात्र भारत ॥ १०२ ॥ य एनां प्रणमेन्मर्त्यः सर्वा

१ कामगर्व्यः—कामधेनवः—कामपूरकाः—इत्यर्थः । कामगर्व्याः—इ० पा० । २ प्रतिच्छन्दोऽत्र संशयस्य पर्यायशब्दो बोद्धव्यः प्रकरणसांगत्याय । ३ कार्तिकेय उवाच—इ० पा० । ४ शुभाः—इ० पा० ।
५ शिरोभुवनम्—इ० च पा० । ६ प्रसादयन्ति—इ० पा० ।

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ४७

॥१८२॥

रिष्टैर्विमुच्यते ॥ १०३ ॥ एवं प्रभावाः परिकीर्तिता मया समासतस्तीर्थवरेऽत्र देव्यः ॥ चतुर्दशैवाजुन पूजिता याश्चतुर्दशस्थानवरैर्नृमुख्यैः ॥
 ॥ १०४ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे श्रीदेव्याख्यानवर्णनं नाम
 सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि सोमनाथमहिं स्फुटम् ॥ शृण्वन्त्यां कीर्त
 यिष्यामि पापमोक्षमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ पुरा त्रेतायुगे पार्थ चौडेदेशसमुद्रवौ ॥ ऊर्जयंतश्च प्रालेयो विप्रावास्तां महाद्युती ॥ २ ॥ तावेकदा पुरा
 णार्थे श्लोकमेकमपश्यताम् ॥ तं दृष्ट्वा सर्वशास्त्रज्ञावास्तां कंटकितत्वचौ ॥ ३ ॥ प्रभासाद्यानि तीर्थानि पुलस्त्यायाह पद्मभूः ॥ न येस्तत्राप्लुतं
 चैव किं तेस्तीर्थमुपासितम् ॥ ४ ॥ इति श्लोकं पठित्वा तौ पुनःपुनरभिष्टुतम् ॥ तद्वैव च प्रभासाय निःसृतौ स्नातुमुत्तमौ ॥ ५ ॥ तौ वनानि
 नदीश्चैव व्यतिक्रम्य शनैःशनैः ॥ महर्षिगणसंकीर्णमुत्तीर्णौ नर्मदां शिवाम् ॥ ६ ॥ गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं महीसागरसंगमम् ॥ तत्र स्नात्वा प्रभा
 साय तन्मध्येन प्रतस्थतुः ॥ ७ ॥ ततो मार्गस्य शून्यत्वाच्चक्षुधापीडितौ भृशम् ॥ आस्तां विचेतनौ विप्रौ सिद्धलिंगसमीपतः ॥ ८ ॥ सिद्ध
 नाथं नमस्कृत्य संप्रयातौ सुधैर्यतः ॥ श्रुत्वावेगेन तीव्रेण तृषा मध्यार्कतापितौ ॥ ९ ॥ सहसा पतितौ भूमौ स्थूणपादौ विमूर्छितौ ॥ ततो
 मुहूर्तात्प्रालेय ऊर्जयंतमभाषत ॥ १० ॥ किंचिद्विश्वस्य धैर्याच्च सखे किं न श्रुतं त्वया ॥ यथा यथा विवर्णांगो जायते तीर्थयात्रया ॥ ११ ॥
 तथातथा भवेदानैर्दीनः सोमेश्वरो हरः ॥ तथाऽऽस्तां लुंठमानौ तावेवमुक्ते श्रुतेऽपि च ॥ १२ ॥ लुंठमानो जगामैव प्रालेयः किंचिदंतरे ॥ उत्थितं
 सहसा लिंगं भूमिं भित्त्वा सुदुर्दशम् ॥ १३ ॥ खे वाणी चाभवत्तत्र पुष्पवर्षपुरःसरा ॥ प्रालेय तव हेतोस्तु सोमनाथसमं फलम् ॥ उत्थितं साग
 रतटे लिंगं तिष्ठात्र सुव्रत ॥ १४ ॥ ॥ प्रालेय उवाच ॥ ॥ यद्येवं सत्यमेतच्च तथाप्यात्मा प्रकल्पितः ॥ १५ ॥ प्रभासाय प्रयातव्यं यदाऽऽ
 मृत्योर्मया स्फुटम् ॥ ततश्चैवोर्जयंतोऽपि मूर्ध्निभावाल्लुठन्पुरः ॥ १६ ॥ अपश्यदुत्थितं लिंगं स चैवं प्रत्यपद्यत ॥ ततः प्रत्यक्षतां प्राप्तो भवश्चक्रे
 तयोर्दृढे ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा तनू ततो यातौ प्रभासं शिवसद्म च ॥ तावेतौ सोमनाथौ द्वौ सिद्धेश्वरसमीपतः ॥ १८ ॥ ऊर्जयंतः प्रतीच्यां च प्राले
 यस्येश्वरोऽपरः ॥ सोमकुंडांभसि शनैः स्नात्वाणवमहीजले ॥ १९ ॥ सोमनाथद्वयं पश्येज्जन्मपापात्प्रमुच्यते ॥ ब्रह्मात्र स्थापयित्वा तु हाटकेश्वर

१ सोमनाथमहिम्-सोमनाथमाहात्म्यम्-इत्यर्थः । २ ताम्-इति शेषः । यां कीर्तयिष्यामि तां शृण्वन्-मोक्षमवाप्नुयादिति योजना बोध्या । ३ चोलदेशसमुद्रवौ-इ० पा० । ४ अर्जयंतश्च-इ० पा० । ५ श्रुत्वा-

इ० पा० । ६ दृढे-इति-तनू-इत्यस्य विशेषणम् ।

स्कं. न. पु.
॥ १८३ ॥

संज्ञितम् ॥ २० ॥ महीनगरके लिंगं पातालात्सुमनोहरम् ॥ तुष्टाव देवं प्रयतः स्तुतिं तां शृणु पांडव ॥ २१ ॥ नमस्ते भगवद्बुद्ध भास्करा
मिततेजसे ॥ नमो भवाय रुद्राय रसायांबुमयाय ते ॥ २२ ॥ शर्वाय क्षितिरूपाय सदा सुरभिणे नमः ॥ ईशाय वायवे तुभ्यं संस्पर्शाय
नमोनमः ॥ २३ ॥ पशूनां पतये चापि पावकायातितेजसे ॥ भीमाय व्योमरूपाय शब्दमात्राय ते नमः ॥ २४ ॥ महादेवाय सोमाय
अमृताय नमोऽस्तु ते ॥ उग्राय यजमानाय नमस्ते कर्मयोगिने ॥ २५ ॥ इत्येवं नामभिर्दिव्यैः स्तव एष उदीरितः ॥ यः पठेच्छृणु
याद्वापि पितामहकृतं स्तवम् ॥ २६ ॥ हाटकेश्वरलिंगस्य नित्यं च प्रयतो नरः ॥ अष्टमूर्तेः स सायुज्यं लभते नात्र संशयः ॥ २७ ॥
हाटकेश्वरलिंगं च प्रयतो यः स्मरेदपि ॥ तस्य स्याद्भरदो ब्रह्मा तेनेदं स्थापितं जय ॥ २८ ॥ एवंविधानि तीर्थानि महीसागरसंगमे ॥ बहूनि
सन्ति पुण्यानि संक्षेपाद्वर्णितानि मे ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे
स्तम्भतीर्थमाहात्म्ये सोमनाथवृत्तांतवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतानि तीर्थानि
लिंगानि च महामुने ॥ श्रुत्वा तव मुखांभोजाद्दृशं मे दृश्यते मनः ॥ १ ॥ महीनगरकस्यापि स्थापितस्य त्वया मुने ॥ यानि तीर्थानि
मुख्यानि तानि वर्णय मे प्रभो ॥ २ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रीमन्महीनगरके यानि तीर्थानि फाल्गुन ॥ तानि वक्ष्यामि यत्रास्ते जया
दित्यो रविः प्रभुः ॥ ३ ॥ जयादित्यस्य यो नाम कीर्तयेदिह मानवः ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तो लभेत्सोऽपि हृदीप्सितम् ॥ ४ ॥ यस्य संदर्शनादेव
कल्याणैरपि पूर्यते ॥ मुच्यते चाप्यकल्याणैः श्रद्धावान्पार्थ मानवः ॥ ५ ॥ तस्य देवस्य चोत्पत्तिं शृणु पार्थ वदामि ते ॥ शृण्वन्वा कीर्तयन्वापि
प्रसादं भास्कराल्लभेत् ॥ ६ ॥ अहं संस्थाप्य संस्थानमेतत्कालेन केनचित् ॥ प्रयातो भास्करं लोकं दर्शनार्थी यदृच्छया ॥ ७ ॥ स मां प्रणतमा
सीनमभ्यर्च्यार्घेण भास्करः ॥ प्रहसन्निव प्राहेदं देवो मधुरया गिरा ॥ ८ ॥ कुत आगम्यते विप्र क्व च वा प्रतिगम्यते ॥ क्व चायं नारदमुने
कालस्ते विहृतोऽभवत् ॥ ९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवमुक्तो भास्करेण तं तदा प्राब्रवं वचः ॥ भारते विहृतः खण्डे महीनगरकादपि ॥
दर्शनार्थं तव विभो समायातोऽस्मि भास्कर ॥ १० ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ यत्त्वया स्थापितं स्थानं तत्र ये सन्ति ब्राह्मणाः ॥ तेषां गुणान्मम

१ सुरभिणे—सुरभिः—सुगंधः विद्यते यस्य सः सुरभी—सुगन्धिः—तस्मै सुरभिणे । 'सुगंधिं पुष्टिर्वर्धनम्' इति श्रुतेः । २ जय—हे अर्जुन—इत्यर्जुनसंबोधनमिदम् । ३ महीसागररोधसि—इ० पा० । ४ संस्पृशे
नात्—इ० पा० । ५ तीर्थस्य—इ० पा० । ६ महीसागरकात्—इ० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ४९

॥ १८३ ॥

ब्रूहि किंशुणा ननु ते द्विजाः ॥ ११ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं पृष्टो भगवता पुनरेवाब्रवं वचः ॥ १२ ॥ यदि तान्भोः प्रशंसामि स्वीया
 नस्तौतीति वाच्यता ॥ निदाम्यनर्हान्कस्माद्वा कष्टमेवोभयत्र च ॥ १३ ॥ अथवापारमाहात्म्ये सति तेषां महात्मनाम् ॥ अल्पे कृते वर्णने स्या
 दोष एव महान्मम ॥ १४ ॥ मदर्चितद्विजेंद्राणां यदि स्याच्छ्रवणेऽप्सुता ॥ ततः स्वयं विलोक्यास्ते गत्वेदं मे मतं खे ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा मम
 वचो रविरासीत्सुविस्मितः ॥ स्वयं द्रक्ष्यामि चोवाच पुनः पुनरर्हतिः ॥ १६ ॥ सोऽथ विप्रतनुं कृत्वा मां विसर्ज्यैव भास्करः ॥ प्रतपन्दिवि
 योगाच्च प्रयातोर्णवरोधसि ॥ १७ ॥ जटां त्रिषवणस्नानपिंगलां धारयन्नथ ॥ वृद्धद्विजो महातेजा ददृशे ब्राह्मणैर्मम ॥ १८ ॥ ततो हारीतप्रमुखाः
 प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ उत्थाय ब्रह्मशालायास्ते द्विजा द्विजमाद्रवन् ॥ १९ ॥ नमस्कृत्य द्विजाग्र्यं ते प्रहर्षादिदमब्रुवन् ॥ २० ॥ अद्य नो दिवसः पुण्यः
 स्थानमद्योत्तमं त्विदम् ॥ यत्त्वया विप्रप्रवर स्वयमागमनं कृतम् ॥ २१ ॥ धन्यस्य हि गृहस्थस्य कृपयैव द्विजोत्तमाः ॥ आतिथ्यवेपेणायांति
 पावनार्थं न संशयः ॥ २२ ॥ तत्त्वं गेहानि चास्माकं पादचक्रमणेन च ॥ दर्शनाद्भोजनात्स्थानादस्माभिः सह पावय ॥ २३ ॥ ॥ अतिथिरुवाच ॥ ॥
 भोजनं द्विविधं विप्रा प्राकृतं परमं तथा ॥ तदहं सम्यगिच्छामि दत्तं परमभोजनम् ॥ २४ ॥ इत्येतदतिथेः श्रुत्वा हारीतः पुत्रमब्रवीत् ॥ अष्टवर्षं तु
 कमठं वेत्सि पुत्र द्विजोदितम् ॥ २५ ॥ ॥ कमठ उवाच ॥ ॥ तात प्रणम्य त्वां वक्ष्ये तादृक्परमभोजनम् ॥ द्विजं च तर्पयिष्यामि दत्त्वा परमभोजनम् ॥
 ॥ २६ ॥ सुतेन किल जातेन जायते चानृणः पिता ॥ सत्यं करिष्ये तद्वाक्यं संतर्प्यातिथिमुत्तमम् ॥ २७ ॥ भोजनं द्विप्रकारं च प्रविभागस्तयोरयम् ॥ प्राकृ
 तं प्रोच्यते त्वेवमन्यत्परमभोजनम् ॥ २८ ॥ तत्र यत्प्राकृतं नाम प्रकृतिप्रमुखस्य तत् ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानां गणस्योक्तं हि तर्पणम् ॥ २९ ॥ षड्रसं
 भोजनं तच्च पंचभेदं वदन्ति च ॥ येन भुक्तेन तृप्तं स्यात्क्षेत्रं यदेहलक्षणम् ॥ ३० ॥ यथापरंपरं नाम प्रोक्तं परमभोजनम् ॥ परमः प्रोच्यते चात्मा
 तस्य तद्भोजनं भवेत् ॥ ३१ ॥ ततो नानाप्रकारस्य धर्मस्य श्रवणं हि यत् ॥ तद्वन्नं प्रोच्यते भोक्ता क्षेत्रज्ञः श्रवणौ मुखम् ॥ ३२ ॥ तद्वास्यामि
 द्विजाग्र्याय पृच्छ विप्र यदिच्छसि ॥ शक्तितस्तर्पयिष्यामि त्वामहं विप्रसंसदि ॥ ३३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कमठस्यैतदाकर्ण्य सोऽतिथि
 र्वचनं महत् ॥ मनसैव प्रशस्यामुं प्रश्नमेनमथाकरोत् ॥ ३४ ॥ कथं संजायते जंतुः कथं चापि प्रलीयते ॥ भस्मतामथ संप्राप्य क्व चायं प्रति
 पद्यते ॥ ३५ ॥ ॥ कमठ उवाच ॥ ॥ गुरवे प्राङ्मस्कृत्य धर्माय तदनंतरम् ॥ छंदोगीतमसुं प्रश्नं शक्त्या वक्ष्यामि ते द्विज ॥ ३६ ॥

स्कां.प.पु.
॥१८४॥

जनने त्रिविधं कर्म हेतुर्जतोर्भवेत्किल ॥ पुण्यं पापं च मिश्रं च सत्त्वरजसतामसम् ॥ ३७ ॥ तत्र यः सात्त्विको नाम स स्वर्गं प्रतिपद्यते ॥ स्वर्गा
त्कालपरिभ्रष्टो धनी धर्मी सुखी भवेत् ॥ ३८ ॥ तथा यस्तामसोनाम नरकं प्रतिपद्यते ॥ भुक्त्वा बह्वीर्यातनाश्च स्थावरत्वं प्रपद्यते ॥ ३९ ॥ मह
तां दर्शनस्पर्शैरुपभोगसहासनैः ॥ महता कालयोगेन संसरन्मानवो भवेत् ॥ ४० ॥ सोऽपि दुःखदरिद्राद्यैर्वेष्टितो विकलेंद्रियः ॥ प्रत्यक्षः सर्व
लोकानां पापस्यैतद्वि लक्षणम् ॥ ४१ ॥ अथ यो मिश्रकर्मा स्यात्तिर्यक्त्वं प्रतिपद्यते ॥ महतामेव संसर्गात्संसरन्मानवो भवेत् ॥ ४२ ॥ यस्य
पुण्यं पृथुतरं पापमल्पं हि जायते ॥ स पूर्वं दुःखितो भूत्वा पश्चात्सौख्यान्वितो भवेत् ॥ ४३ ॥ पापं पृथुतरं यस्य पुण्यमल्पतरं भवेत् ॥ पूर्वं
सुखी ततो दुःखी मिश्रस्यैतद्वि लक्षणम् ॥ ४४ ॥ तत्र मानुषसंभूतिं शृणु यादृगसौ भवेत् ॥ पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव शुक्रशोणितसंगमे ॥ ४५ ॥
सर्वदोषविनिर्मुक्तो जीवः संसरते स्फुटम् ॥ गुणान्वितमनोबुद्धिशुभाशुभसमन्वितः ॥ ४६ ॥ जीवः प्रविष्टो गर्भं तु कलले प्रतितिष्ठति ॥ मूढश्च
कलले तत्र मासमात्रं च तिष्ठति ॥ ४७ ॥ द्वितीयं तु तथा मासं धनीभूतः स तिष्ठति ॥ तस्यावयवनिर्माणं तृतीये मासि जायते ॥ ४८ ॥
अस्थीनि च तथा मासि जायन्ते च चतुर्थके ॥ त्वग्जन्म पंचमे मासि षष्ठे रोम्णां समुद्भवः ॥ ४९ ॥ सप्तमे च तथा मासि प्रबोधश्चास्य
जायते ॥ मातुराहारपीतं च सप्तमे मास्युपाश्रुते ॥ ५० ॥ अष्टमे नवमे मासि भृशमुद्विजते ततः ॥ जरायुणा वेष्टितांगो मुखे बद्धकरांगुलिः ॥ ५१ ॥
मध्ये क्लीबस्तु वामे स्त्री दक्षिणे पुरुषस्तथा ॥ तिष्ठत्युदरभागे च पृष्ठेरग्निमुखः किल ॥ ५२ ॥ यस्यां तिष्ठत्यसौ धोनौ तां च वेत्ति न संशयः ॥ सर्व
स्मरति वृत्तांतं बहूनां जन्मनामपि ॥ ५३ ॥ अंधे तमसि किं दृश्यो गंधान्मोहं दृढं लभेत् ॥ शीते मात्रा जले पीते शीतमुष्णं तथोष्णके ॥ ५४ ॥
व्यायामे लभते मातुः क्लेशं व्याधेश्च वेदनाम् ॥ अलक्ष्याः पितृमातृभ्यां जायन्ते व्याधयः पराः ॥ ५५ ॥ सौकुमार्याद्भुजं तीव्रां जनयन्ति च तस्य
ते ॥ स्वल्पमप्यथ तं कालं वेत्ति वर्षशतोपमम् ॥ ५६ ॥ संतप्यते भृशं गर्भे कर्मभिश्च पुरातनैः ॥ मनोरथांश्च कुरुते सुकृतार्थं पुनःपुनः
॥ ५७ ॥ जन्म चेदहमाप्स्यामि मानुष्ये जीवितं तथा ॥ ततस्तत्प्रकरिष्यामि येन मोक्षो भवेत्स्फुटम् ॥ ५८ ॥ एवं तु चिंतयानस्य सीमंतोन्नयनादनु ॥
मासद्वयं तद्व्रजति पीडतस्त्रियुगाकृति ॥ ५९ ॥ ततः स्वकाले संपूर्णे स्मृतिमारुतचालितः ॥ भवत्यवाङ्मुखो जंतुः पीडामनुभवन्पराम् ॥
॥ ६० ॥ अधोमुखः संकटेन योनिद्वारेण निःसरेत् ॥ पीडया पीड्यमानोऽपि चर्मोत्कर्तनतुल्यया ॥ ६१ ॥ करपत्रसमस्पर्शं करसंस्पर्शना

१ गुणान्वितसतन्मात्रमनोबुद्ध्या समन्वितः—इ०पा० । २ गर्भे च—इ०पा० । ३ पृष्ठेः (पृष्ठभागस्य) उदरभागे—(मध्यप्रदेशे) अग्निमुखः सन्—तिष्ठति—इत्यन्वययोजना । ४ किं दृश्यः—गूढत्वाददृश्यः—उपरि—इत्यर्थः ।

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ४९

॥१८४॥

दिकम् ॥ असौ जातो विजानाति मासमात्रं विमोहितः ॥ ६२ ॥ प्राक्कर्मवशगस्यास्य गर्भज्ञानं च नश्यति ॥ ततः करोति कर्माणि श्वेतरक्ता

दिकम् ॥ असौ जातो विजानाति मासमात्रं विमोहितः ॥ ६२ ॥ प्राक्कर्मवशगस्यास्य गर्भज्ञानं च नश्यति ॥ ततः करोति कर्माणि श्वेतरक्ता
 सितानि च ॥ ६३ ॥ अस्थिपट्टतुलास्तंभस्नायुबंधेन यंत्रितम् ॥ रक्तमांसमृदालितं विष्मूत्रद्रव्यभाजनम् ॥ ६४ ॥ सप्तभित्तिसुसंबद्धं छत्रं रोम
 तृणैरपि ॥ वदनैकमहाद्वारं गवाक्षाष्टविभूषितम् ॥ ६५ ॥ ओष्ठद्वयकपाटं च दंतार्गलविमुद्रितम् ॥ नाडीस्वेदप्रवाहं च कफपित्तपरिप्लुतम् ॥
 ॥ ६६ ॥ जराशोकसमाविष्टं कालवक्रानलस्थितम् ॥ रागद्वेषादिभिर्ध्वस्तं षडौशिकसमुद्रवम् ॥ ६७ ॥ एवं संजायते पुंसो देहगेहमिदं द्विज ॥
 यस्मिन्वसति क्षेत्रज्ञो गृहस्थो बुद्धिगेहिनी ॥ ६८ ॥ मोक्षं स्वर्गं च नरकमास्ते संसाधयन्नपि ॥ ६९ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति
 साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे कमठसूर्यसंवादे जीवस्य देहोत्पत्तिवर्णनं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥
 ॥ ॥ अतिथिरुवाच ॥ ॥ साध्वबालमते बाल कमठैतत्त्वयोच्यते ॥ शरीरलक्षणं श्रोतुं पुनरिच्छामि तद्वद ॥ १ ॥ ॥ कमठ उवाच ॥ ॥ यथैत
 द्वेद ब्रह्मांडं शरीरं च तथा शृणु ॥ पादमूलं च पातालं प्रपदं च रसातलम् ॥ २ ॥ तलातलं तथा गुल्फौ जंघे चास्य महातलम् ॥ जानुनी सुतलं
 चोरू वितलं चातलं कटिम् ॥ ३ ॥ नाभिं महीतलं प्राहुर्भुवर्लोकमथोदरम् ॥ उरःस्थलं च स्वर्लोकं महर्ग्रीवा मुखं जनम् ॥ ४ ॥ नेत्रे तपः
 सत्यलोकं शीर्षदेशं वेदंति च ॥ तद्यथा सप्त द्वीपानि पृथिव्यां संस्थितानि च ॥ ५ ॥ तथात्र धातवः सप्त नामतस्तात्रिबोध मे ॥ त्वगसृग्मांस
 मेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः ॥ ६ ॥ अस्थामत्र शतानि स्युस्त्रीणि षष्ट्यधिकानि च ॥ त्रिंशच्छतसहस्राणि नाडीनां कथितानि च ॥ ७ ॥
 षट्पञ्चाशत्सहस्राणि तथान्यानि नवैव तु ॥ ता वहन्ति रसं देहे जलं नद्यो यथा भुवि ॥ ८ ॥ सार्धाभिस्तिष्ठन्मिच्छन् समंताद्गोमकोटिभिः ॥ शरीरं
 स्थूलसूक्ष्माभिर्दृश्यादृश्या हि ताः स्मृताः ॥ ९ ॥ षडंगानि प्रधानानि कथ्यमानानि मे शृणु ॥ द्वौ बाहू सक्थिनी द्वे च मूर्धा जठरमेव च ॥ १० ॥
 अंत्राण्यत्र तथा त्रीणि सार्धव्यामत्रयाणि च ॥ त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणामाहुर्वेदविदो द्विजाः ॥ ११ ॥ ऊर्ध्वनालमधोवक्त्रं हृदि पद्मं प्रकीर्त्यते ॥
 हृत्पद्मवामतः ग्रीहो दक्षिणे स्यात्तथा यकृत् ॥ १२ ॥ मज्जातो मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज ॥ मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृतस्तथा ॥
 ॥ १३ ॥ रक्तस्य चरमस्यात्र गर्ता द्व्यंजलयः स्मृताः ॥ तेभ्यः प्रवर्तमानास्ते देहं संधारयंत्युत ॥ १४ ॥ सीवन्यश्च तथा सप्त पंच मूर्धानमा
 स्थिताः ॥ एका मेढ्रं गता चैका तथा जिह्वा गता द्विज ॥ १५ ॥ नाड्यः सर्वाः प्रवर्तते नाभिपद्मात्तथात्र च ॥ यासां श्रेष्ठा शिरो याता सुषुप्तेडाऽ

स्कां.प.पु.
॥१८५॥

थ पिंगला ॥ १६ ॥ नासिकाद्वारमासाद्य संस्थिते देहवर्धने ॥ वायुरग्निश्चंद्रमाश्च पंचधा पंचधात्र च ॥ १७ ॥ प्राणापानसमानाश्च उदानो
व्यान एव च ॥ पंच भेदाः स्मृता वायोः कर्माण्येषां वदन्ति च ॥ १८ ॥ उच्छ्वासश्चैव निःश्वासो ह्यत्रापानप्रवेशनम् ॥ आकंठाच्छीर्षसंस्थास्य
प्राणकर्म प्रकीर्तितम् ॥ १९ ॥ त्यागो विष्मूत्रशुक्राणां गर्भविस्वर्णं तथा ॥ अपानकर्म निर्दिष्टं स्थानमस्य गुदोपरि ॥ २० ॥ समानो धारय
त्यत्रं विवेचयति चाप्यथ ॥ रसयंश्चैव चरति सर्वश्रोणिष्ववारितः ॥ २१ ॥ वाक्प्रवृत्तिप्रदोद्वारे प्रयत्ने सर्वकर्मणाम् ॥ आकंठसुरसंस्था
नमुदानस्य प्रकीर्त्यते ॥ २२ ॥ व्यानो हृदि स्थितो नित्यं तथा देहचरोपि च ॥ धातुवृद्धिप्रदः स्वेदलालोन्मेषनिमेषकृत् ॥ २३ ॥
पाचको रजकश्चैव साधकालोचकौ तथा ॥ भ्राजकश्च तथा देहे पञ्चधा पावकः स्थितः ॥ २४ ॥ पाचकस्तु पचत्यन्नं नित्यं पक्वाशये स्थितः ॥
आमाशयस्थोऽपि रसं रंजकः कुरुते त्वसृक् ॥ २५ ॥ साधको हृदिसंस्थश्च बुद्ध्याद्युत्साहकारकः ॥ आलोचकश्च दृक्संस्थो रूपदर्शनशक्ति
कृत् ॥ २६ ॥ त्वक्संस्थो भ्राजको देहं भ्राजयेन्निर्मलीकृतः ॥ क्लेदको बोधकश्चैव तर्पणः श्लेष्मणस्तथा ॥ २७ ॥ आलंबकस्तथा देहे पंचधा
सोम उच्यते ॥ क्लेदकः क्लेदयत्यन्नं नित्यं पक्वाशये स्थितः ॥ २८ ॥ बोधको रसनास्थश्च रसानामवबोधकः ॥ शिरःस्थश्चक्षुरादीनां तर्पणात्तर्पणः
स्मृतः ॥ २९ ॥ सर्वसंश्रितश्चैव श्लेष्मणः श्लेष्मकृत्तथा ॥ उरःस्थः सर्वगात्राणि स वै ह्यालंबकः स्थितः ॥ ३० ॥ एवं वाय्वग्निसोमैश्च देहः संधारित
स्त्वसौ ॥ आकाशजानि स्रोतांसि तथा कोष्ठविविक्तता ॥ ३१ ॥ पार्थिवानीह जानीहि प्राणकेशनखानि च ॥ अस्थीनि धैर्यं गुरुता त्वङ्मांसं
हृदयं गुदम् ॥ ३२ ॥ नाभिर्मेदो यकृन्मज्जा अंत्रमामाशयः शिरा ॥ स्नायुः पक्वाशयश्चैव प्राहुर्वेदविदो द्विजाः ॥ ३३ ॥ नेत्रयोर्मण्डलं शुक्लं कफा
द्रवति पैतृकम् ॥ कृष्णं च मण्डलं वातात्तथा भवति मातृकम् ॥ ३४ ॥ पक्ष्ममण्डलमेकं तु द्वितीयं चर्ममण्डलम् ॥ शुक्लं तृतीयं कथितं चतुर्थं
कृष्णमण्डलम् ॥ ३५ ॥ दृङ्मण्डलं पंचमं तु नेत्रं स्यात्पंचमण्डलम् ॥ अपरे नेत्रभागे द्वे उपांगोऽपांग एव च ॥ ३६ ॥ उपांगो नेत्रपर्यंतो नासा
मूलमपांगकः ॥ वृषणौ च तथा प्रोक्तौ मेदोसृक्कफमांसकौ ॥ ३७ ॥ असृङ्मांसमयी जिह्वा सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ हस्तयोरोष्ठयोर्मेद्रे ग्रीवायां षट्
च कूर्चकाः ॥ ३८ ॥ एवमत्र स्थिते जीवो देहेऽस्मिन्सप्तसप्तके ॥ पंचविंशतिको व्याप्य देहं वासोऽस्य मूर्धनि ॥ ३९ ॥ त्वगसृग्मांसमित्याहु
स्त्रिकं मातृसमुद्भवम् ॥ मेदोमज्जास्थिकं प्रोक्तं पितृजं षट्च कौशिकम् ॥ ४० ॥ एवं भूतमयं देहं पंचभूतसमुद्भवैः ॥ अत्रैर्यथा वृद्धिमेति तदहं वर्ण

१ अस्नार्थो वैद्यकशास्त्रज्ञातव्यः । २ देहं व्याप्य स्थितः--इति योजना । अस्य जीवस्य वासः मूर्धनि--इति तदनुसम्बद्धमन्वयान्तरम् ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ५०

॥१८५॥

यामि ते ॥४१॥ तदन्नं पिण्डकवलैर्ग्रासैर्भुक्तं च देहि^१भिः ॥ पूर्वं स्थूलाशये वायुः प्राणः प्रकुरुते द्विधा ॥ ४२ ॥ संप्रविश्यान्नमध्ये तु पृथगन्नं पृथग्ज
 लम् ॥ अग्नेहृ^२र्ध्वं जलं स्थाप्य तदन्नं तज्जलोपरि ॥ ४३ ॥ जलस्याधः स्वयं प्राणः स्थित्वाग्निं धमते शनैः ॥ वायुना धम्यमानोऽग्निरत्युष्णं
 कुरुते जलम् ॥ ४४ ॥ तदन्नमुष्णतोयेन समंतात्पच्यते पुनः ॥ द्विधा भवति तत्पक्वं पृथक्किट्टं पृथग्रसम् ॥ ४५ ॥ मलैर्द्वादशभिः किट्टं भिन्नं
 देहाद्ग्रहिव्रजेत् ॥ कर्णाक्षिनासिकाजिह्वादंताः शिशनं गुदं नखाः ॥ ४६ ॥ रोमकूपाणि चैव स्युर्द्वादशैते मलाश्रयाः ॥ हृत्पद्मप्रतिबद्धाश्च सर्वा नाड्यः
 समंततः ॥ ४७ ॥ तासां मुखेषु तं सूक्ष्मं व्यानः स्थापयते रसम् ॥ रसेन तेन ता नाडीः समानः पूरयेत्पुनः ॥ ४८ ॥ ततः प्रयांति संपूर्णास्ताश्च
 देहं समंततः ॥ ततः स नाडिमध्यस्थो रज्जकेनोष्मणा रसः ॥ ४९ ॥ पच्यते पच्यमानस्तु रुधिरत्वं भजेत्पुनः ॥ ततस्त्वग्लोमकेशाश्च मांसं स्नायु
 शिरास्थि च ॥ ५० ॥ नखा मज्जा खवैमल्यं शुक्रवृद्धिः क्रमाद्भवेत् ॥ एवं द्वादशधात्रस्य परिणामः प्रकीर्त्यते ॥ ५१ ॥ एवमेतद्विनिष्पन्नं शरीरं
 पुण्यहेतवे ॥ यथैव स्यंदनः शुभ्रो भारसंवाहनाय च ॥ ५२ ॥ तैलाभ्यंगादिभिर्यत्नैर्बहुभिः पालयते न चेत् ॥ किं कृत्यं साध्यते तेन यदि
 भारं वहन्न हि ॥ ५३ ॥ एवमेतेन देहेन किं कृत्यं भोजनोत्तमैः ॥ वर्धितेन न चेत्पुण्यं कुरुते पशुवच्च तत् ॥ ५४ ॥ भवंति चात्र श्लोकाः ॥
 यस्मिन्काले च देशे च वयसा यादृशेन च ॥ कृतं शुभाशुभं कर्म तत्तथा तेन भुज्यते ॥ ५५ ॥ तस्मात्सदा शुभं कार्यमविच्छिन्नसुखार्थिभिः ॥
 विच्छिद्यंतेऽन्यथा भोगा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ५६ ॥ यस्मात्पापेन दुःखानि तीव्राणि सुबहून्यपि ॥ तस्मात्पापं न कर्तव्यमात्मपीडाकरं हि
 तत् ॥ ५७ ॥ एवं ते वर्णितः साधो प्रश्नोऽयं शक्तितो मया ॥ यथा संजायते प्राणी यथा शृणु प्रलीयते ॥ ५८ ॥ आयुष्ये कर्मणि क्षीणे संप्राप्ते
 मरणे नृणाम् ॥ स्वकर्मवशगो देही कृष्यते यमकिंकरैः ॥ ५९ ॥ पंचतन्मात्रसहितः समनोबुद्धचहंकृतिः ॥ पुण्यपापमयैः पार्श्वैर्बद्धो जीवस्त्यजे
 द्रुपुः ॥ ६० ॥ शीर्ष्णश्च सप्तभिश्छिद्रैर्निर्गच्छेत्पुण्यकर्मणाम् ॥ अथश्च पापिनां यांति योगिनां ब्रह्मरन्ध्रतः ॥ ६१ ॥ तत्क्षणात्सोऽथ गृह्णाति शरीरं
 चातिवाहिकम् ॥ अंगुष्ठपर्वमात्रं तु स्वप्राणैरेव निर्मितम् ॥ ६२ ॥ ततस्तन्स्मिन्स्थितं जीवं देहे यमभटास्तदा ॥ बद्धा नयंति मार्गेण याम्येनाति
 यथाबलम् ॥ ६३ ॥ तत्तावरीषतुल्येन अयोगुडनिभेन च ॥ प्रतप्तसिकतेनापि ताम्रप्रात्रनिभेन च ॥ ६४ ॥ षडशीतिसहस्राणि योजनानां महीत
 लात् ॥ कृष्यमाणो यमपुरीं नीयते पापकृद्द्रष्टैः ॥ ६५ ॥ कचिच्छीतं महादुर्गमन्धकारं कचिन्महत् ॥ अग्निसंस्पर्शवदनैः काककाकोलजंबुकैः ॥ ६६ ॥

^१ देहिनाम्-इ० पा० । ^२ खवैमल्यम्-खानामिन्द्रियाणां वैमल्यम्-शुद्धता । ^३ तत्तावरीषतुल्येन-तप्तप्रात्रनिभेन-इत्यर्थः ।

मक्षिकादंशमशकैर्भक्ष्यते सर्पवृश्चिकैः ॥ भक्ष्यमाणोऽपि तैर्जंतुः क्रंदते म्रियते न हि ॥ ६७ ॥ क्वचिच्च भक्ष्यते घोरे राक्षसैः कृष्यतेऽस्यते ॥
 दह्यमानोतिघोरेण सैकतेन च नीयते ॥ ६८ ॥ मुहूर्तेर्दशभिर्याति तं मार्गमतिदुस्तरम् ॥ तं कालं सुमहद्वेत्ति पुरुषो वर्षसंमितम् ॥ ६९ ॥
 तार्यते च नदीं घोरां पूयशोणितवाहिनीम् ॥ नदीं वैतरणीनाम केशशैवलशाद्वलाम् ॥ ७० ॥ ततो यमस्य पुरतः स्थाप्यते यमकिं
 करैः ॥ पापी महाभयं पश्येत्कालांतकमुखैर्वृतम् ॥ ७१ ॥ पुण्यकर्मा सौम्यरूपं धर्मराजं तदा किल ॥ मनुष्या एव गच्छन्ति यमलोकं न चापरे ॥
 ॥ ७२ ॥ मरणानंतरं तेषां जंतूनां योनिपूरणम् ॥ तथाहि प्रेता मनुजाः श्रूयन्ते नान्यजंतवः ॥ ७३ ॥ धार्मिकः पूज्यते तत्र पापः पाशगलो भवेत् ॥
 धार्मिकश्च यथा याति तं मार्गं शृणु वच्मि ते ॥ ७४ ॥ आरामद्रुमदातारः फलपुष्पवता पथा ॥ छायाया च सुखं याति तथा ये च्छत्रदा नराः ॥
 ॥ ७५ ॥ उपानहप्रदा यानैर्वितृषाः पूर्वधर्मिणः ॥ विमानैर्यानदा याति तथा शय्यासनप्रदाः ॥ ७६ ॥ भक्ष्यभोज्यैस्तथा तृप्ता याति भोजनदा
 यिनः ॥ दीपप्रदाः प्रकाशेन गोप्रदास्तां नदीं सुखम् ॥ ७७ ॥ श्रीसूर्यं श्रीमहादेवं भक्ता ये पुरुषोत्तमम् ॥ जन्मप्रभृति ते याति पूज्यमाना यमानुगैः
 ॥ ७८ ॥ महीं गां कांचनं लोहं तिलान्कार्पासमेव च ॥ लवणं सप्तधान्यं च दत्त्वा याति सुखं नरः ॥ ७९ ॥ तेषां तत्र गतानां च पापिनां पुण्यकर्मि
 णाम् ॥ चित्रगुप्तः प्रेतपाय निरूपयति वै ततः ॥ ८० ॥ प्रेतलोके स वसति ततः संवत्सरं नरः ॥ वत्सरेण च तेनास्य शरीरमभिजायते ॥ ८१ ॥
 सोदकुम्भमथान्नाद्यं बांधवैर्यत्प्रदीयते ॥ दिनेदिने स तद्बुद्ध्या तेन वृद्धिं प्रयाति च ॥ ८२ ॥ पूर्वदत्तमथान्नाद्यं प्राप्नोति स्वयमेव च ॥ स्वयं येन न
 दत्तं च तथा दाता न विद्यते ॥ ८३ ॥ न चाप्युदकदातासौ क्षुत्तृड्भ्यामतिपीड्यते ॥ बांधवैस्तूदकं दत्तं नदीभूत्वोपतिष्ठति ॥ ८४ ॥ मासिमासि
 च यच्छ्राद्धं षोडशश्राद्धपूर्वकम् ॥ अत्र न क्रियते यस्य प्रेतत्वात्स न मुच्यते ॥ ८५ ॥ मानुषेण दिनेनैव प्रेतलोके दिनं स्मृतम् ॥ तस्माद्दिनेदिने
 देयं प्रेतायान्नं च वत्सरम् ॥ ८६ ॥ तं च स्माशानिकानाम गणा याम्या भयावहाः ॥ शीतवातातपोपेतं तत्र रक्षन्ति पापिनम् ॥ ८७ ॥
 यथेह बन्धने कश्चिद्रक्ष्यते विषमैर्नरैः ॥ प्रेतपिंडा न दीयन्ते षोडशश्राद्धपूर्वकाः ॥ ८८ ॥ यस्य तस्य न मोक्षोऽस्ति प्रेतत्वाद्दे युगैरपि ॥ ततः सपि
 ण्डीकरणे बांधवैः सुकृते नरः ॥ ८९ ॥ पूर्णे संवत्सरे देहं संपूर्णं प्रतिपद्यते ॥ पापात्मा चोररूपं तु धार्मिको दिव्यमुत्तमम् ॥ ९० ॥ ततः स
 नरकं याति स्वर्गं वा स्वेन कर्मणा ॥ रौरवाद्याश्च नरकाः पातालतलमंस्थिताः ॥ ९१ ॥ सुराद्याः सत्यपर्यताः स्वर्लोकस्योर्ध्वमाश्रिताः ॥ इतिहासपु

राणेषु वेदस्मृतिषु यच्छ्रुतम् ॥ ९२ ॥ पुण्यं तेन भवेत्स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययात् ॥ तत्रापि कालवसतिकर्मणामनुरूपतः ॥ ९३ ॥ अर्वाक्सपिंडीकरणं
 यस्य वर्षाच्च वा कृतम् ॥ प्रेतत्वमपि तस्यापि प्रोक्तं संवत्सरं ध्रुवम् ॥ ९४ ॥ यैरिष्टं च त्रिभिर्मैधैरर्चितं वा सुरत्रयम् ॥ प्रेतलोकं न ते याति तथा
 ये समरे हताः ॥ ९५ ॥ शुद्धेन पुण्येन दिवं च शुद्धां पापेन शुद्धेन तथा तमोधम् ॥ मिश्रेण स्वर्गं नरकं च याति देहस्तथैवास्य भवेच्च तादृक् ॥ ९६ ॥
 प्रश्रव्यं चेति तव प्रणीतमुत्पत्तिमृत्यु परलोकवासः ॥ यथा गुरुर्मे समुदाजहार किं भूय इच्छस्युत तद्वदामि ॥ ९७ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण
 एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे आदित्यकमठसंवादे जीवस्य पारलौकिकगत्यादिवर्णनं नाम पंचाशत्तमो
 ऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ॥ अतिथिरुवाच ॥ ॥ यदेतत्परलोकस्य स्वरूपं व्याहृतं त्वया ॥ आगमं समुपाश्रित्य तत्तथैव न संशयः ॥ १ ॥
 किं त्वत्र नास्तिकाः पापाः सन्दिह्यन्तेऽल्पचेतनाः ॥ तेषां निःसंशयकृते वद कर्मफलं हि यैत् ॥ २ ॥ इहैव कस्य कस्यैव कर्मणः
 पापकस्य च ॥ प्रभावात्कीदृशो जायेत्कमठैतद्वदास्ति चेत् ॥ ३ ॥ ॥ कमठ उवाच ॥ ॥ सर्वमेतत्प्रक्ष्यामि स्थिरो भूत्वा शृणुष्व
 तत् ॥ यथा मम गुरुः प्राह यन्मे चेतसि संस्थितम् ॥ ४ ॥ ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदंतकः ॥ सुवर्णचौरः कुनखी दुश्कर्मा
 गुरुतल्पगः ॥ ५ ॥ संसर्गी सर्वरोगी स्यात्पंच पातकिनस्त्वमी ॥ निंदामाकर्ण्य साधूनां बधिरः संप्रजायते ॥ ६ ॥ स्वयं प्रकीर्तयेच्चापि
 मूकः पापोऽभिजायते ॥ आज्ञालोपी गुरूणां च अपस्मारी भवेन्नरः ॥ ७ ॥ अवज्ञाकारकस्तेषां कृमिरेवाभिजायते ॥ उपेक्षतः पूज्यकार्यं
 दुष्प्रज्ञत्वं च जायते ॥ ८ ॥ चौर्याय साधुद्रव्याणां दद्याद्यावत्पदानि च ॥ तावद्दर्षाणि पंगुत्वं स प्राप्नोति नराधमः ॥ ९ ॥ दत्त्वा हरति तद्भूयो
 जायते कृकलासकः ॥ कुपितानप्रसाद्यैव पूज्यान्स्याच्छीर्षरोगवान् ॥ १० ॥ रजस्वलामभिगच्छंश्च चंडालः संप्रजायते ॥ वस्त्रापहारी चित्रि
 स्यात्कृष्णकुट्टी तथाग्निदः ॥ ११ ॥ दुर्दुरो हृष्यहारी स्यात्कूटसाक्षी मुखारुजः ॥ परदारंश्च कामेन द्रष्टा स्यादक्षिरोगवान् ॥ १२ ॥ प्रतिज्ञा
 याप्रयच्छन्त्यो ह्यल्पायुर्जायते नरः ॥ विप्रवृत्त्यपहारी स्यादजीर्णो सर्वदाऽधमः ॥ १३ ॥ नैष्ठिकान्नाशनाद्भूयो निवृत्तो रोगवान्सदा ॥ पत्नीबहुत्वे
 त्वेकस्यां रेतोमोक्षः क्षयी भवेत् ॥ १४ ॥ स्वामिना धर्मयुक्तो यस्त्वन्यायेन समाचरेत् ॥ स्वयं वा भक्षयेद्भुत्वं स मूढः स्याज्जलोदरी ॥ १५ ॥
 दुर्बलं पीड्यमानं यो बलवान्समुपेक्षते ॥ अंगहीनः स च भवेद्ब्रह्मभुधितो भवेत् ॥ १६ ॥ व्यवहारे पक्षपाती जिह्वारोगी भवेन्नरः ॥ धर्मप्रवृत्ति

१ कालवसतिकर्मणाम्-अनुरूपतः-कालदेशकर्मोनुसारेणेत्यर्थः । २ तत्-इ० पा० । ३ चित्रि-चित्र-स्वेतकुष्ठवान्-इत्यर्थः ।

स्कां.म.पु.
॥१८७॥

सञ्चार्य पत्न्यादीष्टवियोगकृत् ॥ १७ ॥ स्वयंपाकाग्रभोजी यो गलरोगमवाप्नुयात् ॥ पंचयज्ञानकृत्स्वैव भुञ्जानो ग्रामशूकरः ॥ १८ ॥ पूर्वमैथुन
कृन्मेही परित्यज्य स्वगेहिनीम् ॥ वेश्यादिरक्तो मूढात्मा खल्वाटो जायते नरः ॥ १९ ॥ परिक्षीणान्मित्रबन्धून्स्वामिनं दयितानुगान् ॥ अवमन्य
निवृत्तात्मा क्लिष्टवृत्तिः सदा भवेत् ॥ २० ॥ छन्ननोपचरेद्यस्तु पितरौ स्वामिनं गुरुन् ॥ प्राप्तव्यार्थस्यातिकष्टात्परिभ्रंशोर्थजो भवेत् ॥ २१ ॥
विश्रब्धस्यापहारी तु दुःखानां भाजनं भवेत् ॥ धार्मिके क्षुद्रकारी यो नरः स वामनो भवेत् ॥ २२ ॥ दुर्बलवृषवाही यः कटिलूती
भवेत्सै च ॥ २३ ॥ जात्यंधश्चापि यो गोघ्नो निःपशुर्दुःखकृद्भवाम् ॥ निर्दयो गोषु घाताद्यैः सदा सोध्वसु कष्टगः ॥ २४ ॥ निस्तेजकः सभायां
यो गलगण्डी स जायते ॥ सदा क्रोधी च चंडालः प्रतिवक्रश्च सूचकः ॥ २५ ॥ अजविक्रयकृद्ब्रूयाधः कुण्डाशी भृतको भवेत् ॥ नास्तिकस्तिल
पिंडी स्यादश्रद्धो गीतजीवनः ॥ २६ ॥ अभक्ष्यादो गण्डमाली स्त्रीखादी चाऽऽसुतस्य कृत् ॥ अन्यायतो ज्ञानग्राही मूर्खो भवति मानवः ॥ २७ ॥
शास्त्रचौरः केकराक्षः कथां पुण्यां च द्वेष्टि यः ॥ कृमिवक्रः स च भवेद्विभ्रष्टो नरकात्कुधीः ॥ २८ ॥ देवद्विजगवां वृत्तिहारको वांतभक्षकृत् ॥
तडागारामभेत्ता यो भवेद्विकलपाणिकः ॥ २९ ॥ व्यवहारे च्छलग्राही भृत्यग्रस्तो भवन्नरः ॥ सदा पुरुषरोगी स्यात्परदाररतो नरः ॥ ३० ॥ वात
रोगी कुवैद्यः स्यादुश्मार्ग गुरुतल्पगः ॥ मधुमेही खरीगामी गोत्रस्त्रीमैथुनोऽप्रसूः ॥ ३१ ॥ स्वसारं मातरं पुत्रवधूं गच्छन्नबीजवान् ॥ कृतघ्नः सर्व
कार्याणां वैफल्यं समुपाश्नुते ॥ ३२ ॥ इत्येष लक्षणोद्देशः पापिनां परिकीर्तितः ॥ चित्रगुप्तोऽपि मुह्येत सकलस्यानुवर्णने ॥ ३३ ॥ एते नरक
विभ्रष्टा भुक्ता योनीः सहस्रशः ॥ एवंविधैश्चिह्निताश्च जायंते लक्षणैर्नराः ॥ ३४ ॥ ये हि धर्मं न मन्यंते तथा ये व्यसनैर्जिताः ॥ अनुमानेन
बोद्धव्यं यदेते शेषपापिनः ॥ ३५ ॥ येषां त्वंतगतं पापं स्वर्गाद्वा ये समागताः ॥ सर्वव्यसननिर्मुक्ता धर्ममेकं भजन्ति ते ॥ ३६ ॥ भवंति चात्र
श्लोकाः ॥ धर्मादनवमं सौख्यमधर्माद्दुःखसम्भवः ॥ तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात्पापं विवर्जयेत् ॥ ३७ ॥ लोकद्वयेऽपि यत्सौख्यं तद्धर्मात्प्रोच्यते
यतः ॥ धर्ममेकमतः कुर्यात्सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ ३८ ॥ मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा ॥ न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना ॥ ३९ ॥
इति पृष्ठं त्वया विप्र यथाशक्त्या मयेरितम् ॥ असूक्तं सूक्तमथवा क्षंतव्यं किं वदामि च ॥ ४० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कमठस्यैतदाकर्ण्य

१ दुर्बलवृषवायी-इ० पा० । २ नरः-इ० पा० । ३ स्त्रीखादी चासुतस्य कृत्-आसुतस्य मद्यस्य कर्ता स्त्रीखादी-मृतस्त्रीकः स्यादित्यर्थः । ४ वांतभक्षकृत्-वमनपूर्वकभोजनकर्ता । नात्रभक्षकृत्-इति पाठे-
अन्नद्वेष्टा-इत्यर्थः । ५ पुरुषरोगी-पुरुषत्वरोगी-नपुंसकः-इत्यर्थः । ६ अप्रसूः-निष्प्रजः-इत्यर्थः । ७ अनवमम्-श्रेष्ठम्-इत्यर्थः । ८ सतः-इ० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ५१

॥१८७॥

अष्टवर्षस्य भाषितम् ॥ भगवान्भास्करः प्रीतो बभूवातीव विस्मितः ॥ ४१ ॥ प्रशशंस च तान्विप्रान्हारीतप्रमुखास्तदा ॥ अहो वसुमती धन्या
 द्विजैरेवंविधोत्तमैः ॥ ४२ ॥ अथ प्रजापतिर्धन्यो यन्मर्यादाभिपाल्यते ॥ अमीभिर्ब्राह्मणवरैर्धन्या वेदाश्च संप्रति ॥ ४३ ॥ येषां मध्ये बालबुद्धि
 रियमेतादृशी स्फुटा ॥ हारीतप्रमुखानां हि का वै बुद्धिर्भविष्यति ॥ ४४ ॥ असंशयं त्रिलोकस्थमेषामविदितं न हि ॥ यथैतान्नारदः प्राह भूयस्तस्मा
 दमी बहु ॥ ४५ ॥ इति प्रशस्य तान्विप्रान्प्रहृष्टो रविरब्रवीत् ॥ अहं सूर्यो विप्रमुख्या युष्माकं दर्शनात्कृते ॥ ४६ ॥ समागतः सूर्यलोकात्प्राप्तं
 नेत्रफलं च मे ॥ भवद्विधैर्विप्रमुख्यैः संजल्पनसहासनात् ॥ ४७ ॥ अंत्यजा अपि पूयन्ते किं पुनर्मादृशा द्विजाः ॥ सर्वथा नारदो धन्यो योऽसौ त्रैलो
 क्यतत्त्ववित् ॥ ४८ ॥ युष्माभिर्बध्यते श्रेयो यस्य वै धृतकिल्बिषैः ॥ प्रणमामि च वः सर्वान्मनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ तपो विद्या च वृत्तं च यतो
 वार्द्धक्यकारणम् ॥ ४९ ॥ वरं मत्तो वृणीध्वं च दुर्लभं यं हृदीच्छत ॥ यूयं स्वयं हि वरदा मत्संगो मास्तु निष्फलः ॥ ५० ॥ देवतानां हि संसर्गो निष्फलो
 नोपजायते ॥ तस्मान्मत्तो वरं किंचिद्रणुध्वं प्रददामि वः ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ इति सूर्यवचः श्रुत्वा प्रहृष्टास्ते द्विजोत्तमाः ॥ ५२ ॥ संपूज्य
 परया भक्त्या पाद्यार्घ्यस्तुतिवन्दनैः ॥ मंडलादीन्महाजप्यान्गृणतः प्रोचिरे रविम् ॥ ५३ ॥ जयादित्य जय स्वामिञ्जय भानो जयामल ॥ जय वेदपते शश्व
 तारयास्मानहर्षते ॥ ५४ ॥ विप्राणां त्वं परो देवो विप्रसर्गोऽपि त्वन्मयः ॥ नितरां पूतमेतन्नः स्थानं देव त्वयेक्षितम् ॥ ५५ ॥ अद्य नः सफला वेदा
 अद्य नः सफलाः क्रियाः ॥ अद्य नः सफलं गेहं त्वया संगम्य गोपते ॥ ५६ ॥ वरं यदि प्रदातासि तदेनं प्रवृणीमहे ॥ आस्माकीनमिदं स्थानं न
 हि त्याज्यं कथंचन ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीसूर्य उवाच ॥ ॥ यस्माद्भवद्भिः पूर्वं हि जयादित्येति चोदितम् ॥ जयादित्य इति ख्यातस्तस्मात्स्थास्येऽत्र सर्वदा
 ॥ ५८ ॥ यावन्मही समुद्राश्च पर्वता नगराणि च ॥ तावत्स्थानमिदं विप्रा न हि त्यक्ष्यामि कर्हिचित् ॥ ५९ ॥ दारिद्र्यरोगसंघातान्द्रवो मंडलानि
 च ॥ कुष्ठादीन्नाशयिष्यामि भजतामत्र संस्थितः ॥ ६० ॥ यो मामत्र स्थितं चापि पूजयिष्यति मानवः ॥ सूर्यलोकमिवागम्य पूजां तस्य भजा
 म्यहम् ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ एवमुक्ते भगवता हारीताद्या द्विजोत्तमाः ॥ मूर्तिं संस्थापयामासुर्वेदोदितविधानतः ॥ ६२ ॥ ततो
 द्विजाः प्राहुरेवं कमठं त्वत्कृते रविः ॥ अत्र स्वामी स्थितस्तस्मात्प्रथमं स्तुहि त्वं रविम् ॥ ६३ ॥ इत्युक्तो ब्राह्मणैः सर्वैः कमठो वाग्गिम्नां वरः ॥

१ स्मृता-इ० पा० । २ दर्शनात्कृते-दर्शनार्थम्-इत्यर्थः । ३ नोपपद्यते-इ० पा० । ४ श्रुयुध्वं प्रवदामि वः-इ० पा० । ५ यथा-तः सूर्यलोकमागम्य मम पूजां कुर्यात् तां स्वीकृत्य यथाहं सन्तुष्टः स्यां
 तथा अत्र आगत्य यो मत्पूजां करिष्यति तां पूजामपि तथैव स्वीकरिष्यामिति भावः । एतेनात्र पूजायाः सूर्यलोकं गत्वा सूर्यपूजावन्माहात्म्यं सूचितम् । ३ तम्-इ० पा० ।

स्कां.प.प.
॥१८८॥

प्रणिपत्य जयादित्यं महास्तोत्रमिदं जगौ ॥ ६४ ॥ न त्वं कृतः केवलसंश्रुतश्च यजुष्येवं व्याहरत्यादिदेव ॥ चतुर्विधा भारती दूरदूरं धृष्टः स्तौमि
स्वार्थकामः क्षमैतत् ॥ ६५ ॥ मार्तण्डसूर्याशुरविस्तथेन्द्रो भानुर्भगश्चार्यमा स्वर्णरेताः ॥ ६६ ॥ दिवाकरो मित्रविष्णुश्च देव ख्यातस्त्वं वै द्वाद
शात्मा नमस्ते ॥ लोकत्रयं वै तव गर्भगेहं जलाधारः प्रोच्यसे खं समग्रम् ॥ ६७ ॥ नक्षत्रमाला कुसुमाभिमाला तस्मै नमो व्योमलिङ्गाय
तुभ्यम् ॥ ६८ ॥ त्वं देवदेवस्त्वमनाथनाथस्त्वं प्राप्यपालः कृपणे कृपालुः ॥ त्वं नेत्रनेत्रं जनबुद्धिबुद्धिराकाशकाशो जय जीवजीवः ॥ ६९ ॥ दारि
द्र्यदारिद्र्य निधे निधीनाममंगलामंगल शर्मशर्म ॥ रोगप्ररोगः प्रथितः पृथिव्यां चिरं जयादित्य जयाप्रमेय ॥ ७० ॥ व्याधिग्रस्तं कुष्ठरोगाभिभूतं भग्न
व्राणं शीर्णदेहं विसंज्ञम् ॥ माता पिता बांधवाः संत्यजन्ति सर्वैस्त्यक्तं पासि कोस्ति त्वदन्यः ॥ ७१ ॥ त्वं मे पिता त्वं जननी त्वमेव त्वं मे गुरुर्वा
न्धवाश्च त्वमेव ॥ त्वं मे धर्मस्त्वं च मे मोक्षमार्गो दासस्तुभ्यं त्यज वा रक्ष देव ॥ ७२ ॥ पापोऽस्मि मूढोऽस्मि महोश्रकर्मा रौद्रोऽस्मि नाचारनिधानम
स्मि ॥ तथापि तुभ्यं प्रणिपत्य पादयोर्जयं भक्तानामर्पय श्रीजयार्क ॥ ७३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं स्तुतो जयादित्यः कमठेन महात्मना ॥
स्निग्धगंभीरया वाचा प्राह तं प्रहसन्निव ॥ ७४ ॥ जयादित्याष्टकमिदं यत्त्वया परिकीर्तितम् ॥ अनेन स्तोष्यते यो मां भुवि तस्य न दुर्ल
भम् ॥ ७५ ॥ रविवारे विशेषेण मां समभ्यर्च्य यः पठेत् ॥ तस्य रोगा न शिष्यन्ति दारिद्र्यं च न संशयः ॥ ७६ ॥ त्वया च तोषितो वत्स
तव दक्षि वरं त्वमुम् ॥ सर्वज्ञो भुवि भूत्वा त्वं ततो मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ७७ ॥ त्वत्पिता स्मृतिकारश्च भविष्यति द्विजार्चितः ॥ स्थानस्यास्य
न नाशश्च कदाचित्प्रभविष्यति ॥ ७८ ॥ न चैतत्स्थानकं वत्स परित्यक्ष्यामि कर्हिचित् ॥ एवमुक्त्वा स भगवान्ब्राह्मणैरर्चितः स्तुतः ॥ ७९ ॥
अनुज्ञाप्य द्विजेद्रास्तांस्तत्रैवांतर्दधे प्रभुः ॥ एवं पार्थ समुत्पन्नो जयादित्योऽत्र भूतले ॥ ८० ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते रविवारे च सुव्रत ॥ आश्विने
भानुवारेण यो जयादित्यमर्चयेत् ॥ ८१ ॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ पूजनाद्रक्तमाल्यैश्च रक्तचंदनकुंकुमैः ॥ ८२ ॥ लेपनाद्रंधूपाद्यै
र्नैवेद्यैर्वृतपायसैः ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ ८३ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोके च गच्छति ॥ पुत्रदारधनान्यायुः प्राप्य सां
सारिकं सुखम् ॥ ८४ ॥ इष्टकामैः समायुक्तः सूर्यलोके चिरं वसेत् ॥ ८५ ॥ सर्वेषु रविवारेषु जयादित्यस्य दर्शनम् ॥ कीर्तनं स्मरणं वापि सर्व

१ तमोऽङ्गः-३० पा० । २ प्राप्यपालः-शरणागतपालकः-इत्यर्थः । ३ त्विदम्-इ० पा० । ४ स महत्फलमश्नुते-इ० पा० । ५ सः-इ० पा० ।

माहे.सं० १
(को० सं० २)
अ० ५१

॥१८८॥

रोगोपशांतिदम् ॥ ८६ ॥ अनादिनिधनं देवमव्यक्तं तेजसां नि धिम् ॥ ये भक्तास्ते च लीयन्ते सौरस्थाने निरामये ॥ ८७ ॥ सूर्योपरागे संप्राप्ते
 रविकूपे समाहितः ॥ स्नानं यः कुरुते पार्थ होमं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ ८८ ॥ दानं चैव यथाशक्त्या जयादित्याग्रतः स्थितः ॥ तस्य पुण्यस्य
 माहात्म्यं शृणुष्वैकमना जय ॥ ८९ ॥ कुरुक्षेत्रेषु यत्पुण्यं प्रभासे पुष्करेषु च ॥ वाराणस्यां च यत्पुण्यं प्रयागे नैमिषेऽपि वा ॥ तत्पुण्यं लभते
 मर्त्यो जयादित्यप्रसादतः ॥ ९० ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे जयादित्य
 माहात्म्यवर्णनं नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ कोटितीर्थं कथं जातं केन वा निर्मितं मुने ॥
 कस्माद्वा कोटितीर्थानां फलमत्रोच्यते मुने ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यदा मे स्थापितं स्थानं प्रसाद्याथ मया प्रभुः ॥ ब्रह्मलोकात्समा
 नीतः साक्षाद्ब्रह्मा पितामहः ॥ २ ॥ ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं भगवान्विधिः ॥ सस्मार कोटितीर्थानां स्मृतान्यत्रागतानि च ॥ ३ ॥ स्वर्गात्रि
 दशलक्षाणि सप्ततिश्च महीतलात् ॥ पातालाद्विशलक्षाणि स्मृतान्यभ्यागतानि च ॥ ४ ॥ अनेन प्रविभागेन लिंगान्यपि कुरुद्रह ॥ आयातानि
 यथा पूजां विदधाति पितामहः ॥ ५ ॥ ततोऽभिषेचनं कृत्वा लिंगान्यभ्यर्च्य पद्मभूः ॥ मध्याह्नकृत्यं संसाध्य मम प्रेम्णा वरं ददौ ॥ ६ ॥ ततो
 भगवता ह्यत्र मनसा निर्मितं सरः ॥ भगवानर्चितस्तीर्थैरिदमूचे प्रजापतिः ॥ ७ ॥ किं कुर्म भगवन्धातरादेशं देहि नः प्रभो ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा
 ब्रह्मा प्राह प्रजापतिः ॥ ८ ॥ एतस्मिन्सरसि स्थेयं तीर्थैः सर्वैरथात्र च ॥ एकस्मिन्श्च तथा लिंगे सर्वलिंगैर्ममार्चनात् ॥ ९ ॥ कोटीनामेव तीर्थानां
 लिंगानां स्नानपूजया ॥ दानेन च फलं त्वत्र यदि सत्यं वचो मम ॥ १० ॥ यः श्राद्धं कुरुते चात्र पिंडदानं यथाविधि ॥ पितृणामक्षया तृप्ति
 र्जायते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ स्नात्वा योऽभ्यर्चयेद्देवं कोटीश्वरमनन्यधीः ॥ कोटिलिंगार्चनफलं व्यक्तं तस्योपजायते ॥ १२ ॥ त्रैलोक्ये यानि
 तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ॥ तेषां स फलमाप्नोति कोटितीर्थाविगाहनात् ॥ १३ ॥ एवं दत्त्वा वरं ब्रह्मा ब्रह्मलोकं ययौ प्रभुः ॥ कोटितीर्थं च
 संजातं ततः प्रभृति विश्रुतम् ॥ १४ ॥ अस्य तीरे पुरा पार्थ ब्रह्माद्यैर्देवसत्तमैः ॥ यज्ञान्वहुविधान्कृत्वा ततः सिद्धिं परां ययुः ॥ १५ ॥ वसिष्ठाद्यैर्मुनि
 वरैस्तपश्वीर्णं पुरानघ ॥ मनसोऽभीप्सितान्कामान्प्रापुरन्ये तपोधनाः ॥ १६ ॥ अत्र तीर्थे पुरा पार्थ अत्रिणा विहितं तपः ॥ कोटितीर्थादक्षिणतः

१ प्रति-इत्यभ्याहृत्य-ये भक्ताः-इत्युत्तरं सम्बन्धः । २ जय-इत्यर्जुनसंबोधनमिदम् । ३ "कर्मादीनामपि सम्बन्धमात्रविवक्षायां पृष्ठेव"-इति नियमेनात्र पृष्ठी । ४ तीर्थैः-कर्तुभिः-प्रजापतिः-कर्म-
 ऊचे-इति-कर्मणि क्रियापदम्-तीर्थानि प्रजापतिम् ऊचुः-इति-वाक्यपरिवर्तनम् ।

स्थापितं लिंगमुत्तमम् ॥ १७ ॥ अत्रीश्वराभिसंज्ञं तु महापापहरं परम् ॥ स्थापयित्वा च तल्लिङ्गमग्रे चक्रे सरोवरम् ॥ १८ ॥ तत्र स्नात्वा च यो
मर्त्यः श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ अत्रीश्वरं समभ्यर्च्य रुद्रलोके वसेच्चिरम् ॥ १९ ॥ भरद्वाजेन मुनिना कोटितीर्थे सरोवरे ॥ तपश्चीर्णं महाबाहो यज्ञाश्च
विहिताः किल ॥ २० ॥ भरद्वाजेश्वरं लिंगं स्थापितं सुमनोहरम् ॥ तत्र कृत्वा सरो रम्यं परां मुदमवाप्तवान् ॥ २१ ॥ तत्र स्नात्वा नरो
भक्त्या श्राद्धं कुर्याद्विधानतः ॥ भरद्वाजेश्वरं पूज्य शिवलोके महीयते ॥ २२ ॥ ततश्च कोटितीर्थेऽस्मिन्गौतमो भगवानृषिः ॥ अतप्यत
तपो घोरमहल्यासंगमाशया ॥ २३ ॥ तं कामं प्राप्तवान्धीमान्परां मुदमुपागतः ॥ अहल्यया समायोगमेतत्तीर्थप्रभावतः ॥ २४ ॥
अस्मिन्क्षेत्रे महालिंगं गौतमेश्वरसंज्ञितम् ॥ स्थापयामास भगवानहल्यासरसस्तटे ॥ २५ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अहल्यया कदा
ब्रह्मन्खानितं वै महत्सरः ॥ तन्मम ब्रूहि सकलमहल्यासरःकारणम् ॥ २६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अहल्या शापमापन्ना गौतमात्किल
फाल्गुन ॥ पुरा चेंद्रसमायोगे परं दुःखमुपागता ॥ २७ ॥ ततो दुःखार्तः स मुनिः कोटितीर्थेऽकरोत्तपः ॥ तपसा तेन वै पार्थाहल्यया सह
संगतः ॥ २८ ॥ ततः साध्वी परं दृष्ट्वा अत्र क्षेत्रे सरोवरम् ॥ चकार सुमहत्पुण्यं तीर्थोदैः परिपूरितम् ॥ २९ ॥ अहल्यासरसि स्नानं पिंडदानं
समाचरेत् ॥ गौतमेशं च संपूज्य ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ३० ॥ कोटितीर्थे नरश्रेष्ठ अनेके मुनयोऽमलाः ॥ तपस्तप्त्वा सुघोरं च परां सिद्धिमु
पागताः ॥ ३१ ॥ राजभिर्बहुभिः पूर्वं तपो दानं तथाध्वराः ॥ अस्मिन्स्तीर्थे सुविहिताः परां सिद्धिमुपागताः ॥ ३२ ॥ अस्य तीरे द्विजं चैकं मृष्टा
त्रैर्यश्च तर्पयेत् ॥ तेन श्रद्धासहायेन कोटिर्भवति तर्पिता ॥ ३३ ॥ अस्य तीरे नरः पार्थ रत्नानि विविधानि च ॥ गोभूमितिलधान्यानि वासांसि
विविधानि च ॥ ३४ ॥ श्रद्धया परया पार्थ द्विजेभ्यः संप्रयच्छति ॥ शतकोटिगुणं पुण्यं कोटितीर्थप्रभावतः ॥ कोटितीर्थे प्रतिश्रुत्य द्विजेभ्यो
न प्रयच्छति ॥ ३५ ॥ नरके पातयित्वा च कुलमेकोत्तरं शतम् ॥ आत्मानं पातयेत्पश्चाद्धारुणं रौरवं महत् ॥ ३६ ॥ माघमासे तु संप्राप्ते
प्रातःकाले तथाऽमले ॥ यः स्नाति मकरादित्ये तस्य पुण्यं शृणुष्व मे ॥ ३७ ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥ सर्वदानव्रतैर्यश्च कोटि
तीर्थे दिनेदिने ॥ ३८ ॥ तत्पुण्यं लभते मर्त्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ कन्यागते सवितरि यः श्राद्धं कुरुते नरः ॥ ३९ ॥ पितरस्तस्य
तुष्यन्ति गयाश्राद्धशतैर्न तु ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते स्नानादि कुरुते यदि ॥ ४० ॥ तदक्षयफलं सर्वं ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ इद्वात्र यज्ञमेकं

तु कोटियज्ञफलं लभेत् ॥ ४१ ॥ कन्यां ब्राह्मेण विधिना दत्त्वा कोटिगुणं फलम् ॥ सर्वदानं कोटिगुणं कोटितीर्थे भवेद्यतः ॥ ४२ ॥ कोटि
 तीर्थे त्यजेत्प्राणान्हृदि कृत्वा तु माधवम् ॥ तस्य पार्थ चिरं स्वर्गे ह्यक्षया शाश्वती गतिः ॥ ४३ ॥ कोटितीर्थे तीर्थवरे देहत्यागं करोति यः ॥
 तस्य पूजां प्रकुर्वति ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ४४ ॥ अस्य तीरे देहदाहो यस्य कस्य प्रजायते ॥ अस्थिक्षेपो यस्य भवेन्महीसागरसंगमे ॥ ४५ ॥
 तत्फलं गदितुं पार्थ वागीशोऽपि न वै क्षमः ॥ एतज्ज्ञात्वा परं पार्थ कोटितीर्थं प्रसेवते ॥ ४६ ॥ दिनेदिने फलं तस्य कापिलं गोसहस्रकम् ॥
 स्वर्गे मर्त्ये च पाताले तस्मादेतत्सुदुर्लभम् ॥ ४७ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे
 कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि शालामाहात्म्य
 मुत्तमम् ॥ संस्थापिते पुरा स्थाने प्रोक्तोऽहं द्विजपुंगवैः ॥ १ ॥ स्थानस्य रक्षणार्थाय उपायं कुरु सुव्रत ॥ ततो मया प्रतिज्ञातं करिष्ये स्थान
 रक्षणम् ॥ २ ॥ आराधिता मया पश्चाद्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ त्रयस्त्वेकाग्रचित्तेन ततस्तुष्टाः सुरोत्तमाः ॥ ३ ॥ समागम्याथ मां प्रोचुर्नारद
 त्रियतां वरः ॥ प्रोक्तं तानाचार्यं च मया क्रियतां स्थानरक्षणम् ॥ ४ ॥ अयमेव वरो मह्यं देवो देवैः सुतोषितैः ॥ स्थानलोपो यथा न स्याद्यथा
 कीर्तिर्भवेन्मम ॥ ५ ॥ एवमस्त्विति देवेशैः प्रतिज्ञातं तदा मुने ॥ स्वांशेन प्रकरिष्याम द्विजानां तव रक्षणम् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वा कलां मुक्त्वा देवै
 स्त्रिपुरुषैः स्वयम् ॥ अंतर्धानं ततः प्राप्ताः सर्वेऽपि सुरसत्तमाः ॥ ७ ॥ ततो मया द्विजैः सार्धं शालाग्रे स्थानरक्षणम् ॥ स्थापि
 ताश्च पृथग्देवास्त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः ॥ ८ ॥ पीड्यमाना यदा विप्राः केनापि च भवन्ति हि ॥ पूर्वाह्णे चापि ऋग्वेदं मध्याह्णे च यजु
 ष्यथ ॥ ९ ॥ यामे तृतीये सामानि तारस्वरमधीत्य च ॥ शापं यस्य प्रदास्यन्ति शालाग्रे भृशरोषिताः ॥ १० ॥ सप्ताहाद्र्षमध्याद्रा
 त्रिवर्षाद्रस्मतां व्रजेत् ॥ प्रतिज्ञाता स्थानरक्षा यदि वो नारदाग्रतः ॥ ११ ॥ सत्येन तेन नो वैरी भस्मीभवतु ह क्षणात् ॥ अनेन शाप
 मंत्रेण भस्मीभवति निश्चितम् ॥ १२ ॥ शालां त्रिपुरुषां तत्र यः पश्यति दिनेदिने ॥ अर्चयेत्तोषयेच्चासौ स्वर्गलोके महीयते ॥ १३ ॥
 ॥ इति त्रिपुरुषशालामाहात्म्यम् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि मदीयसरसो महत् ॥ १४ ॥ माहात्म्यमतुलं पार्थ देवाना

१ कपिलागोसहस्रदानजम्-इति समुदितार्थः । २ द्विज-इ० पा० । ३ कथाः-मुक्ताः-इति पदच्छेदः । कथाः-स्वांशाः-मुक्ताः-सृष्टाः-इत्यर्थः । ४ वः-युष्माभिः-हे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः देवाः-इत्याह्वय-
 संबोध्य च तान्-तदग्रे-शापवचनमेवमुच्चार्यमिति ज्ञेयोऽभिसन्धिः ।

स्का.म.पु.
॥१९०॥

मपि दुर्लभम् ॥ मया पूर्वं सरः खातं दर्भाकुशलाकया ॥ १५ ॥ मृत्तिका ताम्रपात्रेण त्यक्ता बाह्ये ततः स्वयम् ॥ सर्वेषामेव तीर्थानामाहत्योदक
मुत्तमम् ॥ १६ ॥ तत्तत्र सरसि क्षिप्तं तेन संपूरितं सरः ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते भानुवारे नरः शुचिः ॥ १७ ॥ श्राद्धं यः कुरुते तत्र स्नात्वा
दानं विशेषतः ॥ पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १८ ॥ नारदीयं सरो ह्येतद्विख्यातं जगतीतले ॥ महता पुण्ययोगेन देवैरपि हि
लभ्यते ॥ १९ ॥ यदत्र दीयते दानं हूयते यच्च पावके ॥ सर्वं तदक्षयं विद्याजपानशनसाधनात् ॥ २० ॥ नारदीये सरःश्रेष्ठे स्नात्वा यो नारदेश्व
रम् ॥ पूजयेच्छ्रद्धया मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१ ॥ अत्र तीर्थं पुरा पार्थ सर्वनागैस्तपः कृतम् ॥ कद्रूशापस्य मोक्षार्थमात्मनो हितका
म्यया ॥ २२ ॥ ततः सिद्धिं परां प्राप्ता एतत्तीर्थप्रभावतः ॥ ततो नागेश्वरं लिंगं स्थापयामासुरुर्जितम् ॥ २३ ॥ नारदादुत्तरे भागे सर्वे नागाः
प्रहर्षिताः ॥ नारदीये सरःश्रेष्ठे यः स्नात्वा पूजयेद्धरम् ॥ २४ ॥ नागेश्वरं महाभक्त्या तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ तेषां सर्पभयं नास्ति नागानां वचनं
यथा ॥ २५ ॥ इति नारदीयसरोमाहात्म्यम् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अपरद्वारकानाम देवी चात्रास्ति पांडव ॥ २६ ॥ सा च ब्रह्मांडद्वारे वै
सदैव विहितालया ॥ चतुर्विंशतिकोटीभिर्देवीभिः परिरक्षिता ॥ २७ ॥ ततो दीर्घं तपस्तप्त्वा मयानीतात्र तोषिता ॥ अपरस्मिस्ततो द्वारे स्था
पिता परमेश्वरी ॥ २८ ॥ पूर्वस्मिन्नगरद्वारे स्थापिता द्वारवासिनी ॥ नवमी चैत्रमासस्य कृष्णपक्षे भवेत्तु या ॥ २९ ॥ कुण्डे स्नानं नरैः कृत्वा तां
च देवीं प्रपूजयेत् ॥ बलिबाकुलनैवेद्यैर्गन्धधूपादिपूजनैः ॥ ३० ॥ सप्तजन्मकृतं पापं नाशमायाति तत्क्षणात् ॥ यान्यान्प्रार्थयते कामांस्तांस्ताना
प्नोति मानवः ॥ ३१ ॥ वन्ध्या च लभते पुत्रं स्नानमात्रेण तत्र वै ॥ नवम्यां चैत्रमासस्य पुष्पधूपार्घ्यपूजया ॥ ३२ ॥ विघ्नानि नाशयेद्देवी सर्व
सिद्धिं प्रयच्छति ॥ भक्तानां तत्क्षणादेव सत्यमेतन्न संशयः ॥ ३३ ॥ उत्तरद्वारकां चापि पूज्यैव विधिवन्नरः ॥ एतदेव फलं सोपि प्राप्नुयान्मान
वोत्तमः ॥ ३४ ॥ पूर्वद्वारे तु वै देवी या स्थिता द्वारवासिनी ॥ तस्याः पूजनमात्रेण प्राप्नुयाद्वाञ्छितं फलम् ॥ ३५ ॥ आश्विने मासि संप्राप्ते नव
रात्रे विशेषतः ॥ उपोष्य नवरात्रं च स्नात्वा कुण्डे समाहितः ॥ ३६ ॥ पूजयेद्देवतां भक्त्या पुष्पधूपान्नतर्पणैः ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो लभते
धनम् ॥ ३७ ॥ वन्ध्या प्रमूयते पार्थ नात्र कार्या विचारणा ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वर
खण्डे कौमारिकाखण्डे कोटितीर्थादिमाहात्म्यवर्णननाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥७॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ममापि पार्थ तत्रास्ति

१ अत्र द्वयोः प्रतिपुस्तकयोर्मध्ये-अध्यायसमाप्तिदण्डकं-वर्तते । २ ततः-३० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ५४

॥१९०॥

मूर्तिर्ब्राह्मणकाम्यया ॥ तत्र नाहं त्यजाम्यंगच्छत्रदण्डविभूषिताम् ॥ १ ॥ कार्तिकस्य तु या शुक्ला भवत्येकादशी शुभा ॥ तस्यां मदर्वचनं कृत्वा
 कलिदोषैर्विमुच्यते ॥ २ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ बाल्यात्प्रभृति संदेहो ममायं हृदि वर्तते ॥ पृच्छतस्तं च मे विप्र न
 क्रोधं कर्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ सदा त्वं मोक्षधर्मेषु परिनिष्ठां परां गतः ॥ सर्वभूतसमो दातो रागद्वेषविवर्जितः ॥ ४ ॥ त्यक्तनिंदास्तुतिर्मो
 नी मोक्षस्थः परिकीर्त्यसे ॥ त्वं च नारद लोकेषु वायुवच्चपलो मुने ॥ ५ ॥ सौदामिनीव विचरन्द्दृश्यसे प्राज्ञसंमतः ॥ सदा कलिकरो लोके
 निर्दयः सर्वप्राणिषु ॥ ६ ॥ बहूनां हि सहस्राणि देवगंधर्वरक्षसाम् ॥ राज्ञां मुनीन्द्रदैत्यानां कलेर्नष्टानि तेऽभवन् ॥ ७ ॥ कस्मात्तद्देवा चेष्टा ते
 संदेहं मे हर द्विज ॥ संदेहात्तु सुखं शेते बाणविद्धो मृगो यथा ॥ ८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शौनकेदं वचः श्रुत्वा फाल्गुनान्नारदो मुनिः ॥
 प्रहसन्निव बाभ्रव्यवदनं स निरैक्षत ॥ ९ ॥ स च बाभ्रव्यनामा वै हारीतस्यान्वयोद्भवः ॥ ब्राह्मणो नारदमुनेः समीपे वर्तते सदा ॥ १० ॥ स
 च ज्ञात्वा महाबुद्धिर्नारदस्य मनीषितम् ॥ प्रहसन्निव प्रोवाच फाल्गुनं स्निग्धया गिरा ॥ ११ ॥ ॥ बाभ्रव्य उवाच ॥ ॥ सत्यमेतद्यथात्थ
 त्वं नारदं प्रति पांडव ॥ सर्वोऽपि चात्र वृत्तांते संशयं याति मानवः ॥ १२ ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि यथा कृष्णान्मया श्रुतम् ॥ स्तोककालांतरे पूर्वं
 सर्वं यादवनंदनः ॥ १३ ॥ महीसागरयात्रायां कृष्णस्तत्राययौ प्रभुः ॥ उग्रसेनेन सहितो वसुदेवेन बभ्रुणा ॥ १४ ॥ रामेण रौक्मिणेयेन युयुधा
 नादिभिस्तदा ॥ स च ज्ञात्वा ज्ञातिसमं महीसागरसंगमे ॥ १५ ॥ पिंडदानादिकं कृत्वा दत्त्वा दानानि भूरिशः ॥ गुहेश्वरादिलिंगानि यन्नतः
 प्रतिपूज्य च ॥ १६ ॥ स्नानं कृत्वा कोटितीर्थे जयादित्यं समर्च्य च ॥ पूजयन्नारदमुनिं युक्तः कृष्णो महामनाः ॥ १७ ॥ उग्रसेनेन राज्ञा वै
 पूर्वजेन जटायुना ॥ मदादिविप्रमुख्यानां बहूनां चोपशृण्वताम् ॥ उग्रसेनो महाराजः कृष्णं प्रोवाच संसदि ॥ १८ ॥ ॥ उग्रसेन उवाच ॥ ॥
 कृष्ण प्रवक्ष्यामि त्वामेकं संशयं वद तं मम ॥ १९ ॥ योज्यं नाम महाबुद्धिर्नारदो विश्ववदितः ॥ कस्मादेपोऽतिचपलो वायुवद्भ्रमते जगत् ॥ २० ॥
 कलिप्रियश्च कस्माद्वा कस्मात्त्वय्यतिप्रीतिमान् ॥ २० ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सत्यं राजंस्त्वया पृष्टमेतत्सर्वं वदामि ते ॥ दक्षेण तु पुरा
 शतो नारदो मुनिसत्तमः ॥ २१ ॥ सृष्टिमार्गात्सुतान्वीक्ष्य नारदेन विचालितान् ॥ नावस्थानं च लोकेषु भ्रमतस्ते भविष्यति ॥ २२ ॥ पैशुन्य
 वक्ता च तथा द्वितीयानां प्रचालनात् ॥ इति शापद्वयं प्राप्य द्विविधात्मजचालनात् ॥ २३ ॥ निराकर्तुं समर्थोऽपि मुनिर्मेने तथैव तत् ॥ एता

१ पूजयत्-अपूजयत्-इत्यपेक्षितम् । अहभाव आर्षः । २ जटायुना-जटायुतेन-इत्यर्थः करणीयः इति प्रतिभाति । उग्रसेनेन सह कृष्णः अपूजयत्-इत्याद्यन्वययोजना ज्ञेया ।

स्कां.म.पु.
॥१९१॥

वान्साधुवादो हि यतश्च क्षमते स्वयम् ॥ २४ ॥ विनाशकालं चावेक्ष्य कलिं वर्धयते यतः ॥ सत्यं च वक्ति तस्मात्स न च पापेन लिप्यते ॥ २५ ॥
भ्रमतोऽपि च सर्वत्र नास्य यस्यात्पृथङ्मनः ॥ ध्येयाद्भवति नैव स्याद्भ्रमदोषस्ततोस्य च ॥ यच्च प्रीतिर्मयि तस्य परमा तच्छृणुष्व च ॥ २६ ॥
अहं हि सर्वदा स्तौमि नारदं देवदर्शनम् ॥ महेंद्रगदितेनैव स्तोत्रेण शृणु तन्नृप ॥ २७ ॥ श्रुतचारित्र्योर्जाता यस्याहंता न विद्यते ॥ अगुप्तश्रुत
चारित्रं नारदं तं नमाम्यहम् ॥ २८ ॥ अतिक्रोधचापल्ये भयं नैतानि यस्य च ॥ अदीर्घसूत्रं धीरं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥ २९ ॥ कामाद्रा यदि
वा लोभाद्वाचं यो नान्यथा वदेत् ॥ उपास्यं सर्वजंतूनां नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३० ॥ अध्यात्मगतितत्त्वज्ञं क्षांतं शक्तं जितेंद्रियम् ॥ ऋजुं यथार्थ
वक्तारं नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३१ ॥ तेजसा यशसा बुद्ध्या नयेन विनयेन च ॥ जन्मना तपसा वृद्धं नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३२ ॥ सुखशीलं सुखं वेषं
सुभोजं स्वाचरं शुभम् ॥ सुचक्षुषं सुवाक्यं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३३ ॥ कल्याणं कुरुते गाढं पापं यस्य न विद्यते ॥ न प्रीयते परानर्थे यो
ऽसौ तं नौमि नारदम् ॥ ३४ ॥ वेदस्मृतिपुराणोक्तधर्मे यो नित्यमास्थितः ॥ प्रियाप्रियविमुक्तं तं नारदं प्रणमाम्यहम् ॥ ३५ ॥ अशनादिष्व
लितं च पंडितं नालसं द्विजम् ॥ बहुश्रुतं चित्रकथं नारदं प्रणमाम्यहम् ॥ ३६ ॥ नार्थे क्रोधे च कामे च भूतपूर्वोऽस्य विभ्रमः ॥
येनैते नाशिता दोषा नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३७ ॥ वीतसंमोहदोषो यो दृढभक्तिश्च श्रेयसि ॥ सुनयं सत्रपं तं च नारदं प्रणमाम्यहम् ॥ ३८ ॥
असक्तः सर्वसंगेषु यः सक्तात्मेति लक्ष्यते ॥ अदीर्घसंशयो वाग्मी नारदं तं नमाम्यहम् ॥ ३९ ॥ न त्यजत्यागमं किंचिद्यस्तपो नोपजीवति ॥
अवध्यकालो यस्यात्मा तमहं नौमि नारदम् ॥ ४० ॥ कृतश्रमं कृतप्रज्ञं न च तृप्तं समाधितः ॥ नित्यं यत्नात्प्रमत्तं च नारदं तं नमाम्यहम् ॥
॥ ४१ ॥ न हृष्यत्यर्थलाभेन योऽलाभेन व्यथत्यपि ॥ स्थिरबुद्धिरसक्तात्मा तमहं नौमि नारदम् ॥ ४२ ॥ तं सर्वगुणसंपन्नं दक्षं शुचिमकातरम् ॥
कालज्ञं च नयज्ञं च शरणं यामि नारदम् ॥ ४३ ॥ इमं स्तवं नारदस्य नित्यं राजन्पठाम्यहम् ॥ तेन मे परमां प्रीतिं करोति मुनिसत्तमः ॥ ४४ ॥
अन्योपि यः शुचिर्भूत्वा नित्यमेतां स्तुतिं जपेत् ॥ अचिरात्तस्य देवर्षिः प्रसादं कुरुते परम् ॥ ४५ ॥ एतान्गुणान्नारदस्य त्वमथाकर्ण्य पार्थिव ॥
जप नित्यं स्तवं पुण्यं प्रीतस्ते भविता मुनिः ॥ ४६ ॥ ॥ बाभ्रव्य उवाच ॥ ॥ इति कृष्णसुखाच्छ्रुत्वा नारदस्य गुणान्नृपः ॥ बभूव परमप्री
तश्चक्रे तच्च तथा वचः ॥ ४७ ॥ ततो नारदमानर्चं दत्त्वा दानं च पुष्कलम् ॥ नारदीयद्विजाध्यानां नारदः प्रीयतामिति ॥ ४८ ॥ ययौ द्वारवतीं

१ शुचिम्-६० पा० । २ यस्मिन्-६० पा० । ३ अदीर्घसूत्रो यो वाग्मी-६० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ५४

॥१९१॥

कृष्णः सभ्रातृज्ञातिवांधवः ॥ तीर्थयात्रामिमां कृत्वा विधिवत्पुरुषोत्तमः ॥ ४९ ॥ तथा त्वमपि कौरव्य नारदस्य गुणानिमान् ॥ श्रुत्वा श्रद्धामयो
 भूत्वा शृणु कृत्यं यदत्र च ॥ ५० ॥ कार्तिके शुक्लद्वादश्यां प्रबोधिन्यामसौ मुनिः ॥ विष्णोर्ध्यानसमाधेश्च प्रबुद्धो जायते सदा ॥ ५१ ॥ तस्मि
 न्दिने नारदेन निर्मितेऽत्रैव कूपके ॥ स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्यात्समाहितः ॥ ५२ ॥ तपो दानं जपश्चात्र कूपे भवति चाक्षयम् ॥ ५३ ॥
 इदं विष्ण्विति मंत्रेण ततो विष्णुं प्रबोधयेत् ॥ नारदं च मुनिं पश्चान्मन्त्रेणानेन पांडव ॥ ५४ ॥ योगनिद्रा यथा त्यक्ता हरिणा मुनिसत्तम ॥
 तथा लोकोपकाराय भवानपि परित्यज ॥ ५५ ॥ इति मंत्रेण चोत्थाप्य नारदं परिपूजयेत् ॥ कृष्णप्रोदितया स्तुत्या छत्रधोत्रार्चनैः शुभैः ॥ ५६ ॥
 शक्त्या द्विजानां देयं च छत्रं धोत्रं कमंडलुम् ॥ प्रणम्य ब्राह्मणान्भक्त्या नारदः प्रीयतामिति ॥ ५७ ॥ एवं कृते प्रसादात्स मुनेः पापेन मुच्यते ॥
 जायते न कलिस्तस्य न चासौख्यं भवेदिह ॥ ५८ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमा
 रिकाखण्डे नारदमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति बाभ्रव्यवचनमाकर्ण्य कुरु
 नन्दनः ॥ प्राणमन्त्रारदं भक्त्या विस्मितः पुलकान्वितः ॥ १ ॥ प्रशस्य च चिरं कालं पुनर्नारदमब्रवीत् ॥ २ ॥ गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं शृण्वानस्त्व
 न्मुखान्मुने ॥ तृप्तिं नैवाधिगच्छामि भूयस्तद्वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ महालिंगस्य वक्ष्यामि महिमानं कुरुद्वह ॥ गौतमेश्वर
 लिंगस्य सावधानः शृणुष्व तत् ॥ ४ ॥ अक्षपादो महायोमी गौतमाख्योऽभवेन्मुनिः ॥ गोदावरीसमानेता अहल्यायाः पतिः प्रभुः ॥ ५ ॥ गुप्त
 क्षेत्रस्य माहात्म्यं स च ज्ञात्वा महोत्तमम् ॥ योगसंसाधनं कुर्वन्नत्र तेपे तपो महत् ॥ ६ ॥ योगसिद्धिं ततः प्राप्य गौतमेन माहात्मना ॥ अत्र
 संस्थापितं लिंगं गौतमेश्वरसंज्ञया ॥ ७ ॥ संस्थाप्यैतन्महालिंगं चन्दनेन विलिप्य च ॥ संपूज्य पुष्पैर्विविधैर्गुग्गुलं दाहयेत्पुरः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो
 रुद्रलोके महीयते ॥ ८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ योगस्वरूपमिच्छामि श्रोतुं नारद तत्त्वतः ॥ योगं सर्वे प्रशंसन्ति यतः सर्वोत्तमोत्तमम् ॥
 ॥ ९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ समासात्तव वक्ष्यामि योगतत्त्वं कुरुद्वह ॥ श्रवणादपि नैर्मल्यं यस्य स्यात्सेवनात्किमु ॥ १० ॥
 चित्तवृत्तिनिरोधाख्यं योगतत्त्वं प्रकीर्त्यते ॥ तदष्टांगप्रकारेण साधयन्तीह योगिनः ॥ ११ ॥ यमश्च नियमश्चैव प्राणायामस्तृतीयकः ॥

१ धोत्रमित्यत्र वस्त्रमित्यर्थो ग्राह्यः । महाराष्ट्रभाषायां वर्तते एव वस्त्रार्थको 'धोत्र' शब्दो 'धातु गतिशुद्धयोः' इति धातोः "सर्वधातुभ्यः घृन्" इति सूत्रेण घृन्प्रत्यये बाहुलकादौणादेके संप्रसारणं च निष्पन्ना बोध्यः ।
 यद्वा "वेत्रम्" इति पाठश्चेत्समीचीनो दण्डार्थवाची । २ गौतमेश्वरसंज्ञितम्-इ० पा० । ३ संस्थाप्यैतत्-इ० पा० । ४ योगसिद्धिम्-इ० पा० ।

प्रत्याहारो धारणा च ध्येयं ध्यानं च सप्तमम् ॥ १२ ॥ समाधिरिति चाष्टांगो योगः संपरिकीर्तितः ॥ प्रत्येकं लक्षणं तेषामष्टानां शृणु पांडव ॥
 ॥ १३ ॥ अनुक्रमान्नरो येषां साधनाद्योगमश्नुते ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ १४ ॥ एते पंच यमाः प्रोक्ताः शृण्वेषामपि लक्षणम् ॥
 आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हिताय प्रवर्तते ॥ १५ ॥ अहिंसेषा समाख्याता वेदसंविहिता च या ॥ दृष्टं श्रुतं चानुमितं स्वानुभूतं यथार्थतः ॥ १६ ॥
 कथनं सत्यमित्युक्तं परपीडाविवर्जितम् ॥ अनादानं परस्वानामापद्यपि कथंचन ॥ १७ ॥ मनसा कर्मणा वाचा तदस्तेयं प्रकीर्तितम् ॥
 अमैथुनं यतीनां च मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ १८ ॥ ऋतौ स्वदारगमनं गेहिनां ब्रह्मचर्यता ॥ यतीनां सर्वसंन्यासो मनोवाक्कायकर्मणा ॥ १९ ॥
 गृहस्थानां च मनसा स्मृत एषोऽपरिग्रहः ॥ एते यमास्तव प्रोक्ताः पंचैव नियमाञ्छृणु ॥ २० ॥ शौचं तुष्टिस्तपश्चैव जपो भक्तिर्गुरोस्तथा ॥ एतेषा
 मपि पंचानां पृथक्संशृणु लक्षणम् ॥ २१ ॥ बाह्यमाभ्यंतरं चैव द्विविधं शौचमुच्यते ॥ बाह्यं तु मृजलैः प्रोक्तमांतरं शुद्धमानसम् ॥ २२ ॥ न्याये
 नागतया वृत्त्या भिक्षया वार्तयापि च ॥ संतोषो यस्य सततं सा तुष्टिरिति चोच्यते ॥ २३ ॥ चांद्रायणादीनि पुनस्तपांसि विहितानि च ॥
 आहारलाघवपरः कुर्यात्तत्तप उच्यते ॥ २४ ॥ स्वाध्यायस्तु जपः प्रोक्तः प्रणवाभ्यसनादिकः ॥ शिवे ज्ञाने गुरौ भक्तिर्गुरुभक्तिरिति स्मृता ॥
 ॥ २५ ॥ एवं संसाध्य नियमान्संयमांश्च विचक्षणः ॥ प्राणायामाय संदध्यान्नान्यथा योगसाधकः ॥ २६ ॥ यतोऽशुचिशरीरस्य वायुकोपो महा
 न्भवेत् ॥ वायुकोपात्कुष्ठता च जडत्वादीनुपाश्रुते ॥ २७ ॥ तस्माद्विचक्षणः शुद्धं कृत्वा देहं यतेत्परम् ॥ प्राणायामस्य वक्ष्यामि लक्षणं शृणु
 पांडव ॥ २८ ॥ प्राणापाननिरोधश्च प्राणायामः प्रकीर्तितः ॥ लघुमध्योत्तरीयाख्यः स च धीरैस्त्रिधोदितः ॥ २९ ॥ लघुर्द्वादशमात्रस्तु मात्रा
 निमिष उन्मिषः ॥ द्विगुणो मध्यमश्चोक्तस्त्रिगुणश्चोत्तमः स्मृतः ॥ ३० ॥ प्रथमेन जयेत्स्वेदं मध्यमेन तु वेपथुम् ॥ विषादं च तृतीयेन जये
 दोषाननुक्रमात् ॥ ३१ ॥ पद्माख्यमासनं कृत्वा रेचकं पूरकं तथा ॥ कुंभकं च सुखासीनः प्राणायामं त्रिधाऽभ्यसेत् ॥ ३२ ॥ प्राणानामुपसं
 रोधात्प्राणायाम इति स्मृतः ॥ यथा पर्वतधातूनां ध्मातानां दह्यते मलः ॥ ३३ ॥ तथेन्द्रियवृत्तो दोषः प्राणायामेन दह्यते ॥ गोशतं कापिलं
 दत्त्वा यत्फलं तत्फलं भवेत् ॥ ३४ ॥ प्राणायामेन योगज्ञस्तस्मात्प्राणं सदा यमेत् ॥ प्राणायामेन सिद्धयन्ति दिव्याः शान्त्यादयः क्रमात् ॥
 ॥ ३५ ॥ शान्तिः प्रशान्तिर्दीप्तिश्च प्रसादश्च यथाक्रमम् ॥ सहजागंतुकामानां पापानां च प्रवर्तताम् ॥ ३६ ॥ वासनाशांतिरित्याख्यः प्रथमो जायते
 गुणः ॥ लोभमोहात्मकान्दोषान्निराकृत्यैव कृत्स्नशः ॥ ३७ ॥ तपसां च यदा प्राप्तिः सा शांतिरिति चोच्यते ॥ सर्वेन्द्रियप्रसादश्च बुद्धेर्वै मरुता

मपि ॥ ३८ ॥ प्रसाद इति स प्रोक्तः प्राप्यमेवं चतुष्टयम् ॥ एवंफलं सदा योगी प्राणायामं समभ्यसेत् ॥ ३९ ॥ मृदुत्वं सेव्यमानास्तु सिंहशार्द
लकुंजराः ॥ यथा यान्ति तथा प्राणो वश्यो भवति साधितः ॥ ४० ॥ प्राणायामस्त्वयं प्रोक्तः प्रत्याहारं ततः शृणु ॥ विषयेषु प्रवृत्तस्य
चेतसो विनिवर्तनम् ॥ ४१ ॥ प्रत्याहारं विनिर्दिष्टं तस्य संयमनं हि यत् ॥ प्रत्याहारस्त्वयं प्रोक्तो धारणालक्षणं शृणु ॥ ४२ ॥ यथा तोयार्थिन
स्तोयं पत्रनालादिभिः शनैः ॥ आपिवेषुस्तथा वायुं योगी नयति साधितम् ॥ ४३ ॥ प्राग्ग्राभ्यां हृदये वायुरथ तालौ भ्रुवोऽस्तरे ॥ चतुर्दले षड्दशे
च द्वादशे षोडशद्विके ॥ ४४ ॥ आकुंचनेनैवमूर्द्धमुग्रीय पवनं शनैः ॥ मूर्धनि ब्रह्मरंध्रे तं प्राणं संधारयेत्कृती ॥ ४५ ॥ प्राणायामा दश द्वौ च
धारणेषा प्रकीर्त्यते ॥ दशैता धारणाः स्थाप्य प्राप्नोत्यक्षरसाम्यताम् ॥ ४६ ॥ धारणास्थस्य यद्व्येयं तस्य त्वं शृणु लक्षणम् ॥ ध्येयं बहुविधं
पार्थ यस्यांतो नोपलभ्यते ॥ ४७ ॥ केचिच्छिवं हरिं केचित्केचित्सूर्यं विधिं परे ॥ केचिद्देवीं महद्भूतामुत ध्यायन्ति केचन ॥ ४८ ॥ तत्र
यो यच्च ध्यायेत स च तत्र प्रलीयते ॥ तस्मात्सदा शिवं देवं पंचवक्त्रं हरं स्मरेत् ॥ ४९ ॥ पद्मासनस्थं तं गौरं बीजपूरकरं स्थितम् ॥ दशहस्तं
सुप्रसन्नवदनं ध्यानमास्थितम् ॥ ५० ॥ ध्येयमेतत्तव प्रोक्तं तस्माद्ध्यानं समाचरेत् ॥ ध्यानस्य लक्षणं चैतन्निमेषार्धमपि स्फुटम् ॥ ५१ ॥ न
पृथग्जायते ध्येयाद्वारणां यः समास्थितः ॥ एवमेतां दुरारोहां भूमिमास्थाय योगवित् ॥ ५२ ॥ न किञ्चिच्चिंतयेत्पश्चात्समाधिरिति कीर्त्यते ॥
समाधेर्लक्षणं सम्यग्ब्रुवतो मे निशामय ॥ ५३ ॥ शब्दस्पर्शरसैर्हीनं गंधरूपविवर्जितम् ॥ परं पुरुषं संप्राप्तः समाधिस्थः प्रकीर्तितः ॥ ५४ ॥
तां तु प्राप्य नरो विघ्नेर्नाभिभूयेत कर्हिचित् ॥ समाधिस्थश्च दुःखेन गुरुणापि न चाल्यते ॥ ५५ ॥ शंखाद्याः शतशस्तस्य बाधन्ते यदि कर्णयोः ॥
भेर्यश्च यदि हन्यंते शब्दं बाह्यं न विदंति ॥ ५६ ॥ कशाप्रहाराभिहतो वह्निदग्धतनुस्तथा ॥ शीताब्देवस्थितो घोरे स्पर्शं बाह्यं न विन्दति ॥
॥ ५७ ॥ रूपे गंधे रसे बाधे तादृशस्य तु का कथा ॥ दृष्ट्वा य आत्मनात्मानं समाधिं लभते पुनः ॥ ५८ ॥ तृष्णा वाथ बुभुक्षा वा बाधेते
तं न कर्हिचित् ॥ ५९ ॥ न स्वर्गे न च पाताले मानुष्ये क्व च तत्सुखम् ॥ समाधिं निश्चलं प्राप्य यत्सुखं विंदते नरः ॥ ६० ॥ एवमारूढयोगस्य
तस्यापि कुरुनंदन ॥ पंचोपसर्गाः कटुकाः प्रवर्तते यथा शृणु ॥ ६१ ॥ प्रातिभः श्रावणो दैवो भ्रमावर्तोऽथ भीषणः ॥ प्रतिभा सर्वशास्त्राणां
प्रातिभोऽयं च सात्त्विकः ॥ ६२ ॥ तेन यो मदमादद्याद्योगी शीघ्रं च चेतसः ॥ योजनानां सहस्रेभ्यः श्रवणं श्रावणस्तु सः ॥ ६३ ॥ द्वितीयः
सात्त्विकश्चायमस्मान्मत्तो विनश्यति ॥ अष्टौ पश्यति योनीश्च देवानां दैव इत्यसौ ॥ ६४ ॥ अयं च सात्त्विको दोषो मदादस्माद्दिनश्यति ॥

आवर्त इव तोयस्य जनावर्ते यदाकुलः ॥ ६५ ॥ आवर्ताख्यस्त्वयं दोषो राजसः स महाभयः ॥ भ्राम्यते यन्निरालम्बं मनो दोषैश्च
योगिनः ॥ ६६ ॥ समस्ताधारविभ्रंशाद्भ्रमाख्यस्तामसो गुणः ॥ एतैर्नाशितयोगाश्च सकला देवयोनयः ॥ ६७ ॥ उपसर्गैर्महाघोरैरावर्त्यते
पुनःपुनः ॥ प्रावृत्य कंबलं शुक्लं योगी तस्मान्मनोमयम् ॥ ६८ ॥ चितयेत्परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवर्णं मनः ॥ आहाराः सात्त्विकाश्चैव संसेव्याः
सिद्धिमिच्छता ॥ ६९ ॥ राजसेस्तामसैश्चैव योगी सिद्धयेन्न कर्हिचित् ॥ श्रद्धानेषु दांतेषु श्रोत्रियेषु महात्मसु ॥ ७० ॥ स्वधर्मादनपेतेषु
भिक्षा याच्या च योगिना ॥ भैक्षं यवान्नं तक्रं वा पयो यावकमेव वा ॥ ७१ ॥ फलमूलं विपक्रं वा कणपिण्याकसक्तवः ॥ श्रुता इत्येत आहारा
योगिनां सिद्धिकारकाः ॥ ७२ ॥ मृत्युकालं विदित्वा च निमित्तैर्योगसाधकः ॥ योगं युञ्जीत कालस्य वंचनार्थं समाहितः ॥ ७३ ॥ निमित्ता
नि च वक्ष्यामि मृत्युं यो वेत्ति योगवित् ॥ रक्तकृष्णांबरधरा गायंतीह सती च यम् ॥ ७४ ॥ दक्षिणाशां नयेन्नारी स्वप्ने सोऽपि न जीवति ॥
नग्नं क्षपणकं स्वप्ने हसमानं प्रदृश्य च ॥ ७५ ॥ एनं च वीक्ष्य वल्गन्तं तं विद्यान्मृत्युमागतम् ॥ ऋक्षवानरयुग्यस्थो गायन्यो दक्षिणां दिशम् ॥
॥ ७६ ॥ याति मज्जेदधौ पंके गोमये वा न जीवति ॥ केशांगारैस्तथा भस्मभुजंगैर्निर्जलां नदीम् ॥ ७७ ॥ एषामन्यतमैः पूर्णां दृष्ट्वा स्वप्ने न
जीवति ॥ करालैर्विकटै हृक्षैः पुरुषैरुद्यतायुधैः ॥ ७८ ॥ पाषाणैस्ताडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं भजेन्नरः ॥ सूर्योदये यस्य शिवा क्रोशंती याति सम्भु
खम् ॥ ७९ ॥ विपरीतं परीतं वा स सद्यो मृत्युमृच्छति ॥ दीपाधिगंधं नो वेत्ति वमत्यग्निं तथा निशि ॥ ८० ॥ नात्मानं परनेत्रस्थं वीक्षते न
स जीवति ॥ शक्रायुधं चार्धरात्रे दिवा वा ग्रहणं तथा ॥ ८१ ॥ दृष्ट्वा मन्येत स क्षीणमात्मजीवितमाप्तवान् ॥ नासिका वक्रतामेति कर्णयोर्ब्रमनो
व्रती ॥ ८२ ॥ नेत्रं च वामं स्रवति यस्य तस्यायुरुद्धतम् ॥ आरक्ततामेति मुखं जिह्वा चाप्यसिता यदा ॥ ८३ ॥ तदा प्राज्ञो विजानीयादासन्नं
मृत्युमात्मनः ॥ उद्ग्रासभयानेन स्वप्ने यो याति दक्षिणाम् ॥ ८४ ॥ दिशं कर्णौ पिधायापि निर्घोषं शृणुयात्र च ॥ न स जीवेत्तथा स्वप्ने पति
तस्य पिधीयते ॥ ८५ ॥ द्वारं न चोत्तिष्ठति च शुभ्रा दृष्टिश्च लोहिता ॥ स्वप्नेऽग्निं प्रविशेद्यश्च न च निष्क्रमते पुनः ॥ ८६ ॥ जलप्रवेशादपि

१ रौद्रेः—३० पा० । २ एतस्यार्थलोकस्य रहस्यतात्पर्यार्थो यथार्थतया न ज्ञायते । 'दीपाधिगंधं नो वेत्ति'—एतस्य—दीपे निर्वाणे सति तद्वर्तिधूमगंधं यो न वेत्ति—तस्य मृत्युर्नातिदूरं—इति—अन्यत्र वर्णितमिति श्रूयते ।
परं—'वमत्यग्निं तथा निशि'—एतस्यार्थः—सम्यक्तया न ज्ञायते । यदि वा—दीपः यदि स्ववर्तेः अग्निं वमति—इति पश्येत्—इति चेदर्थः—ततो न सन्तुष्यते चेतः । अत्र यथार्थपरिज्ञानं संदिग्धम् । कुशलेभ्यः पंडितेभ्यः
एतस्यार्थो वेदितव्यः ।

वा तदंतं तस्य जीवितम् ॥ यश्चाभिहन्यते दुष्टैर्भूतै रात्रावथो दिवा ॥ ८७ ॥ प्रकृतैर्विकृतैर्वापि तस्यासन्नो यमांतकौ ॥ देवतानां गुरुणां च पित्रोर्ज्ञा
 नविदां तथा ॥ ८८ ॥ निन्दामवज्ञां कुरुते भक्तो भूत्वा न जीवति ॥ एवं दृष्ट्वा निमित्तानि विपरीतानि योगवित् ॥ ८९ ॥ धारणां सम्यगा
 स्थाय समाधावचलो भवेत् ॥ यदि नेच्छति ते मृत्युं ततो नासौ प्रपद्यते ॥ ९० ॥ विमुक्तिमथवा वांछेद्विमुक्तेर्ब्रह्ममूर्धनि ॥ संति देहे विमुक्ते च
 उपसर्गाश्च ये पुनः ॥ ९१ ॥ योगिनं समुपायांति शृणु तानपि पांडव ॥ ऐशान्ये राक्षसपुरे यक्षो गन्धर्व एव च ॥ ९२ ॥ ऐन्द्रे सौम्ये प्रजापत्ये
 ब्राह्मे चाष्टसु सिद्धयः ॥ भवंति चाष्टौ शृणु ताः पार्थिवी या च तैजसी ॥ ९३ ॥ वायवी व्योमात्मिका चैव मानसाहम्भवा मतिः ॥ प्रत्येकाष्टधा
 भिन्ना द्विगुणा द्विगुणा क्रमात् ॥ ९४ ॥ पूर्वे चाष्टौ चतुःषष्टिरन्ते शृणुष्व तद्यथा ॥ स्थूलता ह्रस्वता बाल्यं वार्धक्यं यौवनं तथा ॥ ९५ ॥ नानाजाति
 स्वरूपं च चतुर्भिर्देहधारणम् ॥ पार्थिवांशं विना नित्यमष्टौ पार्थिवसिद्धयः ॥ ९६ ॥ विजिते पृथिवीतत्त्वे यदैशान्ये भवन्ति च ॥ भूमाविव जले
 वासो नातुरोऽर्णवमापिवेत् ॥ ९७ ॥ सर्वत्र जलप्राप्तिश्च अपि शुष्कं द्रवं फलम् ॥ त्रिभिर्देहस्य धरणं नदीर्वा स्थापयेत्करे ॥ ९८ ॥ अव्रणत्वं
 शरीरस्य कांतिश्चाथाष्टकं स्मृतम् ॥ अष्टौ पूर्वा इमाश्चाष्टौ राक्षसानां पुरे स्मृताः ॥ ९९ ॥ देहादग्निविनिर्माणं तत्तापभयवर्जनम् ॥ शक्तिदत्तं च
 लोकानां जलमध्येग्निज्वालनम् ॥ १०० ॥ अग्निग्रहश्च हस्तेन स्मृतिमात्रेण पावनम् ॥ भस्मीभूतस्य निर्माणं द्वाभ्यां देहस्य धारणम् ॥ १०१ ॥
 पूर्वाः षोडश चाप्यष्टौ तेजसो यक्षसद्गनि ॥ मनोगतित्वं भूतानामन्तर्निवेशनं तथा ॥ १०२ ॥ पर्वतादिमहाभारवहनं लीलयैव च ॥ लघुत्वं गौरवत्वं
 च पाणिभ्यां वायुधारणम् ॥ १०३ ॥ अंगुल्यग्रनिपातेन भूमेः सर्वत्र कम्पनम् ॥ एकेन देहनिष्पत्तिर्गांधर्वे वांति सिद्धयः ॥ १०४ ॥ चतुर्विंशतिः पूर्वा
 श्चाप्यष्टावेताश्च सिद्धयः ॥ गन्धर्वलोके द्वात्रिंशदत् ऊर्ध्वं निशामय ॥ १०५ ॥ छायाविहीननिष्पत्तिरिन्द्रियाणामदर्शनम् ॥ आकाशगमनं नित्य
 मिन्द्रियादिशमः स्वयम् ॥ १०६ ॥ दूरे च शब्दग्रहणं सर्वशब्दावगाहनम् ॥ तन्मात्रलिंगग्रहणं सर्वप्राणिनिदर्शनम् ॥ १०७ ॥ अष्टौ वाता
 त्मिकाश्चैन्द्रे द्वात्रिंशदपि पूर्वकाः ॥ यथाकामोपलब्धिश्च यथाकामविनिर्गमः ॥ १०८ ॥ सर्वत्राभिव्यञ्जैव सर्वगुह्यनिदर्शनम् ॥ संसारदर्शनं चापि
 मानस्योऽष्टौ च सिद्धयः ॥ १०९ ॥ चत्वारिंशच्च पूर्वाश्च सोमलोके स्मृतास्त्विमाः ॥ छेदनं तापनं बन्धः संसारपरिवर्तनम् ॥ ११० ॥ सर्वभूत
 प्रसादत्वं मृत्युकालजयस्तथा ॥ अहंकारोद्भवश्चाष्टौ प्राजापत्ये च पूर्विकाः ॥ १११ ॥ आकारेण जगत्सृष्टिस्तथानुग्रह एव च ॥ प्रलयस्याधिकारं

स्कां.प.पु.
॥१९४॥

च लोकचित्रप्रवर्तनम् ॥ ११२ ॥ असादृश्यमिदं व्यक्तं निर्वाणं च पृथक्पृथक् ॥ शुभेतरस्य कर्तृत्वमष्टौ बुद्धिभवास्त्वमी ॥ ११३ ॥ पञ्चाश
तथा पूर्वाश्रुतः षष्टिरिमे गुणाः ॥ ब्राह्मणे पदे प्रवर्तते गुह्यमेतत्तवेरितम् ॥ ११४ ॥ जीवतो देहभेदे वा सिद्धयश्चैतास्तु योगिनाम् ॥ संगो नैव विधा
तव्यो भयात्पतनसंभवात् ॥ ११५ ॥ एतान्गुणान्निराकृत्य युञ्जतो योगिनस्तदा ॥ सिद्धयोऽष्टौ प्रवर्तते योगसंसिद्धिकारकाः ॥ ११६ ॥ अणिमा
लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च ॥ प्राकाम्यं च तथेशित्वं वशित्वं च तथापरे ॥ ११७ ॥ यत्र कामावसायित्वं माहेश्वरपदस्थिताः ॥ सूक्ष्मात्सूक्ष्म
त्वमणिमा शीघ्रत्वाल्लघिमा स्मृता ॥ ११८ ॥ महिमा शेषपूज्यत्वात्प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य यत् ॥ प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशित्वं चेश्वरो यतः ॥ ११९ ॥
वशित्वाद्रशिता नाम सप्तमी सिद्धिरुत्तमा ॥ यत्रेच्छा तत्र च स्थानं तत्र कामावसायिता ॥ १२० ॥ ऐश्वरं पदमाप्तस्य भवन्त्येताश्च सिद्धयः ॥
ततो न जायते नैव वर्धते न विनश्यति ॥ १२१ ॥ एष मुक्त इति प्रोक्तो य एवं मुक्तिमाप्नुयात् ॥ यथा जलं जलेनैक्यं निक्षिप्तमुपगच्छति ॥ १२२ ॥
तथैवं सात्म्यमभ्येति योगिनामात्मा परात्मना ॥ एवं ज्ञात्वा फलं योगी सदा योगं समभ्यसेत् ॥ १२३ ॥ अत्रोपमां व्याहरन्ति योगार्थे योगिनोऽ
मलाः ॥ शशांकरश्मिसंयोगादर्ककांतो हुताशनम् ॥ १२४ ॥ समुत्सृजति नैकः सन्नपमा सास्ति योगिनः ॥ कर्पिजलाखुनकुला वसन्ति स्वामिव
द्रुहे ॥ १२५ ॥ ध्वस्ते यांत्यन्यतो दुःखं न तेषां सोपमा यतेः ॥ मृदेहकल्पदेहोऽपि मुखाग्रेण कनीयसा ॥ १२६ ॥ करोति मृद्गागचयमुपदेशः
स योगिनः ॥ पशुपक्षिमुप्याद्यैः पत्रपुष्पफलान्वितम् ॥ १२७ ॥ वृक्षं विलुप्यमानं च लब्ध्वा सिध्यन्ति योगिनः ॥ रुरुगात्रविषाणाग्रमा
लक्ष्य तिलकाकृतिम् ॥ १२८ ॥ सह तेन विवर्धेत योगी सिद्धिमुपाश्रुते ॥ द्रव्यं पूर्णमुपादाय पात्रमारोहते भुवः ॥ १२९ ॥ तुंगमार्गं विलो
क्यैवं विज्ञातं किं न योगिनाम् ॥ तद्देहं यत्र वसति तद्भोज्यं येन जीवति ॥ १३० ॥ येन निष्पाद्यते चार्थः स्वयं स्याद्योगसिद्धये ॥ तथा ज्ञानमु
पासीत योगी यत्कार्यसाधकम् ॥ १३१ ॥ ज्ञानानां बहुता येयं योगविघ्नकरी हि सा ॥ इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तृषितश्चरेत् ॥ १३२ ॥ अपि
कल्पसहस्रायुर्नैव ज्ञेयमवाप्नुयात् ॥ त्यक्तसंगो जितक्रोधो लब्धाहारो जितेंद्रियः ॥ १३३ ॥ पिपाय बुद्ध्या द्वाराणि मनो ध्याने निवेशयेत् ॥ आहारं
सात्त्विकं सेवेन्न तं येन विचेतनः ॥ १३४ ॥ स्यादयं तं च भुञ्जानो रौरवस्य प्रियातिथिः ॥ वाग्दण्डः कर्मदण्डश्च मनोदंडश्च ते त्रयः ॥ १३५ ॥ यस्यैते
नियता दंडाः स त्रिदंडी यतिः स्मृतः ॥ अनुरागं जनो याति परोक्षे गुणकीर्तनम् ॥ १३६ ॥ न बिभ्यति च सत्त्वानि सिद्धेर्लक्षणमुच्यते ॥ १३७ ॥

१ यत्-यतः किञ्चिदपि-इत्यर्थः । २ मृदेहकल्पदेहः-कीटविशेषः ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ५५

॥१९४॥

अलौल्यमारोग्यमनिष्टत्वं गंधः शुभो मूत्रपुरीषयोश्च ॥ कांतिः प्रसादः स्वरसौम्यता च योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥ १३८ ॥ समाहितो ब्रह्मप
 रोऽप्रमादी शुचिस्तथैकांतरतिर्जितेन्द्रियः ॥ समाप्नुयाद्योगमिमं महामना विमुक्तिमाप्नोति ततश्च योगतः ॥ १३९ ॥ कुलं पवित्रं जननी कृतार्था
 वसुन्धरा भाग्यवती च तेन ॥ अबाह्यमार्गे सुखसिन्धुमग्नं लग्नं परं ब्रह्मणि यस्य चेतः ॥ १४० ॥ विशुद्धबुद्धिः समलोष्टकांचनः समस्तभूतेषु
 वसन्समो हि यः ॥ स्थानं परं शाश्वतमव्ययं च यतिर्हि गत्वा न पुनः प्रजायते ॥ १४१ ॥ इदं मया योगरहस्यमुक्तमेवंविधं गौतमः प्राप
 योगम् ॥ तेनैतच्च स्थापितं पार्थ लिंगं संदर्शनादर्चनात्कल्मषघ्नम् ॥ १४२ ॥ यश्चाश्विने कृष्णचतुर्दशीदिने रात्रौ समभ्यर्चति लिंगमेतन् ॥
 स्नात्वा अहल्यासरसि प्रधाने श्रद्धाय सर्वं प्रविधाय भक्तिः ॥ १४३ ॥ महोपकारेण विमुक्तपापः स याति यत्रास्ति स गौतमो मुनिः ॥ १४४ ॥
 इदं मया पार्थ तव प्रणीतं गुप्तस्य क्षेत्रस्य समासयोगात् ॥ माहात्म्यमेतत्संकलं शृणोति यः स स्याद्विशुद्धः किमु वच्मि भूयः ॥ १४५ ॥ य इदं
 शृणुयाद्भक्त्या गौतमाख्यानमुत्तमम् ॥ पुत्रपौत्रप्रियं प्राप्य स याति पदमव्ययम् ॥ १४६ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
 संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे गौतमेश्वरमाहात्म्यसविस्तरयोगलक्षणवर्णनं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ६४ ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि ब्रह्मेशं लिंगमुत्तमम् ॥ यस्य स्मरणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥ १ ॥ एकदा तु पुरा पार्थ सृष्टि
 कामेन ब्रह्मणा ॥ तपः सुचरितं घोरं सार्ववर्षसहस्रकम् ॥ २ ॥ तपसा तेन सन्तुष्टः पार्वतीपतिशंकरः ॥ वरमस्मै ततः प्रादाल्लोककत्रे स्ववांछि
 तम् ॥ ३ ॥ ततो हृष्टः प्रमुदितः कृतकृत्यः पितामहः ॥ ज्ञात्वा क्षेत्रस्य माहात्म्यं स्वयं लिंगं चकार ह ॥ ४ ॥ चखान च सरः पुण्यं नाम्ना ब्रह्मसरः
 शुभम् ॥ महीनगरकात्पूर्वं महापातकनाशनम् ॥ ५ ॥ अस्य तीरे महालिंगं स्थापयामास वै विभुः ॥ तत्र देवः स्वयं साक्षाद्विद्यते किल शंकरः ॥
 ॥ ६ ॥ पुष्करादधिकं तीर्थं ब्रह्मेशं नाम फाल्गुन ॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पिण्डदानं समाचरेत् ॥ ७ ॥ दानं चैव यथाशक्त्या कार्त्तिक्यां च
 विशेषतः ॥ देवं प्रपूजयेद्भक्त्या ब्रह्मेशं हृष्टमानसः ॥ ८ ॥ पितरस्तस्य तुष्यन्ति यावदाभूतसंपुवम् ॥ पुष्करेषु च यत्पुण्यं कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ॥ ९ ॥
 गंगादिपुण्यतीर्थेषु यत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ तत्फलं समवाप्नोति तीर्थस्यास्यावगाहनात् ॥ १० ॥ मोक्षालिंगस्य माहात्म्यं शृणु पार्थ महाद्भुतम् ॥
 मया स्थानहितार्थं च समाराध्य महेश्वरम् ॥ ११ ॥ स्थापितं प्रवरं लिंगं नाम्ना मोक्षेश्वरं हरम् ॥ दर्भात्रेण ततः पार्थ कूपं खनितवानहम् ॥ १२ ॥

स्कां.म.पु.
॥१९५॥

प्रसाद्य लोककर्तारं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ कमण्डलोर्ब्रह्मणश्च समानीता सरस्वती ॥ १३ ॥ कूपेऽस्मिन्मोक्षनाथस्य लोकानां प्रेतमुक्तये ॥ कार्ति
कस्य तु मासस्य शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ १४ ॥ कूपे स्नात्वा नरस्तस्यां तिलपिण्डं समाचरेत् ॥ प्रेतानुद्दिश्य नियतं मोक्षतीर्थफलं भवेत् ॥ १५ ॥
कुले न जायते तस्य प्रेतः पार्थ न संशयः ॥ प्रेता मोक्षं प्रगच्छन्ति तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ १६ ॥ जयादित्यकूपवरे नरः स्नात्वा प्रयत्नतः ॥
गर्भेश्वरं नमस्कृत्य न स गर्भेषु मज्जति ॥ १७ ॥ इदं मया पार्थ तव प्रणीतं गुप्तस्य क्षेत्रस्य समासयोगात् ॥ माहात्म्यमेतत्सकलं शृणोति यः स्याद्वि
शुद्धः किमु वच्मि भूयः ॥ १८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखंडे कौमारिकाखंडे ब्रह्मेश्वरमोक्षेश्वर
गर्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततो विप्रा नारदश्च समाराध्य महेश्वरम् ॥ महीनग
रके पुण्ये स्थापयामास शंकरम् ॥ १ ॥ लोकानां च हितार्थाय केदारं लिंगमुत्तमम् ॥ अत्रीशादुत्तरे भागे महापातकनाशनम् ॥ २ ॥ अत्रिकुण्डे
नरः स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ अत्रीशं च नमस्कृत्य केदारं यः प्रपश्यति ॥ ३ ॥ मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिवेन्मुक्तिभाग्भवेत् ॥ ततो रुद्रो
नीलकण्ठं नारदाय महात्मने ॥ ४ ॥ स्वयं दत्त्वा स्वयं तस्थौ महीनगरके शुभे ॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा नीलकण्ठं प्रपश्यति ॥ ५ ॥ जयादित्यं नम
स्कृत्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ जयादित्यं पूजयन्ति कूपे स्नात्वा नरोत्तमाः ॥ ६ ॥ न तेषां वंशनाशोऽस्ति जयादित्यप्रसादतः ॥ इदं ते कथि
तं पार्थ महीनगरकस्य च ॥ ७ ॥ आख्यानं सकलं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखंडे कौमारिकाखंडे नीलकण्ठमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥
गुप्तक्षेत्रमिदं कस्मात्कस्माद्भूतं च नारद ॥ यस्य प्रभावः सुमहात्रैव कस्यापि संस्तुतः ॥ १ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ पुरातनामत्र कथां गुप्त
क्षेत्रस्य कारणे ॥ शृणु पांडव शापेन गुप्तमासीदिदं यथा ॥ २ ॥ पुरा निमित्ते कस्मिंश्चित्सर्वतीर्थाधिदेवताः ॥ प्रणामाय ब्रह्मसदो ब्रह्माणं सहिता
ययुः ॥ ३ ॥ पुष्करस्य प्रभासस्य निमिषस्यार्बुदस्य च ॥ कुरुक्षेत्रस्य क्षेत्रस्य धर्मार्ण्यस्य देवताः ॥ ४ ॥ वस्त्रापथस्य श्वेतस्य फल्गुतीर्थ
स्य चापि याः ॥ केदारस्य तथान्येषां क्षेत्राणां कोटिशोऽपि याः ॥ ५ ॥ सिंधुसागरयोगस्य महीसागरकस्य च ॥ गंगासागरयोगस्य अधिपाः
सूकरस्य च ॥ ६ ॥ गंगारेवामुखीनां तु नदीनामधिदेवताः ॥ शोणह्रदपुरोगाणां ह्रदानां चाधिदेवताः ॥ ७ ॥ ते सर्वे संवशो भूत्वा श्रेष्ठयज्ञा

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ५८

॥१९५॥

नाय चात्मनः ॥ समुपाजग्मुरमला महतीं ब्रह्मणः सभाम् ॥ ८ ॥ तत्र तीर्थानि सर्वाणि समायातानि वीक्ष्य सः ॥ उत्तस्थौ सहितः सर्वैः
 सभासद्भिः पितामहः ॥ ९ ॥ प्रणम्य सर्वतीर्थेभ्यः प्रवद्धकरसंपुटः ॥ तीर्थानि भगवानाह विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ १० ॥ अद्य नः सद्म सकलं
 गुष्माभिरतिपावितम् ॥ वयं च पाविता भूयो गुष्माकं दर्शनादपि ॥ ११ ॥ तीर्थानां दर्शनं श्रेयः स्पर्शनं स्नानमेव च ॥ कीर्तनं स्मरणं चापि
 न स्यात्पुण्यं विना परम् ॥ १२ ॥ महापापान्विता रौद्रास्त्वपि ये स्युः सुनिष्ठुराः ॥ तेऽपि तीर्थैः प्रपूयन्ते किं पुनर्धर्मसंस्थिताः ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा
 पुलस्त्यं स पुत्रमभ्यादिदेश ह ॥ शीघ्रमर्घं तीर्थहेतोः समानय यथार्चये ॥ १४ ॥ ॥ पुलस्त्य उवाच ॥ असंख्यानीह तीर्थानि दृश्यन्ते
 पद्मसंभव ॥ यथा दिशसि मां तातः अर्घमेकमुपानये ॥ १५ ॥ धर्मप्रवचने श्लोको यत एष प्रगीयते ॥ १६ ॥ भवेयुर्यद्यसंख्याता अर्घयोग्याः
 समर्चने ॥ ततस्तेषां वरिष्ठाय दातव्योऽर्घः किलैकतः ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ साभिप्रायं साधु क्वत्स त्वया प्रोक्तमिदं वचः ॥ एवं
 कुरुष्वैकमर्घमानय त्वं सुशीघ्रतः ॥ १८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ततः पुलस्त्यो वेगेन समानिन्येऽर्घमुत्तमम् ॥ तं च ब्रह्मा करे गृह्य तीर्थान्याहेति
 भारतीम् ॥ १९ ॥ सर्वैर्भवद्भिः संहत्य मुख्यस्त्वेकः प्रकीर्त्यताम् ॥ तस्मै चार्घं प्रयच्छामि नैवं मामनयः स्पृशेत् ॥ २० ॥ ॥ तीर्थान्युचुः ॥
 न वयं श्रेष्ठतां विद्मः कथंचन परस्परम् ॥ अस्माद्धेतोश्च संप्राप्ता ज्ञात्वा देहि त्वमेव तत् ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नाहं वेद्मि श्रेष्ठतां वः
 कथंचन नमोऽस्तु वः ॥ सर्वे चापारमाहात्म्यं स्वयं मे वक्तुमर्हथ ॥ २२ ॥ यत्र गंगा गया काशी पुष्करं नैमिषं तथा ॥ कुरुक्षेत्रं तथा रेवा महीसा
 गरसंगमः ॥ २३ ॥ प्रभासाद्यानि शतशो यत्र नस्तत्र का मतिः ॥ २४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्ते पद्मभुवा कोपि नोवाच
 किंचन ॥ चिरेणेदं ततः प्राह महीसागरसंगमः ॥ २५ ॥ ममैनमर्घं त्वं यच्छ चतुरानन शीघ्रतः ॥ यतः कोटिकलायां वा मम कोऽपि
 न पूर्यते ॥ २६ ॥ यतश्चेन्द्रद्युम्नराज्ञा ताप्यमाना वसुंधरा ॥ सर्वतीर्थद्रवीभूता महीनामाभवन्नदी ॥ २७ ॥ सा च सर्वाणि तीर्थानि संयु
 क्तानि मया सह ॥ सर्वतीर्थमयस्तस्मादस्मि ख्यातो जगत्रये ॥ २८ ॥ गुहेन च महालिङ्गं कुमारेश्वरमीश्वरम् ॥ संस्थाप्य तीर्थमुख्यत्वं
 मम दत्तं महात्मना ॥ २९ ॥ नारदेनापि मत्तीरे स्थानं संस्थाप्य शोभनम् ॥ सर्वेभ्यः पुण्यक्षेत्रेभ्यो दत्तं श्रेष्ठ्यं पुरा मम ॥ ३० ॥ एवं
 त्रिभिर्हेतुवरैर्ममैवार्घः प्रदीयताम् ॥ गुणैकदेशेऽपि समं मम तीर्थं न वै परम् ॥ ३१ ॥ इत्युक्ते वचने पार्थ तीर्थराजेन भारत ॥ सर्वे नोचुः

१ दर्शनादि-इति तु युक्तमेव । यद्वा-‘न स्यात्पुण्यं विना परम्’-अत्र-तीर्थमिति शेषः । तेन व-‘तीर्थं विना परं पुण्यं न स्यात्-नास्ति-किं तु तीर्थमेव-परं पुण्यम्-पुण्यकरम्-अस्ति’-इत्यर्थो बोध्यः ।

स्कां.म.पु.
॥१९६॥

किंचनापि किं ब्रह्मा वक्ष्यतीति यत् ॥ ३२ ॥ ततो ब्रह्मसुतो ज्येष्ठः श्वेतमाल्यानुलेपनः ॥ दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य धर्मो वचनमब्रवीत् ॥ ३३ ॥
अहो कष्टमिदं कूतं तीर्थराजेन मोहतः ॥ सन्तोऽपि न गुणा वाच्याः स्वयं सद्भिः स्वका यतः ॥ ३४ ॥ स्वीयान्गुणान्स्वयं यो हि सम्पत्सु प्रक्षि
पन्परान् ॥ ब्रवीति राजसस्त्वेष ह्यहंकारो जुगुप्सितः ॥ ३५ ॥ तस्मादस्मादहंकारात्सत्स्वप्येषु गुणेषु च ॥ अप्रख्यातं ध्वस्तरूपमिदं तीर्थं भवि
ष्यति ॥ ३६ ॥ स्तंभतीर्थमिति ख्यातं स्तम्भो गर्वः कृतो यतः ॥ स्तंभस्य हि फलं सद्यो ब्रह्मापि प्राप किं परः ॥ ३७ ॥ इत्युक्ते धर्मदेवेन हहेति
ख उत्थितः ॥ ततः शीघ्रं समायातो योगीशोऽहं च पांडव ॥ ३८ ॥ गुहस्ततो वचः प्राह धर्मदेवसमागमे ॥ अयुक्तमेतच्छापोऽयं दत्तो यद्धर्म
धाष्ट्यतः ॥ ३९ ॥ ब्रवीतु कोऽपि सर्वेषां तीर्थानां तेषु वर्तताम् ॥ यद्यैश्वर्यं नार्हतेसौ महीसागरसंगमः ॥ ४० ॥ तिष्ठत्वात्मगुणो यच्च तीर्थरा
जेन वर्णितः ॥ तत्र को विगुणो नाम मिथ्यावादो यतो गुणः ॥ ४१ ॥ अहो न युक्तं पालानां यदि तेऽप्यविमृश्य च ॥ एवमर्थान्करिष्यन्ति कं
यांति शरणं प्रजाः ॥ ४२ ॥ एवमुक्ते गुहेनाथ धर्मो वचनमब्रवीत् ॥ सत्यमेतदहोऽयं महीसागरसंगमः ॥ ४३ ॥ मुख्यत्वं सर्वतीर्थानामर्घं चापि
पितामहात् ॥ किंतु नात्मगुणा वाच्याः सतामेतत्सदा व्रतम् ॥ परोक्षेपि स्वप्रशंसा ब्रह्माणमपि चालयेत् ॥ ४४ ॥ स्वप्रशंसां प्रकुर्वाणः पराक्षेपस
मन्विताम् ॥ किं दिवः पृथिवीं पूर्वं ययातिर्न पपात ह ॥ यानि पूर्वं प्रमाणानि कृतानीशेन धीमता ॥ ४५ ॥ तानि सम्पालनीयानि तानि कोऽति
क्रमेद्बुधः ॥ तव पित्रा समादिश्य यदर्थं स्थापिता वयम् ॥ ४६ ॥ पालयामास एतच्च त्वं पालयितुमर्हसि ॥ ईश्वराः स्वप्रमाणेन भवन्तो यदि कुर्वते
॥ ४७ ॥ तदस्माभिरिदं युक्तं शासनं दिश्यतां परम् ॥ एवमुक्त्वा स्वीयमुद्रां मोक्तुकामं वृषं तदा ॥ ४८ ॥ अहं प्रस्तावमन्वीक्ष्य वाक्यमेतदुदैरयम् ॥
नमो धर्माय महते विश्वधात्रे महात्मने ॥ ४९ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवैर्नित्यं पूजितायाघनाशिने ॥ यदि मुद्रां भवान्धर्मं परित्यक्ष्यति कर्हिचित् ॥ ५० ॥
तदस्माकं कुतो भावो मा विश्वं नाशय प्रभो ॥ योगीश्वरं गुहं चापि संमानयितुमर्हसि ॥ ५१ ॥ शिववन्माननीयो हि यतः साक्षाच्छिवात्मजः ॥
त्वां च देवो गुहः स्वामी संमानयितुमर्हति ॥ ५२ ॥ युवयोरैक्यभावेन सुखं जीवेदिदं जगत् ॥ त्वया प्रदत्तः शापोऽयं मा प्रत्याख्यातिलक्षणः ॥ ५३ ॥
अनुग्रहश्च क्रियतां तीर्थराजस्य मानद ॥ ५४ ॥ एवमुच्चरमाणं मां प्रशस्याहापि पद्मभूः ॥ साध्वेतन्नारदेनोक्तं धर्मेतद्वचनं कुरु ॥ ५५ ॥ सम्मानय गुहं
चापि गुहः स्वामी यतो हि नः ॥ एवमुक्ते ब्रह्मणा च धर्मो वचनमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ नमो गुहाय सिद्धाय किंकरायस्य ते वयम् ॥ मदीयां स्कन्द विज्ञप्तिं नाथे

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ५८

॥१९६॥

नामवधारय ॥५७॥ स्तंभादेतन्महातीर्थमप्रसिद्धं भविष्यति ॥ स्तंभतीर्थमिति ख्यातं सुप्रसिद्धं भविष्यति ॥५८॥ स्तम्भतीर्थमिति ख्यातं सर्वती
 र्थफलप्रदम् ॥ यश्चात्र स्नानदानानि प्रकरिष्यति मानवः ॥ ५९ ॥ यथोक्तं च फलं तस्य स्फुटं सर्वं भविष्यति ॥ शनिवारे ह्यमावास्या भवे
 तस्याः फलं च यत् ॥ ६० ॥ महीसागरयात्रायां भवेत्तच्चावधारय ॥ प्रभासदशयात्राभिः सप्तभिः पुष्करस्य च ॥ ६१ ॥ अष्टाभिश्च प्रयागस्य
 तत्फलं प्रभविष्यति ॥ पंचभिः कुरुक्षेत्रस्य नकुलीशस्य च त्रिभिः ॥ ६२ ॥ अर्बुदस्य च यत्पद्मिस्तत्फलं च भविष्यति ॥ वस्त्रापथस्य तिसृभि
 र्गंगायाः पंचभिश्च यत् ॥ ६३ ॥ कूपोदर्याश्चतुर्भिश्च तत्फलं प्रभविष्यति ॥ काश्याः षड्भिस्तथा यत्स्याद्गोदावर्याश्च पंचभिः ॥ ६४ ॥ तत्फलं
 स्तंभतीर्थे वै शनिदर्शे भविष्यति ॥ एवं दत्ते वरे स्कंदस्तदा प्रीतमना भवत् ॥ ६५ ॥ ब्रह्मापि स्तंभतीर्थाय ददावर्घं समाहितः ॥ ददौ च सर्वतीर्था
 नां श्रेष्ठत्वममितद्युतिः ॥ ६६ ॥ तीर्थानि च गुहं नाथं सम्मान्य विससर्ज सः ॥ एवमेतत्पुरा वृत्तं गुप्तक्षेत्रस्य कारणम् ॥ ६७ ॥ भूयश्चापि प्रसि
 द्धयर्थं प्रेषिताप्सरसोऽत्र मे ॥ विमोक्षिता ग्राहरूपात्त्वया ताश्च कुरुद्रह ॥ ६८ ॥ यतो धर्मस्य सर्वस्य नानारूपैः प्रवर्ततः ॥ परित्राणाय भवतः
 कृष्णस्य च भवो भवे ॥ ६९ ॥ तदिदं वर्णितं तुभ्यं सर्वतीर्थफलं महत् ॥ श्रुत्वैतदादितः पूर्वं पुमान्पापैः प्रमुच्यते ॥ ७० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रुत्वेति
 विजयो धीमान्प्रशशंस सुविस्मितः ॥ विसृष्टो नारदाद्यैश्च द्वारकां प्रति जग्मिवान् ॥ ७१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
 प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीसागरमाहात्म्यवर्णनेऽर्जुनतीर्थयात्रापरिसमाप्तिवर्णनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ छ ॥ ॥ शौनक
 उवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतमिदं सूत गुप्तक्षेत्रस्य पावनम् ॥ महन्माहात्म्यमतुलं कीर्तितं हर्षवर्धनम् ॥ १ ॥ पुनर्यत्सिद्धलिंगस्य पूर्वं माहात्म्यकीर्तने ॥
 इत्युक्तं यत्प्रसादेन सिद्धमातुस्तु सेत्स्यति ॥ २ ॥ विजयोनाम पुण्यात्मा साहाय्याच्चंडिलस्य च ॥ को न्वसौ चंडिलोनाम विजयोनाम कस्तथा ॥
 ॥ ३ ॥ कथं च प्राप्तवान्सिद्धिं सिद्धमातुः प्रसादतः ॥ एतदाचक्ष्व तत्त्वेन श्रोतुं कौतूहलं हि नः ॥ ४ ॥ सतां चरित्रश्रवणे कौतुकं कस्य नो भवेत् ॥
 ॥ ५ ॥ उग्रश्रवा उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टमिदं विप्रा दूरांतरितमप्युत ॥ ५ ॥ श्रुतां द्वैपायनमुखात्कथां वक्ष्यामि चात्र वः ॥ पुरा द्रुपदराजस्य पुत्रीमा
 साद्य पांडवाः ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रमते पश्चाद्दिप्रस्थं न्यवेशयन् ॥ रक्षिता वासुदेवेन कदाचित्तत्र पांडवाः ॥ ७ ॥ उपविष्टाः सभामध्ये कथाश्चक्रुः पृथग्वि
 धाः ॥ देवर्षिपितृभूतानां राज्ञां चापि प्रकीर्तने ॥ ८ ॥ क्रियमाणेऽथ तत्रागाद्भीमपुत्रो घटोत्कचः ॥ तं दृष्ट्वा भ्रातरः पंच वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥ ९ ॥

स्कां.म.पु.
॥१९७॥

उत्थाय सहसा पीठादालिलिगुर्मुदा युताः ॥ स च तान्प्रणतः प्रहो ववंदे भीमनंदनः ॥ १० ॥ साशिपं चततो राज्ञा स्वोत्संग उपवेशितः ॥
आघ्राय स्नेहतो मूर्ध्नि प्रोक्तश्च जनसंसदि ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कुत आगम्यते पुत्र क चायं विहृतस्त्वया ॥ कालः
कचित्सुखं राज्यं कुरुषे मातुलं तव ॥ १२ ॥ कश्चिद्देवेषु विप्रेषु गोषु साधुषु सर्वदा ॥ हैडंबे नापकुरुषे प्रियमेतद्भरेश्च नः ॥ १३ ॥ हैडं
वस्य वनं सर्वं तस्य ये सैन्यराक्षसाः ॥ पाल्यमानास्त्वया साधो वर्धते जनक्षेमकाः ॥ १४ ॥ कश्चिन्नंदति ते माता भृशं नः प्रियकारिणी ॥
कन्यैव या पुरा भीमं त्यक्त्वा मानं पतिं श्रिता ॥ १५ ॥ इति पृष्ठो धर्मराज्ञा स्मयन्हैडंबिरब्रवीत् ॥ हते तस्मिन्दुराचारे मातुलेऽस्मि
नियोजितः ॥ १६ ॥ तद्राज्यं शासने स्थाप्य दुष्टात्रिग्रंश्चराम्यहम् ॥ माता कुशलिनी देवी तपो दिव्यमुपाश्रिता ॥ १७ ॥ मासुवाच
सदा पुत्र पितृणां भक्तिकृद्भव ॥ सोऽहं मातुर्वचः श्रुत्वा मेरुपादात्समागतः ॥ १८ ॥ प्रणामायैव भवतां भक्तिप्रहेण चेतसा ॥ आत्मानं
च महत्यर्थे कस्मिंश्चित् नियोजितम् ॥ भवद्भिर्हमिच्छामि फलं यस्मादिदं महत् ॥ १९ ॥ यदाज्ञापालनं पुत्रः पितृणां सर्वदा चरेत् ॥
अथोर्द्धूलोकान्स जयेदिह जायेत कीर्तिमान् ॥ २० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तवन्तं तं राजा परिरभ्य पुनःपुनः ॥ उवाच
धर्मराट् पुत्रमानंदाश्रुः सगद्गदम् ॥ २१ ॥ त्वमेव नो भक्तिकारी सहायश्चापि वर्तसे ॥ २२ ॥ एतदर्थं च हैडंबे पुत्रानिच्छन्ति साधवः ॥ इहामुत्र
तारयते तादृशाश्चापि पुत्रकाः ॥ २३ ॥ अवश्यं यादृशी माता तादृशस्तनयो भवेत् ॥ माता च ते भक्तिमती दृढं नस्त्वं च तादृशः ॥ २४ ॥
अहो सुदुष्करं देवी कुरुते मे प्रिया वधूः ॥ या भर्तृश्रियमुच्छंध्य तप एव समाश्रिता ॥ २५ ॥ नूनं कामेन भोगैर्वा कृत्यं वध्वा न मे मनाक् ॥
या पुत्रसुखमन्वीक्ष्य परलोकार्थमाश्रिता ॥ २६ ॥ दुष्कुलीनापि या भक्ता सूतेऽपत्यं च भक्तिमतः ॥ कुलीनमेव तन्मन्ये ममेदं मतमुत्तमम् ॥ २७ ॥
एवं बहूनि वाक्यानि तानि तानि वदन्नृपः ॥ धर्मराजः समाभाष्य केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥ २८ ॥ पुंडरीकाक्ष जानासि यथा भीमादभूदयम् ॥
जातमात्रस्तु यश्चासीद्यौवनस्थो महाबलः ॥ २९ ॥ अष्टानां देवयोनीनां यतो जन्म च यौवनम् ॥ सद्य एव भवेत्तस्मात्सद्योऽस्यासीच्च यौवनम् ॥
॥ ३० ॥ तदस्योचितदारार्थं सदा चिंतास्ति कृष्ण मे ॥ उचितं वत हैडंबेः क कलत्रं कैरोम्यहम् ॥ ३१ ॥ तद्रवान्कृष्ण सर्वज्ञ त्रिलोकीमपि वेत्सि
च ॥ हैडंबेरुचितां दारान्वक्तुमर्हसि यादव ॥ ३२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्तो धर्मराज्ञा क्षणं ध्यात्वा जनार्दनः ॥ धर्मराजमिदं वाक्यं

माहे०सं०१
(कौ०सं०२)
अ० ५९

॥१९७॥

पदांतरितमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ अस्ति राजन्प्रवक्ष्यामि दारानस्योचितां शुभाम् ॥ सांप्रतं संस्थिता रम्ये प्रागज्योतिषपुरे वरे ॥ ३४ ॥ सा च पुत्री
 मुरोः पार्थ दैत्यस्याद्भुतकर्मणः ॥ योऽसौ नरकदैत्यस्य प्राणतुल्यः सखाऽभवत् ॥ ३५ ॥ स च मे निहतो घोरः पाशदुर्गसमन्वितः ॥ नरकश्च
 दुराचारस्त्वमेतद्वेत्सि सर्वशः ॥ ३६ ॥ ततो हते मुरौ दैत्ये मया तस्य सुताव्रजत् ॥ योद्धुं मामतिवीर्यत्वाद्वोरा कामकटकटा ॥ ३७ ॥ तां ततोऽहं
 महायुद्धे खड्गखेटकधारिणीम् ॥ अयोधयं महाबाणैः सुशार्ङ्गधनुषश्रुतैः ॥ ३८ ॥ खड्गेन चिच्छेद बाणान्मम सा च मुरोः सुता ॥ समागम्य च
 खड्गेन गरुडं मूर्ध्निताडयत् ॥ ३९ ॥ स च मोहसमाविष्टो गरुडोऽभूदचेतनः ॥ ततस्तस्या वधार्थाय मया चक्रं समुद्यतम् ॥ ४० ॥ चक्रं समुद्यतं
 दृष्ट्वा मया तस्मिन्नणाजिरे ॥ कामाख्यां नाम मां देवी पुरः स्थित्वा वचोऽब्रवीत् ॥ ४१ ॥ नैनां हंतुं भवानहो रक्षैतां पुरुषोत्तम ॥ अजेयत्वं मया
 ह्यस्या दत्तं खड्गं च खेटकम् ॥ ४२ ॥ बुद्धिप्रतिमा चापि शक्तिश्च परमा रणे ॥ ततस्त्वया त्रिरात्रेऽपि न जितासीन्मुरोः सुता ॥ ४३ ॥ एवमुक्ते
 तदा देवीं वचनं चाहमब्रवम् ॥ अयमेष निवृत्तोऽस्मि वारयैनां च त्वं शुभे ॥ ४४ ॥ ततश्चालिङ्ग्य तां भक्तां कामाख्या वाक्यमब्रवीत् ॥ भद्रे रणान्नि
 वर्तस्व नायं हंतुं कथंचन ॥ ४५ ॥ शक्यः केनापि समरे माधवो रणदुर्जयः ॥ नाभूदस्ति भविष्यो वा य एनं संयुगे जयेत् ॥ ४६ ॥ अपि वा त्र्यंबकः
 पुत्रि नैनं शक्तः कुतोऽन्यकः ॥ तस्मादेनं नमस्कृत्य भाविनं श्वशुरं शुभे ॥ ४७ ॥ रणादस्मान्निवर्तस्व तवोचितमिदं स्फुटम् ॥ अस्य
 भ्रातुर्हि भीमस्य सुपा त्वं च भविष्यसि ॥ ४८ ॥ तस्मात्त्वं श्वशुरं भद्रे सम्मानय जनार्दनम् ॥ न च शोकस्त्वया कार्यः पितरं प्रति पंडिते
 ॥ ४९ ॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥ बहवश्चास्य वंत्तारो वद केनापि वार्यते ॥ ५० ॥ ऋषींश्च देवांश्च महा
 सुगंश्च त्रैविद्यविद्यान्पुरुषान्मनुष्यांश्च ॥ कान्मृत्युरेको न पतेत काले परावरजोऽत्र न मुह्यते क्वचित् ॥ ५१ ॥ श्लाघ्य एव हि ते
 मृत्युः पितुस्माज्जनार्दनात् ॥ सर्वपातकनिर्मुक्तो गतोऽसौ धाम वैष्णवम् ॥ ५२ ॥ एवं कामाख्या प्रोक्ता सा च कामकटकटा ॥
 त्यक्त्वा क्रोधं च संवृत्य गात्राणि प्रणता च माम् ॥ ५३ ॥ तामहं साशिषं चापि प्रावोचं भरतर्षभ ॥ अस्मिन्नेव पुरे तिष्ठ भगदत्तप्रपूजिता
 ॥ ५४ ॥ मया देव्या पृथिव्या च भगदत्तः कृतो नृपः ॥ स ते पूजां बहुविधां करिष्यति स्वसुर्यथा ॥ ५५ ॥ वसंती चात्र तं वीरं हैडिं पतिमा
 प्स्यसि ॥ एवमाश्वास्य तां देवीं मौर्वीं चाहं व्यसर्जयम् ॥ ५६ ॥ सा स्थिता च पुरे तत्र गतोऽहं शक्रमग्न च ॥ ततो द्वावतीं प्राप्य त्वया सह

स्कां.म.पु.
॥१९८॥

समागतः ॥ ५७ ॥ एवमेषोचिता दारा हैडंबेर्विद्यते शुभा ॥ कामाख्या च रणे वोरा या विद्युदिव भासते ॥ ५८ ॥ न च रूपं वर्णितं मे श्वशुरस्यो
चितं यतः ॥ साधोर्हि नैतदुचितं सर्वस्त्रीणां प्रवर्णनम् ॥ ५९ ॥ पुनरेकश्च समयः कृतस्तं शृणु यस्तया ॥ यो मां निरुत्तरां प्रश्ने कृत्वैव विजये
त्पुमान् ॥ ६० ॥ यो मे प्रतिबलश्चापि स मे भर्ता भविष्यति ॥ एवं च समयं श्रुत्वा बहो दैत्यराक्षसाः ॥ ६१ ॥ तस्या ज्येष्ठमगमंस्तेऽपि
जित्वा हतास्तया ॥ यो य एनां गतः पूर्वं न स भूयो न्यवर्तत ॥ ६२ ॥ वहेरिव प्रभां दीप्तां पतंगानां समुच्चयः ॥ एवमेतादृशीं मौर्वीं जेतुमुत्सहते
यदि ॥ ६३ ॥ घटोत्कचो महावीर्यो भार्यास्य नियतं भवेत् ॥ ६४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अलं सर्वगुणेस्तस्या यस्यास्त्वेको गुणो
महान् ॥ क्रियते किं हि क्षीरेण यदि तद्विषमिश्रितम् ॥ ६५ ॥ प्राणाधिकं भैमसेनि कथं केवलसाहसात् ॥ क्षिपेयं तव वाक्यानां शुद्धानां चाथ
कोविदम् ॥ ६६ ॥ अन्या अपि स्त्रियः संति देशे देशे जनार्दन ॥ बह्व्यस्तासां वरां कांचिद्योषितं वक्तुमर्हसि ॥ ६७ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ सम्यगुक्तं
केशवेन वाक्यं बह्वर्थमुत्तमम् ॥ राज्ञा पुनः स्नेहवशाद्यदुक्तं तत्र भाति मे ॥ ६८ ॥ कार्यं दुःसाध्य एव स्यात्क्षत्रियस्य पराक्रमः ॥ करीद्रस्येव
यूथेषु गजानां न मृगेषु च ॥ ६९ ॥ आत्मा प्रख्यातिमानेयः सर्वथा वीर्यपुंगवैः ॥ सा च ख्यातिः कथं जायेद्दुःसाध्यकरणादृते ॥ ७० ॥ न
ह्यात्मवशगं पार्थ हैडंबरस्य रक्षणम् ॥ येन दत्तस्त्वयं धात्रा स एनं पालयिष्यति ॥ ७१ ॥ सर्वथोच्चपदारोहे यत्नः कार्यो विजानता ॥ तत्र सिध्यति
चेद्देवान्नासौ दोषो विजानतः ॥ ७२ ॥ यथा देवव्रतस्त्वेको जह्ने काशिसुताः पुरा ॥ तथैव हैडंबिर्मौर्वीं प्राप्नोतु मा चिरम् ॥ ७३ ॥
॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ केवलं पौरुषपरं भीमनोक्तमिदं वचः ॥ अबलं देवहेतुत्वात्प्रबलं प्रतिभाति मे ॥ ७४ ॥ न मृषा हि वचो ब्रूते
कामाख्या या पुराऽब्रवीत् ॥ भीमसेनसुतः पाणिं तव भद्रे ग्रहीष्यति ॥ ७५ ॥ अनेन हेतुना यातु शीघ्रं तत्र घटोत्कचः ॥ इति मे रोचते कृष्ण
तव किं ब्रूहि रोचते ॥ ७६ ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ रोचते मे वचस्तुभ्यं भीमस्य च महात्मनः ॥ न हि तुल्यो भैमसेनेर्बुद्धौ वीर्यं च कश्चन
॥ ७७ ॥ अंतरात्मा च मे वेत्ति प्राप्तामेव मुरोः सुताम् ॥ तच्छीघ्रं यातु हैडंबिस्त्वं च किं पुत्र मन्यसे ॥ ७८ ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ न
हि न्याय्याः स्वका वक्तुं पूज्यानामग्रतो गुणाः ॥ प्रवृत्ता एव भासन्ते सद्गुणाश्च रवेः कराः ॥ ७९ ॥ सर्वथा तत्करिष्यामि पितरो येन मेऽमलाः ॥
लज्जिष्यन्ति न संसत्सु मया पुत्रेण पांडवाः ॥ ८० ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुस्तथाय प्रणनाम तान् ॥ जयाशीर्भिश्च पितृभिर्वर्द्धितो गंतुमैच्छत ॥ ८१ ॥

१ परस्मैपदमन्त्रार्थम्—“विपरम्यां जेः” इत्यनुशासनात् । २ देवव्रतः—भीष्मः—इत्यर्थः । ३ तुभ्यम्—तव—इत्यर्थः ।

माह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ५९

॥१९८॥

तं गंतुकाममाहे, मभिनंद्य जनार्दनः ॥ कथाकथनकाले मां स्मरेथास्त्वं जयावहम् ॥ ८२ ॥ यथा बुद्धिं सुदुर्भेद्यां वर्धयामि बलं च ते ॥ इत्युक्त्वालिंग्य
 तं कृष्णो व्यससर्जत साशिषम् ॥ ८३ ॥ ततो हिडंबातनयो महौजाः सूर्याक्षकालाक्षमहोदरानुगः ॥ वियत्पथं प्राप्य जगाम तत्पुरं प्राग्ज्योतिषं
 नाम दिनव्यपाये ॥ ८४ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरिकोपा
 ख्याने घटोत्कचस्य प्राग्ज्योतिषपुरं प्रति गममवर्णनं नामैकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ सोऽथ प्राग्ज्योतिषा
 द्वाह्ये महोपवनसंस्थितम् ॥ सहस्रभूमिकं गेहमपश्यत हिरण्मयम् ॥ १ ॥ वेणुवीणामृदंगानां निःस्वनैः परिपूरितम् ॥ दशसाहस्रसंख्याभिश्चेटीभिः
 परिपूरितम् ॥ २ ॥ आयाद्विः प्रतियाद्विश्च भगदत्तस्य किंकरैः ॥ किमिच्छन्तीति भगिनी पृच्छकैरभिपूरितम् ॥ ३ ॥ तदासाद्य स हंडविमैरोः
 शिखरवद्ब्रह्म ॥ द्वारि स्थितां संददर्श कर्णप्रावरणां सखीम् ॥ ४ ॥ तामाह ललितं वीरो भद्रे सा क मुरोः सुता ॥ कामुको द्रष्टुमिच्छामि दूरदेशा
 गतोऽतिथिः ॥ ५ ॥ ॥ कर्णप्रावरणोवाच ॥ ॥ किं तवास्ति महाबाहो तया मौर्व्या प्रयोजनम् ॥ कोटिशो निहताः पूर्वं तया कामुक
 कामुकाः ॥ ६ ॥ तव रूपमहं दृष्ट्वा घटहासं सदोत्कचम् ॥ प्रणम्य पादयोर्वीरं स्थिता ते वचनं करी ॥ ७ ॥ तन्मया सह मोदस्व भुंक्स्व भोगांश्च
 कामुक ॥ दास्याम्यनुचराणां ते त्रयाणां च प्रियात्रयम् ॥ ८ ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ कल्याणि किंवदंती ते प्रमुक्ता स्वोचिता शुभे ॥
 पुनर्नैतद्रचस्तुभ्यं विशते मम चेतसि ॥ ९ ॥ वामः कामो यतो भद्रे यस्मिन्नुपनिबद्धयते ॥ स चात्र नैव बध्नाति तद्रथं किं प्रकुर्महे ॥ १० ॥ अद्य
 ते स्वामिनी दृष्टा जिता वा क्रीडते मया ॥ तया वा विजितो यास्ये पूर्वेषां कामिनां गतिम् ॥ ११ ॥ कर्णप्रावरणे तस्माच्छीघ्रमेव निवेद्यताम् ॥
 यथा दर्शनमात्रेण पूजयंत्यतिथिं खलु ॥ १२ ॥ इति भैमैर्वचः श्रुत्वा प्रस्खलंती निशाचरी ॥ प्रासादशिखरस्थां तां मौर्वीमेवं वचोवदत् ॥ १३ ॥
 देवि कोऽपि युवा श्रीमांस्त्रैलोक्येष्वमितप्रभः ॥ कामातिथिस्तव द्वारि वर्तते दिश तत्परम् ॥ १४ ॥ ॥ कामकटकटोवाच ॥ ॥ मुच्यतां शीघ्र
 मेवासौ किमर्थं वा विलंबसे ॥ कदाचिदैवसंगत्या समयो मेऽभिपूर्यते ॥ १५ ॥ इत्युक्तवचनाच्चेटी प्राप्यावोचद्घटोत्कचम् ॥ ब्रज शीघ्रं कामुक त्वं
 तस्या मृत्योश्च सन्निधौ ॥ १६ ॥ इत्युक्तः स प्रहस्यैव तत्रोत्सृज्य स्वकान्तुगान् ॥ प्रविवेश गृहं भैमिः सिंहो मेरुगुहामिव ॥ १७ ॥

१ अभिभूषितम्-इ०पा० । २ अद्य ते स्वामिनी-मया-दृष्टा, (ततः) जिता सती (मया सार्धं) क्रीडते-क्रीडिष्यति-इति-एकं स्यात् । यद्वा-अहं तया विजितः सन्-पूर्वेषां कामिनां गतिं (मृत्युरूपम्)
 यास्ये-यास्यामि । इत्यन्वययोजना-ज्ञातव्या । ३ पूजयंत्यतिथिं खलाः-इ०पा० ।

स्कां.म.पु.
॥१९९॥

स पश्यञ्छुकसंवातान्पारावतगणांस्तथा ॥ सारिकाश्च मदोन्मत्ताश्चेटीस्तां चाप्यपश्यत ॥ १८ ॥ रूपेण वयसा चैव स्तेरपि रतिक
रीम् ॥ आंदोलकसुखासीनां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ १९ ॥ तां विद्युतमिवोन्नद्धां दृष्ट्वा भैमिरचितयत ॥ अहो कृष्णेन पित्रा मे निर्दि
ष्टेयं ममोचिता ॥ २० ॥ न्याय्यमेतत्कृते पूर्वं नष्टा यत्कामिनां गणाः ॥ शरीरक्षयपर्याप्तं क्षीयते यदि कामिनाम् ॥ २१ ॥
कामिनीनां कृते येषां क्षीयते गणनात्र का ॥ एवं बहुविधं कामी चिंतयन्नाह भीमभूः ॥ २२ ॥ निष्ठुरे वज्रहृदये प्राप्तोऽहमतिथिस्तव ॥
उचितां तत्सतां पूजां कुरु या ते हृदि स्थिता ॥ २३ ॥ इति हैडंबिवचनं श्रुत्वा कामकटकटा ॥ विस्मिताभूत्तस्य रूपात्स्वं निर्निदं च
बालिशम् ॥ २४ ॥ धिगंघ्रं यन्मया पूर्वं समयः सकृतोऽभवत् ॥ न कृतोऽभूद्यदि पुरा अभविष्यदसौ पतिः ॥ २५ ॥ इति संचिन्तयन्ती सा भैमि
वचनमब्रवीत् ॥ वृथा त्वमागतो भद्र जीवन्त्याहि पुनः सुखी ॥ २६ ॥ अथ कामयसे मां त्वं तत्कथां शीघ्रमुच्चर ॥ कथामाभाष्य यदि मां सन्देहे
पातयिष्यसि ॥ ततोऽहं वशगा जाता हतो वा स्वप्स्यसे मया ॥ २७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तवचनामेतां नेत्रोपांतेन वीक्ष्य सः ॥ २८ ॥
स्मृत्वा चराचरगुरुं कृष्णमारब्धवान्कथाम् ॥ कस्यांचिदभवत्पत्न्यां युवा कोऽप्यजितेंद्रियः ॥ २९ ॥ तस्य चैका सुता जज्ञे भार्या तस्य मृताऽभवत् ॥
ततो बालिकां पुत्रीं ररक्ष च पुपोष च ॥ ३० ॥ सा यदाभूद्यौवनगा व्यंजितावयवा शुभा ॥ प्रोल्लसत्कुचमध्यांगी प्रोल्लसन्मुखपंकजा ॥ ३१ ॥
तदास्य कामलुलितमालानं प्रजहौ मनः ॥ प्रोवाच तां च तनयां समालिङ्ग्य दुराशयः ॥ ३२ ॥ प्रातिवेश्मकपुत्री त्वं मयानीयात्र पोषिता ॥
भार्यार्थं सुचिरं कालं तत्कार्यं साधय प्रिये ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वा सा च मेने च तत्तथैव वचस्तदा ॥ पतित्वेन च भेजे तं भार्यात्वेन स.तां तथा ॥ ३४ ॥
ततस्तस्यां सुता जज्ञे तस्मान्मदनरासभात् ॥ वद सा तस्य भवति किं दौहित्री सुताऽथवा ॥ एनं प्रश्रं मम ब्रूहि शीघ्रं चेच्छक्तिरस्ति ते ॥ ३५ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति प्रश्रं सा च श्रुत्वाचिंतयद्बहुया हृदि ॥ ३६ ॥ न च पश्यति निर्द्धारं प्रश्रस्यास्य कथंचन ॥ ततः प्रश्रेण विजिता स्वां
शक्तिं समुपाददे ॥ ३७ ॥ अताडयदुक्कमरज्जुं कराभ्यां दोलकस्य च ॥ ततो रक्षांसि निष्पेतुः कोटिशो भीषणान्यति ॥ ३८ ॥ सिंहव्याघ्रवराहाश्च
महिषाश्चित्रका मृगाः ॥ समीक्ष्य तानसंख्येयान्वादितुं धावतो रूपा ॥ ३९ ॥ अवाद्यन्नखौ भैमिः कनिष्ठांगुष्ठजौ हसन् ॥ ततो विनिःसृतास्तत्र
द्विगुणा राक्षसादयः ॥ ४० ॥ तैर्मौर्वीनिर्मिताः सर्वे क्षणादेव स्म भक्षिताः ॥ विजितायां स्वशक्तौ च बलशक्तिमथाददे ॥ ४१ ॥ उत्थाय सहसा

१. भोमसूः-३० पा० । २. विवाहे-३० पा० । ३. चापि-३० पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ६०

॥१९९॥

दोलात्खड्गमादातुमैच्छत ॥ उत्तिष्ठंतीं च तां भैमिरनुसृत्य जवादिव ॥ ४२ ॥ केशेष्वदाय सव्येन पाणिनाऽपातयद्भुवि ॥ ततः कंठे सव्यपादं
 दत्त्वादाय च कर्तिकाम् ॥ ४३ ॥ दक्षिणेन करेणास्याऽङ्गेतुमैच्छत नासिकाम् ॥ विस्फुरंती ततो मौर्वी मंदमाह घटोत्कचम् ॥ ४४ ॥ प्रश्नेन शक्त्या च
 बलेन नाथ त्रिधा त्वयाहं विजिता नमस्ते ॥ तन्मुंच मां कर्मकरी तवास्मि समादिश त्वं प्रकरोमि तच्च ॥ ४५ ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ यद्येवं
 तर्हि मुक्तासि भूयो दर्शय यद्वलम् ॥ एवमुक्त्वा मुमोचैनां मुक्ता चाह प्रणम्य सा ॥ ४६ ॥ जानामि त्वां महाबाहो वीरं शक्तिमतां वरम् ॥ सर्वराक्ष
 सभर्तारं त्रैलोक्येऽमितविक्रमम् ॥ ४७ ॥ गुह्यकाधिपतिस्त्वं हि कालनाभ इति स्मृतः ॥ षष्टिकोटिपतिर्जातो यक्षरक्षाकृते भुवि ॥ ४८ ॥ इति मां
 प्राह कामाख्या सर्वं तत्संस्मराम्यहम् ॥ इदं गेहं सानुगं मे दत्तं मयात्मना तव ॥ ४९ ॥ समादिश प्राणनाथ कमादेशं करोमि ते ॥ ॥ घटोत्कच
 उवाच ॥ ॥ प्रच्छन्नस्तस्य घटते न विवाहः कथंचन ॥ ५० ॥ मौर्वी यस्य हि वर्तते पितरौ बांधवास्तथा ॥ तन्मां शीघ्रं वह शुभे शक्रप्रस्थाय
 संप्रति ॥ ५१ ॥ अयं कुलकमोऽस्माकं यद्भार्या पतिमुद्रहेत् ॥ तत्रानुज्ञां समासाद्य परिणेष्यामि त्वामहम् ॥ ५२ ॥ भगदत्तमथो नाथं ततो मौर्वी
 न्यवेदयत् ॥ समादाय बहुद्रव्यं विससर्जाथ भ्रातरम् ॥ ५३ ॥ ततः पृष्ठिं समारोप्य घटोत्कचमनिदिता ॥ नानाद्रव्यपरीवारा शक्रप्रस्थं समा
 ब्रजत् ॥ ५४ ॥ ततोऽसौ वासुदेवेन पांडवैश्चाभिनंदितः ॥ शुभे लग्ने पाणिमस्या जगृहे भीमनंदनः ॥ ५५ ॥ कुरूणां राक्षसानां च प्रोक्तोत्तमवि
 धानतः ॥ उद्गाह्य तां तद्धनैश्च तर्पयामास पांडवान् ॥ ५६ ॥ कुंती च द्रौपदी चोभे मुमुदाते नितान्ततः ॥ मंगलान्यस्य चक्राते मौर्व्याश्च धन
 तर्पिते ॥ ५७ ॥ ततो विवाहे निर्वृत्ते प्रतिपूज्य घटोत्कचम् ॥ भार्यया सहितं राजा स्वराज्याय समादिशत् ॥ ५८ ॥ मौर्व्याऽऽज्ञां शिरसा गृह्य
 हेडं विभार्ययान्वितः ॥ शुभं हिडम्बस्य वने स्वराज्यं समुपाब्रजत् ॥ ५९ ॥ ततो राक्षसयोषाभिर्वीरकांस्यैः प्रवर्धितः ॥ महोत्सवेन महता स्वराज्ये प्रमुमोद
 सः ॥ ६० ॥ ततो वनेषु चित्रेषु निम्नगापुलिनेषु च ॥ रेमे सह तया भैमिर्मदोदयैव रावणः ॥ ६१ ॥ एवं विक्रीडतस्तस्य गर्भो जज्ञे महाद्युतेः ॥ हेडं वै राक्ष
 सव्याघ्राद्बालसूर्यसमप्रभः ॥ ६२ ॥ स जातमात्रो ववृधे क्षणाद्यौवनगोऽभवत् ॥ नीलमेघचयप्रख्यो घटास्यो दीर्घलोचनः ॥ ६३ ॥ ऊर्ध्वकेशश्चो
 र्ध्वरोमा पितरौ प्रणतोऽब्रवीत् ॥ प्रणमामि युवां चोभौ जातस्य पितरौ गुरु ॥ ६४ ॥ भवतोर्हि प्रियं कृत्वा अनृणः स्यां सदा ह्यहम् ॥ भवद्भ्यां
 दत्तमिच्छामि अभिधानं यथात्मनः ॥ ६५ ॥ अतः परं तु यच्छ्रेयः कर्तव्यं प्रोव्रतिप्रदम् ॥ ततो भैमिस्तमालिङ्ग्य पुत्रं वचनमब्रवीत् ॥ ६६ ॥ बर्बरा

त्कां.म.पु.
॥२००॥

कारकेशत्वाद्बर्बरीकाभिधो भवान् ॥ भविष्यति महाबाहो कुलस्यानन्दवर्धनः ॥ ६७ ॥ श्रेयश्च ते यत्परमं दृढं च तत्कीर्त्यते बहुधा विप्र
मुख्यैः ॥ प्रक्ष्यावहे तद्यदुवंशनाथं गत्वा पुरीं द्वारकां वासुदेवम् ॥ ६८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे
माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे बर्बरीकोत्पत्तिवर्णननाम षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततो घटोत्कचो
मुक्त्वा तत्र कामकटकटाम् ॥ पुत्रेणानुगतो धीमान्वियता द्वारकां ययौ ॥ १ ॥ आगच्छन्तं च तं दृष्ट्वा राक्षसं राक्षसानुगम् ॥ द्वारकावासिनो योधा
श्चक्रुरत्युल्बणं खम् ॥ २ ॥ ग्रामे ग्रामे सुसंनद्धा नवलक्षमिता रथाः ॥ राक्षसौ द्वौ समायातौ पात्येतां विशिखैरिति ॥ ३ ॥ तान्गृहीतायुधान्दृष्ट्वा
यदुवीरान्घटोत्कचः ॥ प्रगृह्य विपुलं बाहुं जगौ तारस्वरेण सः ॥ ४ ॥ राक्षसं वित्त मां वीरा भीमपुत्रं घटोत्कचम् ॥ सुप्रियं वासुदेवस्य प्रणामा
र्थमुपागतम् ॥ ५ ॥ निवेदयत मां प्राप्तं यादवेन्द्राय सात्मजम् ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा ते कृष्णाय न्यवेदयन् ॥ ६ ॥ आह देवः सभास्थश्च शीघ्र
मत्राव्रजत्वसौ ॥ ततः प्रवेशयामासुर्द्वारकां ते घटोत्कचम् ॥ ७ ॥ सपुत्रः सोऽपि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥ क्रीडाशैलांश्च हर्म्याणि संपश्यन्ना
गतः सभाम् ॥ ८ ॥ स तत्र उग्रसेनं च वसुदेवं च सात्यकिम् ॥ अक्रूरामप्रमुखान्ववन्दे कृष्णमेव च ॥ ९ ॥ तं पादयोर्निपतितं समालिङ्ग्य सदा
त्मजम् ॥ साशिषं स्वसमीपस्थमुणवेश्येदमब्रवीत् ॥ १० ॥ पुत्र राक्षसशार्दूल कुरूणां कुलवर्धन ॥ कुशलं सर्वतः कञ्चित्किमर्थस्ते समागमः ॥
॥ ११ ॥ ॥ घटोत्कच उवाच ॥ ॥ देव युष्मत्प्रसादेन सर्वतः कुशलं मम ॥ श्रूयतां कारणं स्वामिन्यदर्थमहमागतः ॥ १२ ॥ देवोपदिष्ट
भार्यायां जातोऽयं तनयो मम ॥ स च प्रश्नं वक्ष्यति त्वां श्रूयतामागतस्त्वतः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वत्स मौर्वेय ब्रूहि त्वं सर्व
पृच्छ यदिच्छसि ॥ यथा घटोत्कचो मह्यं सुप्रियश्च तथा भवान् ॥ १४ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ प्रणम्य त्वामादिदेवं मनोबुद्धिसमाधिभिः ॥
प्रक्ष्यामि केन श्रेयः स्याज्जंतोर्जातस्य माधव ॥ १५ ॥ केचिच्छ्रेयो धर्ममादुरैश्वर्यं त्यागभोजनम् ॥ केचिदमं तपो द्रव्यं भोगान्मुक्तिं च केचन
॥ १६ ॥ तदेवं शतसंख्येषु श्रेयस्सु पुरुषोत्तम ॥ मम चैवं कुलस्यास्य श्रेयो यद्ब्रूहि निश्चितम् ॥ १७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वत्स पृथ
क्पृथक्प्रोक्तं वर्णानां श्रेय उत्तमम् ॥ ब्राह्मणानां तपो मूलं दमोऽध्ययनमेव च ॥ १८ ॥ धर्मप्रकटनं चापि श्रेय उक्तं मनीषिभिः ॥ बलं साध्यं पूर्वं
मेव क्षत्रियाणां प्रकीर्तितम् ॥ १९ ॥ दुष्टानां शासनं चापि साधूनां परिपालनम् ॥ पाशुपाल्यं च वैश्यानां कृषिर्विज्ञानमेव च ॥ २० ॥

१ महान्-इ० पा० । २ श्रीभगवानुवाच-इ० पा० ।

माह०सं०१
(का०सं०२)
अ० ६१

॥२००॥

शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तथा जीवन्वणिग्भवेत् ॥ शिल्पैर्वा विविधैर्जीविद्विजातिहितमाचरन् ॥ २१ ॥ भार्यारतिर्भृत्यपोषा शुचिः श्रद्धा
 परायणः ॥ नमस्कारेण मन्त्रेण पंचयज्ञात्र हापयेत् ॥ २२ ॥ तद्भवान्क्षत्रियकुले जातोऽसि कुरु तच्छृणु ॥ बलं साधय पूर्वं
 त्वमतुलं तेन शिक्षय ॥ २३ ॥ दुष्टान्पालय साधूंश्च स्वर्गमेवमवाप्स्यसि ॥ बलं च लभ्यते पुत्र देवीनां सुप्रसादतः ॥ २४ ॥ तद्भ
 वान्बलप्राप्त्यर्थं देव्याराधनमाचर ॥ २५ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ कस्मिन्क्षेत्रे च कां देवीं कथमाराधयाम्यहम् ॥ एतत्प्रसादप्रवणं
 मनः कृत्वा निवेदय ॥ २६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति पृष्टः क्षणं ध्यात्वा प्राह दामोदरो विभुः ॥ वत्स क्षेत्रं प्रवक्ष्यामि यत्र तप्स्यसि
 तत्तपः ॥ गुप्तक्षेत्रमिति ख्यातं महीसागरसंगमे ॥ २७ ॥ तत्र त्रिभुवने याश्च संति देव्यः पृथग्विधाः ॥ नारदेन समानीतास्ताश्चैक्यं
 सुमहात्मना ॥ २८ ॥ चतस्रस्तस्य दिग्देव्यो नव दुर्गाश्च संति याः ॥ समाराधय तां गत्वा तासामैक्यं हि दुर्लभम् ॥ २९ ॥ नित्यं पूजय ताः पुत्र
 पुष्पधूपविलेपनैः ॥ स्तुतिभिश्चोपहारैश्च यथा तुष्यति तास्तव ॥ ३० ॥ तुष्टासु देवीषु बलं धनं च कीर्तिश्च पुत्राः सुभगाश्च दाराः ॥ स्वर्गस्तथा
 मुक्तिपदं च सत्सुखं न दुर्लभं सत्यमेतत्तवोक्तम् ॥ ३१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा बर्बरीकं कृष्णः प्राह घटोत्कचम् ॥ घटोत्कचाय
 पुत्रस्ते दृढं सुहृदयो ह्यसौ ॥ ३२ ॥ तस्मात्सुहृदयेत्येवं दत्तं नाम मया द्विकम् ॥ एवमुक्त्वा समालिङ्ग्य संतर्प्य विविधैर्धनैः ॥ ३३ ॥ गुप्तक्षेत्राय
 भगवान्बर्बरीकं समादिशत् ॥ सोऽथ कृष्णं नमस्कृत्य पितरं यादवांश्च तान् ॥ ३४ ॥ अनुज्ञाप्य च तान्सर्वान्गुप्तक्षेत्रं समाव्रजत् ॥ घटोत्कचोऽपि
 कृष्णेन विसृष्टः स्ववनं ययौ ॥ ३५ ॥ स्मरन्पुत्रगुणान्पत्न्या स्वराज्यं समपालयत् ॥ ततः सुहृदयो धीमान्दग्धस्थल्यां कृतार्थमः ॥ ३६ ॥
 त्रिकालं पूजयामास देवीः कर्मसमाधिभिः ॥ नित्यं पुष्पैश्च धूपैश्च उपहारैः पृथग्विधैः ॥ ३७ ॥ तस्याराधयतो देव्यस्तुतुषुर्हायनैस्त्रिभिः ॥ ततः
 प्रत्यक्षतो भूत्वा बलात्तस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥ बलं यत्रित्तपु लोकेषु कस्यचिन्नास्ति दुर्लभम् ॥ ऊचुश्च कंचित्कालं त्वं वसात्रैव महाद्युते ॥ ३९ ॥
 संगत्या विजयस्य त्वं भूयः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ॥ इत्युक्तः सर्वदेवीभिः स तत्रैव व्यवस्थितः ॥ ४० ॥ आजगामाथ विजयो नाम्ना मागधब्राह्मणः ॥
 स सर्वा पृथिवीं कृत्वा पादाक्रांतां द्विजोत्तमः ॥ ४१ ॥ काश्यां विद्याबलं प्राप्य साधनार्थमुपाययौ ॥ गुहेश्वरमुखान्येष सत्तल्लिङ्गान्यपूजयत् ॥
 ॥ ४२ ॥ आराधयामास चिरं देवीर्विद्याफलाप्तये ॥ ततस्तुष्टास्तस्य देव्यः स्वप्ने प्रोचुरिदं वचः ॥ ४३ ॥ विद्यां साधय त्वं साधो सिद्धमातुः पुरो

१ द्विकम्-द्वितीयम्-इत्यर्थः । २ वीः-इ०, नोः-इ० च पा० । ३ पत्न्या सह-इत्यर्थः । ४ कृतार्थः-इ० पा० ।

स्कं.म.पु.
॥२०१॥

गणे ॥ अयं भक्तः सुहृदयः साहाय्यं ते करिष्यति ॥ ४४ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा विजयः स्वप्नमध्यतः ॥ उत्थाय गत्वा देव्यास्तं वव्रे भीमात्म
जात्मजम् ॥ ४५ ॥ सोऽपि देवीवचः श्रुत्वा मेने साहाय्यकारणम् ॥ ततः कृष्णचतुर्दश्यामुपोष्य विजयः शुचिः ॥ ४६ ॥ स्नात्वाभ्यर्च्यैव लिंगानि
देवीश्चैवार्चयत्पृथक् ॥ कृत्वा स्नानमुपोष्यैव बर्बरीकोऽतिकेऽभवत् ॥ ४७ ॥ प्रथमायां ततो रात्रौ ययौ सिद्धांबिकापुरः ॥ मंडलं तत्र कृत्वा च
भगाकारं करान्नव ॥ ४८ ॥ अष्टदिक्ष्वष्टकीलांश्च निखन्यैव समुत्रकान् ॥ कृष्णाजिनधरो भूत्वा बर्बरीकसमन्वितः ॥ ४९ ॥ शिखामाबद्धय
दिग्बंधं कृत्वारिभे ततो विधिम् ॥ मध्ये वै मंडलस्यापि कुंडे शुभ्रे त्रिमेखले ॥ ५० ॥ समर्प्य च ततः खड्गं खादिरं मंत्रतेजितम् ॥ संस्थाप्य
कीलानभितो बर्बरीकमथाब्रवीत् ॥ ५१ ॥ शुचिर्विनिद्रः संतिष्ठ स्तवं देव्याः समुद्गिरन् ॥ यावत्कर्म करोम्येष यथा विघ्नं न जायते ॥ ५२ ॥
इत्युक्ते संस्थिते तत्र बर्बरीके महाबले ॥ विजयः शोषणं दाहं प्लावनं कृतवान्यमी ॥ ५३ ॥ ततः सुखासनो भूत्वा गुंगुरुभ्यो नमः
इति ॥ मंत्रमष्टोत्तरशतं जप्त्वा गुरुभ्यः प्रणम्य च ॥ ततो गणेश्वरविधानमारब्धवान् ॥ ५४ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि मंत्रं गणपतेः
परम् ॥ ५५ ॥ सर्वकार्यकरं स्वल्पं महार्थं सर्वसिद्धिदम् ॥ ५६ ॥ ॐ गांगीगुंगैगौंगः सप्ताक्षरोऽयं महामंत्रः ॥ ॐ गणपतिमंत्रस्य गणको
नाम ऋषिः विघ्नेश्वरो देवता गं बीजम् ॐ शक्तिः पूजार्थं जपार्थं वा तिलकार्थं वा मनस ईप्सितार्थं होमार्थं वा विनियोग इति ॥ साध
कस्य पूर्वं तिलककरणम् ॥ ॐ गांगणपतये नमः ॥ इति तिलकस्योपरि अक्षतान्दद्यात् अनेन मन्त्रेण ॥ ॐ गांगणपतये नमः ॥ इति तिल
कमंत्रः ॥ ॐ गां गणपतये नमः ॥ अनेन मन्त्रेण गणेशाय पुष्पांजलित्रयं दद्यात् ॥ मूलमंत्रेणात्र चंदनगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यपूगीफल
तांबूलादिकं दद्यात् ॥ अत ऊर्ध्वं मूलमन्त्रेण जपं कुर्यात् ॥ अष्टोत्तरशतं सहस्रं लक्षं कोटिं चेति यथाशक्ति जप्त्वा दशांशहोमार्थं गणेशाय
आवाहयामीति अग्निमावाह्य ॥ ॐ गां गणपतये स्वाहेति मन्त्रेण गुग्गुलुगुटिकाभिर्होमं विदध्याद्विनियोगं चेति गाणेश्वरो नाकल्पः ॥ य एवं सर्व
विघ्नेषु साधयेन्मन्त्रमुत्तमम् ॥ सर्वविघ्नानि नश्यन्ति मनोभीष्टं च सिध्यति ॥ ५७ ॥ डाकिन्यो यातुधानाश्च प्रेताद्याश्च भद्रं कराः ॥ शत्रूणां जायते
नाशो वशीकरणमेव च ॥ ५८ ॥ इमं गाणेश्वरं कल्पं विजानन्विजयोऽपि च ॥ तिलकं विधिना कृत्वा जप्त्वा चाष्टोत्तरं शतम् ॥ ५९ ॥

१ समीपम्-इति शेषः-तेन-देव्याः समीपम्-इत्यन्वययोचना बोद्ध्या ।

माहे ३०१
(कौ०खं०२)
अ० ६१

॥२०१॥

दशांशं गुटिका हुत्वा पूज्य सिद्धिविनायकम् ॥ सिद्धेयक्षेत्रपालस्य चक्रे पूजां ततो निशि ॥ ६० ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां
 सहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महाविद्यासाधने गाणेश्वरकल्पवर्णननामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शौनक
 उवाच ॥ ॥ सूत श्रुता पुरास्माभिरुत्पत्तिर्गणपस्य च ॥ क्षेत्रनाथः कथं जज्ञे वदैतच्छृण्वतां हि नः ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यदा दारु
 कदैत्येन पीड्यमाना दिवौकसः ॥ शिवं देव्या सहासीनं प्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ २ ॥ देव दैत्येन घोरेण दुर्जयेन सुरासुरैः ॥ पीडिता दारुकेण स्मः
 स्वस्थानाच्चापि च्याविताः ॥ ३ ॥ न विष्णुना न चंद्रेण न चान्येनापि केनचित् ॥ शक्यो हंतुं स दुष्टात्मा अर्धनारीश्वरं विना ॥ ४ ॥ तेन संपी
 ड्यमानानामस्माकं शरणं भव ॥ इत्युक्त्वा रुरुदुर्देवास्त्राहित्राहीति चाब्रुवन् ॥ ५ ॥ ततोऽतिकृपयाविष्टहरकंठस्य कालिमाम् ॥ गृहीत्वा पार्वती
 चक्रे नारीमेकां महाभयाम् ॥ ६ ॥ आत्मशक्तिं तत्र मुक्त्वा प्रोवाचेदं वचः शुभा ॥ यस्मादतीव कालासि नाम्ना त्वं कालिका भव ॥ ७ ॥ देवारिं
 च दुरात्मानं शीघ्रं नाशय शोभने ॥ एवमुक्त्वा महारावा कालिका प्राप्य तं तदा ॥ ८ ॥ रवेणैव मृतं चक्रे सानुगं स्फुटितहृदम् ॥ ततोवन्ती
 श्मशानस्था महारावानमुंचत ॥ ९ ॥ यैरासन्विकलां लोकाम्नायोऽपि प्रमृता यथा ॥ ततो रुद्रो बालरूपं कृत्वा विश्वकृते विभुः ॥ १० ॥ रुद्रस्त
 स्याः समीपे चाप्यागतः प्रेतसद्मनि ॥ रुद्रतं च ततो बालं कृत्वोत्संगे कृपान्विता ॥ ११ ॥ कालिकाऽपाययत्स्तन्यं मा रुदेति प्रजल्पती ॥ स्तन्य
 व्याजेन बालोऽपि पपौ क्रोधं तदंगजम् ॥ १२ ॥ योऽसौ हरकंठभवविषादासीत्सुदुर्धरः ॥ पीतक्रोधस्वभावे च सौम्यासीत्कालिका तदा ॥ १३ ॥
 बालोऽपि बालरूपं तत्त्यक्तुमैच्छत्कृतक्रियः ॥ १४ ॥ ततो देवाः कालिकायाः शंकमानाः पुनर्भयम् ॥ ऊचुर्मा बाल बालत्वं परित्यज कृपां कुरु
 ॥ १५ ॥ ॥ बाल उवाच ॥ ॥ न भेतव्यं कालिकायाः सौम्या देवी यतः कृता ॥ अस्ति चेद्भवतां भीतिरन्यान्स्वक्ष्यामि बालकान् ॥ चतुः
 षष्टिक्षेत्रपालानित्युक्त्वा सोऽमृजन्मुखात् ॥ १६ ॥ प्राह तान्बालरूपांश्च बालरूपी महेश्वरः ॥ स्वर्गेषु पंचविंशानां पातालेषु च तावताम् ॥ १७ ॥
 चतुर्दशानां भूर्लोकै वासो वः पालनं तथा ॥ अयमेव श्मशानस्थो भविता श्वा च वाहनम् ॥ १८ ॥ नैवेद्यं भवतां राजमाषतंदुलमिश्रकाः ॥
 अनभ्यर्च्य च यो युष्मान्किंचित्कृत्यं विधास्यति ॥ १९ ॥ तस्य तन्निष्फलं भावि भुक्तं प्रेतैश्च राक्षसैः ॥ इत्युक्त्वा भगवान्ब्रुद्रस्तत्रैवां
 तरधीयत ॥ २० ॥ क्षेत्रपालाः स्थिताश्चैव यथास्थाने निरूपिताः ॥ इति वः क्षेत्रपालानां सृष्टिः प्रोक्ता समासतः ॥ २१ ॥ आराधनं प्रवक्ष्यामि

स्कां.म.पु.
॥२०२॥

येन प्रीता भवन्ति ते ॥ २२ ॥ ॐक्षां क्षेत्रपालाय नमः ॥ इति नवाक्षरो महामंत्रः ॥ २३ ॥ अनेनात्र चंदनादि दत्त्वा राजमाषतण्डुलमिश्रकांश्च चतुः
षष्टिकृतभागान्वटकात्रिवेद्य तावत्यो दीपिकास्तावन्ति पत्राणि पूगानि निवेद्य दण्डवत्प्रणम्य महास्तुतिमेतां जपेत् ॥ २४ ॥ ॐ ऊर्ध्वकेशा विह
पाक्षा नित्यं ये घोररूपिणः ॥ रक्तनेत्राश्च पिंगाक्षाः क्षेत्रपालात्रमामि तान् ॥ २५ ॥ अह्वरो ह्यापकुम्भश्च इडाचारस्तथैव यः ॥ इंद्रमूर्तिश्च कोला
क्ष उपापाद ऋतुंसनः ॥ २६ ॥ सिद्धेयश्चैव वलिको नीलपादेकदंष्ट्रिकः ॥ इरापतिश्चाघहारी विघ्नहारी तथांतकः ॥ २७ ॥ ऊर्ध्वपादः कम्बलश्च
खंजनः खर एव च ॥ गोमुखश्चैव जंघालो गणनाथश्च वारणः ॥ २८ ॥ जटालोप्यजटालश्च नौमि स्वःक्षेत्रपालकान् ॥ ऋकारो हठकारी च
टंकपाणिः खणिस्तथा ॥ २९ ॥ ठंठंकणो जंवरश्च स्फुल्लिंगास्यस्तडिद्रुचिः ॥ दंतुरो घननादश्च नन्दकश्च तथा परः ॥ ३० ॥ फेत्कार
कारी पंचास्यो बर्बरी भीमरूपवान् ॥ भग्नपक्षः कालमेघो युवानो भास्करस्तथा ॥ ३१ ॥ रौखश्चापि लंबोष्ठो वणिजः सुजटालिकः ॥ सुगंधो
हुहुकश्चैव नौमि पातालरक्षकान् ॥ ३२ ॥ सर्वलिङ्गेषु हुंकारः स्मशानेषु भयावहः ॥ महालक्षो वने घोरे ज्वालाक्षो वसतौ स्थितः ॥ ३३ ॥ एकवृ
क्षश्च वृक्षेषु करालवदनो निशि ॥ घण्टारवो गुहावासी पद्मखंजो जले स्थितः ॥ ३४ ॥ चत्वरेषु दुरारोहः पर्वते कुरवस्तथा ॥ निर्द्वारेषु प्रवा
हाख्यो माणिभद्रो निविष्वपि ॥ ३५ ॥ रसक्षेत्रे रसाध्यक्षो यज्ञवाटेषु कोटनः ॥ चतुर्दश भुवं व्याप्य स्थिताश्चैवं नमामि तान् ॥ ३६ ॥ एवं
चतुःषष्टिमिताञ्छरणं यामि क्षेत्रपान् ॥ प्रसीदंतु प्रसीदंतु तृप्यंतु मम पूजया ॥ ३७ ॥ सर्वकार्येषु यश्चैवं क्षेत्रपानर्चयेच्छुचिः ॥ क्षेत्रपास्तस्य
तुष्यन्ति यच्छन्ति च समीहितम् ॥ ३८ ॥ इमं क्षेत्रपकल्पं च विजानन्विजयस्तथा ॥ यथोक्तविधिनाभ्यर्च्य सिद्धेयं तुष्टुवे च तम् ॥ ३९ ॥
प्रणम्य च ततो देवीमानर्च वटयक्षिणीम् ॥ पुरा यदा नारदेन कलापग्रामतो द्विजाः ॥ ४० ॥ समानीतास्तैश्च साकं सुनंदा नाम ब्राह्मणी ॥ विध
वाभ्यागता तत्र तपस्तप्तुं महीतटे ॥ ४१ ॥ सा कृच्छ्राणि पराकांश्च अतिकृच्छ्राणि कुर्वती ॥ ज्येष्ठे भाद्रपदे चक्रे सावित्र्या द्वे त्रिरात्रिके ॥ ४२ ॥
मासोपवासं च तथा कार्तिके कुलनंदिनी ॥ सप्तलिंगानि संपूज्य देवीपूजां सदा व्यधात् ॥ ४३ ॥ दर्शं स्नानं तथा चक्रे महीसागरसंगमे ॥ इत्या
दिबहुभिस्तैस्तैर्नित्यं नियमपालनैः ॥ ४४ ॥ धृतपापा ययौ लोकमुमायाः कृतस्वागता ॥ अंशेन च तटे तस्मिन्संभृता वटयक्षिणी ॥ ४५ ॥
तस्यास्तुष्टो वरं प्रादात्सिद्धलिंगस्थितो हरः ॥ अनभ्यर्च्य य एनां च मत्पूजां प्रकरिष्यति ॥ ४६ ॥ तस्य तत्रिण्फलं सर्वमित्युक्तं पाल्यमेव मे ॥

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ६२

॥२०२॥

तस्मात्प्रपूजयेन्नित्यं वटस्थां वटयक्षिणीम् ॥ पुष्पैर्धूपैस्तु नैवेद्यैर्मंत्रेणानेन भक्तिः ॥ ४७ ॥ सुनंदे नंदनीयासि पूजामेतां गृहाण मे ॥
 प्रसीद सर्वकालेषु मम त्वं वटयक्षिणि ॥ ४८ ॥ एवं संपूज्य तां नत्वा क्षमाप्य वटयक्षिणीम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोतिनरो नारी
 च सर्वदा ॥ ४९ ॥ विजयश्चापि माहात्म्यमिदं जानन्महामतिः ॥ आनर्च वटवृक्षस्थां भक्तितो वटयक्षिणीम् ॥ ५० ॥ ततः सिद्धां
 बिकां स्तुत्वा जप्तवानपराजिताम् ॥ महाविद्यां वैष्णवीं तु साधनेन समन्विताम् ॥ ५१ ॥ यस्याः स्मरणमात्रेण सर्वदुःखक्षयो भवेत् ॥
 तां विद्यां कीर्तयिष्यामि शृणुध्वं विप्रपुंगवाः ॥ ५२ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमोऽनंताय सहस्रशीर्षाय क्षीरोदार्यवशाधिने शेषभोगपर्यं
 काय गरुडवाहनाय पीतवाससे वासुदेव संकर्षण प्रद्युम्नानिरुद्ध हयशिरो वराह नरसिंह वामन त्रिविक्रम राम राम वरप्रद नमोऽस्तु ते नमोऽ
 स्तु ते असुरदैत्यदानवयक्षराक्षसभूतप्रेतपिशाचकुंभांडसिद्धयोगिनीडाकिनीस्कंदपुरोगमान्ग्रहाक्षत्रग्रहांश्चान्यांश्च हन २ दह २ पच २ मथ २
 विध्वंसय २ विद्रावय २ शंखेन चक्रेण वज्रेण गदया मुशलेन हलेन भस्मीकुरु सहस्रबाहवे सहस्रचरणायुध जय २ विजय २ अपराजित अप्र
 तिहत सहस्रनेत्र ज्वल २ प्रज्वल २ विश्वरूप बहुरूप मधुसूदन महावराह महापुरुष वैकुण्ठ नारायण पद्मनाभ गोविंद दामोदर हृषीकेश सर्वसुरो
 त्सादन सर्वभूतवशंकर सर्वदुःखप्रभेदन सर्वयंत्रप्रभंजन सर्वनागप्रमर्दन सर्वदेवमहेश्वर सर्वबंधविमोक्षण सर्वाहितप्रमर्दन सर्वज्वरप्रणाशन सर्वग्रह
 निवारण सर्वपापप्रशमन जनार्दन जनानंदकर नमोऽस्तु ते स्वाहा ॥ ५३ ॥ इमामपराजितां परमवैष्णवीं महाविद्यां जपति पठति शृणोति स्मरति
 धारयति कीर्तयति न च तस्य वाय्वग्निवज्रोपलाशनिर्वर्षभयं न समुद्रभयं न ग्रहभयं न च चौरभयं न च श्वापदभयं वा भवेत् ॥ ५४ ॥ क्वचि
 द्वाग्यंधकारस्त्रीराजकुलविषोपविषगरदवशीकरणविद्वेषणोच्चाटनवधबंधभयं वा न भवेदेतैर्मंत्रपदैरुदाहृतैर्हृदा वद्धैः संसिद्धपूजितैः ॥ ५५ ॥
 तद्यथा ॥ नमोनमस्तेऽस्तु अभये अनघे अजिते अत्रसिते अमृते अपराजिते पठितसिद्धे स्मरितसिद्धे एकानंशे उमे ध्रुवे अरुंधति सावित्रि गायत्रि
 जातवेदसि मानस्तोके सरसि सरस्वति धरणि धारिणि सौदामिनि अदिते विनते गौरि गांधारि मातंगि कृष्णे यशोदे सत्यवादिनि ब्रह्मवादिनि
 कालि कपालिनि सद्योवयवचयनकरि स्थलगतं जलगतमंतरिक्षगतं वा रक्ष २ सर्वभूतभयोपद्रवेभ्यो रक्ष २ स्वाहा ॥ ५६ ॥ यस्याः प्रणश्यते पुष्पं
 गर्भो वा पतते यदि ॥ म्रियंते बालका यस्याः काकबंध्या च या भवेत् ॥ धारयेत इमां विद्यामेभिर्दोषैर्न लिप्यते ॥ ५७ ॥ रणे राजकुले यूते नित्यं

स्कां.म.पु.
॥२०३॥

तस्य जयो भवेत् ॥ शस्त्रं धारयते द्वेषां समरे कांडधारिणी ॥ ५८ ॥ गुल्मशूलाक्षिरोगाणां नित्यं नाशकरी तथा ॥ शिरोरोगज्वराणां च नाशनी
सर्वदेहिनाम् ॥ ५९ ॥ तद्यथा ॥ हन २ कालि सर २ कालि सर २ गौरि धम २ गौरि धम २ विद्ये आले ताले माले गंधे बंधे पच २ विद्ये
नाशय पापं हन दुःस्वप्नं विनाशय कष्टनाशिनि रजनि संध्ये दुंदुभिनादे मानसवेगे शंखिनि चक्रिणि वज्रिणि शूलिनि अपमृत्युविनाशिनि
विश्वेश्वरि द्रविडि द्राविडि केशवदयिते पशुपतिमहिते दुर्दमदमिनि शर्वरि किराति मातंगि ॐ ह्राँ ह्रँ ह्रँ क्राँ क्रँ क्रँ त्वर २ ये मां द्विपंति प्रत्यक्षं
परोक्षं वा सर्वान्दम २ मर्ह २ तापय २ पातय २ शोषय २ उत्सादय २ ब्रह्माणि माहेश्वरि वाराहि विनायकि ऐंद्रि आग्नेयि चामुंडे
वारुणि प्रचंडविद्योते इंद्रोपेंद्रभगिनि विजये शांतिस्वस्तिपुष्टिविधिनि कामांकुशे कामदुधे सर्वकामवरप्रदे सर्वभूतेषु वासिनि प्रति
विद्यां कुरु २ आकर्षिणि देशिनि ज्वालामालिनि रमणि रामणि धरणि धारिणि मानोन्मानिनि रक्ष २ वायव्ये ज्वालामालिनि
तापनि शोषणि नीलपताकिनि महागौरि महाश्रये महामयूरि आदित्यरश्मि जाह्नवि यमघंटे किणि २ चिंतामणि सुरभि सुरोत्पन्ने
कामदुधे यथा मनीषितं कार्यं तन्मम सिध्यतु स्वाहा ॐ स्वाहा ॐ भूः स्वाहा ॐ भुवः स्वाहा ॐ स्वः स्वाहा ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा
यत्रैवागतं पापं तत्रैव प्रतिगच्छतु स्वाहा ॐ बले महाबले असिद्धसाधिनि स्वाहा ॥ ६० ॥ इतीमां साधयामास वैष्णवीमपरा
जिताम् ॥ विजयः संयतो भूत्वा मनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ ६१ ॥ य इमां पठते नित्यं साधनेन विनापि च ॥ तस्यापि सर्वविघ्नानि नश्यन्ति द्विज
पुंगवाः ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे वर्वरिकोपाख्याने महाविद्या
साधनवर्णनं नाम द्विपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अश्वत्थलाक्षावहौ च सर्पपान्केसरप्लुतान् ॥ जुह्वतो मंत्रमु
ख्यैश्च बलातिबलसंज्ञकैः ॥ १ ॥ यामे तु प्रथमे याते काचित्रारी समाययौ ॥ शोणिताकैकवसना महोच्चोर्ध्वशिरोरुहा ॥ २ ॥ दारुणाक्षी शुक्र
दन्ती भयस्यापि भयंकरी ॥ सा रुरोद महारावं प्राप्य तां होमभूमिकाम् ॥ ३ ॥ तां दृष्ट्वा चुक्षुभे सद्यो विजयो भीतिमानिव ॥ वर्वरीकश्च निर्भीति
स्तस्याः संमुखमाययौ ॥ ४ ॥ ततः कण्ठं समाश्लिष्य तस्या मतिमतां वरः ॥ रुरोद द्विगुणं वीरो मेघवन्नादयन्बहु ॥ ५ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मिता सा च
यावन्मुंचति कर्तिकाम् ॥ तावन्निष्पीडिते कंठे मोकुंतुं तस्मिन्न चाशक्त ॥ ६ ॥ पीडयमाने च बलिना कंठे तस्या मुहुर्मुहुः ॥ मुमोच विविधा

१ विघ्ने-३० पा० । २ आले माले माले-३० पा० ।

माहे०खं० १
(कौ०खं० २)
अ० ६३

॥२०३॥

ञ्छन्दान्वब्राह्मण इवाचलः ॥ ७ ॥ क्षणं रावांस्ततो मुक्ता त्राहि मुञ्चेति वक्तव्यम् ॥ ततः कृपालुना मुक्ता पादयोः पतिताऽब्रवीत् ॥ ८ ॥ शरणं ते प्रपन्नास्मि दासी कर्मकरी तव ॥ महाजिह्वेति मां विद्धि राक्षसीं कामरूपिणीम् ॥ ९ ॥ काशीश्मशाननिलयां देवदानवदर्पहाम् ॥ ददासि यदि मे वीर दुर्लभां प्राणदक्षिणाम् ॥ १० ॥ ततस्तपश्चरिष्यामि सर्वभूताभयप्रदा ॥ अस्मिन्नर्थे स्वदेवस्य शपथा मे तथात्मनः ॥ ११ ॥ यद्येतद्व्यत्ययं कुर्या भस्मीभूयां ततः क्षणम् ॥ एवं ब्रुवाणां तां वीरो निगृह्य शपथैर्दृढम् ॥ १२ ॥ मुमोच सापि संहृष्टा कृच्छ्राऽन्मुक्ता ययौ वनम् ॥ सोऽपि वीरः खड्गधारी तत्रैवावस्थितोऽभवत् ॥ १३ ॥ ततो मध्यमरात्रौ च गर्जितं श्रूयते महत् ॥ अन्धकारं च संजज्ञे तमोऽधनरकप्रभम् ॥ १४ ॥ ददृशे च ततः शैलः शतशृंगोऽतिविस्तरः ॥ नानाशिलाः प्रमुमुचे नानावृक्षांश्च सोच्छ्रयान् ॥ १५ ॥ नानानिर्झरसंघोषं ववृषे शोणितं बहु ॥ तं तथा नगमालोक्य निर्भीतो भैमिनंदनः ॥ १६ ॥ पर्वतो द्विगुणो भूत्वा पर्वतं सहसाप्लुतः ॥ पदाभिजघ्ने संहृत्य पर्वतं स्वेन भूभृता ॥ १७ ॥ तदा विशीर्णः सोऽभूच्च पर्वतो भूमिमंडले ॥ ततो योजनदेहात्मा शतशीर्षः शतोदरः ॥ १८ ॥ वक्रैर्मुचमहाज्वालां रेपलेन्द्रोऽभ्यधावत् ॥ तं धावमानं दृष्ट्वैव बर्बरीको महाबलः ॥ १९ ॥ विधाय तादृशं रूपं नर्दन्तं चाप्यधावत् ॥ ततो मध्यमरात्रौ तौ लघु चित्रं च सुष्ठु च ॥ २० ॥ युयुधाते बाणजालैर्यथा प्रावृषि तोयदौ ॥ छिन्नचापौ च खड्गाभ्यां छिन्नखड्गौ च मुष्टिभिः ॥ २१ ॥ पर्वताविव सत्पैक्षौ चिरं युयुधतुः स्थिरम् ॥ ततः कक्षे समुत्पाद्य भ्रामयित्वा मुहूर्तकम् ॥ २२ ॥ भूमौ प्रधर्षयामास प्रसृतं च मुमोच ह ॥ चिक्षेप चाग्निकोणे तं महीसागररोधसि ॥ २३ ॥ तदूरे रेपलेन्द्राख्यं ग्राममद्यापि वर्तते ॥ एवं स रेपलोनाम वृत्रतुल्यपराक्रमः ॥ २४ ॥ नाथः श्मशानस्यावन्त्या विघ्नकृन्निहतोऽभवत् ॥ तं निहत्य पुनर्वीरो बर्बरीकः स्थितोऽभवत् ॥ २५ ॥ ततस्तृतीययामे च प्रतीच्या दिश आययौ ॥ पर्वताभा महानादा पादैः कम्पयतीव भूः ॥ २६ ॥ दुहद्रुहाख्याश्चतरी मेघभ्रष्टा तडित्वा ॥ तामायातीं तथा दृष्ट्वा सूर्यवैश्वानरप्रभाम् ॥ २७ ॥ उपसृत्य जवाङ्गैर्महोरुहप्रहसन्निव ॥ वेगात्ततः प्रद्वतीं तुंडे प्राहत्य मुष्टिभिः ॥ २८ ॥ स्थापयामास तत्रैव तस्थौ सा चातिपीडिता ॥ ततः क्रुद्धा महारावं कृत्वाप्लुत्य दुहद्रुहा ॥ २९ ॥ जगत्यामाशु चिक्षेप बर्बरीकं तथेच्छकम् ॥

स्कां.प.पु.
॥२०४॥

ततो नदित्वा चातीव पादघातममुंचत ॥ ३० ॥ पादौ च वीरः संगृह्य चिक्षेप भुवि लीलया ॥ ततः पुनः समुत्थाय धावन्तीं तां निगृह्य सः ॥
॥ ३१ ॥ मुष्टिना पातयित्वैव दंतान्कंठमपीडयत् ॥ क्लिन्नं वास इवापीडय प्राणानत्याजयद्भुतम् ॥ ३२ ॥ एवं सीकोत्तरस्थाने स्मशानैकपदो
द्भवा ॥ शाकिनीनामधीशा सा बर्बरीकेण सूदिता ॥ ३३ ॥ हत्वा तां चापि चिक्षेप प्रतीच्यामेव लीलया ॥ दुहदुहाख्यमद्यापि तत्र ग्रामं स्म
वर्तते ॥ ३४ ॥ ततस्तथैव संतस्थौ बर्बरीकोऽभिरक्षणे ॥ ततश्चतुर्थे यामे च प्राप्तः क्षपणकोऽद्भुतः ॥ ३५ ॥ मुंडी नग्नो मयूराणां पिच्छधारी महा
व्रतः ॥ प्रोवाच चेदं वचनं हाहा कष्टमतीव भोः ॥ ३६ ॥ अहिंसा परमो धर्मस्तदग्निज्वालयते कुतः ॥ हूयमाने यतो बह्वौ सूक्ष्मजीववधो
महान् ॥ ३७ ॥ श्रुत्वेदं वचनं तस्य बर्बरीकोऽब्रवीत्स्मयन् ॥ वदने सर्वदेवानां हूयमाने स्म पावके ॥ ३८ ॥ अनृतं भाषसे पाप शिक्षायोग्योऽसि
दुर्मते ॥ इत्युक्त्वा सहसोत्पत्य कक्षामध्ये स्थिरोऽस्य च ॥ ३९ ॥ दन्तान्मुष्टिप्रहारैश्च समाहत्याभ्यपातयत् ॥ रुधिराविलवक्रं तं मुमोच पतितं
भुवि ॥ ४० ॥ स क्षणाच्चेतनां प्राप्य घोरदैत्यवपुर्धरः ॥ भयाद्भैमेः प्रदुद्राव गुहाविवरमाविशत् ॥ ४१ ॥ बहुप्रभेति नगरी षष्ठियोजनमायता ॥
तस्यां विवेश सहसा तं चानु बर्बरीककः ॥ ४२ ॥ बर्बरीकं ततो दृष्ट्वा नादोऽभूच्च पलाशिनाम् ॥ धावध्वं हन्यतामेष छिद्यतां भिद्यतामिति
॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा दैत्यवीराणां कोटयो नव भीषणाः ॥ नानायुधधरा वीरं बर्बरीकमुपाद्रवन् ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वा तान्कोटिशो दैत्यान्क्रुद्धो भीमात्मजा
त्मजः ॥ निमील्य सहसा नेत्रे तेषां मध्यमधावत ॥ ४५ ॥ पादघातैस्ततः कांश्चिद्गुजाघातैस्तथापरान् ॥ हृदयस्याभिघातैश्च क्षणान्निन्ये यमक्ष
यम् ॥ ४६ ॥ यथा नलवनं क्रुद्धः कुर्याद्भूमिसमं करी ॥ नवकोटीस्तथा जग्मे सह तेन पलाशिना ॥ ४७ ॥ ततो नागाः समागम्य वासुकिप्रमुखा
स्तदा ॥ तुष्टुर्विविधैर्वाक्यैरुचुः सुहृदयं च ते ॥ ४८ ॥ नागानां परमं कृत्यं कृतं ते भैमिनंदन ॥ पलाशीनाम् दैत्योयं नीतो यत्सानुगो यमम् ॥
॥ ४९ ॥ अनेन हि वयं वीर सानुगेन दुरात्मना ॥ पीडिता विविधोपायैः पातालादप्यधः कृताः ॥ ५० ॥ वरं वृणीष्व त्वं तस्मान्नागैर्भ्योऽभिमतं
परम् ॥ वरदाः सर्व एव स्म वयं तुभ्यं सुतोषिताः ॥ ५१ ॥ ॥ सुहृदय उवाच ॥ ॥ यदि देवो वरो मह्यं तदेनं प्रवृणोम्यहम् ॥ सर्वविघ्नविनि
र्मुक्तो विजयः सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ५२ ॥ ततस्तथेति तं प्रोचुः प्रहृष्टा वायुभोजनाः ॥ स च तेभ्यः पुरीं दत्त्वा निवृत्तो नागपूजितः ॥ ५३ ॥
विवरस्य च मध्येन समागच्छन्महाप्रभम् ॥ सर्वरत्नमयं लिंगं स्थितं कल्पतरोरधः ॥ ५४ ॥ अर्च्यमानं सुबह्वीभिर्नागकन्याभिरैक्षत ॥ ततोऽसौ

१ नलवनम्—बोरुवन—इति महाराष्ट्रभाषायाम् । २ समाजमुः—३० पा० ।

गोह० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ६३

॥२०४॥

विस्मयाविष्टो नागकन्या ह्यपृच्छत ॥ ५५ ॥ केनेदं स्थापितं लिंगं सूर्यवैश्वानरप्रभम् ॥ लिंगादपि चतुर्दिक्षु मार्गाश्वमे तु कीदृशाः ॥ ५६ ॥
 इति वीरवचः श्रुत्वा बृहत्कटिपयोधरा ॥ सत्रीडं सस्मितापांगनिर्मोक्षमिदमब्रवीत् ॥ ५७ ॥ सर्वपन्नगराजेन शेषेण सुमहात्मना ॥ तप
 स्तप्त्वा महालिंगमिदमत्र प्रतिष्ठितम् ॥ ५८ ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्ध्यानादर्चनात्सर्वसिद्धिदम् ॥ लिंगात्पूर्वेण मार्गोयं याति श्रीपर्वतं भुवि ॥ ५९ ॥
 एलापत्रेण विहितो नागानां तत्र प्राप्तये ॥ दक्षिणेन च मार्गोऽयं याति शूर्पारकं भुवि ॥ ६० ॥ कर्कोटकेन नागेन कृतोऽयं तत्र प्राप्तये ॥ पश्चिमेन च
 मार्गोऽयं प्रभासं याति सुप्रभम् ॥ ६१ ॥ ऐरावतेन विहितो नागानां गमनाय च ॥ उत्तरेण च मार्गोयं येन यातुं भवान्स्थितः ॥ ६२ ॥ गुप्तक्षेत्रे सिद्ध
 लिंगं याति शक्तिगुहाऽऽकृतः ॥ विहितस्तक्षकेणासौ यातुं तत्र महात्मना ॥ ६३ ॥ इतीदं वर्णितं वीर विज्ञप्तिः श्रूयतां मम ॥ को भवानधुनैवेतो दैत्यपृष्ठ
 गतोऽभवत् ॥ अधुनैव तथैकाकी समायातोऽत्र नो वद ॥ ६४ ॥ वयं च सर्वास्ते दास्यस्त्वां पतिः प्रवृणीमहे ॥ अस्माभिः सहितः क्रीड विविधास्वत्र
 भूमिषु ॥ ६५ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ अहं कुरुकुलोत्पन्नः पांडुपुत्रस्य पौत्रकः ॥ बर्बरीक इति ख्यातस्तं दैत्यं हंतुमागतः ॥ ६६ ॥ स च दैत्यो
 हतः पापः पुनर्यास्ये महीतलम् ॥ भवतीभिश्च मे नास्ति कृत्यं भोभोः कथंचन ॥ ६७ ॥ ब्रह्मचारिव्रतं यस्मादहं सततमास्थितः ॥ इत्युक्त्वाभ्यर्च्य
 तल्लिंगं प्रणिपत्य च दण्डवत् ॥ ६८ ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमे वीरः कातरं ताभिरीक्षितः ॥ ततो बहिः समागत्य सप्रकाशं मुखं तदा ॥ ६९ ॥ प्रहर्षेणैव पूर्वस्या
 विजयं ददृशे दिशः ॥ तस्मिन्काले च विजयः कर्म सर्वं समाप्तवान् ॥ ७० ॥ कांत्या सूर्यसमाभास ऊर्ध्वमाचक्रमे क्षणात् ॥ ततो वियद्वतं देवैः
 पुष्पवर्षमभून्महत् ॥ ७१ ॥ जगुर्गर्ध्वमुख्याश्च ननुतुश्चाप्सरोगणाः ॥ विजयो बर्बरीकं च ततो वचनमब्रवीत् ॥ ७२ ॥ तव प्रसादाद्रीशे सिद्धिः
 प्राप्ता मयातुला ॥ चिरं जीव चिरं नंद चिरं वस चिरं जय ॥ ७३ ॥ अत एव हि साधूनां संगमिच्छन्ति साधवः ॥ औषधं सर्वदोषाणां भवेत्सत्सं
 गमो यतः ॥ ७४ ॥ त्वं च होमस्थितं भस्म सिंदूरसदृशप्रभम् ॥ निःशल्यं सविवरकं पूर्यमाणं गृहाण च ॥ ७५ ॥ अक्षय्यमेतत्संग्रामे प्रथमं ते
 प्रमुंचतः ॥ शत्रूणां स्थानकं मृत्योर्देहं ध्वस्तं करिष्यति ॥ ७६ ॥ एवं सुखेन विजयः शत्रूणां ते भविष्यति ॥ ७७ ॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥
 उपकुर्यान्निराकांक्षो यः स साधुरितीर्यते ॥ साकांक्षमुपकुर्याद्यः साधुत्वे तस्य को गुणः ॥ ७८ ॥ तदेहि भस्म चान्यस्मै केनाप्यर्थो न मेऽवपि ॥
 प्रसादसुमुखां दृष्टिं विना नान्यद्वृणोमि ते ॥ ७९ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ कुरूणां पांडवानां च भविष्यति महाव्रणः ॥ ततो भूमिस्थितं भस्म

स्कां.म.पु.
॥२०५॥

प्राप्स्यन्ति यदि कौरवाः ॥ ८० ॥ महाननर्थो भविता पांडवानां ततः स्फुटम् ॥ तस्माद्ब्रह्मण त्वं भस्म सोपि चक्रे तथा वचः ॥ ८१ ॥ देवीभिः
सहिता देवाः संमान्य विजयं च ते ॥ सिद्धैश्वर्यं ददुस्तस्मै सिद्धसेनेति नाम च ॥ ८२ ॥ एवं स विजयो विप्रः सिद्धिं लेभे सुदुर्लभाम् ॥ बर्बरी
कश्च कृत्वैतद्देवीभक्तिरतोऽवसत् ॥ ८३ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखंडे
कार्यसिद्धिवर्णननाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं तत्र स्थिते तीरे देव्याराधनतत्परे ॥ सप्तलिंगार्चनरते
भीमनन्दननन्दने ॥ १ ॥ ततः कालेन केनापि पांडवा द्यूतनिर्जिताः ॥ तत्राजग्मुश्च क्रमतस्तीर्थस्नानकृते भुवम् ॥ २ ॥ प्रागेव चंडिकां देवीं
क्षेत्रादीशानतः स्थिताम् ॥ आसेदुर्मार्गखिन्नास्ते द्रौपदीपंचमास्तदा ॥ ३ ॥ तत्रैव चोपविष्टोऽभूत्तदानीं चंडिकागणः ॥ बर्बरीकश्च
तान्वीरान्समायातानपश्यत् ॥ ४ ॥ परं नासौ वेद पाण्डून्पाण्डवास्तं च नो विदुः ॥ आजन्म यस्मान्नैवाभूत्पाण्डूनां चास्य संगमः ॥ ५ ॥
ततः प्रविश्य वै तस्मिन्देवीमासाद्य पांडवाः ॥ पिंडकाद्यं तत्र मुक्ता तृषा प्रैक्षि जलं तदा ॥ ६ ॥ ततो भीमः कुण्डमध्यं जलं पातुं विवेश ह ॥ प्रविशंतं
च तं प्राह युधिष्ठिर इदं वचः ॥ ७ ॥ उद्धृत्य भीम तोयं त्वं पादौ प्रक्षाल्य भो बहिः ॥ ततः पिबाऽन्यथा दोषो महांस्त्वामुपपत्स्यते ॥ ८ ॥ एतद्वाज्ञो
वचो भीमस्तृषा व्याकुललोचनः ॥ अश्रुत्वैव विवेशासौ कुण्डमध्यं जलेच्छया ॥ ९ ॥ स च दृष्ट्वा जलं पातुं तत्रैव कृतनिश्चयः ॥ मुखं हस्तौ
च चरणौ क्षालयामास शुद्धये ॥ १० ॥ यतः पीतं जलं पुंसामप्रक्षाल्य च यद्भवेत् ॥ प्रेताः पिशाचास्तद्रूपं संक्रम्य प्रपिबन्ति तत् ॥ ११ ॥ एवं
प्रक्षालयाने च पादौ तत्र वृकोदरे ॥ उपरिस्थस्तदा प्राह सत्यं सुहृदयो वचः ॥ १२ ॥ दुर्मते भोः किमेतत्त्वं कुरुषे पापनिश्चयः ॥ देवीकुण्डे
क्षालयसि मुखं पादौ करौ च यत् ॥ १३ ॥ यतो देवी सदानेन जलेन स्नाप्यते मया ॥ तदत्र प्रक्षिपंस्तोयं मलपापात्र विभ्यसि ॥ १४ ॥
मलाक्ततोयं यन्नाम अस्पृश्यं तन्नरैरपि ॥ कुतो देवैश्च तत्पापं स्पृश्यते तत्त्वतो वद ॥ १५ ॥ शीघ्रं च त्वं निःसरास्मात्कुण्डाद्भूत्वा बहिः पिब ॥
यद्येवं पाप मूढोऽसि तीर्थेषु भ्रमसे कुतः ॥ १६ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ किमेतद्भापसे क्रूर परुषं राक्षसाधम ॥ यतस्तोयानि जंतूनामुपभो
गार्थमेव हि ॥ १७ ॥ तीर्थेषु कार्यं स्नानं चेत्युक्तं मुनिवरैरपि ॥ अंगप्रक्षालनं स्नानमुक्तं मां निर्दसे कुतः ॥ १८ ॥ यदि न क्रियते पानमं
गप्रक्षालनं तथा ॥ तत्किमर्थं पूर्तधर्माः क्रियन्ते धर्मशालिभिः ॥ १९ ॥ ॥ सुहृदय उवाच ॥ ॥ स्नातव्यं तीर्थमुख्येषु सत्यमेतन्न संशयः ॥

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ६४

॥२०५॥

चरेषु किं तु संविश्य स्थावरेषु बहिः स्थितः ॥ २० ॥ स्थावरेष्वपि संविश्य तत्र स्नानं विधीयते ॥ न यत्र देवस्नानार्थं भक्तैः संगृह्यते जलम् ॥ २१ ॥
 यच्च हस्तशतादूर्ध्वं सरस्तत्र विधीयते ॥ संवेशेऽपि क्रमश्चायं पादौ प्रक्षाल्य यद्वहिः ॥ २२ ॥ ततः स्नानं प्रकर्तव्यमन्यथा दोष उच्यते ॥ किं न
 श्रुतस्त्वया प्रोक्तः श्लोकः पद्मभुवा पुरा ॥ २३ ॥ मलं मूत्रं पुरीषं च श्लेष्म निष्ठीनाश्रु च ॥ गंडूषाश्चैव मुञ्चन्ति ये ते ब्रह्महणैः समाः ॥ २४ ॥
 तस्मान्निःसर शीघ्रं त्वं यद्येवमजितेन्द्रियः ॥ तत्किमर्थं दुराचार तीर्थेष्वटसि बालिश ॥ २५ ॥ यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ॥
 निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स हि तीर्थफलं लभेत् ॥ २६ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ अधर्मो वापि धर्मोऽस्तु निर्गतुं नैव शक्नुयाम् ॥ क्षुधा
 तृषा मया नित्यं वारितुं नैव शक्यते ॥ २७ ॥ ॥ सुहृदय उवाच ॥ ॥ जीवितार्थं भवान्कस्मात्पापं प्रकुरुते वद ॥ किं न श्रुतस्त्वया
 श्लोकः शिविना यः समीरितः ॥ २८ ॥ मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा ॥ न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना ॥ २९ ॥ ॥ भीम
 उवाच ॥ ॥ काकारवेण ते मह्यं कर्णौ बधिरतां गतौ ॥ पास्याम्येव जलं चात्र कामं विलप शुष्य वा ॥ ३० ॥ ॥ सुहृदय उवाच ॥ ॥ क्षत्रि
 याणां कुले जातस्त्वहं धर्माभिरक्षिणाम् ॥ तस्मात्ते पातकं कर्तुं न दास्यामि कथंचन ॥ ३१ ॥ तद्द्राकाथ शीघ्रं त्वमस्मात्कुंडाद्विनिःसर ॥ ३२ ॥
 इष्टकाशकलैः शीघ्रं चूर्णयिष्येऽन्यथा शिरः ॥ इत्युक्त्वा चेष्टकां गृह्य मुमोच शिरसः प्रति ॥ ३३ ॥ भीमश्च वंचयित्वा तामुत्प्लुत्य बहिराव्रजत् ॥
 भर्त्सयंतौ ततश्चोभावन्योन्यं भीमविक्रमौ ॥ ३४ ॥ युयुधाते प्रलंबाभ्यां बाहुभ्यां युद्धपारगौ ॥ व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलाबुभौ ॥ ३५ ॥
 मुष्टिभिः पार्ष्णिघातैश्च जानुभिश्चाभिजघ्नतुः ॥ ततो मुहूर्तात्कौरव्यः पर्यहीयत पांडवः ॥ ३६ ॥ हीयमानस्ततो भीम उद्यतोऽभूत्पुनः पुनः ॥
 अहीयत ततोऽप्यंग तवृधे बर्बरीककः ॥ ३७ ॥ ततो भीमं समुत्पाद्य बर्बरीको बलादिव ॥ निष्पिपेष ततः क्रुद्धस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३८ ॥
 मूर्छितं चैवमादाय विस्फुरन्तं पुनःपुनः ॥ सागराय प्रचलितः क्षेमं तत्र महान्भसि ॥ ३९ ॥ ददृशुः पांडवा नैतद्देव्या नयनयंत्रिताः ॥ ४० ॥
 तथा गृहीते कुरुवीरमुख्ये वीरेण तेनाद्भुतविक्रमेण ॥ आश्चर्यमासीदिवि देवतानां देवीभिराकाशतले निरीक्ष्य तम् ॥ ४१ ॥ सागरस्य ततस्तीरे
 बर्बरीकं गतं तदा ॥ निरीक्ष्य भगवान्बुद्धो वियत्स्थः समभाषत ॥ ४२ ॥ भोभो राक्षसशार्दूल बर्बरीक महाबल ॥ मुंचैनं भरतश्रेष्ठं भीमं तव
 पितामहम् ॥ ४३ ॥ अयं हि तीर्थयात्रायां विचरन्भ्रातृभिर्युतः ॥ कृष्णया चाप्यदस्तीर्थं स्नातुमेवाभ्युपाययौ ॥ ४४ ॥ सम्मानं सर्वथा तस्मादर्हः

कां.प.पु.
॥२०६॥

कौरवनन्दनः ॥ अपापो वा सपापो वा पूज्य एव पितामहः ॥ ४५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति रुद्रवचः श्रुत्वा सहसा तं विमुच्य सः ॥ न्यपतत्पादयोर्हा धिक्कष्टं कष्टं च प्राह सः ॥ ४६ ॥ क्षम्यतां क्षम्यतां चेति पुनः पुनरवोचत ॥ शिरश्च ताडयन्स्वीयं रुरोद च मुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ तं तथा परिशोचन्तं मुह्यमानं मुहुर्मुहुः ॥ भीमसेनः समालिङ्ग्य आघ्राय च वचोऽब्रवीत् ॥ ४८ ॥ वयं त्वां नैव जानीमस्त्वं चास्माञ्जन्मकालतः ॥ अत्र वासश्च ते पुत्र भैमेः कृष्णाञ्च संश्रुतः ॥ ४९ ॥ परं नो विस्मृतं सर्वं नानादुःखैः प्रमुह्यताम् ॥ दुःखितानां यतः सर्वा स्मृतिर्लुप्ता भवेत्स्फुटम् ॥ ५० ॥ तदस्माकमिदं दुःखं सर्वकालविधानतः ॥ मा शोचस्त्वं च तनय न ते दोषोऽस्ति चाण्वपि ॥ ५१ ॥ यतः सर्वः क्षत्रियस्य दण्ड्यो विपथिसंस्थितः ॥ आत्मापिदण्ड्यः साधूनां प्रवृत्तः कुपथाद्यदि ॥ ५२ ॥ पितृमातृसुहृद्भ्रातृपुत्रादीनां किमुच्यते ॥ अतीव मम हर्षोऽयं धन्योहं पूर्वजाश्च मे ॥ ५३ ॥ यस्य त्वीदृशकः पौत्रो धर्मज्ञो धर्मपालकः ॥ वरार्हस्त्वं प्रशंसार्हो भवान्येषां सतां तथा ॥ ५४ ॥ तस्माच्छोकं विहायेमं स्वस्थो भवितुमर्हसि ॥ ५५ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ पापं मां ताततात त्वं ब्रह्मघादपि कुत्सितम् ॥ अप्रशस्यं नार्हसीह द्रष्टुं स्पृष्टुमपि प्रभो ॥ ५६ ॥ सर्वेषामेव पापानां निष्कृतिः प्रोच्यते बुधैः ॥ पित्रोरभक्तस्य पुनर्निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ ५७ ॥ तद्येन देहेन मया ताततातोऽभिपीडितः ॥ तत्स्वमेव समुत्सक्ष्ये महीसागरसंगमे ॥ ५८ ॥ मैवं भवेयमन्येषु अपि जन्मसु पातकी ॥ न मामस्मादभिप्रायादर्हः कोऽपि निवर्तितुम् ॥ ५९ ॥ यतोऽंशेन विलुप्येत प्रायश्चित्तान्निवारकः ॥ एवमुक्त्वा समुत्प्लुत्य ययौ चैवार्णवं बली ॥ ६० ॥ समुद्रोऽपि चकंपे च कथमेनं निहन्यहम् ॥ ततः सिद्धांबिका याश्च देव्यस्तत्र चतुर्दश ॥ ६१ ॥ समालिङ्ग्य च संस्थाप्य रुद्रेण सहिता जगुः ॥ अज्ञातविहिते पापे नास्ति वीरेंद्र कल्मषम् ॥ ६२ ॥ शास्त्रेषूक्तमिदं वाक्यं नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ अमुं च पृष्ठलग्नं त्वं पश्य भोः स्वं पितामहम् ॥ ६३ ॥ पुत्रपुत्रेति भाषन्तमनु त्वा मरणोन्मुखम् ॥ अधुना चेत्स्वकं देहं वीर त्वं परित्यक्ष्यसि ॥ ६४ ॥ ततस्त्यक्ष्यति भीमोऽपि पातकं तन्महत्तव ॥ एवं ज्ञात्वा धारय त्वं स्वशरीरं महामते ॥ ६५ ॥ अथ चेत्यक्तुकामस्त्वं तत्रापि वचनं शृणु ॥ स्वल्पेनैव च कालेन कृष्णाद्देवकिनंदनात् ॥ ६६ ॥ देहपातस्तव प्रोक्तस्तं प्रतीक्ष यदीच्छसि ॥ यतो विष्णुकराद्रत्स देहपातो विशिष्यते ॥ ६७ ॥ तस्मात्प्रतीक्ष तं कालमस्माकं प्रार्थितेन च ॥ एवमुक्तो निवृत्ते बर्बरीकोऽपि दुर्मनाः ॥ ६८ ॥ रुद्रं देवीश्च चामुंडां सोपालभं वचोऽब्रवीत् ॥ त्वमेव देवि जानासि रक्ष्यन्ते शार्ङ्गधन्विना ॥ ६९ ॥ पांडवा भूमिलोभायै

माहे०खं० १
(कौ०खं० २)
अ० ६४

तत्ते कस्मादुपेक्षितम् ॥ त्वया च समुपागत्य रक्षितोऽयं वृकोदरः ॥ ७० ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ अहं च रक्षयिष्यामि स्वभक्तं
 कृष्णमृत्युतः ॥ यस्माच्च चंडिकाकृत्ये कृतोऽनेन महारणः ॥ तस्माच्चंडिलनाम्नायं विश्वपूज्यो भविष्यति ॥ ७१ ॥ एवमुक्त्वा गताः
 सर्वे देवा देव्यस्त्वद्दृश्यताम् ॥ भीमोऽपि तं समादाय पांडुभ्यः सर्वमूचिवान् ॥ ७२ ॥ विस्मिताः पांडवास्तं च पूजयित्वा पुनः पुनः ॥
 यथोक्तविधिना चक्रुस्तीर्थस्नानमतंद्रिताः ॥ ७३ ॥ भीमोपि यत्र रुद्रेण मोक्षितस्तत्र सुप्रभम् ॥ लिंगं संस्थापयामास भीमेश्वरमिति
 श्रुतम् ॥ ७४ ॥ ज्येष्ठमासे कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामुपोषितः ॥ रात्रौ संपूज्य भीमेशं जन्मपापाद्भिमुच्यते ॥ ७५ ॥ यथैव लिंगानि सुपूजितानि सप्तात्र
 मुख्यानि महाफलानि ॥ भीमेश्वरं लिंगमिदं तथैव समस्तपापाहरं सुपूज्यम् ॥ ७६ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
 तायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे भीमेश्वरमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ उपित्वा
 सप्तरात्राणि तीर्थंस्मिन्भ्रातृभिः सह ॥ युधिष्ठिरो महातेजा गमनायोपचक्रमे ॥ १ ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा देवीर्लिंगान्यथार्च्य च ॥ कृत्वा प्रद
 क्षिणं क्षेत्रं देवीस्तोत्रं जजाप सः ॥ प्रयाणकालेषु सदा जप्यं कृष्णेन कीर्तितम् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ देवि पूज्ये महाशक्ते कृष्णस्य
 भगिनि प्रिये ॥ नत्वा त्वां शरणं यामि मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ ३ ॥ संकर्षणाभयदाने कृष्णच्छविसमप्रभे ॥ एकानंशे महादेवि पुत्रवद्वाहि
 मां शिवे ॥ ४ ॥ त्वया ततमिदं विश्वं जगद्व्यक्तरूपया ॥ इति मत्वा त्वां गतोऽस्मि शरणं त्राहि मां शुभे ॥ ५ ॥ कार्यार्मभेषु सर्वेषु सानुगेन
 मया तव ॥ स्व आत्मा कल्पितो भद्रे ज्ञात्वैतदनुकंप्यताम् ॥ ६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति ब्रुवाणं राजानं शिरोबद्धांजलिं तदा ॥ वायु
 पुत्रः प्रहस्यैव सामूयमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ ये त्वां राजन्वदंत्येवं सर्वज्ञोऽयं युधिष्ठिरः ॥ वृथैव वचनं तेषां यतस्त्वं वेत्सि नाण्वपि ॥ ८ ॥ को हि
 प्रज्ञावतां मुख्यः सर्वशास्त्रविदांवरः ॥ स्त्रीणां शरणमापद्येद्बुद्धिर्द्विधा भवान् ॥ ९ ॥ यतस्त्वमेव वेत्सीदं सर्वशास्त्रेषु कीर्त्यते ॥ जडेयं प्रकृतिर्मूढा
 यया संमोह्यते जगत् ॥ १० ॥ सचेतनं च पुरुषं प्रकृतिं च विचेतनाम् ॥ प्रादुर्बुधा नराध्यक्ष पुंसश्च प्रकृतिः प्रिया ॥ ११ ॥ तत्स्वयं पुरुषो
 भूत्वा युधिष्ठिर वृथामते ॥ प्रकृतिं नौषि नत्वा तां हासो मेऽतीव जायते ॥ १२ ॥ आरोहयेच्छिरो नैव कचिद्वित्वा उपानहौ ॥ यथा स मूढो
 भवति देवीभक्तिरतस्तथा ॥ १३ ॥ यदि ते बन्दिद्वत्पार्थ तिष्ठेद्वाण्यनिवारिता ॥ तत्किमर्थं महादेवं न स्तौषि त्रिपुरान्तकम् ॥ १४ ॥ अलक्ष्य
 मिति वा मत्वा महेशानं महामते ॥ ततः किमर्थं दाशार्हं न स्तौषि पुरुषोत्तमम् ॥ १५ ॥ यस्य प्रसादादस्माभिः प्राप्ता दुपदनंदिनी ॥ इन्द्रप्रस्थे

स्कां.म.पु.
॥२०७॥

तथा राज्यं राजसूयस्त्वया कृतः ॥ १६ ॥ विजयेन धनुर्लब्धं जरासन्धो मया हतः ॥ प्रत्याहर्तुं तथेच्छामः कौरवेभ्यः स्वकां श्रियम् ॥ १७ ॥
यस्य प्रसादात्तं मुक्ता कृष्णं हा स्तौषि यजयी ॥ अथ स्वयं कौरवाणामुत्पन्नं कुलसत्तमे ॥ १८ ॥ जानन्नात्मानमल्पत्वाद्बुद्धेर्न स्तौषि याद
वम् ॥ तत्किमर्थं महावीर्यं न स्तौष्यर्जुनमुत्तमम् ॥ १९ ॥ येन विद्धं पुरा लक्ष्यं येन कर्णादयो जिताः ॥ येन तत्खाण्डवं दग्धं यज्ञे येन नृपा
जिताः ॥ २० ॥ श्रूयते येन विक्रम्य महेशानोऽपि निर्जितः ॥ स्वर्लोकसंस्थितस्यास्य शरणं याहि स्तौषि च ॥ २१ ॥ अथवा तेन शक्रेण
राज्यं मे नार्पितं कुतः ॥ इति मत्वा वृथैव त्वं न स्तौषि भ्रातरं मम ॥ २२ ॥ ततो मां वा कथं वीरं न स्तौषि त्वं युधिष्ठिर ॥ येन त्वं रक्षितः
पूर्वं लाक्षागेहाग्निमध्यतः ॥ २३ ॥ वृक्षेणाहत्य मद्रेशो नदीं शुष्कां प्रसारितः ॥ राजराजस्तथा येन जरासंधो निपातितः ॥ २४ ॥ पूर्वा दिङ्नि
जिता येन येन पूर्वं बको हतः ॥ हिडम्बश्च महावीरः किर्मीरश्चाधुना वने ॥ २५ ॥ कालेकाले च रक्षामि त्वामेवाहं सदानुगः ॥ न तां पश्यामि रक्षंतीं
नत्वा यां स्तौषि भारत ॥ २६ ॥ अथ क्षुधाबलं ज्ञात्वा मामौदारिकसत्तमम् ॥ कूरं साहसिकं चैव न स्तौषि क्षमिणां वरः ॥ २७ ॥ ततः सुसंयतो भूत्वा प्रणवं
समुदीरयन् ॥ कथं न यासि मार्गे त्वं वृथालापो हि दोषभाक् ॥ २८ ॥ प्रेताः पिशाचा रक्षांसि वृथालापरतं नरम् ॥ आविशंति तदाविष्टो वक्ताबद्धं पुनः
पुनः ॥ २९ ॥ वृथालापी यदश्राति यत्करोति शुभं क्वचित् ॥ प्रेतादितृतये सर्वमिति शास्त्रविनिश्चयः ॥ ३० ॥ नायं तस्यास्ति वै लोकः कुत एव परो
भवेत् ॥ तस्माद्विजानता यन्नात्त्याज्यमेव वृथा वचः ॥ ३१ ॥ एवं संस्मारितोऽपि त्वं यदि भूयः प्रवर्तसे ॥ भूताविष्टश्चिकित्स्यो नो विविधैरौषधैर्भ
वान् ॥ ३२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति प्रवर्णितां श्रुत्वा भीमसेनेन भारतीम् ॥ पंटीमिव प्रविततां विहस्याह युधिष्ठिरः ॥ ३३ ॥ नूनं त्वमल्पवि
ज्ञानो वेदाधीतास्त्वया वृथा ॥ मातरं सर्वभूतानामंबिकां यन्न मन्यसे ॥ ३४ ॥ स्त्रीपक्ष इति मत्वा तामवजानासि भोः कथम् ॥ स्त्री सती न प्रणम्या
किं त्वया कुन्ती वृकोदर ॥ ३५ ॥ यदि न स्यान्महामाया ब्रह्मविष्णुशिवार्चिता ॥ तव देहोद्भवः पार्थ कथं स्यात्तत्त्वतो वद ॥ ३६ ॥ ईश्वरः पर
मात्मा तां त्यक्तुं शक्तः कथं न हि ॥ पुनर्भजे यतो देवीं तेन मन्ये महोर्जिताम् ॥ ३७ ॥ वासुदेवोऽपि नित्यं तां स्तौति शक्तिं परात्पराम् ॥ अहं
यदि चिकित्स्यः स्यां चिकित्स्यः सोऽपि किं भवान् ॥ ३८ ॥ नैवं भूयः प्रवक्तव्यं मौर्ख्यात्प्रति महेश्वरीम् ॥ भूमौ निपत्य शरणं याहि चेतसुख
मिच्छसि ॥ ३९ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ सर्वोपायैर्बोधयन्ति चाटो हस्तगतं नरम् ॥ इदमेवौषधं तत्र तैः सार्धं जल्पनं न हि ॥ ४० ॥ मुण्डे

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ६५

॥२०७॥

मुण्डे मतिभिन्ना सत्यमेतन्नृप स्फुटम् ॥ स्वाभीष्टं कुरुते सर्वः कुर्मोऽभीष्टं वयं तथा ॥ ४१ ॥ नागायुतसमप्राणो वायुपुत्रो वृकोदरः ॥ न स्त्रियं
 शरणं गच्छेद्वाङ्मात्रेण कथंचन ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वा वचनं भीमो ह्यनुवव्राज तं नृपम् ॥ राजापि सानुगो यातो न साध्विति मुहुर्ब्रुवन् ॥ ४३ ॥
 ततः क्षणेन विकलस्त्वितश्चेतश्च प्रस्वलत् ॥ उवाच वचनं भीमः सुसंभ्रातो नृपं प्रति ॥ ४४ ॥ धर्मराज महाबुद्धे पश्य मां नृपसत्तम ॥ चक्षुभ्यां
 नैव पश्यामि वैकल्यं किमिदं मम ॥ ४५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ भीमभीम ध्रुवं देवी कुपिता ते महेश्वरी ॥ तेन नष्टे चक्षुषी ते महासाहसवल्लभ
 ॥ ४६ ॥ तत्संप्रतमभिप्रैहि शरणं परमेश्वरीम् ॥ पुनः प्रसन्ना ते दद्यात्कदाचिन्नयने पुनः ॥ ४७ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ अहमप्यंग
 जानामि समो देव्या न कश्चन ॥ प्रभावप्रत्ययार्थं हि सदा निन्दामि तां पुनः ॥ ४८ ॥ तस्मात्प्रभावं दृष्ट्वैवं निपत्य वसुधातले ॥ मनोवाग्बु
 द्विभिर्नित्वा शरणं स्तौमि मातरम् ॥ ४९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भ्रातरं ज्येष्ठं साष्टांगं प्रणिपत्य च ॥ गत्वैव देव्याः शरणं
 भीमस्तुष्टाव मातरम् ॥ ५० ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ सर्वभूतांबिके देवि ब्रह्मांडशतपूरके ॥ बालिशं बालकं स्वीयं ब्राह्मिनाहि नमोऽस्तु ते
 ॥ ५१ ॥ त्वं ब्राह्मी ब्रह्मणः शक्तिर्वैष्णवी त्वं च शांभवी ॥ त्रिमूर्तिः शक्तिरूपा त्वं रक्षरक्ष नमोऽस्तु ते ॥ ५२ ॥ त्वमैन्द्री च त्वमाग्नेयी त्वं
 याम्या त्वं च नैर्ऋती ॥ त्वं वारुणी त्वं वायव्या त्वं कौबेरी नमोऽस्तु ते ॥ ५३ ॥ ऐशानि देवि वाराहि नारसिंहि जयप्रदे ॥ कौमारि कुलकल्याणि
 कृपेश्वरि नमोऽस्तु ते ॥ ५४ ॥ त्वं सूर्ये त्वं तथा सोमे त्वं भौसे त्वं बुधे गुरौ ॥ त्वं शुके त्वं स्थिता राहौ त्वं केतुषु नमोऽस्तु ते ॥ ५५ ॥ वससि
 ध्रुवचक्रे त्वं मुनिचक्रे च ते स्थितिः ॥ भचक्रेषु खचक्रेषु भूचक्रे च नमोऽस्तु ते ॥ ५६ ॥ सप्तद्वीपेषु त्वं देवि समुद्रेषु च सप्तसु ॥ सप्तस्वपि च पाता
 लेष्ववसंस्थे नमोऽस्तु ते ॥ ५७ ॥ त्वं देवि चावतारेषु विष्णोः साहाय्यकारिणी ॥ विष्णुनाभ्यर्च्यसे तस्माद्ब्राह्मि मातर्नमोऽस्तु ते ॥ ५८ ॥ चतु
 र्भुजे चतुर्वक्त्रे फलदे चत्वरप्रिये ॥ चराचरस्तुते देवि चरणौ प्रणमामि ते ॥ ५९ ॥ महाघोरे कालरात्रि घंटालि विकटोज्ज्वले ॥ सततं सप्तमीपूज्ये
 नेत्रदे शरणं भव ॥ ६० ॥ मेरुवासिनि पिङ्गाक्षि नेत्रत्राणैककारिणि ॥ हुंहुंकारध्वस्तदैत्ये शरण्ये शरणं भव ॥ ६१ ॥ महानादे महावीर्ये महा
 मोहविनाशिनि ॥ महाबन्धापहे देवि देहि नेत्रत्रयं मम ॥ ६२ ॥ सर्वमंगलमंगल्या यदि त्वं सत्यतोंबिके ॥ ततो मे मंगलं देहि नेत्रदानान्नमोस्तु
 ते ॥ ६३ ॥ यदि सर्वकृपालुभ्यः सत्यतस्त्वं कृपावती ॥ ततः कृपां कुरु मयि देहि नेत्रे नमोऽस्तु ते ॥ ६४ ॥ पापोयमिति यदेवि प्रकुप्यसि वृथैव

स्कां.म.पु.
॥२०८॥

तत् ॥ त्वं मां मोहयसि त्वेवं न ते तर्किक नमोऽस्तु ते ॥ ६५ ॥ स्वयमुत्पाद्य यो रेणुं वेष्टितस्तेन कुप्यति ॥ तथा कुप्यसि मे मातरनाथस्यास्य
दर्शय ॥ ६६ ॥ इति स्तुता पांडवेन देवी कृष्णच्छविच्छविः ॥ रामा रामाभिवदना प्रत्यक्षा समजायत ॥ ६७ ॥ विद्युत्कोटिसमाभासमुकुटेना
तिशोभिता ॥ सूर्यविंबप्रभाभ्यां च कुण्डलाभ्यां विभूषिता ॥ ६८ ॥ प्रवाहेनैव हारेण सुरनद्या विराजिता ॥ कल्पद्रुमप्रसूनैश्च पूर्णावतंसमंडिता
॥ ६९ ॥ दन्तेन्दुकांतिविध्वस्तभक्तमोहमहाभया ॥ खड्गचर्मशूलपात्रचतुर्भुजविराजिता ॥ ७० ॥ वाससा तडिदाभेन मेघलेखेव वेष्टिता ॥
मालया सुममालिन्या भ्राजिता सालिमालया ॥ ७१ ॥ सतां शरणदाभ्यां च पद्भ्यां नृपुरराजिता ॥ जयेति पुष्पवर्षैश्च शक्राद्यैरभिपूजिता ॥ ७२ ॥
गणैर्देवीभिराकीर्णा शतपद्मैर्महामलैः ॥ तां तादृशीं व्योम्नि दृष्ट्वा मातरं व्योमवाहिनीम् ॥ ७३ ॥ भूमौ निपत्य राजेंद्रो नमोनम इति स्थितः ॥
भीमोपि मातरं दृष्ट्वा यथा बालोऽभिधावति ॥ ७४ ॥ तथा सम्मुखमाधावज्जय मातारिति ब्रुवन् ॥ दर्शनेनैव देव्याश्च शुभनेत्रत्रयस्तदा ॥ ७५ ॥
प्रणिपत्य नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं मुहुर्जगौ ॥ प्रसीद देवि पद्माक्षि पुनर्मातः प्रसीद मे ॥ ७६ ॥ पुनः प्रसीद पापस्य क्षमाशीले प्रसीद मे ॥ ७७ ॥
एवं स्तुता भगवती स्वयमुत्थाप्य पार्थिवम् ॥ भीमं चोत्संगमारोप्य कृपयेदं वचोऽब्रवीत् ॥ ७८ ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ यत्त्वयाभिहितं स्तोत्रं
तेन तुष्टा तवोपरि ॥ अतो नेत्रत्रयं दत्तं द्वे बाह्वो चांतरं परम् ॥ ७९ ॥ नाहं कोपंयत्र तत्र दर्शयामि वृकोदर ॥ त्वं तु प्रमाणपुरुषस्त्वत्तः क्रोधम
दर्शयम् ॥ ८० ॥ नैतत्प्रियं च कृष्णस्य भ्रातुर्मे क्रोधमाचरम् ॥ भवन्तो वासुदेवस्य यत्र प्राणा बहिश्चराः ॥ ८१ ॥ त्वं च निन्दसि मां नित्यं
तच्च जाने वृकोदर ॥ मत्प्रभावपरिज्ञानहेतवे कीदृशस्त्विति ॥ ८२ ॥ तदेवं नैव भूयस्ते प्रकर्तव्यं कथंचन ॥ अशिक्षेपो हि पूज्यानामावहत्यधिकं
रुजम् ॥ ८३ ॥ तदिदानीं सर्वमेवं क्षन्तव्यं च परस्परम् ॥ यच्च ब्रवीमि त्वां वीर तन्निशामय भारत ॥ ८४ ॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिराविर्भ
वेद्भारिः ॥ तदातदावतीर्याहं विष्णोरस्य सहायिनी ॥ ८५ ॥ इदानीं च हरिर्जातो वसुदेवसुतो भुवि ॥ अहं च गोपनन्दस्य एकानंशाभिधा
सुता ॥ ८६ ॥ तद्यथा भगवान्कृष्णो मम भ्राताभिपूजितः ॥ भवन्तोऽपि तथा मह्यं भ्रातरः पांडवाः सदा ॥ ८७ ॥ ये भीमभगिनीत्येवं मां
स्तोष्यन्ति नरोत्तमाः ॥ आबाधा नाशयिष्यामि तेषां हर्षसमन्विता ॥ ८८ ॥ त्वं च भ्रातुर्जयं वीर प्रदास्यसि महारणे ॥ भुजयोस्ते वसिष्यामि
धार्तराष्ट्रनिपातने ॥ ८९ ॥ कृत्वा राज्यं च वर्षाणि षट्त्रिंशत्तदनन्तरम् ॥ महाप्रस्थानधर्मेण पृथिवीं परिचरिष्यथ ॥ ९० ॥ अस्मिन्नेव ततो

१ मुहुर्मुहुर्वरं जगौ-इ० पा० । २ विभुः-इ० पा० । ३ एकानंशाभिधावती-इ० पा० । ४ तत्र जयम्-इ० पा० ।

माहे०खं०१
(कौ०खं०२)
अ० ६५

॥२०८॥

देशे लोहोनाम महासुरः ॥ भवतां न्यस्तशस्त्राणां वधार्थं प्रक्रमिष्यति ॥ ९२ ॥ ततस्तं सर्वभूतानामवध्यं भवतां कृते ॥ अन्धं कृत्वा

देशे लोहोनाम महासुरः ॥ भवतां न्यस्तशस्त्राणां वधार्थं प्रकमिष्यति ॥ ९२ ॥ ततस्तं सर्वभूतानामवध्यं भवतां कृते ॥ अन्धं कृत्वा
पातयिष्ये ततो यूयं प्रयास्यथ ॥ ९३ ॥ निस्तीर्य च हिमं सर्वं निमग्रा वायुकार्णवे ॥ स्वर्गं यास्यति राजैकः सशरीरो गमिष्यति
॥ ९४ ॥ अन्धो यत्र कृतो लोहो लोहाणाभिधया पुरम् ॥ भविष्यति च तत्रैव स्थास्येऽहं कलया सदा ॥ ९५ ॥ ततः कलियुगे प्राप्ते केलोनाम भवि
ष्यति ॥ मम भक्तस्तस्य नाम्ना भाव्या केलेश्वरीत्यहम् ॥ ९६ ॥ वैलाकश्चापरो भक्तो भविष्यति ममोत्तमः ॥ तस्याराधनतः ख्यातिं प्रया
स्यामि कलौ युगे ॥ ९७ ॥ लोहाणासंस्थितां चैव येर्चयिष्यन्ति मां जनाः ॥ श्रद्धया सितसप्तम्यां तैश्च सर्वत्र पूजिता ॥ ९८ ॥ अंधानां च
प्रदास्यामि भावीनि नयनान्यहम् ॥ तस्मिन्दिने तर्पिताहं भक्तिभावेन पांडव ॥ ९९ ॥ पादांगुष्ठेन च भवांस्तत्र कुंडं विधास्यति ॥ सर्वतीर्थस्नान
तुल्यं तत्र स्नानं च तद्दिने ॥ १०० ॥ मत्स्यानां नेत्रनेत्रस्थतेजस्तन्मात्रमुत्तमम् ॥ उद्धृत्य योजयिष्यामि प्रत्यक्षं तद्भविष्यति ॥ १०१ ॥ एवं मम
महास्थानं कलौ ख्यातं भविष्यति ॥ १०२ ॥ लोहाणाख्यं महाबाहो नाम केलेश्वरीति च ॥ दुर्गमाख्यं ततो हत्वा अस्मिन्क्षेत्रे च भारत ॥ १०३ ॥
दुर्गा नाम भविष्यामि महीसागरपूर्वतः ॥ धर्मारण्ये वसिष्यामि भवतां त्राणकारणात् ॥ १०४ ॥ धर्मारण्ये स्थितां चैव येऽर्चयिष्यन्ति मानवाः ॥
आश्विने मासि चैत्रे वा नवम्यां शुक्लपक्षके ॥ १०५ ॥ स्नात्वा महीसागरे च तेषां दास्यामि वाञ्छितम् ॥ विधिना येऽर्चयिष्यन्ति मां च श्रद्धास
मन्विताः ॥ १०६ ॥ पुत्रपौत्रान्प्रदास्यामि स्वर्गं मोक्षं न संशयः ॥ प्रवेशे च कलेः काले भवतां वंशसंभवः ॥ वत्सराजः पांडवानां तोषयिष्यति
यत्नतः ॥ १०७ ॥ यस्य नाम्ना ततः ख्याता भविष्यामि कलौ युगे ॥ वत्सेश्वरीति वत्सस्य राज्ञः सर्वार्थदायिनी ॥ १०८ ॥ मत्प्रसादात्स राजा वै
भवनोत्तापकारिणीम् ॥ अट्टालयांनाम तदा राक्षसीं निहनिष्यति ॥ १०९ ॥ तस्याश्चापि वधस्थानमट्टालजमिति स्थितम् ॥ भविष्यति पुरं तत्र
मां च संस्थापयिष्यति ॥ ११० ॥ अट्टालयाजग्रामे मामर्चयिष्यन्ति ये जनाः ॥ वत्सेश्वरीं सिताष्टम्यामाश्विने तैः सदाचिता ॥ १११ ॥ वत्से
श्वरीं च ये देवीं पूजयिष्यन्ति मानवाः ॥ तेषां सर्वफलावाप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ११२ ॥ इत्थमट्टालये वासो लोहाणे च भविष्यति ॥ धर्मा
रण्ये महाक्षेत्रे महीसागरसंनिधौ ॥ ११३ ॥ मम लोकहितार्थाय लोहस्य च निशम्यताम् ॥ अधीकृतो मया लोहो बह्वीस्ततां तपः समाः ॥
॥ ११४ ॥ वृत्रासुर इवाजेयो लोकानुत्सादयिष्यति ॥ तं च विश्वपतिर्धीमानवतीर्य बुधो हरिः ॥ ११५ ॥ यत्र हंता तत्र ग्रामं लोहाटीति भवि

स्कां.म.पु.
॥२०९॥

प्यति ॥ गयोनाम महादैत्यो भवतां विघ्नकृत्तदा ॥११६॥ प्रस्थाने लोहवद्रावीं करिष्ये तं नपुंसकम् ॥ गयत्राडेति मां तत्र पूजयिष्यन्ति मानवाः ॥
॥ ११७ ॥ ग्रामं चापि गयत्राडं तत्र ख्यातं भविष्यति ॥ गयत्राडे गयत्राडां येऽर्चयिष्यन्ति मानवाः ॥ ११८ ॥ माघाष्टम्यां न शिष्यन्ति तस्य
सर्वेऽप्युपद्रवाः ॥ ये च मां कोपयिष्यन्ति पांडवाराधितां सदा ॥ ११९ ॥ तेषां पुंस्त्वं हरिष्यामि महारौद्राधितिष्ठति ॥ परिवारश्च मे चात्र पण्डः
सर्वो भविष्यति ॥ १२० ॥ तस्मिन्कलियुगे घोरे रौद्रे रुद्रेऽतिनिर्घृणे ॥ एवं तृतीयं तन्मह्यं स्थानमत्र भविष्यति ॥ १२१ ॥ भवत्सु च स्वर्गतेषु
गयोऽपि सुमहत्तपः ॥ तद्वा प्राप्य पुनः पुंस्त्वं लोकान्संपीडयिष्यति ॥ १२२ ॥ गयातीर्थं गतं तं च गयाध्वंसनकाम्यया ॥ बुध एव जग
त्स्वामी तत्र तं सूदयिष्यति ॥ १२३ ॥ इत्थं श्रीमान्पीतवासा अवतीर्य बुधः प्रभुः ॥ बहूनि कृत्वा कर्माणि स्वस्थानं प्रतिपत्स्यते ॥ १२४ ॥
इति संक्षेपतः प्रोक्तं भविष्यं पांडवा मया ॥ भवतां चित्तिनिर्वृत्यै श्रूयतां भूय एव च ॥ १२५ ॥ इदं तीर्थवरं मह्यं संसेव्यं सर्वदा प्रियम् ॥
कृतं यदत्रागमनं तेन प्रीतिः परा मम ॥ १२६ ॥ भीमस्य चापि पौत्रेण दृढं संतोषिताऽस्मि च ॥ देव्यः सर्वाश्च मद्रूपं नैतज्ज्ञेयम्
तोऽन्यथा ॥ १२७ ॥ ब्रजध्वं चापि तीर्थानि यानि वो न कृतानि च ॥ आबाधास्वस्मि सर्वासु स्मरणीया स्वसेव च ॥ १२८ ॥
आपृच्छे चापि वः सर्वान्ययं कृष्णसमा मम ॥ १२९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥
पुनःपुनः प्रणम्यैनां नापश्यन्दीपवद्गताम् ॥ १३० ॥ ततस्ते बर्बरीकं च संस्थाप्यात्रैव निष्ठितम् ॥ आगच्छ योगे चोक्त्वेदं चक्रुस्तीर्थानि मुख्यशः
॥ १३१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरीकोपाख्याने केलेश्वरी
वत्सेश्वरीदुर्गादेवीगयत्राडामाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततस्त्रयोदशे वर्षे व्यतीते
समये तदा ॥ उपप्लवे संगतेषु सर्वराजसु पांडवाः ॥ १ ॥ योद्धुमागत्य संतस्थुः कुरुक्षेत्रं महारथाः ॥ कौरवाश्चापि संतस्थुर्दुर्योधनपुरोगमाः ॥ २ ॥
ततो भीष्मेण प्रोक्तां च नरैः श्रुत्वा युधिष्ठिरः ॥ रथातिरथसंख्यां तु राज्ञां मध्ये वचोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥ भीष्मेण विहिता कृष्ण रथातिरथवर्णना ॥ ततो
दुर्योधनोऽपृच्छदिदं स्वीयान्महारथान् ॥ ४ ॥ ससैन्यान्पांडवानेतान्हन्यात्कालेन केन कः ॥ मासेन तु प्रतिज्ञातं भीष्मेण च कृपेण च ॥ ५ ॥ पक्षं द्रो

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ६६

॥२०९॥

१ अस्मि-अहं सर्वासु आत्रायासु-स्वसा इव-भगिनी-इव-स्मरणीया-इति योजना । २ यदा तव-अस्माकं च सम्मेलनस्य योग आयास्यति यदा च वयं वनवासान्निवृत्ता भविष्यामस्तदा आगच्छ-इदं च
उक्त्वा ते मुख्यशः तीर्थानि चक्रुः-तीर्थयात्रामकर्मन ।

णेन चाह्नां च दशभिर्द्रौणिना रणे ॥ षड्भिः कर्णेन च तथा सदा मम भयंकृता ॥ ६ ॥ तदहं स्वांश्च पृच्छामि केन कालेन हं द्वि कः ॥ एतच्छ्रुत्वा
 वचो राज्ञः फाल्गुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ अयुक्तमेतद्भीष्माद्यैः प्रतिज्ञातं युधिष्ठिर ॥ ततो जये च विजये निश्चयो हि मृषैव तत् ॥ ८ ॥ तवापि
 ये संति नृपाः सन्नद्धा रणसंस्थिताः ॥ पश्यैतान्पुरुषव्याघ्रान्कालकल्पान्दुरासदान् ॥ ९ ॥ द्रुपदं च विराटं च धृष्टकेतुं च कैकयम् ॥ सहदेवं सात्य
 किं च चेकितानं च दुर्जयम् ॥ १० ॥ धृष्टद्युम्नं सपुत्रं च महावीर्यं घटोत्कचम् ॥ भीमार्दींश्च महेष्वासान्केशवं चापराजितम् ॥ ११ ॥ मन्येहमेक
 स्त्वेतेषां हन्यात्कौरववाहिनीम् ॥ सन्नद्धाः प्रतिदृश्यन्ते भीष्माद्या बहवो रथाः ॥ १२ ॥ तेभ्यो भयं न कार्यं ते फल्गवोऽमी मृगा इव ॥ १३ ॥
 अस्माकं धनुषां घोषैरिदानीमेव भारत ॥ कौरवा विद्रविष्यन्ति सिंहत्रस्ता मृगा इव ॥ १४ ॥ वृद्धाद्भीष्माद्विजाद्रुद्रोणादपि कृपादपि ॥ बालि
 शार्त्तिकं भयं द्रौणेः सूतपुत्राच्च दुर्मतेः ॥ १५ ॥ अथवा चित्तनिर्वृत्यै ज्ञातुमिच्छसि भारत ॥ शत्रूणां प्रत्यनीकेषु संधावच्छृणु मे वचः ॥ १६ ॥ एको
 ऽहमेव संग्रामे सर्वे तिष्ठन्तु ते रथाः ॥ एकाह्ना क्षपये सर्वान्कौरवान्सैन्यसंयुतान् ॥ १७ ॥ इत्यर्जुनवचः श्रुत्वा स्मयन्दामोदरोऽब्रवीत् ॥ एवमेतद्यथा
 प्राह फाल्गुनोऽयं मृषा न तत् ॥ १८ ॥ ततश्च शंखान्भेरीश्च शतशश्चैव पुष्करान् ॥ निवार्य राजमध्यस्थो वर्षरीको वचोऽब्रवीत् ॥
 ॥ १९ ॥ येन तप्तं गुप्तक्षेत्रे येन देव्यः सुतोषिताः ॥ यस्यातुलं बाहुबलं तेन चोक्तं निशम्यताम् ॥ २० ॥ यद्वीमि वचः सत्यं शृणुध्वं तन्नरा
 धिपाः ॥ आत्मनो वीर्यसदृशं केवलं न तु दर्पतः ॥ २१ ॥ यदार्येण प्रतिज्ञातमर्जुनेन महात्मना ॥ न मर्षयामि तद्वाक्यं कालक्षेपो महानयम्
 ॥ २२ ॥ सर्वे भवंतस्तिष्ठन्तु सार्जुनाः सहकेशवाः ॥ एको मुहूर्ताद्भीष्मादीन्सर्वान्निष्ये यमक्षयम् ॥ २३ ॥ मयि तिष्ठति केनापि शस्त्रं ग्राह्यं न
 क्षत्रियैः ॥ स्वधर्मशपथो वोऽस्तु मृते ग्राह्यं ततो मयि ॥ २४ ॥ पश्यध्वं मे बलं बाह्वोर्देव्याराधनसंभवम् ॥ माहात्म्यं गुप्तक्षेत्रस्य तथा भक्तिं च
 पांडुषु ॥ २५ ॥ पश्यध्वं मे धनुर्घोरं तूणीरावक्ष्यौ तथा ॥ खड्गं च देव्या यदत्तं ततो वच्मि वचस्त्वित्त्वम् ॥ २६ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा
 क्षत्रिया विस्मयं ययुः ॥ अर्जुनश्च कटाक्षेपे लज्जितः कृष्णमैक्षत ॥ २७ ॥ तमाह ललितं कृष्णः फाल्गुनं परमं वचः ॥ आत्मौपयिकमेवेदं भैमि
 पुत्रोऽभ्यभाषत ॥ २८ ॥ नवकोटियुतोऽनेन पलाशी निहतः पुरा ॥ क्षणादेव च पाताले श्रूयते महद्द्रुतम् ॥ २९ ॥ पुनः प्रक्ष्यामहे
 त्वेन केनोपायेन कौरवान् ॥ मुहूर्ताद्वसि ब्रूहीति पृच्छयतां चाह तं जयः ॥ ३० ॥ ततः स्मयन्त्यादवेन्द्रो भैमिपुत्रमभाषत ॥ ३१ ॥ भीष्मद्रोण

स्कां.प.पु.
॥२१०॥

कृपद्रौणिकर्णदुर्योधनादिभिः ॥ गुप्तां त्र्यंबकदुर्जेयां सेनां हंसि कथं क्षणात् ॥ ३२ ॥ अयं महान्विस्मयस्ते वचसो भैमिनंदन ॥ संभूतः सर्वराज्ञां
च फाल्गुनस्य च धीमतः ॥ ३३ ॥ तद्ब्रूहि केनोपायेन मुहूर्ताद्वंसि कौरवान् ॥ उपायवीर्यं ते ज्ञात्वा संस्यामो वयमप्युत ॥ ३४ ॥ ॥ सूत
उवाच ॥ ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन सर्वभूतेश्वरेण च ॥ सिंहवक्षाः पर्वताभो नानाभूषणभूषितः ॥ ३५ ॥ घटास्यो घटहासश्च ऊर्ध्वकेशोऽतिदीप्ति
मान् ॥ विद्युदक्षो वायुजवो यश्चेच्छेन्नाशयेज्जगत् ॥ ३६ ॥ देवीदत्तातुलबलो बर्बरीकोऽभ्यभाषत ॥ यदि वो मानसं वीरा उपायस्य प्रदर्शने
॥ ३७ ॥ तदहं दर्शयाम्येष पश्यध्वं सहकेशवाः ॥ इत्युक्त्वा धनुरारोप्य संदधे विशिखं त्वरन् ॥ निःशल्यं चापि संपूर्णं सिंदूराभेण भस्मना ॥ ३८ ॥
आकर्णमाकृष्य च तं मुमोच मुखादथोद्धृतमभूच्च भस्म ॥ ३९ ॥ सेनाद्वये तच्च पपात शीघ्रं यस्यैव यत्रास्ति च मृत्युमर्म ॥ सर्वरोमसु भीष्मस्य
कंठे राधेयद्रोणयोः ॥ ४० ॥ उरौ दुर्योधनस्यापि शल्यस्यापि च वक्षसि ॥ कंठे च शकुनेर्दीप्तं भगदत्तस्य चापतत् ॥ ४१ ॥ कृष्णस्य पादतल
लके कंठे द्रुपदमत्स्ययोः ॥ शिखंडिनस्तथा कट्यां कंठे सेनापतेस्तथा ॥ ४२ ॥ पपात रक्तं तद्रस्म यत्र येषां च मर्म च ॥ केवलं चैव पांडूनां
कृपद्रोणयोश्च नास्पृशत् ॥ ४३ ॥ इति कृत्वा ततो भूयो बर्बरीकोऽभ्यभाषत ॥ दृष्टं भवद्भिरेवं यन्मया मर्म निरीक्षितम् ॥ ४४ ॥ अधुना पात
यिष्यामि मर्मस्वेषां शिताञ्छरान् ॥ देवीदत्तानमोवाख्यान्मैर्मरिष्यन्त्यमी क्षणात् ॥ ४५ ॥ शपथा वः स्वधर्मस्य शस्त्रं ग्राह्यं न वः क्वचित् ॥
मुहूर्तात्पातयिष्यामि शत्रूनेताञ्छितैः शरैः ॥ ४६ ॥ ततो विस्मितचित्तानां युधिष्ठिरपुरोगिणाम् ॥ आसीन्निनादः सुमहान्साधुसाध्विति शंस
ताम् ॥ ४७ ॥ वासुदेवश्च संकुद्धश्चक्रेण निशितेन च ॥ एवं ब्रुवत एवास्य शिरश्छित्त्वा न्यपातयत् ॥ ४८ ॥ ततः क्षणात्सर्वमासीदाविग्रं राजमं
डलम् ॥ न्यलोकयन्केशवं ते विस्मिताश्चाभवन्भृशम् ॥ ४९ ॥ किमेतदिति प्राहुश्च बर्बरीकः कुतो हतः ॥ पांडवाश्चापि मुमुचुरश्रूणि सहपार्थिवाः
॥ ५० ॥ हाहा पुत्रेति च गृणन्प्रस्वलंश्च पदेपदे ॥ घटोत्कचोऽपतद्दीनः पुत्रोपरि विमूर्छितः ॥ ५१ ॥ एतस्मिन्नंतरे देव्यश्चतुर्दश समाययुः ॥ ५२ ॥
सिद्धांबिका क्रोडमाता कपाली तारा सुवर्णा च त्रिलोकजेत्री ॥ भाणेश्वरी चर्चिका चैकवीरा योगेश्वरी चंडिका त्रैपुरा च ॥ ५३ ॥ भूतांबिका हरसि
द्धिस्तथामूः संप्राप्य तस्थुर्नृपविस्मयंकराः ॥ श्रीचंडिकाऽऽश्वास्य ततो घटोत्कचं प्रोवाच, वाक्यं महता स्वरेण ॥ ५४ ॥ शृणुध्वं पार्थिवाः सर्वे
कृष्णेन विदितात्मना ॥ हेतुना येन निहतो बर्बरीको महाबलः ॥ ५५ ॥ मेरुमूर्ध्नि पुरा पृथ्वी समवेतान्दिवौकसः ॥ भाराक्रांता जगादैतान्भारोऽप

१ ततो भैमिसुतः कथम्-६०, बर्बरीको हतस्त्वया-६० च पा० ।

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ६६

॥२१०॥

द्वियतां हि मे ॥ ५६ ॥ ततो ब्रह्मा प्राह विष्णुं भगवंस्त्वमिदं शृणु ॥ देवास्त्वानुगमिष्यन्ति भारं हर भुवः प्रभो ॥ ५७ ॥ ततस्तथेति तन्मेने
 वचनं विष्णुरव्ययः ॥ एतस्मिन्नंतरे बाहुमुद्धृत्योच्चैरभाषत ॥ ५८ ॥ सूर्यवर्चेति यक्षेन्द्रश्चतुराशीतिकोटिपः ॥ किमर्थं मानुषे लोके भवद्विर्जन्म
 कार्यते ॥ ५९ ॥ मयि तिष्ठति दोषाणामनेकानां महास्पदे ॥ सर्वे भवंतो मोदंतु स्वर्गेषु सह विष्णुना ॥ ६० ॥ अहमेकोऽवतीर्येतान्हनिष्यामि
 भुवो भरान् ॥ स्वधर्मशपथा वो वै संति चेज्जन्म प्राप्स्यथ ॥ ६१ ॥ इत्युक्तवचने ब्रह्मा क्रुद्धस्तं समभाषत ॥ दुर्मते सर्वदेवानामविषह्यं महाभरम्
 ॥ ६२ ॥ स्वसाध्यं ब्रूषे मोहात्त्वं शापयोग्योऽसि बालिश ॥ देशकालोचितं स्वीयं परस्य च बलं हृदा ॥ ६३ ॥ अविचार्यैव प्रभुषु वक्ति सोऽर्हति
 दंडनम् ॥ तस्माद्ब्रूभारहरणे युद्धस्योपक्रमे सति ॥ ६४ ॥ शरीरनाशं कृष्णात्त्वमवाप्स्यसि न संशयः ॥ एवं शप्तो ब्रह्मणाऽसौ विष्णुमेतदयाचत
 ॥ ६५ ॥ यद्येवं भविता नाशस्तदेकं देव प्रार्थये ॥ जन्मप्रभृति मे देहि मतिं सर्वार्थसाधनीम् ॥ ६६ ॥ ततस्तथेति तं प्राह केशवो देवसंसदि ॥
 शिरस्ते पूजयिष्यन्ति देव्याः पूज्यो भविष्यसि ॥ ६७ ॥ इत्युक्त्वा चावतीर्णोऽसौ सह देवैर्हरिस्तदा ॥ हरिर्नाम स कृष्णोऽसौ भवंतस्ते तथा सुराः
 ॥ ६८ ॥ सूर्यवर्चाः स चायं हि निहतो भैमिपुत्रकः ॥ प्राक्छापं ब्रह्मणः स्मृत्वा हतोनेन महात्मना ॥ तस्माद्दोषो न कृष्णोऽस्मिन्द्रष्टव्यः सर्वभू
 मिपैः ॥ ६९ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ यदुक्तं भूमिपा देव्या तत्तथैव न संशयः ॥ ७० ॥ यद्येनमधुना नैव हन्यां ब्रह्मवचोऽन्यथा ॥ ततो
 भवेदिति स्मृत्वा मयासौ विनिपातितः ॥ ७१ ॥ गुप्तक्षेत्रे मयैवाऽसौ नियुक्तो देव्यनुस्मृतौ ॥ पूर्वं दत्तं वरं स्वीयं स्मरता देवसंसदि ॥ ७२ ॥ इत्युक्ते
 चंडिका देवी तदा भक्तशिरस्त्वदम् ॥ अभ्युक्ष्य सुधया शीघ्रमजरं चामरं व्यधात् ॥ ७३ ॥ यथा राहुशिरस्तद्रत्तच्छिरः प्रणनाम तान् ॥ उवाच
 च दिदृक्षामि युद्धं तदनुमन्यताम् ॥ ७४ ॥ ततः कृष्णो वचः प्राह मेघगंभीरवाक्प्रभुः ॥ यावन्मही सनक्षत्रा यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ ७५ ॥ तावत्त्वं
 सर्वलोकानां वत्स पूज्यो भविष्यसि ॥ देवीलोकेषु सर्वेषु देवीवद्विचरिष्यसि ॥ ७६ ॥ स्वभक्तानां च लोकेषु देवीनां दास्यसे स्थितिम् ॥ बालानां ये
 भविष्यन्ति वातपित्तकफोद्भवाः ॥ पिटकास्ताः सुखेनैव शामयिष्यसि पूजनात् ॥ ७७ ॥ इदं च शृंगमारुह्य पश्य युद्धं यथा भवेत् ॥ ७८ ॥ धावंतः
 कौरवास्त्वस्मान्वयं यामस्त्वमूनिति ॥ इत्युक्ते वासुदेवेन देव्योऽर्थावरमाविशान् ॥ ७९ ॥ बर्बरीकशिरश्चैव गिरिशृंगमवाप्य तत् ॥ देहस्य
 भूमिसंस्काराश्चाभवञ्छिरसो नहि ॥ ततो युद्धं महदभूत्कुरुपांडवसेनयोः ॥ ८० ॥ अष्टादशाहेन हता ये च द्रोणवृषादयः ॥ दुर्योधने हते क्रूरे अष्टाद

त्कां.म.पु.
॥२११॥

शदिनात्यये ॥ ८१ ॥ युधिष्ठिरो ज्ञातिमध्ये गोविंदं समभाषत ॥ पुरुषोत्तम संग्रामममुं संतारिता वयम् ॥ ८२ ॥ त्वयैव नाथेन हरे नमस्ते
पुरुषोत्तम ॥ श्रुत्वा तस्यापि सासूयमिदं भीमो वचोऽब्रवीत् ॥ ८३ ॥ येन ध्वस्ता धार्तराष्ट्रास्तं निराकृत्य मां नृप ॥ पुरुषोत्तमं कृष्णमिति
ब्रवीषि किमु मूढवत् ॥ ८४ ॥ धृष्टद्युम्नं फाल्गुनं च सात्यकिं मां च पांडव ॥ निराकृत्य ब्रवीष्येव सूतं धिक्त्वां युधिष्ठिर ॥ ८५ ॥ ॥ अर्जुन
उवाच ॥ ॥ मैवं मैवं ब्रूहि भीम न त्वं वेत्सि जनार्दनम् ॥ न मया न त्वया पार्थ नान्येनाप्यरयो हताः ॥ ८६ ॥ अहं हि सर्वदाग्रस्थं नरं
पश्यामि संयुगे ॥ निघ्नंतं शात्रवांस्तत्र न जाने कोऽप्यसाविति ॥ ८७ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ विभ्रांतोऽसि ध्रुवं पार्थ नात्र हंता नरोऽपरः ॥
अथ चेदस्ति त्वत्पौत्रमुच्चस्थं वच्मि हंत कः ॥ ८८ ॥ उपसृत्य ततो भीमो बर्बरीकमपृच्छत् ॥ ब्रूयते केन निहता धार्तराष्ट्रा हि शत्रवः ॥ ८९ ॥
॥ ॥ बर्बरीक उवाच ॥ ॥ एको मया पुमान्दृष्टो युध्यमानः परैः सह ॥ सव्यतः पंचवक्त्रः स दक्षिणे चैकवक्त्रतः ॥ ९० ॥ सव्यतो दशहस्त
श्च धृतशूलाद्युदायुधः ॥ दक्षिणे च चतुर्हस्तो धृतचक्राद्युदायुधः ॥ ९१ ॥ सव्यतश्च जटाधारी दक्षिणे मुकुटोच्चयः ॥ सव्यतो भस्मधारी च दक्षिणे
धृतचंदनः ॥ ९२ ॥ सव्यतश्चंद्रधारी च दक्षिणे कौस्तुभद्युतिः ॥ ममापि तद्दर्शनतो महद्भयमजायत ॥ ९३ ॥ ईदृशो मे नरो दृष्टो
न चान्यो यो जघान तान् ॥ इत्युक्ते पुष्पवर्षं तु खादासीत्सुमहाप्रभम् ॥ ९४ ॥ सस्वनुर्देववाद्यानि साधुसाध्विति वै जगुः ॥ विस्मिताः पांडवा
श्चासन्प्रणेमुः पुरुषोत्तमम् ॥ ९५ ॥ विलक्षश्चाभवद्भीमो निश्वासांश्चाप्यमुंचत ॥ तं ततः केशवः स्वामी समादाय करे दृढे ॥ ९६ ॥ कुरुशार्दूल
एहीति प्रोच्य सस्मार काश्यपिम् ॥ आरुह्य गरुडं पश्चात्स्मृतमात्रमुपस्थितम् ॥ ९७ ॥ भीमेन सहितो व्योम्नि प्रयातो दक्षिणां दिशम् ॥ ततोऽर्ण
वमतीत्यैव सुवेलं च महागिरिम् ॥ ९८ ॥ लंकासमीपे दृष्ट्वैव सरः कृष्णोऽब्रवीद्वचः ॥ कुरुशार्दूल पश्येदं सरो द्वादशयोजनम् ॥ ९९ ॥ यदि
शूरोऽसि तच्छीघ्रमानयास्यतलान्मृदम् ॥ इत्युक्तो गरुडाच्छीघ्रं न्यपतत्तज्जले बली ॥ १०० ॥ योजनं वायुजवाद्गच्छन्नयो नांतमपश्यत ॥ ततो
भीमो विनिःसृत्य भगव्रीर्योऽभ्यभाषत ॥ १०१ ॥ अगाधमेतत्सुमहत्सरः कैश्चिन्महाबलैः ॥ अहं खादितुमारब्धः कथंचिन्नापि निर्गतः ॥ १०२ ॥
एवमुक्तो हसन्कृष्ण उच्चिक्षेप महत्सरः ॥ स्वेनांगुष्ठेन तेजस्वी तदर्धार्धमजायत ॥ १०३ ॥ तदृष्ट्वा विस्मितः प्राह किमिदं कृष्ण ब्रूहि मे ॥ १०४ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कुम्भकर्ण इति ख्यातः पूर्वमासीन्निशाचरः ॥ रामबाणहतस्याभूच्छिरश्छिन्नं सुदुर्मतेः ॥ १०५ ॥ शिरसस्तस्य

माहे० सं० १
(कौ० सं० २)
अ० ६३

॥२११॥

तालुक्यखंडमेतद्वृकोदर ॥ योजनद्वादशायामं मृदु क्षिप्तं विचूर्णितम् ॥ १०६ ॥ विधृतस्त्वं च यैस्ते तु सरोगेयाभिधाः सुराः ॥ त्रिकूटस्य शिला
 मिश्र चूर्णिता ये च कोटिशः ॥ १०७ ॥ एते हि विश्वरिपवो निहताः स्युरुपायतः ॥ गच्छामः पांडवान्भीम द्रौणिर्हि त्वरते दृढम् ॥ १०८ ॥
 ततो भीमः प्रणम्याह मनोवाक्कायबुद्धिभिः ॥ कृतमाजन्मतः सव कुकृतं क्षम केशव ॥ १०९ ॥ पुरुषोत्तम भवान्नाथ बालिशस्य प्रसीद मे ॥
 ततः क्षांतमिति प्रोच्य भीमेन सहितो हरिः ॥ ११० ॥ रणाजिरं भूय एत्य बर्बरीकं वचोऽब्रवीत् ॥ चरन्नेवं सुहृदय सर्वलोकेषु नित्यशः ॥
 ॥ १११ ॥ पूजितः सर्वलोकेस्त्वं यच्छंस्तेषां वरान्वृत्तान् ॥ गुप्तक्षेत्रं च न त्याज्यं सर्वक्षेत्रोत्तमोत्तमम् ॥ ११२ ॥ देहिस्थल्यां तथा वासी क्षमस्व
 दुष्कृतं च यत् ॥ इत्युक्तस्तात्रमस्कृत्य भैमिः स्वैरं ययौ मुदा ॥ ११३ ॥ वासुदेवोऽपि कार्याणि सर्वाण्यूर्ध्वमकारयत् ॥ इति वो वर्णितोत्पत्तिर्बर्ब
 रीकस्य वाडवाः ॥ स्तवं चास्य प्रवक्ष्यामि येन तुष्यति यक्षराट् ॥ ११४ ॥ जयजय चतुरशीतिकोटिपरिवार सूर्यवर्चाभिधान यक्षराज जय भूभा
 रहरणप्रवृत्त, लघुशापप्राप्तनैर्ऋतियोनिसंभव जय कामकटकटाकुक्षिराजहंस जय घटोत्कचानंदवर्धन बर्बरीकाभिधान जय कृष्णोपदिष्टश्रीगुप्तक्षेत्रदे
 वीसमाराधनप्राप्तातुलवीर्य जय विजयसिद्धिदायक जय पिंगलारेपलेन्द्रदुहद्रुहानवकोटीश्वर पलाशनदावानल जय भूपातालांतराले नागकन्यापरि
 हारक जय भीममानमर्दन जय सकलकौरवसेनावधमुहूर्तप्रवृत्त जय श्रीकृष्णवरलब्धसर्ववरप्रदानसामर्थ्य जयजय कलिकालवन्दित नमोनमस्ते पा
 हिपाहीति ॥ ११५ ॥ अनेन यः सुहृदयं श्रावणेऽभ्यर्च्य दर्शके ॥ वैशाखे च त्रयोदश्यां कृष्णपक्षे द्विजोत्तमाः ॥ शतदीपैः पूरिकाभिः संस्तवेत्तस्य
 तुष्यति ॥ ११६ ॥ ततो विप्रा नारदश्च समाराध्य महेश्वरम् ॥ महीनगरके पुण्ये स्थापयामास शंकरम् ॥ ११७ ॥ लोकानां च हितार्थाय केदारं
 लिङ्गमुत्तमम् ॥ अत्रीशादुत्तरे भागे महापापप्रणाशनम् ॥ ११८ ॥ अत्र कुण्डे नरः स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ अत्रीशं च नमस्कृत्य
 केदारं च प्रपश्यति ॥ ११९ ॥ मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभागभवेत् ॥ ततो रुद्रो नीलकण्ठो नारदाय महात्मने ॥ १२० ॥ वरं दत्त्वा
 स्वयं तस्थौ महीनगरके शुभे ॥ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा नीलकण्ठं प्रपश्यति ॥ १२१ ॥ जयादित्यं नमस्कृत्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ जया
 दित्यं पूजयन्ति कूपे स्नात्वा नरोत्तमाः ॥ १२२ ॥ न तेषां वंशनाशोऽस्ति जयादित्यप्रसादतः ॥ तेषां कुले न रोगः स्यान्न दारिद्र्यं न

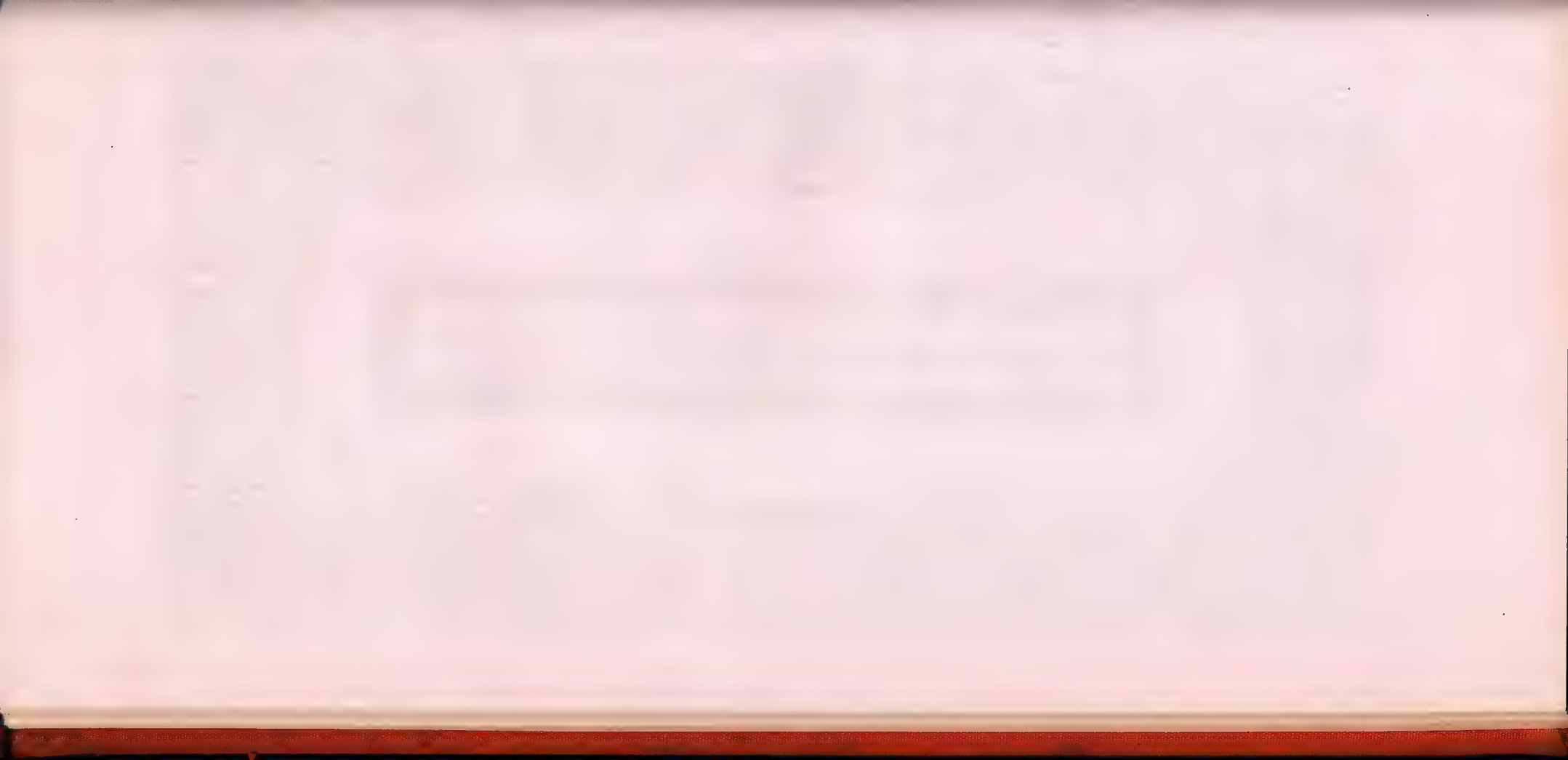
१ देहिस्थल्याम् देहल्यां—'दिल्ली'—इत्याधुनिकप्रसिद्धपुर्याम्—इत्यर्थः । इह स्थल्याम्—इ० पा० । २ तथा देहिस्थल्यां वासी त्वं—भव—इति शेषः । ये त्वां नत्वा प्रार्थयिष्यन्ति तेषां यदुष्कृतं तत्क्षमस्व—इत्यर्थयोजना ।

३ कृत्वान्यानि दिवं गतः—इ० च पा० ।

लाञ्छनम् ॥ १२३ ॥ पुत्रपौत्रसमायुक्ता धनधान्यसमायुताः ॥ भुक्ता भोगानिह बहून्सूर्यलोके वसन्ति ते ॥ १२४ ॥ इति प्रोक्तं
मया विप्रा गुप्तक्षेत्रं समासतः ॥ सप्तकोशप्रमाणं च क्षेत्रस्यास्य पुरा द्विजाः ॥ स्वयंभुवा प्रोक्तमिदं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ १२५ ॥
इति वो वर्णितः पुण्यो महीसागरसम्भवः ॥ शृण्वन्संकीर्तयंश्चैवं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १२६ ॥ य इदं श्रावयेद्विद्वान्महामाहात्म्य
मुत्तमम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १२७ ॥ गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं सकलं श्रावयेद्यदि ॥ सर्वैश्वर्यमवाप्नोति ब्रह्म
हत्यां व्यपोहति ॥ १२८ ॥ कोटितीर्थस्य माहात्म्यं महीनगरकस्य च ॥ शृणोति श्रावयेद्यस्तु ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १२९ ॥ कोटितीर्थे नरः
स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा प्रयत्नतः ॥ दानं दद्याद्यथाशक्त्या शृणुध्वं तत्फलं हि मे ॥ १३० ॥ स्वर्गपातालमर्त्येषु यानि तीर्थानि सन्ति वै ॥ तेषु दानेषु
यत्पुण्यं तत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ १३१ ॥ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरिष्टैश्चैवाप्तदक्षिणैः ॥ सर्वव्रततपोभिश्च कृतैर्यत्पुण्यमाप्यते ॥ १३२ ॥ तत्पुण्यं प्राप्यते
विप्राः कोटितीर्थे न संशयः ॥ १३३ ॥ इदं पवित्रं खलु पुण्यदं सदा यशस्करं पापहरं परात्परम् ॥ शृणोति भक्त्या पुरुषः स पुण्यभागसुक्षये
रुद्रसलोकतां व्रजेत् ॥ १३४ ॥ धन्यं यशस्यं नियतं सुपुण्यं स्वर्गोक्षदं पापहरं नराणाम् ॥ शृणोति नित्यं नियतः शुचिः पुमान्भित्त्वा रविं विष्णु
पदं प्रयाति ॥ १३५ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यपरि
समाप्तिवर्णननाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ अत ऊर्ध्वं कापिलस्थानोपाख्यानं भविष्यति ॥ (१) ॥ इति श्रीस्कान्दपुराणीयप्रथममाहेश्वरखण्डा
न्तर्गतो द्वितीयः कौमारिकाखण्डः समाप्तः ॥ मूलखंडः ॥ १ ॥ अंतर्गतः खण्डः ॥ (२) ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ * ॥ इति कौमारिकाखण्डः समाप्तः ॥ (२) ॥ * ॥

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डः समाप्तः ॥ (२) ॥

॥ अथ श्रीस्कान्दे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्यं प्रारभ्यते॥(३)॥

स्कां.म.पु.
॥२१४॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ श्रीमदरुणाचलमाहात्म्यपूर्वार्धः प्रारभ्यते ॥ ॥ ललाटे त्रैपुंद्री निटिलकृतकस्तूरितिलकः स्फुरन्मालाधारः स्फुरितकटि
कौपीनवसनः ॥ दधानो दुस्तारं शिरसि फणिराजं शशिकलां प्रदीपः सर्वेषामरुणगिरियोगी विजयते ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाचः ॥ ॥ अथाहुर्मुनयः
सूतं नैमिषारण्यवासिनः ॥ अरुणाचलमाहात्म्यं त्वत्तः शुश्रूषवो वयम् ॥ २ ॥ तन्माहात्म्यं वदेत्युक्तः सूतः प्रोवाच तान्मुनीन् ॥ ॥ श्रीसूत
उवाच ॥ ॥ एतदर्थं चतुर्वक्त्रं पप्रच्छ सनकः पुरा ॥ ३ ॥ शृणुतावहिता यूयं तद्गो वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥ यदाकर्णयतां भक्त्या नराणां पापनाश
नम् ॥ ४ ॥ सत्यलोके स्थितं पूर्वं ब्रह्माणं कमलासनम् ॥ सनकः परिपप्रच्छ प्रणतः प्रांजलिः स्थितः ॥ ५ ॥ ॥ सनक उवाच ॥ ॥ भुवनधार
देवेश वेदवेद्य चतुर्मुख ॥ आसीदशेषविज्ञानं प्रसादाद्भवतो मम ॥ ६ ॥ भवद्भक्तिविभूत्या मे शोधिते चित्तदर्पणे ॥ बिंबते सकलं ज्ञानं सकृदेवो
पदेशतः ॥ ७ ॥ सारार्थं वेदवेदानां शिवज्ञानमनाकुलम् ॥ लब्धवानहमत्यंतं कटाक्षैस्ते जगद्गुरोः ॥ ८ ॥ लिंगानि भुवि शैवानि दिव्यानि च
कृपानिधे ॥ मानुषाणि च सैद्धानि भौतानि सुरनायक ॥ ९ ॥ यल्लिंगममलं दिव्यमैरिच्छेदनवैभवम् ॥ स्वयंभु जांबवे द्वीपे तेजसं तद्भदस्व मे
॥ १० ॥ नामस्मरणमात्रेण यत्पातकविनाशनम् ॥ शिवसारूप्यदं नित्यं मह्यं वद दयानिधे ॥ ११ ॥ अनादिजगदाधारं यत्तेजः शैवमव्ययम् ॥
यच्च दृष्ट्वा कृतार्थः स्यात्तन्मह्यमुपदिश्यताम् ॥ १२ ॥ इति भक्तिमतस्तस्य कौतूहलसमन्वितम् ॥ वाक्यमाकर्ण्य भगवान्प्रससाद तपोनिधिः ॥
॥ १३ ॥ दध्यौ च सुचिरं शंभुं पंकजासनसंस्थितः ॥ अंतरंगसुखांभोधिमग्रचेताश्चतुर्मुखः ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा यदा पुरा दृष्टं तेजःस्तंभ
मयं शिवम् ॥ उत्तीर्णसकलाधारं न किञ्चित्प्रत्यबुध्यत ॥ १५ ॥ पुनराज्ञां शिवाल्लब्धामनुपालयितुं प्रभुः ॥ निर्वर्त्य हृदयं योगात्संस्मार सुतमा
नतम् ॥ १६ ॥ शिवदर्शनसंजातपुलकांकितविग्रहः ॥ आनंदबाष्पवन्नेत्रः सगद्गदमभाषत ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अंतः संस्मारितः पुत्र भव
ताऽहं पुरातनम् ॥ शिवयोगमनुध्यायन्नस्मार्प तव चादरात् ॥ १८ ॥ शिवभक्तिः परा जाता तपोभिर्बहुभिस्तत्र ॥ तथा मदीयं हृदयं व्यावर्त्तितमिव

१ अरुणाचलमाहात्म्यं हि पूर्वार्धोत्तरार्धविभागविभिनमस्ति । पूर्वार्धो हि ब्रह्मसनकसंवादप्रवृत्तः । उत्तरार्धश्च—नंदिकेश्वरमार्कण्डेयसंवादप्रवृत्तः । तत्र—यद्यपि प्रायः कथाभागो किञ्चित्सादृश्यं दृश्यते—तथापि कियान्कथा
भागः पूर्वार्धे सविस्तरः कियान्श्रोतारार्धे सविस्तरः । पूर्वार्धश्च त्रयोदशाध्यायात्मकः । उत्तरार्धश्च—चतुर्विंशत्यध्यायरूपः । नारदीयपुराणोक्तरीत्या—ब्रह्मसनकसंवादस्योक्तत्वादत्रायं पूर्वार्धे एव—प्रथमं संनिवेशितोऽस्ति । उत्त
रार्धस्य कथानिर्देशो नारदीयपुराणेऽस्तीत्यतः स चैतदुत्तरं यथाक्रमं निवेशितो बोद्धव्यः । संवादभेदेन कथाभागस्य कचित्सादृश्ये दृश्यमानेऽपि पौनरुक्त्यदोषो न शङ्कनीय इति वादं मनसि निधायैतदारुणाचलमाहात्म्यं
पूर्वार्धोत्तरार्धविभागद्वयविभूषितं पठनीयं सुधीभिरित्यवधेयम् । नात्र शङ्कनीयं, मनागपीति—सादरं विज्ञाप्यन्ते सुधियः । २ अरिच्छेदनवैभवम्—कामादिविकारनाशकम्—इत्यर्थः । ३ ध्यानकाले—इत्यर्थोऽध्याहृतो बोध्यः ।

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पृ.)
अ० १

॥२१४॥

क्षणात् ॥ १९ ॥ पावयन्ति जगत्सर्वं चरितैस्ते निराकुले ॥ येषां सदाशिवे भक्तिर्वर्द्धते सार्वकालिकी ॥ २० ॥ संभाषणं सहावासः क्रीडा चैव
 विमिश्रणम् ॥ दर्शनं शिवभक्तानां स्मरणं चाघनाशनम् ॥ २१ ॥ श्रूयतामद्भुतं शैवमाविर्भूतं यथा पुरा ॥ अव्याजकरुणापूर्णमरुणाद्यभिधं
 महः ॥ २२ ॥ अहं नारायणश्चोभौ जातौ विश्वाधिकोदयात् ॥ बहु स्यामिति संकल्पं वितन्वानात्सदाशिवात् ॥ २३ ॥ स्वभावेन समुद्भूतौ
 विवदंतौ परस्परम् ॥ न च श्रांतौ निगुध्यंतौ साहंकारौ कदाचन ॥ २४ ॥ परस्परं रणोत्साहमावयोरतिभीषणम् ॥ आलोक्य करुणामूर्तिरचितयद
 थेश्वरः ॥ २५ ॥ किमर्थमनयोर्युद्धं जायते लोकनाशनम् ॥ मया सृष्टमहं पातेति विवादमधितस्थुषोः ॥ २६ ॥ समयेऽस्मिन्स्वयं लक्ष्यो मुग्धयो
 रनयोर्भृशम् ॥ यदि युद्धं न रोत्स्यामि तदा स्याद्भुवनक्षयः ॥ २७ ॥ वेदेषु मम माहात्म्यं विश्वाधिकतया श्रुतम् ॥ न जानाते इमौ मुग्धौ क्रोधतो
 गलितस्मृती ॥ २८ ॥ सर्वोपि जंतुरात्मानमधिकं मन्यते भृशम् ॥ अमतान्यसमाधिक्यस्त्वधः पतति दुर्मतिः ॥ २९ ॥ यद्यहं कापि भुवने
 दास्यामि मितिमात्मनः ॥ तदा तद्रूपविज्ञानात्स आत्मा सोपि मामियात् ॥ ३० ॥ इति निश्चित्य मनसा स्वयमेव सदाशिवः ॥ आवयोर्युध्यतो
 र्मध्ये बह्विस्तंभः समुद्यतः ॥ ३१ ॥ अतीत्य सकलाल्लोकान्सर्वतोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ३२ ॥ अनाद्यंततया चाथ दृगार्तो संव्यतिष्ठताम् ॥ तेजःस्तंभं
 ज्वलंतं तमालोक्य शिथिलाशयौ ॥ ३३ ॥ आवयोः पुरतो जाता वाणी चाप्यशरीररणी ॥ किमर्थं बालकौ युद्धं कल्प्यते मूढमानसौ ॥ ३४ ॥
 युवयोर्बलवैषम्यं शिव एव विवेक्ष्यते ॥ तेजःस्तंभमयं रूपमिदं शंभोर्व्यवस्थितम् ॥ ३५ ॥ आद्यंतयोर्यदि युवामीक्षिषाथां बलाधिकौ ॥ इति तां
 गिरमाकर्ण्य निगुद्धाद्विरतौ तदा ॥ ३६ ॥ अहं विष्णुश्च गतिमान्विचेतुं तद्व्यवस्थितौ ॥ अग्निस्तंभमयं रूपं शंभोराद्यंतवर्जितम् ॥ ३७ ॥ आलो
 कितुं व्यवसितावावामाद्यंतभागतः ॥ विं वितं व्योमगं चंद्रं यथा बालौ जिघृक्षतः ॥ ३८ ॥ तथैवावां समुद्युक्तौ परिच्छेत्तुं च तन्महः ॥ अथ विष्णुर्म
 होत्साहात्कोडोऽभूत्सुमहावपुः ॥ ३९ ॥ तन्मूलविचयाऽयाच्च भूमिगर्भं व्यदारयत् ॥ अहं च हंसतां प्राप्तो महावेगं समुत्पतन् ॥ ४० ॥ दिदृक्षुस्त
 च्छिरोभागं वियदूर्ध्वमगाहिषम् ॥ अधोधो दारयन्क्षोणिमशेषामपि माधवः ॥ ४१ ॥ आविर्भूतमिवाधस्तादग्निस्तंभमवैक्षत ॥ अनेककोटि
 वर्षाणि विचिन्वन्नपि तेजसः ॥ ४२ ॥ अपश्यन्नादिमक्षय्यमार्तरूपः स विह्वलः ॥ विशीर्णदंष्ट्रवलयो विगलत्सधिबंधनः ॥ ४३ ॥
 श्रमातुरस्तृपाक्रांतो नो यातुमशकद्धरिः ॥ वाराहं रूपमतुलं संधारयितुमक्षमः ॥ ४४ ॥ विहंतुमपि विश्रांतो विषसाद रमापतिः ॥

स्का.म.पु.
॥२१५॥

अर्चितयदमेयात्मा परिश्रांतशरीरवान् ॥ ४५ ॥ गलितश्रीः क्रियाश्रांतः शरण्यं शिवमाश्रयन् ॥ धिङ्ममेदं महन्मौग्ध्यमहंकारसमुद्भवम् ॥ ४६ ॥
येनाहमात्मनो नाथमात्मानं नावबुद्धवान् ॥ अयं हि सर्ववेदानां देवानां जगतामपि ॥ ४७ ॥ मूलभूतः शिवः साक्षान्मूलमस्य कथं भवेत् ॥
अस्मादेव समुद्भूतोऽस्म्यहमाद्यंतवर्जितात् ॥ ४८ ॥ यन्मयान्वेषुमारब्धं शिवं पशुवपुर्धृता ॥ अव्याजकरुणाबन्धोः पितुः शंभोः प्रसादतः ॥ ४९ ॥
पुनरेवेदशी लब्धा मतिर्मे स्वात्मबोधिना ॥ स्वयमेव महादेवः शंभुर्यं पातुमिच्छति ॥ ५० ॥ तस्य सद्यो भवेज्ज्ञानमनहंकारमात्मजम् ॥ न
शक्नोमि पुनः कर्तुं पूजामस्य जगद्गुरोः ॥ ५१ ॥ निवेदयामि चात्मानं शरणं यामि शंकरम् ॥ इति दध्यौ शिवं विष्णुः स्तुत्यामर्पितचेतनः ॥
॥ ५२ ॥ सत्प्रसादाद्भूतपतेः पुनरेवोद्भूतः क्षितौ ॥ अहं च गगनेऽभ्राम्यमनेकानपि वत्सरान् ॥ ५३ ॥ आघूर्णमाननयनः श्लथपक्षः श्रमं गतः ॥
उपर्युपरि चापश्यं ज्वलनं पुरतः स्थितम् ॥ ५४ ॥ तेजःस्तम्भं स्थूललिंगाभं शैवं तेजः सुरार्चितम् ॥ आहुः स्म केचिदालोक्य सिद्धास्तेजोशसं
भवाः ॥ ५५ ॥ नित्यां शंभोः परां कोटिं दिदृक्षुं मां कृतोद्यमम् ॥ अहोऽयं सत्यं मुग्धत्वमद्यापि च चिकीर्षति ॥ ५६ ॥ आसन्नदेहपातोऽपि नाहं
कारोऽस्य वै गतः ॥ विशीर्यमाणपक्षोऽयं श्रांत्वा विभ्रांतलोचनः ॥ ५७ ॥ अपारतेजसि व्यर्थो विमोहोऽयं भविष्यति ॥ एवं व्याकुलचित्तोऽयं
क्रोडरूपी जनार्दनः ॥ ५८ ॥ व्यावर्त्तितः शिवेनैव निर्व्याजकरुणाजुषा ॥ ईदृशां ब्रह्ममुख्यानां सुराणां कोटिसंभवः ॥ ५९ ॥ यत्तेजःपरमाणुभ्य
स्तस्य पारं दिदृक्षते ॥ स्वात्मनो यो गतो ध्यात्वा समये भगवाञ्छिवः ॥ ६० ॥ यदि बुद्धिं ददात्यस्मै तस्य नश्येदहंक्रिया ॥ इत्येवं वदतां तेषां
सिद्धानां सदयं वचः ॥ ६१ ॥ आकर्ण्य शीर्णाहंकारो ह्यहमात्मन्यर्चितयम् ॥ न वेदराशिविज्ञानात्तपस्तीर्थनिषेवणात् ॥ ६२ ॥ संजायते शिव
ज्ञानमस्यैवानुग्रहादृते ॥ शीर्णेऽपि पक्षयुगले सीदत्यंगे ह्यचंचले ॥ ६३ ॥ पुनरुत्सहते चेतः स्वाहंकारस्य संग्रहे ॥ धिङ्मामहंक्रियाक्रांतमनात्म
बलवेदिनम् ॥ ६४ ॥ शिवार्पितमनस्केभ्यः सिद्धेभ्यः सततं नमः ॥ येषां संसर्गलब्धेन तपसा शोधिताशयः ॥ ६५ ॥ शिवमेनं विजानामि
स्वात्महेतुं पुरःस्थितम् ॥ यत्प्रसादोपलब्धेन विभवेन समन्विताः ॥ ६६ ॥ देवाः सर्वे भविष्यन्ति सततं शमितारयः ॥ यस्य वेदा न जानन्ति पर
मार्थं महागमैः ॥ ६७ ॥ तमेव शरणं यामि शंभुं विश्वविलक्षणम् ॥ अवादिषमथाभाष्यं विष्णुं कमललोचनम् ॥ ६८ ॥ लब्धदेहः शिवं भक्त्या
संश्रितश्चन्द्रशेखरम् ॥ अहो किमिदमाश्चर्यमागतं शौर्यशालिनाम् ॥ ६९ ॥ शंभुना यत्समुद्भूतमहंकारमुपाश्रितौ ॥ आवां परस्परं युद्धमाकर्ण्य
विपुलं महत् ॥ ७० ॥ स एव शंकरः सर्वमहंकारमथावयोः ॥ अपाहरदमेयात्मा स्वमाहात्म्यप्रकाशनात् ॥ ७१ ॥ इममीश्वरमानतं सुरैरनल

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ पृ.)
अ० १

॥२१५॥

स्तम्भमयं सदाशिवम् ॥ अभिपूजयितुं प्रवर्तते स भवेद्रे भवसागरस्य नौः ॥ ७२ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मसनकसंवादे लिंगप्रादुर्भाववर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथाहमुच्चरन्वेदानशेषैर्वदनैः शिवम् ॥ अस्तौपं भक्तिसंपूर्णं कृत्वा मानसमर्चनम् ॥ १ ॥ नमः शिवाय महते सर्वलोकैकहेतवे ॥ येन प्रकाशयते सर्वं ध्रियते सततं नमः ॥ २ ॥ विश्वव्याप्तमिदं तेजः प्रकाशयति सततम् ॥ नेक्षते त्वद्दयाहीना जात्यंधा भास्करं यथा ॥ ३ ॥ भूलिंगममलं ह्येतद्दृश्यमध्यात्मचक्षुषा ॥ अंतस्थं वा बहिस्स्थं वा त्वद्भक्तैरनुभूयते ॥ ४ ॥ अपरिच्छेद्यमाकारमंतरात्मनि योगिनः ॥ तदेतत्तव देवेश ज्वलितं दर्पणो यथा ॥ ५ ॥ अथवा शांकरी शक्तिः सत्याऽणोरप्यणीयसी ॥ मत्तो नान्यतरः कश्चिद्यन्मय्यपि विलीयते ॥ ६ ॥ अणुस्ते करुणापात्रं महत्त्वं ध्रुवमश्नुते ॥ नाधिकोऽस्ति परस्त्वत्तो न मत्तोऽपि त्वदाश्रयात् ॥ ७ ॥ त्वय्यर्पितं मनस्त्वत्तो न वियोगमपेक्षते ॥ वाचः कथं प्रवृत्तिः स्यात्तव वैभवकीर्तने ॥ ८ ॥ स्वयमीश महादेव प्रसीद भुवनाधिक ॥ आदिश प्रयतं भक्तमपेक्षितनिशुक्तिषु ॥ ९ ॥ इदं विज्ञाप्य विनयान्न मस्कृत्वा पुनःपुनः ॥ प्रांजलिर्देवदेवेशं न्यपीदं सविधे विभोः ॥ १० ॥ अथ विष्णुर्नवांभोदगंभीरध्वनिरभ्यधात् ॥ वाचः कृतार्थन्भूयः शुक्लाः शंकरकीर्तनैः ॥ ११ ॥ जय त्रिभुवनाधीश जय गंगाधर प्रभो ॥ जय नाथ विरूपाक्ष जय चंद्रार्द्धशेखर ॥ १२ ॥ अव्याजममितं शंभो कारुण्यं तव वर्द्धते ॥ येन निर्धृतमखिलं भक्तेषु ज्ञानमाहितम् ॥ १३ ॥ पालनं सर्वविद्यानां प्रापणं भृतिसंचयैः ॥ पुराणं च सपुत्राणां पितुरेव प्रवर्धनम् ॥ १४ ॥ शतानामपि मूर्तीनामेकामपि नवैः स्तवैः ॥ स्तोतुं न शक्नुमेशान समवायस्तु किं पुनः ॥ १५ ॥ त्वमेव त्वामलं वेत्तुं यदि वा त्वत्प्रसादतः ॥ भ्रमरः कीटमाकृष्य स्वात्मानं किं न चानयेत् ॥ १६ ॥ देवास्त्वदंशसंभूतिप्रभवो न भवन्ति किम् ॥ अप्यायस्याग्निकीलस्य दाहशक्तिर्न किं भवेत् ॥ १७ ॥ देशकालक्रियायोगाद्यथाग्नेर्भेदसम्भवः ॥ तथा विषयभेदेन त्वमेकोऽपि विभिद्यसे ॥ १८ ॥ अनुग्रहपरो देव मूर्तिर्दर्शय शंकर ॥ आवयोरखिलाधार नयनानंददायिनीम् ॥ १९ ॥ एवं प्रणमतोर्देवः श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् ॥ प्रससाद परं शंभुः स्तुवतोरावयोर्द्वयोः ॥ २० ॥ तेजःस्तंभात्पुनस्तस्माद्देवश्चन्द्रार्द्धशेखरः ॥ आविर्बभूव पुरुषः कपिलः कालकन्धरः ॥ २१ ॥ परशुं बालहरिं कौरेभ्यश्चित्रमौ ॥ दधानः पुरुषोऽवादीत्पुत्रावावामिति प्रभुः ॥ २२ ॥ परितुष्टोऽस्मि युवयोर्भक्त्या युक्तात्मनोर्मयि ॥ भवतं सर्वलोकानां सृष्टिरक्षाधिपो

युवाम् ॥ २३ ॥ युवयोरिष्टसिद्धयर्थमाविर्भूतोऽस्म्यहं यतः ॥ वरं वृणुतमन्यं च वरदोऽहमुपागतः ॥ २४ ॥ इति देवस्य वचनात्सुप्रीतौ च कृतां
जली ॥ विज्ञापयामासिव तौ स्वं स्वमर्थं पृथक्पृथक् ॥ २५ ॥ अहं मन्त्रैः शिशुप्रायजगत्रयविधायकः ॥ संस्तुवन्वैदिकैर्मन्त्रैरीशानमपराजितम् ॥
॥ २६ ॥ नमस्येहमिदं रूपं शश्वद्वरदमीश्वरम् ॥ तेजोमयं महादेवं योगिध्येयं निरंजनम् ॥ २७ ॥ आपूर्यमाणं भवता तेजसा गगनांतरम् ॥
परिपृच्छयः सुरावासः क्षणादेव भविष्यति ॥ २८ ॥ सिद्धचारणगन्धर्वा देवाश्च परमर्षयः ॥ नावसन्दिवि संचारं लभेरंस्तेजसा तव ॥ २९ ॥
पृथ्वी च सकला चैव तप्यमाना तवौजसा ॥ चराचरसमुत्पत्तिक्षमा नैव भविष्यति ॥ ३० ॥ उपसंहृत्य तेजः स्वमरुणाचलसंज्ञया ॥ भव
स्थावरलिंगं त्वं लोकानुग्रहकारणात् ॥ ३१ ॥ ज्योतिर्मयमिदं रूपमरुणाचलसंज्ञितम् ॥ ये नमन्ति नरा भक्त्या ते भवन्त्यमरा
धिकाः ॥ ३२ ॥ सेवंतां सकला लोकाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ गणाश्च विविधा भूमौ मानुषं भावमास्थिताः ॥ ३३ ॥ दिव्याराम
समुद्भूतकल्पकाद्याः सुरद्रुमाः ॥ सेविनस्त्वां प्ररोहंतु भरिता विविधैः फलैः ॥ ३४ ॥ दिव्यौषधिगणास्सर्वे सिंहाद्या मृगजातयः ॥ प्रशां
ताः परिवर्त्ततां पापकल्मषनाशनम् ॥ ३५ ॥ अयनद्वयभिन्नेन गमनेनापि संयुतः ॥ न लंघयिष्यति रविः शृंगं लिंगतनोस्तव ॥ ३६ ॥ दिव्य
दुंदुभिशंखानां घोषैः पुष्पौघवृष्टिभिः ॥ सेवितो भव देव त्वमप्सरोनृत्यगीतिभिः ॥ ३७ ॥ अमरत्वं च सिद्धत्वं रससिद्धीश्च निर्वृतिम् ॥ लभंतां
मानुषा नित्यं त्वत्संनिधिमुपागताः ॥ ३८ ॥ ईशत्वं च वशित्वं च सौभाग्यं कालवंचनम् ॥ त्वामाश्रित्य नरास्सर्वे लभंतामरुणाचल ॥ ३९ ॥
सर्वावयवदानेन सर्वव्याधिविनाशनात् ॥ सर्वाभीष्टप्रदानेन दृश्यो भव महीतले ॥ ४० ॥ तथेति वरदं देवमरुणाद्रिपतिं शिवम् ॥ प्रणम्य कमलानाथः
प्रार्थयन्निदमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ प्रसीद करुणापूर्णं शोणशैलेश्वर प्रभो ॥ महेश सर्वलोकानां हिताय प्रकटोदय ॥ ४२ ॥ यदाहं त्वामुपाश्रित्य
जगद्रक्षणदक्षिणः ॥ श्रीपतित्वमनुप्राप्तस्तदा भक्ता भवंतु ते ॥ ४३ ॥ नाल्पपुण्यैरुपास्येत त्वद्रूपं महद्द्रुतम् ॥ मया च ब्रह्मणा चैवमदृष्टपदशेखरः
॥ ४४ ॥ प्रदक्षिणानमस्कारैर्नृत्यगीतैश्च पूजनैः ॥ त्वामर्चयंति ये मर्त्याः कृतार्थास्ते गताहसः ॥ ४५ ॥ उपवासेर्व्रतैः सत्रैरुपहारैस्तथार्चनैः ॥
त्वामर्चयंति मनुजाः सार्वभौमा भवंतु ते ॥ ४६ ॥ आरामं मंडपं चापि कूपं विधिविशोधनम् ॥ कुर्वतामरुणाद्रीश संनिधाने पुनर्भव ॥ ४७ ॥
अंगप्रदक्षिणं कुर्वन्नष्टैश्वर्यसमन्वितः ॥ अशेषपातकैः सद्यो विमुक्तो निर्मलाशयः ॥ ४८ ॥ आवामप्यविमुंचंतौ सदा त्वत्पादपंकजम् ॥ ध्यातव्यं
मनुजैः सर्वैस्तव संनिधिमागतैः ॥ ४९ ॥ तथास्त्विति वरं दत्त्वा विष्णवे चंद्रशेखरः ॥ अरुणाचलरूपेण प्राप्तः स्थावरलिंगताम् ॥ ५० ॥

तैजसं लिंगमेतद्धि सर्वलोकैककारणम् ॥ अरुणाद्रिरिति ख्यातं दृश्यते वसुधातले ॥ ५१ ॥ युगांतसमये क्षुब्धैश्चतुर्भिरपि सागरैः ॥ अपि
निर्गम्यते तैः सार्वभौमैर्विष्णुना ॥ ५२ ॥ गच्छमाणैः पण्डितैः पश्यंतो जगत्रयम् ॥ पञ्चरात्रा महामेधा विश्रान्ता यस्य सानुनि ॥ ५३ ॥

तैजसं लिंगमेतद्धि सर्वलोकैककारणम् ॥ अरुणाद्रिरिति ख्यातं दृश्यते वसुधातले ॥ ५१ ॥ युगांतसमये क्षुब्धैश्चतुर्भिरपि सागरैः ॥ अपि
 निर्मग्नलोकांतैरस्पृष्टांतिकभूतलम् ॥ ५२ ॥ गजप्रमाणैः पृष्ठैः पूरयंतो जगत्रयम् ॥ पुष्कराद्या महामेघा विश्रान्ता यस्य सानुनि ॥ ५३ ॥
 प्रवृत्ते भूतसंहारे प्रकृतौ प्रतिसंचरे ॥ भविष्यत्सर्वबीजानि निषेदुर्यत्र निश्चयम् ॥ ५४ ॥ मया चाहूयमानेभ्यः प्रलयानंतरं पुनः ॥ यत्पादसेविविप्रे
 भ्यो वेदाध्ययनसंग्रहः ॥ ५५ ॥ सर्वासामपि विद्यानां कलानां शास्त्रसंपदाम् ॥ आगमानां च वेदानां यत्र सत्यव्यवस्थितिः ॥ ५६ ॥ यद्गुहाग
 ह्वरांतस्था मुनयः शंसितव्रताः ॥ जटिनः संप्रकाशंते कोटिमूर्याग्नितेजसः ॥ ५७ ॥ पंचब्रह्ममयैर्मत्रैः पंचाक्षरवपुर्धरैः ॥ अकारपीठिकारूढोनादा
 त्मा यः सदाशिवः ॥ ५८ ॥ अष्टभिश्च सदा लिंगैरष्टदिक्पालपूजितः ॥ अष्टमूर्त्तितया योऽयमष्टसिद्धिप्रदायकः ॥ ५९ ॥ यत्र सिद्धास्तथालोका
 न्स्वान्स्वान्मुक्त्वा सुरेश्वराः ॥ अपेक्षंते स्थिता मुक्तिं विहाय कनकाचलम् ॥ ६० ॥ एवं वसुंधरापुण्यपरिपाकसमुच्चयः ॥ अरुणाद्रिरिति ख्यातोभक्त
 भक्तिवरप्रदः ॥ ६१ ॥ कैलासान्मेरुशिखरादागतैर्देवसंचयैः ॥ पूज्यते शोणशैलात्मा शंभुः सर्ववरप्रदः ॥ ६२ ॥ इति कमलजवक्रपद्मजातं मुदितमनाः
 सनको निशम्य भक्त्या ॥ विरचितविनयः प्रणम्य पुत्रः पितरमपृच्छदशेषवेदसारम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहि
 तायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकं शंकरस्य स्थावरलिंगमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ६४ ॥
 ॥ सनक उवाच ॥ ॥ भगवन्नरुणाद्रीशमाहात्म्यमिदमद्भुतम् ॥ श्रुतं शिवप्रसादेन दयया ते जगद्गुरोः ॥ १ ॥ आश्चर्यमेतन्माहात्म्यं सर्वपापविना
 शनम् ॥ आराधयन्पुनः के वा वरदं शोणपर्वतम् ॥ २ ॥ अनादिरंतरहितः शिवः शोणचलाकृतिः ॥ युवयोस्तपसा देव वरदानाय संस्थितः ॥
 ॥ ३ ॥ सकृत्संकीर्तिते नाम्नि शोणाद्रिरिति मुक्तिदे ॥ सन्निधिः सर्वकामानां जायते चाचनाशनम् ॥ ४ ॥ शिवशब्दामृतास्वादः शिवार्चनकथाक्रमः ॥
 इति तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवः पितामहः ॥ ५ ॥ उवाच करुणामूर्तिररुणाद्रीशमानमन् ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतां वत्स पार्वत्याश्चरितं यत्पुरा
 तनम् ॥ ६ ॥ अरुणाद्रीशमाश्रित्य यथा सा निर्वृताभवत् ॥ आससाद महादेवः कदाचित्पार्वतीपतिः ॥ ७ ॥ रत्नसिंहासनं दिव्यं रत्नतोरणसंयु
 तम् ॥ रत्नपुष्पफलोपेतकल्पद्रुममनोहरम् ॥ ८ ॥ परार्ध्यदृष्टदास्तीर्णं बद्धमुक्तावितानकम् ॥ विमुक्तपुष्पप्रकरदिव्यधूपोरुसौरभम् ॥ ९ ॥ प्रलंब
 मालिकाजालनिनदद्भृंगसंकुलम् ॥ दिव्यतूर्यधनारावप्रनृत्यद्ब्रह्मवाहनम् ॥ १० ॥ पार्वतीसिंहसंचारपरित्रस्तमहागजम् ॥ अप्सरोभिः प्रनर्त्ताभिर्गा

स्कां.म.पु.
॥२१७॥

यंतीभिश्च केवलम् ॥ ११ ॥ आसेवितपुरोरंगं दिक्पालकनिपेवितम् ॥ ऋग्यजुःसामजैर्मंत्रैः स्तुवद्भिर्मुनिपुंगवैः ॥ १२ ॥ ब्रह्मर्षिभिस्तथा देवैः
सिद्धै राजर्षिभिर्वृतम् ॥ गणेश्व विविधाकारैर्भस्मालंकृतविग्रहैः ॥ १३ ॥ रुद्राक्षधारसुभगैरापूर्णं शिवतत्परैः ॥ वीणावेणुमृदंगादितौर्यत्रिकजनि
स्वनैः ॥ १४ ॥ घंटाटंकारसुभगैर्वेदध्वनिविमिश्रितैः ॥ मनोहरं महादिव्यमासनं पार्वतीसखः ॥ १५ ॥ अलंचकार भगवान्भक्तानुग्रहकाम्यया ॥
आस्थाय विमलं रूपं सर्वतेजोमयं शिवम् ॥ १६ ॥ अंबिकासहितः श्रीमान्विजहार दयानिधिः ॥ संगीतेन कथामेदैर्द्युतक्रीडाविकल्पनैः ॥ १७ ॥
गणानां विकटैर्नृत्यै रमयामास पार्वतीम् ॥ विसृज्य सकलान्देवानृषींश्चापि सभासदः ॥ १८ ॥ वरान्प्रदाय विविधान्भक्तलोकाय वाञ्छितान् ॥
आगमेषु विचित्रेषु सर्वर्तुकुसुमेषु च ॥ १९ ॥ विजहारोमया सार्द्धं रत्नप्रासादपंक्तिषु ॥ वापिकासु मनोज्ञासु रत्नसोपानपंक्तिषु ॥ २० ॥ केलिप
र्वतशृंगेषु हेमरंभावनान्तरे ॥ गंगातरंगशीतेन फुल्लपंकजगंधिना ॥ २१ ॥ वातेन मंदगतिना विहारविहतश्रमः ॥ स्वकामतः स्वयं देवः प्रेय
सीमभ्यनन्दयत् ॥ २२ ॥ गतिरूपां शिवां देवीं सर्वसौभाग्यसुन्दरीम् ॥ कदाचिद्रहसि प्रीता निजाज्ञावशवर्त्तिनम् ॥ २३ ॥ रमणं
जानती मुग्धा पश्चादभ्येत्य सादरम् ॥ कराभ्यां कमलाभाभ्यां त्रिणेत्राणि जगद्गुरोः ॥ २४ ॥ पिदधे लीलया शंभोः किमेतदिति कौतुकात् ॥
चन्द्रादित्याग्निरूपेण पिहितेष्वक्षिषु क्रमात् ॥ २५ ॥ अन्धकारोऽभवत्तत्र चिरकालं भयंकरः ॥ निमिषार्द्धेन देवस्य जग्मुर्वत्सरकोटयः ॥ २६ ॥
देवीलीलासमुत्थेन तमसाभूजगत्क्षयः ॥ तमसा पूरितं विश्वमपारेण समन्ततः ॥ २७ ॥ शून्यं ज्योतिः प्रचारेण विनाशं प्रत्यपद्यत् ॥ न व्यजृम्भत वि
बुधा न च वेदाश्चकाशिरं ॥ २८ ॥ नापि जीवाः समभवन्नव्यक्तं केवलं स्थितम् ॥ जगतामपि सर्वेषामकाले वीक्ष्य संक्षयम् ॥ २९ ॥ तपसा लब्धस्फू
तीनां विचारः समपद्यत् ॥ किमेतत्तमसो जन्म भुवनक्षयकारणम् ॥ ३० ॥ भगवानपि सर्वात्मा न नूनं कालमाक्षिपत् ॥ देवी विनोदरूपेण पिधत्ते
पुरजिह्वशः ॥ ३१ ॥ तेनेदमखिलं जातं निस्तेजो भुवनत्रयम् ॥ अकालतमसा व्याप्ते सकले भुवनत्रये ॥ ३२ ॥ का गतिर्लब्धराज्यानां तपसा
देवजन्मनाम् ॥ न यज्ञाः संप्रवर्तते न पूज्यन्ते सुरा भुवि ॥ ३३ ॥ इति निश्चित्य मनसा वीक्ष्य ते ज्ञानचक्षुषा ॥ नित्यास्ते सूरयो भक्त्या शंभु
मानस्य तुष्टुवुः ॥ ३४ ॥ नमः सर्वजगत्कर्त्रे शिवाय परमात्मने ॥ मायया शक्तिरूपेण पृथग्भावमुपेयुषे ॥ ३५ ॥ अविनाभाविनी शक्तिराद्यैका
शिवरूपिणी ॥ लीलया जगदुत्पत्तिरक्षासंहतिकारिणी ॥ ३६ ॥ अर्धांगी सा तव देव शिवशक्त्यात्मकं वपुः ॥ एक एव महादेवो न परे त्व
द्भिना विभो ॥ ३७ ॥ लीलया तव लोकत्रयमकाले प्रलयं गतः ॥ करुणा तव निर्व्याजा वर्द्धतां लोकवर्द्धनी ॥ ३८ ॥ भवतो निमिषार्द्धेन

माहे०खं० १
(अ.मा.३ पृ.)
अ० ३

॥२१७॥

तेजसामुपसंहतेः ॥ गतान्यनेकवर्षाणि जगतां नाशहेतवे ॥ ३९ ॥ ततः प्रसीद करुणामूर्ते काल सदाशिव ॥ विरम प्रणयारब्धादमुष्माल्लोकसं
 क्षयात् ॥ ४० ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा भक्तानां सिद्धिशालिनाम् ॥ विसृजाक्षोणि गौरीति करुणामूर्तिरब्रवीत् ॥ ४१ ॥ विससर्ज च सा देवी
 पिधानं हरचक्षुषाम् ॥ सोमसूर्याग्निरूपाणां प्रकाशमभवज्जगत् ॥ ४२ ॥ कियान्कालो गतश्चेति पृष्ठैः सिद्धैश्च वै नतैः ॥ उक्तं त्वन्निमिषाद्धेन
 जग्मुर्वत्सरकोटयः ॥ ४३ ॥ अथ देवः कृपामूर्तिरालोक्य विहसन्प्रियाम् ॥ अब्रवीत्परमोदारः परं धर्मार्थसंग्रहम् ॥ ४४ ॥ अविचार्य कृतं मुग्धे
 भुवनक्षयकारणात् ॥ अयुक्तमिह पश्यामि जगन्मातुस्तवैव हि ॥ ४५ ॥ अहमप्यखिलाल्लोकान्संहारिष्यामि संक्षये ॥ प्राप्ते काले त्वया मौग्ध्या
 दकाले प्रलयं गताः ॥ ४६ ॥ केयं वा त्वादृशी कुर्यादीदृशं सद्विगर्हितम् ॥ कर्म नर्मण्यपि सदा कृपामूर्तिर्न बाधते ॥ ४७ ॥ इति शम्भोर्वचः
 श्रुत्वा धर्मलोपभयाकुला ॥ किं करिष्यामि तच्छांत्या इत्यपृच्छत्स्म तं प्रिया ॥ ४८ ॥ अथ देवः प्रसन्नात्मा व्याजहार दयानिधिः ॥ देव्यास्ते
 नानुतापेन भक्त्या च तोषितः शिवः ॥ ४९ ॥ मन्मूर्तेस्तव केयं वा प्रायश्चित्तिरिहोच्यते ॥ अथापि धर्ममार्गोऽयं त्वयैव परिपाल्यते ॥ ५० ॥
 श्रुतिस्मृतिक्रियाकल्पा विद्याश्च विबुधादयः ॥ त्वद्रूपमेतदखिलं महदर्थोऽस्मि तन्मयः ॥ ५१ ॥ मान्ययाभिन्नया देव्या भाव्यं लोकसिसृक्षया ॥
 ॥ ५२ ॥ तस्माल्लोकानुरूपं ते प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ पञ्चिधो गदितो धर्मः श्रुतिस्मृतिविचारतः ॥ ५३ ॥ स्वामिना नानुपाल्येत यदि त्याज्योऽनु
 जीविभिः ॥ न त्वां विहाय शक्नोमि क्षणमप्यासितुं क्वचित् ॥ ५४ ॥ अहमेव तपः सर्वं करिष्याम्यात्मनि स्थितः ॥ पृथ्वी च सकला भूयात्त
 पसा सफला तव ॥ ५५ ॥ त्वत्पादपद्मसंस्पर्शात्त्वत्पदोदर्शनादपि ॥ निरस्यन्ति स्वसान्निध्याद्दुष्टजातमुपद्रवम् ॥ ५६ ॥ कर्मभूमेस्त्वमाधिक्यहेतवे
 पुण्यमाचर ॥ त्वत्तपश्चरणं लोके वीक्ष्य सर्वोऽपि संततम् ॥ ५७ ॥ धर्मे दृढतरां बुद्धिं निबध्नीयान्न संशयः ॥ कृतार्थयिष्यति महीं दया ते धर्म
 पालनैः ॥ ५८ ॥ त्वमेवैतत्सकलं प्रोक्ता वेदैर्देवि सनातनैः ॥ अस्ति कांचीपुरी ख्याता सर्वभूतिसमन्विता ॥ ५९ ॥ या दिवं देवसंपूर्णा प्रत्यक्षयति
 भूतले ॥ यत्र कृतं तपः किञ्चिदनंतफलमुच्यते ॥ ६० ॥ देवाश्च मुनयः सर्वे वासं वाञ्छन्ति संततम् ॥ तत्र कंपेति विख्याता महापातकनाशिनी ॥
 ॥ ६१ ॥ यत्र स्थितानां मर्त्यानां कम्पन्ते पापकोटयः ॥ तत्र चूतद्रुमश्चैको राजते नित्यपल्लवः ॥ ६२ ॥ संपूर्णशीतलच्छायः प्रसूनफलपल्लवैः ॥ तत्र
 जतं हुतं दत्तमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६३ ॥ गणाश्च विविधाकारा डाकिन्यो योगिनीगणाः ॥ परितस्त्वां निषेवन्तां विष्णुमुख्यास्तथा पराः ॥ ६४ ॥

१ तच्छान्त्यै इति—इति पदच्छेदः । २ लोकानां सिसृक्षा यस्यास्तया भाव्यम्—लोकसर्जनेच्छावत्या—भाव्यम्—इत्यर्थः । ३ जनाः—इति शेषः ।

अहं च निष्कलो भूत्वा तव मानसपंकजे ॥ सन्निधास्यामि मा भूस्त्वं देवि मद्विरहाकुला ॥ ६५ ॥ इत्युक्ता देवदेवेन देवी कंपांतिकं ययौ ॥ तपः
 कर्तुं सखीयुक्ता विस्मयाक्रान्तलोचना ॥ ६६ ॥ कंपां च विमलां सिन्धुं मुनिसंघनिपविताम् ॥ आलोक्य कोमलदलमेकाम्रं दृष्टिवारणम् ॥ ६७ ॥
 फलपुष्पसमाकीर्ण कोकिलालापसंकुलम् ॥ प्रससाद पुनर्देवं सस्मार च महेश्वरम् ॥ ६८ ॥ कामाग्निपरिवीतांगी तपःक्षामेव साऽभवत् ॥ अभ्य
 भापत सा गौरी विजयां पार्श्ववर्तिनीम् ॥ ६९ ॥ कामशोकपरीतांगी पुरारिविरहाकुला ॥ ७० ॥ इममवहरमागतानिशं स्वयमपि पूजयितुं तपो
 भिरीशम् ॥ अयमभिनवपल्लवप्रसूनः स्मरयति मां स्मरबन्धुरेकचूतः ॥ ७१ ॥ कथमिव विरहः शिवस्य सद्यः क्षुभितधियात्र भृशं मनोभवेन ॥
 तदपि च तरुणेंदुचूडपादस्मरणमहौषधमेकमेव दृष्टम् ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽ
 रुणाचलमाहात्म्ये पूर्वाह्ने पार्वत्याः शिवनेत्रमीलनेन तमसा क्षुब्धलोकापापभयेन कांच्यां कंपास्थितैकाम्रतले तपश्चर्यार्थमागमनं नाम तृतीयो
 ऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथाभ्यधत्त विजया प्रणम्य जगदम्बिकाम् ॥ सांतव्यन्ती स्तुतिशतैरुपायैः शिवदर्शनैः ॥ १ ॥
 देवि त्वमविनाभूता सदा देवेन शंभुना ॥ प्राणेश्वरी त्वमेकासि शक्तिस्तस्य परात्मनः ॥ २ ॥ तथा मायां त्वमात्मीयां संदर्शयितुमीहसे ॥
 पृथग्भावमिवेशानः प्रकाशयति न स्वयम् ॥ ३ ॥ आदेशं प्रतिगृह्यैव समुपेतासि पार्वति ॥ अलंबनीया सेवाज्ञा शांभवी सर्वदा त्वया ॥ ४ ॥ विधा
 तव्यं तपः प्राप्तं स्थानेस्मिञ्छिवकल्पिते ॥ निवृत्त्य निखिलान्कामाञ्छंभुमाश्रितया त्वया ॥ ५ ॥ अन्यथापि जगद्रक्षा त्वदधीना जगन्मयि ॥
 धर्मसंरक्षणं भूयः शिवेन सहितं तव ॥ ६ ॥ निष्कलं शिवमत्यंतं ध्यायंत्यात्मन्यवस्थितम् ॥ वियोगदुःखं कञ्चित्त्वं न स्मरिष्यसि पार्वति ॥ ७ ॥
 भक्तानां तव मुख्यानां तवैवाचारसंग्रहः ॥ उपदेशितया लोके प्रथतां धर्मवत्सले ॥ ८ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा गौरी सुस्थिरमानसा ॥ तपः
 कर्तुं समारंभे कंपानद्यास्तटे शुभे ॥ ९ ॥ विमुच्य विविधा भूषा रुद्राक्षगणभूषिता ॥ विसृज्य दिव्यं वसनं पर्यधाद्रलकले शुभे ॥ १० ॥ अलकैः
 सहसा शिल्पमनयच्च कपर्दताम् ॥ अलिपत तनूं सर्वां भस्मना मुक्तकुंकुमा ॥ ११ ॥ मृगेषु कृतसंतोषा शिलोच्छीकृतवृत्तिषु ॥ जजाप नियमो
 पेता शिवपंचाक्षरं परम् ॥ १२ ॥ कृत्वा त्रिपवणं ह्यानं कम्पापयसि निर्मले ॥ कृत्वा च सैकतं लिंगं पूजयामास सादरम् ॥ १३ ॥ वृक्षप्ररोपणैर्दानै
 रशेषातिथिपूजनैः ॥ श्रान्तिं हरंती जीवानां देवी धर्ममपालयत् ॥ १४ ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्था वर्षासु स्थंडिलेशया ॥ हेमन्ते जलमध्यस्था
 शिशिरे चाकरोत्तपः ॥ १५ ॥ पुण्यात्मनां महर्षीणां दर्शनार्थमुपेयुषाम् ॥ विस्मयं जनयामास पूजयामास सादरम् ॥ १६ ॥ कदाचित्स्वयमुच्चित्य

वनांतात्पल्लवान्वितम् ॥ पुष्पोत्करं विशेषेण शोधितुं समुपाविशत् ॥ १७ ॥ कृत्वा च सैकतं लिंगं कंपारोधसि पावने ॥ संपूजयितुमारंभे न्यासा
 वाहनपूर्वकम् ॥ १८ ॥ सूर्यमभ्यर्च्य विधिवद्रक्तैः पुष्पैश्च चंदनैः ॥ पंचावरणसंयुक्तं क्रमादानर्चं शंकरम् ॥ १९ ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैर्भक्तिभावसम
 न्वितैः ॥ अपरोक्षितमीशानमालुलोके पुरोहितम् ॥ २० ॥ अथ देवः शिवः साक्षात्संशोधयितुमंबिकाम् ॥ कंपानद्याः प्रवाहेण महता पर्यवेष्ट
 यत् ॥ २१ ॥ अतिवृद्धं प्रवाहं तं कम्पायाः समुपस्थितम् ॥ आलोक्य नियमासीनामाहुः सख्यस्तदांबिकाम् ॥ २२ ॥ उत्तिष्ठ देवि बहुलः प्रवाहोऽयं
 विजृम्भते ॥ दिशां मुखानि संपूर्य तरसा प्लावयिष्यति ॥ २३ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा ध्यायंती मीलितेक्षणा ॥ उन्मील्य वेगमतुलं नद्यास्तं समवैक्षत
 ॥ २४ ॥ अर्चितयच्च सा देवी पूजाविग्रसमाकुला ॥ किं करोमि न शक्नोमि हातुमारब्धमर्चनम् ॥ २५ ॥ श्रेयः प्राप्तुमविघ्नेन प्रायः पुण्यात्मनां
 भुवि ॥ घटते धर्मसंयोगो मनोरथफलप्रदः ॥ २६ ॥ सैकतं लिंगमतुलप्रवाहाल्लयमेष्यति ॥ लिंगनाशे विमोक्तव्यः सद्रक्तैः प्राणसंग्रहः ॥ २७ ॥
 प्रवाहोऽयं समायाति शिवमायाविनिर्मितः ॥ विशोधयितुमात्मानं भक्तियुक्तं निजे पदे ॥ २८ ॥ आलिंग्य मुदृढं दोर्भ्यामेतल्लिंगमनाकुलम् ॥
 अहं वत्स्यामि याताशु सख्यो यूयं विदूरतः ॥ २९ ॥ इत्युक्ता सैकतं लिंगं गाढमालिंग्य सांबिका ॥ न मुमोच प्रवाहेन वेष्ट्यमानापि वेगतः
 ॥ ३० ॥ स्तनचूचुकनिर्मग्नमुद्रादर्शितलांछनम् ॥ महालिंगं स्वसंयुक्तं प्रणनाम तदादरात् ॥ ३१ ॥ निमीलितेक्षणा ध्याननिष्ठैकहृदया स्थिता ॥
 पुलकांचितसर्वांगी सा स्मरंती सदाशिवम् ॥ ३२ ॥ कंपस्वेदपरित्राणलजाप्रणयकेलिदात् ॥ क्षणमप्यचला लिंगान्न वियोगमपेक्षते ॥ ३३ ॥ अथ
 तामब्रवीत्कापि दैवी वागशरीरिणी ॥ विमुंच बालिके लिंगं प्रवाहोऽयं गतो महान् ॥ ३४ ॥ त्वयार्चितमिदं लिंगं सैकतं स्थिरवैभवम् ॥ भविष्यति
 महाभागे वरदं सुरपूजितम् ॥ ३५ ॥ तपश्चर्यां तवालोक्य रचितं धर्मपालनम् ॥ लिंगं चैतन्नमस्कृत्य कृतार्थाः संतु मानवाः ॥ ३६ ॥ अहं
 हि तैजसं रूपमास्थाय वमुधातले ॥ वसामि चात्र सिद्धचर्थमरुणाचलसंज्ञया ॥ ३७ ॥ रुणद्धि सर्वलोकेभ्यः परुषं पापसंचयम् ॥ रुणो न
 विद्यते यस्मिन्दृष्टे तेनारुणाचलः ॥ ३८ ॥ ऋषयः सिद्धगंधर्वा महात्मानश्च योगिनः ॥ मुक्ता कैलासशिखरं मेरुं चैनमुपासते ॥ ३९ ॥ मदंश
 जातयोः पूर्वं युध्यतोर्ब्रह्मकृष्णयोः ॥ अहं मोहमपाकर्तुं तेजोरूपो व्यवस्थितः ॥ ४० ॥ ब्रह्मणा हंसरूपेण विष्णुना क्रोडरूपिणा ॥ अदृष्टशेखरपदः
 प्रणतो भक्तियोगतः ॥ ४१ ॥ ततः प्रसन्नः प्रत्यक्षस्ताभ्यां वरमभीप्सितम् ॥ प्रादां जगत्रयस्यास्य संरक्षायाम् तु कौशलम् ॥ ४२ ॥ प्रार्थितश्च
 पुनस्ताभ्यामरुणाचलसंज्ञया ॥ अनैषि तैजसं रूपमहं स्थावरलिंगताम् ॥ ४३ ॥ गत्वा पृच्छ महाभागं मद्भक्तिं गौतमं मुनिम् ॥ अरुणाचलमा

स्कां.म.पु.
॥२१९॥

हात्म्यं श्रुत्वा तत्र तपश्चर ॥ ४४ ॥ तत्र ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः ॥ सर्वपापनिवृत्त्यर्थं सर्वलोकहिताय च ॥ ४५ ॥ इति वाचं
समाकर्ण्य निष्कलात्कथितां शिवात् ॥ तथेति सहसा देवी गंतुं समुपचक्रमे ॥ ४६ ॥ अथ देवानृषीन्सर्वान्पश्चात्सेवार्थमागतान् ॥ अवा
दीदं बिकालोक्य स्नेहपूर्णेन चक्षुषा ॥ ४७ ॥ तिष्ठतात्रैव वै देवा मुनयश्च दृढव्रताः ॥ नियमांश्चाधितिष्ठंतः कंपारोधसि पावने ॥ ४८ ॥
सर्वपापक्षयकरं सर्वसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ पूज्यतां सैकतं लिंगं कुचकंकणलङ्छनम् ॥ ४९ ॥ अहं च निष्कलं रूपमास्थायैतदिवानिशम् ॥
आराधयामि मंत्रेण शोणेश्वरं वरप्रदम् ॥ ५० ॥ मत्तपश्चरणाल्लोके मद्धर्मपरिपालनात् ॥ मल्लिगदर्शनाच्चैव सिध्यंति विष्टविभूतयः ॥
॥ ५१ ॥ सर्वकामप्रदानेन कामाक्षीमिति कामतः ॥ मां प्रणम्यात्र मद्रक्ता लभंतां वाञ्छितं वरम् ॥ ५२ ॥ अहं हि देवदेवस्य शंभोरव्या
हतो जनः ॥ आदेशं पालयिष्यामि गत्वारुणमहीधरम् ॥ ५३ ॥ तत्र गत्वा तपस्तीव्रं कृत्वा शंभुं प्रसाद्य च ॥ मां तु लब्धवरां यूयं पश्चा
द्द्रक्ष्यथ संगताः ॥ ५४ ॥ इति सर्वान्विसृज्याशु सद्रक्तान्पादसेविनः ॥ अरुणाद्रिं गता बाला तपसे शंकराज्ञया ॥ ५५ ॥ नित्याभिसे
विताऽकारि सखीभिरभियोगतः ॥ आससादारुणाद्रीशं दिव्यदुंदुभिनादितम् ॥ ५६ ॥ अंतस्तेजोमयं शांतमरुणाचलनायकम् ॥ अप्स
रोनृत्यगीतैश्च पूजितं पुष्पवृष्टिभिः ॥ ५७ ॥ प्रणम्य स्थावरं लिंगं कौतूहलसमन्विता ॥ सिद्धानां योगिनां सार्थमृषीणां चान्ववैक्षत ॥ ५८ ॥
अत्रिर्भृगुर्भरद्वाजः कश्यपश्चांगिरास्तथा ॥ कुत्सश्च गौतमश्चान्ये सिद्धविद्याधरामराः ॥ ५९ ॥ तपः कुर्वति सततमपेक्षितवराप्तये ॥ गंगाद्याः सरित
श्चान्याः परितः पर्युपासते ॥ ६० ॥ दिव्यलिंगमिदं पूज्यमरुणाद्रिरिति स्मृतम् ॥ वंदस्वेति सुरैः प्रोक्ता प्रणनाम पुनःपुनः ॥ ६१ ॥ अभ्यर्थिता
पुनः सर्वैरातिथ्यार्थं महर्षिभिः ॥ शिवाज्ञया गौतमो मे द्रष्टव्य इति सावदत् ॥ ६२ ॥ अयमत्रर्षिभिर्महर्षिर्निर्दिष्टं तमथाभ्यगात् ॥ स मुनिः शिवभ
क्तानां प्रथमस्तपसां निधिः ॥ ६३ ॥ वनांतरं गतः प्रातः समित्कुशफलाह्वते ॥ अतिथीनाश्रमं प्राप्तानर्चयेति दृढव्रतान् ॥ ६४ ॥ शिष्याना
दिश्य धर्मात्मा गतश्च विपिनांतरम् ॥ अथ सा गौतमं द्रष्टुमागता पर्णशालिकाम् ॥ ६५ ॥ क्व गतो मुनिरित्युक्तैरिति आयास्यति क्षणात् ॥ शिष्ये
रभ्यर्थितेत्युक्त्वा फलमूलैस्सुगंधिभिः ॥ ६६ ॥ अभ्युत्थानेनासनेन पाद्येनार्वेण सूनृतैः ॥ वचनैः फलमूलेन सार्चिता शिष्यसंपदा ॥ ६७ ॥
क्षणं क्षमस्व त्यूचुस्तामन्य जग्मुस्तदन्तिकम् ॥ देव्यां प्रविष्टमात्रायां महर्षेराश्रमो महान् ॥ ६८ ॥ अभवत्कल्पबहुलो मणिप्रासादसंकुलः ॥ वनां

१ समित्कुशफलाह्वतेः—समित्कुशफलाहरणार्थमित्यर्थः ।

माहे.सं.१
(अ.मा.३ पू.)
अ० ४

॥२१९॥

तरादुपावृत्त्य समित्कुशफलाहरः ॥ ६९ ॥ अपश्यत्स्वाश्रमं दूरे विमानशतशोभितम् ॥ किमेतदिति साश्चर्यं चिंतयन्मुनिपुंगवः ॥ ७० ॥ गौर्याः स
मागमं सर्वमपश्यज्ज्ञानचक्षुषा ॥ शीघ्रं निवर्तमानोऽसौ द्रष्टुं तां लोकमातरम् ॥ ७१ ॥ शिष्यैः शीघ्रचरैर्वृत्तमावेदितमथाशृणोत् ॥ ७२ ॥ अथ मह
र्षिरुपागतकौतुको निजतपःफलमेव तदागमम् ॥ शिवदयाकलितं परिचिन्तयन्नभजदाश्रममाश्रितवत्सलः ॥ ७३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे पार्वत्याः कंषाया अरुणाचले गौतमाश्रमागमनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अरण्याद्गौतमं शांतमुत्जद्गार आगतम् ॥ प्रत्याधातुं प्रवृत्ते शिवभक्तिर्जगन्मयी ॥ १ ॥ आलुलोके समायातं गौतमं शिष्यसेवि
तम् ॥ लंबमानशिरःश्मश्रुसम्पूर्णमुखमण्डलम् ॥ २ ॥ जटाभिरतिताम्राभिस्तीर्थस्नानविशुद्धिभिः ॥ न्यस्तरुद्राक्षमणिभिर्ज्वालाभिरिव पावकम् ॥
॥ ३ ॥ भस्मत्रिपुण्ड्रकोपेतविशालनिटिलोज्ज्वलम् ॥ शुक्लयज्ञोपवीतेन पूर्णं रुद्राक्षदामभिः ॥ ४ ॥ दधानं वल्कले रक्ते तपःकृशितविग्रहम् ॥
जपतं वैदिकान्मंत्रावृद्धप्रीतिकरान्वहन् ॥ ५ ॥ शम्भुनावसितोदात्तसारूप्यमिव भाषितम् ॥ तेजोनिधिं दयापूर्णं प्रत्यक्षमिव भास्करम् ॥ ६ ॥
आलोक्य तं महात्मानं वृद्धं शंभुपदाश्रयम् ॥ कृतांजलिपुटा गौरी प्रणन्तुमुपचक्रमे ॥ ७ ॥ कृतांजलिं मुनिर्वीक्ष्य समस्तजगदम्बिकाम् ॥ किमे
तदिति साश्चर्यं वारयन्प्रणनाम सः ॥ ८ ॥ स्वागतं गौरि सुभगे लोकमातर्दयानिधे ॥ व्याजेन भक्तसंरक्षां कर्तुमत्रागतास्यहो ॥ ९ ॥ अहो
मान्ये मान्यमर्थं विज्ञायैव पुगं वयम् ॥ पृथग्भावमिवालंब्य शिष्यादिभिः समागताः ॥ १० ॥ यदेवि ते न चेत्किंचिन्मायाविलसितत्रि
जम् ॥ ततः प्रपंचसंसिद्धिः कथमेव भविष्यति ॥ ११ ॥ तिष्ठत्वशेषं मे वक्तुं मायाविलसितं तव ॥ न शक्यते यन्निर्णेतुं त्वदीयैश्च कदाचन ॥
॥ १२ ॥ आस्यतां पावने शुद्धे आसने कुशनिर्मिते ॥ गृह्यतां पाद्यमर्घं च दत्तं च विविचन्मया ॥ १३ ॥ इति शिष्यैः समानीते दर्भाके परमासने ॥
आसीनामंबिकां वृद्धो मुनिरानर्च भक्तिमान् ॥ १४ ॥ निवेद्य सकलां पूजां भक्तिभावसमन्वितः ॥ गौर्या समभ्यनुज्ञातः स्वयमप्यासने स्थितः ॥ १५ ॥
उवाच दशनज्योत्स्नापरिधौतदिशामुखः ॥ पुलकांचितसर्वाङ्गः सानन्दाश्रु सगद्गदम् ॥ १६ ॥ अहो देवस्य माहात्म्यं शम्भोरमिततेजसः ॥ सद्भक्त
रक्षणाय त्वामादिशद्भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥ असिद्धमन्यल्लब्धव्यं किं वान्यत्तव विद्यते ॥ अम्बैतद्भक्तिमाहात्म्यं संदर्शयितुमीश्वरः ॥ १८ ॥ कैला
सशैलवृत्तांतः कंपातटतपःस्थितः ॥ अरुणाद्रिसमादेशः सर्वं ज्ञातमिदं मया ॥ १९ ॥ आगतासि महाभागे भक्ताश्रममिमं स्वयम् ॥ स्नेहेन
करुणामूर्ते कर्तव्यमुपदिश्यताम् ॥ २० ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा महर्षेः सर्ववेदिनः ॥ अंबिका प्राह कुतुकास्तुवन्ती तं महामुनिम् ॥ २१ ॥ महा

स्कां.प.पु.
॥२२०॥

वैभवमेतत्ते देवदेवः स्वयं शिवः ॥ मध्ये तपस्विनां त्वं तु द्रष्टव्य इति चदिशत् ॥ २२ ॥ आगमानां शिवोक्तानां वेदानामपि पारगः ॥ तपसा
शंभुभक्तानां त्वमेव शिवसंमतः ॥ २३ ॥ अरुणाचलनाम्नाहं तिष्ठामीत्यब्रवीच्छिवः ॥ अस्याचलस्य माहात्म्यं श्रोतव्यं च भवन्मुखात् ॥ २४ ॥
प्राप्तास्म्यहं तपः कर्तुमरुणाचलसन्निधौ ॥ भवतां दर्शनादेव स्वयमीशः प्रसीदति ॥ २५ ॥ शिवभक्तेन संभाषा शिवसंकीर्तनश्रवः ॥ शिवलिंगा
र्चनं लोके वपुर्ग्रहफलोदयः ॥ २६ ॥ तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं श्रोतव्यं भवतो मुखात् ॥ सुव्यक्तमुपदेशेन ज्ञानतोऽसि पिता मम ॥ २७ ॥ इति
तस्या वचः श्रुत्वा गौतमस्तपसां निधिः ॥ आचख्यौ गिरिशं ध्यायन्नरुणाचलवैभवम् ॥ २८ ॥ अज्ञातमिव यत्किंचित्पृच्छयते च पुनस्त्वया ॥
अवैमि सर्वविद्यानां माया शैवी त्वमेव सा ॥ २९ ॥ अथवा भक्तवक्त्रेण शिववैभवसंश्रवः ॥ शिक्षणं शांभवं तेषां तव तुष्टेश्च कारणम् ॥ ३० ॥
पठितानां च वेदानां यदावृत्तफलावहम् ॥ वदतां शृण्वतां लोके शिवसंकीर्तनं तथा ॥ ३१ ॥ सफलान्यद्य सर्वाणि तपांसि चरितानि मे ॥ यदहं
शंभुनादिष्टं माहात्म्यं कीर्तये श्रुतम् ॥ ३२ ॥ शिवाशिवप्रसादेन माहात्म्यमिदमद्भुतम् ॥ ३३ ॥ अरुणाचलमाहात्म्यं दुरितक्षयकारणम् ॥ श्रूयता
मनवद्यां गि पुरावृत्तमिदं महत् ॥ ३४ ॥ अरुणाद्रिमयं लिंगमाविर्भूतं यथा पुरा ॥ न शक्यते पुनर्वक्तुमशेषं वक्त्रकोटिभिः ॥ ३५ ॥ अरुणाचलमा
हात्म्यं ब्रह्मणामपि कोटिभिः ॥ ब्रह्मणा विष्णुना पूर्वं सोमभास्करवह्निभिः ॥ ३६ ॥ इन्द्रादिभिश्च दिक्पालैः पूजितश्चाष्टसिद्धये ॥ सिद्धचारणगंधर्व
यक्षविद्याधरोरगैः ॥ ३७ ॥ खगैश्च मुनिभिर्दिव्यैः सिद्धयोगिभिरर्चितः ॥ तत्तत्पापनिवृत्त्यर्थं तत्तदीप्सितसिद्धये ॥ ३८ ॥ आराधितोऽयं भगवानरु
णाद्रिपतिः शिवः ॥ दृष्टो हरति पापानि सेवितो वाञ्छितप्रदः ॥ ३९ ॥ कीर्तितोपि जनैर्दूरैः शोणाद्रिरिति मुक्तिदः ॥ तेजःस्तंभमयं रूपमरुणाद्रि
रिति श्रुतम् ॥ ४० ॥ ध्यायन्तो योगिनश्चित्ते शिवसायुज्यमाप्नुयुः ॥ दत्तं हुतं च यत्किंचिज्ज्ञतं चान्यत्तपः कृतम् ॥ ४१ ॥ अक्षय्यं भवति प्राप्तम
रुणाचलसंनिधौ ॥ पुरा ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवतेजोऽंशसंभवौ ॥ ४२ ॥ साहंकारौ युयुधतुः परस्परजिगीषया ॥ तथा तयोर्गर्वशात्तै योगिध्येयः सदा
शिवः ॥ ४३ ॥ अग्नितेजोमयं रूपमादिमध्यांतवर्जितम् ॥ संप्राप्य तस्थौ तन्मध्ये दिशो दश विभासयन् ॥ ४४ ॥ तेजःस्तंभस्य तस्याथ द्रष्टुमाद्यं
तभागयोः ॥ हंसक्रोडतनू कृत्वा जग्मतुर्द्या रसातलम् ॥ ४५ ॥ तौ विषण्णमुखौ दृष्ट्वा भगवान्करुणानिधिः ॥ आविर्बभूव च तयोर्वरं प्रादादभीप्सि

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पू.)
अ० ५

॥२२०॥

१ वपुर्ग्रहफलोदयः—देहधारणफलावाप्तिः । २ शांभवं शिक्षणम्—शंभुतत्त्वविषयकं शंभुप्रेतं वा— शिक्षणमित्यर्थः । ३ आवृत्तफलावहम्—फलावृत्तिकरम्—वेदपठनफलस्य पुनः पुनः प्रदायकम्—इत्यर्थः ।
अनन्तवारवेद पठनफलप्रदमिति यावत् ।

तम् ॥४६॥ तत्प्रार्थितश्च देवेशो यातः स्थावरलिंगताम् ॥ अरुणाद्रिरिति ख्यातः प्रशांतः संप्रकाशते ॥४७॥ दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैरप्सरोगीतनर्तनैः ॥
 पूज्यते तैजसं लिंगं पुष्पवृष्टिशतैः सदा ॥ ४८ ॥ ब्रह्मणामप्यतीतानां पुरा षण्णवतेः प्रभुः ॥ विष्णुनाभिसमुद्भूतो ब्रह्मा लोकान्ससर्ज हि ॥ ४९ ॥
 स कदाचित्तपोविघ्नं कर्तुकामेन योगिनाम् ॥ इंद्रेण प्रार्थितो ब्रह्मा ससर्ज ललितां स्त्रियम् ॥ ५० ॥ लावण्यगुणसंपूर्णमालोक्य कमलेक्षणाम् ॥
 मुमोह कंदर्पशरैः स विद्धहृदयो विधिः ॥ ५१ ॥ स्पष्टुकामं तमालोक्य ब्रह्माणं कमलासनम् ॥ नत्वा प्रदक्षिणव्याजाद्रंतुमैच्छद्राप्सराः ॥ ५२ ॥
 अस्यां प्रदक्षिणां भक्त्या कुर्वाणायां प्रजापतेः ॥ चतसृभ्योऽपि दिग्भ्योऽस्य मुखान्युदभवन्क्षणात् ॥ ५३ ॥ सा बाला पक्षिणी भूत्वा गगनं
 समगाहत् ॥ पुनश्च खगरूपेण समायांतं समीक्ष्य सा ॥ ५४ ॥ शरणं याचमाना सा शोणाद्रिमिममाश्रयत् ॥ ब्रह्मणा विष्णुना च त्वमदृष्टपदशे
 खरः ॥ ५५ ॥ रक्ष मामरुणाद्रीश शरण्य शरणागताम् ॥ इति तस्यां भयार्तायां क्रोशंत्यामरुणाचलात् ॥ ५६ ॥ उदभूत्स्थावराह्लिगाद्र्याधः कश्चि
 दनुर्द्धरः ॥ संधाय सायकं चापे संमेघगगनद्युतिः ॥ ५७ ॥ निषादे पुरतो दृष्टे मोहस्तस्य ननाश हि ॥ ततः प्रसन्नहृदयोतिनम्रः कमलोद्भवः
 ॥ ५८ ॥ नमश्चक्रे शरण्याय शोणाद्रिपतये तदा ॥ सर्वपापक्षयकृते नमस्तुभ्यं पिनाकिने ॥ ५९ ॥ अरुणाचलरूपाय भक्तवश्याय शंभवे ॥
 अजानतां स्वभक्तानामकर्मविनिवर्त्तने ॥ ६० ॥ त्वदन्यः कः प्रभुः कर्तुमशक्यं चापि देहिनाम् ॥ उपसंहर मे देहं तेजसा पापनिश्चयम् ॥ ६१ ॥
 अन्यं वा सृज विश्वात्मन्ब्रह्माणं लोकसृष्टये ॥ अथ तस्य वचः श्रुत्वा शिवो दीनस्य वेधसः ॥ ६२ ॥ उवाच करुणामूर्तिर्भूत्वा चंद्रार्द्धशेखरः ॥
 दत्तः कालस्तव मया पुरैव न निवर्त्यते ॥ ६३ ॥ कं वा रागादयो दोषा न बाधेरन्प्रभुस्थितम् ॥ तस्मादूरस्थितोऽप्येतदरुणाचलसंज्ञितम् ॥ ६४ ॥
 भजस्व तैजसं लिंगं सर्वदोषनिवृत्तये ॥ वाचिकं मानसं पापं कायिकं वा च यद्भवेत् ॥ ६५ ॥ विनश्यति क्षणात्सर्वमरुणाचलदर्शनात् ॥ प्रदक्षिणा
 नमस्कारैः स्मरणैरर्चनैः स्तवैः ॥ ६६ ॥ अरुणाद्रिरयं नृणां सर्वकल्मषनाशनः ॥ कैलासे मेरुशृंगे वा स्वस्थानेषु कलाद्रिषु ॥ ६७ ॥ संहृद्यः कश्चिदे
 वाहमरुणाद्रिरयं स्वयम् ॥ यच्छृंगदर्शनान्नृणां चक्षुर्लाभेन केवलम् ॥ ६८ ॥ भवेत्सर्वाघनाशश्च लाभश्च ज्ञानचक्षुषः ॥ मदंशसंभवो ब्रह्मा स्वना
 म्ना ब्रह्मपुष्करे ॥ ६९ ॥ अत्र स्नातः पुरा ब्रह्मन्मोहोऽग्राज्जगतीपतेः ॥ स्नात्वा त्वं ब्रह्मतीर्थं मां समभ्यर्च्य कृतांजलिः ॥ ७० ॥ मौनी प्रदक्षिणं कृत्वा
 विश्वात्मन्भव विज्वरः ॥ ७१ ॥ इति वचनमुदीर्य विश्वनाथं स्थितमरुणाचलरूपतो महेशम् ॥ अथ सरसि निमज्ज्य पद्मजन्मा दुरितहरं समपूजयत्क

१ संमेघगगनद्युतिः—मेघादिशिष्टाकाशसमानश्यामवर्णः । सः—इति पदच्छेदो वाः । २ प्रभुस्थितम्—प्रभुत्वाविकारस्थितम्—इत्यर्थः ।

स्कां.म.पु.
॥२२१॥

मेण-॥७२॥ इममरुणगिरीशमेष वेधा यमनियमादिविशुद्धचित्तयोगः ॥ स्फुटतरमभिपूज्य सोपचारं गतदुरितोऽथ जगाम चाधिपत्यम् ॥७३॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ पुरा नारायणः कल्पे शयानः सलिलार्णवे ॥ शेषपर्यंकशयने कदाचिन्नैव बुध्यत ॥ १ ॥ तमसा पूरितं विश्वमपज्ञातमलक्षणम् ॥ वीक्ष्य कल्पावसानेऽपि विषेदुर्नित्यमूरयः ॥२॥ अहो कष्टमिदं रूपं तमसा विश्वमोहनम् ॥ येन कल्पावमानेपि विष्णुर्नाद्यापि बुध्यते ॥३॥ ज्योतिषः पुरुषं पूर्णमपश्यंतं सुरा अपि ॥ कथं वा तमसः शांतिं लभेरन्परिभाविनः ॥४॥ इति निश्चित्य मनसा देवदेवमुमापतिम् ॥ चिंतयामासुरा त्मस्थं तेजोराशिं निरंजनम् ॥ ५ ॥ ततः प्रसन्नो भगवांस्तेजोराशिर्महेश्वरः ॥ विश्वावनाय विज्ञप्तः प्रणतैर्नित्यमूरिभिः ॥ ६ ॥ ततस्तेजोमयाच्छंभोः स्फुलिगांशुसमुद्भवाः ॥ उदस्तंभंत देवानां त्रयस्त्रिंशच्च कोटयः ॥७॥ बोधितः सकलैर्देवैः समुत्थाय रमापतिः ॥ प्रभातं वीक्ष्य सकलं मनस्येवमचिन्तयत् ॥ ८ ॥ मया तमसि उद्रेकादकाले शयनं कृतम् ॥ प्रबोधाय परं ज्योतिः स्वयं दृष्टः सदाशिवः ॥ ९ ॥ जगदुत्पत्तिकृत्यानि स्वयं कर्तुं व्यवस्यति ॥ किं मयात्र पुनः कार्यं ब्रह्मणा वा स्वयंभुवा ॥१०॥ धिङ्मां स्थितमनात्मज्ञं निद्रया हनचेतसम् ॥ अथवा सर्वकर्तारं शरणं यामि शंकरम् ॥११॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वाभीष्टफलप्रदम् ॥ पवित्रमल्पपुण्यानां दुर्लभं शंभुदर्शनम् ॥१२॥ चिंतयन्नेवमात्मस्थं ज्योतिर्लिंगं सदाशिवम् ॥ प्रणनाम हरिर्भक्त्या देवमष्टांगतो मुहुः ॥१३॥ विश्वस्वष्टारमीशानं तुष्टाव दुरितच्छिदम् ॥ अथ तेजोमयः शंभुः शरण्यः शरणागतम् ॥१४॥ अनुगृह्य कटाक्षैस्तं समुत्तिष्ठेत्यभाषत ॥ उत्थाय करुणापूर्णं शंभुं चंद्रार्द्धशेखरम् ॥१५॥ नमस्त्रिभुवनेशाय त्रिमूर्तिगुणधारिणे ॥ त्रिदेवपुत्रे तुभ्यं त्रिदशे त्रिपुरद्रुहे ॥१६॥ त्वमेव जगतामीशो निजं शैर्देवतामयैः ॥ कार्यकारणरूपेण करोषि स्वेच्छया क्रियाः ॥१७॥ मां नियुज्य जगद्भूतो परिमोह्य च मायया ॥ न दोषमुत संकल्पं विहातुमपि नेच्छसि ॥१८॥ किं करोमि जगन्मूर्तौ न्यस्तभारोऽस्म्यहं त्वयि ॥ न दोषमीहसे नूनमकालशयनेन माम् ॥१९॥ हर शम्भो हरेरार्तिमनुतापं समीक्ष्य मः ॥ आदिदेश हरः श्रीमान्प्रायश्चित्तं हरेर्गिदम् ॥२०॥ अरुणाचलरूपेण तिष्ठामि वसुधातले ॥ तस्य दर्शनमात्रेण भविता ते तमःक्षयः ॥२१॥ पूर्वस्मै विष्णवे तत्र वरो दत्तो मया पुरा ॥ तदैव तैजसं लिंगमरुणाचलं संज्ञितम् ॥२२॥ तेजोमयमिदं रूपं प्रशांतं लोकरक्षणात् ॥ यदग्निमयमव्यक्तमपारगुणवैभवम् ॥२३॥ नदीनां निर्झराणां च मेघमुक्तां

माहे० सं० १

(अ.मा. ३ पृ.)

अ० ६

॥२२१॥

भसामपि ॥ अंतज्योतिर्मयत्वेन लयस्तत्रैव दृश्यते ॥ २४ ॥ अंधानां दृष्टिलाभेन पंगूनां पादसंचरैः ॥ अपुत्राणां च पुत्रास्या मूकानां वाक्प्रवृ
 त्तिभिः ॥ २५ ॥ सर्वसिद्धिप्रदानेन सर्वव्याधिविमोचनैः ॥ सर्वपापप्रशमनैर्यत्सर्ववरदं स्थितम् ॥ २६ ॥ इत्युक्तांतर्दधे शम्भुर्हरिश्चैवारुणाच
 लम् ॥ आगत्य तप आस्थाय शोणाचलमुपास्त च ॥ २७ ॥ तमद्रिं परितो दृष्ट्वा सुरान्काननसंश्रयान् ॥ ऋषीणामाश्रमान्पुण्यान्स्थापयामास
 वै हरिः ॥ वेदान्सांगोपनिषदान्समंतान्मूर्तिधारिणः ॥ २८ ॥ ससर्ज दिव्यरूपाणां शतमप्सरसां कुलम् ॥ नृत्यैर्गीतैश्च वादित्रैस्सेवध्वमिति चा
 दिशत् ॥ २९ ॥ स्नात्वा ब्रह्मसरस्यस्मिन्विष्णुः कमललोचनः ॥ प्रदक्षिणं चकारामुमरुणाद्रिं समर्चितम् ॥ ३० ॥ अपापः सर्वलोकानामाधि
 पत्यं च लब्धवान् ॥ रमया सहितो नित्यमभिरूपसुरूपया ॥ ३१ ॥ भास्करस्तेजसां राशिरसुरैरपि पीडितः ॥ ब्रह्मोपदेशादानर्चं भक्त्यारुण
 गिरीश्वरम् ॥ ३२ ॥ निमज्ज्य विमले तीर्थे पावने ब्रह्मनिर्मिते ॥ प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयंप्रभुम् ॥ ३३ ॥ अशेषदैत्यविजयं लब्ध्वा मेरु
 प्रदक्षिणम् ॥ लेभे च परमं तेजः परतेजःप्रणाशनम् ॥ ३४ ॥ दक्षशापानलाक्रांतस्सोमः शिववचोबलात् ॥ अरुणाचलमभ्यर्च्य लब्धरूपोऽभव
 त्पुनः ॥ ३५ ॥ अग्निर्ब्रह्मर्षिशापेन यक्षमरोगप्रपीडितः ॥ अपृतोऽपि पवित्रोऽभूदरुणाचलसेवया ॥ ३६ ॥ शक्रो वृत्रं बलं पाकं नमुचिं जुंभमु
 द्धृतम् ॥ शिवलब्धवरान्दैत्यान्पुरा हत्वा जगत्पतीन् ॥ ३७ ॥ पातकैश्च परिक्षीणस्तथा लोकांतमाश्रितः ॥ शम्भुं प्रसाद्य तपसा शिवेन परिचोदितः
 ॥ ३८ ॥ अरुणाद्रिं समभ्यर्च्य विपापोऽभूत्सुराधिपः ॥ इष्ट्वा च हयमेवेन प्रीणयामास शंकरम् ॥ ३९ ॥ लब्ध्वा चेन्द्रपदं शक्रः शतमप्सरसां
 कुलम् ॥ सेवार्थमादिशच्छ्रीमान्दिव्यदुंदुभिमेवया ॥ ४० ॥ पुष्पमेघान्समादिश्य दिव्याभिः पुष्पवृष्टिभिः ॥ समर्चयति शोणाद्रिं दिवि
 नित्यं च वंदते ॥ ४१ ॥ शेषोऽपि शोणशैलेशं समभ्यर्च्य शिवाज्ञया ॥ अभजत्कामरूपत्वं महीमण्डलधारकः ॥ ४२ ॥ अन्ये नागाश्च
 गन्धर्वाः सिद्धाश्चाप्सरसां गणाः ॥ दिक्पालाश्च तमभ्यर्च्य लेभिरेऽपेक्षितान्वरान् ॥ ४३ ॥ देवैरशेषदैत्यादीन्नेतुकामैः समुद्यतेः ॥ प्रार्थि
 तः सर्वतोऽभीष्टवरदोऽरुणभूधरः ॥ ४४ ॥ त्वष्टा विगचिताकार आदित्यस्तेजसा तपन् ॥ ग्रहनाथस्तु शोणाद्रिं विलंबयितुमुद्यतः ॥ ४५ ॥
 रथवाहाः पुनस्तस्य शक्तिहीनाः श्रमं गताः ॥ सोऽपि श्रिया विहीनश्च जातः शोणाद्रितेजसा ॥ ४६ ॥ नाशकनोच्च दिवं गन्तुं सर्वगत्यांशुमा
 लिनः ॥ स तु ब्रह्मोपदेशेन समाराध्यारुणाचलम् ॥ ४७ ॥ प्रीत्या तस्माद्रिभोर्लेभे मार्गं व्योमो हयाञ्जुमान् ॥ ततः प्रवृत्ति तिग्मांशुः स हि
 शोणारूपपर्वतम् ॥ ४८ ॥ न लंघयति किं त्वस्य प्रदक्षिणपरिक्रमैः ॥ दक्षयागपरिध्वस्ता हीनांगास्त्रिदशाः पुरा ॥ ४९ ॥ अरुणाचलमाराध्य

नवान्यंगानि लेभिरे ॥ पूषा दन्तं शिखी हस्तं भगो नेत्रं त्वखंडितम् ॥ ५० ॥ घ्राणं वाणी च लेभे सा शोणाचलनिषेवणात् ॥ भार्गवः क्षीणने
 त्रस्स विष्णुहस्तकुशाग्रतः ॥ ५१ ॥ बलिदत्तावनीदानजलधारानिरोधतः ॥ स तु शोणाचलं गत्वा तपः कृत्वातिदुष्करम् ॥ ५२ ॥ लेभे नेत्रं
 च पूतात्मा भास्कराख्ये गिरौ स्थितः ॥ अरुणाचलनाथस्य सेवया सूर्यसारथिः ॥ ५३ ॥ प्रतर्दनाख्यो नृपतिर्ग्रहीतुं देवकन्यकाम् ॥ अरुणा
 द्विपतेर्गानं कुर्वती सादरोऽभवत् ॥ ५४ ॥ क्षणात्कपिमुखो जातो मंत्रिभिश्चोदितो नृपः ॥ प्रत्यर्प्य तां पुनश्चान्याः प्रादादरुणभूभृते ॥ ५५ ॥
 ततश्चारुमुखो जातः प्रसादादरुणेशितुः ॥ सायुज्यमस्मै सकलं दत्तवान्भक्तिभावतः ॥ ५६ ॥ अरुणाचलनाथस्य संनिधौ ज्ञानदुर्बलः ॥ गंधर्वः पुष्प
 काख्यस्तु भक्तिहीनो ह्यगात्पुरा ॥ ५७ ॥ ततो व्याघ्रमुखं दृष्ट्वा गंधर्वपरिचारकाः ॥ किमेतदिति साश्चर्यं पप्रच्छुस्ते परस्परम् ॥ ५८ ॥ अथ नारद
 निर्दिष्टमवज्ञाफलमात्मनः ॥ बुद्धारुणाद्रिं संपूज्य पुनश्च सुमुखोऽभवत् ॥ ५९ ॥ शिवभूमिरियं ख्याता परितो योजनद्वयम् ॥ मुक्तिस्तत्र प्रमी
 तानां कदापि विलयो न हि ॥ ६० ॥ सप्तर्षयः पुरा भूमौ शापदोषसमन्विताः ॥ सिपेविरेरुणाद्रिं वै नाथो ज्ञात्वा विनिश्चयम् ॥ ६१ ॥ शाप
 मोक्षं ददौ श्रीमान्सप्तर्षीणां महात्मनाम् ॥ सप्तर्षिभिः कृतं तीर्थं सर्वपापविनाशनम् ॥ ६२ ॥ शोणाचलस्य निकटे दृश्यते पावनं शुभम् ॥
 पंगुर्मुनिः शोणशैलात्पादौ लब्धुं समागतः ॥ ६३ ॥ अंतर्हितप्रार्थितार्थो दारुहस्तपुटे बहन् ॥ जानुचंक्रमणव्यग्रः शोणनद्यास्तटं गतः ॥ ६४ ॥
 दारुहस्तपुटे तीर्थे निचिक्षेप पिपासतः ॥ जानुचंक्रमणे तस्मिन्धूर्तस्तोयं पिपासति ॥ ६५ ॥ अथ शोणाचलं प्राप्तः कथं वा दारुहस्तकः ॥
 किमेतदिति तं पृच्छन्नाधावत्कलितत्परः ॥ ६६ ॥ लब्धपादश्च सहसा जगाम च निजालयम् ॥ नाद्राक्षीत्पुरुषं तत्र दारुहस्तौ पुरोगमौ ॥ ६७ ॥
 स्वयं गृहीत्वा चालोक्य वंदेऽरुणपर्वतम् ॥ ननंद लब्धचरणो लब्धरूपो महामुनिः ॥ ६८ ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनैः शिवभक्तैर्महात्मभिः ॥ पूजितो
 लब्धपादः सञ्जगाम च यथागतम् ॥ ६९ ॥ वाली शक्रसुतः श्रीमाञ्छृंगादुदयभूभृतः ॥ अस्ताचलस्य शिखरं प्रतिगन्तुं समुद्यतः ॥ ७० ॥
 आलुलोकेऽरुणगिरिं मध्ये देवनमस्कृतम् ॥ ऊर्ध्वं गंतुं समुद्युक्तः क्षीणवीर्योऽपतद्भुवि ॥ ७१ ॥ पित्रा शक्रेण संगम्य चोदितः शोणपर्व
 तम् ॥ लिंगं तैजसमभ्यर्च्य लब्धवीर्योऽभवत्पुनः ॥ ७२ ॥ नलः पूर्वं समभ्यर्च्य स्वसृष्टा मानवप्रियाः ॥ पालयामास धर्मात्मा नीतिसारस
 मन्वितः ॥ ७३ ॥ इलः प्रविश्य सहसा गौरीवनमखंडितम् ॥ स्त्रीभावं समनुप्राप्तः पप्रच्छ स्वं पुरोधसम् ॥ ७४ ॥ वशिष्ठेन समादिष्टः शोणाद्रिं
 समपूजयत् ॥ तपसाराध्य देवेशं पुनः पुंस्त्वमुपागतः ॥ ७५ ॥ सोमोपदेशाद्भक्त्याथ सस्मारारुणपर्वतम् ॥ ईशानुग्रहतो लेभे शापमोक्षं तपो

धिकः ॥ ७६ ॥ लेभे च परमं स्थानमप्राप्यममरैरपि ॥ भरतो मृगशावस्य स्मरणादायुषोऽत्यये ॥ ७७ ॥ न मुक्तिं प्राप योगेन मृगजन्मनि
 संगतः ॥ पत्नीविरहजं दुःखं प्राप्तवानमितं हरिः ॥ ७८ ॥ पुनर्भृगूपदेशेन शोणाद्रिमिममर्चयन् ॥ अवतारेषु सर्वेषु सर्वदुःखान्यपाकरोत् ॥ ७९ ॥
 सरस्वती च सावित्री श्रीर्भूमिः सरितस्तथा ॥ अभ्यर्च्य शोणशैलेशमापदो निरतारिषुः ॥ ८० ॥ भास्करः पूर्वदिग्भागे विश्वामित्रस्तु दक्षिणे ॥
 पश्चिमे वरुणो भागे त्रिशूलं चोत्तराश्रयम् ॥ ८१ ॥ योजनद्वयपर्यन्ते सीमाः शैलेषु संस्थिताः ॥ चतस्रो देवतास्त्वेताः सेवन्ते शोणपर्वतम् ॥ ८२ ॥
 स्थिताः सीमावसानेषु शोणाद्रीशमवस्थितम् ॥ नमन्ति देवाश्चत्वारः शिवं शोणाचलाकृतिम् ॥ ८३ ॥ अस्योत्तरस्मिञ्छिखरे दृश्यते वटभूरुहः ॥
 सिद्धदेवः सदैवास्ते यस्य मूले महेश्वरः ॥ ८४ ॥ यस्य च्छायातिमहती सर्वदा मण्डलाकृतिः ॥ लक्ष्यते विस्मयोपेतैः सर्वदा देवमानवैः ॥ ८५ ॥
 अष्टभिः परितो लिंगैरष्टदिक्पालपूजितैः ॥ अष्टासु संस्थितैर्दिक्षु शोभते ह्युपसेवितः ॥ ८६ ॥ नृपाणां शम्भुभक्तानां शंकराज्ञानुपालिनाम् ॥
 अत्रैव महदास्थानमादिदेवेन निर्मितम् ॥ ८७ ॥ बकुलश्च महास्तत्र सदार्यतफलप्रदः ॥ आगमार्थविदा मूले वामदेवेन सेव्यते ॥ ८८ ॥ अग
 स्त्यश्च वशिष्ठश्च संपूज्यारुणभूधरम् ॥ संस्थाप्य लिंगे विमले तेपाते तादृशं तपः ॥ ८९ ॥ हिरण्यगर्भतनयः पुरा शोणनदः पुमान् ॥ अत्र तीव्रं तप
 स्तप्त्वा गंगाभिमुखगोऽभवत् ॥ ९० ॥ अत्र शोणनदी पुण्या प्रवहत्यमलोदका ॥ वेणा च पुण्यतटिनी परितः सेवतेऽचलम् ॥ ९१ ॥ वायव्याश्च
 दिशो भागे वायुतीर्थं च शोभते ॥ तत्र स्नात्वा मरुत्पूर्वं जगत्प्राणत्वमाप्तवान् ॥ ९२ ॥ उत्तरेऽस्य गिरेस्तीर्थं सुवर्णकमलोज्ज्वलम् ॥ दिव्यसौगंधिका
 कीर्णं हंसभृंगमनोहरम् ॥ ९३ ॥ कौबेरं तीर्थमैशान्यामैशान्यं तीर्थमुत्तमम् ॥ ९४ ॥ तस्यैव पश्चिमे भागे विष्णुः कमललोचनः ॥ स्नात्वा विष्णु
 त्वमभजत्कमलालालिताकृतिः ॥ ९५ ॥ नवग्रहाः पुरा तत्र स्नात्वा ग्रहपदं गताः ॥ नवग्रहप्रसादश्च जायते तत्र मज्जताम् ॥ ९६ ॥ दुर्गा विनायक
 स्कन्दौ क्षेत्रपालः सरस्वती ॥ रक्षन्ति परितस्तीर्थं ब्राह्मणमेतदनन्तरम् ॥ ९७ ॥ गंगा च यमुना चैव गोदावरी सरस्वती ॥ नर्मदासिन्धुकावेर्यः
 शोणः शोर्णनदी च सा ॥ ९८ ॥ एता गूढा निपेवन्ते पूर्वाद्याशासु संततम् ॥ नश्यन्त्यः सकलं पापमात्मक्षेत्रसमुद्भवम् ॥ ९९ ॥ अन्याश्च सरितो
 दिव्याः पार्थिव्यश्च शुभोदकाः ॥ उदजृम्भन्त सहसा शोणाद्रीशप्रसादतः ॥ १०० ॥ आगस्त्यं दक्षिणे भागे तीर्थं महदुदाहृतम् ॥ सर्वभाषार्थसंसि
 द्विर्जायते तत्र मज्जताम् ॥ १०१ ॥ अत्रागस्त्यः समागत्य स्नात्वा मुनिगणावृतः ॥ अभ्यर्चयति शोणाद्रिं मासि भाद्रपदे सदा ॥ १०२ ॥ वाशि
 ष्ठमुत्तरे भागे तीर्थं दिव्यं शुभोदयम् ॥ सर्ववेदार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जनात् ॥ १०३ ॥ अत्र मेरोः समागत्य वशिष्ठो भगवानृधिः ॥ करोत्या

स्कां.म.पु.
॥२२३॥

श्वयुजे मासि शोणाद्रीशनिपेवणम् ॥ १०४ ॥ गंगानाम महातीर्थं पूर्वोत्तरदिशि स्थितम् ॥ तत्र स्नानाद्भवेन्नृणां सवपातकनाशनम् ॥ १०५ ॥
गंगाद्याः सरितः सर्वाः कार्तिके मासि संगताः ॥ अत्रारुणाद्रिनाथस्य सेवां कुर्वति सादरम् ॥ १०६ ॥ ब्राह्म्यनाम महातीर्थमरुणाद्रीशसन्निधौ ॥
तस्योपसंगमात्सद्यो ब्रह्महत्यादि नश्यति ॥ १०७ ॥ मार्गे मासि समागत्य ब्रह्मलोकात्पितामहः ॥ स्नात्वा तत्प्रत्यहं देवमर्चयत्यरुणाचलम् ॥
॥ १०८ ॥ पौषे मासि समागत्य स्नात्वा तीर्थे निजैः सुरैः ॥ महेन्द्रः शोणशैलेशमभ्यर्चयति शंकरम् ॥ १०९ ॥ शैवंनाम महातीर्थं संनिधौ
तत्र वर्तते ॥ रुद्रो ब्रह्मकपालेन सह तत्र न्यमज्जत ॥ ११० ॥ अत्र शम्भुर्गणैः सार्द्धं माघे मासि प्रसीदति ॥ प्रायश्चि
त्तानि सर्वाणि नृणां सफल्यन्भुवि ॥ १११ ॥ आग्नेयमग्निदिग्भागे तीर्थं सौभाग्यदायकम् ॥ अग्निरत्र पुरा स्नात्वा स्वाहया
संगतः सुखी ॥ ११२ ॥ अनंगोपि स्मरः स्नात्वा फाल्गुने मासि संगतः ॥ अभ्यर्च्य शोणशैलेशमभूत्सर्वसुखाधिपः ॥ ११३ ॥
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वैष्णवं तीर्थमद्भुतम् ॥ ब्रह्मर्षयः सदा तत्र वसन्ति कृतकौतुकाः ॥ ११४ ॥ चैत्रे मासि समागत्य विष्णुस्तत्र रमापतिः ॥
स्नात्वाभ्यर्च्यारुणाद्रीशमभवल्लोकनायकः ॥ ११५ ॥ सौरनाम महातीर्थं कौबेरदिशि जृम्भितम् ॥ सर्वरोगोपशांतिश्च जायते तत्र मज्जनात् ॥
॥ ११६ ॥ वैशाखे मासि दिनकृत्स्नात्वात्रेशं निपेवते ॥ वालखिल्यैः समं श्रीमान्वंदैश्च सह संगतः ॥ ११७ ॥ आश्विनं पावनं तीर्थमीशब्रह्मोत्तरे
स्थितम् ॥ आप्लुतौ भिषजौ दसौ पूतावत्र निमज्जनात् ॥ ११८ ॥ अत्राश्विनौ समागत्य स्नात्वाभ्यर्च्य च शंकरम् ॥ दक्षिणे शोण
शैलस्य निकटे वर्तते शुभम् ॥ ११९ ॥ कामदं मोक्षदं चैव तीर्थं पांडवसंज्ञितम् ॥ पुरा हि पांडवास्तत्र मज्जनात्क्षितिनायकाः ॥ १२० ॥ अत्र
धात्री समागत्य सर्वोपधिफलान्विता ॥ ज्येष्ठे मासि समं देवैरर्चयच्चारुणाचलम् ॥ १२१ ॥ आषाढे मासि संत्यक्ता विश्वेदेवा महाबलाः ॥
अभ्यर्च्य शोणशैलेशमागच्छन्मखराध्यताम् ॥ १२२ ॥ वैश्वदेवं महातीर्थं सोमसूर्योत्तराश्रयम् ॥ विश्वाधिपत्यमतुलं लभ्यते तत्र मज्जनात् ॥
॥ १२३ ॥ परितो लक्ष्यते तीर्थं पूर्वस्यां दिशि शोभने ॥ अत्र लक्ष्मीः पुरा स्नात्वा लेभे पुरुषमुत्तमम् ॥ १२४ ॥ उत्तरस्यां दिशि पुरा पुण्या
स्कंदनदी स्थिता ॥ अत्र स्नात्वा पुरा स्कंदः संप्राप्तो विपुलं बलम् ॥ १२५ ॥ पश्चिमस्यां दिशि ख्याता परा कुंभनदी शुभा ॥ अगस्त्यः
कुंभकः कुंभस्तत्र नित्यं व्यवस्थितः ॥ १२६ ॥ गंगा च मूलभागस्था यमुना गगने स्थिता ॥ सोमोद्भवा शिरोभागे सेवन्ते शोणपर्वतम् ॥ १२७ ॥
बहून्यपि च तीर्थानि संभूतानि समंततः ॥ तेषां भेदान्पुरा वेत्तुं मार्कण्डेयस्तु नाशकः ॥ १२८ ॥ तपोभिर्बहुभिस्सोयं शोणाद्रीशमतोषयत् ॥

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पृ.)
अ० ६

॥२२३॥

प्रार्थयामास च वरं प्रीतात्तस्मान्मुनीश्वरः ॥ १२९ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ भगवन्नरुणाद्रीश तीर्थभेदाः सहस्रशः ॥ प्रख्याताश्च प्रकाशंते
 दुर्बोधास्त्वल्पचेतसाम् ॥ १३० ॥ कथमेकत्र सांनिध्यं लभेरन्भुवि मानवाः ॥ अपर्याप्तश्च भवति पृथगेषां निषेवणे ॥ १३१ ॥ अंतर्निगूढतेजास्त्वं
 गत्वा यस्सकलैः सुरैः ॥ आराध्यसे कुरु तथा शोणाद्रिस्पर्शभीरुभिः ॥ १३२ ॥ अहं च शंभुमभ्यर्च्य तपसारुणपर्वतम् ॥ सर्वलोकोपकारार्थं सूक्ष्म
 लिंगमपूजयम् ॥ १३३ ॥ विश्वकर्मकृतं दिव्यं विमानं विविधोत्सवम् ॥ संकल्प्य सकलान्भोगान्नित्यानजनयत्पुनः ॥ १३४ ॥ धर्मशास्त्राणि
 विविधान्यवापुर्मुनिपुंगवाः ॥ शिवकार्याणि सर्वाणि चक्रुर्भक्तिसमन्विताः ॥ १३५ ॥ मया च शंभुमभ्यर्च्य कृताग्न्याहुतिसंभवाः ॥ सप्त कन्या
 वरारोहाः पूजार्थं विनियोजिताः ॥ १३६ ॥ हतशत्रुगणैर्भूपैर्लब्धराज्यैः पुरा नृपैः ॥ प्रत्येकं विविधैर्भोगैः शोणशैलाधिपोर्चितः ॥ १३७ ॥ इदं
 मनुभववैभवं विचित्रं दुरितहरं शिवलिंगमद्रिरूपम् ॥ अमलमनभिगम्यनामधेयं वरमरुणाद्रिनायकं भजस्व ॥ १३८ ॥ अवनतजनरक्षणोचि
 तस्य स्मरणनिराकृतविश्वकल्मषस्य ॥ भजनममितपुण्यराशियोगादरुणगिरेः कृतिनः परं लभस्व ॥ १३९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीति
 साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ पार्वत्यु
 वाच ॥ ॥ कथमग्निमयं लिंगमभिगम्यमभूद्भुवि ॥ प्राणिनामपि सर्वेषामुपशांतिं कथं गतः ॥ १ ॥ तीर्थानामुद्भवः पुण्यात्कथं चारुणपर्वतात् ॥
 उपसंहृतसर्वांगः कथं वा वद मेऽचलः ॥ २ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ कृते त्वाग्निमयः शैलस्त्रेतायां मणिपर्वतः ॥ द्वापरं हाटकगिरिः कलौ मरकताचलः
 ॥ ३ ॥ बहुयोजनपर्यंतं कृते वह्निमये स्थिते ॥ बहिः प्रदक्षिणं चक्रुः प्रशाम्यति महर्षयः ॥ ४ ॥ शनैः शांतोरुणाद्रीशः श्रीमानभ्यर्थितः सुरैः ॥ लोक
 गुप्त्यर्थमत्यर्थमुपशांतोऽरुणाचलः ॥ ५ ॥ अथ गौरी मुनिं प्राह कथं शांतोऽरुणाचलः ॥ कथं वा प्रार्थयामासुर्देवेशं त्रिदशा इमम् ॥ ६ ॥ इति तस्या वचः
 श्रुत्वा गौतमस्त्वभ्यभाषत ॥ प्रशस्य भक्तिमतुलां तस्यास्तत्त्वार्थवेदिनीम् ॥ ७ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ अग्निरूपं पुरा शैलमासादयितुमक्षमाः ॥
 पुरा सुराः स्तुतिं चक्रुरभ्यर्च्य क्रतुसंभवैः ॥ ८ ॥ भगवन्नरुणाद्रीश सर्वलोकहितावह ॥ अग्निरूपोऽपि संशांतः प्रकाशस्व महीतले ॥ ९ ॥ असौ
 यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमंगलः ॥ इति त्वां सकला वेदाः स्तुवंति शिवविग्रहम् ॥ १० ॥ नमस्ताम्रायारुणाय शिवाय परमात्मने ॥ वेदवेद्य
 स्वरूपाय सोमाय सुखरूपिणे ॥ ११ ॥ त्वद्रूपमखिलं देव जगदेतच्चराचरम् ॥ निधानमिव ते रूपं देवानामिदमीक्ष्यते ॥ १२ ॥ वर्षतां च पयोदानां
 निर्झराणां च भूयसाम् ॥ सलिलोपायसंहारो युक्तस्ते युगसंक्षये ॥ १३ ॥ अग्नेरापः समुद्रूतास्त्वत्तो हि परमात्मनः ॥ विश्वसृष्टिं वितन्वंति विचित्रगुण

कां.म.पु.
॥२२४॥

वैभवात् ॥ १४ ॥ शीतो भव महादेव शोणाचल कृपानिधे ॥ सर्वेषामपि जीवानामभिगम्यो भव प्रभो ॥ १५ ॥ इति स्तुतः सुरैः सर्वैरानतैर्भक्तवत्सलः ॥ सद्यः शीतलतां गच्छन्नभिगम्योऽभवत्प्रभुः ॥ १६ ॥ प्रावर्तत पुनर्नद्यो निर्झराश्च बहूदकाः ॥ वर्षतामपि मेघानां न जग्राह जलं बहु ॥ १७ ॥ तथापि तरुणार्कोद्यत्कालाग्रिशतकोटिभिः ॥ समानदीप्तिरभजज्जीवानामभिगम्यताम् ॥ १८ ॥ विसृज्य विश्वसलिलं नदीश्च रसविक्षरैः ॥ संपूर्यः सकलैर्देवैः सर्वदा संप्रकाशते ॥ १९ ॥ तीर्थानि तानि तान्यासन्परितः प्रार्थनावशात् ॥ दिक्पालानां सुराणां च महर्षीणां महात्मनाम् ॥ २० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी कुतुकसंयुता ॥ तीर्थानामुद्भवं सर्वं श्रोतुं समुपचक्रमे ॥ २१ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ कानि तीर्थानि जातानि शोणाद्रेर्लोकगुप्तये ॥ भगवन्ब्रूहि सकलं तीर्थानामुद्भवं मम ॥ २२ ॥ इति तस्या वचः शृण्वन्गिरिशत्संश्रुतं पुरा ॥ तीर्थानामुद्भवं सर्वं व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ २३ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ ऐन्द्रं नाम महातीर्थमिन्द्रभागे समुत्थितम् ॥ तत्र स्नात्वा पुरा शक्रो ब्रह्महत्यां व्यपोहयत् ॥ २४ ॥ ब्रह्मतीर्थं पुनर्दिव्यं वह्निकोणे समुत्थितम् ॥ परस्त्रीसंगमात्पापं वह्निः स्नात्वात्र चात्यजत् ॥ २५ ॥ याम्यं नाम महातीर्थं यमभागे विजृम्भते ॥ अत्र स्नात्वा यमोऽत्याक्षीद्रयं ब्रह्मास्त्रसंभवम् ॥ २६ ॥ नैऋतं तु महातीर्थं नैऋत्यां दिशि शोभते ॥ भूततालविजयं तत्र स्नात्वर्षयो गताः ॥ २७ ॥ पश्चिमे वारुणं तीर्थं दिग्भागे च प्रकाशते ॥ शल्यकोशं पुरा लेभे स्नात्वात्र वरुणो निजम् ॥ २८ ॥ वायव्ये वायवीयं च तीर्थमत्र प्रकाशते ॥ तत्र स्नात्वा ययौ वायुर्जगत्प्राणत्ववैभवम् ॥ २९ ॥ उत्तरे चात्र दिग्भागे सोमतीर्थमिति स्मृतम् ॥ तत्र स्नात्वा पुरा सोमो यक्ष्मरोगादमुंचत ॥ ३० ॥ ऐशाने चात्र दिग्भागे विष्णुतीर्थमिति स्मृतम् ॥ तत्र स्नात्वा पुरा विष्णुः श्रिया च सह संगतः ॥ ३१ ॥ मार्कण्डेयः पुरा देवि प्रार्थयामास शंकरम् ॥ सदाशिव महादेव देवदेव जगत्पते ॥ ३२ ॥ बहूनामिह तीर्थानामेकत्र स्यात्समागमः ॥ केनोपायेन भगवन्कृपया वद शंकर ॥ ३३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवदेव उमापतिः ॥ उपायं दर्शयामास मुनये प्रीतमानसः ॥ ३४ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ सदोपहारवेलायां सर्वतीर्थसमुच्चयः ॥ सन्निधिं मम संप्राप्तः सेवते गूढरूपतः ॥ ३५ ॥ नान्यदन्वेषणीयं ते तीर्थमत्र महामुने ॥ ममोपहारवेलायां दृश्यते तीर्थसंचयः ॥ ३६ ॥ तस्माद्रक्तियुतैर्नित्यं सर्वतीर्थसमागमः ॥ मुनिभिश्च सुरैः सर्वैर्नैवेद्यांते विलोक्यताम् ॥ ३७ ॥ इति देवि पुरा देवो मार्कण्डेयाय शंकरः ॥ उपादिशदमेयात्मा तीर्थसंदर्शनक्रमम् ॥ ३८ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ सर्वाण्यपि च पुण्यानि तीर्थानि शिवसन्निधौ ॥ सदोपहारवेलायां दृश्यानि किल मानवैः ॥ ३९ ॥ व्रतं तीर्थं तपो वेदा यज्ञाश्च

माहे०खं० १
(अ.मा.३ पू.)
अ० ७

॥२२४॥

नियमादयः ॥ योगश्च शोणशैलेशदर्शनादृष्टसंचराः ॥ ४० ॥ निशम्य वाक्यं मुनिपुंगवस्य प्रसेदुषी पर्वतराजपुत्री ॥ अवोचदत्यद्भुतमेतदत्र
त्वयोपदिष्टं भुवि तीर्थजालम् ॥ ४१ ॥ अहं कृतार्था तपतां वरिष्ठ त्वत्संगमात्संप्रति तीर्थजालम् ॥ प्राप्ता नमस्तेऽस्तु तपोविशेषं शिवोपि
मेऽत्रादिशदेव कर्तुम् ॥ ४२ ॥ कथं गिरीशः पुनरत्र देवः स्फुरन्महावह्निवपुर्धरोऽपि ॥ प्रशांतरूपः परमेश्वरोऽयमभ्यर्चनीयो भुवि मर्त्यवर्गेः
॥ ४३ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे ऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थ
वर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ शृणु देवि पुरावृत्तं कैलासे मेरुधन्विना ॥ आदिष्टस्तीर्थयात्रार्थमहं
लिंगानि वीक्षितुम् ॥ १ ॥ रुद्रक्षेत्रे च केदारे तथा बदरिकाश्रमे ॥ काश्यां पुण्येषु देशेषु तथा श्रीपर्वते शिवे ॥ २ ॥ कांचीमुख्यासु पुण्यासु पुरी
ष्वप्यगमं तदा ॥ ऋषिभिर्विबुधैः सार्थैर्गणैर्योगिभिरुत्तमैः ॥ ३ ॥ स्थापितानि च लिंगानि स्वयंभूनि च दृष्टवान् ॥ तत्रतत्र महाभागे तीर्थानि
शिवसन्निधौ ॥ ४ ॥ सेवमानः सशिष्योऽहं पर्यटन्पृथिवीमिमाम् ॥ एवं तीर्थानि सर्वाणि गाहमानो ब्रतान्वितः ॥ ५ ॥ तपांसि यज्ञकर्माणि
कुर्वन्भूमिं समाचरन् ॥ शिवस्मरणसंयुक्तः शिवलिंगानि सन्नमन् ॥ ६ ॥ सर्वाणि भुवि पुण्यानि देशमेतमुपाश्रयम् ॥ अत्र देवं महादेवमविकेशं
त्रियंबकम् ॥ ७ ॥ अरुणाद्रिरितिख्यातं पर्वतं लिंगमैक्षिपि ॥ अत्र सिद्धा महात्मानो मुनयश्च दृढव्रताः ॥ ८ ॥ कंदमूलफलाहारा दृष्टाः शोणाद्रि
सेवकाः ॥ अस्तौषमादिमं लिंगमरुणाद्रिमयं महत् ॥ ९ ॥ आद्येन ब्रह्मणा पूर्वमर्चितं दिव्यचक्षुषा ॥ असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमंगलः ॥
॥ १० ॥ इति वेदाः स्तुवंति त्वामरुणाद्रीश संततम् ॥ नमस्ताम्राय चारुणाय शिवाय परमात्मने ॥ ११ ॥ सर्ववेदस्वरूपाय नित्यायामृतमूर्तये ॥
कालाय करुणार्द्राय दृष्टिपेयामृताब्धये ॥ १२ ॥ भक्तवात्सल्यपूर्णाय पुण्याय पुरमेदिने ॥ दर्शनं तव देवेश सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ १३ ॥ भुवि लब्धवतां
भूयो नान्यत्कार्यं तपः क्वचित् ॥ भवता कर्मभूरेषा वर्ततेद्य निरोधिता ॥ १४ ॥ प्रार्थयंतं स्वयं वासान्देवाश्चात्र त्वदाश्रये ॥ कालसंग्रहसंजातं फलं
लब्धं मयाधुना ॥ १५ ॥ अन्यत्कृतं तपः सर्वं त्वदर्शनफलं मम ॥ ईदृशं तव देवेश रूपमत्यद्भुतोदयम् ॥ १६ ॥ एकमद्रिमयं लिंगं न क्वचिदृष्ट
वान्भुवि ॥ सूर्येन्द्रग्निसंयुक्तकोणत्रयमनोहरम् ॥ १७ ॥ त्रिमूर्तिरूप देवेश दृश्यते ते वपुर्महत् ॥ शक्तित्रयस्वरूपेण कालत्रयविधानकम् ॥ १८ ॥
त्रिवेदात्मं त्रिकोणांगं लिंगं ते दृष्टमद्भुतम् ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थाय विततं रूपमास्थितः ॥ १९ ॥ दृश्यते वसुधाभागे शोणाद्रिरिति विश्रुतः ॥ अजान

स्कां.म.पु.
॥२२५॥

तां च मर्त्यानां समालोकनमात्रतः ॥ २० ॥ वितरत्यखिलान्भोगानव्याजकरुणानिधिः ॥ अर्चया रहितं लिंगमन्यं शून्यमुदाहृतम् ॥ २१ ॥
इदं तु पूजितं देवैः सदा सर्ववरप्रदम् ॥ प्रसीद करुणापूर्णं शोणाचल महेश्वर ॥ २२ ॥ त्रायस्व भवभीतं मां प्रपन्नं भक्तवत्सल ॥ द्रष्टव्यं द्रष्टमेतत्ते
रूपमत्यद्भुतं महत् ॥ २३ ॥ कृतार्थं कृपासिंधो शरण्य शरणागतम् ॥ इति संस्तूयमानो मे देवः शोणाचलेश्वरः ॥ २४ ॥ अदर्शयत्परं रूपं दिव्य
मेहीत्युवाच माम् ॥ प्रीतोऽस्मि भवतः स्तोत्रैर्भक्त्या च परयाभृशम् ॥ २५ ॥ अत्रैव भवतो वासो नित्यमस्तु ममांतिके ॥ संपूजय च मां
नित्यं भुवि भोगैः सनातनैः ॥ २६ ॥ तपसा तप सर्वेषां महत्त्वमिह दर्शय ॥ पूर्वं कैलासशिखरे वसंतं त्वां तपोन्वितम् ॥ २७ ॥ आदिशं
पृथिवीभागे शोणाद्रौ पूजयेति माम् ॥ सप्तर्षिपूजिता पूजा दिवि मे संप्रकाशते ॥ २८ ॥ तथा नित्यार्चनायुक्तः प्रकाशय धरा-
तले ॥ सर्वेषामेव जंतूनां हिताय त्वं तपोऽधिकः ॥ २९ ॥ भुवि मां पूजयार्चाभिरागमोक्ताभिरादरात् ॥ दिव्या मम महापूजा दृश्या हि
दिवि देवतैः ॥ ३० ॥ प्रकाशनीया भवता पार्थिवी वसुधातले ॥ माहात्म्यं पूर्वमेवोक्तं यथाहमरुणाचलः ॥ ३१ ॥ स्थितो वसुं
धराभागे मया प्रीतं तु ते भृशम् ॥ ये वा संपूजयन्ति स्म पूर्वं मां सुकृताधिकाः ॥ ३२ ॥ तेभ्यस्त्वमधिको भूमौ प्रकाशस्व शिवार्चनम् ॥
इत्यादिष्टो हि देवेशं प्रणम्य भवभक्तिमान् ॥ ३३ ॥ अन्वपृच्छं दयापूर्णमरुणाद्रीशमानमन् ॥ अनासाद्यमिदं रूपमग्निरूपं महेश्वरम् ॥ ३४ ॥
कथमद्यार्चयाम्येनं मर्त्यलोकोचितार्चनैः ॥ आदेशमिममन्वर्थं कथं वा कल्पयाम्यहम् ॥ ३५ ॥ उपायमादिश श्रीमन्नभिगम्यो यथा भवान् ॥
इति विज्ञापितो देवः श्रीमाञ्छोणाचलेश्वरः ॥ ३६ ॥ अन्वग्रहीदशेषात्मा प्रणतं मां दयानिधिः ॥ अहं तु सूक्ष्मलिंगानि प्रकाशिष्ये महीतले ॥
॥ ३७ ॥ आगमोक्तक्रियाभेदैः पूजां मे प्रतिपादय ॥ पंचावरणसंयुक्तं लिंगं मे सूक्ष्ममद्भुतम् ॥ ३८ ॥ अरुणाद्रीश्वराभिरुच्यं संपूजय तपोबलैः ॥
इत्यादिश्य महादेवः स्वयंभु विमलं महत् ॥ ३९ ॥ रूपं मे दर्शयामास सूक्ष्मलिंगात्मना शिवः ॥ आलोक्य विमलं लिंगं सूक्ष्मं तत्स्वयमुच्छ्रि-
तम् ॥ ४० ॥ अशेषाऽऽवरणोपेतं कृतार्थहृदयोऽभवम् ॥ पुनर्व्यज्ञापयं देवं शम्भुमाश्रितवत्सलम् ॥ ४१ ॥ आगमोक्तप्रकाराणामनिरीक्ष्यत्वमाग-
तम् ॥ कथं तु तव रूपाणां नामभेदान्वियोजितान् ॥ ४२ ॥ जानीयां करुणामूर्तें स्वयमीश्वर मत्प्रभो ॥ पूजकास्तव के वा स्युर्मदिरं वात्र कीदृ-
शम् ॥ ४३ ॥ कथं स्तोत्रं कथं पूजा के वात्र परिचारकाः ॥ स्थानरक्षा कथं वा स्यात्के वात्मपरिरक्षकाः ॥ ४४ ॥ कथं वा मानुषी पूजा नित्या
संवर्धते तव ॥ आगता वहवो देवाः श्रद्धेयं मनुजैः कथम् ॥ ४५ ॥ प्रसीद परमेशान स्वयमाज्ञापयाखिलम् ॥ एवं विज्ञापितो देवः शोणाद्रीशः

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पू.)
अ० ८

॥२२५॥

स्वयं प्रभुः ॥ ४६ ॥ आज्ञापयत्तदा देवो विश्वकर्माणमागतम् ॥ सृज त्वं नगरं दिव्यमरुणारुख्यं गुणाधिकम् ॥ ४७ ॥ मंदिरं मम दिव्यं च महा
 मणिगणोज्ज्वलम् ॥ तौर्यत्रिकं सपर्यागं तन्मे सर्वं प्रकल्पय ॥ ४८ ॥ आबभाषे शिवः श्रीमात्रामभेदार्चनक्रमम् ॥ व्रतं च करुणामूर्तिररुणाद्रीश्वरः
 शिवः ॥ ४९ ॥ शृणु तन्मे च ये सृष्टा पूजार्थं परिचारकाः ॥ शृणु गौतम सर्वं मे मानुषं पूजनक्रमम् ॥ ५० ॥ य एष सर्वलोकानां क्षेमाय प्रथते
 भुवि ॥ इदं तेजोमयं लिंगमतुलं दृश्यते महत् ॥ ५१ ॥ अरुणाद्रीश्वराभिख्यं पूज्यतां सततं त्वया ॥ शक्तिर्ममोत्तरे भागे पूज्या नित्योदया मुदा ॥
 ॥ ५२ ॥ दधती स्थानमाहात्म्यमपीतकुचनामिका ॥ अरुणाचलराजोयमविभागः प्रियान्वितः ॥ ५३ ॥ उत्सवार्थो महादेवः पूज्यो भोगसुता
 वृतः ॥ बोधदो भक्तलोकस्य दत्ताभयकरः शिवः ॥ ५४ ॥ सारंगं परशुं विभ्रत्प्रसन्नवदनः सदा ॥ उमास्कन्देश्वरः शम्भुर्दिव्यरत्नविभूषणः ॥
 ॥ ५५ ॥ आभया भासयल्लोकानविकुण्ठाश्रियान्वितः ॥ शक्तेरुत्सवभद्रे च संपूज्या मुंदरेश्वरी ॥ ५६ ॥ सर्वभूषणसंयुक्ता शृङ्गाररसवर्द्धनी ॥
 बालो गणपतिः पूज्यः पुरस्ताद्भूतिनन्दनः ॥ ५७ ॥ मदंतिकमलंकुर्वन्भक्ष्यैर्भोज्यैर्वहूदयैः ॥ मत्पार्श्वमविमुंचंती शोणरेखांचितेक्षणा ॥ ५८ ॥
 उत्सवार्था परा शक्तिरंतिकस्थैव पूज्यताम् ॥ मुखरांग्रिपतिः श्रीमान्नृत्यंस्तांडवपण्डितः ॥ ५९ ॥ उत्सवार्थं समभ्यर्च्यश्चक्षुरग्रेऽमृतेश्वरः ॥
 शक्तिश्चान्या महाभागा संपूज्या भूविनायका ॥ ६० ॥ द्वारे नन्दी महाकालः पुरस्तात्मूर्यसंनिभः ॥ भक्तानां मम सर्वेषां पूजनं
 चापि कल्पयताम् ॥ ६१ ॥ दक्षिणे मातरः पूज्या विघ्नशास्तृसमन्विताः ॥ संपूज्यो नैर्ऋते कोणे विघ्ननाशो विनायकाः ॥ ६२ ॥
 स्कन्दः शक्तिधरश्चैवैशानकोणे समर्च्यताम् ॥ लिंगानि च मनोज्ञानि पूजनीयान्यनन्तरम् ॥ ६३ ॥ मंदिरं मम संपूज्य दक्षिणामूर्तिं
 दक्षिणम् ॥ पश्चिमे विष्णुरूपांकमग्निरूपान्वितं तथा ॥ ६४ ॥ उत्तरे ब्रह्मरूपांकं पूर्वे सारंगभूयुतम् ॥ सर्वदेवगुणोपेतं सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥
 ॥ ६५ ॥ अपीतकुचनाथायाः सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥ मंदिरं गुरु संपूज्य दिक्पालकवधूवृतम् ॥ ६६ ॥ मंदिरस्यावनार्थाय देवीर्वैभवनायकाः ॥
 ॥ ६७ ॥ क्षेत्रपालं तु संपूज्य सर्वावरणसंयुतम् ॥ पुत्रस्य त्राणमायाता पूज्यारुणगिरीश्वरी ॥ ६८ ॥ काली बहुविधाश्चान्या देवता विधिपालकाः ॥
 उत्सवा विविधाः कल्पाः प्रतिमासमहोदयाः ॥ ६९ ॥ सृजस्व कन्यका दिव्याः शिवदेवार्हणे रताः ॥ नृत्तगीतकलाभिज्ञा रूपसौभाग्यसंयुताः ॥
 ॥ ७० ॥ चारुविभ्रमसंयुक्ताः कामदा नित्यपावनाः ॥ शिष्यानादिश वेदज्ञानसदाचारसमुज्ज्वलान् ॥ ७१ ॥ दिव्योपचारसंसिद्धयै सुभगाञ्जुद्धये

स्कां.म.पु.
॥२२६॥

तसः ॥ दीक्षितान्विमलाञ्छुद्राञ्छैवागमविशारदान् ॥ ७२ ॥ शैवाचारप्रसिद्धयर्थमादिशाभ्यर्चने मम ॥ मादृलाञ्छांखिकान्वैणांस्तालिकान्वेषु
वादकान् ॥ ७३ ॥ शौल्विकान्सृज सद्रिद्यांश्चतुर्विद्याविशारदान् ॥ क्षत्रियान्विविधान्वैश्याञ्छूद्रांश्च शिवसंमतान् ॥ ७४ ॥ चत्वारश्च मठाः कल्प्या
श्चतुर्दिक्तीर्थवासिनाम् ॥ मुनीनां शिवभक्तानां निराशानां निवासतः ॥ ७५ ॥ तेषु स्थिता मुनीन्द्रा मे रक्षन्तु शिवपूजनम् ॥ भिक्षमाणाः पुनः शैवा
भक्ताः पाशुपता अपि ॥ ७६ ॥ पालयन्तु सदान्ये च युक्ताः कापालिका अपि ॥ सर्वेषां जायमानानां जातानां संभविष्यताम् ॥ ७७ ॥ अव्या
हताज्ञमारक्ष्यमिदं स्थानं महीभृताम् ॥ बकुलश्च महानत्र दृश्यते दिव्यभूरुहः ॥ ७८ ॥ अत्र भक्ता वितन्वन्तु शिवकार्यविनिश्चयम् ॥ अत्र मे
दीयते द्रव्यमप्रेक्षितपराप्तये ॥ ७९ ॥ यत्तदक्षय्यफलदमारक्ष्यं शिवसेवकैः ॥ भक्तैर्विज्ञापितं चार्थं श्रोष्यामि पुरतः स्थितैः ॥ ८० ॥ सर्वं संपादयि
ष्यामि तेषां चित्तानुकूलकम् ॥ अपराधसहस्राणि क्षंस्ये मां स्वर्चतामहम् ॥ ८१ ॥ आगमोक्ता च पूजेयं मानुषी निर्मिता यतः ॥ ग्रहीष्ये तामहं
सर्वामर्चां सर्वागमोदिताम् ॥ ८२ ॥ संकल्पितं भवेत्कर्म प्रीतिकृन्मम सेवकैः ॥ आगमार्थानशेषांस्त्वमालोक्य समयोचितान् ॥ ८३ ॥
विधायाभ्यर्चनाभेदाल्लोकरक्षाकृते मुने ॥ कर्तव्या महती पूजा पौर्णमास्यां तु सादरम् ॥ ८४ ॥ सत्राणि विविधान्यत्र कर्तव्यानि सहस्रशः ॥
विविधानि च दानानि शक्त्या चैवास्य सन्निधौ ॥ ८५ ॥ अव्युच्छिन्नप्रदीपस्य दातारो मम सन्निधौ ॥ तेजोमयमिदं रूपं मम यांति न संशयः ॥
॥ ८६ ॥ जलजं तरुजं पुष्पं कक्षजं च लतोद्भवम् ॥ ददते ये च भक्त्या मे ते भविष्यन्ति भूभृतः ॥ ८७ ॥ तेषां पुरोगतः साक्षादहं जेष्यामि
विद्विषः ॥ यस्य यस्य तु देशस्य यो यो राजा तपोधिकः ॥ ८८ ॥ तत्तत्समर्द्धितं रम्यं संभवं ददतेऽत्र मे ॥ मत्संनिधिमुपागत्य दुरात्मानोऽपि
भूमिपाः ॥ ८९ ॥ शिवभक्ता भृशं पूर्णा भविष्यन्ति न संशयः ॥ ९० ॥ इति शंभुमुखोत्थितं वचः समुपश्रुत्य विधूतकल्मषः ॥ अहमानतवान्व्य
जिज्ञप्तं कुतुकाच्छोणगिरीश्वरं शिवम् ॥ ९१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये
पूर्वार्धेऽरुणेश्वराराधनामाहात्म्यवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ भगवन्नरुणाद्रीश नामधेयानि ते भृशम् ॥ विशेषाच्छ्रो
तुमिच्छामि स्थानेऽस्मिन्सुरपूजिते ॥ १ ॥ ॥ महेश्वर उवाच ॥ ॥ नामानि शृणु मे ब्रह्मन्मुख्यानि द्विजसत्तम ॥ दुर्लभान्यल्पपुण्यानां काम
दानि सदा भुवि ॥ २ ॥ शोणाद्रीशोऽरुणाद्रीशो देवाधीशो जनप्रियः ॥ प्रपन्नरक्षको धीरः शिवसेवकवर्धकः ॥ ३ ॥ अक्षिपेयामृतेशानः स्त्रीपुं

१ निवासतः—निवासाय—सार्वभक्तिकस्तसिः ।

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पू.)
अ० ९

॥२२६॥

भावप्रदायकः ॥ भक्तविज्ञप्तिसंधाता दीनबंदिविमोचकः ॥ ४ ॥ मुखरांघ्रिपतिः श्रीमान्मृडो मृगमदेश्वरः ॥ भक्तप्रेक्षणकृत्साक्षी भक्त
 दोषनिवर्त्तकः ॥ ५ ॥ ज्ञानसंबंधनाथश्च श्रीहलाहलसुंदकः ॥ आहवैश्वर्यदाता च स्मर्तृसर्वाघनाशनः ॥ ६ ॥ व्यत्यस्तनृत्यद्वजधृ
 क्सकांतिर्नटनेश्वरः ॥ सामप्रियः कलिध्वंसी वेदमूर्तिर्निरंजनः ॥ ७ ॥ जगन्नाथो महादेवस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरांतकः ॥ भक्तापरा
 धसोढा च योगीशो भोगनायकः ॥ ८ ॥ बालमूर्तिः क्षमारूपी धर्मरक्षो वृषध्वजः ॥ हरो गिरीश्वरो भर्गश्चंद्ररेखावतंसकः ॥ ९ ॥ स्मरांतक्रों
 ऽधकरिषुः सिद्धराजो दिगंबरः ॥ आगमप्रिय ईशानो भस्मरुद्राक्षलांछनः ॥ १० ॥ श्रीपतिः शंकरः स्रष्टा सर्वविद्येश्वरोऽनघः ॥ गंगाधरः क्रतुध्वं
 सो विमलो नागभूषणः ॥ ११ ॥ अरुणो बहुरुपश्च विरूपाक्षोऽक्षराकृतिः ॥ अनादिरंतरहितः शिवकामः स्वयंप्रभुः ॥ १२ ॥ सच्चिदानंदरूपश्च
 सर्वात्मा जीवधारकः ॥ स्त्रीसंगवामसुभगो विधिर्विहितसुंदरः ॥ १३ ॥ ज्ञानप्रदो मुक्तिदश्च भक्तवांछितदायकः ॥ आश्चर्यवैभवः कामी निरवद्यो
 निधिप्रदः ॥ १४ ॥ शूली पशुपतिः शंभुः स्वयंभुर्गिरिशो मृडः ॥ एतानि मम मुख्यानि नामान्यत्र महामुने ॥ १५ ॥ अन्यानि दिव्यनामानि
 पुराणोक्तानि संस्मर ॥ प्रदक्षिणेन मां नित्यं विशेषात्त्वं समर्चय ॥ १६ ॥ प्रदक्षिणप्रियो यस्मादहं शोणाचलाकृतिः ॥ इत्याज्ञतो महादेवमर्चयन्न
 रुणाचलम् ॥ अविमुंचन्निहावासं कृतवानहमद्रिजे ॥ १७ ॥ ॥ गौर्युवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्य्य मुनीश्वर ॥ प्रदक्षिणस्य माहात्म्यं ब्रूहि
 मे शोणभूभृतः ॥ १८ ॥ कस्मिन्काले कथं कार्यं कैर्वा पूर्वं प्रदक्षिणम् ॥ कृतं शोणाद्रिनाथस्य प्राप्तमिष्टं परं पदम् ॥ १९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
 इति पृष्ठो मुनिः प्राह गौतमः शैलकन्यकाम् ॥ श्रूयतां देवि माहात्म्यमादिशन्मे महेश्वरः ॥ २० ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ अहं हि
 शोणशैलात्मा प्रकाशो वसुधातले ॥ २१ ॥ पारितो मां सुराः सर्वे वर्तते मुनिभिः सह ॥ २२ ॥ यानि कानि च पापानि जन्मांतरकृतानि च ॥
 तानि तानि विनश्यन्ति प्रदक्षिणपदे पदे ॥ २३ ॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च ॥ सिद्धयन्ति सर्वतीर्थानि प्रदक्षिणपदे पदे ॥ २४ ॥
 अपि प्रहीणस्य समस्तलक्षणैः क्रियाविहीनस्य निकृष्टजन्मनः ॥ प्रदक्षिणीकृत्य शशांकशेखरं प्रयास्यतः कस्य न सिद्धिरग्रतः ॥ २५ ॥ समस्त
 तीर्थाभिगमेषु पुण्यं समस्तयज्ञागमधर्मजातम् ॥ अवाप्यते शोणमहीधरस्य प्रदक्षिणाप्रक्रमणेन सत्यम् ॥ २६ ॥ पदेनैकेन भूलोकं द्वितीयेनांतरि
 क्षकम् ॥ तृतीयेन दिवं मर्त्यो जयत्यस्य प्रदक्षिणे ॥ २७ ॥ एकेन मानसं पापं द्वितीयेन तु वाचिकम् ॥ कायिकं तु तृतीयेन पदेन क्षीयते नृणाम्
 ॥ २८ ॥ पातकानि च सर्वाणि पदेनैकेन मार्जयेत् ॥ द्वितीयेन तपः सर्वं प्राप्नोत्यस्य प्रदक्षिणात् ॥ २९ ॥ पर्णशाला महर्षीणां सिद्धानां च सहस्र

स्कां.प.पु.
॥२२७॥

शः ॥ सुराणां च तथाऽऽवासा विद्यंतेत्र सहस्रशः ॥ ३० ॥ अत्र सिद्धः पुनर्नित्यं वसाम्यग्रे सुरार्चितः ॥ ममांतरे गुहा दिव्या ध्यातव्या भोगसंयुता ॥ ३१ ॥ अग्निस्तंभमयं रूपमरुणादिरिति श्रुतम् ॥ ध्यायँल्लिंगं मम बृहत्तमन्दं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥ अष्टमूर्तिमयं लिंगमिदं यैस्तेजसं भृशम् ॥ ध्यात्वा प्रदक्षिणं कुर्वन्पातकानि विनिर्दहेत् ॥ ३३ ॥ न पुनः संभवस्तस्य यः करोति प्रदक्षिणाम् ॥ शोणाचलाकृतेर्नित्यं नित्यत्वं ध्रुवमश्नुते ॥ ३४ ॥ अस्य पादरजःस्पर्शात्पूयते सकला मही ॥ पदमेकं तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे ॥ ३५ ॥ नमस्कुर्वन्प्रतिदिशं ध्यायन्स्तांति कृतांजलिः ॥ असं सृष्टकरः कैश्चिन्मदं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ३६ ॥ आसन्नप्रसवा नारी यथा गच्छेदनाकुलम् ॥ तथा प्रदक्षिणं कुर्यादशृण्वंश्च पदध्वनिम् ॥ ३७ ॥ स्नातो विशुद्धवेषः सन्भस्मरुद्राक्षभूषितः ॥ शिवस्मरणसंसृष्टो मंदं दद्यात्पदं बुधः ॥ ३८ ॥ मनुनां चरतामग्रे देवानां च सहस्रशः ॥ अदृश्यानां च सिद्धा नां नान्येषां वायुरूपिणाम् ॥ ३९ ॥ संघट्टमतिसमदं मार्गरोधं विचिंतयन् ॥ अनुकूलेन भक्तः सञ्छनैर्दद्यात्पदं बुधः ॥ ४० ॥ अथवा शिवनामानि सं कीर्त्य वरगीतिभिः ॥ शिवनृत्यं च रचयन्भक्तैः सार्द्धं परिक्रमेत् ॥ ४१ ॥ माहात्म्यं मम वा शृण्वन्नन्यमतिरादरात् ॥ शनैः प्रदक्षिणं कुर्यादानन्दरसनि र्भरः ॥ ४२ ॥ दानैश्च विविधैः पुण्यैरुपकारैस्तथार्थिनाम् ॥ यथामति दयापूर्णं आस्तिकः परितो व्रजेत् ॥ ४३ ॥ कृते त्वग्रिमयं लिंगं त्रेतायां मणि पर्वतम् ॥ द्वापरे चितयेद्वैमं कलौ मरकताचलम् ॥ ४४ ॥ अथवा स्फाटिकं रूपमरुणं तु स्वयंप्रभम् ॥ ध्यायन्विमुक्तः सकलैः पापैः शिवपुरं व्रजे त् ॥ ४५ ॥ अवाङ्मनसगम्यत्वादप्रमेयतया स्वयम् ॥ अग्रित्वाच्च परं लिंगमनासाद्याचलाभिधम् ॥ ४६ ॥ ध्यात्वा प्रदक्षिणं कर्तुरभिगम्योऽह मंजसा ॥ तस्य पादरजो नृणामजरामरकारणाम् ॥ ४७ ॥ रूपमेकं तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे ॥ वाहनानि सुरोवाणां प्रार्थयन्ते परस्परम् ॥ ४८ ॥ कुर्वतां चरणं वोढुमरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ छायाप्रदानं कुर्वति कल्पकाद्याः सुगुहमाः ॥ ४९ ॥ कुर्वतां भुवि मर्त्यानामरुणाद्रिप्रदक्षि णाम् ॥ देवगन्धर्वकाद्यानां सहस्रेण समावृताः ॥ ५० ॥ सेवन्ते ते गणाकीर्णा विमानशतकोटयः ॥ मम प्रदक्षिणं भूमौ कुर्वतां पादपांसुभिः ॥ ५१ ॥ पाविता महती वीथी दृष्टा शिवपदप्रदा ॥ अंगप्रदक्षिणं कुर्वन्शणात्स्वर्गतनुर्भवेत् ॥ ५२ ॥ प्राप्नो वज्रशरीरत्वं न धृष्येत महीतले ॥ व्योमयानोत्सुका देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ ५३ ॥ अदृश्याः संचरन्त्यत्र पश्यन्ते मम संनिधिम् ॥ विनयं मम भक्तिं च प्रदक्षिणपरिक्रमे ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा हर्षसमायुक्ता मर्त्येभ्यो ददते वरम् ॥ अत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्पुगा कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ ५५ ॥ प्रत्यहं मार्गमासीनाः प्रत्येकं कोटितां गताः ॥ आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे पुरा कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ ५६ ॥ संपूर्णजगतीभागे सर्वे ग्रहपतां गताः ॥ यः करोति नरो भूमौ मूर्त्यवारे प्रदक्षिणाम् ॥ ५७ ॥

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ पृ.)
अ० ९

॥२२७॥

स सूर्यमंडलं भित्त्वा मुक्तः शिवपुरं व्रजेत् ॥ सोमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ५८ ॥ अजरामरतां प्राप्नो नासौम्यो भवति क्षितौ ॥ मौम
वारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ५९ ॥ आनृण्यमखिलं प्राप्य सार्वभौमो भवेद्भुवम् ॥ बुधवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ६० ॥
सर्वज्ञतामनुप्राप्तः स वाचां पतितामियात् ॥ गुरुवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ६१ ॥ प्रदक्षिणेन शोणाद्रेः स तु लोकगुरुर्भवेत् ॥ भृगुवारे
नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ६२ ॥ संप्राप्य महतीं लक्ष्मीं लभते वैष्णवं पदम् ॥ मन्दवारे नरः कृत्वा शोणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥ ६३ ॥ विमुक्तो
ग्रहपीडाभिः स विश्वविजयी भवेत् ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि पुरा तद्दैवतैः सह ॥ ६४ ॥ मम प्रदक्षिणां कर्तुः पुण्यानि सहसा व्रजेत् ॥ तिथयः कर
णानीहयोगाश्च मम संमताः ॥ ६५ ॥ अभीष्टफलदा जाताः कुर्वतां मत्प्रदक्षिणाम् ॥ मुहूर्ता विविधा होराः सौम्याश्च सततोदयाः ॥ ६६ ॥
मत्प्रदक्षिणकर्तृणां जायन्ते सततं शुभाः ॥ प्रच्छिनत्ति प्रकारोऽघं दकारो वाञ्छितप्रदः ॥ ६७ ॥ क्षिकारात्क्षीयते कर्म णकारो मुक्तिदायकः ॥ दुर्बलाः काश्य
संयुक्ता आधिव्याधिविजृम्भिताः ॥ ६८ ॥ मम प्रदक्षिणं कृत्वा मुच्यन्ते सर्वदुष्कृतैः ॥ मम प्रदक्षिणं कर्तुर्भक्त्या पादेन संततम् ॥ ६९ ॥ क्षणेन साध्वां
पश्यामि त्रैलोक्यस्य प्रदक्षिणाम् ॥ लोकेशाश्च दिगीशाश्च ये चान्ये कारणेश्वराः ॥ ७० ॥ मम प्रदक्षिणां कृत्वा स्थिरा राज्ये पुराऽभवन् ॥ अहं च गणसं
युक्तः सर्वदेवर्षिसंयुतः ॥ ७१ ॥ उत्तरायणसंयोगे करोमि स्वप्रदक्षिणाम् ॥ मद्रूपं तैजसं लिंगमरुणाद्रिरिति श्रुतम् ॥ ७२ ॥ त्रैलोक्यस्य हितार्थाय करि
ष्यामि प्रदक्षिणाम् ॥ आगता च परान्ते च गौरी तप इहाद्भुतम् ॥ ७३ ॥ कर्तुं प्रदक्षिणं कृत्वा मामेष्यत्यनघा पुनः ॥ कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिका
रुख्ये महातपाः ॥ ७४ ॥ मम प्रदक्षिणां गौरी प्रदोषे रचयिष्यति ॥ नराणामल्पपुण्यानां दुर्लभं तत्प्रदक्षिणम् ॥ ७५ ॥ ज्योतिर्लिंगस्य दृष्टस्य देवी
प्रार्थनया तथा ॥ मया समेता देवी सा प्राप्ताऽपीतकुचाभिधा ॥ ७६ ॥ आश्वासयति सुरान्सर्वानुत्तरायणसंगमे ॥ देवगन्धर्वयक्षाणां सिद्धानामपि
रक्षसाम् ॥ ७७ ॥ सर्वेषां देवयोनीनां भविता तत्र संगमः ॥ ये तदा मां समागत्य पूजयन्ति तपोधिकाः ॥ ७८ ॥ सर्वजन्मकृतावौचप्रायश्चित्तं
व्रजन्ति ते ॥ दुर्लभं तद्दिनं पुंसामुत्तरायणसंगमे ॥ ७९ ॥ तदा मद्रूपमभ्यर्च्य कृतार्थाः सन्तु मानवाः ॥ प्रदक्षिणं तु मे दिव्यं कुर्वति च मही
भुजः ॥ ८० ॥ तेषां पुरोगतः साक्षादहं जेष्यामि विद्विषः ॥ राजा यस्य तु देशस्य यो यो राजा तपोधिकः ॥ ८१ ॥ स कारयेद्विप्रमुख्यैः
श्रोत्रियैर्मम प्रदक्षिणाम् ॥ मंडलं मंडलाद्धं वा संकल्पविधिपूर्वकम् ॥ ८२ ॥ तस्य तस्य स्थिरं राज्यं शत्रूणां च पराहतिम् ॥ करिष्यामि मुने नित्य
महमेव पुरःस्थितः ॥ ८३ ॥ न वाहनेन कुर्वति मम जातु प्रदक्षिणाम् ॥ धर्मलुब्धमना जानञ्छिवाचारपरिप्लुतिम् ॥ ८४ ॥ धर्मकेतुः पुरा राजा

यमलोकादुपागतः ॥ सम प्रदक्षिणां कर्तुं तुरगेणाभ्यरोचयत् ॥ ८५ ॥ क्षणेन तुरगो जातो गणनाथः सुरार्चितः ॥ प्रतिपेदे पदं शैवं विमुच्य
 धरणीपतिम् ॥ ८६ ॥ वीक्ष्य तं वाहनं भूयो गणनाथवपुर्द्धरम् ॥ पादप्रदक्षिणां कृत्वा स्वयं च गणपोऽभवत् ॥ ८७ ॥ तदाप्रभृति शक्राद्याः सुरा
 विष्णुसमन्विताः ॥ पादाभ्यामेव कुर्वति मम सर्वे प्रदक्षिणाम् ॥ ८८ ॥ स्वर्गान्निपातितः कोऽपि सिद्धः काले तपःक्षयात् ॥ प्रदक्षिणां ततः कृत्वा
 पुनर्लब्धपदोऽभवत् ॥ ८९ ॥ स्वलितं पादजं रक्तं मम कर्तुं प्रदक्षिणम् ॥ मार्ज्यते तस्य देवेन्द्रमौलिमंदारकेसरैः ॥ ९० ॥ प्रदक्षिणमहावीथी
 शिलाशकलघटितम् ॥ पदं संधार्यते पुंसां श्रीपयोधरकुंकुमैः ॥ ९१ ॥ मणिपर्वतशृंगेषु कल्पद्रुमवनांतरे ॥ संचरन्ति सदा मर्त्या मम कृत्वा प्रदक्षि
 णम् ॥ ९२ ॥ ॥ गौर्युवाच ॥ ॥ उपचारप्रवृत्तानां फलं मे शंस सुव्रत ॥ यैर्वै जनः कृतार्थः स्याद्यथाशक्ति कृता दरः ॥ ९३ ॥ ॥ मुनि
 रुवाच ॥ ॥ उपचारफलं देवि शृणु वक्ष्याम्यहं तव ॥ यन्मह्यं कृपया पूर्वमुक्तवान्परमेश्वरः ॥ ९४ ॥ लूती तंतुकजालानि संसृज्य कचिदेव मे ॥
 जातिस्मरो महीध्रेऽस्मिन्सोऽशुकैर्मा व्यवेष्टयत् ॥ ९५ ॥ गजः कश्चित्पुष्पाक्रांतो विमुच्य च मधु कचित् ॥ वनपल्लवमुत्कीर्य मुक्तोऽभूद्गणनाय
 कः ॥ ९६ ॥ कृमयो विलुठन्तो मे पार्श्वे दुरितवर्जिताः ॥ सिद्धवेषाः पुनः सर्वे मम लोकं व्रजन्ति ते ॥ ९७ ॥ अव्युच्छिन्नप्रदीपार्चिः क्षणमप्याद
 धाति यः ॥ स्वयंप्रकाशः स भवन्मम सारूप्यमश्रुते ॥ ९८ ॥ हारीतः कोपि संप्राप्तः शाखानीडो ममांतिके ॥ खद्योतो दीपवन्नक्तं तावन्मुक्तिं
 समागतः ॥ ९९ ॥ गावः प्रस्रवणैः सिक्ता वत्सस्मरणसंभवैः ॥ मत्पार्श्वे मुक्तिमाप्नुस्ता मम लोकं समाश्रयन् ॥ १०० ॥ काकः पक्षजवातेन
 बलिग्रहणलोलुपः ॥ मार्जयन्मत्पुरोभागं मुक्तिं प्रापद्यत क्षणात् ॥ १०१ ॥ मूषको मद्गुहाभागं मणिसंघविकर्षणैः ॥ प्रकाशयन्वितिमिरं मम रूप
 मपद्यत् ॥ १०२ ॥ छायावृक्षत्वमास्थातुं मुनयस्त्रिदशा अपि ॥ प्रार्थयन्त्येव मत्पार्श्वे नपुनःसंभवेच्छया ॥ १०३ ॥ गोपुरं शिखरं शालां मण्डपं वा
 पिकामपि ॥ कुर्वतां मत्पुरोभागे सिध्यन्तीष्टार्थसंपदः ॥ १०४ ॥ सदा मत्पार्श्वेनासाद्यमग्निलिंगमिदं मम ॥ अनासाद्याचलेशाख्यं पूज्यतां वसुधातले
 ॥ १०५ ॥ वीक्षणस्पर्शनध्यानैः स्वभूतं निखिलं जगत् ॥ पोषयन्ती परा शक्तिः पूज्याऽपीतकुचाभिधा ॥ १०६ ॥ सर्वलोकैकजननी संप्राप्ता नित्ययौ
 वनम् ॥ यौवनप्रार्थिभिः सेव्या सदाऽपीतकुचाभिधा ॥ १०७ ॥ क्षणात्तस्य पुरोभागे वसतां प्राणिनामिह ॥ परत्र वात्र दुष्प्राप्यमिष्टवस्तु न विद्यते
 ॥ १०८ ॥ अप्रमेयगुणाधारमपेक्षितवरप्रदम् ॥ अशेषभोगनिलयं शोणाद्रीशं समर्चय ॥ १०९ ॥ लब्धकामा पुनः शम्भुमाश्रयिष्यसि सुव्रते ॥ तपश्चर
 णमप्येतत्तव लोकहितावहम् ॥ ११० ॥ न केवलं तव तपःस्ववाञ्छितफलप्रदम् ॥ तपस्यतामृषीणां च क्षेमायैव भविष्यति ॥ १११ ॥ कारणांतरमाशंक्य

तपः कुर्वति देवताः ॥ रहस्यं व्रीक्षां तु फलेनैवानुमीयते ॥ ११२ ॥ वयं च सहसंवासास्तव व्रतनिरीक्षणात् ॥ कृतार्थाः स्याम देवेशि तप
 सा नः कृतार्थता ॥ ११३ ॥ इति तस्य मुनेर्वाक्यमर्थगर्भं निशम्य सा ॥ गौरी कौतुकसंयुक्ता प्रशशंस महामुनिम् ॥ ११४ ॥ तपः किमन्यत्क
 र्त्तव्यं लब्धं तव तु दर्शनम् ॥ अरुणाद्रिरयं दृष्टुः श्रुतं माहात्म्यमस्य च ॥ ११५ ॥ अहो भूमेस्तु वैचित्र्यं यतो दृष्टा दिवोऽधिका ॥ यत्रैव तैजसं
 लिंगं देवतानां वरप्रदः ॥ ११६ ॥ शिवः प्रसादसिद्धो मे दर्शितं स्थानमात्मनः ॥ अत्रैव शिवमाराध्य वशीकुर्यां जगद्गुरुम् ॥ ११७ ॥ अविना
 भूतमैक्यं मे देवेन भवतात्सदा ॥ त्वया कृतेन साह्येन भवेयं शिवनाथिका ॥ ११८ ॥ इति गौतमसंनिधौ तदानीं कृतसंवित्तप आदरेण कर्तुम् ॥
 अभजद्गुचिरां च पर्णशालां मुनिना चानुमता तथेति भक्त्या ॥ ११९ ॥ सुकुमारतनुः सरोरुहाक्षी घनतुंगस्तनकल्पितोत्तरीया ॥ जटिला हारि
 नीलरत्नकांतिर्गिरिजा राजति देहवत्तपःश्रीः ॥ १२० ॥ नियमैर्बहुभिस्तपोविशेषैः क्रतुषु प्राप्तविचित्रयोगबंधैः ॥ निगमागमदृष्टधर्ममार्गं सकलं
 सा तु कृतार्थतामनैषीत् ॥ १२१ ॥ तपसा विविधेन तप्यमाना न कदाचित्परिखेदमाप तन्वी ॥ हरिरत्नमयी च कापि वल्ली नितरां दीप्तिमती
 बभूव बाला ॥ १२२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणा
 माहात्म्यवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथ देवा महीं हित्वा महिषासुरपीडिताः ॥ नत्वा गौरीं तपस्यन्तीं जग्मुः शर
 णमाकुलाः ॥ १ ॥ अथ तानभयं देहि देवीति भयविह्वलान् ॥ अमरान्वीक्ष्य सा देवी किं कार्यमिति चाभ्यधात् ॥ २ ॥ ततो विज्ञापयामासुर्दैत्यै
 द्राद्वयमात्मनाम् ॥ देव्यै बद्धांजलिपुटा देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ ३ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ अप्सरोभिः परिवृतः सुखं क्रीडति नंदने ॥ ऐरावतमुखा
 न्सर्वान्दिङ्गागात्रिजमंदिरे ॥ ४ ॥ आवसयन्विनोदार्थमंगनाभिः सहागतान् ॥ उच्चैःश्रवःपुरोगानामुपभोगं करोत्यसौ ॥ ५ ॥ मंदुरास्वस्य रम्यासु
 दृश्यन्ते लक्षकोटयः ॥ हुताशवाहनं मेघं पुत्रारोहार्थमीप्सति ॥ ६ ॥ याम्यं महिषमानीय शकटे सोऽभ्यवाहयत् ॥ सिद्धीराकृष्य सकला
 गृहकर्मणि चादिशत् ॥ ७ ॥ अप्सरःसंघमखिलमात्मसेवार्थमानयत् ॥ अन्यत्किमपि यद्वस्तु रत्नभूतं जगन्नये ॥ ८ ॥ अनाहृतं पुनर्हृतं न
 विश्राम्यति कोपवान् ॥ वयं च सेवका भूत्वा नित्यं भीतिसमन्विताः ॥ ९ ॥ पूजयंतश्च तस्याज्ञां नान्यां वीक्षामहे गतिम् ॥ शरणागतसंत्राणं तपः
 फलमुदाहृतम् ॥ १० ॥ दुर्जयोऽयं वरो दैत्यः सर्वेषां बलिनामपि ॥ सुराणामपि दैत्यानां शिवाल्लब्धवरोदयः ॥ ११ ॥ अस्य शृंगाहतः सिंधुर्व्या

स्कां.प.पु.
॥२२९॥

वर्जितमिति ब्रुवन् ॥ रत्नोपहारदानेन नित्यं तत्प्रीतिमिच्छति ॥ १२ ॥ पर्वतांश्च समुत्क्षिप्य शृंगाग्रेण महोद्धतः ॥ क्रीडति क्षोदिताशेषधातुबूलि
विलेपनैः ॥ १३ ॥ न शक्यमतुलं तस्य बलमन्यदुरासदम् ॥ स्वयमेव विजानीहि हत्वा ते निजतेजसा ॥ १४ ॥ शंभुशक्तिः परा सेयं स्त्रीरूपे
णात्र दृश्यते ॥ त्वयैवायं निहंतव्यः शिवाल्लब्धवरो ह्ययम् ॥ १५ ॥ न जानीमो वयं देवि किंचिच्छंभुविचेष्टितम् ॥ केवलं पालनीयाः स्म जग
न्मात्रा सदा त्वया ॥ १६ ॥ इति तेषां भयार्तानामाकर्ण्य वचनं शुभम् ॥ व्याजहार प्रसन्नात्मा देवी दत्त्वाभयं तदा ॥ १७ ॥ शरणागतसंज्ञाणं
तपसि स्थितया मया ॥ कर्तव्यममराः कालात्क्षीणः शत्रुर्भविष्यति ॥ १८ ॥ उपायेन समाकृष्य हनिष्यामि महासुरम् ॥ निरागसस्तु हननमद्य मे न
हि युज्यते ॥ १९ ॥ धर्मगे धर्मभेत्तारः शलभत्वं व्रजंति हि ॥ देवास्तद्रचनं श्रुत्वा प्रणम्य गिरिकन्यकाम् ॥ २० ॥ जगमुर्यथागतं सर्वे निर्भया दृष्ट्वा
तसः ॥ २१ ॥ गतेषु तेषु देवेषु गौरी कमललोचना ॥ बभूव मोहिनी शक्तिः कांतियुक्ता ततोदरी ॥ २२ ॥ सा देवी दिक्षु शैलेषु चतुर्ष्वरुणभूतः ॥
रक्षार्थं स्थापितवती चतुरो बटुकान्वरान् ॥ २३ ॥ यदा कैलासशिखरादागता शैलकन्यका ॥ अन्वगच्छन्सेवमानाश्चतस्रो मातरस्तदा ॥ २४ ॥
दुन्दुभिः सत्यवत्याख्या तथा चानवमी परा ॥ सुन्दरीति चतसस्तामन्वयुः पारिचारिकाः ॥ २५ ॥ विमुञ्चतातिथिं श्रांतं क्षुत्पिपासासमन्वि
तम् ॥ अरुणाद्रिमिमं द्रष्टुं नान्यमित्यब्रवीच्च तान् ॥ २६ ॥ सीमाशलस्थितान्वीरांस्तानादिश्य बलाधिकान् ॥ तपश्चचाराद्रिकन्या गौतमा
श्रमसन्निधौ ॥ २७ ॥ तस्यां तपंत्यां तन्वंग्यां न तापः कश्चिदप्यभूत् ॥ वर्षे काले जलदः सफलाश्चाभवन्हुमाः ॥ २८ ॥ विरोधीनि च
सत्त्वानि मुमुक्षुः पूर्वमत्सरम् ॥ आश्रमः सर्वजन्तूनां शरण्योऽभूद्रयापहः ॥ २९ ॥ योजनद्वयपर्यन्तं सीमाशैलेषु संस्थितैः ॥ चतुर्भिर्वटुकैः शूरै
रक्षितश्चारुणाचलः ॥ ३० ॥ नोदभूत्कश्चन त्रासो न च दृष्टो भयोदयः ॥ न व्याधिपीडनं चासीत्तत्र नारिविजृम्भणम् ॥ ३१ ॥ कृतार्था मुनयः
सर्वे प्रशंसन्तो नगात्मजाम् ॥ शिवलोकपदं केचित्प्रत्यशंसन्तथाश्रमम् ॥ ३२ ॥ सा च गौरी तपो घोरं कुर्वती च दिवानिशम् ॥ न तृप्तिमाययौ
बाला शिवसंतोषकारकम् ॥ ३३ ॥ महिषश्च महावीर्यो मृगयां कर्तुमुद्यतः ॥ चचार काननं सर्वं विदूरे शोणभूतः ॥ ३४ ॥ दैत्यसैन्यसमा
युक्तो मृगयूथान्यनैकशः ॥ वनेषु निघ्नंस्तरसा विचचाराशु भक्षयन् ॥ ३५ ॥ धन्विभिर्बलिभिर्वीरैर्मृगाः केचिदनुद्रुताः ॥ भयार्ताः परिधावन्तः
प्राविशन्तं तथाश्रमम् ॥ ३६ ॥ अनुव्रजन्तो दितिजा मृगांस्तान्हंतुमुद्यताः ॥ वारिता बटुकैर्वीरैर्मायातात्रेति सत्वरैः ॥ ३७ ॥ किमत्रेति तदा पृष्टा

१ ततोदरी-इत्यस्य तु-विस्तृतोदरवती-इत्यर्थो बोध्यः । २ अरिविजृम्भणम्-कामकोधाद्युदयः न-इति योजना ।

माहे० सं० १
(अ. मा. ३
अ० १०

॥२२९॥

बटुका दुष्टदानवैः ॥ तपस्यति वरारोहा कन्यात्रित्यादुरंजसा ॥ ३८ ॥ न केनचित्प्रवेष्टव्यं बलिना मुनिसेवितम् ॥ तपःस्थानमिदं देव्याः शरणा
 गतरक्षकम् ॥ ३९ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा बलिनो दुष्टदानवाः ॥ तथेति विनिवृत्त्याशु कर्तव्यं समचितयन् ॥ ४० ॥ मायया पक्षिरूपास्ते
 प्रविश्याश्रममादरात् ॥ आरामवृक्षशाखासु निषेदुःखादिहेक्षितुम् ॥ ४१ ॥ सा पुनर्लसितारण्ये सर्वर्तुकुसुमान्विते ॥ तपस्यन्ती तदा दृष्टा मायादे
 त्यस्य सैनिकैः ॥ ४२ ॥ रूपलावण्यते तस्या निश्चयं तपसि स्थितम् ॥ वीक्ष्य ते विस्मयोपेता गत्वा तस्मै न्यवेदयन् ॥ ४३ ॥ स स्मरातो वृद्धरूपः
 प्रविवेशाश्रमं तदा ॥ पूजितोऽस्याः सखीभिश्च गतश्रांतिरिव स्थितः ॥ ४४ ॥ वृद्धोऽपृच्छत्किमर्थं तु तपोऽस्या इति तास्तथा ॥ बाला कांत
 प्रसादार्थं चिरमत्र तपस्यति ॥ ४५ ॥ परं स बलवान्कांतो न कदापि प्रसीदति ॥ कार्यं विवाहसमये मनोरथं यथोचितम् ॥ ४६ ॥
 अपूर्वप्रभुणा तेन नवोपकरणं महत् ॥ सद्योजातकुलालेन सद्यःसृष्टैर्विपाचितैः ॥ ४७ ॥ भाजनरपि साद्यस्कैर्न्यस्तैः पक्वैश्च शालिभिः ॥ तादृशैः
 साधनैः सर्वैस्तादृशैर्द्रव्यसंचयैः ॥ ४८ ॥ अपूर्वदृष्टविभवैः कार्यं स्यादुपकारणम् ॥ सिद्धे तथोपकरणेऽस्याः सद्योऽस्तु स्वयंवरः ॥ ४९ ॥
 इति तासां वचः श्रुत्वा विहसन्महिषोऽभ्यधात् ॥ तपःफलमहं प्राप्तः सत्यमस्या इति स्थितम् ॥ मदीयां सकलां भूतिं शृणु बाले
 तपस्विनि ॥ ५० ॥ महिषोऽहं महावीरो दैत्येन्द्रः सुरवंदितः ॥ जगन्नयमिदं सर्वं मयैव परिगृह्यते ॥ ५१ ॥ अनन्यवीरसद्भावो मय्येव
 भुजशुष्मणा ॥ कामरूपोऽस्म्यहं बाले सर्वभोगप्रदायकः ॥ ५२ ॥ भज मां तव भर्तारं प्राणिनां तपसःफलम् ॥ सर्वं संपादयिष्यामि
 कल्पवृक्षैः समाहृतैः ॥ ५३ ॥ सृजामि तपसा चाहं विश्वकर्माणमादितः ॥ कामधेनुसहस्राणि सृजामि तपसा क्षणात् ॥ ५४ ॥
 नवभिर्निधिभिः प्राप्तैः पार्श्वस्थैर्नित्यदा मम ॥ अपेक्षितार्थसंसिद्धिः सहसैवोपपाद्यते ॥ ५५ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स्मृतदेवाभवत्क्रमात् ॥
 विसृज्य मौनं शनकैर्विहसन्ती तमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ अहं बलवतो भार्या भविष्यामि तपश्चिरम् ॥ करोमि यद्यसि बली बलं दर्शय मे निजम् ॥ ५७ ॥
 विरच स्त्रीस्वभावं स्वं श्रुत्वा तद्वाक्यमुत्थितम् ॥ हते कोयमिति क्रोधान्ननर्द महिषासुरः ॥ ५८ ॥ जिघृक्षंतं समायांतं वीक्ष्य तं महिषासुरम् ॥ अभू
 दुरासदा दुर्गा कन्या सा ज्वलनाकृतिः ॥ ५९ ॥ महामायां समालोक्य ज्वलन्तीं पुरतः स्थिताम् ॥ स्वयं स महिषाकारो ववृधे मेरुसन्निभः
 ॥ ६० ॥ कुलभूधरशृंगाणि शृंगाभ्यां मुहुराक्षिपन् ॥ आजुहाव निजां सेनामापूरितदिगंतराम् ॥ ६१ ॥ अथ ब्रह्ममुखा देवाः प्रणम्य विविधायुधैः ॥

१ कन्या गौर्येव । २ रूपलावण्यते—रूपं च लावण्यता च ते रूपलावण्यते । तद्वितादपि तद्वित आर्षः । ३ तदर्थम्—इति शेषः ।

स्कां.प.पु.
॥२३०॥

पूजयामासुरात्मीयैर्दुर्गा कालाग्रिरूपिणीम् ॥ ६२ ॥ पंचहेतीर्हरिः प्रादाद्दश चापि सदाशिवः ॥ ब्रह्मा चतस्रश्च तदा तस्यै मायातिरोहिताः ॥ ६३ ॥ दिक्पालाश्च सुराश्चान्ये पर्वताश्च पयोधयः ॥ स्वीयैराभरणैः शस्त्रैरधृष्यास्तामपूजयन् ॥ ६४ ॥ माया सा बहुभिर्हस्तैर्ज्वलदायुधसंचयैः ॥ आबद्धकवचा तूर्ण दुर्गाभूत्सिंहवाहना ॥ ६५ ॥ आपूरितदिशाभोगा तेजस्तत्सोढुमक्षमः ॥ दुर्गाया घोरमालोक्य महिषस्तु पलायितः ॥ ६६ ॥ अथ तेजो निजं घोरं प्रज्वलत्सोढुमक्षमम् ॥ पलायमानमालोक्य महिषं सा व्यर्चितयत् ॥ ६७ ॥ उपायेन निहतव्यो दुष्टोऽयं महिषा सुरः ॥ मदपूर्वं निवृत्त्यंते मृगा मृगयुभिर्वने ॥ ६८ ॥ दूतोक्तिभिः समाकृष्य मृद्रीभिर्मर्मवृत्तिभिः ॥ कोपमस्य समुद्राव्य करिष्येभिमुखं क्षणात् ॥ ६९ ॥ अधर्मवृत्तियुक्तानां धर्मवाक्यपरिश्रवात् ॥ कोपः समुद्रवेत्सद्यः स्वजीवक्षयकारणम् ॥ ७० ॥ अथवा धर्मबुद्धिस्सैन्यदि शांतो भविष्यति ॥ तदा हितोपदेशेन धर्मलोपो न संभवेत् ॥ ७१ ॥ तपस्यद्भिः सदा कार्यः कोपत्यागः फलान्वितः ॥ धर्महानिर्न सोढव्या तत्कोपो हि तपः परम् ॥ ७२ ॥ इति संचित्य सा गौरी नाम्ना सुरगुरुं मुनिम् ॥ संकल्प्य वानरमुखं प्राहिणोदसुरं प्रति ॥ ७३ ॥ गच्छ त्वं मायया युक्तो महर्षे वानरानन ॥ महिषं बोधयित्वा च वचनं शीघ्रमाब्रज ॥ ७४ ॥ मैव त्वमरुणाद्रीशमुपपीडय दुर्मते ॥ अत्र दुर्मनसां वीर्यमदृश्यं भवति क्षणात् ॥ ७५ ॥ न कलेरुपतापोऽत्र नासुरैरपि पीडनम् ॥ न साहसं च शुभदं शिवभक्तिमतामपि ॥ ७६ ॥ पूर्वजन्मकृतैः पुण्यैर्लब्धवीर्यमहोदयः ॥ मा त्वं शोणाचलेशाग्नौ शलभत्वं भजासुर ॥ ७७ ॥ शिवेन दत्ता विभवास्तव पूर्वतपोबलात् ॥ दह्येरन्यत्र तरसा दाववह्नौ यथा द्रुमाः ॥ ७८ ॥ अत्र धर्मात्मनां वासः शिवभक्तिमतां सदा ॥ परपीडाप्रसक्तानां भवेद्रोगशतावृतः ॥ ७९ ॥ ऐश्वर्य्यमतुलं प्राप्तो बलमन्यदुरासदम् ॥ किमर्थं स्वल्पबुद्धिः सन्स्वदोषैर्नाशमेष्यसि ॥ ८० ॥ मया कन्या पुनर्दृष्टा विशेषादबला मता ॥ अंतर्गतोरुणांद्रीश एतस्मात्सा विशिष्यते ॥ ८१ ॥ अथवा युक्तिभेदेस्त्वं शास्त्रैर्वा शिवसंमतैः ॥ अनिग्राह्यमनोवृत्तिरात्मसैन्यं समानय ॥ ८२ ॥ येन लोकान्समस्तांस्त्वं बाधसे बलगर्वितः ॥ तत्सैन्यं तव वृद्धं च क्षणाद्धक्ष्यामि तेजसा ॥ ८३ ॥ आनीय सकलं सैन्यमग्रे स्थापय सायुधम् ॥ सद्यस्त्वात्मबलैः सृष्टैः संहारिष्यामि तत्क्षणात् ॥ ८४ ॥ मच्छस्त्र परिकृत्तस्य ससैन्यस्य तवायुधः ॥ मुक्तिरत्रैव भविता को जानाति शिवेहितम् ॥ ८५ ॥ वार्यमाणोऽपि पूर्वेण कर्मणा प्रेरितो जनः ॥ अवशः कर्म

१ तत्कोपः—धर्महानौ प्राप्तायां सत्यां क्रियमाणः कोपः हि परम्—उत्कृष्टं तप एव । धर्महानिप्रसंगे क्रियमाणस्य धर्मरक्षणार्थत्वेन प्रत्युत—तपस्त्वमेव—इत्यर्थः । २ अरुणाद्रीशः एतस्या इति शेषः । अंतर्गतः—एतस्मात्कारणात्—सा विशिष्यते । दुर्धर्षा भवति—इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पु.)
अ० १०

॥२३०॥

कुरुते भुंक्ते च सदृशं फलम् ॥ ८६ ॥ त्वयापि करुणावाक्यं वक्तव्यं किल भूरिभिः ॥ अकार्यविनिवृत्त्यर्थं नित्यधर्मानुपालने ॥ ८७ ॥ इति गौर्या
 समादिष्टां वाचं कपिमुखो मुनिः ॥ दूतः सन्सर्वमाचष्ट महिषस्याग्रतः स्थितः ॥ ८८ ॥ सोऽपि सर्वं समाकर्ण्य क्रोधवेगसमाकुलः ॥ तं भक्षयितुमा
 रेभे सोपि मायाबलाद्ययौ ॥ ८९ ॥ अथ सैन्यं निजं सर्वं समाहूय दुराशयः ॥ सन्नद्धं सायुधं योद्धुमादिशल्लोकभीषणम् ॥ ९० ॥ युगांतसमयोद्वेलच
 तुरर्णवसंनिभम् ॥ सैन्यानां सैन्यमतुलं शोणाद्रिं पर्यवेष्टयत् ॥ ९१ ॥ अथ गौरी समालोक्य दैत्यानां सैन्यमद्भुतम् ॥ ससर्जं तैजसाञ्छूरान्धोरान्धू
 तगणान्बहून् ॥ ९२ ॥ एकपादाक्षिचरणा लंबकर्णपयोधराः ॥ पाणिपादशिरःकुक्षिवक्त्राः केचिद्विनिर्गताः ॥ ९३ ॥ अहं ग्रसामि सकलमपर्यामिदं
 मम ॥ अहमेव हनिष्यामि दैत्यसैन्यमशेषतः ॥ ९४ ॥ किं त्वयात्र पुनः कार्यं वीक्ष्य त्वं तिष्ठ केवलम् ॥ अहमेवात्र योत्स्यामीत्यभाषंत परस्परम् ॥
 ॥ ९५ ॥ तेषां कथयतां शंखं गणानां योगिनीगणैः ॥ अधमत्सा भगवती हंतुं तद्दैत्यमंडलम् ॥ ९६ ॥ आलोक्य तां तथारूपामापतंस्तस्य सैनिकाः ॥
 दर्शयंतः स्ववीर्याणि स्वामिनोऽग्रे धृतायुधाः ॥ ९७ ॥ ववृषुः शस्त्रवर्षाणि दैत्याः प्रतिदिगन्तरम् ॥ बाणैः कार्मुकनिर्मुक्तैस्तानि सा तु न्यवारयत् ॥
 ॥ ९८ ॥ रथानां वारणेंद्राणां हयानां लक्षकोटिभिः ॥ युयुधुर्भूतवताला देव्या सृष्टास्तु दुर्जयाः ॥ ९९ ॥ मातरो विविधाकारा डाकिन्यो योगिनी
 गणाः ॥ सृष्टाश्च तेजसा भूयः पिशाचाः प्रेतराक्षसाः ॥ १०० ॥ देव्या सृष्टेन सैन्येन दुर्जयेन महासुराः ॥ भक्षिताश्चूर्णिता भिन्ना दारिता निहताः
 क्षणात् ॥ १०१ ॥ देवी च सायुधा दृष्टा ज्वलंती निहंतासुरैः ॥ नृत्यद्भूतगणैर्भुक्तै रक्तैर्मासैश्च तोषितैः ॥ १०२ ॥ यदा कैलासशिखरात्प्राप्ता कर्तुं
 तपोभुवम् ॥ तदा समागताः काश्चिन्मातृका देहगुप्तये ॥ १०३ ॥ दुंदुभिः सत्यवत्याख्या तथा चान्तवती परा ॥ सुंदरीति चतस्रस्ता अन्वयुः
 परिचारिकाः ॥ १०४ ॥ देव्या सृष्टा च चामुंडा दंष्ट्रावलयभीषणा ॥ दैत्यकृत्तिसा मांसरक्ततृप्ता चचार सा ॥ १०५ ॥ असुरं कंचिदाक्रम्य नटनं
 सा चकार ह ॥ १०६ ॥ अथ तां समवेक्ष्य दुर्मदो हि ज्वलयामास च कोपवह्निना सः ॥ अतितीव्रविवृत्तभीष्मनेत्रश्रुतिशृंगाग्रविभिन्नमेघजालः ॥
 ॥ १०७ ॥ ज्वलदग्निशिखाभदीर्घजिह्वापरिलीढोन्नतशैलशृंगभागः ॥ अर्वाणि दलयन्सुराभिघातैरसकृत्पांसुभिरास्वनन्दिगंतान् ॥ १०८ ॥ अतिघर्वर
 दीर्घघोरनादस्फुटदंडध्रममोहितामरो यः ॥ धृतवालयिदंडताडयमानप्रतिशीर्णामितशस्त्रवर्षसंचः ॥ १०९ ॥ मृतये व्यगमद्गलित्रयाढ्यां मृगराजस्थि

१ 'सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते' इति कोशात्सेनामध्यगतानां सैनिकानां जनानां सैन्यम् । एतेन शिक्षितयुद्धकलानां सैनिकानां ग्रहणं बोद्धव्यम् । नाशिक्षितयुद्धकलानां तत्सैन्यमासीत् । इति-सैन्यानां सैन्यमतुलम्-
 इत्यनेनोक्तं भवति । २ निहतासुरैः-निहता असुरा यैस्ते-निहतासुराः-तैः ।

तिभासुरां भवानीम् ॥११०॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्यास्तपश्चर्या
 यांमहिषासुरेण सह युद्धवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥॥॥ ब्रह्मोवाच ॥ स तु सिंहस्थितां गौरीं ज्वलन्तीं विविधायुधाम् ॥ शैलवर्षेण महता
 कुपितः समपूरयत् ॥ १ ॥ शरवर्षेण महता तन्निवार्य विदूरतः ॥ विभेद निशितैः शस्त्रैरशेषं तस्य विग्रहम् ॥ २ ॥ भिद्यमानोऽपि दैत्येन्द्रः शैलंसार
 प्रदुर्धरः ॥ विषादं नागमर्त्तिकचिद्वृधे युद्धदुर्मदः ॥ ३ ॥ भिद्यमानः स खड्गेन चक्रैरसिभिर्ऋषिभिः ॥ शूलेन चायुधैश्चान्यैरन्तरधानमगाहत ॥
 ॥ ४ ॥ ततः सिंहाकृतिर्भीमः प्रचंडनिनदाननः ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रः शितनखः परिवभ्राम केसरी ॥ ५ ॥ देवीसिंहश्चपेटेन ताडयामास पाणिना ॥
 दैत्यसिंहस्य च नखैस्तस्य वक्षो व्यदारयत् ॥ ६ ॥ अथ व्याघ्रतया प्राप्तः स्फुटव्यात्ताननो महान् ॥ तं हंतुं च बलादेवी वेगेन करमक्षिपत् ॥ ७ ॥
 दीर्घाभिर्त्रिलोखाभिः पूर्णः पिङ्गलविग्रहः ॥ यानावलिभिराकीर्णः स्वर्णाद्रिरिव संचरन् ॥ ८ ॥ मृगैरिव परित्रातुं मुच्यमानोऽग्रतो बली ॥ ज्वलंत
 मिव रोपाग्निं जिह्वाहेतिभिरावहन् ॥ ९ ॥ आगच्छंतं रयादेवी भस्त्रेण शशिवर्चसा ॥ प्रतिविव्याध तं व्याघ्रं पुरत्रयमिवेश्वरः ॥१०॥ स बाणस्तन्मुखे
 मग्रस्तद्रक्तेन समुक्षितः ॥ जगाहे गगनं भित्त्वा देहमस्य विनिर्गतः ॥ ११ ॥ स दैत्यो वारणो भूत्वा देवीमाश्रभ्युपागमत् ॥ बलिभिः पशुभिर्भिन्नैस्त
 स्याः प्रीतिमिवावहन् ॥ १२ ॥ तं गजेन्द्रं समार्यातं मदक्लिन्नमहीतलम् ॥ देवीसिंहस्तदा दृष्ट्वा ननर्द च जवान च ॥ १३ ॥ अथ खड्गधरो वीरश्चर्म
 पाणिः समुद्रतः ॥ वक्रं दधानो बभ्राम दंष्ट्राभ्रुकुटिभीषणम् ॥ १४ ॥ देवी च विलसत्खड्गचक्रचक्रलसत्करा ॥ युयोध तेन वीरेण भग्नशीर्षाभ्यप
 यत ॥ १५ ॥ भूयः स माहिषं रूपमास्थायासुरमायया ॥ देव्या योद्धुं प्रववृते यथापूर्वमनाकुलम् ॥ १६ ॥ अथ देवैर्मुनीन्द्रैश्च चोदितो गौतमो
 मुनिः ॥ प्रबोधयितुमारभे स्तुतिभिर्जगदंबिकाम् ॥ १७ ॥ त्वयि सर्वस्य जगतः प्राणशक्तिः परा मता ॥ ओजःशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्बलशक्तिश्च गम्यते
 ॥ १८ ॥ किमेतदद्य मोहाय युद्धमारभ्यते त्वया ॥ उपसंह्रियतामेष दैत्यो भुवनगुप्तये ॥ १९ ॥ भिन्नानामस्य देहानामुपसंहरणात्तव ॥ बलयश्चोप
 दिश्यन्ते निगमोक्ता वरप्रदाः ॥२०॥ अन्यथा तृणकल्पस्य शत्रोरस्य निबर्हणे ॥ कालाग्निवर्चसो देवि किमर्थं संभ्रमस्त्वियान् ॥ २१ ॥ स्वशक्ति
 मवसंस्तभ्य समाकर्षयतां रिपोः ॥ प्राणशक्तिं त्रिशूलेन गुणत्रयवपुर्धृता ॥ २२ ॥ इति स्म बोधिता तेन पुरा भगवती तदा ॥ महिषासुरमाक्रम्य
 त्रिशूलेनाभ्यधारयत् ॥ २३ ॥ अनेकगिरिसंकाशं देव्या विग्रहमात्मनः ॥ अशक्तस्तं धारयितुं ससाद महिषासुरः ॥२४॥ निष्पिष्टो विलुठन्क्रोशन्ना

क्रांतश्च परिस्फुरन् ॥ निर्गतमुद्रतशिरा न शशाकासुराधिपः ॥ २५ ॥ त्रिशूलमुखमित्रांगरक्तधारासमुद्भूतः ॥ समुद्र इव संजातः संध्यांरुणकलेवरः ॥
 ॥ २६ ॥ अथ खड्गेन तीक्ष्णेन कर्तयित्वा च तच्छिरः ॥ ननर्त्त तस्य शिरसि तिष्ठन्ती महिषादिनी ॥ २७ ॥ दुर्गा सिद्धाश्च गन्धर्वाः प्रशशंसुर्म
 हर्षयः ॥ पुष्पवृष्टिश्च महती देवैर्मुक्ता समंततः ॥ प्रणतः प्रांजलिर्देवीं तुष्टाव विबुधाधिपः ॥ २८ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ नमस्ते जगतां मात्रे
 भूतानां बीजसंविदे ॥ २९ ॥ भक्तिः श्रद्धा च भजतां शक्तिश्चासि त्वमंबिके ॥ कारणं परमा कीर्तिः शांतिर्दातिः कला क्षमा ॥ ३० ॥ एकैव
 विश्वरूपा त्वं नामभेदैर्निगद्यसे ॥ तेषुतेषु पदेष्वस्मांस्तपोऽनुगुणसिद्धिषु ॥ ३१ ॥ नियुज्य शत्रुं निर्भिद्य शिवा ज्ञेया प्रकाशसे ॥ हतोयं महिषो
 दुष्टो विनिकृत्तश्च शांभवि ॥ ३२ ॥ छिन्नमेतस्य तु शिरः सजीवमिव लक्ष्यते ॥ रक्तनेत्रं तीक्ष्णशृंगं ज्वलज्जिह्वं चलं शिरः ॥ ३३ ॥ आक्रम्य तव
 तिष्ठन्त्या रूपमेव सदास्तु नः ॥ चक्रशृंगधनुर्बाणखड्गचर्मवराभयैः ॥ ३४ ॥ शूलघण्टांकुशकशाकपालकुलिशादिभिः ॥ अशेषदेवतामूर्तिरशेषै
 र्देवतायुधैः ॥ ३५ ॥ आपूरिता त्वमेवां व सर्वशत्रून्निहंसि नः ॥ आयुधानां सहस्राणि तन्मयास्ते विभूतयः ॥ ३६ ॥ त्वजितारातयः सर्वे विविधा
 युधवाहनाः ॥ रथनागहयैर्युक्ताः ससैन्या अपि भूभृतः ॥ ३७ ॥ क्षणेन दग्धवीर्याः स्युस्त्वप्रसादविवर्जिताः ॥ अपदोऽप्यल्पवीर्योऽपि त्वत्पादांबु
 जसेवकः ॥ ३८ ॥ त्रिलोकनाथतां प्राप्तः प्रथते कीर्तिमण्डितः ॥ तद्रूपमिदमत्युग्रं ध्यायतामर्चतां सदा ॥ ३९ ॥ न शत्रुभ्यो भयं किंचिद्द्रोद्विज
 यशालिनाम् ॥ ईदृशं सर्वलोकेषु रूपं ते देववन्दितम् ॥ ४० ॥ पूज्यतामिष्टसिद्धयर्थं देवैर्भृत्यैश्च सर्वदा ॥ मातरश्च त्वया सृष्टाः सर्वाभीष्टफल
 प्रदाः ॥ ४१ ॥ सगणाः प्रतिपूज्यतां सर्वस्थानेषु सर्वदा ॥ अयं च निहतो दैत्यस्त्वत्पादकृतलाञ्छनः ॥ ४२ ॥ तव भक्तैः सदा पूज्यस्त्वत्प्रसादा
 त्वदग्रतः ॥ इत्थं सुरेन्द्रप्रणुता सर्वापि सुरसेविता ॥ ४३ ॥ तथेति वरदा देवी ससर्ज च दिवं प्रति ॥ स्वयमप्यात्मनस्तत्र तद्रूपं विविधायुधम् ॥
 ॥ ४४ ॥ संस्थाप्य मातृभिः सार्धं स्थानरक्षणमातनोत् ॥ संगृह्य विमलं रूपं सखीजनसमावृता ॥ ४५ ॥ महिषस्य शिरोऽपश्यद्विकृतं खड्गधा
 रया ॥ कथयन्ती पुनस्तस्य चित्रं लोकविभूषणम् ॥ ४६ ॥ सखीभिः सह सा बाला कण्ठं तस्य व्यलोकयत् ॥ अपश्यच्च तदा लिंगं कर्तुं तस्य
 च पूजनम् ॥ ४७ ॥ आदत्त सहसा गौरी लिंगं तस्य गले स्थितम् ॥ आलोकयच्च सुचिरं रक्तधारापरिप्लुतम् ॥ ४८ ॥ आसज्जत पुनर्लिंग
 मस्याः पाणितलं गतम् ॥ विमोचयितुमुद्युक्ता नाशक्रोल्यग्रमंजसा ॥ ४९ ॥ अचिंतयच्च सा देवी किमेतदिति विस्मयात् ॥ विषादेन च संयुक्ता

स्कां.म.पु.
॥२३२॥

महर्षीणां पुरः स्थिता ॥ ५० ॥ आहतः शिवभक्तोऽयमिति शोकं समाविशत् ॥ अगर्हत भृशं मौढ्यमात्मनः स्त्रीस्वभावजम् ॥ ५१ ॥ अविचार
समारब्धं शिवभक्तनिर्वहणम् ॥ उपतापपरीतांगी गौतमं मुनिसत्तमम् ॥ ५२ ॥ उपगम्याब्रवीद्बाला साहसं कृतमात्मना ॥ भगवन्स
र्वधर्मज्ञ गौतमार्य मुनीश्वर ॥ ५३ ॥ मान्यया धर्मरूपेण कोऽयधर्मः प्रकल्पितः ॥ देवानां रक्षणं कर्तुमभयं दातुमुद्यता ॥ ५४ ॥
अज्ञानान्महिषं दैत्यं शिवभक्तिममर्दयम् ॥ रजसाक्रान्तबुद्धीनां न भवेद्धर्मसंग्रहः ॥ ५५ ॥ गुरुप्रसादसुलभः स्फुरद्विघ्नशताकुलः ॥
मुदुर्धर्षा निराचारदुर्दमाः शिवसंश्रयाः ॥ ५६ ॥ विशेषतो लिंगधराः शिवस्तान्वहु मन्यते ॥ पुरा पुरत्रयावासा दैतेया लिंगधा
रकाः ॥ ५७ ॥ अजिताः शंभुना पूव मुक्तलिंगा निषृदिताः ॥ अस्य कंठस्थितं लिंगं मम पाणिं न मुंचति ॥ ५८ ॥ कथं पापं निर
स्यामि शिवभक्तवधाश्रितम् ॥ अस्य कंठस्थितं लिंगं धारयंती तपोन्विता ॥ ५९ ॥ तीर्थयात्रां करिष्यामि यावच्छंभुः प्रसीदति ॥ पुनः कैलासमु
ख्येषु शंभुस्थानेषु भूरिषु ॥ ६० ॥ तीर्थेषु रचितस्नाना लप्स्ये पापविशोधनम् ॥ इति तस्याः परिश्रान्तिं दुर्धर्मपरिशंकया ॥ ६१ ॥ आकर्ण्य
शिवधर्मज्ञो भयार्ता तामवोचत् ॥ मा भैषीर्गिरिजे मोहाच्छिवभक्तो हतस्त्विति ॥ ६२ ॥ धर्मसूक्ष्मार्थवेत्तारो दुर्लभा गिरिकन्यके ॥ सदा
शिवस्य वदनैः सद्योजातादिसंश्रितैः ॥ ६३ ॥ आगमाः पंचभिः प्रोक्ता अष्टाविंशतिकोटयः ॥ निर्णयाः शिवभक्तानां शिवमार्गस्य शोभनाः ॥
॥ ६४ ॥ तेषुतेषु मुनींद्रैश्च नत्वेव प्रतिपद्यते ॥ कालो मुखं च कंकालं शैवं पाशुपतं तथा ॥ ६५ ॥ महाव्रतं पंच चैताः शिवमार्गप्रवृत्तयः ॥ भेदाश्च
बहवस्तेषामन्योन्यस्य शिवे रताः ॥ ६६ ॥ साध्य एको हि बलवान्सर्वैस्तैरनिशं शिवः ॥ सर्व एव सदा पूज्याः स्वधर्मपरिनिष्ठितैः ॥ ६७ ॥ अ
मत्सरैः शिवे भक्तैः शिवाज्ञापरिपालकैः ॥ वेदैश्च बहुभिर्यज्ञैर्भक्त्या च परया शिवः ॥ ६८ ॥ आराध्यते महादेवः सर्वदा सर्वदायकः ॥ जीवहिंसा
न कर्तव्या विशेषण तपस्विभिः ॥ ६९ ॥ शिवधर्मस्य भेत्तारो निहंतव्यास्तथाजसा ॥ न वेषजुषि वीक्षेत न लिंगं नैव संभवम् ॥ ७० ॥ शिव
धर्मस्य भेत्तारं हन्यादेवाविचारयन् ॥ बहुभिः स्फूर्तया बुद्ध्या धर्मविद्विर्निरूपिते ॥ ७१ ॥ शिवधर्मस्य विलये सद्यः शक्तिः प्रवर्तते ॥ अस्य
कर्म पुनर्दिष्टं लिंगमैश्वर्यचर्चितम् ॥ ७२ ॥ न जेतुं शक्यते देवि तेनासौ सर्वदैवतैः ॥ यदयं निहतो देवि त्वया शंकरमान्यया ॥ ७३ ॥ आ
क्रान्तः शापदोषेण महर्षीणां शिवाश्रयात् ॥ अथ ते कुपितास्तस्य वैषम्यादवमानतः ॥ ७४ ॥ शेषुर्महिषवद्गुह्यो महिषोऽयं भवत्विति ॥ ततस्तद्
चनात्सद्यो महिषोऽभूत्क्षणात्तथा ॥ ७५ ॥ प्रणम्य तोषयामास ययाचे शापमोचनम् ॥ दत्त्वा प्रकामरूपत्वं ददुरस्मै प्रसादिताः ॥ ७६ ॥ महिष

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पू.)
अ० ११

॥२३२॥

त्वेपि संहारं स्वयं देव्या शिवाज्ञया ॥ विषादो न च कर्तव्यो अंगदर्शनतस्त्वया ॥ ७७ ॥ सिद्धानां शिवरूपाणामवज्ञा कं न बाधते ॥ महिषत्वे
 समुत्पन्ने दोषेण समुपस्थिते ॥ ७८ ॥ सिद्धप्रसादाल्लब्धोऽयं शापनाशस्त्वया कृतः ॥ सर्वे लोकाश्च संत्राता दुष्टोऽयं परिरक्षितः ॥ ७९ ॥ शापदो
 षसमुत्पन्ने महिषत्वे विमोचिते ॥ त्वया च गिरिशप्रीत्यै तपः कुर्वाणयाद्रिजे ॥ ८० ॥ द्रष्टव्यं तैजसं लिंगमरुणाचलसंज्ञितम् ॥ पूर्वजन्मनि
 भक्तोऽयमरुणाद्रिपतेः स्फुटम् ॥ ८१ ॥ महिषत्वे मदाक्रांतः परं लिंगेन संगतः ॥ भक्त्या लिंगधरं हंतुं कः समर्थो जगत्रये ॥ ८२ ॥ दृष्टाः पुर
 त्रये पूर्वं रुद्रेण पूजितास्त्रयः ॥ त्वत्खड्गपरिकृतेन कंठेनास्य वरानने ॥ ८३ ॥ दीक्षादिरहितं लिंगं दत्तं हंतीति चोदितम् ॥ कृतं हि महिषेणापि भक्ति
 तो लिंगधारणम् ॥ ८४ ॥ कदाचित्क्षपणोक्तानां विभाषात्प्रत्ययं गतः ॥ पूर्वजन्मतपोयोगात्स्मरणो लिंगधारणात् ॥ ८५ ॥ त्वत्पादपद्मसंस्पर्शादयं
 मुक्तो न संशयः ॥ मदुक्तनिष्कृतीनां तु पातकानां च नाशनम् ॥ ८६ ॥ दर्शनं शैलवर्यस्य प्रायश्चित्तं परं मतम् ॥ संस्थाप्य विविधाज्छेवाज्छिवसि
 द्धांतवेदिनः ॥ ८७ ॥ आवाह्य सर्वतीर्थानि सर्वदोषनिवृत्तये ॥ सरः किमपि संपाद्य स्नात्वा तत्र वरानने ॥ ८८ ॥ अवमर्षणसंयुक्ता सलिंगा स्नानमाचर ॥
 त्रिसंध्यं चैव मासांते देवयागमहोत्सवे ॥ ८९ ॥ आराधयोपचारैस्त्वमरुणाद्रिमयं शिवम् ॥ ९० ॥ एवं तस्य मुनेर्निशम्य वचनं शैवार्थसंभावितं
 प्रीता देवनमस्कृता गिरिमुता देवी जगद्रक्षिका ॥ शैवं धममिमं विधातुमुचितं शोणाचलस्याग्रतस्तीर्थागाहनबुद्धिमाशु विदधे कर्तुं त्वचक्षाल
 नम् ॥ ९१ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे महिषासुरवधोत्तरं
 देवीपाणौ महिषासुरशिरःसंलग्नतावृत्तांतवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इति संभाषमाणे तु महर्षौ मुनि
 सेविते ॥ विजहौ गिरिजा शंकां शिवभक्तवधाश्रिताम् ॥ १ ॥ अथांतरिक्षादुदभूद्वाणी कर्णमनोहरा ॥ मा गमः शैलकन्ये त्वं पापनिष्कृतिकार
 णात् ॥ २ ॥ गंगा च यमुना सिंधुर्गोदापि च सरस्वती ॥ नर्मदा सा च कावेरी शोणः शोणनदी च सा ॥ ३ ॥ अत्रैव नव तीर्थानि संभवंतु
 शिलातले ॥ त्वत्खड्गदारिते देवि कुरु तत्राघमर्षणम् ॥ ४ ॥ अस्मिन्नाश्वियुजे मासि ज्येष्ठानक्षत्र आगते ॥ निमज्ज्य खड्गतीर्थे त्वं सलिंगा मासमा
 वस ॥ ५ ॥ निवर्त्य सावनं मासमत्र दिक्पालसंमितम् ॥ ततः पाणिस्थितं लिंगं लब्ध्वा पापविशोधनम् ॥ ६ ॥ प्रतिष्ठाप्य तीर्थाग्रे लोकानुग्रह
 कारणात् ॥ उत्तीर्य तीर्थवर्येऽस्मिन्स्नात्वा लिंगेऽर्चिते शिवे ॥ ७ ॥ तापत्रयोपशांतिश्च त्रैलोक्यस्य न संशयः ॥ सर्वपापहरं लिंगं स्थावरं

स्कां.म.पु.
॥२३३॥

तीर्थसन्निधौ ॥ ८ ॥ स्थापय स्थिरया भक्त्या सदा लोकहिताय च ॥ नक्षत्रे वैश्वदैवत्ये देवक्याः संगमाचर ॥ ९ ॥ महोत्सवसमायुक्तं यावदश
दिनावधि ॥ कृत्वा चावभृथं पुण्यनक्षत्रे वह्निदैवते ॥ १० ॥ सायमभ्यर्च्य विधिवच्छोणाचलवपुर्मम ॥ ततस्ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमा
त्मनः ॥ ११ ॥ एतत्कृतं ते लोकानां रक्षायै संभविष्यति ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा महर्षिवचनं च सा ॥ १२ ॥ उभयं कर्तुमारभे तपसा शैलक
न्यका ॥ खड्गेन दारयामास शिलातलमनाकुला ॥ १३ ॥ उदजृम्भत तीर्थानां नवकं तत्र तत्क्षणात् ॥ तस्य कण्ठस्थितं लिंगं ध्यायन्ती पर्वता
त्मजा ॥ १४ ॥ तीर्थे ममज्ज तस्मिन्सा मुनीनामभ्यनुज्ञया ॥ तीर्थानां नवकं तत्र संजातं स्फटिकप्रभम् ॥ १५ ॥ अंतर्वसतितः कांत्या मेचकी
कृतमंजसा ॥ वसंत्यां शैलकन्यायां तीर्थे त्रिंशद्दिनं त्वथ ॥ १६ ॥ शम्भोर्विरहसंतप्तं मनश्चंचलतां ययौ ॥ तत्र श्रिया सरोजानि चक्षुषोत्पलका
ननम् ॥ १७ ॥ मंदस्मितेन कुमुदं ससर्ज सलिलस्य सा ॥ देव्यास्तेनोदवासेन लोकास्तु निरुपद्रवाः ॥ १८ ॥ कृतार्थास्सहसा जातास्तत्त
त्कालफलान्विताः ॥ मासांते सा समुत्तीर्य कृत्वा देव्युत्सवं तथा ॥ १९ ॥ कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये निशोदये ॥ पूजयित्वा तपःसिद्धे
रुपचारैर्बहुदयैः ॥ २० ॥ अरुणाद्रिमयं लिंगं तुष्टाव जगद्देविका ॥ नमस्ते विश्वरूपाय शोणाचलवपुर्भूते ॥ २१ ॥ तेजोमयाद्रिलिंगाय सर्वपात
तकनाशिने ॥ ब्रह्मणा विष्णुना च त्वं दुष्परिच्छेद्यवैभवः ॥ २२ ॥ अग्निरूपोऽपि सञ्छातो लोकानुग्रहकृतये ॥ शक्त्या च तत्त्वसंघातकरः काला
नलाकृतिः ॥ २३ ॥ अद्रिश्रेष्ठारुणाद्रीश रूपलावण्यवारिधे ॥ विचित्ररूपमेतत्ते वेदवेद्यं सुरार्चितम् ॥ २४ ॥ तेजसां देव सर्वेषां बीजभूतं निग
द्यसे ॥ दिव्यं हि परमं तेजस्तव देव महेश्वर ॥ २५ ॥ यत्पुरा ब्रह्मणा दृष्टं विष्णुना च विचिन्वता ॥ अद्य पूतास्मि देवेश तव संदर्शनादहम् ॥
॥ २६ ॥ तेजो दर्शय मे दिव्यं सर्वदोषहरं परम् ॥ प्रार्थयन्त्यां तदा देव्यामरुणाद्रिमयः शिवः ॥ २७ ॥ आविर्बभूव तेजोभिरापूर्य भुवनांतरम् ॥
कोटिसूर्योदयप्रख्यं तुल्यं पूर्णदुकोटिभिः ॥ २८ ॥ कालाग्रिकोटिसंकाशं तेजः परमदृश्यत ॥ प्रणम्य परया भक्त्या मुनिभिः सार्धमंबिका ॥
॥ २९ ॥ विस्मयाक्रांतहृदया ननंद नलिनेक्षणा ॥ अथ तेजोनिधेस्तस्मादरुणाद्रिः समुत्थितः ॥ ३० ॥ हिरण्मयोऽब्रवीद्वाचं पुरुषः कलक
न्धरः ॥ प्रसन्नोऽस्मि तपोभिस्ते स्थानेषु मम कल्पितैः ॥ ३१ ॥ तेजोमयमिदं रूपमीक्षितं च त्वयाधुना ॥ कारणैर्बहुभिलोकाब्रक्षेथास्त्वं जग
न्मयि ॥ ३२ ॥ तपांसि कुरुषे भूमौ किमन्यत्प्रार्थितं तव ॥ मल्लोचनत्विषा तेद्य तमोराशिः समुत्थितः ॥ ३३ ॥ अशेषो हि प्रशांतोऽभूत्तेज

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पु.)
अ० १२

॥२३३॥

सोऽस्य निरीक्षणात् ॥ अयं तु महिषो दुष्टो मद्भक्तिं लिंगपूजकः ॥ ३४ ॥ जग्राह सहसा ह्येतत्तस्य लिंगं गले स्थितम् ॥ अनेन भक्षितं तच्च
 नास्तिकस्योपदेशतः ॥ ३५ ॥ अकरोन्मय्यविश्वासं लिंगरूपे गले स्थिते ॥ क्रमेण सोऽपि संप्राप्तो मुनिजन्म मनोहरम् ॥ ३६ ॥ मामेवाभ्य-
 र्चयन्ध्यायन्गणनाथत्वमावसन् ॥ पूर्वजन्मनि भक्तोऽयं महिषोऽपि त्वया हतः ॥ ३७ ॥ चिरं मल्लिगधृग्यस्मात्सिद्धिरस्यापि देव्यतः ॥ शिवलिंगे
 ष्वविश्वासः शिवभक्तावमाननम् ॥ ३८ ॥ न कर्तव्यं सदा भक्तैस्तस्माद्वै मुक्तिकांक्षिभिः ॥ दीक्षया रहितं लिंगं येन संधार्यते बलात् ॥
 ॥ ३९ ॥ न तादृशं फलं दत्ते वज्रवत्तं निहन्ति च ॥ न दोषस्तत्र किञ्चित्ते शोणाचलनिरीक्षणात् ॥ ४० ॥ सफला नयनावाप्तिः सर्वदोषविनाश-
 नात् ॥ त्वत्पुत्रस्तन्यदानेन धात्र्योपकृतमात्मजे ॥ ४१ ॥ त्वामपीतकुचां चक्रे वत्सलां भक्तक्षिणीम् ॥ नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽत्र तव सन्निधिलोभतः
 ॥ ४२ ॥ प्रायश्चित्ताभिधानेन भवापीतकुचाभिधा ॥ पूजाशेषं समाधाय भक्तानुग्रहहेतवे ॥ ४३ ॥ भज मां करुणामूर्तिरपीतकुचनायिका ॥
 इति देवस्य वचनमाकर्ण्यत्यंतशीतलम् ॥ ४४ ॥ प्रणम्य प्रार्थितवती प्रोवाच च तमंबिका ॥ देवदेव प्रसादेन त्वयानुग्रहशालिना ॥ ४५ ॥ एतत्ते
 दर्शितं तेजो दृष्टं देवैश्च मानवैः ॥ प्रत्यक्षं कृत्तिकामासि मद्भक्तांतमहोत्सवे ॥ ४६ ॥ नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽस्मिंस्तेजस्ते दृश्यतां परम् ॥ तद्वीक्षित
 मिदं तेजः परमं प्रतिवत्सरम् ॥ ४७ ॥ दृष्ट्वा समस्तैर्दुरितैर्मुच्यंतां सर्वजंतवः ॥ तथेति देवदेवेन प्रोचेऽथांतर्दधे गिरौ ॥ ४८ ॥ प्रदक्षिणं
 चकारैनं सखीभिः सा ततोऽंबिका ॥ घनश्यामलया कांत्या परितो जंभमाणया ॥ ४९ ॥ अरुणाद्रिमयं लिंगं चक्रे मरकतप्रभम् ॥ मंदं
 चरन्ती जाताभिः प्रभाभिः पादपद्मयोः ॥ ५० ॥ तस्तार परितो भूमिं पद्मपत्रैः सपल्लवैः ॥ प्रफुल्लकनकांभोजनीलोत्पलदलोत्करैः ॥ ५१ ॥
 अर्चयन्तीव शोणाद्रिमभितो दृष्टिकांतिभिः ॥ इन्द्रादिलोकपालानामंगनाभिर्निषेविता ॥ ५२ ॥ प्रसादिता मातृगणैर्गंधदानविभूषणैः ॥
 छत्रचामरभृंगारतालवृन्तफलाचिकाः ॥ ५३ ॥ वहन्तीभिः सुरस्त्रीभिर्वृता मुनिवधूयुता ॥ प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयंप्रभम् ॥
 ॥ ५४ ॥ कांक्षन्ती शिवसायुज्यं विवाहाग्निमिवाद्रिजा ॥ तस्यां प्रदक्षिणं भक्त्या कुर्वाणायां पदेपदे ॥ ५५ ॥ प्रेषिता शंभुना देवाः परिवव्रुः
 सुरेश्वराः ॥ सरस्वतीसमं धात्रा विष्णुना च समं रमा ॥ ५६ ॥ सर्वदिक्पालकांताभिः समेता शैलबालिका ॥ निरुन्धतीव देवेन्द्रं सलिलै-
 र्वरदानतः ॥ ५७ ॥ अद्रिनाथस्वरूपस्य शीतत्वमिव कुर्वती ॥ तपस्ययाऽविनाभावाद्देवस्येव कृतस्मृतिः ॥ ५८ ॥ दुष्करस्योदवासस्य बोधय

कां.म.पु.
॥२३४॥

न्तीव साधुताम् ॥ ऋषीणां देवमानानामुपदेशुमिव क्रमात् ॥ ५९ ॥ क्रीडामिव पुराभ्यस्तां तपसापि च संगता ॥ आत्मानं विरहोत्तता
मात्मस्थं तादृश शिवम् ॥ ६० ॥ संचित्य चोभयोः कर्तुं शीतलत्वं जले स्थिता ॥ तीर्थानामिव सर्वेषामुद्धृतानां शिलातले ॥ ६१ ॥ आधिक्य
मथ लोकस्य वक्तुकामा स्वयं स्थिता ॥ दुरितघ्नं च पंचाग्निमर्थावासं सुदुष्करम् ॥ ६२ ॥ अधिगम्य तपस्तस्य शांतिं कर्तुमिव स्थिता ॥
महिषासुरकंठोत्थरक्तधारापरिप्लुतम् ॥ ६३ ॥ क्षालयन्तीव लिंगं तदमलैस्तीर्थवारिभिः ॥ अरुणाख्यं पुरं रम्य निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ ६४ ॥
अपीतकुचनाथेशोणाद्रीश्वरतुष्टये ॥ शृंगेषु यस्य सौधेषु वसन्त्यो वारयोषितः ॥ ६५ ॥ अधःकृताभ्रताडितो जिगीषन्तीव चामरीः ॥ यत्तुंगसौ
धशृंगाग्र्ये गायन्तीर्वारयोषितः ॥ ६६ ॥ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरविराजितम् ॥ अष्टापदरथाक्रान्तमष्टवीथिविराजितम् ॥ ६७ ॥ अष्टापदपथाकार
मष्टदिक्पालपूजितम् ॥ अष्टसिद्धियुतैः सिद्धैरष्टमूर्तिपदाश्रयैः ॥ ६८ ॥ अष्टांगभक्तियुक्तैस्तैर्युक्तमष्टांगबुद्धिभिः ॥ चातुर्वर्ण्यगुणोपेतमुपवर्ण
परिष्कृतम् ॥ ६९ ॥ लसत्सुवर्णदुर्वर्णशालामालासमास्थितम् ॥ शंखदुंदुभिनिस्साणमृदंगमुरजादिभिः ॥ ७० ॥ वीणावेणुमुखैस्तालैः सालापैरुप
रंजितम् ॥ ब्रह्मघोषनिनादेन महर्षीणां शिवात्मनाम् ॥ ७१ ॥ सेवितव्यं दिने दिव्यसमदर्शवृषध्वजम् ॥ नवस्तनप्रभाजालैर्नवग्रहसमोदयैः ॥ ७२ ॥
निशादिवसयोरेवं दर्शयन्निव सर्वदा ॥ विष्णुः स्थितश्च तं प्रीत्या सिषेवे पुरतो विभुम् ॥ ७३ ॥ शक्रः सुरगणैः सार्धं सहस्राक्षः समाययौ ॥
पपात दिव्यगंधाढ्या पुष्पवृष्टिः समंततः ॥ ७४ ॥ व्योमगंगाजलोत्संगशीतलो मरुदाववौ ॥ अतीव सौरभामोदवासिताखिलदिङ्मुखः ॥ ७५ ॥
कनकांकितशृंगाग्रपरिधूतवनावलिः ॥ दर्पसंभ्रमसंनद्धो ननाद वृषभो मुहुः ॥ ७६ ॥ वसंतप्रमुखाः सर्वे सहर्षमृतवः पुरः ॥ असेवंत प्रिय
करैः पुष्पैः स्वयमथोचितैः ॥ ७७ ॥ गणैश्च विविधाकाराः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ सुराश्च कुतुकोपेताः समागच्छन्दिदृक्षवः ॥ ७८ ॥ कुंकुम
क्षोदसंभिश्चर्कपूररजसान्वितः ॥ चर्यामुष्टिमहासारः समकीर्यत सर्वतः ॥ ७९ ॥ अथ मृदंगकमर्दलझल्लरीपटहदुंदुभितालसमन्वितैः ॥ जलजकी
चककाहलनिस्वनैः सुरकृतैर्भुवन समपूरयन् ॥ ८० ॥ सुखध्वजननृत्तनिरंतरोल्लुलिततुंबरुगायनगीतिभिः ॥ अभिवृतो मुनिदेवगणान्वितो वृषगतः
समदर्शि वृषध्वजः ॥ ८१ ॥ सरसमेत्य शिवः करुणानिधिर्नतमुखीमपि तामपलज्जया ॥ ललितमंकमनंगरिपुः शिवां धृतिमहानधिरोप्य जहर्ष
सः ॥ ८२ ॥ ललितया निजया प्रिययान्वितः सुष्पुनींद्रसमाजसमावृतः ॥ ललितमप्सरसां मुहुरादरान्नटनमैक्षत गीतिसमन्वितम् ॥ ८३ ॥

१ अर्थावासम्-मनोरथसंपादकम्-इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ पु.)
अ० १२

॥२३४॥

अथ शिवः सुरराजसमर्पिताञ्जुभपटीरमुखानिलसौरभान् ॥ हिमगिरिप्रहितांश्च समग्रहीन्मृगमदैः सह गंधसमुच्चयान् ॥ ८४ ॥ समनुले
 पितहारसुमंडितावभिगतौ सिततांसमलंकृतौ ॥ स्वयमपीतकुचाकुचकुङ्गलावरणरंभणचञ्चलसत्करौ ॥ ८५ ॥ कठिनतुंगघनस्तनकोरकस्थ
 गितमंगलगंधमनोहराम् ॥ गिरिसुतामधिगम्य शिवः स्वयं विरहतापमशेषमपाकरोत् ॥ ८६ ॥ अथ विनोदशतैरुपलक्षितां निजवियोगजताप
 कृशान्विताम् ॥ अरुणशैलपतिः स्वयमद्रिजां वरमभीप्सितमर्थय चेत्यशात् ॥ ८७ ॥ सकुतुकं प्रणिपत्य नगात्मजा पुररिपुं भुवनत्रयगुप्तये ॥ इम
 मयाचत शोणगिरीश्वरं वरमुदारमनुग्रहसंमुदम् ॥ ८८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमा
 हात्म्ये पूर्वार्धे देव्याः शिवसमागमवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथ गौरी पुरारातिं प्रणम्य जगदंबिका ॥ अयाचत्तादृ
 शा शंभुमविनाभावमात्मनः ॥ १ ॥ इदं विज्ञापयामास लोकानुग्रहकारणात् ॥ कृपया परया पूर्णा गौरी संतादसुंदरी ॥ २ ॥ न त्याज्यमेतत्ते रूपम
 त्र दृष्टिमनोहरम् ॥ अहं त्वया न च त्याज्या सापराधापि सर्वदा ॥ मनोहरमिदं रूपमेतत्ते लोकमंगलम् ॥ ३ ॥ आलोक्यतां सदा सर्वैर्दिव्यग
 न्धसमन्वितम् ॥ भुजंगगरलब्रह्मकपालशिवभस्मभिः ॥ ४ ॥ भीषणैरलमीशान जय वेषपरिग्रहैः ॥ सुकुमारो भवेर्दिव्यमाल्यगंधांबरादिभिः ॥
 ॥ ५ ॥ भूषितो रत्नभूषाभिर्विहरस्व महेश्वर ॥ आगता नित्यमीशान देवगन्धर्वकन्यकाः ॥ ६ ॥ सेवंतामत्र देवेशं नृत्यवादित्रगीतिभिः ॥
 गणाश्च मानुषा भूत्वा सेवंतां त्वामहर्निशम् ॥ ७ ॥ त्वत्प्रसादादयं देव सुगंधिः पुष्टिर्वर्द्धनः ॥ आवयोः संगमो दृष्टो भूयात्सर्वार्थदायकः ॥ ८ ॥
 गृहीतमत्र देवेश सर्वमंत्रात्मकं वपुः ॥ चरितं तव कैर्कर्यमस्तु भक्तिः सदा तव ॥ ९ ॥ ज्ञानाज्ञानकृतं नित्यमपराधसहस्रकम् ॥ क्षम्यतां तव
 भक्तानामनन्यशरणेक्षणात् ॥ १० ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः ॥ तमेव वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम् ॥ ११ ॥ आभाष्य
 गौरीं कुतुकाद्रंतुकामः स्वयं शिवः ॥ धारय त्वं मृगमदं मनोज्ञमिदमूचिवान् ॥ १२ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ पुलकाख्यो महान्दैत्यो
 मृगरूपी तपोधिकम् ॥ कृत्वा प्राप वरं मत्तः सौगन्ध्यं परमाद्भुतम् ॥ १३ ॥ लब्ध्वा वरं स्वगन्धेनामोहयत्सुरयोपितः ॥ तथैवाधर्मसंप्राप्तो
 बबाधे सकलं जगत् ॥ १४ ॥ देवैरभ्यर्थितः सोहमाहुयासुरनायकम् ॥ विमुंच लोकरक्षार्थमासुरं देहमित्यशाम् ॥ १५ ॥ ॥ पुलक उवाच ॥ ॥
 त्यक्ष्यामि देवदेवेश देहमेतं त्वदाज्ञया ॥ प्रणम्य भक्तिमनसा मामप्यर्चेंदमूचिवान् ॥ १६ ॥ मदंगसंभवं दिव्यं सौरभं विश्वमोहनम् ॥ धार्यतां देव
 देवेश सदा सादरचेतसा ॥ १७ ॥ पुलकस्त्वदजातो हि सदा प्रख्यायतां तव ॥ अयं मृगमदो लोके शृङ्गाररसवर्द्धनः ॥ १८ ॥ त्वत्प्रियः कांतिसौ

स्कां.म.पु.
॥२३५॥

भाग्यरूपलावण्यदायकः ॥ विसृजामि निजं देहं देवदेव जगत्पते ॥ १९ ॥ सदा बहुमतो देव्या दिव्यसौरभलुब्धया ॥ मदंशसंभवा ये स्युर्मत्त
पोलब्धसौरभाः ॥ २० ॥ लीयंतां तव देवेश मूर्तावालेपनच्छलात् ॥ तथेति मय्युक्तवति स दैत्यः पुलकाभिधः ॥ २१ ॥ विससर्ज निजं देहं म
यिसन्यस्तजीवितः ॥ ततस्तदंगसंभूतं मदं बहुलसौरभम् ॥ २२ ॥ आधारयमहं प्रेम्णा शतशृंगारवर्द्धनम् ॥ तपसा देवदेवेशि तप्तं तव वपुः
कृशम् ॥ २३ ॥ मदंगं च वियोगात्त इदं निर्वापयाधुना ॥ इति प्रशस्य बहुधा पुलकस्नेहमद्भुतम् ॥ २४ ॥ आलिलिप महादेवः पार्वतीं प्रेममंदि
राम् ॥ अपृच्छच्च हसन्देवः पार्वतीं ललनाकृतिम् ॥ २५ ॥ किमेतदिति हस्तोत्थं दृष्ट्वा तं जगदंबिका ॥ अब्रवीदरुणाद्रीशमानम्य जगदंबिका ॥
॥ २६ ॥ आगतिं तस्य पुष्पस्य सदा स्वकरवर्तिनः ॥ २७ ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ अहं कैलासशिखरादेवदेव त्वदाज्ञया ॥ तपः कर्तुमनुप्राप्ता
कांचीं कनकतोरणाम् ॥ २८ ॥ अवाप्य मानसोद्भूतं कङ्कारमिदमुत्तमम् ॥ आराधयं महादेवमम्लानगुरुसौरभम् ॥ २९ ॥ यदक्षयमविश्रांतमर्च
नायोजितं मया ॥ अविच्छिन्नमहादीप्तिः कामधेनुघृताप्लुतः ॥ ३० ॥ अवैक्षण्यो भूपालैरनुपाल्यश्च सर्वदा ॥ धर्मलक्षणमाधेयं लोकरक्षार्था
मादरात् ॥ ३१ ॥ सर्वाभीप्सितसिद्धयर्थं मत्प्रीतिकरणाय च ॥ मया संस्थापिता धर्मा द्वात्रिंशल्लोकगुप्तये ॥ ३२ ॥ रक्षणीया प्रयत्नेन तत्सं
निधिमुपागतैः ॥ सर्वालंकारसंयुक्तं सर्वभोगकृतोत्सवम् ॥ आलोक्यतामिदं रूपं कन्यायां मम कांतिमत् ॥ ३३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः ॥ ३४ ॥ तथेति वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम् ॥ एष शोणाचलः श्रीमान्दृश्यते लोकपूजितः ॥
॥ ३५ ॥ सर्वदा वरदागौर्या सर्वभोगैश्च संवृतः ॥ य एतच्छांभवं रूपमरुणाद्रितया स्थितम् ॥ ३६ ॥ संपश्यंति नमस्यंति कृतार्थाः सर्व
एव ते ॥ अरुणाचलमाहात्म्यमेतच्छृण्वन्ति ये भुवि ॥ ३७ ॥ भवंति सततं तेषां समग्राः सर्वसंपदः ॥ श्रीमत्त्वं वाक्पतित्वं च रूपमव्या
हृतं बलम् ॥ ३८ ॥ लभन्ते पापनाशं च माहात्म्यस्यास्य धारणात् ॥ सर्वतीर्थाभिषवणं सर्वयज्ञक्रियाफलम् ॥ ३९ ॥ सदाशिवप्रसादं च दत्ते
शोणाद्रिदर्शनम् ॥ ४० ॥ इति कैलासशिखरात्प्राप्ता देवी शिवाज्ञया ॥ शापमोक्षं गतवती शोणाचलनिरीक्षणात् ॥ ४१ ॥ स्थानेष्वन्येषु देवस्य
विद्यमानेषु च क्षितौ ॥ दिवि चात्यंतपुण्येषु शंभुरत्र प्रसेदिवान् ॥ ४२ ॥ अयं सदाशिवः साक्षादरुणाचलरूपतः ॥ दृश्यते परमं तेजः सर्गस्थित्यं
तकारणम् ॥ ४३ ॥ एतत्तु तैजसं लिंगं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ दृश्यते कर्मभूरेषा तेन धर्माधिका मता ॥ ४४ ॥ अरुणाचलनाथस्य तेजसा धृत

१ काशीस्थो महादेवः—इति प्रकरणप्रसंगतोऽर्थो बोध्यः । २ कन्यायाम्—कन्यासंक्रमणे—इत्यर्थः । ३ पृच्छति—३० पा० ।

माहे०सं० १
(अ.मा.३ पु.)
अ० १३

॥२३५॥

कल्मषाः ॥ भक्तिमंतो नरा लोके सुखमाप्स्यन्ति सर्वतः ॥ ४५ ॥ प्रदक्षिणेनमस्कारैस्तपोभिर्नियमैरपि ॥ येऽर्चयन्त्यरुणाद्रीशं तेषां शंभुर्व
 शंगतः ॥ ४६ ॥ न तथा तपसा योगैर्दानैः प्रीणाति शंकरः ॥ यथा सकृदपि प्राप्तादरुणाचलदर्शनात् ॥ ४७ ॥ स्वयंभुवः सदा
 वेदाः सेतिहासा दिवि स्थिताः ॥ परितो गिरिरूपास्ते स्तुवंत्यरुणपर्वतम् ॥ ४८ ॥ एतस्य वैभवं सर्वं न मया न च शार्ङ्गिणा ॥ वचसा
 शक्यते वक्तुं वर्षकोटिशतैरपि ॥ ४९ ॥ देवाश्च हरिमुख्यास्ते कल्पकाद्याः सुरद्रुमाः ॥ प्रच्छन्नरूपाः सेवन्ते सर्वदैवारुणाचलम् ॥ ५० ॥
 न तस्य कलिदोषः स्यान्नाधिव्याधिविजृम्भणा ॥ यत्र संपूज्यते लिंगमरुणाचलसंज्ञितम् ॥ ५१ ॥ इत्येतत्कथितं सर्वं तव शंभुपदाश्रयम् ॥ चरितं
 ह्यरुणस्यास्य कल्पपुण्यदुरासदम् ॥ ५२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति विधिमुखनिःसृतामुदारामरुणगिरीशकथासुधापगां हि ॥ श्रुतिपुटयुग
 लात्पिबन्मनोज्ञां सनकमुनिस्तपसां फलं स लेभे ॥ ५३ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणा
 चलमाहात्म्ये पूर्वार्धे शिवेनारुणाचलस्य सर्वश्रेष्ठचक्रप्रदानवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ अरुणाचलमाहात्म्यस्य पूर्वार्द्धं संपूर्णम् ॥

॥ * ॥ इत्यरुणाचलमाहात्म्यपूर्वार्धं समाप्तम् ॥ (३११) ॥ * ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये
पूर्वार्धे समाप्तम् ॥ (३ । १) ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथारुणाचलमाहात्म्योत्तरार्धम् ॥ व्यास उवाच ॥ वसंतो नैमिषारण्ये मुनयः सूतमब्रुवन् ॥ ॥ मुनय उचुः ॥ ॥ स्थाना
नामुत्तमं शैवं यत्स्थलं तद्वदस्व नः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यूयं शृणुत यत्पूर्वं नंदीश्वरमुवाच्छ्रुतम् ॥ मार्कण्डेयेन तद्वक्ष्ये मुनयः शृणुतादरात् ॥ २ ॥
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ नंदीश्वर त्वया प्रोक्तो महिमा माध्यमेश्वरः ॥ मयाप्यवधृतः सर्वो भक्तिश्रद्धार्द्रचेतसा ॥ ३ ॥ तथापि वद मे भूयो देवदेव दयानिधे ॥
अहं यत्परिपृच्छामि भवंतं विहितादरः ॥ ४ ॥ त्वयाप्यविदितं किञ्चिन्नास्त्यत्र भुवनत्रये ॥ सर्वागमपुराणेषु बाह्येष्वभ्यंतरेषु च ॥ ५ ॥ स्वर्गापवर्गयोः
पुंसां भूमिरेव विशिष्यते ॥ सर्वकर्माणि निर्मातुं तत्तत्फलपरायणैः ॥ ६ ॥ फलं च त्रिविधं पुंसां त्वयैव कथितं पुरा ॥ भूमौ सुखं स्वर्गभोगः कैवल्य
मिति भेदतः ॥ ७ ॥ पुण्यक्षयेण क्षीयेत प्रायः प्राथमिकं द्वयम् ॥ क्षीयते न तृतीयं तु कर्मणामेव नाश्रयात् ॥ ८ ॥ तत्सिद्धिस्तु त्वया प्रोक्ता विशुद्ध
ज्ञानगोचरा ॥ सर्वेषां दुर्लभं शुद्धज्ञानं देहभृतां पुनः ॥ ९ ॥ तज्ज्ञानं कुत्र वा क्षेत्रे शास्त्रादिपठनं विना ॥ शिवपूजनमात्रेण सिद्धयेत्सर्वशरीरिणाम्
॥ १० ॥ ज्ञानयोगक्रियाचर्यास्वशेषाणां शरीरिणाम् ॥ अपि शैवागमोक्तासु न बुद्धिः संप्रवर्तते ॥ ११ ॥ यस्य स्थानस्य माहात्म्यादल्पैरपि शरी
रिणः ॥ लप्स्यन्ते नियमैः शुद्धज्ञानं तन्मम कथ्यताम् ॥ १२ ॥ भस्मरुद्राक्षवहनादीश्वरस्मरणात्सकृत् ॥ यत्र मुग्धैरपि श्रेयो लभ्यं तत्स्थान
मुच्यताम् ॥ १३ ॥ अबुद्धिपूर्वकेणापि यत्र वासेन देहिनाम् ॥ अविघ्नं सेत्स्यते श्रेयः स्थानं तन्मेऽनुगृह्यताम् ॥ १४ ॥ जातानां वर्णसांकर्ष्ये
तैरश्रीं योनिमीयुषाम् ॥ स्थावराणामपि श्रेयो यत्र तत्क्षेत्रमुच्यताम् ॥ १५ ॥ इतीरयित्वा स मृकंडुनंदनः समं मुनींद्रैरपरैर्महात्मभिः ॥ पपात तस्यां
त्रिसरोरुहद्वये शिलादमूनोरखिलागमाब्धेः ॥ १६ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमा
हात्म्य उत्तरार्धे स्थानमाहात्म्यप्रस्ताववर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ स्थानं त्वया मुने पृष्ठमस्ति माहेश्वराग्रणि ॥ चरा

१ इदमरुणाचलस्थानं च दक्षिणप्रान्ते कांचीपुर्या नैऋत्यकोणे 'तिरुवण्णामले' इत्याख्ये ग्रामे विख्यातमस्ति । अत्र ग्रामे रेल्वेस्टेशनमपि—'तिरुवण्णामले' इत्याख्यमेव—मद्रासतो दक्षिणे विळीपुरं—जंकषनूतः पश्चिमे—
वर्तते— । तदेतत्तार्थयात्रोलोकैर्बोद्धव्यम् । २ मध्यमेश्वरः—इ० पा० । ३ प्रशिष्यते—इ० पा० । ४ अत्र हि—पुस्तकेषु बहुषु—'इति श्रीस्कान्दे महापुराणे कोटिरुद्रसंहितायामरुणाचलमाहात्म्ये सप्ताशीतितमोऽध्यायः
प्रथमः' एवं पाठोऽवर्तते—एतेन—कोटिरुद्रसंहिता—अत्र पुराणेऽस्ति किं वेति संदेह उत्पद्यते । श्रीनारदीयपुराणोक्तक्रमानुसारेण तु कुमारिकाखण्डान्तिमकथासमन्तरमरुणाचलकथाप्रस्तावारम्भे—'सनकब्रह्मसंवादः' इत्या
दिविषयानुक्रमो वर्तते । तमेव क्रममुपक्रम्यात्र—कुमारिकाखण्डसमन्तरमरुणाचलमाहात्म्यं प्रक्रान्तमस्तीति बोद्धव्यं सुधीभिः—एवं च—प्रथमे माहेश्वरखण्डे—केदारखण्डे—कुमारिकाखण्डे—अरुणाचलमाहात्म्य—इत्येतेऽन्तर्ग
ता विभागाः—नारदीयपुराणोक्तानुक्रमणिकानुसारेण सन्ति । त एवात्र ग्रंथे गृहीताः सन्तीति बोध्यम् ।

त्कां.प.पु.
॥२३७॥

चराणां सर्वेषां भूतानामपि शर्मणे ॥ १ ॥ प्रकल्पितं हि देवेन तत्तत्कर्मानुगुण्यतः ॥ शरीरभाजं जननं तासुतास्वपि योनिषु ॥ २ ॥ त्वया शुश्रूषितं तेषां हिताय महते ह्यलम् ॥ अन्यथा संसृतेर्हानिः कल्पकोटिशतैर्न हि ॥ ३ ॥ स्वल्पैर्हि कर्मभिर्ज्ञानैरपि प्राप्ता पुनःपुनः ॥ घटीयन्त्रनयाञ्जन्ममरणे नैव शाम्यतः ॥ ४ ॥ कथं नु विरतो देही गर्भमोकसमागमात् ॥ विश्रांतये प्रकल्पेत् विशुद्धज्ञानतो विना ॥ ५ ॥ प्रदेशाः कथिताः पूर्वं प्रसंगवशतो मया ॥ ऋषिभेदादिकं तेषु निवासः कृत्तिवाससः ॥ ६ ॥ केचितीरेषु गंगायाः केचित्सारस्वते तटे ॥ कालिंदीतीरयोरन्ये कतिचिच्छोर्गङ्गधसि ॥ ७ ॥ अपरे नर्मदातीरे परे गोदावरीतटे ॥ कतिचिद्गोमतीतीरेष्वन्ये हेमवतीतटे ॥ ८ ॥ समुद्रपार्श्वेष्वितरे द्वीपेष्वन्ये सरस्वताम् ॥ मुखेषु केचित्सिन्धूनां संभेदेष्वपि केचन ॥ ९ ॥ कृष्णवेणीतटे केचित्तुङ्गभद्रांतिके परे ॥ उपवेण्यां कतिपये परे शक्त्यापगांतिके ॥ १० ॥ कावेरीतीर इतरे केचिद्गैवतीतटे ॥ अन्ये तु ताप्रपर्ण्याश्च कतिचिन्मुरलांतटे ॥ ११ ॥ केचिद्गोवतीतीरे त्वितरे यातुकांक्षिके ॥ १२ ॥ कन्यांतटेषु कतिचित्कतिचित्कुमारीतीरे परे च तमसावरुणांतिकेन्ये ॥ मंदाकिनीसविधयोरितरे परेऽपि शिप्रांतटे परिसरेषु परे सरस्व्याः ॥ १३ ॥ विष्णुशाभ्याश इतरे शंतद्रुतितटे परे ॥ चर्मण्वत्युपकंठेऽन्ये केचिद्गोमतीतीरे ॥ १४ ॥ केचिद्गोमतीतीरे परे पंपासरस्तटे ॥ अभ्यर्णकेपि भैरव्याः कतिचित्कौशिकीतटे ॥ १५ ॥ अपरे मालिनीतीरे परे गंधवतीतटे ॥ कतिचिन्मनसोपांतिके केचिदच्छोर्गङ्गधसि ॥ १६ ॥ इन्द्रधनुससरस्यन्य एके तु मणिर्कणिके ॥ परे तु वैरदातीरे ताप्यां कतिचनापरे ॥ पातालगंगासविधे शरावत्यंतिके परे ॥ १७ ॥ लोहित्याकूलयोः केचित्कतिचित्कालमातटे ॥ वितस्तोपांतिके त्वन्ये चंद्रभागांतिके परे ॥ १८ ॥ सुरलोपांतिके केचित्पयोष्णीतीरयोः परे ॥ केचिन्मधुमतीतीरे केचनानु पिनाकिनीम् ॥ १९ ॥ उक्तं वाराणसीक्षेत्रं क्रोशपंचकपावनम् ॥ देवस्तत्राविमुक्ताख्यो विशालाक्ष्या समर्चितः ॥ २० ॥ कपालमोचनं यत्र यत्रास्ते कालभैरवः ॥ मृतानां यत्र रुद्रत्वं काशीं विद्धि हि तां मुने ॥ २१ ॥ गयांप्रयागावपि ते कथितौ सर्वसिद्धिदौ ॥ यत्र पिंडप्रदानेन तुष्यन्ति पितरः किल ॥ २२ ॥ आकर्णितं च केदारं यस्मिन्महिप रूपधृक् ॥ देवोपि च हतो देव्या सर्वश्रेयस्करो नृणाम् ॥ २३ ॥ सर्वसिद्धिकरं पुंसां क्षेत्रं बदरिकाश्रमम् ॥ यत्र स्ते त्र्यंबको देव्या नरनारायणार्चितः ॥ २४ ॥ श्रुतं हि नैमिषं क्षेत्रं त्वया यत्र महेश्वरः ॥ देवदेवाभिधः पुण्यो देवी सारंगधारिणी ॥ २५ ॥ अमरेशमिति स्थानं प्रोक्तं सर्वार्थसाधकम् ॥ उक्ताकारनामा तत्रेशश्चंडिकाख्या महेश्वरी ॥ २६ ॥ पुष्कराख्यं महास्थानं श्रुतं ते कथितं मया ॥ यत्र

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ उ.)
अ० २

॥२३७॥

देवो रुजोगंधिः पुरुहूता महेश्वरी ॥ २७ ॥ ओषाढीनाम ते स्थानं पावनं कथितं मया ॥ आपाढेशो हरस्तत्र रतीशा परमेश्वरी ॥ २८ ॥ दंडिमुंडी
 समाख्यं च स्थानं ते कथितं मया ॥ यत्र मुंडी महादेवो दंडिका परमेश्वरी ॥ २९ ॥ लौकुलं नाम ते स्थानं संशुद्धं कथितं मया ॥ लाकुलीशो हरो
 यस्मिन्नंगा सर्वमंगला ॥ ३० ॥ भारिभूतिरिति स्थानं भवतोऽभिहितं मया ॥ यत्र भाराभिधः शंभुर्भूत्याख्या भूधरात्मजा ॥ ३१ ॥ अरालकेश्वरं
 नाम स्थानं ते कथितं मया ॥ यत्र सूक्ष्माभिधः शूली सूक्ष्माख्या शैलनंदिनी ॥ ३२ ॥ गयानां महाक्षेत्रं तव प्रस्तावितं मया ॥ मंगलाख्या
 शिवा यत्र शंकरः प्रपितामहः ॥ ३३ ॥ कुरुक्षेत्रमिति स्थानं भवते विनिवेदितम् ॥ यत्र स्थाणुप्रिया देवी देवः स्थाणुसमाह्वयः ॥ ३४ ॥
 उक्तं कैलाखलं नाम मया ते स्थानमुत्तमम् ॥ उग्रो यत्र पुरारातिरुग्रा गिरिवरात्मजा ॥ ३५ ॥ तालंकाख्यं महाक्षेत्रं मार्कण्डेय मयोदितम् ॥
 देवी स्वायंभुवी यत्र स्वयंभूः परमेश्वरः ॥ ३६ ॥ अँडहासमिति प्रोक्तं महास्थानं मया तव ॥ यत्रार्कः पूजयित्वेशमासीत्पूर्णमनोरथः ॥
 ॥ ३७ ॥ कृत्तिवासाभिधं क्षेत्रमुक्तं ते वेदवित्तम् ॥ यः कैलासादपि श्लाघ्यो निवासः कृत्तिवाससः ॥ ३८ ॥ भ्रमरांबिकया देव्या
 महेशो मल्लिकार्जुनः ॥ श्रीशैले सृष्टिसिद्धयर्थं पूजितः परमेष्ठिना ॥ ३९ ॥ सुवर्णमुखरीतीरे कालहस्तीति शंकरः ॥ व्यासेनाराधितो
 भृंगमुखरालकयांबया ॥ ४० ॥ कांच्यामेकाग्रमूलस्थः कामाक्ष्या कामशासनः ॥ तपस्यंत्याभिसंश्लिष्टो वलयेनांकितोऽभवत् ॥ ४१ ॥ अस्ति
 व्याघ्रपुरं नाम तिल्लिकाननमध्यगम् ॥ यत्र नृत्यंतमीशानं पर्युपास्ते पतंजलिः ॥ ४२ ॥ श्वेताारण्यमिति स्थानमुक्तं तव मया पुरा ॥ भग्नमैरावतो
 दंतं भेजे यत्र शिवार्चनात् ॥ ४३ ॥ सेतुबंधमिति स्थानमवोचं तत्र राघवः ॥ रामनाथाख्यया देवमंहोमं प्रत्यतिष्ठिपत् ॥ ४४ ॥ गर्तप्रत्याह्वय
 स्थानं विद्यते वृषभध्वजः ॥ यत्र जंबूतरोर्मूले जगद्रक्षार्थमाश्रितः ॥ ४५ ॥ मणिमुक्तानदीमन्वक्षेत्रे वृद्धाचलाह्वये ॥ नित्यं सन्निहितो देव इत्या
 कर्णित एव ते ॥ ४६ ॥ श्रीमन्मैध्यार्जुनं नाम श्रुतं स्थानमनुत्तमम् ॥ यस्मिन्वरप्रदो नित्यं गौरीसहचरो हरः ॥ ४७ ॥ आस्थितं सोमनाथेन
 सोमैतीर्थं त्वया श्रुतम् ॥ यत्र त्यक्तवतां देहं न भूयो भवबंधनम् ॥ ४८ ॥ आकर्णितं हि भवता क्षेत्रं सिद्धवटाह्वयम् ॥ यत्र सिद्धाः समर्चति ज्योति
 लिंगमनुत्तमम् ॥ ४९ ॥ अश्रावि खलु ते क्षेत्रं कर्मलालयसंज्ञकम् ॥ वल्मीकेशार्चनाल्लेभे यत्र श्रीजीविता हरेः ॥ ५० ॥ श्रुतवानसि कैंकाद्रि
 यत्र सन्निहितो हरः ॥ इदानीमप्युपासाते मोक्षाय ब्रह्मकेशवौ ॥ ५१ ॥ श्रीमद्गोणपुरं वेत्सि यस्मिन्कलियुगक्षये ॥ नौकामारूढवानब्धौ क्षुभिते पार्व

स्कां.प.पु.
॥२३८॥

तीपतिः ॥ ५२ ॥ श्रुतं ब्रह्मपुरं नाम क्षेत्रं यत्रेंद्रजित्पुरा ॥ आर्यपुष्करिणीतीरे स्थापयामास धूर्जटिम् ॥ ५३ ॥ श्रीकोटिकौख्यं ज्ञानाभिक्षेत्रं
यत्रेंद्रशेखरः ॥ समाराधयतां पुंसां पापकोटीर्व्यपोहति ॥ ५४ ॥ आकर्णितं च गोकर्णं शिवं यत्सन्निधानतः ॥ आरिराधयिषुः स्वर्गं जामदग्न्यो
न कांक्षति ॥ ५५ ॥ त्रिपुरांतकमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र त्रियंबकः ॥ निराकरोति निरयाद्भयं दृष्टवतां नृणाम् ॥ ५६ ॥ उक्तं कौलांजनं क्षेत्रं यद्रासी
कालकंधरः ॥ निर्वापयति भक्तानां घोरसंसारसंज्वरम् ॥ ५७ ॥ प्रियौलवणमाख्यातं क्षेत्रं यत्रांबिकापतिः ॥ पयोर्धिने पयःसिंधुं विततारोप
मन्यवे ॥ ५८ ॥ क्षेत्रं प्रभांसमुक्तं ते यत्र खंडेंद्रशेखरः ॥ पूजितः शौरिरीरिभ्यां दत्तवानक्षयं फलम् ॥ ५९ ॥ वेदार्ण्यं विजानीषे यस्मि
न्प्रमथनायकः ॥ अभ्यर्थितोऽभून्मोक्षार्थं दक्षेण प्राकृतागसा ॥ ६० ॥ हेमकूटं त्वमश्रौषीः स्थानं विषमचक्षुषः ॥ पुंसां तपस्यतां यत्र पुनर्जननतो
न भीः ॥ ६१ ॥ क्षेत्रं वेणुवनं नाम विद्यते पापनाशनम् ॥ यत्र वंशलतागर्भाज्जातो मुक्तामणिः शिवा ॥ ६२ ॥ जालंधरमिति स्थानमंधकारे
स्त्वया श्रुतम् ॥ लेभे गणपतां तत्र तपस्याभिर्जलंधरः ॥ ६३ ॥ ज्वालामुखमिति स्थानमज्ञासीः कथितं मया ॥ यत्र ज्वालामुखी देवी काल
रुद्रमपूजयत् ॥ ६४ ॥ अस्ति भद्रवटो नाम क्षेत्रमुक्तं श्रुतं त्वया ॥ त्र्यंबकं यत्र हेरंबः संपदे पर्यपूजयत् ॥ ६५ ॥ न्यग्रोर्धारण्यमुक्तं ते यत्रोग्रो
निर्ममे किल ॥ उच्चंडतांडवं काल्या साकं संघर्षमेयिवान् ॥ ६६ ॥ गंधर्मादनसंज्ञं तत्क्षेत्रमाकर्णितं त्वया ॥ आजनेयेन रचितं यत्र मृत्युंजया
र्चनम् ॥ ६७ ॥ गोपर्वतमिति स्थानं शंभोः प्रख्यापितं मया ॥ यत्र पाणिनिना लेभे वैयाकरणिकाग्र्यता ॥ ६८ ॥ वीरकोष्ठमिति क्षेत्रस्थानं
नन्ववधारितम् ॥ यत्र प्रचेतसा लेभे तपसा कविमुख्यता ॥ ६९ ॥ महातीर्थमिति प्रोक्तं जानीषे यत्र शंभुना ॥ अध्यापितास्सुपर्वाणः सर्वेऽपि
द्रुहिणादयः ॥ ७० ॥ मयूरपुरमुक्तं ते क्षेत्रं माहेश्वरं मया ॥ लेभे यत्र व्रतस्थेन द्वादिनी वज्रपाणिना ॥ ७१ ॥ श्रीसुंदरमिति क्षेत्रमुक्तं वेगवती
तटे ॥ कलावपि युगे यस्मिन्देवदेवेन दीप्यते ॥ ७२ ॥ कुम्भकोणमिति स्थानं शंभोर्वेत्सि हि यत्र सा ॥ गंगापि माघे सान्निध्यं कुरुते स्वावशांतये
॥ ७३ ॥ अनुगोदावरीतीरं त्र्यंबकं नाम ते श्रुतम् ॥ शक्तिं यत्र गुहो लेभे तारकासुरघातिनीम् ॥ ७४ ॥ श्रीपाटलं व्याघ्रपुरमाख्यातं वेदवित्तमम् ॥
त्रिशंकुना जातिशुद्धयै यत्र गंगाधरोर्चितः ॥ ७५ ॥ क्षेत्रं कंदबपुर्याख्यं भवता चावधारितम् ॥ त्वत्कृते यत्र शूलेन कृतांतं शम्भुरक्षिणोत् ॥
॥ ७६ ॥ अविर्नाशाख्यमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र वृषध्वजः ॥ सान्निध्यं पडिकण्ठाय विततार प्रसेदिवान् ॥ ७७ ॥ रक्तकाननमाख्यातं मया क्षेत्रं तवा

१ विषमचक्षुषः--त्रिनेत्रस्य-इत्यर्थः । २ भद्रवटा-इ० पा० । ३ प्रचेतसा--अत्र-वाल्मीकिना-इत्यर्थो बोध्यः । ४ ज्ञातिशुद्धयै-इ० पा० ।

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ उ.
अ० २

॥२३८॥

नव ॥ मित्रावरुणयोर्ध्वं रुद्रोऽजनि वरप्रदः ॥ ७८ ॥ श्रीह्नाटकेश्वरं क्षेत्रं पातालस्थं त्वया श्रुतम् ॥ यत्र वैरोचनिर्देवं स्वपदप्राप्तयेर्चति ॥ ७९ ॥
वेत्सि शंभोः प्रियावासं कैलासं नित्यसेवकः ॥ यत्र यक्षेश्वररुयक्षमभ्यर्चयति भक्तिः ॥ ८० ॥ स्थानानि खंडपरशोरित्युक्तानि मया पुरा ॥
त्वयाप्यवधृतान्येव किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ८१ ॥ इत्युचिवानेष शिलादनंदनो मुनेर्मृकण्डोस्तनयं मुनीश्वरम् ॥ भक्त्या नमंतं पदयोः करेण
पस्पर्श मौलौ करुणारसार्द्रः ॥ ८२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे
महीमण्डलस्थविविधशिवक्षेत्रवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ भगवन्वंचनेनालं त्वदेकप्रवणे मयि ॥ किं मादृशोऽ
स्ति ते शिष्यस्त्वत्कृपैवात्र साक्षिणी ॥ १ ॥ स्थानेषु प्राक्त्वदुक्तेषु फलानि च पृथक्पृथक् ॥ यत्र सर्वफलप्राप्तिः स्थानं तद्वद मे विभो ॥ २ ॥
चराचराणां भूतानां जानतामप्यजानताम् ॥ यस्य स्मरणमात्रेण मुक्तिस्तद्द्रव देशिक ॥ ३ ॥ पश्यैतेन मयैकेन भगवान्नानुराध्यसे ॥ सर्वैरप्येत
दर्थं हि मुनिभिः परिवार्यसे ॥ ४ ॥ पुलहेन पुलस्त्येन वशिष्ठेन मरीचिना ॥ अगस्त्येन दधीचेन नकुणा भृगुणात्रिणा ॥ ५ ॥ जाबालिना
जैमिनिना धौम्येन जमदग्निना ॥ उपयाजेन याजेन भरतेनार्वरीवता ॥ ६ ॥ पिप्पलादेन कण्वेन कुमुदेनोपमन्युना ॥ कुमुदाक्षेण कुत्सेन
वत्सेन वरतंतुना ॥ ७ ॥ विभांडकेन व्यासेन कण्वरीषेण कंडुना ॥ मांडव्येन मतंगेन कुक्षिणा मांडकर्णिना ॥ ८ ॥ चंडकौशिकशांडिल्यशाक
टायनकौशिकैः ॥ शातातपमधुच्छन्दोगर्गसौभरिरोमशैः ॥ ९ ॥ आपस्तंबपृथुस्तंबभार्गवोदंकपर्वतैः ॥ भारद्वाजेन दालभ्येन दांतेन श्वेतकेतुना
॥ १० ॥ कौण्डिन्यपुण्डरीकाभ्यां रैभ्येण तृणविन्दुना ॥ वाल्मीकिना नारदेन वह्निना दृढमन्युना ॥ ११ ॥ बोधायनसुबोधाभ्यां हारीतेन मृक
ण्डुना ॥ दुर्वाससातितीक्ष्णेन जालपादेन शक्तिना ॥ १२ ॥ कांक्रार्येण नदन्तेन देवदत्तेन न्यंकुना ॥ सुश्रुता चाग्निवेश्येन गालवेन मरुत्वता
॥ १३ ॥ लोकाक्षिणा विश्रवसा सैधवेन सुमंतुना ॥ शिशुपायनमौद्गल्यपथ्यचावनमातुरैः ॥ १४ ॥ ऋष्यशृङ्गेकपात्क्रौंचदृढगोमुखदेवलैः ॥
अंगिरोवामदेवौर्वपतंजलिकर्पिंजलैः ॥ १५ ॥ सनत्कुमारसनकसनंदनसनातनैः ॥ हिरण्यनाभसत्याख्यवाताशनसुहोतृभिः ॥ १६ ॥ मैत्रेयपुष्प
जित्सत्यतपःशालीष्यशैशिरैः ॥ निदाघोतथ्यसंवर्त्तशौल्कायनिपराशरैः ॥ १७ ॥ वैशम्पायनकौशल्यशारद्वतकपिध्वजैः ॥ कुशस्वार्चिककैवल्य
याज्ञवल्क्याश्वलायनैः ॥ १८ ॥ कृष्णातपोत्तमानंतकरुणामलकप्रियैः ॥ चरकेण पवित्रेण कपिलेन कणाशिना ॥ १९ ॥ नरनारायणाभ्यां च

स्कां.म.पु.
॥२३९॥

दिव्यैश्चान्यैर्महर्षिभिः ॥ मत्प्रश्नोत्तरशुश्रूषातत्परैः प्रत्यवेक्ष्यसे ॥ २० ॥ माहेश्वराग्रगण्यस्त्वं समस्तागमपारगः ॥ व्याप्तश्च सर्वलोकेषु यस्मात्तदनु
साधि नः ॥ २१ ॥ त्वन्मुखादेव भगवन्वयमेते मुशिक्षिताः ॥ पूर्वमेव त्वया देव किं वान्यदुपपद्यते ॥ २२ ॥ दिव्यागमपुराणानि द्रष्टव्यः परमे
श्वरः ॥ कात्यायनी वा स्कन्दो वा भगवान्वाथ वा भवान् ॥ २३ ॥ त्वयि यद्यस्ति नो भक्तिर्दया चास्मासु ते यदि ॥ रहस्यमिदमु
द्घात्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ २४ ॥ इत्थं मृकण्डुतनयेन स नन्दिकेशो विज्ञापितः सविनयं स्मयमानवक्त्रम् ॥ तं प्राह चोन्नततरं शिवभक्तिमत्सु प्रा
ग्भक्तितोषितशिवात्तशरीरसिद्धिम् ॥ २५ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य
उत्तरार्धेऽरुणाचलाख्यरहस्यस्थानप्रश्नवर्णननाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ ॥ मुने मनःपरीक्षार्थं तथा त्वं
भाषितो मया ॥ तव चेन्नाभिधास्यामि कस्य वान्यस्य कथ्यते ॥ १ ॥ त्वाद्गन्योस्ति किं लोके शिवधर्मपरायणः ॥ येन स्वल्पायुषाप्येवं नित्ये
नाभावि भक्तिः ॥ २ ॥ कस्यान्यस्य कृते देवः स्वस्यैवाज्ञाकरं यमम् ॥ क्रुद्धो नियंत्रयामास चरणांगुष्ठीडितम् ॥ ३ ॥ त्वमेव शांकरान्धर्मा
न्सर्वान्विद्विहस्यतः ॥ योऽग्रेऽसि कालवद्भ्रातः परिपक्वोसि चेतसा ॥ ४ ॥ त्वयैवान्येन केनाहमेवं शुश्रूषितश्चिरम् ॥ त्वयीव कस्मिन्नन्यस्मि
न्ममापि प्रीतिरीदृशी ॥ ५ ॥ उपदेक्ष्यामि ते क्षेत्रं गुप्तं तद्धर्मशासनैः ॥ भक्त्यावधारणीयं यद्भक्तिकैवल्यकांक्षिभिः ॥ ६ ॥ आदरादनुयुजानं
शिष्यं यो देशिकः स्वयम् ॥ उपदेशेन संतुष्टं न करोति स किंगुरुः ॥ ७ ॥ समाहितमना भूत्वा विश्वासं कुरु शाश्वतम् ॥ मयोपदिश्यमानेऽस्मि
ब्रह्मस्य पारमेश्वरे ॥ ८ ॥ स्मर स्मरांतकं देवं वंदस्वाध्यायं शांकरिम् ॥ उपांशुच्चार्योकारं श्रेयस्ते महदागतम् ॥ ९ ॥ अस्ति दक्षिणदिग्भागे द्रावि
डेषु तपोधन ॥ अरुणाख्यं महाक्षेत्रं तरुणेंदुशिखामणेः ॥ १० ॥ योजनत्रयविस्तीर्णमुपास्यं शिवयोगिभिः ॥ तद्रूपमेहृदयं विद्धि शिवस्य हृदयं
गमम् ॥ ११ ॥ तत्र देवः स्वयं शम्भुः पर्वताकारतां गतः ॥ अरुणाचलसंज्ञावानस्ति लोकहितावहः ॥ १२ ॥ आवासः सर्वसिद्धानां महर्षीणां
सुपर्वणाम् ॥ विद्याधराणां यक्षाणां गंधर्वाप्सरसामपि ॥ १३ ॥ सुमेरोरपि कैलासादप्यसौ मन्दरादपि ॥ माननीयो महर्षीणां यः स्वयं परमे
श्वरः ॥ १४ ॥ स्पृहयन्ति यदीयेभ्यो जंतुभ्योपि दिवौकसः ॥ अयत्नलभ्यमुक्तिभ्यो दिवावासप्रवंचिताः ॥ १५ ॥ न कल्पवृक्षाः सदृशा यत्रत्यानां
महीरुहाम् ॥ पत्रपुष्पफलैर्नित्यं येर्चयन्ति गिरौ हरम् ॥ १६ ॥ हिंसैकरुचयो व्याधा अपि रूपानुसारतः ॥ अनन्ता यत्र देवस्य प्रादक्षिण्यफ

१ नित्येन-अभावि-चिरंजीविना भूतम्-इत्यर्थः । २ अनुयुजानं-पृच्छकम्-इत्यर्थः । ३ आध्याय-व्याख्येत्यर्थः । ४ व्याघ्राः-इ० पा० ।

माहे० सं० १
(अ. भा. ३ उ.)
अ० ४

॥२३९॥

लास्पदम् ॥ १७ ॥ यदुद्देशचरा मेघाः शिखराण्यभिबंधकाः ॥ गंगावतो हिमवतोऽप्यधिकं स्वं विजानते ॥ १८ ॥ कलारावाः खगा यत्र कण्ठे
कीचका अपि ॥ यक्षकिनरगन्धर्वैर्लभ्यते दुर्लभं पदम् ॥ १९ ॥ स्मरन्तो यत्र खद्योताः कृष्णपक्षे निशागमे ॥ आरार्तिकप्रदातृणां देवस्याशुवते पद
म् ॥ २० ॥ निष्प्रत्यूहकृताश्लेषा नित्यं यत्तटिनीरुहाः ॥ सौभाग्यगर्वतो देवीमपर्णामवमन्वते ॥ २१ ॥ यस्योत्तुंगस्य शृंगाग्रसंगमा अपि तारकाः ॥
आत्मनो लब्धसामान्याश्चन्द्रेण बहु मन्वते ॥ २२ ॥ मृगाः सर्वेपि सततं चरन्तो यत्र सानुषु ॥ पाणिप्रणयिनं शम्भोरेणमप्यवजानते ॥ २३ ॥
यस्य पादांतिकचरैः प्रायेण शबरैरपि ॥ निकुम्भकुम्भसादृश्यमयत्नादुपलभ्यते ॥ २४ ॥ किं बहुक्त्याभ्यसूयते द्वैमातुरकुमारयोः ॥ यदंगरूढास्त
खस्तिर्यचः शबरा अपि ॥ २५ ॥ सिंहव्याघ्रद्विपा यस्मिन्काले त्यक्तकलेवराः ॥ वासप्रदत्वान्मान्यन्ते ध्रुवं शोणाद्रिशम्भुना ॥ २६ ॥ अस्य
भास्करनामाद्रिः पूर्वस्यां दिशि दृश्यते ॥ यत्र स्थितः सदा वज्री सेवते शोणपर्वतम् ॥ २७ ॥ प्रतीच्यां दिशि दंडादिरिति कश्चिन्महीधरः ॥ प्राचेतस
स्तदगगः सेवतेऽरुणपर्वतम् ॥ २८ ॥ दक्षिणस्यां च शोणाद्रेरद्रिस्त्यमराचलः ॥ कालः शोणाद्रिसेवार्थमध्यास्ते तदधित्यकाम् ॥ २९ ॥ उत्तरेऽ
स्मिन्हरिद्रागे सिद्धाध्यासितकन्दरः ॥ विराजते त्रिशूलाद्रिः श्रीदेन परिपालितः ॥ ३० ॥ तत्पर्यंतप्रभूतानामन्येषामपि भूभृताम् ॥ तटकेष्वपरे
चैव दिक्पालाः पर्युपासते ॥ ३१ ॥ धारिता येन सततं सर्वेपि धरणीरुहाः ॥ आराधनादप्यधिकमधिगच्छन्ति वैभवम् ॥ ३२ ॥ यस्मिन्गिरीशे
संहृष्टे मेनातुहिनभूभृतोः ॥ समानसंबंधतया प्रमोदो वर्द्धतेतराम् ॥ ३३ ॥ तरुपल्लवलक्षेण लक्ष्यमाणजटाधरः ॥ स्थावरोयं स्वयं शम्भुरि
हंश इव जंगमः ॥ ३४ ॥ ज्योतिष्मत्तोयशृंगस्य द्विपार्श्वस्थेन्दुभास्करः ॥ व्यनक्ति स्वस्य लोकेभ्यस्तेजस्त्रितयनेत्रताम् ॥ ३५ ॥ वर्षासु
शिखराधस्तादभिनीलबलाहकः ॥ विराजते यः कण्ठेन कालकूटमिवोद्ग्रहन् ॥ ३६ ॥ सहस्रपादः साहस्रशीर्षो यः पर्वतेश्वरः ॥ उक्तो न केवलं
श्रुत्या साक्षादप्युपलक्ष्यते ॥ ३७ ॥ शिरोलीनामरसरित्स्रोताः प्राणिति नाद्रुतम् ॥ गिरीशोऽद्यापि यः शृंगलीनानेकसरिद्रुणः ॥ ३८ ॥
आसादितापकटकः शारदैर्यः पयोधरैः ॥ विडम्बयति गोश्रेष्ठमाहूढवृषपुंगवम् ॥ ३९ ॥ यत्र शृङ्गाग्रसंलग्नसंलग्ननीललोहितः ॥ स्थाणुत्वं स्थाव
रत्वेन गहनतप्तेन भीमताम् ॥ ४० ॥ सुदुर्गमत्वादुग्रत्वमपि धत्ते न नामतः ॥ क्षुद्राः सरीसृपा यत्र कटकेषु कृतास्पदाः ॥ ४१ ॥ तक्षकानंतसर्पाद्यैः

१ शृंगाग्रसंगमाः--अपनेवदः पाठः । २ शम्भोरेकस्मिन्गौ मृगो वर्तते--'कुठारमृगवारकः' इति हि तद्विशेषणम् । एकस्मिन्हस्ते कुठारः, एकस्मिन् मृगः, एको वरमुद्रांकितः, एकश्चाभयमुद्रांकितः श्रृंगांशस्य
कर इति चतुष्पाणिशिवध्याने वर्णनात् । ३ अपरे--अन्ये--इत्यर्थः ।

स्कां.प. ५.
॥२४०॥

स्पर्धन्ते भुजगेश्वरैः ॥ अष्टाभिर्योऽभितः कोणैराविर्भूतो विभूतिभिः ॥ ४२ ॥ सुस्पष्टं विशिनष्टीव स्वकीयाम्मूर्तिताम् ॥ येष्यंशक्तितरुण्य्या
रिडापिंगलप्रोः स्वयम् ॥ ४३ ॥ शिवस्य शृङ्गतो मध्ये सुषुम्ना कमलापगा ॥ ज्योतिःस्तंभस्वरूपस्य मूलाग्रे यस्य वीक्षतुम् ॥ ४४ ॥ कोरुं
साकृती नालं ब्रह्मविष्णू बभूवतुः ॥ ताभ्यां च प्रार्थितः शम्भुस्तस्मिन्सान्निध्यवानभूत् ॥ ४५ ॥ अरुणाचलनाथाख्यं प्रपन्नः प्रमदेः सयम् ॥
गौतमस्तत्र योगीन्द्रः सहस्रं परिवत्सरान् ॥ ४६ ॥ तप्त्वा तपांसि तीव्राणि साक्षाच्चक्रे सदाशिवम् ॥ प्रालेयशैलकन्यापि तत्र कृत्वा
तपः पुरा ॥ ४७ ॥ अलब्ध वामदेहाद्धं मन्मथारेः प्रसेदुषः ॥ गौर्या प्रतिष्ठितं तत्र प्रवालाद्रीश्वराभिवम् ॥ ४८ ॥ लिंगं भोगप्रदं
पुंसां कैवल्याय प्रकल्पते ॥ तत्र गौरीनिदेशेन दुर्गा महिषमर्दिनी ॥ ४९ ॥ साक्षाद्भूय सतां दत्ते मन्त्रसिद्धिमविघ्नतः ॥ खड्गतीर्थमिति
ख्यातं तत्र गौर्याश्रमे नदम् ॥ ५० ॥ सकृन्निमज्जनान्नृणां पंचपातकनाशनम् ॥ दुर्गया चार्चितं लिंगं पापनाशननामकम् ॥ ५१ ॥ सकृत्प्रगाममा
त्रेण सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्र वज्रांगदो राजा वित्तसारो व्यतिक्रमात् ॥ ५२ ॥ पुनस्तद्रक्तिमाहात्म्याच्छिवसायुज्यमाप्तवान् ॥ तस्य प्रदक्षिणेनेव
कांतिशालिकलाधरौ ॥ ५३ ॥ विद्याधरेश्वरौ मुक्तौ दुर्वासःशापबन्धनात् ॥ नास्ति शोणाद्रितः क्षेत्रं नास्ति पंचाक्षरान्मनुः ॥ ५४ ॥ नास्ति माहे
श्वराद्धर्मो नास्ति देवो महेश्वरात् ॥ नास्ति ज्ञानं शिवज्ञानान्नास्ति श्रीरुद्रतः श्रुतिः ॥ ५५ ॥ नास्ति शैवाग्रगीर्विष्णोर्नास्ति रक्षा विभूतितः ॥ नास्ति
भक्तेः सदाचारो नास्ति रक्षाकराद्गुरुः ॥ ५६ ॥ नास्ति रुद्राक्षतो भूषा नास्ति शास्त्रं शिवागमात् ॥ नास्ति बिल्वदलात्पत्रं नास्ति पुष्पं सुवर्ण
कात् ॥ ५७ ॥ नास्ति वैराग्यतः सौख्यं नास्ति मुक्तेः परं पदम् ॥ नारुणाद्रेः समो मेरुर्न कैलासो न मंदरः ॥ ५८ ॥ ते निवासा गिरिव्यासाः सोऽयं
तु गिरिशः स्वयम् ॥ ५९ ॥ इति वदति शिलादनंदने मुदितमनाः स मृकण्डुनंदनः ॥ पुनरपि बहुशः प्रणम्य तं चकितमना भवतो व्यजिज्ञपत् ॥
॥ ६० ॥ किंकिं नृणां कर्म भवाय जायते कथं नु तत्तन्नरकाय श्रूयते ॥ तेषां च तेषां च कथं प्रतिक्रिया कथं नु तत्तन्मम कथ्यतामिति ॥ ६१ ॥
इति श्रीस्कादे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्थो
ऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ शुद्धसत्त्वगुणोपेतो लोकेऽस्मिन्दुर्लभः पुमान् ॥ रजस्तमोगुणोपेता भवन्ति सुलभा
नराः ॥ १ ॥ सात्त्विकः पुण्यशीलत्वान्निःश्रेयसमवाप्नुयात् ॥ वैचित्र्यात्कर्मणामेषामनुभोगाय वेधसा ॥ २ ॥ वैचित्र्याण्येव सृष्टानि नरकाण्यत्र

१ मूलाग्रे-मूलं च अग्रं च-अधर्कप्रान्तौ-इत्यर्थः । २ न-अलम्-इति पदच्छेदः । ३ प्रमदेः-हर्षेः-इत्यर्थः । ४ भवतः-संसारतः-इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(अ.पा. ३ उ.)
अ० ५

॥२४०॥

तत्र च ॥ महारौरवभाग्भूत्वा खरः श्वा शूकरोऽपि वा ॥ ३ ॥ चंडालो वा भवेत्प्रेत्य पुरुषो ब्रह्महत्यया ॥ चिरं रौरवसंरुद्धः कृमिकीटपतंगताम् ॥
 ॥ ४ ॥ प्राप्नुयात्कर्मकर्तृत्वं सुरापानेन च द्विजः ॥ ब्रह्मस्वहरणाद्ब्रह्मराक्षसत्वमवाप्नुयात् ॥ ५ ॥ यद्यत्तु चोरयेत्तत्तच्छून्यं स्यादन्यजन्मनि ॥
 असिपत्रवने पीडामवाप्य सुचिरं पुनः ॥ ६ ॥ नपुंसकत्वं संगच्छेत्पुरुषो गुरुतल्पगः ॥ तप्तैः कालायसैर्दंडैः पीडितो यमकिंकरैः ॥ ७ ॥ नरके
 कालमुत्रारुणे निवसेत्परदारगः ॥ अग्निदो निवसेद्दोरे सुघोरे गरदायकः ॥ ८ ॥ महाघोरे च पिशुनोऽवीच्यो धर्मविनिंदकः ॥ वसेत्कराले मित्र
 भृङ्गभीमे हिंसैकतत्परः ॥ ९ ॥ संहारे छत्रपापिष्ठो मृषावादी भयानके ॥ असिघोरे वसेद्वापि कूपक्षेत्रनरादिहत् ॥ १० ॥ वज्रे परद्रोहरतो मांसाशी
 तरले द्विज ॥ तीक्ष्णे मातृपितृद्रोही तापने जपदूषकः ॥ ११ ॥ अश्वघ्नोपि निरुच्छ्वासे वसेद्गोघ्नश्च दारुणे ॥ भ्रूणहा निवसेच्चंडे स्त्रीहत्याकृत्कुक्
 लके ॥ १२ ॥ देवस्वहारी दहने घोरघोरे परस्वहत् ॥ कृतांतदूता नरके सर्वानेव हि पापिनः ॥ १३ ॥ वध्रंति पार्श्वेर्निघ्नंति दडर्विध्यंति
 शंकुभिः ॥ तीक्ष्णायश्चंचवः कंकाः क्रूरदंष्ट्रा महोरगाः ॥ १४ ॥ कालेयकाश्च व्याघ्राश्च हिंसाश्चान्ये दशान्त्यमून् ॥ शकलीकुर्वते शस्त्रैर्दहंति देहमेव
 च ॥ १५ ॥ खनंति गहने श्वघ्ने कशाभिस्ताडयंति च ॥ तैलद्रोण्यां विपच्यंते तुद्यंते सूक्ष्मसूचिभिः ॥ १६ ॥ बाह्यन्ते दुर्वहान्भारान्यमदूतैर्हि
 पापिनः ॥ ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदंतकः ॥ १७ ॥ स्वर्णापहारी कुनखी दुश्कर्मा गुरुतल्पगः ॥ अपस्मारी गुरुद्रोही चंडालो वेददू
 षकः ॥ १८ ॥ कूटसाक्षी चाक्षिरोगी मंदाग्निश्चाग्रभोजनः ॥ विद्यापहारी मूकः स्यादंधः पुस्तकचोरकः ॥ १९ ॥ परदाररतः पंगु
 बधिरः परनिंदकः ॥ विडूवराहो निराचारो जिह्वारोगी च तस्करः ॥ २० ॥ अभ्यागतातिथित्यागी कपोलकण्टको भवेत् ॥ पर्वसु
 स्त्रीरतो मेही पृत्यास्योऽभक्ष्यभक्षकः ॥ २१ ॥ मर्यादाभेदको दासस्तटाकारामहत्खरः ॥ प्रतिश्रुताप्रदाता स्यादल्पायुः श्वा विक
 त्थनः ॥ २२ ॥ विष्णुद्रोही च सरठः शिवद्रोही च मूषकः ॥ एवं पापफलं ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २३ ॥ तच्चास्मिन्नरुणक्षे
 त्रे कर्तव्यं सम्यगास्तिकैः ॥ २४ ॥ इति निशम्य स दुष्कृतकारिणां बहुविधां नरकेषु नृणां व्यथाम् ॥ चरणयोः पतितश्च तदा पुनः पुनर
 याचत तच्छमनक्रियाम् ॥ २५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कर्म
 विपाकवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ विस्तरात्कथयाम्यद्य प्रायश्चित्तं महाहंसाम् ॥ सर्वेषामवधत्स्व त्वम

स्कां.म.पु.
॥२४१॥

वलंब्यास्तिकीं धियम् ॥ १ ॥ ब्रह्महा प्राप्य शोणाद्रिं निमग्नः खड्गतीर्थके ॥ जपन्पंचाक्षरं मंत्रं भस्मरुद्राक्षधारकः ॥ २ ॥ कृतोपवासः संपूज्य
प्रयतः परमेश्वरम् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्वर्षं भिक्षाशीं नियतेंद्रियः ॥ ३ ॥ विशेषपूजाशुश्रूषां कुर्याद्देवस्य भक्तिः ॥ ब्रह्महत्या
विनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४ ॥ सुरापोऽप्यरुणक्षेत्रे वर्षमेकं वसन्प्रति ॥ प्राग्वत्कृतसमाचारः संपूज्यैवं महेश्वरम् ॥ ५ ॥ क्षीरेण स्नापये
द्देवं शतरुद्रीयमुच्चरन् ॥ सुरापानोद्भवेनाशु पापेन परिमुच्यते ॥ ६ ॥ सुवर्णस्तेयकृच्छोणक्षेत्रे विल्वदलैर्हरम् ॥ अभ्यर्च्य भोजयेद्विप्रान्पापान्मु
च्येत दुष्करात् ॥ ७ ॥ गुरुदाररतिर्गत्वा कृत्तिकास्वरुणाचलम् ॥ यथापूर्वं व्रती भूत्वा सहस्रेण प्रदीपकैः ॥ ८ ॥ मासत्रयं समाराध्य श्रीशो
णाचलशंकरम् ॥ प्रदद्याद्भूषितां कन्यां ब्राह्मणाय सुधीमते ॥ ९ ॥ षडक्षरं जपेन्नित्यं तेन मुच्येत पाप्मना ॥ शिवलोके च निवसेदासंसारं
न संशयः ॥ १० ॥ परदारापहर्ता च क्षेत्रेस्मिन्नियतेंद्रियः ॥ मासमेकं नवैः पुष्पैर्भ्यर्च्यारुणशंकरम् ॥ ११ ॥ माहेश्वराय वितरेद्धनं शक्त्यानु
गुण्यतः ॥ तत्क्षणेन विनिर्मुक्तस्तस्मात्पापाद्भविष्यति ॥ १२ ॥ गरदोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती भूत्वा यथापुरा ॥ क्षीरोपहारं देवाय दत्त्वा दोषेण मुच्यते ॥
॥ १३ ॥ पिशुनोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती वेदरतो नरः ॥ अध्यापयेद्विजान्मुख्यांस्ततो निष्कल्मषो भवेत् ॥ १४ ॥ अग्निदोऽप्यरुणक्षेत्रे त्रीन्मासान्पूर्वं
वद्वती ॥ दद्याच्छैवाय निर्माय्य गृहं तत्पापशान्तये ॥ १५ ॥ धर्मनिंदाकरः शोणक्षेत्रे वर्षं व्रती वसन् ॥ सत्रादिकं प्रकुर्वीत यथाशक्त्यवशां
तये ॥ १६ ॥ पितृद्रोह्यरुणक्षेत्रे तिष्ठन्मासमतंद्रितः ॥ गिरीशाय द्विजेभ्योपि प्रदद्याद्वाः सहस्रशः ॥ १७ ॥ ग्रहोपरागकालेषु भोजयित्वा
द्विजान्बहून् ॥ विमुंचेद्वृषभं नीलं विमुच्येत ततोऽहसः ॥ १८ ॥ स्त्रीघ्नश्चापि शिशुघ्नोऽपि शोणक्षेत्रमुपेयिवान् ॥ व्यतीपाते तिलान्दद्याद्विजेभ्यो
दुरितच्छिदे ॥ १९ ॥ प्रच्छन्नपापकृच्छोणक्षेत्रेऽस्मिन्नियतेंद्रियः ॥ गुप्तदानानि कुर्वीत भवेद्वै गतकल्मषः ॥ २० ॥ मृषाभाष्यरुणक्षेत्रे षण्मा
सान्निवसन्व्रती ॥ शोणाचलेश्वरस्तोत्रपाठेन स्यादकल्मषः ॥ २१ ॥ कृपादिभेदकृच्छोणक्षेत्रमासाद्य भक्तिः ॥ तटाकान्खानयेत्तत्र ध्रुवं निर्वृजिनो
भवेत् ॥ २२ ॥ क्षेत्रापहारी देवाय क्षेत्रं दद्यान्महाफलम् ॥ आरामकंटकोप्यस्मै दद्यादुद्यानमुत्तमम् ॥ २३ ॥ गृहापहारी कुर्वीत देवस्यायतनं
नवम् ॥ अंहसा तेन निर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २४ ॥ परद्रोही वसच्छोणक्षेत्रे माहेश्वरान्धनैः ॥ प्रीणयित्वा पराँल्लोकान्निःसं
शयमवाप्नुयात् ॥ २५ ॥ पश्वादिमांसभुक्छोणक्षेत्रे पक्षत्रयं व्रती ॥ प्रीणयेदरुणेशानं सोपहारैर्मनोहरैः ॥ २६ ॥ त्रिःशोणाचलनाथेति निनदन्न
नघो भवेत् ॥ निवसन्नरुणक्षेत्रे पूजयेदरुणेश्वरम् ॥ २७ ॥ अरुणेश्वरमंत्रं च जपेन्मोक्षेच्छुरादरात् ॥ यद्यस्याभिहितं तेन पद्मचामेव प्रदक्षिणाम् ॥ २८ ॥

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ उ.)
अ० ६

॥२४१॥

॥ २८ ॥ कुर्वतारुणशैलस्य तत्प्राप्यं शुभमंजसा ॥ क्षुतेषु स्वलितेष्वत्याहिते दुःस्वप्नदर्शने ॥ २९ ॥ प्रीत्युत्कर्षेऽपि च बुधैरुच्चार्योऽरुणशंकरः ॥
 अपि वर्णाश्रमभ्रष्टः शिवद्रोहरतोऽपि वा ॥ ३० ॥ त्रीण्यहान्यरुणक्षेत्रे वसन्मुच्येत पातकैः ॥ पार्थिवः शिवलोकोऽयं मूर्तमेतन्नयीशिरः ॥ ३१ ॥
 एष दक्षिणकैलासो योसावरुणपर्वतः ॥ अन्येषु सिद्धक्षेत्रेषु तपोभिः सिद्धयो नृणाम् ॥ ३२ ॥ अस्मिन्स्मरणमात्रेण तारतम्यं विचिंत्यताम् ॥
 यद्गंगायां प्रयागे यत्काश्यां वै पुष्करेषु यत् ॥ ३३ ॥ कर्म सेतौ च यत्पुंसां शोणक्षेत्रे ततोऽधिकम् ॥ अग्निष्टोमं वाजपेयं वैराजं सर्वतोमुखम् ॥
 ॥ ३४ ॥ राजसूयाश्वमेधौ च कुर्याच्छोणाचले बुधः ॥ एकाहं वारुणक्षेत्रे नरो यत्स्यादुपोषितः ॥ ३५ ॥ तस्य चांद्रायणशतं भवेत्सातपनायुतम् ॥
 षोडशापि महादानान्यरुणक्षेत्रसंनिधौ ॥ ३६ ॥ अनुष्ठितानि कल्पोक्तं कुवति द्विगुणं फलम् ॥ ३७ ॥ इति नंदिकेश्वरमुखेन शुश्रुवान्मुनिनंद
 नोथ निरयप्रतिक्रियाम् ॥ अभिनंद्य तं वद दिनर्तुवत्सरप्रमुखार्हणक्रममिति व्यजिज्ञपत् ॥ ३८ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसा
 हस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्द्धे पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
 ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ रक्तोत्पलैर्कवारैः यः शोणाद्रीशमर्चयेत् ॥ अवश्यं तस्य सिध्यति सार्वभौममहर्द्धयः ॥ १ ॥ सौम्यवारेऽरुणा
 द्रीशं कस्तूरीकरवीरकैः ॥ यः पूजयति तस्य स्यात्सत्यलोके सुखासिका ॥ २ ॥ गुरुवारे सितांभोजैः शोणेशं वैरिवस्यतः ॥ जनलोके चिरं वासः
 सिद्धैः सह भविष्यति ॥ ३ ॥ चंपकैर्मल्लिकाभिश्च शुक्रवारे समर्चयेत् ॥ तपोलोकं प्रपद्येत ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥ ४ ॥ सौरिवारे च जातीभिस्समा
 राध्यारुणेश्वरम् ॥ न जातु यमलोकानां पापीयानपि कल्पते ॥ ५ ॥ प्रथमायां तिथौ देवस्योपहारं समर्पयेत् ॥ यः पायसेन स भवेद्धनधान्यसमृ
 द्धिमान् ॥ ६ ॥ द्वितीयस्यां तिथौ भक्त्या यो दध्यन्नं निवेदयेत् ॥ स भवेद्भाग्यवाञ्छेष्टः सोमपाश्च भवेद्भुवम् ॥ ७ ॥ तृतीयायां च योऽपूपैः
 शोणेशं परितर्पयेत् ॥ तस्याव्याहतमारोग्यमाशरीरं भविष्यति ॥ ८ ॥ चतुर्थ्यामरुणेशाय पूर्णकुम्भोत्करादिकम् ॥ निवेदयति यस्तस्य भवे
 त्पूर्णमनोरथः ॥ ९ ॥ सुद्वौदनं च पंचम्यामुपहारं प्रकल्पयेत् ॥ शोणेश्वराय भक्त्या यः स स्यादक्षय्यवैभवः ॥ १० ॥ षष्ठ्यां गुडौदनं
 दद्यादरुणाचलशम्भवे ॥ भक्त्या यस्तस्य सन्तानो न कदाचित्प्रहीयते ॥ ११ ॥ तिलौदनं यस्सप्तम्यां शोणेशाय समर्पयेत् ॥
 स दीनोऽप्यधमर्णत्वमयत्नेन व्यपोहति ॥ १२ ॥ अष्टम्यां राजशाल्यन्नं यो दद्याच्छोणशम्भवे ॥ तस्य सेवां विनापि स्याद्राज

स्कां.म.पु.
॥२४२॥

लोको वशीकृतः ॥ १३ ॥ गोधूमात्रं नवम्यां च शोणाद्रीशाय योऽर्पयेत् ॥ राजयक्ष्मादयस्तस्य न भविष्यन्ति जातु च ॥ १४ ॥ दशम्यां शोण
नाथाय यः करंभं निवेदयेत् ॥ स भवेत्सर्वलोकानां सदैव प्रीतिभाजनम् ॥ १५ ॥ पृथुकैरुपहारान्य एकादश्यां प्रकल्पयेत् ॥ अरुणाचलनाथस्य स
भवेदकुतोभयः ॥ १६ ॥ द्वादश्यां शोणनाथाय सृपौदननिवेदनम् ॥ यः करोति भवेत्तस्य निर्विघातो मनोरथः ॥ १७ ॥ यः सकतूनरुणेशाय
त्रयोदश्यां समर्पयेत् ॥ तस्याव्याकुलचित्तत्वमथातमपि जायते ॥ १८ ॥ अर्पयेच्छोणनाथाय फलानि विविधानि यः ॥ चतुर्दश्यां स मूढोऽपि
सिद्धसारस्वतो भवेत् ॥ १९ ॥ यः पौर्णमास्यां शोणाद्रिनाथाय विनिवेदयेत् ॥ पनसस्य फलं तस्य चक्षुरोगो न जायते ॥ २० ॥ कुहां च
संगमे भक्त्या कंदमूलादि योऽर्पयेत् ॥ शोणाचलेश्वरायास्य तुष्यन्ति पितरः किल ॥ २१ ॥ अश्विन्यामरुणेशाय दद्याद्वासांसि भक्तिमान् ॥
भरण्यामरुणेशाय दद्यादाभरणान्यपि ॥ २२ ॥ कृत्तिकासु प्रदीपांश्च रोहिण्यां रौप्यमर्पयेत् ॥ मृगशीर्षे मलयजमार्द्रायां हरिचंदनम् ॥ २३ ॥
पुनर्वसौ मृगमदं पुष्ये कर्पूरमर्पयेत् ॥ काश्मीरोद्भवमाश्लेषे मघायां तुहिनोदकम् ॥ २४ ॥ तांबूलं पूर्वफाल्गुन्यां धूपमुत्तरफाल्गुने ॥ कालागुरुंश्च
हस्तक्षे चित्रायां यक्षकर्दमम् ॥ २५ ॥ स्वात्यां सुवासिनीवृंदं विशाखायां प्रकीर्णकम् ॥ मैत्रे मुक्तातपत्रं च ज्येष्ठायां धेनुकान्यपि ॥ २६ ॥ मूले
मुक्तासराण्पूर्वाषाढे मुकुटमर्पयेत् ॥ रत्नानि चोत्तराषाढे श्रवणे भद्रपीठिकाम् ॥ २७ ॥ अष्टापदं धनिष्ठायां वासः शतभिषज्यपि ॥ पूर्वाभाद्रपदे
भोगानुत्तरायां तुरंगमान् ॥ २८ ॥ रेवत्यां च रथं हैमं प्रदद्याच्छोणशंभवे ॥ दद्यात्कृत्वा महापूजां तत एवार्पयेन्नरः ॥ २९ ॥ पूज्यो राशिषु
मेषादिष्वरुणेशो विशेषतः ॥ सिंदुवारैः कुरवकैः ककुभैः पाटलैः क्रमात् ॥ ३० ॥ कुटजैर्नीपकुसुमैर्जीवन्तीमल्लिकादिभिः ॥ सरोरुहैर्दमनकैर्न
द्यावर्तसरोरुहैः ॥ ३१ ॥ पंचामृतेन स्नपयन्नुभयोरुपरागयोः ॥ पंचाक्षरेण कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तिः ॥ ३२ ॥ स्नपनं पञ्चगव्येन द्वयोरयन
योरपि ॥ षडक्षरेण कुर्वीत गव्येन स्नपनक्रियाम् ॥ ३३ ॥ प्रणवेनैव कुर्वीत क्षीरेण स्नपनक्रियाम् ॥ अरुणाचलनाथस्य भक्त्या विषुवयोर्द्वयोः
॥ ३४ ॥ प्राह्णे स्याद्द्रुद्रतुलसी मध्याह्ने कृतमालकम् ॥ अपराह्णे मल्लिका च शोणाद्रीशस्य शस्यते ॥ ३५ ॥ अर्द्धोदये च स्नपयेत्सहस्रकलशोदकैः ॥
शतरुद्रीयमुच्चार्य श्रीशोणाचलशंभवे ॥ ३६ ॥ शिवरात्रौ विशेषेण त्रिशिखैर्विल्वपत्रकैः ॥ कमलैः कर्णिकारैश्च जागरूको यतेंद्रियः ॥ ३७ ॥ गीतवा
दित्रनृत्यैश्च दिव्यागमविधानतः ॥ पूजयेदपवर्गार्थं शोणशैले महेश्वरम् ॥ ३८ ॥ मासि पौषे च देवस्य कुर्यादाग्नेयमुत्सवम् ॥ नवात्रैरुपदं

माहे०सं०१
(अ.मा.३ उ.
अ० ७

शाद्यैर्व्याहृतीरुचरन्बुधः ॥ ३९ ॥ वैशाखे च विशाखायां शिवतंत्रानुसारतः ॥ शोणाचलेश्वरस्यास्य कुर्याद्दमनकोत्सवम् ॥ ४० ॥ प्राबोधिक मार्ग
 शीर्षे प्रातर्निर्माय सामभिः ॥ महापूजां प्रकुर्वीत शोणशैलस्य भक्तिमान् ॥ ४१ ॥ शनिप्रदोषेष्वाद्रासु व्यतीपातेषु पर्वसु ॥ सोमार्कवारयोश्चार्चं
 च्छोणाद्रीशं यथागमम् ॥ ४२ ॥ दीक्षोपनयनोद्वाहपुत्रजन्मादिकेष्वपि ॥ विशेषपूजां कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तिमान् ॥ ४३ ॥ अपि स्वजन्मनक्षत्रे
 संपत्स्वापत्सु भीतिषु ॥ प्रवेशनिर्गमनयोश्चार्चनीयोऽरुणेश्वरः ॥ ४४ ॥ व्रतचक्रागमे पादबंधने नववैभवे ॥ अरुणेशार्चनं कुर्यादभिधानेषु च
 द्विषाम् ॥ ४५ ॥ स्मरेदतिद्वीयांश्चेत्पश्येत्पर्यंतगो यदि ॥ स्थितश्चेदरुणक्षेत्रे त्रिकालं पूजयेच्छिवम् ॥ ४६ ॥ किमन्यद्दद वत्सेति उद्धृत्य भुजमु
 च्यते ॥ अरुणक्षेत्रतो नान्यदलं स्वर्गापवर्गयोः ॥ ४७ ॥ स्मरणेन मनःश्रोत्रे श्रवणादर्शनादृशौः ॥ जिह्वां च कीर्तनाच्छोणक्षेत्रं सर्वः पुनात्य
 लम् ॥ ४८ ॥ अरुणस्मिन्महाक्षेत्रे देहिभिर्लब्धजन्मभिः ॥ जीवद्भिर्लभ्यते भोगो मोक्षश्चोन्मुक्तजीवितैः ॥ ४९ ॥ अन्यत्र मुक्तदेहानामप्यत्र श्राद्ध
 कर्मणा ॥ अपि पापात्मनां पुंसामपवर्गो भविष्यति ॥ ५० ॥ अयोध्यां मथुरां मायां काशीं कांचीमवंतिकाम् ॥ द्वारकां चारुणक्षेत्रमतिशेते न
 संशयः ॥ ५१ ॥ इत्युक्तवतं च शिलादपुत्रं मृकण्डुसूनुः पुनरप्युवाच ॥ माहात्म्यमेतन्महनीयकीर्ते भूयोपि पृच्छामि वदस्व मह्यम् ॥ ५२ ॥
 इति श्रीस्कंदे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे काम्यकर्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
 ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ अरुणाचलमाहात्म्यं विस्तरात्परिपृच्छता ॥ मार्कण्डेय त्वया मन्ये मयि न्यस्तो महान्भरः ॥ १ ॥ स्थाने कुतूह
 लाक्षितं मनस्तव महामते ॥ यः शोणाद्रीशचरितं न वेत्ति स नरः पशुः ॥ २ ॥ कथं वा शक्यते वक्तुं जानानरपि कात्स्न्यतः ॥ शोणाचलजुषः
 शंभोर्माहात्म्यं महितोदयम् ॥ ३ ॥ कथं वा श्रुतमप्येतदार्थ्यरसभाषितैः ॥ अशेषमवधार्येत प्रज्ञावत्प्रवरैरपि ॥ ४ ॥ इदानीं स्मर चित्रं तु चरित्रं स्मर
 वैरिणः ॥ परामृतानुभूत्यैव सत्यं नृत्यति मे मनः ॥ ५ ॥ अद्भुतं शिवचारित्रमास्कंदितमनोहरम् ॥ मम वर्णयितुं कात्स्न्यात्रैव शक्नोति शेषुषी
 ॥ ६ ॥ तथाप्येष प्रवक्ष्येऽहमंशांशेन यथामति ॥ पुण्यं शोणाद्रिनाथस्य माहात्म्यं श्रूयतां मुने ॥ ७ ॥ पुरादिदेवकल्पादौ निर्विकल्पो महेश्वरः ॥
 स्वेच्छया सकलं विश्वं पुनरप्युदभावयत् ॥ ८ ॥ उद्भाषितं च तद्विश्वं स्रष्टुं पातुं च सर्वदा ॥ अन्विच्छन्नादिदेवोऽसौ ब्रह्माविष्णु विनिर्ममे ॥ ९ ॥
 असृजद्दक्षिणांगेन त्र्यंबकः परमेष्ठिनम् ॥ विष्टरथ्रवंसं देवो वामांगेन च सृष्टवान् ॥ १० ॥ ब्रह्माणं रजसा विष्णुं सत्त्वेन समयूयुजत् ॥

त्कां.म.पु.
॥२४३॥

नियुक्तौ देवदेवेन तौ विरंच्यच्युताबुभौ ॥ ११ ॥ ईशाते सर्वजगतां सृष्टिरक्षाविधानयोः ॥ मनसव मरीच्यादीन्ससर्ज ब्राह्मणान्दश ॥ १२ ॥
दशं च दक्षिणांगुष्ठात्सृष्ट्यै प्रवर्तयद्विधिः ॥ मुखेन ब्राह्मणान्दोभ्यां क्षत्रियानूरुतो विशः ॥ १३ ॥ शूद्रांश्च पद्भ्यां निरमात्स्वयं च
कमलासनः ॥ मरीचितनयाज्जुः कश्यपादसुरास्सुराः ॥ १४ ॥ मरुतः फणिनो गृध्रा गंधर्वाप्सरसोऽपि च ॥ मनुश्च यस्य संतानो
मानवोऽयं प्रवर्तते ॥ १५ ॥ नानाज्ञातित्वमापाद्य नानाकर्मप्रवर्तकाः ॥ अत्रेश्व समभूदार्पं क्षात्रं च द्विविधं कुलम् ॥ १६ ॥
पुलस्त्यपुलहाभ्यां च जज्ञिरे यक्षराक्षसाः ॥ उत्थ्यगीष्पतिमुखा जज्ञिरेऽगिरिसो मुनेः ॥ १७ ॥ भृगोरग्निः समुदभूच्च्यवनाद्यास्तथर्षयः ॥ वसि
ष्ठप्रमुखेभ्यश्च संबभूवुर्महर्षयः ॥ यत्पुत्रपौत्रैर्भुवनमिदमापूर्यतेऽखिलम् ॥ १८ ॥ एवं ब्रह्माऽऽत्मजैः स्वीयैरिदमापूरयजगत् ॥ कालेन वैभवेनापि वि
सस्मार महेश्वरम् ॥ १९ ॥ अच्युतोऽपि भृगोः पुत्रीमुद्राह्य कमलालयाम् ॥ मत्स्यादिरूपो जगति भवन्नास्मरदीश्वरम् ॥ २० ॥ सृष्टिस्थि
तिभ्यां द्रुहिणाञ्जनाभौ स्वाधीनतां नूनमुपागताभ्याम् ॥ अतीव गर्व दधतुर्न कस्य मदोऽधिकारेण भवेन्नरस्य ॥ २१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखंडेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे सृष्टिवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥
अहमेव प्रभुरिति प्रहृष्टाधिकगर्वयोः ॥ विरंच्यच्युतयोरासीद्विवादो मोहसंभवः ॥ १ ॥ रजोविकाराभ्यधिको बाह्यो नील इवोत्थितः ॥ विश्व
सृष्टिकरो विष्णुं विरंच्योऽब्रूत गर्वतः ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कथं त्वमधिकश्चासि विष्णो जनयितुर्मम ॥ पितामहस्य लोकानां किमेवमतिमो
हितः ॥ ३ ॥ त्वत्त एवोदितौ दैत्यौ निहत्य मधुकैटभौ ॥ दैत्यारिरिति मुग्ध त्वं गर्व वहसि केशव ॥ ४ ॥ त्वामेव सृजतो नित्यं बहुधा मम
वेधसः ॥ अद्याप्यायासजां पीडां न परित्यजतः करौ ॥ ५ ॥ मम श्रमांभसोद्भूते महामोधौ निमज्जतः ॥ नैयग्रोधं न चोत्पन्नं कुतस्तेऽस्त्ववलं
वनम् ॥ ६ ॥ मदुपज्ञे महामोधौ खवते कोऽपि पन्नगः ॥ तदाश्रयस्त्वमूर्ध्वं ते पद्मं तच्चासनं मम ॥ ७ ॥ कुतस्तमोमये ब्रूहि त्वयि सत्त्वगुणोदयः ॥
स वेत्सि किं त्वं प्रकृतिं निद्राजडिमनिर्भरः ॥ ८ ॥ जलाशये प्रस्वपता दैत्यभीत्या जनार्दन ॥ कथं त्वया रक्षितासौ मदधीना जगन्नयी ॥
॥ ९ ॥ चतुर्भ्यो मम वक्त्रेभ्यो वेदाः समुदयं गताः ॥ चैतन्यरूपिणी शक्तिः कलत्रं मे सरस्वती ॥ १० ॥ मया हि सृज्यते विश्वमिदं स्थावर
जंगमम् ॥ रक्ष्यते च तदिन्द्राद्यैर्मांमकैः पुत्रपौत्रकैः ॥ ११ ॥ ततः कथय वैकुण्ठ मन्त्रियोज्येषु कश्चन ॥ जगतामीश्वरान्मतः कथं नामातिरिच्यसे ॥ १२ ॥

१ आर्षमिदं रूपम् । २ न चोत्पन्नं न चेदुत्पन्नमभविष्यत्—इत्यर्थो बोध्यः ।

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ उ.)
अ० ९

॥२४३॥

॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्थं सरोषसंरंभे विधौ पौरुषभाषिणि ॥ नारायणोऽपि सामूयं स्मित्वैवं समभाषत ॥ १३ ॥
 ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ विरंचे मुंच संरंभं वृथा खलु विकल्पसे ॥ नाभीसरोजसंजातो मम त्वमवधारय ॥ १४ ॥ योगनिद्रां मयोन्मुच्य
 पुरा ह मधुकैटभौ ॥ न चेद्यन्मथितौ ताभ्यां तथैव स्याः प्रणाशितः ॥ १५ ॥ सोमकप्रमुखान्दैत्यान्हंतुमात्मेच्छया मम ॥ धृतमत्स्यादि
 रूपस्य को वान्यः सृष्टिकारणम् ॥ १६ ॥ न किंचिदपि पश्यन्ति रजसारूढदृष्टयः ॥ रजोमयेन भवता किं निरूपयितुं क्षमम् ॥ १७ ॥
 अविनाभाविनी शक्तिर्ननु मे पद्मवासिनी ॥ यस्याः कटाक्षमात्रेण जगत्त्रितयमेधते ॥ १८ ॥ भूतान्यमूनि कालोऽयमात्मनोऽप्यहमेव
 हि ॥ मया विरहितं किं वा त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १९ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा दिक्पाला मनवोऽप्यहम् ॥ भूर्भुवःस्वस्त्रयीमेनां मद
 धीनां विचिंतय ॥ २० ॥ ममैव विनियोगेन सृष्टिशक्तिः स्वयं स्थिता ॥ तन्मे त्रैलोक्यनाथस्य किं त्वं ज्येष्ठः समोऽथवा ॥ २१ ॥ ॥
 ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ एवं मोहांधमनसोरन्योन्यं प्रतिगर्जतोः ॥ यथावनल्पसमयः संवर्तसदृशस्तयोः ॥ २२ ॥ उदयास्तमयौ स्यातां
 न तदा चंद्रसूर्ययोः ॥ नक्षत्राणि च ताराश्च ग्रहाश्च क्षीणतां ययुः ॥ २३ ॥ नावबुर्मरुतो वा न जज्वलुर्जातवेदसः ॥ नांतरिक्षं न च क्षोणी
 न दिशोऽपि चकाशिरे ॥ २४ ॥ समुद्राश्चुक्षुभुस्सर्वे पर्वताश्च चकंपिरे ॥ औषध्यः शोषमासेदुरवसेदुश्च जंतवः ॥ २५ ॥ पक्षमासर्तुवर्षादिका
 लस्य नियमो गतः ॥ अहोरात्रव्यवस्थापि प्रणाशं समुपाययौ ॥ २६ ॥ इन्द्रादयो लोकपाला मरीच्याद्या महर्षयः ॥ सर्वेऽप्यकाले संप्राप्तं
 कल्पांतं मे निरे तदा ॥ २७ ॥ एवं जाते महाक्षोभे भूताकन्दप्रचोदितः ॥ भूतनाथो जगज्जातमविद्यायामबुध्यत ॥ २८ ॥ व्यचिंतयच्च विश्वात्मा
 विश्वसंरक्षणोद्यतः ॥ अबाह्या दृशाऽपश्यदनयोर्मोहकारणम् ॥ २९ ॥ स्वामिनं सकलैश्वर्यदातारं मां मदोद्धतौ ॥ विस्मृत्य स्वं स्वमेवैता
 वमंसेतां जगत्प्रभू ॥ ३० ॥ अहो मोहस्य माहात्म्यं यदिमौ द्रुहिणाच्युतौ ॥ जानानावपि मां सम्यग्भूतामेवमुद्धतौ ॥ ३१ ॥ अज्ञानतिमिरो
 द्रूतिदूषिताशयलोचनः ॥ जनः प्राप्तं स्तुतमपि प्रायो वस्तु न पश्यति ॥ ३२ ॥ कृतापराधावप्येतौ निमग्नौ मोहसागरे ॥ मया नोपेक्षणीयौ
 हि लोकानां हितकाम्यया ॥ ३३ ॥ इति निश्चित्य मनसा मायावैवश्यमेतयोः ॥ देवो दयामहांभोधिर्व्यपोहयितुमैहत ॥ ३४ ॥ अहोऽनुकम्पा
 तरुणेंदुमौलेः स्वभावसिद्धा भुवनत्रयेऽस्मिन् ॥ असौ प्रमोहांबुधिमध्यतोभूदाविर्निरस्तावपि धातुविष्णू ॥ ३५ ॥ इति श्रीस्कादे महापुराण
 एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे शिवविष्णुविवादवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ॐ ॥

॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ आज्ञापय विभो मह्यं यथा शंभुः सनातनः ॥ अनुजग्राह मोहांधौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ ॥ १ ॥ ॥ नंदिकेश्वर
 उवाच ॥ ॥ शृणुष्व सर्वं वक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम् ॥ यदेव देवो विदधे दयया भक्तवत्सलः ॥ २ ॥ अथोदस्थात्तयोर्मध्ये तथा
 विवदमानयोः ॥ ज्योतिःस्तंभत्वमभ्येत्य रोदोरंभ्रनिरोधकः ॥ ३ ॥ महता जृम्भमाणेन तस्य ब्रह्मांडभेदिनः ॥ अन्तरिक्षमतिश्यामं समुत्क्षितमि
 वाभवत् ॥ ४ ॥ विष्वग्विवर्णता तस्य ज्योतिर्लिंगस्य तेजसा ॥ दिशो विरेजिरे सद्यो दूरविस्तारिता इव ॥ ५ ॥ तीव्रैस्तस्य महाज्वालैः
 शोपिता इव सागराः ॥ विमुक्तवीचिसंशोभाः स्वामेव प्रकृतिं ययुः ॥ ६ ॥ व्यद्योतंत दिवि प्राग्वद्ब्रह्मास्तारागणैः सह ॥ तेजःस्तंभात्समुद्भिन्नाः
 स्फुलिङ्गा इव केचन ॥ ७ ॥ तेजसा तस्य शोणेन गैरिकेणेव रंजिताः ॥ भौमरविश्रियं सर्वेऽप्यवहन्नवनीभृतः ॥ ८ ॥ समुद्रास्तत्प्रतिच्छाद्यानिर्भराश्लिष्ट
 यादसः ॥ पद्मरागशिलाखण्डे घटिता इव रेजिरे ॥ ९ ॥ प्रवालगुच्छैः प्रत्यग्रैर्लविता इव पादपाः ॥ नद्यश्च निर्भरोत्फुल्लकद्वारा इव रेजिरे ॥ १० ॥
 मही कुंकुमलितेव दिशः सिंदूरिता इव ॥ सर्वारुणमिव व्योम समंतात्प्रत्यदृश्यत ॥ ११ ॥ ब्रह्मांडकर्परमभूतन्महःपूरितांतरम् ॥ शोणितेनेव
 संपूर्णं कपालं कृत्तिवाससः ॥ १२ ॥ एवं प्रवर्द्धमानेन तेजःस्तम्भेन तेन च ॥ अरुणाकारतां भेजे विश्वं स्थावरजंगमम् ॥ १३ ॥ तेजोलिंगं तदाश्चर्यं
 दृष्ट्वा त्यक्तमिथः कुर्वौ ॥ अर्चितयेतामेकैकं चतुर्मुखचतुर्भुजौ ॥ १४ ॥ किमेव वसुधां भित्त्वा शेषादीनां फणाभृताम् ॥ फणामाणिक्यमहसां राशि
 रुन्मुखतां गतः ॥ १५ ॥ किं वा कल्पांतसुलभप्रादुर्भावाः प्रभाकराः ॥ द्वादशापि नभोभूम्योर्मध्ये युगपदुत्थिताः ॥ १६ ॥ आहोस्विन्मेघ
 संघर्षाद्वितता व्योममध्यतः ॥ अन्योन्यं मिलिताः क्षिप्रा निपतंत्यवनीतले ॥ १७ ॥ प्रतिघ्नन्नेव तेजोभिरक्ष्णोः शक्तिमनुक्षणम् ॥ स्वनिर्विशेषिता
 शेषभूतजालः प्रवर्द्धते ॥ १८ ॥ एष उद्दीप्यमानोऽपि संतापाय न कल्पते ॥ नेदीयांस्यपि भूतानि न निर्दहति वह्निवत् ॥ १९ ॥ एतस्य कांति
 संक्रांत्या जगदेव न केवलम् ॥ मदीयमपि शोणत्वमनुप्राप्तमहो वपुः ॥ २० ॥ कस्मादेष समुत्पन्नः किंमूलः किमुपाधिकः ॥ कुतस्तयः किमुपा
 दानः कया शक्त्या प्रकाशते ॥ २१ ॥ कियानवधिरेतस्य विष्वक्तिर्यगधोर्ध्वतः ॥ अवगाढश्च पातालं कियन्मात्रमसाविति ॥ २२ ॥ तदेतदखिलं
 ज्ञातुं मनः पर्थुत्सुकं मुहुः ॥ इच्छत्युत्पतितुं व्योम प्रवेष्टुं च रसातलम् ॥ २३ ॥ इति चिंताभराक्रांतौ तेजःस्तम्भावलोकनात् ॥ उभावप्यवकुलितौ
 वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ ॥ २४ ॥ अभाषत च गोविंदः सुतरामेव गर्वितम् ॥ हिरण्यगर्भमालोक्य स्मयमानमुखांबुजः ॥ २५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥

अयमेवावयोर्ब्रह्मन्नन्योन्योत्कर्षकांक्षिणोः ॥ सत्यमेव परीक्षायै निकषः समुपस्थितः ॥ २६ ॥ अमुष्य तेजसां राशेरपरिच्छेद्यसंपदः ॥
 आद्यंतौ ज्ञातुमेकेन न शक्यं ध्रुवमावयोः ॥ २७ ॥ यः पश्येन्मूलमग्रं वा तेजसोस्य स्वयंभुवः ॥ स एव नावभ्यधिको जगतां नाथकोऽपि
 सः ॥ २८ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्युभावपि विनिश्चिताशयौ मूलमग्रमपि तस्य वीक्षितुम् ॥ तेजसोतिमहतो बभूवतुः स्पर्धया विर-
 चितोद्यमौ मिथः ॥ २९ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्म-
 विष्णवोर्मध्ये तेजोमयलिंगप्रादुर्भाववर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ अथ हंसाकृतिं व्योमपदवीलंघनक्षमाम् ॥
 भेजे विरंचिस्तस्याग्रं द्रक्ष्यामीति कृतोद्यमः ॥ १ ॥ जग्राह विष्णुर्वाराहं विग्रहं दृढविग्रहः ॥ विश्वंभराविनिर्भेदकीडासुलभवैभवम् ॥ २ ॥ मूलं तस्य
 परिज्ञाय प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः ॥ कृत्रिमस्तब्धरोमैष दंष्ट्राभ्यामभिनन्महीम् ॥ ३ ॥ विदारयन्स पोत्रेण भूतधात्रीमवाङ्मुखः ॥ महावराहो ददृशे तेजःस्तंभं
 नमन्निवा ॥ ४ ॥ क्रीडाक्रोडकठोरेण कंठघोषेण पूरयन् ॥ पातालं बहुलोत्साहः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥ ५ ॥ विवेश यत्रयत्रासौ तत्र तत्र तथास्थितम् ॥ अवैक्षिष्टानल-
 स्तंभं तमेव कुंहनाकिटिः ॥ ६ ॥ विदारितान्महीरंभ्रात्प्रत्यदृश्यंत भोगिनः ॥ प्ररोहा इव शेषाद्यास्तेजःस्तंभस्य केचन ॥ ७ ॥ प्रत्यदृश्यत हेमाद्रेर्मूल-
 कन्द इव स्थितः ॥ आधारतां गतो दृष्टो ह्यच्युतेनादिकच्छपः ॥ ८ ॥ आराद्रसुन्धरागुल्फे धुरंधरतया स्थिताः ॥ दिक्संधुराश्च दृश्यन्ते मदमंथर-
 बंधुराः ॥ ९ ॥ मधुद्विषा च स महान्मंडूकोऽपि विलोकितः ॥ अखंडमंडलं भूमेर्यस्य पृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥ १० ॥ आधारशक्तिमपि तामभ्यपश्यदधो-
 क्षजः ॥ यदनुग्रहतः शेषकूर्माद्या अपि धूर्वहाः ॥ ११ ॥ अतलं वितलं चैष सुतलं नितलं तथा ॥ तलातलं च प्रतलं महातलमिति क्रमात् ॥
 ॥ १२ ॥ ददर्श सप्त पातालानपि वारिजलोचनः ॥ तत्रत्यान्विविधाकारान्सर्वानपि सविस्मयः ॥ १३ ॥ अत्यगाद्रोगवत्याख्यां पुरीं वैरोचनी-
 मपि ॥ जगाहेन्यांश्च दैत्यानामावासानतिगह्वरान् ॥ १४ ॥ इदं दृष्टमिदं दृष्टमित्युपारूढकौतुकः ॥ मूलं मुग्धाशयस्तस्य विचिनोति स्म माधवः
 ॥ १५ ॥ अधस्तादपि गाढेन पयोधेस्तेन पोत्रिणा ॥ तथैव तेजःस्तंभः स निर्विकारमवैक्ष्यता ॥ १६ ॥ दलिता केवलं पृथ्वी पाथोराशिर्विलोलितः ॥
 नैवालोक्यत तन्मूलं कोलरूपेण विष्णुना ॥ १७ ॥ इत्थं वर्षसहस्राणि भ्रांत्या संप्रांतमानसः ॥ नालं बभूव तन्मूलं लीलाक्रोडो विलोकितुम् ॥
 ॥ १८ ॥ अवरुणखुरः क्षुण्णदंष्ट्रो विध्वस्तविग्रहः ॥ भग्नपोत्रः स भूदारो जगाहे बहलं श्रमम् ॥ १९ ॥ भ्रांत्या निश्वसतस्तस्य तादृग्दर्पो विश्वं

स्कां.प.पु.
॥२४५॥

खलः ॥ ननाश तत्क्षणात्साकं तन्मूलावेक्षणेच्छया ॥ २० ॥ अनिर्व्यूढप्रतिज्ञोऽपि प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः ॥ न चक्षमे सरोजाक्षश्चलितुं च पदात्प
दम् ॥ २१ ॥ श्रमांधचक्षुषस्तस्य पातालांतरवर्त्तिनः ॥ तत्तेज एव पंथानं पुनरप्युदभावयत् ॥ २२ ॥ कथंकथंचिदुत्तीर्णोऽप्यकूपारादपारतः ॥
स्वेदांभःसागरस्त्रावे मग्नोऽभूच्छद्मशूकरः ॥ २३ ॥ रज्ज्वेव तेजःस्तंभस्य प्रभया सानुबद्धया ॥ लब्ध्वाचलं वनं कष्टं न्यवर्त्तिष्ट जनार्दनः ॥ २४ ॥
नावैक्षि यन्मया मूलममुष्य महसां निधेः ॥ ततः स्रष्टूपि नो दृष्टः शिरोभागः कथंचन ॥ २५ ॥ अमुष्य महसां राशेः प्रागभूद्यत्र संभवः ॥ ततो
निवृत्त्य यास्यामि शरणं शिवमीश्वरम् ॥ २६ ॥ स हि विश्वाधिको देवश्चिरं मोहांधचक्षुषा ॥ यद्विस्मृतो मया तस्मादुर्विपाकोऽजनीदृशः ॥ २७ ॥
एवं विनिर्धार्य विमुक्तदर्पो निवृत्तवानाशु सरोरुहाक्षः ॥ तमेव देशं प्रबभूव यत्र स्तंभः स तेजोमयतां दधानः ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महा
पुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे विष्णुना लिंगाधोभागशोधनवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥
॥ ११ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ ततस्तेजोमयं स्तंभमनुसृत्य पितामहः ॥ उत्पपातोन्मुखो वेगान्निरालंबे नभस्तले ॥ १ ॥ द्रुतमु
त्पततस्तस्य पक्षावेगेन वारिताः ॥ व्यशीर्यत समुद्रर्ताः प्रणुत्रा इव वायुभिः ॥ २ ॥ स वेगादुत्पतन्दूरं नाक्ष्णोर्विषयतामगात् ॥ केवलं दीर्घदीर्घैव रेखा
व्योम्नि व्यभावयत् ॥ ३ ॥ मायांमरालो ददृशे तेजःस्तंभस्य पार्श्वतः ॥ संध्यापयोधराभ्यर्ण्यचारीव रजनीकरः ॥ ४ ॥ प्रागत्यगादुत्पततां ततोऽध्वानं पयोमु
चाम् ॥ विमानपदवीं पश्चात्तारावर्त ततः परम् ॥ ५ ॥ तेजसां यानि धामानि ह्यत्युच्चान्यूर्ध्वचारिणाम् ॥ अतिचक्राम वेगेन तान्यसौ कुंहनाखगः ॥
॥ ६ ॥ मरुतो मनसो वापि जवः सूक्ष्मतराकृतेः ॥ सोऽभूदधःकृतस्तेन हंसेन गमनादिना ॥ ७ ॥ यथायथा चोत्पपात सुदूरं श्रमितच्छदः ॥
तथातथा च ददृशे तेजःस्तंभः समुन्नतः ॥ ८ ॥ अतीत्य मरुतां स्कंधान्सप्त संप्राप्तविस्मयः ॥ बिभेदांडकटाहं च ज्वलंतं तमुदैक्षत ॥ ९ ॥
कथं वाऽदृष्टमूलस्य स्थातव्यं पुरतो हरेः ॥ अविमोचयतः शौरेरसमासमशीर्षिताम् ॥ १० ॥ अनिर्व्यूढप्रतिज्ञस्य दीर्घैः किं वा ममासुभिः ॥ तद
त्रौपयिकं किं स्यात्कार्यं का वा गतिर्मम ॥ ११ ॥ अतिसंधित्सतो विष्णुं कस्सहायो भविष्यति ॥ आर्जवं नैव निर्जेतुं प्रतिवादिनमक्षमः ॥ १२ ॥
छद्मना वा तिरस्कुर्यान्मानो हि महतां धनम् ॥ इति संचितयत्येव विरिंचौ व्याकुलात्मनि ॥ १३ ॥ आकाशे ददृशे नातिदूरे किमपि निर्मलम् ॥

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ उ.)
अ० १२

॥२४५॥

१ तन्मूलावेक्षणेच्छया— मू-इति योजना । २ मायामरालः—मायाभृतहंसरूपः । ३ उत्पततां पक्षिणाम्—अध्वानम्—अत्यगात्—ततः पयोमुचाम्—मेघानाम्—अध्वानम्—अत्यगात् । ४ कुहनाखगः—
मायाभृतहंसरूपः । ५ अममार् शीर्षिताम्—वक्रान्तिवक्रशिरस्कताम् / गर्वात्) अविमोचयतः अनिर्व्यूढप्रतिज्ञस्य मम अमुभिः किं वा प्रयोजनम् इति योजना ।

ऐंदवी किमियं रेखा तस्याः कथमिहागमः ॥ १४ ॥ यद्वा मृणालं तत्सिधौ वियत्यस्यां कुतस्तु सः ॥ इति तस्मिन्संदेहे नेदीयस्तं तदाग
 तम् ॥ १५ ॥ अबोधि केतकीबर्हमिति राजीवजन्मना ॥ तत्पर्युषितमप्युद्यत्सौरभं वस्तुशक्तिः ॥ १६ ॥ हिरण्यगर्भो विमलमगृह्णात्केतक
 च्छदम् ॥ गृहीतमात्रं तेनैतत्सचैतन्यं किलाब्रवीत् ॥ १७ ॥ ॥ केतक उवाच ॥ ॥ भो गृह्णासि किमर्थं त्वं मुंच मां विश्रमौघतम् ॥ वर्षाणां
 शतसाहसमुत्पत्यैवं विहायसा ॥ १८ ॥ ॥ नंदीश उवाच ॥ ॥ तथा समेधमानं तं दृष्ट्वा श्रममखिद्यत ॥ अर्चितयत्पद्ममूतिरत्यंतं विहता
 शयः ॥ १९ ॥ अनिर्व्यूढप्रतिज्ञावात्रीचतामपि संश्रितः ॥ आक्रान्तरोदोविवरः क राशिस्तेजसामसौ ॥ २० ॥ अहमेतत्परीक्षायां क परिच्छिन्न
 पौरुषः ॥ भज्येते इव मे पक्षौ दृशा चांघायते इव ॥ प्रध्वंसंत इवांगानि पतामीवाहमप्यधः ॥ २१ ॥ किं वान्यद्बहुनोक्तेन सह निश्वासवायुभिः ॥
 मम प्राणाश्च नियतं निर्गच्छंतीव सांप्रतम् ॥ २२ ॥ अहंकारमदग्रंथिरयं नुटतु चित्ततः ॥ मुकुंदेन सह स्पर्धा सा च शीघ्रं प्रणश्यतु ॥ २३ ॥
 यदेष रोदःकुहरपरिणाहाधिकोद्यमः ॥ औन्नत्यमयतेऽद्यापि तेजःस्तंभो यथा पुरा ॥ २४ ॥ तदस्य तेजसां राशेर्नाहं नारायणोऽथवा ॥ का
 दूरतश्चान्ये महेंद्रप्रमुखाः सुराः ॥ २५ ॥ इतो नोत्पतितुं शक्तिरस्ति मे तन्निवर्तये ॥ इति निश्चित्य मनसा विधाता जातविस्मयः ॥ २६ ॥ प्रत्य
 भाषत तं कस्त्वं कुतो वा प्राप्तवानिति ॥ स च प्रत्यब्रवीदेनं वेधसं केतकच्छदः ॥ २७ ॥ केतकच्छद एवासं सचैतन्यः शिवाज्ञया ॥ तेजःस्तंभा
 त्मनः शंभोरस्य मूर्ध्नि चिरं स्थितः ॥ २८ ॥ भूलोक इच्छया वस्तुं ततः संप्राप्तवानहम् ॥ २९ ॥ इत्थं श्रुत्वा केतकीबर्हवाचं लब्ध्वाश्वासं तं किलां
 भोजभूतिः ॥ ब्रूहि त्वं मे तत्कियत्यंतरे वा तेजःस्तंभस्याग्रमित्यावभाषे ॥ ३० ॥ इति श्रीस्कंदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे
 माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणा लिंगोपरिभागशोधनवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ केतकीबर्हम
 प्येनं विहस्य पुनरब्रवीत् ॥ ॥ केतक्युवाच ॥ ॥ अपि मूढ न किंचित्त्वं वेत्सि कस्त्वं कुतो न तत् ॥ १ ॥ ईदृश्यः परितो लग्ना यस्मिन्ब्रह्मांड
 कोटयः ॥ तस्य प्रमाणमेतावदिति को वेदितुं क्षमः ॥ २ ॥ चतुर्युगायुतैर्यातं ततो निपततो मम ॥ इदानीमपि नाप्रोति तन्मध्यं किल भूतलम् ॥ ३ ॥ इति
 ब्रुवाणमेनं च नमस्कृत्य सरोजभूः ॥ हित्वा निजमहंकारमभाषत कृतांजलिः ॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ महात्मन्सत्यमेवास्मि मूढोऽहं केतकच्छद ॥
 ब्रह्मणा हि मया स्पर्द्धा विष्णुना सह निर्मिता ॥ ५ ॥ द्वाभ्यामपीदमावाभ्यां विस्मृतं शिववैभवम् ॥ यत्रौ महानभूद्वर्गस्सर्गमंत्राणमात्रतः ॥ ६ ॥ हे

स्कां.प. ५.
॥२४६॥

संकथा तावदास्तामद्याप्यहं यतः ॥ स्पर्द्धया न विमुक्तोऽस्मि बद्धया गरुडध्वजे ॥ ७ ॥ सख्यं साप्तपदीनं हि कथ्यते तद्भवान्मयि ॥ ८ ॥ असं
स्तुतधियं हित्वा कर्तुमर्हस्यनुग्रहम् ॥ अहं विष्णुश्च मोहांधौ तेजःस्तंभस्य वीक्षणात् ॥ ९ ॥ हंसकोलाकृती दध्वो मिथः साम्यं व्यपोहितम् ॥
मूलं दिदृक्षुः स दशां कीदृशीं यातवानिति ॥ १० ॥ न जाने मम चास्याग्रं दिदृक्षोरीदृशी दशा ॥ गतमुड्डीयमानस्य मे सहस्रेण हायनः ॥
॥ ११ ॥ जातश्रमोऽस्मि नितरां वियुज्य इव चासुभिः ॥ दिष्ट्याद्य भद्र लब्धस्त्वं मयाऽऽलंबोवसीदताम् ॥ १२ ॥ तन्मे कुरुष्व मित्रस्य सफलां
याचनामिमाम् ॥ सखाहं सहसंजल्पादस्मि दासोऽनुपंजनात् ॥ १३ ॥ तत्त्वया करणीयैवं प्रार्थनेषा कृतांजलिः ॥ यदि पश्यति मूलं स
जितोऽहममुना तदा ॥ १४ ॥ यद्वा न पश्यति तदाप्यस्मि साम्यमुपेयिवान् ॥ इदं द्वयमपि प्रायो ममातिद्वेषणं सखे ॥ १५ ॥ त्वयैव
परिहार्यत्वमिदानीं समुपागतम् ॥ अनृतामभिभाष त्वमुचितां च सुहृत्कृते ॥ १६ ॥ गिरमेकामिमामग्रे चक्रपाणेरुदीरय ॥ एष हंसाकृतिर्ब्रह्मा
तेजःस्तंभस्वरूपिणः ॥ १७ ॥ अत्युच्चं दृष्टवानग्रमत्र साक्ष्ये स्थितोऽस्म्यहम् ॥ तेनापि तेजःस्तंभत्वमेयुषा चन्द्रमौलिना ॥ १८ ॥ संभावि
तोयं सुतरां पित्रेव हि पितामहः ॥ अतोऽयमेवाभ्यधिको भवतो विष्टरश्रवाः ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वा मम साहाय्यं सुमहत्क्रियतां त्वया ॥ २० ॥
॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ एवं भूयः प्रार्थितोऽयं विधात्रा दाक्षिण्याद्रिः केतकीबर्हकोपि ॥ तेजःस्तंभाभ्यर्णभाजे तथैव प्राहाशेषं विष्णवे
ब्रह्मवाक्यम् ॥ २१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणाऽस
त्यसाक्ष्यार्थं केतकच्छदप्रार्थनावर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ सोऽपि ब्रह्माणमुद्रीक्ष्य तावता
द्विगुणं स्मयन् ॥ नाग्रं दृष्टमनेनेति निश्चिकाय विवेकवान् ॥ १ ॥ अनुग्रहीतुं मां मुग्धं हंतुं चास्य विधेर्मदम् ॥ देवदेवः स एवालं भूतभर्तेत्यम
न्यत ॥ २ ॥ मूलसंदर्शनाशक्त्या तेजःस्तंभस्य मे मदः ॥ व्यपेत एव मन्येऽद्य यद्रक्तिरुयंबकेऽजनि ॥ ३ ॥ स्तूयते वीतगर्वत्वात्स इदानीं महे
श्वरः ॥ यस्य दक्षिणवामाभ्यामंगाभ्यां नौ समुद्रवौ ॥ ४ ॥ अद्याप्यवीतगर्वत्वाल्लब्ध्वासौ कूटसाक्षिणम् ॥ हिरण्यगर्भो मामेवमतिसंधातुमिच्छति ॥
॥ ५ ॥ तदद्य सकलस्यापि दुःखस्यापनये क्षमः ॥ स एव शरणत्वेन प्राप्तव्यः शंकरो मया ॥ ६ ॥ तथा कृतापराधस्य कृतघ्नस्य गुरुदुहः ॥
तमृते रक्षिता कोऽन्यस्तमेव स्तौमि शंकरम् ॥ ७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ जय पृथ्वीमयाकार जय चापोमयाकृते ॥ जय प्रभा
कराकार जयामृतकराकृते ॥ ८ ॥ जय वैश्वानराकार जय गन्धवहाकृते ॥ जय होतृमयाकार जयाकाशमयाकृते ॥ ९ ॥ रक्ष मां

माहे० सं० १
(अ.प्रा. ३ उ)
अ० १४

॥२४६॥

त्रिगुणार्तीत रक्ष मां कालविग्रह ॥ रक्ष मामक्षयैश्वर्य रक्ष मां करुणाकर ॥ १० ॥ स्रष्टा त्वं सर्वजगतां रक्षिता सर्वदेहिनाम् ॥ हता
 च सर्वभूतानां त्वां विनैवास्ति कोऽपरः ॥ ११ ॥ अणूनामप्यणीयास्त्वं महास्त्वं महतामपि ॥ अन्तर्बहिस्त्वमेवैतजगदाक्रम्य वर्तसे
 ॥ १२ ॥ निगमास्तव निश्वासा विश्वं ते शिल्पवैभवम् ॥ स त्वं त्वदीय एवासि ज्ञानमात्मा तव प्रभो ॥ १३ ॥ अमरा दानवा दैत्याः
 सिद्धा विद्याधरा नराः ॥ प्राणिनः पक्षिणः शैलाः शिखिनोऽपि त्वमेव हि ॥ १४ ॥ स्वर्गस्त्वमपवर्गस्त्वं त्वमोंकारस्त्वमध्वरः ॥ त्वं योग
 स्त्वं परा संवित्किं त्वं न भवसीश्वर ॥ १५ ॥ त्वमादिर्मध्यमन्तश्च तस्थुषां जग्मुषामपि ॥ कालस्वरूपतां प्राप्य कलयस्यखिलं जगत् ॥ १६ ॥
 परेशः परतः शास्ता सर्वानुग्राहकः शिवः ॥ स एष मे कथंकारं साक्षाद्भवति धूर्जटिः ॥ १७ ॥ यं दृष्ट्वा शरणं प्राप्तो निःश्रेयसमवाप्नुयात् ॥ अथ
 वा स्तौमि तद्धाम जातमात्रं यथामिति ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वैष कृपां कुर्यादवश्यं सर्वतःश्रुतिः ॥ इति निश्चित्य वैकुण्ठः स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ १९ ॥
 तमेव तैजसं स्तंभं प्रणम्य परमेश्वरम् ॥ आदिमध्यान्तरहितं मत्वा तं जगदीश्वरम् ॥ हठात्तेन विरंचेन वार्यमाणोपि सस्मितम् ॥ २० ॥ ॥ श्रीविष्णु
 रुवाच ॥ ॥ जय देव महादेव वामदेव वृषध्वज ॥ कालांतक क्रतुध्वंसित्रीलकंठेदुशेखर ॥ २१ ॥ जय शंभो शिवेशान शर्व त्र्यंबक धूर्जटे ॥
 स्मरवैरिन्पुराराते स्थाणो भव महेश्वर ॥ २२ ॥ जयेश खंडपरशो शूलिन्पशुपते हर ॥ सर्वज्ञ भर्ग भूतेश कपालिन्त्रीललोहित ॥ २३ ॥ जय
 रुद्र मुखाराते पिनाकिन्प्रमथाधिप ॥ गंगाधर व्योमकेश गिरीश परमेश्वर ॥ २४ ॥ जय भीम मृगव्याध कृत्तिवासः कृपानिधे ॥ कृशानुरेतः
 कैलासे नित्यमेव हि वर्तसे ॥ २५ ॥ त्वदाज्ञया मरुद्वाति फणी वहति भूभरम् ॥ दीप्यतः सूर्यशशिनौ ब्रह्मांडं ध्रुवतेंद्रुधौ ॥ २६ ॥ ज्योतीषि
 संचरन्ते खे सर्वं त्वच्छासनात्प्रभो ॥ अहं ब्रह्मा च जगतां सर्गसंत्राणयोरलम् ॥ २७ ॥ विधाय कल्पसे पुष्ट्यै सूते सस्यानि मेदिनी ॥ नाक्रामं
 त्यब्धयः सीमां यच्च त्वन्महिरेव सः ॥ २८ ॥ अणिमादिमहासिद्धिनिःसाधारणवैभवः ॥ कथं त्वाममरैरन्यैरुपेक्षे समभिष्टुतम् ॥ २९ ॥ विशुक्त्वे
 विस्मरामस्त्वां स्मरामः संकटेपि च ॥ न रोषो जातु भक्तेषु प्रसादः सर्वदैव ते ॥ ३० ॥ यदा विधित्सेर्भक्तिं त्वं यदा च प्रावृणोषि ताम् ॥
 मोहबोधौ तदा पुंसां कल्पेते बंधमोक्षयोः ॥ ३१ ॥ इति स्तुतस्सांजलिबद्धपाणिना पतिः पशूनामथ चक्रपाणिना ॥ कृतापहासे च सरोजसंभवे
 मदोद्धते प्रादुरभूदयानिधिः ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शंकर

स्कां.प.पु.

॥२४७॥

प्रादुर्भाववर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ ॥ तेजःस्तंभं विनिर्भिद्य संध्याभ्रमिव चंद्रमाः ॥ कैलासकूटधवलं
 वृषेन्द्रमधितस्थिवान् ॥ १ ॥ जटाजूटवता बालचंद्रचूडेन मौलिना ॥ कपालमालिकां वैधीं स्रजं चारग्वधीं दधत् ॥ २ ॥ नागकुंडलिभिः फालफ
 लकोद्रासिलोचनैः ॥ पंचभिर्वदनैर्दीप्तैः क्ष्वेडकल्पाषकंधरैः ॥ ३ ॥ शूलं कपालं डमरुं सारंगं परशुं धनुः ॥ खड्गांगममलं खड्गं दोर्भिर्नागं च धार
 यन् ॥ ४ ॥ श्वसितोद्भूलिताकारो गजचर्मोत्तरीयवान् ॥ सर्वालंकारसंपन्नः सर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ ५ ॥ परिधानीकृतव्याघ्रचर्मा ताभ्यामदर्शि सः ॥
 रूपं दृष्ट्वा स आनंदं ननर्त्त नलिनेक्षणः ॥ ६ ॥ न किंचिदपि जानानो मुमोह च सरोजभूः ॥ ७ ॥ दशाभिनंद्य माधवं प्रसन्नया महेश्वरः ॥
 अथोदतिष्ठिपञ्च तं सहुंक्रियश्चतुर्मुखम् ॥ ८ ॥ जगाद चाधिकारितामदाद्युवां समुद्धतौ ॥ न लज्जितव्यमत्र वामयं क्रमोऽधिकारिणाम् ॥ ९ ॥
 परीक्ष्य वैभवं मम प्रबोधवानभूद्धरिः ॥ अयं न जातु पद्मभूश्छलन्मनो दुरात्मवान् ॥ १० ॥ अशासि पंचवक्रता यदोपहासितो ह्यहम् ॥ पुनःस्वपु
 त्रिकारतिर्मयैष शिक्षितोऽभवत् ॥ ११ ॥ तृतीय एष मंतुरप्यहो कथं नु सद्गते ॥ तदस्य तु प्रतिष्ठया क्वचिन्न भूयतां विधेः ॥ १२ ॥ अयं च
 केतकच्छदो यदाप कूटसाक्षिताम् ॥ अतः परं न जातु तन्ममैतु मूर्ध्नि संस्थितिम् ॥ १३ ॥ शप्तवैवमेतौ गिरिशः प्रीत्या विष्णुमभाषत ॥
 ॥ १४ ॥ ॥ श्रीमहेश्वर उवाच ॥ ॥ वत्स मा भैः प्रसन्नोऽस्मि भवते भक्तिशालिने ॥ ननु त्वमंगान्मे जातस्सात्त्विकोऽसि विशेषतः ॥ माहे
 श्वराग्रगण्योऽसि जगत्यां हि यथा पुरा ॥ १५ ॥ न तवातः परं जातु भक्तिहानिर्भवेन्मयि ॥ प्रतिक्षणं वर्द्धमाना कल्पते च विमुक्तये ॥
 ॥ १६ ॥ इत्यनुग्रहकृतं त्रिलोचनं भक्तिभाजि निरहंक्रिये हरौ ॥ भीतिमानवनतः स्वयं विधिः स्तोतुमारभत क्लृप्तवदनः ॥ १७ ॥ इति
 श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे ब्रह्मकृतशिवस्तुत्युद्यमवर्णनं नाम पञ्चदशोऽ
 ध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवदेव तवैश्वर्यं केन शक्येत वेदितुम् ॥ विना भाग्यैक्यसुलभं भवदीयमनुग्रहम् ॥ १ ॥ अक
 र्तृकाणि वाक्यानि ऐश्वर्यं ते निरत्ययम् ॥ न स्तोतुं शक्यते किं तु नमस्कुर्वति दूरतः ॥ २ ॥ को विष्णुः कोऽहमेते वा दिक्पाला वासवादयः ॥
 त्वमेव देव कर्तासि जगत्सृजनरक्षयोः ॥ ३ ॥ पतिस्त्वं पार्वतीनाथ पशवो वयमप्यमी ॥ बद्धुं पाशेन मोक्तुं वा त्वमेवास्मान्प्रगल्भसे ॥ ४ ॥
 पाङ्क्तिस्तत्त्वरूपस्त्वमभितश्चाभिवर्त्तसे ॥ कोविदः को विनिर्णेतुं तव याथात्म्यमीश्वरः ॥ ५ ॥ किरातः किल देवस्त्वं सारमेयैः किलागमैः ॥ बद्धुर्गहिं

माहे० सं० १

(अ.मा.३ उ.)

अ० १६

॥२४७॥

सान्संहर्तुं करोष्याखेटकौतुकम् ॥६॥ देव दक्षाध्वरे पूर्वं वीरभद्रस्त्वदाज्ञया ॥ कांकां शिक्षामकार्षीन्न इति कापि विडम्बना ॥ ७ ॥ तव कालाग्रिरू
 पस्य सर्वब्रह्मांडदाहिनः ॥ पोषणात्पुष्पचापस्य प्रायो जिह्वेति शेमुषी ॥ ८ ॥ कृतापराधः शूलेन त्वया दीर्घो जलंधरः ॥ अन्तर्कोपकदैत्यश्च प्रति
 वीरश्च कोऽस्ति ते ॥ ९ ॥ अधारयिष्यत्कण्ठेन कालकूटं न चेद्भवान् ॥ कथं च धारयिष्यामो वयं सर्वेऽपि जीवितम् ॥ १० ॥ देवदारुवने पूर्वं मुनी
 न्केवलकर्मठान् ॥ प्रक्षोभ्य धूर्तवेषस्त्वं दययान्वग्रहीस्तथा ॥ ११ ॥ अंग्रिणाक्रांतवान्रो चेदत्युग्रां त्वमपस्मृतिम् ॥ तयाक्रांतमिदं कृत्स्नमंधकारायते
 जगत् ॥ १२ ॥ अर्धनारीश्वरं रूपं त्वया चेन्न प्रकाशितम् ॥ प्रभवामि कथं स्रष्टुं जगदेतच्चराचरम् ॥ १३ ॥ भवताः स्तंभितः शम्भो संरंभाज्जंभ
 जिद्भुजः ॥ कियंतं हंत कालं ते जयस्तंभ इव स्थितः ॥ १४ ॥ भिक्षोः कपालमापूर्य रुधिरेणात्मनो हरिः ॥ शूलेनोत्क्षिप्य मुमुहे ह्येतत्त्वमवधारय ॥ १५ ॥
 न चेदशिक्षयः सर्वशस्त्रास्त्राण्यनुकंपया ॥ निर्वापयेत्कथं वैरं कुद्रोपि जमदग्निभूः ॥ १६ ॥ नृहरिं शस्त्राकारः समहार्षीन्न चेद्भवान् ॥ स एव संहरे
 द्विश्वं हिरण्यकशिपोरपि ॥ १७ ॥ त्वमाचकृक्षः कल्पाब्धौ कैवर्त्तौ मत्स्यकच्छपौ ॥ हरिं बद्धाहिराट्सूत्रैर्नृसिंहमथ सूकरम् ॥ १८ ॥ एकोने पद्म
 साहस्रे स्वनेत्रेण कृतार्चनम् ॥ शूलिन्सुदर्शनं दत्त्वा दैत्यद्विषमवतूतुपः ॥ १९ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ स्तुत्यैवमस्य विष्णोश्च प्रार्थनेन प्रसे
 दिवान् ॥ धूर्जटिः सृष्टिकर्तृत्वं पुनरस्याभ्यमन्यत ॥ २० ॥ समज्यासु द्विजानां च पूजनं चानुशिष्टवान् ॥ उभावप्यब्रवीदेतौ वात्सल्याच्चंद्रशेखरः
 ॥ २१ ॥ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ ॥ वत्सौ युवां न ज्ञात्वैवं भूयो भवतमुद्धतौ ॥ गुरुं स्मरंतौ मामेव जाग्रतं सृष्टिरक्षयोः ॥ २२ ॥ इह प्रदेशे युवयोर्य
 न्मयानुग्रहः कृतः ॥ पुण्यक्षेत्रमिदं पुंसां ततो मोक्षाय कल्पताम् ॥ २३ ॥ योजनत्रयमात्रेऽस्मिन्क्षेत्रे निवसतां नृणाम् ॥ दीक्षादिकं विनाप्यस्तु
 मत्सायुज्यं ममाज्ञया ॥ २४ ॥ यद्वा तिरश्चामप्यत्र स्थावराणां च देहिनाम् ॥ अबुद्धिपूर्विका बुद्धिरपवर्गस्य जायताम् ॥ २५ ॥ नृणां च दर्श
 नादरे कैवल्यं स्मरणेन वा ॥ अस्तु वेदांतविज्ञानं न साध्यं निष्प्रयासतः ॥ २६ ॥ शुभाय तैजसी मूर्तिः स्थावरा मम शाश्वती ॥ अरुणाद्रि
 रिति ख्याता नित्यमेवात्र वर्त्तताम् ॥ २७ ॥ युगात्ययेपि नैनं तु मज्जयेयुर्महावधयः ॥ न चालयेयुर्मरुतो न दहेयुश्च वह्नयः ॥ २८ ॥ ज्योतिर्म
 यमिदं लिंगं ज्योतिःष्वपि न जातुचित् ॥ क्रमंतां निर्गमागत्या खेचराणि समंततः ॥ २९ ॥ यस्यानुग्रहमिच्छामि जंतोस्तस्यात्र संभवः ॥
 देहाते कल्पतां मुक्त्यै विनौपनिषदीर्गिरः ॥ ३० ॥ एष दूरात्प्रणामेन निकर्षाच्च प्रदक्षिणात् ॥ अपि पापात्मनां पुंसामस्तु निश्चयस

१ नृसिंह-सूकर-हरि-अर्थात्-नृसिंहसूकररूपधारिणं विष्णुम्-इत्यर्थः । २ समज्यासु-सभासु-गोष्ठीषु-यज्ञियसमारंभेषु-इत्यर्थः ।

स्कं.प.पु.
॥२४८॥

प्रदः ॥ ३१ ॥ अत्रैव नियतं वासाः संभवन्ति महात्मनाम् ॥ तस्मात्स्थलमिदं हित्वा न गंतव्यं कदाचन ॥ ३२ ॥ शोणाचलमनाहत्य क्वचित्स्थि
त्वापि मुक्तये ॥ तस्माद्युवां विधिहरी वसतं चात्र नित्यशः ॥ ३३ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्युक्तवन्तं कामारिं प्रणम्य विधिमाधवौ ॥
तौ व्यज्ञापयतां देवं दूरीभवदहंक्रियौ ॥ ३४ ॥ ॥ विधिमाधवावूचतुः ॥ ॥ एवमेतज्जगदाधार जगदाधारतां गतः ॥ आस्तां गिरिरसौ किं तु तेजो
ह्यस्य सुदुस्सहम् ॥ ३५ ॥ अतोयमुत्तमो रुद्र तेजः सामान्यशैलवत् ॥ तिष्ठत्वभेद्यमहिमा निश्रेयसमहाखनिः ॥ ३६ ॥ विवृणोति निजं ज्योति
र्विश्वस्यास्य समृद्धये ॥ प्रत्यब्दं कार्तिके मासि कृत्तिकासु दिनात्यये ॥ ३७ ॥ शर्मदोपि नृणां देव शोणाद्रिस्तव शासनात् ॥ महत्त्वदर्चितुं
शक्यो न स्याद्भक्तस्य कस्यचित् ॥ ३८ ॥ एतस्यो पत्यकायां तद्व्याख्यास्मदर्थनात् ॥ देवेन सन्निधातव्यमवन्त्यां लिंगरूपिणा ॥ ३९ ॥ तच्चारुणगि
रीशानमावामाराधयावहे ॥ अभिषेकानुलेपाद्यैरुपचारैर्यथाविधि ॥ ४० ॥ संत्यत्र केशराश्रुता नागपुंनागकेसराः ॥ आरग्वधाः कुरबका मालूराः पाट
ला अपि ॥ ४१ ॥ अत्रैव सन्निधातव्यं देवदेव दयानिधे ॥ यतस्त्वद्भक्तिदाढ्यं नौ भवतात्त्वदुपासनात् ॥ ४२ ॥ नान्यथा चित्तशुद्धिर्नो देवेऽप्येवं प्रसे
दुषि ॥ अनाद्यविद्यावृत्तये यो भविष्यति नित्यशः ॥ ४३ ॥ शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स एष भृशमुन्नतः ॥ स एवालं निवासाय देवस्य हृदयंगमः ॥
॥ ४४ ॥ सांगवेदा धर्मशास्त्रं पुराणानि शिवागमाः ॥ कृत्वा च सकलाः प्रोक्ता भवन्तैव भवावयोः ॥ ४५ ॥ निश्रेयसाय भक्तानां त्वयैव गुरुरूपिणा ॥
अष्टाविंशतिराख्याता आगमाः शैवसंज्ञिताः ॥ ४६ ॥ तेषु कस्य प्रकारेण कुर्वाणौ त्वदुपासनाम् ॥ कदाप्यज्ञानजामार्तिं नाधिगच्छाव शंकर
॥ ४७ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इति तौ धातृगोविंदौ पादपद्मावलंबिनौ ॥ जगाद् करुणामूर्तिर्जगतीभृत्सुतापतिः ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीम
हादेव उवाच ॥ ॥ युक्तमुक्तमिदं भद्रौ मयाप्येवं मनीषितम् ॥ कामिकोक्तेन मार्गेण मामर्चयितुमर्हथः ॥ ४९ ॥ मोहतो विस्मृता मन्ये भवद्भ्यां
शैवसंहिता ॥ अधुना मत्प्रसादेन पुनरुद्भासतां हृदि ॥ ५० ॥ ॥ नन्दीश उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा श्रीशवागीशौ गिरिशोऽन्तरधादथ ॥ तदा
प्रादुरभूत्तत्र लिंगं किमपि मंगलम् ॥ ५१ ॥ तच्चालोक्य साश्चर्य्यो मुकुन्दकमलासनौ ॥ मुहुः प्रणम्य सानंदं प्राचर्य तुष्टुवतुश्चिरम् ॥ ५२ ॥ ताव
कारयतां शोणगिरिनाथस्य चालयम् ॥ नानाशिल्पाद्भुतं विश्वकर्मणा प्रचयेन च ॥ ५३ ॥ खानयामासतुस्तत्र सरः किमपि पावनम् ॥ अभिषे
काय देवस्य सर्वतीर्थमयं नवम् ॥ ५४ ॥ अरुणाख्यं पुरं चारात्कल्पयामासतुश्चिरम् ॥ सिद्धये नोत्कंठते लब्ध्वा कैलासायापि धूर्जटिः ॥ ५५ ॥

१ तेजः तेजोरूपः । २ सिद्धः—५० पा० ।

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ उ.)
अ० १६

॥२४८॥

तस्यां ब्रह्मर्षयो देवा गंधर्वा दिव्ययोषितः ॥ सिद्धविद्याधरा यक्षाः पौरत्वं समुपाययुः ॥ ५६ ॥ तीर्थानि धार्य कूपत्वं गंगाद्याः सरितस्तथा ॥
 नंदनादीनि च वनान्यभवन्निष्कुटत्वतः ॥ ५७ ॥ गोलोको गोगोष्ठतया नैगमत्वं किलागमाः ॥ शैलाश्च गोपुरादित्वं स्मृतयो विधितां ययुः ॥ ५८ ॥
 भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः ॥ प्रपन्ना मानुषं देहं तस्यां किल पृथग्जनाः ॥ ५९ ॥ देवोपि धूर्जटिस्तस्यां कौतुकी सिद्धरूपधृक् ॥
 योगित्वं समुपास्थाय मात्राकौपीनमुण्डधृक् ॥ ६० ॥ न केनचिदविज्ञातः सदा सर्वत्र दीप्यति ॥ तौ च केशवलोकेशौ जटिलौ भस्मगुण्ठितौ ॥ ६१ ॥
 दांतौ शोणाद्रिनाथं तमर्चयामासतुश्चिरम् ॥ तत्रत्यानां च सर्वेषां वर्णानामानुगुण्यतः ॥ ६२ ॥ दीक्षादिकानि चक्राते स्वयमाचार्यतां गतौ ॥
 क्रमेण हृतनिर्माल्यौ सर्वागमरहोविदौ ॥ ६३ ॥ प्रातः स्नात्वा समाहृत्य पुष्पपत्रादिकं फलम् ॥ मंत्रं चारुणनाथस्य तत एव रहः श्रुतम् ॥ ६४ ॥
 जंजल्पाकौ जजपतुः सर्वमंत्राधिकं सदा ॥ धूपप्रदीपनैवेद्यैर्गीतवादित्रनर्तनैः ॥ ६५ ॥ प्रदक्षिणानमस्कारैर्मुद्राबंधैर्नवैर्नवैः ॥ आसनेन च मूर्त्या
 च मूलेन च यथाविधि ॥ ६६ ॥ पंचब्रह्मषडंगायैर्चयामासतुः शिवम् ॥ एवं वर्षसहस्राणि षोडशारुणशंकरम् ॥ ६७ ॥ वेधोविष्णू समाराध्य
 शिवज्ञानमवापतुः ॥ ६८ ॥ इतीदमश्रावि मया रहस्यं पितुः शिलादस्य मुखात्पुरा यत् ॥ निवेदितं चाद्य तदेव तुभ्यं किमन्यदाकर्णयितुं मनीषा
 ॥ ६९ ॥ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुकृतारुणाचलेश
 मंदिरवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वास्य वचनं मार्कण्डेयोऽभ्यभाषत ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥
 श्रुतमेव मया देव श्रोतव्यं भवतो मुखात् ॥ १ ॥ तथापि कौतुकेनाहमाक्रांतो मुनयोऽप्यमी ॥ गौर्या कथं तपस्तप्तं महादेव्यात्र कथ्यताम् ॥ २ ॥
 ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ कथयामि तदप्येतद्यथाऽधिगतमात्मना ॥ शृणु त्वमवधानेन मार्कण्डेय महामते ॥ ३ ॥ ननु जानासि तत्पूर्वं
 यथा दाक्षायणीं शिवः ॥ उपयेमे सतीनाम सतीनामधिदेवताम् ॥ ४ ॥ यथा च सा कुधा भर्तुर्दुहि दक्षप्रजापतौ ॥ योगादहासीदात्मीयं वपुरित्यपि
 ते श्रुतम् ॥ ५ ॥ तदा हराज्ञानिघ्नेन वीरभद्रेण यत्कृतम् ॥ अध्वरध्वंसनं दक्षस्यापि ते विदितं महत् ॥ ६ ॥ अश्रौषीस्तस्य दक्षस्य गणैः शीर्षास
 खंडनम् ॥ ब्रह्माच्युतेद्रमुख्यानां देवानामपि शिक्षणम् ॥ ७ ॥ दंतघातं रवेः पाणिपाटनं जातवेदसः ॥ अदितिप्रभृतीनां च दिव्यस्त्रीणां पराभवम् ॥
 ॥ ८ ॥ सा च देवी पुनर्जन्म लेभे हिमवतो गृहे ॥ उमेति पार्वतीत्याख्यां द्वितीयां विभ्रती पुनः ॥ ९ ॥ देवः स्थाणुवने तां च परिचर्यापरां रहः ॥

स्कं. १. ५.
॥ २४९ ॥

अरुरोचयिषुः काममधाशीत्कालवह्निना ॥ १० ॥ जितेंद्रियं च तं देवं कापि यातं गणैः सह ॥ तपोभिस्तोषयामास गौरी शिखरवासिनी ॥ ११ ॥
उपयम्याथ तां देवो वृत्तांतैश्चित्तखंडिभिः ॥ रमयामास चैकांते मोदस्वेति विलासिनीम् ॥ १२ ॥ वैधव्यखिन्नया रत्या प्रार्थिता शैलनंदिनी ॥ काम
पीठे तपस्यंती कामं प्रत्युददीपयत् ॥ १३ ॥ पुनश्च मेनया मात्रा पित्रा च हिमभ्रूता ॥ आनीता भवनं भर्त्रा साकं चिरमरंस्तसा ॥ १४ ॥ तदा
शुंभनिशुंभारुयौ लेभाते वेधसो वरम् ॥ देवदानवमर्त्येषु मास्तु नौ पुरुषान्मृतिः ॥ १५ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा जातत्रासैः सुपर्वभिः ॥ अभ्य
र्थितोऽवदद्देवो रहश्चक्रधरादिभिः ॥ १६ ॥ माभैष्ट भद्र कालेन तथा प्रतिविधीयते ॥ यथा निषूदितौ स्यातां तादृशौ दानवाविति ॥ १७ ॥ दत्ता
भयान्मुकुंदादीन्विमृज्यांधकमूदनः ॥ अंतःपुरगतो रेमे देव्या सह यथा पुरा ॥ १८ ॥ कदाचिन्मर्मलक्षणेन प्रीत्या कालीति निंदिता ॥ तस्य
प्रीत्यै कालिका च त्वचमेवाजहान्निजाम् ॥ १९ ॥ यत्रोत्क्षिप्तवती चर्म स्वेच्छया परमेश्वरी ॥ महाकाशीप्रपाताख्यं तदभूत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥ २० ॥
सा च त्वक्कौशिकी नाम्ना काली विंध्याद्रिवासिनी ॥ तपस्यंती वृषस्यंतौ तौ जघान महासुरौ ॥ २१ ॥ देवी च गौरी शिखरे तस्मिन्नेव मनोहरे ॥
तपोभिर्लब्धगौरीत्वाद्भर्तारं समतोषयत् ॥ २२ ॥ क्रमेण दौर्द्धवती भूत्वा प्रासूत पार्वती ॥ गजाननं च हेरंबं सेनान्यं च षडाननम् ॥ २३ ॥ तौ
चागमविदः प्राहुर्नारायणचतुर्मुखौ ॥ पूर्वापराधशुद्धयर्थं देवीगर्भसमुद्भवौ ॥ २४ ॥ वर्धमानौ च तौ बालौ पित्रोरालोकमानयोः ॥ मग्नयोरिव
वर्षाब्धौ प्रेमग्रंथिरभूद्बृढा ॥ २५ ॥ जातु वीणानिनादेन कदाचिच्चित्रलेखनैः ॥ विजहत्तुशिखौ स्वैरमेकदा मंडनैर्मिथः ॥ २६ ॥ जातु विद्यांगमा
लपैः कदाचिच्चित्रवस्तुभिः ॥ एकदा लोकवृत्तांतैर्दपतिभ्यां विनोदितम् ॥ २७ ॥ पुष्पावचयनैर्जातु कदाचिद्धारिखेलनैः ॥ अदीव्यतां च रागाद्रौ
दोलाकेलिभिरैकदा ॥ २८ ॥ मैनाकेनार्चितौ जातु मेनया जातु पूजितौ ॥ जात्वर्हितौ हिमवता दंपती तौ विनोदितौ ॥ २९ ॥ जातु द्यूतविनोदेन
गीतगोष्ठ्या कदाचन ॥ एकदा दानलीलाभिः शिवौ चिक्रीडतुश्चिरम् ॥ ३० ॥ द्यूतनिर्जितमाच्छिद्य पत्युरुत्संगतां गतम् ॥ वलयीकृतमेणांकं
ताटंकीकृतवत्पुमा ॥ ३१ ॥ इति तौ पितरौ चराचराणां निवसंतौ कनकाचलादिकेषु ॥ रुचिरेषु पदेषु कामभोगानतिहृद्यान्सुचिरं किलान्व
भूताम् ॥ ३२ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवपार्वतीविहार
वर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ गार्हस्थ्यं विभ्रती भर्तुरेकाग्रतलवासिनः ॥ पक्वात्रपानैस्सा

१ चित्तखण्डिभिः—प्रणयवशतो मानखण्डनैः वृत्तांतैः—नर्मकेलिभिः—इत्यर्थः । २ वृषस्यन्तौ—कामुकौ—इत्यर्थः । ३ दिव्यागमालापैः—इ० पा० । ४ एणांकम्—चन्द्रम्—इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ उ.)
अ० १८

॥ २४९ ॥

तत्र पर्यतर्पयत प्रजाः ॥ १ ॥ जातु संध्यानुसंधानमुकुलीकृतलोचनम् ॥ बद्धांजलिपुटं देवमद्राक्षीदद्रिनंदिनी ॥ २ ॥ ध्यायते नूनमधुना कापि
 सौभाग्यशालिनी ॥ क्रियते यन्मयि प्रेम तन्मन्ये वंचनं महत् ॥ ३ ॥ कथं विज्ञायते पुंसां कुटिला मानसी स्थितिः ॥ मिथ्योपचारादक्षेण
 वंचितास्म्यमुना भृशम् ॥ ४ ॥ मयि दाक्षिण्यमेवास्य मन्ये मनसि चेद्रहः ॥ जनः सौभाग्यवान्यस्माद्भवति स्नेहभाजनम् ॥ ५ ॥ अद्यप्रभृति ते
 दासस्तपोभिः क्रीत इत्यपि ॥ मुग्धेन्दुशेखरेणास्मि विप्रलब्धा स्मरारिणा ॥ ६ ॥ असमानानुरागेषु नारीणां मूढचेतसाम् ॥ सौभाग्यगर्वो लोकेषु
 परिहासाय केवलम् ॥ ७ ॥ इति प्रणयरोषेण देव्याः कलुषचेतसः ॥ हव्यवाहातपालीढमिवाननमलक्ष्यत ॥ ८ ॥ बाष्पवारिष्ठवे तस्या आताम्रे
 च विलोचने ॥ नीलोत्पले जलापूर्णे इव भृङ्गा विरेजतुः ॥ ९ ॥ यत्तस्याधीनतिलकं भ्रुवोर्युगमभज्यत ॥ द्वेधाकृतमिवादृशि मन्मथस्य शरासनम्
 ॥ १० ॥ अंतर्मन्युभरेणास्याः कंपते स्माधरच्छदः ॥ मुहुः प्रवालस्थायीव रक्ताशोकस्य पल्लवः ॥ ११ ॥ अतीव रज्यमानं तत्पार्वत्या गंडमंडलम् ॥
 शाणावधर्षमाणिक्यदर्पणप्रतिमं बभौ ॥ १२ ॥ अंतर्वेपथुतौ तस्याश्चकंपाते पयोधरौ ॥ पद्मकोशाविवांतःस्थचंचरीकप्रचालितौ ॥ १३ ॥ अर्चितं
 यच्च संभूय सौभाग्याभावतो ननु ॥ ममायमन्यस्त्रीचिंतां कुरुते चंद्रभूषणः ॥ १४ ॥ तदैषा कापि यास्यामि किमत्रास्त्येकया मम तपस्यंते च
 सौभाग्यमर्जनीयं मयाधुना ॥ १५ ॥ निमीलिताक्षिण्येवास्य गंतव्यं निभृतं मया ॥ न चेन्मां वारयत्येष कंठादुपरि भाषितैः ॥ १६ ॥ वत्सो
 तु वर्धयत्येव गंगेयमतिवत्सला ॥ देवस्तु न स्मरत्येव मामन्यस्त्रीपरायणः ॥ १७ ॥ इति निश्चित्य देवस्य पाश्चादाशु निवृत्त्य सा ॥ अनिदिश्य
 दिशं कांचिद्यातुं व्यग्रा प्रचक्रमे ॥ १८ ॥ चलावती माल्यवती मालिनी विजया जया ॥ वारिता अपि संरंभात्स्वामिनीमन्वयुः स्वयम् ॥ १९ ॥
 तत्र सापि गिरीन्पुण्यान्वनानि नगराणि च ॥ सरांसि सरितश्चैषा विचचार समंततः ॥ २० ॥ भ्रमंती सद्गुपादेषु द्राविडाख्ये सुनीवृति ॥ तीर्त्वा
 शक्त्यापगां देवी विजयां समभाषत ॥ २१ ॥ दृश्योऽयं नातिदूरेण पुरस्तात्सकलारुणः ॥ शृंगेस्संलक्ष्यतेऽष्टाभिर्नूनं माहात्म्यवान्गिरिः ॥ २२ ॥
 उपत्यकासु चैतस्य दृश्यंते तापसाश्रमाः ॥ अतीव पावनाः शांताः पुण्यारण्यमनोहराः ॥ २३ ॥ गत्वा निरूपयामस्तानिमान्पु
 ण्याश्रमान्वयम् ॥ प्रसीदतितरां चेत एषां संदर्शनेन मे ॥ २४ ॥ एवमाह्लादयत्यालिं क्रमेण गिरिनंदिनी ॥ तस्याद्रेर्जमुषी पार्श्वमपश्यत्कंचिदा

स्कां.म.पु.
॥२५०॥

श्रमम् ॥ २५ ॥ लूतास्तं वृत्रयंत्यत्र कुम्भीराः शैवलान्यपि ॥ शिशून्पुष्णन्ति नीवारैः सफरान्भूरिमायवः ॥ २६ ॥ हरंत्यवकरान्वालैश्चमराः
स्फीतरोमभिः ॥ समीकुर्वन्ति चोद्धूतैर्विषाणैर्यत्र सैरिभाः ॥ २७ ॥ वानराः फलपुष्पाणि मधुपत्राणि भल्लुकाः ॥ क्रोडाः स्नानीयमृत्स्नां च यत्र
पिभ्यो नयंत्यहो ॥ २८ ॥ काकोलूकैः शुक्रश्येनैर्मृगव्याघ्रैर्हरिद्विपैः ॥ कलापिसर्पैर्यत्रासुमार्जारैः सौहृदं श्रितम् ॥ २९ ॥ हूयमानपुरोडा
शद्रव्यसौरभ्यहारिणी ॥ यत्र द्रुमांतरालेभ्यो धूम्या निर्याति पावनी ॥ ३० ॥ पठन्ति शतरुद्रीयं यत्र वायसवैरिणः ॥ गृणन्ति काकाः
स्तोत्राणि साम गायन्ति सौरिकाः ॥ ३१ ॥ शाकशालिषु शार्दूलश्चरन्ति च तथैव गाः ॥ सिंचन्ति पुष्करांभोभिः कुम्भिनो यत्र पादपान् ॥
॥ ३२ ॥ क्वचिच्च शोभने देशे पुण्ये पुण्यमनोहरे ॥ ददर्श सा तपस्यन्तं यं कंचिद्विषित्तमम् ॥ ३३ ॥ अधस्तात्सप्तपर्णस्य चित्रव्या
घ्रत्वगासने ॥ बद्धवीरासनं सम्यक्पावने कुशविष्टरे ॥ ३४ ॥ शालिशूकारुणाभाभिर्जटाभिर्भस्मपांडुरम् ॥ अचंचलाभिर्विद्युद्भिरिव शारद
वारिदम् ॥ ३५ ॥ नासाग्रनिश्चलदृशं समप्रस्फुरिताधरम् ॥ आवर्त्तयन्तं रुद्राक्षमालिकामग्रपार्णिना ॥ ३६ ॥ प्रत्यग्रनिर्णेजनतो ह्येत्य
श्यानदशांचले ॥ वसानं वल्कलयुगे संध्याभ्रे भूभृतां यथा ॥ ३७ ॥ षड्गर्गहिसंबंधाय स्थापितां वागुरामिव ॥ उपवीतत्रयीमारादुरोगर्तस्य
विभ्रतम् ॥ कृतोचितोपचारा सा तमप्राक्षीत्तपोधनम् ॥ ३८ ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ॥ कस्त्वं कोऽयं गिरिवरो यत्र त्वं कुरुषे तपः ॥ ३९ ॥
स चाहारुणशैलोऽयं पुण्यक्षेत्रेषु पूजितः ॥ गौतमोऽहं मुनिर्मुक्त्यै तपसाराधये शिवम् ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा विजयादीनां मुखेनैनामुमां विदन् ॥ प्रणम्य
भक्त्या बहुशो नीतवानुदजं निजम् ॥ ४१ ॥ कन्दमूलफलाद्यैश्च कृतातिथ्यामिमां मुनिः ॥ जगन्मंगलमूलाय तपसे चान्वमन्यत ॥ ४२ ॥
ज्योतिःस्तम्भस्य संभूतिमारभ्यानुक्रमेण सः ॥ जगाद् चास्यै शोणाद्रेर्महिमानमशेषतः ॥ ४३ ॥ शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स्थलीश्वरमिति
स्थलम् ॥ यत्र संनिहितः शंभुर्ज्योतिर्लिङ्गात्मतां गतः ॥ ४४ ॥ वैकुण्ठपरमेष्ठ्यादिगीर्वाणनिबिडीकृते ॥ न तत्र मे तपः कर्तुमव्याक्षेपेण शक्यते
॥ ४५ ॥ अयं शोणगिरेः पादः प्रवालाचलनामवान् ॥ पुण्यारण्योपरुद्धत्वाद्रहस्यत्वं विगाहते ॥ ४६ ॥ तत एवाहमत्रैव प्रतिष्ठाप्य त्रिलोचनम् ॥
आराधये यथाशक्ति तपोभिः कल्पितात्मभिः ॥ ४७ ॥ ममाश्रमसमीपेऽस्मिन्पुण्यक्षेत्रमिदं महत् ॥ क्रियतामाश्रमो देव्या कर्त्तव्यं हि तप

१ कुम्भीराः—जलजन्तुविशेषाः नकादयः—शैवलानि शैवालानि नयन्ति—तेन—ज्ञानपानाद्युपयुक्तोदकशुद्धिः कुर्वन्तीत्यर्थः । २ वायसवैरिणः—कोकिलाः । ३ कारकाः—इ० पा० । ४ प्रत्यग्र—नवीनम् ।
५ अत्यश्यानदशांचले—अशुष्काले ।

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ उ.)
अ० १८

॥२५०॥

श्विरम् ॥ ४८ ॥ मुनेरेवमनुज्ञानात्कृताश्रमपरिग्रहा ॥ उदयुक्त तपः कर्तुं सुमहत्पर्वतात्मजा ॥ ४९ ॥ आश्रमं रक्षितुं सत्यवतीं काननवासिनीम् ॥
 शुभगां धुंधुमारिं च प्रागाद्याशास्वतिष्ठिपत् ॥ ५० ॥ तपोवनस्य सर्वस्य रक्षार्थं सा समादिशत् ॥ दुर्गामनर्गलस्फूर्तिमाज्ञानिर्वाहणक्षमाम् ॥
 ॥ ५१ ॥ अनंतरं सा धम्मिल्लं मंदारप्रसवोचितम् ॥ जटाभरत्वं तपसे गमयामास पार्वती ॥ ५२ ॥ हंसचिह्नदशं हित्वा दुकूलं मिहकालघु ॥
 परुषं सुकुमारांगी परिधत्तेस्म वल्कलम् ॥ ५३ ॥ अपि प्रसूनावचयनिस्सहांगुलिपल्लवा ॥ अलावीदतितीक्ष्णाग्राण्यविकारं कुशानि सा ॥ ५४ ॥
 वज्रसूचिनिर्भरांगैरवच्छिन्नानि कंटकैः ॥ शिरीषमृद्री शांडिल्यपल्लवान्युच्चिकाय या ॥ ५५ ॥ पावन्यां कमलानद्यां प्रातर्विहितमज्जना ॥ अर्चया
 मास रक्ताब्जैर्यथाविधि विभाकरम् ॥ ५६ ॥ दर्भाक्षततिलोन्मिश्रैर्गौरी श्रीनदिवारिभिः ॥ देवी निर्वर्तयामास देवर्षिपितृतर्पणम् ॥ ५७ ॥ बालुका
 मंडले सूर्यमावाद्याभ्यर्च्य पंकजैः ॥ कृतप्रदक्षिणा गौरी प्रणनाम सहस्रशः ॥ ५८ ॥ स्वयमेव प्रतिष्ठाप्य लिंगं किमपि शंकरम् ॥ आगमोक्तेन
 विधिना पूजयामास पार्वती ॥ ५९ ॥ आसनेन च मूर्त्या च मूलेनांगैश्च सा रविम् ॥ दंडिपिंगलमुख्यांश्च शक्तीर्दीप्तादिका अपि ॥ ६० ॥
 तत्तद्दिक्षु च सोमादीन्ग्रहान्धेन्वादिमुद्रया ॥ तेजश्चंडे चार्चयित्वा निर्माल्यं च न्यवेदयत् ॥ ६१ ॥ अर्घेणातीव शुद्धेन संप्रोक्ष्य च समंततः ॥
 द्वारवास्तु समभ्यर्च्य न्यासानपि चकार सा ॥ ६२ ॥ भूतशुद्धिं विधायान्वगंत्यागं चकार सा ॥ हृदि पद्मासने चार्च्य ज्ञानधर्मादिकान्क्रमात् ॥
 ॥ ६३ ॥ शक्तीर्दलेषु वामादीर्दलाग्रे सूर्यवधसौ ॥ केसराग्रे सोमविष्णू कर्णिकाग्रेऽग्निधूर्जटी ॥ ६४ ॥ तदूर्ध्वे शक्तिचक्रं च विन्यस्तब्रह्मपंचका ॥
 अंगैर्दत्त्वा च पाद्यादीनुपचर्याभिषिच्य सा ॥ ६५ ॥ प्रादाच्चंदनपुष्पादि धूपदीपप्रदायिनी ॥ भूयोपि पंचब्रह्माणि षडंगान्यप्यपूजयत् ॥ ६६ ॥
 तत्तद्दिक्षु च शक्रादीन्वज्रादींश्च विधानतः ॥ कृत्वा सर्वोपचारांश्च वितताराष्ट्रपुष्पिकाम् ॥ ६७ ॥ पंचवक्राणि चाभ्यर्च्य कृतचंडेश्वरार्चना ॥ प्रदक्षिणा
 प्रणामाद्यैर्नित्यं शिवमपूजयत् ॥ ६८ ॥ शिवागमोक्तविधिना द्रव्यैः सौभाग्यदायिभिः ॥ सा जुहाव च पूजांते प्रणीते जातवेदसि ॥ ६९ ॥ परि
 कल्पितोपचारा च कंदमूलफलादिकैः ॥ स्वयं कृतोपचारेयमतिथीनभ्यपूजयत् ॥ ७० ॥ अंगुष्ठाग्रेण तिष्ठंती ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यतः ॥
 हृदे च शिशिरे चंद्रपीयूषाप्यायिताऽभवत् ॥ ७१ ॥ वर्षरात्रीषु धाराभिः सह वारिधरा पुनः ॥ सौदामिनीव ददृशे तमसि स्तिमिता
 कृतिः ॥ ७२ ॥ पाणिपादेन पद्मानि मुखेन च कलानिधिम् ॥ प्रदर्शयत्यनायासान्नित्ये सा हैमनीर्निशाः ॥ ७३ ॥ नीवारबीजदानेन

स्कां.म.पु.
॥२५१॥

सा मृगानप्यपोषयत् ॥ अज्ञातहिंसाभिभवानाश्रमोपांतवर्तिनः ॥ ७४ ॥ कृतालवालसलिलैः सुबालाकलशाहतैः ॥ वात्सल्याद्द्रव्यामास पूर्णा
नाश्रमपादपान् ॥ ७५ ॥ प्रदक्षिणां कृतवती शोणशैलं गिरिंद्रजा ॥ सा मनोरथसंसिद्धयै नित्यं सह सखीजनैः ॥ ७६ ॥ पंचाक्षरीं जजापेषा
शिवस्तोत्राण्युदैरयत् ॥ दध्यौ च देवं मनसा शोणपर्वतरूपिणम् ॥ ७७ ॥ अनुदिनमरुणाचलेश्वरं सा प्रणतवती विहितप्रदक्षिणाद्यैः ॥ शिवनि
गमविधानवेदिनी सा व्यरचयदद्रिसुता चिरं तपस्याम् ॥ ७८ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरु
णाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनंनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ तावत्कुत
श्चिदाकर्ण्य तत्रस्थां महिषासुरः ॥ अवज्ञातसुरारातिर्विध्वंसितपुरंदरः ॥ १ ॥ सर्वलोकजयी सिद्धविद्याधरभयावहः ॥ दुर्निग्रहो वरादासीच्छस्त्रास्त्रै
खिलैरपि ॥ २ ॥ तीक्ष्णानामपि शापानामप्यगोचरतां गतः ॥ दर्पद्भिर्दानवैर्दैत्यैः कौणपैश्च निषेवितः ॥ ३ ॥ दूषको मुनिपत्नीनां धर्ममार्गोप
घातकः ॥ बलात्पुलोमो नमुचेर्वृत्रादपि बलाधिकः ॥ ४ ॥ हिरण्यकशिपोर्वश्यो हिरण्याक्ष इवापरः ॥ तां विलोभयितुं कांचित्प्राहिणोत्किल दूति
काम् ॥ ५ ॥ ततः सा तापसीवेषधारिणी गिरिजां प्रति ॥ सखीसमक्ष एवेदमुवाचानुचितं वचः ॥ ६ ॥ अरारु भीषणे भीरो निवसस्यत्र किं
वने ॥ विहर्तुमुचिता रम्येष्ववरोधनवेश्मसु ॥ ७ ॥ किमर्थं वाद्य चित्तं ते यौवने भोगनिःस्पृहम् ॥ निवेशितं तपसि च दैवतैरपि दुष्करे
॥ ८ ॥ हंसतूलमयीं शय्यां मुक्तामयवितानिकाम् ॥ हित्वा किमिति मृदंगि सुप्यते परुषाशमसु ॥ ९ ॥ तपोजडो मृडो दिष्ट्या प्रागेवास्ति त्वयो
ज्ज्ञितः ॥ तवानुरूपो नैवान्यो विद्यते दिविपत्सु च ॥ १० ॥ किं तु त्रैलोक्यनाथोऽस्ति महिषो दानवेश्वरः ॥ यदि द्रक्ष्यसि तं सुभु त्यक्ष्य
स्येव क्षणात्तपः ॥ ११ ॥ किं निह्वेन नन्वेव श्रुत्वा सर्वं चिरात्प्रभुः ॥ स प्राहिणोदुपानेतुं दूतिकां मां स्मरातुरः ॥ १२ ॥ इत्य
त्यंतविरुद्धं तां ब्रुवाणामसमंजसम् ॥ देव्याश्चित्तस्थितिं ज्ञात्वा विजया निरकासयत् ॥ १३ ॥ सा चातिरोषेण कृतप्रतिज्ञा दैत्यरूपिका ॥
गत्वा विदितवृत्तांतमकरोन्महिषासुरम् ॥ १४ ॥ सोऽपि तत्सर्वमाकर्ण्य रुषातीवारुणक्षणे ॥ देवीं जिघृक्षुरभ्यागाद्गतो दैतेयकोटिभिः ॥
॥ १५ ॥ स्यन्दनैर्द्विदैरश्वैः पत्तिभिश्च समंततः ॥ भुवमाच्छादयामास ध्वजैश्च गगनांतरम् ॥ १६ ॥ क्ष्वेलितैर्वाद्यघोषैश्च नभः स्फुट
दिवाभवत् ॥ पादाघातैश्च दैत्यानां विदद्रे वसुधातलम् ॥ १७ ॥ करालो दुर्द्धरस्तस्य विचण्णुर्विकरालकः ॥ बाष्कलो दुर्मुखश्चंडः प्रचंडश्चा

१ अरारु इति विस्मयकरसन्बोधनेऽव्ययम् । २ विचण्णुः—इति नामकः तस्य सेनानीः—इत्यर्थः ।

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ व.)
अ० १९

॥२५१॥

मरासुरः ॥ १८ ॥ महाहनुर्महामौलिरुग्रास्यो विकटक्षेपः ॥ ज्वालास्यो दहनश्चेमे सेनान्योपि प्रतस्थिरे ॥ १९ ॥ कोलाहलमिमं श्रुत्वा देवी निय
 मविघ्नतः ॥ शंकिता दैत्यसंहत्यै दुर्गामादिशति स्म सा ॥ २० ॥ सारुणाद्विरहोद्रोण्यामधिरूढा मृगाधिपम् ॥ दीप्तायुधधरोर्दोभिः कालिकेव म
 हीं गता ॥ २१ ॥ घनाघनरवोदग्रं सिंहनादमचीकरत् ॥ स्फुरदंतच्छदोपांतं बलदंगुलिपल्लवा ॥ २२ ॥ स्वांगेभ्यो योगिनीचक्रं मातरोऽप्यसृज
 त्रुषा ॥ देव्याः प्रियाय दैतेयसंहारार्हाः सहस्रशः ॥ २३ ॥ काश्चित्तत्रारुणच्छाया दंडिन्यो हंसवाहनाः ॥ मुखैश्चतुर्भिराजग्मुः कोपप्रस्फुरिताधरैः ॥
 ॥ २४ ॥ निर्ययुः काश्चन कुद्धा ज्वलन्निशिखपाणयः ॥ निस्वनद्वृषणाः पंसल्ललाटा वृषवाहनाः ॥ २५ ॥ निर्जग्मुरपराः सेनासहिताः शिखिवा
 हनैः ॥ शक्तिदंडाभयकराः शतशः पद्भिराननैः ॥ २६ ॥ निश्चक्रमुः परास्ताक्षर्यमधिरूढाधिककुधा ॥ शंखचक्रधराः सूर्यचंद्रमोभ्यां दिवो यथा ॥
 ॥ २७ ॥ प्रतिष्ठंते तथा व्याघ्रवाहाः कुवलयत्विषः ॥ पोत्रैः सद्गर्वरारावैर्विभ्रत्यो मुसलं हलम् ॥ २८ ॥ रोषारुणसहस्राक्ष्यो बलक्षद्विपवाहनाः ॥
 प्रतस्थिरे शातकोटिशतकोटिधराः पराः ॥ २९ ॥ अश्वाहूढाः समापेतुरेकाः सौदामिनीनिभाः ॥ खड्गखेटकधारिण्यः कोपेन कपिलाननाः ॥
 ॥ ३० ॥ ताश्च कोटिचतुःषष्टिमसुरानाश्रमाद्वहिः ॥ अरुन्धन्प्रसभं ध्वांतराशीनिव रवेस्त्विषः ॥ ३१ ॥ ततश्च योगिनीचक्रदानवानीकयोर्मिथः ॥
 प्रावर्तत रणं घोरं मुष्टामुष्टि कचाकचि ॥ ३२ ॥ सायकैर्योगिनीमुक्तैर्दलिता दैत्यमौलयः ॥ आच्छादयन्महीपृष्ठं स्थलजानीव सर्वतः ॥ ३३ ॥
 प्रससू रक्तसारितो लगत्कैशिकशैवलाः ॥ लुठद्विपाठपाठीनाः स्मेरैर्देवीमुखांबुजैः ॥ ३४ ॥ वेतण्डतुण्डान्यारुह्य सौधानिव पिशाचिकाः ॥ प्रचण्ड
 तांडवाः पीतरक्तमद्याश्चकाशिरे ॥ ३५ ॥ कपालैर्दैत्यवीराणामघासुरसृगासवान् ॥ क्रीडडुमरुकाकारैर्दामरैर्योगिनीगणाः ॥ ३६ ॥ परिजहुस्तथां
 त्राणि कंकौघाः पाशशंकया ॥ क्षुधिता अपि मांसानि सशल्यान्यजहुः शिवाः ॥ ३७ ॥ सिद्धविद्याधरोन्मुक्तमंदारप्रसवासवेः ॥ इयाय शांतिं
 भूरेणुः संग्रामे क्षोभसम्भवः ॥ ३८ ॥ विरेजुयौगिनीमुक्तैर्देहलग्नैर्द्विषां हयाः ॥ अमर्षातिशयोत्क्षिप्तैः शल्यैः शल्यमृगा इव ॥ ३९ ॥ दंडैः केचि
 त्परे शूर्पैर्निशितैः केऽपि शक्तिभिः ॥ चक्रैरन्ये हलैरेके कतिचिच्छतकोटिभिः ॥ ४० ॥ योगिनीनां परे खड्गैर्दलिता दानवेश्वराः ॥ निःशेषतामु
 पाजग्मुर्विना सेनाधिपान्निजान् ॥ ४१ ॥ ब्राह्मी स्वयमुपागम्य विहितायोधनावधीत् ॥ करालं विकरालेन दण्डेन ज्वलिता चिरात् ॥ ४२ ॥

१ पंसल्ललाटाः—संकुच्यमानललाटाः—इत्यर्थः । पडिपसि नाशने धातुः । पंसन्ति तानि पंसति । पंसन्ति संकुच्यमानानि (क्रोधवशेन) ललाटानि यासां ताः—इति व्युत्पत्तिर्बोद्धव्या । २ बलक्षद्विपवा
 हनाः—श्वेनगजारूढाः ।

स्कां.म.पु.
॥२५२॥

माहेश्वरी त्रिशूलेन सुचिरं कृतसंगरा ॥ चकर्त दुर्द्धरस्याशु मूर्धानमतिरोषणा ॥ ४३ ॥ शक्त्या लुलाव कौमारी चिक्षुरासुरमस्तकम् ॥
चक्रेण चालुनान्मौलिं विकरालस्य वैष्णवी ॥ ४४ ॥ बाष्कलस्याशु वाराही मुसलेनालुनाच्छिरः ॥ दुर्मुखं चाशु वज्रेण व्यधा
दैत्री गतायुषम् ॥ ४५ ॥ ख्यातं यस्याश्च नामेदं तयोरेव निदूषनात् ॥ चामुण्डा चण्डमुण्डौ च मण्डलाग्रेण चिच्छिदे ॥ ४६ ॥ प्रचण्डचा
मरौ वीरौ महामौलिं महाहनुम् ॥ उग्रास्यविकटाक्षौ च ज्वालास्यदहनावपि ॥ ४७ ॥ अनुजग्मुः क्रुधा यान्तं युद्धाय महिषासुरम् ॥ कालने
मिप्रभृतयो विप्रचित्तिमिवासुराः ॥ ४८ ॥ शिरस्त्रवंतो रथिनः सुनिषंगा धनुर्धराः ॥ उद्धूतकटकाः प्रापुर्गुह्यभूमिं चलद्धजाः ॥ ४९ ॥ समंतात्पू
रितदिशः सिंहनादैर्भयंकरैः ॥ पृषत्कवर्षिणो मातृमंडलान्यभिदुद्रुवुः ॥ ५० ॥ ताश्च तैर्वलिभिः कृत्वा संग्रामं निस्सहत्वंतः ॥ दुर्गां प्रपेदिरे
देवीं शरणं सिंहवाहनाम् ॥ ५१ ॥ उक्त्वा मायालुलायस्य दुर्जयत्वं दुरात्मनः ॥ देवीं तां तुष्टुवुर्दुर्गामेवं सप्तापि मातरः ॥ ५२ ॥ योगनिद्रेति
रूपेण विष्णोर्नयनपद्मयोः ॥ त्वया निलीयते देवि मधुकार्येव लीलया ॥ ५३ ॥ अमृमुहस्तं न तथा मातश्च मधुकैटभौ ॥ कथं जघान तौ विष्णु
स्तयोरेवाभ्यनुज्ञया ॥ ५४ ॥ त्वं कौशिकी न चेज्जाता मृत्युः शुंभनिशुंभयोः ॥ कथं तु लोकपालानामैश्वर्यं देवि एष्यति ॥ ५५ ॥ विंध्यवा
सिनि विंध्येन किमवंध्यं कृतं तपः ॥ यत्र मैत्री किरातीभिरपि लभ्या त्वया समम् ॥ ५६ ॥ कापिशायनमापीतं धनदोषायनीकृतम् ॥
त्वयां व नीतं दैत्यानां रसैर्नियतमानवैः ॥ ५७ ॥ ब्रह्मणः सृष्टिशक्तिस्त्वं स्थितिशक्तिर्मधुद्विषः ॥ अंब संहारशक्तिश्च रुद्रस्यापि प्रगल्भसे ॥ ५८ ॥
यशोदानंदजाता त्वमेकानंशेति नामतः ॥ कंसाद्यसुरसंहारे हरः साह्यं करिष्यसि ॥ ५९ ॥ त्वं विद्या त्वं महामाया त्वं लक्ष्मीस्त्वं सरस्वती ॥
त्वं देवी पार्वतीशापि दुर्गे किं वा न जायसे ॥ ६० ॥ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ ॥ स्तोत्रेणानेन मातृभ्यो दुर्गा दत्ताभया स्वयम् ॥ महिषा
सुरयुद्धाय संतुष्टा निर्ययौ तदा ॥ ६१ ॥ प्रचंडमंडलाग्रेण भिडिपालेन चामरम् ॥ महामौलिं क्षुरिकया कर्परेण महाहनुम् ॥ ६२ ॥ उग्रवक्रं
कुठारेण शक्त्या विकटचक्षुषम् ॥ ज्वालामुखं मुद्रेण दहनं मुसलेन च ॥ ६३ ॥ निहत्य महिषस्याग्रे सरोषं युध्यती स्वयम् ॥ सिंहनादं महाघोरं
चक्रेण मुदिताशया ॥ ६४ ॥ अथात्यमर्षितो दुर्गा विशिखैर्महिषासुरः ॥ विव्याध फालफलके स्तनयोर्गडयोरपि ॥ ६५ ॥ ततो दुर्गाथ संरंभात्प्र
जहारासुरेश्वरम् ॥ बाह्वोर्वक्षसि वक्रे च क्षुरप्रैः प्रज्वलत्फलैः ॥ ६६ ॥ ततो दैत्यस्त्रिभिर्दुर्गां जघान विशिखैर्मुखे ॥ पंचभिः पंचभिर्बाह्वोर्द्राभ्यां द्वाभ्यां
च नेत्रयोः ॥ ६७ ॥ एकेन सारथिं रथ्यानष्टभिः कार्मुकं त्रिभिः ॥ चतुर्भिश्च ध्वजं तस्य दुर्गां चिच्छेद सायकैः ॥ ६८ ॥ पदातिरथ दैत्यैर्द्रः शतघ्नी

माहे० सं० १
(अ.मा. ३ उ.)
अ० १९

॥२५२॥

ज्वलदाकृतिम् ॥ कालदंडप्रतीकाशां दुर्गा प्रति विमुक्तवान् ॥ ६९ ॥ हाहाकुर्वत्सु देवेषु विद्राणे गतमंडले ॥ तामापतंतीमादाय दुर्गा जयाह लीलया
 ॥ ७० ॥ कृपाणमंकुशं पाशं भुशुंडीं करवालिकाम् ॥ शंकुं शक्तिं गदां चक्रं तोमरं फलकं मृणिम् ॥ ७१ ॥ परश्वधं भिंडिपालं पट्टिशं लगुडं च सः ॥
 दुर्गा प्रति विचिक्षेप क्षयांभोद इवाशनिम् ॥ ७२ ॥ आपतंत्येव शस्त्राणि क्षिप्तान्यादाय वैरिणाम् ॥ बभञ्ज पाणिभिः स्वैरं करिणीवैक्षुकांडकम् ॥ ७३ ॥
 दुर्गोपवाहः सिंहोऽपि लांगूलाग्रेण मुद्रितम् ॥ दंष्ट्या दारयामास प्रहरन्नखपंकजैः ॥ ७४ ॥ क्षणं सिंहः क्षणं क्रोडः क्षणं व्याघ्रः क्षणं गजः ॥ क्षणं
 च महिषो भूत्वा दैत्यो दुर्गामयोधयत् ॥ ७५ ॥ महिषोऽथ विषाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यामत्यमर्षितः ॥ ताडयामास सिंहं च देवीमपि मुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥
 क्षणं गगनमध्यस्थः क्षणं प्राप्तो महीतले ॥ क्षणं दिक्षु भ्रमन्प्राप्तः क्षणं चादृश्यतां गतः ॥ ७७ ॥ प्रार्थिता मातृचक्रेण दुर्गा महिषदानवम् ॥ अमोघेन
 त्रिशूलेन दारयामास सस्मिता ॥ ७८ ॥ मुक्तघर्वरनिर्घोषो यावत्पतति दानवः ॥ तावदस्य हठेनाग्निं स्कंधपीठे न्यवेशयत् ॥ ७९ ॥ कंठपीडनतो
 यातजीवितस्यामरदुहः ॥ छिन्नं मूर्द्धानमादाय पाणिनाथ ननर्त्त सा ॥ ८० ॥ इति दुर्गया समिति कांसरासुरे दलिते समस्तभुवनैककण्ठके ॥
 ननृतुः सुराः प्रजह्मर्षुर्महर्षयो ववृषुश्च दिव्यकुसुमानि वारिदाः ॥ ८१ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे
 माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे देव्यास्तपश्चर्यायां दुर्गाकृत महिषासुरवधवर्णननामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ मार्कंडेय
 उवाच ॥ ॥ अहो महिषदैत्यस्य दुराचारत्वमीदृशम् ॥ अहो दुरितहारिण्या दुर्गायाश्च पराक्रमः ॥ १ ॥ एवं तथा भद्रकाल्या निहते महिषासुरे ॥
 किं चकार गिरीन्द्रस्य नंदिनी तपसि स्थिता ॥ २ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ अनंतरं सा हस्तेन दधती दैत्यमस्तकम् ॥ ननाम गौरीमन्ये
 न पाणिना खड्गधारिणा ॥ ३ ॥ अथ हर्षेण नृत्यंतीं तामालोक्य दयाद्रया ॥ दृष्ट्या देवी जगादैनां दंतांशुद्योतितांबरा ॥ ४ ॥ त्वयातिदुष्करं
 कर्म निर्मितं विंध्यवासिनि ॥ जातं तव प्रभावेन निष्प्रत्यूहं च मे तपः ॥ ५ ॥ अथैतन्माहिषं शीर्षमपवित्रं भयंकरम् ॥ जगत्पवित्रचारित्रे त्यक्तु
 मर्हसि हस्ततः ॥ ६ ॥ इति गौर्योदिता दुर्गा जुगुप्साकुलमानसा ॥ मूर्ध्नस्तस्य निपाताय व्यधुनोद्बुधः करम् ॥ ७ ॥ तीर्थमुत्पाद्यतां देवि नवं
 पापविनाशनम् ॥ तस्मिन्निमज्जनादुर्गे प्रायश्चित्तं भविष्यति ॥ ८ ॥ इतीरिता गौतमेन दुर्गा दुरितशंकिनी ॥ पाटयामास खड्गेन शिलापट्टं
 पटीयसा ॥ ९ ॥ पातालावधि निर्भिन्नात्पाषाणतलतस्ततः ॥ उदज्जंभत्तरंगांभः सञ्चित्तमिव निर्मलम् ॥ १० ॥ ममज्ज सापि गंभीरे तस्मिन्ममसि

स्कां.म.पु.
॥ २५३ ॥

पावने ॥ नमः शोणाद्रिनाथायेत्युक्ता मंत्रमनुत्तमम् ॥ ११ ॥ तावन्महिषकंठस्थं लिंगं तद्वलितं तले ॥ तटे प्रतिष्ठितं जातं पापनाशनसंज्ञया ॥ १२ ॥ उन्ममज्ज ततो दुर्गा तीर्थाभोधृतकल्मषा ॥ निपपाताथ तत्पाणेर्महिषासुरमस्तकम् ॥ १३ ॥ कृतप्रदक्षिणा नत्वा पापनाशनमीश्वरम् ॥ पुरस्तादस्ति सा गौर्या गौतमेनाभिनंदिता ॥ १४ ॥ एवं प्रत्यक्षनिरतपापां तां वीक्ष्य पार्वती ॥ जगाद दीर्घतपसं जगतीधरनंदिनी ॥ १५ ॥ महिषासुरसंहारे ऽजसा स्वनुमतिः कृता ॥ विंध्यवासिनीयमहो दुष्टमाहिषविग्रहम् ॥ १६ ॥ गृहीत्वा भक्षयामास तस्य लिंगमिदं शिवम् ॥ प्रायश्चित्तं ततो ब्रूहि म मापि मुनिसत्तम ॥ १७ ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ देवि सर्वजगत्सर्गस्थितिसंहारकारिणि ॥ त्वद्ध्यानमेव जगतां सर्वपातकनाशनम् ॥ १८ ॥ अथापि लौकिकं वृत्तमवलम्ब्य त्वयेरितम् ॥ स्वकृतापि हि मर्यादा न महद्भिर्विलङ्घ्यते ॥ १९ ॥ अन्तःकरणकालुष्यक्षालिनी काचन क्रिया ॥ कथ्यतेऽद्य मया मातरवधानं विधीयताम् ॥ २० ॥ अरुणाद्रिरयं साक्षादनलाद्रिस्तिरोहितः ॥ ज्वलतिज्योतिषा स्वेन कृत्तिकापूर्णिमा निशि ॥ २१ ॥ तत्सपर्यातपश्चर्या कार्या कात्यायनि त्वया ॥ तज्ज्योतिर्दर्शनात्सर्वमभीष्टं तव सिध्यति ॥ २२ ॥ इत्युक्ता गौतमेनांबा तदाप्र भृति दारुणा ॥ इयं च शिवभक्ता हि शि वपूजारता तदा ॥ २३ ॥ तपश्चचार पंचानामग्नीनां मध्यमाश्रिता ॥ चतुर्णां शिखिनां मध्ये स्थिता सूर्यनिविष्टहृक् ॥ २४ ॥ रेजे हैमी शलाकेव द्योतमाना गिरीन्द्रजा ॥ अथाकृष्टेवपार्वत्याः प्रेमपाशैर्निरायतैः ॥ २५ ॥ सा कार्तिकी पौर्ण मासी समापेदे शुभा तिथिः ॥ ततस्तस्य दिनस्यान्ते शृंगे शोणमहीभृतः ॥ २६ ॥ अदर्शि किमपि ज्योतिरनुपाधिकवैभवम् ॥ तदर्थोपगतैर्ब्रह्म भुभिद्रासवादिभिः ॥ २७ ॥ उपास्यमानमभितो देवैर्दिव्यर्षिसंगतैः ॥ तदर्निधनमस्नेहमदशावर्तिसम्भवम् ॥ २८ ॥ महाप्रदीपमालोक्य विस्मयं प्राप पार्वती ॥ कृतप्रदक्षिणा साथ प्रणमन्ती पदेपदे ॥ अरुणाद्रीश्वरं नाथं तुष्टा तुष्टाव शैलजा ॥ २९ ॥ नमस्ते मेरुचापाय कैलासाचलवा सिने ॥ नीहारशैलजामात्रे शोणक्षमावररूपिणे ॥ ३० ॥ वरुणादिमुरार्याय तरुणादित्यवर्चसे ॥ अरुणाचलनाथाय करुणामूर्तयेनमः ॥ ३१ ॥ जय जहुमुताचन्द्रलेखालंकृतशेखर ॥ सौंदर्यमोहिताशेषमुनिपत्नीजनाशय ॥ ३२ ॥ जय शैलमुतासंगसंभृतानंगवैभव ॥ माया नारायणाभोगक्रीडाग्रडनपंडित ॥ ३३ ॥ जय संध्यासमोपेतसंभृतानंदतांडव ॥ जय गीर्वाणगंधर्वसिद्धविद्याधरार्चित ॥ ३४ ॥ जय हेरंबजनक जय षण्मुखवत्सल ॥ जय हैमवतीप्रार्थ्य जय पार्थिवदुर्लभ ॥ ३५ ॥ इति स्तुत्वा मुहुस्तस्मिज्ज्योतिषि न्यस्तलोचनाम् ॥ दृष्ट्वा देवीं दयाव्या जाद्विलिल्ये वृषभध्वजः ॥ ३६ ॥ लयित्वा निजमास्थाय रूपमुत्कटसुन्दरम् ॥ आस्थाय वृषभं दिव्यममूं दृष्ट्वा शिवां शुभाम् ॥ ३७ ॥ माना

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ उ.)
अ० २०

॥ २५३ ॥

तिरेकादपहाय सर्वमैश्वर्यमेवं तपसि प्रवृत्ताम् ॥ मुग्धां पुनः सांत्वयितुं गिरिशः प्रचक्रमे पर्वतराजपुत्रीम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एका
शीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरस्तुतिवर्णननाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ॥
॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ तदा ब्रह्मा सरस्वत्या महाविष्णुश्च पद्मया ॥ शक्रः पुलोमसुतया परे दिक्पालका अपि ॥ १ ॥ गंधर्वाप्सरसां
संवा वसवोऽपि सुरा अपि ॥ त्रयस्त्रिंशत्कोटिगणाः परे मुनि गणा अपि ॥ २ ॥ एकादशमहारुद्रा आदित्या द्वादशापि च ॥ भैरवाश्च पिशाचाश्च
वेतालाः कटपूतनाः ॥ ३ ॥ यक्षरक्षोरगा भूता ये चान्ये शिवकिंकराः ॥ संतोषभाजः सर्वेऽपि विकटाकारवेष्टिताः ॥ ४ ॥ परिवार्य महेशानं समा
जग्मुः सहस्रशः ॥ तद्दीराशंसनं दृष्ट्वा योगिनीदानवैः कृतम् ॥ ५ ॥ अतीव विस्मयं भेजुः सर्वे कल्पांतभीषणम् ॥ कृतसान्निध्यमालोक्य
देवमानंदयंत्युमा ॥ ६ ॥ चिररात्रप्रहृष्टां च तद्वियोगव्यथां जहौ ॥ रोमांचिता स्विन्नमुखी वेपमाना घनस्तनी ॥ ७ ॥ पादांगुलीषु नयने विनि
वेशयति स्म सा ॥ वृषभादवरुह्याथ गृहीत्वैनानां करे शिवः ॥ स्मितशारीरकंठश्रीप्रणयेनैवमब्रवीत् ॥ ८ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ व्याकुलीक्रियते
देवि किमेवं कारणं विना ॥ ९ ॥ सर्वैराराधनीयेति मयापि घटितोजलिः ॥ किं न वेत्स्यावयोरैक्यं ज्योत्स्नाचंद्रमसोरिव ॥ १० ॥ अनादिसिद्धं
देवेशि तवेदं मौग्ध्यमीदृशम् ॥ केदं शिरीषमृदंगि शरीरं ते गिरीन्द्रजे ॥ ११ ॥ तपः समाधयश्चेति क्व कर्कशजनोचिताः ॥ नारायणोहं लक्ष्मी
स्त्वं ब्रह्मास्मि त्वं सरस्वती ॥ १२ ॥ वारुणी त्वं फणींद्रोहं रोहिणी त्वमहं शशी ॥ स्वाहा त्वं हव्यवाहोऽहं सूर्योऽहं त्वं सुवर्चला ॥ १३ ॥ जाह्नवी त्वं
समुद्रोऽहं मेरुरस्मि त्वमुर्वरा ॥ पुलोमजा त्वं शक्रोहं त्वं रतिश्चित्तभूरहम् ॥ १४ ॥ बुद्धिस्त्वं राजराजोहं त्वं शर्माऽहं समीरणः ॥ पाथोधिपोऽहं
वीचिस्त्वं प्रकृतिस्त्वं पुमानहम् ॥ १५ ॥ विद्या त्वं वेदितव्योऽहं वाक्त्वमर्थोऽपि पार्वती ॥ ईश्वरोऽहं मदंशासि त्वयैवाज्ञास्वरूपया ॥ १६ ॥ सृष्टि
स्थित्युपसंहारविधानानुग्रहेश्वरे ॥ न भेदोऽतस्त्वया कार्यः पृथग्जनवदावयोः ॥ १७ ॥ चित्प्रकाशात्मनोर्देवि स्वेच्छाधृतशरीरया ॥ व्याकुली
कुरुषे शश्वद्वैवेर्ष्यायसे हि माम् ॥ १८ ॥ दृष्टाप्रतिक्रिया तस्य क्रियते याधुना मया ॥ इत्युक्त्वेशो निषण्णस्तां पार्श्वदेशे न्यवेशयत् ॥ १९ ॥
गौरीं स्वकीय एवांगे गूहमानामिव द्विया ॥ अंगद्वयं तयोरैक्यमगात्प्रेम्णा च लीनयोः ॥ २० ॥ अर्थद्वयमिवाह्वाय संनिकर्षोपलभतः ॥ अर्धे
कर्पूरधवलमर्धे सिंधूरपाटलम् ॥ २१ ॥ तद्विचित्रमभूदंगं शिवयोरैकतां गतम् ॥ अर्धे कुंतलदामार्धहारमध्ये तु कुंचिका ॥ २२ ॥ अंगादर्धेदु

१ पादांगुलीषु नयने विनिवेशयति स्म सा—लज्जया—इति शेषः । लज्जया अधोदृष्टिरित्यर्थः । २ शिवा—इ० पा० । ३ ईर्ष्यायते—इ० पा० । त्वयेति शेषः ।

स्कां.म.पु.
॥२५४॥

चूडस्य वपुरर्धेन्दुकूलितम् ॥ एकनूपुरताटंकपरिहार्यमनोहरम् ॥ २३ ॥ एकर्पिगलसध्रीचो गात्रमेकस्तनं बभौ ॥ देव्यै दत्त्वा च धामार्थं वामदेवो
जगाद ताम् ॥ २४ ॥ अवकाशो रूपो देवि मा भूरतः परं तव ॥ स्तन्यार्थिनं गुहं हित्वा यातासि तपसे यतः ॥ २५ ॥ तदपीतस्तनीनाम्ना
निवसात्र ममांतिके ॥ त्वामपीतस्तनीं देवीं शोणाद्रीशं च मामपि ॥ २६ ॥ जनाः सर्वे समाराध्य रमंतां भोगमोक्षयोः ॥ इयं त्वदंशजा देवी
दुर्गा महिषसूदिनी ॥ २७ ॥ अत्रैव सन्निधत्तां तु मंत्रसिद्धिप्रदा नृणाम् ॥ खड्गतीर्थमिदं पुण्यं सकृदेव निमज्जनात् ॥ २८ ॥ सर्वरोगहरं पुंसामस्तु
सर्वाघनाशनम् ॥ प्रवालगिरिनाथश्च देवोऽयं पापनाशनः ॥ २९ ॥ भक्तिश्च द्वावतां नृणां भूयास्तां भूतये भृशम् ॥ अयं च गौतमो देवि त्वदनुग्रहभाजनम् ॥
॥ ३० ॥ तपोनुरूपं भजतां लोकेष्वाचंद्रतारकम् ॥ इमाश्च मातरः सप्त सप्तलोकैकमातरः ॥ ३१ ॥ अद्यप्रभृति कुर्वतु सान्निध्यं जगतां त्रियै ॥ शास्तारो
भैरवाः क्षेत्रपालका बटुका अपि ॥ ३२ ॥ अरुणक्षेत्र एवात्र नित्यं कुर्वतु संनिधिम् ॥ अत्राहमरुणक्षेत्रे निवसाम्यरुणाह्वयः ॥ ३३ ॥ त्वयाप्यरु
णया देव्या स्थातव्यं करुणार्द्रया ॥ ईप्सिनामरुणादेवौ सान्निध्यं कुरुतो यतः ॥ ३४ ॥ तदस्मिन्नरुणक्षेत्रे सुलभाः सर्वसिद्धयः ॥ ३५ ॥ इदं कृतं पर्व
तराजपुत्र्या प्रसादनं शोणगिरीश्वरस्य ॥ शृणोति यः स द्विषतो विधूय स्वर्गापवर्गौ सुलभावुपेयात् ॥ ३६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशी
तिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवकृतपार्वतीप्रशंसावर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥
॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ स्वामिन्नित्यशिवानन्द भगवन्नंदिकेश्वर ॥ आह्लादितोऽस्मि शोणेशमाहात्म्यसुधया त्वया ॥ १ ॥ कथं वज्रांगदः पांड्यरा
जः शोणव्यतिक्रमम् ॥ चक्रे कथं तद्वक्त्यैव प्राप्तवान्संपदं पुनः ॥ २ ॥ कथं विद्याधराधीशौ कांतिशालिकलाधरौ ॥ दुर्वासःशापनिर्विद्धावितौ
शोणशंभुना ॥ ३ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ दीर्घायुष्यत्वसाफल्यं लब्धवांस्त्वं मृकण्डुज ॥ यदियं स्थेयसी भक्तिर्भवतो भूतनायके ॥ ४ ॥
वक्ष्ये वज्रांगदोदंतं वृत्तं विद्याभूतोरपि ॥ यतोऽभून्महितो लोके शोणाद्रीश्वरवैभवः ॥ ५ ॥ आसीद्वज्रांगदोनाम पुरा पांड्येषु पार्थिवः ॥ आस्ते
यस्य भुजस्तम्भे वसुधा सालभंजिका ॥ ६ ॥ धार्मिको न्यायविज्ज्ञाता गंभीरो दक्षिणम् क्षमः ॥ शांतो विनयवान्धीमानेकदारव्रतः कृती ॥ ७ ॥
शिवपूजार्चनरतः श्रीमाञ्छीलवतां वरः ॥ पृथ्वीमासेतुकेदारान्छशास जितशात्रवः ॥ ८ ॥ कदाचिन्मृगयाव्याजात्स चरन्सुतुरंगमः ॥
अरुणाचलपर्यंतं कांतारं समगाहत ॥ ९ ॥ स तत्र बहलामोदं कंचित्कस्तूरिकामृगम् ॥ दृष्ट्वा तमन्वक्तुरंगं प्रावर्तयत कौतुकात् ॥ १० ॥

माहे-सं-१
(अ.प.३३.
अ० २२

॥२५४॥

स मृगोऽनुद्रुतस्तेन अभितः शोणपर्वतम् ॥ प्रादक्षिण्यात्परीयाय पपात च मनोजवः ॥ ११ ॥ ततः स भग्नसारोपि राजा जातश्च
 मश्वरन् ॥ पपात वाहाद्विच्छायः क्षीणपुण्य इव द्युतः ॥ १२ ॥ अज्ञातकारणेनैवं मातंगेनेव पीडितः ॥ नाज्ञासीत्क्षणमात्मानं राजा
 ग्रहगृहीतवत् ॥ १३ ॥ अर्चितयच्च कोयं मे निर्हेतुः सत्त्वविप्रुवः ॥ क्व गतः स ह्यकस्मान्मे उपवाह्यस्तुरंगमः ॥ १४ ॥ इति चिंताकुले तस्मिंस्त
 ज्ञानेप्यपटीयसि ॥ तडित्तटजटालेव सहसा द्यौरदृश्यत ॥ १५ ॥ निरीक्षमाण एवास्मिन्हित्वा तिर्यक्कलेवरम् ॥ तूर्णं तुरंगसारंगौ खेचरत्वमुपाग
 तौ ॥ १६ ॥ किरीटिनौ कुण्डलिनौ हारकेयूरधारिणौ ॥ क्षौमांतरीयोत्तरीयौ स्रग्विणौ च विरेजतुः ॥ १७ ॥ अवोचतां च नृपतिमाश्चर्याकृष्टमा
 नसम् ॥ हरंताविव दन्तांशुजालैस्त्वस्यार्त्तिजं तमः ॥ १८ ॥ राजब्रलं विषादेन शोणाद्रीशप्रभावतः ॥ एतां जानीहि संजातां नवां नौ चेदृशीं
 दशाम् ॥ १९ ॥ तदोवाच तयोः किंचिदाश्वस्त इव पार्थिवः ॥ कृतांजलिरभाषिष्ट तावुभौ विनयान्वितः ॥ २० ॥ कौ युवां निर्मितो याभ्यामभिषंगो
 ममेदृशः ॥ भद्रौ भणतमार्त्तानां त्राणं हि महतां गुणः ॥ २१ ॥ इति तेन कृते प्रश्ने तमुवाच कलाधरः ॥ राजानं जनिताश्चर्यं निर्दिष्टः कांतिशा
 लिना ॥ २२ ॥ अवेहि राजत्रावां हि पुरा विद्याधरेश्वरौ ॥ परस्परातिसौहार्दौ वसंतमदनाविव ॥ २३ ॥ एकदा तु सुवर्णाद्रेः पार्श्वे दुर्वाससो मुनेः ॥
 तपोवनमगच्छाव मनसोऽपि दुरासदम् ॥ २४ ॥ क्रोशेद्धां तपसस्तस्य शिवाराधनसाधनीम् ॥ पुष्पोज्ज्वलामपश्याव पुण्यामारामवाटिकाम् ॥ २५ ॥
 विनीतावप्यसंजातौ तत्त्वोचितसुधीगणौ ॥ प्राविशाव तदुद्यानं प्रसूनावचयोत्सुकौ ॥ २६ ॥ स्थलस्य तस्य सौहार्दात्कांतिशाख्यतिगर्वितः ॥
 संचचार मुहुः पादन्यासैराघट्टयन्महीम् ॥ २७ ॥ अहं तु तत्र पुष्पाणां गंधातिशयमोहितः ॥ विकस्वरेषु पुष्पेषु न्यस्तहस्तो दुराशयः ॥ २८ ॥
 ततः शांडिल्यमूलस्थो व्याघ्रचर्मासने स्थितः ॥ दुर्वासास्तपसां राशिर्ज्वलन्निव द्रुताशनः ॥ २९ ॥ अमर्षोत्कर्षनीरंभ्रस्पंदमानाधरच्छदः ॥ कराल
 भृकुटीबंधसारालितविशालभूः ॥ ३० ॥ सरोषोऽभूत्तेजसाढ्यो घर्मदंतुरविग्रहः ॥ दहन्निव दृशा पश्यन्नभर्त्सयत नौ मुनिः ॥ ३१ ॥ आः पापौ
 प्रच्युताचारौ कौ युवामतिगर्वितौ ॥ ज्वलतः कोपवहेर्मे शलभत्वमुपागतौ ॥ ३२ ॥ तपोवनमिदं मत्कं पावनं भूतभावनम् ॥ पादैर्न स्पृशतः क्वापि
 सूर्याचंद्रमसावपि ॥ ३३ ॥ पुरवैरिसपर्यायाः पर्यायकमिदं वनम् ॥ न स्पंदतेऽत्र वातोपि न लिप्यंतेऽत्र षट्पदाः ॥ ३४ ॥ तदेतत्पादसंचारैर्दृष्यन्नेष
 पातकी ॥ हयो भवतु भूलोके परवाह्यत्वपीडितः ॥ ३५ ॥ अपरोप्ययमत्युग्रे पतत्वचलकंदरे ॥ प्रसूनगंधलोभाद्यो गंधसारंगतां गतः ॥ ३६ ॥

स्कां.म.पु.
॥२५५॥

इति तेनोग्ररोषेण शापवज्रे निपातिते ॥ तत्क्षणाद्रिगलद्रवावां तं शरणं गतौ ॥ ३७ ॥ अभिधाय च तं देवमाहितांघ्रिपरिग्रहेः ॥
अमोघ एष त्वच्छापस्तदस्यांतो निवेद्यताम् ॥ ३८ ॥ अथातिदीनमनसावावामालोक्य पार्थिव ॥ सानुग्रहोऽभून्मुनिराद कारुण्यादतिशीतलः
॥ ३९ ॥ अभाषत च मैवं भो भवतोः कापि दुर्धियोः ॥ शापस्य भविता शांतिररुणाद्रेः प्रदक्षिणात् ॥ ४० ॥ पुरा खलु पुरारातिरध्यतिष्ठच्छुभां
सभाम् ॥ पर्युपास्यत दिक्पालैरिन्द्रोपेंद्रयमादिभिः ॥ ४१ ॥ तदा च देवदेवाय नंदनारण्यदेवता ॥ उपायनीकृतवती फलं किमपि पाटलम्
॥ ४२ ॥ बाल्यात्कुतूहलाक्रान्तौ गजाननपडाननौ ॥ पितरं तदयाचेतां लोभनीयतरं फलम् ॥ ४३ ॥ अथ तावददेवस्तनयौ फलतार्पितौ ॥
गोपयित्वा फलं पाणिसंपुटेन कुमारकौ ॥ ४४ ॥ इमां समस्तां पृथिवीं लोकालोकेन वेष्टिताम् ॥ यो वां प्रदक्षिणीकर्तुमीष्टे तस्मै ददाम्यहम्
॥ ४५ ॥ इत्युक्ते पार्वतीशेन स्मयमानमुखेन्दुना ॥ स्कंदः प्रदक्षिणीकर्तुं मेदिनीमुपचक्रमे ॥ ४६ ॥ लंबोदरस्तु देवस्य शोणशैलाकृतेः पितुः ॥
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा पुरस्तादेव तत्क्षणात् ॥ ४७ ॥ तद्दृष्ट्वा तस्य चातुर्यं हेरंबाय त्रियंबकः ॥ फलं वितीर्णवानस्मै प्रणयाप्रातमस्तकः ॥ ४८ ॥
अद्यप्रभृति सर्वेषां फलानामधिनायकः ॥ भवेत्यस्मै वरं दत्त्वा ह्येकदंताय शंकरः ॥ ४९ ॥ बभाषे च सभास्तारान्सर्वानपि सुरासुरान् ॥
प्रसरद्दशनज्योत्स्नाकर्बुरीकृतमंदिरः ॥ ५० ॥ स्थावरोयं ममाकारः शोणाद्रियोऽस्य भक्तिः ॥ प्रदक्षिणां वितनुते स मे सारूप्यभागभवेत् ॥ ५१ ॥
गिरैः प्रदक्षिणेनास्य यस्य धत्तः पदे रुजम् ॥ स सम्राट् सकलोककृष्टं लभते शाश्वतं पदम् ॥ ५२ ॥ इति शासनतः शंभोः शोणशैलप्रदक्षिणम् ॥
विधाय सर्वगीर्वाणा लेभिरे स्वं स्वमीप्सितम् ॥ ५३ ॥ युवामपि मदोद्धूतमालिन्यौ शिक्षितौ मया ॥ प्रदक्षिणेन शोणाद्रेः शापांतो वां भविष्यति
॥ ५४ ॥ तिरश्चोरपि वां सिध्येदरुणाद्रेः प्रदक्षिणा ॥ वज्रांगदस्य पांड्यस्य नृपतेरनुबंधतः ॥ ५५ ॥ इत्यमर्षणमहर्षिमहाब्धेः शापहालहल
शोषितगात्रौ ॥ पातितौ बहुलपातकभारात्क्षिप्रमश्वमृगजातिषु जातौ ॥ ५६ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्ये उत्तरार्धे ऽरुणाचलप्रदक्षिणामाहात्म्ये वज्रांगद वृत्तांतवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥
॥ ५७ ॥ ॥ कलाधर उवाच ॥ ॥ कांबोजेषु ह्यो भूत्वा कांतिशाली सुहृन्मम ॥ अयासीदौपवाह्यत्वं भवतो राजपुंगव ॥ १ ॥ अहं च
गंधमृगतां गतः स्वांगप्रसूतिना ॥ सुगंधिना मदेनास्य संचारं चाचरं गिरैः ॥ २ ॥ धर्मात्मन्मृगयाव्याजादागतेन त्वयाधुना ॥ आवां शोणाद्रि
नाथस्य प्रापितौ हि प्रदक्षिणाम् ॥ ३ ॥ बाहरोहणदोषेण तवासीदीदृशी दशा ॥ पादप्रचाग्ण्येन प्राप्तं नौ प्राक्तनं पदम् ॥ ४ ॥ राजेंद्र तव

माहे० सं० १
(अ. मा. ३ व.)
अ० २३

॥२५५॥

संबन्धादस्मात्तिर्यक्त्वं बन्धनात् ॥ मुक्तावावां स्वकं धाम प्राप्तौ स्वस्त्यस्तु ते सदा ॥ ५ ॥ इत्युदीर्य निजं धाम यियासंतं कलाधरम् ॥ कांतिशालिनं
 च राजा जगाद रचितांजलिः ॥ ६ ॥ एवं युवां शोणशैलशंकरस्य प्रभावतः ॥ शापार्णवं समुत्तीर्णौ कथं मे पुनरुच्छ्रयः ॥ ७ ॥ भ्राम्यतीव मम स्वां
 तमाधाय तदवेक्षणम् ॥ निर्यातीव मम प्राणास्तत्र देवं बलोत्तरम् ॥ ८ ॥ ॥ कलाधरकांतिशालिनावूचतुः ॥ ॥ अवधारय निस्तारं कथयाव तवास्प
 दम् ॥ समाहितेन मनसा निर्धूतनिखिलाधिना ॥ ९ ॥ जगत्सर्गस्थितिध्वंसविधानानुग्रहेश्वरे ॥ अरुणाद्रीश्वरे चित्तं निधेहि करुणानिधौ ॥ १० ॥
 प्रत्यक्षितं त्वयेदानीमस्य देवस्य वैभवम् ॥ तिरश्चोरावयोरेतदीदृशत्वं वितन्वतः ॥ ११ ॥ कुरु प्रदक्षिणां पादचारी मृगमदाहृतैः ॥ कल्हारैः
 पूजयेशानं देवं मृगमदप्रियम् ॥ १२ ॥ यावती तव संपत्तिस्तावतीमखिलां विभो ॥ प्राकारगोपुरागारनवीकाराय कल्पय ॥ १३ ॥ अचिरादेव
 सिद्धिस्ते भविष्यति गरीयसी ॥ मनुमांघातृनाभागभगीरथवदाधिका ॥ १४ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्थं निशम्य च तयोर्निजमेव धाम
 विद्याभृतोः सपदि संश्रुतयोर्नरेन्द्रः ॥ निःसंशयेन मनसा निरतस्तदानीं भक्तिं बबन्ध भगवत्यरुणाद्रिनाथे ॥ १५ ॥ इति श्रीस्कांदे महापुराण एकाशी
 तिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कलाधरकांतिशालिवृत्तांतवर्णनं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ भगवन्भवमाहात्म्यरत्नाकरमुधाकरम् ॥ नंदीश चित्रं चारित्रं श्रुतं विद्याभृतोर्द्वयोः ॥ १ ॥ कदा वज्रांगदः सिद्धः कथं देवप्रपूज
 यत् ॥ कथं चान्वग्रहीत्प्रह्वं देवस्तमरुणेश्वरः ॥ २ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ निवर्त्तनेच्छां हित्वाथ नृपो निजपुरं प्रति ॥ तस्यैव पादपर्य
 तेस्वस्य वासमरोचयत् ॥ ३ ॥ अथास्य महती सेना बाहमार्गानुसारिणी ॥ प्राप्ता शतांगमातंगतुरंगभटसंकुला ॥ ४ ॥ समदृश्यत भूपा
 लस्तादृशो धैर्यसागरः ॥ पुरोधोमंत्रिसामंतसेनापतिसुहृत्तमैः ॥ ५ ॥ ततस्तामागतां सेनामवनीपतिराहृतः ॥ अरुणाद्रेश्च सीमाया बहिरेव न्यवे
 शयत् ॥ ६ ॥ स्वकीयमखिलं कोशं देशानपि महाफलान् ॥ शोणाद्रिनाथपूजायै कल्पयामास भक्तिमान् ॥ ७ ॥ गौतमस्याश्रमाभ्याशे स्वयं
 कृततपोवनः ॥ पुरोधोक्तः ससचिवः शिवार्चनरतोऽभवत् ॥ ८ ॥ रत्नांगदाख्यं तनयं स्थापयित्वा निजे पदे ॥ तत्प्रेषितैरपर्याप्तैः शोणेशं पर्य
 तर्पयत् ॥ ९ ॥ परितः शोणशैलस्य परिपूर्णजलाशयान् ॥ अग्रहारान्वहुफलान्ब्राह्मणेभ्योऽतिसृष्टवान् ॥ १० ॥ तेजसारुणनाथस्य ज्वलनस्तंभ
 रूपिणः ॥ धन्वप्रायेऽपि देशेऽस्मिन्दीर्घिकाः शतशो व्यधात् ॥ ११ ॥ सौंदर्यशालिनीरात्मपरिवारवरांगनाः ॥ सेवार्थं शोणनाथस्य दत्तवान्दीर्घ

स्कां.म.पु.
॥२५६॥

दर्शनः ॥ १२ ॥ अथागतेनागस्त्येन लोपामुद्रासंखेन सः ॥ अभ्यनंद्यत शोणाद्रिनाथपूजापरायणः ॥ १३ ॥ प्रत्यहं नवतीर्थाख्ये सरसि स्नान
माचरन् ॥ पापनाशप्रवालेशौ प्रयतः पर्यपूजयत् ॥ १४ ॥ महिषासुरसंहारकारिणीं मानवेश्वरः ॥ नित्यमाराधयामास दुर्गा दुर्गार्तिहारिणीम् ॥
॥ १५ ॥ प्रतिक्षणं ब्रह्मविष्णुपूज्यस्य लिंगरूपिणः ॥ आदिदेवस्य विविधाः सपर्याः पर्यकल्पयत् ॥ १६ ॥ प्रत्युष्युत्थितः स्नातः पादाभ्यामेव
पार्थिवः ॥ जपन्पंचाक्षरीमंत्रमकार्षीन्त्रिः प्रदक्षिणाम् ॥ १७ ॥ पौर्णमास्यां स कार्तिक्यां पार्वतीवल्लभप्रियम् ॥ महादीपोत्सवं चक्रे महितं भुवन
त्रये ॥ १८ ॥ सुगंधसारकह्लारकर्पूरजलपूरितैः ॥ सहस्रैः स्वर्णकुंभानामभ्यर्षिचित्रियंत्रकम् ॥ १९ ॥ प्रतिमासध्वजारोहपूर्वं तीर्थोत्सवादिकम् ॥
त्रैलोक्याभ्यर्हितं चक्रे रथारोहं महोत्सवम् ॥ २० ॥ अंगं प्रदक्षिणं चास्य विदधे विशदाशयः ॥ योजनत्रितयायामव्यापिनः शोणभूतः ॥ २१ ॥
अरुणाचलनाथेति करुणामृतसागरः ॥ अरुणांबासनाथेति तुष्टाव च मुहुर्मुहुः ॥ २२ ॥ संलिप्य विविधैर्द्रव्यैर्नित्यं पंचामृतादिभिः ॥ आचर्च
यद्गंधसारपंकैः कर्पूरपांडुरैः ॥ २३ ॥ अपूजयत कल्हारैः स्रवन्मृगमदद्रवैः ॥ प्रातरारभ्य शोणाद्रिनायकं गणरूपिणम् ॥ २४ ॥ इति वर्षत्रयं
तस्य वशिनो वरिवस्यया ॥ अरुणाद्रीश्वरस्तुष्टः प्रत्यक्षत्वमगाहत ॥ २५ ॥ नीहाराचलसंकाशमारूढो वृषपुंगवम् ॥ अन्वगासीनया देव्या
कृतगाढोपगूहनः ॥ २६ ॥ ब्रह्मर्षिभिर्वसिष्ठाद्यैर्नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥ गणैर्निकुंभकुंभाद्यैः क्रियमाणजयस्तुतिः ॥ २७ ॥ करुणासिंधुक
ल्लोलैः कमलावासवेश्मभिः ॥ कटाक्षपातैर्जगतां कालुष्यमिव वारयन् ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा च देवदेवं तमष्टांगं न्यस्य भूतले ॥ प्रणनाम
परं दृष्टो वज्रांगदमहीपतिः ॥ २९ ॥ व्यज्ञापयच्च भूपालो मौलीकृतशतांजलिः ॥ क्षालयन्निव दंतांशुजालैस्तत्पादपंकजे ॥ ३० ॥
॥ वज्रांगद उवाच ॥ ॥ देवेश यदहं मोहाद्ब्रह्मपातकसंचयम् ॥ अचारिषं स एकोऽयं क्षम्यतां मे व्यतिक्रमः ॥ ३१ ॥ इतिवादिनमत्यंतं
दीनमेव दयानिधिः ॥ जगाद जगतीनाथो देवः शोणाचलेश्वरः ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीमहेश्वर उवाच ॥ ॥ मा भैषीर्वत्स भद्रं ते संत्यष्टौ मम
मूर्त्यः ॥ ताः सर्वाः सर्वजंतूनामत्यर्थं परिकल्पिताः ॥ ३३ ॥ पुरा पुरंदरस्त्वं हि कैलासशिखरे स्थितम् ॥ गर्वितो मामवामस्थाः स्तंभितश्च तदा
मया ॥ ३४ ॥ क्षणं गलितगर्वस्त्वं स्तंभनाब्रीडितस्तदा ॥ अयाचिष्ठाः शिवज्ञानमखिलैश्चर्यकारणम् ॥ ३५ ॥ आदिष्टस्त्वं मया वज्रिब्रवतीर्यावनिं
भवान् ॥ राजा वज्रांगदो भूत्वा लप्स्यसे मत्कृपामिति ॥ ३६ ॥ जातं ततः प्रभावेण क्षेत्रमेतन्मदास्पदम् ॥ शिक्षितोतीव मुग्धस्त्वं भक्तोसि च

महा० सं० १
(अ.मा. ३ व.)
अ० २४

॥२५६॥

परं मयि ॥ ३७ ॥ अधुनातिसपर्याभिस्त्वत्कृताभिरहर्निशम् ॥ परितुष्टोऽस्म्यहं राजव्रतस्त्वां बोधयाम्यहम् ॥ ३८ ॥ खं वायुरनलो वारि भूः सूर्य
 शशिनौ पुमान् ॥ इति मन्मूर्तिभिर्विश्वं भासते सचराचरम् ॥ ३९ ॥ कालो हि कालयाम्यर्थान्सत्त्वानध्वन एव च ॥ तत्त्वातीतः शिवश्चाहं न
 मत्तोस्तीह किंचन ॥ ४० ॥ अपर्यतचिदानंदसिंधोर्मे केचिदूर्मयः ॥ वेधोमुकुन्दरुद्रेंद्रमुखानाहुरुदित्वराः ॥ ४१ ॥ वाणीलक्ष्मीक्षमाश्रद्धाप्रज्ञा
 स्वाहास्वधादयः ॥ असंख्येयमहाशक्तेर्मम विसृष्टिशक्तयः ॥ ४२ ॥ इयं मम महाशक्तिर्गौरी माया जगत्प्रभूः ॥ अनयाच्छाद्यते विश्वं शश्वद्वि
 स्तार्यतेऽपि च ॥ ४३ ॥ शक्त्यानयान्वितः सर्गरक्षासंहतिविभ्रमः ॥ विचित्रमेतत्पश्यामि जगच्चित्रं निजेच्छया ॥ ४४ ॥ अपवाहितमोहस्त्वं महिम्ना
 मे विचारय ॥ आत्मानमविभिन्नं मे तरंगमिव वारिधेः ॥ ४५ ॥ ततो मद्रूपशालिन्या आधिपत्यं क्षितेर्गतः ॥ मत्प्रसादेन राजेंद्र भुंक्ष्व भोगान्यथा
 सुखम् ॥ ४६ ॥ पुनः पुरंदरत्वेन भुक्तदिव्यसुखश्चिरम् ॥ मदेकरूपतां राजन्निश्चयात्त्वमवाप्स्यसि ॥ ४७ ॥ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वां
 तर्हिते देवे राजा वज्रांगदः कृती ॥ शोणेशं पूजयन्नेव सर्वान्भोगानवाप्तवान् ॥ ४८ ॥ इत्थं ते कथितं साधो शिवभक्तविजृम्भणम् ॥ प्रदक्षिणाफलं चैव
 शोणशैलस्य शाश्वतम् ॥ ४९ ॥ किं वाचां विस्तरेणात्र शोणशैलप्रदक्षिणा ॥ महतामश्वमेधानां शतादपि विशिष्यते ॥ ५० ॥ विषुवायनसंक्रांति
 व्यतीपातादिपर्वसु ॥ प्रदक्षिणाच्छोणगिरेरसंख्येयं फलं लभेत् ॥ ५१ ॥ न क्षेत्रमरुणादस्ति नास्ति देवोऽरुणेश्वरात् ॥ नापि प्रदक्षिणादन्यद्वि
 द्यतेऽभ्यधिकं तपः ॥ ५२ ॥ इति कथयति नंदिकेश्वरेस्मिन्पुलकितसर्ववपुर्मृकण्डुपुत्रः ॥ मुहुरधिगतहर्षबाष्पवृष्टिर्महति निमग्न इवाभवत्सुधाब्धौ
 ॥ ५३ ॥ ॥ इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डेऽरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे वज्रांगदसद्गतिवर्णनं नाम
 चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ इत्यरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धः समाप्तः ॥ (३१२)

इत्यरुणाचलमाहात्म्यं संपूर्णम् ॥ (३) ॥

॥ इति श्रीस्कांदे महापुराणे प्रथमो माहेश्वरखण्डः समाप्तः ॥ १ ॥

